

શ્રીમદ્ વેદવ્યાસ પ્રणीत महाभारतम्

वनपर्व.

સ્વ. રા. રા. મણિશંકર મહાનંદ, એમણે
રા. રા. બાઈશ કર તાતાબાઈ સાક્ષીસીદરનો
માહાત્મ્યથી પ્રસિદ્ધ કરેલું ભાષાન્તર.

छपावो मसिद्ध कर्ता

એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની—મુદ્રક.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કોપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૪૮૬૦૦ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ વજાપી

વિષય ૬૪૪:૪

ГЛАВА 3. 4-0-0

આ પુસ્તક સંબંધી સર્વ હક પ્રસિદ્ધ કર્તા એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ
કંપનીએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.

અમદાવાદ-ચાહપુર વનમાળી વાંઠાની પોળમાં પટેલ હરિભાઈ દલપતરાયે
પોતાના "અન્વેશક" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં આપ્યું.

અનુક્રમણિકા.

—

અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧	પાંડવ વન પ્રયાણ, ને પ્રગ્નનો શોક.	૧	૨૮	અશ્વિ ને વૈદાયન સંવાદ.	૪૬
૨	'આત્મજ્યોત્તે આપેલું' આશ્વાસન.	૩	૨૯	ક્રોધ નાદિ કરવા માગત.	૪૮
૩	ક્રાંત્યકવન પ્રવેશ.	૭	૩૦	દ્રૌપદી-ધર્મથી શું થાય છે ?	૫૦
૪	ધૃતરાષ્ટ્ર ને વિદુર સંવાદ.	૧૦	૩૧	ધર્મજ કલ્યાણકારી છે.	૫૨
૫	વિદુરનું પાંડવો પાસે જવું.	૧૨	૩૨	યુધિષ્ઠિર ને દ્રૌપદી સંવાદ.	૫૪
૬	વિદુરનું પ્રત્યાગમન.	૧૩	૩૩	ભાંમે કારેલો ઉભરો.	૫૭
૭	વ્યાસનું દક્ષિનાપુર આવવું.	૧૫	૩૪	યુધિષ્ઠિરે કરેલું માંતવન.	૬૨
૮	વ્યાસનાં કારવાના દિનનાં વચન.	૧૬	૩૫	યુધિષ્ઠિરે ભીમને બતાવેલો ધર્મ.	૬૩
૯	સુરભિ-ઉપાગમન.	૧૭	૩૬	વ્યાસે આપેલી પ્રતિરત્નવિદ્યા.	૬૫
૧૦	મૈત્રેયનો શાપ.	૧૮	૩૭	અર્જુન દંડનો સમાગમ.	૬૬
૧૧	કિર્મીર વધ.	૧૯	૩૮	અર્જુને આદરેલી તપશ્ચ્યાં.	૬૯
૧૨	દ્રૌપદીએ શ્રીકૃષ્ણ આગળ કારેલો ક્રોધ.	૨૨	૩૯	અર્જુન ને કિરાત-શંકર.	૭૦
૧૩	વાસુદેવે આપેલું આશ્વાસન.	૨૮	૪૦	શંકરે અર્જુનને આપેલું વરદાન.	૭૩
૧૪	સૌભવધ વર્ણન.	૨૮	૪૧	અર્જુનને દેવતાઓનો મેળાપ.	૭૫
૧૫	સૌભવધ વર્ણન.	૨૯	૪૨	અર્જુનનું દંડલોહમાં જવું.	૭૭
૧૬	શાસ્ત્ર ને યાદવો વચ્ચે યુદ્ધ.	૩૦	૪૩	અર્જુન દૈવીસંમીત શીખ્યો.	૭૯
૧૭	શાસ્ત્ર ને પ્રહુત્તનું યુદ્ધ.	૩૧	૪૪	ધન્દ્રાર્જુન મેળાપ.	૮૦
૧૮	યાદવોનું રણશૌર્ય.	૩૨	૪૫	અર્જુનને ઉર્વશીનો મે.દ.	૮૦
૧૯	શાસ્ત્રનું પસાયન.	૩૪	૪૬	ઉર્વશી ને અર્જુન.	૮૧
૨૦	શ્રીકૃષ્ણ ને શાસ્ત્રનું યુદ્ધ.	૩૫	૪૭	લોભકને ઉપજેલું આમર્ષ.	૮૪
૨૧	શાસ્ત્રે પ્રસારેલી માયા.	૩૭	૪૮	ધૃતરાષ્ટ્રનું પરિવન.	૮૫
૨૨	શાસ્ત્રનો ને તેના પુરનો નાશ.	૩૮	૪૯	ધૃતરાષ્ટ્રના બેઠમાં સંજયે કરેલી પૂરતી.	૮૭
૨૩	પૌરજનને ધર્મરાજે સમજાવીને રજા આપી.	૪૦	૫૦	પાંડવો વનમાં કેમ મુજસે કરતા.	૮૮
૨૪	દૂતવન તરફ જવું.	૪૧	૫૧	ધૃતરાષ્ટ્રનો પુત્ર માટે વિશ્વાપ.	૮૮
૨૫	માકુંડેએ કરેલો ધર્મબોધ.	૪૨	૫૨	ભીમની અકળામણ ને ક્રોધ.	૯૧
૨૬	આત્મજ્યાશ્રયની મહત્તા.	૪૩	૫૩	હંસ અને હમથંતી સંવાદ.	૯૩
૨૭	દ્રૌપદીએ કરેલો પરિતાપ.	૪૫	૫૪	ધન્દ્ર નારદનો સંવાદ.	૯૫
			૫૫	નળનું દેવહૂત થવું.	૯૭
			૫૬	નળ હમથંતી વચ્ચે વાતચીત.	૯૮
			૫૭	હમથંતીનો સ્વયંવર.	૧૦૦

અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૫૮	કલિ ને દેવનો સંવાદ.	૧૦૨		કરેલી ચિન્તિ.	૧૭૬
૫૯	નળ-પુષ્કર વચ્ચે રમાયેલું જીવ.	૧૦૨	૬૪	તીર્થયાત્રાનું કૃળ.	૧૭૮
૬૦	ચાળકને મોસાળ મોકલ્યાં.	૧૦૪	૬૫	ગય રાગનો યજ.	૧૭૯
૬૧	નળ દમયંતીનો વનવાસ.	૧૦૫	૬૬	વાતાપિતી કથા.	૧૮૦
૬૨	દમયંતીનો ત્યાગ.	૧૦૭	૬૭	લોપામુદ્રાની ઉત્પત્તિ.	૧૧
૬૩	દમયંતીનો વિલાપ.	૧૦૮	૬૮	અગત્યનું ભિક્ષાટન.	૧૮૨
૬૪	વણજારના મેળાપ.	૧૧૦	૬૯	અગત્યનું આખ્યાન.	૧૮૪
૬૫	ચેદિરાજના ગૃહમાં દમયંતીનો વાસ.	૧૧૫	૧૦૦	વજ્ર નિમાંણુ કથન.	૧૮૭
૬૬	નળ અને કોર્ટક.	૧૧૮	૧૦૧	કાલકેય ને દેવેનું યુદ્ધ.	૧૮૮
૬૭	નળનું બાહુક ચઢી રહેવું.	૧૨૦	૧૦૨	દૈત્યોએ કરના માંડેલો અત્યાચાર.	૧૮૯
૬૮	શોધે નિકળેલો સુદેવ.	૧૨૧	૧૦૩	અગત્ય આગળ દેવોની અરજ.	૧૯૦
૬૯	નળરાગનો મેળાપ.	૧૨૩	૧૦૪	અગત્યનું ઉપાખ્યાન.	૧૯૧
૭૦	પુનઃ દમયંતી સ્વયંવર.	૧૨૫	૧૦૫	અગત્ય સમુદ્ર પી ગયા.	૧૯૩
૭૧	ઋતુપર્ણનું વિદર્ભ માટે ઉપનું.	૧૨૬	૧૦૬	સગરનું આખ્યાન.	૧૯૪
૭૨	નળમાંથી કલિનું નીકળી જવું.	૧૨૮	૧૦૭	સગરના પુત્રો.	૧૯૫
૭૩	કુંડિનપુરમાં પ્રવેશ.	૧૩૦	૧૦૮	ગંગા ઉતારવાને ભગીરથનું તપ.	૧૯૮
૭૪	નળ અને કેશિની સંવાદ.	૧૩૨	૧૦૯	ગંગાવતરણ.	૧૯૯
૭૫	નળની પરીક્ષા-વાતસલ્યનો ઉભરો.	૧૩૪	૧૧૦	ઋષ્યશૃંગનું આખ્યાન.	૨૦૦
૭૬	નળ અને દમયંતીનો મેળાપ.	૧૩૫	૧૧૧	ઋષ્યશૃંગ પર નાખેલી મોહભળ.	૨૦૩
૭૭	ઋતુપર્ણની વધાય.	૧૩૮	૧૧૨	ઋષ્યશૃંગનું સ્ત્રી સંબંધી અજ્ઞાન.	૨૦૪
૭૮	પુષ્કર પરાભવ ને રાજ્યગ્રહણ.	૧૩૯	૧૧૩	ઋષ્યશૃંગને શાન્તાની પ્રાપ્તિ.	૨૦૬
૭૯	નળાખ્યાન શ્રવણ મહાત્મ્ય.	૧૪૦	૧૧૪	કર્તવીર્યનું આખ્યાન.	૨૦૮
૮૦	અર્જુન વિગોગ ચિન્તા.	૧૪૨	૧૧૫	તીર્થાટનમાં-મહેન્દ્રાચળ.	૨૦૯
૮૧	મહર્ષિ નારદ ને પાંડવો.	૧૪૩	૧૧૬	જમદગ્નિ વધ.	૨૧૧
૮૨	તીર્થયાત્રા વિવરણ.	૧૪૫	૧૧૭	પરશુરામે કરેલો ક્ષત્રિય સંહાર.	૨૧૩
૮૩	તીર્થોનાં માહાત્મ્ય.	૧૪૬	૧૧૮	પ્રભાત તીર્થમાં પાંડવો.	૨૧૪
૮૪	તીર્થ માહાત્મ્ય ચાલુ.	૧૫૭	૧૧૯	પાંડવ યાદવો વચ્ચે વનવાસની વાત.	૨૧૫
૮૫	તીર્થયાત્રા કૃળ કથન.	૧૬૩	૧૨૦	યાદવોનો અભિસાપ.	૨૧૭
૮૬	ધૌમ્યાચાર્યની યાત્રા માટે રજા.	૧૬૮	૧૨૧	ગયરાગનો યજ.	૨૧૯
૮૭	પૂર્વ તરફનાં તીર્થો.	૧૬૯	૧૨૨	સુકન્યા આખ્યાન	૨૨૦
૮૮	દક્ષિણ તરફનાં તીર્થો.	૧૭૦	૧૨૩	સુકન્યા ને અશ્વિનીકુમારો	૨૨૨
૮૯	પશ્ચિમ તરફનાં તીર્થો.	૧૭૧	૧૨૪	શર્પાતિના યજ્ઞમાં મન્દ્રે ઉપાડેલું વજ્ર	૨૨૩
૯૦	ઉત્તર તરફનાં તીર્થો.	૧૭૨	૧૨૫	પ્રકીર્ણ તીર્થો	૨૨૪
૯૧	લોમશ ઋષિનું આગમન.	૧૭૪	૧૨૬	યુવનાશ્રધ્ધી માંધાતા	૨૨૬
૯૨	તીર્થાટને જવાનો નિશ્ચય.	૧૭૫	૧૨૭	સોમકચરિત—જંતુદોષ	૨૨૮
૯૩	આલ્મોએ યાત્રામાં માથે રાખવા				

અધ્યાય.	વિષય.	પૃ.	અધ્યાય.	વિષય.	પૃ.
૧૨૮	જન્મપાખ્યાન	૨૩૬	૧૬૩	મંદ પર્વતનું દર્શન	૨૬૬
૧૨૯	યજ્ઞમિત્રોની યાત્રા	૨૩૭	૧૬૪	અર્જુનનું આગમન	૨૬૮
૧૩૦	પ્રતીજ્ઞ તીર્થ વર્ણન	૨૩૯	૧૬૫	અર્જુનનો મંગળ	૨૬૯
૧૩૧	શ્યેન કોપાતનું આખ્યાન	૨૪૦	૧૬૬	ઇન્દ્રનું આગમન	૨૭૦
૧૩૨	અટાવક આખ્યાન	૨૪૧	૧૬૭	યુધિષ્ઠિર અને અર્જુનનો સંવાદ	૨૭૧
૧૩૩	જનકસમ્રાટના અટાવક	૨૪૨	૧૬૮	અર્જુનની પ્રવાસકથા	૨૭૪
૧૩૪	અટાવક આખ્યાન	૨૪૩	૧૬૯	નિવાન દ્રવ્યની તૈયારી	૨૭૫
૧૩૫	યવકોત આખ્યાન	૨૪૪	૧૭૦	નિવાન દ્રવ્યનો વધ	૨૭૮
૧૩૬	યવકોત આખ્યાન ચાલુ	૨૪૫	૧૭૧	નિવાન દ્રવ્યનું માયાવી યુદ્ધ	૨૭૯
૧૩૭	પુત્ર મરણનો શોક	૨૪૬	૧૭૨	નિવાન દ્રવ્ય માથે યુદ્ધ (ચાલુ)	૨૮૧
૧૩૮	યવકોત આખ્યાન ચાલુ	૨૪૭	૧૭૩	દિગ્વિજયપુર દૈત્યનો વધ	૨૮૩
૧૩૯	કૈલાસની યાત્રા	૨૪૮	૧૭૪	અર્જુનને ઇન્દ્ર આપેલી ભેટ	૨૮૬
૧૪૦	મધમાદન પ્રતિગમન	૨૪૯	૧૭૫	ઇન્દ્રના અસ્થનાં દર્શન	૨૮૭
૧૪૧	અર્જુન માટે યુધિષ્ઠિરનો વલોપાત	૨૫૦	૧૭૬	મધમાદન પર્વતથી નીકળવું	૨૮૮
૧૪૨	વરાહતીર્થ કથા	૨૫૧	૧૭૭	અજમરના મુખમાં ભીમ	૨૯૦
૧૪૩	મધમાદન પર્વટન	૨૫૨	૧૭૮	અજમરના મુખમાં ભીમ (ચાલુ)	૨૯૧
૧૪૪	દ્રૌપદીને પંડરા કષ્ટથી યુધિષ્ઠિરનું વિલપન	૨૫૩	૧૭૯	અજમર યુધિષ્ઠિર સંવાદ	૨૯૩
૧૪૫	મટોલકે સૌને ઉમ્મટી લીધાં	૨૫૪	૧૮૦	અજમર યુધિષ્ઠિરનો સંવાદ (ચાલુ)	૨૯૫
૧૪૬	દ્રૌપદી માટે ભીમનું કદલીવનમાં જવું	૨૫૫	૧૮૧	અજમરનો ઉદ્ધાર	૨૯૭
૧૪૭	ભીમ હનમાન સંવાદ	૨૫૬	૧૮૨	કામ્યકવનમાં પ્રવેશ	૨૯૮
૧૪૮	હનમાને કહેલું સ્વપ્નમાં	૨૫૭	૧૮૩	માર્કંડેય મુનિ કથા કહે છે	૨૯૯
૧૪૯	હનમાન અને ભીમ	૨૫૮	૧૮૪	બ્રાહ્મણનું માહાત્મ્ય	૩૦૦
૧૫૦	હનમાન ભીમ સંવાદ	૨૫૯	૧૮૫	બ્રાહ્મણ માહાત્મ્ય (ચાલુ)	૩૦૧
૧૫૧	હનમાન ભીમ સંવાદ (ચાલુ)	૨૬૦	૧૮૬	તાદ્ધર્મ અને સસ્પૃહિતો સંવાદ	૩૦૨
૧૫૨	સૌમધિક વનમાં ભીમનો પ્રવેશ	૨૬૧	૧૮૭	મત્સ્ય આખ્યાન	૩૦૩
૧૫૩	સૌમધિકમાં ભીમ	૨૬૨	૧૮૮	માર્કંડેય મુનિની કથા (ચાલુ)	૩૦૪
૧૫૪	સૌમધિક વનમાં ભીમે કરેલું યુદ્ધ	૨૬૩	૧૮૯	ભવિષ્યવાણી	૩૦૫
૧૫૫	સૌમધિક વનમાં યુદ્ધ (ચાલુ)	૨૬૪	૧૯૦	ભવિષ્યવાણી (ચાલુ)	૩૦૬
૧૫૬	નારાયણ આગમ પુનરાગમન	૨૬૫	૧૯૧	કલિધર્મ ઉપસંહાર	૩૦૭
૧૫૭	જટાસુરનો વધ	૨૬૬	૧૯૨	દેહાનું ઉપાખ્યાન	૩૦૮
૧૫૮	નારાયણાશ્રમમાં પાછા આવવું	૨૬૭	૧૯૩	બક અને ઇન્દ્રનો સંવાદ	૩૦૯
૧૫૯	આશ્વિનિ અને યુધિષ્ઠિરનો સંવાદ	૨૬૮	૧૯૪	શિમિનું પુણ્ય અરિષ્ટ	૩૧૦
૧૬૦	મણિમાન રાક્ષસનો વધ	૨૬૯	૧૯૫	વ્યાપ્તિએ કરેલું દાન	૩૧૧
૧૬૧	કુમેરનાં દર્શન	૨૭૦	૧૯૬	વપદર્શન અરિષ્ટ	૩૧૨
૧૬૨	કુમેરની વાણી	૨૭૧	૧૯૭	શિમિ ને કોપાત અરિષ્ટ	૩૧૩
			૧૯૮	શિમિ-દાનમહિમા વર્ણન	૩૧૪

અધ્યાય.	વિષય	પૃષ્ઠ.	અધ્યાય.	વિષય	પૃષ્ઠ.
૧૬૬	હન્દુસ્થાનનું ઉપાખ્યાન	૩૭૦	૨૩૮	દ્રોપદી કત વ્ય.	૪૩૮
૨૦૦	દાનનું મોટું માહાત્મ્ય	૩૭૧	૨૩૫	શ્રીકૃષ્ણ ગમન	૪૩૬
૨૦૧	ધુંધુમારનું ઉપાખ્યાન (ચાક્ર)	૩૭૨	૨૩૬	વનરાજનો થયેલા મોદ	૪૩૭
૨૦૨	ધુંધુમાર આખ્યાન ..	૩૭૬	૨૩૭	દુર્યોધનને મોધ	૪૪૩
૨૦૩	ધુંધુ આખ્યાન ..	૩૮૦	૨૩૮	દુર્યોધનનું વનગમન	૪૪૪
૨૦૪	ધુંધુ ચરિત્ર ચક્ર ..	૩૮૨	૨૩૯	દુર્યોધનનું વનગમન (ચાક્ર)	૪૪૫
૨૦૫	પતિવ્રતા માહાત્મ્ય.	૩૮૪	૨૪૦	ગંધર્વ અને દુર્યોધનની સેનાનો મેળાપ	૪૪૭
૨૦૬	સતીએ બ્રાહ્મણને આપેલી શિક્ષા.	૩૮૫	૨૪૧	કર્ણનો પરાજય	૪૪૮
૨૦૭	ધર્મવિચાર.	૩૮૭	૨૪૨	કૌરવોને ધ્રુ	૪૪૯
૨૦૮	બ્રાહ્મણ વ્યાધ સંવાદ.	૩૮૨	૨૪૩	કૌરવોની વ્યારે પાંડવો	૪૫૧
૨૦૯	ધર્મ નિરૂપણ.	૩૮૪	૨૪૪	ગંધર્વો અને પાંડવોનું યુદ્ધ	૪૫૨
૨૧૦	બ્રાહ્મણ અને વ્યાધ સંવાદ.	૩૮૭	૨૪૫	પાંડવોની હત	૪૫૩
૨૧૧	ધર્મવ્યાધનું આખ્યાન.	૩૮૮	૨૪૬	કૌરવો બ્રુટયા	૪૫૫
૨૧૨	ધર્મવ્યાધનું આખ્યાન.	૪૦૦	૨૪૭	કર્ણ અને દુર્યોધનનો સંવાદ	૪૫૬
૨૧૩	વિજ્ઞાન આખ્યાન.	૪૦૦	૨૪૮	દુર્યોધનનો પશ્ચાત્તાપ	૪૫૭
૨૧૪	માયાપત્ની સેવાનું મહાત્મ્ય.	૪૦૩	૨૪૯	કર્ણની શિખામણ	૪૫૮
૨૧૫	વ્યાધે આપેલો બ્રાહ્મણને મોધ.	૪૦૪	૨૫૦	દુર્યોધનને સાંત્વન	૪૬૦
૨૧૬	વ્યાધનું પૂર્વજન્મ વ્રતાંત.	૪૦૬	૨૫૧	દુર્યોધનનું હસ્તિનાપુર પ્રત્યે જનું	૪૬૨
૨૧૭	આગિરસનું આખ્યાન.(ચાક્ર)	૪૦૮	૨૫૨	કર્ણની પ્રતિજ્ઞા	૪૬૪
૨૧૮	આગિરસનું આખ્યાન. ..	૪૦૯	૨૫૩	કર્ણનો દિગ્વિજય	૪૬૬
૨૧૯	આગિરસનું આખ્યાન. ..	૪૧૦	૨૫૪	યજ્ઞ સમારંભ	૪૬૭
૨૨૦	આગિરસનું આખ્યાન ..	૪૧૧	૨૫૬	યજ્ઞ સમારંભ (ચાક્ર)	૪૬૮
૨૨૧	આગિરસ ઉપાખ્યાન. ..	૪૧૨	૨૫૭	યુધિષ્ઠિરને ચિંતા	૪૬૯
૨૨૨	આગિરસ ઉપાખ્યાન. ..	૪૧૪	૨૫૮	દામ્યકવનમાં પ્રવેશ	૪૭૧
૨૨૩	આગિરસ ઉપાખ્યાન. ..	૪૧૬	૨૫૯	દાનનો મદિમા	૪૭૨
૨૨૪	દેવસેનાનું વ્રતાંત	૪૧૭	૨૬૦	મુદ્ગળ બ્રાહ્મણનું વ્રતાંત	૪૭૪
૨૨૫	કુમારોત્પત્તિ.	૪૧૮	૨૬૧	સ્વર્ગના ગુણ દોષ	૪૭૫
૨૨૬	પૃથ્વી પર થયેલા ઉત્પાત.	૪૨૧	૨૬૨	દુર્વાસા મુનીનું આતિથ્ય	૪૭૮
૨૨૭	કુમાર અને દેવતાઓ વચ્ચે યુદ્ધ.	૪૨૨	૨૬૩	જયદ્રથને દ્રોપદી ઉપર થયેલા મોદ	૪૭૯
૨૨૮	કુમારીની ઉત્પત્તિ.	૪૨૩	૨૬૪	ક્રોધિક અને દ્રોપદી	૪૮૧
૨૨૯	કાર્તિકસ્વામિનો અભિષેક.	૪૨૪	૨૬૫	દ્રોપદીનો વિવેક.	૪૮૩
૨૩૦	બ્રહ્મનો ઉદ્દેશ.	૪૨૭	૨૬૬	દ્રોપદી અને જયદ્રથ.	૪૮૪
૨૩૧	કાર્તિકસ્વામિના જન્મનું વ્રતાંત	૪૩૦	૨૬૭	દ્રોપદી દરજી.	૪૮૫
૨૩૨	કાર્તિકસ્વામીની સ્તુતિ.	૪૩૪	૨૬૮	દ્રોપદીની વ્યારે પાંડવો.	૪૮૭
૨૩૩	દ્રોપદી અને સત્યભામાનો સંવાદ.	૪૩૫	૨૬૯	પાંડવોની વ્યાર	૪૮૯
			૨૭૦	જયદ્રથનું યુદ્ધમાંથી નાસીજનું.	૪૯૧

અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૨૭૧	જ્યદ્ધનં શંકરનું વરદાન.	૪૬૪	૨૬૩	સાવિત્રીનો નિશ્ચય	૫૩૪
૨૭૨	યુધિષ્ઠિરનો પ્રભ.	૪૬૮	૨૬૪	સાવિત્રી સત્યવાનના આશ્રમ પ્રત્યે	૫૩૬
૨૭૩	રામાયણનો કુંક સાર.	૪૬૮	૨૬૫	સત્યવાનનો મરણ દિવસ	૫૩૭
૨૭૪	રાવણ નામ શાસ્ત્રી પડ્યું ?	૪૬૯	૨૬૬	પતિવ્રતનો પ્રભાવ	૫૩૮
૨૭૫	વાનરાની ઉત્પત્તિ.	૫૦૧	૨૬૭	માતાપિતાનો મેળાપ	૫૪૫
૨૭૬	રામચંદ્રજીનું વનગમન.	૫૦૨	૨૬૮	છત્રસેનને પુનઃ રાજ્યપ્રાપ્તિ	૫૪૭
૨૭૭	સીતાજીનું દરજી.	૫૦૪	૨૬૯	કર્ણને સૂયનો શોધ	૫૪૮
૨૭૮	કપલેશનો ઉદ્ધાર.	૫૦૫	૩૦૦	સૂયનો આશ્રમ	૫૫૦
૨૭૯	ત્રિજટાનું સ્વપ્ન.	૫૦૬	૩૦૧	સૂયની કર્ણને સલાહ	૫૫૧
૨૮૦	સીતા અને રાવણનો સંવાદ.	૫૧૨	૩૦૨	કુંડળનો મહિમા	૫૫૨
૨૮૧	હનુમાનનું પ્રતિગમન.	૫૧૩	૩૦૩	પૃથાની સેવા	૫૫૪
૨૮૨	સંતુષ્ઠધન.	૫૧૬	૩૦૪	કુંતિને પુત્ર પ્રાપ્તિ	૫૫૫
૨૮૩	લંકામાં પ્રવેશ.	૫૧૯	૩૦૫	સૂયનું વરદાન	૫૫૬
૨૮૪	રામ રાવણનું દ્વંદ્વયુદ્ધ.	૫૨૧	૩૦૬	સૂય અને પૃથાનો સમાજમ	૫૫૮
૨૮૫	રણભૂમિમાં કુંભકર્ણનું આગમન.	૫૨૨	૩૦૭	કર્ણનો જન્મ	૫૫૯
૨૮૬	કુંભકર્ણનો વધ.	૫૨૩	૩૦૮	રાધાને કર્ણની પ્રાપ્તિ	૫૬૦
૨૮૭	ઈદ્રજીતનું યુદ્ધમાં આગમન.	૫૨૪	૩૦૯	કર્ણ પાસે ઇન્દ્રની પાત્રના	૫૬૨
૨૮૮	ઈદ્રજીતનો વધ.	૫૨૫	૩૧૦	મૃગની શોધમાં પાંડવો	૫૬૪
૨૮૯	રાવણનો વધ.	૫૨૭	૩૧૧	યક્ષ અને પાંડવો	૫૬૫
૨૯૦	રામને રાજ્યાભિષેક.	૫૨૮	૩૧૨	યુધિષ્ઠિરને યક્ષ પૂજેલા પ્રભ	૫૬૮
૨૯૧	યુધિષ્ઠિરને આશ્વાસન.	૫૩૧	૩૧૩	ધર્મનાં વરદાન	૫૭૪
૨૯૨	સાવિત્રીનું આખ્યાન.	૫૩૨	૩૧૪	અનાતવાસ કરવા પ્રસાદ	૫૭૬

શ્રી મન્મહા ભારત

વન પર્વ.

નારાયણં નમસ્કૃત્ય નરં ચૈવ નરોત્તમમ્ ।

વેદીં સરસ્વતીં ચૈવ તતો જયમુદીરયેત્ ॥

અરણ્ય પર્વ.

અધ્યાય ૧ લો. પાંડવ વન પ્રયાણુ, ને પ્રજાનો રોડ.

જનમેજય ઉચ્ચાલ—एवं द्यूतजिताः पार्थाः कोपिताश्च दुरात्मभिः

घातराष्ट्रैः सहामात्यैर्निकृत्याजिसत्तम ॥

જનમેજય કહે છે—હે બાહણોમાં મેઢ ! એ પ્રમાણે પ્રધાનો સહિત દુષ્ટાત્મા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર કૌરવોએ કૂતમાં છતેલા, કોપાવેલા અને અધકિત વાઝોથી દુભાવેલા મારા પ્રપિતામહ પાંડવોએ પછી શું કર્યું ? વળી તે ઈંદ્ર સરખા તેજસ્વિઓને ઐશ્વર્યથી બદલ્યા પછી વનમાં ફરતા અહરમાત શું શું દુઃખો પડ્યાં, અને તેમને કોણે કોણે આગ્રમ આપ્યો ? તેઓ વનમાં કેવી રીતે વર્તતા, શું શું આહાર કરતા અને ક્યાં નિવાસ કરી રહ્યા હતા ? હે બાહણોમાં મેઢ યુનિ ! યદવીર અને યત્રુઓનો નાશ કરનાર તેમણે વનમાં બાર વર્ષ કેવી રીતે કહાડ્યાં ? હે તપોધન ! સર્વ ક્ષિયોમાં મેઢ પતિવ્રતા, મહા બ્રાહ્મણ, સત્યવાદી અને દુઃખ ભોગવવાને અયોગ્ય એવા કૌપદી વનમાં કેવી રીતે દુઃખ સહી રહ્યાં ! તે મને વિસ્તારથી કહો. મહા બળવાન અને મોટા તેજવાળા મારા પ્રપિતામહેનાં અને આશ્વર્ પમાડનારાં અરિત્રો કું તમારાથી સંબળવા હમ્મું છું.

વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન ! બ્યારે પ્રધાનો સહિત ધૃતરાષ્ટ્રના દુષ્ટ પુત્રોએ કૂતમાં છતેલા, કોપાવેલા અને કસો ધારણ કરેલા પાંડવો કૌપદી સહિત, હસ્તિનાપુરથી વર્ષમાનપુરી તરફ જવાના દરવાજામાંથી ઉતર દિશા તરફ ચાલ્યા ત્યારે ઈંદ્રસેનાદિક તેમના પંદર નોકરો પોતાની ક્ષિયો સહિત રથોમાં બેસી તેમની પાછાડે ગયા, અને પાંડવોને વનમાં રવાના થયેલા જાણીને હસ્તિનાપુરની કેટલીક પ્રજા રોકી પીઠા પાપી બપ ચડી વારંવાર, બીજા, વિદુર, અને કૃપામાર્ગની નિંદા કરતી પરસ્પર મળીને કહેવા લાગ્યા કે, શુનિ, કર્ણ અને દુઃશાસનની સહાયતાવાળા પાપી દુર્યોધન રાજ્યની હમ્મ કરે છે, તેમાં હવે આપણે દુર્યોધન સહિત રહેવું યોગ્ય નથી. જે ઠેકાણે પાપી પુરુષોની સહાયતાવાળા પાપી

દુર્યોધન રાજ્ય કરે તે ડેકાણે આપણાં કુળ, આચાર, ધર્મ, અર્થ અને સુખ સઘવાય નહિ. દુર્યોધન મોટાઓનો રૂપ કરનાર, આચાર વિહીન, ધનનો લોભી, અભિમાની, નીચ અને સ્વભાવથી નિર્દય છે, એટલે પૃથ્વીનો નાશ કરશે, વારતે આ ત્રણે ત્યાં પાંડવો જાય છે ત્યાં જાયે તે સાફ છે. તેઓ દયાવાન, મહાત્મા, હૃદયોદ્ધી શત્રુઓને હતેલા, લગ્નવાન, કીર્તિમાન અને ધર્માચરણ પામવામાં શ્રેષ્ઠ છે.

વૈશંપાયન કહે છે--હે ભારત ! એ પ્રમાણે પરસ્પર વાતો કરીને પ્રજા પાંડવોની પાછળ મ્હાં અને તેમને મળી હાથ જોડી કહેવા લાગી કે, તમારા દુઃખમાં ભાગ લેનારા અમેને મૂકીને તમે ક્યાં જશો ? અમે પણ તમે ત્યાં જશો ત્યાં આવશું; કારણ, નિર્દય કૌરવોએ તમોને અધર્મે કરીને જીત્યા, એવું અમે સાંભળીને અતિ ઉદ્વેગ પામીએ છીએ. તમોએ અમારો ત્યાગ કરવો યોગ્ય નથી. અમે તમારા ભક્તો, પ્રીતિમાન, રત્ન રાખનારા અને સદા તમારું પ્રિય ઇચ્છનારા છીએ. આ દુષ્ટ રાજ્યએ પાલન કરેલા રાજ્યમાં રહી અમે દુઃખી નહીં થઈએ. હે મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ ! સારા નરસાના સંગે કરીને જે ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તે અમે તમોને કહીએ. તે સાંભળો. જેમ ગંધ, વસ્ત્ર, જળ, તેલ, પૃથ્વી, ઇત્યાદિ પદાર્થો મુખથી પુષ્પોના સંયોગથી સારી વાસવાળાં થાય છે, તેમ મનુષ્યમાં પણ સંગત પ્રમાણે ગુણ હોય આવે છે. મૂર્ખ પુરુષોની સંગતથી મનુષ્ય નાના પ્રકારની મોઢા જળમાં ફસે છે અને વિદ્વાનોની સંગતથી ધર્મ પામે છે, માટે બુદ્ધિમાન, વૃદ્ધ, રૂઝા સ્વભાવવાળા અને તપસ્વી મનુષ્યોએ સમદષ્ટિવાળા સત્પુરુષોનો સદૈવ સંગ કરવો. સાચામાં ઠણા પ્રમાણે જેઓને વિદ્યા, કુળ તથા કર્મ પ્રાપ્ત થયેલાં હોય તે સત્પુરુષો કહેવાય છે. તે પ્રમાણે તમે પુણ્યવાન સત્પુરુષો છો, તેનો પુણ્ય વગરના અમે સમાગમ કરીને કલ્યાણને પામશું. પાપી પુરુષોની સંગતથી પાપ પમાય છે. વળી વ્યભિચારાદિ દુષ્ટ કર્મ કરનાર નીચ પુરુષોના દર્શનથી, તેમના સ્પર્શથી, તેમની સાથે ભાષણ કરવાથી અને તેમની પાસે જેસવાથી મનુષ્યોના ધર્માચાર નાશ પામે છે. તેમનાં અંતઃકરણ શુદ્ધ થતાં નથી, તેમજ તેમની બુદ્ધિ હણાઈ જાય છે. મધ્યમ પુરુષોના સંગથી મધ્યમ ગુણો આવે છે અને ઉત્તમ પુરુષોના સંગથી ઉત્તમ ગુણો આવે છે. લોક, વેદ અને સત્પુરુષોએ ધર્મ, અર્થ અને ક્ષમને ઉત્પન્ન કરનાર જે ઉત્તમતા, અવિષયતા તથા ધર્મિષ્ઠતા ઇત્યાદિ શ્રેષ્ઠ ગુણો કહેલા છે તે સર્વ તમારામાં છે. માટે કલ્યાણની ઇચ્છાવાળા અને, તમારા જેવા ગુણવાનો સાથે રહેવા ઇચ્છીએ છીએ. યુધિષ્ઠિર બોલ્યા કે, અમે મન્ય છીએ. કારણ રત્ન અને દયાએ મુક્ત આ સર્વ તમે લાલજીદિ પ્રજા અમારામાં ગુણ નથી તોપણ અમને ગુણવાન કહો છો. હવે હું મારા ભાઈઓ સહિત તમોને વિશેષ કરી કહું છું કે, અમારા ઉપર રત્ન અને દયા કરીને તમે પાછા વળો, અને દસ્તિનાપુરમાં જઈ પિતામહ બીજમ, રાજા ધૃતરાષ્ટ્ર, વિદુરજી, અમારી મા કુંતાજી અને ણીજા પણ જે અમારા રત્નહિયો છે તેમની આશામાં રહો, એજ અમારું તમે હિત કયું ગણાશે. જેમ તમે અમારે માટે શોક સંતાપ કરી વિદ્વલ થાઓ છો, તેમ તેઓ પણ થાય છે. હવે તમે ધણે દુઃખ આપ્યા છો, માટે પાછા વળો, મારી સાથે ન આવવા તમને સોગંદ આપું છું અને તમારી રજા લઈને હું જઈ છું માટે મહારામાં રત્ન રાખજો. એથીજ વનમાં મારું પ્રિય અને સર્વત્ર સત્કાર થશે.

વૈશંપાયન કહે છે--હે વનમેજન ! એવી રીતે ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી

ખેડ પામેલી સર્વ પ્રજા, "હે રાજન ! હે રાજન !" એમ મોટો શબ્દ કાઢીને રડવા લાગી. તેમના શુભો સંભારી સંભારી પીડાયુક્ત થઇ દસ્તિનાપુર તરફ પાછી ગઇ. પાંડવો રથમાં બેસી મંગાના કિનારા કિપર પ્રમાણ નામના મોટા વડના હૃદ્ય આમળ આવી મંગાના જળનું પાન કરી ત્યાં આખી રાત્રિ રહ્યા. તે વખતે તેઓ પાસે રનેદથી પોતાની સ્ત્રીઓ, શિષ્યો અને બાંધવો સદિત કેટલાક બ્રાહ્મણો, તથા બ્રાહ્મચારીઓ અને સંન્યાસીઓ રહ્યા હતા. બ્રાહ્મણોથી વિદ્યાર્થી યુધિષ્ઠિર તેથી માલવા વાઙ્મા, બ્રાહ્મણોએ, સાંધ્યાકાલના સમયમાં અગ્નિદોષો પ્રગટ કરી શ્રુતિ પ્રમાણ શાસ્ત્રાગ્રના સંવાદ ક્યાં અને હંસ જેવા મધુર સ્વરવાળા તેમણે કુરુક્ષેત્રમાં બ્રહ્મ યુધિષ્ઠિર રાજનને આશ્વાસન આપવામાં આખી રાત્રિ નિર્ગમન કરી.

રાજાનં તુ કુરુધેષ્ટં તે હંસા મધુરસ્વરાઃ

આશ્વાસયંતો વિપ્રાનુયાઃ ક્ષપાં સર્વોદયનોદયન્ ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि अरण्यपर्वणि पौर्मप्रत्यागमने गुर्जरभाषायां
प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

અધ્યાય ૨ બે. બ્રાહ્મણોએ આપેલું આશ્વાસન.

વૈશંપાયન ઉવાચ—પ્રમાતાયાં તુ શર્વર્યાં તેવામશ્લિષ્ટકમજાં

વનં ચિયાસતાં વિપ્રા સ્તસ્થુમિહામુજોગ્રતઃ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! હવે રાત્રિના અંતે અરણ્યોદયને સમયે ત્યાંથી આમળ વનમાં જવા તૈયાર થએલા અને બેઠે કર્મોવાળા પાંડવોની પાસે તે બ્રાહ્મણો આવી ઉભા. કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજનએ તેમને કહ્યું કે હે બ્રાહ્મણો ! રાત્ર્યાદિ સર્વ જોઓનું દરાઇ મયું છે એવા ફગ મૂળ તથા માંસનો આહાર કરનારા અને પરમ દુઃખી એવા અમે હવે વન પ્રત્યે જઈશું. સર્પાદિ ભયંકર પ્રાણિયોવાળા વનમાં આવવાથી તમને દુઃખ પ્રાપ્ત થશે. એમ કહી માનું છું, વાસ્તે તમે પાછા વળો. બ્રાહ્મણોને દુઃખ પ્રાપ્ત થાય તે દેવતાઓથી પણ સદન થઇ શકતું નથી. ત્યાં કું મનુષ્ય તેનાથી કેમ સદન થઇ શકે ? બ્રાહ્મણો બોલ્યા કે, હે રાજન ! તમે જે વન પ્રત્યે જવા તૈયાર થયા છો ત્યાં અમે આવવા તૈયાર છીએ. અને તમે તમારામાં પ્રીતિ રાખનારા અને સદ્ધર્મનો ઉપદેશ કરનારા અમેને ત્યાગ કરવા યોગ્ય નથી. જો કે પોતામાં પ્રીતિમાન પુરુષોને દેવતાઓ પણ ત્યાગ કરતા નથી. ધર્મિષ્ઠ બ્રાહ્મણોનો તો જરૂરજ ત્યાગ કરતા નથી માટે તમારે અમારો ત્યાગ કરવો યોગ્ય નથી.

યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે—હે બ્રાહ્મણો ! મને પણ બ્રાહ્મણોમાં ધણી પ્રીતિ છે. મારી સાથે આવવાથી તમોને દુઃખ પ્રાપ્ત થશે એમ જણીને, મારા મનમાં ખેડ થાય છે કારણ, મારે વાસ્તે ભોજન કરવા માટે ફળ, મૂળ અને મૃગ માંસ સહ આવનાર મારા ભાઈઓ છે, તે સર્વે દૌપદીનું આકર્ષણ થવાથી તથા રાત્રિ સારી જવાથી દુઃખે કરીને પીડા પામેલા છે, હું તમારો સત્કાર કરવાની તેમને મહેનત આપવા પ્રમુખો નથી. બ્રાહ્મણો બોલ્યા કે હે

રાજન ! તમારે અમારું પોષણ કરવા સારું કંઈ ચિંતા કરવી નહીં. અમેજ અમારું હાથે ભોજનના પદાર્થો મેળવીશું, પણ તમારી સાથે આવીશું. અમે દેવતાઓનાં ધ્યાન તથા નેમના મંત્રોના જપ કરીને તમારું કષ્ટપાણ કરીશું. તથા તમારી સાથે શ્રેષ્ઠ વાતો કરીને હર્ષ પામીશું. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, હે બ્રાહ્મણો ! તમે કહો છો તે પ્રમાણે આનંદ થાય, પણ જ્યારે અમારાથી તમારું પોષણ ન થાય. ત્યારે જમતમાં અમેને પિત્તકાર લાગે. મારામાં પ્રીતિ રાખીને ક્લેશ પામેલા તમે પોતાને હાથે ભોજનના પદાર્થો મેળવો, તે હું કેમ જોઉં ! ધૃતરાષ્ટ્રના પાપી પુત્રોને પિત્તકાર છે.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એવી રીતે કહીને ખેદ પામેલા યુધિષ્ઠિર રાજ પૃથ્વી ઉપર બેઠા ત્યારે તે બ્રાહ્મણોમાંથી એક, વેદાંતશાસ્ત્રમાં પ્રીતિમાન, પોતાના ચિત્તની દુષ્ટ વૃત્તિઓને રૂપનાર. પ્રકૃતિ અને પુરૂષનો વિવેક કરવામાં કુશળ અને વિદ્વાન ચૌનક નામે બ્રાહ્મણ, યુધિષ્ઠિરને કહેવા લાગ્યો કે, હે રાજન ! જેમ મૂર્ખ પુરૂષોને દિવસે દિવસે શોકનાં હજારો તથા ભયનાં સેંકડો કારણો ઉભાં થાય છે. તેમ બુદ્ધિમાન અને અધ્યાત્મ વિદ્યામાં કુશળ પુરૂષને થતાં નથી. તમારા જેવા બુદ્ધિમાન પુરૂષો, વેદાંતથી વિરક્ત, પુરૂષને હણનાર અને અનેક દોષ પ્રાપ્ત થાય એવાં કર્મોમાં આસક્ત થતા નથી. હે રાજન ! સર્વ દોષનો નાશ કરનારી, યોગસૂત્રમાં કહેલાં યમ, નિયમ, સ્થિર આસન, પ્રાણાયામ, ઈન્દ્રિયોને જીતવી, ચિત્તની એકાગ્રતા, શુદ્ધ બ્રહ્મનું ધ્યાન તથા સમાધિ, એ આઠ અંગોવાળી, અને શ્રુતિ સ્મૃતિ-યોના પ્રમાણથી તત્ત્વમર્યાદિ વેદાંતના મહાવાક્યનું વર્ણન કરનારી શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિ તમને પ્રાપ્ત થઈ છે માટે તમારા સરખા પુરૂષ, પોતાનું દ્રવ્યાદિ હારી જવાથી, રોદિયોને ભોજન અને વસ્ત્રાદિ આપી ન શકવાથી તે સંખ્યા શોક કરવો નહિ. વળી હે રાજન ! પૂર્વે જનકરાજાએ, આ સર્વ જમત મન તથા દેહથી ઉત્પન્ન થતાં દુઃખ કરીને પીડા પામેલું છે એમ જાણીને, ચિત્તમાં ક્રમ-ક્રોધાદિ પેદા ન થઈ શકે એવી રીતે જે ઉપયોગી વાક્યો કહ્યાં છે. તે હું તમને કહું તે સાંભળો. રોગ, કંટકાદિ અનિષ્ટ પદાર્થનો સ્પર્શ, શ્રમ અને પ્રિય વસ્તુનું પ્રાપ્ત ન થવું, એ ચાર કારણોથી શરીરને તથા તેમાં મમતા રાખનાર મનને દુઃખ પેદા થાય છે. પણ બુદ્ધિ-માન પુરૂષો શરીરનાં દુઃખોને ઔષધોએ કરીને તથા મનનાં દુઃખોને અષ્ટાંગયોગના સેવને કરીને શાંત કરે છે. હે રાજન ! શરીર જડ છે. તેને દુઃખ થવું સંભવતું નથી, પણ જેમ તપેલો લોહનો ગોળો પાણીથી ભરેલા ઘડમાં નાખ્યો હોય તો તેથી તે પાણી તપી જાય છે, તેમ મનને લીધે શરીરને દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ પાણીથી અગ્નિ શાંત થાય છે, તેમ મનનાં દુઃખોને જાને કરીને શાંત કરવાં. જે શાંત થયાથી શરીરનાં દુઃખો પોતાની મેજેજ શાંત થઈ જાય છે. હે રાજન ! મનને દુઃખ થવાનું કારણ કેવળ રોદન છે, જે રોદને લીધે મનુષ્યોને અનેક તરેહનાં દુઃખ, ભય, શોક, હર્ષ અને ક્લેશ પેદા થાય છે. વળી રોદથી અનેક તરેહના વિપ્લોમાં ઈચ્છા અને પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે, તે અકલ્યાણ કરનાર છે. તેમાં પણ પ્રીતિ તો ઘણીજ અકલ્યાણ કરનારી છે. જેમ વૃક્ષના જિદમાં થોડો અગ્નિ પણ આપ્તો વૃક્ષને જાળી નાખે છે, તેમ પ્રીતિ પણ મનુષ્યોના હર્ષ અને અર્થનો નાશ કરે છે. હે રાજન ! જે પુરૂષને પદાર્થો કદી ન મળતા હોય તે જમતમાં “ હું ત્યાગી છું ” એમ જણાવે, પણ તેને ત્યાગી માનવો નહીં. જે મનુષ્ય, પ્રાપ્ત થયેલા વિપ્લવાદિમાં દોષ છે એમ માનીને તેનો ત્યાગ કરે તેનેજ ત્યાગી જાણવો. એ ત્યાગી પુરૂષ

સર્વત્ર સ્નેહ વગરનો રહી વેર તથા કર્મનાં બંધન પામતો નથી. બુદ્ધિમાન પુરૂષે મિત્રાને વિષે તથા સંગ્રહ કરેલા દ્રવ્યમાં સ્નેહ કરવો નહીં, કદી સ્નેહ ઉત્પન્ન થાય તો તેને જાને કરીને શાંત કરવો. હે રાજન ! જેમ પાણી કમળના પુષ્પને સ્પર્શ કરતું નથી તેમ વિરક્ત, ઈશ્વરના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવામાં કુશળ, વિદ્વાન અને આત્મજ્ઞાની પુરૂષને સ્નેહ સ્પર્શ કરતો નથી. સ્નેહથી પરાભવને પામેલા પુરૂષનું મન અંગેક તરેહની કામનાઓમાં ખેંચાય છે, જેથી તેને ધણા પ્રકારની ઈચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે, તૃષ્ણા વધે છે તે પાપરૂપ, ઉદ્દેગ ઉપજવનારી અધર્મનું મૂળ. બધાંકર પાપકર્મો કરાવનારી અજ્ઞાની પુરૂષોથી ત્યાગ ન કરી શકાય તથા દેહ વૃદ્ધ થયા પછી કમી ન થાય એવી, મૃત્યુ પર્યંત શરીરમાં રહેનારી અને જેમ અમિ સર્વને ખાળીને ભસ્મ કરે છે તેમ નાશ કરનારી છે, તેને મનુષ્ય ત્યાગ કરે ત્યારેજ સુખ પામે છે. વળી જેમ વૃદ્ધ પામેલા અમિએ કરીને ડાઘ નાશ પામે છે તેમ ચિત્તને વશ નહીં કરનાર પ્રરૂપ લોભથી નાશ પામે છે. દ્રવ્યવાન પુરૂષને તથા દેહવાન જીવોને મૃત્યુરૂપ બળ છે, તેમ રાગ, જળ, અમિ, ગેર અને સમા સંબંધિયોથી સર્વને બળ થાય છે. તેઓ દ્રવ્યને જેમ માસિને આકાશમાં પશ્ચિયો. પૃથ્વી ઉપર દુતરાઓ અને જળમાં મત્સ્યો ભગ્ન કરે તેમ ખાઈ જાય છે. વળી મોહ વધારનારું દ્રવ્ય પુરૂષને રૂપણ્ણતા, ગર્વ, બળ અને ઉદ્દેગતાદિ ધણાં દુઃખ ઉપજાવે છે. જેને મેળવવામાં, જેનું રક્ષણ કરવામાં અને જેનો નાશ થવાથી મોટું દુઃખ પેદા થાય છે તે દ્રવ્યના લોભા પુરૂષો તેને વાસ્તે ધણાં દુઃખો સહન કરીને પરસ્પર એક બીજાને મારે છે. તેઓ દુઃખ પ્રાપ્ત કરનારું દ્રવ્ય નાશવંત છે તે જાણતા નથી. પંડિત પુરૂષો યુવાન અવસ્થા, રૂપ, આયુષ્ય રત્નાદિ પદાર્થોનો સંગ્રહ, ઐશ્વર્ય અને સ્નેહિયો સાથે સહવાસ કરીને રહેવું એ નાશવાન છે તથા તૃષ્ણાનો અંત નથી, માટે સંતોષ રાખવો એજ પરમ સુખ આપનાર છે એમ જાણી, સંતોષ રાખી, દ્રવ્યાદિ પદાર્થોનો સંગ્રહ કરવો ઝોડી દમ ગરીબાઈનાં દુઃખોને સહન કરતા યદ્યચ્છથી જે મળે તેમાંજ સંતોષ માને છે. કારણ કે દ્રવ્યનો સંગ્રહ કરનાર પુરૂષ હરેક તરેહના ચિંતાદિ ઉપદ્રવ વગરનો કોઈ દેખાતો નથી, માટે પુરૂષે, ધર્મ કરવા સાથે પણ દ્રવ્યની ઇચ્છા રાખવી, ને કરતાં તે વગર રહેવું એ ધાતું સાથે છે, કારણ તે પુરૂષને, જેમ કાદવ ધોષ નાખેલી જમીન ઉપરથી કાદવ વળતો નથી, તેમ તેને કોઈ સાથે સ્નેહ બંધાતો નથી. એ તમને તમારું કલ્યાણ થાય એવી ઇચ્છા હોય તો, તમે દ્રવ્યાદિ પદાર્થોમાંથી ઇચ્છા છોડી દો.

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા કે, હે બ્રાહ્મણ ! મને સુખ પ્રાપ્ત થાય તે સાથે દ્રવ્યની ઇચ્છા નથી, કેવળ બ્રાહ્મણોનું પોષણ થાય તે વાસ્તે છે. મારા સરખા ગૃહસ્થ પુરૂષ પોતાની સાથે આવનારાઓનું ભરણપોષણ કેમ ન કરે ? હે ઋષિ ! પંચ મહાવ્રતમાં દેવતા, પિતૃ અને મનુષ્યોને વિભાગ આપવો, એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, તેથી ગૃહસ્થ પુરૂષો સંન્યાસી અને બ્રહ્મચારી વગેરેને રાંધેલું અથવા કાનું અન્ન આપે છે. અતિથિને જગ્યા, આસન તથા જળ આપીને સુંદર વાણીથી સત્કાર કરે છે. ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મમાં કહ્યું છે કે રોમથી પીડા પામેલાને સુવાનું સ્નાન, ચાકીને બેસી મગેલાને આસન, તૃષ્ણાથી દુઃખ પામેલાને જળ અને જૂખ્યાને બોળન આપવું. ઘેર આવતા અતિથિ ઉપર દયાભાવે જોવું, તેની સાથે સારી વાણીથી બોલવું અને ઉભા થઈ આસન આપી તેની પૂજા કરવી, એ સનાતન ધર્મ છે. અમિદોષાદિ યજ્ઞો કરે, પણ અતિથિનો સત્કાર ન કરે, તેના પુરૂષને અતિથિ, સમા સંબંધી, પુત્રો,

શિષ્યો અને ચાકરો નાચ પમાડે છે. પુરૂષે પોતાનું પેટ ભરવા સારું અને ન રાંધવું, બ્રહ્મા તથા યજ્ઞાદિ નિમિત્ત વગર પશુ વધ ન કરવો અને આત્મિયે આપ્યા વગર ભોજન પણ કરવું નહિ. વૈશ્વદેવ કરી શ્વાન, ચાંડાલ, કામડા અને માયોને પ્રાતઃકાળ તથા સાંધાકાળે રાંધેલા અન્નમાંથી વિભાગ આપીને જે પુરૂષ ભોજન કરે તે અમૃતનું ભોજન કરે છે, એમ જાણવું. અતિથિની સામે સારી નજરથી જોવું, માન આપવું સારી વાણીથી બોલવું, તેની કૃપાસના કરવી અને તે જગ ત્યારે તેને મૂકવા જવું, એ પાંચને શાસ્ત્રમાં પંચદશિકા પણ કહેલો છે. રસ્તામાં થાકી ગયેલા પુરૂષને અન્ન આપવું એ મોટું પુણ્ય છે. શુદ્ધશાયકમાં રહેલો જે પુરૂષ એવી વૃત્તિથી વર્તે છે, તે મોટો ધર્મિય કહેવાય છે, ત્યારે તમે “ મને અમારે વારતે ભોજનના પદાર્થો અમારી મેજે મેળવીયું. ” એમ કહો છો !

શૌનક કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! શ્રેષ્ઠ પુરૂષો પણ જે ક્રિયાઓ કરવાથી મહાપુરૂષોમાં નિંદાને પામે છે, તે ક્રિયાઓ કરીને મૂર્ખ પુરૂષો સુખ પ્રાપ્ત થશે, એમ માને છે, માટે આ જગત્ વિચિત્ર છે. ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં આસક્ત થયેલા પુરૂષો, મોહ અને પ્રીતિને લીધે સ્વર્ગાદિ લોક પ્રાપ્ત કરવાની આશાથી પંચ મહા યજ્ઞાદિ ક્રિયાઓ કરે છે, પણ જેમ દુષ્ટ અશ્વો સારથિને વશ નહીં રહેતાં તેને આટે રસ્તે ખેંચી જાય છે તેમ ઇન્દ્રિયોદ્દેશી અશ્વો પુરૂષને વિષયમાં ખેંચી જાય છે. પુરૂષની પાંચ જાનેન્દ્રિય અને છત્રું અંતઃકરણ ત્યારે વિષયમાં આસક્ત થાય છે ત્યારે તેના પર્વ જન્મના સંસ્કાર પ્રમાણે તેનું મન પણ તેવીજ રીતે આસક્ત થાય છે. ત્યારે પુરૂષ વિષયમાં પ્રવૃત્ત થઈને દર્પ પામે છે ત્યારે અનેક તરેહની કામનાઓના સંકલ્પ તથા વિદ્વેષ ઉત્પન્ન થઈને વિષયરૂપ બાહ્યોએ કરી વિંધાઈને જેમ પતાંગયો તેજના લોભથી અગ્નિમાં પડે છે તેમ અનેક તરેહના લોભથી ક્રિયારૂપી અગ્નિમાં પડે છે, અને પોતાને ઇચ્છિત નાના પ્રકારના વિહાર તથા ખાનપાન કરી મોટા મોહરૂપ સુખમાં મગ્ન થઈને, પોતાના આત્મસ્વરૂપને ભૂલી જાય છે. જેમ ચક્ર ભ્રમણ કરે છે, તેમ અજ્ઞાન રૂપી ક્રિયાઓની તુલ્લાવાળા પુરૂષ પ્રારબ્ધ પ્રમાણે પૃથ્વી, જળ અને આકાશને વિષે અનેક તરેહના જન્મેને પામવારૂપ ભ્રમણ કરે છે. હે રાજન ! એ પ્રમાણે ક્રિયામાં આસક્ત રાખનાર અજ્ઞાની પુરૂષોની ગતિ છે. શુદ્ધિમાન પુરૂષોની ગતિ હવે કહું તે માંજો.

મોક્ષની ઇચ્છા રાખનાર પુરૂષો, ક્રિયાઓમાં પ્રીતિ રાખવી એ સારું છે, તે કરતાં તે ક્રિયાઓ ન કરવી એ ધાર્યું સારું છે, એમ માની તે ક્રિયાઓનો ત્યાગ કરે છે. આત્મજ્ઞાન મેળવીને મોક્ષરૂપી ગતિને પામે છે. હે રાજન ! તમે ક્ષત્રી આશા રાખી ક્રિયાઓ કરવાનો ત્યાગ કરો, અને અભિમાન રહિત થઈને વેદમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે તેમ કરો. યજ્ઞ કરવા, વેદ બજાવવા, દાન આપવા, તપશ્ચર્યા કરવી, સાત્ય બોલવું, ધીર્ય કરેલા અપરાધ સહન કરવા, ઇન્દ્રિયોને છતવી અને લોભ ન રાખવો, એ આઠ પ્રકારના ધર્મના માર્ગ છે. તેમાં યજ્ઞ કરવા, વેદ બજાવવા, દાન આપવા અને તપશ્ચર્યા કરવી, એ પિતૃલોકની પ્રાપ્તિ કરનારાં છે, અને સાત્ય બોલવું, ધીર્ય કરેલા અપરાધ સહન કરવો, વિષયમાંથી ઇન્દ્રિયોને છતવી અને સતોષ રાખવો, એ ચાર સ્વર્ગાદિ લોક પ્રાપ્ત કરાવનારાં છે. એ આઠનું સેવન કરવાથી શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા અને પ્રીતિ તથા દ્વેષ વિનાના પુરૂષો, મનમાં સંકલ્પ તથા વિદ્વેષને ઉત્પન્ન નહીં થવા દઈ, ઇન્દ્રિયોને વિષયમાં ખેંચી લાઇ, કોઇ જીવની દિંસા નહીં કરી, મહા પુરૂષોની સેવા કરી, પવિત્ર પદાર્થોનું ભોજન કરી, વેદ બખી, કર્મકાંડનો ત્યાગ

હરી તથા અનેક તરફની કામનાથી મનને મુક્ત કરી દેવતાઓનું ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરે છે. જેમ આઃ ધર્માચરણે કરીને અગિયાર રૂદ્રો, દેવતાઓ, આર સૂર્યો. આઠ વસુ અને એ અશ્વિનિકુમારાદિ સર્વ પ્રભને પોપણ કરે છે, તેમ હે કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર ! તમે યુદ્ધો તથા યજ્ઞરૂપ કર્મ કરીને, પૃથ્વીની અને સ્વર્ગની સુખરૂપ સિદ્ધિને પામે, પણ હવે સમતા શાખી તથા તપશ્વર્યા કરીને અમારૂં બ્રાહ્મણોનું પોપણ કરવારૂપી સિદ્ધિ પામે.

પિતૃમાતૃમયી સિદ્ધિઃ પ્રાપ્તા કર્મમયી ચ તે
તપસા સિદ્ધિમન્વિષ્ણુ દ્વિજાનાં મરણાય વૈ ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि भरण्यपर्वणि पांडवानां प्रव्रजने गुर्जरभाषायां
द्वितीयोऽध्यायः ॥ ૩ ॥

—***—

અધ્યાય ૩ જો. કામ્યકવન પ્રવેશ.

વંશંપાયન ડહાચ—શાંતકેનૈવમુક્તસ્તુ કુંતીપુત્રો યુધિષ્ઠિરઃ

પુરોહિતમુપાગમ્ય સ્નાતૃમધ્યે વ્રતીવિદં ॥ ૧ ॥

વેશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! શાંતકર્તા વચન સાંભળીને, કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર પોતાના બાઇઓની વચમાં બેઠેલા પુરોહિત ધૌમ્યાચાર્યની પાસે આવી કહેવા લાગ્યા કે, હે ધૌમ્યાચાર્ય ! પણા દુઃખવાળો હું વનમાં જઈ છું તેની પછવાડે વેદના પારને પામેલા આ બ્રાહ્મણો આવરા તૈયાર થયા છે, પણ હું તેમનું પોપણ કરવાને સમર્થ નથી, કારણ કે, મારામાં તેમને કાંઈ પણ આપી શકાય એવી શક્તિ નથી, અને મારાથી તેમનો ત્યાગ કરી શકાય તેમ પણ નથી, માટે મારે હવે શું કરવું તે કહો ? વેશંપાયન કહે છે—હે ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા રાજન ! યુધિષ્ઠિરનાં વચનો સાંભળી ધર્મિષ્ઠ પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ ધૌમ્યાચાર્ય એ ધડીવાર પોતાના મનમાં વિચાર કરીને બોલ્યા કે, હે પાંડુ રાજનના પુત્ર યુધિષ્ઠિર ! સર્વમાં તેજના અંશે કરીને વ્યાપી રહેલા સૂર્ય, પૂર્વથીજ ઉત્પન્ન થયેલાં સર્વ ભૂત પ્રાણીઓને હુધાએ કરી પીડા પામેલાં જાણીને, જેમ પિતા પોતાનાં સંતાનોનું પોપણ કરે, તેમ તેઓનું નિરંતર પોપણ કરે છે. ઉત્તરાયણના ચંદ્રને પૃથ્વીમાં જળરૂપ રસ છે તેને પોતાનાં કિરણોએ કરીને આકાશમાં ખેંચી લે છે, જેને ચંદ્રમા પોતાના કંડાં કિરણોએ કરી જમાવી મેઘરૂપ બનાવે છે. પછી જ્યારે સૂર્ય દક્ષિણાયનના થાય ત્યારે પોતાનાં ઉષ્ણ કિરણોએ કરી તે મેઘોને તપાવે છે, જેથી તે ગળીને વરસે છે. ખેડતોએ ક્ષેત્રમાં વાવેલા ધાન્યના અંકુર કુટે છે. ચંદ્રનાં શીતળ કિરણોથી રક્ષા પામીને મોટા થાય છે. પછી તેમાં ધાન્ય પેદા થાય છે, જેનું ભોજન કરવાથી સર્વ પ્રજાની હુધા નિવ્રત થાય છે. હે રાજન ! તમે સર્વ ભૂત પ્રાણીનું પોપણ કરનાર સૂર્યની તપશ્વર્યા કરીને આરાધના કરો, કારણ કે, મોટા યશાવાળા રાજાઓ તપશ્વર્યાઓ કરીને પણ પ્રજાની રક્ષા કરે છે બીમ, સહસ્રાર્જુન, પૃથુ અને નકુષાદિ રાજાઓએ, તપ તથા અર્ષ્ટાંશ યોગનું સેવન કરીને પ્રભને દુઃખથી છોડાવી હતી. હે રાજન ! તમે પણ તપશ્વર્યા કરતાં સૂર્યનું ખ્યાન કરીને આ બ્રાહ્મણોનું ભરણપોપણ કરો.

જનમેજય પૂછે છે—હે વૈશંપાયન ! કુરવંશમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર રાજાએ, બ્રાહ્મણોનું પોષણ કરવા સારૂ તેજોમય પ્રકાશવાળા સૂર્યની કેવી રીતે આરાધના કરી હતી તે કહો. વૈશંપાયન કહે છે કે હે ભરતવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા જનમેજય ! ધૌમ્યાચાર્યે યુધિષ્ઠિર રાજાને સૂર્યની આરાધના કરવા સારૂ તેનાં એકસો ને આઠ નામો કહ્યાં તે હું તમને કહું છું જે તમે એકાગ્ર ચિત્તથી શ્રવણ કરો.

ધૌમ્યાચાર્ય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! પૂર્વે બ્રહ્માએ સૂર્યનાં કીર્તન કરવા લાગ્યું એક સો ને આઠ નામ કહ્યાં છે. તે હું તમને કહું તે સાંભળોઃ—સૂર્ય, અર્ચમા, બ્રમ, ત્વષ્ટા, પાતા, અર્ક, સવિતા, રવિ, ગણસ્તિમાન, અજ, કાલ, મૃત્યુ, ધાતા, પ્રભાકર, પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ, જનક, ચંદ્ર, મંગળ, બુધ, ગુરુ, શુક્ર, શનૈશ્વર, ઈંદ્ર, વિવસ્વાન, દીર્ઘાશુ, શુચિ, કૃષ્ણ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રૂદ્ર, રકંદ, વરુણ, યમ, વૈશ્ણવ, જઠરામિ, ઐષન, તેજસ્વતિ, ધર્મધ્વજ, વેદકર્તા, વેદાંગ, વેદવાદન, સત્યયુગ, ત્રેતા, દ્વાપર, કલિયુગ, ધર્માત્રયી, કળા, કાષ્ટા, ક્ષણ, મુહૂર્ત, પ્રહર, દિવસ, રાત્રિ, કાળચક્ર, વિભાવસુ, પુરુષ, ચાચત, યોગી, વ્યક્ત, અવ્યક્ત, સનાતન, કાલાધ્યક્ષ, પ્રજ્ઞાધ્યક્ષ, વિશ્વકર્મા, તમોનુદ, જળ, સાગર, અંશ, જગત, જ્યન, અરિહા, ભૂતાત્રય, ભૂતપતિ, સર્વ લોક નમસ્કૃત, સપ્તા, સંવર્તક, વન્દિ, સર્વરયાદિ, અલોચુપ, અનંત, કપિલ, ભાનુ, કામદ, સર્વોત્ક્રમ, જ્ય, વિશાલ, વરદ, સર્વ ધાતુનિષેયિતા, મનઃસુપર્ણ, અદ્વંકાર, શીઘ્રગ, પ્રાણધારક, ધન્યંતરિ, ધર્મકેતુ, અદિતિજ, દાદ્યાત્મા, અરવિંદાક્ષ, સર્વપિતા, સ્વર્ગદાર, પ્રજાદાર, મોક્ષદાર અને કર્ણુશ્રિવન, આ નામોને જે કાષ્ઠ પુરુષ સૂર્યના ઉદય વખતે ઉચ્ચાર કરીને “દેવતાઓના ગણો, પિતૃઓ અને યજ્ઞોએ સેવેલા તથા દૈત્યો, રાક્ષસો, અને સિદ્ધોએ નમસ્કાર કરેલા અમિ તથા સુવર્ણ સરખી ઠાતિવાળા સૂર્યને હું નમસ્કાર કરું છું” એમ સ્તુતિ કરે છે તે શ્રેષ્ઠ પુત્ર તથા સ્ત્રી, દ્રવ્ય, રત્નના સમૂહ ધૈર્ય શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિ અને સ્મરણશક્તિ, તથા સર્વ શોકથી મુક્તિને ઇચ્છિત કામનાને પ્રાપ્ત કરે છે.

વૈશંપાયન કહે છે—હે પરિક્ષિતના પુત્ર જનમેજય ! એ પ્રમાણે ધૌમ્યનાં વચન સાંભળીને સ્થિર ચિત્તવાળા દૃઢ વ્રતવાન, શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા, ધર્માત્મા, જીતેન્દ્રિય અને બ્રાહ્મણોનું પોષણ કરવાની ઇચ્છાવાળા ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર, પુષ્પાદિ સાદ્વિધોથી સૂર્યની પૂજા કરી મંગાના જળમાં પ્રવેશ કરી, સૂર્ય સામે ઉભા રહી આચમન કરી, મુનિવ્રત લર્ધ પ્રણયગુણે રૂંધીને, વાયુનું ભક્ષણ કરના સૂર્યની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. હે સૂર્ય ! તમે મારું જન્મતના નેત્રરૂપ, સર્વ દેહ ધારિણીના આત્મારૂપ, સર્વ જૂત પ્રાણીયોના કર્તા, સર્વ ક્ષિયાના પ્રવર્તક, જ્ઞાનનિષ્ઠ પુરુષોની ગતિરૂપ, યોગી પુરુષોએ સેવેલા, મોક્ષની ઇચ્છાવાળા પુરુષોને મોક્ષ આપનાર તથા સર્વ જન્મતને સ્તંભન, પ્રકાશ, પવિત્ર અને પાલન કરનાર છો. હે ઋષિયોના ગણોએ પૂજા કરેલા સૂર્ય, વેદના પારને પામેલા અને વરદાનની ઇચ્છાવાળા બ્રાહ્મણો પોતાની જાણાઓના મંત્રોથી તમારું ઉપસ્થાન કરીને, તમારા દિવ્ય રથની પછવાડે ગતિ કરે છે. સિદ્ધ, ચારણ, મંધર્વ, યક્ષ, ગુણક, નાગ અને ઉપેન્દ્ર તથા ઈંદ્ર સહિત વિમાનમાં બેસનાર સર્વ દેવતાઓ, તમારું આરાધન કરીને સિદ્ધિઓને પામ્યા છે. શ્રેષ્ઠ વિદ્યાધર, દિવ્ય મંદારનાં પ્રુષોની માળાઓથી તમારી પૂજા કરી તથા શરણ આવી પોતાના ઇચ્છિત યતોરથને પામે છે. ગુણકો, અર્ચમા તથા અગ્નિવાતાદિ પિતૃઓના ગણ અને શ્રેષ્ઠ મનુષ્યો

પણ તમારી પૂજા કરીને ઉત્તમપણાને પામે છે; આઠ વસુ, ઓગણપચાસ વાયુ, અગિયાર રૂદ્ર, સામ્ય દેવતાઓ અને વાલ્મીકિયાદિ ઋષિયો, તમારે સેવન કરવાથી સર્વ પ્રાણીઓમાં શ્રેષ્ઠપણાને પામ્યા છે. બ્રહ્મલોક સહિત સાત લોકમાં કાષ્ઠ પણ તમારાથી શ્રેષ્ઠ મણ્ડાય એમ હું માનતો નથી. આ જન્મતમાં પરાક્રમી અને મોટાઓ ઘણા છે, પણ તમારા સમાન તેજ તથા પ્રભાવ કામને નથી. હું સર્વ તેજના અધિપતિ ! તમારે વિષે સર્વ તેજ પંચ મહાભૂત સાત્ત્વિક શુદ્ધિ અને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય તથા ઐશ્વર્યાદિ સાત્ત્વિક ગુણો રહેલા છે. તમારા તેજ કરીને વિશ્વકર્માએ સુદર્શન નામનું ચક્ર નિર્માણ કરીને વિષ્ણુને આપ્યું, જેણે કરીને તે ચાર્મધનુપને ધરનાર વિષ્ણુએ, દેવતાઓના શત્રુ દૈત્યોનો ગર્વ ઉતાર્યો. તમે ગ્રીષ્મ-ઋતુને વિષે પોતાના કિરણોથી સર્વ રસને ખેંચી લઇ વર્ષાઋતુમાં સર્વ ઔષધિઓના રસોને પુરો છો. ઠંડી અને વાયુથી પીડા પામેલા જીવોને જેવું તમારા કિરણોથી સુખ થાય છે, તેવું અમિ તથા ગરમ વસ્ત્રોથી થતું નથી. તેર દ્રીપવાળી સર્વ પૃથ્વીને કિરણોથી પ્રકાશ કરનાર તમે, તથા લોકના કલ્યાણ સારૂ ગાંઠ કરો છો. જે તમારો ઉદય ન થાય તો આ સર્વ જન્મત કંઈ દેખી શકે નહીં, અને મોટા શુદ્ધિમાન પુરૂષો પણ ધર્મ, અર્થ તથા કામના ઉદ્યોગમાં પ્રવર્તે નહીં. હે સૂર્ય ! તમારી કૃપાથી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યો મહાધાનાદિ સંસ્કાર, યજ્ઞ વાસ્તે પશુ પાંધવાની ઇષ્ટિયો, મંત્રાના જપો, યજ્ઞ, તથા તપશ્ચર્યાદિ સંસ્કાર ક્રિયાઓ કરે છે. જ્યોતિષશાસ્ત્રના જાણનાર પુરૂષો હગ્ગર યુગનો એક બ્રહ્માનો દિવસ, ઉત્પન્ન કરનાર તમે છો. મનુ, મનુના પુત્રો, જન્મત, બ્રહ્મલોકને પામેલા પુરૂષો, મન્વંતરો અને સર્વ મોટાઓમાં જે મોટા તેમના ઇશ્વર તમે છો. હે સૂર્ય ! પ્રલયકાળને વિષે તમારા ક્રોધથી ઉત્પન્ન થયેલો સંવર્તક નામે અમિનો મણ સર્વ જન્મતને બાળી બરમ કરે છે, અને વાજળી સહિત ઔરાવતાદિ મેઘના મણોરૂપ તમારાં કિરણો જાડી ધારથી વરસી લય કરે છે, અને ફરી સૃષ્ટિ સમયમાં તમે બાર સ્વરૂપ ધારણ કરી પોતાના કિરણોથી પ્રલયનાં જળ શોષણ કરો છો. ઇંદ્ર, રૂદ્ર, નિખલ, પ્રજાપતિ, અમિ, મન, રુદ્રમ, પ્રજુ, બ્રહ્મ, હંસ, સવિતા, બાનુ, અંશુમાલી, તૃપાકપિ, વિવરવાન, મિહિર, પૂષા, મિત્ર, ધર્મ, સદસરશ્મિ આદિત્ય, તપન, ગર્વાપતિ, માર્તંડ, અર્ક, રવિ, સૂર્ય, શરણ્ય, દિનકૃત, દિવાકર, સપ્તસપ્તિ, ધર્મકેશી, વિરોચન, આશુમાળી, તમોમ્મ અને હરિતાશ ઇન્દ્રાદિ તમારાં નામો છે. અનેક તરેહની ફળની આશા તથા અહંકારથી રહિત જે પુરૂષ ભક્તિયુક્ત થઈને, જહ અથવા સાતમને દિવસે તમારી પૂજા કરે છે, તેને લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને તે પુરૂષ દુઃખ, આધિ, વ્યાધિ અને પાપથી મુક્તિ મેળવી સુખ તથા દીર્ઘ આયુષ્ય પામે છે. હું શ્રદ્ધાએ કરીને બ્રાહ્મણોને અન્ન આપવાની ઇચ્છાથી તમારે શરણ આપ્યો છું. તમે કૃપા કરીને અને અન્ન આપવા યોગ્ય છો. હું તમને તથા વિજળી અને વજ્રપાતાદિ કરનાર માદર, અશ્વ અને હંડાદિ તમારા અનુચરોને તથા કુલા, મેત્રી, સાવિત્રી, લક્ષ્મી અને પાર્વત્યાદિ દેવિઓને નમસ્કાર કરું છું. તમારે શરણ આવેલાની ઇચ્છિત કામના પગિપૂર્ણ કરવારૂપી રક્ષા કરો.

વૈશંપાયન કહે છે—હે મહારાજ ! એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિર રાજાએ સ્તુતિ કરી ત્યારે સર્વ લોકના કર્તા સૂર્ય પ્રસન્ન થઇ તેમની પાસે આવી ર્હર્ષન આપી કહેવા લાગ્યા કે, હે રાજન ! તમારા મનમાં જે ઇચ્છા છે તે પ્રમાણે હું બાર વર્ષ પર્વત બ્રાહ્મણસ્તિ પોષણ થવા સારૂ તમને અન્ન પ્રાપ્ત કરાવીશ. હે પૃથ્વીપતિ ! આ એક હું તમને પીરસવા

પ્રાપ્ત થાય છે, એમ મદા પુરૂષો કહે છે. તમે ધર્મમાં રહીને તમારા પુત્રો તથા પાંડુ રાજ્યના પુત્રોનું પાલન કરો. હે દ્રુતરાષ્ટ્ર ! તમારો પુત્ર દુર્યોધન, કુંતીના પુત્ર સત્યવાદી યુધિષ્ઠિરને, સભામાં બોલાવીને દ્યુતમાં જીત્યો. વળી પાપ યુક્ત અંતઃકરણવાળા શકુનિ આદિ દુષ્ટ પુરૂષોએ, નદી કહેવાં થટે એવાં વચન તેમને સંભળાવ્યાં ! પણ હવે તેઓ પાંડવોના અપરાધથી છૂટે અને તમારો પુત્ર દુર્યોધન જગતમાં સુખ કરીને રહી શકે, એવો હિપાય કહું તે સંભળો. હે રાજન ! પાંડુરાજ્યના પુત્ર પાંડવોના રાજ્યાદિ તમે દરજી કરી લેધાં છે તે તેમને પાછાં આપો. રાજ્યએ પોતાનાં દ્રવ્યાદિ હોય તેમાં સંતોષ રાખ્યાં પણ ખીજની ઇચ્છા રાખવી નહીં, એ પરમ ધર્મ છે. તમે મારા કહેવા પ્રમાણે કરશો તો તમારો યજ્ઞ નાશ નહીં પામે, સમા સર્ગવિદ્યામાં તટ નહીં પડે અને તમને અધર્મ પણ આધ કરશે નહીં. તેમ થવાથી શકુનિનું અપમાન થશે પણ પાંડવો ખુશી થશે, વારતે હે રાજન ! જે તમને તમારા પુત્રો જીવતા રહે એવી ઇચ્છા હોય તો હું કહું છું તેમ તમે જલદીથી કરો, અને જે તેમ નહીં કરો તો સર્વ કોરવનો નાશ થશે. બીમસેન અથવા અર્જુન, એ બે માંથી એક પણ ક્રોધ પામે તો રાત્રીની સર્વ સેનાનો નાશ કરે એમ છે ! વળી પાંડવોમાં અન્નવિદ્યામાં ક્ષણ અને જગતમાં પ્રસિદ્ધ ગાંડીવ ધનુષને ધરનાર અર્જુન તથા મોટી બુદ્ધિવાળો બીમસેન ત્રણ લોકમાં શું ન મેળવો શકે એમ છે ? તમે તેઓને રાજ્ય પાછું નહીં આપો તો, તેઓ સેના સહિત તમારા પુત્રોનો નાશ કરીને પણ રાજ્ય લેશે. હે રાજન ! પર્વે મેં તમને તમારું કલ્યાણ થાય તે વારતે ત્યારે દુર્યોધનનો જન્મ થયો ત્યારે, આ તમારો પુત્ર સર્વ કળનો નાશ કરનાર છે માટે તેને ત્યાગ કરો એમ કહ્યું, તોપણ તમે તેમ કંઈ નહીં. હજી હું કહું છું તેમ નહીં કરો તો પછી તમે પસ્તાશો. તમારો પુત્ર દુર્યોધન પ્રસન્ન થઈને માને તો પાંડવો માથે મળી સૌ સૌનું રાજ્ય સૌને સેપિા ને તેમ ન માને તો દુર્યોધનને બંધીખાનામાં નાખીને, તમે સર્વને સુખ પ્રાપ્ત થવા સાડું સર્વ રાજ્ય યુધિષ્ઠિરને આપો. ક્રોધ છોડી દઈને તે ધર્મથી પૃથ્વીનું પાલન કરશે, ત્યારે સર્વ રાજ્યો વૈશ્ય સરખા થઈને આપણી હિપાસના કરશે, માટે હે રાજન ! આ તમારો પુત્ર દુર્યોધન, શકુનિ અને કૃષ્ણ એ સૌ પ્રીતિથી પાંડવોનો આશ્રય કરે. દુઃશાસન બરી સભામાં બીમસેન તથા દ્રૌપદી પાસે પોતે કરેલા અપરાધ વિષે માફ માગે. તમે મને પૂછો છો વારતે કહું છું કે આ માગ કહેવા પ્રમાણે કરો અને યુધિષ્ઠિરને ભાઈઓ સહિત બોલાવી, સ્તંકાર કરીને, રાજ્યમાંથી ઉપર બેસાડો. દ્રુતરાષ્ટ્ર બોલ્યા કે, હે વિદુર ! તમે આ સભામાં મારી પાસે, પાંડવોનું દિત થાય, અને મારા પુત્રોનું અક્રિત થાય એવાં જે વાક્ય કહ્યાં, તે હું શું નથી સમજતો ? તમે કહો છો કે દુર્યોધનને બંધીખાનામાં નાખો, અને યુધિષ્ઠિરને રાજ્ય આપો. હે વિદુર ! આવો મત આપવો એ તમે ક્યાંથી શીખી આવ્યા ? હું એમ માનું છું કે, તમે પાંડવોનું દિત ઇચ્છનાર છો, અમારું દિત ઇચ્છનાર નથી. પાંડવો મારા ભાઈના પુત્રો છે તે મારાજ પુત્રો છે, પણ દુર્યોધન તો મારા દેહથી ઉત્પન્ન થયેલો છે. માટે હું તેને તેઓ સાથે બંધીખાનામાં નાખી ત્યાગ કરું ? હે વિદુર ! સર્વમાં સમાન બુદ્ધિવાળો કયો પુરૂષ, કેમને બીજા સાથે તારા દેહનો ત્યાગ કર એમ કહે ? પણ તમે તો મને કેવળ કપટ ભરેલાં વાક્ય કહો છો, તથાપિ હું તમારું માન રાખીને કહું છું કે જે કહે તો અહીં રહો, ત્યાં પાંડવોની પાસે જાઓ, તમને જેમ સાડું લાગે તેમ કરો, પણ

જેમ દુષ્ટ સ્ત્રીને ધણી મમળાવી હોય, તેપણુ તે પોતાના પતિનો ત્યાગ કરે છે, તેમ તમે કરો નહિ. વૈશંપાયન કહે છે કે, હે રાજન ! એ પ્રમાણે ઠહીને ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા, ત્યાથી ઉડીને પોતાના ઘરમાં ગયા, અને વિદુર કોરવોનું કુળ અગવાનું નથી, એમ કહેતા ત્યાંથી પાંડવો પાસે જવા સારું ચાલી નીકળ્યા.

પતાવદુક્કા ધૃતરાષ્ટ્રોન્વપચદંતર્વેશ્મસહસોત્થાય રાજન

નેદમસ્તીત્યથ વિદુરો ભાષમાગઃ સંપાદ્રવચન પાર્થો વશુભુઃ ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि अरण्यपर्वणि विदुरवाक्यप्रत्याख्यानं
गुर्जरभाषायां चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

અધ્યાય ૫ મો. વિદુરનું પાંડવો પાસે જવું.

વૈશંપાયન ઉવાચ—પાંડવાસ્તુ વને વાસમુદ્દિશ્ય મરતષેમાઃ

પ્રયયુર્જાનહ્રવીકૂલાન્કુરુક્ષેત્રં સહાનુગાઃ ॥ ૧ ॥

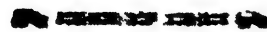
વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! બરનકુળમાં એક પાંડવો, કોરવો સાથે કરાર પ્રમાણે વનમ રહેવા સારૂ આત્મણે સહિત મંત્રાને કિનારેથી કુરુક્ષેત્ર તરફ ગયા. પછી સરસ્વતી, દયદત્તી તથા યમુનાનું સેવન કરતા પાશ્ર્વ દિશા તરફ એક વનમાંથી બીજા વનમાં જવા લાગ્યા. મરૂ તથા ગંગા દેશ પ્રત્યે જઈ, મુનિજનેને પ્રિય અને ધણા મમ તથા પક્ષિચોવાળા કામ્યક નામે વનને જોઈને, મુનિયોએ સાંત્વના કરેલા ચરવીર પાંડવો, ત્યાં નિવાસ કરીને રહ્યા. હવે સદૈવ પાંડવોને મળવાનો છત્રજવાળા વિદુર હસ્તિનાપુરથી જલદી ચાલનારા અર્જુનો જેમાં જોડેલા હતા એવા રથ ને એસીને એક્કા કામ્યક વનમાં ગયા. ત્યાં ભાઈઓ, દ્રૌપદી તથા આત્મણે સહિત બેઠેલા યુધિષ્ઠિરને જોઈયા તેમણે જોયા. યુધિષ્ઠિરે પોતા તરફ આવતા વિદુરને જોઈ બીમરેનને કહ્યું કે હું બીમસેન ! વિદુર અહિં આવે છે માટે તે આપણને શું કહેશે ? હું વાયુપુત્ર ! શકુનના કહેવાથી જૂન રમવા સારૂ તે આપણને તેડવા તો આવતા નહીં હોય ? અરે વળી અહ્ય પરાક્રમવાળો શકુનિ જૂન સભામાં આપણને જીતીને આપણાં આયુધોને તો નહીં જીતી લે ? મને કાંઈને કંઈ જૂન રમવા સારૂ તેડવા આવે તો હું નિવૃત્ત પામવા સમર્થ નથી, માટે તેમ હશે તો હવે આપણી પાસે પણ મૂકવાને કંઈ નથી, કેવળ આયુધો છે ! પણ તેમાં ને ગાંડીવ ધનુષ પણમાં મૂકીને આપણે હારી જઈશું તો પછી આપણને પાછું રાજ્ય મળવામાં સંદેહ છે. વૈશંપાયન કહે છે કે, હે રાજન ! પછી નજીક આવેલા વિદુરને જોઈ મર્વ પાંડવોએ ઉભા થઈ, પગે લાગીને તેમનો મત્કાર કર્યો. વિદુરજીએ તેઓને મળીને તેમનો મત્કાર કર્યો. પછી જ્યારે વિદુર સુષ્પે કરીને બેઠા ત્યારે તેઓએ તેમને વનમાં આવવાનું કારણ પૂછ્યું. તે વખતે વિદુરજી, પોતાને વનમાં આવવાનું કારણ તથા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાની વૃત્તિ કહેવા લાગ્યા કે, હું જાનુ વન-રના યુધિષ્ઠિર ! ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાએ મને પોતાની પાસે બેસારી, મત્કાર કરીને પૂછ્યું કે “હે વિદુર ! પાંડવો વનમાં ગયા, હવે તેમનું તથા પુત્રો સહિત માંડે દિત કેમ થાય, તે અમારામાં સમાનપણું રાખીને કહે ?” ત્યારે મેં કોરવોનું દિત થાય અને ધૃતરાષ્ટ્રને સાંડે લાગે એવાં વાક્ય કહ્યાં. શકુનિ આદિના આશ્રયથી તમારે સાંડે નહીં થાય, અને પાંડવોથી

એમ થશે, પ્રત્યાદિ કહ્યું; પણ અગ્નિહાતા પુત્ર દ્રુતરાષ્ટ્ર રાજ્યને જેમ મૃત્યુ નજીક પ્રાપ્ત થએલા પુરુષને પત્ન્ય આંધળ, દુષ્ટ અને શ્રોત્રિય બાહ્યજ્ઞાન ધરમાં રહેતું અને આત્માવસ્થાવાળી અને સાઠ વર્ષનો પાત ન ગમે, તેમ મારું કહેતું મર્યું નહીં. હે કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર ! હું એમ માનું છું કે હોરવોનો અવશ્ય વિનાશ થશે. કારણ કે જેમ હમગના પુષ્પ ઉપર પાણી નાખ્યું હોય તો તે રહે નહીં, તેમ મારી વાક્ય દ્રુતરાષ્ટ્રના હૃદયમાં રહ્યાં નહીં અને ઉભટા કોંધે બરાબ બોલ્યા કે, “ તમને પાંડવોમાં રહેલ છે તો ત્યાં જાઓ. હું તમારી સદાયતાથી પૃથ્વી અથવા પુરનું પાલન કરવા હચ્છંતો નથી. ” હે રાજન ! એ પ્રમાણે દ્રુતરાષ્ટ્ર રાજ્યએ મારો ત્યાગ કર્યો, વારતે તમને શિખમણુ આપવા સાડ તમારી પાસે આવ્યો છું. હે યુધિષ્ઠિર ! પૂર્વે દ્રુતરાષ્ટ્રની સજામાં મેં તમને જે વાક્ય કહ્યું છે, તે વાદ રાખજા, અને હમણું પણ હું કહું છું તે ધ્યાનમાં રાખો કે, જે પુરુષ સુત્રોથી વ્રણા દુઃખને પામતો હોય, પણ પોતાનો સમય જોઈને રહે તો, જેમ તૃણમાં રહેલો અગ્નિ થોડો હોય તોપણ તેને બાળીને પોતાની વૃદ્ધિ કરે છે, તેમ સુત્રોનો નાશ કરીને રાજ્યને પામે છે. જેનું દ્રવ્ય વહેંચાયતું ન હોય તેના દુઃખમાં સદાય કરનાર પુરુષો પણ બામ લે છે. માટે સદાયતા વારતે, પોતાના બાહ્યો આદિને દ્રવ્ય વહેંચી દહને જુદા ન કરવા એજ ઉપાય છે. સદાયતાથી રાજ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. એમ બુદ્ધિમાન પુરુષો કહે છે. હે પાંડવ ! જે રાજા, પોતાને સદાયતા કરનાર બાહ્યો આદિને શ્રેષ્ઠ અને અનર્થપણા રહિત સત્ય વચનો કહે તેઓ સદિત તેમને પોતાની અંતર અગ્નિ આપીને બોળન કરે અને તેઓ પહેલા પોતાને સુખ થાય એવો ઉપાય ન કરે, એવી વૃત્તિથી વર્તે તો, તે સુખ તથા મોટાઈને પામે છે. તમે તમારા બાહ્યોમાં એવી વૃત્તિથી વર્તશો, તો તમને રાજ્ય, સુખ અને મોટાઈની પ્રાપ્તિ થશે. યુધિષ્ઠિર કહે છે કે હે વિદુર ! તમે જેમ કહો છો તેમ અમે કરીશું. વળી દેશકાલ પ્રમાણે બીજું પણ જે કહેવાનું હોય તે કહો તો તેમ, તમારાથી શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિને પામેલો હું સાવધાન રહી તેમ કરીશ.

एवं करिष्यामि यथा श्रवीषि परां बुद्धिमुपगम्याप्रमत्तः ।

यथाप्यम्बुदेशकालोपपन्नं तद्वैवाक्यं तत्करिष्यामि कृतज्ञं ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि प्ररण्यपर्वणि विदुरनिर्वासे गुर्नरमाचार्या
पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

અધ્યાય ૬ હો. વિદુરનું પ્રત્યાગમન.

કેનાંબાવન ઉવાચ—ગતે તુ વિદુરે રાજગ્રાધમં પાંડવાગ્નપ્રતિ ।

દ્રુતરાષ્ટ્રો મહાપ્રાજ્ઞઃ પર્યતપ્યત ભારત ॥

વેદાંપાત્રન કહે છે—હે ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા રાજા ! વિદુર પાંડવો પાસે ગયા પછી મોટી બુદ્ધિવાળા દ્રુતરાષ્ટ્ર રાજા ખેદ પામવા લાગ્યા અને રહેલ તથા વેર કરવાના ઉપાયને જાણનાર વિદુર પાંડવો પાસે ગયા તેથી તેઓની વૃદ્ધિ થશે, એમ માની તથા વિદુરને સંભારીને મોઢ પામ્યા. બીજા રાજાઓના જોતાં સબાના દાર પાસે તે બેબાન થઈ પડી ગયા અને થોડીવાર પછી દેહની શુદ્ધિ આવવાથી પૃથ્વી ઉપરથી ઉડી તેમણે,

પોતાની પાસે ઉભેલા સંજયને કહ્યું કે, હે સંજય ! મારામાં રહેલ રાખનાર અને સાક્ષાત્ ધર્મરૂપ મારા ભાઈ વિદુરને સંભારતાં આજ માંડે હૃદય ખેદ પામે છે માટે ધર્મ જીજ્ઞાસુ મારા ભાઈ વિદુરને જીજ્ઞાસીથી મારી પાસે ત્રણ આવ. પશ્ચાત્તાપથી દુઃખ પામેલા અને વિદુરને સંભારવાથી મોહયુક્ત થયેલા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાએ, કૃષ્ણની પેઠે ખેદ પામતા વિદુર-પરના રહેલને લીધે, ફરીથી સંજયને કહ્યું કે, હે સંજય ! તું વનમાં જઈને, પાપ શુદ્ધિ-વાળા મેં, કોષથી તિરસ્કાર કરીને ત્યાગ કરેલો મારો ભાઈ વિદુર જે જીવતો હોય તો તેની ખબર લે. મોટી શુદ્ધિવાળા વિદુરે કોઈ દિવસ જરા પણ માંડે અપ્રિય કંઈ નથી, તે મારાથી અપ્રિયપણાને પામ્યો માટે તેના વગર હું જીવીશ નહીં. હે સંજય ! તું જીજ્ઞાસીથી વિદુર પાસે જઈ તેને અહીં તેડી લાવ. હે જનમેજય ! ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી તેનું માન્ય રાખી ' ધણુ સાંડે ' એમ કહીને સંજય જીજ્ઞાસી કામ્યકવન પ્રત્યે ગયો. જ્યાં પાંડવો હતા ત્યાં કામ્યકવનમાં જઈને દેવતાઓએ રક્ષણ કરેલા ધૃતની પેઠે ભાઈઓએ રક્ષા કરેલા, મૃગયર્મ ઓઢેલા અને વિદુર તથા હનુરો પાત્રણોની વચમાં ખેડેલા યુધિષ્ઠિરને જોઈ તેમની પાસે આવી વિનય વાક્યથી ઘણો સત્કાર કર્યો. બીમરોન, અર્જુન નદલ તથા સદેવે સંજયને સત્કાર કર્યો. પછી યુધિષ્ઠિર રાજાએ દક્ષિણ સમાચાર પૂછ્યા. અને સુખે કરીને ખેડેલો સંજય, પોતાને આવવાનું કારણ કહી વિદુરને કહેવા લાગ્યો કે, હે વિદુરજી ! અંબિકાના પુત્ર ધૃતરાષ્ટ્ર તમને સંભારે છે માટે તેમની પાસે આવી, ખેદ રહિત કરો. પાંડવોની રગ લઈને તમે ધૃતરાષ્ટ્રની આનાથી તેમની પાસે આવવા યોગ્ય છો. વૈશંપાયન કહે છે-હે જનમેજય ! એવાં સંજયનાં વચન સાંભળી શુદ્ધિમાન વિદુરજી, યુધિષ્ઠિરની રગ લઈ હસ્તિનાપુર ગયા. અંબિકાના પુત્ર મોટા તેજસ્વી ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાએ તેમને કહ્યું કે, હે ધર્મ જીજ્ઞાસુ ! નિષ્પાપ વિદુર, તમે પાછા અહીં આવ્યા એ ધણુ સાંડે થયું. હે ભરત-કૃપામાં શ્રેષ્ઠ ! તમે રિસાઈને પાંડવો પાસે ગયા તેથી મને દિવસ તથા રાત્રિમાં નિદ્રા પ્રાપ્ત થતી ન હતી, અને માંડે શરીર વિચિત્ર પ્રકારથી તેજ તથા લક્ષ્મી વગરનું જેવામાં આવતું હતું. હે જનમેજય ! એમ કહીને તેમણે વિદુરજીને પોતાના બાળામાં ખેસારી તેમના મસ્તકના દેશ સુધ્યા. હે નિષ્પાપ ! મેં જે તમને દુષ્ટ વચને કહ્યા તે ક્ષમા કરો. વિદુર બોલ્યા કે, હે રાજન ! તમે મારા મોટા ભાઈ થાઓ છો માટે મેં ક્ષમા કરી છે, અને તમારા દર્શનની ઇચ્છાથી હું તમારી પાસે આવ્યો છું. હે મનુષ્યોમાં સિંદરૂપ ધૃતરાષ્ટ્ર ! જેમ ધર્મયુક્ત પુરૂષો ગરીબાઈમાં આવેલાઓનો પક્ષ કરે છે, તેમ મેં પાંડવોને તેની સ્થિતિમાં જોઈ તેમના પક્ષનાં વાક્ય કહ્યાં છે, પણ તમારા પુત્રોમાં દેવને લીધે કહ્યાં નથી. હે ભારત ! મને જેમ પાંડુરાજના પુત્રો પાંગ્રે છે, તેમજ તમારા પુત્રો કોરવે છે, એ બેકમાં કંઈ બેદ નથી. વૈશંપાયન કહે છે કે, એ પ્રમાણે મોટી કાનિવાળા, ભાઈઓ ધૃતરાષ્ટ્ર તથા વિદુરજી પરસ્પર વાતો કરીને પરમ આનંદ પામ્યા.

અન્યોન્યમનુનીર્યયં વ્રાતરૌ દ્વી મહાચતી ।

વિદુરો ધૃતરાષ્ટ્રશ્ચ લેભાતે પરમામુદં ॥

इति श्रीमहामारुते वनपर्वणि अरण्यपर्वणि विदुरप्रत्यागमने गुर्जरभाषायां
पष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

અધ્યાય ૭ મો. વ્યાસનું હસ્તિનાપુર આવવું.

વૈશંપાયન ક્ષણ - ભૂત્વા ચ વિદુરં પ્રાપ્તં રાજા ચ પરિસાંસ્વિતં
ધૃતરાષ્ટ્રામ્મજો રાજાપર્યતપ્યત કુર્મતિઃ ॥

વૈશંપાયન કહે છે-હે જનમેજય ! ધૃતરાષ્ટ્રનો પુત્ર હૃષ્ટમતિવાળો દુર્યોધન, વિદુરજી પણ આવ્યા અને ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાએ તેમની સાત્વના કરી એ સાંજળીને તાપ પામવા લાગ્યો. કુશુલિવાન દુર્યોધને ચકુનિ, કૃષ્ણ અને દુઃશાસનની તરફ ફરી બેસી તેમને બોલાવાને કહ્યું કે, હે મિત્રા ! કુશુલિવાન ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાના મંત્રી, પાંડવોનું દિત મન્થનાર અને વિદ્વાન વિદુરજી પણ આવ્યા. પણ ત્યાંસુધી તેમણે, પાંડવોને અહીં પણ બોલાવવાનો વિચાર ધૃતરાષ્ટ્રને આપ્યો નથી તે પહેલાં મારું દિત થાય એવા વિચાર કરો. પાંડવો અહીં પણ આવશે તેમને હું જોઈશ તો, વળી ખાનપાન રહિત થઈને સુદાઝ જઈશ, અને ડર ખાઈને, અથવા ફાંસી ખાઈને, ત્રાહણીઆરથી, અથવા અગ્નિમાં પ્રવેશ કરીને, મૃત્યુ પામીશ, પણ સનુકિવાળા તેઓને જોવા હું મમથ યઈશ નહિ. શકુનિ બોલ્યો કે, હે પૃથ્વીપતિ દુર્યોધન ! તું આજકલા જેવી મતિ શું કરે છે ! બાર વર્ષ પર્યંત વનમાં રહેવું એવા વદાડ કરીને મથેલા પાંડવો, તારા કહેવા પ્રમાણે કદી પણ આવશે નહીં, કારણ તેઓ સત્યવાદી છે. તારા પિતા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા બોલાવશે તોપણ તેઓ તેમના વચનને માન્ય કરશે નહીં ! જો ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાના કહેવાથી તેઓ પોતાને વનમાં રહેવાનો નિશ્ચય તોડીને અહીં આવશે, તો ત્યારે જે કરવાનું હશે તેનો આપણે સૌ મળીને વિચાર કરીશું ! અને અમે તેઓનાં છિદ્રો જોતા ધૃતરાષ્ટ્રની તાબેદારીમાં રહીને મખ્મરથ થઈ રહીશું. ત્યારે દુઃશાસન બોલ્યો કે હે મોટી કુશુલિવાળા મામા ચકુનિ ! તમે નિરંતર પણ સારા વિચાર આપો છો, મારે મને તમારી કુશુલિ પણી સારી લાગે છે. હમણું તમે મનસુભો આપ્યો એજ પણ સારો છે. પણી કહ્યું કહ્યું કે હે દુર્યોધન ! આપણા સર્વનો એકમત છે, અને અમે તમારું હિચ્છિત થાય તેવી આશા રાખીએ છીએ, મારે પાંડવો વદાડ પ્રમાણે વનમાં રજા પહેલાં આવશે નહીં. કદી પોતાનું સત્યપણું છોડીને આવે તો, ફરીથી તેમને છૂત રમાડીને છૂતીશું. વૈશંપાયન કહે છે-હે રાજન ! કૃષ્ણનાં વચન સાંજળી નહીં પ્રસન્ન મથેલા દુર્યોધન, નીચું મોં કરીને બેઠો. ત્યારે કૃષ્ણ, તેની તરફ નજર બેસા, કોપથી પોતાની આંખો ઊપાડી દુર્યોધન, ચકુનિ તથા દુઃશાસનની સામું જોઈ જાતી કાઢીને કહેવા લાગ્યો કે, હે પૃથ્વીના રાજાઓ ! હવે મારો બીજો મત કહું તે સાંજળો. જે ચકુનિના કહેવા પ્રમાણે આપણે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા પાસે આકરની પેઠે લાથ જોડીને રહીશું, અને તેનું પ્રિય કરશું. તો દુર્યોધનનું દિત કદી કરી શકીશું નહિ. આપણે સૌ, હથિયારો મહણ કરી, કવચો પહેરી રથોમાં બેસી સેના સંહિત વનમાં રહેલા પાંડવોનો નાશ કરવા સાર જઈએ, કારણ તેઓ નાશ પામીને, કાષ્ટ ને જાણવામાં નથી આવતા એવી મતિને પામશે. ત્યારે ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર તથા આપણા જનનમાં જે કપરીપણનો અપયશ છે, તે ટળી જશે. તેઓ ત્યાંસુધી છૂતવાની આશા રહિત ખેદયુક્ત અને મિત્રા વચરના છે ત્યાંસુધી છૂતારો. હે જનમેજય ! એવાં કૃષ્ણનાં વચન સાંજળી દુર્યોધનનાં વખાણ કરીને પણ સાર એમ બોલ્યા, તેજ વખતે કૃષ્ણ સંહિત તેઓ કવચ પહેરી, હથિયારો લઈ અને જુદા જુદા રથોમાં બેસી પાંડવોને મારવા માટે હસ્તિનાપુરમાંથી નીકળ્યા. તે વખતે મદા સમર્થ વેદ વ્યાસ પોતાની દિવ્ય દ્રષ્ટિથી

અધ્યાય ૬ એ. સુરભિ-ઉપાખ્યાન.

ધૃતરાષ્ટ્ર ઉવાચ—મનુષ્યજાતિમધ્યેતદ્રોષેયેયતસંમર્થ

મમ્મે તદ્વાધનાકૃષ્ય કારિતોક્મીતિ ચ મુને ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે—હે સનયો આસજી ! હૃતનો સાંભવ થયો એ દુઃ સાઈ માનતો ન હતો, પણ વિષતાએ મને ખેંચીને તે કામ કરાવ્યું છે, એમ હું નિશ્ચય માનું છું. હૃતની બાળમ, દ્રોણાચાર્ય, વિદુરજી અને ગાંધારીએ ના કહી હતી, તોપણ મેં મોકલી તે કામ કરાવ્યું ! પણ હવે હે સત્યવતચાન આસજી ! હું, પુત્રમાં સ્નેહ હોવાથી મારું શ્રેય નહીં થાય એમ જાણું છું, તોપણ દુર્યોધનનો ત્યાગ કરવા ખીસકણ સમર્થ નથી. વ્યાસ બોલ્યા કે, હે વિચિત્રવીર્યના પુત્ર ધૃતરાષ્ટ્ર ! જેમ તમે સત્ય વચન કહ્યો છો, તેમ હું પણ પુત્ર સમાન ખીસું કંઈ શ્રેય નથી એમ માનું છું અને સુરભિ માયના કહેવાથી, હવે પણ તેમજ માને છે. હવે હે પૃથ્વીપતિ ! હું તમને હવે અને સુરભિના સંવાદરૂપ એક ઉત્તમ આખ્યાન કહું તે સાંભળો.

હે રાજન ! મારું બળદાની માતા સુરભિ સ્વર્ગમાં હવે પાસે જઈને રહ્યા લાગી, તે જોઈને દયાયુક્ત હૃદયે પૂછ્યું કે, હે કલ્યાણરૂપ સુરભિ ! તું કેમ રહે છે ? દેવતાઓ, મનુષ્યો અને નાગોનું કલ્યાણ નથી શું ? સુરભિ બોલી કે, હે દેવતાઓના ઇચ્છા ! તમે સર્વનાં દુઃખ નિવૃત્ત કરવાને સમર્થ છો માટે કહું છું કે, હું મારા પુત્રનો શોક કંઈ છું, અને તેને લીધે રહું છું. કારણ, ખેડુતો એવા દુર્જન મારા પુત્રને હજારમાં બેઠીને ત્રાસની આરવાળી લાકડીથી મારે છે. હે દેવતાઓના અધિપતિ ! મારા પુત્ર વારંવાર મેંશી જાય છે ત્યારે તેને ખેડુતના મારથી હૃદય પ્રાપ્ત થાય છે, તે જોઈને મને દયા તથા ખેદ ઉત્પન્ન થાય છે. હે હવે ! હજારમાં બે જળદો જોડેલા છે, તેમાં એક તો મહા અજવાન અને બાર ઉપાડવાને સમર્થ છે, પણ ખીજો જળ વચરનો અને માંસ વચરનો દુર્જન છે. ખેડુત લાકડી તથા ચાકુથી તેને મારે છે, તોપણ બાર ઉપાડવા સમર્થ નથી તે વારંવાર શોકથી પાંડા પામીને રહું છું. હવે કહું કે, હે સુરભિ ! તમારા હજારો પુત્રો છે તેમાંથી એકને ખેડુત મારે છે, તેમાં કેમ ખેડુક્ત થઈને શોક કરો છો ! સુરભિએ કહ્યું કે, હે હવે ! મને મારા હજારો પુત્રો છે તે સૌ સમાન છે, પણ તેમાં જે મરીય હોય તેની ઉપર દયા વધારે રહે છે. વ્યાસ બોલ્યા કે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ પ્રમાણે સુરભિનાં વચન સાંભળી હવે, દેહ કરતાં પણ પુત્ર અધિક શ્રિય છે એમ માની પણ વર્ષો વર્ષો, જેથી ખેડુત, હજારમાંથી એવ જલદોને જોડીને ખેતર ખેડવાથી નિવૃત્ત થયો. હે રાજન ! સુરભિનાં વાક્ય પ્રમાણે તમને તમારા સર્વ પુત્રોમાં સમાન ભાવ રહો, પણ મનુષ્યોને જે પુત્ર મરીય અવસ્થામાં હોય તેની ઉપર દયા ઉત્પન્ન થાય છે માટે મને પાંડુ, તમે અને વિદુર એ સૌએ સરખા છો, તથાપિ સ્નેહથી કહું છું કે, તમ્હારા એક સૌ પુત્ર છે, અને પાંડુરાજના પાંચ પુત્રો છે, જેઓ તમારા પુત્રોની માફક કપટ કરવું જાણતા નથી, અને દુઃખી છે. માટે તેઓ કેમ જીવી શકશે, તથા મોટાકે કેમ પામશે એવા વિચારથી મારું મન તાપયુક્ત થાય છે. હે રાજન ! આ પૃથ્વીમાં કોરવો જીવતા રહે એમ તમે માનતા હો તો તમારા પુત્ર દુર્યોધન પાંડવો સાથે સ્નેહ કરે.

यदि सर्वेऽप्येवमस्मिन् जीवमानानि चेच्छसि

सर्वेऽप्येवमस्तवसुतः कस्य गच्छतुपादयैः ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि अरण्यपर्वणि मुरगपुराण्योने गुर्जरभाषायां
नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

અધ્યાય ૧૦ મો. મૈત્રેયનો શાપ.

धृतराष्ट्र उवाच—एवमेतन्महाप्राह यथा वदसि नो मुने
अहं चैव विजानामि सर्वे ते मे मरताधिपाः ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે-હે મોટી બુદ્ધિવાળા મુનિ વ્યાસજી ! જેમ તમે મને કહો તેમ હું તથા આ સર્વ રાજાઓ જાણું છું. તમે જેમ કારવોનું ક્રિય થવા માટે કહો છો તેમ પ્રથમ વિદુર બીજા તથા દ્રોણાચાર્યે પછી કહેવું છે. માટે હું વ્યાસજી ! તમને કારવો ઉપર દયા હોય તો, મારી ઉપર અનુગ્રહ કરીને, દુષ્ટ અંતઃકરણવાળા મારા પુત્ર દુર્યોધનને સમજાવો. વ્યાસજી બોલ્યા કે, હે રાજન ! આ મહા સમર્થ મૈત્રેય ઋષિ પાંડવોને મળીને આપણને મળવા સારૂ અહીં આવે છે, તે જોવી રીતે સર્વનું કલ્યાણ થાય તેવી રીતે તમારા પુત્ર દુર્યોધનને સમજાવશો. પછી જો તે તેના કહેવા પ્રમાણે નહીં કરે તો, ક્રોધ પામી તેને શાપ આપશો. વૈશંપાયન કહે છે કે, હું જનમેજય ! એ પ્રમાણે કહીને વ્યાસજી મવા. અને તેજ વખતે મૈત્રેય ઋષિ આવ્યા, જેને ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાએ પાછ તથા અર્જુન આવી વિધિ-યુક્ત પૂજા કરીને પૂછ્યું કે, હે સમર્થ મૈત્રેય ઋષિ ! તમે કુરુ તથા જંગમ દેશોમાં ફરતા ફરતા અહીં આવ્યા છો ? તમે પાંડવોને કુશળ જોયા છે ? તેઓ તેર વર્ષ પૂર્ણ થયા પછી રાજ્યગાદી ઉપર બેસવાની ઇચ્છા રાખે છે ? હે ઋષિ ! પાંડવો તથા કૌરવો બાંધવો છે, તેમનું એકતાપણું થશે ? મૈત્રેયઋષિ બોલ્યા કે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હું તીર્થયાત્રા કરતાં કુરુ અને જંગમ દેશમાં આવી કામ્યક વનમાં જતા તથા મૃગચર્મ ધારણ કરેલા અને તપોવનમાં બેઠેલા યુધિષ્ઠિરને જોઈ તેમની પાસે ગયો. હે રાજન ! મહાત્મા યુધિષ્ઠિરને જોવા સારૂ આવેલા કેટલાએક મુનિઓના મળ્યાથી, મેં તમારા પુત્રમાં દૃઢ રમવારૂપ અન્યાયને લાંબો બેઠેલો જોઈ એમ સાંભળ્યું. કારવોને મૃત્યુરૂપી બળ પ્રાપ્ત થયો છે એમ માની તેઓના ક્રિયને માટે તમારી પાસે આવ્યો. મને તમારાપર લણી પ્રીતિ છે. હે રાજન ! તમે તથા બીજા પિતામહ જીવો છો, અને તમારા પુત્રા અને પાંડવો પરસ્પર વેર કરે એ ચોખ્ખી નથી. હે રાજન ! સર્વના આધારરૂપ તમે, સૌને અનુગ્રહ તથા શિષ્ટા કરનાર થઈ તમારા પુત્રો મોટા અન્યાય કરે તેને તમે સહન કરો છો ? તમે તમારી સભામાં પાંડવોના આવવાથી જેવા શોકશો, તેવા અધર્મી પુરોહીની પેઠે તમારા પુત્રા અન્યાય કરે તેથી શોકશો નહીં, વૈશંપાયન કહે છે કે, હું જનમેજય ! પછી મહા સમર્થ મૈત્રેયઋષિ, પાંડવો પ્રત્યે ક્રોધ પામેલા દુર્યોધન રાજાની સાથે ફરી તેને ઉત્તમ વાણીથી કહેવા લાગ્યા કે, હે મોટી બુદ્ધિવાળા ! હે બોલનાર પુરોહીમાં શ્રેષ્ઠ ! હે મોટા ભાગ્યવાળા દુર્યોધન ! તારૂં દિલ આ એમ કું કું તે સાંભળ. હે રાજન ! તું પાંડવોના દ્રોહ કરીને, તારૂં પાંડવોનું અને સર્વ કૌરવોની સાથે સર્વ જગતનું અપ્રિય કર માં, કારણ સર્વ પાંડવો, મનુષ્યોમાં સિદ્ધ જેવા શરૂ વીર બુદ્ધ કરનાર, દશ દગ્ગર દસ્તિયો જેવા બળવાન, બળ સરખા દૃઢ અંગવાળા, સત્ બોલનાર, પુરુષાતનમાં ગાનવાળા તથા દેવતાઓના કૌત અને પ્રિયજન સ્વરૂપ પામ્યા રાજા

હિંદિય તથા બહાદિ રાક્ષસાને મારનાર છે. વળી તેઓમાં બીમસેન વંજી પરાક્રમી છે, જેણે અહીંથી વનમાં ગયા તે દિવસની રાત્રીને ત્રિપે માર્ગ રાણીને પહેલા કિર્મીર નામના રાક્ષસને જેમ સિદ્ધ મુગને મારે તેમ મારી નાંખ્યો. દિગ્વિજયમાં દશ દગ્ગર દસ્તી સરખા બળવાળા જરાસંધને માર્યો. વળી તેઓના સંબંધી વાસુદેવ અને સાળા દુષ્ટના પુત્રા છે તેમની સાથે જરા તથા મૃત્યુધર્માવાળા ઠાણ હિંદો રહી શકે એમ છે ? હે અરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ દુર્યોધન ! તું મારા કહેવાથી તેઓ સાથે રનેદ કર, પણ કંઈને વચ થા માં. વૈશંપાયન કહે છે—હે પૃથ્વીપતિ ! એ પ્રમાણે મૈત્રેયઋષિએ કહ્યું ત્યારે દુર્યોધને દર્શાવે દાશથી પોતાનો સાથળ ઠોક્યો અને પગે કરી પ્રથ્વીને લાત મારી કંઈ ઉત્તર નદી આપતાં પીડા ફેરવી બેઠો, તે વખતે પોતાનાં વચનને માન નહી કરનાર અને પગે કરીને પ્રથ્વીને લાત મારનાર દુર્યોધનને જોઈ મૈત્રેયને ક્રોધ ચઢ્યો. તેમણે નેત્રાયમન કરી દુર્યોધનને સાપ આપતાં કહ્યું કે, હે દુર્યોધન ! તું મારા કહેવા પ્રમાણે કરવાની ક્ષમ્બ કરતો નથી માટે તેના ફળને પામીશ. તું પાંડવોનો દ્રોહ કરે છે વારતે, ત્યારે યુદ્ધ થશે ત્યારે મદ્દા બળવાન બીમસેન, મદ્યઓના પ્રહારથી તારા સાથળ બાગી નાખશે. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે મૈત્રેય ઋષિએ સાપ આપ્યો ત્યારે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજ્યએ તેને પ્રસન્ન કરીને કહ્યું કે, હે ઋષિ ! એ પ્રમાણે ના ગાઓ. ત્યારે મૈત્રેયે કહ્યું કે, હે રાજન ! એ તમારા પુત્ર પાંડવોનો દ્રોહ કરવાથી નિવૃત્ત થશે તો મારા આપેલા સાપ પ્રમાણે નદી થાય. તેમ નહી કરશે, તો મારા કહેવા મુજબ થશે. વૈશંપાયન કહે છે કે, હે પારિક્ષિત ! પછી દુર્યોધનના પિતા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજ્યએ બીમસેનનું બળ બળુવા સાર મૈત્રેયને પૂછ્યું કે હે શ્રેષ્ઠ ઋષિ ! બીમસેને કિર્મીરને કેવા રીતે માર્યો તે કહો. મૈત્રેયે કહ્યું કે, હે રાજન ! તમારા પુત્ર મારાં વચન સાંભળતો નથી, માટે દવે હું તમને કંઈ કહીશ નહી. મારા જવા પછી તમને કિર્મીર વધની સર્વ વાર્તા વિદુર કહેશે. હે જનમેજય ! એમ કહીને મૈત્રેયઋષિ જેવી રીતે આપ્યા હતા તેવી રીતે પાછા ગયા. દુર્યોધન કિર્મીરના વધની વાર્તા સાંભળવાથી ઉદ્દેગ પ્રાપ્ત થશે એમ માની ત્યાંથી ઉગિને બહાર ગયો.

इत्येवमुक्त्वा मैत्रेयः प्रातिष्ठत यथागतं

किर्मीरवधसंविष्टो बहिर्दुर्योधनो ययौ ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि अरण्यपर्वणि मैत्रेयज्ञापे मुर्मुरभाषाच
दक्षमोऽध्यायः ॥ ૧૦ ॥

અધ્યાય ૧૧ મો. કિર્મીર વધ.

કિર્મીરવધ પર્વ.

धृतराष्ट्र उवाच—किर्मीरस्य वधं क्षतः श्रोतुमिच्छामि कथ्यतां

रक्षसार्भीमसेनस्य चमार्त्तात्समागमः ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે વિદુરજી ! હું કિર્મીરનો વધ સાંભળવા ઇચ્છું છું, માટે બીમસેનને તેની સાથે સમાગમ કેમ થયો તે કહો. વિદુરજીએ કહ્યું કે હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! મેં પૂર્વે વાર્તાના

પ્રસન્નમાં પાંડવોનાં પરાક્રમ ધણું સાંભળ્યાં છે. માટે મનુષ્યોથી ન બની શકે એવાં પરાક્રમ કરનાર બીમસેનનું કિર્મીરને મારવારૂપી પરાક્રમ હું કહું તે સાંભળો. હે રાજન ! પાંડવો અહીંથી વનમાં જવા સાડ નીકળ્યા. તે ત્રણ દિવસે ધામ્યક વન પ્રત્યે તો ગયા, પણ જ્યારે ખીજ દિવસની અંધારી રાત્રિને વિષે વનમાં થઇને જતા હતા ત્યારે, જે વનમાં તપશ્વરો કરનારાઓ તથા ગોવાળિયાઓ પણ રાક્ષસોના બચથી પ્રવેશ કરતા ન હતા તે વનમાં ગયા. ત્યાં ખીલામણી આખિવાળો, બચકર સ્વરૂપવાળો અને લાઘમાં સળગતા કાળવાળો કિર્મીર નામનો રાક્ષસ રહેતો હતો. પોતાની ભુજાઓ પહોળા કરી તથા મોડું ઉધાડી. તે તેઓને જવાનો રસ્તો રોકી મૈનાકપર્વતની પેઠે લાંબો થઇને રસ્તામાં પડ્યો હતો. પાંડવો જેમ સ્ખન્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ, એ પાંચ વિષયો પુરૂષને યતાં ત્યજીને જાણે નહીં તેમ તે બચકર કાળવાળો, તપાવેલા ત્રાંચા સરખા લાલ આખિવાળો, અગ્નિ જેવા લાલ ઉંચા ટેશવાળો, વાદળ જેવા વર્ણવાળો, રાક્ષસી માયાને ઉત્પન્ન કરનાર મેઘની પેઠે સ્ખન્દ કરનાર, જેના સ્ખન્દથી બચ પામીને વનનાં પશ્ચિમે, પોતાના શબ્દ અંધ કરીને જળમાં રહેનાર પ્રાણીઓ સાથે મળી જળમાં રહેતાં હતાં, અને મૃગ સિદ્ધ પાડાઓ તથા રીછો વનનો ત્યાગ કરી નાસી જતાં હતાં જેના ત્રાંચા જેવા લાલ લાંબા લાઘ છેડેના વૃક્ષોનો નાશ કરતા હતા, એવા તે રાક્ષસરૂપી જનુને ઓળખ્યો નહિ પછી અકસ્માત દુઃશાસનના હાથના સ્પર્શથી વિખરાઇ ગયેલા ટેશવાળાં દ્રૌપદી, તેની નજીક જવાથી તેને જોઇ બચ પામી આખિ મીચી ગયાં. જેમ પાંચ પર્વતોની વચમાં રહેલી નદી આદિગતાને પામે, તેમ તે આદિગતા પામ્યાં. પાંડવોએ, જેમ પાંચ દિવસે વિષયોના સેવન વખતે પ્રીતિને ગૃહણ કરે, તેમ તેમને ગૃહણ કર્યા. તે સમયે રાક્ષસ બચકર માયા કરવા લાગ્યો, જે જોઇને મહાગળવાન ધીમ્યાયાર્યે પાંડવોને બોલ્યાં તે રાક્ષસની માયાને રક્ષોદ્ધના મંત્રોથી નાશ કરી. ક્રોધ પામેલો રાક્ષસ કાળ સરખું બચકર સ્વરૂપ ધારણ કરી તેઓ પાસે આવી ઉભો. તે જોઇને મોટી ભુદિવાળો યુધિષ્ઠિર રાજ્યએ તેને કહ્યું કે, અરે ! તું કાણ અને કોનો પુત્ર છે. તથા અમે તારું શું કામ કરીએ તે કહે ? કિર્મીર રાક્ષસ બોલ્યો કે, હું બક રાક્ષસનો ભાઇ કિર્મીર છું અને પણ પક્ષી વચરના ધામ્યક વનમાં રહીને બચ વિનાનો હું, જે પુરૂષો અહીં આવે તેમની સાથે યુદ્ધ કરી, તેમને જીતી બલ્ય કહે છું માટે તમે મારા બલ્યરૂપ થઇને મારી પાસે આવ્યા છો. હું તમને સર્વને યુદ્ધમાં જીતીને બલ્ય કરીશ. વિદુરજી કહે છે કે, હે ભારત ! એ પ્રમાણે દુષ્ટાત્મા રાક્ષસનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિર રાજ્ય, પોતાનાં નામજોત્ર કહેવા લાગ્યા કે હે રાક્ષસ ! હું ધર્મરાગ પાંડવ છું. તારા સાંભળવામાં કોઇ દિવસ આવ્યો હોઇશ. હું શત્રુઓએ રાજ્ય હરણ કરી લીધાથી વનમાં રહેવા બીમ તથા અર્જુનાદિ મારા ભાગ્યો સહિત તારા બચકર વનમાં આવ્યો છું. વિદુરજી કહે છે હે રાજન ! કિર્મીરે કહ્યું કે હે યુધિષ્ઠિર ! ધણા કાળથી મારા મનમાં મન્દજા હતી, તે આજ દૈવે પૂર્ણ કરી, એ ધણું સાદું થયું. હે યુધિષ્ઠિર ! હું બીમસેનને મારવા સાડ લાઘમાં ઉધાડાં હથિયાર લઇને મર્વ પૃથ્વી ઉપર દયા કરું છું. પણ મને બીમસેન કોઇ દિવસે મળ્યો નથી. આજ મળ્યો, એ બહુ સાદું થયું. બીમસેને પૂર્વે આજણને વેપં એકચક્રપુરીમાં રહીને, મારા ભાઇ બકને માર્યો છે, અને મારા પ્રિય સખા દિડિબનો નાશ કરી તેની એન દિડિબા પરણ્યો છે. બીમસેન, આજ રાક્ષસોને હરવાની વખતે અંધરાત્રિ સમયે મારા વનમાં મારી પાસે આવ્યો છે માટે આજ તેની સાથે ધણા કાળનું વૈર છે તે ગૃહણ કરી તેના

શરીરના શ્વિરથી મારા બામ બહનું તળેણ કરીશ, તેના તથા દિગ્દિશના ત્રાણમાંથી હુકા થઈ સુખ પામીશ. હે શ્વિર ! જો કે મહા જગવાન બ્રહ્માએ બીમસેનને મૂકી દીધો, પણ હું આજ તેનું તમારા જ્ઞેતા બક્ષણ કરીને, જેમ અગ્નિતથે વાતાપિનું બક્ષણ કરીને પચાવ્યો તેમ પચાવીશ. હે પ્રતરાટ ! એવાં કિર્મીર રાક્ષસનાં વચન સાંભળી હોય પામેલા શ્વિર રાગ્યે, એમ હતી થવાનું નયો, એમ હતી તેનો નિરસ્કાર થયો.

પછી તેની બુજવાળા બીમસેન, એક વામ જેવું લાંબું રક્ષ પૃથ્વી ઉપરથી ઉપાડી તેનાં પાંદડાં તેાડી નાંખી સ્થિર થઈને ઉભા, અને અર્જુન પક્ષ પોતાનું ગાંડીવ ધનુષ સન્ન કરીને ઉભા. તે વખતે હે ભારત ! મહા પરાક્રમી બીમસેન અર્જુનને નિવારણ કરી રાક્ષસને મોટા શબ્દથી ' ઉંડો રહેજે ' એમ કહોને, તેની સામે દોડી ગયા, તેમણે પોતાને ઓઢવાનું રક્ષ શરીર ઉપર ખેંચીને બાંધી, લાથે કરીને પોતાના લાથને મસદી, દાંતોથી ઓઢ દાખી, યમ રાગના દાંડ સરખું રક્ષ તે રાક્ષસના માથામાં માલું. રાક્ષસે કંઈ ગણુકાયું નહીં, પણ સામે વળ સરખું જાન્યત્યમાન જગતું કાટ બીમસેન ઉપર નાંખ્યું. બીમસેને પોતાના જમણા પગની લાન મારી તેની તરફ પાડું ચાલ્યું. યમ રાગની પેડે દ્રોણ પામેલો રાક્ષસ પૃથ્વી ઉપરથી એક રક્ષ ઉપાડી લઈ તેની સામે આવી યુદ્ધમાં બીમસેનનો પરાજય કરવા લાગ્યો. પૂર્વે જેમ તારા નામની સ્ત્રી બાબત વાલિ અને સુગ્રીવનું યુદ્ધ થયું હતું હતું, તેમ બીમસેન તથા કિર્મીર રાક્ષસનું યુદ્ધ થયું. તે વખતે તેઓ એક બીજાના મસ્તકમાં દૃશ્યો મારતા હતા, તેથી જેમ લાથીઓને કમળના પુષ્પોની માળાઓ મારી હોય તો તે માળાઓ નાશ પામે, તેમ તે દૃશ્યો નાશ પામતાં હતાં, પણ તેઓના મસ્તકોને કંઈપણ ઇજા થતી નહતી. હે ભરત ! પ્રમાણે રાક્ષસોમાં સુખ્ય કિર્મીર અને મનુષ્યોમાં ઉત્તમ બીમસેનનું થોડીતર રક્ષથી યુદ્ધ થયું. પછી ક્રોધ પામેલા રાક્ષસે, મોટી શિખાઓ ઉપાડીને યુદ્ધમાં ઉભેલા બીમસેનને પ્રહાર કર્યો, તેથી તે જડ સરખા થઈ ગયા, પણ જગાર ચલાયમાન થયા નહીં. રાક્ષસ બે લાથ પહોળા કરીને જેમ રાહ સર્પ સામે જાય તેમ બીમસેનની સામે ગયો. એટલે તેઓ બેઉ જણ એક બીજાને બાથમાં લાવી પરસ્પર ખેંચવા લાગ્યા, તેથી જેમ મહોન્મત બે સાંઠ લઈ તેમ તે લડવા લાગ્યા. જેમ મહોન્મત બે સાંઠ એક બીજાઓને નાખ તથા દાંતોથી પ્રહાર કરે તેમ તેઓ મહા બળકેર પ્રહાર કરતા હતા. પછી પોતાની બુજના જગથી શ્વિર અને દ્રોણ પામેલા બીમસેને પોતાની બુજઓએ કરીને રાક્ષસને દુશ્વર્યગમાંથી મદ કરતો હોય એવા લાથોને લાથી ગૃહણ કરે તેમ ગૃહણ કર્યો. મહા પરાક્રમવાળા રાક્ષસે બીમસેનને ગૃહણ કર્યા. તે વખતે જગવાન પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ બીમસેને, રાક્ષસને પોતાના જગથી પજો પ્રહાર કર્યો. તેઓ બેઉજણ પરસ્પર લાથથી પ્રહાર કરતા હતા તેથી જેમ વાંસ કાટે ને અવાજ થાય, તેમ મોટા અવાજ થતા હતા. તે સમયે રહોદર બીમસેને પોતાની બુજઓની બાથથી, રાક્ષસની કંમર પકડી, જમીન તરફ નમાવીને, જેમ પ્રયંત વાયુ રક્ષને ધબકાવે, તેમ ધબકાવે. જગ રહિત થયેલા રાક્ષસે બીમસેનને ગૃહણ કરી પોતાની તરફ ખેંચ્યા, ત્યારે બીમસેને તેને યુદ્ધમાં લાડી ગયેલો જોઈ જેમ હોરડીથી પથને બાધે, તેમ બુજઓથી બાધ્યો. ભાગેલા રાક્ષસના ગરખા બળકેર શબ્દ કરનાર એતન રહિત અને યુદ્ધનો ત્યાગ નહીં કરનાર તે રાક્ષસને વિંજીને પશુની પેઠે ધણે પ્રહાર કરી પૃથ્વી ઉપર નાખી અને તેની કંમરને પોતાનાં કુંડલથી લાખીને બે

હાથથી તેનું મળું દાખ્યું. પછી જેનું શરીર છૂર્ણ થઈ ગયું હતું અને આખી જેની પુણી થઈ ગઈ હતી એવા રાક્ષસને. પૃથ્વી ઉપર નોતરેલ રાજતા બીમસેને કથું કે, હે પાપરૂપ રાક્ષસ ! તું દિહિંબ તથા બેક રાક્ષસનાં નેત્રનાં અલ્પમાર્ગીન વગર યમસોક પ્રત્યે જામ્યા. એ પ્રમાણે દહીને પુરુષોમાં મહા બળવાન અને દ્રોષયુક્ત અંતઃકરતાળા બીમસેને વસ્ત્રો તથા અલંકારો જેનાં ખસી ગયાં હતાં તથા ચિત્ત જેનું ખાત થયું હતું એવા તે રાક્ષસને મૃત્યુ પામેલો જોઈ તેનો ત્યાગ કર્યો. એ પ્રમાણે મેધના સરંપાશ્યામવર્ણવાળો તે રાક્ષસ મૃત્યુ પામ્યો. ત્યારે પાંડરાગ્નના પુત્ર યુધિષ્ઠિર તથા અર્જુનાદિ પાંડવોએ દ્રૌપદીને આમળ કરી બીમસેનનું અનેક યુદ્ધોથી વખાણ કર્યું. પછી તેઓ સૌ મળીને ત્યાંથી ઠાન્યક વનમાં ગયા. વિદુરજી કહે છે—હે મનુષ્યોના અધિપતિ ધૃતરાષ્ટ્ર ! યુધિષ્ઠિરના કહેવાથી બીમસેને કિર્મીર રાક્ષસનો નાશ કરી તે વન તપસ્વિયોને લાય વનરત્ન કરી આપ્યું. તેઓ ઠાન્યક વનમાં જઈને સુખે કરી રહ્યા. હે રાજન ! ત્યારે હું પાંડવો પાસે વનમાં જતો હતો, ત્યારે મેં રસ્તામાં બીમસેનના બળથી મૃત્યુ પામીને પડેલા તે રાક્ષસને જોયો હતો. હે ભારત ! તે વખતે ત્યાં આવેલા બ્રાહ્મણોએ, કિર્મીર રાક્ષસને બીમસેને માર્યો છે, એમ મને કહ્યું. વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન ! એ પ્રમાણે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા, રાક્ષસોમાં શ્રેષ્ઠ કિર્મીર યુદ્ધમાં નાશ પામ્યો, એ સંભળીને, યજ્ઞા વિચારમાં પડી ગયા અને પીડા પામેલાની માફક નિશ્વાસ મૂકવા લાગ્યા.

एवं विनिहतं संख्ये किर्मीरं रक्षसांवरं
धृत्वा ध्यानपरो राजा निशश्वासात्तनसदा ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि किर्मीरवधपर्वणि विदुरवाक्यं गुर्जरभाषाया
मेकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

અધ્યાય ૧૨ મો. દ્રૌપદીએ કૃષ્ણ આગળ કાઢેલો ક્રોધ.

અર્જુનાભિગમન પર્વ.

वैशंपायन उवाच—भोजा प्रयजितान् श्रुत्वा वृष्णयश्चांधकैः सह
पांडवान् दुःखसंतप्तान् समाजग्मुर्महाबले ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! અંધકદળ સહિત ભોજ તથા વખૂડી કૃષ્ણના યાદવો, પાંડવો વનમાં ગયા અને કૃષ્ણયુક્ત થયા એનું સાંભળીને વનમાં તેમની પાસે આવ્યા. દ્રુપદ રાજા, કૃષ્ણકેતુ તથા નોટા પરાક્રમી અને જગતમાં મહા યશવાન દૈત્યો પણ દ્રોષયુક્ત થઈ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોની નિંદા કરતાં પાંડવોને મળવા સાફ આવ્યા. શ્રીકૃષ્ણને આગળ કરીને યુધિષ્ઠિરને વિદાઈને બેસા. તે વખતે યદ્યુક્ત બ્રાહ્મણ, યુધિષ્ઠિરને નમસ્કાર કરીને બોલ્યા કે, હે રાજન ! દુર્યોધન, કર્ણ, દુર્યાત્મા રાત્રીન તથા દુઃશાસનના શરીરનું રૂધિર પૃથ્વી પાન કરશે. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે દહીને બ્રાહ્મણે ત્યાં આવેલા સર્વ રાજાઓને કહ્યું કે, હે રાજાઓ ! આપણે સૌ મળીને કૌરવોનો તથા તેમનો પક્ષ કરનાર સર્વ રાજાઓનો નાશ કરીને યુધિષ્ઠિર રાજાને રાજ્ય ગાદી ઉપર અભિષેક કરીશું. કપડીઓનો નાશ કરવો એ પરમ

ધર્મ છે. માટે તેઓનો આપણે નાશ કરેલા. વિદ્યાપાવન હતું છે—હે ભારત ! જે પ્રમાણે મહેશ્વા સર્વ રાજાઓ તથા દ્રોણ પામેલા શ્રીકૃષ્ણને જંગમ અર્જુન તેમને પણ જન્મનાં અદિતો કહેતા, જેમ મનુષ્યો અમિને શાંત કરે તેમ જ્ઞાન કરવા લાગ્યા. હે કૃષ્ણ ! તમે પર્વે મંથમાદન પર્વતને વિષે દશ દળર વર્ષ પર્વત તપ કર્યું હતું. વળી પુષ્કરજમાં એક કરોડ વર્ષ પર્વત જળનું પાન કરીને તપશ્ચર્યા કરી હતી. અદિકાશ્રમમાં ક્રિયા લાયક રાખી વાલુનું મથણ કરતા સંકેડો વર્ષ પયત તપ કર્યું હતું. સરસ્વતી તટે બાર વર્ષ પર્વતના યજ્ઞમાં ખર્ચ મથેલું હતું ઉત્તરી વસ્ત્ર જેનું એવા તમે શરીર સુકાક્ર મથેલા તથા દમિયલ મનુષ્યની પેટે હાંફતા, હતા, તોપણ પ્રજાસમાં આવીને પ્રજાઓને તેમ કરવાનું બતાવવા સાડે તપશ્ચર્યા કરતાં દેવતાઓનાં એક દળર વર્ષ મુધી એકપગે ઉભા રહ્યા હતા, એમ મને વ્યાસજીએ કહ્યું છે. હે કશ્યપ ! સર્વ જીવોને જાણનાર, સર્વ જૂન પ્રાણિયોની પ્રથમ તથા પ્રથમ પછી વિરાજમાન, તપશ્ચર્યાના બંડારરૂપ, યજ્ઞરૂપ અને અવિનાશી એવા પૃથ્વીના પુત્ર નરકાસુરનો નાશ કરી, તેની પાસેથી મજી જડિત દુઝો લખને યજ્ઞમાં ઉપયોગ આવે એવા અન્ન નિર્માણ કર્યો, ત્યારે પુદ્ગલ કરવા આંદલા દૈત્યો તથા દાનવોનો નાશ કરી, ઇંદ્રને સ્વર્ગનું પ્રધરત્વ સંપાદન કરાવી દમણમાં મનુષ્યોમાં પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા છે. હે પુરંજાતમ. નારાયણ ! હરિ, બ્રહ્મા. ચંદ્ર. સૂર્ય ધર્મ, ધાતા, યમ, અમિ, વાયુ, કુમ્ભેર, રૂદ્ર, કાળ, આકાશ, પૃથ્વી અને દિક્ષાઓરૂપ, અજન્મા. સ્થાવર જંગમના ગુરૂ તથા સર્વ જગતના સજ્ઞા તમે છે. હે મધુસૂદન ! સર્વ જીવોને શરણ રહેવા લાયક, સર્વ દેવતાઓમાં મુખ્ય અને મોટા તેજસ્વી તમે ત્યારે ચૈત્રરથ વનને વિષે યજ્ઞ કર્યા ત્યારે એક એક બ્રાહ્મણને અસંખ્યાત સુવર્ણની દક્ષિણાઓ આપી હતી. વળી જ્યારે તમે કશ્યપની સ્ત્રી અદિતિને વિષે ઉત્પન્ન થયેને વામનજીનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું ત્યારે વજ્ર પગલે કરીને સ્વર્ગ, આકાશ તથા પૃથ્વીને ભરી લીધાં હતાં. વળી હે સવજૂત પ્રાણિયોના આત્મારૂપ ! તમે—સર્વ મંડળમાં રહેલો; હું ભારકર હું એવું અભિમાન કરનાર જીવ તેને વિષે અંતર્યામીરૂપે રહીને, તેને પ્રકાશ કરો છે. હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે દળરો અવતાર લખને અધર્મમાં પ્રીતિ રાખનાર સંકેડો અસુરોનો નાશ કર્યો છે. હે પ્રજો ! પ્રાગ્વ્યોતિષપુર પ્રત્યે, તમે ગુરૂ દૈત્યના પાશોને કાપી તથા સૂંદ અને નરકાસુરનો નાશ કરીને ત્યાંનો માર્ગ સર્વ મનુષ્યોને નિર્ભય કરી આપ્યો હતો. જરૂરિ નામની પુરીને વિષે આકૃતિનો તમે નાશ કર્યો છે. હે પરમાત્મા ! તમે કાશ્ય, ચાકરો સહિત શિશુપાલ, જનરાસંધ, શેષ્મ, તથા શતધન્વાને જીત્યા છે. તમે, રૂકિમણીના વિવાહમાં, સૂર્ય સરખા તેજવાળા અને મેધ સરખા મર્જના કરનાર રથમાં બેસી પુદ્ગમાં રૂકમૈયાને જીતીને રૂકિમણીને પામ્યા છે. વળી તમે ઇંદ્રદ્યુમ્ન, કસેરમાન નામના યવન સૌભશહેરના અધિપતિ શાલ્વ રાજા, આકાશમાં ગતિ કરનાર સૌભશહેર, ધરાવતી પુરીને વિષે પુદ્ગમાં કાર્ત્તવીર્ય સરખા પરાક્રમી બોજ, બોપતિ અને તાળકેતુનો નાશ કર્યો છે. હે શુક્રગુણમાં શ્રેષ્ઠ મધુસૂદન ! જ્યારે ત્યારે વિષે ક્રોધ, છર્ષા, બોદું બોલવું તથા નિર્દયપણું નથી ત્યારે કુટિલતા જ્ઞાની હોય ! હે અશ્મુત ! હે સર્વના હૃદયમાં વિરાજમાન ! હે મોટી ક્રાંતિયે કરીને પ્રકાશમાન ! અપિયો ત્યારે શરણે આવીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની પ્રાર્થના કરે છે. હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે યુગના અંતને વિષે સર્વ જૂનપ્રાણિયોનો નાશ કરીને પોતાના સ્વરૂપમાં લય પામો છે. સુશિક્ષણમાં જ્યારે નમાગ નાભિમળશી સર્વ સ્થાવર તથા જંગમ જમન પેદા કરનાર બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા ત્યારે

મધુ અને કૈટભ નામના મે દેવો તમને મારવાને તૈયાર થયા હતા. તે બંનેને કોંધથી તમારા હાથમાંથી ત્રિશુળ ધારણ કરનાર અને પણ નેત્રવાળા મહાદેવજી ઉત્પન્ન થયા હતા. હે નારાયણ ! તમ પૂર્વ ચૈત્રરથ વનમાં ઘણી દક્ષિણાવાળા યજ્ઞો કર્યા હતા અને યજ્ઞદેવજીની સહાયતાવાળા તમે જેવાં કર્મ કર્યા હતાં તેવાં પરે થમ મરેલા પુરૂષોમાં કોઈએ ક્યા નથી. તેમ હવે પછી થનાર પુરૂષો કરશે પણ નહીં. હે કમળપત્ર સરખાં નેત્રવાળા ! પૂર્વ તમે બ્રાહ્મણો સહિત કૈલાસ પર્વતને વિષે નિવાસ પણ કર્યો હતો.

વૈશંપાયન કહે છે-હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે કહીને અર્જુન જ્ઞાન રજા ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે, હે અર્જુન ! તમે મારા છો, અને હું તમારો છું, મારા જે ભકતો છે તે તમારાજ ભકતો છે, તમારો જે દ્રેષ કરે છે તે મારાજ દ્રેષ કરે છે, અને જેમણે તમારો આશ્રય કર્યો છે. તેણે મારાજ આશ્રય કર્યો છે. કારણ તમે નર છો અને હું નારાયણ છું. તમારામાં અને મારામાં અજ્ઞાનથી ભુલાઈ દેવાય છે, પણ જ્ઞાન દ્રષ્ટિથી જેમ પટાકાશ અને મહાકાશ બેઉ એકજ છે તેમ, તમે તથા હું એકજ છીએ, એમાં બેદ નથી. વૈશંપાયન કહે છે કે હે ભારત ! એ પ્રમાણે મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને, તે મોટો શરતીર રાજ્યોના મેળાવડા થયો હતો અને તેઓ કોંધાયમાન થયેલા હતા ત્યારે કહ્યું. ત્યાર પછી યુદ્ધભૂમિ પોતાના ભાઈઓથી વિંટાવણી અને કોંધયુક્ત થયેલી પાંચાલી ડાંપદા, ભાઈઓ સહિત મેંદલા શ્રીકૃષ્ણની નજીક આવીને કહેવા લાગી કે, હે શ્રીકૃષ્ણ ! આ જમતના આદિપુરૂષ, જમતને ઉત્પન્ન કરનાર, બ્રહ્મારૂપ અને સર્વ લોકના સૃષ્ટા તમે છો, એમ અસિત તથા દેવગન્ધર્વ કહે છે. હે મનુસહન ! દ્રાધથી જેનું તેજ સહન થઈ શકતું નથી એવા વિષ્ણુ, યજ્ઞરૂપ યજ્ઞ-કરનાર, અને યજ્ઞોએ કરીને આરાધન કરવા લાયક તમે છો, એમ પરશુરામ કહે છે. હે પુરૂષોત્તમ ! લમ્બાવાન, પંચ મહાદુ-તરૂપ અને તમારાથી ઉત્પન્ન થયેલા યજ્ઞરૂપ પણ તમે પોતજ છો, એમ કસ્યપાદિ ઋષિઓ કહે છે. હે કલ્યાણરૂપ ! સાધ્યાદિ દેવતાઓના ઈન્દ્ર ? આકાશાદિ પંચ મહાભૂતોના કર્તા અને સર્વ જૂત પ્રાણિઓના નિયંતા તમે છો, એમ નારદજી કહે છે. હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે જેમ યાજ્ઞક બ્રહ્માનાથી કીડા કરે તેમ બ્રહ્મા, રૂદ્ર અને દિદ્રાદિ દેવતાઓએ કરીને કીડા કરે છે. હે પ્રજા ! સ્વર્ગ તમારા મસ્તક વિષે પૃથ્વી તમારા ચરણ વિષે અને સર્વ લોક તમારા ઉદરને વિષે રહેલા છે માટે તમે સનાતન પુરૂષોત્તમ છો. હે ત્રિવિક્રમ ! તમે આર આશ્રમના ધર્મનું સેવન કરવાથી શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા પુરૂષોને શુદ્ધ બ્રહ્મરૂપ જણાવ છો. હે પુરૂષોત્તમ ! તમે પુણ્યવાન અને યુદ્ધમાંથી નદી નિવૃત્ત થનાર રાજર્ષિઓના તથા આત્મ સ્વરૂપના જ્ઞાને કરીને આનંદવાળા ઋષિઓની અંતરૂપ છો. હે સર્વના નિયંતા ! હે સર્વમાં આપક ! તમે સર્વ જૂતપ્રાણીઓમાં શુભરૂપ થઈને અનેક તરેહની કીડા દેરો છો. હે ઈન્દ્ર ! સર્વ લોકપાલ, સર્વ લોક, નક્ષત્રો, દશ દિશાઓ. આકાશ, ચંદ્ર અને સૂર્ય એ સૌ તમારે વિષે રહેલાં છે. હે મહાપ્રાણો ! અજ્ઞાનવાન છંવાને સંજા તથા જ્ઞાનવાળા મનુષ્યોને મોક્ષ આપનાર તમે છો અને સર્વ જમતરૂપ કાર્ય તમારે વિષે રહેલું છે. હે ઈન્દ્ર ! તમે સર્વ મનુષ્યો તથા સ્વર્ગમાં રહેનાર દેવતાઓરૂપ છો, વારને હું નમ્રતાથી મારાં દુઃખ તમને કહું તે સાંભળો. હે શ્રીકૃષ્ણ ! પાંડવોની સ્ત્રી, તમારી સખી અને ધૃષ્ટદ્યુમ્નની બહેન હું છું, તેને કાષ્ઠ આકર્ષણ કરી શકે નહીં પણ દૌરવાની સખામાં રજસ્વલા એક વસ્ત્ર પહેરેલી, ચરચર કંપતી અને દુઃખવાળી એવી મને દઃશાસને આકર્ષણ કરી, વળી રાજ્યોના સમાજની વચમાં પાપયુક્ત મનવાળા

પુતરાટ્ટના પુત્રો, અને રજસ્વલા ધર્મવાળી જોઇને હત્યા. હે મધુસૂદન ! પાંચ પાંચે પુત્રો સહિત પાંચાસ દેશના રાજા કુપદ તથા સર્વ વ્રજ્ઞી ક્રુધ જીવતાં છતાં, કૌરવો અને દાસીપણથી ભોમવવાની ઇચ્છા કરવા લાગ્યા અને તેઓએ બળાઠકારથી, બાળપિતામહ તથા પુતરાટ્ટ રાજાની, જે કું ધર્મે કરીને વદ્ય થાઉ તેને દાસી કહી, માટે હે જનાર્દન ! કું કુદ કરનાર પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ, તથા મહા બળવાન પાંડવોની નિંદા કરે છું, કારણ તેઓ પતિવ્રતા ધર્મવાળી અને જન્મતમા યજ્ઞવાળી અને કૌરવોથી દુઃખ પામતી જોઇ રહ્યા. હે સંહારકર્તા ! બીમસેન તથા અર્જુને અરુપ પરાક્રમી કૌરવોએ અને દુઃખ આપ્યું તેને સહન કર્યું; વાસ્તે બીમસેનના બળને અને અર્જુનના માંડીવ ધનુષને ધિક્કાર છે. હે શ્રીકૃષ્ણ ! નિરંતર સત્યુત્તેષોએ સેવન કરેલો ધર્મ એવો છે કે, સ્ત્રીના બતાર થોડા પરાક્રમવાળા હોય તોપણ, તેણે પોતાની સ્ત્રીની રક્ષા કરવી, કારણ સ્ત્રીની રક્ષા દરવાથી તેને વિષે પ્રભુ ઉત્પન્ન થાય છે. અને પ્રભુની રક્ષા કરવાથી પોતાની રક્ષા થાય છે. વળી સ્ત્રીને વિષે પતિ પોતે પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. માટે સ્ત્રીને ગળ્યા એવું નામ આપેલું છે. તે સ્ત્રીએ પણ પતિ વચર આરે વિષે પુત્ર ઉત્પન્ન કેમ થશે, એમ માનીને, સદૈવ ખાંપાનદિ સમયને વિષે, પોતાના પતિની સંભાળ રાખવી. હે શ્રીકૃષ્ણ ! આ પાંડવો, પોતાને શરણ આવેલા કરેક પુરુષની રક્ષા કરે છે, છતાં મારી રક્ષા કરવામાં કંઈ પણ દ્વાયુક્ત યયા નહી. હે વાસુદેવ ! આ મારા પાંચ પતિથી મારે વિષે, મોટા પરાક્રમી અને તમારા પુત્ર પ્રહુન્ન સરખા મહારથિ પાંચ પુત્રો ઉત્પન્ન થયા છે. તે એવી રીતે કે, યુધિષ્ઠિરથી પ્રતિવિખ્ય, બીમસેનથી સુતસોમ, અર્જુનથી શ્રુતકર્મા, નકુલથી સતાનીક અને સહદેવથી શ્રુતકર્મા, વાસ્તે તેઓએ તેમની ઉપર નજર રાખીને મારી રક્ષા કરવી થોડી હતી. વળી હે શ્રીકૃષ્ણ ! ધનુષ ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ અને યુદ્ધમાં શત્રુઓથી જીતાવ નહી એવા આ પાંડવો, બળવચરના પુતરાટ્ટના પુત્રોનો અપરાધ કેમ સહન કરે છે ? તેઓએ આ પાંડવોને અધર્મથી રાજ્ય હરણ કરી દાસ બનાવ્યા રજસ્વલા. ધર્મવાળી તથા એકવચ્ચ પહેરેલી અને પણ, સજામાં બેઠી. હે મધુસૂદન ! જે માંડીવ ધનુષ બીજા દેશથી સભ્ય ન થઈ શકે, તે બીજા દેશણે, અર્જુન, બીમસેન તથા તમે સભ્ય કરો છો. પણ કૌરવોએ અને આપેલા દુઃખની વખતે કાંઈ સભ્ય કરી શક્યા નહી. દુર્યોધન જીવતો રહ્યો માટે બીમસેનના બળને તથા અર્જુનના પરાક્રમને ધિક્કાર છે. હે મધુસૂદન ! જે દુર્યોધને, પૂર્વે કાંઈને દુઃખ નહી આપનાર, વિઘ્નાભ્યાસ કરનાર અને બ્રહ્મચર્યના વ્રત-યુક્ત પાંડવો બાળક હતા, ત્યારે તેમને માતા સહિત ગામમાંથી કાઢી મૂક્યા હતા. વળી હે મહાબાહો ! જેણે આ બીમસેનને ભોજનના પદાર્થમાં ઝેર આપ્યું હતું, પણ તેના આકુળતા બળથી તે પચી ગયું. વળી દુર્યોધન પ્રભાણુકાટીને વિષે વિશ્વાસથી સુતેલા બીમસેનને બાંધી ગંજામાં નાખી દહને પોતાના પુરુષત્વે ગમે, પણ શત્રુઓનો નાશ કરનાર બીમસેન. ઝેરયુક્ત હથોળાના કળા સપોએ દંડ કર્યા છતાં મૃત્યુ પામ્યા નહી, અને ઝેર ઉતરી ગયા પછી બંધનને કાપી નાખી તથા સપોને ધણે પ્રહાર કરીને ગંજામાંથી બહાર નિકળ્યા. તેમણે દુર્યોધનના સારથિને આડે હાથે કરીને માર્યા. વળી દુર્યોધને માતા સહિત પાંડવોને બાળગા સાથે વારણાવતપુર મોકલ્યા અને જ્યારે તેઓ સાક્ષાત્ક્રમમાં સુતેલા હતા, તે બળવા શત્રુ ત્યારે તેને જોઈ મોટા દુઃખને પામેલા, અગ્નિથી ઘેરાયેલાં અને બધા જામેલાં કુતાજી રૂઠ કરતાં પોતાના પુત્રોને કહેવા લાગ્યાં કે અરે ! અરે ! હું નાશ પામીશ તે વખતે મોટી

ભુજવાળા અને વાયુના વેગ સરખા પરાક્રમી વૃકોદર ભીમસેન, પોતાના ભાષ્યોને તથા કુંતીને આશ્વાસના આપતાં મોડ્યા કે, હું અહીંથી તમે સર્વને મૃદુલ કરીને, સર્વ પશ્ચિ-યોમાં શ્રેષ્ઠ વિનતાનાં પુત્ર મરૂડના સરખા વેગથી ગતિ કરીશ, માટે અહિં તમેને કંઈ ભય થશે નહીં. એમ કહીને તેઓ પોતાના ડાબા સાથળ ઉપર કુંતાજીને, જમણા સાથળ ઉપર યુધિષ્ઠિરને, વાંસા ઉપર અર્જુનને તથા ખભા ઉપર નકુળ અને સહદેવને બેસારીને ત્યાંથી મોટા વેગથી ચાલ્યા, અને સર્વને અગ્નિના ભયથી મુક્ત કર્યા. પછી દે શ્રીકૃષ્ણ ! માતા સહિત મોટા વચ્ચવાળા પાંડવો, રાત્રિને વિષે ચાલતા ચાલતા હિડિંગ રાક્ષસના વનની નજીક ગયા ત્યારે થાડી જવાને કીધે દુઃખ પામીને ત્યાં સુષ્પ રહ્યા. તે વખતે તેમની પાસે હિડિંગના નામની રાક્ષસી આવી અને માતા સહિત પૃથ્વી ઉપર સુતેલા તેઓને જોયા કે તત્કાળ ક્રમને વચ્ચ થઈ ગઈ. ભીમસેનમાં મોઢ પામી તે રાક્ષસી પોતાના ખાળામાં ભીમસેનના પગ લઈ કામળ હાથથી દાબવા લાગી ત્યારે ભીમસેને ગળી ઉડી તેને જોઈ પૂછ્યું કે દે શ્રેષ્ઠ સ્ત્રી ! તું શી ઇચ્છા કરે છે? રાક્ષસી બોલી કે, અરે ! તમે જલદીથી અહીંથી જાતી જાઓ, કારણ કે મારો ભાઈ હિડિંગ રાક્ષસ મહા બળવાન છે. તે તમેને મારવા સાથે અહીં આવશે. ભીમસેને મર્વથી કહ્યું કે, હું તે રાક્ષસથી ખીંતા નથી. કારણ તારો ભાઈ અહીં આવશે તો તેનો હું નાશ કરીશ.

એ પ્રમાણે બેઉ વાતો કરતાં હતાં તે વખતે હિડિંગ રાક્ષસ ત્યાં આવ્યો, અને તેમનાં વચ્ચ સાંભળી તેણે પોતાની બેનને પૂછ્યું કે અરે હિડિંગ ! તું કોની સાથે વાતો કરે છે. એજ પુરૂષને મારી પાસે લાવ, આપણે બેઉજણુ તેનું બદલુ કરીશું ! એ પ્રમાણે હિડિંગએ પોતાના ભાઈ હિડિંગનાં વચ્ચ સાંભળ્યાં તોપણુ હિડિંગએ ભીમસેનમાં સ્નેહને લીધે કંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહીં. તે રાક્ષસ મોટા શબ્દ કરતાં કરતો ભીમસેનની સામે દોડ્યો, અને નજીક આવીને તેનો હાથ, એક હાથથી પકડી બીજા હાથની વજ્ર સરખી મુડિવાળીને મોટા બળથી એને મારી, ત્યારે મહાગાદુ ભીમસેન, તેના પ્રહારને નહીં મણકારીને તેની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. પછી સર્વ સ્ત્રીઓમાં કુશળ, એ બેઉનું યુદ્ધ જોવું વૃત્તાસુર તથા ઇન્દ્રનું યુદ્ધ થયું હતું તેનું યુદ્ધ થયું. દે નિષ્પાપ શ્રીકૃષ્ણ ! મહા પરાક્રમી ભીમસેને રાક્ષસની સાથે ધણીવાર યુદ્ધ કરવાથી ક્રોધ કરતાં, બળ વમરના થયેલા તે રાક્ષસનો નાશ કર્યો. પછી હિડિંગને વિષે ઘોરતકર નામે પુત્ર ઉપન્ન થયો. તે રાક્ષસીને આગળ કરી પોતાના ભાષ્યો તથા માતા સહિત ત્યાંથી આગળ વનમાં ચાલ્યા. રસ્તામાં મળેલા બ્રાહ્મણો સહિત તેઓ અકચકાપુરી તરફ જતા હતા, તેવામાં તેઓને મંત્રી અને પ્રિય ઇચ્છનાર આસજી મળ્યા. પછી તેઓ બ્રાહ્મણના વેપથી જે એક ચક્રાપુરિમાં નિવાસ કરી રહ્યા હતા તે પુરીને વિષે મહા બળવાન ભીમસેને, હિડિંગના સરખા બળવાન અને મનુષ્યોનું બદલુ કરનાર બ્રહ્માનામના રાક્ષસનો નાશ કર્યો. દે શ્રીકૃષ્ણ ! આ ભીમસેન પોતાની માતા તથા ભાષ્યો સહિત દુષ્ટ રાજના પુરમાં આવી રહ્યા હતા, તે પુરને વિષે, જેમ તમે સર્વ રાજાઓને જીતીને રૂકિમણી લાવ્યા તેમ દે મધુસૂદન ! આ અર્જુન, સ્વયંવરમાં બીજા કોઈથી ન મંદ થઈ એનું પરાક્રમ કરી, યુદ્ધમાં સર્વ રાજાઓને જીતીને પામ્યા. કૌરવોએ આપેલા દુઃખોથી ક્લેશયુક્ત થયેલી અને હમણાં સાસુ વમરની દુઃખ, આ ધૌમ્યાચાર્ય તથા મારા પાંચ પતિયો સહિત વનમાં સ્ત્રી છું. શ્રીકૃષ્ણ !

સિંહ સરખા બળવાન સુખીઓ કરતા અધિક પરાક્રમવાળા મારા પતિયો, સુખીઓ હંમેશા પામે છે, તથાપિ મારી કેમ ઉપેક્ષા કરે છે ? હે મધુસૂદન ! પાપી, પાપ કર્મના કરનાર અને બળ વગરના કૌરવોએ આપેલાં દુઃખોને સહન કરનારી હું. તાપ પામેલી, મોટા મુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી પાડવોની સ્ત્રી, મહાત્મા પાંડુ રામની વધુ અને સતી સ્ત્રીઓમાં મુખ્ય છું તેને પાડવો જોતાં દુઃસાસને ચાટલાથી પકડી. હે જનમેજય ! દ્રૌપદી, જેમ કદી અને પોતાના ક્રોધને દાબી મોડું ઢાંકીને રૂદન કરવા લાગી ત્યારે તેના નેત્રમાંથી અશ્રુની માર ચાલી. પછી ક્રોધ પામેલી દ્રૌપદીએ પોતાના દાબી આંખો પછીને વારંવાર નિઃશ્વાસ મૂકતાં મદમદ સ્વદથી શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે મધુસૂદન ! પતિ, પુત્ર, સર્ગ સંબંધિયો, બાઈયો, પિતા અને તમે મારા કાઈ નથી; કારણ કે ત્યારે અત્યંત પરાક્રમવાળા કૌરવોએ મારો પરાજય કર્યો ત્યારે શોક વગરના પુરૂષ સરખા થઈને ક્રોધને પણ મારી મદાવતા હરી નહી. તે વખતે કહ્યું જે માટે દાસ્ય કર્યું છે તે રૂપ દુઃખ મને સમતું નથી. હે કેશવ ! તમારે મારી રક્ષા, સંબંધ બાવથી અથવા હું અગ્નિના કુંડમાંથી ઉત્પન્ન થઈ છું તે માટે વા સખાપણાથી અથવા ઇશ્વરભાવથી કરવી હતી.

વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન ! પછી યુવૈર રાજાઓની મંડળીમાં શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા કે, હે સખિ ! જેઓ ઉપર તું ક્રોધ પામી છે તેઓની સ્ત્રીઓ અર્જુનના બાણોથી નાશ પામીને રણસંભ્રામની પૃથ્વી ઉપર સુતેલા પોતાના પતિયોને જોઈને રૂદન કરશે. હે દ્રૌપદિ ! હું પણ, જેમ પાંડવોનું શ્રેય થશે તેમ કરીશ. હું ખરેખરે કરું છું કે આ યુધિષ્ઠિર, રાજાઓના પણ રાજા થશે, એ મારાં વચન સત્ય માન. જો કદી સ્વર્ગ પૃથ્વી ઉપર પડે અથવા દિશાદિ પર્વત નાશ પામે વા પૃથ્વી ફાટે અથવા સમુદ્ર સુકાઈ જાય, પણ મારાં વચન કદી મોટાં પડે નહી, તું દાસ કંઈ પણ શોક કર માં. એ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળીને દ્રૌપદીએ અર્જુન સામું જોયું ત્યારે હે મહારાજ ! અર્જુને દ્રૌપદીને કહ્યું કે, હે પાંચાક્ષિ ! તું કંઈ શોક કર માં અને જેમ આ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે તેમજ થશે. પુરુષોત્તમ બોલ્યો કે હે જાહેન ! હું દ્રોણાચાર્યને, શિષ્યો બીષ્મપિતામહને, બીમસેન દુર્યોધનને અને અર્જુન કર્ણને મારશે, કારણ કે, અમે સૌ યુદ્ધમાં શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવજીના આશ્રયથી ક્રોધથી ન જીતાય એવા થઈશું, માટે કદી જગત્સરને નાશ કરનાર ઈશ્વર, અમારી સાથે યુદ્ધ કરવા આવે તો તેને પણ જીતી શકીએ, ત્યારે કૌરવો તે જાણ માત્ર છે ! વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન ! એ પ્રમાણે કહ્યા પછી ત્યાં આવેલા સર્વ યુવૈર પુરૂષો જે શ્રીકૃષ્ણની પાસે બેસા હતા તેઓની વચ્ચે શ્રીકૃષ્ણ આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા.

इत्युक्तेभिमुक्ता वीरा बालुदेवः पारिथता

तेषां मध्ये महाबाहुः केशवो वाक्यमब्रवीत् ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि द्रौपद्याश्वासने

गुर्जरभाषायां द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

અધ્યાય ૧૩ મો. વાસુદેવે આપેલું આશ્વાસન.

વાસુદેવ ઉવાચ—નૈતકુલ્લમનુપ્રાપ્તો મવાન્સ્યાદ્વસુધાધિપ

યદ્યહં દ્વારજ્યાર્યં રજન્સાન્નિહિતઃ પુરા ॥

વાસુદેવ કહે છે—હે પૃથ્વીપતિ યુધિષ્ઠિર ! તમે દૂત રમ્યા તે વખતે હું દારકાપુરીમાં ન હતો. પણ મારું સ્મરણ કર્યું હતે તો તમારી સાનિધ્ય આવી તમને હું આ દુઃખ પ્રાપ્ત થવા દેત નહીં; કારણ તમારા સ્મરણથી હું, કૌરવોના બોલાવ્યા વગર પણ દૂત સભામાં આવી ભીષ્મપિતામહ, દ્રોણાચાર્ય, કૃપાચાર્ય અને બાહુલીકને સાથે લઇને, તમારે લીધે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાને દૂત રમવામાં ધણા દોષ કહી દેખાડતાં કહેત કે હે રાજેન્દ્ર ! પૂર્વે નળ રાજા દૂત રમવાથી રાજ્ય સમૃદ્ધિ હારી ગયા હતા. દૂત રમવાથી અકસ્માત દ્રવ્યહિનો નાશ થાય છે. હું તમને સત્ય કહું છું કે જે મનુષ્યોને ઓળીઓનો સંગ, દૂત રમવું, મૃગયા કરવી અને મલ્લપાન કરવું, એ ચારમાંથી એક પણ કરવામાં પ્રીતિ હોય તેઓને તેથી પોતાનું દ્રવ્ય નાશ પામી જવાથી મોટું દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. એ ચારમાં પણ, દૂત રમવાથી તો અકસ્માત એક દિવસમાંજ સર્વસ્વ હારી જવાથી દુઃખો પ્રાપ્ત થાય છે. અને પરસ્પર એક બીજાને નહીં કહેવાં ઘટે એવાં વચન પણ કહેવાય છે, એમ બુદ્ધિમાન પુરુષો કહે છે, માટે તમારા પુત્રાને દૂત રમવાથી નિવૃત્ત કરો. હે યુધિષ્ઠિર ! બીજાં પણ કહ્યાં છે એવાં વાક્ય કહેત, જે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા તે સાંભળત તો તમારું તથા કૌરવોનું શ્રેય થાત; તથા જન્મતમાં ધર્મ કહેવાત. જે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા મારાં વચન સાંભળત નહીં તો હું બગાડકારે તેને પકડીને દૂત રમનાર કૌરવોનો તથા તેના પક્ષકારોનો નાશ કરત. હે રાજન ! હું શું કહું કે દૂત રમતી વખતે તમારી પાસે હતો નહીં, આનર્ત દેશ ગયો હતો, તેથી તમોને આવાં દુઃખો પ્રાપ્ત થયાં. હું જ્યારે દારકાં આવ્યો ત્યારે યુયુધાનના કહેવાથી તમોને દુઃખો પ્રાપ્ત થયેલાં સાંભળી ઉદ્દેગ પામીને તત્કાળ તમોને મળવા સારૂ, તમારી પાસે આવ્યો. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! હું તમને બાધ્યો સક્ષિત દુઃખયુક્ત જોડે છું, માટે આપણે સર્વે મોટું દુઃખ પામ્યા છીએ.

અહો કુલ્લમનુપ્રાપ્તાઃ સર્વેસ્મ ભરતર્ષભ

સોહં ત્વાં વ્યસને મગ્નં પદ્યમામિ સહસોદરં ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि वासुदेववाक्ये
गुर्जरभाषायां त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

ॐ नमः शिवाय

અધ્યાય ૧૪ મો. સૌભવધ વર્ણન.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—અસાન્નિધ્યં કથં કૃષ્ણ તવાસીદ્વિખિનં વન

કવાસીદ્વિખિનં ત્વાત્ત્વં. કિંચાકાર્ષીઃ પ્રવાસતઃ

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે વૃષ્ણ પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ ! તમે સાનિધ્ય કેમ ન હતા, ક્યાં પ્રવાસ કરવા ગયા હતા, અને પ્રવાસમાં શું કર્યું. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—હે કુરુકુળમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર ! હું શાસ્ત્ર રાજાના સૌભ શહેરનો નાશ કરવા સારૂ ત્યાં ગયો હતો તેનું કારણ કહું તે સાંભળો.

सौमस्य वधमाश्रय नहि न्यायमे कथ्यताः ॥

બુધિશિર પૂજે છે કે, હું મોટી બુદ્ધિવાળા ! મહા બુદ્ધિમાન વાસુદેવ ! હું તમારાથી સાબ શહેરનો નિવાસ શ્રવણ કરતાં તમ થતો નથી માટે તમે એ કેવી રીતે નાશ કર્યું, તે વિસ્તારથી કહો. વાસુદેવ કહે છે—હે મહાબાહો ! શાલ્વરાજ, મેં શિશુપાલનો વધ કર્યો તે સાંભળી, સૌભ શહેરમાં બેસી દારકાંપુરી આવી તેને ચારે તરફથી સેનાની રચનાથી ઘેરી લઇ પોતે આકાશ તરફ સૌભ શહેરમાં ઉભે ઉભા રહીને બાણોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો, તે પહેલાં જેમાં ધ્વજ તથા પતાકા ઉડી રહ્યા હતા અને યુદ્ધ કરનાર પુરૂષોના સમૂહ રહેતા હતા એવી યંત્રોના મોરચાચુકત કિલ્લાવાળી, શત્રુઓ ઉપર કાઢ અને પાપાણ્ણાદિ નાખવાના યંત્રોવાળી, તોમર, અંકુશ, શતઘ્ની અને બુથુંડી છત્વાદિ આયુધોવાળી, ગદ, સાંબ તથા યુદ્ધવાદી મહારથિયોએ રક્ષા કરેલી, મોટા ઉચા કાઠાવાળી અને વાવટાચુકત ઘોડેચારોએ સંભાળ રાખેલી દારકાંપુરીમાં ઉઘસેન રાજાએ સાદ ફરવાબો હતા કે, અહીં શાલ્વરાજ આવીને આ પુરીનો પરાલભ કરશે, માટે સાંએ સાવધાનપણાથી રહેવું. હે આનર્ત દેશની નટ તથા નર્તકાદિ પ્રજા ! તમે સૌ હમણાં તમારાં દ્રવ્યાદિ લઇને અહીંથી બીજે ઠેકાણે જઇ રહો. શાલ્વ રાજા નાશ પામ્યા પછી તમે અહિં આવીને સૌ સૌના ઘરમાં રહેજો. એમ કહીને સર્વ પ્રજાને પુરીથી બહાર રાખી પછી શત્રુઓને પુરીમાં આવવાના માર્ગો તથા વહાણો આવવાં અંધ કર્યા, ચારે તરફ ખાઈઓ બાંધાવી, ક્ષત્ર તથા વાવોની ઉપર લોહના ખીંજા મરાવી તેમાંથી શત્રુઓએ જળ લઇ શકાય નહીં એવાં કરાવ્યાં, ગો-તરફ એક એક ગાઉમાં રસ્તો બાંધાવીને શત્રુઓથી ન આવી શકાય એવાં કરાવ્યો. કિલ્લામાં મેના તથા હથિયારોનો ઘણો ખદોળસ્ત રખાવ્યો. વળી શત્રુઓથી પુરીની માંદી અને બહાર આવી તથા જળ શકાય નહીં, એવી ચોકસાઇ રખાવી, રાજમાર્ગો તથા ચોટાઓને વિષે ચતુરગિણી સેનાથી ચોકા પહેરાની મજબૂતાઇ કરાવી, અને મેનાઓને પગાર, હથિયારો તથા કવચાદિ આપીને સાવધ રહેવાની ભક્ષામણ કરી. હે કર્મજન સરખાં નેત્રવાળા ! એ પ્રમાણે ઉઘસેન રાજાએ ઘણાં બોલા-પુરૂષોવાળી તે પુરીની રક્ષા કરાવી.

एवं सुविहिता राजन् द्वारकां भूरिवक्षिणा

आहुकेन सुगुप्ता च राह्वा राजीवलोचन ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि सौभवधोपाख्यान
गुर्जरभाषायां पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

२५

અધ્યાય ૧૬ મો. શાલ્વ ને યાદવો વચ્ચે યુદ્ધ.

वासुदेव उवाच—तां तूपयातो राजेंद्र शाल्वः सौमपतिस्तदा

प्रभूत नरनागेन बलेनोपविशेन ह ॥

વાસુદેવ કહે છે—હે રાજા ! તે પુરીને વિષે સૌભ શહેરનો અધિપતિ શાલ્વ રાજા, ચતુરગિણી સેનાસહિત આવી હમશાન તથા દેવતાઓનાં મંદિરનાં સ્થાનકો વગર ખાણ ચારે તરફ સેનાના પગલ નાંખી પોતે આકાશ તરફ સૌભ શહેરમાં રહ્યો. તેણે પુરીમાં ધાન્યાદિ પદાર્થો ન આવી શકે એવાં ખદોળસ્ત કર્યો હતો તે જોઇને મહાક્રોધ પામેલા

આરૂઢેશ્વર, સાંખ તથા મહારથિ પ્રજુભાદિ યાદવો અનેક તરેદનાં આયુધો લઇ તથા રથાદિ વાહનોપર બેસીને તેની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા; તે વખતે યુદ્ધ કરવામાં ઉત્સાહવાન સાંખે, મોટું ધનુષ લઇ તેના ક્ષેમગ્રહિ નામના સેનાપિપતિ સાથે યુદ્ધ કરતાં તેની ઉપર, જેમ ઇંદ્ર વર્ષાદ કરે તેમ બાણોનો વર્ષાદ વર્ષાવ્યો. ક્ષેમગ્રહિ, જેમ દિમાદ્રિ પર્વત વર્ષાદની ધારાઓને સહન કરતાં સ્થિર થઇ ઉભો રહે, તેમ ઉભો રહ્યો અને તેણે સાંખ ઉપર માથાએ ફરીને બાણોની વૃષ્ટિ કરી, ત્યાર પછી સાંખે, તેના માથાના બાણોનો નાશ કરી તેની ઉપર તથા તેના રથ ઉપર બાણો નૂક્યાં. પાંડવ પામેલા ક્ષેમગ્રહિ ઝટ ચાલનારા અમ્લો જેમાં જોડેલા હતા એવા રથમાં બેસી યુદ્ધ મૂકીને ત્યાંથી બાગી ગયો. વેગવાન નામનો દૈત્ય સાંખ સાથે યુદ્ધ કરવા આવ્યો. ત્યારે તેણે તેની સામે સ્થિરતાથી ઉભા રહીને તેને મોટા વેગથી એક મઘ મારી તેથી તે દૈત્ય જેમ વાયુના વેગથી જીવું વૃક્ષ પડે, તેમ મૃત્યુપામી પડ્યો. મારો પુત્ર સાંખ, શાલ્વ રાજાની સેનામાં પ્રવેશ કરીને તેઓની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. હે મા રાજ ! તે વખતે જ્યારે મોટા ધનુષવાળો અને મહારથિ વિવિધ નામનો દૈત્ય આરૂઢેશ્વરની સાથે યુદ્ધ કરતો હતો, ત્યારે તેઓ બેઠેલું યુદ્ધ, જેમ ઇંદ્ર અને વજ્રાનુરતું યુદ્ધ થયું હતું તેમ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તે સમયે ક્રોધ પામેલા અને મદા જગવાન તેઓ બેઠે, સિંહ સરખા મોટા શબ્દો કરતાં પર-
રૂપર એક બીજાને બાણો મારતા હતા. રૂકિમણીના પુત્ર પ્રજુએ ત્યાં આવી, યજુઓનો નાશ કરનાર એક બાણ પોતાના ધનુષમાં સાંધી તે વિવિધ દૈત્યને બોલાવીને તેની ઉપર બૂક્યું જેથી તે દૈત્ય મૃત્યુ પામી પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. પછી શાલ્વ રાજા, વિવિધ દૈત્ય મૃત્યુ પામ્યો તથા પોતાની સર્વ સેના ક્ષાલ પામી તે જોઇ, સૌંઠ શહેરમાં બેસી ત્યાં આવીને યાદવની સેનાને શસ્ત્રોથી પરાભવ પમાડવા લાગ્યો. તે વખતે પ્રજુએ યાદવરૂપ પોતાનું ક્ષાલ પામ્યું તે જોઇ, તેમની પાસે આવી તેઓને સ્થિર કરતાં કહ્યું કે અરે ! તમે સૌ સ્થિર થઇને ઉભા રહો ! હું આજ શાલ્વ રાજાને તથા તેના સૌંઠ શહેરને નિવારણ કરતાં તેની સેનાનો બાણોથી નાશ કરીશ તમારે મનમાં કાંઈ પણ બચ રાખવું નહીં. હે પાંડુરા-
જના પુત્ર ! પરાક્રમી યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે જ્યારે કર્ણ પામેલા પ્રજુએ કહ્યું ત્યારે સર્વ યાદવરૂપ સેના સ્થિરતાથી ઉભી રહી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે શાલ્વ રાજાની સેના સાથે યુદ્ધ કરવા લાગી.

एवं ब्रुवति संज्ઞાદે પ્રજુએ પાંડુનેદન

શિષ્ટિતં તદ્દલં વીર યુયુધે ચ યથા સુચં ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि सामबधोपासने
गुर्जरभाषायां षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

અધ્યાય ૧૭ મો. શાલ્વ ને પ્રજુએનું યુદ્ધ.

वासुदेव उवाच—एवमुत्कारीकमनेयो यादवान् भरतर्षभ

शितैर्हरीतमेयुर्कं रथमास्थाय कान्चनं ॥

વાસુદેવ કહે છે—હે ભરતપુત્રમાં શ્રેષ્ઠ ! પછી રૂકિમણીનો પુત્ર પ્રજુએ, એ પ્રમાણે યાદવોને કહી સારથિએ રથ કરેલા પાંડવો જેમાં જોડેલા હતા એવા તથા મગરમગ્ગના

રણસંગ્રામમાંથી પાછો વાળી દારકાપુરી તરફ હાંટી ગયો. પછી જ્યારે રથ ઘોડેકે ગયો ત્યારે મૂર્છા જેને ટળી મઠ હતી એવો પ્રહુત્ર, હાથમાં ધનુષ લઈને પોતાના સારથિને કહેવા લાગ્યો કે, હે સારથિ ! તારી શી મરજી છે ? તું શા કારણે શત્રુ સામેથી મારો રથ પાછો હાંટી લઈ જાય છે ? ટૂંકિયુંકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા પુરુષોનું શત્રુ આમળથી પાછા હાંટી જવું એ ધર્મ નથી. હે સારથિ ! તને યુદ્ધમાં સાત્ત્વ રાજાને જોઈ મોહ અથવા ખેદ પ્રાપ્ત થયો છે. તું શા કારણથી મારો રથ પાછો વાળીને આવ્યો તે મને ખરેખર કહે ? સારથિ જો-
લ્યો કે, હે જનાર્દનના પુત્ર પ્રહુત્ર ! મને મોહ અથવા ખેદ કંઈ પણ થયો નથી, પણ તમારાથી સાત્ત્વ રાજા જીતાવો પછો કડીયું છે, એમ હું માનું છું. યુદ્ધમાં સારથિને પીડાતો જોઈ રથી પુરૂષે તેની રક્ષા કરવી અને રથીને પીડા થાય તો સારથિએ તેની રક્ષા કરવી એવો ધર્મ છે. મેં, તમને પીડા પામેલા જોયા તથા તમે એક અને તમારી સામે યુદ્ધ કરનાર દૈત્યો ધણા નેથી યુદ્ધ બ્રૂમિમાંથી રથ પાછો વાળ્યો. હે કુંતીપુત્ર યુધિષ્ઠિર ! જ્યારે સારથિએ આમ કહ્યું, ત્યારે જેના રથની ખરબચડમાં મમરમચ્છનું ચિન્હ છે એવા પ્રહુત્રને કહ્યું કે, હે દારકના પુત્ર ! મારો રથ પાછો વાળીને શત્રુ સામે લાંક, અને તારે કોઈ દિવસ પણ જ્યાં સુધી હું જીવતા હોઈ સુધી મારો રથ પાછો વાળવો નહીં. અમારા યદુકુળમાં કોઈ, સ-
ત્રુની સામેથી પાછો આવનાર તથા મૂર્છા ખાધ પડી ગયેલો કે-હું તમારો છું એમ જોલનાર, રથ અને આયુધ જોનાં નાશ પામી ગયાં હોય એવા શત્રુ, સ્ત્રી, બાળક અને વૃદ્ધને માર-
નાર થયો નથી. હે સુતા ! મોટા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો તું યુદ્ધમાં યાદવોની રીતિ જાણે છે માટે તારે આવી રીતે કોઈ દિવસ કરવું નહીં. મારા પિતા શ્રીકૃષ્ણ તથા નીલું વસ્ત્ર ધારણ કરનાર બળદેવ અહીં આવીને, યુદ્ધ મૂકીને બાગી આવેલા શત્રુએ માર મારેલા અને જાંત થયેલા મને શું કહેશે ? વળી હે સારથિ ! મનુષ્યમાં સિંહ સરખા-અરે મોટા ધનુષ ધારણ કરનાર સાત્ત્વિક, યુદ્ધમાં શત્રુઓને જીતનાર સાંન, શત્રુઓથી જેનો પ્રહાર સહન ન થઈ શકે એવા આરદ્રેષ્ય, મદ, સારણ તથા મોટી જીભવાળા અકૂરજી પણ મને શું કહેશે ? હે સુતા ! એકડી થયેલી યાદવોની સર્વ સ્ત્રિઓ, શરવીર યજ્ઞવાન, જાંત સ્વ-
ભાવવાળા અને હું મહાન પરાક્રમી છું એવો મર્વ રાખનાર મને જોઈને પ્રહુત્ર યુદ્ધ મૂકીને આવે છે, માટે એને ધિક્કાર છે એમ કહેશે પણ પાછો આવ્યો એ સાંઈ ક્યું, એમ કહેશે નહીં; ધિક્કારયુક્ત હાસ્ય થયા પછી જીવતું તેથી મરવું બહેતર છે. હે સારથિ ! તું મને દારકાં પાછો લઈ જા માં. મધુદૈત્યનો નાશ કરનાર મારા પિતા શ્રીકૃષ્ણ મને દારકાં પુરીની રક્ષા કરવાનું સોંપીને યુધિષ્ઠિરના રાજસભ્યવત્તમાં ગયા છે માટે હું, આજ સાત્ત્વ રાજા દારકાપુરીનો પરાભવ કરે તે સહન કરી શકતો નથી. વળી હે સુતા ! સાત્ત્વરાજા અહીં યુદ્ધ કરવા આવ્યો તે જોઈને કૃતવર્મા, તેની સાથે યુદ્ધ કરવા જવા તૈયાર થયા, તે સમયે જ્યારે મેં, હું સાત્ત્વરાજાને નિવૃત્ત કરીશ અને તમે અહીં રહો, એમ કહ્યું, ત્યારે મારાં વખાણ કરીને યુદ્ધ કરવા જવાથી નિવૃત્ત થયા. યુદ્ધ મૂકીને પાછો વળી આવેલો હું લેખની પાસે જઈને શું કહીશ ? હું, જાંબ અક તથા મદને ધરનાર કમળ સરખાં નેત્ર-
વાળા અને મોટી જીભવાળા મારા પિતા શ્રીકૃષ્ણ, સાત્ત્વિક અને બળદેવજી ઇન્દ્રાદિ યાદવોને શું કહીશ. હે દારકના પુત્ર ! શત્રુ સાત્ત્વરાજાએ, બાણોએ કરીને માર મારેલા મને તું યુદ્ધ બ્રૂમિમાંથી પાછો લઈ આવ્યો વારતે કવે હું જીવીશ નહીં. આજ પછી મને યુદ્ધમાં

મોટું દુઃખ પ્રાપ્ત થાય તોપણ તારે આવી રીતે કરવું નહીં કારણ હું સત્રુ સામેથી ભાગી આવીને જીવું, એ સારું માનતો નથી. હે સત્રુ પુત્ર ! તું યુદ્ધમાં મને પીડા પામેલો જાણે તોપણ જેમ નપુંસક પુરૂષ યુદ્ધનો લાભ કરે, તેમ તારે, જ્યાંસુધી મને ક્ષણું યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા હોય ત્યાંસુધી યુદ્ધનો લાભ કરવો નહિ. તું જ્યાં યુદ્ધ થાય છે ત્યાં હવે મને લાભ ચાલ.

ન ગુર્કં ભવતામ્યક્તું સંગ્રામં દારુકાત્મજ ।

મયિ યુગાર્થિનિ મૃશં સત્ત્વં યાચિતોરણં ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि सौभवधोपाख्याने
गुर्जरभाषायामष्टोऽध्यायः ॥ १८ ॥

અધ્યાય ૧૮ મો. શાલ્વનું પલાયન.

वासुदेव उवाच—एवमुक्तस्तु कौंतेय सतपुत्रस्ततो ब्रवीत्
प्रद्युम्नं बालिनाम्नें मधुरं शस्त्रमंजसा ॥

વાસુદેવ કહે છે—હે કુંતીના પુત્ર ! પ્રદ્યુમ્ને આમ કહ્યા પછી, દારૂકનો પુત્ર સારથિ, બલવાન પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ પ્રદ્યુમ્ને, મીઠી વાણીથી કહેવા લાગ્યો કે, હે રૂક્મણીના પુત્ર ! અશ્વોને ચલાવનાર એવા મને, યુદ્ધમાં કંઈપણ બળ નથી. હું, યુદ્ધમાં યાદવોની રીતે જાણું છું, તોપણ મેં યુદ્ધમાંથી તમારો રથ પાછો વાળ્યો, એ અયોગ્ય કર્યું નથી. હે મોટા આયુષ્માન ! સારથિપણું કરનાર પુરૂષે દરેક ઉપાયથી રથીની રક્ષા કરવી, એમ મોટા ભુદિ-માન સારથિએ કહેલું છે. માટે જ્યારે તમે શાલ્વરાજનાં બાણોથી વિદ્વલતા પામ્યા ત્યારે મેં, તમારો રથ પાછો વાળ્યો. હવે તમે સાવધ થયા, વારતે હું અશ્વોને શાલ્વરા-જની સેના તરફ ચલાવીશ, મારી ચતુરાઈને તમે જીતો. દારૂક સારથિથી ઉત્પન્ન થયેલો તેની પાસેથી રથ હાંકવાની વિદ્યા શિખેલો તથા બળ વગરનો હું, આજ તમારી આજ્ઞાથી તમારા રથને શાલ્વરાજની સેનામાં લઈ જઈશ. વાસુદેવ કહે છે કે, હે શરવીર યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે કહીને સારથિએ, રથમાં જોડેલા અશ્વોની લગામ હાથમાં લઈ ચાલુકથી પ્રહાર કરીને, શાલ્વ રાજની સેના તરફ રથ હાંક્યો. તે વખતે અશ્વો, જાણે પૃથ્વીને સ્પર્શ કરતા ન હોય અને આકાશ તરફ ઉડતા હોય એવી રીતે એકદમ ચાલવા લાગ્યા. પછી પ્રદ્યુમ્નના સારથિએ, શાલ્વ રાજની સેનાની ડાબી બાજુ રથ હાંક્યો ત્યારે તે જોઈને ક્રોધ પામેલા શાલ્વરાજએ, તેને ત્રણ બાણો માર્યા. દારૂકનો પુત્ર પ્રહાર નહોતો ગણકારતાં રથ તેની સેનામાં ડાબી બાજુથી લઈ ગયો. તે વખતે સૌભ શહેરના અધિપતિ શાલ્વરાજએ, મારા પુત્ર પ્રદ્યુમ્ન ઉપર અનેક તરેહનાં બાણો મૂક્યાં, તે જોઈને રૂક્મણીના પુત્ર પ્રદ્યુમ્ને પોતાના હાથની આલાટી દેખાડતાં તેનાં બાણોને કાપી નાખ્યાં. પછી શાલ્વરાજએ, પોતાનાં બાણો કપાયાં તે જોઈ આસુરી માયાનો આશ્રય કરી તેની ઉપર બીજાં બાણો મૂક્યાં. પ્રદ્યુમ્ને જ-હાજી અસુરાએ વચમાંથી કાપી નાખીને, જ્યારે તેની ઉપર બીજાં બાણો મૂક્યાં ત્યારે રૂધિરનું પાન કરનાર બાણોથી શાલ્વરાજનાં હૃદય, મસ્તક અને મુખ ભેદ પામ્યાં, અને તે મોઢ પામીને પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો. પ્રદ્યુમ્ને બાણોના પ્રહારથી પીડા પામેલા શાલ્વરાજને જોઈ જે વખતે તેને મારવા માટે શત્રુનો નાશ કરનાર એક બીજું બાણ પોતાના ધનુષમાં

સાંખ્યું. તે વખતે આઠાશમાં ઉભેલા ઈંદ્ર તથા કુમેરસહિત દેવતાઓએ મોટા હાહાકાર કર્યો. ન્યારે તેઓએ નારદજી તથા વાયુ દેવતાને પ્રદુમ્નની પાસે મોકલ્યા ત્યારે તેઓ બેઠે તેની પાસે આવી દેવતાઓના કહેવા પ્રમાણે બોલ્યા કે હે શસ્ત્રીર પ્રદુમ્ન ! તમારે શાસ્ત્રરાજને મારવો યોગ્ય નથી. કારણ વિષાતાએ તેનું મૃત્યુ શ્રીકૃષ્ણના હાથથી નીપજશે, એમ નિર્માણ કરેલું છે, માટે તે કદી ખોટું થશે નહીં, તમે તમારા બાણને ધનુષમાંથી પાછું કાઢી લેવો તમારા બાણે કરીને યુદ્ધમાં ન મૃત્યુ પામે એવો કાષ્ટ પુરૂષ નથી. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે તેઓનાં વચન સાંભળીને હર્ષ પામેલા પ્રદુમ્ને પોતાના ધનુષમાંથી બાણ કાઢી લઈ પાછું બાથમાં નાંખ્યું. હે રાજેન્દ્ર ! પ્રદુમ્નનાં બાણોએ કરીને પીડા પામેલા અને અત્યંત દુર્બલ થયેલા શાસ્ત્રરાજએ, પોતાની સેનાસહિત ત્યાંથી બાગી જવાની ઇચ્છા કરી અને તેજ વખતે હે રાજન ! યાદવોથી પીડા પામેલો અને દૂર શાસ્ત્ર રાજ દારકાંપુરીનો ત્યાગ કરી સૌભ શહેરમાં બેસીને આઠાશ તરફ ઊંચે ગયો.

સ દારકાં પરિસ્થિત્ય કૂરો વૃષ્ણિ દેવવર્ધિતઃ

સૌમમાસ્થાય રાજેન્દ્ર દિવમાચક્રમે તદા ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि अर्जुनाष्टिप्रपादो जे सौमवधापाक्य ने गुर्जरभाषायामेकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

અધ્યાય ૨૦ મો. કૃષ્ણને શાસ્ત્રવનું શુદ્ધ.

वासुदेव उवाच—भालर्त्तनगरं मुक्तं ततो हमगमं तदा

महाकतौ राजसूये निवृत्ते नृपते तब ॥

વાસુદેવ કહે છે—હે નૃપ ! પછી હું તમારા રાજસૂય યજ્ઞની સમાપ્તિ થઈ ત્યારે શાસ્ત્રરાજના બચથી મુકાયેલી અને આનર્ત દેશની રાજધાની દારકાંપુરી ગયો. વેદ બહુવા તથા યજ્ઞાદિ ક્રિયાઓ વચરની, શ્રેષ્ઠ વસ્ત્રો, અશ્વકારો તથા આનંદ વચરની ક્રિયોવાળી અને મગીચાઓ જેના નાશ પામી ગયા હતા એવી દારકાંપુરી જોઈને સંકાપુકત થયેલા મેં, કૃતવર્માને પૂછ્યું કે, હે મનુષ્યોમાં સિંહરૂપ ! દારકાંપુરીમાં પુરૂષો તથા સ્ત્રિઓ આનંદ વચરનાં કેમ છે, તે મને યથાર્થ કહો. હે યુધિષ્ઠિર ! પછી ન્યારે મેં, એ પ્રમાણે પૂછ્યું ત્યારે તેણે મને શાસ્ત્રરાજએ પુરીને રૂંધી હતી તે તથા યાદવો તેની સાથે યુદ્ધ કરીને, દારકાંપુરીની સર્વ પ્રજાને તેના બચથી છોડ્યો એ સૌ વિસ્તારથી કહ્યું. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર ! મેં કૃતવર્માનાં વચન સાંભળી શાસ્ત્રરાજનો નાશ કરવાની મતિ કરી. દારકાંપુરીની સર્વ પ્રજા, ઉગ્રસેન રાજા, વસુદેવ, તથા સર્વ યાદવોના યોદ્ધાઓને હર્ષ ઉત્પન્ન થાય તેમ મેં કહ્યું કે, હે યાદવોમાં શ્રેષ્ઠ પુરૂષો ! તમારે દારકાંપુરીમાં અસાવધ રહેવું નહિ. શાસ્ત્રરાજ સાથે હું યુદ્ધ કરવા જાઉં છું માટે તેનો નાશ કર્યા વગર પાછો આવીશ નહીં. સૌભશહેર સહિત તેનો નાશ કરી અહીં આવી સર્વને મળીશ. તમે સત્રુને બચ પમાડે એવા કુંડુબિ વમાડો. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! ન્યારે તેઓએ આશ્વાસના કરતાં કહ્યું ત્યારે હર્ષ પામેલા તેઓએ મને, બેલાકાક જાઓ, અને સત્રુનો નાશ કરો એમ કહીને આશીર્વાદ આપેલ.

હી હું, બાલ્યો પાસે રચ્ચિવાચન કરાવી, મહાદેવજીને નમસ્કાર કરી સૈન્ય તથા મુખીવ
 તામના અશ્વો જેમાં જોડેલા હતા એવા રથમાં બેસી, પાંચજન્ય શંખનો શબ્દ કરી જનની
 ઝખવાળી તથા કવચો પહેરેલી ચતુરંગિણી સેના સહિત શાસ્વરાજની સાથે યુદ્ધ કરવા
 તૈયારી કરી. હે રાજન ! હું રસ્તામાં આવેલા કેટલાક દેસો, પર્વતો, વૃક્ષો, નદિયો તથા તળાવો
 બોલ્યાં માર્તિકાવત નામના દેશમાં જઈ તે દેશની પ્રજાથી, શાસ્વ રાજ સૌભ શહેરમાં બેસીને
 મણી સમુદ્રના કિનારા પાસેથી ગયો એવું સાંભળી તેની પાછળ ગયો, સૌભ શહેરમાં બેસી
 મુદ્રની વચમાં ગુપ્ત તે રહ્યો હતો. હે યુધિષ્ઠિર ! દુષ્ટ અંતઃકરણવાળો શાસ્વરાજ, મને છે-
 થી જોઈ યુદ્ધ કરવા સાડ વારંવાર બોલાવવા લાગ્યો, ત્યારે મેં, મારા શત્રુધનુષ્પમાં
 પાછો ભરી તેના સૌભશહેર ઉપર મૂક્યાં. તે બાલ્યોએ, તેના શહેરને સ્પર્શ પશુ કર્યો
 હી. તે જોઈને મને મોટો ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. તે વખતે દુષ્ટ મતિવાળો અને દૈવરૂપ શા-
 વરાજએ, મારી ઉપર હજારો બાલ્યોનો વર્ષાદ વર્ષાવતાં મારી સેના, દારૂક સારથિ અને
 થમાં જોડેલા અશ્વો ઉપર ધણું બાલ્યો મૂક્યાં. હે ભારત ! મારી સેના સહિત હું, તેનાં
 બાલ્યોના પ્રહારને કંઈ પણ નહીં ગણકારતાં યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. ત્યારે તેની સેનાના ચોદા-
 મોએ, મારા અશ્વો, રથ, દારૂક સારથિ અને સર્વ સેના સહિત મને, અનેક તરેહનાં તીક્ષ્ણ
 શસ્ત્રો બાલ્યોથી ઠાંકી લીધો. હે કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર ! મેં ન્યારે મારા ધનુષ્યમાં અ-
 િખ્યાત બાલ્યો ભરી તેના સૌભશહેર ઉપર મૂક્યાં ત્યારે તે મારી સેનાની નજીક નહી
 હી શકવાથી આકાશ તરફ ઉંચે એક બાઉ છેડે ચઢી ગયું. તે જોઈને આનંદ પામેલી મારી
 ના, મને હર્ષ ઉત્પન્ન કરતાં મોટા સિંહનાદ કરવા તથા તાળીયો વગાડવા લાગી. તે સમયે
 મારા બાલ્યો શાસ્વરાજની સેનાના કેટલાક ચોદાઓને વાગવાથી, તેઓના હાથ, પગ તથા
 સ્તંભો કપાયાં. તેઓ સૌભ શહેરમાંથી મોટો હાહાકાર કરતાં તથા તીક્ષ્ણ બાલ્યોથી 'શ-
 ળોને મારો' એવા શબ્દ કરતાં સમુદ્રમાં પડ્યા. તે જોઈને મેં પાંચજન્ય શંખનો શબ્દ
 કર્યો. તે વખતે શાસ્વરાજ, મારી સાથે માયાએ કરીને યુદ્ધ કરતાં ગદાઓ, હલો, પ્રાસો,
 ત્રેશ્વો, શક્તિયો, તલવારો, વજ્રો, વરુણપાશો, લાકડીયો, પટિશો, ભુશુડિયો, તથા બાલ્યો
 મૂકવા લાગ્યો. હે યુધિષ્ઠિર ! તે જોઈને મેં, મારી વૈષ્ણવી માયાએ કરીને, તેની સર્વ માયાને
 તથા તેનાં સર્વ વ્યાયુધોનો નાશ કર્યો. મારી સાથે પર્વતોના શિખરોથી તે યુદ્ધ કરવા
 શરૂ થયો, તે સમયે ધણુ ધણુમાં પ્રકાશ, અંધકાર, ખરાબ દેખાવ, શિતળતા તથા ઉષ્ણતા
 રેલા થતાં હતાં. હે ભારત ! તેણે, મારી ઉપર માયાએ કરીને અંધારા, વળ તથા શત્રો-
 નો વર્ષાદ વર્ષાવતાં ઘણું ભયંકર યુદ્ધ કર્યું. મેં, તેની સર્વ માયા જાણી બાલ્યોથી તેનાં શત્રો-
 નો નાશ કર્યો. પછી તેણે, માયાએ કરીને એક બીજું અત્ય મૂકીને આકાશમાં સેંકડો સૂર્ય
 તથા ચંદ્ર અને હજારો તારાઓનો પ્રકાશ કર્યો. તે વખતે ન્યારે દિવસ રાત્રિ તથા દિશા-
 બોનો વિભાગ જાણવામાં આવતા ન હતાં ત્યારે મોહ પામેલા મેં મારા ધનુષ્યમાંથી
 પ્રગટા મૂકીને તેની સર્વ માયાને, જેમ અગ્નિ કાપુસનો નાશ કરે, તેમ નાશ કરી. હે
 યુધિષ્ઠિર ! એવી રીતે મહા ભયંકર અને ઘરવીર પુરુષોનાં રૂવાં ઉભાં કરે એવું યુદ્ધ મયું
 તથાપિ વળી સ્વસ્થતાને પામેલો હું, ચતુરૂપ શાસ્વરાજની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો.

તથા તદમવશુદ્ધં તુમુલં લોમહર્ષજં

લઘ્વા લોકસ્તુ રાજેન્દ્ર પુનઃ શત્રુચ્ચાચચં ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि सौमवधोप ख्यान
गुर्जरभाषाया विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

અધ્યાય ૨૧ મો. શાલ્વે પ્રસારેલી માયા.

वासुदेव उवाच—एवं पुरुषव्याघ्रः शास्वराजो महारिपुः

गुह्यमानो मया संख्ये वियदभ्यगमत्पुनः ॥

વાસુદેવ કહે છે—હે રાજન ! એ પ્રમાણે પુરૂષમાં સિંહરૂપ આપણે મોટા શત્રુ શાલ્વ-
રાજ સંગ્રામમાં મારી સાથે યુદ્ધ કરતાં આઠાશ તરફ ગયો. હે મહારાજ ! મંદ બુદ્ધિવાળા
અને જ્યની આશાવાળા શાલ્વરાજને, જ્યારે મારી ઉપર ક્રોધથી શત્રુત્રિયો, મોટી મદાઓ,
પ્રકાશવાન ત્રિશૂલો, મુસલો અને તરવારો ચલાવી ત્યારે મેં જાણ્યોએ કરીને તેનાં સર્વ
આયુધોને કાપી નાખ્યાં. તે વખતે આઠાશમાં મોટો શબ્દ થયો. તેણે મારા સારથિ દારૂક
તથા રથમાં જોડેલા અશ્વો ઉપર તીક્ષ્ણ ધારવાળાં અનેક ખાણો મૂક્યાં. વિહ્વલતા પામેલા
દારૂકે મને કહ્યું કે “ હે શ્રીકૃષ્ણ ! શાલ્વરાજના જાણ્યોએ કરી પીડા પામેલો હું, યુદ્ધમાં
અવશ્ય રહેવું જોઈએ માટે રહ્યો છું પણ મારું સર્વ શરીર મોટી વેદના યુક્ત થયું છે, અહીં
સ્થિરતાથી રહેવા સમર્થ નથી. હે યુધિષ્ઠિર ! મેં એવી રીતનાં તેનાં બેદયુક્ત વચન સાંભળી
તથા તેનું સર્વ શરીર જાણ્યોથી વિધાયકું અને જોમ વર્ષાઋતુમાં વર્ષાદ વર્ષાવાથી ગેરની
ખાણવાળા પર્વત ઉપરથી રાતા પાણીના રેલા ચાલે, તેમ તેના સર્વ શરીરમાંથી રૂધિરના
રેલા ચાલતા હતા તે જોઈ તેની આધાસના કરી. હે ભારત ! જાણે દારૂકમાં રહેનાર હોય
એવો કોઈ પુરૂષ, રથમાં ખેરી, મારી પાસે આવી અને ઉગ્રસેનના આકરની પેઠે બેઠેથી
મહાન કંઈ ઉગ્રસેનનાં કહેલાં વચન મન કહેવા લાગ્યો, તે હું તમને કહું તે સાંભળો. ”

“ હે શરીર શ્રીકૃષ્ણ ! તમારા પિતા વસુદેવના સખા ઉગ્રસેન રાજાએ, તમને વચ-
ન કહેવાયાં છે, તે તમે અહીં આવીને મારાથી સાંભળો હે રૂષિપુત્ર ! તમે શાલ્વરાજની
સેનાનો નાશ કરવામાં આસક્ત થયા છો પણ શાલ્વરાજને, અહીં આવીને બળ તકારથી
તમારા પિતા વસુદેવનો નાશ કર્યો છે. હવે તમે, યુદ્ધ કરવાથી નિવૃત્ત થઈ અહીં આવી
દારૂકપુરીની રક્ષા કરો ” હે ધર્મરાજ ! એવી રીતનાં તેનાં વચન સાંભળવાથી અત્યંત
દુર્મન થયેલા મને, તે વખતે શું કરવું અને શું ન કરવું, એ કંઈ સૂઝતું નહિ. હું મારા
મનમાં સાત્ત્વકી, બળદેવજી અને મહારથી પ્રવૃત્તની નિદા કરવા લાગ્યો. હે કુરૂપુત્ર યુધિષ્ઠિર !
તેઓને દારૂકપુરી તથા મારા પિતા વસુદેવની રક્ષા કરજો એવો ભક્ષામણ કરી સૌભગ્નદે-
રનો નાશ કરવા આવેલો હું, એ અગ્રિમ વચન સાંભળવાથી મોટી ભુગ્નવાળા અને શત્રુ-
ઓનો નાશ કરનાર અસંદેવજી સાત્ત્વકી, પ્રવૃત્ત, મોટા પરાક્રમી આરૂઢજી તથા સાંજાદિ
યાદવો જીવતા હશે વા નહિ, એમ માની દુઃખયુક્ત થયો. હે મનુષ્યમાં સિંહરૂપ ! તેઓ
જીવતાં મારા પિતા વસુદેવનો ઇંદ્ર નાશ કરી કંઈ નહીં પણ મેં, વસુદેવ નાશ પામ્યા એવું
સાંભળવાથી તેઓ બળદેવજી આદિ પણ નાશ પામ્યા, એમ નિશ્ચય કર્યો. સર્વનો વિનાશ
મારા મનમાં વારંવાર વિચારતાં વિહ્વલતાને પામેલો હું, વળી શાલ્વરાજની સાથે યુદ્ધ કરવા
લાગ્યો. તે વખતે હે યુધિષ્ઠિર ! હું વીખરાઈ ગયેલાં વસુદેવ તથા મસ્તકના કેશ જોના એવા

વજ્ર લઇ તે સર્વ શિલાઓપ પરતોના નાશ કર્યો. પછી પર્વતોના સમુદ્ધમાંથી બહાર નીકળેલા અને જોઇ મારા સર્વ રોદિયો દર્પ પામ્યા. તે વખતે મારા મારથિ દારકે, પર્વ તોમાંથી બહાર નીકળેલા અને થરથર કંપતા એવા રથમાં જોડેલા અન્વેષને જોઇ અને કહ્યું કે “ હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે શાસ્ત્રરાગને મારતા નથી એ યોગ્ય કરતા નથી દરેક ઉપાયે તેનો નાશ કરો. મોટા પરાક્રમવાળો શત્રુ હોય તોપણ તે આપણને શું કરશે, એમ માનવું નહીં અને તેના જલદીથી નાશ કરવો, એમ બુદ્ધિમાન પૃથ્વી કહે છે ” હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે તેનાં વચન સાંભળીને, મ, મારા મનમાં એ સાનું કહે છે એમ માની શાસ્ત્રરાગનો નાશ કરવાનો વિચાર કરી કહ્યું કે, હે દારક ! તું ઠંઠા બચ પામ માં, અને બે ધટિકા-વાર સ્થિર થઇને ઉભો રહે. હું, શાસ્ત્રરાગનો નાશ કરીશ. હે રાજન ! એ પ્રમાણે કહી ને, મારા ધનુષ્યમાં અન્યાય સાંધી સૌભશહેર ઉપર મુક્યું. સુદર્શનચક્રને લાથમાં લઇ શાસ્ત્ર-રાગના સૌભશહેરનો નાશ કર, એમ કહીને મુક્યું. તે વખતે આકાશમાં જાણે બીજી સૂર્ય-જ હોય નહિ એમ પ્રકાશમાન થઇ તે શહેર ઉપર જઇ તેને વચમાંથી તોડ્યું. તે વખતે શાસ્ત્રરાગનું સૌભશહેર જેમ પૂર્વે મહાદેવજીનાં બાણોએ કરીને નાશ પામેલું ત્રિપુચસુરનું શહેર પડ્યું હતું તેમ નીચે પડ્યું. ચક્ર પાછું મારી પાસે આવ્યું તે વખતે વળી મેં, તેને લાથમાં લઇ શાસ્ત્રરાગનો નાશ કર, એમ કહી મોટા વેગથી મુક્યું ત્યારે ગદા મારી ઉપર મુકરા નૈયાર થયેલા શાસ્ત્રરાગ પર જઈને તેની મદાના બે દુકડા ક્યાં અને પોતાના તેજથી તેને પણ બાળીને બરમ કર્યો. હે રાજન ! એ પ્રમાણે શાસ્ત્રરાગ મૃત્યુ પામ્યો તે જોઇ બચ પામેલા સર્વ દૈત્યો ત્યાંથી નાસી ગયા. પછી મેં, પૃથ્વી ઉપર પડેલા સૌભશહેર પાસે જઇ મારા મિત્રોને દર્પ ઉત્પન્ન કરતાં ચંપ નાદ કર્યો. તે વખતે પ્રથમ મારા મુઠેલા અમિએ કરી જેમાંની અટારિયો આદિ બળવા લાગી હતી તે જોઇ બચ પામેલી અમિયો પણ નાડી. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે સૌભશહેર તથા શાસ્ત્રરાગનો નાશ કરીને હું મારા સંપત્તિ યોને દર્પ પમાડતો આનર્ત દેશથી દારકાંપુરી આવ્યો. હે શત્રુના પરાક્રમને નાશ કરનાર યુધિષ્ઠિર ! ત્યારે છત રમાયું ત્યારે હું, તમારી પાસે હતો નહીં પણ જો તમારી પાસે હોત તો દુર્યોધન કદી જીવતો રહેત નહીં. જેમ પાણીની આડી પાજ હોય તે તૂટી જાય તેમ બનત, હવે હું શું કરું !

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે કમળ સરખાં નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણ, પાંડવોને કહી તેઓની રજા લઇ, તેઓને યથાયોગ્ય મળી, સુભદ્રા તથા અભિમન્યુને બીજા રથમાં બેસારી ગૌતમ તથા સુમીવ અન્વેષે જેમાં જોડેલા હતા એવા મોટા રથમાં બેસી દારકાંપુરી ગયા. વૃષ્ટ્યુઅ દ્રૌપદીના સર્વ પુત્રોને લઇને પોતાના પુર પ્રત્યે ગયો. વૃષ્ટ્યુ પછી પોતાની બહેન અને નકુળની સ્ત્રી કરેણ્મતીને પોતાની સાથે લઇ યુક્તિમતી નામે પુરી પ્રત્યે ગયો. સહદેવના સાળા કેકયો પણ પાંડવોની રજા લઇ ત્યાંથી પોતાના દેશપ્રત્યે ગયા. હે રાજન ! તે દેશની બાહ્યશાદિ ચાર વર્ષની પ્રજા, અભિમાનનો ત્યાગ કરી પાંડવોની પાસે રહી, પણ તેઓએ તેમનો ત્યાગ કર્યો નહીં. મોટા મનવાળા યુધિષ્ઠિર રાગએ, બાહ્યજાનું ધણું સન્માન કરી પોતાના ચાકરોને ‘ રથો જોડો ’ એમ આ-જા આપી.

યુધિષ્ઠિરસ્તુ વિપ્રાંસ્તાનનુમાન્ય મહામનાઃ
શશાસ પુરુષાન્કાલે રથાન્યોજયતેતિ ચ ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि सौभवषोषाख्ये
गुर्जरभाषायां द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

—***—

અધ્યાય ૨૩ મો. પૌરુષનને ધર્મરાજે સમજાવીને રજા આપી.

वैशंपायन उवाच--तस्मिन्दशार्हाधिपतौ प्रयाते युधिष्ठिरौ भीमसेनार्जुनौ च
यमौ च कृष्णा च पुरांहितश्च रथान्महार्हान् परमाश्वयुक्तान् ॥

વૈશંપાયન કહે છે-હે જનમેજય ! હવે દાશાર્હકુળના અધિપતિ શ્રાકૃષ્ણ દારકાં મયા પછી યુધિષ્ઠિર, ભીમસેન, અર્જુન નકુલ, સહદેવ, દ્રોપદી તથા ધૌમ્યાચાર્ય, અમર્ય અને શ્રેષ્ઠ અશ્વો જેમાં જોડેલા હતા એવા રથોમાં એસી ત્યાંથી આમળ જવા તૈયાર થયા. તે વખતે મહાદેવજી સમ પ્રકાશમાન તેઓએ, પૃથ્વાજી, વેદ તથા મંત્રા ગણનાર બ્રાહ્મણોને, એકમેક આડ સુવર્ણના સિકાઓ, અનેક શ્રેષ્ઠ વસ્ત્રો તથા ગાયો આપી તે પહેલાં તેઓના વીશ ચાકનાં તેઓના કહેવાથી પોતાનાં ઉઘાડાં હથિયારો પોતાના હાથમાં ધારણ કરી પાંડવોના ધનુષો, શરો, ત્રાણો, ગદાઓ તથા અંદુકો આદિ હથિયારો લઈને દારકાં ગયા. ઇંદ્રસેન પણ પાંડવોનાં વસ્ત્રો, અસ્ત્રકારો, દાસિયો તથા તેઓના પુત્રોના દાસ્યોને પોતાની સાથે લઈ સુસદ્રા સહિત પોતાના રથમાં એસી દારકાં ગયા. કુરૂ તથા ગંગલ દેશમાં રહેનારા મોટા પરાક્રમી પુરૂષોએ તે વનમાં પાંડવોની પાસે આવી કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિરની પ્રદક્ષિણા કરી તથા બ્રાહ્મણોએ પોતાના હાથ ઉંચા કરી તેમને આશિર્વાદ આપ્યો. તે વખતે પોતાના ભાઈઓ સહિત યુધિષ્ઠિર રાજા, બ્રાહ્મણોને નમસ્કાર કરી રિથર થઈ એકા. કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ અને મહાત્મા યુધિષ્ઠિર રાજા એ તેમના પર જેમ પિતા. પોતાથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રોમાં પ્રીતિ કરે, તેમ પ્રીતિ કરી. તે મનુષ્યો, યુધિષ્ઠિર રાજામાં પિતાના સરખી પ્રીતિથી હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે કહેતાં તથા રડતાં તેમને વિંટાળ કહેવા લાગ્યા કે હે ધર્મરાજ ! તમે જેમ પિતા પોતાના પુત્રોનો ત્યાગ કરે, તેમ અમારો તથા દેશો અને પોતાના શહેરોનો ત્યાગ કરીને ક્યાં જાઓ છો ? નિર્વિજય શુદ્ધિવાળા ધૃતરાષ્ટ્ર, સુઅક્ષ રાજાના પુત્ર શકુનિ, કર્ણ અને પાપયુક્ત શુદ્ધિવાળા દુર્યોધનને વિઠાર છે. તેઓએ, ધર્મવાન તમોને છૂટ રમાડી આવા સંકટમાં નાખ્યા, હે મહાત્મા યુધિષ્ઠિર ! તમે, ઇંદ્રપ્રસ્થપુરને બાળું સમર્પણ કરી તથા અર્જુનને મયદાવન પાસે ઇંદ્રપુરી સગળી પ્રકાશમાન સલા નિર્માણ કરાવી તેઓનો ત્યાગ કરીને તમે ક્યાં જાઓ છો. હે જનમેજય ! ત્યારે એ પ્રમાણે તેમણે ખદથી વિદ્વલતાને પામી કહ્યું ત્યારે તેઓને આત્માપ્તના આપતાં અર્જુને કહ્યું કે હે શ્રેષ્ઠ શુદ્ધિવાળા પુરૂષો ! તમે કંઈ ખેદ કરો નહીં; યુધિષ્ઠિર રાજા ત્યારે નિયમ પ્રમાણે તેર વર્ષ પર્વત વનમાં રહીને પાછા આવશે. ત્યારે કોરવો પાસેથી ગાંધ્યાર્દિ સર્વ પાછાં લઈ પોતાનો યશ વિસ્તાર કરશે. તમારે અમારું શ્રેય ઇચ્છતાં તપસવી અને ધર્મ તથા શાસ્ત્રોના અર્થને ગણનાર બ્રાહ્મણોનું સેવન કરવું; કારણ તેથીજ અમોને અમારા ઇચ્છિત અર્થની સિદ્ધિ થશે. હે પરિક્ષિતના પુત્ર જનમેજય ! એ પ્રમાણે અર્જુનનાં વચન સાંભળી દર્પ પામેલા મર્વ પુરૂષોએ, અર્જુનનાં

વખાણુ કરી યુધિષ્ઠિર રાજની પ્રદક્ષિણા કરી. પછી ધણી દાપ વગરના અને યુધિષ્ઠિરે માન્ય કરેલા પુરૂષો, યુધિષ્ઠિર, બીમસેન, અર્જુન, નકુલ, સહદેવ તથા દ્રૌપદીની રાજ લઇને પોતાની મરજી પ્રમાણે ત્યાંથી પોતપોતાના દેશ ગયા.

આમંદ્ય પાર્થ ચ વૃકોદરં ચ ધનંજયં યાદવસેનાં યમૌ ચ
પ્રતદિગ્ધરે રાઘવપેત દર્ષા યુધિષ્ઠિરેણાનુમતા યયાસ્ત્વં ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि सौभवधोपाख्याने
गुर्जरभाषायां त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

—૩૩૩૩૩૩૬૬૬—

અધ્યાય ૨૪ મો. દ્વેન વન તરફ જવું.

વૈશંપાયન ઉવાચ--તતસ્તેષુ પ્રયાતેષુ કૌતેયઃ સત્યસંગરઃ

અભ્યભાવત ધર્માત્મા સ્માતૃત્સર્વાન્ યુધિષ્ઠિરઃ ॥

વૈશંપાયન કહે છે--હે જનમેજય ! હવે સર્વ મનુષ્યો ગયા પછી સત્યવાદી અને ધર્મ યુક્ત અંતઃકરણરાગી કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિરે, પોતાના સર્વ ભાઈઓને કહ્યું કે હે. ભાઈઓ ! આપણે બાર વર્ષ પવન મનુષ્યો વગરના વનમાં રહેવાનું છે, વનમાં ત્યાં ધણી મૃગાદિપક્ષિયો. તથા બારે માસને વિષે ધણાં પુરૂષો તથા કુળો યુક્ત દૃષ્ટો હોય અને આપણે સુખે કરીને રહી શકીએ એવું સ્થાનક શોધી શકો. હે રાજન ! એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરે કહ્યું ત્યારે મોટી બુદ્ધિવાળા અને શત્રુના પરાક્રમનો નાશ કરનાર અર્જુન, તેમનું માન રાખી બોલ્યા કે. હે મોટા ભાઈ ! તમેએ મનુષ્ય લોકમાં નદી જોએલું સ્થાનક કોઈ નથી. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! તમે દેવતા, બ્રહ્મા, ઋષર્વ, અપ્સરા અને મનુષ્ય લોકમાં ફરનાર વાસજી તથા મોટા તપસ્વી નારદજી આદિ બ્રાહ્મણોની ઉપાસના કરી છે, માટે આપણે અમુક સ્થાનક પ્રત્યે જઈશું તો સુખે કરીને રહી શકશું, એવું જણો છો. તમારી ત્યાં મરજી હોય ત્યાં જઈ રહીએ, પણ હે ધર્મ જાણનાર ! જો આપણે દ્વૈતવનમાં જઈશું તો બાર વર્ષ સુધી સુખે કરીને રહી શકીશું; કારણ ત્યાં જળયુક્ત તળાવ, ફળ તથા પુષ્પોયુક્ત દૃષ્ટો અને અતિ રમણીય પક્ષિયો છે. તમારી મરજી હોય તો આપણે ત્યાં જઈએ. બીજે કોઈ સ્થાનકે જવા મરજી હોય તો ત્યાં જઈ રહીએ. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, હે પાર્થ ! તારા કહેવા પ્રમાણેજ મારો પણ મત છે માટે આપણે મહા પવિત્ર દ્વૈતવનમાં ચાલો. વૈશંપાયન કહે છે--હે રાજન ! પછી યુધિષ્ઠિર રાજ બ્રાહ્મણો સહિત દ્વૈત વન જવા સાડ ત્યાંથી નિકળ્યા, અગ્નિદોત્રિઓ, અગ્નિદોત્ર વગરના, વેદ બજનારાઓ, બિહુકો, વનવાસિઓ, તપશ્વર્થી કરનારાઓ અને શ્રેષ્ઠ વ્રત ધારણ કરનાર બ્રાહ્મણોથી વિંટાયલા અને પોતાના ભાઈઓ સહિત યુધિષ્ઠિર રાજ તે દ્વૈતવનમાં પ્રવેશ કરીને સામ, તાડ, આંબા, મહુડા, કમળી આંબા, કદમ, સાયલા, અર્જુન અને પરી-જોનાં દૃષ્ટો તથા તેઓની ડાળો ઉપર બેસીને સુંદર શબ્દ કરનાર મોરો, કામદાઓ, ચોરો અને કાકિયાદિ પક્ષિયો તથા જેના કુંભસ્થળમાંથી મદ ઝરતા હતા એવા, પર્વતોના કિખર જેવાં મોટાં ઘરીસ્વાળા અને હાથણિઓ સહિત ફરતા એવા હસ્તિયોને જોયા. પોતાના ભાઈઓ સહિત ધર્મિષ્ઠ પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર રાજ, પવિત્ર પુરૂષોને સેવન કરવા સાયક

દેવ વનમાં શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા અને વનકુળ વસ્ત્રો તથા જટા ધારણ કરનાર પુરુષોએ સેવન કરેલી સરસ્વતીને તથા તેને કિનારે બેઠેલા ઋષિયોને છેટેથી જોઇ રથમાંથી ઉતરીને તેઓની પાસે ગયા. તે સમયે દેવતાઓની પાસે ગાયન કરનાર ચારણો, મહાન ઋષિઓ તથા બીજા પશુ વનમાં રહેનાર પુરુષો, સત્યવાદી યુધિષ્ઠિરને જોયા સાડ ત્યાં આવ્યા. તે વખતે કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિરે તે ઋષિયોને નમસ્કાર કર્યા, તેઓએ પશુ જેમ પુરુષો રાજાઓને તથા દેવતાઓને સત્કાર કરે તેમ તેમનો સત્કાર કર્યો. પછી યુધિષ્ઠિર રાજા પુષ્પોવાળા એક વૃક્ષની નીચે બેઠા. બીમસેન, અર્જુન, નકુલ, સહદેવ, દ્રૌપદી, તથા તેઓના રથોના હાકનાર ચાકરો પશુ રથો છોડીને તેમની પાસે બેઠા. તે વખતે વેલાઓ ત્રિંતાવાથી નમી ગયેલી હાથોવાળા વૃક્ષ ધનુષ ધારણ કરનાર મહાત્મા અને રહેવા વાસ્તે આવેલા પાંડવોના નિવાસથી જેમ મોટા પર્વત હાથિયોના યૂથને પાલન કરનારા મહોન્મત મોટા હાથિઓએ કરીને શોભે, તેમ શોભતાં હતાં.

लतावतानावनतः सपांडवै महाद्रुमः पञ्चभिरेव धन्विभिः

बभौ निवासोपगतैर्महात्मभिर्महागिरिर्धारणयूथपैरिव ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि द्वैतवनप्रवेशे गुर्ज-
रभाषायां चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

અધ્યાય ૨૫ મો. માકુંડેયે કરેલો ધર્મબોધ.

वैशंपायन उवाच—तत्काननं प्राप्य नरैद्रपुत्राः सुलोचिता वासमुपेत्य कृच्छ्रं
विजह्नुर्दिद्रप्रतिमाः शिवेषु सरस्वतीशालवनेषु तेषु ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! પછી દૈતવનમાં આવીને નિવાસસ્થાન પ્રત્યે સુખે
હરીને રહેલા, ઇંદ્ર જેવા પરાક્રમી અને પાંડુરાગના પુત્ર પાંડવો વનવાસનાં દુઃખો પામતાં
સરસ્વતીના કિનારા ઉપરનાં સાયલા વૃક્ષોનાં વનોમાં વિહાર કરતા હતા. મોટા વૃક્ષવાન તથા
કુરુકુળમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર રાજા, સંન્યાસીઓ, મુનિઓ, અને બીજા પણ શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણોને
ફળમૂળ તથા જળ આપીને તૃપ્ત કરતા હતા. એ પ્રમાણે વનમાં નિવાસ કરીને રહેલા
પાંડવોને, ધૌમ્યાચાર્ય પિતૃઓનાં શ્રાદ્ધો તથા વેદમાં કહેલી સર્વ ક્રિયાઓ કરાવતા હતા.
તીવ્ર તેજવાળા અને મોટા આવર્દાવાન માર્કંડેય ઋષિ, શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપવાળા પાંડવોના આશ્રમ
પ્રત્યે આવ્યા ત્યારે સર્વ પુરૂષો કરતાં અતિ પરાક્રમી ઉદાર મનવાળા અને કુરુકુળમાં
શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર રાજાએ, અગ્નિ સરખા પ્રકાશમાન, અને દેવતા, ઋષિયો તથા મનુષ્યોએ
પૂજા કરેલા માર્કંડેય ઋષિને જોઈને તેમની પૂજા કરી. તે સમયે શૂન, બિપ્ત તથા વર્તમાન
નજીનાર અને મોટા અંતઃકરણવાળા તે ઋષિ, તપસ્વિયોની વચ્ચે એઠેલાં દ્રૌપદી, યુધિ-
ષ્ઠિર, બીમસેન, અર્જુન, નકુળ તથા સહદેવને જોઈ, પોતાના મનમાં રામચંદ્રનું સ્મરણ કરી
વિસ્મય પામીને હસ્યા. તે જોઈને દુર્મન થયેલા ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર જોડ્યા કે, હે માર્કંડેય
ઋષિ ! અહીં એઠેલા મને જોઈને દર્શ પામેલા પુરૂષની પેઠે તમે હસો છો તેનું કારણ શું ?
માર્કંડેયે કહ્યું કે, હે રાજન ! હું આજ તમને વનવાસરૂપ દુઃખ જોઈને દર્શ પામતો નથી.
હમતો નથી અને ગર્વયુક્ત પણ થતો નથી. કેવળ મારા મનમાં રામચંદ્રનું સ્મરણ કરું છું.

હે યુધિષ્ઠિર ! તમારી પેઠે લક્ષ્મણ સહિત રામચંદ્રે પણ પોતાના પિતા દશરથ રાજની આજ્ઞાથી વનમાં નિવાસ કર્યો હતો. ઋષ્યમૂક પર્વતમાં મેં તેમને જોયા હતા. ઉદ્ર સરખા પરાક્રમી મોટા મનવાળા, યમ રાજને આજ્ઞામાં રાખનાર અને નમુચિ નામના દૈત્યને નાશ કરનાર રામચંદ્રે ખાનપાનાદિ સર્વે સુખને ત્યાગ કરીને, પોતાના પિતાની આજ્ઞા પ્રમાણે વનમાં રહેવારૂપી ધર્મનું આચરણ કર્યું હતું. પણ હું મોટો જગવાન છું એમ માની અધર્મ કર્યો ન હતો. વળી નાભામ તથા બગીરથાદિ રાજઓએ, પોતાના સત્યપણાથી પૃથ્વીમાંના સર્વ દેશોને છુટ્કા હતા, પણ તેઓએ અધર્મનું આચારણ કર્યું ન હતું. સત્ય વ્રતવાળા અશ્વર્કાદિ રાજઓએ પોતાનાં રાજ્ય તથા દ્રવ્યનો ત્યાગ કર્યો પણ અધર્માચરણ કર્યું ન હતું. સમર્પિઓ વેદમાં કહેલા મંત્રાએ કરીને અમિદોષાદિ કર્યો કરતાં આદ્ય મંત્રમાં રહીને પ્રકાશમાન થાય છે, પણ તેઓ કદી અધર્માચરણ કરતા નથી. હે રાજન ! દાંતવાળા હસ્તિયો પોતાના દૈવ પ્રમાણે રહીને અધર્મ કરતા નથી, કારણ સર્વ પ્રાણીયો જે દિવસથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે દિવસથી પોતાના પ્રારબ્ધમાં જે સુખ તથા દુઃખ લખ્યું હોય તે જો-મવે છે પણ અધર્મ કરતા નથી. હે રાજન ! તમારે પણ પોતાના દૈવ પ્રમાણે સુખ તથા દુઃખ જોમવતાં કંઈપણ અધર્મ કરવો નહીં. ત્રેપ્ત ધર્મવાળા અને સારી વૃત્તિવાળા તમારે યશ તથા તેજ સૂર્યના સરખું છે માટે હે મોટા મદિમાવાળા યુધિષ્ઠિર ! તમે વનવ્રતમાં દુઃખો જોમવતાં વનમાં તમારા નિયમ પ્રમાણે રહેજો છેવટ તમને કૌરવો પાસેથી પાછી સર્વ સમૃદ્ધિ મળશે. વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન ! એ પ્રમાણે માર્કંડેયઋષિ, પોતાના ભા-ધઓ સહિત તપસ્વી પુરુષોની વચ્ચે બેઠેલા યુધિષ્ઠિરને કહી અને પાંડવો તથા ધૌમ્યાચાર્યની રજા લઇને ઉત્તર દિશા તરફ ગયા.

તમેવમુક્ત્વા વચ્ચનં મહર્ષિં સ્તપસ્યિમય્યે સહિતં સુતૃદ્વિઃ

મામંદ્ય ધૌર્યં સહિતાંશ્ચ પાર્થસ્તતઃ પ્રતસ્યે વિચારં ચચાંસઃ ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि द्वैतवनप्रवेशे मुर्जर-
भाषायां पंचविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦ ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦ ૫૧ ૫૨ ૫૩ ૫૪ ૫૫ ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯ ૬૦ ૬૧ ૬૨ ૬૩ ૬૪ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦

અધ્યાય ૨૬ મો. 'બ્રાહ્મણાશ્રયની મહત્તા.

વૈશંપાયન ઉવાચ—વસત્સુ વૈ દ્વૈતવને પાંડવેષુ મહાત્મસુ

અનુકીર્ણે મહારણ્યં પ્રાસન્નેઃ સમપચત ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! પછી જે વનમાં મહાત્મા પાંડવો રહેલા હતા તે વન બ્રાહ્મણોએ બરપુર હતું. ત્યાં બ્રાહ્મણો સામાદિ ચાર વેદોની ઋચાઓ તથા ગદ્ય અને પદ્યના શ્લોકો બહુતા હતા, જેનો શબ્દ અતિ રમણીય ઉત્પન્ન થતો હતો તેથી તથા પાંડવો-નાં ધનુષોની પ્રત્યાંચાના શબ્દોથી અત્યંત યોગ્ય હતું. પછી બહુલશબ્દ ઋષિયે સંખ્યામળના સમયને ત્રિપે બ્રાહ્મણોથી વિંદાઇને બેઠેલા યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે, હે કુરુક્ષેત્રમાં શ્રેષ્ઠ ! તમે આ તપસ્વી બ્રાહ્મણો દ્વૈત વનમાં રહીને, પ્રકાશમાન અગ્નિને ત્રિપે આદુતિયો આપે છે તે જુઓ. હે રાજન ! આ દ્વૈત વનમાં તમોએ રક્ષા કરેલા અને શ્રેષ્ઠ વ્રત ધારણ કરેલા જુઝ.

અંગિરા, વસિષ્ઠ, કશ્યપ, અમસ્તિ તથા અત્રિ આદિ વંશના બ્રાહ્મણો અગ્નિહોત્રાદિ ધર્મ-
નું આચરણ કરે છે, માટે હે કુંતીના પુત્ર ! હું તમને કહું તે બાપનો સહિત તમે સાંભ-
ળો. જે બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિયોનો આશ્રય કરે અથવા ક્ષત્રિયો બ્રાહ્મણનો આશ્રય કરે, તે તેઓના
શત્રુ જેમ વાયુ તથા અગ્નિના સંયોગથી બળી નાશ પામે તેમ નાશ પામે છે. હે યુધિષ્ઠિર !
જે રાજા બ્રાહ્મણનો આશ્રય કર્યા વગર આ લોક તથા પરલોકને જીતવાની આશા રાખે
છે તે વ્યર્થ જાય છે, તે જે તે નમ્રતાવાન, ધર્મયુક્ત અને અવિદ્યાથી ઉત્પન્ન થતા મોહ
વગરના બ્રાહ્મણોનો આશ્રય કરે છે તે સર્વ શત્રુને જીતે છે. હે રાજન ! પૂર્વે અસિરાજને
શાસ્ત્રમાં કહેલા ન્યાય પ્રમાણે પ્રજાનું પાલન કરવા ૩૫ ધર્મનું આચરણ કરતાં સમૃદ્ધિ
મેગવવાનો ઉપાય બ્રાહ્મણોના આશ્રય વગર ખીજે કંઈ મળ્યો ન હતો. કેવળ બ્રાહ્મણના
આશ્રયથીજ તેને ચક્રવર્તિ રાજ્ય, ઇચ્છિત કામના તથા કોઈ દિવસ નાશ ન પામે એવી
સમૃદ્ધિ મળી હતી. બ્રાહ્મણના આશ્રય વગરના રાજાની સમૃદ્ધિ હોય તે પણ નાશ પામી
જાય છે. જે રાજાને બ્રાહ્મણ ન્યાય જતાવનાર હોય છે, તે જો તે તેઓના કષ્ટા પ્રમાણે
વર્તે છે તે તેને સર્વ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. પણ બ્રાહ્મણોએ ન્યાય જતાવ્યા વગરના પુરુષનું
બળ, જેમ યુદ્ધમાં અંકુશ વગરના હસ્તિનું બળ નાશ પામે તેમ નાશ પામે છે. હે રાજન !
જે ક્ષત્રિયને બ્રાહ્મણ ઉપર સારી દષ્ટિ અને પોતામાં ક્ષત્રિય ધર્મનું બળ હોય છે તેની
ઉપર સર્વ લોક પ્રસન્ન થાય છે. બ્રાહ્મણના આશ્રયવાળો ક્ષત્રિય પોતાના શત્રુને, જેમ વાયુ
યુક્ત અગ્નિ વનનો નાશ કરે, તેમ નાશ કરે છે. બુદ્ધિમાન પુરુષે નહીં પ્રાપ્ત થતા લાભની
પ્રાપ્તિ થવા સાર તથા પ્રાપ્ત થયેલા લાભની વૃદ્ધિને અર્થે બ્રાહ્મણોમાં એકાગ્ર બુદ્ધિ
રાખવી, એમ મહા પુરુષોએ કહેલું છે. હે યુધિષ્ઠિર ! તમે નહીં મળેલા ઇચ્છિત લાભ મળવા
સાર તથા મળેલા લાભની વૃદ્ધિ સાર સુપાત્ર બ્રાહ્મણ મળે ત્યારે તેને દાન આપવામાં પ્રીતિ
થવા વાસ્તે, મોટા યજ્ઞવાળા વેદ જાણનાર વિદ્વાન અને ધણાં શાસ્ત્રાદિ શ્રવણ કરેલા બ્રા-
હ્મણોનો આશ્રય કરો. હે કુંતીના પુત્ર ! તમને બ્રાહ્મણોમાં નિરંતર અત્યંત ઉત્તમ વ્રતિ
જેણે કરીને તમારો યજ્ઞ સર્વ લોકમાં વિસ્તાર પામ્યો છે. વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન !
એ પ્રમાણે બ્રહ્મણ્ય ઋષિએ યુધિષ્ઠિરને કહ્યું ત્યારે ત્યાં બેઠેલા બ્રાહ્મણોએ ઋષિનાં વખાણ
કર્યાં. પછી ન્યારે યુધિષ્ઠિર રાજાએ એકાગ્ર ચિત્તથી સર્વ બ્રાહ્મણોની સ્તુતિ કરી ત્યારે
વ્યાસજી, નારદજી, પરશુરામ, પૃથુશ્રવા, ઇન્દ્રદ્યુમ્ન, સ્થિર ચિત્તવાન બાહુકિ, સદસપાત, કર્ણ-
શ્રવા, મુંજ, લવણાશ્વ, કાશ્યપ, હારીત, સ્પૃશ્વકર્ણ, અગ્નિવેદ્ય, શૌનક, કૃતવાક, બૃહદશ્વ,
વિભાવસુ, ઉર્ધ્વરેતા વ્રપામિત્ર, સુહોત્ર અને હોત્રવાદનાદિ બીજા પણ સ્થિર વ્રતવાળા ધણા
બ્રાહ્મણોએ યુધિષ્ઠિર રાજાનાં વખાણ કર્યાં.

एते चान्ये च बहवो ब्राह्मणाः संशितव्रताः

अजातशत्रुमानचुः पुंस्वरमिषर्वयः ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि द्वैतवनपर्वणे गुर्मर-
भाषायां षड्विंशोऽध्यायः २३ ॥

અધ્યાય ૨૭ મો. દ્રૌપદીએ કરેલો પરિતાપ.

વૈશંપાયન ઉવાચ—તતો વનગતાઃ પાર્થાઃ સાયાન્હે સહકૃષ્ણયા
ઉપવિષ્ટાઃ કથાશ્ચકુઃ કુઃશંકપરાયણાઃ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! પછી વનમાં મંથલા અને દુઃખ તથા શોકને પ્રાપ્ત થયેલા પાંડવો દ્રૌપદી સહિત સાયંકાળને વિષે બેસીને અનેક તરેહની વાતો કરતા હતા. શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપવાન, બુદ્ધિમાન પતિવ્રતા ધર્મવાળા અને પાંડવોની પ્રિય સ્ત્રી દ્રૌપદી યુધિષ્ઠિરને કહેવા લાગ્યા કે હે રાજન ! પાપરૂપ, નિર્જનજ અને દુષ્ટ અંતઃકરણવાળા પુતરાણના પુત્ર દુર્યોધનને આપણને દુઃખ યુક્ત બેઠને કંઈપણ દુઃખ થયું નહીં. જે દુષ્ટમતિવાળા મારા સહિત મૃગ-ચર્મ ધારણ કરેલા તમેને વનમાં મોકલીને કંઈપણ તાપયુક્ત થયો નહીં, તે દુષ્ટધર્મવાળે તમેને નહીં કહેવાં થટે એવાં વચન કહી સંભળાવ્યાં. તેનું હૃદય લોક મરણું છે. દુષ્ટ સ્વભાવવાન પાપી અને પોતાના રતેદિયો સહિત દુર્યોધન નહીં દુઃખ પામવા લાયક તથા સુખ ભોગવવા યોગ્ય તમેને આવાં દુઃખ આપી હર્ષ પામે છે. હે હરતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા રાજન ! ત્યારે વનકુળ વચ્ચે પહેરેલા તમે વનમાં જવા માટે દરિતના પુરમાર્થી રવાના થયા, ત્યારે દુઃખયુક્ત થયેલા સર્વ કુરૂવંશના પુરુષોનાં નેત્રમાંથી અશ્રુ પડ્યાં, પણ દુર્યોધન, કર્ણ દુષ્ટાત્મા ધ્રુવિ તથા નીચ ધર્મ કરનાર દુઃશાસન એ ચારના નેત્રમાંથી અશ્રુ પડ્યાં નહીં. હે મહારાજ ! હું દુઃખ ભોગવવા અયોગ્ય અને સુખ ભોગવવા લાયક તમારે સ્થળ કરવાની હમણાંની યાચા બેઠને શોચ કંઈ હું. સભામાં રતોથી ગડેલાં શ્રેષ્ઠ આસન ઉપર બેસનાર તમે, અહીં હર્ષના આસન ઉપર બેસા છો તે બેઠને મારા મનમાં મોટો શોક ઉત્પન્ન થાય છે. મેં તમેને સભામાં રાજઓથો વિંટાણને બેઠેલા જોયા છે, પણ હમણાં તે ના વિનાના તમેને જોઉં છું તેથી મારા હૃદયમાં શાંતિ કેમ થાય ? હે હારત ! મેં મુર્ખ સરખા તેજવાળા અને શરીર ઉપર અંદન ધારણ કરેલા તમેને જોયા છે અને આજ મહિન જોઉં છું માટે મને મોટો મોહ પ્રાપ્ત થાય છે. હે રાજન ! પૂર્વે મેં તમને શ્રેષ્ઠ સંદેહ વચ્ચે ધારણ કરેલા જોયા છે. હમણાં હું વનકુળ વચ્ચે પહેરેલા જોઉં છું મેં તમારા ધરને વિગે હળરો બાહણો, બાહ્યચરિયો, સંન્યાસિયો અને મૃદસ્થિયોને સુવર્ણના પાત્રોમાં શ્રેષ્ઠ અન્ન તથા બીજાં પણ ઇન્દ્રિય પદાર્થો અપાતા હતા તે જોયા છે. હાલ હું તેમાંનું કંઈ પણ દેખી નથી એટલે મારા હૃદયમાં શાંતિ થતી નથી હે મહારાજ ! જુવાન, મુંદર કુંડળ ધારણ કરેલા અને દુઃખ ભોગવવાને નહીં લાયક તમારા બાહ્યોને રસોષયાઓએ તૈયાર કરેલાં અન્ન પાંચસીને બોજન કરાવ્યાં છે. પણ હમણાં તેઓ વનનાં ફળ મૂળોનું બોજન કરે છે. તે બેઠને મારું મન શાંતિ પામતું નથી. સુખ ભોગવવાને યોગ્ય બીમસેન વનમાં રહીને દુઃખો ભોગવતાં તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ કામ પોતાને લાથે કરે છે, જેને તમે શ્રેષ્ઠ અનેક તરેહનાં વસ્ત્ર તથા રથાદિ વાહનો આપીને હર્ષ પમાડતા તેને વનમાં આવેલા બેઠને તમને કેમ ક્રોધ ઉત્પન્ન થતો નથી ? મહા સમર્થ બીમસેન યુદ્ધમાં સર્વ કૌરવોનો નાશ કરવાની ઇચ્છા રાખે છે, પણ તમારી આજ્ઞાની વાટ બેઠને પોતાના ક્રોધને સમાવી રાખ્યો છે. હે રાજન ! હળર ભુગવાળા સહસ્રાર્જુન સરખા પરાક્રમી યુદ્ધમાં જલદીથી બાણોના વર્ષાદ વર્ષાવવામાં કાળ સરખા, દેવતાઓ તથા દૈત્યોએ સન્માન કરેલા, દેવતાઓ, મનુષ્યો અને સર્પોને જીતનાર, જેણે તમારા રાજસૂય યજ્ઞના પ્રારંભમાં

હસ્તિઆદિ વાહનોપર બેઠેલા પોતાના ચોદાઓ સહિત દિશાઓ છતવા સારૂ જઈને, સર્વ રાજાઓને છતી નેઓની પાસેથી જગાત્કારે દ્રવ્ય લીધું હતું તથા જેના બાણોના પ્રતાપે કરીને સર્વ રાજાઓએ તમારા રાજસૂય યજ્ઞમાં આવેલા બ્રાહ્મણોનો સત્કાર કર્યો તે સુખ ભોગવવા લાયક અને એક સમયે પાંચસો બાણ મૂકનાર અર્જુન વનમાં આવેલાં છે, તેમને જોઈને તમારા મનમાં કેમ ક્રોધ ઉત્પન્ન થતો નથી ? મારું મન ધાતુ મોહ પામે છે. હે યુધિષ્ઠિર ! ઋષિ સ્વરૂપવાન, જીવાન, પુદ્ગલ દાસ તથા તલ-વાર ધારણ કરનાર પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ અને શરવીર માદ્રીના પુત્ર નકુળ પણ વનમાં આવેલા છે. તેને જોઈને તમે ક્ષમા કેમ રાખો છો ? અરે સુખ ભોગવવા લાયક નકુલ તથા સદેવ વનમાં આવીને દુઃખો ભોગવે છે તેઓને તમે જુઓ છો ! પણ તમારા મનમાં કેમ ક્રોધ ઉત્પન્ન થતો નથી ? હે પાંચિવ ! દ્રુપદ રાજાના દુગ્ધમાં ઉત્પન્ન થયેલી, મહાત્મા પાંડુ રાજાના વહુ, વૃષ્ટદ્યુમ્નની બહેન, શરવીર પુરૂષોની સ્ત્રી અને પોતાના પતિયોની આગા પ્રમાણે વર્તનારી મને વનમાં આવેલી જોઈને તમે ક્ષમા કેમ રાખો છો ? હે ભરત કુળમાં શ્રેષ્ઠ ! તમને વનવાસનાં દુઃખો યુક્ત પોતાના બાદધો તથા મને જોઈને ક્રોધ ઉત્પન્ન થતો નથી માટે હું એમ માનું છું કે તમારામાં કંઈપણ ક્રોધનો લેશ નથી વારતે હે રાજા ! જે ક્ષત્રિયમાં ક્રોધ હોતો નથી તેને જન્મતમાં આ ક્ષત્રિય છે એમ કોઈ કહેતું નથી, તેમ આજ હું તમને ક્ષત્રિયપણા વગર જોઉં છું. હે યુધિષ્ઠિર ! જે ક્ષત્રિય સમય આવે ત્યારે પોતાનું પરાક્રમ ન દેખાડે તો, સર્વ જૂતપ્રાણી પરાભવ કરે છે માટે તમારે યત્ન ઉપર ક્ષમા રાખવી લાયક નથી. પરાક્રમે કરીને તેઓનો નાશ કરવો એ યોગ્ય છે. જે ક્ષત્રિય ક્ષમા કરવાનો સમય આવે ત્યારે ક્ષમા ન કરે તો, તે સર્વ જૂતપ્રાણિયોને અપ્રિય થઈને આલોક તથા પરલોકમાં નાશ પામે છે.

तथैव यः क्षमाकाले क्षत्रियो नोपशाम्बति

अप्रियः सर्वभूतानां सोमृत्रेह च नश्यति ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि द्रौपदीपरितापवाक्ये
गुर्जरभाषायां सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

અધ્યાય ૨૮ મો. બલિ ને વૈરોચન સંવાદ.

દ્રૌપદીવાચ—અત્રાપ્યુદાહરંતીમમિતિહાસં પુરાતનં

પ્રહ્લાદસ્ય ચ સંવાદં બલેર્વૈરોચનસ્ય ચ ॥

દ્રૌપદી કહે છે—હે રાજા ! હવે હું તમને પ્રહ્લાદજી અને વિરોચનના પુત્ર બલિરાજાના સંવાદરૂપ ઇતિહાસ કહું તે સાંભળો. પૂર્વે બલિરાજાએ અસુરોમાં મુખ્ય, મહા બુદ્ધિમાન, ધર્મનંતાત્પર્ય જાણનાર અને પોતાના પિતાના પિતા પ્રહ્લાદને ખૂબ્યું કે, હે પિતામહ ! મનુષ્યનું કન્યાણ, ક્ષમા રાખવાથી અથવા ક્રોધ રાખવાથી યત્ન દશે, એમ મને સદેવ ઉત્પન્ન થાય છે. કન્યાણ સાથી થાય ? તે તમે મને યથાર્થ કહો ? હું તમારા કહેવા મુજબ વર્તીશ. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે તેણે પૂછ્યું ત્યારે સર્વ નિશ્ચયના જાણનાર અને શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિવાળા પ્રહ્લાદજીએ પોતાના સદેવનો પ્રશ્ન પૂછનાર બલિરાજાને કહ્યું કે, હે પુત્ર ! મનુષ્યને સદેવ ક્ષમા

રાખવાથી અથવા કોય રાખવાથી કંઠાણ થતું નથી. વખતસર બેઠે રાખવાથી કંઠાણ થાય છે એમાં સંશય નથી, એમ તું જાણ. જે પુરૂષ સદાય ક્ષમા રાખે તો તેને ધણી દુઃખો પ્રાપ્ત થાય છે, તે એવી રીતે કે તેના ચાકરો તથા મનુષ્યો તેનો પરાભવ કરે છે. સર્વ મૃતપ્રાણિયો કોઇ દિવસ નમતા પણ નથી. વળી ક્ષમાવાન પુરૂષના ચાકરો તેને નહીં મજૂર કરતાં પોતે અવળે રસ્તે ચાલે છે. ને તેઓ તેની પાસે દ્રવ્ય, વાદન, વગેરે, અલંકારો, શ્યામ્બાઓ, આસનો, અને ખાનપાનના પદાર્થોની સંભાળ રાખવાનાં કામો ગૃહજી કરીને તેઓને પોતે ખાઇ જાય છે. વળી તેઓ પોતાના સ્વામીની આજ્ઞાથી પણ કોઈને આપવાના કાર્તવ્ય પદાર્થો દેાય તે આપતા નથી. હે વિરોચનના પુત્ર ! તે ચાકરો ક્ષમાવાન પોતાના સ્વામીમાં કોઇ દિવસ પણ આ આપણા સ્વામી છે એવા ભાવ લાવી તેની મેચ કરતા નથી. ઉલટી અવગત કરે છે. અવગત આ જગતમાં મરવાથી પણ ખરાબ છે. ક્ષમાવાન પુરૂષને ચાકરો, પુત્રો, મજૂરો, તથા સુખ અને દુઃખ જેઓને સમાન હોય છે એવા પુરૂષો પણ, નહિ કહેવાં બેઠે એવાં કડવાં વચન કહે છે. સમાન ગતિવાળા પુરૂષો વચરના બાકી પૂર્વે કહેલા પુરૂષો તેને જીજ્ઞાસી કરી તેની સ્ત્રીઓને ભ્રમવવાની ઇચ્છા કરે છે. ક્ષમાવાન પુરૂષની ક્ષિયો પોતાના સ્વામીને નહીં મજૂર કરતાં. પોતાની મરજી પ્રમાણે વર્તે છે. તે ક્ષિયો પોતાના સ્વામીથી કોઇ દિવસે કંઈપણ સિદ્ધા ન મળવાથી સદૈવ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે આચરણ કરી દર્પયુક્ત રહે છે. ખરાબ દાસતવાળી ઘણી પોતાના સ્વામીની નિંદા પણ કરે છે. એ રીતે ક્ષમાવાન પુરૂષને અનેક તરેહનાં દુઃખો પ્રાપ્ત થાય છે. હે વિરોચનના પુત્ર ! હવે ક્ષમા વચરના પુરૂષને દુઃખો પ્રાપ્ત થાય છે. તે કહું તે સાંભળ.

નિરંતરરજે રાજ્યયુક્ત પુરૂષ કોષયુક્ત થઈને, દંડ આપવા લાયક પુરૂષોને અથવા નહીં દંડ આપવા લાયક પુરૂષોને પોતાના પરાક્રમથી અનેક તરેહના દંડો દે છે તેથી પોતાના મિત્રો સાથે વિરોધ થાય છે. સર્વ મનુષ્યો તથા તેના સમા સંબંધિયો તેનો દેવ અને અપમાન કરે છે. ને પુરૂષ અપમાન થવાથી પોતાના અર્થની હાનિ, સૌથી અનાદરપાત્ર અનેક તરેહના સંતાપ, દેવ, મોહ, ધણીઓ સાથે ઘેર, પોતાના ઐશ્વર્યની હાનિ પોતાના પ્રાણનો નાશ તથા સમા સંબંધિઓના વિચોચને પામે છે. જે પુરૂષ નિરંતર પોતાની તરેહજીના તથા ચોરી કરનાર પુરૂષોને કોષથી ધમકાવ્યા કરે છે તે તેનાથી સર્વ મનુષ્યો જેમ ધરમાંના સર્પથી ભય પામે તેમ ભય પામી તેનો નાશ કરવાના ઉપાય કરે છે તેનું જીવવું ધણી દિવસ નભતું નથી. હે પૌત્ર ! પુરૂષ સદૈવ ધણી કોષ તથા ક્ષમા રાખવી નહીં. સમય પ્રમાણે બેઠે રાખવા. જે પુરૂષ વખતસર ક્ષમા તથા કોષ કરે છે તે આ લોક અને પરલોકમાં સુખ પામે છે. હવે હે બલિ ! ક્ષમા રાખવાનો સમય તથા અપરાધ છતાં પણ નહીં ત્યાગ કરવા લાયક પુરૂષો મદા પુરૂષોએ કહ્યા છે તે વિસ્તારથી કહું તે સાંભળ. જે પુરૂષે પ્રથમ ઉપકાર કર્યો હોય તે ધણી અપરાધ કરે તોપણ તેની ઉપર ક્ષમા રાખવી અપરાધ કરનાર પુરૂષો જુદિમાન ન હોય તો તેઓના અપરાધ પણ સહન કરવા. સર્વ મનુષ્યોને શ્રેષ્ઠ જુદિ તથા પંડિતાઇ પ્રાપ્ત થતી નથી. હવે જે મનુષ્ય જાણીને અપરાધ કરે ને બ્યારે તેને પૂછવામાં આવે ત્યારે મેં અગ્નિજ્વળી અપરાધ કર્યો છે, એમ કહે તો. તે સારી રીતિથી વર્તનાર હોય તોપણ તેને સિદ્ધા કરવી. હે વિરોચનના પુત્ર ! સર્વ પ્રાણિઓનો એકવાર અપરાધ સહન કરવો ને બીજાવાર ચોડા અપરાધ કરે તોપણ તેને

યથાયોગ્ય ન્યાયથી પ્રાણીત પર્વત દાંડ આપવો. અગ્નિથી કોષ્ટએ અપરાધ કર્યો હોય તો તેની ન્યાયથી પરીક્ષા કરી અપરાધ સહન કરવો. હે પુત્ર ! સારા તથા દૂર મનુષ્યોને ન્યાયે કરીને શિક્ષા કરવી કારણ કે, ન્યાયથી સર્વ શિક્ષા થઈ શકે, છે સર્વથી ન્યાયજ અજવાન છે, તેમાં પણ દેશ, કાળ તથા પોતાનું અજાણ જોતું, જાણ્યા વગર હરેક કામ કરવાથી વિપાત આવો પડે છે. લોકલાજથી પણ અપરાધી પુરૂષનો અપરાધ ક્ષમા કરવા લાયક હોય નો તે ક્ષમા કરવો. હે અણિ ! એ પ્રમાણે મેં તને ક્ષમા કરવાની આજ્ઞાત કરી. તે વિનાના બાકીના જે સમય રહ્યા તે ક્રોધ કરવાના છે એમ જાણ. હે યુધિષ્ઠિર ! એવી રીતે પ્રહારો બાળ રાજાને કહ્યું હતું. હમણાં તમને નિરંતર લોભી અને તમારો અપરાધ કરનાર ધતરાષ્ટ્રના પુત્રા ઉપર ક્રોધ કરવાનો સમય છે. ક્ષમા કરવાનો નથી વારતે તમે તેઓની ઉપર ક્રોધ કરવા લાયક છો. હે રાજા ! પુરૂષે મનુષ્યોનાં પરાક્રમ જાણ્યાં ન હોય તો શાંત થતું વાજળી છે કારણ કે, મહાન તીક્ષ્ણ પરાક્રમી પુરૂષથી સૌ બધા પામે છે માટે જે પુરૂષ સમય પ્રમાણે શાંતિ તથા ક્રોધ ધારણ કરી જાય છે, તેનેજ રાજા જાણવો.

મૃદુર્ભવત્યનુજ્ઞાતસ્તસ્કિનાદુદ્વિજતે જનઃ

કાલે પ્રાપ્તે દ્વયં ચંતદ્યોવેદ સ મહીપતિઃ

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि दैत्यराक्षसैः
गुर्जरभाषायामष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

અધ્યાય ૨૮ મો. ક્રોધ નહિ કરવા આજ્ઞાત.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—ક્રોધો હંતામનુષ્યાણાં ક્રોધો માવયિતા પુનઃ

इति विद्धि महाप्राज्ञे क्रोधमूलौ भवाभवौ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે મોટી બુદ્ધિવાળા દ્રૌપદિ ! ક્રોધ મનુષ્યોનો નાશ કરે છે ને તેને જે પુરૂષ સમાવી રાખે છે તે જગતમાં મોટાઈ પ્રાપ્ત કરે છે. મનુષ્યને જગતમાં સ્થિતિ તથા નાશનું કારણ કેવળ ક્રોધજ છે માટે હે સુંદર સ્વરૂપવાન ! જે પુરૂષ ક્રોધ નથી કરતો, તે આ જગતમાં ધણા કાળ સુધી નબી રહે છે ને જે ક્રોધને વશ થાય છે તે જલદી નાશ પામે છે. સર્વ પ્રજાનો નાશ થવાનું મૂળ કારણ ક્રોધજ છે માટે માન્ય મર્યાદા પુરૂષ ક્રોધનો કેમ સ્વીકાર કરે ? ક્રોધયુક્ત પુરૂષ ગુરૂ કત્યાદિ મોટાં પાપ કરી કરે છે તથા શ્રેષ્ઠ મનુષ્યોને નહીં કહેવાં ઘટે એવાં વચન કહે છે. બોલવાનાં અથવા નહીં બોલવાનાં વચનનો વિવેક પણ જાણતો નથી. તેને નહીં કરવાનાં કામ તથા નહીં બોલવાનાં વચન કંઈ નથી. હે દ્રૌપદિ ! તે પુરૂષ નહીં નાશ કરવા લાયકનો નાશ કરે છે. નાશ કરવા લાયકનું સન્માન કરે છે અને પોતાના શરીરનો ત્યાગ કરી યમલોક પ્રવેશ જાય છે. હે પાંચાક્ષિ ! બુદ્ધિમાન પુરૂષો એ પ્રમાણે મનુષ્યોને ક્રોધથી થતા દોષ જાણીને, પોતાને આ લોક તથા પરલોકમાં ઉત્તમ શ્રેયની પ્રાપ્તિ થવા સારુ છોડે છે. મારા જેવા પ્રજાને તે ગુદણ કરવો સંભવે નહીં. મને ક્રોધ પ્રાપ્ત થતો નથી કારણ, જે પુરૂષ ક્રોધયુક્ત હોય તોપણ ક્રોધ પામે નહીં તો તે પોતાની તથા શત્રુની મોટા બચાઈ રક્ષા કરી શકે છે. જે ક્રોધયુક્ત અસમર્થ પ્રજા પરાક્રમી શત્રુથી પીડા પામે છે, તે સુખ તથા દુઃખ દેવ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થાય છે એમ નહીં જાણવાથી પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરીને પ્રાપ્ત થવાના ઉત્તમ લોકથી

બંટ થાય છે. માટે મનુષ્યે ક્રોધ કરવા નહી. હે દ્રોપદિ ! જે શુદ્ધિમાન પરાક્રમી પુરુષ સત્ત્વથી ક્ષેત્ર પામતો હોય પણ ક્રોધથી સત્ત્વનો નાશ કરે નહીં તે ઉત્તમ લોકમાં જીવે છે. જળવાન તથા નિર્જળ પુરુષે નિરંતર આપત્તિ સમયમાં પણ ક્રોધને ક્ષાંત રાખવો, કારણ, હે પાંચાલિ ! સત્પુરુષો ક્રોધને જીતનાર મનુષ્યને વખાણે છે. ક્ષમાવાનને સદૈવ જય થાય છે એમ શ્રેષ્ઠ પુરુષ કહે છે. જેમ ખોટું બાપણ કરવાથી સત્ય બેસવું તથા દૂરતાથી અદૂરતા એક છે, તેમ ક્રોધ કરવાથી તે ન કરવો તે ઉત્તમ છે, એમ માની તેનો ત્યાગ કરવો શ્રેષ્ઠ છે. દુર્યોધને અને વશ કરવારૂપ અપરાધ કર્યો હોય તોપણ ક્રોધ કરવો વાજબી નથી, કારણ જે પુરુષ ક્રોધને વશ નથી થતા તથા ઉત્પન્ન થયેલા ક્રોધને પોતાની શુદ્ધિએ કરીને ક્ષાંત કરે છે તેને મોટી શુદ્ધિવાળા પંડિત પુરુષો તેજસ્વી કહે છે. હે મુંદર અંજવાળી ! ક્રોધયુક્ત પુરુષ કરવાનું તથા નહીં કરવાનું કાર્ય અને મર્યાદા જાણતો નથી. જેનો નાશ કરવો ન જોઈએ તેનો નાશ કરે છે તથા માતા પિતાદિ ગુરુઓને દુઃખ આપે છે માટે તેજસ્વીએ ક્રોધનો દૂરથીજ ત્યાગ કરવો. ક્રોધ ત્યાગ કરવાથી પોતાના કામમાં સાવચેતાઈ, સત્ત્વની જગતમાં નિંદા થવાના ઉપાયનો વિચાર અને તેને જીતવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. ક્રોધી પુરુષને તે શુભો પ્રાપ્ત થવા ધણા દુર્ધર્મ છે. યજ્ઞ ક્રોધ ત્યાગ નહીં કરનારને જયશક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી. પંડિત પુરુષો ક્રોધનો ત્યાગ કરવો એનેજ તેજ કહે છે, કારણ કે, રમેયુક્તથી ઉત્પન્ન થતા ક્રોધથી અનેક તરેહનો વિનાશ થાય છે માટે શ્રેષ્ઠ પુરુષો સારી વર્તણૂકથી વર્તીને ક્રોધનો ત્યાગ કરે છે. જાતિથી જઠિબદ્ધ પુરુષથી પણ ક્રોધી ખરાબ છે. હે શ્રેષ્ઠ યજ્ઞવાળી દ્રોપદિ ! કુશુદ્ધિવાન ક્રોધી પુરુષ મહા પુરુષોનો અનાદર કરે છે માટે કું ક્રોધને વશ થઈને, તેવી રીતે કેમ કરે ? હે પાંચાલિ ! મનુષ્ય પૃથ્વી જેવી ક્ષમા ન રાખે તો તેને કાષ્ટ સાથે સ્નેહ રહેતો નથી. ક્ષેત્રનું મૂળ ક્રોધ છે. ક્રોધયુક્ત પુરુષ કાષ્ટ દુઃખ આપે અથવા મુશ્કેલ પ્રકાર કરે તો તેને સામેા મારવા તૈયાર થાય છે. હે દ્રોપદિ ! ક્રોધથી પિતા પુત્રને, પુત્ર પિતાને, સ્ત્રી પતિને અને પતિ સ્ત્રીને પણ મારવા દોડે છે અને અધર્મ કરે છે, સ્ત્રી પુરુષને પરસ્પર ક્રોધને લીધે પ્રજાની ઉત્પત્તિ થતી નથી. કારણ સ્નેહથીજ પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે. હે પાંચાલિ ! જે ક્રોધથી પુરુષનાં વંશ, સમૃદ્ધિ તથા જગતમનિા વશ નાશ પામે છે તે ક્રોધ વગરના પૃથ્વી સમાન ક્ષમાવાન પુરુષનાં તેઓ નાશ પામતાં નથી પણ શુદ્ધિ પામે છે. જે પુરુષને કાષ્ટ ક્રોધથી નહીં કહેવા યોગ્ય એવાં વાક્યો કહે તથા સત્ત્વાદિથી પ્રકાર કરે, તોપણ ક્રોધને જીતીને સર્વ આપત્તિ સમયમાં ક્ષમા રાખે છે તેને મહા પુરુષો ક્રોધ કહે છે, તેમ ક્રોધી પુરુષને કહેતા નથી; તેને મૃત્યુ પ્રાપ્ત થવા પછી નરકની પ્રાપ્તિ થાય છે. હવે હે સત્તિ ! પૂર્વે મહાત્મા કસ્યપ ઋષિના પુત્ર કશ્યપે જે ક્ષમાવાન પુરુષ વાસ્તે કથા કહી છે તે કું તને કહું તે સાંભળ.

જે પુરુષ સ્વધર્મનું પાલન કરવું, યજ્ઞ કરવા, વેદ જાણવા અને શાઓ મવણ કરવાં, એ સૌ ક્ષમા હોય તો સફળ છે એમ જાણે છે, તેણે સદૈવ સર્વત ક્ષમા રાખવી, એજ યોગ્ય છે. ક્ષમાએ કરીને બધા સ્વરૂપનું જ્ઞાન, સત્ય બાપણ, જીત, શ્રદ્ધિ, તથા વર્તમાનની ખબર, તપ અને પરિવ્રતા પ્રાપ્ત થાય છે, તે યુક્તપુરુષ યજ્ઞ કરનાર, વેદ જાણનાર અને તપશ્શર્મા કરનાર, મનુષ્યોને જે લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે તે લોકનું ઉદ્ધારણ કરીને ઉત્તમ લોકમાં જાય છે. મોટા યજ્ઞ કરનારને અને વાળ્યો તથા કૃષાદિ ધર્મનાં કામો કરનારને જુદા

અહીં લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે. ક્ષમાવાન પુરુષને બાહ્યલોકમાં રહેલાઓને પણ સ્તુતિ કરવા લાયક એવા ઉત્તમલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેજસ્વી પુરુષનું તેજ, બાહ્યમારીઓનું વેદાધ્યન, સત્યવાદિઓનું સત્યપાત્ન અને યજ્ઞ કરનારાઓના યજ્ઞ ક્ષમા છે, કારણ પુરુષે તેઓ સંહિત હોય તો પણ એક ક્ષમા ન હોય તો સર્વ વ્યર્થ ગય છે. નિરંતર ક્ષમાવાનને આ લોકમાં સન્માન અને પરલોકમાં શ્રેષ્ઠ મતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. ક્ષમા વગરના પુરુષોને પ્રાપ્ત થતી નથી આટલે પુરુષે હમેશા ક્ષમા રાખવી. હે દ્રૌપદિ ! એ પ્રમાણે કહ્યાદિ ઋષિએ ક્ષમા કહી હતી, તે મેં તને કહી. હવે તું કોઈનો ત્યાગ કરીને ક્ષમાવાન થા. શંતનુના પુત્ર બીજા દેવકીના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ, દ્રોણાચાર્ય, વિદુરજી, દૃપાચાર્ય, સંજય, સોમદત્ત, યુયુત્સુ, અશ્વત્થામા તથા અમારા પિતામહ વ્યાસજી ઇત્યાદિ સૌ આપણે ક્ષમા રાખશું તો ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાને સમજાવીને દુર્યોધન પાસેથી આપણને રાજ્ય અપાવશે, એમ હું માનું છું. હે દ્રૌપદિ ! ક્ષમા રાખવાથી અનેક તરફના લાભ થાય છે. તે દુર્યોધન જાણતો નથી તેથી ક્ષમા રાખતો નથી. હું તે તથા દેહધારી પુરુષોએ ક્ષમા રાખવી એજ સનાતન ધર્મ, અકૂરતાપણું અને તેઓ તેવી રીતે વર્તે છે એમ જાણીને ક્ષમા રાખું છું.

एतदात्मवतां वृत्तमेवधर्मः सनातनः

क्षमा चैवानृशंस्यं च तत्कर्त्तास्म्यहमंजसा ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि द्रौपदीयुधिष्ठिर
संवादे गुर्जरभाषायामूनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

~~~~~

અધ્યાય ૩૦ એ. દ્રૌપદી—ધર્મથી શું થાય છે ?

દ્રૌપદ્યુ—નમો ધાત્રેવિધાત્રે ચ યૌમોહં ચક્રતુસ્તવ

પિ. પૈતામહે વૃત્તે જોહ્યતેમ્યથામતિઃ ॥

દ્રૌપદી કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! ઇશ્વર તથા પૂર્વનાં કર્મો જે તમને મોહ પ્રાપ્ત કરે છે તેને હું નમસ્કાર કરું છું કારણ તમારે જેવી રીતે તમારા પિતા અને પિતામહો બળે કરીને રાજ્ય ગૃહણ કરવારૂપ ધર્મમાં વર્તતા હતા તેવી રીતે વર્તવું જોઈએ. તમાં તમને અવગણમતિ પ્રાપ્ત થઈ છે. હે પાંડુ રાજાના પુત્ર ! જેમ જીવોને પૂર્વ જન્મનાં કર્મોએ કરીને ઉચ્ચ તથા નીચ જન્મ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમ સમૃદ્ધિ પણ પૂર્વનાં કર્મોથીજ મળે છે. ધર્મનું પાલન કરવાથી, સત્ય બોલવાથી તથા ક્ષમા રાખવાથી મળતી નથી. હે રાજા ! બાહ્યો સંહિત તમોને તો પૂર્વજન્મનાં કર્મોના યોગથી આવું વનવાસરૂપ દુઃખ પ્રાપ્ત થયું તોપણ તમને ધર્મનું પાલન કરવા સમાન બીજું કંઈ પ્રિય હામતું નથી. ત્યારે રાજ્ય હતું ત્યારે તથા હમણાં રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થયા છો ત્યારે પણ ધર્મમાંથી પ્રીતિ કમી થતી નથી આટલે તમને જીવવાથી પણ ધર્મ પ્રિય છે એમ હું જાણું છું, ને તમારે જીવવું તથા રાજ્ય પણ ધર્મ વાસ્તેજ છે એમ બાહ્યો, ગુરૂજનો અને દેવતાઓ જાણે છે. તમે ધર્મનું પાલન કરવા સારૂ મારા સંહિત બીમસેન, અર્જુન, નકુલ તથા સહદેવનો પણ ત્યાગ કરો. ધર્મનો ત્યાગ કરો નહીં એમ મને બાસે છે. હે જરતવંશમાં શ્રેષ્ઠ ! ધર્મ પોતાનું સેવન કરનાર સજાની મક્કા કરે છે એમ મેં મદા પુરુષોથી માંબાળ્યું છે, પણ તમારી મક્કા કરતો નથી, તમને

ધર્મમાં નિરંતર ઓછામ જીવિ રહી છે તેથી તમે પોતાના સંભવશિષ્ય તથા તમારાથી
કમી પુરુષોનું અપમાન કરતા નથી ત્યારે તમામથી ઓછા પુરુષોનું યજ્ઞ કરો ! કારણ કેમનું
અપમાન કરતું તે અભિમાન વચર થતું નથી ! તમને રાજ્ય હતું ત્યારે પણ મરું ન હતું.
તમે નિરંતર દેવતાઓનાં યજ્ઞો તથા પિતૃઓનાં શ્રાદ્ધો કરીને તેઓનું સેવન કરો છો ને
પૂર્વે બ્રાહ્મણો, સંન્યાસિયો, મેઘાની ઇચ્છાવાળા તત્ત્વજ્ઞાની પુરુષો તથા ગૃહસ્થીને ઇચ્છિત
પદાર્થો આપી તૃપ્ત કરતા હતા. વળી ત્યારે તમે રાજ્યથી બંદ થયા ન હતા ત્યારે તમારા
ધરને વિષે બ્રાહ્મણાદિ સુવર્ણનાં પાત્રોમાં ભોજન કરતા હતા તે વખતે કું તેઓને ગીસ્સતી
હતી ને હમણાં પણ અહીં વનમાં તેઓને ભોજન કરવા સારૂ લોહનાં પાત્ર આપું છું.
તમારી પાસે બ્રાહ્મણોને ન આપવાનું કંઈ નથી કારણ તમે સાયંકાલને વિષે વૈશ્વજેન
કરીને ભોજનનાં સાદિત્યમાંથી અતિથિયો તથા મૃત પ્રાણિયોને આપી દેહ નિર્વાહ કરો
છો. વળી યજ્ઞ, યજ્ઞ વારંદે પશુઓને અધિવાં, મનવાંચિત્ત રૂળ પ્રાપ્ત થવા સારૂ અનેક
તરેહનાં વ્રતો, નૈમિત્તિક ક્રિયાઓ તથા ગૃહસ્થાંતિ આદિ ધર્મનાં કાર્યો તમે કરો છો. તમે
પોતાના મામમાંથી નીકળી શહેરમાં રહેનાર મનુષ્યો વચરના મહા ભયંકર વનમાં આવી
રહ્યા છો તોપણ તમારામાંથી ધર્મ કમી થયો નથી. પૂર્વે રાત્રિ સ્વભાગવાન, દયાળુ,
બોધવામાં અતુર, સન્નિવાન અને સત્યવાદિ તમે અશ્વમેધ, રાજસૂય, પુંડરીક તથા માયને
વધ કરીને જેમાં હોમ થાય છે એવા યજ્ઞો કરવારૂપ, ધર્મનું સેવન કર્યું હતું, હોપણ તમને
અધર્મરૂપ છૂત રમવામાં જીવિ કેમ પ્રાપ્ત થયું ? જે છૂતથી તમે રાજ્ય, દ્રવ્ય, આયુષ્ય પોતાના
બાંધવો તથા મને પણ હારી ગયા, તેથી તથા આપણને ચતાં વનવાસનાં દુઃખો ભોગ્યાં
મને મોટો મોહ પ્રાપ્ત થાય છે. હવે હે રાજન ! સર્વ જીવ ઇશ્વરને વશ છે પોતાને વશ
નથી, તે સંબંધી કું તમને પૂરવો પ્રતિદાસ કહું તે સાંભળો.

હે યુધિષ્ઠિર ! ઇશ્વર જીવોનાં પૂર્વ જન્મનાં કર્મો પ્રમાણે તેઓને સુખ, દુઃખ, પ્રિય
તથા અપ્રિયપણું પ્રાપ્ત કરાવે છે. તેની ઇચ્છાથી સર્વ પ્રભુ, જેમ દોરીના સંચારથી કાનની
પુતળી પુરૂષની ઇચ્છા પ્રમાણે ચેષ્ટા કરે તેમ ચેષ્ટા કરે છે. હે બ્યારત ! ઇશ્વર સર્વ મૃત
પ્રાણિયોમાં, જેમ આશ્વ સર્વત્ર આપી રહ્યું છે તેમ આપી રહીને તેઓને પુણ્ય કર્મોનું
ફળ સુખ તથા પાપ કર્મોનું ફળ દુઃખ આપે છે. દોરીથી બંધાયેલા પક્ષીની જેટ સર્વ
જીવ ઇશ્વરની ઇચ્છારૂપ દોરીમાં બંધાયેલા તેને વશ રહે છે, પણ જેમ સૂત્રમાં પરોવેલા મૃચ્છિ-
યો નાકમાં દોરીથી નાથેલા બળદો અને જળના પ્રવાહમાં પડેલાં નદીના કિનારા ઉપરનાં
વૃક્ષો પોતાને વશ નથી, તેમ પોતાને તથા બીજા કોઈને પણ વશ નથી, કેવળ જેમ મૃ-
તિકરૂપ થડો તેનેજ વિષે લય પામે છે, તેથી મધ્યાવસ્થામાં પણ તે તેનેજ વશ છે, તેમ
જે ઇશ્વરરૂપ જીવ છે તે અતે તેમાં લય થાય છે, મધ્યાવસ્થામાં પણ તેનેજ વશ છે ને તે સદૈવ
અનેક તરેહનાં કર્મોનાં ફળ ભોગવે છે, પણ અવિદ્યાની ઉપાધિથી પોતાને વશ નથી, ચારે
ઇશ્વરની પ્રેરણાએ કરીને સુખ, દુઃખ, નરક તથા સ્વર્ગ મળે છે. હે બ્યારત ! વળી જેમ
તુલુના અમ્ર ભામ બળવાન વાયુને વશ છે, તેમ જીવ જે ઇશ્વરને વશ છે તે ઇશ્વર સર્વ
જન્મમાં આપી રહ્યા છે, પણ નહીં આપી રહ્યા હોય એમ જણાય છે. સર્વ જીવોને
સ્પર્શ કરીશમાં રહેલાં શિંમ કરીને કરીને પુણ્ય તથા પાપ કર્મો કરાવે છે. હે યુધિષ્ઠિર !
ઇશ્વરની મામાનું બળ તો બુદ્ધિ કે જે ઇશ્વર પોતાની આત્માએ કરી, શિંમ કરીશબિમાની

જીવને જડરૂપ સ્થૂલ શરીરમાં આત્મશુદ્ધિ કરાવીને પરસ્પર નાશ કરાવે છે. ઇશ્વર તત્વચાની મુનિયોને દસ્ય પદાર્થો જેમ સ્વપ્ન તથા ઇંદ્રજાળ અસત્ય છે. તેમ અસત્ય જણાવે છે, અચાની પુરુષોને જેમ જળમાં, આકાશને વિષે રહેલા સૂર્યનું પ્રતિબિંબ અસત્ય છે તે પણ સત્ય જણાય છે, તેમ સત્ય જણાવે છે, તથા નાશવંત, અપવિત્ર અને દુઃખ પ્રાપ્ત કરનાર જે દસ્ય પદાર્થો, તેઓ નદી નાશ પામનાર પવિત્ર તથા સુખ પ્રાપ્ત કરાવનાર છે એમ મનાવે છે. વળી જેમ અચૈતન્યવાન કાળ કાળે કરીને, પાપણુ પાપાણુ કરીને તથા લોહ લોહથી નાશ પામે છે, તેમ જડરૂપ દેહને દેહોએ કરીને નાશ કરતાં સર્વ જૂતપ્રાણિયોને એકલા તથા જુદા જુદા કરવારૂપ ક્રીડા જેમ બાળક ખેલથી કરે તેમ કરે છે. જેમ માતા પિતા પોતાના સંતાનોનું પ્રિય કરે છે, તેમ પ્રિય કરતા નથી ને ક્રોધથી બીજા મનુષ્યોની પેટે ક્રોધને સુખ, ક્રોધને દુઃખ પ્રાપ્ત કરાવે છે તે દયાળુ નથી. વળી ઇશ્વર ધર્મમાં વર્તનારાઓને દુઃખ પ્રાપ્ત કરે છે ને અધર્મિયોને સુખ પ્રાપ્ત કરે છે, એમ અને જણાય છે. હું ધર્મમાં વર્તનાર તમને આવી આપતિ તથા અધર્મી દુર્યોધનને રાજ્ય સમૃદ્ધિ જોડે હું માટે તેની નિંદા કરું છું. હે ઐષ્ઠ રાજન ! ધર્મ જ્ઞાત્રની મર્યાદાથી હેલટો ચાલનાર દૂર, લોભી તથા અધર્મી દુર્યોધનને સમૃદ્ધિ આપી તેથી તેને શું ફળ પ્રાપ્ત થયું હશે ! હે યુધિષ્ઠિર ! તમે જીવને કર્મ પ્રમાણે ફળ મળે છે એમ કહેશો તો, કર્મ કરવામાં પ્રેરણા કરનાર ઇશ્વર છે માટે તે ફળ તેને મળવું જોઈએ, પણ જીવને મળવું જોઈએ નહીં. જો જીવે હરેક કામથી કરેલું પાપ તે કરાવનાર ઇશ્વરને પ્રાપ્ત થવું નથી તો તેમાં ઇશ્વરનું બળજ કારણ છે માટે બળ વચરના જીવો માટે હું અહસોસ કરું છું !

अथ कर्मकृतं पापं न चेत्कर्त्तारमृच्छति

कारणं बलमेवेह जनान् तोषामि दुर्बलान् ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि द्रौपदीवाक्ये गुर्जरभाषायां त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

૩૩૩૩૩૩૬૬૬૬૬૬

અધ્યાય ૩૧ મો. ધર્મજ કહ્યાણુકારી છે.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ— बलमुच्चित्रपदंरक्षणं याहसेनि त्वया वचः

उक्तं तच्छ्रुतमस्माभिर्नास्तिक्यं तु प्रमादसे ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે દ્રૌપદિ ! તેં જે શોભાયમાન, વિચિત્ર પદવાળાં અને કામળ વાક્યો કહ્યાં તે અમોએ સાંભળ્યાં, પણ તું નાસ્તિક વાક્યો બોલે છે. હે દુપદ રાજની પુત્રી ! હું ધર્મનું આચરણ ફળની ઇચ્છાથી કરતો નથી કેવળ મનુષ્યો ઉપર દેવતા, ઋષિ અને પિતૃઓનાં ઋણ હોય છે માટે દાન આપું છું અને યજ્ઞો કરું છું ને તેનાથી ફળ જાઓ અથવા ન જાઓ પણ મનુષ્યે જે ધર્માચરણ કરવું જોઈએ, તે હું ધર્મે રહ્યો હર્ષણ વા વનમાં રહ્યો હર્ષણ તોપણ વેદનાં વાક્યોનું ઉદ્ધંધન નહીં કરતાં ફળની આશા વગર મારી શક્ત પ્રમાણે આચરણ કરીશ. હે દ્રૌપદિ ! ક્ષત્રિયોએ ધર્માચરણ કરવું, એવો નિયમ છે માટે મેં ધર્મ કરવામાં મન રાખ્યું છે જે પુરૂષ જેમ મનુષ્યો કાયદા વાસ્તે બાપાર કરે છે તેમ ધર્મમાં ફળરૂપ કાયદાની

ધમ્મ કરી ધર્મ કરે છે તો, તેને મોક્ષરૂપ મુખ્ય ફળ તથા ધર્મિષ્ઠ પુરુષોમાં સન્માન પ્રાપ્ત થતું નથી. વળી જે પુરુષ હરેક ફળની આશા રાખી પ્રથમ ધર્મ કરે ને પછી તેમાં અનેક શંકા ઉદ્ભવે તે નાસ્તિક અને પાપયુક્ત ચિત્તવાળા પુરુષને, ધર્મિષ્ઠ ફળ મળતું નથી. તારૂં માન મૂકીને કહું છું કે, તારે કોઇ દિવસ ધર્મમાં કંઈ પણ શંકા કરવી નહીં કારણ તેમ કરનાર મનુષ્યને પશ્ચીનો જન્મ પ્રાપ્ત થાય છે. વળી વેદ, શાસ્ત્ર અને ધર્મમાં અધર્મરૂપ શંકા કરનાર મનુષ્ય, જેમ શ્વર વેદથી બ્રહ્મ થાય છે, તેમ મોક્ષથી બ્રાહ્મ થાય છે. હે મોટા મનમુગ્ધાવાળી દ્રોણદિ ! જે શ્રેષ્ઠ ફળમાં ઉત્પન્ન થયેલો પુરુષ વેદ બાંધે છે, તથા ધર્મનું પાલન કરે છે, તેને ધર્મમાં વર્તનારા રાજર્ષિઓ મહાપુરુષોમાં ગણે છે. શાસ્ત્ર મર્યાદા મૂકનાર અને ધર્મમાં શંકા લાવનાર મંદ બુદ્ધિવાળા પુરુષને શ્વર તથા ચારી કરનાર પુરુષથી પણ હલકો ગણે છે. વેદ તથા શાસ્ત્રમાં આરથા અને ધર્મમાં વર્તનાર પુરુષજ શ્રેષ્ઠ છે કારણ હે દ્રોણદિ ! તેં હમણાંજ આપણી પાસેથી ગયેલા, તપશ્ચર્યા કરનાર, અમશ્વિત શક્ટિવાળા અને ધર્મના આચરણથી આવરણવાળા માર્કંડેય ઋષિને જોયા ! વળી શ્રેષ્ઠ અષ્ટાંગ યોગનું સેવન કરનાર જીવોને શાપ તથા વરદાન આપવામાં સમર્થ અને દેવતાઓથી પણ ઉત્તમ વ્યાસજી વસિષ્ઠ, મૈત્રેય, નારદજી, લોમશ તથા શુક્રાચાર્યોદિ બીજા ઋષિઓ ધર્માચરણથી આત્મગાનયુક્ત શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિવાળા છે. જેઓને તેં નજરે જોયા છે તેઓ સદૈવ ધર્મનું વર્ણન કરે છે. હે કલ્યાણરૂપ રાણી ! તું અસમજણવાળી બુદ્ધિએ કરી હથેરને નિંદતા તથા ધર્મમાં શંકા લાવતા યોગ્ય નથી. જે ધર્મમાં શંકા લાવીને તેની નિંદા કરનાર અને જડ દેહમાં આત્મબુદ્ધિ રાખનાર મૂઠ મનુષ્યો વેદનાં વાક્યોથી ધર્મમાં આરથા રાખનારાઓને ગાંડા માને છે. ઇંદ્રિયોથી આનપાનાદિ વિષયો ભોગવવામાં પ્રીતિ રાખે છે, તેઓને જે પાપ લાગે છે, તેનું પ્રાથમિક કોઈ તરેહનું પણ નથી ને તેઓ કદી ધર્મિષ્ઠ પુરુષોને ઉત્તમ ફળ મળે છે, તે જોઈને, તે પોતાને મળવાની આશા રાખે છે તો અર્થ જાય છે. તે નરકમાં પડે છે. હે દ્રોણદિ ! જે ધર્મમાં શંકા નહીં કરનાર પુરુષ આત્મ સ્વરૂપના વિચારમાં સ્થિર બુદ્ધિ રાખી ધર્મનું સેવન કરે છે તેને આત્મ સ્વરૂપનું જ્ઞાન તથા અંતે બ્રહ્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે વેદનાં ધર્મ વાક્યો મૂકી તથા શ્રેષ્ઠ ધર્મિષ્ઠ પુરુષોનું આચરણ જોઈને પણ ધર્મનું પાલન નથી કરતો, તે નાસ્તિક મૂઠ પુરુષને આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન, બ્રહ્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ તથા કોઈ જન્મમાં કલ્યાણ થતું નથી. હે દ્રોણદિ ! તું પૂર્વના તત્ત્વચર્ચા પુરુષોએ શાસ્ત્રમાં કહેલા અને આર્થ-જનોએ સેવેલા ધર્મમાં કંઈ પણ શંકા કર માં. જેમ સમુદ્રને પાર પામવાની ઇચ્છાવાળા બાપારી પુરુષને સમુદ્રનો પાર પમાડનાર નાવ છે, તેમ સંસારરૂપ સમુદ્રને પાર પામી સ્વર્ગ પ્રત્યે જવાની ઇચ્છાવાળા પુરુષોને ધર્મ એજ નાવ છે. હે દ્રોણદિ ! જે ધર્મિષ્ઠ પુરુષોએ સેવેલા ધર્મ નિષ્ફળ હોય તો સર્વ જન્મત અનુપયોગી નર્કમાં પડે પણ મોક્ષ સુખને પામે નહીં અને પશુના સરખો અગ્નિવાન થઈને અપ્ષ્યાત્મ ત્રિલા તથા દ્રવ્યાદિ સુખને પણ પામે નહીં. વળી તપ, બ્રહ્મચર્ય, યજ્ઞ, વેદાભ્યાસ, દાન અને સત્પુરુષોનો સન્કાર, એ સર્વ ધર્મનાં કામો નિષ્ફળ હોય તો, કોઈ પૂર્વે થઈ ગયેલા, વર્તમાન અને થનારા પુરુષો તેઓનું આચરણ પણ કરે નહીં. તે સર્વ ધર્મ કેવળ જીવોને છળ કરનાર હોય તો ઋષિઓ, દેવતાઓ, મં-ધર્વો, અસુરો, રાક્ષસો તથા મહાપુરુષો તેનું સેવન શા વાસ્તે કરે ? ધર્મ સકળ છે અને તેનું ફળ આપનાર હથેર છે, માટે તેઓ તેનું સેવન કરે છે. હે દ્રોણદિ ! મનુષ્યોનું નિરં-

તર એમ કરનાર જે ધર્મ, તે તથા અધર્મ નિષ્કળ નથી. કારણ જન્મતમા ફેટલાંક સુખી તથા દુઃખી પ્રાપ્તિયો નજરે જોવામાં આવે છે. વળી જ્યારે દુષ્ટ રાજ્યએ યજ્ઞ કરવારૂપ ધર્મ કર્યો ત્યારે તારે તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્નનો જન્મ થયો એમ અને સાંભળ્યું છે, તું પણ તે જાણે છે. હે હાસ્યમુખવાળી ! તને સમજવવા સારૂ મેં કહ્યું એટલું પરિપૂર્ણ છે કારણ સૌને કર્મ પ્રમાણે ફળ મળે છે પણ જેમ ધીર પુરૂષ અદ્ય સુખ મળવાથી સંતોષ પામે છે, તેમ અવિદ્યાન અને અભુક્ષિવાન પુરૂષ ધણું સુખ મળવાથી પણ સંતોષ પામતો નથી. તેને ધર્મનું ફળ તથા મૃત્યુ પામ્યા પછી મોક્ષ સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. હે પ્રીતિમાન દ્રૌપદિ ! વેદમાં કહેલાં પુરુષકર્મ તથા પાપકર્મના ફળનો ઉદય “સ્વર્ગ તથા નર્કની પ્રાપ્તિ” અવિદ્યાથી જન્મ અને વિદ્યાથી મોક્ષ, એ સૌ વેદમાં ગુપ્ત છે એમ જે પ્રજા જાણે છે, તે તેમાં મોહ પામે છે. હજારો કરૂપ થઈ જાય તોપણ એમને પામતી નથી. દેવતાઓ માયાવી છે માટે તેઓને ગુપ્ત રાખે છે. ફળની આશા વગરના, શાંત સ્વભાવવાન, શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા તપશ્વર્ગએ કરીને પાપ નાશ કરેલા અને પ્રસન્ન મનવાળા ગોત્રી પુરૂષ તેઓને જાણે છે. ધર્મનું—ફળ પ્રાપ્ત થતું નજરે દેખાતું ન હોય તેથી તેમાં તથા દેવતાઓમાં કંઈ પણ શંકા કરવી નહી, યજ્ઞ કરવા, દાનો આપવા અને કોઈની નિંદા કરવી નહી. કારણ બ્રહ્માએ પોતાના પ્રત્નોને આ જન્મતમાં કર્મનું ફળ તથા ધર્મ સાચત છે એમ કહ્યું છે. જેને કસ્યપઋષિ જાણે છે. હે દ્રૌપદિ ! તારા મનનો સંશય જેમ મૂર્ખના ઉદયથી ઝાકળ નાશ પામે તેમ નાશ પામે. તું વેદ વિહિત કર્મનું ફળ સત્ય છે એમ જાણીને નાસ્તિક ભાવનો ત્યાગ કર. પણ સર્વ જૂતપ્રાણી કર્મ પ્રમાણે ફળ પ્રાપ્ત કરનાર ઇશ્વરની નિંદા કર મા, અને શાસ્ત્રના આચાર્યોના ઉપદેશથી તેને ઝોળખીને નમસ્કાર કર, જેથી તને આવી નાસ્તિક ભુદ્ધિ કોઈ દિવસ થાય નહીં. હે દ્રૌપદિ ! તું હવેથી કોઈ દિવસ પણ જે ઇશ્વરની કૃપાથી તેનો ભક્ત મૃત્યુ ધર્મવાન પુરૂષ ધર્મ વગરના ઉત્તમ દેવપણાને પામે છે, તેની નિંદા કરીશ માં.

यस्य प्रसादात्तद्भक्तो मर्त्यो गच्छत्यमर्त्यतां

उत्तमां देवतां कृष्णे मावमंस्थाः कथंचन ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि युधिष्ठिरवाक्ये
गुर्जरभाषायामेकविंशोऽध्यायः ॥ ૩૧ ॥

અધ્યાય ૩૨ મો. યુધિષ્ઠિર ને દ્રૌપદી સંવાદ.

દ્રૌપદ્યુવાચ—માવમન્યે નગર્હે ચ ધર્મે પાર્થ કથંચન

ईश्वरं कृतं चन्द्रमबमंस्ये प्रजापतिं ॥

દ્રૌપદી કહે છે—હે પાર્થ ! હું ધર્મનું અપમાન તથા નિંદા કરતી નથી, ત્યારે પ્રજાપતિરૂપ ઇશ્વરની નિંદા શા વાસ્તે કરું ? પણ દેવજ વનવાસનાં દુઃખને લીધે એવી રીતે બોલી એમ તમે જાણો, હજી પણ કહું છું તે ખુદા મનવાળા થઈને સાંભળો. હે શત્રુઓનો નાશ કરનાર યુધિષ્ઠિર ! ભુદ્ધિમાન પુરૂષે ઉઘોગ અવસ્ય કરવો, કારણ ઉઘોગ વગર સ્થાવર વિનાના બાકી જીવ દોષ જગતા નથી. જેમ વાછડું ગાયને ધાવે છે, તથા છાયાનું સેવન કરે છે તેથી જીવે છે તેમ હે યુધિષ્ઠિર ! સર્વ જૂતપ્રાણિયો ઉઘોગે કરીને પોતાનો નિર્વાહ કરે છે. તે સર્વ

જન્મમુક્તિપ્રાપ્તિમાં મનુષ્ય વિશેષ છે, કારણ તેઓ ઉદ્યોગે કરી આ જન્મની આશુવિકા તથા મૃત્યુ પ્રમવા પછી પણ કૈંસ લોકની પ્રાપ્તિ આદિ સુખની પ્રત્યક્ષ કરે છે. હે ભારત ! સર્વ જૂતપ્રાણી ઉદ્યોગ કૈંસ છે એમ જાણે છે, કેમકે ઉદ્યોગ કરવાથી જે પ્રત્યક્ષ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, તે સર્વના જોવામાં આવે છે તથા સર્વ જીવ પોતાના ઉદ્યોગથીજ જીવે છે. વળી ઇશ્વર પણ જેમ જળમાં રહેલો જગમો પોતાની વૃત્તિ સારૂ પ્યાન કરે છે, તેમ જીવેના અન્નાદિ સંસ્કારને લીધે સૃષ્ટિ કરે છે તથા ધર્મ પણ તેઓનાં પૂર્વ કર્મને લીધે તેઓને ઉદ્યોગમાં પ્રવર્તે છે. જૂતપ્રાણીએને ઉદ્યોગ કર્યા વગર આશુવિકા પ્રાપ્ત થતી નથી. મનુષ્યોએ અવસ્થા ઉદ્યોગ કરેલો પણ તેનો નાશ કરવો નહીં. હે રાજન ! તમે આનિતો ત્યાગ કરીને ઉદ્યોગ કરવાના નિશ્ચય રૂપ કવચ ધારણ કરી ઉદ્યોગ કરો. કારણ કરવાના અમુક કામને જાણનારો પુરુષ હજારોમાં કાંઈ હોય છે અથવા મુદ્ધ હોતો નથી, તોપણ મનુષ્યોએ પ્રાપ્ત કરેલા દ્રવ્યની વૃદ્ધિ તથા રક્ષા કરવા સારૂ ઉદ્યોગ કરવો. ઉદ્યોગ કર્યા વગર જે દ્રવ્ય હોય તે ખાધા કરે તો, દિમાદિ પર્વત જેટલું હોય તોપણ નાશ પામે છે. એ ઉદ્યોગ કરવો વૃથા હોય, તો જન્મતમાં કાંઈપણ પુરુષ ધનવાન થવો સંભવે નહીં. હે રાજન ! તમે ઉદ્યોગ કરનાર પુરુષનો ઉદ્યોગ નિષ્ફળ જાય છે તે અમે નજરે જોઈએ છીએ એમ કહેશો, તોપણ મનુષ્યને આશુવિકા સારૂ ઉદ્યોગ કરવાની જરૂર છે. હવે જે પુરુષ આ જન્મતમાં દૈવનો આધાર રાખી કંઈપણ ઉદ્યોગ કરતો નથી, તે તથા જે હઠવાદી પુરુષો આ જન્મની પૂર્વે અને અતે બીજો જન્મ નથી માટે કર્મ શા વારતે કરવાં એમ માને છે, તેઓ મેહિને શક જાણવા, જેને ઉદ્યોગ કરવામાં શુદ્ધિ હોય તેનેજ કૈંસ જાણવો.

હે યુધિષ્ઠિર ! જે પુરુષ અદૃષ્ટનો આશ્રય રાખીને ઉદ્યોગ કર્યા વગર સુખે કરીને નિદ્રા કરે છે તે દુષ્ટ શુદ્ધિવાન જેમ માટીનો કાચો ધડો પાણીમાં નાશ પામે તેમ નાશ પામે છે. જે હઠવાદી અશુદ્ધિવાન પુરુષ ઉદ્યોગ કરવામાં સમર્થ થઈને ઉદ્યોગ કર્યા વગર બેસી રહે છે, તે જેમ રક્ષા કરનાર વગરનો જાળક ધણી દિવસ જીવે નહીં તેમ જીવે નહીં. હવે આ જન્મમાં કાંઈ પુરુષને ઉદ્યોગ કર્યા વગર ઇચ્છિત ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, તે હડે કરીને પ્રાપ્ત થયું એમ કહે છે, કેમકે તેમાં તેણે કશી ઉદ્યોગ કર્યો નથી. જે પુરુષ અદૃષ્ટનો આધાર રાખીને દેવતાઓની પ્રતિમાઓનું સેવન કરતાં એજ આપણને દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ કરશે એમ જાણે છે, તે જે દ્રવ્ય મળે છે, તેને દૈવે પ્રાપ્ત કર્યું એમ માને છે. જે મનુષ્ય ઉદ્યોગ કરવાથી દ્રવ્ય મળશે એમ જાણીને ઉદ્યોગ કરે છે તે દ્રવ્ય મળ્યાથી પરાક્રમથી મળ્યું એમ કહે છે. જેને દ્રવ્ય પોતાની મેળે મળે છે તે તેને પૂર્વજન્મના કર્મથી મળ્યું એમ કહે છે. એ પ્રમાણે હઠથી, દેવતાઓથી, પૂર્વ કર્મથી તથા ઉદ્યોગથી જેને જે લાભ થાય તેને તે પૂર્વ કર્મનું ફળ મળ્યું એમ જાણવું. કારણ ઇશ્વર જીવોનાં હેતુશૂત કર્મોને આધીન થઈને, તેઓને, પૂર્વ કર્મ પ્રમાણે ફળની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. હે રાજન ! તમે પુરુષ જે કંઈ સારાં તથા નરસાં કર્યો કરે છે તે પણ પૂર્વ કર્મના ફળનો ઉદય ઇશ્વરેજ પ્રાપ્ત કર્યો એમ જાણો. કર્મ કરનાર જે દેહ, તે જડ છે માટે તેને કર્મ કરવાં સંભવતાં નથી, પણ દેહને ' હું આત્મા છું ' એમ માની આશિષવાન કરવાથી પરવશ થયેલા જીવને ઇશ્વર જેની રીતે પ્રેરે છે તેવી રીતે જોનાથી પોતાનો વિનાશ થાય એવાં પણ કર્યો કરવાં પડે છે. હે રાજન ! જે તમે જ્યારે ઇશ્વર સર્વ પુરુષોને પૂર્વ કર્મો પ્રમાણે ઉદ્યોગમાં પ્રેરે છે ત્યારે પુરુષનું હું પ્રયોજન રહ્યું, એમ કહેશો તો, હું કહું તે સાંભળો.

હે શ્વર ! પુરૂષ પ્રથમ પોતાના મનમાં દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થવાના ઉદ્ધોગનો નિશ્ચય કરી પછી ઉદ્ધોગ કરે છે નેના તેને તેના વિચાર પ્રમાણે દ્રવ્યનો લાભ થાય છે માટે તેમાં તથા જેની સંખ્યા થઇ શકત નથી એવાં પૂર્વ કર્મોના ફળની સિદ્ધિ મેળવવાનું કારણ પુરૂષ છે. તે એા રીતે કે, તિલમાં તૈલ, માગોમાં દધ તથા કાષ્ઠમાં અગ્નિ રહેા છે પણ તેઓમાંથી તે પદાર્થો મેળવવા સારૂ ધીરજવાન પુરૂષ પ્રથમ પોતાની શુદ્ધિથી તેના ઉદ્ધોગનો વિચાર કરી પછી ઉદ્ધોગ કરે છે તેથી તેઓને મળવે છે, માટે પુરૂષજ કારણ છે. હવે હે યુધિષ્ઠિર ! હું તમને ઉદ્ધોગનું પ્રાબલ્ય કહું તે સંભળો. શુદ્ધિવાન પુરૂષને ઉદ્ધોગથી સારૂ ફળ મળે છે. ઉદ્ધોગ વગરના અશુદ્ધિવાન પુરૂષને મળતું નથી, માટે ઉદ્ધોગજ પ્રમળ છે. વળી જો તે પ્રમલ ન હોય તો યજ્ઞો તથા તળાવ અને ખગીયાઓ આદિ ધર્મનાં કાર્યો કરવાનાં ફળ શાસ્ત્રોમાં કહ્યાં છે તે ખોટાં થાય. આ જગતમાં કોઇના ગુરૂ અને શિષ્યો પણ થાય નહીં. વળી ઉદ્ધોગથી પુરૂષને સારૂ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તો તેનું વખાણ થાય છે, ને જેને સારૂ ફળ મળતું નથી તો તેની નિંદા થાય છે, માટે ઉદ્ધોગજ પ્રમળ છે. હવે ઉદ્ધોગ કેટલાક પુરૂષો હડથી કેટલાક અદૃષ્ટથી અને કેટલાક પ્રયત્નથી પ્રાપ્ત કરે છે, એ ત્રણ પ્રકારના છે. તેમાં પણ કેટલાક વૈદિક પુરૂષો હડ તથા પ્રયત્ન દૈવ વગર પ્રાપ્ત થતાં નથી એમ કહે છે. દ્રવ્યનો વધારો હડથી તથા દૈવથી થાય છે પણ પુરૂષને ઉદ્ધોગનું ફળ કાંઈક દૈવથી તથા કાંઈક પ્રયત્નથી પણ મળે છે, આ પ્રમાણે ફળ મળવાનાં ત્રણ કારણો છે. એથી દેખાતું નથી. એ ત્રણ કારણોને જો તત્વદર્શી અને શુદ્ધિવાન પુરૂષ હોય તેજ જાણે છે. હવે સર્વ જૂત પ્રાણીયોને સારાં તથા નરસાં કર્મોનાં ફળ આપનાર દૈવ ન હોય તો જગતમાં કોઇ પણ કૃપણ થાય નહીં. સૌ પોતાને ઇચ્છિત કામ માંગે થવા સારૂ ઉદ્ધોગ કરે તે સફળ થાય માટે ફળ આપનાર ઇશ્વરજ છે. જે પુરૂષ ઇચ્છિત અર્થની પ્રાપ્તિ તથા નહિ પ્રાપ્તિ પ્રથમ કહેલાં ત્રણ કારણોથી થાય છે, એમ જાણતો નથી, તેને દેહ જેવો જડ જાણવો. હે રાજન ! એ પ્રકારે જીવોને ત્રણ કારણોથી ફળની સિદ્ધિ થાય છે.

હવે સર્વ મનુષ્યોએ હડના ઉદ્ધોગનો ત્યાગ કરીને દૈવ તથા ઉદ્ધોગ શ્રેષ્ઠ છે એમ માનીને ઉદ્ધોગ કરવાને નિશ્ચય કર્યો, કારણ ઉદ્ધોગ કરવાની ઇચ્છા વગરનો પુરૂષ એસી રહે છે તો પરાલવ પામે છે; જેમ ઉદ્ધોગ કરનાર પુરૂષને શ્રેષ્ઠ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે તેમ તે વગરના આજ્ઞાસુ પુરૂષને કશું ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી. જે પુરૂષ ઉદ્ધોગ કરે છે, તેને કોઇ વખત ફળ મળતું નથી, તો તેનું કારણ તેની ખામી સમજવી, પણ તે નિષ્ફળ છે, એમ માનીને પુરૂષે એસી રહેવું નહીં. ઉદ્ધોગ કરવાથી મનુષ્ય સારૂ ફળ પામે છે તથા ઋણથી મુક્ત થાય છે. હે યુધિષ્ઠિર ! નિદ્રા કરનાર આજ્ઞાસુ પુરૂષને લક્ષ્મી પ્રાપ્તિ થાય છે, ઉદ્ધોગી પુરૂષ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થવાથી મોટાઇ પામે છે. હે રાજન ! આ જગતમાં અનેક તરેહના સંઘય યુક્ત અંતઃકરણવાળા તથા લોક લાજ વગરના પુરૂષો હોય છે, સંઘય વગરના ઉદ્ધોગી અને ધૈર્યવાળા પુરૂષો કોઇજ હોય છે માટે આપણે આ વનમાં આવી રહ્યાં છીએ તેથી દુઃખો પ્રાપ્ત થાય નહિ, અવશ્ય રાજ્યની પ્રાપ્તિ નહીં થાય, તો પછી બીમસેન, અર્જુન, નકુળ તથા સહદેવ સંદિત તમને આપણા અદૃષ્ટમાં રાજ્ય સુખ નથી એમ થશે. જેમ કેટલાક પુરૂષોનો ઉદ્ધોગ સફળ થાય છે તેમ તમે પણ ઉદ્ધોગ કરશો તો મફળ થશો. કેટલાક ઉદ્ધોગ કરનાર પુરૂષના ઉદ્ધોગની સિદ્ધિ નથી થતી તોપણ તેઓ ‘આપણા દૈવમાં

નહીં તેથી ફળ મળ્યું નહીં' એમ સમજે છે, તેમ તમે ઉદ્યોગ કરશો, ને તેની સિદ્ધિ નહીં થાય તો પછી આપણે પણ સમજીશું. હે રાજન ! ઉદ્યોગ કર્યા વગર સિદ્ધિ નથી વળી જેમ ખેતી કરનાર પુરૂષ કળશી પૃથ્વી ખેડી તથા તેમાં દાણા વાવીને પછી કાંત થઈ બેસે છે, કેમકે તેમાં પેદા થવાનું કાંઈ વર્ષાદ છે. જો તે પુરૂષના દોષને લીધે વર્ષાદ નહીં થવાથી પેદા ન થાય તો તે માને છે કે બીજાઓએ જેની રીતે ઉદ્યોગ કર્યો તેવી રીતે મેં પણ ઉદ્યોગ કર્યો પણ ફળની સિદ્ધિ થઈ નહીં' માટે મારો દોષ નથી, એમ માનીને ધૈર્યવાન પુરૂષ ખેદ પામતો નથી, તેમ તમે પણ ઉદ્યોગ કરશો ને ફળસિદ્ધિ નહીં થાય તો પછી આપણને પણ ખેદ થશે નહીં; પણ હે બારત ! કું ઉદ્યોગ કરું ને તેની સિદ્ધિ ન થાય તો ! એમ માનીને કાંત થઈ બેસી રહેવું નહીં. ઉદ્યોગનું પરિણામ ફળની સિદ્ધિ અથવા અસિદ્ધિ એ બે છે. તેમાં પુરૂષોના ઉદ્યોગ કરવાથી ફળની સિદ્ધિ અવશ્ય થાય છે. ઉદ્યોગ કરનાર પુરૂષમાં પરાક્રમ ન હોય તો તેને ફળ કમી અથવા મુદ્દલ થતું નથી, પણ તે કર્યા વગર પોતાના પરાક્રમની ખબર પડતી નથી, માટે શુદ્ધિવાન પુરૂષ પોતાને ફળ મળવા સાફ દેશ, કાળ, પોતાની શક્તિ તથા બળનો વિચાર કરી ઉદ્યોગ કરે છે. તેમાં પુરૂષનું પરાક્રમ મુખ્ય છે માટે પુરૂષે પરાક્રમ અવશ્ય કરવું. હે યુધિષ્ઠિર ! તમે, વૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો મારા બાઈઓ થાય છે માટે તેઓ વિષે પરાક્રમ દેમ થાય, એમ કહેશો તો, કું કું તે સંભાળો. જે શુદ્ધિમાન પુરૂષને ઇચ્છિત અર્થ બીજા પાસથી મેળવવામાં પણ ઉપાય દેખવામાં આવતા હોય તેણે પ્રથમ સામ, દામ તથા બેદના ઉપાય કરીને તે મેળવવા, કદી તેથી સામા પુરૂષો માને નહીં' તો પછી દંડનીતિ વાપરીને અર્થ મેળવવો, કારણ તેમ ન કરે તો જેમ પર્વત તથા સમુદ્ર દેશનો નાશ કરવારૂપ દુઃખ ઉભું કરે છે તેમ શત્રુ પણ દેશવટાદિ દુઃખ ઉપજાવે છે માટે પરાક્રમ કરનાર પુરૂષ પ્રથમ શત્રુના અમાત્યાદિને દ્રવ્યાદિના લોભથી બેદ પમાડી અને તેનાથી તેનાં હિતો ભણી પછી પરાક્રમ કરે તો પોતાના તથા શત્રુના અમાત્યાદિના ઝણુમાંથી મુક્ત થાય છે ! પણ પુરૂષે પોતામાં તેવી શક્તિ નહીં ભણીને પોતાની નિંદા કરવી નહીં, કેમકે એવી રીતે કરેથી સમૃદ્ધિ મળતી નથી. આ બજતમાં એ પ્રમાણે મનુષ્યોને અર્થની સિદ્ધિ થવાનાં કારણો છે. હે ભરતકુળમાં ગ્રેહ ! પૂર્વે મારા પિતા દુષ્ટ રાજાએ એક પંડિત બ્રાહ્મણને પોતાના ધરમાં રાખ્યો હતો, તેણે જીવરૂપિની કહેલી નીતિ મારા બાઈઓને શીખવી હતી, હે યુધિષ્ઠિર ! તેણે કાષ્ઠ કામ વાસ્તે મારા પિતા પાસે આવેલી, પિતાના બાળામાં બેઠેલી અને સાંભળવા ઇચ્છતી અને કાંત કરતાં તે નીતિ કહી હતી.

સ માં રાજન્મન્વતીમાગતામા સાંત્વયન્

મુમૂક્ષમાર્ગામાસીનાં પિતુરકે યાચન્નિર ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि द्रौपदीवाक्ये
मुर्जरभाषायां द्वारिचोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

અધ્યાય ૩૩ મો. બીમે કહેલો ઉભરો.

વનપર્વણ ઉપાધ્ય—વા સંખ્યા ૪૫૫: શ્રુત્વા भीमसेनो मन्त्रः

निमग्नः पश्यन्मन्त्रं श्रुत्वा राजानमब्रवीत् ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! પછી દ્રૌપદીનાં વચન સાંભળીને ક્રોધ પામેલા બીમસેન મોટા શાસોઝાસ મૂકતા યુધિષ્ઠિરની નજદીક આવી બોલ્યા કે હે યુધિષ્ઠિર ! તમે સ્વપુરૂષને લાયક અને ધર્મરૂપ રાજ્ય પદવી પામવા સારું ઉદ્યોગ કરો. કારણ ધર્મ, કામ તથા દ્રવ્ય રહિત આપણને વનમાં રહેવારૂપી દુઃખ ભોગવવાનું શું પ્રયોજન છે ? દુર્યોધને રાજ્ય, ધર્મ, સરલતા પરાક્રમથી ગૃહણ કર્યું નથી કેવળ અધર્મરૂપ છૂટે કરીને, જેમ મૂંઝ સિંહનો ભાગ લે, તેમ આપણુ બલવાનનું રાજ્ય દુર્બળે ગૃહણ કર્યું છે. હવે તમે નિયમ પ્રમાણે વનમાં રહેવારૂપ ધર્મનું પાલન કરવું, એમ માનીને રાજ્ય સમૃદ્ધિનો ત્યાગ કરી દુઃખ પામે નહિ. હે રાજન ! પૂર્વે દુર્યોધન અમારા કેપતાં આપણું રાજ્ય લઇ ચકત નહીં, કારણ માંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુન જેની રક્ષા કરતા હતા, તેને ઇંદ્ર પણ લઇ શકે નહીં, ત્યારે દુર્યોધન શું લઇ શકે ? પણ કેવળ તમારા પ્રમાદથી તેણે રાજ્ય લઇ લીધું છે. કળ લઇ શકે નહીં તેમ અમે જીવતાં દુર્યોધન આપણી સમૃદ્ધિ લઇ શકે નહીં, પણ કેવળ તમારી બૂલથી લઇ લીધી. હે ભારત ! સત્ય બાપણરૂપ ધર્મમાં વિશ્વાસવાળા તમને આ વનવાસરૂપ મોટું દુઃખ થવું પ્રિય હતું તે આપણને પ્રાપ્ત થયું છે. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! કેવળ અમે, યોગી પુરૂષનાં કરેલાં શાસ્ત્રોમાં મોટા ભાષની આઞામાં નાના ભાષએ રહેવું એમ કહ્યું છે, એવા વિચારથી દ્વિત રમાયું ત્યારે શાંત થઇ ખેડી રહ્યા. મિત્રોને ખેદ અને શત્રુઓને હર્ષ પ્રાપ્ત કરનાર બન્યા. તમારી આઞામાં રહેવાની ઇચ્છાવાળા અમે હજી પણ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોનો નાશ કરતા નથી માટે અમારાં એવાં કંઇક પૂર્વ જન્મનાં પાપ કર્મો હશે. હે રાજન ! તમે દુર્બળ પુરૂષોએ સેવેલો, જળવાન પુરૂષોએ નહીં સેવેલો અને જેને શ્રીકૃષ્ણ, અર્જુન, અભિમન્યુ, સંજય, કું નકુલ તથા સહદેવ વખાણતા નથી એવો આ વનવાસ આપણે સેવીએ છીએ તે જીએ ! કેવળ ‘આ ધર્મ’ અને ‘આ અધર્મ’ એવા વિચારરૂપ વ્રતે કરીને ક્ષિપિત થયેલા તમારી બેપરવાઇથી નપુંસક પુરૂષની પેઠે આપણે વનવાસનાં દુઃખ સહીએ છીએ. જે પુરૂષો સમૃદ્ધિ મેળવવામાં અશક્ત અને જેનાથી કંઇ પણ કળ થતું નથી તથા પુરૂષના સ્વાર્થનો નાશ થાય છે એવો બેપરવાઇ રાખી પોતાના આત્માનું પ્રિય કરવા ચાહાય છે, તેઓને દુષ્ટ જણવા. તમે મોટા વિચારવાન, સમર્થ, જ્ઞાતિ રાખનાર અને અમારા પરાક્રમે જીજ્ઞાસુ છો, માટે શું આ અનર્થરૂપ દુઃખને જાણતા નથી. હે રાજન ! ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો ક્ષમાવાન અને પરાક્રમી એવા અમેને અસમર્થ માને છે, માટે અમે તેઓની સાથે યુદ્ધ કરીને નાશ નથી પામતા, એ મોટું દુઃખ છે કારણ યુદ્ધમાં તેઓ કપટ રહિત થઇ ઉભેલા અમારો નાશ કરશે તો અમારું ઉત્તમલોકની પ્રાપ્તિ થવારૂપ શ્રેય થશે. હે ભરત કુળમાં શ્રેષ્ઠ ! જગતમાં કીર્તિની ઇચ્છાવાળા તથા સ્વધર્મનિષ્ઠ અમારા શત્રુઓ સાથે યુદ્ધ કરવું યોગ્ય છે ? શત્રુઓએ રાજ્ય લેઇ લીધું છે તેઓની સાથે પાછું રાજ્ય લેવા સારું યુદ્ધ કરવું, તો જગતમાં આપણી પ્રશંસા થશે. હે રાજન ! મનુષ્યે સેવન કરેલા ધર્મથી તેને તથા તેના મિત્રોને અનેક દુઃખ પ્રાપ્ત થતાં હોય તો, તે ધર્મ જાણવો નહીં પણ અધર્મ જાણવો. વળી જે પુરૂષ નિરંતર ધર્મનું સેવન કરવું એમ માને અને પોતે ધર્મ કરવામાં અસમર્થ હોય તેને ધર્મ અને અર્થ બેઉ જેમ જાળવે સુખ તથા દુઃખ પ્રાપ્ત થતાં નથી તેમ તેને પણ પ્રાપ્ત થતાં નથી. જે પુરૂષ ધર્મ વારંવાર કલેશ પામે છે, પણ દ્રવ્ય મેળવવાનો ઉદ્યોગ કરતો નથી, તેને કલેશ ઓગવનાર તથા મૂર્ખ જાણવો. તે પુરૂષ ધર્મના

પ્રયોજનને જેમ આધિજ્ઞ પુરુષ સર્વના પ્રકાશને જાણે નહીં તેમ જાણતો નથી. જે પુરુષ પોતા વારતેજ દ્રવ્યનો સંપ્રદ કરે તેને દ્રવ્યનો અર્થ નહીં જાણનાર તથા જેમ કોઈ વનમાં પોતાના સ્વામિની ગાયની સેવક રક્ષા કરે તેમ તેની રક્ષા કરનાર જાણવો, ને અત્યંત દ્રવ્યના લોભથી ધર્મ તથા કામનું સેવન નથી કરતો, તેને બ્રાહ્મણાદિ સર્વ જૂત પ્રાણીઓની હત્યા કરનાર તથા નિંદિત જાણવો. જે પુરુષ કેવળ વિષયમાં આસક્તિવાળો હોય અને ધર્મ તથા દ્રવ્ય મેળવવાનો ઉદ્દેશ કરે નહિ તો, તે ધર્મ અને અર્થથી બંધ થાય છે. તેના મિત્રો અને પોતે નાશ પામે છે. હે રાજન ! પંડિત પુરુષો ધર્મ તથા દ્રવ્ય મેળવવામાં આંશિક રહેતાં ધર્મનું મૂળ કારણ દ્રવ્ય અને દ્રવ્યનું મૂળ કારણ ધર્મ, એ બેઉ પરસ્પર સમાન છે. જેમ વર્ષાદનું મૂળ કારણ સમુદ્ર અને સમુદ્રનું મૂળ કારણ વર્ષાદ છે. પુરુષને ચંદન તથા પુષ્પના સ્પર્શથી જે પ્રીતિ તથા સુવર્ણાદિ ધાતુની પ્રાપ્તિથી કામના ઉત્પન્ન થાય છે તે દેહને થતી નથી, મનને થાય છે. હે રાજન ! પુરુષ દ્રવ્યથી દ્રવ્ય મેળવવાની તથા ધર્મ કરવાની ઇચ્છા કરે છે, ખાનપાનાદિ સુખની કામનાવાળો પુરુષ કેવળ દ્રવ્યની ઇચ્છા કરે છે પણ કોઈ પુરુષને કામના ઉપરાંત બીજી કંઈ ઇચ્છા થતી નથી કારણ તે ઉપરાંત બીજું કંઈ પણ જેમ કાઠથી થયેલી રાખોડીથી થતી નથી તેમ નથી. જેમ પાર્શ્વ સર્વ પશ્ચિમોનો નાશ કરનાર છે તેમ અધર્મ પણ સર્વ જૂત પ્રાણીઓનો નાશ કરનાર છે માટે જે પુરુષ હરેક કામનાના તથા દ્રવ્યના લોભથી ધર્મના સ્વરૂપને જાણીને ધર્મ કરતો નથી, તે કુટ મતિવાળો આ લોકને વિષે સર્વ જૂત પ્રાણીઓએ નાશ કરવા લાયક તથા મૃત્યુ પામવા પછી નરકમાં પમડતોએ પણ મારવા યોગ્ય છે.

હે રાજન ! તમે જે દ્રવ્યથી શિયાદિ કામના પ્રાપ્ત થાય છે તથા જે દ્રવ્યનું ચિન્હ શિયાદિની પ્રાપ્તિ અને અદ્રવ્યનું ચિન્હ નેત્રોની અપ્રાપ્તિ, તે સૌ જાણો છો, તે શિયાદિ ન મળ્યાં હોય તથા મળેલાંઓનો વિયોગ અથવા તેઓ જલ્દ અવસ્થાના યોગથી મૃત્યુ પામ્યાં હોય, તો તેને બુદ્ધિમાન પુરુષ અનર્થ કહે છે, તે આપણને પ્રાપ્ત થયો છે. હવે વિષયમાં વર્તનારાં પાંચ જાનેન્દ્રિયો, મન તથા હૃદયને જે પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે તેજ સર્વ કર્મનું ફળ કામના છે એ મારી બુદ્ધિ કહે છે. પુરુષે એવી રીતે ધર્મ, અર્થ અને કામ એ સૌ જુદાં જુદાં છે એમ જાણીને, કેવળ ધર્મમાં અથવા દ્રવ્યમાં વા કામને વિષે પરાયણ થવું નહીં સદૈવ સર્વનું એવી રીતે સેવન કરવું કે દિવસના પ્રથમ ભાગમાં ધર્માચરણ, મધ્ય ભાગમાં દ્રવ્ય મેળવવાનો ઉદ્દેશ, તથા છેલ્લા ભાગમાં વિષયાદિ કામનાનું સેવન કરવું, એવો શાઓનો નિયમ છે. પૂર્વાવસ્થામાં કામના, મધ્યાવસ્થામાં ધર્મનું સેવન કરવું દ્રવ્યોપાર્જન તથા અંતિમ અવસ્થામાં ધર્મનું સેવન કરવું એવો પણ નિયમ છે માટે બુદ્ધિમાન પુરુષો તેનું સેવન કરવાનો સમય જાણીને યથાયોગ્ય વર્તન કરે છે. હે રાજન ! જે પુરુષને પરમ સુખ પ્રાપ્ત થવાની ઇચ્છા હોય, તેણે સર્વનો ત્યાગ કરી નિરપેક્ષ થવું અથવા રાજ્ય સમૃદ્ધિ આદિ સુખના પદાર્થો મેળવવામાં બુદ્ધિ રાખીને તેનો ઉદ્દેશ કરવો. કારણ એ બેઉ પ્રકારના સુખમાંથી એક પણ સુખ વગર જીવવું તે દુઃખરૂપ છે. હે રાજન ! હું તમે ધર્મનું સેવન કરો છો તે જાણું છું પણ જે રનેલી હરી તે વેદનાં વાક્યો પ્રમાણે કહેલી માટે હું કહું છું કે દાન, યજ્ઞો, સત્પુરુષોની પૂજા, વેદાધ્યયન તથા સત્યતારૂપ ધર્મને પરાયણ જે પુરુષ હોય તે આ લોકમાં તથા મૃત્યુ પામ્યા પછી પરલોકમાં મોટાપને પામે છે. પણ તેમાં બીજા

સર્વ ગુણો હોય અને એક દ્રવ્યરૂપ ગુણ ન હોય તો તેના સર્વ ગુણો ઠંઘઠ જાય છે, ને તેનાથી તે ધર્માચરણ પણ કંઈ થઈ શકતું નથી. જે ધર્મ આ સર્વ જગતનું મૂળ કારણ છે, તે ધણું દ્રવ્ય હોય તો ઘણું શકે છે. હે રાજન ! દ્રવ્ય ક્ષત્રિય ધર્મ યુક્ત શુદ્ધિવાન પુરૂષને બિલ્લા માગવાથી અથવા ગજરાવાળી મળતું નથી ! જેમ બિલ્લાઈતિથી બાઝણો દ્રવ્ય મેળવે છે, તેમ તેણે ધન મેળવવું એમ સાત્ત્વમાં કહ્યું નથી, કેવળ પરાક્રમથી મેળવવું એમ કહ્યું છે; માટે તમે પરાક્રમ કરવાનો યત્ન કરો. ક્ષત્રિયોને બાઝણની બિલ્લાઈતિ, વૈશ્યની બાપાર તથા ખાસોની સેવારૂપ વૃત્તિ અને શૂદ્રની ત્રણ વર્ણોની આકરી કરવારૂપ વૃત્તિ કરવી સાત્ત્વમાં કંઠી નથી, કેવળ પરાક્રમ કરવામાં ઉત્સાહ રાખવો એજ વૃત્તિ કહેલી છે. હે પાર્થ ! તમે પોતાના ક્ષત્રિય ધર્મનું આચરણ કરી આપણા શત્રુ દૃતરાષ્ટ્ર રાજના પુત્રોરૂપ વનને અર્જુન તથા મારારૂપ અશ્વિએ કરીને બાળવા લો. મોટા ઉદાર મનવાળા વિદ્વાન પુરૂષોએ, ક્ષત્રિયોનો ધર્મ પોતાના મનમાં હું સર્વનો રાજા છું એમ અભિમાન રાખવારૂપ કહ્યો છે, માટે તમે એવું અભિમાન રાખો ! પણ હું કંઈ રાજા નથી, એવી શુદ્ધિ કરો નહિ. હે રાજન ! જે ક્ષત્રિયોની વૃત્તિથી સર્વ પ્રજા ઉદ્વેગ પામે છે. ક્ષત્રિય જાતિમાં ઉત્પન્ન થયેલા તમે સર્વ પોતાના ધર્મને જાણો છો માટે હું કહું છું તે માનો, કે તમને પ્રજાનું પાલન કરવાથી ખરાબ ફળ મળશે નહીં, દૈવે તમને તેજ ધર્મ આપેલો છે. હે રાજન ! જે તમે પોતાના ક્ષત્રિય ધર્મ પ્રમાણે આચરણ કરશો તો જગતમાં તમારું કાર્ય થશે, કારણ પુરૂષે પોતાના ધર્મનો ત્યાગ કરવો એ ધણું ખરાબ છે. તમે તમારા હૃદયમાં પોતાના ધર્મનું અભિમાન રાખીને, મારામાં કંઈ બળ નથી, એવી શુદ્ધિનો ત્યાગ કરો તથા પરાક્રમ રાખી આપણા પૂર્વજોની પેઠે પરંપરાની રૂઢિ ગૃહણ કરો. ક્ષત્રિયને ધર્માત્માવાન થઈને ભેસી રહેવાથી પૃથ્વીનું રાજ્ય, સમૃદ્ધિ તથા લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થતી નથી, જેમ મત્સ્ય-જીવી પુરૂષને મત્સ્યો ધાતકીપણાથી માંસના પિંડ આપીને નાશ કરવાથી પોતાની આજીવિકાની પ્રાપ્તિ થાય છે તેમ શત્રુઓનો નાશ કરવાથી રાજ્ય મળે છે. હે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! તમે પૂર્વ દેવતાઓએ પોતાથી પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલા અને સર્વ કરતાં મહા પરાક્રમી પોતાના બાધઓ દૈત્યોને કપટથી માર્યા હતા તેમ બળવાન પુરૂષોએ શત્રુઓનો નાશ કરવો એમ માનીને કપટથી આપણા શત્રુઓનો નાશ કરવાનો ઉદ્યોગ કરો. યુદ્ધમાં અર્જુન સરખો ધનુષધારી તથા મારા સરખો મદા ધારણ કરનાર કોઈ યોદ્ધો જવાનો નથી. હે રાજન ! મોટા બળવાન પુરૂષો પોતાના પરાક્રમથી યુદ્ધ કરે છે પણ ધણાઓને સાથે લઈને તથા શત્રુના પક્ષનાઓને શીટાવી પોતાના પક્ષમાં લઈને યુદ્ધ કરતા નથી, માટે પરાક્રમ યુક્ત થાઓ કારણ દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થવાનું મૂળ કારણ પરાક્રમ છે, તે પત્રનાં બાજી કારણે ઠંડીના દિવસમાં વૃક્ષની છાયાનું સેવન કરવા જેવાં થયા છે. હે કુંતિના પુત્ર ! પોતાની મતલબ સાધવાની ઇચ્છાવાળા પુરૂષે, જેમ ખેડૂત પ્રથમ ખેતરમાં દાણાઓ વાવવારૂપ ત્યાગ કરે છે તેમ પ્રથમ પોતાની મતલબનો ત્યાગ કરવો, ને તેમ કરવાથી કદી ઉલટું અનર્થપણું પ્રાપ્ત થાય, પણ મતલબ પ્રાપ્ત થાય નહીં તો, તેણે ઉદ્યોગ કરવો નહીં. ઉદ્યોગ કરવાથી જેમ ગર્ધવ શરીરને ખંજવાળે તેથી સ્નાન કરવારૂપ દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે તેમ દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. ખેડૂતના દૃષ્ટાંત ઉપર નજર રાખી જે પુરૂષ અદ્ય ધર્મનો ત્યાગ કરી મોટા ધર્મનું સેવન કરે છે, તેને જગતમાં શુદ્ધિવાળો જાણવો. હે રાજન ! શુદ્ધિમાન પુરૂષો મોટેથી

મિત્રતા દેખાડનાર અને અંદરથી શત્રુતા રાખનાર પુરૂષને પોતાના મિત્રો મારફત નાશ કરાવે છે, શત્રુ અપરાધી તથા અશુદ્ધિમાન હોય તો તેને પોતાના છૂપા મિત્રોએ કરીને વશ કરે છે, શત્રુ મહા બળવાન હોય તો તેની સાથે મોટા પરાક્રમથી યુદ્ધ કરે છે, પણ તેને થોડા થોડા દંડ તથા સાત્વના કરના નથી કેમકે શત્રુ સાથે યુદ્ધ કરવાથી સર્વ પ્રજા સ્વાધીન થાય છે. હે રાજન ! જેમ સૂર્ય પોતાનાં કિરણોએ કરીને પ્રજાનું પાલન કરે છે તથા નાશ કરે છે તેમ તમે તમારા પરાક્રમથી શત્રુઓનો નાશ તથા પ્રજાનું પાલન કરી સૂર્ય સરખા થાઓ. ક્ષત્રિય ધર્મ યુક્ત પુરૂષે પૃથ્વીનું પાલન કરવું, એમ વેદ તથા શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે, આપણા પિતામહાદિયોએ એ ધર્મનું પાલન કર્યું છે. ક્ષત્રિયોને શત્રુઓ સાથે યથાયોગ્ય ધર્મ યુદ્ધ કરવાથી જય અથવા મૃત્યુ પામી જે ઉત્તમલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે તપશ્વર્ગ કરવાથી થતી નથી.

હે રાજન ! સર્વ પ્રજા તમને દુઃખ છે તે જોઈને સૂર્યનું તેજ તથા ચંદ્રની શોભા નાશ પામશે એમ માને છે ! જ્યતને વિષે સમાજોમાં તમારી પ્રશંસા અને દુર્યોધનાદિની નિંદા યુક્ત વાતો થાય એવું બન્યું છે તેમાં પણ બ્રાહ્મણો તથા કુરુકુળના પુરૂષો તમારી સત્યતા વિષે અધિક વાતો કરે છે. છૂત રમાયું ત્યારે યુધિષ્ઠિરે મોઢા દૃપશ્વતા, લોભ તથા ભયથી લગારે અસત્ય બાપણું કર્યું નહીં પણ હે રાજન ! જે ક્ષત્રિય પૃથ્વીનાં રાજ્ય સાર પ્રથમ કંઈક પાપનું આચરણ કરે છે, તે રાજ્ય મળ્યા પછી પાછો બ્રાહ્મણોને ગામ તથા ગાયો આદિ ઇચ્છિત દાનો આપી તે પાપથી જેમ રાત્રીના અંધકારથી દિવસ મૂઘાય તેમ મૂઘાય છે. તમે વનમાં રહેવાની પ્રતિજ્ઞાનો ત્યાગ કરવારૂપ થોડું પાપ આચરણ કરશો તો પછી પ્રથમ કહેવા પ્રમાણે ધર્માચરણ કરીને તે પાપથી મુક્ત થશો. હે કુરુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા યુધિષ્ઠિર ! આપણા દેશ તથા શહેરની સર્વ પ્રજા તમને રાજ્ય પ્રાપ્ત થવા ઇચ્છે રાખે છે, જેમ કુતરાના ચામડામાં દૂધ રાખવું તથા ઘડને વેદ બહુવચે એ અનુપયોગી છે તેમ દુર્યોધનને રાજ્ય અનુપયોગી છે. એમ માનીને ભુદાં ભુદાં વેદવિહિત ધર્મનાં કર્મો કરે છે. હે શત્રુઓનો નાશ કરનાર ! તમે આવી અવસ્થાને પામ્યા છે, માટે તેઓ સહિત અમે સૌ નાશ પામ્યા સરખા છીએ. તમે બ્રાહ્મણો પાસે સ્વસ્તિવાચન કરારી, યુદ્ધ કરવાનાં સાહિત્યોવાળા રથમાં બેસી દંડ ધનુષાદિ આયુધોને ધરનાર પોતાના ભાઇઓ સહિત ઉતાવળથી હસ્તિનપુર જવા સારૂ રવાના થાઓ. જેમ દેવતાઓના ગણોથી વિંટાળલો ઇંદ્ર પોતાના શત્રુ દૈત્યોનો નાશ કરે તેમ પૂતરાણના પુત્રોનો નાશ કરીને તેઓ પાસેથી રાજ્ય સમૃદ્ધિ ગ્રહણ કરે. અર્જુન ગાંડીવ ધનુષમાં ગૃધ્ર પક્ષિની પાંખ જેવી આકૃતિવાળા બ્રાહ્મણ બરી છાંરી તેને શત્રુ પક્ષવાળા સહન કરી શકશે નહીં. મારી મદાના વેગને સહન કરનાર તેના પક્ષમાં કોઇ ચોક્કો, હસ્તી તથા અથ નથી. આપણને યુદ્ધમાં સંજય, કેકય તથા ગૃધ્રી કુળમાં શ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણાદિની સહાયતાથી રાજ્ય પ્રાપ્ત નહીં થાય ? મોટા બળપુક્ત આપણે શત્રુના હાથમાં ગયેલી પૃથ્વીને પાછી કરીને પાછા ગ્રહણ કરીશું.

શઃ હસ્તગતાં રાજ્યં કથં સ્વિચ્છદરેર્મહી

इह यक्षमुपात्स्य यक्षेण महताम्बिताः

इति भीमहाभारते नपयणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि भीमवाक્યે मुर्ज-

वाचाचा वयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ૬૧ ॥

અધ્યાય ૩૪ મો. યુધિષ્ઠિરે કરેલું સાંત્વન.

વૈશંપાયન ઉવાચ—સ एवमुक्तस्तु महानुभावः सत्यवतो भीमसेनेन राजा
अजातशत्रुस्तदनंतरं वै धैर्यान्वितो वाक्यमिदं बभाषे ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે બીમસેને કહ્યું. ત્યારે મોટા મહિમા-
વાન, સત્ય વ્રતવાન, કામ તથા ક્રોધાદિ શત્રુ વચરના અને ધૈર્યવાન યુધિષ્ઠિર રાજા બોલ્યા
કે, હે ભારત ! તું મને વાક્યરૂપ બાણોએ કરી બાધા પમાડતા અર્જુનાદિ સર્વ તમેને
મારા અન્ધાધને લીધે આ દુઃખ પ્રાપ્ત થયું છે, હે બીમસેન ! હું ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનનું
રાજ્ય લેખ લેવાની ઇચ્છાથી તેની સાથે દૂત રમવા સારૂ ગયો, પણ જે વખત તેની વતી
મહાન કપટી અને શઠ સુગલ રાગનો પુત્ર શકુનિ કપટથી કપટ વચરના મને જીતવા તૈયાર
થયો, તે વખતેજ મેં મારા મનમાં મોટું દુઃખ પ્રાપ્ત થશે એમ જાણ્યું પણ શકુનિની ઇચ્છા
પ્રમાણે પાસા પડે, એવા કપટ ભરેલા પાસાઓને જોઈને ક્રોધયુક્ત થવાથી મારું મન વ્રત
રમવાથી નિવૃત્ત થયું નહીં. ક્રોધ પુરૂષ પરાક્રમ, માન અને યજ્ઞયુક્ત પોતાના મનને નિવૃત્ત
કરવા સમર્થ નથી. હે બીમસેન ! હું તારાં વચનને કંઈ દોષ દેતો નથી, પણ એમ માનું
છું કે જે ભાવી હતું તે બન્યું. હે મોટી મૂળગાળા ! આપણું રાજ્ય લેખ લેવાની ઇચ્છા-
વાળા દુર્યોધને પ્રથમ જ્યારે મને દૂત રમવારૂપ વ્યસનમાં ઉશ્કેરી આપણને દાસ્ય આપ્યું
ત્યારે દ્રૌપદીએ ધૃતરાષ્ટ્ર પાસેથી વરદાન માગીને દાસ્યથી છોડાવ્યા. બીજી વખત દૂત રમવા
સારૂ આપણે ધૃતરાષ્ટ્રની સલામત મળ્યા. ત્યારે દુર્યોધને ભરતવંશી પુરૂષો સાનિધ્ય મને જે
વાક્યો કહ્યાં તે તું તથા અર્જુનાદિ સૌ જાણો છો. તેણે મને એવી રીતે કહ્યું કે, હે
પાંડુરાજના પુત્ર યુધિષ્ઠિર ! આ કાલમાં તમે હારી જાઓ તો તમારા બાપજો સહિત બાર
વર્ષ સુધી પ્રસિદ્ધતાથી તથા એક વર્ષ પર્વત છુપી રીતે રહેજો ! જે ને એક વર્ષમાં થોડા
દિવસ કમી હશે ને પ્રસિદ્ધ થશે, તો ફરીથી તેર વર્ષ સુધી વનમાં રહેવું પડશે. કદી તમે
એમને જીતશો તો, સર્વ સુખનો ત્યાગ કરીને અમે સૌ બાપજો તેર વર્ષ સુધી વનમાં રહીશું.
હે બીમસેન ! હું એવી રીતનાં દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી તે નિષમ કજૂલ થઈ દૂત રમવા
લાગ્યો. પછી તેમાં હારી જવાથી આપણે સૌ દસ્તિનાપુરમાંથી નીકળી મોટાં દુઃખરૂપ અનેક
તરેહના દેશોનાં વનોમાં ફરીએ છીએ તોપણ શાંતિ વગરના દુર્યોધને પોતાને વશ થયેલા કુરૂ
વંશના પુરૂષોને દેશ તથા શહેરના કિલ્લાઓની રક્ષા કરવા રાખ્યા છે. હે સુરવીર ! આ
જગતમાં સત્પુરૂષોની સાનિધ્ય પ્રતિજ્ઞા કજૂલ કરી રાજ્ય સારૂ પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો ત્યાગ કાણ
કરે ? આર્ય લોકોને પ્રતિજ્ઞા પાલન કરવારૂપ જે ધર્મ, તેને જે પુરૂષ ત્યાગ કરી રાજ્યપાલન
કરે તેને હું મૃત્યુથી પણ વિશેષ માનું છું. હે બીમસેન ! તે જ્યારે દૂત રમાયું તે વખતે
ક્રોધયુક્ત થઈ પોતાનું પરાક્રમ કરવા સારૂ હાથમાં પરિધ ગૃહસ્થ કર્યું, ત્યારે અર્જુને તને
વાર્યો એ કાળું સારૂં કર્યું, કારણ તે પરાક્રમ કર્યું હતું તો અધર્મ ન થાત ? હે બીમસેન !
તું, મેં પ્રતિજ્ઞા લીધી તે પહેલાં આવા દુઃખ પ્રાપ્ત થશે એમ કેમ બોલ્યો નહીં ! હવે
વનવાસનાં દુઃખ પામી મને ખેદ ઉત્પન્ન કરે એવા વાક્ય શા માટે બોલે છે ? મેં એક નો
આ દ્રૌપદીને જોઈને ઉત્પન્ન થયેલા ખેદને મારા મનમાં ભારી રાખ્યો છે, પણ તું બોલીને
મને જેમ ઝેરનું પાન કરનાર પુરૂષ ખેદ યુક્ત થાય, તેમ કરે છે ! હે ભારત કળમાં શ્રેષ્ઠ !

કરે વંશના શરૂવાર પુરૂષોની મધ્યે મેં જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે હું ખોટી કરવા ચલાવો નથી, માટે તું જેમ બેસુત બેતરમાં ઢાણા વાવીને, ફળ પ્રાપ્ત થવાના સમયની રાહ જુએ છે તેમ આપણને સુખ પ્રાપ્ત થવાના સમયની પ્રત્યક્ષ કર. જે પ્રથમ જન્મને જાગ કરેલો પુરૂષ તેના મોઢા વૈરને જાણીને પોતાના પરાક્રમે કરી આરાગ આરાગ તેના જાગને નાશ કરે તો તે આ જગતમાં ધણા દિવસ સુધી જીવે છે, તેને સર્વ સમૃદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. જન્મને નમે તથા સર્વ મિત્રો પશુ જેમ દેવતાઓ ઇંદ્રને ચલાય, તેમ ચલાય છે. દેવે કે બીમસેન ! મારી જે સત્ય પ્રતિજ્ઞા છે તે તું સાંભળ. હું મોક્ષ તથા જીવવાથી પશુ સત્ય બાપજીરૂપ ધર્મને પસંદ કરું છું, કારણ ધર્મથી થતા સુખના સોળમાં બાગને પશુ રાજ્ય, પુત્ર, યશ, અને સર્વ ધન પ્રાપ્ત થતાં નથી !

मम प्रतिष्ठां च निबोध सत्यां वृण धर्मममृताञ्जी। ताञ्च

राज्यं च पुत्राश्च यशो धनं च सर्वमनन्तर्यस्य कलामुपैति ।

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि युधिष्ठिरवाक्ये गुर्जर-
भाषायां चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

SECRET

અધ્યાય ૩૫ મો. યુધિષ્ઠિરે ભીમને બતાવેલો ધર્મ.

मीमसेन उवाच—प्रत्यक्षं मम्यसे कालं मर्त्यः सन्कालबन्धः।

फेन धमामाराज फलधर्मातयेष च ॥

બીમસેન કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! કાળને વશ સાર વચરના અને કોષ દિવસે પણ પડનાર મનુષ્ય દેહવાન તમે જે અંતઃકરૂપ, બાહ્ય સરખા ગતિ કરનાર, અનંત, પ્રમાણ રહિત નિત્ય ગતિ કરનાર, તથા સર્વ હાથ કરનાર કાળ, તેને લક્ષ્ય કરીને પ્રત્યક્ષ માનો છો. વળી જેનો નિયમ નેત્રના ઉઘાડ્યા તથા મિચાવાથી જેમ સુરમે સુવાના અગ્નિ બામને વિષે મૂઠણ કરવાથી નાશ પામે, તેમ નાશ પામે છે, તેના નિયમનું પાલન કરો છો. હે કુંતીના પુત્ર ! જે પુરૂષ ધણા આયુષ્યવાન. પોતાના આયુષ્યનું પ્રમાણ ગણનાર તથા સર્વ પદાર્થોને પ્રત્યક્ષ જોનાર હોય તે કાળનું પાલન કરે; પણ આપણે તેર વર્ષ સુધી કાળ ઉપર લક્ષ્ય કરીને બેસી રહીએ, ને કદી તેમાં નાશ પામી જતીએ તે કારણ દેહધારીઓના શરીરમાં મૃત્યુ નિરંતર રહેલ છે, માટે આપણે મૃત્યુશય પ્રાપ્ત થયો નથી તે પહેલાં શાન્ત પ્રાપ્ત કરવાનો યત્ન કરીએ જે પુરૂષ આ પૃથ્વીને વિષે મનુષ્ય જન્મ પામી શત્રુઓ સાથે વૈર કરી પ્રસિદ્ધ નથી થતો તો તે પૃથ્વીને ભારરૂપ ગણવો. તે પુરૂષ જેમ ધણા બળદોમાં દુર્બળ બળદ ખેડ પામે, તેમ ખેડ પામે છે. વળી જે થોડા પરાક્રમવાળા તથા બળ વચરનો પુરૂષ પૃથ્વીમાં અવતાર લઈને શત્રુની સાથે વૈર કરતો નથી તેનો જન્મ દુષ્ટ તથા નિષ્ફળ છે, એમ કું માનું છું. પરાક્રમ યુક્ત બુદ્ધિવાળા અને પૃથ્વી રાજ સરખા વશવાળા તમે યુદ્ધમાં શત્રુઓનો નાશ કરી પોતાની બુદ્ધિના બળથી છતેલા દ્રવ્યને બાંચવો. હે શત્રુઓને છતનાર ! જે પુરૂષ બળ કરનાર શત્રુનો નાશ કરી તત્કાળ દુઃખ પામે તેને દુઃખ પણ સ્વર્ગરૂપ થાય છે એમ કું માનું છું. મારા મનમાં કોષથી ઉત્પન્ન થયેલા તાપ અગ્નિ કરતાં પણ અધિક

પ્રજાસમાન છે, જેથી તાપ પામેલો હું દિવસ તથા રાત્રિએ નિદ્રા ન કરે, તેમ નિદ્રા કરવો નથી. હસ્તિની પેઠે તમારે લીધે પોતાના તાપને શમાવી રાખું છું. હે યુધિષ્ઠિર ! નકુળ તથા સહદેવ તમારું પ્રિય ઇચ્છીને જડ અને મુખ પુરૂષ જેવા અઘ બેશી રહ્યા છે તથા રુંબ્યાદિ સર્વ સંબંધિયો પણ તમારું પ્રિય ઇચ્છે છે. હે રાજન ! હું તથા પ્રતિવિધ્યની માતા આ દ્રૌપદી અમે મેકે જણાં ધણાં તાપ પામીએ છીએ, માટે સર્વનું પ્રિય થાય એવું હું કહું તે તમે સાંભળો. આપણા સર્વ સંબંધિયો કેવળ તમારે લીધે દુઃખ પામે છે અને શત્રુઓ સાથે યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા રાખે છે. હે રાજન ! નીચ તથા અધ પરાક્રમી કૌરવો આપણું રાજ્ય ઝૂંટી લઈ ભોગવે છે, એ ઉપરાંત પાપરૂપ મોટું દુઃખ શું પ્રાપ્ત થવાનું છે ? હે યુધિષ્ઠિર ! હું મારું કેમ છોડું એમ ધન્યજવાળા તમે પોતાના સ્વભાવના દોષ તથા દયાને લીધે અનેક તરેહના કલેશ સહન કરો છો, તેથી તમારો કોઈ પ્રયત્ન કરવું નથી. જેમ મંદ અને અપંગિત બાલક શૂરના મુખથી વેદપાઠ માત્ર બાજે તેથી તેની બુદ્ધિ તેના તત્વરૂપ અર્થને બાજે નહીં તેમ તમારી બુદ્ધિ વેદના તત્વરૂપ અર્થને બાજીતી નથી. તમે બાલક જેવા દયાળુ છો ત્યારે ક્ષત્રિયના કુળમાં ઉત્પન્ન થાય, તે તો દૂર બુદ્ધિવાળો હોય. તમે મનુષ્યે કહેલા ક્ષત્રિયોના દુર, કપટ ભરેલા અને કોઈને સારા ન લાગે એવા ધર્મ સાંભળ્યા છે, તોપણ દુષ્ટાત્મા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો ઉપર ક્ષમા રાખી અજગર પેઠે બેસી રહ્યા છો ! હે રાજન ! બુદ્ધિ, પરાક્રમ, યશ અને સગા સંબંધિઓવાળા તમે જેમ કોઈ ધાસની મુષ્ટિએ કરી જમતમાં પ્રસિદ્ધ હિમાદ્રિ પર્વતને ગુપ્ત રાખવા આદાય તેમ અમને એક વર્ષ સુધી ગુપ્ત રાખવા આહો છો. પ્રથમ તમે જેમ આઠાશમાં સૂર્ય તથા ડાળો, પુષ્પ અને પાંદડાંવાળું મોટું વૃક્ષ જળમાં ગુપ્ત રહી શકે નહીં તેમ રહી શક્યો નહીં. જેમ ઇંદ્રનો સંકેદ ઐરાવત હસ્તી ગુપ્ત ન રહે તેમ અર્જુન રહેશે નહિ. વળી હે પાર્થ ! સિંહ સરખા પરાક્રમી નકુળ તથા સહદેવ, પવિત્ર મોટા યશવાળાં આ દ્રૌપદી અને બાલ્યાવસ્થામાંથી જ જમતમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા મારાથી ગુપ્ત થઈને જેમ મેરૂ પર્વત ગુપ્ત ન રહી શકે તેમ ગુપ્ત રહી શકાશે નહીં. અમે દુર્યોધનના પક્ષવાળા રાજાઓ તથા રાજાઓના પુત્રો છે તેઓને દેશોમાંથી કાઢી મૂક્યા છે, તેઓ શાંતિ નહીં પામી આપણી શોધ કરવા સાડ પોતાના ગુપ્ત હત મોકલશે, જે પ્રસિદ્ધ થઈશું, તો ફરીથી આપણને તેર વર્ષ સુધી વનવાસ બોમવવારૂપ મોટું દુઃખ પ્રાપ્ત થશે માટે હે રાજન ! આપણે તેર મહિના સુધી વનવાસ બેઠાઓ તેથી તેર વર્ષ પૂરા થયાં એમ બાજો, કેમકે બુદ્ધિમાન પુરૂષોએ ‘અસત્ય બાપણના દોષથી મુક્તિવા સાડ, સારી રીતે બાર ઉપાડનાર અને મરીળ એક બળદને તમિ થાય તેટલું ખાવા સાડ ધાસ આપવું, એવું પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે, વાસ્તે હે રાજન ! તમે શત્રુઓનો નાશ કરવાનો નિશ્ચય કરો ધારણ સર્વ ક્ષત્રિયોનો નાશ કર્યા વગર બીજો કોઈ ધર્મ નથી.

તસ્માદ્છત્રુવથે રાજન્ ક્રિયતાં નિશ્ચયસ્થવા

અનિયસ્ય હિ સર્વસ્ય નાન્યોદ્ધર્મોસ્તિ સંયુગાત્ ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि भीमवाक्ये गुर्जर-
भाषायां पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

અધ્યાય ૩૬ મે. બ્રાહ્મણે આપેલી પ્રતિશ્રુતિવિદ્યા.

નિપાતન કથા—શ્રીમદ્ભગવાનઃ શ્રુત્વા કુંતીપુત્રો યુધિષ્ઠિરઃ

નિઃશ્વસ્ય પુત્રવત્પાત્રઃ સંમદ્ભયો પરંતપઃ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! પુરૂષમાં સિંહરૂપ અને ઉન્નત ધર્મવાળા કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર, ભીમસેનનાં વચન સાંભળી મોટા નિશ્વાસ મૂકીને પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે, મેં જેવી રીતે રાજાઓના તથા ચારે વર્ણોના ધર્મ સાંભળ્યા છે તેવી રીતે જે પુરૂષ સદૈવ સાંભળે, તેજ ધર્મના તત્વને જાણે છે, માટે કું કુંઃમે કરીને પણ જાણવામાં ન આવે એવી ધર્મની સૂક્ષ્મ મતિને જાણી જળાત્કારથી મેરૂપર્વત સરખા કૌરવોનો નાશ કેમ કરું ? હે રાજન ! એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિર એ ઘટિકાવાર પોતાના મનમાં વિચાર કરી તથા નિશ્ચય કરી, ભીમસેનને કહેવા લાગ્યા, કે, હે મોટી જીભવાળા ભીમસેન ! તારા કહેવા પ્રમાણે ક્ષત્રિયોના ધર્મ છે, પણ કું તને બીજું કહું તે સાંભળ.

હે ભરતકુળમાં ઉપન્ન થયેલા ભીમસેન ! જે પુરૂષ કેવળ સાદસથી પાપરૂપ કામ કરવાનો આરંભ કરે છે, તેને તે કામ કુંઃમ આપનાર થાય છે. સારી રીતે વિચાર કરે તો, દૈવ અનુરૂપ થવાથી ઈચ્છિત અર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે પરંતુ તું તો તારી અપજ્ઞતા, જળ અને મર્ચને લીધે તારા મનમાં આ કામ કરવાનો ઉત્સાહ થવાથી કરવા ચાહે છે, વાસ્તે કું કહું તે સાંભળ. જૂરશ્રવા, ક્રધ, જ્ઞસંધ, બીજ, દ્રોણ, કર્જ અપત્યામાં તથા દુર્યોધનાદિ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રા સૌ નિઃશ્રદ્ધામાં કુશળ અને મોટા ધનુષધારી છે. જે રાજાઓને આપણે તાપ પમાડેલા છે તે સૌ કૌરવ પક્ષનો આશ્રય કરનાર તથા દુર્યોધનના સ્નેહને લીધે તેનું હિત ઈચ્છનાર છે, આપણું હિત ઈચ્છનાર નથી, માટે તેઓ મોટા ધનવાન હોવાથી યુદ્ધમાં ખૂબ ચલ કરશે. તેઓને દુર્યોધન મોટા સન્ધાનથી અનેક તરેહનાં સાહિત્યો તથા ખાનપાનાદિ આપશે, પુત્રો તથા પ્રધાનાદિ સહિત તેઓ યુદ્ધમાં પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરશે એમ મને નિશ્ચય છે. વળી બીજ, દ્રોણ તથા કૃપાચાર્યને આપણામાં તથા કૌરવોમાં સરખી પ્રીતિ છે, તોપણ તેઓ દુર્યોધનનું અન્ન ખાય છે, માટે તેઓ પક્ષ કરીને યુદ્ધમાં પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરશે. હે ભીમસેન ! તેઓ સર્વ ઐષ્ઠ અભિવિદ્યામાં કુશળ, સ્વધર્મ પરાયણ અને યુદ્ધમાં દેવતા તથા દેત્યોથી પણ ન છતાં એવા છે વળી તેઓમાં મહારથિ, સર્વ અભિવિદ્યામાં કુશળ, કામથી પરાજય પામે નહિ એવા, તથા કોઈથી પણ ન બેઠ થાય એવું કવચ ધારણ કરનાર કર્જ આપણી ઉપર નિરંતર દેશ રાખે છે, માટે એ સર્વને છતાં વગર તારાથી દુર્યોધન છતાં એ પક્ષો મુરકેશ છે એવા વિચારથી મને રાત્રિ દિવસ નિદ્રા પ્રાપ્ત થતી નથી.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિર રાજનાં વચન સાંભળી ક્રોધ તથા ભયયુક્ત થવાથી દુર્મન થયેલો ભીમસેન કંઈપણ જોત્યો નહો. આ પ્રમાણે તેઓ વાતો કરતા હતા તે વખતે સત્યવતીના પુત્ર બ્રાસજી ત્યાં આવી પાંડવોને મળ્યા. તેઓએ તેમની પૂજા કરી. પછી મોક્ષનાર પુરૂષોમાં ઐષ્ઠ બ્રાસજી યુધિષ્ઠિરને કહેવા લાગ્યા કે, હે મનુષ્યમાં ઐષ્ઠ ! મોટી જીભવાળા યુધિષ્ઠિર ! તમારા મનની ઇચ્છા કું મારી કુધિથી જાણી અહીં તમારી પાસે આવ્યો છું. હે ભારત ! બીજ, દ્રોણ, કૃપાચાર્ય, કર્જ, અમ-

વેલંપાન કહે છે-હે જનમેજય ! હવે એક દિવસે ધર્મશાસ્ત્ર યુધિષ્ઠિર બ્રાહ્મણના વચન વાદ કરી, અર્જુનને એકાંતમાં લઇ જઇ, સાંત્વનાપૂર્વક અનેક તરેહનાં વાક્યો કહી, પોતાના મનમાં વનવાસના દુઃખનો વિચાર કરી તેનો હાથ ઝાલી કહેવા લાગ્યા કે, હે અર્જુન ! ધનુર્વેદમાં કુશળ તથા મંદ્રાદિ દેવતાઓનાં અગ્નિ, બ્રહ્માગ્નિ અને મનુષ્યોનાં અગ્નિ મુકવા તથા પાછાં વાળી લેવાનો વિધિ જનજનાર બ્રહ્મા, શ્રીકૃષ્ણ, કૃપાચાર્ય અને અર્જુન પૂતરાઇનો પુત્ર દુર્યોધન, અનેક તરેહના દ્રવ્યાદિ પદાર્થો આપીને સદૈવ માન રાખે છે, માટે તેઓ કુદનો સમય આવશે ત્યાં, દુર્યોધનને હમણાં જામ, કહેર, સમૂહ તથા વનહુલ સર્વ પૃથ્વીનું રાજ્ય પ્રસન્ન થયું છે, તેને ઉચ્ચરશે પણ શાંત રાખશે નહીં. અમે સર્વ કનુ ઓને છતીને આપણું રાજ્ય પામું લેવાનો બરેસો તારી ઉપર રાખીએ છીએ, માટે હે કનુઓનો નાશ કરનાર ! મને એક ઉપાય સૂઝે છે તે સાંભળ, મને બ્રાહ્મણને એક ગુપ્ત મંત્ર આપ્યો છે, જેણે કરીને આ સર્વ જગત્ પ્રકાશમાન થાય છે, તે મંત્ર હું તને કહું તે તું મારાથી કોપી સ્થિર ચિત્ત થઇ તપશ્વર્ગ કરી દેવતાઓને પ્રસન્ન કર. તું ધનુષ, બાણ તથા કવચ ધારણ કરી મુનિઓનું વ્રત સેવન કરી ઉત્તર દિશા તરફ જ. કારણ પૂર્વે વ્રજાસુરના બળથી સર્વ લોકપાલોએ પોતાનાં અગ્નિ તેને મારવા સારું ઇંદ્રને આપ્યાં હતાં. જે હજી તેની પાસે છે, હે અર્જુન ! તું દીક્ષા લઇને આગળ ઇંદ્રને મળવા સારું જ. વેલંપાન કહે છે કે હે રાજન ! એ પ્રમાણે કહીને યુધિષ્ઠિર રાજ્યને દીક્ષાવાન અને સ્થિર મનવાળા અર્જુનને તે મંત્ર સિખવીને ઉત્તર દિશા તરફ જવાની આજ્ઞા આપી. અર્જુન પોતાના મોઢા લાઇતી આજ્ઞાથી ઇંદ્રને મળવા જવા અગ્નિમાં આકૃતિયો આપી બ્રાહ્મણને અનેક દક્ષિણો આપી, માંડીવ ધનુષ, બાણોનાં બાથાં તથા કવચો ધારણ કરી, કૌરવોને મારવાની ઇચ્છાથી મોટા આસોચ્છ્વાસ મૂકતો ઉંચી નજર રાખી તૈયાર થયો. તે વખતે અંતરિક્ષમાં દેવતાઓ બોલ્યા કે હે કુંતીના પુત્ર અર્જુન ! તમારા મનમાં જે ઇચ્છા છે, તે તમે જલ્દીથી પામશો. બ્રાહ્મણોએ અર્જુનને સ્વરિતરાયન કરી યુધિષ્ઠિરના કહેવા પ્રમાણે સાધન કરવાથી તમારો જય અવશ્ય થશે એમ કહ્યું. જ્યાં તૈયાર થયેલા, અને શ્રેષ્ઠ કાંધ તથા સાથ-જવાળા અર્જુનને જોઇ યુધિષ્ઠિરાદિના મનની ઇચ્છા જાણી દ્રૌપદી બોલ્યાં કે હે મોટી ભુજવાન ! બપોરે તમારો જન્મ થયો, ત્યારે કુંતીએ તમારું કલ્યાણ ઇચ્છ્યું હતું તે તથા હમણાં તમે ઇચ્છો છો તે સિદ્ધ થાઓ ! હું બિહ્વાવૃતિવાળા બ્રાહ્મણોને નમસ્કાર કરું છું, પણ પાપરૂપ દુર્યોધને રાજ્યોથી બરેલી સભામાં મને કટુવચન કહ્યાં તે બીજાં સર્વ દુઃખો કરતાં મારા મનમાં એ દુઃખ પણ મોટું છે, એ વાદ રાખજો. હે અર્જુન ! મને દુર્યોધનાદિ પાપી પુરૂષો સભામાં ન બેઠે એવાં અનેક વાક્યો બોલ્યા તેથી થયેલ દુઃખથી તમારા વિષેમનું દુઃખ પણ મોટું છે એમ હું માનું છું. હે પરાક્રમી ! તમારા પછી આ તમારા બાપનો તમારા ત્રણ દિવસ નિદ્રા કરશે નહીં પણ તમારા સંબંધી વાતો કરતાં હર્ષ પામશે. તમારા વિના અમે સર્વને કુખ, ધન તથા છત્રનું પણ પ્રિય નથી, કારણ અમને કુખ, દુઃખ, છત્રનું, ઘરનું, રાજ્ય અને અર્થમર્યાદા તમે છે. હે ભારત ! તમારું કલ્યાણ થાઓ, હું તમારી રજા લઇ તમને કહું છું કે હે નિષ્પાપ ! તમારે બળવાનોની સાથે વિરોધ કરવો નહિ તમે જલ્દીથી નિર્લિપ્ત જય મેળવવા સારું જાઓ. હું પ્રથમ તથા દેવને નમસ્કાર કરું છું, તમારું કલ્યાણ થાઓ. હે ધનંજય ! દ્રી, શ્રી, કાર્તિકી, પુષ્ટિ, પાર્વતી, લક્ષ્મી તથા સરસ્વતી મારે તમારી

રક્ષા કરો ! હે ભરત કુળમાં શ્રેષ્ઠ ! તમે પોતાના મોટા ભાઈના કહેવા પ્રમાણે ચાલનાર છે માટે હું તમને રસ્તામાં સુખની પ્રાપ્તિ થવા સારૂ આઠ વસુ, આઠવાર રૂદ્રો, ઓગણપચાસ વાયુ મણી સહિત, બાર સૂર્યો, બે વિશ્વદેવા તથા સાખ્ય દેવતાઓનું આરાધન કરીશ ! હે ભરત ! રાગઓ, દેવતાઓ અને જૂતો આદિ બીજાં પણ જે તમારા શત્રુઓ હોય તે સૌ પરાભવ પામે અને તમારું કલ્યાણ થાયો.

વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન ! એ પ્રમાણે મોટા મથવાળા દ્રૌપદી આમ કહીને નિવૃત્તિ થયા પછી જ્યારે મો' લુગ્નવાળો અર્જુન, પોતાના ભાઈઓ તથા ધૌઆચાર્યને પ્રદક્ષિણા કરી શ્રેષ્ઠ ધનુષ હાથમાં લઈ ચાલતો થયો તે વખતે ઇંદ્રનું આરાધન કરવાનો મંત્ર ક્ષિપ્રેશ્વ મહા બળવાન અર્જુનને જવાના માર્ગમાંથી જૂતાદિ સર્વ નાશી ગયાં. અર્જુન, તપસ્વી પુરુષોએ સેવેલા પર્વતોને પાછળ મૂકી વાયુ સરખી ગતિથી એક દિવસે હિમાદ્રિ પર્વત પ્રત્યે ગયો. તે પર્વત તથા મંધમાદન પર્વત અને કેટલાએક સહેરાનું ઉત્સંધન કરી એક દિવસ તથા રાત્રિએ કરીને ઇંદ્રકીલ નામના પર્વત પ્રત્યે જઈ ઊભો તે વખતે અંતરિક્ષમાંથી “ ઉભા રહો ” એવો શબ્દ થયો. તે સાંભળી અર્જુને ચારે દિશાઓમાં જોવા માંડ્યું. એક વૃક્ષ નીચે મેડેલા બલસ્વરૂપનું ધ્યાન કરવાથી મહા પ્રહાસમાન, પીળા-વર્ણુ યુક્ત શરીરવાળા મેડી જટા ધારણ કરેલા અને શરીરમાં દુર્બળ એવા એક તપસ્વી દીઠા. તે તપસ્વીએ અર્જુનને જોઈને કહ્યું કે, ધનુષ, કસ્ય નથા તલવાર ધારણ કરનાર ક્ષત્રિય ધર્મવાળો તું કેમ છું ? આ સ્થાનક કોષ નથા હર્ષ વગરના શાંત સ્વભાવવાળા અને તપશ્ચર્યા કરનાર બ્રાહ્મણોને રહેવાનું છે ત્યાં ક્ષત્રેા ધારણ કરવાની જરૂર નથી, માટે તું ધનુષાદિ આયુધનો ત્યાગ કર, કેમકે અહીં તારા જેવો બળવાન તથા પરાક્રમી કેમ પુરુષ નથી, તું અહીં આવવાથી પરમગતિને પામ્યો છે. હે જનમેજય ! તે તપસ્વી હસતાં હસતાં બીજાં પણ વાક્યો કહી, તેને ક્ષત્રિય ધર્મમાં એકાગ્રતા જોઈ પોતાના મનમાં પ્રસન્ન થઈ બોલ્યો કે, હે શત્રુઓનો નાશ કરનાર ! તારું કલ્યાણ થાયો, તને જે ઇચ્છા હોય, તે વરદાન માગ. હું ઇંદ્ર છું. હે રાજન ! એ પ્રમાણે કુરુકુળનો યશ્વ વધારનાર મહા ચરચીર અર્જુન, ઇંદ્રનાં વચન સાંભળી, નમ્રતાવાન થઈ તથા હાથ જોડી તેને કહેવા લાગ્યો કે હે મહા સમર્થ ! મને જેની ઇચ્છા હતી, તે તમે પ્રાપ્ત થયા, માટે હું તમારી પાસેથી સર્વ લોકપાળનાં અસ્ત્રો લેવાની ઇચ્છા રાખું છું. એ પ્રમાણે અર્જુને કહ્યું ત્યારે પ્રસન્ન થયેલો ઇંદ્ર હસીને બોલ્યો કે, હે ધનંજય ! તું અહીં આવ્યો, હવે તને અસ્ત્રોની કી જરૂર છે ? ઇચ્છામાં આવે એવાં બીજાં વરદાન માગ. અર્જુને કહ્યું કે હે સર્વ દેવતાઓના અધિપતિ ! હું, લોહ તથા કામનાથી દેવતાપણાની, સુખની તથા ઐશ્વર્યની ઇચ્છા રાખતો નથી, હું મારા ભાઈઓને વનમાં મુકી શત્રુઓ પર વૈર લેઈ જંગમમાં યજ્ઞ સંપાદન કરીને મોક્ષની ઇચ્છા રાખું છું. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે અર્જુનનાં વચન સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા ઇંદ્રે તેને સાંત્વના કરતાં હસીને કહ્યું કે, હે પાર્થ ! તું જ્યારે નેત્રવાન, ત્રિશૂળ ધરનાર અને સર્વ જૂતોના અધિપતિ મહાદેવને જોઈશ ત્યારે હું તને સર્વ દેવતાઓનાં અસ્ત્રો આપીશ, માટે હું, તેમના દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય એવો ઉપાય કર, કારણ જેના દર્શન કરીને સિદ્ધ થયેલો તું સ્વર્ગ પ્રત્યે આવીશ. એ પ્રમાણે ઇંદ્ર અર્જુનને કહી અંતર્ધ્વાન થયો ને અણગમ થોમયુક્ત અર્જુન ત્યાં ઊભો રહ્યો.

શત્રુજ્ઞાના ફલમુર્તિ શક્તિ જગામાદર્શનં પુનઃ
અર્જુનોપ્વય તત્રૈવ તત્પથો યોગસમન્વિતઃ ॥

इति श्री महाभारते वनपर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि इंद्रदर्शने गुर्जर-
भाषायां सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૩૮ મો. અર્જુને આદરેલી તપસ્થા.

કૈરાનપર્વ.

जनमेजय उवाच—भगवन् श्रोतुमिच्छामि पार्थस्याह्निष्टकर्मणः

विस्तरेण कथामेतां यथास्त्राण्युपलब्धवान् ॥

जनमे ५ પછે છે-હે મહાસમર્થ ! મદાન્ પરાક્રમી અર્જુનને કેવી રીતે અસ્ટો પ્રમ થયાં, તે કયા વિસ્તારથી કું સાંભળવા ઇચ્છું છું, માટે પુરૂષમા નિંદરૂપ, મે રી ભુમરાણા અને મહાત્મા અર્જુને, મનુષ્ય વચરના વનમાં જઈને શું કર્યું ? તે મને વિસ્તારથી કહો. અર્જુને મહાદેવની સાથે અત્યંત અદ્ભુત અને સાંભળવાથી પડ્યોનાં શરીરનાં રૂપાં ઉભાં કરે એનું યુદ્ધ કર્યું હતું, તેનું એ કર્મ નિંદરા લાપક નથી, વેંચંપાવન કહે છે કે હે કુરૂવંશમાં શ્રેષ્ઠ ! કું નને મહાત્મા અર્જુને મહાદેવની સાથે કરેલા પરમ અદ્ભુત યુદ્ધની કયા કહું તે સાંભળ. અત્યંત પરાક્રમી અર્જુન, યુધિષ્ઠિરની આજ્ઞાથી ઈદ્ર તથા દેવતાના દેવતા મહાદેવજીનાં દર્શન અને પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરવા ધનુષ તથા સુવર્ણની મુઠવાળી તરવાર ગ્રહણ કરી, ઉત્તર દિશામાં દિમાદ્રિ પર્વતના શિખર ઉપર ચઢ્યા કાંટા, ફળ તથા પુષ્પોવાળાં વૃક્ષો અને અનેક તરેહનાં પત્તિયે વળાં તથા સિદ્ધ અને ચારણોએ સેવન કરેલા વનમાં જવા સાડ ત્યાંથી આશતો થયો. તે વખતે આદ્યશમાં અંખાદિ વાજનનો શબ્દ થયો તથા પુષ્પોની વૃષ્ટિ થઈ અને ચારે તરફ મેધના મમૂર ચઢી આવ્યા. અર્જુન, રસ્તામાં અનેક તરેહનાં વન તથા કિલ્લાઓનું ઉલ્લંઘન કરી, દિમાદ્રિ પર્વતના શિખર ઉપરના વનમાં આવી અત્યંત શોભતો હતો, ત્યાં ફળ તથા પુષ્પોવાળાં અને જેમાં સુંદર અશ્વો શબ્દ કરતાં હતાં એવાં વૃક્ષો તથા માટી મહેરો જેમાં ઉડતી હતી એવી, વૈદ્ય અશ્વિ સમાન પ્રકાશિત જળવાળાં, અને જેમાં હંસ, કારંડવ તથા સારણાદિ પતિયો શબ્દ કરતાં હતાં એવી નદીને જોઈને પ્રસન્ન થયો. જ્યારે દર્બનાં વસ્ત્રો, હંડ તથા કમંડળ ધારણ કરી તે ઉપ તપ કરવા લાગ્યો ત્યારે તેણે પ્રથમ માસે ત્રણ ત્રણ રાત્રિ તથા પછી એકે દિવસે વૃક્ષમાંથી ખરી પડેલાં ફળાં પાનનો આદાર કરી તપ કર્યું. પછી બીજા માસમાં ૭ ૭ દિવસ ઉપવાસ અને સાતમે દિવસે એક ફળનું બોત્તન કરી તપ કર્યું. ત્રીજે મહિને ચૌદ દિવસ પછી પંદરમે દિવસે ફળ ખાઈને તપ કર્યું. પછી જ્યારે અર્જુનને તપશ્વર્ણ કરતાં એવો માસ થયો. ત્યારે તેણે ઉમા કાચ રાખી તપનું ભક્ષણ કરતાં પૃથ્વી ઉપર પચના અર્ધુદ્ધ પર ઉભા રહીને તપ આદર્યું. અત્યંત શ્રદ્ધ પાળ્યું છે તેજ એનું એવું અર્જુન તેથી શોભવા લાગ્યો. એ પ્રમાણે તપશ્વર્ણ કરનાર અર્જુનને જોઈ દેવતાક મરિયો, તેના તપની વાત કરવા સાર મહાદેવજીની પાસે જઈ નમસ્કાર કરી કહેવા લાગ્યા કે, હે કિષ્કિંધ !

વિષે, જોય પર્વત ઉપર વીજળી તથા હાલતું વજ પડે તેમ પડ્યાં તેને તેઓનાં બીજાં પક્ષ સર્વનાં મુખ સરખી અમૃતિવાળાં ધણાં બાણો વાગ્યાં, તે દૈત્ય પછી વરાહનું સ્વરૂપ ધારણ કરી મૃત્યુ પામ્યો. પછી અર્જુન, સુવર્ણ સરખા પ્રહસમાન તથા સિયો સહિત ઉભેલા શિશુરૂપ મહાદેવજીને જોઈ પોતાના મનમાં પ્રસન્ન થઈ બોલ્યો કે, સ્ત્રીઓના ગણોથી વિ-
ટાયશે તું મનુષ્ય વગરના વનમાં કેણુ ફરે છે ? હે સુવર્ણ સરખી કાલિયાળા ! તું મહા ભયંકર વનમાં ભય પામતો નથી. મેં પ્રથમ જો વરાહરૂપ રાક્ષસને બાણના લક્ષ્યથી માર્યો તેને તેં જા માટે બાણથી વિધ્યો ? તેં જો કામ પોતાની ઇચ્છાથી અથવા મને પરાજાય કરી વારતે કર્યું ? પણ તું મારી પાસેથી જીવતો જીવશ નહીં. મૃત્યુ કરનાર પુરુષને જોની ઉપર બીજા પુરુષે મહાર કસવાનો લક્ષ્ય કર્યો હોય તે ઉપર પ્રહાર કરવો તે ધર્મ નથી. તેં લેવી રીતે કર્યું છે માટે હે પર્વતમાં રહેનાર ! હું આજ તને મૃત્યુ પમાડીશ. હે જનમેજય ! જો પ્રમાણે અર્જુનનાં વચન સાંભળીને કિરાતરૂપ ચિવજી હસીને શ્રેષ્ઠ વાણીથી અર્જુન પ્રત્યે બોલ્યા કે, હે યરવીર ! તારે આ વનમાં મારા નિમિત્ત કંઈ ભય દરેવો નહીં. હે શ્રેષ્ઠ ! સદૈવ વનમાં રહેનાર અમેને રહેવા લાયક તથા બીજાઓથી દુઃખે કરીને પણ ન રહી શકાય એવી આ પૃથ્વીને વિષે રહેવાની ઇચ્છા તેં કેમ કરી છે ? મરણુ હે તપોધન ! અમે ધણાં જનવરોવાળાં આ સ્થાનકમાં રહીએ છીએ, પણ અગ્નિ સરખા પ્રહસમાન, ક્રોધાળ અંગવાળો અને સુખ ભોગવવા લાયક તું, એકલો મનુષ્ય વગરના વનમાં કેમ રહ્યો છે ?

અર્જુને કહ્યું કે, હું, માફ માંડીવ ધનુષ તથા અગ્નિ સરખા હૈદયમાન નારાયણ બાણોનો આશ્રય કરીને, મહા ભયંકર વનમાં સ્વમિશ્રાંતિની પેઠે રહ્યો છું. મને મારવાની ઇચ્છાથી વરાહનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને આવેલા આ રાક્ષસને મેં માર્યો છે. કિરાતરૂપ મહા-
દેવજી બોલ્યા કે, મેં, પ્રથમ જો વરાહને બાણોએ કરીને પ્રહાર કર્યો, તેથીજ તે મૃત્યુ પામીને સુલે છે. મેં, તેને મારવાની ઇચ્છા કરી હતી તથા તેની ઉપર લક્ષ્ય પણ કર્યો હતો અને હે, મારાજ પ્રહાર કરીને મરણુ વશ થયો છે. પોતાના બળે કરીને મર્વ યુક્ત તું, પોતાના ક્રોધ બીજા ઉપર આરોપ કરે છે, વારતે હે મંદહૃદિયાળા ! થાટ દેખયુક્ત તું મારી પાસેથી જીવતો જીવશ નહીં. હે મૂર્ખ ! તું મારી સામે રિધર થઈને ઉભો રહે, ને હું આજ તારી ઉપર વજ સરખાં બાણ મૂકું તે તું પોતાના પરાક્રમથી સત્ત્વ કરીને, જાડી ઉપર બાણ ચડે હે જનમેજય ! જો પ્રમાણે શિશુરૂપ મહાદેવજીનાં વચન સાંભળી ક્રોધ યુક્ત થયેલા અર્જુને, પોતાના ધનુષમાં બાણ બરીને તેને માર્યો, ત્યારે મહાદેવજીએ બાણોને પોતાના ઉદર મનથી ગ્રહણ કરી હે મંદ ! હે મંદ ! એમ બોલતાં કરીથી કહ્યું કે, તું, મને વારંવાર ચર્ચસ્થળને બેઠે એવાં નારાયણ બાણોનો પ્રહાર કર. જો પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે અર્જુને તેની ઉપર બાણોનો વર્ષાદ વર્ષાઓ. પછી તેઓ પરસ્પર ક્રોધ પામીને, સર્વનાં મુખ સરખી અમૃતિવાળાં બાણો વારંવાર મારવા લાગ્યા. પછી અર્જુને કિરાતરૂપ મહાદેવજી ઉપર જો બાણોની વૃષ્ટિ કરી, તેને તેણે ઉદર મનથી પોતાના સરીર ઉપર ઝીલી. પણ જોતું સારીર બચાર પણ ભેદ પામ્યું ન હતું એવા મહાદેવજી પર્વતની પેઠે બે ધડિયા પર્વત સિયર થઈ ઉભા રહ્યા. અર્જુન, પોતાનાં બાણોનો વર્ષાદ નિમ્ળ જયે તે જ્યેષ્ઠ અત્યંત નિમ્ળ પામી તેને જાણવુંતો બોલ્યો કે, મેં, સદૈવ મમળ અંગવાળા અને શિશુરૂપ પર્વતના શિયરને વિષે રહેનાર આ કિરાત ઉપર માંડીવ ધનુષમાં કરીને બાણોનો વર્ષાદ કર્યો પણ

તેણે તેને કંઈ ગણ્યુકર્યો નહીં માટે આ કોઈ દેવતા, સાક્ષાત્ ક્ષ. પણ અથવા અસુર હશે, ક્ષરણ આ પવનમાં દેવતાઓનો સમાવેશ સદૈવ થાય છે. મારાં મૂંઢેલાં હૃદયો આણેના સમૂહને સહન કરવાને મહાદેવજી વિના કોઈ સમર્થ નથી માટે આ મહાદેવજી તો નહીં હોય અને કોઈ દેવતા અથવા યક્ષાદિ હશે તો હું તેને મારાં તીક્ષ્ણ આણેએ કરીને હજી યમ લોક પ્રત્યે મોકલીશ.

હે જનમેજય ! એવી રીતે કહીને હર્ષયુક્ત અર્જુને યતુના મર્મસ્થળને ભેદે એવાં અસંખ્યાત નાગચ આણુ જેમ સૂર્ય પેતાનાં કિરણો મૂકે, તે પ્રમાણે મૂક્યાં. મહાદેવજીએ તેઓને જેમ પરિત વરમાદની ધારાઓને સદન કરે, તેમ મહન કર્યો. પછી આણેનો વર્ષાદ કરતાં થોડી વાર થઈ ત્યારે અર્જુન, પોતાનાં આણેથી નહીં ભેદ પામેલા મહાદેવજીને બોધ મહા હવયુક્ત થઈને, પૂર્વ આંડવ વનમાં જે અગ્નિએ કોઈ દિવસ ન ખૂટે એવાં આણેનાં બે ભાથા આપ્યા હતા, તેનું પોતાના હૃદયમાં ચિંતન કરતાં વિચારું કે મારાં આણે નાશ પામી ગયાં, મારાં આણેને મળી જનાર આ કોણુ હશે ? પણ ચિંતા નહીં, હવે હું મારા ધનુષની કાટીથી એને પ્રહાર કરી, જેમ ત્રિશૂળના અગ્ર ભાગે કરીને પ્રહાર કરવાથી હસ્તિ નારા પામે તેમ નારા પમાડી યમ લોક પ્રત્યે મોકલીશ. અર્જુને ત્યારે તેને ધનુષની કાટીએ કરીને તથા પોતાની વજ્ર તરખી મુષ્ટિયોથી પ્રહાર કર્યો ત્યારે પર્વતમાં રહેનાર શિવજીએ તેના તે ધનુષને લઈ લીધું. એ પ્રમાણે જેનું ધનુષ્ય હરણુ થઈ ગયું હતું એવો અર્જુન, યુદ્ધનો અંત આવે એવા હચ્છ થી હાથમાં તરવાર લઈ તેની સામે ઢોડી માટા બળથી તેના મસ્તકમાં મારવા ત્રાગ્યે. તરવાર તેના મસ્તકમાં વાગવાથી ભાગી ગઈ, પણ તેનો પરાબલ થયો નહીં. પછી તે જોઈને તરમય પામેલા અર્જુને તેનું ઉપર વક્ષો તથા શિલાઓનો પ્રહાર કર્યો. કિરાતરૂપ મહા સમર્થ મહાદેવજીએ તે પ્રહારને પણ પોતાના શરીર ઉપર મહન કર્યો. પછી જ્યારે મહા ક્રોધ મુક્ત થયેલા અર્જુને પોતાના હાથની મુષ્ટિયો વાળી બિલ્લના સરખો વેધ ધારણ કરેલા મહાદેવજીને મારી, ત્યારે ઇંદ્રના વજ્ર સરખી મહા ભયંકર મુક્ષીઓ તેમણે મારી. પછી પરસ્પર યુદ્ધ કરતા મહાદેવજી અને અર્જુનની મુષ્ટિયોનો મોટો અવાજ થવા માંડ્યો. તેઓનું ઇંદ્ર તથા વૃષાસુર મરણું મહા ભયંકર યુદ્ધ ધણીવાર સૂધી ચાલ્યું. પછી મહા બળવાન અર્જુને કિરાતરૂપ મહાદેવજીના વક્ષસ્થળમાં મુષ્ટિયો મારી. પછી તેઓ બેઉ પરસ્પર મુષ્ટિયો મારતા હતા તથા આથોઆથ આવી બનીમાં બની ધસતા હતા તેથી તેઓના શરીરમાંથી અગ્નિની જ્વાળાઓ ઉપજી ધઈ. પછી મહાદેવજીએ મોટા ક્રોધે કરી મહાદુઃખ પામેલા અર્જુનને પોતાના હાથ તથા પગના પ્રહાર કરવાથી પરાક્રમ રહિત કર્યો. હે ભારત ! દેવતાના દેવતા મહાદેવજીએ ચાલવાની પણ શક્તિ રાખી ન હતી જેને એવા અર્જુનનું પીડા પામેલું શરીર મોળા જેવું થઈ ગયું. તેણે ધણી પ્રહાર કરવાથી આસેદ્વૈસ તથા ચેટા રહિત થયેલા તે પરાક્રમ રહિત પુરૂષની પેઠે પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો. પછી જ્યારે બે ઇતિહાસ થઈ, ત્યારે જેનું શરીર રૂધિરથી ખરડાયેલું હતું એવો તથા મહા દુઃખને પામેલો અર્જુન ચેતન પામી પાછો ઉઠ્યો, તે તેણે સર્વ જીવોને શરણુ રહેવા કા-યક મહાદેવજીને શરણુ જવા સાદે મુક્તિદાનું સ્થાપિત કરી પુણ્યોએ પ્રાપ્ત કરી. એજ પુણ્ય કિરાતરૂપ મહાદેવજીના મસ્તક ઉપર દેખાયાં તે જોઈને હર્ષ પામેલો તથા સ્થિર ચિત્ત થયેલો અર્જુન, તે મહાદેવજી એ એમ નામી તેમના પગમાં પડ્યો. તે વખતે મહાદેવજી, શિવજી

મહાં હવે, સુરેર જેવું એવા અને વિરિયુત અર્જુનને જોઈ મેલ સરખી મંજીર વાણીથી
 બોલ્યા કે, હે અર્જુન ! હું, ખીલ દોષથી પણ ન થઈ શકે એવું આ તારું મારી પ્રાપ્ત-
 પુણ્યક્રમ કર્મ તથા પરાક્રમ અને તારું ધર્મ જોઈને ધણેજ આનંદ પામ્યો છું, તારા મુશ્કેલી
 કુનિય બીજો દોષ નથી. કેવળ મારા તેજ તથા પરાક્રમની બરોબર તુંજ છે, માટે હું મોટી
 બુલવાણા અર્જુન ! હું તારી ઉપર ધણે પ્રસન્ન થયો છું, હું તને કિમ્મત આપું તે
 સંજ્ઞા. હું મોટા નેત્રવાળા ! તું પૂર્વ જન્મમાં નર નામે કાપિ હવે માટે પ્રદમાં સર્વ સુ-
 જોને, તથા કદી દેવતાઓ પ્રાપ્ત થશે તોપણ તેઓને છતીશ હું, તને પ્રસન્નતાથી દોષો
 પણ પ્રાપ્ત નુ વારી રાક્ષય એવું માટે અંજ આપીશ. મારા અંજને ધારણ કરવા તું સમર્થ
 છે. વૈકુંઠપાન કહે છે કે, હે જનમેજય ! પછી અર્જુને પાર્વતી સહિત કિમેલા મહાદેવજીને
 જોઈ મુદ્દણીએ બેસી મરતક નંત્રાવી નીચે પ્રમાણે સ્તુતિ કરી. હે કપર્દિન ! હે સર્વ દેવતા-
 ઝોના ઈશ્વર ! હે ભગદેવતાનાં નેત્ર નાશ કરનાર ! હે મહાદેવ ! હે નીલકંઠ ! હે જરાધારી !
 જગતની ઉત્પત્તિના કારણથી જુદા તથા દેવતાઓની ગતિરૂપ મહા સમર્થ જગતને પરમ-
 દેવ છે. હે કિવ્રજ ! આ સર્વ જગત તમારાથી ઉત્પન્ન થયેલું છે. તમે તથા લોકમાં દેવતા,
 અસુરો તથા મનુષ્યોથી નુ છતાઓ એવા છો, માટે હું કલ્યાણરૂપ, વિપ્લવ, સિવ, હસ્તા
 ચક્રને નાશ કરનાર, હરિહર, હાસાટમાં ત્રીજા નેત્રવાળા સર્વરૂપ, વ્યાપક, ત્રિશૂળ તથા શ્રેષ્ઠ
 ધનુષને ધારણ કરનાર, સૂર્યરૂપ, શ્રેષ્ઠ કિરાતરૂપ અને જગતના કર્તા એવા તમને નમસ્કાર
 કરું છું. હે મહા સમર્થ ! સર્વ જગતના ઈશ્વર, મણેચરૂપ, જગતના ઈશ્વર, મણેચરૂપ, જગ-
 તની ઉત્પત્તિનું સ્થાન, જગતના કારણ, તેને પણ ઉત્પન્ન કરનાર, માયા તથા પ્રજ્ઞથી રૂઢ
 પ્રકારરૂપ, સદ્ગુણ પલ સદ્ગુણરૂપ, તથા સર્વના સંહાર કરનાર તમને પ્રસન્ન કરતાં કરું છું
 કે, હે મહા સમર્થ કુંકર ! હું તમારા દર્શનથી ઇચ્છાથી તમોને પ્રિય એવા આ કિશ્કિન્દ્રીમાં
 આપ્યો છું પણ મેં, સર્વ લોકને નમસ્કાર કરવા લાવક તમારી સાથે અગ્નિપચ્ચથી મુદ્
 ર્ય છે. તમારે શરણે આવેલા મારો અપરાધ તમે યમા કરો. વૈકુંઠપાન કહે છે કે, હે સંજન !
 એ પ્રમાણે અર્જુનની સ્તુતિ સાંભળીને પ્રસન્ન થયેલા મહા સમર્થ રૂપભાષ્યજ મહાદેવજી,
 પોતાની બુલવાણી અર્જુનને બેઠી સાંત્વના કરતા ફરીથી આપ્ર કહેવા લાગ્યા.

પરિ જ્ય ચ સાહુર્માં જાત્મા મગધાન્દર:

દુઃખ ધર્મ સંત્યજ્ય વાચ વૃષભજ્ઞઃ ॥

इति जन्मदानं च वन वनि कैरातर्पणि महादेवस्तमे मुनिर्भाषाया
 मेकोनच नारिषोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

અધ્યાય ૪૦ એ. શંકરે અર્જુનને આપેલું વરદાન.

हेमदेव जवाच—नरस्य पूर्वदेहे हे सायकच साय । न
 वदतां तमजातुं कपो वचातु । न ॥

મહાદેવજી કહે છે—હે અર્જુન ! પૂર્વ દેહેને ત્રિપે નારાયણની સહાયતાવાળા નર
 તમના હો, નરકિમ્બસમાં કનુરો કર્મ ભરેલ તપ કરું હવે. સર્વ કરતાં મેલ જેવ તારામાં
 તથા પ્રજ્ઞેચમરૂપ વિદ્યામાં છે, ને તમારા બેઠાં તેને કરીને, આ સર્વ જગત કલ્યાણને

પામે છે. હે સમર્થ ! પૂર્વે જ્યારે ઇંદ્રને ઇંદ્રાસન ઉપર રાજ્યાભિષેક થયો ત્યારે તે તથા વિષ્ણુએ, મેઘ જેવો ટંકારવ હતો એવું ધનુષ ધારણ કરીને, દૈત્યોને માર્યા હતા. હે સર્વ પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ ! મેં, તારા જે ધનુષને મારી માયાએ કરીને લીધું છે, તે તું હાથમાં ધારણ કરવા લાયક છે. વાસ્તે તને પ્રાપ્ત થશે. તારા જે બે ભાષામાંથી બાણો ખૂટી ગયાં છે, તે પણ કોઈ દિવસ ન ખૂટે એવા તથા તારૂં સરીર પણ પીઝ રહિત થશે. હે પાર્થ ! હું, તારૂં સત્ય પરાક્રમ જોઈને ઘણો પ્રસન્ન થયો છું માટે તને જે ઇચ્છા હોય તે મારી પાસે વરદાન માગ. પૃથ્વી તથા સ્વર્ગમાં તારા જેવો સ્વધર્મનિષ્ઠ ક્ષત્રિય કોઈ નથી. અર્જુનને કહ્યું કે હે મહા સમર્થ વ્રજભંજન ! જે તમે પ્રસન્ન થઈ મને ઇચ્છિત વરદાન આપતા હો, તો હું, તમારૂં જે મહા ભયંકર પરાક્રમવાળું અને પ્રહયક્રાંતમાં સર્વ જન્મતનો સંહાર કરનારૂં, જે પાશુપત નામનું અસ્ત્ર છે, તે લેવાની ઇચ્છા કરું છું. કારણ તે અસ્ત્રે કરીને, કર્ણ, બીષ્મ, કૃપાચાર્ય તથા દ્રોણાચાર્યની સાથે યુદ્ધ થશે ત્યારે હું તેઓને તમારી કૃપાથી છતીશ. બીજા પણ યુદ્ધમાં દૈત્યો. રાક્ષસો, બ્રૂતો, પિશાચો, મંધર્વો અને સર્પોને પણ બાળી બરમ કરીશ. તમે મને યુદ્ધમાં જેમાંથી હજારો ત્રિશૂળો, મહા ભયંકર મદાઓ તથા સર્પના મુખ સરખી આકૃતિવાળાં સેંકડો બાણો ઉત્પન્ન થાય છે તે પાશુપતાસ્ત્ર આપીને જેમ હું, બીષ્મ, દ્રોણાચાર્ય, કૃપાચાર્ય અને અમને નિરંતર કડવાં વચન કહેનાર કર્ણની સાથે યુદ્ધ કરી શકું તેમ કરો.

મહાદેવજી કહે છે—હે મહા સમર્થ અર્જુન ! હું, તને મારૂં પાશુપતાસ્ત્ર આપીશ, જેને ધારણ કરવા, મૂકવા તથા પાછું વળી લેવાને ઇંદ્ર, યમ, કુબેર તથા વરુણ દેવતા પણ સમર્થ નથી, તેને તું ધારણ કરવાને સમર્થ છે. હે પાર્થ ! તારે તે અસ્ત્ર કોઈ દિવસ અકસ્માત થોડા પરાક્રમવાળા પુરુષ ઉપર મૂકવું નહીં, કેમકે તેમ કરવાથી તે સર્વ જન્મતનો નાશ કરે એમ છે, કારણ તેનાથી ત્રણ લોકમાં નાશ ન પામે એવું કંઈ નથી. વશંપાત્રન કહે છે—હે જનમેજય ! પછી અર્જુને, મહાદેવજીનાં વચન સાંભળી પવિત્ર તથા સ્થિર મિત્ર થઈ ઉતાવળથી તેમની પાસે આવી પાશુપતાસ્ત્રની વિદ્યા શીખી લીધી. પછી જ્યારે મહાદેવજીએ પાંડવોમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુનને રહસ્ય સહિત પાશુપતાસ્ત્રની વિદ્યા શિખવી, ત્યારે સાક્ષાત્ મુર્તિમાન કાળ સરખું તે અસ્ત્ર, જેમ મહાદેવજીની પાસે આવે તેમ અર્જુનને પ્રાપ્ત થયું. અર્જુને જ્યારે પ્રીતિથી તેને ગૃહણ કર્યું ત્યારે પર્વતો, વનો, સમુદ્ર, દેશો, માઓ તથા સહે-ચેવાળી સર્વ પૃથ્વી ચલાયમાન થઈ. બીજા પણ અનેક તરેહના ઉત્પાત થયા, અને હે રાજન ! હજારો શંખ, મોટી નોતો તથા નગારાઓના પણ અવાજ થયા. પછી સર્વ દેવતાઓ તથા દૈત્યોએ મહા સમર્થ અર્જુનની પાસે ભયંકર ઝળતલ્યમાન તે અસ્ત્ર, સાક્ષાત્ મુર્તિમાન થઈને પ્રાપ્ત થયું તે જોયું. જ્યારે મહાદેવજીએ અર્જુનને તું સ્વર્ગપ્રત્યે જા એવી આજ્ઞા આપી, ત્યારે તેણે મસ્તકે કરી નમસ્કાર કરી, હાથ જોડી તેની સામું જોઈ રાખ્યું, તે વખતે મહા સમર્થ સ્વર્ગમાં રહેનાર સર્વ દેવતાઓને વશ કરનાર, મોટી મિતિવાળા, કલ્યાણરૂપ અને પાર્વતીના પતિ મહાદેવજીએ, પુરુષમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુનને દૈત્યો તથા પિશાચોનો નાશ કરનાર મોટી ધનુષ પાછું આપ્યું. પાર્વતી સહિત મહાદેવજી, સદેહ તથા દી-સપાટ જમીન તથા ગુફાવાળા અને પશ્ચિમો તથા ઋષિઓએ સેવન કરેલા હિમાદિ પર્વતનો ભાગ કરી પુરુષમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુનના દેખતાં આમમ તરફ જવા માંડ્યું.

સતઃ કુર્મં નિવિ રતીશ્વરસ્તદા મહામયાસિતતત્સાનુકંચરં
 વિહાચતંપતંગમ વિસેવિતં ઝગામ ચં પુરુષવરહ પશ્યતઃ ॥
 હિતી શ્રીમદ્મામારતે વનપર્વણિ કૈરાતપર્વણિ શિવમસ્થાને ગુર્જરનાથ વા
 ચત્વાં નોડધ્યાયઃ ॥ ૪૦ ॥

અધ્યાય ૪૧ મે. અર્જુનને દેવતાઓનો મેળાપ.

શૈલપાશન ક્વાચ—ત્વચ સંપશ્યતસ્ત્વેવ પિતાકી વૃષભધ્વજઃ

ઝગામા ચાનં માનુર્લોકસ્થવાસ્તમીવિદ્યા ॥

શૈલપાશન કહે છે—હે જનમેજય ! પછી ત્રિશૂળ ધારણ કરનાર વૃષભધ્વજ મહાદેવજી
 અર્જુનને જોતાં, જેમ સૂર્ય સર્વ સોકને જોતાં અંતર્ધાન થાય, તેમ અંતર્ધાન થઈને પોતાના
 સ્થાનક પ્રાપ્ત થયા. હે ભારત ! યત્રુઓના પરાક્રમનો નાશ કરનાર અર્જુન, મેં સાક્ષાત્
 મહાદેવજીને દૃષ્ટિથી જોયા, એટલી વારમાં તે ક્યાં ગયા એમ વિચાર્ય પામી પોતાના મનમાં
 વિચાર કરવા લાગ્યો કે, મેં ત્રણ નેત્રવાળા ત્રિશૂળ ધારણ કરનાર સર્વ જીવોને વરદાન
 આપનાર અને તત્ત્વદૃષ્ટિથી સ્વરૂપ સ્થિત મહાદેવજીનાં દર્શન તથા તેને હાથે કરીને સ્પર્શ
 કર્યો, માટે હું તેની કૃપાથી ધન્ય છું. હવે હું મારા આત્માને પરમ કૃતાર્થ માનું છું. કુદર્થ
 સર્વ યત્રુઓને જીત્યા તથા માંડ પ્રયોજન સર્વ સિદ્ધ થયું એમ માનું છું. હે જનમેજય !
 એ પ્રમાણે અર્જુન પોતાના મનમાં વિચાર કરતો હતો, તે વખતે વૈદુર્ભક્ષિ જેવા પ્રમુ-
 કશમાન જળજંતુઓથી વિંટાપલા શૈભાશમાન સ્વરૂપવાન અને જળના રાજા વરૂણ દેવતા
 નામો, તળાવો, નદીઓ, દેત્યો તથા સાધ્ય દેવતાઓ સહિત સર્વ દિશાઓને પ્રકાશ
 કરતા અર્જુનના આશ્રમ નજીક આગ્યા. પછી તેજ વખતે જાંબૂનદ નામના સુવર્ણ જેવી
 કાંતિવાળા, મહા આશુરુત સ્વરૂપવાન, દ્રવ્યના અધિપતિ અને મહા સમર્થ કુમેર, મોટી
 કાંતિવાળા રથમાં બેસીને, આકાશને પ્રકાશ કરતા યક્ષો સહિત ત્યાં આગ્યા. પછી સર્વ
 જીવોનો નાશ કરનાર શૈભાશમાન સ્વરૂપવાળા મહા પ્રતાપી દંડ ધારણ કરનાર અને સૂર્યના
 પુત્ર હર્મરાજ યમ, જેમ પ્રથમ કાળને વિષે સૂર્ય પ્રમુકશમાન હોય તેમ પ્રમુકશમાન થઈને
 મનુષ્ય સ્વરૂપ ધારણ કરેલા પિત્રુઓના મણે સહિત વિમાને કરી ત્યાં આગ્યા. પછી એ
 ત્રણે દેવતાઓએ દિશાદ્રિ પર્વતનાં મહા રમણીય શિખરો ઉપર બેસીને, તપશ્વર્ધા પુકત
 અર્જુનને જોયો. ત્યાર પછી મ : સમર્થ, ઔરાવત હસ્તિ ઉપર બેઠેલા દેવતાઓના મણેથી
 વિંટાપલા, જેની ઉપર સફેદ જન ધરેલું હતું તેવા જેમ આકાશમાં ચંદ્ર શોભે તેમ શોભતા
 અને મંધરો તથા અધિઓએ સ્તુતિ કરેલા ઈંદ્ર, પોતાની સ્ત્રી દંદાણી સહિત ત્યાં આવીને,
 પર્વતના એક શિખર ઉપર બેઠા. પછી મોટી જુદિવાળા, ઉત્કૃષ્ટ હર્ષ જાણનાર અને દક્ષિણ
 દિશા તરફ બેઠેલા યમ રાજા, મધુર વાણીથી બોલ્યા કે, હે અર્જુન ! અમે સર્વ યોદ્ધા
 આગ્યા છીએ તેમને તું જો, અમારાં દર્શન કરવા લાયક તું છે માટે અમે તને દિવ્ય
 દૃષ્ટિ આપીશું. તું પૂર્વ જન્મને વિષે જેના સ્વરૂપનું ચિંતન ન થઈ શકે એવા મહા જળજાન
 નર નામે અધિ છે તે હમણાં જાહાના કહેવાથી મનુષ્ય સ્વરૂપવાળો છે માટે હે અર્જુન !
 તારે કુદર્થ પરાક્રમી, પરમ હર્મોત્તમ અને તારા પિતામહ રૂપ બીજાને તથા પૂર્વે મોટા

શરવીર દેતો હતો તે હમણીં ક્ષત્રિય કુળમાં મનુષ્ય દેહને પામ્યા છે, જેથી ભરદાજ ઋષિ રક્ષા કરે છે તેમને પણ જીતવા. વળી હે ધનંજય ! તારે, સર્વ લોકોને પ્રેમથી કરીનાર મારા પિતા કૃષ્ણા ઉત્પન્ન થયેલા મહા બળવાન કર્ણને તથા પૃથ્વીને વિષે જ દેવતા અને દેવોના અંશે કરીને અવતર્યા છે તેઓના યુદ્ધમાં નાશ કરવા. તેઓ તારાથી નાજ પામીને મેઘ મતિને પામશે. જનતમાં તારો યજ્ઞ પણ વિસ્તાર પામશે. હે અર્જુન ! તે, યુદ્ધમાં મહા-દેવજીને પ્રસન્ન કર્યા માટે તારે શ્રીકૃષ્ણ સહિત સર્વ પૃથ્વીના ભાર ઉતારવો. હે મોટી ભુજવાળા ! જેણે કરીને તું મોટું પરાક્રમ કરી શકે એવું મારે દરૂપી અસ્ત્ર છે, તે હું તને આપું છું તે તું ગ્રહણ કર. વૈશંપાયન કહે છે-હે રાજન ! એ પ્રમાણે અર્જુનને યજ્ઞ રાજના વચન સાંભળી તેમની પાસેથી વિધિયુક્ત તે અર્જુનની વિદ્યા શિખી લીધી. પછી મેઘ સંરંખા કાંતિવાળા વરુણ પશ્ચિમ દિશા તરફ જોડીને બોલ્યા કે, હે પાંડુ ! ક્ષત્રિય ધર્મમાં વર્તનાર તથા સર્વ ક્ષત્રિયોમાં મુખ્ય તું, હું જનનો રાજા છું તેને જો. હે કુંતીના પુત્ર ! પૂર્વે મેં જોઆએ કરીને તારકાસુર મંત્રામને વિષે મહા પરાક્રમી દેવોના અર્જુને બાંધી લીધી હતી એવા તથા યુદ્ધમાં ઘાઈથી પાછા ન વળી શકે એવા મારા વારુણ પાશો છે, હું તને મૂકવા તથા પાછા વાળી લેવાની વિદ્યા શિખવીને આપું છું તે તું ગ્રહણ કર. હે અર્જુન ! તું જ્યારે યુદ્ધમાં શસ્ત્ર ધારણ કરીને સાક્ષાત્ કાળ આવ્યો હોય, તે પણ છૂટી શકે નહીં એવા મારા વારુણ પાશથી યુદ્ધ કરીશ. ત્યારે ક્ષત્રિય રહિત પૃથ્વી ઘસે એમાં સંશય નથી.

વૈશંપાયન કહે છે-હે રાજન ! એ પ્રમાણે કરીને તેણે તેને વિદ્યા શિખવી તથા વારુણ પાશરૂપી અસ્ત્ર આપ્યાં. હે જનમેજય ! એવી રીતે યમરાજ તથા વરુણ દેવતાએ અર્જુનને અસ્ત્ર આપ્યાં, ત્યારે દૈશાસ પર્વત ઉપર રહેનાર દ્રવ્યના અધિપતિ કુબેરે કહ્યું કે, હે પાંડુ રાજના પુત્ર ! મહા બળવાન અર્જુન ! આજ હું, તારી સાથે સમાજમ પામી જેમ શ્રીકૃષ્ણ સાથે સમાજમ થવાથી પ્રસન્ન થાઉં તેમ પ્રસન્ન થયો છું. હે સભ્યસાધિ ! હે મહાબાહો ! હે પૂર્વ દેવ ! હે સનાતન ! તું પૂર્વ કલ્પને વિષે અમો સહિત ઘાડી ગયો છે, માટે હું પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ ! મને તારે દર્શન થયું તેથી હું, તું જેણે કરીને બીજા ઘાઈથી ન જીતાય એવા શત્રુઓને જીતી શકે એવું મારે અંતર્ધાન નામનું અસ્ત્ર છે, જેને પૂર્વે મહાદેવજીએ ત્રિપુરાસુરને નાશ કરવા સારૂ મૂક્યું હતું, તે તને આપું છું. હે મૈષર્વત સંરંખા શાંતિવાન ! તું એ અર્જુને ધારણ કરવા સમર્થ છે, તે તેણે કરીને ધૃતરાષ્ટ્ર રાજના પુત્ર દુર્યોધનની સેનાને બાળા બસંધ કરશે. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે કુબેરનાં વચન સાંભળી મોટી ભુજવાળા મહા બળવાન અર્જુને તેની પાસેથી તેનું અસ્ત્ર વિધિયુક્ત ગ્રહણ કર્યું. પછી સર્વ દેવતાના રાજા ઇન્દ્ર, અર્જુનને સાંત્વના કરતાં મેઘ તથા દાસનાં સંરંખા અવાજથી કહ્યું કે હે કુંતીપુત્ર અર્જુન ! પુરાતન ઋષિ, સર્વનો ધણ તથા સર્વ દેવતાઓની મતિરૂપ તું પરમ ઉત્કૃષ્ટ સિદ્ધિને પામ્યો છે, માટે હે શત્રુઓને જીતનાર ! તારે દેવતાઓનું કાર્ત્ત્વ અવસ્થ કરવું જોઈએ, વારંતે, સ્વર્ગ પ્રત્યે આદવા સારૂ તૈયાર થઈ રહેવું, ને હું તારે વાંસ્તે, માતૃસિ સારથિ સહિત પૃથ્વીને વિષે રથ મોકલીશ, જ્યારે તેમાં તું બેસીને સ્વર્ગ પ્રત્યે આવીશ ત્યારે હું તને દિવ્યઅસ્ત્ર આપીશ. વૈશંપાયન કહે છે-હે રાજન ! કુંતીના પુત્ર અર્જુને, પર્વતના શિખર ઉપર મેઘસા ઇન્દ્રાદિ સર્વ દેવતાઓને જોઈ અત્યંત વિશ્વંસ પામી

તેઓની જેમ તથા પુષ્પોથી પૂજા કરી, અને સન્માન કર્યું. સર્વ દેવતાઓ અર્જુનનું વચ્ચાણ કરી જેવી રીતે આવ્યા હતા તેવી રીતે પાછા પોતપોતાના લોક પ્રત્યે ગયા. પછી એક જગે પ્રાપ્ત થયાં હતાં એવા પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુને હર્ષ પામી પ્રાપ્ત થયું હતું મન વાંચિત્ત જેને એવા પોતાના આત્માને કૃતાર્થ માન્યો.

તતોઽર્જુનો મુદં લેભે લઙ્કામ્નઃ પુરુષર્ષભઃ

કૃતાર્થમથ ચારમાનં સં મેને પૂર્ણમાનસં ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि कैरातपर्वणि देवप्रस्थाने गुर्जरभाषाया
मेकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

અધ્યાય ૪૨ મો. અર્જુનનું દિન્દ્રલોકમાં જવું.

ऐन्द्रलोकाभिगमन पर्व.

वैशंपायन उवाच—गतेषु लोकपालेषु पार्थः शत्रुनिर्हणः

चित्तवामास राजेंद्र देवराजरथं प्रति ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! સર્વ લોકપાલ મયા પછી સત્રુઓનો નાશ કરનાર અર્જુન, ઇન્દ્રના રથની વાટ જોયા કરતો હતો. તે વખતે મહાકર્તિવાળા અને જેમાં મોટા પર્વત જેવડા એક દળનાર આવેલો જોડેલા હતા એવો રથ, આકાશને પ્રકાશ કરતો તથા દશ દિશાઓને ઝળવતો માતસિ સારથિ સહિત અર્જુનના આશ્રય નજીક આવ્યો. તે સમયે અર્જુને તે રથ તથા તેની ઉપર સુવર્ણની ઘાંટીમાં વૈજયંતિ નામની ખગ્ગ હતી તેને જોઈ તે રથમાં બેઠેલા સુવર્ણના અભંગાર પહેરેલા હતા જેણે એવા માતસિને જાણે, આ ઇન્દ્ર છે. એમ પોતાના મનમાં ચિંતવન કરવા લાગ્યો. માતસિ રથમાંથી ઉતરી અર્જુન પાસે આવી નમ્રતાપૂર્વક ઘડને કહેવા લાગ્યો કે, હે ઇન્દ્રના પુત્ર ! શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપવાન અર્જુન ! તને ઇન્દ્ર મળવાની ઇચ્છા કરે છે માટે તું જનપ્રીતી આ રથમાં બેસ, કારણ સૌ અપ્રમેય થઈ જાય છે જેણે એવા તારા પિતા ઇન્દ્રે, અને કહ્યું છે, કે, “હે માતસિ ! તું કુંતીના પુત્ર અર્જુનને અહીં સ્વર્ગમાં લઈ આવ. જેને આ સ્વર્ગમાં રહેનાર સૌ જુએ ” હે અર્જુન ! એ પ્રમાણે ઇન્દ્રે અને કહ્યું છે, વાસ્તે દેવતા, ઋષિઓ, ગંધર્વો અને અપ્સરાઓના નંદીથી વિંટાળેલા ઇન્દ્ર, તને મળવાની વાટ જોવા કરે છે માટે તું તેમની આજ્ઞાથી કરી આ પૃથ્વીસીંહથી સ્વર્ગ પ્રત્યે જવા સાફ મારા સહિત આ રથમાં બેસ, તેની પાસેથી જાણ લઈને પાછો અહીં આવજો. અર્જુન જોલ્યો કે, હે માતસિ ! તું સર્વોત્તમ આ રથ છે તેમાં જાણી બેસ, સેંકડો રાજસ્ય તથા અપ્રમેયાદિ યજ્ઞો કરનાર મોટા ભાગવાળા રાજાઓ, દેવતાઓ તથા દૈત્યોને પણ આ રથમાં બેસવું ફરજ છે. જેણે તપશ્ચર્યા કરી ન હોય એવા પુરૂષને તેનું ફરજ તથા રપર્ષ પશુ ફરજ છે, ત્યારે તેમાં બેસવું તો કપયીજ બને તે પશુ હૈ શ્રેષ્ઠ ! જ્યારે તું પ્રથમ તેમાં બેસીશ અને રથમાં જોડેલા આવેલો સ્થિર થઈ ઉભા રહેશે, ત્યારે હું જેમ પુણ્યવાન પુરૂષ મોક્ષ માર્ગ પ્રત્યે જવા સાફ બેસે તેમ બેસીશ. વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન ! એવાં અર્જુનનાં વચન સાંભળી ઇન્દ્રના સારથિ મા-

તલિએ રથમાં પોતાના સ્થાનક ઉપર બેસી હાથમાં શગમ લઈ અશ્વોને નિયમમાં રાખ્યા. મંત્રમાં સ્નાન કર્યું હતું જેણે એવા, મહા પવિત્ર તથા કુરુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા કુંતીના પુત્ર અર્જુન, વિનિયુક્ત પોતાને જપવાનો મંત્ર હતો તે જપી તથા પિતૃઓનું તર્પણ કરી પોતાના મનમાં અત્યંત હર્ષયુક્ત થઈ ત્યાંથી જવા સાડે પર્વતમાં મુખ્ય તે પર્વતની રણ લેતાં હતું કે, હે પર્વત ! તું, શ્રેષ્ઠ, પવિત્ર સ્વભાવ તથા કર્મવાળા સ્વર્ગ પ્રત્યે જવાની ઇચ્છાવાળા મુનિઓને સદૈવ આશ્રય કરવા લાયક છે, તારી કૃપાથી પીડા રહિત થયેલા બ્રાહ્મણો ક્ષત્રિયો તથા વૈશ્યો સ્વર્ગ પ્રત્યે જઈને, દેવતાઓ સાથે રહે છે. હે સર્વ પર્વતના રાજા ! હે મુનિઓએ સેવન કરવાથી તીર્થરૂપ મોટા પર્વત ! મેં, તારી હિપર એટલા દિવસ મોટા આનંદથી રહીને, તારી તલેડી તથા તારે વિષે હસ્તિઓ, જળનાં ઝરણો, નદીઓ અને પવિત્ર અનેક તીર્થને જોયાં. વળી મેં તારા વનમાં મહા સુગંધવાળાં ફળો ખાધાં તથા તારા- માંથી નીકળતાં એવાં અમૃત સરખા સ્વાદવાળાં જળનું પાન પણ કર્યું, જેમ પુત્ર પિતાના ખોળામાં સુખે કરીને રહે, તેમ અપ્સરાઓના ગળે જોમાં રહે છે તથા વેદનો ધોય થયા કરે છે, એવી તારી સપાટ પૃથ્વીને વિષે રહી અનેક તરેહની કીડા કરી. હે પર્વત ! હવે હું તારી રણ લઈ જઈ છું. એ પ્રમાણે શત્રુઓનાં પરાક્રમ નાશ કરનાર અર્જુન, પર્વતની રણ લઈને સૂર્યની પેઠે તે સ્થળને પ્રકાશ કરતો તે રથમાં બેઠો. તેણે સૂર્ય સરખા પ્રકાશ- માન અદ્ભુત મતિ કરનાર તે રથે કરી જેને આદ્યક્ષ તરફ ધર્મિષ્ઠ પુરુષોના માર્ગ પ્રત્યે જઈને, મોટા અદ્ભુત શાસાયમાન દમરો વિમાનોને જોયાં. પછી હે રાજા ! અર્જુને જ્યાં સૂર્ય, ચંદ્ર તથા અગ્નિનો પ્રકાર નથી હે તો, તે મોટા શરીરવાળા જેઓ ધણે ઉંચે રહેવાથી આ પૃથ્વીને વિષે મનુષ્યોને દીવા તથા તારાઓરૂપ જોવામાં આવે છે તે પુણ્ય- કર્મવાળા જીવોનાં શરીરનો પ્રકાશ હોય છે ત્યાં જઈને, જે યુદ્ધમાં નાશ પામેલા રાજ- પિંઓ પોતાનાં સ્થાનને પોતાની કાંતિથી પ્રકાશ કરતા હતા, તેઓને જોયા. પછી આગળ જતાં અર્જુને તપશ્ચર્યાએ કરીને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થઈ હતી જેઓને એવા સેકડો જીવો, મૂર્ધ સરખા તેજસ્વી દમરો મંધર્ષો, ગુહ્યકો, ઋષિઓ અને અપ્સરાઓના ગળેને તથા તેઓના પ્રકાશમાન લોકને જેમ અત્યંત વિરમય પામી પ્રીતિથી માતલિને પૂછ્યું કે, આ સૌ કોણ છે ? માતલિએ તેને કહ્યું કે, હે પાર્થ ! તું જેઓને પૃથ્વીને વિષે તારાઓરૂપે જોતો હતો, તેઓ આ સૌ મોટા પુણ્યથી પોતપોતાના સ્થાનકમાં રહ્યા છે. હે રાજા ! એ પ્રમાણે માતલિના કહેવા પછી અર્જુને દેવતાઓને ફરવાના માર્ગનું ઉદ્ધાન કરી આગળ સ્વર્ગના દરવાજા પ્રત્યે ઉમેલા ચાર દાંતવાળા તથા કૈલાસ પર્વત જેવડા મોટા શરીરવાળા ઐરાવત હસ્તિને જોયો. હે રાજા ! એવી રીતે જેમ પૂર્વે સર્વ રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ મધિતા શોભતા હતા, તેમ શોભતા અર્જુને, સર્વ રાજાઓને રહેવાના લોકનું ઉદ્ધાન કર્યું.

ઘ્યરોચ્ચત યથાપૂર્વે માંધાના પાર્થિવોચ્ચમઃ

અમિચક્રામલોકામ્સ રાજાં ગર્જીત્વ યજનઃ

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि इंद्रलोकाभिममनपर्वणि इंद्रसभादर्शने
मुर्जरभाषायां द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

અધ્યાય ૪૩ મો. અર્જુન દૈવી સંગીત શીખ્યો.

પ્રેમાલ્લસ ઉવાચ—દર્શ સ પુરી રમ્યાં સિદ્ધચારણસેવિતાં
સર્વતુલુસુમેઃ પુણ્યેઃ વાદપેદવશોમિતાં ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! પછી અર્જુને, સિદ્ધ અને ચારણોએ સેવેલી, સર્વ ઋતુમાં શ્રેષ્ઠ પુષ્પોવાળા વૃક્ષોથી શોભાયમાન અને રમણીય ઇંદ્રની પુરી જોઇ. વળી તેને ત્યાં સફેદ કમળ તથા પવિત્ર સુગંધવાળા પુષ્પોની સુગંધથી ભરેલો વાયુ જેને વાતો હતો એવા અર્જુને, અપ્સરાના ગણોએ સેવેલું, શ્રેષ્ઠ પુષ્પોવાળા વૃક્ષોથી શોભતું, અને જેને તપ તીર્થોમાં સ્નાન અને દાન કર્યાં વગરના તથા યજ્ઞનો નાશ, મદિયાનું પાન અને ગુસ્સી સૈયાને વિષે ગમન કરનાર દુષ્ટાત્માવાળા પુરુષોને માત્ર દિવસ પછી જોવામાં ન આવે એવું તથા જેમાં દિવ્ય ગાયન થતું એવું નંદન નામનું વન જોયું. પછી હે રાજન ! ગંધર્વો તથા અપ્સરાઓએ સ્તુતિ કરેલા, પુષ્પની સુગંધવાળા વાયુએ પાવન કરેલા અને મોટી ભુજવાળા અર્જુને, ઇંદ્રની પ્રિય સ્વર્ગપુરીમાં પ્રવેશ કરી દેવતાઓની ઇચ્છા પ્રમાણે ગતિ કરનાર હજારો વિમાનો આવતાં તથા જતાં જોયાં. જ્યારે હવે પામેલા દેવતા, ગંધર્વો, સિદ્ધો અને ઋષિઓએ સર્વને આનંદ આપનાર અર્જુનની પૂજા કરી, સારે ઋષિઓએ આશિર્વાદ આપ્યો હતો જેને તથા ગંધર્વો સ્તુતિ કરતા હતા જેની અને જેની આગળ વાણંતો વાગતાં હતાં એવા અર્જુને જ્યાં થાંખ તથા નગારાં વાગતાં હતાં એવા સુરવીથી નામના મોટા માર્ગ પ્રથમે આવી, સાખ્ય દેવતા, વિષ્ણુદેવ, ઓમજીપચાસ વાયુ એ અવનિદ્રાચાર, જાર સૂર્યો, આઠ વસુ, અગિયાર રૂદ્રો, દોષ વગરના બ્રહ્મર્ષિઓ, દ્વિલીપાદિ અમંજ્યાત રાજઋષિઓ, તુષિત્ર, નારદ, હાહા તથા કુહુ ગંધર્વોને વિધિયુક્ત યથાયોગ્ય મળી, છેટેથી સો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરેલા પોતાના પિતા ઇંદ્રને જોઇ, રથમાંથી ઉતરી જેની ઉપર સફેદ ઓઝ પડેલું હતું, જેને સુગંધયુક્ત પંખાઓથી પવન દોળાતો હતો, તથા જેની વિશ્વાવસુ આદિ ગંધર્વો ગાયનથી અને ઋષિઓ સામાદ્રિ ચાર વેદોના મંત્રોથી સ્તુતિ કરતા હતા એવા તે ઇંદ્રની પાસે આવી હાથ જોડી નમસ્કાર કર્યાં. ઇંદ્ર તેને પોતાના રથજી એ હાથથી બેટી પોતાની પાસે પોતાના આસન ઉપર બેસારી તથા તેના મસ્તકના કેશ સુધીને પોતાના બ્રાજામાં બેસાડ્યો. પછી જ્યારે અર્જુન, ઇંદ્રના કહેવાથી તેની પાસે તેના આસન ઉપર બેસીને બીજે ઇંદ્રજી હોય શું એમ શોધવા લાગ્યો. ઇન્દ્રાસુરનો શત્રુ ઇંદ્ર, પ્રીતિથી તેના મુખ તથા ધનુષની પ્રત્યંચા બેઝીને બાણો મૂકવાથી ઠીણ થયેલા સુવર્ણના દંડ સરખી આકૃતિવાળા હાથ ઉપર પોતાનો હાથ ફેરવી તથા તેને સાત્વના કરતાં આસ્તેથી પોતાનો ખભો ઠોડીને, રનેહથી અર્જુન એક આસન ઉપર બેઠેલા હતા તેથી, જેમ સુશ્વ પશુની યોદ્ધાને દિવસે આઘ્રશમાં સૂઈ તથા ચંદ્ર શોભે, તેમ શોભતા હતા. તે સમયે ત્યાં ગાયન કરવામાં કુશળ તુષિત્રઆદિ ગંધર્વો વાદન કરતા હતા તથા દેવતાઓના ચિત્તને પ્રસન્ન કરનારી, કમળ સરખા નેત્રાળી પૂતાચી, મેનકા, રંજા, કુંભસોનિ, પ્રજાપતિ, ચિત્રલેખા, અને મધુર સ્વરવાળી સહાદિ અપ્સરાઓ વૃત્ત ન શ્રેષ્ઠ કદિમ્બેશ તથા કમ્બરવાળી તે અપ્સરાઓ સર્વનાં ચિત્ત, શુદ્ધિ અને મનને હરણ કરે એવાં પોતાનાં ઇંપાયમાન સ્તન, કપાલ, હાવજાવ તથા વચનની મધુસ્તાએ કરીને સર્વનાં ચિત્તની વ્રતિથી પોતામાં બેઝતી હતી.

અર્જુનઃ કંપમાનૈઃ મનોધરૈઃ
કદાક્ષમહાવમાધુર્યેષ્વેતો બુદ્ધિમનોહરૈઃ ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि इंद्रलोकाभिगमनपर्वणि गुर्जरभाषायां
त्रिभुवत्सारिणीऽध्यायः ॥ ४३ ॥

અધ્યાય ૪૩ મો. ઇન્દ્રાર્જુન મેળાપ.

वैशंपायन उवाच—ततो देव स गंधर्वाः समादायार्धमुत्तमं
शक्रस्य मतसाहाय्यं पार्थमानर्चुरञ्जना ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ત્યાર પછી ગંધર્વો સહિત દેવતાઓએ, ઇન્દ્રને મત બાણી હાથમાં ઉત્તમ અર્ધ્વ તથા આયમની આપી ઇન્દ્રના ધરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. હે રાજન ! એ પ્રમાણે જેનો મોટો સત્કાર થયો હતો એવો અર્જુન, પોતાના પિતા ઇન્દ્રના ધરમાં રહીને, તેની પાસેથી જગતનો સંહાર કરે એવાં મહાન શ્રેષ્ઠ અસ્ત્રોની વિદ્યા શિખ્યો. પછી હે રાજન ! પાંડુ રાજાના પુત્ર અર્જુને ઇન્દ્રના હાથમાંથી તેને પ્રિય એવું વજ્ર તથા શત્રુઓથી સહન ન થઈ શકે એવું અસ્ત્ર લઈ તેની આગ્રાથી ત્યાં પાંચ વર્ષ સુધી રહી પોતાના બાક્યોને યાદ કર્યાં. હવે તે પહેલાં એક દિવસે ઇન્દ્ર કુંતીના પુત્ર અર્જુનને કહ્યું કે, તું મનુષ્ય લોકમાં નથી એવી નૃત્ય, ગાયન તથા વાજાંત્ર વગાડવાની વિદ્યા ચિત્રસેન પાસેથી શીખ, તારૂં કલ્યાણ અવશ્ય થશે એમ કહી તેને ચિત્રસેનને સ્વાધિન કર્યો. પછી જેની સાથે રહીને અર્જુન ક્રોડ કરતો હતો તે ચિત્રસેને તેને નૃત્યાદિ સર્વ વિદ્યા શિખવવા માંડી, છૂતમાં સર્વસ્વ દારી જવાને લીધે દુઃશાસન તથા શકુનિને મારવાની ઇચ્છાથી નિરંતર ક્રોધયુક્ત અર્જુન સુખ નહીં પામતો હતો તોપણ ક્રોધ ક્રોધ વેળા તેની સાથે પ્રીતિ કરી તેની પાસેથી નૃત્ય ગાયન અને વાજાંત્ર વગાડવાની વિદ્યા શિખ્યો. નૃત્ય તથા વાજાંત્ર વગાડવારૂપ અનેક ગુણો અને ગાયનના અર્થરૂપ સર્વ ગુણો શિખેલો તથા શત્રુઓનાં પરાક્રમનો નાશ કરનાર અર્જુન, પોતાના બાક્યો અને માતા કુંતીને યાદ કરતાં સુખ નહીં પામતો હતો.

सराक्षितो नृत्यगुणाननेका न्वादित्रगीतार्थगुणांश्च सर्वान्
न शर्मलेमे परचारंता भ्रातृन्स्मरन्मातरं चैव कुन्ती ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि इंद्रलोकाभिगमनपर्वणि गुर्जरभाषायां
त्रिभुवत्सारिणीऽध्यायः ॥ ४४ ॥

અધ્યાય ૪૫ મો. અર્જુનને ઉર્વશીનો મોહ.

वैशंपायन उवाच—आदावेवाथ तं शक्रश्चित्रसेनं रक्षी प्रसीत्
पार्थस्य चक्षुर्गृह्ण्य सक्तं विज्ञाय वासवः ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! હવે તે પહેલાં શક્ર ચિત્રસેનના સમયને જિમે બાંધ,

અર્જુનનાં તેજ ઉર્વશી અપ્સરામાં આસક્ત થયેલાં જોઈ ચિત્રસેન મંધર્વને કહેવા લાગ્યો કે, હે મંધર્વના રાજા ચિત્રસેન ! તું મારા કહેવાથી અપ્સરાઓમાં શ્રેષ્ઠ ઉર્વશીની પાસે જા, ને જેમ તે અપ્સરા અર્જુનને પ્રાપ્ત થાય તથા જેમ અહીં સત્કાર પામેલો અર્જુન મારી પાસેથી વિદ્યા શિક્ષિત બનેા પામ્યો તેમ ઓળના સંજમાં કુશળ થાય તેમ કર. હે રાજા ! એ પ્રમાણે ઇન્દ્રની આજ્ઞા મુજબ હતી જેને એવો મંધર્વનો રાજા ચિત્રસેન, તેમ 'મહા સાઈ' એમ કહી મહા સ્વરૂપવાળી ઉર્વશીની પાસે ગયો, ને તેને જોઈને હર્ષ પામ્યો. પછી ઉર્વશીએ 'ભામે આભા,' એમ કહીને સત્કાર કર્યો હતો જેનો એવો તથા મુખે કરીને જોયો મંધર્વ ચિત્રસેન, ઉર્વશીને હાસ્ય પૂર્વક કહેવા લાગ્યો કે, હે શ્રેષ્ઠ દેહવાળી ઉર્વશી ! હું સ્વર્ગના રાજા અને તારા હાવભાવથી હર્ષ પામેલા ઇન્દ્રની આજ્ઞાથી જે કારણસર તારી પાસે આભો છું તે તને જાણુચ્છામાં હશે, તોપણ હું તે સાંભળ. હે શ્રેષ્ઠ હાસ્યવાળી ! જે દેવતા તથા મનુષ્યોમાં ક્રાંતિ, લીલા, સ્વરૂપ વ્રત, ઇન્દ્રિય છતરી, ગજ તથા પરાક્રમે કરીને પ્રસિદ્ધ, વિદ્યા અને ઐશ્વર્યનાં તેજ તથા સૌર્ષ્ય પુકત, ક્ષમાવાન, અદેખાર્ષ સહિત મારે વેદ અને ક્ષતિહાસીને જાણનાર, ગુરુજનોની સેવા કરનાર, શંકા શુદ્ધિમાન પોતાની ઓળે વિશે પ્રીતિમાન, આહસ્ય રહિત, મોટા મુજમાં ઉત્પન્ન થયેલો, તરૂણ ઇન્દ્રની પેઠે એકલો સ્વર્ગની રક્ષા કરવાને સમર્થ, કાષ્ઠનો કરેલો ઉપકાર પોતાને મોરેથી નહીં બોલનાર, સ્કપુરુષોનો સત્કાર કરનાર, પશુાં ક્રીડાં લક્ષ્યને જલદીથી જોનાર, પ્રિય વચન બોલનાર, સ્નેહ સમ્પન્નર માનવ્ય લોભિને ખાનપાનાદિ પદાર્થો આપનાર, સત્યવાદી, સર્વત્ર સન્માન પામેલો, પોતાની મતલબ જેટલું બોલનાર, શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપવાન, અહંકાર રહિત, પોતાના આગ્રિતજનો ઉપર દયાવાન, સર્વને સુખ આપનાર, મુદ્ધમાં સ્થિર થઈ જો રહેનાર અને બીજા પણ ઇન્દ્ર તથા વરુણાદિ લોકપાલના સરખા ગુણવાળો મહા ધરવીર અર્જુન સ્વર્ગલોકમાં આવ્યો છે તે તારા જાણુચ્છામાં હશે, મારે હે ઉર્વશી ! તું આજ ઇન્દ્રના કહેવાથી તેની પાસે જા. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! પછી એ પ્રમાણે ચિત્રસેન મંધર્વનાં વચન સાંભળી આનંદ પામેલી અપ્સરાઓમાં શ્રેષ્ઠ ઉર્વશી કરીને બોલી કે, હે મંધર્વરાજા ચિત્રસેન ! તમે અને અર્જુનના જે મુલ્યે કલા તે મેં પૂર્વે જે દિવસથી સાંભળ્યા છે, તે દિવસથી મારું ચિત્ત તેમાં છે મારે હમણાં તેને વિશે કંઈ નવીન ચિત્ત લગાડવું નથી. હે મંધર્વ ! અર્જુનના પણા મુલ્યને લીધે ઉત્પન્ન થયો છે હાન જેને એવી હું ઇન્દ્રની આજ્ઞા તથા તમારી પ્રેરણાથી જેમ અને સુખની પ્રાપ્તિ થાય તેમ તેની પાસે જઈશ અને તમે તમારી હૃદય પ્રમાણે જાઓ.

નર્મદે સ્વાનિચીગ્ન સ્વપ્તઃ સંપ્રજયન્ શ

સસ્ય ઘાઈ જાગેન કાલ ન જાતમમ્સયા

ગચ્છત્વં ચિયાકામમાગમિષ્યામ્બહસુચં ॥

इति श्रीमद्भारत नचपनि द्रकोकामिगमनचपनि चित्रसेनोपकीर्तनवादे
मुर्धनवापावा पंचपर रिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

સત્યવાદી

અધ્યાય ૪૬ એ. ઉર્વશી ને અર્જુન.

નિવૃત્તિ ઉવાચ—સતી નિવૃત્તિ મંધર્વે પાછલે પિપ્પિલા

ઉર્વશી ચ દેવતાઈ પાર્વતી વચ્ચેલાવત ॥

વૈશંખ્યન કહે છે—હે જનમેજય ! ત્યાર પછી મહા સ્વરૂપવાળી તથા અર્જુનની પ્રાર્થના કરવામાં ઇચ્છવાળી ઊર્વશીએ, જેણે પોતાનું ઇચ્છિત કામ કર્યું હતું એવા મધર્વ ચિત્રસેનને જ્યાંની રાજ આપી સ્નાન કર્યું. પછી સુંદર અલંકારો, ચંદન તથા મેઘ પુષ્પો ધારણ કરવાથી અને અર્જુનના સ્વરૂપનો પોતાના મનમાં વિચાર કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલા કામનાં જાણેએ કરીને વિધાયકું હતું મન જેનું એવી, કામ ઉત્પન્ન થવાથી તાપ પામેલી અને જેમ શ્રેષ્ઠ ઝાઝાથી મિશ્રવેલી મોટી જાળાને વિષે મોટા ઉદાર મને કરીને પ્રાપ્ત થયેલા અર્જુનને રમણ કરાવવાથી હર્ષ ઉત્પન્ન થાય તેમ હર્ષયુક્ત થયેલી ઊર્વશી, અધારી રાત્રિએ ચંદ્રના ઉગવા વખતે અર્જુનનાં સ્થાનક પ્રત્યે જવા સાર પોતાના ધરમાંથી નીકળી. તે વખતે હે રાજન ! જે કોમળ, વાંકા અને લાંબા લાથમાં ઝંડીવાળું કમળનું પુષ્પ ગૃહણ કર્યું હતું, તે લાથ પોતાના વેણીવાળા કેશ ઉપર રાખવાથી તથા પોતાની બુક-ટિનું ચપ્પલનું, બોલવાની મિઠાશ, સ્વરૂપની કીર્તિ અને ઉદારતાએ કરીને આત્યંત શૌભતી તે અપ્સરા, જેમ પોતાના ચંદ્ર સરખા શૌભાયમાન મુખે કરીને ચંદ્રને યુદ્ધ કરવા સાર બોલાવતી હોય, તેમ રસ્તામાં ચાલી જતી હતી. પછી શ્રેષ્ઠ સુમધી પદાર્થો તથા ચંદન ધારણ કરેલાં અને ગળામાં પહેરેલા હારો જેઓ ઉપર રજા હતા એવાં સ્તનો જેનાં શૌભતાં હતાં એવી, સ્તનોના બારથી પગલે પગલે નમતી, ઉદર ઉપર ત્રણ વાટા પડતા હતા જેને એવી, સુંદર મધ્યભાગ તથા કટિમેખળાયુક્ત મોટા કટિપટ્ટા જામવાળી, ગુપ્ત ધુંટણ, ત્રાંબા સરખાં લાલ તળાં અને આંગળીઓ હતી જેની એવા કામળા સરખા ઉંચા પગને વિષે નેપુર પહેરેલી, થોડીક મદિરાનું પાન કર્યું હતું જેણે એવી, પોતાના મનમાં કામ ઉત્પન્ન થવાથી આનંદયુક્ત, ધણાં આશ્ચર્યવાળાં સ્વર્ગમાં સિદ્ધ, ચારણ તથા મધવોને જેવાલાયક અંગવાળી, આકાશ સરખા રંગવાળું વસ્ત્ર ધારણ કરેલી અને મોટા ઋષિઓનાં મનને ષણ મોહ કરે એવા સ્વરૂપવાળી ઊર્વશી, પવન તથા મનના જેવી ગતિએ કરીને અર્જુનના ધર પ્રત્યે આવી. તે વખતે તેના દરવાજાની ચોકી કરનાર પુરૂષોએ અર્જુન પાસે જઈ તેને ઊર્વશી આવી છે, એવી ખબર આપી પછી હું, રાત્રિને વિષે આવી છું. માટે અર્જુન પાછી જ, એમ તો નહીં કહે એવી રીતે પોતાના મનમાં શંકાયુક્ત તે અપ્સરા, જ્યારે અર્જુનના ધરમાં ગઈ, ત્યારે તેને જોઈને લજ્જાથી નીચું જોયું હતું જેણે એવા અર્જુને, નમસ્કાર કરી તથા યુગ્મની માફક પૂજા કરીને કહ્યું કે, હે અપ્સરાઓમાં શ્રેષ્ઠ ઊર્વશી ! હું તને મસ્તકે કરીને નમસ્કાર કરું છું, ને તું મને શું આજ્ઞા આપે છે. કારણ મારાંપ તારો ચાકર તારી પાસે હુકમ ઉઠાવવા ઉભો છે. હે જનમેજય ! એવી રીતે અર્જુનનાં વચન સાંભળવાથી ગયું હતું દેહનું જ્ઞાન જેને એવી તે બોલી કે, હે મનુષ્યોમાં ઉત્તમ અર્જુન ! જેમ મને ચિત્રસેન મધર્વે કહ્યું છે તથા હું તમારી પાસે આવી છું, તે કહું તે સાંભળો. હે અર્જુન ! જ્યારે તમારા અહીં આવવાના આનંદને વિષે સર્વ તથા અગ્નિ સરખા શૌભાયમાન અને સમૃદ્ધિએ કરીને પ્રકાશમાન રૂદ્રો, અશ્વિનીકુમારો, આઠ વસુ, મોટા ઋષિઓ, શ્રેષ્ઠ રાજાઓ, સિદ્ધો ચારણ, યજ્ઞે તથા નાગોના ગણો માન સહિત મોટા મહિમાથી બેઠેલા હતા તથા મધર્વો વીણા આદિ વાજાંત્રો વગાડતા હતા અને મનને આનંદ આપે એવું ગાયન થતું હતું ત્યારે, હે મોટાં નેત્રવાળા અર્જુન ! તમે સર્વ અપ્સરાઓની મધ્યમાં ઉભેલી મારી સામે નેહથી જોયું. પછી હે શ્રેષ્ઠ ! તમારા પિતા ઇંદ્રે આજ્ઞા આપ-

વાથી સર્વ દેવતાઓ તથા અપ્સરાઓ પોતપોતાનાં સ્થાનક પ્રત્યે ગયાં. હે કમળ સરખાં નેત્રવાળાં ! ઇંદ્રની આજ્ઞાથી ત્રિસેન મધેવે મારી પાસે આવી અને કહ્યું કે, હે અપ્સરા ! મને સ્વર્ગના રાજા ઇંદ્ર તારી પાસે મોકલ્યો છે, માટે તું તેનું તથા માફ અને તારૂં શ્રિય થાય તેમ કર. હે એવી રીતે કે તું, પુદ્ગમાં ઇંદ્ર સરખા પરાક્રમી તથા સદૈવ ઉદારતાદિ ગુણ-યુક્ત અર્જુન પાસે જન્મને, તેની સંભોગ વારતે પ્રાર્થના કર. હે મોટી ભુદિવાળા અર્જુન ! હું, મધેવનાં વચન સાંભળી 'ઇંદ્ર આતા આપી છે' એમ જાણી તમારી સેવા કરવા સારૂં આહીં તમારી પાસે આવી છું. વળી હે શરવીર ! તમારા ગુણો સંભળવાથી તમારામાં જે આયુ છે મિત જેનું એવી અને કામદેવને વશ થયેલી અને તમે ધણા દિવસથી મૃતિજીત છો, માટે મારો મનોરથ તમારી સાથે કીડા કરવાનો છે.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે સ્વર્ગમાં ઉર્વશી અપ્સરાનાં વચન સંભળવાથી લલ્લનયુક્ત થયેલો અર્જુન, પોતાના લાયકી કાન બંધ કરીને બોલ્યો કે, હે શ્રેષ્ઠ મધ્ય ભાગ્યવાળા ! તું અને નહીં સંભળવા લાયક વાક્ય કહે છે પણ મને તો મારા ગુરુજનોની શ્રિયો જરોજર છે. હે કલ્યાણરૂપ ! જેમ મોટાં ભાગ્યવાળા મારી માતા કુંતી, માદ્રી તથા ઇંદ્રાણી છે, તેમજ તું પણ છે. હવે હે શ્રેષ્ઠ ! જ્યારે ઇંદ્રની સભામાં નૃત્ય થતું હતું ત્યારે મેં તારી સામું જોયું તેનું કારણ કહું તે સંભળ. હે ઉર્વશી ! જ્યારે મેં તને ઈડી, ત્યારે આ આપણા પુરવંસની ઉત્પન્ન કરનારી માતા છે એમ માનીને હર્વથી તારી સામું જોયા કયું. હે અપ્સરા ! તું તારા મનમાં અધર્મરૂપ વિચાર કરવા લાયક નથી, કારણ અમારી ગુરૂરૂપ માતાથી પણ અધિક તું છે. ઉર્વશી બોલી કે, હે દેવતાના રાજા ઇંદ્રને આનંદ આપનાર ! અમે સર્વ અપ્સરાઓ લાજ વચરની છીએ, માટે હું માતા જરોજર મહાવા લાયક નથી. હે શરવીર ! જેઓ પુરવંસના પુત્ર તથા પૌત્ર આદિ તપશ્ચર્યાએ કરીને અહીં સ્વર્ગ પ્રત્યે આવે છે તેઓ સૌ અમારી સાથે કીડા કરે છે. પણ તમારી પેઠે આવો વિચાર કરતા નથી. હે માન આપનાર ! તમે મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. મારો ત્યાગ કરવા લાયક નથી, કારણ હું કામે કરીને તાપ પામેલી તથા તમારામાં પ્રીતિવાળી છું, માટે માફ ભજન કરો. અર્જુન બોલ્યો કે, હે નહીં નિંદા કરવા લાયક શ્રેષ્ઠ મુખવાળા અપ્સરા ! હું, જે તને વાક્ય કહું, તે તું, દિકાઓ તથા વિદિકાઓ સર્વ સાંભળો. હે નિષ્પાપ ! જેમ અમારા વંસની વૃદ્ધિ કરનાર માતા કુંતી તથા માદ્રી અને શયી છે તેમ તું પણ અમારા વંસને ઉત્પન્ન કરનારી તેઓ જરોજર છે, માટે હું તારા પગમાં મસ્તક મૂકી પગે લાગું છું, વાસ્તે જ, કારણ આપણે જોઈ જેમ પુત્ર માતાની રક્ષા કરે તથા માતા પુત્રની રક્ષા કરે, તેમ પરસ્પર રક્ષા કરવા લાયક છીએ.

વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન ! એ પ્રમાણે જ્યારે અર્જુનને કહ્યું, ત્યારે કોષિ કરીને મૃતિજીત થયેલી, કંપતી તથા બ્રહ્મી જેણે મધ્યવી હતી એવી ઉર્વશી, અર્જુનને કાપ આપતાં બોલી કે, હે અર્જુન ! તમે, તમારા પિતા ઇંદ્રની આજ્ઞાથી પોતાની મેજે આવેલી અને કામનાં બાણને વશ થયેલી અને સ્વીકારતા નથી માટે ત્રિયોની મધ્યમાં નૃત્ય કરનાર બંધન નામથી પ્રસિદ્ધ થાએ, નપુંસક પુરુષની માફક દેરસો. હે રાજન ! કોષિથી દરકતા હતા એમ જેના એવી ઉર્વશી, એવી રીતે અર્જુનને કાપ આપીને પોતાના પગ પ્રત્યે ગઈ. ત્યાર પછી અર્જુનને તે શમિને વિષે પોતાની પાસે આવેલા ત્રિસેનને, ઉર્વશીનું સર્વ જ્ઞાંત

હકી સંભળાવ્યું. તેણે તે ઇન્દ્રને હકી સંભળાવ્યું. પછી ઇન્દ્રે એકાંતમાં અર્જુનને બોલાવી સાત્વ-
ના કરતાં હકું કે, હે શ્રેષ્ઠ ભુદિવાળા અર્જુન ! કુંતીને તારા સરખો પુત્ર છે, તેથી જ્ય-
તમાં તે સુપુત્રવાળી કહેવાય છે, તેં આજ તારા ધૈર્યે ઋષિઓને પણ જીત્યા. હે મોટી
ભુજવાળા ! જે તને ઉર્વશીએ શાપ આપ્યો, તે તને અર્ધની સિદ્ધિ કરનાર થશે, કેમકે
તમારે સર્વ બાધઓને તેરમે વર્ષ છાનું રહેવું છે, મારે જ્યારે તમે કૌરવો પાસે કરેલા વહાક
પ્રમાણે રહો. ત્યારે તું ઉર્વશીના આપેલા શાપ પ્રમાણે તૃત્યાદિ કરતાં એક વર્ષ સુધી રહે
જે, ને તે વર્ષ પૂરું થશે ત્યારે પાછો પુરુષપણાને પામીશ. અર્જુન એ પ્રમાણે ઇન્દ્રનાં વચ્ચે
સાંભળી હર્ષમુક્ત થયો પણ ઉર્વશીએ આપેલા શાપને પોતાના મનમાં કંઈ વિચાર કરતો
નહી હતો, મોટા યશવાળા ચિત્રસેન ગંધર્વની સાથે સ્વર્ગમાં અનેક તરેહની કીડા કરતો
હતો. હે જનમેજય ! જે કોઈ પુરુષ નિત્ય પાંડુ રાજના પુત્ર અર્જુનનાં આ વૃત્તાંતને
શ્રવણ કરશે તો તેની ઇચ્છા પાપરૂપ વિષયાદિમાં પ્રવર્ત થશે નહીં.

इदं च शृणुषाद्बृहत्तं निस्त्वं पंडुसुतस्य वै

न तस्य कामःकामेषु पापकं प्रवर्तते ॥

इति श्रीमत्भारत-नवर्वाणि इंद्रलोकाभिगमनपर्वाणि उर्वशी-
मुर्जरभाषायां षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

અધ્યાય ૪૭ મો. લોભશને ઉપજેલું આશ્ચર્ય.

વૈશંપાયન ઉચ્ચાચ—કદાચિદટમાનસ્તુ મહર્ષિઠ્ઠલોમશઃ

जगाम शक्रभक्तं रंन्द्रादेदृक्षया

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! હવે એક દિવસના સમયે સ્વર્ગને પૃથ્વી ઉપર
ફરતા એવા લોભશ ઋષિ, ઇન્દ્રને મળવા સારૂ સ્વર્ગ લોકમાં આવ્યા. ઋષિએ ઇન્દ્રને મળી તથા
નમસ્કાર કરીને, તેના અર્ધાસન ઉપર બેઠેલા અર્જુનને જોયો. ઇન્દ્રની આગામી તે આસન
ઉપર એક મુદ્ધિ દર્બ પાથરી તેની ઉપર બેસીને પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે,
આ ધ્વનિય કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા અર્જુન ઇન્દ્રના અર્ધાસનને કેમ પામ્યો હશે, તેણે એવા
શું સુકૃત કર્મ કર્યા તથા કયા લોકને જીત્યા હશે કે જેથી તેને અર્ધાસનની પ્રાપ્તિ થઈ ? હે
રાજન ! પછી શ્રીના પતિ, વૃત્રાસુરનો નાશ કરનાર ઇન્દ્રે, તેમના મનની વાત જાણી હકું
કે, હે બ્રહ્મર્ષિ ! તમારા મનમાં જે શંકા ઉત્પન્ન થઈ નિવૃત્ત છે તે જાય તેમ હું કહું જે
સાંભળો. મનુષ્ય દેહને પામેલો અર્જુન કેવળ મનુષ્ય નથી, મારો પુત્ર છે ને કોઈ કારણસર
અમ્મ લેવા સારૂ અહીં આવ્યો છે, હે ઋષિ ! અર્જુન સર્વ ઋષિઓમાં શ્રેષ્ઠ પુરુષ પુરુષ
છે, તેને તમે જાણતા નથી ? અર્જુન તથા એને મનુષ્ય દેહ ધારણ કરવાનું કારણ હું કહું
તે સાંભળો. પૂર્વે ઋષિયો તથા દેવતાઓ પણ જેને જોવાને સમર્થ થતા નહિ તથા જ્યાંથી
સિદ્ધ અને ચારણાદિને સેવન કરવા લાયક મંત્રાણ ઉત્પન્ન થયાં છે, તે આશ્રમમાં તપશ્ચર્યા
કરનાર નર તથા નારાયણ હતા. તેઓ મારા કહેવાથી કાર્ત્તવ્યે અર્ધે પૃથ્વીને વિષે જાણતા
છે. જેઓ શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન એવા નામથી વિખ્યાત છે, તેઓ પરાક્રમથી પૃથ્વીને ભાર
ઉતારશે. પૃથ્વી વિષે યદુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણ છે તે ઋષિય દેવ નામના ભગવાન

છે. પૂર્વે અથ સાડ પૃથ્વીને ખોદતા એવા સગર રાજનના સાડ દગર પુત્રને બાળી ભસ્મ કરનાર તે, અમે દેવતાઓનું કાર્ય યુદ્ધમાં અવશ્ય કરશે. તમારે તેને અલ્પ પરાક્રમી જણાવનારી. હે ઋષિ ! જે પૂર્વે નર નામના ઋષિ દત્તા, તે આ અર્જુન છે માટે વરદાને કરીને ચોક્કસ પામેલા, અમારું અવળું કરવામાં તત્પર, દેવતાઓનો નાશ કરવા ઇચ્છનાર, બળ તથા અર્ધવાળા, દેવતાઓને નહીં મજાકરનાર, પાતાળમાં રહેનાર, મહા બળકર પરાક્રમવાળા અને જેઓની સાથે દેવતાઓ યુદ્ધ કરવા સમર્થ નથી એવા કનુ નામના દૈત્યના પુત્રો નિષ્વાત કવચો છે, તેઓ જ્યારે અહીં આવશે ત્યારે તેઓ સર્વનો નાશ કરીને, પૃથ્વી વિષે જશે. હે ઋષિ ! જ્યાં સુધી અર્જુન, દૈત્યોનો નાશ કરવા સાડ અહીં સ્વર્ગમાં રહે ત્યાંસુધી તમે ચારી આગ્રાથી પૃથ્વીને વિષે કામ્યક નામના વનમાં જાઓ, કારણ ત્યાં નિવાસ કરીને રહેલા મહા યજ્ઞવેદી યુધિષ્ઠિર રાજાને તમે જોશો ને કું તમને તેમને કહેવાનો સંદેશો કહું તે તમારે એવી રીતે કહેવો કે, તમારે અર્જુન સંજંઘી કંઈ પણ ખેદ કરવો નહીં, કારણ અર્જુનને સર્વ અસો તથા તેની વિદ્યા અને નૃત્ય, ગાયન તથા વાજાનંત્ર વગાડવાની સર્વ વિદ્યા મેળવી છે, પણ તે અસ વાપરવાની તથા પોતાના બળની પરીક્ષા કર્યા વગર યુદ્ધમાં બીજા અને દ્રોણાચાર્યોદિ જીતાશે વા નહીં જીતાય એવું ચોક્કસ થઈ શકે નહીં માટે તેની પરીક્ષા કરીને તમારી પાસે જલદીથી આવશે. હે રાજન ! પોતાના બાધઓ સહિત તમે પૃથ્વીને વિષે એકાંત સ્થળવાળાં તીર્થો હોય તે પ્રત્યે જવા લાયક છો. કારણ તીર્થોમાં સ્નાન કરવાથી પાપરહિત થઈને રાજ્ય ભોગવશો. હે ઋષિ ! તમારે એ પ્રમાણે મારો કહેલો સંદેશો યુધિષ્ઠિરને કહેવો. તપશ્ચર્યારૂપ બળવાળા તમે, પૃથ્વીને વિષે ફરનાર યુધિષ્ઠિરની રક્ષા કરવા લાયક છો, માટે પર્વતો તથા મહા બળકર વનમાં રાક્ષસો રહે છે. તેઓથી સાવધાન રહેજો. એ પ્રમાણે ઇન્દ્રે કહ્યું, ત્યાર પછી અર્જુન બોલ્યો કે, હે લોભચ ઋષિ ! તમારે મારા બાધ યુધિષ્ઠિરની સાવધાનપણાથી રક્ષા કરવી, હે મોટા મુનિ ! તમારાથી રક્ષા પામેલા યુધિષ્ઠિર જેમ તીર્થાટન કરતાં બાધોને દાન આપે તેમ ઉપદેશ કરવો. વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન ! એ પ્રમાણે લોભચ ઋષિ, ઇન્દ્ર તથા અર્જુનના વચન સાંભળી ‘ધણું સાડ’ એમ કહીને, કામ્યક વનપ્રત્યે જવા સાડ સ્વર્ગથી પૃથ્વીપર આવ્યા. કામ્યક વનમાં આવીને તેમણે બાધો તથા તપસ્વી પુરોહિતો કરીને ચોતરફથી વિદાયલા શત્રુઓનો નાશ કરનાર કુંતીના પુત્ર ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરની મુલાકાત લીધી.

इदं तत्र कौतेयं धर्मराजमारं मं

तावत्सर्वा भिक्षीय सर्वतः परिवारितं ॥

इति श्री महाभारते वनपर्वणि इंद्रलोकाभिगमनपर्वणि लोचनमने
गुर्जरनाथाय नमः चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

~~~~~

અધ્યાય ૪૮ મો. ધૃતરાષ્ટ્રનું પરિદેવન.

જન. — ઉવાચ—મત્સ્યમુતમિદં કર્મ પાર્થસ્વામિતતેજસઃ

તત્રોદ્ધૃતો મહાપ્રાકઃ મૃત્વા વિદ્ય કલ્પકલ્પી ॥

જનમેજય પ્રુછે છે—હે બાહલ્ય ! મોટી બુદ્ધિવાળા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા, મહા પરાક્રમી અર્જુનનું

ઇંદ્રલોક પ્રત્યે જવારૂપ કર્મ સાંભળીને શું બોલ્યા ? વૈશંપાયન કહે છે-હે જનમેજય ! અં-
બિકાના પુત્ર ધૃતરાષ્ટ્ર રાજ્યે, વ્યાસજીથી અર્જુનનું સ્વર્ગ પ્રત્યે જવારૂપ કર્મ સાંભળીને,
પોતાના સારથિ સંજયને કહ્યું કે, હે સૂત ! મેં, જે શુદ્ધિવાન અર્જુનનું સ્વર્ગ પ્રત્યે જ-
વારૂપ કર્મ સાંભળ્યું તે તને પણ ખરેખર ખબર હશે. હે સારથિ ! સ્ત્રી સંગાદિ વિષયમાં
મદોન્મત્ત, મંદ શુદ્ધિવાળો તથા પાપ નિશ્ચયવાળો મારો પુત્ર દુર્યોધન સર્વ પૃથ્વીનો નાશ
કરશે, જેની નિરંતર મત્સ્યાવાળી છે અને જેનો યુદ્ધ કરનાર મોટો મોઢો અર્જુન છે, તે
મહાત્મા યુધિષ્ઠિર રાજ્યને ત્રણ લોકનું રાજ્ય પ્રાપ્ત થશે. કારણ યુદ્ધમાં નારાયણ બાણ મૂકનાર
અર્જુનની સામે વૃદ્ધ અવસ્થા વચરતો સાક્ષાત્ મૃત્યુ પણ ઉભો રહી શકે એમ નથી, ત્યારે
પુરૂષમાં કોણ ઉભો રહી શકે તેમ છે. હે સારથિ ! મારા દુષ્ટાત્મા સર્વ પુત્રો મૃત્યુને વશ
થયા છે, કેમકે તેઓને, જેમને કોઇ દુઃખે કરીને પણ જીતવા સમર્થ નથી એવા પાંડવોનો
સાથે યુદ્ધ થવાનો સમય આવે છે. વળી હું યુદ્ધમાં ગાંડીવ ધનુષ્ય ધરનાર અર્જુનને હર્ષ
પમાડે એવા મહારથિ પુરૂષ કોણ છે એમ વિચાર કરું છું, પણ તેવા કોઇ પુરૂષને દેખતો
નથી. જ્યારે દ્રોણાચાર્ય, કર્ણ તથા બિષ્મપિતામહ, અર્જુન સામે યુદ્ધ કરવા ઉભા રહેશે
ત્યારે સર્વ લોકને તે યુદ્ધમાં કોનો જય અને કોનો પરાજય થશે એમ સંશય ઉત્પન્ન
થશે હે સારથિ ! હું આપણો જય થાય એમ દેખતો નથી. કારણ કર્ણ દયાળુ તથા
આજસુ છે, દ્રોણાચાર્ય અને બિષ્મપિતામહ વૃદ્ધ છે તે અર્જુન ક્રોધયુક્ત, મહા બળવા-
ન, દૃઢ પરાક્રમવાળો તથા કોઇનો અપરાધ નહીં સહન કરનાર છે. જ્યારે મારા પુત્રોનું
કોઇથી પણ જય ન મેળવી શકાય એનું પાંડવોની સાથે યુદ્ધ થશે, ત્યારે મોટા થકને પામે-
લા, સર્વ અસ્ત્રવિદ્યામાં કુશળ, મહા શરવીર તથા કોઇએ નહીં જીતવાથી સર્વની હાથર-
તાને હાથજીનાર તેઓને તથા અર્જુનને મારા પુત્રોનો વિનાશ થવાથી નિશ્ચય સંતોષ થશે.
આપણા પક્ષમાં અર્જુનને મારે અથવા જીતે એવો કોઇ નથી. મારા પુત્રોનો નાશ કર્મ
વગર અર્જુનનો મારી ઉપર પણ રહેલો ક્રોધ નિવૃત્ત થશે નહીં. જે ઇંદ્ર સરખા પરાક્રમી
અર્જુન, ખાંડવ વનને વિષે અગ્નિને તૃપ્ત કર્યો છે તથા રાજસૂય યજ્ઞમાં સર્વ રાજાઓને
જીત્યા છે, તે જે બાણો મૂકશે, તે પર્વતના શિખર ઉપર પ્રાપ્ત થયેલા વજ્રની પેઠે નાશ
પામે તેમ નથી. હે સારથિ ! જેમ સૂર્યનાં કિરણો સર્વ સ્થાવાર જંગમને તાપ પમાડે તેમ
અર્જુને મૂકેલાં બાણો મારા પુત્રોને તાપ પમાડશે. યુદ્ધમાં અર્જુનના રથના અવાજથીજ
ભારતની સેના ભય પામીને વીખરાઇ જશે, એમ મને લાગે છે. યુદ્ધમાં સ્વપ્ન ધારણ કરેલો
અર્જુન, પોતાના ભાયાઓમાંથી બાણો કાઢતાં તથા મૂકતાં સ્થિર થઇને, કોણ ઉભો
રહેશે. વિદ્યાતાએ અર્જુન જેવા સર્વનો નાશ કરનાર ઉત્પન્ન કર્યો છે તે ખરેખર કોઇથી ન
જીતાય એવો જ થશે.

યદુદ્ધમન્ત્રવપંશ્ચ વાણાન્ સ્થાતાતતાયી સમરે ચિરી ની

સૃષ્ટોતકઃ સર્વહરો વિદ્યાત્રા મવેચયા તદ્વદ ગરજાનઃ ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि इंद्रलोकाभिगमनपर्वणि धृतराष्ट्रविक्रान्ते
गुर्जरभाषायामष्टचत्वारिंशे अध्यायः ॥ ४८ ॥

અધ્યાય ૪૬ મો. ધૃતરાષ્ટ્રના ખેદમાં અંજયે કરેલી પૂરતી.

સંજય ઉવાચ—યદેતત્કથિતં રાજસ્થયા દુર્યોધન પ્રતિ

સપ્તમેતચ ન તત્થ નૈતન્મિથ્યા મહીપતે ॥

સંજય કહે છે—હે પૃથ્વીપતિ ! તમે દુર્યોધન સંબંધી જે વચન કહ્યાં તે મથાઈ છે, જરાએ ખોટાં નથી. મોટા પરાક્રમી પાંડવો, સભામાં આજુબી દ્રૌપદીને જોઈ તથા દુઃશાસન અને કર્ણનાં અપદિત વચન સાંભળીને, મહા ક્રોધયુક્ત થયા. તે મોટી ખરાબી થઈ છે, એમ મારી મતિ છે. હે મહારાજ ! અર્જુને, યુદ્ધમાં તેનું પરાક્રમ જાણવાની ઇચ્છાથી બિલ્લેનો વેશ ધારણ કરીને તેની સાથે યુદ્ધ કરનાર મહાદેવજીને જાણીએ કરીને અત્યંત સતોષ પમાડ્યો છે. વળી ત્યાર પછી અંજયે લેવા સાડે તપશ્વર્યા કરવાથી શરીરમાં સુકાર્ષ મયેલા અર્જુનને સર્વ લોકપાલોએ પોતાનાં દર્શન આપ્યાં છે, તે આ પૃથ્વી ઉપર મનુષ્ય દેહવાન બીજા કોઈ પુરુષથી થઈ શકે તેમ નથી. વળી જ્યારે અર્જુન મહાદેવજીની સાથે યુદ્ધ કરતાં પરાભવ પામ્યો નહીં ત્યારે તેનો યુદ્ધમાં પરાભવ કરવા કોણ સમર્થ છે ? દ્રૌપદીને ખેંચનાર તથા પાંડવોને ક્રોધ ઉત્પન્ન કરનાર તમારા પુત્રોએ શરીરનાં રૂપ ક્રિયા કરે એવું મહા ભયંકર યુદ્ધ થાય એવું કામ કર્યું છે. જ્યારે દુર્યોધને દ્રૌપદીના સાથળ સામું જોયું ત્યારે તે જોઈને ક્રોધથી ઝોઠ જેના સ્પુરતા હતા એવા બીમસેને તેને કહ્યું હતું કે “ હે પાપી દુર્યોધન ! જ્યારે અમારે તેર વર્ષ વનવાસ બોમવવાનો નિયમ પૂરો થઈ રહેશે, ત્યારે હું મારી ભયંકર વેમવાળી મદાએ કરીને તારા સાથળ ભાગી નાખીશ. ” હે રાજન ! એ પ્રમાણે બીમસેને કહ્યું છે. વળી સર્વ પાંડવો પ્રહાર કરનાર પુરોષોથી ઐશ, મોટા તેજસ્વી, સર્વ અભવિદ્યાને જાણનાર અને દેવતાઓથી પણ ન છતાય એવા છે માટે જ્યારે તેઓ પોતાની સ્ત્રીનું આકર્ષણ થવાથી ક્રોધયુક્ત થશે, ત્યારે તમારા પુત્રોનો નાશ કરશે એમ હું માનું છું.

ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યા કે હે સત ! કર્ણ દુષ્ટ વચન બોલ્યો તેણે કરીને શું થયું, પણ દ્રૌપદી સભામાં આવી એજ મોટામાં મોટું વૈરનું કારણ થયું છે ને તેથીજ હવે જેનો મોટો ભાષ નીતિમાં ચાલતો નથી એવા મંદ બુદ્ધિવાળા મારા પુત્રા જીવતા રહેવાના નથી. તેઓનો મોટો ભાષ મંદ બામવાલો દુર્યોધન, અંધ તથા શક્તિ વમરના અને જોઈને, મારાં વચનને તો સાંભળતોજ નથી, કરણ તેના મંદ બુદ્ધિવાળા કર્ણ તથા શકુનિ આદિ પ્રધાનો તેને ઉશ્કેરે છે. હે સારથિ ! અર્જુન પોતાનાં જાણી આસ્તેથી મૂકે તોપણ તેથી મારા સર્વ પુત્રા બળા ભરમ થાય, ત્યારે ક્રોધ કરીને મૂકે તેથી તેઓ બળા ભરમ થાય તેમાં શું આશ્ચર્ય છે ? તેનાં જાણી દેવતાઓનો પણ નાશ કરે એવા છે. વળી અર્જુનના મંત્રી તથા તેની રક્ષા કરનાર અને સંબંધી તથા લોકના નાશ હારિ ભગવાન છે, તે સર્વને જીતે એમાં શું આશ્ચર્ય ? હે સંજય ! આપણે અર્જુનનું મહાદેવજી સાથે જીત્યોએ કરીને યુદ્ધ થયેલું સાંભળ્યું તે મોટું આશ્ચર્ય છે એમ હું માનું છું. પૂર્વે અર્જુને તથા શ્રીકૃષ્ણે અગ્નિની સહાયતા વાસ્તે ખાંડ વનમાં સર્વ લોકને પ્રત્યક્ષ કર્મ કર્યું તે અને જાણવામાં છે, જ્યારે યુદ્ધમાં અર્જુન, બીમસેન તથા સાત્વત કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણ ક્રોધ પામશે ત્યારે શકુનિ આદિ પ્રધાનો સહિત મારા પુત્રા સર્વથા રહેવાના નથી.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! હવે કાષ્ઠ દિવસના સમયને વિષે મનુષ્યથી ન થઈ શકે એવાં પાંડવોનાં અદ્વિતીય પરાક્રમ સાંભળીને, ચિંતા તથા શોક કરીને વ્યાકુળ થઈ હઈ અંતઃકરણ જેનું એવા ક્રોધયુક્ત અગ્નિકાના પુત્ર ધૃતરાષ્ટ્ર મોટા નિઃશ્વાસ મૂકતા પોતાના સારથિ સંજયને બોલાવીને કહેવા લાગ્યા કે, હે સારથિ ! હું છૂટે કરીને ઉત્પન્ન થયેલા અન્યાય તથા મહા યરવીર પાંડવોનાં પરાક્રમ, ધૈર્ય અને સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ બાધઓની પ્રીતિનું ચિંતન કરતાં રાત્રિ તથા દિવસ ક્ષણ માત્ર પણ શાંતિ પામતો નથી. મોટા બા-
ગવાળા, ઈંદ્ર સરખા પ્રકાશમાન, યુદ્ધમાં મોટા મદોન્મત, દૃઢ આયુધવાળા, જેનાં કસોટી
ધણાં દૂર જાય છે તથા યુદ્ધ કરવાના નિશ્ચયવાળા, યુદ્ધ કરવામાં ચપલ હાથવાળા, મોટા
ક્રોધી, નિરંતર ઉદ્ધોગી, પરાક્રમી, સિંદ સરખા જળવાન અને અધિનિકુમાર સરખા દુઃસહ
નકુલ તથા સહદેવ, જ્યારે બીમસેન અને અર્જુનને આમળ કરીને યુદ્ધમાં ઉભા રહેશે
ત્યારે હે સંજય ! મારી સર્વ સેના નાશ પામશે, એમ હું જાણું છું. વળી દેવતાના પુત્ર
મહારથિ પાંડવો દ્રૌપદીને થયેલા કહેસને કદી છુટા કરશે નહીં. વળી મોટા ધનુષધારી
યાદવો મોટા પરાક્રમી દુપદના વંશના રાજાઓ તથા યુદ્ધમાં શ્રીકૃષ્ણે રક્ષા કરેલા બીજા
પણ રાજાઓ, મારા પુત્રોની સેનાનો નાશ કરશે. હે સતપુત્ર ! જળદેવજી અને શ્રીકૃષ્ણે
ઉરરેરેલા યાદવો, અર્ધકર પરાક્રમી અને જેની મદા સદેવ શિક્ષામાં રહે છે એવા બીમસેન
તથા માંડીવ ધનુષને ધારણ કરનાર અર્જુનના પ્રહારને સહન કરનાર મારા પુત્રોની સેનામાં
કાષ્ઠપણ પુરૂષ સમર્થ નથી; માટે જ્યારે સર્વ સેના તથા મારા પુત્રો નાશ પામશે, ત્યારે
દુર્યોધનને વશ થયેલો હું, મારા રનેહિયોએ, મને છૂતની વખતે જે વચન કહ્યાં છે તથા તે-
ઓના કહેવા પ્રમાણે મેં કર્યું નથી, તે સૌ યાદ કરીશ. સંજય બોલ્યો કે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર !
તમે સમર્થ થઈને તમારા પુત્ર દુર્યોધનને વારો નહીં એ મોટું બૂલ જરેહું કમ કર્યું છે.
છૂતમાં જીતાવલા અને કમ્પક વનમાં થયેલા પાંડવોને સાંભળીને તેઓની પાસે શ્રીકૃષ્ણ,
દુપદ રાજાના પૃષ્ઠપુત્રાદિ પુત્રો, વિરાટ, ધૃષ્ટકેતુ તથા મહારથિ કેકેયોએ જઈને, જે વાક્ય
કહ્યાં, તે મેં તમારા આકરોથી સાંભળ્યાં છે, ને તમને પણ જાણવામાં હતો, તોપણ હું
તમને કહું તે સાંભળ્યા હે રાજન ! જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ પાંડવોની પાસે વનમાં આવી તેઓથી
વિંટાઈને બેઠેલા હતા ત્યારે, તેઓએ તમને કહ્યું કે “ હે શ્રીકૃષ્ણ ! જ્યારે મહાભારત યુદ્ધ
થાય, ત્યારે તમે અર્જુનના સારથિ થાશે. ” એ પ્રમાણે તેઓનાં વચન સાંભળીને તેમના
કહેવા પ્રમાણે કૃષ્ણે કયુલ કર્યું છે. વળી હે રાજન ! મહા ક્રોધી શ્રીકૃષ્ણે વનમાં ક્રિજિશ્વરમુનનાં
અર્ધરૂપ ઉતરી વસ્ત્ર ધારણ કરેલા પાંડવોને જોઈને, યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે “ હે રાજન ! મેં
જે તમારા રાજશ્રવણ યાગમાં તમારા કસ્ત્ર તથા તેજો કરીને ભવ પામેલા વંશ, અંશ, પૌંડ્ર-
ઓડ, ચોળ, દ્રવિડ, તથા અંગ્રક દેશના રાજાઓ અને સમુદ્રના કિનારા ઉપરના દેશના રા-
જાઓ, વળી દ્રક્ષો, ચીનો, સિંધ દેશના રાજાઓ, તુષારો, જમ્બુક, રામકો, મુકો, તંગલો,
કેકય તથા માલવ અને ક્રિશ્નર દેશના રાજાઓએ સમૃદ્ધિ લાવીને તમને આપી હતી, તે
હાથ કૌરવોએ લઈ લીધી છે. હું તેઓનો નાશ કરી તમને પ્રાણી પ્રાપ્ત કરાવીશ. તે એવી
રીતે કે, જળદેવજી, બીમસેન, અર્જુન, નકુલ, સહદેવ, અર્ધર, મદ, સાંભ, પ્રહુમ્ન તથા
મહા પરાક્રમી પૃષ્ઠપુત્રાદિ સહિત, હું યુદ્ધમાં દુર્યોધન, કૃષ્ણ, દુઃશસન અને શકુનિ આદિ
જે અમારી સામે યુદ્ધ કરવા આવશે, તેઓનો નાશ કરીશ. તમે બાધઓ સહિત હસ્તિના-

પુરમાં સ્ત્રીને ઠોરવોની સમૃદ્ધિને ભોગવતા પૃથ્વીનું પાલન કરજો. ” હે રાજન ! એ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળીને, યુધિષ્ઠિર રાજ્યએ પણા રાજ્યોના સમાજમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્નાદિ સાંભળતાં શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે “ હે જન્માર્દન ! હું, તમારી આ સત્યવાણીને માન્ય કરું છું, તમે મારા કનુઓનો નાશ કરો એમ માનું છું, પણ હે મોટી ભુભવાળા, મેં રાજ્યોની વચમાં તેર વર્ષ સુધી વનમાં રહેવું એમ કબૂલ કર્યું છે, તે હે કેસવ ! તમે સત્ય કરો. ” હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી ત્યાં બેઠેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નાદિએ, શ્રીકૃષ્ણને અનેક તરેહનાં મધુરતાપુષ્પ વાક્ય કહીને શાંત કર્યાં. પછી તેઓએ શ્રીકૃષ્ણ સાંભળતાં દ્રૌપદીને કહ્યું કે “ હે દેવિ ! તમારા ક્રોધથી દુર્યોધન પોતાના જીવવાનો ત્યાગ કરશે એમ અમે ખરેખરે જાણીએ છીએ, માટે તમે કંઈપણ શોક કરો નહીં. હે દ્રૌપદી ! છૂતમાં જીતામલાં તમને જોઈને જેઓ હસ્યા છે, તેઓનાં શરીરનાં માંસ પક્ષીઓ હરણ કરશે તથા ઝંધિરને ગૃધ્ર આદિ પાન કરશે. હે પાંચાલિ ! ધૃતરાષ્ટ્રની સભાની પૃથ્વી વિષે જેઓએ તમને આકર્ષણ કર્યું તેઓનાં શરીરને યુદ્ધભૂમિમાં માંસ બદલ કરનાર જીવ ખેંચશે તથા બદલ કરશે, તે તમે નજરે જોશો. વળી જેઓએ તમને દુઃખ આપ્યાં છે તથા તમારો ત્યાગ કર્યો છે તેઓનાં મસ્તક કપાઈને પૃથ્વી વિષે પડવાથી ઉત્પન્ન થયેલા ઝંધિરનું પાન પૃથ્વી કરશે. ” હે રાજન ! એ પ્રમાણે જેઓએ, દ્રૌપદીને અનેક તરેહનાં વચન કહ્યાં હતાં તે સર્વ મહા તેજસ્વી મહા યશ્સ્વીર અને જેના રચની ખ્વળ કોઇ દિવસ પણ નાશ પામતી નથી એવા રાજ્યો, જ્યારે પાંડવોને વનમાં રહેવાનાં તેર વર્ષ પૂરાં થશે ત્યારે યુધિષ્ઠિરના સન્માનથી શ્રીકૃષ્ણને આજ્ઞા કરી જે વખતે અહીં યુદ્ધ કરવા આવશે, તે વખતે જગતમાં મહા યશ્સ્વીર, જેને કોઇપણ જીતવા સમર્થ નથી એવા, મહાત્મા, સમા સંબંધી તથા સેનાસહિત જળદેવજી, શ્રીકૃષ્ણ, અર્જુન, પ્રદ્યુમ્ન, સાંબ, યુધિષ્ઠાન, બીમસેન, નકુળ, સહદેવ, કેકય રાજના પુત્રો તથા મત્સ્ય દેશના રાજા સહિત દુપદના પુત્રોની સામે જીવવાની ઈચ્છાવાળો કોઈપણ પુરૂષ, જેમ ક્રોધ પામેલા કેસરીસિંહની સામે જવા કોઈપણ પુરૂષ સમર્થ થાય નહીં, તેમ સમર્થ થશે નહિ. ધૃતરાષ્ટ્રે કહ્યું કે, હે સંજય ! મને છૂત રમાતી વખતે વિદુરે કહ્યું છે કે “ જો તમારા પુત્રો પાંડવોને જીતશે, તો કુરુક્ષેત્રનો નાશ થવાનો વખત નજીક આવેલો જાયજો. ઝંધિરનો સમૂહ ચાલવારૂપ મોટો બય ઉત્પન્ન થશે એમ તમે જાણો. ” હે સારથિ ! મને પૂરું વિદુરજીએ જેવી રીતે કહ્યું છે, તેવી રીતે થશે એમ હું માનું છું, પાંડવોનો તેર વર્ષનો વાસ પૂરો થયા પછી યુદ્ધ પણ અવશ્ય થશે.

મમ્થે તથા તદ્ભવિતેતિસ્તથા લક્ષ્મણા ચક્ર: પુરા માં

અસંશયં મથિતા યુદ્ધમેતદ્ભવેકાલે પદ્માનાં ચચોકં ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि इंद्रलोकाभिमन्युपर्वणि धृतराष्ट्रविलापे

गुर्ज नाचायामेकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

અધ્યાય પર મો. ભીમની અકળમણી ને ક્રોધ.

નકાલ્યાણ પર્વ.

જનમેજય ઉવાચ--મહાત્મા તાગંતે પાર્યે નાકલાકં મતાત્માને

પિતૃત્વમૃતયઃ કિમકુર્વત પાંડવાઃ ॥

જનમેજય પૂછે છે--હે વૈશંપાયન ! મહાત્મા અર્જુન અત્યે મેળવવા સાદું ઈંદ્ર લોક પ્રત્યે મયા પછી, યુધિષ્ઠિરાદિ પાંડવોએ શું કર્યું ? વૈશંપાયન કહે છે--હે જનમેજય ! અર્જુન ઈંદ્રલોક પ્રત્યે મયા પછી ભરતકુળમાં મૈત્ર પાંડવો દ્રૌપદી સહિત હમ્યક વનમાં રહ્યા. જ્યારે કાંઈ દિવસના સમયને વિષે અર્જુનના વિયોગથી તથા રાજ્યભટ્ટ થવાથી અત્યંત દુઃખેરીને પીડા પામેલા તથા અર્જુન સંબંધી શોચ કરવાથી અત્યુચિત નેત્રવાળા પાંડવે દ્રૌપદી સહિત એકાંતમાં બેઠા હતા ત્યારે મોટી ભુળવાળા ભીમસેન યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે બોલ્યો કે, હે મહારાજ ! જેનાથી પાંડુ રાજાના પુત્ર આપણે છવીએ છીએ તથા જેનો નાશ થવાથી પુત્રો સહિત પાંચાલ દેશના રાજા, સાત્યકિ અને વાસુદેવ સહિત આપણે નાશ પામીએ એમાં સંશય નહીં. અર્જુન તમારી આગ્રાએ કરીને આપણી પાસેથી કૌરવોએ આપેલાં દુઃખોનો પોતાના મનમાં વિચાર કરતાં ગયો, માટે હવે એ ઉપરાંત આપણને બીજું દુઃખ શું છે ? તેની ભુળના બળના આશ્રયવાળા આપણે યુદ્ધમાં સર્વ સત્તુને છતાં તથા પૃથ્વીનું રાજ્ય મળ્યું એમ માનીએ છીએ. વળી મેં, ધનુષધારી અર્જુનનાં પરાક્રમનો ભરોસો રાખીને, કૌરવોની સલામાં સકુનિ, ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાના પુત્રોનો નાશ કરી પરલોકમાં મોકલ્યા નહીં. હે યુધિષ્ઠિર ! શ્રીકૃષ્ણે પાલન કરેલા પોતાની ભુળના બળવાળા અમે કૌરવો ઉપર ઉત્પન્ન થયેલા ક્રોધને તમારા હારભૂથી સમાવી રાખીએ છીએ. હે કુંતીપુત્ર ! શ્રીકૃષ્ણ સહિત અમે યુદ્ધમાં કર્ણાદિ સત્તુઓનો નાશ કરીને, પોતાની ભુળના બળથી છ-તેથી સર્વ પૃથ્વીનું પાલન કરવા સમર્થ છીએ. જેનું પરાક્રમ કાંઈ દિવસ નાશ પામતું નથી એવા અમે હમણાં તમારા ધૃતરાષ્ટ્ર દોષે કરીને દુઃખી થયા છીએ. જેઓ અપરાક્રમી હતા, તેઓ બળવાન પુરૂષોના આશ્રયથી મહા બળવાન થયા છે માટે તમે પોતાના ક્ષત્રિય ધર્મનો વિચાર કરવા લાયક છો. કે જુદિમાન ક્ષત્રિયે વનમાં રહેવું એ ધર્મ નથી. રાજ્ય કરવારૂપ ધર્મ છે, જે ધર્મને જુદિમાન પુરૂષો વખાણે છે, તેને સ્વધર્મ જાણનારા તમે નાશ કરવા લાયક નથી, માટે હે રાજન ! આપણે વનમાં ગયેલા અર્જુનને તથા દારકાંપુરીમાંથી શ્રી કૃષ્ણને બોલાવીને, તેર વર્ષ પહેલાંજ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાના પુત્રોનો નાશ કરીએ. હે મોટી જુદિવાળા પૃથ્વીના પતિ યુધિષ્ઠિર ! જ્યારે કૌરવો પોતાની સેનાની રચના કરીને આપણી સાથે યુદ્ધ કરવા ઉભા રહેશે ત્યારે, હું સકુનિ સહિત કૌરવો, દુર્મોધન, કર્ણ તથા આપણી સાથે તેનો પક્ષ કરીને જે બીજા કાંઈ પણ યુદ્ધ કરશે તેઓ સર્વનો નાશ કરીશ. એ પ્રમાણે હું સર્વનો નાશ કરું, પછી તમે જોઈએ તો વનમાં આવજો, કેમકે એવી રીતે કરવાથી તમને કશો દોષ લાગતો નહીં. કદી દોષ લાગતો તો, આપણે અનેક તરેહના યત્નો કરીને, સર્વ પાપથી મુક્તિ સ્વર્ગ પ્રત્યે જઈશું. પરાક્રમી રાજાએ તો જલદી એજ પ્રમાણે સત્તુઓનો નાશ કરવો જોઈએ. અમારામાં ધર્મને પરાયણ તમે તો, ધણે લાંબે દિવસે તેથી રીતે કરવાનો વિચાર રાખો છો. પણ હે રાજન ! જુદિમાન પુરૂષે, કપટયુક્ત જુદિવાળા પુરૂષોને

તો કપટે કરીને નાશ કરવા એમ મોટી બુદ્ધિવાળા પુરૂષોનો નિશ્ચય છે. બુદ્ધિમાન ક્ષત્રિય પુરૂષ તેવી રીતે પોતાના શત્રુઓનો નાશ ન કરે તો, તેને પાપ લાગે છે એમ મહાપુરૂષો કહે છે. હે ભારત ! જો એક વર્ષ ધણું દુઃખે કરીને પૂરું થાય એમ છે, તે બરાબર ધર્મના જાણનારા પુરૂષોએ ધર્મશાસ્ત્રમાં એક દિવસ તથા રાત્રિ કહ્યાં છે. વેદમાં પણ તેવીજ રીતે કહેલું અમારા સાંભળવામાં છે. હે રાજન ! જો તમને વેદવાક્ય પ્રમાણુ હોય તો આપણે આટલા દિવસ વનમાં રહ્યા તેથીજ આપણો તેર વર્ષરૂપ નિયમ પૂરો થયો એમ જાણો. હે શત્રુઓનો નાશ કરનાર ! જેમ તે તેર વર્ષરૂપકાળ ચાકરે સહિત દુર્યોધનને નાશ કરવા સારૂ તેને સર્વ પૃથ્વીની પ્રાપ્તિ કરાવી છે, તેમ છૂત રમવામાં પ્રીતિમાન તમે પણ કરો છો. અમેને કાંઈ દિવસે નહિ જાણેલાં વનવાસરૂપ દુઃખમાંજ રાખવા માગો છો. જ્યારે આપણે એક વર્ષ સુધી છાના સ્ત્રીયું ત્યારે દુષ્ટાત્મા દુર્યોધન પોતાના ચારે બારફત શોધ કરાવશે તેથી હું તેને ખબર ન પડે એવાં કાંઈપણ રચનાકરે પૃથ્વીને વિષે દેખતો નથી. કપટે કરીને સર્વ પુરૂષોમાં અધમ દુર્યોધન તેરમે વર્ષ ગુમ રહેલા આપણુ સર્વની ખબર પડવાથી આપણને ફરીથી વનમાં રહેવા સારૂ મોકલશે. કદી એક વર્ષમાં તેને આપણી ખબર નહીં પડે તો વળી જેણે તમને ફરીથી છૂત રમાડ્યા હતા તે દુર્યોધન છૂત રમવા સારૂ તમને બોલાવશે. તમે તેની સાથે છૂત રમીને, ફરીથી આપણુ સર્વને વનવાસની પ્રાપ્તિ કરાવશો. હે રાજન ! જો તમે નિરંતર અમે જીવીએ ત્યાં સુધી અમેને કૃપણતાયુક્તજ કરવા યોગ્ય હો તો તમારા મનોરથ પ્રમાણુ વેદમાં કહેલા સર્વ ધર્મને માન્ય કરો. હે રાજન ! કપટયુક્ત બુદ્ધિવાળા શત્રુને કપટે કરીને નાશ કરવા એમ મહા પુરૂષોનો નિશ્ચય છે. જો તમે મને આજ્ઞા આપો તો હું દુર્યોધનની પાસે જઈ જેમ અગ્નિ ઘાસને બાળી નાખે તેમ મારા પરાક્રમથી તેનો નાશ કરું. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણુ બીમસેનનાં વચન સાંભળીને ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર, તેના અસ્તકના કેશ સુંધી તેને સાંત્વના કરતા કહેવા લાગ્યા કે હે મોટી જીજ્ઞાસુ બીમસેન ! માંડીવ ધનુષને ધારણ કરનાર અર્જુન સહિત તું જ્યારે આપણને વનમાં રહેવાનાં તેર વર્ષ પૂરાં થાય ત્યારે દુર્યોધનનો નાશ કરજે. હે પાર્થ ! તું આપણને તેર વર્ષરૂપ કાળ પૂરો થયો એમ કહે છે, પણ હું પોતાનાં બોલેલાં વચનને ખોટાં કરવાનો હિત્સાહ રાખતો નથી, કેમકે એમ કરવું મને યોગ્ય નથી. જ્યારે આપણો સમય આવશે ત્યારે કપટી અને પાપરૂપ નિશ્ચયવાળા ચાકરો સહિત દુર્યોધનનો નાશ કરનાર તુંજ છે એમ હું જાણું છું. વૈશંપાયન કહે છે—હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! એ પ્રમાણુ ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર બીમસેનને કહેતા હતા, તે વખતે મોટા ભાગ્યવાન, મહા સમર્થ બૃહદ્વજ ઋષિ ત્યાં આવ્યા. તેમને જોઈને યુધિષ્ઠિરે શાસ્ત્રની વિધિ પ્રમાણુ મધુપદં કરીને પૂજા કરી. પછી મોટી જીજ્ઞાસુ યુધિષ્ઠિર, સ્વસ્થ થઈને બેઠેલા તે ઋષિ પાસે બેસી તથા તેમની સાથું જોઈ કૃપણતાયુક્ત વાક્યથી બોલ્યા કે, હે ઋષિ ! કપટયુક્ત બુદ્ધિવાળા, છગ કરનાર અને પાસાઓથી રમવામાં અતુર પુરૂષોએ, જ્યારે પ્રથમ પાસાના છૂતમાં માંડે રાજ્ય તથા સર્વ દ્રવ્ય હરણુ કરી લીધું ત્યારે આ મારા પ્રાણથી પણ વધારે પ્રિય મારી જિંદગી પુતરાણ રાજની પાસેથી વરદાન મેળવી મને તે પાછાં પ્રાપ્ત કરાવ્યાં. તેને તેઓએ સલામતી મળ્યે બોલાવી. વળી હે ઋષિ ! તે કપટી પુરૂષોએ ફરીથી મને બોલાવી, છૂત રમાડી, માંડે રાજ્ય તથા દ્રવ્ય જીતી લઈ વનકુળ વચ્ચે પહેરાવીને બાંધ્યો સહિત વનમાં મોકલ્યો, માટે હું છૂત રમાડી વખતે

મને તેઓ જે હલકાં વાક્યો બોલ્યા છે તે તથા જે આ વનવાસનાં દુઃખે કરીને પીડા પામેલા મારા બાઇઓનાં વચન સાંભળું છું તે, દિવસ તથા રાત્રિને વિષે મારા મનમાં ચિંતન કરતાં દુઃખે કરીને પશુ ન રહેવાય એવા આ વનમાં રહીને પરમ દુઃખી થયો છું. વળી જે અમારા સર્વના પ્રાણરૂપ અર્જુન છે તે, અમારાથી જૂદો પડ્યો છે એટલે અમે સર્વ પ્રાણ રહિત પુરૂષ સરખા થયા છીએ. હે ઋષિ ! હું, અન્ન મેળવવા સારૂ ગમેલા, પ્રિય વચન બોલનાર, મહા પરાક્રમી દયાવાન, આંડીવ ધનુષને ધરનાર, અને અન્ન મેળવીને પાછા આવેલા અર્જુનને ક્યારે ભેટય ? હે ઋષિ ! તમે પૃથ્વીપર મારા કરતાં વધારે અલ્પ ભાગ્યવાન રાગ કાંઈ ભોયો તથા સાંભળ્યો છે ? હે ઋષિ ! હું મારા જેવો દુઃખી કાંઈ પશુ હશે નહીં એમ માનું છું.

જુહદ્ય કહે છે—હે મહારાજ ! તમે પૃથ્વીપર મારા કરતાં વધારે અલ્પ ભાગ્યવાનો કાંઈ પશુ પુરૂષ હશે નહીં એમ કહીને એવા કાંઈ પૂર્વે થયેલા રાગનું વૃત્તાંત સાંભળવાની ઇચ્છા રાખો છો તો હું કહીશ. વૈશંપાયન કહે છે,—હે જનમેજય ! એવી રીતે જુહદ્ય ઋષિનાં વચન સાંભળીને યુધિષ્ઠિરરાગ બોલ્યા કે હે ઋષિ ! હું મારા જેવી હાલતને પામેલા રાગનું સર્વ વૃત્તાંત સાંભળવા ઇચ્છું છું. માટે તમે મને વિસ્તારથી કહો. જુહદ્ય કહે છે—હે રાજન ! હું જે તમને તમારા કરતાં પશુ વધારે દુઃખગ્રસ્ત થયેલા રાગનું વૃત્તાંત કહું તે તમારા બાઇઓ સહિત તમે એકાગ્ર મને કરીને સાંભળો. નિષત્ર દેશમાં પૃથ્વીનું પાલન કરનાર વીરસેન નામે રાગ હતો, તેને ધર્મનાં તત્ત્વને જાણનાર નળ નામે પુત્ર થયો હતો તે નળ પુષ્કરે છૂતમાં કપડે કરીને છત્રી લેવાથી પોતાની સ્ત્રી સહિત વનમાં જઈને રહ્યો હતો, પશુ તેની સાથે તેના આકરો, રથો, બાઇઓ તથા સમાં સંબંધી કાંઈ મળ્યાં ન હતાં, તમે તો દેવતા સરખા પરાક્રમી પોતાના બાઇઓ તથા વેદ મૂર્તિ બ્રાહ્મણ સાથે રહ્યા છો માટે તમારે કંઈ પશુ શોક કરવો નહિ. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, હે બોલનાર પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ ! હું મહાત્મા નળરાજનું ચરિત્ર વિસ્તારથી સાંભળવા ઇચ્છું છું, માટે તમે મને તે કથા કહો.

વિસ્તારેન્નાહમિચ્છામિ મહાત્મા મહાત્મનઃ

ચરિતં વચતાંમેષ્ટ તન્મેમાલ્યાતુમર્હસિ ॥

इति भीमराजा वनपर्वणि नक्षोपाख्यानपर्वणि तुर्जरभाषायां
त्रिंशच्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

અધ્યાય ૫૩ મો. હંસ અને દમયંતી સંવાદ.

જુહદ્ય કહેવાય—માસાં રાજા મહો નામ વીરસેન તો વહી

उपपन्नो नैरिहै उपवान्भकोविदः ॥

જુહદ્ય ઋષિ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! મહા જગવાન, ઇચ્છિત યુદ્ધો યુક્ત, શ્રેષ્ઠ સ્વ-રૂપવાન અને અશ્વવિદ્યામાં કુશળ વીરસેન રાજાનો પુત્ર નળ નામે રાગ હતો. ઈન્દ્રની પેઠે સૂર્ય સરખા તેને કરીને સર્વ રાજાઓનો ઉપરી, બ્રાહ્મણ ઉપર દયાવાન, સર્વ વેદ જાણનાર, શત્રુવીર, પાસાની રમતમાં પ્રીતિવાળો, સત્યવાદી, મોટી અશ્વોદિણી સેનાઓનો

અધિપતિ, શ્રેષ્ઠ સ્ત્રિયોને ઇચ્છા કરવા લાયક સ્વરૂપવાન, ઉદાર, ઇર્દિયા વશ રાખનાર, પોતાને શરણે આવેલાઓની રક્ષા કરનાર તથા ધનુષ ધારણ કરનાર પુરૂષોમાં તે સ્વયંભૂ મનુની પેઠે શ્રેષ્ઠ હતો. તેમ જે ભયંકર પરાક્રમ વાળો, યરવીર, સર્વ ગણે કરીને યુક્ત અને પ્રજાની ઇચ્છવાળો વિદર્ભ દેશને વિષે બીમ નામે રાજા હતો, તે સ્થિર ચિત્તવાન થઇને, જ્યારે પોતાને પ્રજાની પ્રાપ્તિ થવા સારૂ ધણા મોટા ઉપાય કરતો હતો, ત્યારે હે ભારત ! તેની પાસે દમન નામના ધ્વજાર્ધિ આવ્યા હતા. સર્વ ધર્મને ગણનાર અને પ્રજાની ઇચ્છવાળા પોતાની સ્ત્રી સહિત રાજાએ તે ઋષિને જોઇને જ્યારે મોટા સત્કારથી પ્રસન્ન થયા ત્યારે પ્રસન્ન થયેલા મોટા વક્ષવાળા દમન ઋષિએ સ્ત્રી સહિત બીમ રાજાને ઉદાર મનવાળા તથા પુત્ર અને એક કન્યા થશે, એવું વરદાન આપ્યું હતું. પછી હે રાજા ! બીમ રાજાને દમયંતી નામની એક કન્યા તથા દમ, દાંત અને મોટા તેજવાળા દમન, નામના તથા પુત્ર થયા હતા. બીમ રાજાની સુંદર અંગવાળી કન્યા દમયંતી, પોતાનું સ્વરૂપ, તેજ, વશ, શોભા અને સૌભાગ્યે કરીને સર્વ લોકમાં મોટા વક્ષને પામી હતી, તે જ્યારે જુવાન અવસ્થામાં આવી હતી, ત્યારે તેની અલંકાર ધારણ કરેલી એકસો દાસી તથા તેટલીજ સખીઓ ઇંદ્રાણીની માફક તેની સેવા કરતી. સર્વ અલંકારોએ કરીને શોભતી તથા નહીં નિંદા કરવા લાયક અંગવાળી દમયંતી પોતાની સખીઓની વચમાં વીજળીની પેઠે શોભતી હતી. હે રાજા ! દમયંતી, જેમ અત્યંત રૂપવાળી, લક્ષ્મી સરખાં મોટાં નેત્રવાળી, જેના સરખી દેવતાઓ, યજ્ઞ અને મનુષ્યોમાં રૂપવાન કન્યા કોઇ દિવસે સાંભળવા તથા દેખવામાં પણ આવતી નથી. એવી, અને દેવતાઓનાં ચિત્તને પણ પ્રસન્ન કરે એવી સુંદર કન્યા હતી, તેમ મનુષ્યમાં સિંહરૂપ, પૃથ્વી લોકમાં સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ અને કામદેવ સરખો સ્વરૂપવાન નળ રાજા હતો, તેથી કેટલાક પુરૂષો આશ્ચર્યથી તે એક પાસે એક બીજાના ગુણોનું વારંવાર વખાણ કરતા હતા. હે રાજા ! એ પ્રમાણે તે એકેએક એક બીજાને નજરે તે જોયા ન હતાં, પણ કેવળ ગુણો સાંભળ્યા હતા તેથીજ તેમને પરસ્પર અનુરાગ ઉપજ્યો હતો. પછી એક દિવસે દમયંતી સંગ્રામી ઉત્પન્ન થયેલા અનુરાગને પોતાના હૃદયને વિષે ધારણ કરવાને અસમર્થ નળ રાજા, અંતઃપુરની સાન્નિધ્ય એકાંત સ્થળમાં વન હતું તેમાં ગયો ત્યારે તેણે તે વનમાં ફરતા એવા હંસ પક્ષિઓને જોઇને, તેઓમાંથી એક પક્ષિને પકડ્યો. તે વખત અંતરિક્ષમાં ગતિ કરનાર હંસ પક્ષિ નળરાજા પ્રત્યે બોલ્યો કે “હે રાજા ! તમારે મને મારવો લાયક નથી, કેમકે હું તમારૂં પ્રિય કરીશ, તે એવી રીતે કે, હે નિષધ દેશના રાજા દમયંતીની પાસે તમારા ગુણોનાં વખાણ, જેમ તે બીજા પતિની ઇચ્છા ન કરે તેમ કરીશ.” હે રાજા ! એ પ્રમાણે નળરાજાએ હંસનાં વચન સાંભળી તેને છોડી દીધો, ત્યારે તે સર્વ હંસો એકઠા થઇ આકાશ તરફ ઉડીને વિદર્ભ દેશ ગયા. પછી જ્યારે તેઓ બીમરાજાની નગરી પ્રત્યે જઇને દમયંતીની પાસે આકાશમાંથી નીચે ઉતર્યા ત્યારે પોતાની સખીઓના ગણેએ કરીને વિંટાયલી દમયંતી, તેમને જોઇ હર્ષ યુક્ત થઇ. જ્યારે તે તેમને પકડવા ગઇ ત્યારે હંસો તે વનમાં ચોતરફ ઉડવા લાગ્યા. સર્વ કન્યાઓ એક એક જણી એક એક પક્ષિની પછવાડે દોડવા લાગી તેમાં દમયંતી, જે હંસની પછવાડે દોડી નજીક પહોંચી હતી તે હંસ દમયંતીને મનુષ્ય સરખી વાણીથી કહેવા લાગ્યો કે “હે દમયંતી ! નિષધ દેશને વિષે અશ્વિનિકુમાર સરખો, જેના સ્વરૂપ સરખો બીજો કોઇ મનુષ્ય નથી એવો અને રૂપ

હરીને સાક્ષાત્ મૂર્તિમાન કમલેવ જેવો નળ નામે રાજા છે. હે મેઘ સ્વપ્નવાળી ! જો તું તેની ક્ષી થાય તો તારો જન્મ તથા આ તારું રૂપ પણ સફળ થાય, કેમકે અમે દેવતા, મંદિરો, મનુષ્યો, સર્પો તથા રાક્ષસોને જોયા છે, પણ તેના જેવો કોઈ પુરૂષ જોયો નથી. વળી જેમ તું સર્વ ક્ષીઓમાં રત્ન છે, તેમ તે પણ સર્વ મનુષ્યોમાં રત્નરૂપ છે; માટે ત-
મારા જેવાનો સંબંધ ખણી સારો થશે.” એ પ્રમાણે હંસે કહ્યું ત્યારે દમયંતીએ હંસને કહ્યું કે “તું જેમ મને કહે છે, તેમ નળરાજા પાસે જઈને તેને પણ કહે.” હે પૃથ્વીપતિ ! પછી ઈંદ્રાણી ઉત્પન્ન થયેલા તે હંસે, વિદર્ભ રાજાની કન્યાને ‘પદ્મ સાર’ એમ કહી નિપથ દેશ જઈ નળને સર્વ વસ્તુન કરી બતાવ્યું.

तथेत्युक्त्वा ज्ञः कन्यां विदर्भस्य विशांपते

पुनरागम्य निषधाक्षले सर्वव्यवसाय ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि नलोपाख्यानं हंसदमयंतीसंवादे गुर्जर-
भाषायां त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ૫૬ ॥

અધ્યાય ૫૬ મો. ઇંદ્ર નારદનો સંવાદ.

અધ્યાય ૫૬ મો. ઇંદ્ર નારદનો સંવાદ.

बृहदश्व उवाच—दमयंती तु तच्छ्रुत्वा बभौ हंसस्य भारत

ततः प्रभृति न स्वस्था नलं प्रतिबभूव सा

પદ્મરૂપ કહે છે—હે ભારત ! હવે જો દિવસથી દમયંતીએ હંસનાં વચન સાંભળ્યાં તે દિવસથી તે નળરાજાનું ચિંતન કરતાં સ્વસ્થપણાને પામતી ન હતી, ચિંતા પરાવશ્ય, દીનતામુક્ત જેના મોહાંની કાંતિનો વર્ણુ ફરી મયો હતો એવી, સરીરે દુર્ગંધ, નિઃશ્વાસ મૂકતી, ઉંઘી નળર રાખનારી નળનોજ વિચાર કરનારી, ઉન્મત્ત સરખા દેખાવવાળી કષ્ટ-
માત્રમાંજ જેના સરીરનો વર્ણુ શીકા થઈ મયો હતો એવી, અને કમમુક્ત ચિત્તવાળી તે, કપ્યા, અસન તથા ખાનપાનમાં કંઈ પણ પ્રીતિ કરતી નહિ. નિશંતર રૂઢન કરવાથી દિવસ અને રાત્રિને વિષે નિદ્રા પણ પ્રાપ્ત કરતી ન હતી. દમયંતીની સખીઓએ તેની અનેક તરેહની ઝેણાથી તેનું ચિત્ત નળરાજાને વિષે મોહિત થયું છે એમ જાણીને તેના પિતા બીમરાજાને “ દમયંતી નળરાજાને વિષે પ્રીતિમાન થવાથી અસ્થિર ચિત્તવાળી થઈ છે ” એમ કહ્યું ત્યારે તે દમયંતીની સખીઓથી તેની હાલત સાંભળીને, પોતાની પુત્રી સંબંધિ વિવાહ કરવાને તે વિચાર કરવા લાગ્યો. “ ચારી કન્યા જેમ અસ્થિર ચિત્તવાન હોય, તેવી કેમ દેખાય છે ? ” હે મુધિહિર ! પછી પૃથ્વીના અધિપતિ બીમરાજાએ પોતાની કન્યાને મુવાન અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ હતી તે જાણી તેના સ્વયંવર કરવો એવો નિમ્મય કરીને, સર્વ રાજાઓને નિમંત્રણ કર્યું. “ હે રાજાઓ ! તમેએ અહીં આવીને, દમયંતીનો સ્વયંવર જોવો. ” હે મુધિહિર ! પછી એ પ્રમાણે સર્વ રાજાઓ દમયંતીનો સ્વયંવર સાંભળી બીમ રાજાની આજ્ઞાથી, વિચિત્ર પુષ્પો તથા અલંકારોએ કરીને શાશ્વતી અને જોવા લાયક પોતાની સેના સંહિત હસ્તિ, અર્ધો તથા રથોના અવાજે કરીને સર્વ પૃથ્વીને ગળવત સ્વયંવરમાં આવવા માં-
ડ્યું. બીમરાજાએ તે સર્વ રાજાઓનો મથાલોજ પૂનહિમી સ્તંભર કર્યો ત્યારે મન્મથને પામેલા

સર્વ રાજાઓ ત્યાં નિવાસ કરીને રહ્યા. હવે તેવાજ સમયને વિષે જ્યારે સર્વ ઋષિયોમાં ઐષ, સર્વત્ર દરનાર, મોટી ભુદ્ધિવાળા, શ્રેષ્ઠ વ્રતવાન અને નિરંતર સત્કાર પામેલા નારદજી તથા પર્વત ઋષિ એ આ પૃથ્વીલોકથી દેવતાઓના ઇંદ્રે પામન કરેલા લોક પ્રત્યે જઈને, ઇંદ્રના ધરમાં પ્રવેશ કર્યો. સમર્થ એવા ઇંદ્રે પૂછ કરીને તેમને કુશળતા તથા સર્વત્ર આરોગ્યતા પૂછી તે વખતે નારદજીએ કહ્યું કે “ હે સર્વત્ર પ્રાપ્ત થઈ છે ઇશ્વરતા જેની એવા મહા સમર્થ ઇંદ્ર ! અમારું સર્વત્ર કુશળપણું છે તથા સર્વ લોકમાં રાજાઓ પણ કુશળ છે, ” બૃહદ્વ્ય કહે છે—હે રાજન ! એ પ્રમાણે બળિ તથા વૃત્રાસુરને નાશ કરનાર ઇંદ્રે નારજનાં વચન સાંભળી ફરીથી પૂછ્યું કે “ હે ઋષિ ! જેઓ ધર્મના જાણનાર પોતાનું જીવિત ત્યાગ થાય ત્યાંસુધી યુદ્ધ કરનાર તથા યુદ્ધ મુકીને નહિ બાગી જનાર રાજાઓ કાળે કરીને શસ્ત્રોથી નાશ પામે છે. તેમને, જેમ મને આ લોક ઇચ્છિત કામના પ્રાપ્ત કરનારો છે તેમ છે પણ હમણાં તેવા મહા શરવીર ક્ષત્રિયો ક્યાં છે ? હું, અહીં આવનાર અને મને ધણા પ્રિય એવા અતિચિરંસુ તે રાજાઓને દેખતો નથી. ” હે મુષિહિર ! એ પ્રમાણે જ્યારે ઇંદ્રે પૂછ્યું ત્યારે નારદજી બોલ્યા કે “ હે ઇંદ્ર ! તમને તે રાજાઓ જોવામાં આવતા નથી તેનું કારણ કહું તે સાંભળો. હે શક ! હમણાં પૃથ્વીને વિષે સર્વ સ્ત્રીઓ કરતાં શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપવાળી વિદર્ભ દેશના રાજા ભીમની દમયંતી નામની કન્યા છે તેનો સ્વયંવર હોવાથી પૃથ્વીના રાજકુમારો, સર્વ જગતને વિષે રત્નરૂપ તે કન્યાની ઇચ્છા કરતા જાય છે. એ પ્રમાણે નારદજી ઇંદ્રને કહેતા હતા, તેજ વખતે દેવતાઓમાં ઉત્તમ સર્વ લોકપાલો અગ્નિ સહિત ઇંદ્રની પાસે આવ્યા, ને નારદજીએ ઇંદ્ર પ્રત્યે કહેલાં વચન સાંભળવાથી હર્ષયુક્ત થયેલા તેઓએ, “આપણે તે સ્વયંવરને વિષે જાણ્યે એમ કહ્યું.” પછી હે મહારાજ ! પોતાના મણે તથા વાહનો સહિત તે લોકપાલો, જે વિદર્ભ દેશને વિષે સર્વ રાજાઓ જતા હતા ત્યાં જવા સાડ ચાલતા થયા. હે કુંતીના પુત્ર ! જે વખતે દીનતાયુક્ત અંતઃકરણ વગરનો તથા દમયંતીમાં આસક્ત થયેલો નળ રાજા સર્વ રાજાઓનો સમાનમ સાંભળીને સ્વયંવર પ્રત્યે જતો હતો તે વખતે લોકપાલો રસ્તામાં પૃથ્વી ઉપર ઉભેલા સાક્ષાત્ સ્વરૂપરૂપી સમૃદ્ધિએ કરીને કામદેવ સરખા તથા સૂર્યની માફક પ્રકાશમાન જોવામાં આવ્યા. સમૃદ્ધિએ કરી વિરમય પામીને તે ઉભા હતા. પછી સ્વર્ગમાં રહેનાર દેવતાઓએ આકાશ તરફથી ઉતરી વિમાને કરી પૃથ્વી ઉપર અદ્ધર ઉભા રહીને નિષધ દેશના રાજા નળને કહ્યું કે “ હે સર્વ મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ નિષધ દેશના રાજા નળ ! તું સત્ય વ્રતવાળો છે માટે અમારો હત થઈને અમેને સહાયતા કર. ”

મો મો નિષધરાજેન્દ્ર મહાસસ્યવતો મહાન્

અસ્માકં કુરુ સાહાય્યં દૂતો મવ નરોત્તમ ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि नलोपाख्याने इंद्रनारदसंवा. गुर्जर-
भाषायां चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

અધ્યાય ૫૫ મો. નળનું દેવદૂત થવું.

શુદ્ધશ્ચ કલાશ્ચ-તેમ્યઃ પ્રતિજ્ઞાયનલઃ કરિષ્ય્ય इति भारत

અથેતાન્પરિપ્રવક્ષ્ય કૃતાંજલિકવચ્ચિતઃ ॥

પૃથક્કે કહે છે-હે ભારત ! પછી હાથ જોડીને ઉભેલા નળરાજ્યએ, “ હું તમારા કહેવા પ્રમાણે ફરીશ ” એમ પ્રતિજ્ઞા લઇને, અગ્નિ, વરુણ તથા યમને પૂછ્યું કે “ તમે તથા જેને હું જ દૂત પ્રિય હું એવા આ કાણુ છે અને મારે તમારું યું કામ કરવું, તે તમે મને વચ્ચાર કહો ! ” હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે બ્યારે નિષધ દેશના રાજા નળે પૂછ્યું ત્યારે ઇંદ્રે કહ્યું કે “ હે રાજા ! દમયંતી સાડ આવેલા અમો દેવતાઓ છીએ એમ જાણુ. આ ઇંદ્ર આ અગ્નિ, આ જળના રાજા વરુણ અને આ સર્વ દેહ પારિચોનો નાશ કરનાર યમ છે, માટે તું દમયંતીની પાસે જઇને, અમે આગ્રા છીએ તે વાત એવી રીતે જણાવ કે ઇંદ્ર, અગ્નિ, વરુણ તથા યમ, એ ચાર દેવતાઓ તને જોવા સાડ આવે છે, ને તેઓ તને પરજ્ઞાવાની ઇચ્છા રાખે છે, માટે તે દેવતાઓમાંથી તને જેની ઉપર મરજી થાય, તે એકને તું વર. ” હે ભારત ! એ પ્રમાણે ઇંદ્રે કહ્યું ત્યારે નળરાજ્યએ હાથ જોડીને કહ્યું કે, “ હે દેવતાઓ ! જે તમારા મનમાં મતલબ છે, તેજ મારા મનમાં પણ મતલબ છે, માટે તમે મને મોકલો નહિ. પુરૂષ, જે સ્ત્રીની સાથે પોતાનો વિવાહ કરવાની ઇચ્છા રાખતો હોય, તેનો કેમ ત્યાગ કરે ? પારકા સાડ તેની પાસે જઇને, તમારા કહેવા પ્રમાણે કેમ કહે ? હે દેવતાઓ ! તમે મારે અપરાધ ક્ષમા કરો. ” દેવતાઓ બોલ્યા કે “ હે નિષધ દેશના રાજા નળ ! તું પ્રથમ અમારી પાસે ‘ હું તમારા કહેવા પ્રમાણે ફરીશ ’ એમ કહ્યું કરીને, હવે કેમ નહીં કરે ? માટે જલદીથી દમયંતીની પાસે જા. ”

પૃથક્કે કહે છે-હે રાજા ! એવી રીતે દેવતાઓએ કહ્યું ત્યારે નળરાજ્ય ફરીથી બોલ્યો કે “ દમયંતીને રહેવાનાં ધર ધણા આકાંક્ષારોએ રક્ષા કરેલાં છે, વાસ્તે તેમાં મારાથી પ્રવેશ કેમ થઇ શકશે ? ” હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે નળે કહ્યું ત્યારે ફરીથી ઇંદ્રે કહ્યું કે, મેં તને દમયંતીના ધરની રક્ષા કરનાર પુરૂષો ન દેએ એવી સક્તિ આપી છે, માટે કાંઇ દેખશે નહીં. ” એવી રીતે ઇંદ્રે કહ્યું ત્યાર પછી નળરાજ્ય તેને ‘ બહુ સાડ ’ એમ કહીને, દમયંતીના રહેવાના ધર પ્રવેશ્યો, ને તેણે તે ધરને વિષે પોતાની સખીઓના ગણોથી વીંટાઇને બેઠેલી, સ્ત્રીર વધા કાંતિએ કરીને પ્રકાશમાન, શ્રેષ્ઠ ગુણવાન, અત્યંત કામળ અંગવાળી, નાભુક કમસ્વણી શ્રેષ્ઠ નેત્રવાળી, હાસ્યયુક્ત મુખવાળી અને જણે પોતાના સ્વરૂપની કાંતિએ કરીને ચંદ્રની કાંતિનો પણ તિરસ્કાર કરતી હોય એવી દમયંતીને જોઈ કે તેજ વખતે તેને કામ ઉત્પન્ન થયો; પણ પોતાનું સત્યપણું રાખવા સાડ તેને ક્ષમાવી રાખ્યો. પછી તે ધરમાં બેઠેલી સર્વ શ્રેષ્ઠ સ્ત્રીઓ, નિષધ દેશના રાજા નળને જોતથી ખાત થઇને, પોતાનાં આશ્ચર્ય ઉપરથી ઊઠી ને પોતપોતાનાં મનમાં આ કાણુ દેવતા અથવા મણ વા અર્થે હશે ! એમ વિચાર કરવા લાગી. પણ તેના સ્વરૂપના તેજે કરીને પરાજય પામેલી તે સ્ત્રીઓ તેને કંઈપણ કહેવા સમર્થ થઇ નહીં. પછી હાસ્યયુક્ત મુખવાળા નળરાજ્યને જોઇને વિસ્મય પામેલી અને હાસ્ય પૂર્વક બોલનારી દમયંતી, મહા સ્ત્રવીર નળરાજ્ય પ્રત્યે બોલી કે, “ હે મને કામ ઉત્પન્ન કરનાર ગુણીર ! નદી નિંદા કરવા લાયક છે મર્થ સ્ત્રીર જેનું એવો નં.

દેવતાઓની પેઠે અહીં કેમ આવ્યો છે ! હું તને જાણવાની ઇચ્છા કરું છું. અરે ! આ માંડે ધર ધણા બદોબસ્તવાળું છે, તેમાં તારૂં આવવું કેમ બન્યું, ને તારા આવવાની ખબર ચોક્કસ કરનાર પુરૂષોને કેમ પડી નહીં ? કેમકે મારો પિતા બીમ કરડી આઝાવાળો છે. ” હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે વિહર્ષ દેશના રાજાની પુત્રી દમયંતીએ પૂછ્યું, ત્યારે નળરાજા બોલ્યો કે “ હે કલ્યાણરૂપ ! દેવતાઓનો દૂત થઇને આવેલો હું નળરાજા છું એમ તું જાણુ. ઈંદ્ર, અગ્નિ, વરુણ તથા યમ, એ ચાર દેવતાઓમાંથી એકને પતિરૂપે તું પસંદ કર. હું તેઓના પ્રતાપથીજ તારા ધરમાં આવ્યો છું, પણ મને તારા ધરમાં પ્રવેશ કરતી વખતે ઠાકાએ જોયો નહીં. ઠાકાએ નિવારણ કર્યું નહીં હે કલ્યાણરૂપ ! સર્વ દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ ઇંદ્રાદિ લોકપાલોએ મને, મેં તને પ્રથમ કહેલી તેમની મતલબ સારૂ મોકલ્યો છે, માટે તું મારા વચન સાંભળી તારી ઇચ્છા પ્રમાણે સારા વિચારને વિષે બુદ્ધિ કર. ”

एतदर्थमहं भद्रे प्रेषितः सुरसत्तमैः

एतच्छ्रुत्वा शुभे बुद्धिं प्रकुरुष्व यथेच्छसि ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि नलोपाख्यानपर्वणि नलस्यदेवदौत्ये
मुर्जरेभाषायां पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

અધ્યાય ૫૬ મો. નળ દમયંતી વચ્ચે વાતચીત.

बृहदश उवाच—सा नमस्कृत्य देवेभ्यः प्रहस्य नलमब्रवीत्

प्रणयस्व यथाश्रद्धं राजन् किं करवाणि ते ॥

બૃહદશ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! પછી દમયંતીએ દસીને નળને કહ્યું કે “હે રાજન ! તમે દેવતાઓને નમસ્કાર કરીને તમને મારામાં જેમ વિશ્વાસ થાય તેમ મને પરણો, હું તમારૂં પ્રિય થું કરું ? હે રાજન ! જુઓ હું, ને જે કંઈ માંડે દ્રવ્ય છે તે સૌ જેમ તમારામાં વિશ્વાસવાળાં થાય તેમ તમે મારો તમારી સાથે વિવાહ કરો. હે પાર્થિવ ! મેં પૂર્વે જે હંસ પક્ષિઓનાં વચન સાંભળ્યાં છે તે મને ધણાં તાપ પમાડે છે, માટે હે શ્રવણ ! મેં તમનેજ પરણવા સારૂં મારા પિતાને કહીને સર્વ રાજાઓને જંગા કર્યા છે. જે તમે તમારામાં પ્રીતિમાન મને પરણવાની ના કહેશો તો હું તમારા કારણસર વિપનુપાન, અગ્નિ, તથા જળમાં પ્રવેશ કરીશ, અથવા ફાંસી ખાઈશ. ” હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે દમયંતીએ કહ્યું ત્યારે નળ-રાજાએ કહ્યું કે “હે દમયંતી ! તું દેવતાઓ છતાં મનુષ્યરૂપ મને પરણવાની ઇચ્છા કેમ કરે છે ! કારણ જેઓ સર્વ લોકને ઉત્પન્ન કરનાર ઇશ્વર અને મહાત્મા છે. દેવતાઓના પત્ની રજા બરોબર પણ હું નથી, માટે તું તેઓને પરણવા મન કર. જે પુરૂષ દેવતાઓનું અપ્રિય કરે છે, તેને તેઓ મૃત્યુની પ્રાપ્તિ કરાવે છે વાસ્તે હે નહીં નિંદા કરવા લાયક અંગવાળી ! તું મારી રક્ષા કર. તેમને વરીને નિર્ભજ વસ્ત્રો, શ્રેષ્ઠ વિચિત્ર પુષ્પો તથા અશ્વકારોરૂપ વૈભવને ભોગવ. હે દમયંતી ! જે સર્વ પૃથ્વીને આસ કરવા સમર્થ છે એવા અગ્નિને તથા જેના દંડના ભયે કરીને મળેલા સર્વ જૂતપ્રાણી પોતપોતાના ધર્મનાં રહે છે એવા યમ રાજાને અને ધર્મયુક્ત અંતઃકરણવાળા મહાત્મા, દૈત્યો તથા રાક્ષસોને નાશ કરનાર અને દેવતાઓના

રાજા ઇન્દ્રને તથા લોકપાલોમાં મુખ્ય વરુણને પતિરૂપે ન વરે એવી કમી કન્યા છે ? હે દમયંતી ! તું મનથી સંકા રહિત થઈ મને કરીને મારા કહેવા પ્રમાણે કર. ” એવી રીતે નિષ્પદ દેશના રાજા નળે કહ્યું. ત્યારે દમયંતી શોક કરીને ઉત્પન્ન થયેલા આંસુથી બીજેમાં પોતાનાં નેત્રોએ નળની સામું નેહને બોલી કે “હે પૃથ્વીપતિ ! હું તે સર્વ દેવતાઓને નમસ્કાર કરીને તમનેજ પતિરૂપ કરી વરીશ. હું સત્ય કહું છું. ” હે યુધિષ્ઠિર ! પછી નળરાજાએ થરથર કંપતી તથા હાથ નેડીને ઉભેલી દમયંતીને કહ્યું કે “હે કન્યાણિ ! હું તે દેવતાઓનો હતુ થઈને આવ્યો છું. માટે તું મારા કહેવા પ્રમાણે કર, કેમકે હું દેવતાઓની પાસે કબૂલ કરી તથા તેમને વાસ્તે ઉદ્યોગ કરીને અહીં તને પરજીવારૂપ મારા સ્વાર્થને સિદ્ધ કરવાનો ઉત્સાહ કેમ કરું ? પણ ને મને પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવાથી ધર્મ થતો હશે તો હું તેવી રીતે કરીશ, તું જેમ તે સ્વાર્થ સિદ્ધ થાય તેમ ઉપાય કર. ” હે ભારત ! પછી હાસ્યયુક્ત મુખવાળી દમયંતી નેત્રામાં અશ્રુ આવવાથી વ્યાકુળ વાણીએ નળરાજાને ઉત્તર આપતાં આસ્તેથી બોલી કે “હે મનુષ્યોના રાજા ! મેં તમને પરજીવાનો ઉપાય જાણ્યો છે. જેણે કરીને તમને કશો દોષ ઝામશે નહીં, તે એ કે, હે સર્વ મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ ! તમે તથા સર્વ દેવતાઓ બધાં મારો સ્વયંવર છે ત્યાં આવજો. હું સર્વ દેવતાઓની સાનિધ્ય તમને વરીશ, માટે તમને કશો દોષ ઝામશે નહીં. ” હે પૃથ્વીના પતિ યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે વિદર્ભ દેશના રાજા બીમની કન્યા દમયંતીએ કહ્યું, ત્યારે નળરાજા બધાં ઇન્દ્રાદિ દેવતાઓ હતા ત્યાં તેમની પાસે ગયા. લોકપાલ દેવતાઓ નળને નેહને દમયંતી સંબંધી સર્વ વૃત્તાંત પૂછવા લાગ્યા. “ હે રાજન ! તેં હાસ્યયુક્ત મુખવાળી દમયંતીને નેહ ! તેણે અમોને શું કહેવરાવ્યું છે ? ” નળ રાજાએ કહ્યું કે “ હે લોકપાલો ! તમોએ આગ્રા આપેલો હું, હાથમાં લાકડીયો ધારણ કરેલા ચોટી કરનાર વૃદ્ધ પુરુષોએ કરીને વિંટાયલા દમયંતીના ધરની અંદર ગયો, પણ મને તમારા પ્રતાપથી દમયંતી તથા તેની સખીયો વચ્ચે બીજા કામને પણ જોયો નહી. મેં સખીયો સહિત દમયંતીને જોઈ. હે દેવતાઓના ઇશ્વર ! તે સર્વ સ્ત્રીયો મને નેહને વિસ્મય પામી ને બધારે મેં તમારા સંબંધી વાત વર્ણવીને કહેવા માંડી, ત્યારે શ્રેષ્ઠ મુખવાળી દમયંતીએ હરેક પોતાના મનની ઇચ્છા ત્યાગ કરીને, મનેજ પતિરૂપે વરવા સારું કહ્યું. “ હે મનુષ્યમાં સિંહરૂપ પોતાના ઐશ્વર્ય યુક્ત દેવતાઓ સાથે લઈને તે સ્વયંવરમાં આવે, ને તેમની સાનિધ્ય હું તમને વરીશ, તેથી તમને કશો દોષ જનાર નથી, ” હે દેવતાઓ ! મેં જે વૃત્તાંત કહ્યું, તે તેમજ છે, ને કદી મારા કહેવામાં કમી રહ્યું હશે તો તે સર્વ જાણનાર તમે છો, કારણ તમો દેવતાઓના ઇશ્વર છો. ”

एतावदेवविबुधा यथा वृत्तं दाहृतम्

मया शेषे प्रमाणं तु भवन्तस्त्रिवशोभराः ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि नलोपाख्येऽष्टाणि नक्षत्रकदेवैस्ते
गुर्जरभाषाया वदन्ताश्चमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

અધ્યાય ૫૭ એ. દમયંતીનો સ્વયંવર.

કૃદ્ધ્ય ઉવાચ—મથ કાલે શુભે પ્રાતે તિથૌ જ્યેષ્ઠજ તથા

આજુહાવ મહીપાલાન્મીમો રાજા સ્વયંવરે ॥

બૃહદશ્ય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! હવે જ્યારે શુભ સમય, દિવસ તથા સુદર્ત આબું ત્યારે બીમરાજએ સર્વ રાજ્યોને સ્વયંવરમાં આવવાનું કહેવરાવ્યું. કામે કરીને પીડા પામેલા, દમયંતીને પરણવાની ઇચ્છાવાળા અને મુગંધી પુષ્પોની માળાઓ તથા મણિજીવિત કુંડળ પહેરેલા સર્વ રાજ્યો બીમરાજનું આમંત્રણ સંભળી, હિતાવળે સુવર્ણના સ્તંભ તથા તોરણોએ કરી શોભાયમાન સ્વયંવરની રંગસભામાં, જેમ સિંહ પર્વતની ગુફામાં પ્રવેશ કરે તેમ પ્રવેશ કરી, અનેક તરેહનાં આસનો ઉપર બેઠા. હે યુધિષ્ઠિર ! તે સભામાં સર્વ રાજ્યોના પરિધ સરખા જડા અને પાંચ દણાવાળા સર્પ સરખી સુંદર આકૃતિવાળા હાથ તથા સુંદર કેશના અમ્બલામ, નાસિકા, નેત્ર તથા ભૃકુટિયુક્ત મુખ, જેમ આકાશમાં નક્ષત્રો શોભે, તેમ શોભતા હતા. પછી જ્યારે શ્રેષ્ઠ મુખવાળી દમયંતીએ પોતાના સ્વરૂપની કાંતિએ કરીને સર્વ રાજ્યોનાં નેત્ર તથા મન પોતામાં ખેંચતાં સ્વયંવરની સભામાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે તેઓની દષ્ટિ તેના અવયવો જોવામાંજ આસક્ત થઈ. કાષ્ઠની દષ્ટિ તેને જોવાથી નિવૃત્ત થતી ન હતી. પછી હે ભારત ! જ્યારે સ્વયંવરના મંડપમાં બેઠેલા સર્વ રાજ્યોનાં નામનું વર્ણન થવા લાગ્યું ત્યારે દમયંતી તે સભામાં સૌની સરખીજ આકૃતિવાળા પાંચ પુરૂષોને જોઈને, તેઓની સામું વારંવાર જોવા લાગી, પણ તેણે તેઓમાંથી જેની સામું જોયું તેને નજરપ માનવાને લીધે નળને ઓળખ્યો નહીં. પછી નળનું ચિત્તવન કરતી અને તેમાંજ પ્રીતિમાન દમયંતી પોતાની શુદ્ધિએ કરીને તર્ક કરવા લાગી કે “ હું દેવતાઓને તથા નળરાજને કેમ ઓળખું ? ” એ પ્રમાણે ચિત્તવન કરતી દમયંતી અત્યંત દુઃખયુક્ત થઈ પોતે દેવતાઓનાં જે ચિન્હો સંભળ્યાં હતાં તેનું પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે “ મેં વૃદ્ધ પુરૂષોથી દેવતાઓનાં જે ચિન્હો સંભળ્યાં છે, તે આ પૃથ્વી ઉપર ઉભેલા પાંચે જણાઓમાંથી કાષ્ઠને વિષે દેખાતાં નથી. ” હે રાજન ! પછી દમયંતીએ પોતાના મનમાં નિશ્ચયયુક્ત વારંવાર ધણો વિચાર કરી દેવતાઓની શરણે જવું એમ માની, વાણી તથા મને કરીને તેમને નમસ્કાર કરી, દેવતાઓની સામે હાથ જોડીને, થરથર કંપિતાં કહ્યું કે “ હે દેવતાઓ ! હું જેની રીતે હંસ પક્ષિઓનાં વચન સંભળીને, નળ રાજને વરીધું, જેમ મારી વાણી તથા મને કરીને બીજા પતિની ઇચ્છા કરતી નથી, જેમ દેવતાઓએ મારો પતિ નિષેધ દેશનો રાજ નળ નિર્માણ કર્યો છે, તથા જેવી રીતે મેં નળરાજની પ્રાપ્તિ થવા સાડ સ્વયંવરૂપી તત પ્રારંભ કર્યું છે, તે મારા સત્યપણાએ કરીને, તમે મને નળરાજની પ્રાપ્તિ કરાવો. હે મોટા ઇશ્વરો ! જેમ હું પવિત્ર, યજ્ઞચાન નળરાજને ઓળખું, તેમ તમે પોતપોતાનાં સ્વરૂપ ધારણ કરો. ” હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે તે સર્વ દેવતાઓએ દમયંતીને કંઠાણયુક્ત વિદ્વાપ સંભળી શાસ્ત્રમાં કહેલાં પોતાનાં ચિન્હો પોતાને વિષે ધારણ કર્યાં. ત્યાર પછી દમયંતીએ પત્નીના વચરનાં, નહીં મિથ્યા એવાં ખુર્શા નેત્રવાળા, ઉપડેલાં પુષ્પની માળાઓ ધારણ કરેલા, જેમના શરીર ઉપર રજ નહીં હતી એવા અને પૃથ્વીને નહીં સ્પર્શ કરીને ઉભેલા દેવતાઓને તથા જેના શરીરનો પડછાયો ન હતો એવા, કરમાયથી

પુષ્પની માળા પારણ કરેલા, જેના શરીર ઉપર રજા ઉડી રહી હતી એવા નળરાજને જોયા. હે પાંડવ ! એ પ્રમાણે બીમરાજની દમયંતી, દેવતાઓને તથા પવિત્ર યજ્ઞવાળા નળરાજને જોઈને, ધર્મથી નળને વરવા તૈયાર થઈ. પછી જ્યારે મોટા નેત્રવાળી સજ્જનવાન દમયંતી નળરાજના ઉત્તરીય વસ્ત્રોને છેડે પકડી તેમના ગળામાં પરમ શૌભાયમાન પુષ્પની માળા પહેરાવીને પતિરૂપે કરી વરી ત્યારે સર્વ રાજ્યોએ મોટા હાહાકાર ઘડ્યો. હે બારત ! વિરમય પામવાથી નળરાજનું વખાણ કરતા એવા મોટા ઋષિઓ સહિત દેવતાઓએ ધણું સાંકે થયું, એમ જ્યોત્ષ્ણ કર્યો. તે વખતે હે કુરુક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા રાજ ! વીરસેન રાજનો પુત્ર નળ હર્ષયુક્ત પોતાના અંતઃકરણથી, સુંદર મુખવાળી દમયંતીને આશ્વાસના કરતાં કહેવા માગ્યો કે “ હે કન્યાણરૂપ ! તું દેવતાઓની સાનિધ્ય મનુષ્યરૂપ એવા મને વરે છે, માટે તારો સ્વામી હું તારા કહેવામાં રહીશ એમ જાણુ. જ્યાં સુધી મારા દેહમાં પ્રાણ રહેશે ત્યાં સુધી હું તારામાં પ્રીતિમાન થઈશ, એ હું સત્ય કહું છું.” જેવી રીતે નળ રાજ્યે કહ્યું તેવીજ રીતે હાથ જોડીને ઉભેલી દમયંતીએ પણ શ્રેષ્ઠ વાણીથી તેનું વખાણ કરતાં તેને કહ્યું. પછી જ્યારે પરસ્પર પ્રીતિમાન તે બેઉ અગ્નિ આદિ ચાર દેવતાઓને જોઈને પોતાના મનમાં તેને કારણે મયાં તે વખતે હર્ષયુક્ત મનવાળા દેવતાઓએ નળરાજને આઠ વરદાન આપ્યાં. તે એવી રીતે કે, ઇંદ્રે યજ્ઞમાં પોતાનું પ્રત્યક્ષ દેખાડવું તથા પરમ શ્રેષ્ઠ ઋતિની પ્રાપ્તિ, અગ્નિએ નળ રાજ્ય જ્યાં ઇંદ્રએ કરે ત્યાં પોતાને ઉત્પન્ન થવું અને પોતાના સરખા પ્રજ્ઞાસમાન શ્રેષ્ઠ ભોક્ત્રી પ્રાપ્તિ, યમરાજ્યે અજરૂંપી રસ તથા ઉત્કૃષ્ટ ધર્મમાં રિશિતિ અને જળના રાજ્ય વરણ દેવતાએ જ્યાં નળ ઇંદ્રએ કરે ત્યાં પોતાએ જળરૂપ થવું તથા ઉત્તમ મુખવાળી પુષ્પની માળા આપી. એ પ્રમાણે ચારે દેવતાઓ નળ રાજને બધાં વરદાન આપીને સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા, ત્યારે સર્વ રાજ્યો પણ નળ તથા દમયંતીનો વિવાહ થયો તે જાણી હર્ષયુક્ત થઈને, જેવી રીતે આખ્યા હતા રીતે પાછા પોતપોતાના દેશો પ્રત્યે ગયા. મોટા મનવાળા બીમ રાજ્યે નળ અને દમયંતીનો વિધિપૂર્વક વિવાહ કર્યો. ત્યાર પછી એ પત્નિવાળા મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ, પોતાના મનમાં અત્યંત હર્ષયુક્ત થયેલો અને સુર્ય સરખો પ્રજ્ઞાસમાન નિષધ દેહનો રાજ્ય નળ, પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે બીમરાજની પૂરીમાં રહ્યા પછી તે રાજ્યની રજા લઈને પોતાના શહેર પ્રત્યે ગયો. ધર્મે કરીને પ્રજાનું પાલન કરતાં તેમને પોતામાં પ્રીતિયુક્ત કરતો હતો. નળ. યયાતિ તથા નલુપ રાજ્યની પેઠે અશ્વમેધ અને બીજાં પણ ધણી દક્ષિણાઓવાળા યજ્ઞ કરીને દમયંતી સહિત રમણીય વન તથા બગિચાઓમાં પ્રવેશ કરી, વિહાર કરતો હતો. હે રાજ્ય ! એ પ્રમાણે વિહાર કરતા એવા મોટા મનવાળા નળ-રાજ્યે દમયંતીને વિંચે ઇંદ્રસેન નામનો એક પુત્ર તથા ઇંદ્રસેના નામની એક કન્યા ઉત્પન્ન કરી. એ પ્રમાણે પૃથ્વીનો પતિ નળ યજ્ઞ તથા વિહાર કરતાં દ્રવ્યે કરીને પરિપૂર્ણ સર્વ પૃથ્વીનું પાલન કરતો હતો.

एवं स यजमानश्च विरहंश्च नराधिपः

ररक्ष वसुसंपूर्णा वसुधां वसुधाधिपः

इति भीमहाभारते वनपर्वणि नलोपाख्यानपर्वणि दमयंतीस्वर्गवरे
कुर्मरभाषायां सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

અધ્યાય ૫૮ મો. કલિ ને દેવનો સંવાદ.

કૃદ્ધશ્વ ઉવાચ—કૃતે તુ નૈષધે મૈમ્યા લોકપાલા મહોજસઃ

યાંતો વૃદ્ધશુરાયાતં દ્વાપરં કલિમા સહ ॥

બૃહદશ્વ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! હવે બીમ રાજની પુત્રી દમયંતી, નિષધ દેશના રાજા નળને વરી ત્યાર પછી મોટી કાંતિવાળા લોકપાલોએ સ્વર્ગના રસ્તામાં આવતા કલિયુગ સહિત દ્વાપરને જોયો. બળિ અને વૃદ્ધશુરનો નાશ કરનાર ઇંદ્રે કલિયુગને જોઈ પૂછ્યું કે “ હે કલિ ! તું દ્વાપર સહિત ક્યાં જાય છે ? ” કલિએ ઇંદ્રને કહ્યું કે “ મારું મન દમયંતીને વિષે લાગેલું છે, માટે હું તેના સ્વયંવરમાં જઈને તેને વરીશ. ” હે રાજન ! એ પ્રમાણે ઇંદ્ર, કલિનાં વચન સાંભળવાથી હસીને બોલ્યો કે “ હે કલિ ! તે સ્વયંવર નિવૃત્ત થયો, ને દમયંતી અમારી સાનિધ્ય નળરાજને પતિરૂપે વરી. ” હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે ઇંદ્રે કહ્યું ત્યારે ક્રોધ પામેલો કલિ તે સર્વ દેવતાઓની રજા લઈને બોલ્યો કે, દમયંતી દેવતાઓની વચમાં મનુષ્યરૂપ નળને વરી વાસ્તે તેને મોટા દંડ આપવો એવો મારો મત છે. હે રાજન ! એવી રીતે કલિએ કહ્યું ત્યારે સ્વર્ગમાં રહેનાર દેવતાઓ બોલ્યા કે “ હે કલિ ! જ્યારે અમે દમયંતીને નળ રાજને વરવાની રજા આપી ત્યારે તે તેને વરી છે. સર્વ ગુણયુક્ત નળ રાજનો આશ્રય ક્યાં કન્યા ન કરે ? હે કલિ ! જે સર્વ ધર્મ જાણનાર યથાર્થ વ્રત આચરણ કરનાર, ચારે વેદ તથા ઇતિહાસરૂપ પાંચમે વેદ જાણનાર, જેના ધરને વિષે યજ્ઞમાં ધર્મ કરીને દેવતાઓ તૃપ્ત થાય છે એવા તથા જેને વિષે મોટાઇ, ધૈર્ય, દાન, સ્વધર્મપાલન, પવિત્રતા, ઇન્દ્રિયોનો નિમ્મલ અને શમતા, એ સર્વ ગુણો રચ્યા છે તે નળને જે કોઈ શાપ આપવાની ઇચ્છા કરે તે મૂર્ખ પોતાના આત્માનેજ શાપ આપે છે. પોતાના આત્માએ કરીને આત્માનો નાશ કરે છે. વળી હે કલિ ! પ્રથમ કહેલા ગુણયુક્ત નળ રાજને જે કોઈ શાપ આપવાની મરજી કરે તે, મોટા અગ્રાધ અને કષ્ટવાળા નરકરૂપી તળાવમાં ડુબે. હે રાજન ! એ પ્રમાણે કલિને સર્વ દેવતાઓ તથા ત્યારે કલિએ દ્વાપરને કહ્યું કે “ હે દ્વાપર ! હું ઉત્પન્ન થયેલા ક્રોધને શમાવા ઇચ્છતો નથી, માટે નળરાજના શરીરને વિષે રહીશ, ને જેમ બીમ રાજની પુત્રી દમયંતી સહિત તે ધર્મ નહીં પામે, તેમ તેને રાજ્યથી બ્રહ્મ છરીશ માટે તું પાસાઓમાં પ્રવેશ કરી મને સહાયતા કર.

અંશયિષ્યામિ તં રાજ્યાન્ન મૈમ્યા સહરંસ્યતે

ત્વમપ્યન્તાન્સમાવેશ્ય સાહાય્યં કર્તુમર્હસિ ॥

इति श्री महाभारते वनपर्वणि नलोपाख्यानपर्वणि कलिद्वसंबा-
गुर्जरभाषायामष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

અધ્યાય ૫૯ મો. નળ-પુબ્ધર વચ્ચે રમાયેલું ઘૂત.

કૃદ્ધશ્વ ઉવાચ—एवं समयं कृत्वा द्वापरेण कलिः सह

आजगाम ततस्तत्र यत्र राजा स नैषधः ॥

બૃહદશ્વ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! પછી કલિ દ્વાપરસહિત એ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને

જ્યાં નળરાજ હતા ત્યાં આવ્યો, પછી જ્યારે નિરંતર પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ થવાનો સમય જાણવાની ઇચ્છાવાળા કસિએ. પોતાને નિપથ દેશમાં આવ્યાને બાર વર્ષ થયાં ત્યારે એકવાર નળરાજ પીશાળ જ્યાં પછી નેત્રચમન કરીને હાથ તથા પગ ધોયા વગર સંખ્યા કરવા લાગ્યો એટલે તે પોતાનો અવકાશ જાણી તેના શરીરમાં પ્રવેશ કરી અને બીજું સ્વરૂપ ધારણ કરી પુષ્કર પાસે આવીને બોલ્યો કે “ હે પુષ્કર ! તું પાસાઓના છૂતે કરીને નળરાજને છૂતીશ, માટે મારી સાથે ચાલ, ને તેની સાથે છૂત રમવાથી તેને તથા તેના રાજ્યને નિપથ દેશના રાજ્યને પામ. ” હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે કળિએ કહ્યું ત્યારે પુષ્કર નળરાજની પાસે આવ્યો ને હાપર પાસાઓમાં શ્રેષ્ઠ પાસાઓનું સ્વરૂપ લઇને પુષ્કરની પાસે રહ્યો. પછી સત્રુઓનાં પરાક્રમનો નાશ કરનાર પુષ્કરે, પોતાના બાપ નળની પાસે આવીને, તેને વારં-વાર કહ્યું કે “ હે નળ ! તમે આવો, આપણે એકજાણ પાસાઓથી છૂત રમીએ, ” હે યુધિષ્ઠિર ! કસિયુએ જેના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો તેના એવા મોટા મનવાળો નળરાજ, દમ-યંતીને જેતાં પુષ્કરે વારંવાર છૂત રમવા સાર બોલાવ્યો તેથી તેના બોલાવવાને નહીં સહન કરી છૂત રમવાનો સમય જાણીને, જ્યારે તેની સાથે છૂત રમવા લાગ્યો ત્યારે પોતાનાં ઝવેરાત, સુવર્ણ, રથાદિ વાહનો તથા વસ્ત્રો હારી ગયો. તે વખતે પાસાઓની રમતથી મદોન્મત થયેલા રાજને તેનાં સગાં સંબંધિયોમાંથી કાંઈ પણ છૂત રમવાથી નિવારણ કરવા સમર્થ થયું નહીં. હે ભારત ! તેના પ્રધાનો સહિત મામની પ્રજા તેને મળવા તથા છૂત રમવાથી નિવૃત્ત કરવા સાર આવી, તે જોઈને નળ રાજના સારથિ વાખ્યું કે દમયંતી પાસે આવી કહ્યું કે “ હે દેવિ ! આપણા કહેરની પ્રજા ધર્મનાં તત્ત્વને જાણનારા નળ-રાજને હમણાં છૂત રમવારૂપ બસન પ્રાપ્ત થયું છે, તે સહન નહીં કરવાથી કાંઈક કામ વાસ્તે આવીને દરવાજા પાસે જાઓ છે, માટે તમે રાજને તેની ખબર આપો. ” હે રાજન ! પછી દુઃખે કરીને શરીરમાં મુકાઇ ગયેલી તથા શોકથી નાશ પામી ગયું હતું ચિત્ત જેનું એવી દમયંતી, રૂદન કરતાં નળરાજ પ્રત્યે બોલી કે “ હે રાજન ! તમારા પ્રધાનો સહિત આ કહેરની પ્રજા તમારામાં પ્રીતિમાન થઈને તમને જેવા સાર અહીં આવી દરવાજા પાસે જાઓ છે, માટે તેમને તમે મજા. ” હે યુધિષ્ઠિર ! શોભાયમાન નેત્રાની પાંપણવાળી દમયંતી, એ પ્રમાણે કહેવારૂપ વિલાપ કરતી હતી તોપણ કસિયુએ જેના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો હતો એવા નળ રાજએ તેને કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહીં. પછી સર્વ પ્રધાનો તથા પ્રજા નળરાજ નાશ પામ્યો એમ માનવાથી દુઃખયુક્ત અને લગ્નજાન થઈને, પોતપોતાના ઘર પ્રત્યે ગયું. હે યુધિષ્ઠિર ! એવી રીતે નળ અને પુષ્કરનું છૂત મળ્યા માસ સુધી રમાયું. પણ તેમાં પવિત્ર મજાવાળો નળરાજ છૂતતો ન હતો.

તથા તદમયદ્ ધૂતં પુષ્કરસ્ય મહત્ત્વ ચ

ચિદ્ધિર ચક્રમાસાન્વ્યક્તોક્તસ્વજાયત ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि नके पाञ्चांगवाणे नक्षत्रोत्ते मुर्धरभाषाया
मेकोनपष्ठिचमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

અધ્યાય ૬૦ મો. બાળકને મોસાળ મોકલ્યાં.

બૃહદ્વચ્ચ ઉવાચ—દમયંતી તતો દષ્ટ્વા પુણ્યસ્ત્રોકં નરાધિપં

ઉન્મત્તવદનુન્મત્તા દેવનેગત ચેતસં ॥

બૃહદ્વચ્ચ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! પછી ઉન્મત નહીં થયેલી બુદ્ધિવાળી દમયંતી ઉન્મતની પેઠે છૂતમાં લાગ્યું હતું ચિત્ત જેનું એવા પવિત્ર યજ્ઞવાળા નળરાજને જેમ પોતાના મનમાં ભય અને શોકયુક્ત થઈને, તેના સંબંધી કરવાના કાર્યનો વિચાર કરતી હતી. હે રાજન ! નળરાજ છૂત રમે છે, એ પાપરૂપ છે, એમ શંકાયુક્ત થયેલી અને પ્રિયની ઈચ્છાવાળી ભીમરાજની પુત્રી દમયંતી નળરાજ સર્વસ્વ દારી ગયા, એમ જાણીને મોટા યજ્ઞવાળો, શાંત સ્વભાવવાળો, ધરના કામ કરનારી, પ્રિય, સર્વ કાર્યમાં કુશળ, પોતામાં પ્રીતિમાન તથા સાઈ બોલનારી બૃહત્સેના નામની દાસી પાસે જઈને કહેવા લાગી કે “ હે બૃહત્સેના ! તું નળરાજની આગ્રાથી પ્રધાનો પાસે જઈ તેમને અહીં બોલાવી લાવ; ને પૂછ કે, નળરાજ તમને પૂછે છે કે છૂતમાં શું દ્રવ્ય હરાઈ ગયું, ને બાકી શેષ શું રહ્યું ? ” હે રાજન ! પછી જ્યારે દાસીએ દમયંતીના કહેવા પ્રમાણે પ્રધાનો પાસે જઈ તેમને પૂછ્યું ત્યારે તેઓ આજ નળરાજ આપણને દ્રવ્ય સંબંધી પૂછે છે એ આપણાં મોટાં ભાગ્ય સમજવાં, એમ માની નળની પાસે આવ્યા. તે સમયે દમયંતીએ નળરાજને પ્રધાનો બીજી વખત મળવા આવ્યા છે એમ કહાવ્યું પણ તેણે તેના કહેવાને ગણકાર્યું નહીં. દમયંતી પોતાના પતિને જોવાથી લજ્જાયુક્ત થઈને, પાછી પોતાના ઘરમાં ગઈ. ત્યારે મોટી બુદ્ધિવાળી દમયંતી પાસાઓ નળરાજને અવળા પડે છે તથા તે સર્વસ્વ દારી ગયા છે, એવું સાંભળીને, પાછી બૃહત્સેનાને કહેવા લાગી કે, હે કન્યાશ્ચિ ! તું નળરાજની આગ્રાથી વાળંજીય સારથિની પાસે બીજી વખત જ, ને તેને અહીં બોલાવી લાવ, કેમકે મને મોટું મંકટ પ્રાપ્ત થયું છે. હે રાજન ! એ પ્રમાણે બૃહત્સેના દમયંતીનાં વચન સાંભળીને, ભરેસાદાર ચાકરો સહિત વાળંજીય નામના સારથિને બોલાવી લાવી. દેશ તથા કાળને ઓળખનારી અને નહીં નિંદા કરવા લાયક ભીમરાજની પુત્રી દમયંતી, શ્રેષ્ઠ વાણીથી વાળંજીયને સાંત્વના કરીને, પોતાના વખત પ્રમાણે કહેવા લાગી કે “ હે સારથિ ! તું નળરાજ તારે વિષે સદૈવ સારી રીતે વર્તે છે ને જાણે છે, માટે હમણું અવળી દાહતમાં આવી ગયેલા રાજની સદાયતા કરવા લાયક છે. જેમ જેમ પુષ્કર નળને જીતે છે તેમ તેમ તેમને છૂત રમવામાં પ્રીતિ વધતી જાય છે. વળી પુષ્કરને વશ થયેલા પાસાઓ તેની તરફેણમાં પડે છે પણ નળની તરફેણમાં પડતા નથી એમ દેખાય છે. છૂત રમવામાં મોહિત થયેલા રાજ જેમ સ્નેહિયોનાં વચન સાંભળતાં નથી તેમ મારાં પણ વચન સાંભળતા નથી તેથી હું મહાત્મા નળરાજનો કશો દોષ નથી એમ માનું છું. હે સારથિ ! કોણ જાણે નળરાજ નાશ પામી જશે આવા વિચારથી ચિત્ત માઈ સ્થિર રહેતું નથી. હું તારે શરણે આવી છું વારતે તને કહું તે પ્રમાણે તું કર. રથમાં નળરાજના પ્રિય અન્વેષે જોઈ તેમાં મારાં બે બાળકોને બેસારી મારા પિતા ભીમરાજના કુંડિનપુર પ્રત્યે જા. મારે પીયર બે બાળકો, રથ અને અન્વેષે રાખી તારી ઈચ્છામાં આવે તો ત્યાં રહેજે અથવા બીજે મરજી હોય ત્યાં જજો. ” હે યુધિષ્ઠિર ! નળરાજના વાળંજીય માર્ગચિએ દમયંતીનાં વચન સાંભળી રાજના મુખ્ય પ્રધા-

નેની પાસે જઈ દમયંતીએ કહેલાં વચન નિવેદન કર્યાં. નેઓએ નિમ્મ કરી દમયંતીને કહેવા મુજબ કરવાની રજા આપી. પછી વાષ્ણેય સારથિ નળના પ્રિય અન્ને રથમાં બેઠી રાજમહેશ આગળ આબે ને તેમાં દમયંતીમાં બે બાળકોને બેસારી વિદર્ભ દેશ તરફ ગયો. તે રથ, અન્ને તથા દમયંતીની ઇદ્રસેના નામની કન્યા અને ઇદ્રસેન નામના પુત્રને લીમણબાને સોંપી, તેમની રજા બધ નગરાજ સંજયી શામ કરવાથી પીઠામુક્ત થઈ ત્યાંથી પુષ્કર ઉપર ફરતો ફરતો તે આવેલાં ગયો. પછી હે રાજન ! પરદુઃખમુક્ત થયેલો વાષ્ણેય અગ્રપદ્ય રાજ પાસે જઈ તેના સારથિ તરીકે રહ્યો.

ઋતુર્ણ સ રાજાન પતરથે રૂઝેતઃ

મૃતિ ચોપચય તસ્ય સારથ્યેન મૌપતઃ ॥

इति भीमहाधारते राज्ञः नरक प्राप्तिरनर्थात् कुन्दीर्नमतिष्ठितवारः प्रा-
मस्थाने मुर्मरभाषायां पश्चिमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

અધ્યાય ૬૧ મો. નળ દમયંતીનો વનવાસ.

बृहदश उवाच—ततस्तु याते वार्ष्णेय पुण्य-राक्षस-व्यतः

प्रकरणं हस्तराज्यं वचान्य-किंचन ॥

બૃહદશ કહેછે—હે મુનિશિર ! હવે વાષ્ણેય સારથિ વિદર્ભ દેશ પ્રવે ગયો ત્યારપછી, પુષ્કરે છૂત રમતા એવા ખવિત્ર યજ્ઞરાજા નળરાજનું રાજ્ય તથા જે કંઈ દ્રવ્ય હતું તે સર્વ હસ્ત્ય કરી હસતાં હસતાં કહ્યું કે “ હે નળરાજ ! તમે છૂત રમવાનું આશ્વત્થ કરો, હવે ત-
મારી પાસે હાવમાં માંડવા સારૂ દ્રવ્ય બાકી રહ્યું નથી. હે રાજન ! મેં તમારૂં સર્વ રાજ્ય તથા દ્રવ્ય છુતી લીધાં છે, પણ બાકી એક દમયંતી અવશેષ રહી છે, ચાટે તમને ઘરછો હોય તો તે હાવમાં ચાડો. હે બાસ્ત ! એ પ્રમાણે પુષ્કરે કહ્યું ત્યારે તેનાં વચન સાંભળવાથી હિપન્ન થયેલા કોપે કરીને તાપમુક્ત થયું હતું હવે એનું એવા નળરાજને કંઈપણ ઉત્તર આપ્યો નહીં. પછી મહા ક્રોધમુક્ત થયેલો નળરાજ પુષ્કર સામું બેઠ પોતાના સરિર ઉપરથી સર્વ વસ્ત્રો કાઢી, એક વસ્ત્ર પહેરી તથા એડવા સારૂ પશુ વસ્ત્ર નહીં રાખી પોતાનાં રોગેહિનનોને શેષ હિપન્ન કરતાં પોતાની સર્વ મોટી કમળિનો ત્યાગ કરી વનમાં જવા સારૂ મામમાંથી રવાને થયો. તે વખતે દમયંતી એક વસ્ત્રોરે બેસી એવા પોતાના ખતિને બેઠને, તેની પછવાડે ગઈ. નળરાજ પોતાની પ્રિય સ્ત્રી દમયંતી સહિત ગામની બાહાર આવી તેની નજદીક ગયું દિવસ પર્વત રહ્યો. પછી પુષ્કરે કહેરમાં જે પ્રાંત નળને સ્થાપ કરશે તે આરે આરવા લાયક થશે, એવો સાદ ફેરવ્યો તેથી તથા તેને તેથી આવે વેર હતું તે ધરણથી ગ્રામ પ્રાંતને નળરાજનો ક્રોધ સ્થાપ કર્યો નહિ. ક્રોધે સ્થાપ કરવા લાયક નળ, કહેરની નજીક જળનું પાન કરવાથી પોતાના ડેહનો નિર્વાહ કરતાં છુપાઈ કરીને પીઠામુક્ત થઈને ગયું દિવસ પર્વત રહ્યો. આગળ વનમાં આવે ત્યાંથી રજા મુક્ત થઈ આવેલો થયો ત્યારે તેની પાછળ દમયંતી પશુ ચાલી તે વખતે આગળ વળે વિષે મુખ્યને કરીને પીઠા પામેલો નળરાજ સુવર્ણ સરખી પાંખોવાળાં પશ્ચિમોને બેઠને પોતાના મનમાં

વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “આ માઈ બદલ છે, માટે તે મારે ભોજન કરવાને સારા પદાર્થ થશે.” હે રાજન ! એ પ્રમાણે માનીને જ્યારે તેણે પોતાનું પહેરેલું વસ્ત્ર તેમની ઉપર નાખ્યું, ત્યારે તે પશ્ચિમો વસ્ત્ર લઈ, આકાશ તરફ ઉડી ગયા દિશાસ્પી વસ્ત્રવાળા દીનપણીને પામેલા તથા નીચું મોડું કરીને ઉભેલા નળને જોઈને પંખી બોલ્યા હે “હે નિરંતર દુર્ણ દિવાળા નળરાજ ! વસ્ત્ર રહિત થયેલા તને જોઈને, નહીં સંતોષ પામેલા અમે તારા વસ્ત્રને હરણ કરનાર પાસાઓ છીએ” હે રાજન ! નળરાજએ એ પ્રમાણે પશ્ચિમોનાં વસ્ત્ર સાંભળી પોતાની સાનિધ્ય પશ્ચિમ થઈને આવેલા તે પાસાઓ તથા વસ્ત્ર વચરના પોતાના દેહને જોઈને દમયંતીને કહ્યું કે “હે નહિ નિંદા પામવા લાયક દમયંતી ! જેમના ક્રોધે કરીને સમૃદ્ધિથી ભર્યું, ક્ષુધામુક્ત અને પરમ દુઃખી થયેલો હું પોતાના પ્રાણનો નિર્વાહ કરવાનો ઉપાય જાણતો નથી તથા નિષધ દેશની પ્રજાએ મારો સત્કાર પણ કર્યો નથી તે પાસાઓ આ પશ્ચિમ થઈને, મારા વસ્ત્રને હરણ કરી લઈ જાય છે માટે હે પ્રાણપ્રિયા ! અવળી હાલતને પામેલો દુઃખમુક્ત અને ચેતન વચરનો તારો સ્વામી જે હું, તારા દેહનું સાઈ થાય એવા વચન કહું તે સાંભળ. હે દમયંતી ! આ દક્ષિણ દિશા તરફ ઉજ્જવળ નગરી તથા ઋક્ષરાજ નામના પર્વત આજળ ધણા માર્ગે પુટે છે. આ વિંધ્યાદિ નામનો મોટો પર્વત તથા સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરનારી પયોળ્લી નામની નદી છે. અને ધણું ફળ મૂળોવાળા ઋષિઓનાં આશ્રમ છે તેમને તું જો. વળી આ માર્ગ વિદર્ભ દેશ પ્રત્યે જવાનો છે, આ માર્ગ કાશ્યપદેશ તરફ જાય છે, અને ત્યાર પછી દક્ષિણ દિશા તરફ દિશ્વલ દેશ છે.” હે રાજન ! એ પ્રમાણે પીડા પામેલા નળરાજએ, દમયંતીને તેના પિતા બીમ રાજના દેશ પ્રત્યે જવાની મતલબથી ધણીવાર કહ્યું ત્યારે એવી રીતનાં વચન સાંભળવાથી ઉત્પન્ન થયેલા દુઃખે કરીને સરીરનું બાન મયું હતું જેનું એવી દમયંતી નેત્રમાં અશ્રુ લાવી બોલી કે “હે પાશિવ ! તમારા મનની ઇચ્છાનું વારંવાર ચિંતન કરતાં માઈ મન ધણું ઉદ્વેગ પામે છે તથા મારા સરીરના સર્વ અવયવો શિથિલ થાય છે. હું, રાજ્ય તથા વસ્ત્ર જેનાં હરાઈ ગયાં છે એવા, વસ્ત્ર વચરના અને ક્ષુધા તથા શ્રમમુક્ત તમને મનુષ્ય વચર વનમાં લાગ કરીને, મારા પિતાના ગામ પ્રત્યે કેમ જઈ ? અરે શ્રી મયેલા, ક્ષુધાએ કરીને પીડા પામેલા તથા દુઃખની નિવૃત્તિ અને સુખની પ્રાપ્તિ થવાના ઉપાયને ચિંતન કરનાર એવા તમારા સંમતે આ મહા ભયંકર વનમાં હું છોડી દઈશ ? કે મને પુરૂષને દુઃખને વિષે સ્ત્રી સમાન બીજું કંઈ તે દુઃખરૂપ રોજને મટાડનાર ઔષધ નથી એમ વૈદ્યોનો મત છે એ હું તમને સત્ય કહું છું” નળે કહ્યું કે “હે સુંદર દેહવાળી દમયંતી ! તું જેમ કહે છે, તેમજ છે કારણ દુઃખે કરીને પીડા પામેલા પુરૂષને સ્ત્રી સમાન ચિત્ર તથા ઔષધ બીજું કંઈ નથી, પરંતુ હે સ્ત્રી ! મોટા ચક્ષુવાળી ! હું મારા પ્રાણનો ત્યાગ કરીશ, પણ તારો ત્યાગ કરીશ નહીં.” દમયંતી બોલી કે “હે રાજન ! જ્યારે તમે મારો ત્યાગ કરવા ઇચ્છતા નથી ત્યારે વિદર્ભ દેશનો માર્ગ મને શા માટે દેખાડો છો ? હે મનુષ્યના રાજ ! તમે તો મારો લાગ કરશો એમ હું માનું છું. વળી હે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ ! તમે વા-

કહ્યુંના અખાત આજળથી રજપૂતાના અને ત્યાંથી પણ આજળ લગી પ્રાચીન કાળે સમુદ્ર હતો. ઋગ્વેદના સાતમા મંડળમાં સરસ્વતી ને સમુદ્રમાં પડતી જણાવી છે અને બૃહસ્પતિ વિદ્યા ભણનારને પણ કહે છે કે, રજપૂતાના સમુદ્ર હતો ને આજુ તથા વિંધ્ય તેના કિનારે હતો. આ પયોળ્લી ને વિંધ્ય દિવેદની વચ્ચેના સાગરનું કદાહરણ છે.

રંવાર મારા પિતાના દેહનો માર્ગ દેખાડી બતાવતાં મારા શોકને વધારે છે. માટે જો તમારો એવોજ અભિપ્રાય હોય કે દમયંતી પોતાને પીયર જાય, તો આપણે જેટ મળીને વિદર્ભ દેશ પ્રત્યે જઈએ ! હે માન આપનાર રાજા ! વિદર્ભ દેશને વિષે જીમ રાજા તમારો સત્કાર કરશે, અને તેમણે સત્કાર કરેલા તમે તેના પરને વિષે મુખે કરી નિવાસ કરી શકશો.

વિદર્ભરાજસ્ત્ર ત્વાં જાતેષ્યસિ માનવ

તેન ત્વં પૂજિતો રાજન્ સુખં વસ્સ્વસિ નો ગૃહે

इति भीमहाया ते जयन्ति नलोपाख्यानं पर्वणि नकुवनयात्रायां
मुर्मरभाषायामेकपाद्विचमोऽध्यायः ॥ ૬? ॥

અધ્યાય ૬૨ મો. દમયંતીનો ત્યાગ.

નક ઉવાચ—યથા રાજ્યં તવપિતુસ્તથા મમ ન સંશયઃ

ન તુ તત્ર ગમિષ્યામિ વિષમસ્યઃ કથંચન ॥

નજ કહે છે—હે દમયંતી ! જેમ તારા પિતાનું રાજ્ય છે, તેમ મારું પણ છે એમાં સંશય નથી, પણ હાલ હું અવળી હાલતમાં આવ્યો છું તેથી ત્યાં કદી જઈશ નહીં. વળી હું સમૃદ્ધિ વમરનો તથા તને શોકની શ્રદ્ધિ કરનાર થયો છું માટે ત્યાં જઈશ નહિ. જહદય કહે છે—હે મુષિષિર ! એ પ્રમાણે નજરાજા, અરધું વસ્ત્ર પહેરેલી કપ્પાલુરૂપ દમયંતીને વારંવાર કહેતાં સાંત્વના કરતો હતો. પછી એક વસ્ત્ર પહેરેલાં, વનમાં ચોતરફ ફરતાં, કુષ્ઠ તથા તૃણાંને ફરીને પીડા પામેલાં અને માછી મચેલાં તે જેટ એક ડેમણે જઈને, પૃથ્વી ઉપર બેઠાં. વસ્ત્ર વમરનો, પાથરવા ધાસની સાદડી પણ જેની પાસે હતી નહીં એવો, મેલ તથા ખૂણ યુક્ત શરીરવાળો અને દમયંતી સહિત માછી મચેલો નજ પૃથ્વી ઉપર સુતો. તે વખતે કપ્પાલુરૂપ, કામળ અંજવાળી તથા સ્વધર્મનિષ્ઠ દમયંતી દુઃખયુક્ત હોવાથી તત્કાળ નિદ્રા વશ થઈ; પણ હે પૃથ્વીપતિ ! શોકે ફરીને તાપ પામ્યું હતું અંતઃકરણ જેનું એવા નળને, જેમ પૂર્વે રાજ્ય સમૃદ્ધિ હતી ત્યારે મુખે ફરીને નિદ્રા પ્રાપ્ત થતી હતી તેમ નિદ્રા પ્રાપ્ત થઈ નહિ. પોતાનું રાજ્ય હરાઈ ગયું, સંબંધિયોનો વિચાર થયો અને વનમાં વસી પણ પશ્ચિમો લઈ ગયાં તેથી મોટી ચિંતાયુક્ત થઈ પોતાના મનમાં તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે અરે મારે શું કરવાથી અથવા શું નહીં કરવાથી, વા મારા પ્રાણનો ત્યાગ કરવાથી અથવા દમયંતીનો ત્યાગ કરવાથી મારું સારું થાય ! મારામાં પ્રીતિમાન આ દમયંતી મારે વાસ્તે દુઃખ પામે છે, માટે જો હું તેનો ત્યાગ કરું તોજ તે પોતાના પિતાને ત્યાં જાય, પણ જો સારી સાથે રહેશે તો નિશ્ચય દુઃખ પામશે. જો હું તેનો ત્યાગ કરીશ, તોજ તેને કાઢ કાળે પણ સુખની પ્રાપ્તિ થશે એમાં કંઈ નથી. હે મુષિષિર ! એ પ્રમાણે નજરાજાએ વારંવાર પોતાના મનમાં નિશ્ચય પૂર્વક વિચાર કરીને, દમયંતીનો ત્યાગ કર્યો એજ સારું છે, એમ માન્યું. વળી ઠળિયુએ શરીરમાં પ્રવેશ કરવાથી તેને દમયંતી મારીપર પ્રીતિમાન, ખલિતતા ધર્મવાન, મોટા યસવાળો અને મોટા લાગ્નવાળો છે, માટે તેને કાઢ પુરૂષ સ્તત્ત્વમાં ઝળ ફરી શકશે નહીં એવા વિચારથી તેનો ત્યાગ કરવાની અવશ્ય-શુદ્ધિ થઈ. પછી તેને

વચ્ચ વચ્ચે પોતાનું કરોર તથા દમયંતીએ એક વચ્ચ પહેરેલું હતું તેનું ચિંતન કરતાં તેનું અંતરું વચ્ચ કાપી લેવું એવો વિચાર થયો. પણ તેનું અંતરું વચ્ચ કેવી રીતે કાપી લેવું તથા તે કેમ ન જાણે એવા વિચારથી, બ્યારે તે ચોતરફ દરવા લાગ્યો, ત્યારે આન વચ્ચની ઉપાડી તથાવાર પડી હતી તે જોઈ, તેનાથી દમયંતીએ પહેરેલું અંતરું વચ્ચ કાપી લઈ, તે પોતે પહેરી અને નિદ્રાવશ થયેલી બીમરાજની પુત્રી દમયંતીનો ત્યાગ કરીને, ચાલતો થયો. નળ શોડેક જઈ, પાછો આવી તથા સુતેલી દમયંતીને જોઈને, ધણું રૂદન કરવા લાગ્યો. “અરે! પૂર્વે આ ચારી સીની સામું સૂઈ પણ જોતા ન હતા, તે આજ આ વનમાં પૃથ્વી ઉપર અનાથની પેઠે સુતી છે! અરેરે! કાપેલું અંતરું વચ્ચ પહેરેલી સુંદર હાસ્યવાળી દમયંતી નિદ્રામાંથી ઉઠીને, કેવી માંડી થશે? વળી મારા વચ્ચની એકલી દમયંતી, મૂંઝો તથા સર્પો જેમાં રહે છે એવા વનમાં કેવી રીતે ફરશે?” હે યુધિષ્ઠિર! ક્રોધે એની લીધું હતું જ્ઞાન જેનું એવો નળ, એવી રીતે વિલાપ કરી તથા ખાર સૂર્યો, આઠ વસુ, અગ્નીવાર રૂદ્રો, બે અધિનિકુમાર અને ઓમજી પચાસ વાસુ તારી રક્ષા કરો, ને તું પોતાના સ્વપ્નમાંથી રક્ષા પામેલી હો! એ પ્રમાણે પોતાની પ્રિય સ્ત્રી, જેના સરખી પૃથ્વીને વિષે સ્વપ્નવાન બીજી કાંઈ સ્ત્રી ન હતી એવી તથા સુતેલી દમયંતીને તજી જવાનો નિશ્ચય કરીને, ચાલતો થયો. પણ કલિયુગે આકર્ષણ કરેલો તે વારંવાર પાછું જોતો હતો. દમયંતીમાં સ્નેહ હોવાથી પાછો વળી આવતો હતો. હે રાજન! એ પ્રમાણે દુઃખયુક્ત નળ સંભળું હવે જે ઉતરે એવાનું હતું તેથી હિંડિણીની માફક વારંવાર આવવવ કરતો હતો. પછી ક્રોધે એનું હતું ચિત્ત જેનું એવો નળ, સુતેલી દમયંતીનો ત્યાગ કરી તથા કરુણાચક્ત થઈ વિલાપ કરીને ત્યાંથી ઉતાવળે ચાલતો થયો. હે રાજન! ક્રોધે એમાં સ્વપ્ન કરવાથી નાથ પામ્યું હતું અંતઃકરણ જેનું એવો દુઃખયુક્ત નળરાજ, પોતાના મનમાં અનેક તરેહની મજાના કરતો કરતો, મનુષ્ય વચરના વનમાં પોતાની સ્ત્રી દમયંતીનો ત્યાગ કરીને છેવટ થયો.

નહાતમાકાલેનાસ્પૃહસ્તત્તિગજયન્નુપ:

જનામકં વને શૂન્યે માંચાત્સ્વયં દુઃખિત:

इति भीम-भारत वनपर्वणि नछोपाख्यानपर्वणि दमयंतीपरित्याग
मुर्जरभाषायां चिच्छेत्तमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

અધ્યાય ૬૩ મો. દમયંતીનો વિલાપ.

बृहद्भ्य उवाच—नचक्रांतं गते राजन्मयंतीगतकृमा

अबुध्यत वचराजं संवस्ताविजने वने ॥

બૃહદ્ભ્ય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર! નળરાજ ગયા પછી નિવૃત્ત થયો હતો આઠ જેનો એવી, મેઘ ગુણવાળી અને મનુષ્ય વચરના વનમાં ગ્રાસ પામેલી દમયંતી, બ્યારે નિદ્રામાંથી જાગી ત્યારે પોતાના પતિને નહીં જોવાથી શોક તથા દુઃખયુક્ત થઈ—હે મહારાજ! એમ નળરાજને પોષારતી મોટા સમ્રાટથી રક્ષા લાગી કે “અરે હે નાથ! હે મહારાજ! હે સ્વામિ! તમે મારો ત્યાગ કેમ કરો છો? અરે આઠા હું હણાય! નાથ પામી! અને

મનુષ્ય વચરના વનમાં એકલી બીહું છું, હે રાજન ! તમે ધર્મના જાણનાર તથા સત્યવાદી છો. અરે તમે મારા સ્વયંવરને વિષે હું તારો ત્યાગ નહીં કરું એમ કહ્યું છે. ને હમણાં કનુએ આપણને અવળી હાથત પ્રાપ્ત કરી છે, તેવા વખતમાં તમારા આગ્રહવાળી દીન તમારી બીહું છું તેનો ત્યાગ કરીને કેમ જાઓ છો ? અરે ! તમે બ્યારે મારો સ્વયંવર થયો હતો ત્યારે મોકપાલોની સમક્ષ જે વાક્યો બોલ્યાં છે, તે મારે વિષે સત્ય કરવા સમર્થ છે. હે પ્રયોગા શ્રેષ્ઠ રાજન ! વનમાં દેહધારિણેને અઘાળ મૃત્યુ પ્રાપ્ત નથી થતું શું ? તમેએ ત્યાગ કરેલી હું એક મુદ્દર્ત માત્ર પણ નહિ છવીશ. અરે હે સ્વામિ ! તમે મારી મસ્કરી કરતા હો તો હવે બસ છે કારણ હું ઘણીજ બીહું છું મારે અને તમારા સ્વરૂપને દેખાવ આપો. હે નિષધ દેસના રાજ ! તમ અને દેખાઓ છો દેખાએ છો ! કેં તમને હમણાં અહીં જોયા ! અરે તમે વૃક્ષની પાછળ છુપાઈ રહ્યા છો, પણ મારી સાથે બાપણ કેમ કરતા નથી ! હે રાજેન્દ્ર ! આ મોટા ખેદ છે કે, તમારી સાથે વનમાં આવેલી અને આવી રીતે વિશ્વાપ કરતી એવી અને તમે નજદીક આવીને આશ્વાસન આપતા નથી, તે એટલી સરથ બરેલી વાત છે. હું મારા દેહનો તથા બીજા કાષ્ટનો શોક કરતી નથી પણ મારા વચરના એકલા તમે શું કરશો એવા વિચારથી તમારા સંબંધી શોચ કરું છું ! અરે કુપા તથા તૃપ્તયુક્ત અને થાકી ગયેલા તમે સામંકાળને વિષે વૃક્ષની નીચે જેસરી ત્યારે અને નહીં જોઈને કેવા દુઃખી થશો ! હે યુધિષ્ઠિર ! પછી મોટા શોક કરીને પીડા પામેલી દુઃખ-યુક્ત દમયંતી, રૂદન કરતી મારે તરફ દોડતી વારંવાર પડી જતી હતી. વળી ઉડતી અને ભમથી વૃક્ષની નીચે સંતાતી હતી, વારંવાર મોટા પોકાર કરતી તથા ધક્કા રૂદન કરતી હતી. પછી અત્યંત શોક કરીને તાપ પામેલી, વિદ્વજ ગયેલી અને મોટા નિઃશ્વાસ યુક્ત રૂદન કરતી પતિવ્રતા દમયંતી વારંવાર બોલતી કે અરે ! જેના સાથે કરીને નિષધ દેસને રાજ નજ દુઃખ પામે છે તેને અમારા કરતાં પણ વધારે દુઃખ પ્રાપ્ત થશે, અને તે દુઃખ પામીને, અશુભવાળી આજીવિકામાં જીવે. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે મહાત્મા નજરાજની સ્ત્રી દમયંતી, સિંહાદિ જનવરોવાળાં વનમાં પોતાના પતિને શોધતાં તથા માંડીની પેઠે વિશ્વાપ કરતાં અને હે રાજન ! પોકાર કરતાં એતરફ દોડતી હતી. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે કુરરી પક્ષિ-ણીની પેઠે અત્યંત પોકાર કરતી, મોટા શોક કરતી તથા વારંવાર વિશ્વાપ કરતી એક દમયંતી, વનમાં એતરફ કરતાં કાંઈ સર્પની નજદીક આવી પોહોંચી. મોટા સ્વરૂપવાળા તથા કુપાયુક્ત તે સર્પે તેને મઢણ કરી. તે વખતે શોકયુક્ત દમયંતી, જેવો નિષધ દેસના રાજ નજને શોક કરતી હતી, તેવો પોતાના સરીર સંબંધી કંઈ પણ શોક કરતી નહતી, વિશ્વાપ કરતાં તે કહેવા લાગી કે, અરે હે નાથ ! મનુષ્ય વચરના વનને વિષે અને સર્પે મઢણ કરી છે તોપણ તમે કેમ દોડી આવતા નથી ? હે નિષધ દેસના રાજ ! બ્યારે તમે આપણ પગિયુગથી યુક્ત થશો, તથા પોતાની શ્રેષ્ઠ શુદ્ધિ, ચિત્ત અને દ્રવ્યને પામશો ત્યારે મારું સ્થરણ કરીને કેમ છવી શકશો ? હે સ્વામિ ! તમે આજ વનમાં મારો ત્યાગ કરીને કેમ ગયા ? હે નિષ્વાપ ! થાકી ગયેલા, અને કુપા તથા આનિયુક્ત તમારા ગમને કાણ નિવૃત્ત કરશે ? હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે દમયંતી વિશ્વાપ કરતી હતી તે વખતે યુગ દિશા કળાસર એક પાર્શ્વે, મોટા વિશ્વાપથી પોકાર કરતી દમયંતીના સ્પર્શ સંભળીને, તેની પાસે આવ્યો. તે પાર્શ્વેએ ઊંચી સર્પે મઢણ કરેલી દમયંતીને જોઈ તેની પાસે આવી પોતાના

તીક્ષ્ણ ધારવાળાં કચ્છે કરી સર્પનું મોઢું કાપ્યું. પછી તે પારધી, મૃત્યુ પામવાથી ચેષ્ટા રહિત થયેલા તે સર્પને ચીરી, તેનાથી દમયંતીને મૂકાવી, જળથી તેનું શરીર ધોઈ, ફળાદિ આહાર કરાવો અને આસ્વાસના કરીને પૂછ્યા લાગ્યો કે, હે મૃગ સરખાં નેત્રવાળી સ્ત્રી ! તું કોની પુત્રી તથા સ્ત્રી છે ? વનમાં કેમ આવી છે અને આ મોટા કષ્ટને કેમ પ્રાપ્ત થઈ છે ? હે પૃથ્વીપતિ રાજન ! એ પ્રમાણે પારધિએ પૂછ્યું ત્યારે દમયંતીએ પોતાનું સર્વ વૃત્તાંત કહ્યું. ત્યાર પછી પારધિ, અરધું વસ્ત્ર પહેરેલી, મોટી કમ્બર તથા રતનવાળી, મુંઢર નેત્રોની પાંખણોવાળી તથા મધુર બાવણુ કરનારી દમયંતીને જોઈ કામને વશ થઈ અનેક તરેહનાં શ્રેષ્ઠ વચનથી તેની આસ્વાસના કરવા લાગ્યો. દમયંતી દુષ્ટભાવ યુક્ત ને પારધિને જાણીને અગ્નિની પેઠે જાળવણીમાન થઈ. તે વખતે તેને પરાભવ કરવાની ઇચ્છાથી આતુર થયેલો પારધિ પોતાના મનમાં જેમ અગ્નિની જવાળાને સ્પર્શ થાય નહી તેમ દમયંતીને સ્પર્શ થાય નહીં એવો તર્ક કરવા લાગ્યો. પછી હે રાજન ! પતિ તથા રાજ્ય વગરની, અત્યંત દુઃખે કરીને પીડા પામેલી અને મહા ક્રોધ યુક્ત થયેલી દમયંતી ત્યારે પોતાને કંઈ પણ બોલવાનો અવકાશ રહ્યો નહીં ત્યારે તેને શાપ આપતાં બોલી કે, અરે ! જે હું નજરાજ્ય વગર બીજા કોઈની પણ ઇચ્છા ન કરતી હોઉં તો મૃગહિંસા કરનાર આ હુદ પારધિ મૃત્યુ પામીને પૃથ્વી ઉપર પડે ! હે રાજન ! એ પ્રમાણે દમયંતીએ શાપ આપતાં કહ્યું કે તેજ વખતે તે પારધિ મૃત્યુ પામીને, જેમ અગ્નિથી બળતું વૃક્ષ પૃથ્વી ઉપર પડે તેમ જમીન ઉપર પડ્યો.

उक्त मात्रे तु वचने तथा समृगजीवनः

व्यसुः पपात मेदिन्यामग्निदग्ध इव हुमः ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि नलोपाख्यानपर्वणि अजगरव्रस्त दम-
यंतीमोचने गुर्जरभाषायां त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

૧૧૦

અધ્યાય ૬૩ મો. વાણુઝારનો મેળાપ.

बृहद्भ्य उवाच—सा निहत्य मृगव्याधं प्रतस्थे कमलेशजा

यनं प्रतिभय शून्यं शिल्लिकागजनादितं ॥

બૃહદ્ભ્ય ઉવાચ—હે યુધિષ્ઠિર ! પછી કમળ સરખાં નેત્રવાળી દમયંતી, એ પ્રમાણે પારધિનો નાશ કરી ભયંકર મનુષ્ય વગરનાં પતંગિયાઓ જેમાં શબ્દ કરતાં હતાં એવા, કેસરીસિંહ ચિત્તા વાધ રૂ નામના મૃગો, સિંહ, પાડા તથા રીંછના સમૂહ અને બીજાં પણ અનેક તરેહનાં પક્ષિઓનાં ગણોવાળાં, શ્વેત્ચ્છા તથા ચોરો જેમાં રહેતા દત્તા એવા, સામ, વાસ, ધાવડી, પિપળા, ટેલુરણી, ઇંચોડીયા, ખાખરા, અર્જુન, હડવા ક્ષિંબડા, સાવરી, કસ્તુરી, મોમરા, જાંબુ, આંચા, લોધ્ર, ખેર, નેતર, દેવદાર, આંબલી, પીપળા, કદંબ, ઉમરા, બોરડી, બિંદી, વડ, ચારોળી, તાડ, ખજુરી, હરડાં તથા બેહેડાંનાં વૃક્ષોવાળાં વનમાં આમળ ચાલી ત્યારે તેણે અનેક તરેહની ધાતુઓવાળા, વેલાઓથી ઢંકાયેલા અને જેમાં સિંહાદિ જાનવરોના મોટા શબ્દ થતા હતા એવા પર્વતો, મહા ભયંકર પર્વતની ગુફાઓ, નદિઓ, તળાવો, ઘોડાં જળનાં સ્થાનકો અગાધ જળવાળાં તળાવો, પર્વતોનાં ક્ષિખરો તથા પર્વતો-

મંથી અદ્ભુત સરખા દેખાવવાળા જળના ઝરણાંએ જાંચાં. પછી હે રાજન ! પોતાના પતિના વિયોગથી ઉત્પન્ન થયેલા દુઃખે કરીને પીડા પામેલી બીમરાળની પુત્રી દમયંતી, અચંકર વનમાં આવવાથી સમાર પશુ અયુક્ત નદીં થઇ અને એક સિંહા ઉપર નેસીને વિલાપ કરવા લાગી કે, હે મોટા વદ્યસ્થળવાળા હે મહાગાંઠા ! નિષધ દેહની પ્રગ્નના અધિપતિ ! આજ તમે મનુષ્ય વચરના વનમાં મારો ત્યાગ કરીને ક્યાં ગયાં છો ? અરે હે યજ્ઞવીર ! તમે ધણી દક્ષિણાવાળા મોટા યજ્ઞ ક્યાં છે, પશુ મારે વિષે ઉદ્ધટ વર્ત્યા છો. હે મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ ! મોટી કાંતિવાળા રાજ ! તમે સ્વયંવરને વિષે મારી પાસે જે વચન બોલ્યા છો, તે સ્મરણ કરીને સત્ય કરો. કારણ પોતાનાં વચન સત્ય કરવાથી અંગ્રે સંહિત ચાર વેદ બહુવા ધરાધર ફળ થાય છે. વળી હે પૃથ્વીપતિ ! પૂર્વે પશ્વિમે તમારી પાસે તથા મારી પાસે જે વાક્ય બોલ્યાં છે, તે તમે યાદ કરવા યોગ્ય છે. હે નળ નામના રાજ ! તમારી ઋષિ કું આજ નાશ પામી ગઇ. અરે નિષ્પાપ ! તમે આ અચંકર માર્ગને વિષે મારી પાસે કેમ આવતા નથી ? ઉઘાડેલાં મોઢાંવાળા, અચંકર સ્વરૂપવાન અને ક્રુધા-યુક્ત વનમાં રાજ વ્યાઘ્ર તું મારા મનને મોટી વ્યથા પ્રાપ્ત કરે છે, તોપણ તમે મારી રક્ષા કરવા લાયક કેમ થતા નથી ? હે કલ્યાણરૂપ રાજ ! પૂર્વે તમે મારી પાસે અને તારા સમાન કાંઇ પ્રિય નથી. એમ સદૈવ બોલ્યા છો. માટે તે વાક્યને સત્ય કરો હે નરાધિપ ! હિન્મત થયેલી તથા વિલાપ કરતી એવી તમારી પ્રિય સ્ત્રી હું છું. વાસ્તે અને પ્રિય એવા તમે મારી સાથે કેમ બોલતા નથી ? હે મોટાં નેત્રવાન ! તમે શરીરે સુકાઇ ગયેલી, દીનતા યુક્ત થયેલી, મોઢાંની કાંતિ ફરી ગઇ છે જેની તથા જેના શરીર ઉપર ધણે મેલ ચઢ્યો છે એવી, અરધું વસ્ત્ર પહેરેલી, વિલાપ કરતી, યુષ્માથી ભ્રષ્ટ થયેલી મૃગલીની પેઠે વનમાં એકલી ફરતી તથા રૂદન કરતી એવી અને જોઇને, માન કેમ આવતા નથી ? અરે મહારાજ ! મહા અચંકર વનને વિષે એકલી અને સતી હું દમયંતી તમને બોલાવું છું, તોપણ તમે કેમ બોલતા નથી ? હે મોટાં કુળ તથા શીલવાળા ! હે શ્રેષ્ઠ શોભિતા અંગવાળા ! હે સર્વ મનુષ્યમાં ઉત્તમ ! હું આજ તમને આ પર્વતને વિષે દેખતી નથી. હે નિષધ દેહના રાજ ! તમે સિંહ તથા વ્યાઘ્ર જેવા રહે છે એવા મહા અચંકર વનને વિષે ક્યાંવ પશુ સુતા હશે. બેઠા હશે ઉભા હશે અથવા ચાલ્યા જતા હશે. પણ હે અને શોક વૃદ્ધિ કરનાર ! તમારે વાસ્તે શોક કરવાથી સુકાઇ ગયેલી તથા દુઃખે કરીને પીડા પામેલી હું તમારો સદેશો કોને પૂછું ! અરે ! મારે કોની પાસે જઇને વનમાં ગયેલા નળ સંબંધી વાર્તા—તમે નળને જોયા એમ પૂછું. અરે હું, દેવતા સરખા સ્વરૂપવાન, માહાત્મા, શત્રુઓની સેનાનો નાશ કરનાર તથા કમળ સરખાં નેત્રવાળા જે નળરાજને તું શોધે છે તે આ રજા એવી મધુરવાણી કોની સાંભળીશ અરે આ મારી સામા સિંહ આવે છે માટે હું સંકા વચરની ચાલને, તેની પાસે જઇ પૂછું કે હે મૃગના અધિપતિ ! હે વનના રાજ ! વિદર્ભ દેહના રાજ બીમરાળ પુત્રી તથા શત્રુઓનો નાશ કરનાર નિષધ દેહના રાજ નળની સ્ત્રી હું દમયંતી છું, તેને હે મૃગેશ ! નળરાજને જોયા હોય તો. પોતાના પતિની શોધ કરતી, આ વનમાં એકલી ફરનારી, કૃપણ અને શોક કરીને શરીરે સુકાઇ ગયેલી અને તું તે સંબંધી વાર્તા કહીને, આશ્વાસના કર, અથવા તેમ ન કરે તો મારું બહુણું કરીને, મને આ દુઃખમાંથી મુક્ત કર. અરે આ સિંહ વનમાં મારો વિલાપ સાંભળીને, અને કંઈ પણ આશ્વાસના કરતો નથી ને સમજમાં જળનારી

મીઠા નળની નદી પ્રત્યે જાય છે. અરે આ અનેક તરેહના રમણીય ઊંચા શિખરોવાળા, અનેક તરેહની ધાતુઓવાળા, આ મોટા વનમાં ખગ્ગરૂપે ઉત્પન્ન થયેલા, જેમાં સિંહ, બામ, હસ્તિ વગર, રીંછ તથા મૃગો રહે છે એવો, અનેક તરેહનાં પક્ષિયો જેને વિષે ચોતરફ જાણ કરે છે એવો, વિચિત્ર તરેહનાં વૃક્ષોથી શોભામય તથા પક્ષિયો સહિત નદીઓ જેને વિષે રહી છે એવો પર્વત છે માટે હું તેની પાસે જઈને નળરાજ સંબંધી વૃત્તાંત પૂછું.

હે યુધિષ્ઠિર ! દમયંતી એ પ્રમાણે પોતાના મનમાં માની તેની પાસે જઈને, તેને પૂછવા લાગી કે હે મહા સમર્થ ! હે સર્વ પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ ! હે દિવ્ય દેખાવવાળા ! હે જન-તમાં પ્રસિદ્ધ ! હે જીવોને યરણુ રહેવા લાયક ! હે કમ્પાણરૂપ પર્વત ! હું તને નમસ્કાર કરું છું ને રાજની પુત્રી અને રાજની રાણી જે હું દમયંતી છું તે તું જાણ ! અરે હે પર્વત ! વિદર્ભ દેશના રાજ, મહારથિ, ચાર વર્ષવાળી પ્રજાની રક્ષા કરનાર, મોટી દક્ષિણાઓવાળા રાજસૂય તથા અશ્વમેધાદિ યજ્ઞો કરનાર, સર્વ રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ, મોટા શ્રેષ્ઠ નેત્રવાળા, બ્રહ્મણ્ય, સારા આચરણવાળા સત્ત્વવાદી આસન્ય રહિત, શ્રેષ્ઠ શીલવાન પરાક્રમી દ્રવ્યવાન, ધર્મ જાણનાર, પવિત્ર, વિદર્ભ દેશની સારી રીતે રક્ષા કરનાર, યત્નઓના મણોને જીતનાર તથા મહા સમર્થ બીમરાજની પુત્રી અને નિષધ દેશને વિષે રાજ્ય કરનાર, સર્વ મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ અને જનતમાં પ્રસિદ્ધ વીરસેન રાજની વડુ તથા મહાયશ્વર, શોભામય સ્વરૂપવાન, સત્ત્વ પરાક્રમી પેઢી ઉતાર પ્રાપ્ત થયેલા રાજ્યનું પાલન કરનાર, પવિત્ર યજ્ઞવાળા બ્રહ્મણ્ય, સર્વ વેદ જાણનાર, બોલવામાં ચતુર, પ્રબુધ કરનાર, સામવહીનું પાન કરનાર, અગ્નિમાં આહુતિયો આપનાર, મોટા યજ્ઞ કરનાર, દાન આપનાર, જનુઓ સાથે યુદ્ધ કરનાર અને અપરાધિને સારી રીતે શિક્ષા કરનાર નળરાજની ઝી, સમૃદ્ધિ અને પતિ વચ્ચેની, અનાથ દુઃખયુક્ત તથા પોતાના પતિની શોધ કરનાર હું દમયંતી તારી પાસે આવી છું ને જાણુ. અરે હે પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ ! તારી ઉપર ઘણાં ઊંચા સેંકડો શિખરો છે માટે સિંહ સરખા પરાક્રમી મોટી બુદ્ધિવાળ, મોટી બુજવાન, બળવાન, યશ્વર તથા મોટા યજ્ઞવાળા મારા પતિ નળરાજને તે જોયા છે ? અરે હે પર્વત ! તું વનમાં એકલી હોવાથી વિદ્વંસ થયેલી અને વિલાપ કરતી એવી મને દુઃખયુક્ત પોતાની પુત્રીની પેઠે શ્રેષ્ઠ વાણીથી કેમ આશ્વાસના કરતો નથી ? અરે ! હું નિષધ દેશના રાજ નળની મધુર મંબીર, સિંહના સરખા અવાજવાળા તથા અમૃતરૂપ વાણી ક્યારે સાંભળીશ ? હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે બીમરાજની પુત્રી દમયંતી પર્વતને કહીને આગળ ઉત્તર દિશા તરફ ચાલવા લાગી, તે ત્રણ દિવસ તથા રાત્રિએ કરીને તપસ્વી પુરુષોના વન પ્રત્યે પહોંચી; ત્યારે તે વનને વિષે વશિષ્ઠ બૃષ્ણ તથા અત્રિશ્રપિ સરખા તપશ્રયો કરનાર, બ્રહ્મનિષ્ઠ, નિયમપૂર્વક આહાર કરનાર, પવિત્રતાવાન, જળનું પાન, વાયુનું ભક્ષણ તથા સુકાં પાંડડાઓનું બોજન કરનાર, જીવોદ્રિય, મોટા બાજબવાન, મોક્ષ માર્ગને જાણનાર અને વનકુળ તથા મૃગચર્મ ધારણ કરનાર મુનિયો એટલા દતા જેમાં એવાં, તથા અનેક તરેહનાં મૃગો અને વાનરોના સમૂહવાળાં આશ્રમને જોઈને, પોતાના મનમાં કંઈક ધૈર્યયુક્ત થઈ, પછી મુંદર જુકુટિ, કેશ, સ્તન, દાંત તથા મુખવાળા, મોટા તેજ, યજ્ઞ તથા નેત્રવાળા, સર્વ સ્ત્રિઓમાં રત્નરૂપ શ્રેષ્ઠ બાજબવાળા અને સ્વધર્મનિષ્ઠ એવી વીરસેન રાજના પુત્ર નળની ઝી દમયંતી સ્થિતિના આશ્રમની નજીક ગયો. તે વખતે આશ્રમમાં એટલા ઋષિઓએ 'ભલે આત્મા' એમ તેનો સંસ્કાર

કયો, ત્યારે નમ્રતાવાન ચપેલા દમયંતીએ તેમને નમસ્કાર કર્યો. પછી તપસ્વિઓએ દમયંતીને સત્કાર કરી 'અમે તારું શું કામ કરીએ ?' એમ પૂછ્યું ત્યારે દમયંતીએ તેમને કહ્યું કે, હે તપશ્ચાર્ય દ્રવ્યવાળા ઋષિઓ ! તમારાં તપ, અગ્નિ, ધર્મ, યજ્ઞ તથા ધર્મિયો કુશળ છે ? હે યુધિષ્ઠિર ! એવી રીતે દમયંતીએ પૂછ્યું ત્યારે ઋષિયો પોતાની કુશળતા કહી તેને પૂછ્યા ભાગ્યા કે, હે નદિ નિંદા કરવા લાયક અંજવાળી ! તું, વન તથા નદીની દેવી અથવા કોઈ રાજની સ્ત્રી છે ? તે અમને કહે કેમકે અમે તારું સ્વરૂપ જોઈને વિસ્મય પામ્યા છીએ, તું આશ્વાસનાયુક્ત થઈને કંઈપણ શોક કર માં હે રાજન ! એવી રીતે ઋષિઓએ પૂછ્યું ત્યારે દમયંતી બોલી કે, હું વન, પર્વત તથા નદીની દેવી નથી પરંતુ મનુષ્ય છું માટે હું મારૂં જીવંત વિસ્તારથી કહું તે સાંભળો.

હે ઋષિઓ ! હું વિદર્ભ દેશના રાજા બીમની પુત્રી તથા મોટા યજ્ઞવાન, શરવીર, યુદ્ધમાં જય મેળવનાર, વિદ્વાન, દેવતાઓનું પૂજન કરવામાં તત્પર, બ્રાહ્મણ ઉપર કથાવાન, નિષધ વંશનું પોષણ કરનાર, મોટા તેજસ્વી, મહાબળવાન સત્યવાદી, ધર્મ જાણનાર, શુદ્ધિમાન, સત્ય પ્રતિષ્ઠાવાળા, શત્રુઓનો નાશ કરનાર, દેવતાઓમાં આસ્થાવાન, શત્રુઓના સહેરને જીતનાર, સર્વ રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ, ઈંદ્ર સરખા કાંતિમાન, મોટાં નેત્રવાળા, પૂર્ણિમાના ચંદ્ર સરખા મુખવાળા, અશ્વમેધાદિ મોટા યજ્ઞો કરનાર, વેદ તથા વેદાંજના પારને જાણનાર, સૂયં તથા ચંદ્ર સરખા પ્રકાશમાન, પૃથ્વીનું પાલન કરનાર. સત્ય ધર્મને પરાયણ તથા જોનું અધર્મ અને દૂત રમવામાં કુશળ પુરૂષોએ બોલાવી ઘન રમણી સર્વ દ્રવ્ય તથા રાજ્ય હરણ કરી લીધું છે એવા નિષધ દેશના રાજા નળની, પોતાના પતિના હર્ષનની ભાલસાવાળી દમયંતી નામની સ્ત્રી છું, એમ તમે જાણો. હે ઋષિઓ ! હું સંગ્રામ કરવામાં ચતુર, મહાત્મા અને અત્ય વિદ્યામાં કુશળ મારા પતિ નળની શોધ કરવા સારું નદિયો તથા પર્વતોવાળાં આ તમારા વનમાં દુઃખયુક્ત થઈને રહે છું, માટે મને તે મારા પતિ પ્રાપ્ત થશે ? હે ઋષિયો ! હું તે મારા પતિને વાસ્તે સિંદાદિ જનવરો વાળાં મહા જયંકર વનને વિષે આવી પડ્યા છું માટે જો થોડા દિવસની અંદર મને તે મારા પતિ નદિ મળે, તે જોણે કરીને મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય એવા ઉપાય કરીને, મારા દેહનો ત્યાગ કરીશ, કારણ પતિ વચર જીવવાથી મને શો અર્થ પ્રાપ્ત થાય એમ છે ? પોતાના પતિ સંબંધી શોક કરીને પીડા પામેલી હું આજ કેમ જીવીશ ? હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે એકલી વનમાં આવીને વિભાષ કરતી એવી બીમરાજની પુત્રી દમયંતીને તે ઋષિઓએ કહ્યું કે, હે કલ્યાણરૂપ ! અમે તને થોડા દિવસમાં તારા પતિ નળને જોવારૂપ કલ્યાણ પ્રાપ્ત થશે એમ અમારા તપના બળથી જાણીએ છીએ; માટે તું શત્રુઓનો નાશ કરનાર, ધર્મિષ્ઠ પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ, દુઃખ વચરનાં સર્વ પાપથી મુક્તિલા, રત્નોયુક્ત, પોતાના દેશનું રાજ્ય કરનાર તથા શત્રુઓ પાસેથી જય મેળવનાર નિષધ દેશના રાજા તારા પતિ નળને જોઈશ.

હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે તપસ્વી ઋષિઓ દમયંતીને કહીને, અગ્નિદોષ તથા આશ્રમ સહિત અંતર્ધાન થયા. તે જોઈને વિસ્મય પામેલો દમયંતી પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે અરે ! આ શું મને કંઈ સ્વપ્નનું થયું અથવા અહીં કંઈ કારણ થયું ? તે તપસ્વી પુરૂષો, આશ્રમ તથા પવિત્ર કમળવાળી, રમણીય, બ્રાહ્મણો સેવેલી અને જોના કિનારા ઉપર રજ તથા પ્રુપોવાળાં વૃક્ષો હતાં એવી તે નદીઓ

સૌ ક્યાં મરું ? હે રાજન ! એવી રીતે વિચાર તથા પોતાના પતિ સંબંધી શોક કરવાથી પીડા પામેલી દમયંતીના મોહની કાંતિ તેજ વખતે અત્યંત શીઘ્ર પડી ગઈ. ત્યાર પછી અમુક નેત્રવાળી દમયંતી ત્યાંથી આગળ વનને વિષે જઈને રૂદન કરતાં વિલાપ કરવા લાગી, ત્યારે વનને વિષે સર્વ વૃક્ષોમાં શ્રેષ્ઠ, પાંદડાંઓએ કરીને શોભિતાં અને જેમાં પક્ષિઓ સખ્દ કરતા હતા એવાં અશોક વૃક્ષને જોઈ, અહો ! આ વૃક્ષ પાંદડાંઓ તથા ફળોએ કરીને પર્વતની માફક શોભિતું છે એમ પોતાના મનમાં આણી તેની પાસે આવીને, કહેવા લાગી કે, હે પ્રિય છે દર્શન જેનું એવા અશોક વૃક્ષ ! તેં શોક તથા ભય વગરના, શત્રુઓનો પરાભવ કરનાર, એક વસ્ત્ર પહેરેલા, અત્યંત કોમળ છે શરીરની ત્વચા જેની એવા, દુઃખે કરીને પીડા પામેલા તથા શરવીર, આ વનમાં આવેલા મારા પતિ નિષ્પદેશના રાજા નળને જોયા હોય તો તું મને તેમના સંબંધી વાર્તા કહી તાપ વગરની કરીને, તારું અશોક એવું નામ છે તે સત્ય કર ! હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે અશોક વૃક્ષને કહીને પીડા પામેલી શ્રેષ્ઠ અંમ-વાળી દમયંતી પોતાના પતિની શોધ કરવા સાંઠે ત્યાંથી આગળ ભયંકર વન તરફ ચાલી. તેણે અનેક તરેહનાં વૃક્ષો, નદિઓ રમણીય પર્વતો, મૃગાદિ પક્ષિઓ અને પર્વતોની યુક્ષાઓ જોયાં. પછી સુંદર હાસ્યવાળી દમયંતીએ, આગળ ધણે છેટે વનમાં જઈને, સૌભાગ્યમાન શ્રેષ્ઠ ડંડાં જળે કરીને ભરેલી, વિશાળ, કાચળા, ઝુડ અને મગરમચ્છોવાળી તથા મોટા પથ્થરના ટેકરાવાળી નદી ઉતરતાં એવા તથા જેમાં ધણા હસ્તિ, અથ અને રથ હતા એવા મનુષ્યના સંઘને જોઈ તેની નજીક જઈ તેમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યારે સંઘના મનુષ્યો, માંડી સરખી, શોક કરીને પીડા પામેલી, અરધું વસ્ત્ર પહેરેલી, શરીરે સુકાઈ ગયેલી, જેના મોહની કાંતિ ફરી મઠ હતો એવી, મલીન તથા રંગ જેના કેશમાં ઉડી રહી હતી એવી દમયંતીને જોઈને, કેટલાક ભય પામી ભાગવા લાગ્યા, કેટલાક મોટી ચિંતામુક્ત થયા, કેટલાક મોટા સખ્દ કરવા લાગ્યા, કેટલાક દમયંતીની મસ્કરી કરવા લાગ્યા, કેટલાક તેને તરછોડવા લાગ્યા, કેટલાક તેની ઉપર દયાવાન થયા અને કેટલાક તેને પૂછતાં કહેવા લાગ્યા કે, હે કલ્યાણિ ! તું કોણ ? કોની પુત્રી તથા કોની સ્ત્રી છે, ને આ વનને વિષે કોને શંકે છે તે અમને કહે ? કારણ અમે તને જોઈને, મહા દુઃખમુક્ત થઈએ છીએ; મારે શું તું મનુષ્ય અથવા આ વન, પર્વત તથા દિશાઓની દેવી છે ? હે કલ્યાણિ ! જો તું દેવી હોય, તો અમે તારે શાણે આભ્યા છીએ, ને જો પિશાચી તથા રાક્ષસી અથવા શ્રેષ્ઠ સ્ત્રી હોય, તો સર્વથા પ્રકારે કરી અમારી રક્ષા કરીને અમારું કલ્યાણ કરવા લાગક છે; મારે જેવી રીતે આ સંઘ કુશળ અહીંથી જલદી જાય, તેવી રીતે અમારું પ્રિય કર. હે રાજન ! એ પ્રમાણે સંઘના મનુષ્યોએ કહ્યું, ત્યારે બ્રાહ્મરાજની શ્રેષ્ઠ પુત્રી અને પોતાના પતિના વિશેષથી પીડા પામેલી દમયંતી સંઘને તથા તેના ધણીને કહેવા લાગી કે અરે ! જે કોઈ આ સંઘમાં યુવાન, વૃદ્ધ તથા બાળકો હોય તે સૌ રાજાની વદ્ધ, રાજાની સ્ત્રી, અને પોતાના પતિના દર્શનની ઇચ્છાવાળી હું મનુષ્ય છું એમ જાણો. અરે ! વિદર્ભ દેશનો રાજા બ્રાહ્મ મારો પિતા તથા નિષ્પદ દેશનો રાજા મોટા ભાગવાળો નળ મારો પતિ થાય છે મારે હું કોઈથી ન છુટાય એવા તે મારા પતિને શોધું છું. જો તમે મારા પતિને જોયા હોય તો જલદીથી મને પ્રિય લાગે એવાં વચન કહો. હે યુધિષ્ઠિર ! દમયંતીએ એવી રીતે વિલાપમુક્ત વાક્યથી પૂછ્યું, ત્યારે મગ્ધરાજના શુભિ નામના મહાદેવ કહ્યું કે, હે કલ્યાણિ ! આ સમ્પ્રદાયના માણીક

તથા વ્યાપાર કરીને તેનું પોપણુ ધરનાર મેં, મનુષ્ય વગરના વનમાં દસ્તિ, સિંહ, પામ્ર, વ્યાધ, રીંછ તથા મૃગોને જોયાં, પણ તારા વગર બીજા કાઈ મનુષ્યને જોયું નથી. આરે વ-
ક્ષના રાજા મણિભદ્ર અમારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. તે સમયે દમયંતીએ વ્યાપારીના સર્વ
મંધને તથા તેના ધણીને કહ્યું કે આરે ! આ સંધ ક્યાં જશે તે મને તમે સત્ય કહો. સાર્થ-
વાહ જોતો કે, હે મનુષ્યની પ્રતિ ! આ સાથ સત્ય પદાર્થને જોનાર ચેદિ દેશના રાજા સુભા-
કુના દેશ પ્રત્યે વ્યાપારમાં સાત મેળવવા સાડે હિતાવળે જનાર છે.

સાર્થેયં ચેદિરાજસ્ય સુવાહોઃ સત્યદર્શિનઃ

ક્ષિપ્રં જનપદં ગંતા લાભાય મનુજાત્મજે ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि नलोपाख्यानपर्वणि दमयंतीसार्थवाहसंगमे
गुर्जरभाषायां चतुर्विंशतिमोऽध्यायः ॥ ૬૪ ॥

અધ્યાય ૬૫ મો. ચેદિરાજગૃહમાં દમયંતીને વાસ.

वृहदश्व उवाच—एतच्छ्रुत्वा नवधांगी सार्थवाहवचस्तदा

अगाम महत्तनैव सार्थेन पतिलालसा ॥

બૃહદશ્વ-કહે છે-હે યુધિષ્ઠિર ! પછી પતિની પ્રાપ્તિ થવાની ઇચ્છવાળી મુંદર અંજવાળી દમયંતી, સાર્થવાહના વચન સાંભળી મંધની સાથે ચાલતી થઇ. વ્યાપારી સાથે ધણે દિવસે મોટા બયંકર વનને વિષે આરે બાબુથી સોભાવમાન. કમળનાં પુષ્પોની સુમધવાળાં, ધાસ જેમાં ઉગ્યું હતું એવાં ધણાં ફળ તથા પુષ્પોવાળાં વૃક્ષો જેના કિનારા ઉપર હતાં એવાં અનેક તરેહનાં પક્ષિયોવાળાં તથા નિર્મળ કંડા જળવાળાં મોટાં તળાવ જોઇ શકી જવાને લીધે ત્યાં પડાવ નાંખવાની મરજીથી સાર્થવાહનો મત લઇને, તેના પશ્ચિમ કિનારાની બાબુ વનમાં પડાવ નાંખ્યો. પછી શાકી ગયેલો સર્વ સંધ જ્યારે નિદ્રાવશ થયો ત્યારે અધારી રાત્રિને સમયે જેના કુંભસ્થળમાંથી મદ્દ ઝરતો હતો એવા હસ્તિઓનું યથ જળપાન કરવાને સાડે ત્યાં આવ્યું. તે વખતે મોટા મદો-મત્ત હસ્તિઓ સુતેલા તે સાથને તથા તેમાં કહેરના હસ્તિઓને જોઇને, તે હસ્તિઓનો નાશ કરવા સાડે તેમની સામે દોડ્યા. તેમના મહા બ-
યંકર વેગનો અવાજ, જેમ પર્વત ઉપરથી છર્જ થયેલાં શિખરો પૃથ્વી ઉપર પડે ને અવાજ થાય તેવો થયો. તે વખતે વનના હસ્તિઓએ તળાવ પ્રત્યે જવાના માર્ગને રોકી પૃથ્વી ઉપર સુતેલા તે સાથને, પોતાના પગથી દાબીને પીડાયુક્ત કર્યો, ત્યારે તેમાંથી ફેટલાક મનુષ્યો મોટા હાહાકાર કરતાં પોતાની રક્ષા સાડે વન તથા વેશાઓમાં પેસી ગયાં. ફેટલાક પુરૂષો નિદ્રામાંજ મગ્ન થઇને પૃથ્વી ઉપર પડ્યા રહ્યા. હસ્તિઓએ તેમાંથી ફેટલાકને દસ્તિ માર્યા, ફેટલાકને સૂંઠમાં ગૃહણુ કરીને પૃથ્વી ઉપર પછાડ્યા તથા ફેટલાકને પગે કરીને દાબી માર્યા અને ફેટલાક ઉંટ તથા અશ્વોનો નાશ કર્યો. સંધના ફેટલાક મનુષ્યો પોતાનો બચાવ થવા સાડે માંદોમાંદો ધક્કા મારતા તથા મોટા શબ્દ કરતા બાગવા લાગ્યા. પણ તેમાંથી ફેટલાક પૃથ્વી ઉપર પડી ગયા, ફેટલાક બાગીને વૃક્ષ ઉપર ચઢી ગયા તથા ફેટલાક દોડી જઇને પૃથ્વી ઉપરના ખાડાઓમાં પડી ગયા. હે રાજન ! જ્યારે એ પ્રમાણે દેવગોત્રથી

મોટી સમૃદ્ધિવાળો તે સથવારો હસ્તિઓથી વિનાશ પામ્યો, ત્યારે તેમાં ત્રણ લોકને ભય પ્રાપ્ત કરે એવો મોટો શબ્દ થયો, આ કોઈ કોપરૂપી અગ્નિ ઉઠ્યો, અરે અમેને આ મોટું કષ્ટ પ્રાપ્ત થયું છે, માટે કોઈ રક્ષા કરો, અરે હમણાં ભાગો ! અરે આ અમૂલ્ય રત્નનો સમૂહ પડી ગયો, તેને ગ્રહણ કરો ! શું બાજો છો ! અરે હું તમને વારંવાર કહું છું, માટે ભયયુત થયેલા તમે મનમાં કંઈ વિચાર તો કરો ! એ પ્રમાણે સંબંધના સર્વ મનુષ્યો મોટા શબ્દ કરતાં ભયથી ભાગવા લાગ્યા તથા કેટલાક મનુષ્યોનો વિનાશ થવા લાગ્યો. તે સમયે ભયે કરીને પ્હોંતેલા મનવાળી દમયંતી સર્વ લોકને ભય પ્રાપ્ત કરે એવો મનુષ્યોનો વિનાશ જોઈને, વિદ્વંસતાયુક્ત થઈ ઉડી. પછી જેમના શરીરને કંઈપણ મળ્યું આવી હતી એવા હસ્તિઓના પ્રહારથી મૂકાયલા પુરૂષો વગેરે સૌ ભેગા થઈને એમ કહેવા લાગ્યા કે, અરે આપણને આ કયા અધર્મનું ફળ પ્રાપ્ત થયું ? આપણે મોટા યજ્ઞવાન મણિભદ્ર, યજ્ઞોના રાગ કુબેર તથા વિદ્વં કર્તાઓની પૂજા નથી કરીશું ? આપણને શકુનનું ફળ અવશ્ય પ્રાપ્ત થયું હશે, અથવા ગ્રહો તો વિપરીત નહીં થયા હોય ? કેમકે આ મોટી મહારામણ પ્રાપ્ત થઈ.

હે યુધિષ્ઠિર ! ત્યારપછી સંમંધી તથા દ્રવ્ય વચરના થયેલા યાગ કેટલાક પુરૂષો મહિમાંહી કહેવા લાગ્યા કે. જે આ ઉન્નત સરખા દેખાવવાળી તથા ભયંકર આકૃતિવાળી આ મનુષ્ય કરતાં શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપ ધારણ કરી આપણા સાથમાં આવી છે, તેણે આ ભયંકર માયા કરી છે. આપણને ભય પ્રાપ્ત કરનારી આ રાક્ષસી અથવા પિશાચી હશે તેનું જ આ સર્વ પાપરૂપ કર્મ છે એમાં સંશય નથી. જે આપણે તેને નજરેથી જોઈએ તો મંત્રાદીનાં દેપાઓ, ધુળ, વૃક્ષ તથા કાષ્ઠથી અવશ્ય મારીએ. એ પ્રમાણે તેમના ભયંકર વચન સાંભળી લજ્જા, ભય અને ઉદ્વેગ પામેલી દમયંતી વનમાં ભાગી ગઈ, પોતાના આત્માને લીધે તેનો વિનાશ થયો હશે એમ શંકાયુક્ત થઈને ખેદ કરવા લાગી કે, અરે મારી ઉપર વિદ્વાતાનો મોટો ક્રોધ છે કારણ મને ક્યાંય પણ સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. તે કયા કર્મનું ફળ પ્રાપ્ત થતું હશે ? અરે મેં કોઈ દિવસે પણ ક્રોધ ઉદ્ભવ મન તથા વાણીએ કરીને ક્રોધનું અશુભ કર્યું હશે તે, મને કંઈ યાદ નથી ! પણ આ દુઃખ પ્રાપ્ત થયું તે કયા કર્મનું ફળ હશે ? મને મારા પૂર્વ જન્મનું પાપ પ્રાપ્ત થયું છે. જેણે કરીને હું કદી નિવૃત્ત થાય નહીં એવા દુઃખને પામી છું. મને પતિના રાજ્યનું હરણ, સ્વજનથી પરાજય, પતિ તથા યાગક્રાંતો વિયોગ અને ધણા મર્યાદાના વનમાં અનાયની પેઠે નિરાસ પ્રાપ્ત થયો છે. હે યુધિષ્ઠિર ! ત્યાર પછી બીજે દિવસ થયો ત્યારે જે આટી જીવતા પુરૂષો રજા હતા તે નાશ પામેલા પોતાના ભાઈઓ પિતા તથા પુત્રોનો શોધ કરતા લાંબી ચાલતા થયા. તે વખતે બીમરા-રાગની પુત્રી દમયંતી પોતાના મનમાં શોધ કરવા લાગી કે, અરે મેં એવાં દૃષ્ટ કર્મ શું કર્યાં હશે ? મને જે સાથ મળ્યો તે પણ મારા મંદ ભાગ્યના યોગથી નાશ પામ્યો. મારે આજ દિવસ સુધી અવશ્ય દુઃખ પામવું રહ્યું. મેં કાળ પ્રાપ્ત થયા પહેલાં મૃત્યુની પ્રાપ્તિ થતી નથી એમ વૃદ્ધ પુરૂષોનાં વચન સાંભળ્યાં છે તે સત્ય છે, પરમ દુઃખયુક્ત એવી મને હસ્તિઓના યુધે પણ ક્યારી નાંખી નહીં. મનુષ્યને દૈવ વચર કંઈ પ્રાપ્ત થતું નથી, પણ મને જે પાપ કર્મથી આ દુઃખ પ્રાપ્ત થયું, તે મેં યાગપણમાં ક્રોધ દિવસે ઉદ્ભવ, મન તથા વાણીએ કરીને કર્યું નથી. પણ હું મારા સ્વયંવરને વિષે આવેલા દેવતાઓને નજરાજ

સાફ વરી નહીં એજ મને પાપ લાગ્યું એમ માનું છું. તેથી મને મારા પતિનો વિચાર થયો છે.

હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે અનેક તરફનો વિલાપ કરીને, સર્વ સ્ત્રિઓમાં શ્રેષ્ઠ દમયંતી બાકી બચેલા વેદના પારને પામેલા બ્રાહ્મણો સહિત, જેમ ચરદ ઋતુનું વિષે ચંદ્રની કળા વધવારૂપી ગતિ કરે, તેમ ગતિ કરવા લાગ્યા. ત્યારે સાયંકાળને વિષે સત્ય પદાર્થને જોનાર એદિ દેશના રાજા સુગ્રાહુના પુત્રની નજીક જઈ પહોંચ્યા. પછી અરધું વસ્ત્ર પહેરેલી, વિદ્વંસ-થયેલી, શરીરે સુગ્રાહ ગયેલી, મેલ તથા રજયુક્ત છુટા દેશવાળી તથા ઘેલછાની પેઠે ગતિ કરતી એવી દમયંતીએ શહેરમાં પ્રવેશ કર્યો, ત્યારે તેમાં રહેનાર જનોએ તેને જોઈ. બાળકો આશ્ચર્ય પામીને તેની પાછળ જવા લાગ્યા. પછી બાળકોથી વિંટાયેલી દમયંતી સુગ્રાહ રા-ગના મહેલની નજીક આવી ત્યારે તેમાં એદેલી રાગની માતાએ મનુષ્યોથી વિંટાયેલી તેને જોઈ બાળકોની સંભાળ રાખવા સાર રાખેલી દાઢને કહ્યું કે, તું આ સ્ત્રી મનુષ્યોએ કરીને કલેશ પામતી, દુઃખયુક્ત તથા ચરણ રહેવાની ઇચ્છાવાળી દેખાવ છે. અરે ! આ સ્ત્રી લક્ષ્મી સરખાં મોટાં નેત્રવાળી કલ્યાણરૂપ છે, પણ દમયંતી ગાંડી સરખી દેખાવ છે, તોપણ તેનું સ્વરૂપ મારા ઘરને પ્રકાશ કરે એવું મને જોવામાં આવે છે. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે સુગ્રાહ રાગની માતાનાં વચન સાંભળીને, તે દાઢ દમયંતી પાસે જઈ, તેની સાથેના મનુષ્યના સમૂહને વારણ કરી દમયંતીને મહેલની અંદર જમીન ઉપર ખેસારી વિસ્ત્રમ પામીને પૂજવા લાગ્યા કે, અરે ! તું મોટી દુઃખમાગી છે, પણ અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ ધારણ કરવાથી જે-મ આકાશમાં વિજળી શોભે, તેમ શોભે છે માટે કાણ અને કોની પુત્રી છે તે મને કહે ! હે દેવતાઓ સરખી પ્રકાશમાન ! આ તારું અલંકાર રહિત સ્વરૂપ મનુષ્યનું નથી. વળી તારી સદાયતા કરનાર પણ કોઈ દેખાતું નથી, છતાં તું મનુષ્યોથી ભ્રમ પામતી નથી. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે તે દાઢનાં વચન સાંભળીને, દમયંતી બોલી કે, હું સૈરંદ્રો એટલે દાસીની જાતિમાં ઉત્પન્ન થયેલી, પોતાની ઇચ્છામાં આવે ત્યાં રહેનારી, પોતાના પતિને વિષે પ્રીતિમાન, મનુષ્ય દેશવાળી, ફળ મૂળનું બોજન કરનારી, તથા ફરતા ફરતા જ્યાં સાયં-કાળ થાય ત્યાં નિવાસ કરનારી દાસી છું એમ જાણ્યું. મારો પતિ અસંખ્ય ગુણવાળો તથા મારામાં પ્રીતિ રાખનાર છે. હું તેમાં પ્રીતિમાન અને જેમ રસ્તાને વિષે દેહની પછ-વાડે તેનો પડછાયો ગતિ કરે, તેમ તેની પછવાડે ગતિ કરનારી છું. તે મારા પતિને દૈવ યોગથી અધર્મરૂપ છૂત રમવાનો પ્રમંથ આગ્યો તેથી તે સર્વસ્વ હારી જઈ વનમાં જવા તૈયાર થયો. તે વખતે એક વસ્ત્ર પહેરેલા વિદ્વંસતાથી ઉન્નત સરખા થયેલા મહા ચરવીર મારા પતિને જોઈ તેની આશ્વાસના કરતી હું. પણ તેના સહિત વનમાં ગયા પછી કોઈ દિવસને સમયે ક્ષુધા તથા તૃષ્ણાએ કરીને દુર્મન થયેલા મહા ચરવીર મારા પતિએ પોતે એક વસ્ત્ર પહેરેલું હતું તે પણ પાંખી લઇને ઉડી ગયા ત્યાર પછી એક વસ્ત્ર જેણે પહેર્યું હતું એવી મને, વસ્ત્ર વગરના તથા જેનું ચિત્ત રિશ્તર નહીં હતું એવા તે મારા પતિની સાથે જતાં ધણા દિવસ થયા, ત્યારે રાત્રિને વિષે નિદ્રા પ્રાપ્ત થઈ તે વખતે તેણે માફ અરધું વસ્ત્ર કાપીને, વગર અપરાધે મારો ત્યાગ કર્યો માટે તેની શોધ કરતી, દિવસ તથા રાત્રિને વિષે મોટા તાપને પામતી અને મારા હૃદયને વિષે પ્રિય એવા કેળના ગર્ભ સરખી કાંતિવાળા મારા પતિને નહીં દેખતી એવી હું, દેવતા સરખા શોભાયમાન મહા સમર્થ મારા પ્રાણેશ્વર અશુક ઠેકાણે છે, એવું જાણતી નથી.

આપ્યો કે, હે નામ ! તું જ્યાં સુધી નળરાજ આંધ ત્યાંસુધી રૂક્મી પંક સ્થિર થઈને રહીશ. જ્યારે, રાજા તને ઉપાડીને અહીંથી બાજે ઠેકાણે લેઈ જશે ત્યારે મારા ચાપથી મૂકાઈશ. એવી રીતે મને નારદજીએ શાપ આપ્યો છે માટે હું એક પગલું પણ ચાલવા સમર્થ નથી, વાસ્તે તમે આ અમિથી મારી રક્ષા કરો. હે નળરાજ ! હું તમને તમારું શ્રેષ્ઠ યાત્ર એવો ઉપદેશ કરીશ તથા સખા ચંદ્રશ. મારા સરખા ઠોષ પણ સર્પ નથી, માટે હું તમારાથી ઉપડી શકે એવું નાનું સ્વરૂપ ધારણ કરીશ, વાસ્તે મને જલદી આ અમિની બહાર લેઈ જાઓ. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે કહી કોટક નાગે અંગુડાના પ્રવર જેવડું નાનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. નળરાજ તેને લઈ, ત્યાંથી અમિ વનરના સ્થાનક પ્રત્યે ગયા. પછી જ્યારે તેણે અમિ વનરના સ્થાનક પ્રત્યે આવીને, અમિથી મૂકાવવા નાગને ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા કરી ત્યારે કોટક દેરીયાં બોલ્યો કે, હે નિપથ દેશના રાજા નળ ! તું પૃથ્વી ઉપર થોડેક સુધી પોતાના પગલાં ગણતાં ગતિ કર, જેથી હું તારું શ્રેષ્ઠ યાત્ર એમ કરીશ. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે કોટકનાં વચન સાંભળી જ્યારે નળરાજ પોતાનાં પગલાં ગણતાં ચાલવા લાગ્યો, ત્યારે જ્યારે પગલું તેને તે નાગે દંડ કર્યો તેથી તેના સ્વરૂપનો વર્ણ દરી ગયો. તે વખતે નળ પોતાના સ્વરૂપનો વર્ણ દરી ગયો તે તથા દેવ સ્વરૂપ ધારી નામને જોઈ વિસ્મય પામીને, ઉભો થઈ રહ્યો. તે સમયે કોટક નામ રાજાને સાંત્વના કરતાં બોલ્યો કે, મેં, તમારા સ્વરૂપને મનુષ્યો ન જોઈએ તે વાસ્તે દેરવી નાખ્યું છે, પણ હે નળ ! જે કળિયે તમને પરમ દુઃખ પ્રાપ્ત થવા સાડે જીવ કર્યો છે, તે મારા હંરયુક્ત થઈને, તમારે વિષે દુઃખ પામતો રહેશે, તે એવી રીતે કે તે જ્યાં સુધી તમારા શરીરને રિપે રહેશે, ત્યાં સુધી મારા વિષયુક્ત શરીરવાળો થઈને. દુઃખ પામશે. તેણે દુઃખ ભોગવવા નહીં લાચક એવા તમને દુઃખ પ્રાપ્ત કરવારૂપ જીવ કર્યો છે. મેં તમને કંઈ પણ પરાજય નહીં કરીને, તમારી રક્ષા કરી છે તેથી મનુષ્યમાં સિદ્ધરૂપ તમને હાલવાળાં જનવરો, સત્રુઓ અને વેદના જાણનાર જાણણીથી મારી કૃપાએ કરીને કંઈ પણ ભય તથા કશી તરેહની પીડા થશે નહીં. તમારો મુદ્દમા નિરંતર જીવ થશે, હવે તમે હું બાહુક નામનો સારથિ છું એમ કહીને અયોધ્યા નગરીને વિષે પાસાની રમતમાં કુશળ ઋતુપર્ણુ રાજાની પાસે જાઓ ને તે રાજાને અશ્વવિદ્યા શીખવી તેની પાસેથી પાસાની વિદ્યા શીખી લ્યો, તે તમારો મિત્ર પણ થશે. હે નળ ! જ્યારે પાસાની વિદ્યામાં તમે કુશળ થશો ત્યારે દુઃખથી મૂકાઈને સ્ત્રી, સંતાન તથા સંજ્ઞ પામશો. હે નરાધિપ ! જ્યારે પોતાના સ્વરૂપને જોવાની તેમને ઇચ્છા થાય ત્યારે મને યાદ કરજો. કારણ આ વચને ધારણ કરવાથી તમારા પૂર્વના સ્વરૂપને પામશો. હે કુરુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા રાજા યુધિષ્ઠિર ! નાગરાજ કોટક એ પ્રમાણે નળને કહી અને એ વચ આપી સાંજ અંતર્ધાન થયો.

યવં મહં ચ સંદિશ્ય વાસો વત્સા ચ કૌરવ

નાગરાજ તતો રાજસ્તન તંતરધીયત

इति भीमहाभारते वनपर्वणि नक्षोपाख्यानर्पणि नलककोटकसंवा

मुर्खभाषायां चट्... ॥ ६६ ॥

અધ્યાય ૬૭ મો. નળનું બાહુકે થઈ રહેવું.

કૃદ્ધશ્ચ ઉવાચ—તસ્મિન્નંતર્હિતે નાગે પ્રયયૌ નૈવધો મલઃ

ઋતુર્ણસ્ય નગરં પ્રાવિશદ્ દશમેઽહનિ ॥

બૃહદશ્ચ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! હવે કંકાટક નામ અંતર્ધાન થયો ત્યાર પછી નળ ત્યાંથી ચાલ્યો તે દશમે દિવસે ઋતુર્ણ રાજના અયોધ્યા નામે શહેરમાં ગયું, રાત્રી પાસે આવીને, કહેવા લાગ્યો કે, ' બાહુકે છે નામ જેનું એવો હું સારથિપાત્ર તથા અન્ન સિદ્ધ કરવામાં સર્વથી ઉત્તમ છું: પણ હે રાજન ! તમારે પોતાની મતલબ સિદ્ધ કરવું સંબંધી અતરાધરૂપી મસલતમાં મને પૂછવું. વળી હે ઋતુર્ણ ! હું આ જગતમાં જેટલું જાતનાં શિદ્ધિ કામે છે, તે તથા બીજા કોઈથી ન બની શકે એવાં કામ વિષે પણ તમારે ત્યાં રહીને, યત્ન કરીશ, માટે તમે મારું ભરણપોષણ કરો. ' ઋતુર્ણે કહ્યું કે, હે બાહુકે તારું કલ્યાણ થાયો, ને હું તારા કહેવા પ્રમાણે સર્વ કરીશ એમ મને ભરોસો છે: પણ મારા રથના અશ્વો ધણા જડદી ચાલે એવી મને શુદ્ધિ સદૈવ રહે છે માટે તું જેવી રીતે મારા અશ્વો ધણા જડદી ચાલે એવો ઉપાય કર. હું તને એક માસના દશ હજાર સુવર્ણન સિક્કા પ્રમાણે દર માસે પગાર આપીશ. હે બાહુકે ! આ મારા સારથિયો વાણ્ણેય તથા જીવન છે, તે તારી નીચે રહેશે, ને તું તેઓ સહિત રહીને હર્ષ પામીશ. બૃહદશ્ચ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! ઋતુર્ણ રાજાએ એ પ્રમાણે કહીને સત્કાર કરેલો નળ, તે રાજના સહે પ્રત્યે વાણ્ણેય તથા જીવનની સંગાથે રહ્યો. એ પ્રમાણે નળ, વાણ્ણેય તથા જીવનની સાથે ઋતુર્ણને ત્યાં દમયંતીને યાદ કરતો રહીને, નિરંતર સાયંકાળને વિષે એક શ્લોક બોલતે હતો તે એવી રીતે કે, ' અરે ! કુષ્ઠા તથા તૃષાએ કરીને પીડા પામેલી સ્ત્રી થાકી જઈને પોતાના દુઃખી પતિને યાદ કરતી ક્યાં સુતી હશે ? ને હમણું ક્યાં પુરૂષને પ્રાપ્ત થઈ હશે હે રાજન ! એ પ્રમાણે નળ સદૈવ બોલતો હતો તે સાંભળીને, જીવળે તેને પૂછ્યું કે, ' આયુષ્યવાન બાહુકે ! તું જેનો શોક કરે છે, તે કોણ અને કોની સ્ત્રી છે તે હું સાંભળવ ઇચ્છું છું. નજે કહ્યું કે, હે જીવળ ! કોઈ મંદ પ્રજા નામના પુરૂષની ધણી માનીતી અંન સત્ય વચન બોલનારી સ્ત્રી છે જેનાથી તેણે કોઈ કારણસર પોતાનો વિયોગ થયો છે, માં પોતાની સ્ત્રીના વિયોગનાજો, મંદ અંતઃકરણવાળો દુઃખે કરીને પીડા પામેલો અને દિવસ તથા રાત્રિને વિષે પણ શોકને લીધે મોટા તાપને પામ્યો તે મંદપ્રજા સર્વત્ર પોતાની મરજ પ્રમાણે ફરે છે. સાયંકાળથી આરંભી આખી રાત્રિ તે પોતાની સ્ત્રીને યાદ કરીને, એક એક શ્લોક ગાયા કરે છે. હે જીવળ ! તે પુરૂષ પ્રથમ કોઈ સ્થાનકને વિષે રહીને સર્વ પૃથ્વી નું રાજ્ય કરતો હતો ને હમણું નહીં લાયક એવી હાલતમાં રહી, પોતાની સ્ત્રીને યાદ કરત પરમ દુઃખ પામી રહ્યો છે. તે સ્ત્રી પોતાના પતિને કષ્ટરૂપ વનમાં જતા જોઈને તેની સંગાથે ગઈ. પણ અંધ પુરૂષવાન ને પુરૂષ વનમાં તેનો ત્યાગ કર્યો. એ તે એકલી, કામળ અંધ વાળી, જવાના માર્ગને નહીં જાણતી, પોતાના પતિના વિયોગને પામવા લાયક નહીં એવ અને કુષ્ઠા તથા તૃષાએ કરીને પીડા પામેલી સ્ત્રી વ્યાઘ્રાદિ જાનવરોવાળાં મહા ભયંકર વનમાં જીવતી હશે, તો તેણે મોટું દુઃખરૂપું એમ સમજવું. હે શ્રેષ્ઠ જીવળ ! શ્રોણ લાગ્ય નાળા તે મંદપ્રજા પોતાની સ્ત્રીનો ત્યાગ કર્યો છે. હે પૃથ્વીના પતિ યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે

નિષધ દેશનો રાજા નળ, પોતાની બી દમયંતીનું રમણ કરતાં, જેમ કામને પોતાની બાજુમાં ન પડે તેમ ઋતુપર્ણુ રાગને ત્યાં નિવાસ કરીને રહ્યો હતો.

इत्येव नैषधो राजा दमयंतीमनुस्मरन्

अतत्कालं न्यवसद्वास्तस्य निवेशने

इति भीमहाभारते वनपर्वणि नल्योपाख्यानपर्वणि नलविच्छाપे गुर्जरभाषायां
सप्तषष्ठिचમोऽध्यायः ॥६७॥

૩૩૩ ૩૩૩ ૩૩૩ ૩૩૩

અધ્યાય ૬૮ ભો. શોધે નિકળેલો મુદેવ.

શ્રદ્ધાશ્ચ ઉવાચ—ઋતરાજ્યે નલે ભીમઃ સમાર્યેપ્રેષ્યતાં ગતે

શિજાન્પ્રસ્થાપયમાસ નલદર્શનકાંક્ષયા ॥

પ્રદક્ષ્ય કહે છે—હે પુર્ણિહર ! હવે હરણ થયું હતું રાજ્ય જેનું એવા નળ તથા તેની બી દમયંતી રાજ્યોને ત્યાં ચાકરી કરવા રહ્યાં, ત્યારે બીમરાજ્યએ નળ મળવાની ઇચ્છાથી તેની શોધ કરવા સારૂ બાહ્યોને મોકલવાની મરજી કરી. તેણે બાહ્યોને બોધાવીને કહ્યું કે, હે બાહ્યો ! તમે નળરાજ્યની તથા મારી પુત્રી દમયંતીની શોધ કરવા જાઓ, કું તમને આ કામ સોંપું છું, જે નળ તથા દમયંતીની શોધ સમ આવશે તેને કું એક હજાર આય, તેના કુટુંબનું પોષણ આય એવું ક્ષેત્ર અને મ્હોટા સહેર સરખું એક ગામ આપીશ. કદી તેઓ-માંથી એકને પણ આવી નહીં આપો ને કેવળ શોધ કરી ખબર લાવી આપશો તો-પણ તમને એટલો આય આપીશ હે રાજન ! એ પ્રમાણે બીમરાજ્યનાં વચન સાંભળીને હર્ષ પામેલા બાહ્યો, બી સહિત નળરાજ્યની દેશ તથા સહેરોને વિષે શોધ કરવા સારૂ સર્વ દિશાઓ પ્રત્યે ગયા તેમણે ક્યાંએ નળ તથા બીમરાજ્યની પુત્રી દમયંતીને દેખ્યાં નહીં. બાહ્યોમાંથી એક સુદેવ નામના બાહ્યે, તેમની શોધ કરતાં કરતાં ચેદિ દેશના રાજા મુખ્યકુની અત્યંત રમણીય પુરીમાં જઈ તે રાજ્યનાં પ્રજાવાચન કરી ધરમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યાં પોતાનું સ્વરૂપ સર્વ જિયો કરતાં હિતમ છતાં પણ, જેમ ધુમાડાથી અગ્નિની ક્રાંતિ ઢાંકાઈ જાય તેમ રૂપ ઢાંકી સુનંદા સહિત બેઠેલી મ્હોટાં નેત્રવાળી, દમયંતીને જોઈ તેનાં સ્તરીરનાં ચિન્હોથી પોતાના મનમાં આજ દમયંતી છે એવો નિશ્ચય કરીને કહ્યું કે, મેં પૂર્વે જોયું સ્વરૂપવાળી દમયંતી જોઈ છે, તેવાજ સ્વરૂપવાળી પૂર્ણિમાના ચંદ્ર સરખા મુખવાળી સુંદર દેહના વર્ણવાળી, શ્રેષ્ઠ સ્તનવાળી પોતાની કાંતિએ કરીને સર્વ દિશાઓને અધકાર રહિત કરતી, કમળ સરખાં નેત્રે કરીને ચિત્ત સમાન ચોભતી પૂર્ણિમાના ચંદ્રની કાંતિની પેઠે સર્વ લોકને પ્રિય લાગતી, જેમ તળાવમાંથી કદવ સહિત કમળનું પુષ્પ ઉત્પન્ન થાય, તેમ બીમરાજ્યરૂપ તળાવમાંથી કાષ્ઠ પાપરૂપ કદવમાંથી ખરકામને ઉત્પન્ન થયેલી, લાલ પ્રહણી રાત્રિ સમાન પ્રકાશમાન પોતાના પતિ સંજ્ઞાથી શોક કરવાથી આકુળ થયેલી દીન, પાન તથા પુષ્પો ખરી પડેલાં અને હસ્તી-ઓની સૂટે કરી પરાભવ પામેલાં કમળની પેઠે આકુળ થયેલી, કામળ સુંદર પરિપૂર્ણ અં-ગવાળી, રત્નજડિત ધરને વિષે રહેવા લાયક, રૂપ અને ઉદાર મુખવાળી અધકાર ધારણ કરવા લાયક, અધકાર રહિત, જેમ દિતીયાને દિવસે વાદળોને વિષે ચંદ્ર શોભે તેમ ચોભતી,

પોતાને ઇચ્છિત સુખ રહિત તથા સમાં સંબંધીયોથી વિયોગવાળી અને પોતાના પતિની પ્રાપ્તિ થવાની ઇચ્છાથી પોતાનો દેહ ધારણ કરનારી દમયંતીને જોઈને બહુ પ્રસન્ન થયે. જિયેને સ્વામી સમાન બીજે કંઈ પણ અધંકાર નથી, પણ આ દમયંતી તે વગરની થઈ છે, માટે કંઈ શોભતી નથી. અરે નળરાજ, આ દમયંતી વિના પોતાના દેહને ધારણ કરતો હશે, તો તે મોટું આશ્ચર્ય સરખું કરે છે, તે પોતાના મનમાં દમયંતી સંબંધી શોક ઉત્પન્ન થવાથી કંઈ પણ ખેદ કરતો નહીં હોય શું ? કેમકે સ્યામ કેશવાળી, સો પાંખડીવાળાં કમળના પુષ્પ જેવાં નેત્રવાળી, સુખ ભોગવવા લાયક અને દુઃખ યુક્ત દમયંતીને જોઈને, માફ પણ મન ખેદયુક્ત થાય છે. અરે ક્રિષ્ણ સ્વરૂપવાળી આ દમયંતી, જેમ રોહિણી ચંદ્રના સમાગમને પામીને હર્ષ પામે, તેમ પોતાના પતિનો સમાગમ પામી ક્યારે સુખ પામશે ! હમણાં રાત્રીથી બ્રહ્મ થયેલો નળરાજ, જ્યારે આ દમયંતી તથા પૃથ્વીના રાત્રીને પામશે, ત્યારે દમયંતીને વિષે પ્રીતિમાન અવસ્થ થશે કારણ તે જોઈતું જોઈ સરખું છે. અગણિત બળ તથા પરાક્રમવાળા નળરાજની સ્ત્રી, પોતાના પતિનાં દર્શન પ્રાપ્ત થવાની ઇચ્છાવાળી, પૂર્ણિમાના ચંદ્ર સરખા મુખવાળી, પોતાના અદૃષ્ટ પ્રમાણે દુઃખ પ્રાપ્ત થવાથી પીડા પામેલી અને પોતાના પતિ સંબંધીજ વિચાર કરનારી દમયંતીને હું આશ્વાસન આપું. બ્રહ્મ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! પછી સુદેવ બ્રાહ્મણ, એ પ્રમાણે દમયંતીનાં અનેક તરેહનાં કારણ તથા ચિન્હોએ કરી પોતાના મનમાં બ્રાહ્મ દમયંતી છે એમ નિશ્ચય કરી તેની પાસે જઈને કહેવા લાગ્યો કે, હે બીમરાજની પુત્રી ! હું તારા બાપનો પ્રિય સખા સુદેવ નામે બ્રાહ્મણ છું. તારા પિતા બીમરાજની આજ્ઞાથી તારી શોધ કરતો અહીં આવ્યો છું. હે બહેન ! તારાં માતાપિતા, બ્રાહ્મણ તથા પિતાને ત્યાં રહેલાં મોટા આયુષ્યવાળાં તારાં બે સંતાનો કુશળ છે. હે પતિવ્રતા ધર્મવાળી ! તારે લીધે તારાં તે સર્વ સંબંધીયોએ ચેતન રહિત થઈ ગયાં છે, તારી શોધ કરવા સારું સંકેડા બ્રાહ્મણો સર્વ દેશો પ્રત્યે ફરે છે. બ્રહ્મ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! પછી દમયંતીએ સુદેવ બ્રાહ્મણને ઓળખીને, પોતાના તે સર્વ સંબંધીયોના કુશળ સમાચાર ક્રમે કરીને પૂછ્યા. પછી દમયંતી પોતાના સંબંધીયોને બંને બંધો કાળ થવાથી શેકને લીધે વિફળતાયુક્ત થઈ અને પોતાના બ્રાહ્મણ પ્રિય મિત્ર બ્રાહ્મણોમાં કિતમ સુદેવને જોઈને બધું રૂદન કરવા લાગી. તે વખતે હે ભારત ! સુનંદા દમયંતી સુદેવ બ્રાહ્મણ સહિત એકાંતને વિષે વાત કરતાં રૂદન કરતી હતી તે જોઈ, પોતાના મનમાં શ્રેષ્ઠ્યુક્ત થઈ, અને પોતાની માતા પાસે જઈને કહેવા લાગી કે, દે માતા ! સૈરંધ્રી બ્રાહ્મણની પાસે બેસીને બધું રૂદન કરે છે, માટે તમારો મરજી હોય તો તમે તેની પાસે જઈને તે સ્થા માટે રૂદન કરે છે તે પૂછો. હે ભારત ! એ પ્રમાણે પોતાની પુત્રીનાં વચન સાંભળીને સુગ્રાહુ રાજની માતા, ન્યાં દમયંતી તથા સુદેવ બ્રાહ્મણ બેઠાં હતાં ત્યાં થઈ. બ્રાહ્મણને પોતાની પાસે બોલાવીને પૂછવા લાગી કે હે બ્રાહ્મણ ! પ્રીતિમાન આ સૈરંધ્રી કેની પુત્રી તથા કેની સ્ત્રી છે, ને પોતાના સમાં સંબંધીયો અને પતિથી કેમ વિયોગ પામી છે, તથા તેં એને કેમ ઓળખી તે સર્વ હું તારાથી જાણવા ઇચ્છું છું, માટે તું મને આ સ્ત્રી સંબંધી વાર્તા વચાઈ કહે. હે રાજન ! એ પ્રમાણે સુગ્રાહુ રાજની માતાએ પૂછ્યું ત્યારે સુખે કરીને બેઠેલા સુદેવ બ્રાહ્મણ દમયંતીનું સર્વ જ્ઞાતિ વચાઈ રહેલા બોલે.

પવનુક્તસ્તથા રાજન્ સુદેવો દ્વિજસન્નમઃ
સુજોપવિષ્ટ બાન્ધવ દમયંત્યા વચાતથં ॥
इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि नक्षोपाख्यानपर्वणि दमयंतीः दशसंवादे
गुर्जरभाषायामष्टमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

૧૨૩ ૧૨૩ ૧૨૩ ૧૨૩ ૧૨૩ ૧૨૩ ૧૨૩ ૧૨૩ ૧૨૩ ૧૨૩

અધ્યાય ૬૮ મો. નળરાજની મેળાપ.

સુદેવ ઉચ્ચાવ—વિદર્ભરાજો ધર્માત્મા મીમો નામમ્ યતિઃ
સુતેતં તસ્ય કલ્યાણી દમયંતીતિ વિશ્રુતા ॥

સુદેવ કહેછે—હે કલ્યાણી ! ધર્માત્મા મ્હોટી કાંતિવાળા વિદર્ભ દેશના રાજા બીજની દમયંતી નામે પુત્રી અને વીરસેન રાજાના પુત્ર નિપથ દેશના રાજા, પવિત્ર વજ્રવાળા અને મોટી બુદ્ધિવાળા નળરાજની આ આ છે. નળરાજ પોતાના ભાઈ પ્રજ્ઞરની સાથે છૂત રમવાથી સર્વસ્વ હારી જઈ પોતાની આ સહિત વનમાં ગયા પણ તે અમુક ઠેકાણે રહ્યા છે એવી ખબર નહીં હોવાથી અમે બાહ્યે દમયંતીની શોધ કરવા સારૂ પૃથ્વીને વિષે ફરીએ છીએ; તેમાં મેં તમારા પુત્રના ધરને વિષે દમયંતીને જોઈ. હે કલ્યાણરૂપ ! દમયંતી સરખી સ્વરૂપવાન બીજી કોઈપણ મનુષ્યની આ નથી, કારણ એના લક્ષ્યમાં કમળના પુષ્પ સરખો લાલ મસ છે. વાદળાથી ચંદ્ર દંકાય, તેમ મેલે કરીને દંકાર્ધ મેલે એ અને જેમ શુકલ પક્ષની પ્રતિપદાને દિવસે આકાશમાં ચંદ્ર પ્રકાશમાન નથી હોતો, તેમ નહીં પ્રકાશમાન એવો વળી દમયંતીનું સ્વરૂપ મેલયુક્ત છે, પણ તેની સૌભા નાલ પામેલી નથી. અલંકારહિન રહિત છે, તોપણ રૂપે સુવર્ણ સરખું એનું શરીર દેખાય છે માટે હે દેવી ! મેં આ સ્વરૂપ જેમ ઉજ્જ્વળતાએ કરી મર્ષાદાવાન અગ્નિ ઓળખાવ તેમ ઓળખ્યું છે. હે પૃથ્વીના પતિ મુષ્ટિર ! એ પ્રમાણે સુદેવ બાહ્યનાં વચન સાંભળીને સુનંદા દમયંતીના લક્ષ્યમાં મેલથી દંકાર્ધ મેલેલા મસને ધોવા લાગી, ત્યારે મેલ વમરનો થયેલો તે મસ જેમ વાદળાં વમરના આકાશમાં ચંદ્ર શોભે તેમ શોભવા લાગ્યો.

હે ભારત. સુબાહુ રાજાની માતા તથા સુનંદા તે લાખું જોઈને રૂદન કરતાં દમયંતીને મળીને એ ઘટિકા પર્યંત કંઈ પણ બોલી શક્યાં નહીં. પછી સુબાહુની માતા પોતાના નેત્રનાં અશ્રુ લુછીને, દમયંતીને કહેવા લાગી કે, અરે તું મારી બેનની પુત્રી છે, જેને આ મસે ઓળખાવી. અરે એક સ્વરૂપવાળી કું તથા તારી માતા અમે જેકે દશર્ણુ દેશના રાજા મહાદેવ સુદામનની પુત્રીએ છીએ તેમાં અમારા પિતાએ તારી માતાનો વિવાહ બીમરાજની સાથે તથા મારો વિવાહ વીરમાહુ રાજાની સાથે કર્યો. તારો જન્મ દાશર્ણુ દેશમાં મારા પિતાને ત્યાં થયો છે તે કું બાણકું, માટે હે પ્રીતિમાન ! તને જેપું તારા પિતાનું ધર છે, તેકુંજ આ મારું ધર છે, તે જેમ આ ઐશ્વર્યનો ઉપભોગ કરનારી કું છું, તેમ તું પણ છે, એમાં સંદેહ નથી. હે મુષ્ટિર ! એ પ્રમાણે પોતાની માતાની બેનનાં વચન સાંભળીને હર્ષયુક્ત થયેલી દમયંતી, તેને નમસ્કાર કરીને બોલી કે, હે સતી ! તમે મને ઓળખતાં નહીં હતાં, તોપણ મારી હિંમત પ્રમાણે શુભ પ્રાપ્ત કરતાં સદૈવ રક્ષા કરી તેથી કું તમારે ત્યાં શુભે કરીને રહી છું. હે કલ્યાણી ! હવે તમે મને જવાની રાજા આપવા લાયક છે, કારણ

મેં જે મારાં જે આજકા મારા પિતાને ત્યાં મોકલ્યાં છે, તે અવસ્થાએ કરી નહાનાં અને પોતાનાં માતા પિતા વગરનાં છે, માટે કાણુ જાણુ કેવાં, શોક કરીને પીડાયુક્ત થતાં હશે ? જે તમે માફ પ્રિય કરવા આહવાતાં હો, તો મને વિદર્ભ દેશ પ્રત્યે જવાની રજા આપો. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે દમયંતીનાં વચન સાંભળીને, હર્ષ પામેલી તેની માસીએ 'ધણું સારું' એમ કહી, પોતાના પુત્રનો મત લઈ, દમયંતીને પાલખીમાં બેસારી અને તેની સાથે કેટલીક સેના તથા ખાનપાનનાં પદાર્થો આપીને વિદેશ દેશ જવા સારૂ રવાને કરી.

પછી દમયંતી થોડે દિવસે વિદર્ભ દેશ આવી, ત્યારે હર્ષ પામેલાં તેનાં અંધુજનોએ તેનો ધણો સત્કાર કર્યો. ત્યારપછી દમયંતીએ પોતાના બાપનો આજકા, માતા, પિતા તથા સર્વ પોતાની સખીયોને જોઈ હર્ષ પામીને બ્રાહ્મણો તથા દેવતાઓનું વિધિયુક્ત પૂજન કર્યું તે વખતે પોતાની પુત્રીને જોઈને હર્ષ પામેલા બીમરાજએ, સુદેવ બ્રાહ્મણને એક હજાર ગાય ગામ તથા કેટલુંક દ્રવ્ય આપ્યું. પછી પોતાના પિતાને ત્યાં રહેવાથી વિશ્રાંતિને પામેલી દમયંતીએ રાત્રિના સમયને વિષે પોતાની માતાને કહ્યું કે હે માતા ! જે તું મને જીવવાની ઇચ્છા કરતી હોય તો હું તને કહું છું કે સર્વ મનુષ્યોમાં મહા યરવીર તારા જમાઈ નળની શોધ કરાવી અહિં આવવાનો ઉપાય કર. દમયંતીએ આમ કહ્યું ત્યારે તેની માતા ધણી દુઃખયુક્ત થઈને, અશ્રુયુક્ત પોતાનાં નેત્રને મીચી ગઈ, પણ કંઈ ઉત્તર આપી શકી નહીં. ત્યારે તેના અંતઃપુરનાં સર્વ મનુષ્યો તેની એવી અવસ્થા જોઈને, મ્હોટા હાહાકાર કરતાં 'બધું' રૂદન કરવા લાગ્યાં, પછી દમયંતીની માતા પોતાના પતિ બીમરાજને કહેવા લાગી કે, હે રાજન ! તમારી પુત્રી દમયંતી પોતાના પતિનો શોધ કરે છે, ને તેણે લાજ મૂકીને મને હરહર કહ્યું છે માટે પવિત્ર યજ્ઞવાળા આપણી પુત્રીના પતિ નળની શોધ કરવા સારૂ હોતો મોકલો, જે તેની શોધ કરવા વિષે મત્તન કરે. હે ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા રાજન ! એ પ્રમાણે સ્ત્રીના કહેવાથી બીમરાજએ પોતાને વશ એવા બ્રાહ્મણોને બોલાવી તેમને નળરાજની શોધ કરવાનો હુકમ આપીને સર્વ દિશાઓ પ્રત્યે મોકલ્યા. તે વખતે બીમરાજએ નળની શોધ કરવાની આજ્ઞા આપી હતી જેમને એવા તે બ્રાહ્મણો બીમરાજની આજ્ઞાથી દમયંતી પાસે આવી 'અમને બીમરાજને નળની શોધ કરવાની આજ્ઞા આપી છે' એમ કહ્યું. દમયંતીએ તેમને કહ્યું કે, 'હે બ્રાહ્મણો ! તમારે સર્વ દેશોને વિષે મનુષ્યના સમૂહમાં કું તમને કહું તેવી રીતે વારંવાર કહેવું કે 'હે કપટિ હે પ્રિય ! તમે માફ અર્ધુ વસ્ત્ર કાપીને, સુતેલી પોતાની સ્ત્રી એવી મને ત્યાગ કરી ક્યાં ગયા છો ? અરે તમે તમારી સ્ત્રીને જેવી રીતે જોઈ છે, તેવીજ રીતે પોતાનાં હૃદયમાં તાપ પામતી અર્ધુ વસ્ત્ર પહેરીને રહી છે. હે રાજન ! નિરંતર રૂદન કરતી એવી તમારી સ્ત્રી ધણો શોક કરે છે, માટે પ્રસન્ન થઈને તમે પ્રતિ ઉત્તર આપો ! અરે પતિયે સદૈવ પોતાની સ્ત્રીનું બરણુ પોષણ કરવું તથા તેની રક્ષા કરવી જોઈએ, પણ શ્રેષ્ઠ ધર્મને જાણનાર એવા તમારામાંથી હમણાં એ બેડા ધર્મ કેમ નાશ પામ્યા છે ? જગતમાં પ્રસિદ્ધ, શુદ્ધિમાન કુળવાન અને સદૈવ દયાવાન તમે છો, પણ મારે વિષે મારા દુષ્ટ ભાગ્યને લીધે દયા વગરના થયા છો. માટે હે મનુષ્યોમાં સિંહરૂપ ! તમે મારે વિષે દયા કરો, કારણુ સર્વને વિષે બલાઈ કરવી એ મ્હોટો ધર્મ છે એમ કહ્યું. છે. હે બ્રાહ્મણો ! બીજાં પણ વાક્યો જેવી રીતે મારા પતિ પ્રસન્ન થાય તેવી રીતે તમારે બોલવું હે બ્રાહ્મણો ! જ્યારે તમે આ મારા કહેવા પ્રમાણે વાક્ય સર્વત્ર બોલો, ત્યારે તમને

જે કોઇ પુરુષ સામે પ્રતિ ઉત્તર આપે ત્યારે તે પુરુષ ક્યાં રહે છે અને કોણ છે તેની તથા સ્ત્રીઓ સાથે કરીને, તે તે જે તમને કહે તે બાદ રાખીને અને કહેજો પણ મારી આ-
ગાથી મારા કહેવા પ્રમાણે બોલતા એવા તમને તે પુરુષ ન જાણે તેમ આશ્વસ્ય રહિત
થાતે, અહીં પાછા આવજો હે બ્રાહ્મણો ! તે મારા પતિ સમૃદ્ધિવાન અથવા દ્રવ્ય વગરનો
વા અસમર્થ હોય, પણ તમારે તેની ઇચ્છા સર્વ જાણવી. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે દમ-
યંતીએ કહ્યું ત્યારે તે સર્વ બ્રાહ્મણો દુઃખયુક્ત નળરાગની શોધ કરવા સારૂ સર્વ દિશાઓ
પ્રત્યે ગયા. શહેર, દેશ, ગામ, ગાયોનાં વન તથા ઋષિઓનાં આશ્રમોનો વિષે જઇ દમયંતીના
કહેવા પ્રમાણે સર્વ વાક્ય બોલી સર્વ મનુષ્યોને શ્રવણ કરાવતા હતા, તોપણ તેમને ક્યાંક
પણ નળની શોધ મળી નહીં.

तथा वाक्यं तथा सर्वे तत्र तत्र विशांपते
धावयां अकिरे विप्रा दमयंत्या यथेरितं

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि नलोपाख्यानपर्वणि नखान्वेषणे मुञ्जर-
भाषाया मेकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

અધ્યાય ૭૦ મો. પુનઃ દમયંતી સ્વયંવર.

बृहदश्व उवाच—अथ दीर्घस्य कालस्य पर्णादो नाम वै क्षिप्रः
प्रत्येत्यनगरं मैत्रीमिदं वचनमब्रवीत् ॥

બૃહદશ્વ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! ત્યાર પછી અવરથએ કરીને ૧૬ પર્ણાદ નામનો
બ્રાહ્મણ બીમરાગના શહેરમાં આવીને દમયંતી પ્રત્યે બોલ્યો કે, હે દમયંતી ! નિષધ દેશના
રાગ નળની શોધ કરતા એવા મેં અયોધ્યાપુરીમાં ઋતુપર્ણ રાગ પાસે જઈને તારા
કહેવા પ્રમાણે મનુષ્યના સમુદાયમાં વાક્ય કહ્યાં ત્યારે તે રાગ તથા તેની સભામાં બેઠેલા
સર્વ પુરુષોએ મારાં સર્વ વચન સાંભળ્યાં, પણ કોઈએ ઉત્તર આપ્યો નહીં. પછી જ્યારે
તે રાગએ જવાની રજા આપેલો હું ત્યાંથી બીજો દેશએ જવા તૈયાર થયો ત્યારે તે રા-
ગનો કોઇ દુઃખા લાગવાળો જલદી રથ ચલાવવામાં ચતુર અને ક્રોધ તથા અન્ન સિદ્ધ કર-
વામાં કુશળ બ્રાહ્મણ નામનો સારથિ મારી પાસે એકાંતમાં આવ્યો, મોટા નિઘ્રાસ મૂકતાં
વારંવાર ધણું રૂદન કરી અને મને કુશળતા પૂછીને કહેવા લાગ્યો કે “ અરે જે કુશળાન
હી અવળી હાલતમાં આવી હોય તોપણ પોતાના અને કરીને પોતાના આત્માની રક્ષા કરે
છે તે સ્વર્ગને જીતે છે એમાં સંશય નથી. વળી તે હી પોતાના પતિના વિશેષભાગી
હોય તોપણ કોઇ દિવસ ક્રોધ પામતી નથી, વ્રત કરવારૂપ કવચો ધારણ કરીને પોતાના
ગ્રાણ્યને ધારણ કરે છે, પણ વિગમ સ્થિતિમાં આવેલા, મૃદ અને સુખ ભોગવવાથી બંદ
થયેલા પતિએ ત્યાગ કરેલી તે હી પોતાના પતિ ઉપર ક્રોધ પામતી નથી. પોતાના ગ્રાણ્ય
નિર્વાહ થવાની ઇચ્છાવાળા, પક્ષિઓએ વચ્ચે કરણ દરેલા અને દુઃખે કરીને તાપ પામતા
એવા પુરુષની તે હી, તે પતિએ પોતાનો સત્કાર કર્યો હોય અથવા ન કર્યો હોય, તોપણ
રાગથી બંદ થયેલો, સમૃદ્ધિ રહિત, ક્ષુધાયુક્ત તથા દુઃખવાળો તે, જ્યારે પાછો આવે,

મોટા મનવાળો નળરાજ દુઃખથી પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, અરે દુઃખે કરીને મોહિત થયેલી દમયંતી આવી રીતે બોલે અને પોતાનો કરીથી સ્વયંવર કરશે અથવા તેણે મારા વારસે આ હિપાય ચિંતન કર્યો નહીં હોય ? અરે પાપયુક્ત છુદ્ધિમાન, કૃપણ અને અધમ એવા મેં ત્યાન કરેલી, પતિની ઇચ્છાવાળી તથા સ્વધર્મનિષ્ઠ દમયંતી, આવું નિર્લજ્જ સરખું કામ કરશે શું ! અરે જગતમાં સિંચોનો સ્વભાવ અગ્રાચમાન હોય છે ! વળી મારો તેને ત્યામ કરવાડપ અપરાધ પણ મોટો છે ! માટે મેં ત્યામ કરેલી દમયંતી મારામાં રનેહ વગરની બધને તેવી રીતે પણ કરે ! અરે મારા સખધી શોકવાળી સર્વ સિંચોમાં ક્રોધ દમયંતી મારા મગવાની આશા વગરની છે, તોપણ સંતાનવાળી છે, માટે તેમ કદી કરે નહીં ! પણ તે વાર્તા સત્ય અથવા અસત્ય હશે, તે મને ત્યાં જવાથી, તેનો નિશ્ચય જાણવામાં આવશે માટે મારે ઋતુપર્ણ રાજ વાસ્તે અથવા મારી મતલબ વાસ્તે ત્યાં જવાડપ કામ અવસ્ય કરવું. હે યુધિષ્ઠિર ! એવી રીતે દીન મનવાળો બાકુક પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરી હાથ જોડીને ઋતુપર્ણને કહેવા લાગ્યો કે, હે જનાધિપ ! હું તમારા કહેલાં વચન સમજ્યો, તમને વિદર્ભ દેશ પ્રત્યે એક દિવસે પહોંચાડીશ. હે ભારત ! પછી ઋતુપર્ણ રાજાની આરાધી અશ્વશાળામાં જઈ જેમનાથી એક દિવસે કરી વિદર્ભ દેશ જઈ શકાય એવા અશ્વોની શોધ કરતાં પોતાના મનમાં વારંવાર વિચાર કરીને, કરીરે દુર્બળ, બોરાવર, લાભો પંથ કરનાર, આકૃતિયે કરી શોભતા, ક્રોધ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સારથિની મરજી માફક ચાલનારા, સ્તપદી આદિ ખરાબ ચિન્હો વગરના મોટી નાસિકા તથા મોટા મળાવાળા, હાથાદિ દ્વચ સ્થાનકોને વિષે ભ્રમરીઆદિના દોષ વગરના, સિંધેદેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા અને વાયુ સરખી ગતિ કરનારા અશ્વોને શોધી કાઢ્યા. ઋતુપર્ણ અશ્વોને જોઈ પોતાના મનમાં કંઈક કોષયુક્ત થઈને, બાકુકને કહ્યું કે, હે બાકુક ! તું જા શું કરવા ધારે છે ? તારે અમને છળ કરવો નહીં પણ તથા મોટા વેગ વગરના આ મારા અશ્વો મને વહન કેમ કરી શકશે ? આપણે આવા દુર્બળ અશ્વોથી દૂર દેશ પ્રત્યે કેવી રીતે જવું ? બાકુકે કહ્યું કે, હે રાજનં ! જેમને લલાટમાં એક, તથા મસ્તક, બે પડમાં, બે પડમાંના નજીક ભાગ, વક્ષસ્થળ અને પ્રજ્ઞામમાં બે ભ્રમરિયો છે એવા આ અશ્વો એક દિવસે કરી વિદર્ભ દેશ પ્રત્યે જઈ શકશે, એમાં સંદેહ નથી, પણ તમને એ અશ્વો વગર બીજા જે અશ્વો રથમાં જોડવા મરજી હોય, તો તમે કહો તે હું જોડું. ઋતુપર્ણ બોલ્યો કે, હે બાકુક ! તું અશ્વોનું બળામળ જાણવામાં કુશળ છે, માટે તને જે અશ્વો આપણને જલદી વિદર્ભ દેશ પ્રત્યે પહોંચાડવામાં સમર્થ લાગે તે જલદીથી રથમાં જોડ. હે યુધિષ્ઠિર ! પછી ઋતુપર્ણ રાજાનાં વચન સાંભળી ચાકરી બળવવામાં કુશળ એવા નવે રથમાં કુળ, શીલ તથા મોટા વેગવાળા ચાર અશ્વો જોડ્યા. તે સમયે ઋતુપર્ણ રાજા બહુ ઉતાવળથી તૈયાર થયેલા તે રથમાં બેઠો. રથમાં જોડેલા તે અશ્વો હુટંજીવર પૃથ્વી ઉપર પડી ગયા. તે વખતે હે પૃથ્વીપતિ યુધિષ્ઠિર ! મનુષ્યમાં ક્રોધ નળરાજ તેજ તથા બળયુક્ત અશ્વોને કાંત કરી, વાષ્ણેશ સારથિને બેસવાની જગ્યાના ઉપરના લાગને વિષે બેસાડી ખેતે મોટી ઉતાવળથી અશ્વોની લગ્નમ હાથમાં લઈને, અશ્વોને ચલાવવા લાગ્યો. તે વખતે બાકુકે ચલાવેલા ક્રોધ અશ્વો રથમાં બેઠેલા ઋતુપર્ણ રાજાને મોઢ ઉત્પન્ન કરતાં જાણે આશ્ચર્ય નરક સ્વરૂપ હોય શું. એવી રીતે ચાલવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે વાયુ સરખી ગતિ કરના એવા

અશ્વોને જોઇને, અશ્વોધ્યાનો રાજા ઋતુપર્ણ અત્યંત વિસ્મયયુક્ત થયો. વાષ્ણેય પશુ રથ ચાલવાનો અવાજ તથા બાહુક અશ્વોને નિયમમાં રાખ્યા હતા તે જોઇને, તેના સારથિપણા વિષે પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, અરે આ બાહુક, દેવતાઓના રાજા ઇન્દ્રનો માતૃલિ સારથિ તો નહીં હોય ! કારણ તેના સરખાં સર્વ સક્ષણ આમાં દેખાય છે. અશ્વોના કુળ તથા તત્વને જાણનાર અને અશ્વવિદ્યાનાં શાસ્ત્રોનો વિસ્તાર કરનાર શાસિહોત્ર આ બાહુક નામે મનુષ્ય સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હશે અથવા આ બાહુક શત્રુઓના સંદેરને જીતનાર નળરાજા હશે. એ પ્રમાણે વાષ્ણેય પોતાના મનમાં વિચાર કરતાં બાહુકનું નામ ધરીને નળરાજાજી અહીં આવેલા હોય એમ ફરીથી વિચાર કરવા લાગ્યો કે, અરે જે અશ્વવિદ્યા નળરાજા જાણે છે, તેજ આ બાહુક જાણે છે, તે બેઉનું તે વિદ્યામા જ્ઞાન પણ મને મરખુંજ જણાય છે. વળી બેઉની અવસ્થા પણ સરખી છે, માટે નળ સરખો જ્ઞાનવાળો આ બાહુક તે નળ તો નહીં હોય ! કેમકે મહા પુરૂષો પોતાનાં દૈવથી શાસ્ત્રમાં કહેલાં સ્વરૂપ ધારણ કરીને, આ પૃથ્વીને વિષે યુક્ત થઇ રહે છે. આ બાહુકનું કરૂપ સ્વરૂપ છે તેથી મારી મતિ આ નળ નહિં એમ બેદ પામતી નથી, પણ જો આમાં નળના સરખાં લક્ષણ ન હોત તો મારી મતિ આ નળ નહીં, એમ બેદ પામત. બાહુકની અવસ્થા તો નળના જેવી છે, માત્ર સ્વરૂપ જુદું છે, પણ તેના સરખા સર્વ યુક્ત આમાં છે, માટે તેજ છે એમ હું માનું છું. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે પૂર્વે પવિત્ર યજ્ઞવાળા નળરાજાનો સારથિ વાષ્ણેય, પોતાના હૃદયને વિષે વારંવાર ચિંતન કરતાં તે સંમંધીજી વિચાર કરતો હતો. પણ વાષ્ણેય સારથિ સહિત ઋતુપર્ણ રાજા, બાહુકની અશ્વ ચલાવવાની ચતુરાઇનું પોતાના મનમાં ચિંતન કરતાં ધણો ખુશી થયો. વળી હે રાજન ! ઋતુપર્ણ બાહુકની રથ ચલાવવામાં એકાગ્રતા, હર્ષ, અશ્વોની લગામ ગ્રહણ કરવાની રીતિ તથા નેહોટો યત્ન જોઇને, ધણો હર્ષયુક્ત થયો.

एकाम्रं च तथोत्साहं हयसंग्रहणं च तत्
परं यत्नं च संग्रह्य परां मुदमवापह ॥

इति श्री महाभारते वनपर्वणि नलोपाख्यानपर्वणि ऋतुपर्णविदर्भगमने
गुर्जरभाषायामेकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

—३३३३३३६६—

અધ્યાય ૭૨ એ. નળમાંથી કળિનું નીકળી જવું.

बृहद्भ्य उवाच--सनदीः पर्वतांश्चैव वनानि च सरांसि च

अचिरेणातेचक्राम खेचरः खेचरश्चिव ॥

બૃહદ્ભ્ય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! પછી નળે જેમ આકાશમાં ગતિ કરનાર રાક્ષસ અથવા ભૂત આકાશમાં ગતિ કરતાં નહી. પર્વત, વન અને તળાવોને થોડા વખતમાં ઉદ્ધંધન કરે તેમ તેમણે ઉદ્ધંધન કર્યા. એ હે રાજન ! એવી રીતે રથ ચાલવા લાગ્યો તે સમયે શત્રુના સંદેરને જીતનાર ઋતુપર્ણ રાજા પૃથ્વી ઉપર પડી ગયેલાં પોતાનાં ઉત્તરીય વસ્ત્રને જોઇને તેને હું ચદણ કરીશ એમ માનીને, વિતાવળથી નળને કહેવા લાગ્યો કે હે

એટલી શુદ્ધિવાળા ! તું જ્યાં સૂધી વાષ્ણવેય સારથિ પડી ગયેલાં મારાં ઉત્તરીય વચ્ચે ઉપાડી
લાવે ત્યાં સૂધી અન્વેષેને હિમા રાખે. ઋતુપર્ણનાં વચન સાંભળીને નજે તેને કહ્યું કે, હે રાજન !
વચ્ચે બંધે દૂર પડ્યું છે કારણ કે, આ રથ ત્યાંથી એક યોજન આમળ ચાલી આવ્યો છે,
માટે તે વચ્ચે લઇ આવાય તેમ નથી. હે કુરુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે નજે
કહ્યું ત્યાર પછી, ઋતુપર્ણ રાજા, જ્યારે એક મેહેડાના વૃક્ષ પાસે આવ્યો ત્યારે તેને જોઇને
ઉતાવળે બાહુકને કહેવા લાગ્યો કે હે બાહુક ! મેં તારી રથ ચલાવવાની ચતુરાઇ જોઇ,
પણ હવે તું સંખ્યા કરવાની મારી ચતુરાઇથી બળ છે તે જો. હે સારથિ ! સર્વ મનુષ્યો
સર્વ જાણતાં નથી, કારણ કેાઇ સર્વજ્ઞ હોતો નથી, કેમકે કોઇ પુરુષમાં સર્વ પ્રકારના જ્ઞાનની
નિષ્ઠા હોતી નથી, તોપણ હે બાહુક ! આ મેહેડાના વૃક્ષમાં જે કંઇ પાન તથા ફળો છે તે,
અને ખરી પડેલાં છે તે બધાની સંખ્યા કરું તે તું સાંભળ. એ ખરી પડેલાં પાન એકસો ને
એક તથા ફળ એકજ છે, ને વૃક્ષની બે શાખાઓમાં પાંચ કરોડ પાન તથા બે હજાર ને
પંચાશ્વ ફળ છે, માટે તું તે ગ્રાહ્ય કર. હે યુધિષ્ઠિર ! પછી બાહુકે એ પ્રમાણે ઋતુપર્ણ
રાજાનાં વચન સાંભળી રથ હિમો રાખી કહ્યું કે, હે યતુઓને પીડાની પ્રાપ્તિ કરાવનાર ! તમે
જેમ કોઇ પાસે ન હોય ને વાક્ય બોલો તેમ બોલો છો, પણ જ્યારે હું એ વૃક્ષને કાપી
તેનાં પાન તથા ફળોને ગણીને ચોક્કસી કરીશ, ત્યારે તમારાં પરોક્ષ સરખાં વાક્યો રહેશે નહીં,
માટે હું તમારા દેખતાં એ વૃક્ષને કાપીને તેનાં પાન તથા ફળોને ગણીશ, કારણ તમારા
કહેવા પ્રમાણેજ તે યરી અથવા નહીં થાય તે હું જાણતો નથી; માટે રથમાં જોડેલા અન્વેષીની
લગામ એક મુહૂર્ત માત્ર વાષ્ણવેયને ગ્રહણ કરવા છો. હે પાંડવ ! એ પ્રમાણે નજે કહ્યું ત્યારે
ઋતુપર્ણે તેને કહ્યું કે, હમણાં આપણને તેઓની સંખ્યા થાય તેટલો અવકાશ નથી. બાહુકે
કહ્યું કે હે રાજન ! તમે એક મુહૂર્ત માત્ર સભર કરો અને ઉતાવળ હોય તો આ રસ્તો
બંધો શ્રેષ્ઠ છે માટે વાષ્ણવેય સારથિ પાસે રથ હંકારીને ગયો. હે કુરુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા
રાજન ! એ પ્રમાણે બાહુકનાં વચન સાંભળીને, ઋતુપર્ણે તેને સાત્વના કરતાં કહ્યું કે હે
બાહુક ! પૃથ્વીને વિષે તારા ઉપર ભરોસો રાખીને, એક દિવસે કરી વિદર્ભ દેશ પ્રત્યે જ-
વાની ઇચ્છા હું રાખું છું, માટે હે સારથિ ! હું તારે ચરણે પડેલો છું, વાસ્તે તું વિદર્ભ
દેશ પ્રત્યે જઈને સૂર્યનું દર્શન કરાવીશ તો હું જે કહેશે તે તારું કામ કરીશ. હે પાંડવ !
એ પ્રમાણે ઋતુપર્ણનાં વચન સાંભળીને બાહુકે કહ્યું કે, હે પૃથ્વીપતિ ! હું આ વૃક્ષનાં પાન
તથા ફળોની ગણના કર્યા વિના વિદર્ભ દેશ પ્રત્યે જવા ખુશી નથી. માટે તમે મારાં
કહેલાં આ વચનને માન્ય રાખો. હે ધર્મરાજ ! એ પ્રમાણે બાહુકનાં વચન સાંભળીને કંઇપણ
કામના વગરના પુરુષ સરખા થઇ ઋતુપર્ણે કહ્યું કે, હે બાહુક ! તને આ વૃક્ષની શાખાનાં
પાન તથા ફળો ગણવાની આજ્ઞા આપું છું, માટે તું તે ગણીને પ્રસન્ન થા. હે યુધિષ્ઠિર !
એ પ્રમાણે ઋતુપર્ણે કહ્યું ત્યારે નળ રથમાંથી ઉતરી વૃક્ષને કાપી તરત તેની શાખાનાં
પાન તથા ફળોને ગણવા લાગ્યો. પછી ને, તેના કહેવા મુજબ હોવાથી વિરમય
ખામીને, રાજાને કહેવા લાગ્યો કે, મેં તમારું આજ્ઞાન સરખું ગણના કરવારૂં બળ જોયું
માટે હું તમે જે વિદ્યાએ કરી પાન તથા ફળો ગણી શકો છો, તે વિદ્યા તમારાથી સાંભળવા
છાહું છું. હે યુધિષ્ઠિર ! વિદર્ભ દેશ પ્રત્યે જવામાં ઉતાવળવાળા ઋતુપર્ણે કહ્યું કે, હું પા-
સાની રાતમાં તથા સંખ્યા કરવામાં ફાળ છું તે તું જાણ. બાહુકે કહ્યું કે હે શ્રેષ્ઠ રા-

જન ! નળરાજને એ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે ઋતુપર્ણે પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરવા સાર તથા અશ્વવિદ્યા જાણવાના લોકથી ' બહુ સારું ' એમ કહીને, કહ્યું કે હે બાહુક ! તારા કહેવા પ્રમાણે તું મારાથી પાસાની વિદ્યા પ્રહણ કર, ને મારે જે તારી પાસેથી અશ્વવિદ્યા ભેળી છે તે હું તારી પાસે લેણી રાખુ છું. હે પાર્થ ! એ પ્રમાણે કહીને, ઋતુપર્ણે નળને વિદ્યા શીખવી, ત્યારે તેના શરીરમાં રહેલો કલિ કઠોટક નામનું ઝેર પોતાના મ્હોઢાથી ઓઢતો બહાર નિકળ્યો. હે રાજન ! જે કલિ નળના શરીરમાં રહેવાથી રાજા મૂઢ સરખો થયો હતો. તે પીડાયુક્ત કળિના મ્હોઢાથી દમયંતીએ આપેલા શાપની ઝેરૂંપી જ્વાળા નીકળી. પછી બ્યારે કઠોટકના ઝેરથી મૂઢાયલા કલિએ પોતાનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું ત્યારે નિષધ દેશનો રાજા નળ તેને શાપ આપવા તૈયાર થયો, તે વખતે ભય પામેલો અને થરથર કંપતો એવો કલિ હાથ જોડી નળને કહેવા લાગ્યો કે, હે રાજન ! તમે ક્રોધ પામીને મને શાપ આપ્યો, જેથી હું તમારા શરીરમાં કઠોટકના ઝેરે ઢરી પીડાયુક્ત થઈને રહ્યો પણ હવે હું તમારે શરણે આવ્યો છું માટે મારાં વચન સાંભળો. હે રાજન ! જો તમે દુઃખે ઢરીને પીડા પામેલા તથા તમારે શરણે આવેલા મને શાપ નહીં આપો તો જમતમાં આશ્વસ્ય રહિત જે મનુષ્ય તમારું કીર્તન કરશે તેને મારાથી છિત્પન્ન થતા અનેક તરેહના દોષ કંઈ કરશે નહીં. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે કલિએ કહ્યું ત્યારે નળે છિત્પલ થયેલા પોતાના ક્રોધને નિવૃત્ત કર્યો, ને ભય પામેલા કલિએ, જેમ પોતાને કાંઈ ન દેખે તેમ તેની પાસે વાતો કરતાં બેઠેડાના વૃક્ષમાં પ્રવેશ કર્યો. પીડા રહિત થયેલો શત્રુઓનાં પરાક્રમે નાશ કરનાર નિષધ દેશનો રાજા નળ કલિથી મૂઢાઈ બેઠેડાનાં વૃક્ષનાં ફળોને મણી, હર્ષ પામી, મ્હોટા તેજયુક્ત થઈ તથા રથમાં બેસીને, જેમ આકાશમાં પશ્ચિ ઉઠે તેમ અશ્વોને ચલાવતાં ઋતુપર્ણે રાજા સહિત વિદર્ભ દેશ પ્રત્યે જવા સાર ત્યાંથી ચાલતો થયો. કલિ પોતાના ધર પ્રત્યે ગયો. પછી હે રાજન ! કેવળ પ્રથમ સરખા સ્વરૂપ વચરનો પૃથ્વીપતિ નળ કલિથી મૂઢાઈને પીડા રહિત થયો.

તતો મતજ્વરો રાજા મહોત્તપૃચ્છીપાતે:

ચિમુકો કલિના રાજન્ રૂપમાત્રવિયોજિત ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि नळोपाख्यानपर्वणि कलिनिर्गमने
गुर्जरभाषायां द्विसप्ततिचमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

અધ્યાય ૭૩ મો. કુડિનપુરમાં પ્રવેશ.

बृहदश्व उवाच—ततो विदर्भान्संप्राप्तं सायान्धे तत्प्राप्तं कर्म

ऋतुपर्णेजनाराधे भीमाय प्रत्यच ॥

બૃહદશ્વ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! પછી સાયંકાળને વિષે વિદર્ભ દેશ પ્રત્યે આવેલા મત્સ્ય પરાક્રમી ઋતુપર્ણે રાજાની ખચર ત્યાંના મનુષ્યોએ ભીમરાજને આપી. ઋતુપર્ણે રાજાએ ભીમરાજના કહેવાથી રથ ચાલવાના અવાજે ઢરી દિશા તથા વિદિશાઓને મળાવતાં કુડિનપુરમાં પ્રવેશ કર્યો. તે વખતે પૂર્વે વાંચ્યે ભીમરાજને ત્યાં રાખેલા નળના અશ્વ તે

રથનો અવાજ સાંભળીને જેમ પૂર્વે નળને જોઇ હજુહજુટ કરતા હતા, તેમ હજુહજુટ કરવા લાગ્યા. તે સમયે દમયંતી પણ જેમ વર્ષાઋતુમાં મેષની મર્જનાનો મંબીર અવાજ થાય તેમ તે રથનો અવાજ સાંભળી અત્યંત વિસ્મય પામી, પોતાના મનમાં નળે મહેલ કરેલા અશ્વો જેમાં જોડ્યા હોય એવા રથનો અવાજ થાય તેવો અવાજ થાય છે એમ માનવા લાગી. વળી દેવતાઓનાં મંદિર તથા રાજના મહેલ ઉપર બેઠેલા મયૂર, હસ્તિશાળામાં બાધેલા હસ્તિઓ તથા અન્ય પણ નળ જેને લોકે છે એવા તે રથનો અવાજ સાંભળીને જેમ વર્ષાઋતુ દિવસમાં ગેધની મર્જના સાંભળી હર્ષ મુકત થઇ મોર શબ્દ કરે, તેમ શબ્દ કરવા લાગ્યા. પછી હે રાજન ! દમયંતી પોતાના મનમાં વિચાર કરતી વિશ્વાસ કરાવ લાગી કે અરે જેમ નળરાજ્યએ સલાવેલા રથનો અવાજ સર્વ દિશાઓને મળવતા મારા મનને હર્ષ પ્રાપ્ત કરે, તેમ આ રથનો અવાજ મારા મનને હર્ષની પ્રાપ્તિ કરાવે છે, માટે આ રથને સલાવનાર પૃથ્વીના પતિ નળ રાજાજ છે. અરે હું જો ચંદ્રની કાંતિ સરખા ગ્રખવાળા, અસંખ્ય ગુણવાન અને મહા શૂરવીર નળરાજને જોઇશ નહીં તો નાશ પામીશ એમાં સંશય નથી. હું, જો આજ તે મારા પતિની સુખરૂપ સ્પર્શવાળી ભુજની અંદર પ્રવેશ નહીં કરું તો કદી છવનાર નથી. જેના રથનો અવાજ મેલ સરખો છે, તે મારા પતિને આજ હું પ્રાપ્ત નહીં થમશ, તો સુશ્વૈં સરખી કાંતિવાળા આમમાં પ્રવેશ કરીશ. સિંહ સરખા પરાક્રમી મહોન્મત હસ્તિ સરખા જળવાન મારા પતિ અને સ્વીકારશે નહિ તો હું નાશ પામીશ, એમાં સંદેહ નથી. અરે હું, તે મારા પતિના અમૃત બાપણુ, તેણે કરેલો મારો તિરસ્કાર તથા નહીં કહેવા લાયક કહેલાં વાક્યને પણ રમરણુ કરીશ નહીં. મહા સમર્થ, ક્ષમાવાન, શૂરવીર અને સર્વ રાજ્યો કરતાં અધિક દાનસ્વી મારા પતિ નિષધ દેશના રાજા નળ એકાંતમાં પરભી વિષે બીજણુ પ્રશ્નની પેઠે નીચ કર્મમાં પ્રીતિમાન થતા નથી. તે મારા પતિને પરાયણુ એવા હું તેના ગુણોને સંભારતાં તેના સમાચાર વગરનું મારું હૃદય બેદ પામે છે. હે ભારત ! એ પ્રમાણે વિશ્વાસ કરતાં મયું હતું દેહનું પણ બાન જેને એવી દમયંતી પવિત્ર યજ્ઞવાળા નળરાજને જોવાની ઇચ્છાથી મ્હોટા ઉંચા મહેલ ઉપર ચડીને જોવા લાગી ત્યારે તેણે બીમરાજના મહેલના વચલા આગણુ પ્રત્યે ઉભેલા તે રથ તથા વાળોંચ અને બાકુક ઉત્તમ રથમાંથી ઉતરી અશ્વોને છોડી દઇ રથ ઉભો રાખતા જોવા. ઋતુપર્ણુ રાજ રથમાંથી ઉતરીને ભયંકર પરાક્રમવાળા બીમરાજની પાસે ગયો તે સમયે રાજ્યએ તેનો મ્હોટો સત્કાર કર્યો. પછી બીમરાજએ સત્કાર કરેલો ઋતુપર્ણુ રાજ કુંડીનપુરમાં બીમરાજને મળીને દમયંતીના સ્વયંવર વાતો વારંવાર રાહ જોવા લાગ્યો, પણ તેને તે સંબંધી કંઇ પણ ચિન્હ-તેંચારી જોવામાં આવી નહીં, કેમકે દમયંતી તથા તેની માતાના જે મનસુખાને લીધે પોતાને અકસ્માત આવવું મયું, તેની ખબર હતી નહીં. પછી હે ભારત ! બીમરાજએ પોતાની પુત્રી વાસ્તે ઋતુપર્ણુ આવેલો છે તે નહીં જણીને તેને બંધે આવ્યા, શું કામ છે ! એમ પૂછ્યું ત્યારે મ્હોટી બુદ્ધિવાળા સત્ય પરાક્રમી ઋતુપર્ણુ રાજ્યએ બીમરાજ તથા તેના પુત્ર પાસેથી સ્વયંવર સંબંધી અને લાક્ષણુ પોતાને કહેવા આવ્યો હતો તે વિષેની વાર્તા કંઇ પણ નહીં જણાવતાં પોતાના મનમાં વિચાર કરી હું તમને નમ્રતા પૂર્વક નમસ્કાર કરવા સાર આવ્યો હું એમ કહ્યું. તે વખતે બીમરાજ હસીને એકસો કરતાં પણ અધિક ચોળનથી તેને આવવાનું કારણ પોતાના મનમાં વિચાર કરવા

લાગ્યો કે, આ રાજા બધાં માંમેને હિલ્લંબન કરીને અહીં કંઈ પણ પ્રયોજન વાસ્તે આવ્યો હશે, પણ તે આવતી પ્રભાતે જણાશે. હે ભારત ! એ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરતા એવા બીમરાજએ તેનો સત્કાર કરી તેને જવાની રજા નહીં આપી. તમે ધણે દુરથી આવ્યા છો તેથી થાકી ગયા હશે, વાસ્તે અહીં રહીને વિશ્રાન્તિ કરો એમ કહ્યું. હે યુધિષ્ઠિર ! પ્રસન્ન થયેલા બીમરાજએ સત્કાર કરવાથી હર્ષ પામેલા ઋતુપર્ણ રાજાએ તે રાજના આકરોએ હિતારા વાસ્તે બનાવેલાં ગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો. પછી આડુક રથને, બીમરાજની રથશાળામાં લઈ જઈ તેમાંથી અશ્વોને છોડી, તેમની યથાર્થ ચાકરી કરી અને તેમને આશ્વાસના કરી પોતે રથ ઉપર સારથિને બેસવાના સ્થાનક ઉપર બેઠો. ત્યાર પછી હે ભારત ! શોકે કરીને પીડા પામેલી દમયંતી પણ ઋતુપર્ણ રાજા, વાર્ષ્ણેય સારથિ તથા આડુકને જોઈને, પોતાના મનમાં ચિંતન કરવા લાગી કે, અરે આવો કોના રથનો અવાજ છે ? અરે આ વાર્ષ્ણેય નગ રાજા પાસેથી અશ્વવિદ્યા શીખ્યો છે. તેથી એ રથનો અવાજ નળના રથ સરખો થાય છે. ઋતુપર્ણ રાજા પણ નળરાજા સરખોજ છે, કારણ તેના રથનો અવાજ નળના રથ સરખોજ જણાય છે ! હે પૃથ્વીપતિ યુધિષ્ઠિર ! શ્રેષ્ઠ એવી દમયંતી એ પ્રમાણે તર્ક કરીને નિયમ દેશના રાજા નળની શોધ કરવા માંડે પોતાની ફતીને આમ કહેવા લાગી.

एवं सा तर्कयित्वा तु दमयंती विशांपते
दुर्ता प्रस्थापयामास नैषघान्वेषणे शुभा ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि नलोपाख्यानपर्वणि भीमपुरमवेशे
गुर्जरभाषायां त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

અધ્યાય ૭૪ મો. નળ અને કેશિની અંવાદ.

દમયંત્યુવાચ--ગच्छ केशिनि जानीहि क एवरथवाहकः

उपविष्टो रथोपस्थे विकृतो हाववाहुकः ॥

દમયંતી કહે છે—હે કેશિનિ ! રથને વિષે સારથિને બેસવાની જગ્યા ઉપર બેઠેલો વિકૃતિયુક્ત સ્વરૂપવાળો અને ટુંકા હાથવાળો રથ હાંકનાર એ કોણ પુરુષ છે તે તું જાણીને જોઈ આવ. હે કન્યાશુર્ય ! તું તેની પાસે જઈ સ્થિર ચિત્ત રાખી નત્રતાવાન થઈને તેને તમે કોણ અને શા વાગ્ને આવેલા છો એમ પૂછ, કારણ મને એ નળરાજા હશે એમ શંકા વિતપ્ત થાય છે. તું જેમ માંડે મન પ્રસન્ન થાય તથા મારા હૃદયની શંકા નિવૃત્ત થાય તેમ વાતોના પ્રમંગે કરો તની પાસે પહોંચના કહેલાં વાક્ય કહે. હે રાજન ! એ પ્રમાણે દમયંતી પોતાની ફતીને આડુક પાસે જવાની રજા આપી પોતે મહેલમાં રહીને ફતી શું બાંધે છે એમ વાટ જોવા લાગી. પછી સ્થિર ચિત્તવાળી કેશિની દમયંતીના કહેવાથી આડુક પાસે જઈને બોલો કે હે મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ ! તું બને આવ્યો. તારૂં કન્યાશુર્ય થાઓ. એમ કહીને કહ્યું, પણ હે પુરુષમાં શ્રેષ્ઠ ! દમયંતીએ કહેવરાવેલાં વાક્ય કહીને તે સાંભળ. તમે ત્રણે જણ તમારા નિવાસસ્થાનથી ક્યારે રવાને થયા અને અહીં શા વાસ્તે તે આવ્યા થયાર્થ

કહે કારણ બીમરાજની પુત્રી દમયંતી, સાંભળવાની ઇચ્છા રાખે છે. બાહુક બોલ્યો કે, કાશ્મીરાજ મહાત્મા ઋતુપર્ણ આઠાણથી દમયંતીને બીજી વખત સ્વયંવર આવતી કાલે એમ સાંભળીને વાયુ સરખી ગતિવાળા અને સેંકડો યોજન પર્યંત ચાલવામાં સમર્થ અમોઘુક્ત રથે કરીને ચલાવે થઈ અહીં આવ્યા છે, ને તેનો સારથિ હું પણ તેની સંગાથે આવ્યો છું. કેશિનીએ પૂછ્યું કે, તમારી સાથે જે ત્રીજો પુરૂષ છે, તે ક્યાંથી આવ્યો તથા કોનો સારથિ છે? તું કોનો ચાકર છે? અને તને સારથિપણાનું કામ કેમ પ્રાપ્ત થયું? બાહુકે કહ્યું કે, હે કલ્યાણરૂપ! પવિત્ર યજ્ઞવાળા નળરાજનો વાણ્જેય નામનો સારથિ જ્યારે તે રાજ્ય વન ગયો ત્યારે ઋતુપર્ણને ત્યાં સારથિ થઈને રહ્યો છે; ને જન્મતમા સારથિપણાને વિષે પ્રસિદ્ધ એવા મને ઋતુપર્ણ રાજ્યએ સારથિપણામાં તથા અન્ન સિદ્ધ કરવામાં રાખ્યો છે. કેશિનીએ પૂછ્યું કે, હે બાહુક! વાણ્જેય નળરાજ ક્યાં ગયા છે તે જાણે છે? તેણે તારી પાસે તે વાત કેમ કરી? બાહુકે બોલ્યો કે, વાણ્જેય શ્રેષ્ઠ કર્મવાળા નળરાજનાં બે સંતાનો અહીં રાખીને ગયો ત્યાર પછી તે રાજ્ય પોતાના શહેરમાંથી ગયો છે, માટે તેને તેની કંઈ ખબર નથી. તે બેઠોટા યજ્ઞવાળા! નળરાજ જન્મતમા યુગ થઈ રહે છે, ચારે તેને કાંઈ પુરૂષ ઓળખતો નથી. કેવળ તેનું અંતઃકરણ તથા તેની સ્ત્રી જાણે છે, કારણ તે રાજ્ય પોતાના ચિન્હો પોતાને મોટે કાંઈ પાસે કહેતો નથી. કેશિનીએ કહ્યું કે, હે બાહુક! જે અયોધ્યાપુરીમાં પ્રથમ આઠાણ આવ્યે હતો, તેણે કાંઈ સ્ત્રીનાં કહેલાં વાક્ય ક્યાં હતાં, તે એ કે “હે કપટિ! હે પ્રિય! તમે માંડે અધુરું વસ્ત્ર કાપી અને વનને વિષે સુતેલી તમારામાં પ્રીતિમાન તમારી સ્ત્રી એવી મારો ત્યાગ કરીને ક્યાં ગયા છો? તેને તમે જેવી રીતે અર્ધ વસ્ત્ર પહેરીને તમારી પ્રાપ્તિની ઇચ્છા કરી દિવસ તથા રાત્રિને વિષે તાપ પામતી રહી છે. હે રાજન! તે સ્ત્રી નિરંતર રૂદન કરે છે તેનાં દુઃખને લીધે પ્રસન્ન થઈને, તમે મને પ્રત્યુત્તર આપો. હે મોટી બુદ્ધિવાળા! તમે તે સ્ત્રી જેમ પ્રસન્ન થાવ તેવાં વાક્ય બોલો, કારણ જન્મતમાં નિંદા પામવા નહીં લાયક એવી બીમરાજની પુત્રી દમયંતી તમારાં વચન સાંભળવા ઇચ્છે છે.” હે બાહુક! એ પ્રમાણે તે આઠાણે કહેલાં વાક્ય સાંભળીને, તે તેને પ્રતિકૃતિર અવસ્થા આપ્યો છે માટે તે જે તે આઠાણને વાક્ય ક્યાં છે તે વાક્ય ફરીથી તારાથી દમયંતી સાંભળવાની મરજી રાખે છે. બૃહસ્થ કહે છે હે કુરુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા રાજા! એ પ્રમાણે કેશિનીનાં વચન સાંભળીને, નળનું હૃદય નરમ થયું તથા તેનાં અશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં. પછી મહાન તાપને પામેલા નળરાજ્યએ પોતાના મને કરી ઉત્પન્ન થયેલા દુઃખને સમાવીને, ખેદયુક્ત વાણીથી ફરીથી કહ્યું કે, જે શ્રેષ્ઠ સ્ત્રીએ ભવળી લાલતમાં આવી હોય તોપણ પોતાના આત્માએ કરો આત્માની રક્ષા કરે છે તે સત્યરૂપ સ્વર્ગને જીતે છે એમાં સંશય નથી. વળી તે સ્ત્રીએ પોતાના પતિના વિચારવાળી હોય તોપણ કોઈ દિવસે ક્રોધ પામતી નથી, ને પોતાના પ્રાણને તથા મતાદિ કરવારૂપ કવ્યો કારણ કરે છે. ભવળી લાલતમાં આવેલા મૃદ અને સુખ ભોગવવાથી બ્રજ થયેલા પતિએ કોઈ કારણથી ત્યાગ કરેલી તે સ્ત્રી પોતાના પતિ ઉપર ક્રોધ પામવા લાયક નથી. પોતાના પ્રાણ નિર્લક્ષ્ય કરવાની ઇચ્છાવાળા, પક્ષિઓએ વસ્ત્ર હરણ કરેલા અને મનની વ્યાધિએ કરી તાપ પામેલા પુરૂષની મિદા સ્ત્રી પતિએ સત્કાર કર્યો હોય અથવા અસત્કાર કર્યો હોય, તોપણ રાજ્યથી બ્રજ થયેલા, સમૃદ્ધિ રહિત, સુધાયુક્ત તથા પરમ દુઃખી એવા પોતાના પતિને જોઈને ક્રોધ

પામવા લાયક નથી. હે ભારત ! એ પ્રમાણે બોલતો એવો નળ અત્યંત દુર્ભન થયાયા નેત્રમાં પ્રાપ્ત થયેલાં અશ્રુને રૂપવા સમર્થ નહીં થઈને, રૂદન કરવા લાગ્યો. પછી કૈશિનીએ દમયંતી પાસે જઈને નળે કહેલાં વાક્ય તથા તેનાં સ્વરૂપનું સર્વ તેને કહ્યું.

તતઃ સા કૌશિની ગમ્વા દમયંતીમણિયત્
તત્સર્વં કથિતં ચૈવ વિકારં તસ્ય ચૈવતં ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि नलोपाख्यानपर्वणि नलकैशिनीसंवादे
गुर्जरभाषायां चतुःमस्रतित्तमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

~~~~~

અન્યાય ૭૫ મો. નળની પરીક્ષા-વાત્સલ્યનો ઉભરો.

बृहद्भ्य उवाच—दमयंती तु तच्छ्रुत्वा भृशं शोकपरायणा
शंकमाना नलं तं वै कौशिनीमिदमब्रवीत्

બૃહદ્ભ્ય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! પછી શોકને પરાયણ એવી દમયંતી કૈશિનીનાં વચન સાંભળવાથી બાહુકંઠ નળ છે એમ શંકાયુક્ત થઈને, તેને કહેવા લાગી કે હે કૈશિની ! તું ફરીથી બાહુકંઠી પાસે જ, ને તેની પરીક્ષા કર તથા તેની પાસે કંઈ પણ ન બોલતાં તેનાં ચરિત્ર જો. વળી હે પ્રિય ! તારે બાહુક જે કાંઈ કરે તે સર્વ જોવાં કરવું, પણ તેનામાં સ્નેહથી અંધાઈને તેને અગ્નિ આપવો નહીં. વળી ઉતાવળી એવી તારે તે યાચના કરે તોપણ તેને જળ સર્વથા આપવું નહીં, તેનું સર્વ આચરણ જોઈને મને કહેવું. વળી હે કૈશિની ! તે બાહુકને વિષે જે દેવતા તથા મનુષ્ય સરખું નિમિત્ત જોયું હોય તે અને તું જે કાંઈ જુએ તે પણ તારે મને કહેવું. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે દમયંતીએ કહ્યું ત્યારે કૈશિની ફરીથી બાહુક પાસે જઈ તેનાં દેવતા તથા મનુષ્ય સરખાં ચિન્હો જોઈને, પાછી દમયંતી પાસે આવી કહેવા લાગી કે. હે દમયંતી ! મેં પૂર્વે બાહુક સરખો જળ અને સ્થળની શુદ્ધિ કરવામાં કુશળ પુરૂષ દામ્ત પણ જોયો તથા સાંભળ્યો નથી. તેને પ્રવેશ કરવાના ધરનું દાર નીચું હોય તોપણ તે નમ્યા વગર સુખે કરીને તેમાં પ્રવેશ કરે છે, બરણ તે દાર પોતાની મેળે મ્હોટું થાય છે. હે દમયંતી ! બીમરાજએ ઋતુપર્ણુ રાજને બોળન કરવા વાસ્તે પશુઓનું ધણું માંસ મોકલ્યું, ત્યારે તે બાહુક તેને ધોવા સાદ જળ વગરના કુંભ ત્યાં રાખ્યા, પણ તે તેના જોરાયોજ જળથી ભરાઈ ગયા. પછી તેણે તે જળે ફરી માંસ ઘોષ, પાત્રમાં રાખી એક મુદિ ધાસ લઈ સૂર્ય સામું ધરી રાખ્યું કે તેજ વખતે તેમાં અગ્નિ દિપ્ત થયો. તે જોઈને હું અત્યંત વિસ્મય પામી ! વળી હે દમયંતી ! મેં બાહુકને વિષે બીજું પણ આશ્ચર્ય જોયું છે તે સાંભળ. તે, અગ્નિને સ્પર્શ કરે છે, તોપણ ઘાઝતો નથી વળી તે જ્યાં જળ ન હોય, ત્યાં મંત્ર બણીને જળની અંબલિ છટિ કે તત્કાળ જળ પ્રાપ્ત થાય છે. વળી મેં બીજું તેનું અત્યંત આશ્ચર્યકારક ચિન્હ જોયું છે તે એ કે, તે, જે પુષ્પોને પોતાના બે હાથમાં લઈ આસ્તેથી જુસે છે તોપણ તે પોતાની મેળે વૃક્ષ-માથી કેતરેલાં તાળાં સરખાં સુત્રધયુક્ત થઈ રહે છે. હે કૃત્યાણુરૂપ ! બાહુકનાં અદ્ભુત સરખાં ચિન્હો જોઈને હું તારી પાસે આવી છું. બૃહદ્ભ્ય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! દમયંતી

એ પ્રમાણે કૈશિનીથી બાહુકની અત્યંત અદ્ભુત સરખાં લક્ષણો સાંભળીને, બાહુકરૂપે નળ છે એમ શંકાયુક્ત થઇ રૂદન કરતાં ફરીથી કૈશિનીને કહેવા લાગ્યા કે હે મિત્ર કૈશિની ! તું ફરીથી બાહુકની પાસે જ, ને તેના રસોષખાનામાંથી માંસ લઇ આવ. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે દમયંતીએ કહ્યું ત્યારે કૈશિનીએ બાહુકની પાસે જઇ અત્યંત મરમ માંસ લઇ આવીને જલદીથી દમયંતીને આપ્યું. ત્યારે નળે સિદ્ધ કરેલાં માંસની પ્રાપ્તિ નહી, થવાથી વારંવાર શોક કરતી એવી દમયંતી કૈશિનીએ લાવેલાં તે માંસનું બોળન કરીને, સારવિંધ્ય બાહુક એજ નળ છે એમ માનવાથી પરમ દુઃખયુક્ત થઇ મ્હોટા શબ્દ કરવા લાગી. પછી વિકલ-વતાને પામેલી દમયંતીએ પોતાનું મ્હેંદું ધોઇને, કૈશિનીની સાથે પોતાનાં ઉદ્વેગના તથા ઉદ્વેગના નામનાં બે સંતાનોને બાહુકની પાસે મોકલ્યાં. બાહુક પોતાની પાસે આવતાં એવાં પોતાનાં તે બે સંતાનોને જોઇ, તેમને ઓળખી, તેમની સાથે દોડી જઇ તેમને હૃદયમાં મદ્ય કરી મળાને, પોતાના બાળામાં બેસાડ્યાં. હે રાજન ! પછી બાહુક દેવતા સરખાં સુંદર પોતાનાં બાળકોને પામીને, દુઃખયુક્ત થઇ મળમળા સ્વરથી રૂદન કરવા લાગ્યો ત્યાર પછી નિષ્પદ દેશનો રાજા નળ પોતાના સ્વરૂપની ઓળખાણ ન. પડવા સાઃ તે બે બાળકોને ત્યાગ કરીને, કૈશિનીને કહે છે કે, હે કલ્યાણરૂપ ! મને મારાં સંતાન સરખાં આ બે બાળ-કોને જોવાથી નેત્રમાં અશ્રુ પ્રાપ્ત થાય છે પણ હે કૈશિનિ ! તું અહીં મારી પાસે વારંવાર આવે છે, માટે એ નિમિત્તથી મનુષ્યો તારે વિષે દોષરૂપ શંકા લાવશે, વાસ્તે તને મુખ પ્રાપ્ત થાય તેમ જ, ને અમે તો પરદેશી છીએ.

बहुशः संपतं तीर्त्वा जनः शंकेत दोषतः

बवं च देशातिथयो गच्छ मग्ने यथासुखं ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि नलोपाख्यानपर्णि ॥ ७५ ॥

७३३३३३३३३३३

અધ્યાય ૭૬ એ. નળ અને દમયંતીનો મેળાપ.

बृहदश उवाच—सर्वं विकारं दृष्ट्वा तु पुण्यश्लोकस्य धीमतः

आगत्य कोशिकी सर्वं दमयंत्यन्यवेदय ॥

બૃહદશ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! પછી કૈશિનીએ પવિત્ર યજ્ઞવાળા યુધિષ્ઠાન નળરા-જના સર્વ વિકાર જોઇ દમયંતી પાસે આવી ત્યાંની સર્વ વાર્તા કહી. દુઃખે કરીને પીડા પામેલી દમયંતી નળનું દર્શન કરવાની ઇચ્છાથી કૈશિનીને પોતાની માતા પાસે મોકલી કહેવરાવ્યું કે, મેં ‘ બાહુક એજ નળ છે ’ એવી શંકાથી તેની ધણી પરીક્ષા કરી, પણ મને કેવળ તેના સ્વરૂપ વિષે શંકા રહે છે, માટે હું પોતે તેની ચોક્કસી કરવા ઇચ્છું છું. વાસ્તે હે માતા ! બાહુક મારા ઘરને વિષે અથવા હું તેની પાસે જઈ, તેની મારા પિતાને ખબર હો. વા ન હો, પણ તું તારૂં કલ્યાણ કરવા યોગ્ય છે. હે ભરતગુણમાં શ્રેષ્ઠ સગા ! પછી દમયંતીની માતાએ પોતાની પુત્રીએ કહેવરાવેલાં વાક્ય સાંભળીને તે સર્વ પોતાના પતિ બીમરાજને કહ્યું, ત્યારે તેણે પોતાની પુત્રીનો અભિપ્રાય જાણ્યો. પછી દમયંતીની માતાએ કૈશિનીને બાહુકને દમયંતીના ઘરમાં મોકલવી જ, એવી આજ્ઞા આપી. તેથી તેણે

નળને દમયંતીના ધરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. ત્યારે નળરાગને દમયંતીને જોઈને, તત્કાળ સૌ તથા દુઃખ છિત્તન થવાથી નેત્રમાં અશ્રુ પ્રાપ્ત થયાં. તે વખતે સર્વ અિયોમાં શ્રેષ્ઠ દમયંતી અશ્રુયુક્ત નેત્રવાન તથા વિહારયુક્ત શરીરવાન પોતાના પતિ નળને જોઈને, અત્યંત શોકયુક્ત થઈ પછી લાલરંગનું વસ્ત્ર પહેરેલી જેના મસ્તક ઉપર દેશ ઉડતા હતા એ અને મેલયુક્ત શરીરવાળા દમયંતી બાહુકને કહેવા લાગ્યા કે, હે બાહુક ! તેં ધર્મને જાણ નાર નળરાગ વનને વિષે પોતાની સ્ત્રીનો ત્યાગ કરીને ગયા છે, તેમને કોઈ દિવસ દષ્ટિ જોયા છે ? અપરાધ વગરની અને શ્રમે કરી મોહિત થયેલી પોતાની પ્રિય સ્ત્રીનો જાણ વનમાં ત્યાગ કરીને, નળરાગ વગર બીજા કયો પુરૂષ ગય ? જે રાગ નિદ્રા વશ થઈને મને અનુષ્ઠ વગરના વનમાં ત્યાગ કરીને ગયા, તે । મેં અજ્ઞાનપણથી હું અપરાધ કરે હશે ? હું મારા સ્વયંવરને વિષે આવેલા સાક્ષાત દેવતાઓનો ત્યાગ કરીને નળને વરી ! માટે તેનાજ આશ્રયવાળી તેમાંજ કામનાવાળી અને સંતાનવાળી છું, તેણે મારો કેમ ત્યાગ કર્યો હશે ? અરે તેણે અમિ તથા દેવતાઓની સાનિધ્ય માટે પાશ્વિમદશ્ય કરીને હું તા વિષે સત્યતાએ કરી વર્તિશ્ચ એમ જે પ્રાતઃજા લીધી છે, તે પ્રતિજ્ઞા ક્યાં મધ ? હે શત્રુઓ દમન કરનાર યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે જોલતી એવી દમયંતીના નેત્રમાંથી શોકે કરીને છિત્ત થયેલું જળ વહેવા લાગ્યું. મૃગ સરખા લાલ અંત ભાગવાળાં દમયંતીનાં નેત્રમાંથી અઆલસવા લાગ્યાં તે જોઈને નળે શોકે કરીને પોણ પામતી એવી પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે, પ્રિય સ્ત્રી ! માટે રાજ્ય નાશ પામ્યું તથા મેં તારો ત્યાગ કર્યો તે સૌ મેં કર્યું નથી, કળિ મેં કર્યું છે. અરે જે કળિને વનમાં રહેલી દુઃખયુક્ત અને દિવસ તથા રાત્રિને વિષે મારો જ શોચ કરતી એવી તેં અસંત કષ્ટ પ્રાપ્ત થવાથી શાપ આપવા રૂપે હણ્યો, તે મારા શરીરમ મહા તાપ પામતો રહ્યો હતો. વળી હે દમયંતી ! પાપરૂપ કળિ મને મૂકીને ગયો ત્યા પછી હું તારે વાસ્તે અહીં આવ્યો છું, કારણ મને અહીં આવવામા તારા વગર બીજું કં પ્રયોજન નથી ! જેમ તું મારા વગર બીજા પતિને વરતી નથી, તેમ કોઈ પણ સ્ત્રી પોતાના પ્રીતિમાન અને પોતાના કહેવા પ્રમાણે ચાલનાર એવા પોતાના પતિને મૂકીને ફરીથી બીજા પતિને વરતી નથી, પણ બીમરાગની આજ્ઞાથી દૂરો આ પૃથ્વીને વિષે ફરે છે, તે તેએ સર્વત્ર કહે છે કે દમયંતી અવસ્થ બીજા પતિને વરશે. પોતાને સ્વાધિન સ્ત્રીની પેઠે તેને નહીં લાયક એવી તારા સંબંધી વાર્તા સંજળીને ઋતુપર્ણ રાજ અહીં આવેલા છે.

હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે નળના બદાયુક્ત વાક્ય સાંભળીને ભય છિત્તન થવાથ થરથર કંપતી એવી દમયંતી હાથ જોડીને કહેવા લાગ્યા કે, હે કૃત્યાશ્રુરૂપ ! નિપથ દેશન અધિપતિ ! તમે મારે વિષે કોઈ તરફની શંકા કરવા લાયક નથી, કારણ હું દેવતાઓનાં મૂકીને તમને વરી છું. મેં મારા પિતાને કહીને તમારી શોધ કરવા સાડા બાઘણોને મોકલવ કહ્યું છે, તેઓ મારા કહેલાં વચન સર્વત્ર જોલના દશ દિશાઓમાં ફરે છે તેમાંથી હે રાજન એક પહોંદ નામે બાઘણ અયોધ્યાપુરીમાં ઋતુપર્ણ રાજ પાસે આવીને, ત્યારે મારા કહેલાં વાક્ય જોલ્યો, ત્યારે તમે તેને પ્રતિઉત્તર આપ્યો, તે સાંભળી અહીં આવીને, તેં મને કહ્યું. ત્યારે મને તમારે અહીં આવવા સાડા મારો ફરીથી સ્વયંવર આવતી કાલે મેં એ નિમિત્ત કરવું, એમ કિપાય સુજ્યો. કારણ તમારા વગર કોણ અધોએ કરીને સૌ યોજન થઈને આવવા મમર્થ છે ! હે ગજન ! હું જે મારા સત્યપણાથી મને કરીને પણ અમર

માર્ગમાં પ્રવર્તી થઈ નથી, તે સત્યપણાએ કરીને તમારા બે ચરણને સ્પર્શ કરે છું. અરે ! જો હું કાંઈ દિવસે પણ પાપ કર્મનું આચરણ કરતી હોઉં, તો સર્વ જગતમાં વિચરનાર સર્વ જૂત પ્રાણીઓના સાક્ષી તથા સર્વના ગતિરૂપ વાયુ તથા તીક્ષ્ણ દિશ્વરવાળા અને પોતાના સ્વરૂપે કરીને સર્વ જીવનમાં ગતિ કરનાર સૂર્ય તથા સાક્ષિની પેઠે સર્વના હૃદયમાં ગતિ કરનાર ચંદ્ર મને મારા પ્રાણનો વિયોગ કરાવે. એ ત્રણ દેવતાઓ આ સર્વ ત્રણ લોકને ધારણ કરે છે, માટે તેઓ જેવું માંડે સત્યપણું છે તેવું બોલો અથવા મને મારા પ્રાણનો વિયોગ કરવો. હે યુધિષ્ઠિર ! આ પ્રમાણે દમયંતીએ મ્હોટા બેઠ્યા હજી ત્યારે વાયુ આકાશમાં રહીને બોલ્યો કે-હું નજી ! આ દમયંતીએ પાપાચરણ કર્યું નથી તે હું તને સત્ય કહું છું. હું સૂર્ય તથા ચંદ્ર અમે ત્રણ જગ્યાઓએ દમયંતીની રક્ષા કરી છું તથા એના સાક્ષી છીએ, ને એણે પોતાના સ્વધર્મનું કયું કરવું છે. કેવળ તારી પ્રાપ્તિને અર્થે ફરીથી સ્વયંવર કરવાનો ઉપાય ચિંતવન કયો છે. કારણ તારા વગર બીજો કયો પુરૂષ એક દિવસે કરી સો યોજન પર્વત અહીં આવવા મમથ છે ? હે પૃથ્વીપતિ ! તને દમયંતીની પ્રાપ્તિ થઈ વારને દવે તું કંઈ પણ શંકા નહીં રાખતાં તેના સહિત તારા દેશ પ્રત્યે જા. હું યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે વાયુ નજી રાગને કહેતો હતો તે વખતે, નજીની ઉપર પુષ્પની વૃદ્ધિ થઈ, દેવતાઓનાં દુઃખો પામ્યાં અને વાયુ પણ કલ્યાણરૂપ વાવા લાગ્યો.

હે ભારત ! દમયંતીની આ અદ્ભુત સરખાં સર્વ ચિન્હોને જોઈને, આ નજી હશે વા નહીં હોય' એવી શંકા ટળી ગઈ હતી જેની એવી તેનો કામળ દાશ પ્રદણ કરીને નજી તેને પોતાની તરફ ખેંચી. ત્યાર પછી પૃથ્વીના પતિ નજી કર્કેટક નામને યાદ કરી તેણે પૂર્વે આપેલું વચ્ચે ધારણ કર્યું ત્યારે તેને પૂર્વના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થઈ. તે વખતે જગતમાં નિંદા પામવાને નહીં લાયક એવી બીમરાગની પુત્રી દમયંતી, પૂર્વ સરખા સ્વરૂપને પામેલા પોતાના પતિ નજીને જોઈ હૃદયમાં પ્રદણ કરીને, હર્ષથી મ્હોટા જાણ કરવા લાગી. તે સમયે નજી પણ પોતાની સ્ત્રી દમયંતીને તથા પોતાનાં બે સંતાનોને હૃદયમાં પ્રદણ કરી મળીને હર્ષ પામવા લાગ્યો. પછી શ્રેષ્ઠ મુખ તથા મ્હોટાં નેત્રવાળી દમયંતી પોતાનાં વદ્યસ્થળને વિષે નજીના મુખનો સ્પર્શ કરીને ધણી દિવસના વિયોગથી ઉત્પન્ન થયેલા દુઃખને દાધે મ્હોટા નિશ્વાસ મૂકવા લાગી. પુરૂષમાં સિંહરૂપ નજી પણ ધણીવાર સૂધી મેલ મુક્ત કરીસ્વાળી પોતાની સ્ત્રીને મળીને શોક પામતાં ત્યાં સ્થિર થઈ ઉભો. પછી હે યુધિષ્ઠિર ! દમયંતીની માતાએ તે બેઉનું વૃત્તાંત જોઈ હર્ષ પામી પોતાના પતિ બીમરાગની પાસે તે સર્વ વાર્તા કહી. તેણે કહ્યું કે, હે સ્ત્રી ! હું આવતી પ્રભાતે સ્નાન સંખ્યા કરીને દમયંતી સહિત મુખે કરીને રહેલા નજીને જોઈશ. હે રાજન ! એ પ્રમાણે પરસ્પર મળવાથી હર્ષ પામેલાં નજી તથા દમયંતી વનને વિષે પોતાને ફરવા સંખંધી વાતો કરતાં તે રાત્રિ બીમરાગના ધરને વિષે મુખે કરીને રહ્યાં. હે કુરુક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે નજી રાગની એક વર્ષે પોતાની સ્ત્રીના મેળાપરૂપી સર્વ કામના સિદ્ધ થઈ, તેથી તે મ્હોટા હર્ષને પામ્યો. ને દમયંતી પણ પોતાના પતિને પામીને, જેમ અર્ધા ઉમેલાં ધાસ વાળી પૃથ્વી વર્ષાદના જળને પામીને, શોભાયમાન થાય, તેમ હર્ષ પામવાથી શોભાયમાન થઈ. વળી એ પ્રમાણે પોતાના પતિની પ્રાપ્તિ થવાથી કાંત થયો હતો મનનો તાપ જેનો એવી હર્ષ ઉત્પન્ન થવાથી વૃદ્ધિ પામ્યું હતું કરીરનું બળ જેનું એવી તથા મનર્વાહિત કામના પ્રાપ્ત થઈ હતી જેને એવી

બીમરાજની પુત્રી દમયંતી આશ્ચર્યનો ત્યાગ કરીને, જેમ ચંદ્રના ઉદયે કરી રાત્રિ સોમે તેમ શ્રાવણા લાગી.

સૈવં સમત્વચ્ચ નીચ સંઘ્રાં શાંતજ્વરાદર્શી ચ સ્ત્વ
રરાજ મૈત્રી સમવાસકામા શીતા ના રાત્રિરિવોદિતેન ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि नक्षोपाख्यानपर्वणि नक्षत्रचरंतीसमांगम
मुर्जरभाषायां षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

અધ્યાય ૭૭ મે. ઋતુપર્ણની વદાય.

इहदम्भ उवाच—अथ नां व्युचितो रात्रिं नलो राज्ञास्त्वं च:

वैदर्भ्यासहितः काले वदर्श वसुधाधिपं ॥

બૃહદ્મ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! ત્યાર પછી દમયંતી સહિત તે દિવસની રાત્રિને વિષે બીમરાજને ત્યાં રહેલા અને અલંકાર ધારણ કરેલા નળ રાજાએ બીજા દિવસના પ્રાતઃકાળને વિષે પૃથ્વીના પતિ પોતાના અશુર બીમરાજને મળી નમ્રતા યુક્ત થઈ નમસ્કાર કર્યા. તે વખતે સર્વ સ્ત્રિઓમાં કૈષ્ઠ દમયંતીએ પણ પોતાના પિતાને નમસ્કાર કર્યા. તે સમયે મહા સમર્થ બીમરાજએ મ્હોટા હર્ષથી નળરાજાને પુત્રની પેઠે મહણ કરી યથાચોગ્ય સત્કાર કરી પોતાના પતિ યુક્ત હિમેલી પતિવ્રતા ધર્મવાન પોતાની પુત્રી દમયંતીને પણ આશ્વાસના કરી, ત્યારે નળરાજાએ, બીમરાજાએ કરેલા સન્કારને માન્ય રાખી તેનાં ધણાં વખાણ કર્યા. પછી કુંડીનપુરના રહેવાસી મનુષ્યોએ એ પ્રમાણે આવેલા નળરાજાને જોઈ હર્ષ યુક્ત થઈ મ્હોટો ચમ્પ કર્યો. હે યુધિષ્ઠિર ! તે સમયે બીમરાજાએ પોતાના શહેરને ચોતરફ જ્વળ તથા પતાકાઓના સમૂહ મૂકાવીને શોભાયમાન કરાવ્યું. વળી રાજ્ય માગોને વિષે સુગંધી જળનો છંટકાવ કરાવી ઉધડેલાં પુષ્પોવાળાં વૃક્ષોનાં ફુલ મૂકાવીને શોભિતા કર્યા. વળી પ્રજાઓએ પણ પોતપોતાના ઘરમાં દાર પ્રત્યે પુષ્પોના સમૂહ રાખ્યા ને દેવતાઓનાં મંદિરોને પણ શોભિતાં કર્યા. તે સમયે ઋતુપર્ણ રાજાએ પોતાને ત્યાં બાકુક એવું નામ ધરીને રહેલા નળરાજા હતા ને તેને તેની સ્ત્રીની સાથે મેળાપ થયો, એ સાંભળીને ધણા હર્ષયુક્ત થઈ, વિરમય પાપી નેને પોતાની પાસે ખોજાવી ક્ષમાપના કરતાં કહ્યું કે, હે નળરાજા ! તમને તમારી સ્ત્રીને મેળાપ થયો તે ધણું સારું થયું. હવે નિરંતર આનંદને પામો. હે પૃથ્વીપતિ ! તમે મારે ત્યાં ગુમ થઈને રહ્યા હતા, તેથી મેં તમને ઓળખ્યા નહીં, પણ મારાથી તમારો અપરાધ તો થયો નથી ? હે નિષધ દેહના રાજા ! મેં અશુદ્ધિથી અથવા શુદ્ધિથી તમારી પાસે નહીં કરાવવા લાયક કામ કરાવ્યાં તે તમે મને ક્ષમા કરવા લાયક છો. નળરાજાએ કહ્યું કે હે પાર્થિવ ! તમે મારો અપ પણ અપરાધ કર્યો નથી, ને કરી કર્યો હશે તોપણ મારે ક્ષમા કરવો જોખમે, કારણ મૂળથી મારા સખા છો તથા સંબંધી પણ છો, માટે હવે પણ મારી કૃપર પ્રીતિ રાખવા લાયક છો. હું તમારે ત્યાં પોતાના ઘર કરતાં પણ અધિક સુખ યુક્ત થઈને રહ્યો હતો. હે રાજા ! તમે મારી પાસે અશ્વવૃક્ષ મહણ કર્યાં હશેથી રાખી છે તે હું તમને આપવા ઇચ્છુ છું. હે યુધિષ્ઠિર ! નળરાજાએ એ

હે નિપથ દેશના રાગ્ન ! હું તને નિરંતર યાદ કરું છું તથા તારી વાટજ જોયા કરું છું. માટે મને જૂત રમવામાં પ્રીતિ છે, પણ યજુતા રાણીને યુદ્ધ કરવામાં પ્રીતિ નથી, વાસ્તે આજ હું જૂતમાં એક મુખવાળી દમયંતીને જીતીશ, તેથી કૃતકૃત્ય થઇશ, કારણ મને મારા હૃદયમાં દમયંતીની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા સદૈવ રહ્યા કરે છે. હે પાંડવ ! એ પ્રમાણે અયોગ્ય વાક્ય બોલતા એવા પુષ્કરની વચન સાંભળી, મહા ક્રોધયુક્ત થઇ અને સામે નજીક આવી કહ્યું કે, હે અદ્યપમતિવાળા પુષ્કર ! તું અયોગ્ય વાક્ય શું બોલે છે ? આપણે જૂત રમીએ. કારણ તું જૂતમાં હારી જઇશ ત્યારે આવા અયોગ્ય વાક્ય બોલીશ નહીં. હે ભારત ! એ પ્રમાણે નજે કહ્યું ત્યાર પછી તેનું અને પુષ્કરનું જૂત ફરીથી ચાલુ થયું. તે સમયે નજે એકજ વખતના દાવમાં પુષ્કરને જીતી કહ્યું કે, “ હું રાગ્ન છું ” એમ જોડું નામ ધારણ કરનાર હે પુષ્કર ! યજુ વગરનું આ સર્વ રાત્ર્ય માંડે થયું. માટે હવે તું ખીમરાગ્નની પુત્રી દમયંતીની સાથે પણ જોવા સમર્થ નથી ને હે મુઠ ! દમયંતીનો તારા કુટુંબ સહિત તું દાસ થયો. હે મૂર્ખ ! તેં મને પૂર્વે જીત્યો હતો તેમાં તારું કંઈ પરાક્રમ હતું નહીં. કળિએ તને જીતાડ્યો હતો, પણ તે તું જીજ્ઞાસુ નથી માટે હું મળિએ કરેલો દાવ તેં કર્યો એમ નહીં માનતાં તને નાશ કરતો નથી, વાસ્તે તું મારી ઇચ્છા પ્રમાણે સુખ ભોગવતાં સો શરદઋતુ પર્યંત જીવ, ને તને મારા સાહિત્યોમાંથી દેટલોક ભાગ આપીશ. કારણ મને તારે વિશે પ્રીતિ છે. તારામાંથી રનેહ કોઇ દિવસે તજીશ નહિ.

હે યુધિષ્ઠિર ! સત્ય પરાક્રમી નજરાગ્નએ, એ પ્રમાણે પોતાના ભાઇ પુષ્કરને સાંત્વના કરી વારંવાર હૃદયમાં ગ્રહણ કરી મળીને, તેના પૂર પ્રત્યે જવાની રજા આપી. પવિત્ર યજ્ઞવાળા નિપથ દેશના રાગ્ન નજે સાંત્વના કરેલા પુષ્કરે તેને નમસ્કાર કરી હાથ જોડીને કહ્યું કે, હે પાંડવ ! નજે મને જીવતો રાજો છે તથા મારી જીવિકાય ચાલતી રાજો છે, માટે તમારી કાર્તિ કોઇ દિવસ નાશ માં પામે અને સુખયુક્ત અનેક વર્ષ પર્યંત જીવતા રહો. હે પાંડુ રાગ્નના પુત્ર ! એ પ્રમાણે નજરાગ્નએ સત્કાર કરેલો પુષ્કર, તે શહેરમાં એક માસ પર્યંત રહ્યા પછી દર્શયુજન થઇને નત્રતાયુક્ત ચાકરો તથા મોટી સેના સહિત પોતાના પૂર પ્રત્યે ગયો. ત્યાર પછી નજરાગ્નએ, અત્યંત શોભાયમાન પોતાની પુરીમાં રહેલી સર્વ પ્રજાને સાંત્વના કરી. દર્શ પામેલા પ્રધાનો સાથે સર્વ પ્રજાએ હાથ જોડીને નજરાગ્નને કહ્યું કે, હે રાગ્ન ! અમે આજ આ દેશ તથા પુરમાં અત્યંત સુખ પામ્યાં, કારણ જેમ દેવતાઓ ઉપાસના કરવા સારું હોય તેમ અમે ફરીથી તમારી ઉપાસના કરવા પામ્યાં.

અદ્યમ્મ નિવૃત્તારાજ્ઞપુરે જનપદેપિ ચ

ઉપાસિતું પુનઃ પ્રાપ્તા દેવા ઇવ શતક્રતુ ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि नलोपाख्यानपर्वणि पुष्करपराभवर्षिकराज्य-
प्रत्यानयने गुर्जरभाषायामष्टमस्तित्तमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

અધ્યાય ૭૮ મો. નળાખ્યાન શ્રવણ માહાત્મ્ય.

बृहदश्व उवाच—प्रशांते तु पुरे ऋष्टे सप्रवृत्ते महोत्सवे

महत्यासे नया राजा दमयंतीमुपानयत् ॥

ગૃહસ્થ કહે છે--હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે પુરની સર્વ પ્રજા શોક વમરની હર્ષયુક્ત થઇ તથા પુરમાં મોટા આનંદ થયો ત્યારે નળરાજ્યએ દમયંતીને બોલાવી લાવવા સારૂ મોટી સેના કુંડીનપુર પ્રત્યે મોકલી. ત્યારે યજુઓના પરાક્રમનો નાશ કરનાર બચકર પરાક્રમવાળા દમયંતીના પિતા બીમરાજ્યએ પોતાની પુત્રી દમયંતીને મોટા સત્કાર કરીને, તેને તેના પૂર પ્રત્યે જવા રવાને કરી. પછી જ્યારે પોતાનાં બે સંતાનો સહિત દમયંતી પોતાના ગૃહ પ્રત્યે આવી ત્યારે તેના સહિત હર્ષ પામેલો નળરાજ્ય, જેમ ઇંદ્ર નંદન વનને વિષે વર્તે, તેમ વર્તવા લાગ્યો. જંબુદ્વીપને વિષે સર્વ રાજ્યોમાં મોટાઈ પામ્યો. હે ભારત ! જેમ સારા યજ્ઞવાળા નળરાજ્યએ પુષ્કર પાસેથી રાજ્ય પાછું ગૃહજી કરીને તેનું પાલન કરતાં ધણી દક્ષિણાઓવાળા યજ્ઞ કર્યા, તેમ તમે પણ સંબંધિઓ સાથે છૂત રમીને, થોડા કાળમાં પાછું રાજ્ય પામી યજ્ઞ કરશો તેથી શોભશે. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! યજુઓના પુરને છૂતનાર નળરાજ્ય દૂત રમવાથી પોતાની સ્ત્રી સહિત મ્હોટાં દુઃખને પામ્યો તથા સ્ત્રી વમર પણ રહીને દુઃખ પામ્યો, વળી પાછું રાજ્ય મળવાથી સુખ પણ પામ્યો. હે પાંડવ ! તમે તો પોતાના ભાઈઓ તથા તમારી સ્ત્રી દ્રૌપદી સહિત આ વનમાં રહીને, ધર્મનું ચિંતન કરતાં હર્ષ પામે છો. વળી મ્હોટા ભાગ્યવાળા અને વેદ તથા વેદાંતના પારને પામેલા બ્રાહ્મણો સહિત રજા છો. વાસ્તે તમને શું દુઃખ છે ? હે રાજન ! કોર્કટક નાગ, દમયંતી, નળરાજ્ય તથા ઋતુપર્ણુ રાજના કીર્તનરૂપ જે આ મેં તમને ઇતિહાસ કહ્યો તે કળિયુગના દોષને નાશ કરનારો છે કારણ તમારા સરખા પુરૂષો સાંભળીને આશ્વાસન પામવા સમર્થ થાય છે. હે યુધિષ્ઠિર ! સર્વ પુરૂષાર્થ અસ્થિર છે, માટે તેની પ્રાપ્તિ થાય અથવા તેનો નાશ થાય તોપણ તમે કંઈ પણ ચિંતન કરવા લાયક નથી. આ નળરાજ્યનો ઇતિહાસ સાંભળીને શાંત થાઓ. તમે શોચ કરવા લાયક નથી, માટે આ વનવાસના દુઃખને લીધે કંઈ પણ શોચ કરો નહીં. દૈવ વિપરીત હોય ત્યારે ઉઘોમનું ફળ પણ વિપરીત થાય છે, પણ જે ઉઘોગી પુરૂષ હોય છે તે ઉઘોગ કરી નિષ્ફળ જાય તોપણ પોતાના આત્માને ખેદની પ્રાપ્તિ કરતા નથી. હે રાજન ! જે પુરૂષ નળરાજ્યનું ચરિત્ર કહેશે અથવા વારંવાર શ્રવણ કરશે તેનું અલ્લભી સેવન કરશે નહીં તે તે ઇન્દ્રિય અર્થ તથા જગતમાં ધન્યતાને પામશે. વળી તે પુરૂષ પુત્ર, પૌત્ર, પગ્ન્યો, આરોગ્યતા તથા સર્વ મનુષ્યોમાં મ્હોટાઈ પામીને, પોતાના મનમાં પ્રસન્ન થશે. હે પાર્થિવ ! તમે પાસાની રમતમાં કુચળ એવા કોરવો ફરીથી તમને છૂત રમવા બોલાવશે એમ શંકા રાખીને ત્રાસ પામતા હો, તો હું તે તમારા ત્રાસને નિગ્રત કરીશ. કારણ હું અક્ષવિદ્યા જાણું છું, માટે તમને મરણ હોય તો તમે મારી પાસે આવો, તે વિદ્યા શીખવું, કેમકે તમારી ઉપર હું પ્રસન્ન થયો છું. વૈશંપાયન કહે છે--હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે ગૃહસ્થ ઋષિનાં વચન સાંભળીને હર્ષ પામેલા યુધિષ્ઠિર રાજ્ય તે ઋષિ પાસે આવી કહેવા લાગ્યા કે, હે સમર્થ ! હું તમારી પાસેથી પાસાની વિદ્યા જાણુવા ઇચ્છું છું. એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરે કહ્યું, ત્યારે ગૃહસ્થ ઋષિ રાજ્યને પાસાની વિદ્યા આપી ત્યાંથી રનાન કરવા સારૂ ચાલી નીકળ્યા. ત્યાર પછી યુધિષ્ઠિર રાજ્યએ તીર્થ પર્વત તથા વનાદિ તરફથી આવતા એવા બ્રાહ્મણોથી અર્જુનના તપની વાર્તા સાંભળી કે જેનું હમણું અર્જુન તપ કરે છે તેનું પૂર્વ કાર્ણ્યે કયું હોય એમ અમે સાંભળ્યું તથા જોયું પણ નથી. કારણ ઋષિના મરણું મત કારણ કરીને સાક્ષાત ધર્મરૂપ થઇને વાયુનું બક્ષણ કરતાં

श्रुत्वा तस्मात् विमनाः प्रकीर्त्यजायत ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે અર્જુનમાંજ જેમને ઉત્કંઠા રહી હતી એવાં દ્રૌપદી સહિત પોતાના ભાષ્યોનાં વચન સાંભળીને, યુધિષ્ઠિર રાજ્ય પશ્ચ બેદયુક્ત થયા. પછી યુધિષ્ઠિર રાજ્યએ, બ્રહ્મ તેજની શોભાએ કરી જેમ આહુતિથી હોમ-વાથી અગ્નિ દેદીપ્યમાન થાય તેમ દેદીપ્યમાન, દેવતાઓના ઋષિ અને પોતાની પાસે આવતા એવા નારદજીને જોઈ ઉભા થઈ રિધિ પૂર્વક તેમનો સત્કાર કર્યો. તે સમયે શ્રેષ્ઠ પોતાના સ્વરૂપની શોભાવાળા અને પોતાના ભાષ્યોએ કરી વીંટાયલા કુરુકુળમાં શ્રેષ્ઠ મોટા તેજસ્વી યુધિષ્ઠિર રાજ્ય, જેમ દેવાઓથી વીંટાયેલા ઇન્દ્ર શોભે તેમ શોભવા લાગ્યા. હે રાજન ! દ્રૌપદી પશ્ચ જેમ સાવિત્રી વેદોનો તથા સૂર્યની કાંતિ મેરૂપર્વતનો ત્યાગ કરતી નથી, તેમ ધર્મથી પોતાના પતિઓનો ત્યાગ કરતી ન હતી. હે નિષ્પાપ ! મહા સમર્થ ઋષિ નારદજી, ધર્મ પુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજ્યએ કરેલા સત્કારને સ્વીકારી તથા રાજ્યને વચાઓ અપાસના કરીને કહેવા લાગ્યા કે, હે ધર્મિષ્ઠ પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ ! તમને જ્ઞાની મતઃસ્થ છે ? હું શું આપુ તે કહો ? હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે દેવર્ષિ નારદજીનાં વચન સાંભળી પોતાના ભાષ્યો સહિત યુધિષ્ઠિર રાજ્યએ તે ઋષિને નમસ્કાર કરી હાથ જોડીને કહ્યું કે, હે મોટા ભાગ્યવાન ! સર્વ લોકે પૂજન કરેલા તમે પ્રમત્ર થયા, તેથીજ માટે સર્વ દક્ષિણ સર્વુ એમ હું માનું છું. તોપણ હે નિષ્પાપ ! સર્વ મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ કહી તમે મારા ભાષ્યો મારી ઉપર પ્રમત્ર થયા હો તો એક સદેહ નિવૃત્ત કરો. તીર્થયાત્રા કરવામાં તત્પર એવા પુરૂષને પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરવાથી શું ફળ થાય છે ? તે વિસ્તારથી કહો. નારદજીએ કહ્યું કે, હે રાજન ! પૂર્વે મોટી ભુદિવાળા બાહ્યપિતામહે પુલસ્ત્ય ઋષિથી પ્રદક્ષિણા કરવાનું જે મહાત્મ શ્રવણ કર્યું હતું તે હું તમને કહું તે સ્થિર ચિત્તથી શ્રવણ કરો. હે યુધિષ્ઠિર ! પૂર્વે ધર્મિષ્ઠ પુરૂષોમાં ઉત્તમ બીજમ, દેવર્ષિ, દેવતા તથા મનુષ્યોએ સેવન કરેલા, પવિત્ર અને મંત્રાદારને વિષે ભાગીરથીના કિનારા પર પિતૃઓનાં તર્પણ કરવાનું વ્રત ધારણ કરીને, મુનિઓ સહિત રહ્યા હતા. દેવતા, ઋષિઓ તથા પિતૃઓનાં તર્પણ કરતા હતા, ત્યાર પછી એક દિવસને સમયે મોટા યજ્ઞવાળા બીજમે અદ્ભુત સરખા દેખાવવાળા, ઋષિઓમાં શ્રેષ્ઠ ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરનાર અને પોતાના સ્વરૂપની કાંતિએ કરી પ્રકાશમાન પુલસ્ત્ય ઋષિને જોઈ તેની વિધિયુક્ત અર્ધ્ય સહિત પૂજા કરી, હર્ષ પામી વિરમયયુક્ત થઈ તેને પોતાનું નામ સંભળાવતાં કહ્યું કે, હે વ્રત ધારણ કરનાર ઋષિ ! તમારું કથાણ શાએ, હું તમારો હાસ બીજમ છું, ને તમારાં દર્શને કરીને સર્વ પાપથી છુટ્યો છું. હે મહારાજ યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે પુલસ્ત્ય ઋષિને કહીને, ધર્મિષ્ઠ પુરૂષોમાં ઉત્તમ બીજમ હાથ જોડી જાત થઈ બેઠા. પુલસ્ત્ય ઋષિ નિયમ ધારણ કરવાથી તથા વેદ અને શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવાથી શરીરે સુકાષ્ઠ અએલા બીજમે જોઈને પ્રસન્ન થઈ આમ કહેવા લાગ્યા.

તં દૃષ્ટ્વા નિયમે નાથ સ્વાધ્યાયાચારાય કશિતે

મીષ્મં કુરુકુલથ્રેષ્ઠં મુનિઃ પ્રીતમનામવત્ ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि पार्थेनारदसंवादे गुर्जर-
पाषायामकाशीतत्त्वमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

અધ્યાય ૮૨ મો. તીર્થયાત્રા વિવરણ.

કસ્ત્ય ઉવાચ—અનેન તથ ધર્મેષ્ઠ પ્રધાયેણ દમેન ચ

સત્યેન ચ મહામાન હોત્સ્મિ તથ સુવ્રત ॥

પુષ્ત્ય કહે છે—હે ધર્મના ભયનાર ! મોટા ભાગ્યવાળા સુવ્રત બીજા ! હું તમારી પ્રીતિ, ઇશ્વરના નિયમ તથા સત્યપણાએ કરીને, પ્રસન્ન થયો છું. હું નિષ્પાપ ! તમે પિતૃઓમાં ભક્તિયુક્ત થઇને તેમનાં તર્પણ કરવારૂપ ધર્મનું સેવન કરો છો તેથી તમને માફ દર્શન થયું. મને તમારામાં પ્રીતિ પણ ઉત્પન્ન થઇ છે. હે બીજા ! માફ દર્શન નિષ્કળ બનું નથી વાસ્તે હું તમારું શું પ્રિય કરું, તે કહો ? કારણ કે, હે બીજા ! તમે જે કહેશો તે હું તમને આપીશ. બીજાએ કહ્યું કે, હું મહાભાગ ! સર્વ જૂત પ્રાણિઓએ પૂજા કરેલા તમે મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા તથા મને દર્શન આપ્યું તેથી માફ સર્વ પ્રિય થયું એમ હું માનું છું. હે ધર્મિષ્ઠ ! હું તમારો અનુમદ પામવા હાયક હોઉં તો જે મારા સંદેહનો પ્રશ્ન પૂછું તે નિવૃત્ત કરો. હું દેવતા સરખા ઋષિ ! મારા હૃદયમાં તીર્થાટન કરવાના હોંશ થતા ધર્મ વિષે સંશય રહે છે, માટે હું તે નિવૃત્ત કરવા માફ શ્રવણ કરવા ઇચ્છું છું. પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરનાર મનુષ્યને શું ફળ થાય છે ? તે તમે મને નિશ્ચય કરીને કહો.

પુષ્ત્ય કહે છે—હે બીજા ! પૃથ્વીને વિષે તીર્થાટન કરવાથી મનુષ્યને જે ફળ થાય છે, તે હું તમને કહું તે એકાગ્ર ચિત્તથી શ્રવણ કરો. હે બીજા ! જેના હાથ ખરામ દાન લેવા તથા બીજાઓને દુઃખ આપવાથી મહિન ન હોય જેના પગ દૃષ્ટિ જેઓથી પવિત્ર જમીન ઉપર ચલિત કરે છે, જેનું મન બીજા કોઇનું અનિષ્ટ કરવાના વિચાર કરતું નથી, જેને મારણના પ્રયોગ વગરની વિદ્યાનો અભ્યાસ હોય છે, જેને મર્વ હોતો નથી, જેને પોતાની ખરામ કીર્તિ થવામાં પ્રીતિ હોતી નથી, જેને યદ્યપ્યર્થી મળેલા દ્રવ્યાદિમાં સંતોષ હોય છે, જેનો અદંકાર નિવૃત્ત થયો હોય છે, જે લોકથી ઉચ્ચોમ કરવામાં નિવૃત્ત હોય છે, જે સૂક્ષ્મ આહાર કરે છે, જે કોષ વગરનો હોય છે, જે સારા કીર્ણવાળો હોય છે તથા જેને સર્વ જૂત પ્રાણિઓમાં દયા હોય છે, તેને તીર્થયાત્રા કરવાના ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. હે બીજા ! ઋષિઓએ દેવતાઓ તથા પૃથ્વીને વિષે રહેનારા મનુષ્યોને વાસ્તે જે યજ્ઞથી આ લોકમાં તથા પરલોકમાં અનેક તરેહનાં યથાયોગ્ય ફળ પ્રાપ્ત થાય છે એમ કહ્યું છે, તે યજ્ઞ ધર્મી સાધન, સાહિત્ય તથા વિસ્તારવાળા છે, માટે રાજાઓ તથા દ્રવ્યવાળા મનુષ્યોથી જ થઇ શકે છે. દ્રવ્ય, સહાયતા સી આદિ વગરના મનુષ્યથી થઇ શકતા નથી. હે મુદ્ધ કરનાર મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ બીજા ! હું ગરીબ મનુષ્યોને જેનાથી યજ્ઞ કર્યા સરખું ફળ થાય એવો તીર્થયાત્રા કરવારૂપી વિધિ કહું તે સાંભળો. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! મનુષ્યને તીર્થ પ્રત્યે જવાથી યજ્ઞ કરવાથી પણ અધિક ફળ થાય છે તેની ઋષિઓને પણ ખબર નથી માટે જે મનુષ્ય ત્રણ દિવસ ઉપવાસ, તીર્થ યાત્રા તથા સુવર્ણનું દાન નથી કરતા તે દરિદ્રતાને પામે છે. હે બીજા ! મનુષ્યને તીર્થયાત્રા કરવાથી જે ફળ થાય છે, તે ધર્મી દક્ષિણવાળા અગ્નિ-ષ્ટોઆદિ યજ્ઞ કરવાથી પણ થતું નથી, વાસ્તે મનુષ્ય લોકમાં ત્રણ લોકને વિષે પ્રસિદ્ધ દેવતાના દેવતા ભગવાનનું પુણ્ય નામે તીર્થ છે; જ્યાં મોટા ભાગ્યવાન મનુષ્યો નિવાસ કરે છે, ત્યાં રહેનાર મનુષ્યોને ત્રણ સંખ્યાકાળને વિષે દશ કરોડની ઉપર કેટલાક હજાર

તીર્થનું તથા બાર સૂર્ય, આઠ વસુ, અગ્નિધાર રુદ્ર, બોમણપત્તાસ વાયુ, મંધર્વ અને અ-
પ્સરાઓનું સાનિધ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. હે મહારાજ ! જે પુષ્કરજીને વિષે મ્હોટા યોગ ધારણ
કરનારા દેવતાઓ, દેવો અને બ્રહ્મર્ષિઓ તપશ્ચર્યા કરવાથી પુણ્યને પામીને મ્હોટાં પાપ
છે તે પ્રત્યે જે કોઇ મનુષ્યને મનથી પણ જ્વાની કામના થાય છે, તેનાં પાપ હોય તોપણ
નાશ પામી જાય છે. તેની સ્વર્ગમાં દેવતાઓ પૂજા કરે છે. વળી હે બીજમ ! પુષ્કરજીને
વિષે પૂર્વે અત્યંત પ્રીતિયુક્ત થઇને કમળરૂપ આસનવાળા બ્રહ્મા રજા હતા, અને મ્હોટા
ભાગ્ય તથા પુણ્યવાન ઋષિઓ સહિત દેવતાઓના મણે પણ ઉત્કૃષ્ટ સિદ્ધિઓને પામ્યા હતા.
તેને વિષે જે કોઇ પિતૃ તથા દેવતાઓનાં પૂજન કરવામાં તત્પર મનુષ્ય સ્નાન કરે છે તો
તેને એક અશ્વમેધ યજ્ઞ કરતાં પણ દશ ધણું ફળ મળે છે, એમ બુદ્ધિમાન પુરૂષો કહે છે.
વળી પુષ્કરજીના વનને વિષે રહેનાર મનુષ્ય એક બ્રાહ્મણને પણ ભોજન કરાવે, તો આ ભોજ
તથા પરસોઠને વિષે હર્ષ પામે. વળી હે બીજમ ! જે કોઇ અદેખાઇ રહિત શ્રદ્ધાવાન પુરૂષ,
શાક અથવા મૂળ વા ફળનું ભોજન કરે ને તે બ્રાહ્મણને આપે તો તે પુરૂષને અશ્વમેધ
યજ્ઞ કરવાના ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. વળી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અથવા શૂદ્ર જાતિના જે
કોઇ મનુષ્ય પુષ્કરજીને વિષે એક વખત પણ સ્નાન કરે તે ફરીથી જન્મને પામે નહીં.
તેમાં પણ જે મનુષ્ય કાર્તિકી એકાદશીને દિવસે સ્નાન કરે તો તે બ્રહ્માના સ્થાનકને વિષે
અવિનાશી લોકને પામે. વળી હે ભારત ! જે મનુષ્ય હાથ જોડીને સાયંકાળ તથા પ્રાતઃ-
કાળને વિષે પુષ્કરજીનું સ્મરણ કરે તેને સર્વ તીર્થમાં સ્નાન કરવાનું ફળ પ્રાપ્ત થાય
છે. વળી મનુષ્ય અથવા સ્ત્રીએ જન્મથી આરંભીને કેવળ પાપકર્મ કર્યા હોય તો પણ
પુષ્કરજીમાં એક વખત સ્નાન કરવાથી તેનાં સર્વ પાપ નાશ પામી જાય છે, કારણ જેમ
સર્વ દેવતાઓમાં વિષ્ણુ મુખ્ય છે, તેમ સર્વ તીર્થમાં પુષ્કરજી મુખ્ય છે, માટે જે કોઇ મનુ-
ષ્ય બાર વર્ષ પર્યંત પુષ્કરજીમાં સ્નાન કરે, તેને સર્વ યજ્ઞ કરવાનાં ફળની તથા બ્રહ્મલોકની
પ્રાપ્તિ થાય છે. વળી મનુષ્યને એકસો વર્ષ સુધી અમિહોત્ર કરવાથી જે પુણ્ય થાય છે તે
પુણ્ય કાર્તિકી એકાદશીને દિવસે પુષ્કરજીમાં રહેવાથી થાય છે. પુષ્કર, મનુષ્યે જવું, તપ કરવું,
દાન આપવાં અને નિવાસ કરી રહેવું એ કઠીણ છે, તોપણ મનુષ્યે સ્થિર આ-
સન રાખીને બાર દિવસ પર્યંત ત્યાં અવસ્ય રહેવું.

પછી મનુષ્યે ત્યાંથી પૂર્વ દિશા તરફ ફરીને દેવતા તથા ઋષિઓએ સેવન
કરેલા જંબૂતીર્થમાં જવું. અશ્વમેધયજ્ઞ કરવાના ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે માટે તે
તીર્થમાં પાંચ રાત્રિ રહેવાથી મનુષ્ય પવિત્ર થાય છે, તેને દુષ્ટ મતિની પ્રાપ્તિ થતી
નથી, ઉત્તમ સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે-પછી મનુષ્યે જંબૂતીર્થથી નિવૃત્ત થઇ તંદુલિકા આશ્રમ
પ્રત્યે જવું. જ્યાં જવાથી મનુષ્યને દુષ્ટમતિ પ્રાપ્ત થતી નથી પણ બ્રહ્મલોકની પ્રાપ્તિ થાય
છે. મનુષ્ય અગસ્ત્ય નામના સર પ્રત્યે જઇ ત્રણ દિવસ સુધી ઉપવાસ કરીને, દેવતાઓ તથા
પિતૃઓનું પૂજન કરે તો તેને અમિહોત્ર નામનો યજ્ઞ કરવાના ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, અથવા
ત્યાં કેવળ શાક વા ફળનું ભોજન કરીને રહે તો શ્રેષ્ઠતાની પ્રાપ્તિ થાય છે. પછી મનુષ્યે કોઠ
બાથમાન સર્વ ભોજને વિષે માન્ય, વર્માના સ્થાનકરૂપ, પવિત્ર અને સર્વમાં મુખ્ય કણ્વ
ઋષિના આશ્રમ પ્રત્યે જવું, કારણ જ્યાં પ્રવેશ કરવા માત્રમાં જ મનુષ્ય સર્વ પાપથી મુક્ત
થાય છે. ત્યાં પિતૃ તથા દેવતાઓનું પૂજન કરવાથી, સર્વ કામના પ્રાપ્ત કરવામાં મનર્થ

એવા યજ્ઞ કરવાના ફળને પમાય છે. મનુષ્યે તે આશ્રમની પ્રદક્ષિણા કરીને યજ્ઞાતિપતન જવું. જ્યાં જવાથી મનુષ્યને અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. પ્રજા ત્યાં મહા દિવસ રહીને સ્થિર ચિત્તવાળા અને સ્થિર આસનવાળા મનુષ્યને કાટિતીર્થ પ્રત્યે જઈ તેના જળનો સ્પર્શ કરવો, જેથી મનુષ્યને અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યાર પછી ધર્મ જાણનાર મનુષ્યે ત્રણ લોકને વિષે બદ્રવટ નામથી પ્રસિદ્ધ એવા પાર્વતીના પતિ શિવજીના તીર્થ પ્રત્યે જઈને, મહાદેવજીનાં દર્શન કરવાં, જેથી મનુષ્યને એક હજાર માથેનું દાન આપવા બરાબર પુણ્ય તથા મહાદેવજીના મજાનું અધિપતિપણું પ્રાપ્ત થાય છે. ત્રણ લોકમાં વિખ્યાત નર્મદા નામની નદી પ્રત્યે આવીને, પિતૃ તથા દેવતાઓનું તર્પણ કરનારને અગ્નિષ્ટોમ નામના યજ્ઞનું ફળ મળે છે. બ્રહ્મચર્ય વ્રતવાળા તથા જીતેન્દ્રિય પુરૂષ દક્ષિણ સમુદ્ર પ્રત્યે જાય, તો અગ્નિષ્ટોમ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે તથા દેવતાના વિમાનમાં પજા બેસે. પછી સ્થિર ચિત્તવાળા પુરૂષે ચર્મચત્રી પ્રત્યે જવું, જેથી મનુષ્યને રતિદેવની આગાધી અગ્નિષ્ટોમ નામનો યજ્ઞ કરવાનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે.

હે ધર્મના જાણનાર ! જ્યાં પૂર્વે પૃથ્વીને વિષે છિદ્ર હતું એવા હિમાદ્રિ પર્વતના પુત્ર અર્જુન પર્વત પ્રત્યે વસિષ્ઠ ઋષિનો આશ્રમ છે ત્યાં મનુષ્યને એક રાત્રિ રહેવાથી હજાર માથેનું દાન આપવા બરાબર ફળ થાય છે. હે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ ! ત્યાર પછી બ્રહ્મચર્ય વ્રતવાળા તથા જીતેન્દ્રિય પુરૂષે પિંગતીર્થ પ્રત્યે જઈ તેના જળનો સ્પર્શ કરવો; તેથી એકસો કપિલા ગાયનું દાન આપવાના ફળને પામે. પછી હે રાજેન્દ્ર ! મનુષ્ય સર્વ તીર્થોમાં ઉત્તમ અને જ્યાં દેવતાઓના મુખરૂપ વાયુ છે સ્નાત્રિ જેનો એવો સાક્ષાત્ અગ્નિ રહ્યો છે એવા પ્રભાસને વિષે જઈને સ્નાન કરે, તો અગ્નિષ્ટોમ અને અતિરાત્ર નામના યજ્ઞ કરવા જેવા ફળને પામે. જ્યાં સરસ્વતી તથા સમુદ્રનો સમાગમ થાય છે ત્યાં જવાથી હજાર ગાયનું દાન આપવાના ફળની તથા સ્વર્ગ લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે. પોતાને વસ્ત્ર મનવાળા પુરૂષ સમુદ્રતીર્થ પ્રત્યે જઈ ત્રણ દિવસ રહી તેમાં સ્નાન કરી પિતૃ તથા દેવતાઓનું તર્પણ કરે તો ચંદ્ર સરખો પ્રકાશમાન થાય તથા અશ્વમેધ યજ્ઞના ફળને પામે. હે ભારત ! મનુષ્ય, જે વરદાન નામના તીર્થને વિષે પૂર્વે દુર્વાસા ઋષિએ વિષ્ણુને વરદાન આપ્યું હતું ત્યાં જઈને સ્નાન કરે, તો હજાર ગાયનું દાન આપવાના ફળને પામે છે. હે મહાભાગ ! દારકા પ્રત્યે જઈ, જેમાં કમળ સરખી તથા ત્રિશૂળ સરખી મુદ્રાઓ દેખાય છે એવા અને જ્યાં મહાદેવજીનું સાનિધ્યપણું છે એવા પિંગ્તારક નામના તીર્થને વિષે જે સ્નાન કરે છે તે ધણું સુવર્ણનું દાન આપવાના ફળને પામે છે. હે ભારત ! જ્યાં સમુદ્ર અને સિંદુ નદીનો સમાગમ થાય છે, ત્યાં જઈ સ્નાન કરીને દેવતા, ઋષિ તથા પિતૃઓનું તર્પણ કરે, તો પ્રકાશમાન એવા વરૂણ લોકને પામે છે. તે સ્થળને વિષે શંકુકર્ણેશ્વર નામે મહાદેવજી છે તેનું પૂજન કરે, તો દસ અમેશ્વધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે એમ શુદ્ધિમાન પુરૂષો કહે છે. ત્યાર પછી હે ભારત ! પુરૂષ ત્યાંથી પૂર્વ દિશા તરફ જ્યાં બ્રહ્માદિ દેવતાઓ મહાદેવજીની ઉપાસના કરે છે તથા જેમાં પૂર્વે વિષ્ણુએ દૈત્યોનો નાશ કરીને સ્નાન કર્યું હતું એવા ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ અને મનુષ્યનાં સર્વ પાપને નાશ કરનાર કમી નામના તીર્થમાં જઈ તેમાં સ્નાન કરીને મહાદેવજીનું દર્શન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞના ફળને પામે તથા તે પુરૂષની દેવતાઓ મજા સ્મૃતિ કરે. હે ધર્મજી ! વળી જ્યાં જવાથીજ પુરૂષને અશ્વમેધના ફળની પ્રાપ્તિ થાય

છે એવા વસોધારા નામના તીર્થ પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરીને, દેવતા તથા પિતૃઓનું તર્પણ કરે, તો વિષ્ણુ લોકને પામે ને ત્યાં વસતું તળાવ છે તેમાં સ્નાન કરે તથા તેના જળનું પાન કરે તો આઠ વસતે માન્ય થાય. સર્વ પાપને નાશ કરનારા સિંધુતત્ત્વ નામના તીર્થ પ્રત્યે જઈને તેમાં સ્નાન કરે તો ધણું સુવર્ણનું દાન આપવાના ફળને પામે. પછી પવિત્ર અને સારા શીળવાળો મનુષ્ય બદ્ધનું નામના તીર્થ પ્રત્યે જાય તો બ્રહ્મલોકને અથવા ઉત્તમ મતિને પામે. પછી ત્યાંથી મનુષ્ય દેવતાઓએ સેવન કરેલા મંદિરા કુમારિકા નામના તીર્થ પ્રત્યે જઈને તેમાં સ્નાન કરે, તો સ્વર્ગ લોકને પામે ને ત્યાં રેણુકાના તીર્થમાં સ્નાન કરે તો ચંદ્ર સરખો નિર્મળ થાય. ત્યાર પછી હે ભારત ! મનુષ્ય જ્યાં સતદ્રુ, ધરાવત્ત્રી વિષ્ણુ, ચંદ્રભાગ્યા અને વિતસ્તા નદીઓ છે એવા પંજળ દેશને વિશે જઈ તે તીર્થોમાં સ્નાન કરે તો બ્રહ્મચર્ય દેવચર્ય, પિતૃચર્ય, શ્રુતચર્ય અને મનુષ્યચર્ય એ પાંચ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે. હે ભારત ! પુરુષ બીમા નામની દેવીના ઉત્તમ સ્થાનકમાં જઈ સ્નાન કરે, તો દેવયોનિમાં તપાવેલા સુવર્ણના કુંડળયુક્ત દેહવાળા જન્મને પામે તથા લક્ષ ગાયનું દાન આપવાના ફળને પામે ને ત્યાં શકુન્ત નામની બ્રહ્માની મૂર્તિ છે, તે પાસે જઈ તેને નમસ્કાર કરે, તો હજાર ગાય આપવાના ફળને પામે. પછી ધર્મચર્ય પુરુષ જેને વિષે સુવર્ણ તથા રૂપાનાં માછલાં અઘાપિ દેખાય છે એવા ઉત્તમ વિમળ તીર્થ પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરે, તો સર્વ પાપથી મુક્તિ પરમ મતિને અથવા સ્વર્ગલોકને પામે. હે ભારત ! કાશ્મિર દેશને વિષે સર્વ પાપને નાશ કરનાર એનું તક્ષક નામનું વિતસ્ત નામે પ્રસિદ્ધ બવન છે, ત્યાં જઈને સ્નાન કરવાથી વાજપેય નામનો યજ્ઞ કરવાના ફળની તથા પરમ મતિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પછી મનુષ્ય ત્રણ લોકને વિષે વિષ્ણુમાં વડવા નામના તીર્થ પ્રત્યે જઈ સાયંકાળને વિષે વિધિયુક્ત તેમાં સ્નાન કરીને, પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અગ્નિમાં ચરનો હોમ કરે તો તેથી તેણે પિતૃઓને અક્ષય દાન આપ્યું એમ શુદ્ધિમાન મનુષ્યો કહે છે. ત્યાં પૂર્વે ઋષિ, પિતૃ, દેવતા, મંધર્વ, અપ્સરા, ગુણક, કિતર, યક્ષ, સિદ્ધ, વિદ્યાધર, મનુષ્ય, રાક્ષસ, દૈત્ય તથા રૂદ્રના ગણો અને બ્રહ્માએ એક હજાર વર્ષની દીક્ષા લઈ વિષ્ણુને પ્રસન્ન કરવા સાઃ અગ્નિમાં સાત માત ઋગ્વેદના મંત્ર બણી ચડનો હોમ કર્યો હતો. વિષ્ણુની સ્તુતિ કરી ત્યારે નેમન ઉપર પ્રસન્ન થયેલા ભગવાન નેમને આઠ ઐશ્વર્ય તથા ઈચ્છિત કામના પ્રાપ્ત થવાનું વરદાન આપીને અંતર્ધાન થયા હતા, તેથી તે તીર્થનું નામ સમચર્ય છે. હે ભારત ! ત્યાં અગ્નિમાં હોમ કરવાથી એક લક્ષ ગાયનું દાન એકસો રાજસૂય યજ્ઞ તથા એક હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. પછી મનુષ્ય ત્યાંથી પાછો ફરી રૂદ્રપદ પ્રત્યે જઈને, મણિમાન નામના મહાદેવનું પૂજન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે. ત્યાર પછી હે ભારતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! પુરુષ જ્યાં પૂર્વે બ્રાહ્મણોનો જન્મ થયો છે અને ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ એનું મહાદેવનું સ્થાનક છે અને જેની અર્ધા યોજનમાં પહોળાઈ છે ત્યાં સ્નાન કરી મહાદેવનું પૂજન કરી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અગ્નિમાં ચર હોમે તો સર્વ કામના આપવા વાળા યજ્ઞના ફળને પામે. ત્યાં સર્વ દેવતાઓએ સેવેલું મહાદેવનું કામ નામે તીર્થ છે તેમાં સ્નાન કરે તો જલદીથી સર્વ મિદ્ધિ પામે. પછી પુરુષ, તેજ સ્થળને વિષે યજ્ઞન, યાજ્ઞન, બ્રહ્મચર્ય અને પુરુષાલ નામના બીજાં તીર્થ છે તેવા જળનો સ્પર્શ

કરે તો મૃત્યુ ધર્મવાન કદી શોકયુક્ત થાય નહીં. તેની આગળ હે ધર્મજી ! મનુષ્યે જે દીર્ઘશ્વ નામના તીર્થ પ્રત્યે દીક્ષા પ્રવૃત્ત કરેલા અને સ્થિર મનવાળા બ્રહ્માદિ દેવતા, સિદ્ધ તથા ઋષિઓ ધણા કાળ પર્યંત યજ્ઞ કરે છે તે પ્રત્યે જવું. મનુષ્યને જ્યાં માત્રમાંજ રાજસ્ય તથા અશ્વમેધ યજ્ઞના ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. પછી પુરુષ કુરુક્ષેત્ર પ્રત્યે જાય ત્યારે તેના રસ્તામાં મેરૂ પર્વતના પૃથ્વી ભાગને વિષે જે સરસ્વતી યુગ્મ રહી ગતિ કરે છે ત્યાં ચમત્પ્રોક્ષેદ, શિવોદ્ભેદ અને નાગોદ્ભેદને વિષે પ્રસિદ્ધ છે. પુરુષને ચમત્પ્રોક્ષેદને વિષે સ્નાન કરવાથી ફળ મળે છે ને શિવોદ્ભેદને વિષે સ્નાન કરવાથી હનુર ગાયનું દાન આપવાના ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને નાગોદ્ભેદને વિષે સ્નાન કરવાથી નાગ લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે. મનુષ્યને દુર્લભ એવું અને જોને વિષે સસલા નામનાં જનાવરો સરખી આકૃતિવાળાં કમળ યુગ્મ થઈને રહ્યાં છે જે કાર્તિકી એકાદશીને દિવસે સરસ્વતીને વિષે દેખાય છે તે તીર્થનું નામ સસલાન છે, વાસ્તે હે ભારત ! જે પૃથ્વી તે તીર્થમાં જઈને સ્નાન કરે છે તે ચંદ્ર સરખો પ્રકાશમાન થાય અને હનુર ગાયનું દાન આપવાના ફળને પામે છે. પછી હે બીજા ! પિતૃ અને દેવતાઓનાં પૂજન કરવામાં પ્રીતમાન તથા સ્થિર ચિત્તવાળા પુરુષો દુમારકોટિ નામના તીર્થ પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરે તો હથ હનુર મૌદાન આપવાના ફળને પામે તથા પોતાના કુળનો નરકમાંથી ઉદ્ધાર કરે છે. હે ધર્મજી ! પુરુષે રૂદ્રકોટિ પ્રત્યે જવું જ્યાં પૂર્વે સ્થિર મનવાળા અને મહાદેવજીનું દર્શન કરવાની ઇચ્છાવાળા એક કરોડ મુનિઓ મહિમામાંહે પ્રથમ અને મહાદેવજીનું દર્શન થશે. એમ વાદ કરીને આવ્યા, ત્યારે શ્રી મહાદેવજીએ તેમના પરસ્પરના કોપને નિવૃત્ત કરવા સારૂ પોતાની યોગમાયાના બળે કરીને કરોડ સ્વરૂપ ધારણ કરી સર્વને દર્શન આપ્યું હતું. તેઓ મૌએ અને મહાદેવજીનું પ્રથમ દર્શન થયું એમ માન્યું હતું. તેમની ઉપર પ્રસન્ન ગણેલા શિવજીએ તેઓને આજ્ઞાથી તમારા ધર્મની વૃદ્ધિ થશે એમ વરદાન આપ્યું, હતું. તેથી તે તીર્થનું નામ રૂદ્રકોટિ પડ્યું. ત્યાં જઈ સ્નાન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞના ફળને પામે તથા પોતાના કુળનો પણ ઉદ્ધાર કરે એમાં સંશય નહીં. ત્યાર પછી આગળ જે સરસ્વતીને વિષે ચૈત્ર શુક્લ ચતુર્દશીને દિવસે બ્રહ્માદિ દેવતાઓ તથા તપશ્વર્ષારૂપ દ્રવ્યવાળા ઋષિઓ જઈને, કૌશલ ભગવાનની ઉપાસના કરે છે તથા સરસ્વતીને વિષે જઈ સ્નાન કરે છે તો, ધણા મુવર્ણનું દાન આપવાના ફળને પામે તથા સર્વ પાપથી મુક્તિ મળે બ્રહ્મલોક પ્રત્યે જાય છે. હે ભારત ! જે મનુષ્ય જ્યાં પૂર્વે ઋષિઓના યજ્ઞની સમાપ્તિ થઈ હતી એવી સરસ્વતીને વિષે મૃત્યુને પામે તો એક હનુર ગાયનું દાન આપવાના ફળને પામે છે.

ઋષિર્જાં યજ્ઞ સત્રાણિ સમાપ્તાનિ નરાણાં

તત્રાવસાનમાસાદ્ય ગોસહસ્રફલં લભેત્ ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि सप्तमोऽध्यायः ॥

गुह्यस्य उवाच—ततो गच्छेत् राजेंद्र कुहलोज्जमानं तं

गुह्यस्य उवाच—ततो गच्छेत् राजेंद्र कुहलोज्जमानं तं

गुह्यस्य उवाच—ततो गच्छेत् राजेंद्र कुहलोज्जमानं तं

પુણ્યસ્થ કહે છે-હે બીજા ! જેનાં દર્શને કરીને સર્વ જીવ પાપથી છૂટે છે એવા કુરુક્ષેત્ર પ્રત્યે જવું કેમકે જે પુરૂષ ત્યાં જાય છે તે સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે. વળી કુરુક્ષેત્રને વિષે વાયુએ કરી ઉડતી રજ પશુ જીવને સ્પર્શ કરે તો તે જીવ અત્યંત દુઃખ કર્મવાળા હોય તો પશુ પરમ મૃતિને પ્રાપ્ત થાય છે. વળી હે બીજા ! સરસ્વતીની દક્ષિણ દિશા તરફ તથા દક્ષિણની ઉત્તર દિશા તરફ કુરુક્ષેત્ર છે તેમાં જે પુરૂષ નિવાસ કરે છે તે સ્વર્ગમાં જ રહે છે એમાં સંશય નથી. વળી હે ભારત ! મહા પવિત્ર કુરુક્ષેત્રને વિષે બ્રહ્માદિ દેવતાઓ, ઋષિઓ સિદ્ધો, આરણ્યો, ગંધર્વો, અપ્સરાઓ, યક્ષો તથા સર્પો સદૈવ જાય છે, તે કુરુક્ષેત્રને વિષે રહેલી સરસ્વતી પ્રત્યે મનુષ્યે એક માસ પર્યંત નિવાસ કરવો. જે મનુષ્ય પોતાના મનમાં કુરુક્ષેત્ર પ્રત્યે જવાની ઇચ્છા રાખે છે તો તે સર્વ પાપથી મુક્ત થઈ બ્રહ્મલોક પ્રત્યે જાય છે. જે મહાવાન પુરૂષ કુરુક્ષેત્ર પ્રત્યે જાય, તેને રાજસૂય તથા અશ્વમેધ યજ્ઞના ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. હે મતિમાન ! કુરુક્ષેત્ર પ્રત્યે જતાં રસ્તામાં પ્રથમ મહા બળવાન મચકુંડ નામે યક્ષ દારપાલ આવે છે, તેને મનુષ્ય નમસ્કાર કરે તો એક હજાર ગાયનું જ્ઞાન આપવાના ફળને પામે છે. ત્યાં હરિ બળવાન સદૈવ સાનિધ્ય રહ્યા છે એવું વિષ્ણુના સ્થાનકરૂપ સતત નામનું તીર્થ છે તેમાં સ્નાન કરે તથા ત્રણ લોકને ઉત્પન્ન કરનાર હરિબળવાનને નમસ્કાર કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞના ફળને પામે છે. હે ભારત ! પુરૂષ ત્રણ લોકને વિષે વિષ્ણુનાત એવા પારિ-પ્લવ નામના તીર્થ પ્રત્યે જાય તો અગ્નિષ્ટોમ અને અતિરાત્ર નામનો યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે છે. પૃથ્વી તીર્થ પ્રત્યે જવાથી એક હજાર ગાયનું જ્ઞાન આપવાના ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. તીર્થ સેવન કરનાર પુરૂષ શાલુકિની નામની નદીરૂપ તીર્થ છે ત્યાં જઈ સ્નાન કરે તો દશ અશ્વમેધ કરવાના ફળને પામે છે. નાગોનું સર્પવેદી નામનું ઉત્તમ તીર્થ છે તે પ્રત્યે જાય, તો અગ્નિષ્ટોમ નામનો યજ્ઞ કરવાના ફળને તથા નાગ લોકને પામે છે. હે ધર્મજ્ઞ ! મનુષ્યે તરંતુક નામના દારપાળ પ્રત્યે જઈ એક રાત્રિ રહેવું જેથી એક હજાર ગૌદાનના ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. સ્થિર આસનવાળો પુરૂષ પાંચનદો પ્રત્યે જાય, ત્યાં પ્રથમ કૌટિલીર્થ પ્રત્યે જઈ તેના જળનો સ્પર્શ કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞના ફળને પામે. અગ્નિનીકુમાર નામના તીર્થ પ્રત્યે જાય તો સ્વરૂપવાન થાય, તે ત્યાં પૂર્વે વરાહરૂપ વિષ્ણુ બિભા હતા તેથી વારા-હી તીર્થ કહેવાય છે, ત્યાં જઈ તેમાં સ્નાન કરે તો અગ્નિષ્ટોમ નામનો યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે છે. મનુષ્ય સોમ તીર્થ પ્રત્યે જઈ તેમાં સ્નાન કરે તો રાજસૂય યજ્ઞના ફળને પામે છે. એકહંસ નામના તીર્થ પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરે તો હજાર ગૌદાનના ફળને પામે, કારણ તે તીર્થમાં જે પુરૂષ સ્નાન કર્યું હોય, તેની પાસે જે બીજા પુરૂષ જાય તેપણુ પવિત્ર થઈને સૂર્યલોકને પામે છે. હે બીજા ! મહાત્મા મહાદેવજીના મુંજવટ નામના સ્થાપક પ્રત્યે જઈ એક રાત્રિ રહી ઉપવાસ કરે તો તેના મણુનો અધિપતિ થાય ને ત્યાં સર્વ લોકમાં પ્રસિદ્ધ એવું યદ્ધિષ્ઠી નામનું તીર્થ છે તેમાં સ્નાન કરવાથી સર્વ કામનાને પામે. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! જગત્માં વિષ્ણુનાત જે, કુરુક્ષેત્રનું મુચકુંડ યક્ષે પાલન કરેલું દાર પ્રથમ કર્યું ત્યાંથી પૂર્વ દિશા તરફ જઈને, પરશુરામે કરેલાં સર્વ તીર્થમાં માન્ય એવા તીર્થ પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરી અને પિતૃઓ તથા દેવતાઓનું તર્પણ કરે તો મનુષ્ય કૃતકૃત્ય થાય તથા અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે. તીર્થનું સેવન કરનાર સ્થિર ચિત્તવાળો મનુષ્યે રાજાલોક પ્રત્યે જવું, કેમકે પૂર્વે તે હંદોમાં, પરશુરામે ધ્વનિયોનો નાશ કરી તેમાં શિશિથી પરિપૂર્ણ કરીને

પિતૃઓનું તર્પણ કર્યું ત્યારે પ્રસન્ન થયેલા પિતૃઓ પરશુરામ પાસે આવ્યાને બોલ્યા કે હે બ્રહ્મવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા મહાટા બામ્બવાળ પરશુરામ ! અમે તમારી પિતૃઓ ઉપર ભક્તિ તથા તમારા પરાક્રમે કરીને તમારી ઉપર પ્રસન્ન થયા છીએ, માટે તમારું કલ્યાણ થાઓ ને તમે જે ઇચ્છના હો તે અમારાથી વરદાન માગો. હે બીખ ! એ પ્રમાણે આમલકમાં ઉભેલા પિતૃઓએ કહ્યું, ત્યારે પ્રહાર કરનાર મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ પરશુરામે હાથ નેડીને કહ્યું કે, જો તમે મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તથા તમને મારી ઉપર અનુગ્રહ દોય તો હું પિતૃઓની કૃપા અને ફરીથી તપ કરવા ઇચ્છું છું; મેં ક્રોધ કરીને ક્ષત્રિયોનો નાશ કર્યો, તે પાપથી તમારી કૃપાએ કરીને મુક્તિ તથા મેં ક્ષત્રિયોના રૂધિરે કરી જે હલે બર્ષા છે તે જનતમાં પ્રસિદ્ધ તીર્થરૂપ થાય એવું વરદાન માગું છું.

પુલસ્ત્ય કહે છે—હે મતિમાન બીખ ! એ પ્રમાણે પરશુરામે કહ્યું ત્યાર પછી પ્રસન્નતાને પામેલા તથા હર્ષયુક્ત થયેલા પિતરો બોલ્યા કે, હે પરશુરામ ! તમારી અમર ઉત્તમ ભક્તિ સહિત તપ વૃદ્ધિ પામે, ને તમે જે ક્રોધ કરી ક્ષત્રિયોનો નાશ કર્યો તે પોતાના અદૃશ્ય નાશ પામ્યા એમાં તમને કશો દોષ નથી. વળી તમે કરેલા રૂધિરના હલે તીર્થરૂપ થશે એમાં સંશય નથી, તે હલોમાં જે કાષ્ઠ મનુષ્ય સ્નાન કરીને પિતરોનું તર્પણ કરશે તેની ઉપર તેઓ પ્રસન્ન થઈને પૃથ્વીમાં દુર્લભ એવી મનરામિષ્ટ કામનાની તથા સર્વ લોકની પ્રાપ્તિ કરાવશે. હે બીખ ! એ પ્રમાણે પરશુરામને કહી તેમની રજા લઈ અત્યંત પ્રસન્ન થઈને સર્વ પિતરો અંતર્ધાન થયા. હે ભારત ! એ પ્રમાણે મહાત્મા પરશુરામે કરેલા હલોને વિષે બ્રહ્મચર્યાદિ શુભ વ્રતવાળા પુરુષ સ્નાન કરીને પરશુરામનું પૂજન કરે તેને ધણું સુવર્ણનાં દાન આપવાના ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. તીર્થનું સેવન કરનાર પુરુષ વંશમૂળક નામના તીર્થ પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરે તો તે પોતાના વંશનો ઉદ્ધાર કરે છે. કમ્પ્લેક્ષ નામના તીર્થ પ્રત્યે જઈ માણસે સ્નાન કરવું, કારણ તેથી કરીર શુદ્ધ થાય તથા ઉત્તમ લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે. જ્યાં પૂર્વે વિષ્ણુએ સર્વ લોકોનો ઉદ્ધાર કર્યો છે એવા લોકોદ્ધાર નામના તીર્થ પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરે, તો પોતાના દેહ સહિત સર્વ વંશનો ઉદ્ધાર કરે છે એમાં સંશય નથી. તે તીર્થ પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરીને દેવતા તથા પિતરોનું તર્પણ કરે તો સમૃદ્ધિને પામે છે ત્યાર પછી મનુષ્ય કપિલાતીર્થ પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરીને પિતરો તથા દેવતાઓનું તર્પણ કરે તો એક હજાર કપિલા ગાયનું દાન આપવાના ફળને પામે છે સૂર્ય. તીર્થ પ્રત્યે જઈ ઉપવાસ યુક્ત થઈ સ્નાન કરી પિતરો તથા દેવતાઓનું તર્પણ કરે તો અગ્નિષ્ટામ નામનો યજ્ઞ કરવાના ફળને તથા સર્વ લોકોને પામે છે. મનુષ્યે મર્લાબન એટલે માયોના સ્થાનરૂપ તીર્થ છે ત્યાં જઈ સ્નાન કરવું, જેથી એક હજાર ગાયનું દાન આપવાના ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. કાશ્મિની નામની દેવીનું તીર્થ છે ત્યાં જઈ તેમાં સ્નાન કરે તો શુભ ફળ પામે છે. યક્ષોમાં શ્રેષ્ઠ અરંતુક યક્ષ નામના દારપાળનું સરસ્વતીને વિષે તીર્થ છે તે પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરે અગ્નિષ્ટામ યજ્ઞના ફળને પામે છે. તો બધા તીર્થને વિષે જઈ સ્નાન કરવાથી બ્રહ્મલોકને પામે છે. હે બીખ ! જ્યાં દેવતાઓ સહિત પિતરો સાનિધ્ય રહ્યા છે એવું સર્વ તીર્થોમાં ઉત્તમ સુતીર્થક નામનું તીર્થ છે, ત્યાં જઈને તેમાં સ્નાન કરે તો અમરમેષ યજ્ઞ કરવાના ફળને તથા પિતૃલોકને પામે છે. અંબુમતી નદીને વિષે મહાશ્વર મહાભયનું તીર્થ છે તે પ્રત્યે જઈ તેમાં સ્નાન કરે તો સર્વ બાધથી મુક્તિને બ્રહ્મલોકને

વિષે જઈ હર્ષ પામે છે ને ત્યાંજ માતૃતીર્થ છે તેમાં સ્નાન કરે તો તેનો વંશ શુદ્ધ પામે છે તથા તેને વંશ પરંપરા સમૃદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. હે મહારાજ, ! સીત વનને વિષે બીજો ઠેકાણો દુર્લભ એવું શ્રાદ્ધલોભાપહ નામનું તીર્થ છે ત્યાં જનાર પુરુષ પવિત્ર થાય છે, પુરુષો જ્યાં જઈને પોતાના પંચ કૃશ ઉતરાવે તો શુદ્ધ થાય છે. બ્રાહ્મણ જેમાં સ્નાન કરવાથી અત્યંત પ્રસન્ન થાય છે તથા જ્યાં બ્રાહ્મણે પ્રાણાયામ કરીને પંચકૃશ ઉતારવાથી પવિત્ર થઈ પરમ મતિને પામે છે, તે તીર્થ પ્રત્યે જઈને મનુષ્ય સ્નાન કરે તો દશ અશ્વમેધ કરવાના ફળને તથા પરમ મતિને પામે છે. માનુષ તીર્થ પ્રત્યે પુરુષે જવું, કારણ પૂર્વે પારધિએ પ્રહાર કરેલા મૃગો જેમાં સ્નાન કરવાથી મનુષ્યરૂપને પામ્યા હતા તેમાં જઈને સ્નાન કરે તો સર્વ પાપથી મુકાઈને સ્વર્ગ લોકમાં જઈ હર્ષ પામે છે. માનુષ તીર્થની પૂર્વ દિશા તરફ એક ગાઉ ઉપર દેવતાઓએ સેવન કરેલી આપના નામની નદી છે, ત્યાં જઈ પિતરોનો ઉદ્દેશીને એક બ્રાહ્મણને પણ સામા નામના ધાન્યનું ભોજન કરાવે તો તેને કરોડ બ્રાહ્મણને ભોજન કરાવ્યાના ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે ને તે તીર્થમાં સ્નાન કરી, દેવતાઓ તથા પિતરોનું પૂજન કરીને એક રાત્રિ રહે તો અગ્નિષ્ટોમ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે છે. પૃથ્વીને વિષે પ્રકાશમાન અને પ્રસિદ્ધ એવા ઉદ્બંધર નામના સ્થાનક વિષે સપ્તઋષિના કુંડ તથા મહાત્મા કપિલા. મુનિનું કેદાર નામનું તીર્થ છે, ત્યાં જઈ તેમાં સ્નાન કરીને બ્રહ્માની મૂર્તિનું દર્શન કરે તો સર્વ પાપથી મુકાઈ બ્રહ્મલોકને પામે છે. સ્વર્ગ પાલન કરવાથી નાશ પામ્યાં હોય પાપ જેનાં એવો પુરુષ કૃપાજળનું દુર્લભ એવું કેદાર નામનું તીર્થ છે ત્યાં તો અંતર્ધ્યાનપણ્યને પામે છે. હરેક માસના કૃષ્ણ પક્ષની ચતુર્દશીને દિવસે જેમાં ત્રણ કરોડ તીર્થો રહે છે એવા સરક નામના તીર્થ પ્રત્યે જઈ તેમાં સ્નાન કરીને મહાદેવજીનું દર્શન કરે તો ઈચ્છિત કામનાને તથા સ્વર્ગ લોકને પામે છે. વળી ત્યાં રૂદ્રકાંટ, કુપ, હદો તથા ઇલાસ્પંદ નામનાં તીર્થો છે, તેઓમાં સ્નાન કરીને તથા પિતરોનું પૂજન કરે તો તેને દુષ્ટ મતિની પ્રાપ્તિ થતી નથી અને અશ્વમેધ યજ્ઞના ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. ત્યાર પછી હે બીજા ! મનુષ્ય કિદાન તથા કિંગખ્ય નામનાં બે તીર્થો પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરે તો અમણિત દાન તથા જપ કરવાના ફળને પામે છે. પછી પુરુષ જળહી નામની નદી પ્રત્યે જઈ તેના જળનો સ્પર્શ કરે તો અગ્નિષ્ટોમ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે છે. હે બીજા ! પ્રથમ કહેલા સરક નામના તીર્થની પૂર્વ દિશા તરફ મહાત્મા નારદજીનું અંબાજન્મ નામનું તીર્થ છે ત્યાં જઈ સ્નાન કરીને કદી પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરે તો ઉત્તમ લોકને પામે છે. હરેક માસના શુક્લ પક્ષની દશમીને દિવસે પુંડરીક નામના તીર્થ પ્રત્યે સ્નાન કરે તો દેવપણ્યને પામીને ત્રણ લોકમાં વિખ્યાત એવા સ્વર્ગ પ્રત્યે જાય છે. તે તીર્થની પાસે જીવોના પાપને નાશ કરે એવી મહા પવિત્ર વૈતરણી નામની નદી છે, તેમાં સ્નાન કરીને મહાદેવજીનું પૂજન કરે તો સર્વ પાપથી છુટી ઉત્તમ મતિને પામે છે. હે શ્રેષ્ઠ ! જ્યાં સદૈવ દેવતાઓ હજારો વર્ષ પર્વત તપશ્ચર્યા કરે છે એવા ફળદીના વનમાં જઈ દપદતીમાં સ્નાન કરી દેવતાઓનું તર્પણ કરે તો અગ્નિષ્ટોમ તથા અતિરાત્ર્ય નામના યજ્ઞો કરવાના ફળને પામે ને ત્યાં સર્વદેવ નામના તીર્થને વિષે સ્નાન કરે તો એક હજાર ગાયનું દાન આપવાના ફળને પામે છે. હે ભારત ! મનુષ્ય પાણિખાત નામના તીર્થને વિષે જઈ સ્નાન કરીને દેવતાઓને ત્રણ કરે તો અગ્નિષ્ટોમ અતિરાત્ર્ય તથા રાજસ્ય નામના

યદ્ય હરવાના હજને પામી ઋષિલોક પ્રત્યે જાય છે. જ્યાં પૂર્વે વ્યાસજીએ વ્યાસજીને જાહેર સર્વ તીર્થોને મિશ્રિત કર્યા છે, જે તીર્થનું નામ મિશ્રતીર્થ પડેલું છે ત્યાં જઈ સ્નાન કરે તો સર્વ તીર્થોમાં સ્નાન કરવાના હજને પામે છે. વ્યાસજીના વનને વિષે મનોજન્મ નામના તીર્થ પ્રત્યે જઈ તેમાં સ્નાન કરે તો એક હજાર ગાયનું દાન આપવાના હજને પામે છે. મહુવટી પ્રત્યે દેવીનું તીર્થ છે ત્યાં જઈ તેમાં સ્નાન કરીને પિતૃઓ તથા દેવતાઓનું પૂજન કરે તો દેવીની કૃપાથી હજાર ગૌદાન કરવાના હજને પામે છે. જ્યાં કૌશિકી તથા દક્ષતીને સમગ્રમ થાય છે ત્યાં જઈ તે તીર્થમાં સ્નાન કરે તો સર્વ પાપથી પ્રાણી મુક્ત થાય. જહી દે બારત ! જ્યાં પૂર્વે વ્યાસજીએ, શુકદેવ નામનો પુત્ર જન્મ લાખને ચાલી નીકળ્યો તેથી ત્યાં પામીને પોતાના ઢેકનો ત્યામ કરવાની મંત્રિ કરી, ત્યારે સર્વ દેવતાઓ મળી તેમની પાસે આવીને શાંત કર્યાં, જેથી વ્યાસરજ્જના નામે ક્ષેત્ર થયું તે પ્રત્યે જાય તો હજાર ગાયનું દાન આપવાના હજને પામે છે.

હે બીજા ! જ્ય કિંદત નામના દૂપ પ્રત્યે જઈને એક મુષ્ટિ અથવા એક સૈર વજન તિલ વ્યાસજીને આપે તો દેવતા, પિતૃ તથા ઋષિના ઋણથી મુક્તિ પરમ સિદ્ધિને પામે છે. આઠઃ તથા સુદિન નામનાં બે તીર્થ પ્રત્યે જઈ તેમાં સ્નાન કરે તો મનુષ્ય સર્વ લોકને પામે છે. હે બીજા ! ત્રણ લોકને વિષે પ્રસિદ્ધ એવા મૃગધુમ નામના ક્ષેત્રને વિષે મલાજી પ્રત્યે જઈ તેમાં સ્નાન કરીને મહાદેવજીનું પૂજન કરે તો અપમેય યદ્ય હરવાના હજને પામે ને ત્યાં દેવિનું તીર્થ છે તેમાં સ્નાન કરે તો હજાર ગાયનું દાન આપવાના હજને પામે છે. ત્રણ લોકમાં વિખ્યાત એવું વામનક નામનું તીર્થ છે ત્યાં જઈ સ્નાન કરીને વામનજી ભગવાનનું પૂજન કરે તે સર્વ પાપથી મુક્ત થઈ વિષ્ણુ લોક પ્રત્યે જાય છે. કુવંપુન નામના તીર્થમાં જઈ સ્નાન કરે તો પોતાના કુળને પવિત્ર કરે છે. ઐમલુપચાસ એક વાયુનો અત્યંત ઉત્તમ વાયુ તીર્થ નામનો હૃદ છે, તેને વિષે જઈ સ્નાન કરે તો વિષ્ણુ લોકને પામે છે. દેવતાઓના હૃદ પ્રત્યે જઈ તેમાં સ્નાન કરીને ઇંદનું પૂજન કરે તો દેવતાઓની કૃપાથી સર્વ પામે છે. શાન્તિહોત્રના શાન્તિસૂર્ય નામના તીર્થને વિષે સ્નાન કરે તો હજાર ગાયનું દાન આપવાના હજને પામે. હે સરસ્વતીના પુત્ર ! કુંજ નામના તીર્થને વિષે જઈ સ્નાન કરે તો અગ્નિષ્ટોમ યદ્ય હરવાના હજને પામે છે. હે કુરુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા બીજા ! પૂર્વે નૈમિષારણ્ય ક્ષેત્રને વિષે રહેનારા વ્યાસજીએ તીર્થ યાત્રા કરતાં કુરુક્ષેત્રને વિષે ઋષિઓને સંતોષ આપનાર અવધાન પ્રાપ્ત થવા સારૂ સરસ્વતીને કુંજ કર્યો છે. તે નૈમિકુંજ કહેવાય છે. તે પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરે તો અગ્નિષ્ટોમ યદ્ય હરવાના હજને પામે છે. કન્યાતીર્થ પ્રત્યે જઈ તેમાં સ્નાન કરે, તો હજાર ગાયનું દાન આપવાના હજને પામે છે. વ્યાસના ઉત્તમ તીર્થ પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરે તો પરમ મંત્રિને પામે કારણ તે તીર્થને વિષે યદ્ય ભક્તિનો પુરૂષ સ્નાન કરે તો વ્યાસજીજીને પામે છે. સોમ તીર્થ પ્રત્યે જઈ તેમાં સ્નાન કરે તો તે પુરૂષ ચંદ્ર લોકને પામે છે. હે બીજા ! જ્યાં પૂર્વે સર્વ જન્મમાં પ્રસિદ્ધ મંઠલુક નામના ઋષિ સિદ્ધિ પામ્યા છે, તે એવી રીતે કે, કાંઈ દિવસના સમયને વિષે તે ઋષિના હાથમાં ર્જનો આમ ભાગ લાગ્યો, તેથી તેમના હાથમાંથી શાક યાત્ર રસરૂપ થઈને વહેવા લાગ્યાં. તે જોઈ હર્ષ પામીને ઋષિ વાચ્ય લાગ્યા. તે જખતે ઋષિના તેજે કરી મોહિત થયેલાં સર્વ સ્થાવર તથા જંતુય પદાર્થ બધાં હરવા લાગ્યાં. હે બીજા ! વ્યાસદિ દેવતાઓ તથા તપશ્ચાર્યશ્રવ દ્રવ્યજન ઋષિઓએ તે જોય

ઋષિ નૃસિંહ કરવાથી નિવૃત્ત પામે તે વાસ્તે મહાદેવજી પાસે આવી કહ્યું કે, હે દેવ ! તમે મંકણુક ઋષિ નૃત્ય કરવાથી નિવૃત્ત થાય, તેમ કરો.

હે બીજા ! એ પ્રમાણે જ્યારે દેવતાઓએ કહ્યું ત્યારે મહાદેવજીએ નૃત્ય કરતા એવા ઋષિની પાસે આવી પૂછ્યું કે, હે ધર્મના જાણનાર મુનિ ! તમે શું હર્ષથી અથવા શા કારણથી નૃત્ય કરો છો ? ઋષિએ કહ્યું કે હે શ્રેષ્ઠ ! તમે ધર્મમાર્ગમાં રહેલો અને તપશ્વર્ગ કરનાર હું છું તેના હાથમાં સર્વ શાક રસરૂપ થઇ વહે છે, જેને લીધે હું હર્ષે કરીને નૃત્ય કરું છું, તે જાણતા નથી ? હે બીજા ! એ પ્રમાણે મંકણુક ઋષિએ કહ્યું ત્યારે મહાદેવજીએ હર્ષે કરીને મોહિત થયેલા ઋષિને કહ્યું કે, હે ઋષિ ! હું કંઈ વિસ્મય ખામ્યો નથી એમ તમે જાણો. એ પ્રમાણે મહાદેવજીએ કહીને પોતાની આંખોથી ઋષિના હાથના અંગુઠા ઉપર પ્રહાર કર્યો. કે તેજ વખતે તેના હાથમાંથી ખાંડ તથા સાકર અથવા લાગ્યાં. તે જોઇને લજ્જાયુક્ત થયેલા મંકણુક ઋષિએ મહાદેવજીના પગમાં પડી નેમના કરતાં શ્રેષ્ઠ બીજો કોઇ દેવતા નથી એમ માની હાથ જોડીને કહ્યું કે, હે ત્રિશૂળ ધારણ કરનાર શિવજી ! તમે દેવતા તથા દૈત્ય સહિત આ સર્વ ત્રિલોકની મતિરૂપ છો, ને સ્થાવર અને જંજમ પદાર્થ જેમાં રહ્યા છે એવા આ સર્વ જગતને ઉત્પન્ન કરો છો તથા યુગના અંતને વિષે સંહાર પણ કરો છો. હે શંકર ! દેવતાઓ પણ તમારા સ્વરૂપને વિષે બ્રહ્માદિ સર્વ દેવતાઓ જોવામાં આવે છે, માટે સર્વ જગતને ઉત્પન્ન કરનાર તથા દેવતા અને પ્રગર્ભિત-ચોને ઉત્પન્ન કરનાર પણ તમેજ છો. તમારી કૃપાથી નિર્ભય થયેલા સર્વ દેવતાઓ આ જગતમાં આનંદને પામે છે. હે બીજા ! મંકણુક ઋષિ એ પ્રમાણે મહાદેવજીને કહીને ફરીથી કહેવા લાગ્યા કે, હે મહાદેવજી ! તમે તમારી કૃપાએ કરી માટે તપ કોઇ દિવસ નાશ ન પામે એવો અનુગ્રહ કરવા લાયક છો. હે બીજા ! એ પ્રમાણે ઋષિએ કહ્યું ત્યારે મહાદેવજીએ તેને કહ્યું કે, હે મહા મુનિ ! તમારું તપ મારી કૃપાએ કરી વૃદ્ધિ પામે, હું આ તમારા આશ્રમને વિષે તમારા સહિત રહીશ ને જે કોઇ પુરૂષ આ સમસારસ્વત તીર્થને વિષે સ્નાન કરીને માંડે પૂજન કરશે તેને આ લોક તથા પરલોકને વિષે કંઈ પણ દુર્લભ પદાર્થ રહેશે નહીં, નાશ રહિત એવા લોકને તે પામશે. હે ધર્મિજ ! એ પ્રમાણે મંકણુક ઋષિને કહીને મહાદેવજી અંતર્ધ્યાન થયા. હે બીજા ! એ પ્રમાણે પરમ પવિત્ર સમસારસ્વત તીર્થ પ્રત્યે જઇ સ્નાન કરે તો અવિનાશી એવા લોકને પામે છે. પુરૂષ જ્યાં સદૈવ ત્રણ સંખ્યાકાળને વિષે બ્રહ્માદિ દેવતાઓ, તપશ્વર્ગરૂપ ધનવાળા ઋષિઓ તથા કાર્તિક સ્વામીનું સાનિધ્યપાત્રું છે એવું ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ અને જીવોના પાપ ટાળનારું શુકેનું કપાળમેઘન નામનું તીર્થ છે, જ્યાં જઇ તેમાં સ્નાન કરે તો સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે. પછી હે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ ! અમિતીર્થ પ્રત્યે જઇ તેમાં સ્નાન કરે તો અમિના લોક પ્રત્યે જાય ને ચોતાના કુળનો પણ ઉદ્ધાર કરે. યદ્ર પુરૂષ પણ વિશ્વામિત્રના તીર્થ પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરે તો બ્રહ્મણના જન્મને પામે ને તે જન્મને વિષે ફરીથી તીર્થમાં જઇ સ્નાન કરે તો બ્રહ્મલોકને પામે તથા પોતાના સહિત પોતાના સાત કુળને પવિત્ર કરે એમાં સંશય નહીં. પિતૃ તથા દેવતાઓના પૂજન કરવામાં તત્પર એવા મનુષ્યે કાર્તિકસ્વામીના પ્રયુક્ત નામથી ત્રણે લોકમાં પ્રસિદ્ધ તીર્થ પ્રત્યે જઇ સ્નાન કરેતું, કારણ તેમાં સ્નાન કરવાથી પુરૂષ અથવા બીજા જાણના અથવા અજાણના થયેલા સર્વ પાપ નાશ પામે છે ને તેને અધ્યક્ષ યજ કરવાના કાળની તથા

સ્વર્ગ લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે. સનતકુમાર તથા મહાત્મા વ્યાસજીએ સર્વ તીર્થથી પવિત્ર કુશ્મેત્ર, તેનાથી થેઝ સરસ્વતી, તેનાથી ઉત્તમ તેની સાનિધ્ય રહેલા તીર્થો તથા તે સર્વ તીર્થોથી પ્રયુક્ત પવિત્ર છે, માટે મનુષ્ય ત્યાં જઈ જઈ કરતાં પોતાના દેહને સ્નાન કરે તો તેને હરીશ્ચી જન્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી એમ કહ્યું છે. હે બીજા ! સદૈવ પ્રયુક્ત પ્રત્યે જનું, કેમકે તે તીર્થ ઉપરાંત બીજું કોઈ પણ તીર્થ થેઝ નથી, તે સંવન કરવા લાયક, પવિત્ર અને જીવેને પવિત્ર કરનાર છે. જે પાપ કર્મ કરનારા જીવે છે, તે પણ ત્યાં સ્નાન કરવાથી સ્વર્ગલોકને પામે છે, એમ શુદ્ધિમાન પુરૂષો કહે છે. તે પ્રયુક્ત તીર્થ પાસેજ મનુષ્ય નામે એક બીજું તીર્થ છે તેમાં સ્નાન કરે તો એક હજાર માનવું દાન આપવાના ફળને પામે છે. જ્યાં સરસ્વતી તથા અરુણાદા નામની નદીઓનો સંગમ થાય છે ત્યાં જઈ મધ્ય રાત્રિ ઉપવાસ કરીને સ્નાન કરે તે બ્રહ્મચર્ય દોષથી મનુષ્ય મુક્ત થાય અને અગ્નિષ્ટોમ તથા અતિરાત્ર નામના યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે. પોતા સહિત પોતાના માત કુળને પણ પવિત્ર કરે છે. તે તીર્થની પાસેજ પૂર્વે મહાદેવજીએ બ્રહ્મલોક ઉપર અનુમદને ત્રીધે અર્ધક્રોળ નામે તીર્થ નિર્માણ કર્યું છે તે પ્રત્યે જનું, કેમકે ક્રિયા તથા મંત્રનો ભેદ પણ જેને ન હોય એવો બ્રાહ્મણ ત્યાં વ્રત, જ્ઞોષ, ઉપવાસ તથા ક્રિયાના મંત્રવાળો થઈ મોટો વિદ્વાન થાય એમ પૂર્વના ઋષિઓએ કહ્યું છે. ત્યાં મહાદેવજી ચાર સમુદ્રને સાંભળ્યા છે માટે તેમાં જે સ્નાન કરે તે કુષ્ટ ગતિને પામે નહીં, ને ચાર હજાર માનવું દાન આપવાના ફળને પામે. હે મર્ચક ! સત સદસક નામની સર્વ લોકોમાં પ્રસિદ્ધ એ તીર્થો છે ત્યાં જઈ સ્નાન કરે, તો એક હજાર માનવું દાન આપવાના ફળને પામે, ને ત્યાં જઈ દાન આપે અથવા ઉપવાસ કરે તો દસ લાખ માનવું દાન આપવાના ફળને પામે. પિતૃ અને દેવતાનું પૂજન કરવા તરફર એવો પુરૂષ રેણુકાના તીર્થ પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરે તો સર્વ પાપથી મુક્ત તથા અગ્નિષ્ટોમ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે. કોષ તથા ઇન્દ્રિયો જીવનાર પુરૂષ વિશેષક તીર્થ જઈ તેમાં સ્નાન કરે તો અનેક તરેલનાં દાનના દોષથી મુક્ત થાય છે. બ્રહ્મચર્ય વ્રતવળા જીતેદિવ અને મોટા પુરૂષવાન પુરૂષ, જ્યાં સર્વ યોગીના ઇશ્વરજીવન વિશજમાન છે એવી પંચરટી પ્રત્યે જઈ મહાદેવજીનું પૂજન કરે તો એક લોકને પામી કર્મ મુક્ત થાય. તેજસ નામે વરુણનું તીર્થ છે જ્યાં પૂર્વે બ્રહ્મચર્ય દેવતા તથા તપશ્ચર્યારૂપ દ્રવ્યમાન ઋષિઓએ કાર્તિકસ્વામીને દેવતાઓના સેનાધિપતિ પદે અભિષેક કર્યો હતો ત્યાં જઈ મનુષ્ય સ્નાન કરે તો ઇચ્છિત કામનાને પામે. જીતેદિવ અને બ્રહ્મચર્યવ્રત પુરૂષ કૃત્તીર્થને વિષે જઈ સ્નાન કરે, તો સર્વ પાપથી મુક્ત થઈ બ્રહ્મ લોકને પામે. સ્થિર ચિત્તમાન અને નિયમ પૂર્વક આહાર કરનાર પુરૂષ સ્વર્ગદાર નામના તીર્થે જઈ સ્નાન કરે, તો સ્વર્ગ તથા બ્રહ્મલોકને પામે. હે બીજા ! મનુષ્ય અનરક નામના તીર્થને વિષે જઈ સ્નાન કરે તો કુષ્ટ ગતિને પામે નહીં, કેમકે ત્યાં નારાયણાદિ સર્વ દેવતાઓ સહિત બ્રહ્મ સદૈવ વિરાજમાન રહે છે, ને રૂદ્રની સ્ત્રી પાર્વતીનું સાનિધ્ય રહે એ માટે ક્રિયજી તથા પાર્વતીનું દર્શન કરે તો નિયમે સર્વ પાપથી મુક્ત એમાં શંકા નહીં. વળી પુરૂષ ત્યાં જઈ જઈ એવા નારાયણ ભગવાનનાં દર્શન કરે તો મોટી શોભામુક્ત થઈ વિષ્ણુલોકને પામે ને સર્વ કુન્નથી મુક્ત થઈ સરખો પ્રભુભાન થઈ સર્વ તીર્થથી પૂર્વ દિશા તરફ સ્થિત નામના પૂર પ્રત્યે જઈ તો એક હજાર માનવું દાન આપવાના ફળને પામે છે. પાવન ના-

મના તીર્થ પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરીને પિતૃ તથા દેવતાઓનું તર્પણ કરે તો અમિષ્યમ યઃ કરવાના ફળને પામે છે.

હે ભારત ! પાવન તીર્થની પાસેજ મંગા નામનો દૃઢ છે તથા જેમાં ત્રણ કરોડ તીર્થો રહે છે એવો એક કુવો તે પ્રત્યે જઈને સ્નાન કરે તો સ્વર્ગ લોકને પામે ને મંગાદૃઢને વિષે સ્નાન કરીને મહાદેવજીનું પૂજન કરે તો તેના ગણનો અધિષ્ઠિત થાય. ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ મહાદેવજીનો સ્થાણ નામે વટ છે ત્યાં જઈ ત્યાંના તીર્થને વિષે સ્નાન કરીને એક રાત્રિ રહે, તો રૂઢ લોકને પામે છે. વમિષ્ઠ ઋષિના બદરીપાશન નામના આશ્રમ પ્રત્યે જઈ ત્રણ દિવસ સુધી ઉપવાસ કરી બોરના ફળનું ભક્ષણ કરે તો તેને બાર વર્ષ પર્યંત કેવળ બોર ખાઈને રહેવાના ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. રૂઢ માર્ગ પ્રત્યે જઈ એક દિવસ તથા રાત્રિ ઉપવાસ કરે તો સ્વર્ગ લોકમાં હર્ષ પામે છે. એકરાત્ર નામના ક્ષેત્ર પ્રત્યે જઈ એક દિવસ માત્ર રહી બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળે તથા સત્ય બાળણ કરે તો બ્રહ્મ લોકમાં જઈ હર્ષ પામે. હે બીષ્મ ! મનુષ્ય દેહવાન જીવ ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ એવા સૂર્યના આશ્રમ પ્રત્યે જઈ ત્યાંના તીર્થને વિષે સ્નાન કરી સૂર્યનું પૂજન કરે તો સૂર્ય લોક પ્રત્યે જાય છે ને પોતાના કુળને પણ નરકમાંથી ઉદ્ધારે છે. હે ધર્મજ ! તીર્થનું સેવન કરનાર મનુષ્ય સોમ તીર્થને વિષે જઈ સ્નાન કરે તો ચંદ્રલોકને પામે એમાં સંશય નથી. મહાત્મા હૃષીકેશપિતૃ યવિત્ર અને સર્વ લોકમાં વિખ્યાત એવું એક તીર્થ છે જ્યાં તપશ્ચર્યાના બંડારૂપ અંગિરા ઋષિ ઉત્પન્ન થયા હતા ત્યાં જઈ તેમાં સ્નાન કરે તો દેવગતિને પામે એમાં મંદેહ નથી, રિશ્વર ચિત્તવાન તથા બ્રહ્મચર્ય વ્રતવાન પુરૂષ કન્યાતીર્થને વિષે જઈ સ્નાન કરીને ત્રણ દિવસ સુધી ઉપવાસ કરે તો એકસો કન્યાને તથા સ્વર્ગ લોકને પામે છે. હે ધર્મજ ! મનુષ્ય જ્યાં એક એક માસે બ્રહ્માદિ દેવતાઓ આવે છે એવા સન્નિહની નામના તીર્થ પ્રત્યે જઈ સૂર્ય મહાજીને દિવસે સ્નાન કરે છે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે છે; કારણ તેમાં દર અમાવાસ્યાને દિવસે પૃથ્વીમાં તથા અંતરિક્ષમાં જે કંઈ તીર્થ નદી, હ્રદ્ય, તળાવ, જળનાં ઝરણાં, કુવા તથા વાવ છે તે સૌ આવે છે, તે તીર્થને વિષે મનુષ્ય હરેક દિવસે પણ જઈ સ્નાન કરે અથવા તેના જળનું પાન કરે તો સ્વર્ગ લોકને વિષે જઈ સુખ ભોગવે છે અને મનુષ્ય અમાવાસ્યાને દિવસે સૂર્ય મહાજીમાં સ્નાન કરે તો તેને જે ફળ થાય છે તે સાંભળો. હે બીષ્મ ! હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાથી જે ફળ થાય તે સન્નિહનીમાં સ્નાન કરીને ત્રણ રાખવાથી થાય છે ને સ્ત્રી અથવા પુરૂષ હરેક દિવસે કેવળ સ્નાનજ કરે તો તેમનાં સર્વ પાપ નાશ પામે ને તે કમળના પુષ્પ સરખા સફેદ વર્ણવાળા વિમાનમાં બેસી બ્રહ્મલોક પ્રત્યે જાય છે. કાટીતીર્થના જળનો સ્પર્શ કરીને મયકુક નામના યજ્ઞ દારપાળને નમસ્કાર કરે તો બધાં સુવર્ણનું દાન આપવાના ફળને પામે ને ત્યાંજ મંગા દૃઢ છે તેને વિષે સ્નાન કરે, તો રાજસ્ય તથા અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે. હે બીષ્મ ! હું તમને હરીથી કુરુક્ષેત્રનું મહાત્મ્ય કહું તે સાંભળો. જેમ પૃથ્વીને વિષે નૈમિષારણ્ય અને અંતરિક્ષમાં પુષ્કર-તીર્થ મુખ્ય છે, તેમ ત્રણ લોકમાં કુરુક્ષેત્ર શ્રેષ્ઠ છે, કેમકે કુરુક્ષેત્રની રજ વાયુથી ઉડીને પાપ કર્મનાળા જીવને સ્પર્શ કરે, તો તે જીવને પરમ ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. સરસ્વતીની દક્ષિણ બાજુ અને દયદત્તીની ઉત્તર બાજુએ કુરુક્ષેત્ર છે તેમાં જે જીવ વસે છે તે સ્વર્ગમાંજ વસે છે એમાં શંકા નહીં. વળી કોઈ પુરૂષ હું કુરુક્ષેત્રને વિષે જઈ અથવા ત્યાં નિવાસ કરી રહી,

એમ એકવાર પણ એરથી એકે તો સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે. બ્રહ્માવર્ત દેશને વિષે મહાવિદ્યાએ સેવેલું મહા પવિત્ર કુશ્મેત્ર છે તેમાં જે છવ નિવાસ કરે છે તે કદી શ્યામ પામતો નથી. દે બીજા ! તરંગુક તથા અરંગુક એ બે દિપાલની મધ્ય ભૂમિ અને પંચમુક તથા મચ્છુક દિપાલની મધ્ય ભૂમિમાં જે બ્રહ્માની ઉત્તર ગ્રેહ છે તે કુશ્મેત્ર સમંતપંચક કહેવાય છે.

તરંગુક કયોર્યંકતરં વામદુર્ગાં ચ મચ્છુકસ્વ ।

ચતુરંગુકસમંતપંચકં પિતામહસ્યોત્તરગ્રેહિકચ્ચતે ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि कस्त्यतांचवानं वां
गुर्जरभाषायां त्र्यम्बीतिष्ठमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

અધ્યાય ૮૪ મો. તીર્થ આહ્વાત્મ્ય ચાલુ.

कस्त्य उवाच—ततो गच्छेन्महाराज धर्मतीर्थमनुत्तमं ।

यत्र धर्मो मत्तमागस्तत्तच्चानुत्तमं तपः ॥ ૧ ॥

પુલસ્ત્ય કહે છે—હે મહારાજ ! મનુષ્યે ઉત્તમ એવા ધર્મતીર્થ પ્રત્યે જવું, જ્યાં પૂર્વે મ્હોટા ભાગ્યવાળા ધર્મે ઉત્તમ એવી તપશ્ચર્યા કરી હતી તે જેનું નામ પોતાના નામથી ધર્મતીર્થ પાડ્યું હતું તે તીર્થ પ્રત્યે જઈને તેમાં સ્નાન કરવાથી મનુષ્ય પોતાના દેહ સહિત પોતાના સાત કુળને પવિત્ર કરે છે એમાં સંશય નથી. જાનપાવન નામના તીર્થ પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરે તો અગ્નિષ્ટોમ નામનો યજ્ઞ કરવાના ફળને તથા મુનિના લોકને પામે છે. જ્યાં બ્રહ્માદિ દેવતાઓ તપશ્ચર્યા રૂપ દ્રવ્યવાન ઋષિઓ સિદ્ધો, ચારણો, મધર્વો, કિનરો તથા મ્હોટા સર્પો સદૈવ નિવાસ કરે છે એવા સોનધિક નામના વન પ્રત્યે જાય તો સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે. સર્વ નદિઓમાં મૈત્ર, છવોને પવિત્ર કરનારી સરસ્વતી તુલ્ય અને સદ્ગ્ર-
માંથી નીકળતી એવી પ્લક્ષા દેવી નામની નદી પ્રત્યે જઈ તેમાં સ્નાન કરીને દેવતા તથા પિતૃઓનું પૂજન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે છે. કુર્બંજ એવા ઇશ્વાનાશ્ચુપિત નામના તીર્થ પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરે, તો એક હજાર કપિલા ગાયનું દાન તથા અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે છે. ઇશ્વાનાશ્ચુપિત તીર્થની પાસે સુમધ્યા સતકુંભા તથા પંચમધ્યા નામની નદીઓ છે તેને વિષે જઈ સ્નાન કરે તો સ્વર્ગ લોકમાં જઈ આનંદ પામે તે દે ભારત ! ત્યાંજ ત્રિશૂળખાત નામનું તીર્થ છે તે પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરી પોતાના દેહને લગ્ન કરે તો મહાદેવજીના ગણોના અધિપતિપણને પામે એમાં સંશય નથી. એક એક ગ્રાસ પૂરો થયા પછી એક દિવસ સાકાનું બહુલ કરતાં દેવતાના એક હજાર વર્ષ પર્યંત જ્યાં દેવીએ નિવાસ કર્યો હોય તેની ભક્તિવાળા કેટલાક ઋષિઓ તેની પાસે થયા તે જાણ તેમને બોળ્યા વાસ્તે સાકા આપી આર્તિથ્યપણું કર્યું. તેથી તે દેવીનું નામ સાકાંભરી પડ્યું છે. સાકાંભરીના સ્નાન પ્રત્યે જઈ ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરીને, દેવીમાં ભક્તિયુક્ત થઈ દેવળ સાકામચ્છુ બો-
ળન કરે તો બાર વર્ષ પર્યંત સાકાહાર કરવાના ફળને પામે છે. ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ એવા સુવર્ણ તીર્થ પ્રત્યે જવું, કારણ જે તીર્થને વિષે પૂર્વે વિષ્ણુએ મહાવેદ્યને પ્રસન્ન કરવા

સાર આરાધન કર્યું હતું, અને તેણે તેને દેવતાઓને પણ દુર્લભ એવાં અનેક તરફનાં વસ્તુ દાન આપી; હે કૃષ્ણ ! તમે સર્વ લોકને અત્યંત પ્રિય તથા જગત્માં મુખ્ય થસો એમ કહ્યું છે, તે તીર્થ પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરીને મહાદેવજીનું પૂજન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને તથા શિવજીના મણુના અધિપતિપણને પામે છે. હુમાવતી પ્રત્યે જઈ ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરે તો મનવાંછિત ફળ મળે ને તે દેવીનું સ્થાવર્ત નામનું સ્થાન છે તે પ્રત્યે જઈ તે મહાદેવજીની કૃપાથી પરમગતિને પામે છે. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! મનુષ્ય હુમાવતી દેવીના સ્થાવર્ત સ્થાનની પૂર્વ દિશા તરફ જઈને જીવના સર્વ પાપને નાશ કરે એવી ધારા નામની નદી છે તે પ્રત્યે જઈ તેમાં સ્નાન કરે તો કદી શોક યુક્ત થાય નહીં. ગંગાદાર તુલ્ય ગંગાદાર પ્રત્યે જઈ ત્યાં કાટિતીર્થને વિષે સ્નાન કરે તો સૂર્યલોકને પામે તથા પોતાના કુળનો નરકમાંથી ઉદ્ધાર કરે ને એક રાત્રિ પર્યંત નિવાસ કરવાથી હજાર ગાયનું દાન આપવાના ફળને પામે. ગંગાદારને વિષે સમગંગા, ત્રિગંગા તથા શકાવર્ત નામના તીર્થોમાં સ્નાન કરી દેવતા અને પિતૃઓનું તર્પણ કરે તો પવિત્ર લોકમાં જઈને હર્ષ પામે. પછી દેહધારી જીવ કનખળ નામના તીર્થ પ્રત્યે જઈ તેમાં સ્નાન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને તથા પ્રચ્છિત એવા સર્વ લોકને પામે. હે બીજા ! મનુષ્ય કપિલાવટ પ્રત્યે જઈ એક દિવસ ઉપવાસ કરે તો એક હજાર ગાયનું દાન આપવાના ફળને પામે છે. સર્વ નામના રાગ અને મહાત્મા કપિલ નામના નામના જગત્માં પ્રસિદ્ધ એવા નામતીર્થને વિષે જઈ સ્નાન કરે, તો એક હજાર કપિલા ગાયનું દાન આપવાના ફળને પામે છે. હે બીજા ! શાંતનુના પુત્ર ! સર્વ તીર્થોમાં ઉત્તમ એવા લલિતક નામના તીર્થને વિષે જઈ સ્નાન કરે તો કદી દુષ્ટ ગતિને પામે નહીં. ગંગાજી અને યમુનાજીનો જ્યાં સમાગમ થાય છે ત્યાં જઈ તેમાં સ્નાન કરે તો દેહ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે તથા પોતાના કુળને નરકમાંથી ઉદ્ધારે. તેના પછી હે બીજા ! સર્વ જગત્માં પ્રસિદ્ધ એવા સુમંદ્ર નામના તીર્થે જઈ તેમાં સ્નાન કરે, તો સર્વ પાપથી મુક્ત થઈ બ્રહ્મલોકને પામી અત્યંત સુખ ભોગવે છે. તીર્થયાત્રા કરનાર મનુષ્ય રૂદ્રતીર્થ પ્રત્યે જઈ તેમાં સ્નાન કરે તો સ્વર્ગ લોકને પામે છે. ગંગાજી અને સરસ્વતીનો સમાગમ થાય છે ત્યાં જઈને સ્નાન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને તથા સ્વર્ગલોકને પામે છે. લદ્રકર્ણેશ્વર નામના શિવજીનું સ્થાનક છે ને પ્રત્યે જઈ મહાદેવજીનું પૂજન કરે તો દુષ્ટ ગતિને પામે નહીં ને સ્વર્ગમાં દેવતાઓથી પૂજનને પામે. દેહધારી જીવ કૃષ્ણમંથ નામના તીર્થ પ્રત્યે જઈ તે એક હજાર ગાયનું દાન આપવાના ફળને તથા સ્વર્ગ લોકની ગતિને પામે છે. બ્રહ્મચર્ય વ્રતવાળા અને તીર્થ સેવન કરનાર પુરુષ અરૂંધતીવટ નામના ક્ષેત્ર પ્રત્યે જઈ સમુદ્રના જળને સ્પર્શ કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે ને ત્યાં ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરે તો એક હજાર ગાયનું દાન આપવાના ફળને પામે તથા પોતાના કુળનો ઉદ્ધાર કરે છે.

વળી બ્રહ્માવર્ત પ્રત્યે જઈ તે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને તથા ચંદ્ર લોકને પામે. જન્મવાન જીવ જ્યાં યમુનાજીની ઉત્પત્તિ થાય છે ત્યાં જઈ તેના જળનો સ્પર્શ કરે, તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને તથા સ્વર્ગ લોકને પામી હર્ષયુક્ત થાય. ક્ષત્રિયકમણ્ડ નામના ત્રણ લોકમાં માન્ય એવા તીર્થને વિષે જઈ સ્નાન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞના ફળને તથા સ્વર્ગની ગતિને પામે. હે બીજા ! જ્યાં મંધરોએ સેવન કરેલી ત્રિપુ નદી ઉત્તમ ગતિ

કે ત્યાં જઈ પાંચ રાત્રિ રહે તો ધણી સુવર્ણનું ઘન આપવાના ફળને પામે. દુઃખે ઢરીને
 પશું ન જવાય એવી વસિષ્ઠ ઋષિની વેદી પ્રત્યે જાય તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને તથા
 સ્વર્ગલોકને પામે. ઋષિકૃષ્ણને વિષે જઈ સ્નાન કરી દેવતા તથા પિતૃઓનું પૂજન કરે, તો
 સર્વ પાપથી મુક્ત થઈ ઋષિ લોકને પામે. બ્રહ્મતુંબ પ્રત્યે જઈ એક માત્ર પર્વત ચાકનું
 ભોજન કરતાં નિવાસ કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે. હે ધરવીર ! પ્રભાસ ના-
 મના તીર્થ પ્રત્યે જાય, તો સર્વ પાપથી મુક્ત થાય. દૃતિકા તથા મધ્યા નદીઓનાં બે તીર્થને
 વિષે જઈ સ્નાન કરે તો અગ્નિ-ગ્રામ અને અતિરાત્ર નામના યજ્ઞો કરવાના ફળને પામે.
 ત્રિકા તીર્થ પ્રત્યે જઈ તેમાં સ્નાન કરે તો શ્રેષ્ઠ વિદ્યાને પામે ને સર્વ પાપનો નાશ કરે
 એવા શ્રેષ્ઠ આશ્રમને વિષે ઉપવાસયુક્ત થઈ એક રાત્રિ રહે તો ઉત્તમ લોકને પામે, ને એક
 માસ ઉપવાસ કરીને રહે તો સર્વ પાપથી મુક્ત થઈ ધણી સુવર્ણનું ઘન આપવાના
 ફળને પામે તથા પોતાથી પૂર્વનાં દશ તથા પોતા પછીનાં દશ યુગને નરકમાંથી ઉદ્ધારે.
 બ્રહ્માએ સેવન કરેલી વેતસિકા નામની નદી પ્રત્યે જઈ તેમાં સ્નાન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ
 કરવાના ફળને તથા શુભચાર્યપણાને પામે છે. સિદ્ધોએ સેવન કરેલા મુદ્ગરિકા નામના તીર્થને
 વિષે જઈ સ્નાન કરે તો શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપને પામે છે. બ્રહ્મચર્ય વ્રતવાળા અને છત્રેદ્રિય પુરૂષ
 બ્રહ્મણી નામના તીર્થ પ્રત્યે જાય તો કમળના પુષ્પ સરખા વર્ણવાળા વિમાનમાં એસીને
 બ્રહ્મલોકને વિષે જાય છે. હે શ્રેષ્ઠ જુદિમાન બીષ્મ ! પવિત્ર, સિદ્ધોએ સેવન કરેલાં, જેમાં
 દેવતા સહિત બ્રહ્મા સદૈવ વિરાજમાન રહે છે એવાં, પુરૂષ જેની સીધ કરવા મારે કે અર્ધો
 પાપથી મુક્ત થાય તથા જેમાં પ્રવેશ કરવાથી સર્વ પાપથી મુક્ત થઈ એવાં અને જેમાં પૃથ્વી-
 માંનાં સર્વ તીર્થો રહે છે એવાં નૈમિષારણ્યમાં જઈ એક માસ પર્વત નિવાસ કરી ત્યાંનાં
 તીર્થને વિષે સ્નાન કરે તો ગ્રામેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પમાય છે, તથા પોતાનાં સાત યુગને
 ઉદ્ધાર થાય છે. મરીને પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરે તો ઇચ્છિત એવા સ્વર્ગ પ્રત્યે
 જઈ ધર્મ પામે છે. કારણ તે સ્થાન સદૈવ પવિત્ર અને અવિનાશી છે. જ્યાં મંચાશુ ઉત્પન્ન
 થાય છે તે ગંગોદ્ગોહ તીર્થ કહેવાય છે ત્યાં જઈ તેમાં સ્નાન કરીને ત્રણ ઉપવાસ કરે
 તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામી બ્રહ્માનંદવાન થાય છે. સરસ્વતીને તટે જઈ સ્નાન કરી
 દેવતા તથા પિતૃઓનું તર્પણ કરે તો અવિનાશી એવા લોકમાં જઈ ધર્મ પામે છે, બ્રહ્મ-
 ચર્યવ્રતવાળા અને સ્થિર મનવાળા પુરૂષ બ્રાહ્મણ નામની નદી પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરીને એક
 રાત્રિ નિવાસ કરે, તો સ્વર્ગ લોકને તથા દેવસત્ર નામના યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે છે. પિતૃ
 તથા દેવતાનું પૂજન કરવામાં તરફર એવો પુરૂષ પવિત્ર એવી કૃષિવતી નામની નદીને વિષે
 જઈ સ્નાન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે છે. વિમળાસીક નામના ક્ષેત્ર પ્રત્યે
 જઈ એક રાત્રિ રહે તો સ્વર્ગ લોકમાં જઈ ધર્મ પામે છે. હે બારત ! મનુષ્ય જ્યાં પોતાના
 આકરે તથા અગ્નિદેવને સહિત રામચંદ્રે પોતાના દેહનો ત્યાગ કરીને સ્વધામ મધ્યા ઉત્તા
 એવા સરયુજીને વિષે ગ્રામતાર નામના તીર્થમાં જઈ સ્નાન કરી રામચંદ્રનું આન કરે તો
 સર્વ પાપથી મુક્ત થઈ સ્વર્ગ લોકમાં રહી ધર્મ પામે છે. સરયુ નદીમાં રામતીર્થ છે તેમાં
 સ્નાન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે છે તથા પોતાના યુગને પવિત્ર કરે છે.
 ત્યાંજ કલ્યાણકર્મ નામનું તીર્થ છે તેમાં સ્નાન કરે તો એક દળરે ધણી ઘન આપવાના
 ફળને પામે છે. મર્ચલી કલ્પમ એવા જર્ણસ્થાન પ્રત્યે જાય તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે છે.

પછી ક્રોટિતીર્થને વિષે જઈ સ્નાન કરીને કાર્તિકસ્વામીનું પૂજન કરે, તો એક હજાર ગાયનું દાન આપવાના ફળને પામે તથા મનુષ્ય મોટા તેજસ્વી થાય. કાશીપુરી પ્રત્યે જઈ વૃષભધ્વજ મહાદેવજીનું પૂજન કરીને કપિવાહુદેને વિષે સ્નાન કરે, તો રાજસ્ય યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે છે ને ત્યાં અવિમુક્ત નામના શિવજીનાં દર્શન કરે તો બ્રહ્મહત્યાદિ દોષથી પણ મુક્ત થાય ને કદી પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરે, તો મેક્ષ પામે એમાં સંશય નથી. જ્યાં મંગાજી અને ગોમતીજીનો સમાગમ થાય છે, જે માંકડેય ઋષિનું તીર્થ કહેવાય છે, ત્યાં જઈ તેમાં સ્નાન કરે, તો અગ્નિષ્ટોમ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે તથા પોતાનાં સર્વ કુળને નરકમાંથી ઉદ્ધારે છે. બ્રહ્મચર્ય વ્રતવાળો અને સ્થિર ચિત્તવાળો મનુષ્ય ગયાજી પ્રત્યે જાય, તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે તથા પોતાના કુળનો ઉદ્ધાર કરે ને ત્યાં ત્રણ લોકમાં વિખ્યાત એવો અક્ષયવટ છે તે પ્રત્યે જઈ પિતૃઓનું શ્રાદ્ધ કરે તો તેના પિતૃઓને કાષ્ઠ દિવસ નાશ ન પામે એવું સુખ મળે. મંગાજીને વિષે સ્નાન કરીને પિતૃ તથા દેવતાઓનું તર્પણ કરે તો અક્ષય લોકને પામે તથા પોતાના કુળનો પણ ઉદ્ધાર કરે. ધર્મારણ્યને વિષે બ્રહ્મસર છે તે પ્રત્યે જઈ તેમાં સ્નાન કરીને બ્રહ્માએ તેમાં ઉભા કરેલા યૂપની પ્રદક્ષિણા કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે. જમનમાં પ્રસિદ્ધ એવો ધેનુક નામનો પર્વત છે તે પ્રત્યે જઈ ગાયની કીમત બરોબર તીલ બ્રાહ્મણને આપે તો સર્વ પાપથી ચંદ્રલોકને પામે ને હે બીષ્મ ! તે પર્વતને વિષે એક મોટું ચિન્હ છે તે એ કે, વાછરડા સહિત કપિશા ગાયનાં પગલાં અઘાપિ દેખાય છે માટે તેને સ્પર્શ કરે તો તેનાં જે કંઈ પાપ હોય તે સર્વ નાશ પામે. હે બુદ્ધિમાન ! મહાદેવજીના ગૃધ્રવટ નામના સ્થાનક પ્રત્યે જઈ પોતાના શરીર ઉપર ભસ્મ ચોપડીને મહાદેવજીનું દર્શન કરે તો તે પુરૂષ બ્રાહ્મણ હોય તો બાર વર્ષ પર્વત વ્રત કરવાના ફળને પામે, ને કદી તે ઇતરજાતનો હોય તો સર્વ પાપથી મુક્ત થાય. જેમાં અનેક તરેહના શબ્દ થયા કરે છે તથા ગાયત્રીનું સ્થાનક છે એવા ઉદ્યંત નામના પર્વત પ્રત્યે જઈ સંખ્યા કરે તો બાર વર્ષ પર્વત સંખ્યા કરવાના ફળને પામે છે. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! જમતમાં પ્રસિદ્ધ એવા સંભવદાર પ્રત્યે જાય તો પુનર્જન્મ પામે નહીં. હે બીષ્મ ! મનુષ્ય એ પ્રમાણે ગયાજીને વિષે સર્વ તીર્થાદિકનું સેવન કરતાં એક માસ પર્વત રહે તો પોતા સહિત પોતાના સાત કુળને પવિત્ર કરે એમાં સંશય નથી. હે બીષ્મ ! મનુષ્યોએ ધણા પુત્રો થાય એવી ઇચ્છા રાખવી કારણ ધણા પુત્રો હોય તો તેમાંથી એક પણ ગયાજીને વિષે જઈ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરે અથવા નીલ પરણાવે. દક્ષ પ્રત્યે જઈ તેમાં સ્નાન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞના ફળને તથા શ્રેષ્ઠ સિદ્ધિને પામે છે. જ્યાં સાક્ષાત્ ધર્મ સદૈવ રહે છે એવા ધર્મપ્રસ્થ જઈ જમીનમાં કુવાને આકારે ખાડો કરી તેમાંથી નીકળેલા જળથી સ્નાન કરીને દેવતા તથા પિતૃઓનું તર્પણ કરે તો તેમાં સર્વ પાપથી મુક્ત થઈ સ્વર્ગ પ્રત્યે જાય. ત્યાંજ આત્મજ્ઞાનવાળા મતંગઋષિનું શોભાયમાન અને શ્રમ તથા લોકને નાશ કરે એવા આશ્રમ છે ત્યાં જાય તો ગાયોના વજ્ર કરાવવાના ફળને પામે ને ત્યાંજ ધર્મનું સેવન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે. શ્રેષ્ઠ એવા બ્રહ્માના સ્થાનક પ્રત્યે જઈ બ્રહ્માનું દર્શન કરે તો રાજસ્ય તથા અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે. હે બીષ્મ ! તીર્થયાત્રા કરનાર મનુષ્ય રાજગૃહ નામના તીર્થને વિષે જઈ સ્નાન કરે તો કશીવાન નામના ઋષિ સરખા સુખને પામે ને ત્યાં ચક્રિણીના પ્રસાદનું ભોજન કરે તો તે દેવીની કૃપાએ

હરી અઘડાત્માના દોષથી મુક્ત થાય છે. હે ભારત ! અશ્વિનામ નામના તીર્થ પ્રત્યે જઈ એક રાત્રિ રહે તો એક હજાર ગાયનું દાન આપવાના ફળને પામે, ને તે તીર્થના જળનું પાન કરે તો તેને સર્વે દંડ ક્ષેપો દોષ તો પશ્ચુ ઝર ચડે નહીં. બ્રહ્મર્ષિ મૌતમના પ્રિય વન પ્રત્યે જઈ અઘડાત્માના તળાવને વિષે સ્નાન કરે તો પરમ મતિને પામે ને તે જાપિના આશ્રમ પ્રત્યે જઈ તો શરીરની શોભાને પામે. ને આશ્રમ પાસે ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ એવું ઉદ્યાન નામનું તીર્થ છે તેને વિષે જઈ સ્નાન કરે તો અશ્વમેધ કરવા જેટલું ને એક રૂપ છે તે પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરે તો વિપ્લવલોકને પામે. મનુષ્યના સર્વ પાપનો નાશ કરે એવા વિનયન ક્ષેત્ર પ્રત્યે જઈ તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને તથા ચંદ્રલોકને પામે છે. હે બીખ ! સર્વ તીર્થનાં જળે હરી ઉત્પન્ન થયેલી મંડુકી નામની નદીને વિષે જઈ સ્નાન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને તથા સુર્યલોકને પામે. ત્રણ લોકમાં વિખ્યાત એવી વિસલ્યા નામની નદીને વિષે જઈ સ્નાન કરે તો અશ્વિનામ નામના યજ્ઞ કરવાના ફળને તથા સ્વર્ગને પામે એમાં સંશય નથી. અશ્વિવંશ નામના વનને વિષે જઈ તો ગુલ્ફકાના લોકને પામી તેમની સાથે હર્ષ પામે એમાં સંદેહ નથી. સિદ્ધોએ સેવન કરેલી કંપના નામની નદીને વિષે જઈ સ્નાન કરે તો પુરુષ અશ્વિ સરખો પ્રકાશમાન યજ્ઞ સ્વર્ગને પામે. માહેશ્વરી ધરાને વિષે જઈ સ્નાન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે તથા પોતાના કુળનો ઉદ્ધાર કરે અને કદી દુષ્ટ મતિને પામે નહીં તેમજ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે. હે બીખ ! બ્રહ્મર્ષિ વ્રતવાન અને સ્થિર મનવાળો પુરુષ, મહાદેવજીનું સોમપદ નામનું તીર્થ છે તેમાં સ્નાન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે. તે સોમપદ તીર્થની પાસે પૂર્વે કુર્મરૂપ વિષ્ણુએ કરોડ તીર્થોને બેમાં કર્યા હતાં માટે તે તીર્થનું નામ કૌટીલીય છે. તેને વિષે જઈ સ્નાન કરે તો સૂર્ય સરખો પ્રકાશમાન યજ્ઞને વિષ્ણુલોકને પામે. હે ભારત ! જ્યાં વિષ્ણુ ભગવાન સદૈવ સાનિધ્ય વિરાજમાન રહે છે ને બ્રહ્માદિ દેવતાઓ તપ કરવા રૂપ દ્રવ્યવાળા ઋષિઓ, બાર સૂર્યો, આઠ વસુ તથા અશ્વિનાર રૂદ્ર શાશિઆમ રૂપ જનાર્દન ભગવાનની ઉપાસના કરે છે, ત્યાં નારાયણના સ્થાનક પ્રત્યે જઈ અવિનાશી ભગવાનનું દર્શન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને તથા વિષ્ણુલોકને પામે. તે નારાયણ સ્થાન પ્રત્યે જઈ ચારે સમુદ્રનું જળ રહ્યું છે એવા અને સર્વ મનુષ્યનાં પાપનો નાશ કરે એવા ઉપદાન નામના રૂપ પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરે તો કુર્મલિને પામે નહીં. વરુદ નામના સદાશિવ વિરાજમાન છે તેમનું દર્શન કરે તો જેમ મેઘ વમરના આકાશમાં ચંદ્ર શોભે તેમ શોભાયમાન થાય. જાતિસ્મર નામના તીર્થને વિષે જઈ સ્નાન કરે તો આત્મસ્વરૂપને જાણે. માહેશ્વરપુર પ્રત્યે જઈ એક ઉપવાસ કરે તો હસ્તિજાત કમળને પામે. દેહવાન છવ ભગવાનના સ્થાનક પ્રત્યે જઈ તેનાં દર્શન કરે તો દુષ્ટ મતિને પામે નહીં. સર્વ પાપનો નાશ કરે એવા વિશ્વામિત્રના આશ્રમ પ્રત્યે જઈ કૌશિકી નામની નદીને વિષે સ્નાન કરે તો રાજસ્ય યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે.

હે બીખ ! દેહવાન છવ ચંપકારૂપ નામના વન પ્રત્યે જઈ એક રાત્રિ રહે તો એક હજાર ગાયનું દાન આપવાના ફળને પામે. જેઠિય નામના તીર્થ પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરી એક રાત્રિ રહે તો હજાર ગાયનું દાન આપવાના ફળને પામે છે. ત્યાં મોટી કતિવાળાં પાર્વતી સહિત મહાદેવજી વિરાજમાન છે તેનું દર્શન કરે તો મિત્રાવરૂપના લોકને પામે. ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ કરીને રહે તો અશ્વિનામ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે. સ્થિર ચિત્તવાળો અને નિયમ

પ્રમાણે આહાર કરનાર મનુષ્ય કન્યાસંવેષ નામના તીર્થ પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરે તો મનુષ્ય-
તિરૂપ મનુના લોકને પામે ને ત્યાં કંઈ પણ દાન આપે તો અક્ષય પુણ્યને પામે એમ સ્થિર
વ્રતવાળા ઋષિઓ કહે છે. ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ એવા નિર્વાર નામના તીર્થને વિષે જઈ
સ્નાન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે. બ્રહ્મર્ષિઓએ સેવન કરેલા દેવદૂત નામના
તીર્થને વિષે જઈ સ્નાન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે તથા પોતાના મુળને
નરકમાંથી ઉદ્ધારે. જે હવે પ્રત્યે મહાત્મા વિદ્યામિત્ર ઋષિ પરમ સિદ્ધિને પામ્યા હતા તે હવે
તેમનો જ કહેવાય છે, તે પ્રત્યે જઈ એક માસ નિવાસ કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને
પામે, ને તેમાં સ્નાન કરે તો ધણું સુવર્ણનું દાન આપવાના ફળને પામે, પણ દુર્ગતિને
પામે નહીં. હે શરવીર ! મોટા આશ્રમવાળા પુરુષોને નિવાસ કરવા લાયક એવા કુમાસ્તીર્થ
પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે એમાં સંશય નથી. ત્રણલોકમાં
વિખ્યાત એવા અગ્નિધારા નામના તીર્થને વિષે જઈ સ્નાન કરીને, જમતના ઇશ્વર મહા-
દેવજનું દર્શન કરે તો અગ્નિષ્ટોમ નામના યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે. હે બીજા ! મનુષ્ય
મેરૂ પર્વતની પાસે બ્રહ્માના તીર્થને વિષે જઈ સ્નાન કરે તો અગ્નિષ્ટોમ યજ્ઞ કરવાના
ફળને પામે. બ્રહ્માના સરોવરના જળના પ્રવાહથી ઉત્પન્ન થયેલું ત્રણ લોકમાં વિખ્યાત
કુમારધારા નામનું તીર્થ છે તે પ્રત્યે જઈ તેમાં સ્નાન કરે તો પોતાના આત્મકર્મને દૂતારી
કરે ને ત્યાં ઉપવાસ કરે તો બ્રહ્મચર્યાના દોષથી મુકાય. હે ધર્મશ ! તીર્થનું સેવન કરનાર
મનુષ્ય ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ એવા પાર્વતીના શિખર પ્રત્યે જઈ રતનકુંડમાં સ્નાન કરે તો
અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને તથા ઇંદ્રના લોકને પામે. બ્રહ્મચર્ય વ્રતવાળા અને સ્થિર મન-
વાળો મનુષ્ય, તામ્રારણ્ય નામના તીર્થને અથવા નંદિનીને વિષે દેવતાઓએ સેવેલા એક દૂધ
છે તે પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરે તો નરમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે. હે બીજા ! કૌશિકી તથા
અરણ્યા નદીઓનો સંગમ થાય છે તેનું શબ્દિસંગમ એવું નામ છે તે પ્રત્યે જઈ તેમાં
સ્નાન કરી ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરીને રહે તો સર્વ પાપથી મુકાય. ઉર્વશીના તીર્થ સેવના-
શ્રમ તથા કુંભકર્ણના આશ્રમ પ્રત્યે જઈ, તો પૃથ્વીને વિષે માન્ય થાય. બ્રહ્મચર્ય વ્રતવાળા
પુરુષ, કોમલમુખ નામના તીર્થ પ્રત્યે જઈ તેમાં સ્નાન કરે તો આત્મસ્વરૂપને જાણે. શ્રાદ્ધદીને
વિષે જઈ સ્નાન કરે, તો તે દૃતકૃત્ય તથા પવિત્ર થઈને ઇંદ્રલોકને પામે. પવિત્ર એવા ઋ-
ષિદ્વીપ પ્રત્યે જઈ સરસ્વતીને વિષે સ્નાન કરે તો વિમાનમાં બેસે અને અત્યંત શ્રેયસ્પ્રમાણ
થાય. મુનિઓએ સેવેલા હિદાલક નામના તીર્થને વિષે જઈ સ્નાન કરે તો સર્વ પાપથી મુક્ત
થાય. બ્રહ્મર્ષિઓએ સેવેલા મહા પવિત્ર ધર્મતીર્થને વિષે જઈ સ્નાન કરે તો અશ્વમેધ
યજ્ઞના ફળને પામે તથા વિમાનમાં બેસી ગતિ કરે. અંબાપુરીને વિષે જઈ બાળીશ્વરીના
જળથી તર્પણ કરે તો તે પુરુષ દંડાત્ત પ્રત્યે જઈ અને તેને એક હજાર માનનું દાન
આપવાનું ફળ મળે.

अथ चंपां समासात् शिवोत्थानं कृतो कः ।

वंदार्चनमभिगत्वा तु गासद्वलफलं लभेत् ॥

इति श्रीमहाभारते कनकद्वि तीर्थयात्राપર્વણિ પુસ્કસ્વતીર્થયાત્રાસં
ગુર્જરયાત્રાયાં ચતુરસ્રીનિષ્કર્યે ડહ્યાયઃ ॥ ૮૪ ॥

અધ્યાય ૮૫ મો. તીર્થયાત્રા કૃણ હચ્ચન.

કલ્પ ઉવાચ—અથ સંઘર્ષા સમાસાય સંઘર્ષ તીર્થમુચ્ચત્તમં ।

ઉપસ્થાપ્ય મરો વિદ્યાં લભતે નાત્ર સંઘર્ષઃ ॥૧॥

પુણસ્ત્ય કહે છે—હે બ્રહ્મા ! ઉત્તમ એવા સંઘર્ષ નામના તીર્થ પ્રત્યે જઈ સંઘર્ષ કરે તો વિદ્યાને પામે એમાં સંઘર્ષ નથી. પર્વે મનુષ્યોએ રામના પ્રભાવથી કરેલા લોકોત્થ નામના તીર્થને વિષે જઈ સ્નાન કરે તો ધણી સુવર્ણનું દાન આપવાના ફળને પામે. કસ્તોયા નામની નદી પ્રત્યે જઈ તેમાં સ્નાન કરીને ત્રણ દિવસ પર્વત ઉપવાસ કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે. હે બ્રહ્મા ! જંગા તથા મધુદ્રો ન્યાં સંજમ થાય છે તે પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરે તો દસ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે. જંગાના સામા કિનારા પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરી ત્રણ દિવસ નિવાસ કરે તો સર્વ પાપથી મનુષ્ય મુક્ત થાય. પછી તે મનુષ્ય સર્વ પાપ નાશ કરનારી વૈતરણી પ્રત્યે જઈને વિરજ નામના તીર્થમાં સ્નાન કરે તો ચંદ્ર સરખી શોકાને પામે તથા સર્વ પાપથી મુક્ત થઈ અને એક હજાર ગાયનું દાન આપવાના ફળને પામે. શોણ અને જ્યેષ્ઠિરથીના સંજમને વિષે જઈ સ્નાન કરીને દેવતા તથા પિતૃઓનું તર્પણ કરે તો અગ્નિષ્ટોમ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે. જ્યાં શોણ તથા નર્મદા બૃહા પડે છે ત્યાં વંકમુક્ત નામનું તીર્થ છે તેમાં સ્નાન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે. હે બ્રહ્મા ! કાશ્યા નામની પુરિને વિષે ક્ષપ્ત નામના તીર્થને વિષે જઈ સ્નાન કરીને ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ તથા એક હજાર ગાયનું દાન આપવાના ફળને પામે. પેતાના કુળનો ઉદાર કરે ને ત્યાંજ કૃણ નામનું તીર્થ છે તેમાં સ્નાન કરે તો અગ્નિધાર બળદનું દાન આપવાના ફળને પામે. પુષ્પાવતી નામની નદીને વિષે જઈ સ્નાન કરી ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ કરે તો હજાર ગાયનું દાન આપવાના ફળને પામે તથા પેતાના કુળનો ઉદાર કરે. હે બ્રહ્મા ! ગદરિકા તીર્થ પ્રત્યે જઈ તેમાં સ્નાન કરે તો ધણી આકુષ્મને પામે ને હેમટ સ્વર્ગ લેઈકને પામે. બ્રહ્મીરથીને વિષે સ્નાન કરનાર પુરુષ ચંપાનચરીને વિષે જઈ દંડ નામના તીર્થને વિષે સ્નાન કરે તો એક હજાર ગાયનું દાન આપવાના ફળને પામે. મહા પવિત્ર એવી લપેટિકા નામની નદી પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે ને તેની સર્વ દેવતાઓ પૂજા કરે. પરશુરામે સેવન કરેલા મહેન્દ્ર પર્વત પ્રત્યે જઈ ત્યાં જ સમતીર્થ છે તેને વિષે સ્નાન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે. લાંબ ચતંગ ક્ષપિનું કેદાર નામનું તીર્થ છે તેને વિષે સ્નાન કરે તો હજાર ગાયનું દાન આપવાના ફળને પામે. શ્રી પર્વતને વિષે જઈ ત્યાંની નદીના જળનો સ્પર્શ કરી મહાદેવનું પૂજન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે. શ્રીપર્વતને વિષે પાર્વતી સહિત શિવ વિરાજમાન રહે છે ને ત્યાં હેમનો કહેલો દેવહૃદ છે તેમાં સ્નાન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞના ફળને તથા પરમ સિદ્ધિને પામે. ક્ષપ્ત નામના પર્વતને વિષે જાય તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે તથા સ્વર્ગમાં જઈ ઉર્ધ્વ પામે. અપ્સરાઓના મણુએ સેવેલી કાવેરી નામની નદીને વિષે જઈ સ્નાન કરે તો એક હજાર ગાયનું દાન આપવાના ફળને પામે. તીર્થયાત્રા કરવામાં તત્પર એવો પુરુષ સમુદ્રના કિનારા પ્રત્યે કન્યાતીર્થ છે તેને વિષે જઈ સ્નાન કરે તો સર્વ પાપથી મુક્ત થાય. હે બ્રહ્મા ! સર્વ લોકમાં વિખ્યાત, સર્વ લોકોને નમસ્કાર કરવા લાયક અને સમુદ્રની યજ્ઞમાં

રહેલા ગોઠણ નામના તીર્થને વિષે બ્રહ્માદિ દેવતાઓ, ઋષિઓ, ભૂતો, યક્ષો પિતૃઓ મહોદય સર્પો સહિત કિન્નરો, સિદ્ધો, આરણ્યો, મંધર્વો, મનુષ્યો, નદિઓ, મનુદ્રો તથા પર્વતો છે ત્યાં જનાર પાર્વતીપતિ સદાશિવજીના મણના અધિપતિપણને પામે ને ત્યાં બાર દિવસ રહે તો નિર્મળ અંતઃકરણ થાય. ત્રણ લોકમાં વિખ્યાત ગાયત્રીતીર્થ જઈ ત્રણ દિવસ રહે તો એક હજાર ગાયનું દાન આપવાના ફળને પામે, પણ બ્રહ્મજી જાતિ વગરનો મનુષ્ય ગાયત્રીનો પાઠ કરે પણ સારો ઉચ્ચાર થાય નહીં તેથી તેના ફળને પામે નહીં. દુર્લભ એવી સંવત્ નામના બ્રહ્મજીની વાવ પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરે તો શ્રેષ્ઠ ફળને પામે તથા સારા ભાગ્યવાળો થાય. વેણુ નામની નદીને વિષે જઈ સ્નાન કરીને ત્રણ ઉપવાસ કરે તો મયૂર તથા હંસ જોડેલા વિમાનને પામે, સિદ્ધોએ સેવન કરેલી ગોદાવરી પ્રત્યે જાય તો ગોમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને તથા વાસુકિના ઉત્તમ લોકને પામે. વેણુ નામની નદીના સંજમને વિષે સ્નાન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે, વરદા નામની નદીના સંજમને વિષે સ્નાન કરે તો એક હજાર ગાયનું દાન આપવાના ફળને પામે. બ્રહ્મસ્થાન પ્રત્યે જઈ ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરે તો હજાર ગાયનું દાન આપવાના ફળને તથા સ્વર્ગ લોકને પામે. બ્રહ્મચર્ય વ્રતવાન સ્થિર મનવાળો પુરુષ, કુશલ્લવ નામના તીર્થને વિષે જઈ સ્નાન કરીને ત્રણ દિવસ નિવાસ કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞના ફળને પામે. કૃષ્ણવેણુ નામની નદીના જળથી ઉત્પન્ન થયેલા દેવતાઓના અરણ્ય નામના હૃદને વિષે જઈ સ્નાન કરે તો ધણી પુણ્યને પ્રાપ્ત થાય. જ્યાં પૂર્વે ઇંદ્ર સેા અશ્વમેધ યજ્ઞ કરીને સ્વર્ગ લોક પ્રત્યે ગયો ત્યાં જાતિસ્મર નામનો હૃદ છે તે પ્રત્યે જવાથી જ અગ્નિષ્ટોમ યજ્ઞ કરવાના ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. સર્વ હૃદને વિષે સ્નાન કરે તો એક હજાર ગોદાન આપવાના ફળને પામે. નદિઓમાં શ્રેષ્ઠ પયોષ્ણી નામની નદી પ્રત્યે જઈ તેમાં સ્નાન કરે તો એક હજાર ગાયનું દાન આપવાના ફળને પામે.

તીર્થયાત્રા કરનાર પુરુષ દંડકારણ્ય પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરે તો એક હજાર ગોદાનના પુણ્યને પામે. શરભંજ તથા મહાત્મા શુકદેવજીના આશ્રમે જાય તો હઠી દુર્જનિને પામે નહીં અને પોતાના કુળનો નરકમાંથી ઉદ્ધાર કરે એમાં સંશય નહીં. દેહવાન જીવ પરશુરામે સેવન કરેલા ચર્પારિક નામના તીર્થને વિષે જઈ સ્નાન કરે તો ધણું સુવર્ણનું દાન આપવાના ફળને પામે. સપ્ત ગોવર નામના તીર્થ વિષે જઈ સ્નાન કરે તો મહોદય પુણ્યને તથા સ્વર્ગ લોકને પામે. સ્થિર ચિત્તવાળો અને સૂક્ષ્મ આદાર કરનાર દેવપથ પ્રત્યે જાય તો દેવયજ્ઞ કરવાના ફળને પામે. તુંગારણ્ય પ્રત્યે અવશ્ય જવું કારણ પૂર્વે સારસ્વત નામના ઋષિએ બ્રહ્મજીને જે વેદ બણાવ્યા હતા તે નાશ પામી ગયા ત્યારે અગ્નિરાના પુત્ર બૃહસ્પતિએ બ્રહ્મજીના ઉત્તરીય વસ્ત્રમાં ગુપ્ત રહીને એક ઓઠારનો ઉચ્ચાર કર્યો હતો તે સાંભળી સર્વ ઋષિઓને સૌ સૌના વેદ યાદ આવ્યા, ત્યારે બીજા કેટલાક ઋષિઓ, દેવતાઓ, વરુણ, અગ્નિ પ્રજાપતિ, નારાયણ, મહાદેવજી તથા મહોદી કાંતિવાળા બ્રહ્માએ આવીને ભૃગુઋષિને વેદે કરી યજ્ઞ કરવા કહ્યું, ત્યારે અગ્નિકુંડમાં ઘૂત હોમી વિધિપૂર્વક યજ્ઞ કર્યો હતો. પછી સર્વ દેવતા તથા ઋષિઓ પોતપોતાના ધ્યાનક પ્રત્યે ગયા. એ તુંગારણ્ય ક્ષેત્રને વિષે કોઈ પુરુષ અથવા બી પ્રવેશ કરી એક માસ પર્વત નિવાસ કરે તો બ્રહ્મલોકને પામે તથા પોતાના કુળનો ઉદ્ધાર કરે. મેધાવિક નામના તીર્થને વિષે જઈ દેવતા તથા પિતૃઓનું તર્પણ કરે તો અગ્નિષ્ટોમ યજ્ઞ કરવાના ફળને તથા સ્મરણશક્તિ અને ઉત્તમ એવી શુદ્ધિને પામે. ત્યાં કાલંબર નામના

પર્વતને વિષે દેવદા છે તેમાં જ્ઞાન કરે તો એક હજાર માથનું દાન આપવાના ફળને પામે, ને તે તીર્થમાં જઈ અત્યંત સુખને પામે, એમાં સંશય નથી. સર્વ પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ ત્રિશુલ પર્વતને વિષે મંદાકિની નામની નદીમાં જઈ જ્ઞાન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને તથા પરમ મતિને પામે. હે બીજા ! ત્યાં કાર્તિકેશ્વરી સદેવ વિરાજમાન રહે છે એવા ભર્તૃસ્થાન પ્રત્યે જવાથી ગ્રેહોટો સિદ્ધ થાય. કાર્તિકેશ્વરને વિષે જઈ સ્નાન કરે તો એક હજાર માથનું દાન આપવાના ફળને પામે. ત્યાંથી પૂર્વ દિશા તરફ જ્યેષ્ઠસ્થાન પ્રત્યે જઈ મહા-દેવજીનાં દર્શન કરે તો ચંદ્ર સરખો નિર્મળ થાય. જ્યેષ્ઠસ્થાનની પાસે એક કૂપ છે જેમાં જમત્માં પ્રસિદ્ધ એવા ચાર સમુદ્રો રહ્યા છે તે પ્રત્યે જઈ તેના જળનો સ્પર્શ કરે તો પવિત્ર થઈને પરમ મતિને પામે.

પૂર્વે દક્ષરથ રાજાના પુત્ર રામચંદ્રના પગથી પાવન થયેલા ઝૂંઝવેરપુર પ્રત્યે જઈ તેમાં સ્નાન કરે તો સર્વ પાપથી મુક્ત થાય. હે બીજા ! બ્રહ્મચર્ય વ્રતવાળો અને શિશુર ચિત્તવાળો પુરુષ મંજાણ પ્રત્યે જઈ તેમાં જ્ઞાન કરે તો સર્વ પાપથી મુક્ત થઈને અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે. મહાદેવજીને નિવાસ કરવાનું મુંજવટ નામનું સ્થાન છે તે પ્રત્યે જઈ મહાદેવજીનું દર્શન કરીને પ્રદક્ષિણ કરે તો તેના મણુનો અધિપતિ થાય. મુંજવટની પાસે ગન્ધવી નદી છે તેમાં જઈ સ્નાન કરે તો સર્વ પાપથી મુક્ત થાય. હે બીજા ! ઋષિઓએ સ્તુતિ કરેલા પ્રયાગ પ્રત્યે જઈ, જેને વિષે બ્રહ્માદિ દેવતા, દિશાઓ, દિશાઓના દેવતા, લોકપાલો, સાધ્ય દેવતા, પિતરો, સનતકુમારાદિ શ્રેષ્ઠ ઋષિઓ, દોષ વગરના અંજિરાદિ બ્રહ્મર્ષિઓ, નાગો, પશ્ચિઓ, સિદ્ધો, સુર્વાદિ ગ્રહો, નદિઓ, સમુદ્રો, મંથરો. અપ્સરાઓ, તથા મહા સમર્થ હરિભગવાન વિરાજમાન છે. વળી જે પ્રયાગને વિષે ત્રણ અગ્નિના કુંડ છે જેની મધ્યમાંથી જન-હવી નામની ગંગા મોટા વેગથી નીકળી છે. વળી જે પ્રયાગને વિષે ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ અને સર્વ જમતને પવિત્ર કરનારી સૂર્યની પુત્રી યમુનાજી મંજાણ સાથે મળે છે. વળી તેમનો મધ્ય ભાગ પૃથ્વીની નાભિ કહેવાય છે. જે પ્રયાગ પૃથ્વીની નાભિને નીચેથી બાગ કહેવાય છે તે પ્રયાગ કંબળ અને અશ્વતર નામનું સ્થાન છે ને ત્યાં નાગોની ભોગાવતી નામની નદીરૂપ બ્રહ્માની વેદી છે ત્યાં મૂર્તિમાન દેવો, મૂર્તિમાન યજ્ઞો, ઋષિઓ, દેવતાઓ, સુર્વાદિ ગ્રહો તથા રાજાઓ ગ્રેહોટા યજ્ઞો કરીને બ્રહ્માની ઉપાસના કરે છે માટે પ્રયાગ સર્વ તીર્થ કરતાં અધિક પવિત્ર છે એમ શ્રેષ્ઠ ગુણો કહે છે. પ્રયાગ પ્રત્યે જવાથી અશ્વમેધ તેના નામનું કીર્તન કરવાથી પણ મૃત્યુરૂપ કાળ તથા સર્વ પાપથી મુક્ત થવાય છે, માટે પુરુષે તે તીર્થ પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરવું, તે રાજસૂય તથા અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળ રૂપ છે. વળી હે ભારત ! પ્રયાગની ભૂમિ, દેવતાઓને યજ્ઞ કરવાની હોવાથી અત્યંત પવિત્ર છે, વાસ્તે કોઈ પુરુષ ત્યાં જઈ થોડું પુણ્ય કરે તો પણ મહત્ત્વ થાય છે. હે બીજા ! તમારે કેદનાં વાક્યથી અશ્વમેધ લોકનાં વચનથી પ્રયાગને વિષે દેહ ત્યાગ કરવાની મતિ ત્યાગ કરવી નહીં કેમકે તેમાં સાંકડો અને દસ હજાર તીર્થોનું સાંજિખ્ય કહેવાય છે. હે બીજા ! પ્રયાગમાં મંજાણ અને યમુનાજીના સંમિશ્રમાં મનુષ્ય સ્નાન કરીને, ઋક, યજુ, સામવેદ તથા અધ્યાત્મ વિદ્યા બહુવાથી અને સદેવ સસ બાપણ કરવાથી જે ફળ થાય છે તે ફળ પામે છે. પ્રયાગમાં વાસુકિ નામનું ભોગ-વતી નામનું તીર્થ છે, તેમાં મનુષ્ય સ્નાન કરે તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે. ગંગામાં ત્રણ લોકને વિષે પ્રસિદ્ધ એવું હંસપ્તાન નામનું તીર્થ છે તેમાં જઈ મનુષ્ય

સ્નાન કરે તો દસ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાના ફળને પામે. હે બીજા ! કુરુક્ષેત્રને વિષે જે મંત્રા છે તે કરતાં કનખળને વિષે મંત્રા વિશેષ છે, અને તે કરતાં પણ પ્રયાગને વિષે અત્યંત વિશેષ છે. મનુષ્યે કંઈપણ પુણ્યનું કામ કર્યું ન હોય તોપણ કેવળ પ્રયાગ પ્રત્યે જઈ મંત્રામાં સ્નાન કરે તો મંત્રાના જળરૂપ અગ્નિ તેનાં સર્વ પાપરૂપ કટ્ટને બાળી ભસ્મ કરે એમાં સંશય નથી. મનુષ્યને સતયુગમાં સર્વ તીર્થયાત્રા કરવાથી જે ફળ થતું હતું તે ફળ ત્રેતાયુગમાં પુષ્કરજળની યાત્રા કરવાથી તથા દ્વાપરમાં કુરુક્ષેત્રની યાત્રા કરવાથી થાય છે. અને કળિયુગમાં પ્રયાગ મંત્રામાં સ્નાન કરવાથી તે ફળ થાય છે. હે બીજા ! મનુષ્યે પુષ્કરજળમાં તપ કરવું, મહાલયને વિષે દાન આપવાં તથા યજ્ઞ કરવા અને ભૃમુતુંજને વિષે અનશનવ્રત કરવું એવો શુદ્ધિમાન પુરુષનો મત છે. કોઈ પુરુષ પુષ્કરજળ, કુરુક્ષેત્ર, મંત્રાજળ તથા મગધ દેશમાંનાં તીર્થોમાં સ્નાન કરે તો તે પોતાથી પ્રથમનાં તથા સાત કુળને નરકમાંથી તારે. તેમાં પણ મંત્રાજળ તો પોતાના નામનું કીર્તન કરનાર મનુષ્યના પાપને ટાળે છે, ને કોઈ તેનું દર્શન કરે, તો તેને કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય છે, કોઈ તેમાં સ્નાન કરે અથવા તેના જળનું પાન કરે, તો તેનાં સાત કુળને પણ પવિત્ર કરે છે. વળી હે બીજા ! કોઈ પુરુષ મંત્રામાં સ્નાન કરે તો તેના શરીરનાં જેટલાં અસ્થિને મંત્રાના જળનો સ્પર્શ થાય તેટલાં વર્ષ સુધી તે સ્વર્ગમાં રહી આનંદ પામે. હે બીજા ! મેં તમને જેમનું સેવન કરવાથી મનુષ્ય પુણ્યને તથા સ્વર્ગ લોકને પામે છે એમ કહ્યું તે સર્વ તીર્થો તથા સ્નાનકોમાંથી કોઈપણ, જેમ કેશવ ભગવાનથી શ્રેષ્ઠ દેવતા તથા બ્રહ્માજી કરતાં અન્યગતિ શ્રેષ્ઠ નથી, તેમ મંત્રાજળ કરતાં શ્રેષ્ઠ નથી એમ બહાએ કહ્યું છે. જ્યાં મંત્રાજળ હોય, તેજ તપશ્ચર્યા કરવા લાયક વન અને તેજ સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ કરાવનાર ક્ષેત્ર બન્યું. હે બીજા ! મેં તમને જે તીર્થયાત્રાનું મહાત્મ કહ્યું તે બ્રહ્મણો, ભગવાદિ, પોતાના પુત્ર, સંબંધિ તથા શરણે આવેલા શિષ્યને કહેવું કારણ તે, ધન્ય, પવિત્ર, સ્વર્ગ લોકની પ્રાપ્તિ કરાવનાર, શ્રેષ્ઠ, પુણ્યની પ્રાપ્તિ કરાવનાર, રમણીય, પવિત્ર કરનાર, ધર્મની વૃદ્ધિ કરનાર મહોટા ઋષિયોને પણ ગુપ્ત તથા સર્વ પાપ નાશ કરનાર છે. કોઈ પુરુષ મેં કહેલા તીર્થના મહાત્મને બ્રહ્મણોની મધ્યમાં જણે, તો તે સર્વ પાપથી મુક્તિ સ્વગ પામે. વળી કોઈ પુરુષ શોભામય, સ્વર્ગ લોકની પ્રાપ્તિ કરાવનાર, પુણ્ય વૃદ્ધિ કરનાર, શત્રુઓનો નાશ કરનાર, કલ્યાણરૂપ શ્રેષ્ઠ સમૃદ્ધિ આપનાર અને સર્વ બીજાં મહાત્મ કરતાં શ્રેષ્ઠ એવા તીર્થના મહાત્મનો પાઠ કરે તો અપુત્ર હોય તે પુત્ર પામે તથા અધન હોય તે ધન પામે. વળી આ મહાત્મનો પાઠ કરવાથી ક્ષત્રિય પૃથ્વીના રાજ્યને, વૈશ્ય દ્રવ્યને, શૂદ્ર ઇચ્છિત કામનાને અને બ્રહ્મણ સર્વ શાશ્વત પારને પામે છે. વળી કોઈ પવિત્ર પુરુષ આ મહાત્મને શ્રવણ કરે તો તેને સ્વર્ગ લોકની પ્રાપ્તિ તથા ઘણી જાતિનું સ્મરણ થાય. હે બીજા ! મેં તમને તીર્થોનું મહાત્મ કહ્યું તેમાં જેટલાંક મનુષ્યથી જઈ શકાય એવાં તથા જેટલાંક ન જઈ શકાય એવાં પણ છે, માટે મનુષ્યને સર્વ તીર્થો પ્રત્યે જવા મરજી હોય તો જ્યાં જઈ શકાય ત્યાં જવું, ને ન જઈ શકાય એવાં હોય તેમની માનસિક યાત્રા કરવી, કારણ કે, જે તીર્થો ક્યાં તેમાં સ્નાન પૂર્વે આઠ વસુ, સાધ્ય દેવતા, બાર સુર, ઓગણ પચાસ વાયુ, અશ્વનીકુમાર તથા પોતાના આત્માના કલ્યાણની ઇચ્છાવાળા અને વેદરૂપ કલ્પવૃક્ષના અશ્રિત ઋષિઓએ તીર્થ કર્યા છે, માટે હે કુરુક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રેષ્ઠતત્વાન બીજા ! તમે પણ મેં

જે લગ્નને તીર્થયાત્રા કહેવાય તે વિધિ જો, તે વિધિથી પુરુષે કરી પુરુષની જીવિ કરતાં તીર્થો પ્રત્યે જાઓ. શાસ્ત્રવેદો સત્પુરુષ હોય છે, તેમને ઇન્દ્રિયોના નિયમ, આસ્થા તથા શાસ્ત્રાવલોકન હોવાથી સર્વ તીર્થયાત્રા થાય છે, પણ કોઈ દિવસે વન નહીં કરનાર, આત્મજ્ઞાન વગરના, અપવિત્ર, ચોરી કરનાર તથા અવળી શુદ્ધિવાળા પુરુષને તીર્થ પ્રત્યે જઈ રવાના કરવું પ્રાપ્ત થતું નથી. હે બીજા ! નિરંતર ધર્મ જાણનાર અને સારી વર્તણૂકવાળા તમે તો, ધર્મનું સેવન કરીને, પિતા, પિતામહ તથા પ્રજિતામહાદિ પિતૃઓ, બ્રહ્માદિ દેવતાઓ અને ઋષિઓને સતોષની પ્રાપ્તિ થાય છે, માટે હે બીજા ! તમે દેવતાઓના બોલોને તથા આ પૃથ્વીને ત્રિમે અવિનાશી એવી મોટી કીર્તિને પામશો.

નારદજી કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે બીજાને કહીને, પ્રજાન થયેલા પુરુષરત્ન ઋષિ તેમની રજા સહ અંતર્ધ્યાન થયા. પછી હે યુધિષ્ઠિર ! શાસ્ત્રના તત્ત્વરૂપ અર્થને જાણનાર બીજા પુરુષરત્ન ઋષિથી તીર્થનું મહાત્મ્ય શ્રવણ કરી પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરી. મેં તમને જોઈ પ્રભાવ છેલ્લું આવે છે એવી મહા પવિત્ર અને સર્વ પાપનો નાશ કરે એવી તીર્થયાત્રા કરી. મારા કહેવા પ્રમાણે વિધિથી કોઈ પુરુષ તીર્થયાત્રા કરે તો તે મૃત્યુ પામ્યા પછી એકસો અન્વમેષ થતો કરવાના ફળને પામશે. હે રાજા ! તમને તીર્થયાત્રા કરવાથી બીજા કરતાં પણ આઠ ગણ ફળ થશે, કારણ તમે આ સર્વ ઋષિઓને સાથે લઈ જશો તીર્થોમાં રાક્ષસો થણા રહે છે, તેઓ મોટા રાજાઓ પણ જઈ શકતા નથી, પણ તમે જશો એમાં શંકા નથી. હે ભાસ્ત ! મેં તમને આ તીર્થ મહાત્મ્ય કહ્યું તે કોઈ પુરુષ પ્રાતઃકાળમાં ઉઠીને રમરણ કરે તો સર્વ પાપથી મુક્તિ. આ તમારી જાણે જેઠેલા ઋષિ વાદિમજી, કમ્પ, દત્તાત્રિ કુંડલર, વિન્દ્યમિત્ર, ગૌતમ, અસિત, દેવળ, ચાક્રાક, ગાન્ધર્વ, જરદાજ, વિસજ, ઉદ્દિલક પુત્ર સંહિત કૌનક, વ્યાસજી, દુર્વાસા તથા મોટા તપવાળા જાણી તમારી તીર્થ પ્રત્યે જવાની વાટ જોઈને રહેલા છે માટે તમે એમના સંહિત તીર્થયાત્રા પ્રત્યે જાઓ. વળી હે મહારાજા ! અમંજિત લેખવાળા મહા લોભક તમારી સાથે આવશે તેના તથા મારા સંહિત તમે તીર્થયાત્રા પ્રત્યે જાઓ, કારણ કે કરીને તીર્થયાત્રા કરે તો તેથી બીજાની પેઠે મોટી કીર્તિને પામશે કેમકે તમે ધર્માત્મા થવાથી તમારું પુરુષ સ્વ સ્વરૂપ છે અને સ્વધર્મે કરીને જાઓ છો. વળી તમે સર્વ રાજાઓમાં જિજિરશ તથા પ્રસિદ્ધ એવા રામચંદ્રની મારફત સર્વ સરખા જાઓ છો. તમે મનુ, છંદાગુ, મોટા વજ્રવાળા પુરુષ તમારે વેળા પુત્ર પૃથુ સરખા વિખ્યાત છો. જેમ પૂર્વે વજ્રધરનો નાશ કરનાર સર્વ દેવતાઓનો રાજા ધંત્ર પોતાના સર્વ કનુઓનો નાશ કરીને, તણલોકનું જાળન કરેલા હતો તેમ તમે પણ કનુ પક્ષનો વિનાશ કરી પોતાના સ્વધર્મથી પૃથ્વી મેળવી પ્રજાનું જાળન કરેલા એવી સહસ્રાર્જુનના સરખા ખ્યાતિ પામશો.

લેખવાળા કહે છે—હે જનમેજય ! મહા સમર્થ નારદજી આ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિર રાજાને અશ્વમેધના કરી તેમની રજા સહને તેમ વખતે અંતર્ધ્યાન થયા. પછી ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિર રાજાએ પોતાના અર્થનું ચિંતન કરતાં નારદજીથી શ્રવણ કરેલું તીર્થયાત્રાનું પુરુષ ઋષિઓની પાસે વર્ણન કરીને કહ્યું.—

યુધિષ્ઠિરોવે માત્સ્ય રોડાચ ચિન્તિત્વત્ ।

તીર્થયાત્રાચિત્તે ન્વજ્ઞાપિત્વાં પ્રત્યવચ્ચત્ ॥

તમે બાહ્યલોકી અવલોક કરેલાં અનેક તરેહના આશ્રમે, તળાવાં, નદિઓ તથા રમણીય પર્વતો અને કોટો, કેમકે અર્જુન વગર અમોને આ કાન્યક વનમાં રહેવું હોતું નથી, માટે આપણે બીજી દિશા પ્રત્યે જામએ.

आद्यस्य गहि मे ब्रह्मन् राचतेतमृतेऽर्जुन
धनेस्मिन् काम्यके वासो गच्छामोभ्यां दिशं प्रति ॥

इति श्री महाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि धौम्यतीर्थयात्राया
गुर्जरभाषायां षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

અધ્યાય ૮૭ મો. પૂર્વ તરફનાં તીર્થાં.

पंचपायन उवाच—तामसस्यानुत्सुकान् दृष्ट्वा पांडवाम्भीनचेतसः

माभ्वासयंस्तथा धौम्यो बृहस्पतिसमोऽबधीत् ॥

વેદપાત્રન કહે છે—હે જનમેજય ! ત્યાર પછી બૃહસ્પતિ યજ્ઞમાં ધૌઆચાર્ય, દીન ચિત્રવાળા અને અજુનમાં ઉત્કંઠાવાળા પાડવોને, અશ્વાસના કરતાં કહેવા લાગ્યા કે, હે ભારત ! હે યુધિષ્ઠિર ! હું તમને બ્રાહ્મણોએ માન્ય કરેલાં મહા પવિત્ર આશ્રમો, દિક્ષાઓ, તીર્થો અને પવંતો કહું તે પોતાના બાઈઓ તથા દ્રૌપદી સહિત તમે અવણુ કરશો તો શોક વગરના થશો, તથા પુણ્યને પામશો. તે આશ્રમાદિ પ્રત્યે જશો તો અવણુ કરવા કરતાં પણ સો મણા પુણ્યને પામશો. હે યુધિષ્ઠિર ! હું તમને પ્રથમ રાજ ઋષિઓએ સેવન કરેલી, મહા રમણીય અને ધણાં તીર્થો છે જેમાં એવી પૂર્વ દિક્ષા કહું તે સાંભળો. હે ભારત ! જેમાં દેવરિષેયો રહે છે એવી પૂર્વ દિક્ષાને વિષે ન્યાં દેવતાઓનાં અનેક તીર્થો છે એવું નૈમિષારણ્ય નામનું તીર્થ છે. વળી દેવરિષેયોએ સેવન કરેલી મહા પવિત્ર યોમતી નામની નદી, દેવતાઓનું યજ્ઞસ્થાન યમ રાજનના પશુપ્તનું સ્થાન તથા રાજરિષેયોએ માન્ય કરેલો સર્વ પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ યમ નામે પર્વત છે. તે પર્વતને વિષે દેવતાઓએ સેવન કરેલું મહા પવિત્ર બ્રહ્મસર નામનું તીર્થ છે. હે પુરૂષમાં સિદ્ધરૂપ રાજ ! પૂર્વના વૃદ્ધ પુરૂષો પોતાને ધણા પુત્રો થાય એવી ઈચ્છા રાખવી, એમ કહે છે, તેની મતલબ એ છે કે, જે ધણા પુત્રો હોય તો તેમાંથી એક પણ બ્રહ્મસર જર્ઘ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરે, અથવા નીલ પરણાવે, જેથી તે પુરૂષ પોતાથી પૂર્વનાં દેહ તથા પોતા પછીનાં દેહ કુળને નરકમાંથી તારે. વળી બ્રહ્મસરની પાસે ન્યાં મહા નદી તથા અક્ષયકરણુ નામના વડનું વૃક્ષ છે, એમ બ્રાહ્મણોએ કહ્યું છે. ત્યાં અચશીર નામનું પવિત્ર સ્થાનક છે જેને વિષે મનુષ્ય પિતૃ નિમિત્ત બ્રાહ્મણને શ્રેષ્ઠ પણ અનદાન કરે તો અક્ષય પુણ્યને પામે છે. વળી ત્યાં પવિત્ર જળવાળા હસ્તુ નામની નદી તથા જેના કિનારાને વિષે ધણાં ફળ દુષોવાળાં વૃક્ષો છે એવી અને ન્યાં વિશામિત્ર નામના રાજ બ્રાહ્મણપણાને પામ્યા હતા એવી કૌશિકી નામની નદી છે. વળી જેના કિનારાને વિષે પૂર્વે ભગીરથ રાજાએ ધણી દક્ષિણવાળા યજ્ઞો કર્યા હતા એવી મહા પવિત્ર ચંચલ નામની નદી છે. ધંચાલ દેહને વિષે પૂર્વે પોતાના પુત્ર સહિત વિશામિત્રે યજ્ઞ કર્યો હતો, તે દેહમાં ઉત્પન્ન નામનું વન છે, જેમાં પરશુરામે વિશામિત્રની મનુષ્યો કરતાં અધિક સંખ્યા નોત

વિસ્તર પામી તેના વંશનાં વખાણ કર્યા હતાં. ત્યાર પછી કાન્ધકુપ્પ દેશને વિષે જ્યાં વિશ્વા-
મિત્ર ઇંદ્ર સહિત સોમવહ્નીનું પાન કરીને, ' હું બ્રાહ્મણ છું ' એમ કહ્યું હતું ત્યાં મંજાણ
તથા યમુનાજીનો ઋષિયોએ સેવન કરેલો, પુણ્યરૂપ, જીવોને પવિત્ર કરનાર અને ઉત્તમ એવો
સંમમ છે, જેને બુદ્ધિમાન પુરૂષો પ્રયાગ કહે છે. પૂર્વે પિતામહ બ્રહ્માએ ત્યાં યજ્ઞ કર્યો હતો.
વળી પ્રયાગને વિષે અમરત્ય ઋષિનું આશ્રમ તથા તપસ્વી પુરૂષોએ તપ કરવાનું તાપસ
નામનું વન છે. પૂર્વ દિશાને વિષે કાશંજર નામના પર્વતમાં દિરણ્યપિંદુ નામનું તીર્થ છે.
સર્વ પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ એવો અમરત્ય ઋષિનો પર્વત પણ ત્યાં છે. મહાત્મા શુકાચાર્યનો
મહેંદ્ર નામનો પર્વત છે, જેને વિષે પૂર્વે બ્રહ્માએ યજ્ઞ કર્યો હતો. વળી જ્યાં પાપ વગરના
પુરૂષો રહે છે તથા પવિત્ર છે દર્શન જેનું એવી વારાણસિ નામની પૂરી છે, ત્યાં મણિક-
શિંકા નામના કિનારાવાળી બાગીચની નામની મહા રમણીય અને શ્રેષ્ઠ મંજાણ છે. કાશા
પૂરિને વિષે પવિત્ર અને જીવોનું કલ્યાણ કરનાર જમતમાં પ્રસિદ્ધ એવું કેદારજીનું સ્થાનક
તથા મહાત્મા મતંગ ઋષિનો આશ્રમ છે. પૂર્વ દિશાને વિષે ધણાં રૂઝ તથા મૂળવાળાં વૃક્ષો
અને ધણાં જળનાં સ્થાનકવાળો કુડોદ નામનો પર્વત છે, જેને વિષે પૂર્વે નળરાજા જળ-
પાન કરી વિશ્રાંતિને પામ્યો હતો, તેને વિષે તપસ્વી પુરૂષોના રહેવાથી શોભિતું અને મહા
પવિત્ર એવું દેવવન તથા તેના શિખર ઉપર આહુદા નામની નદી છે. એ પ્રમાણે પૂર્વ દિશામાં
મુખ્ય તીર્થો, નદીઓ, પર્વતો તથા પવિત્ર આશ્રમો હતાં તે કહ્યાં; હવે ખીણ તથા દિશા-
ઓનાં પવિત્ર તીર્થો, નદિઓ, પર્વતો અને આશ્રમો કહું તે શ્રવણ કરો.

તીર્થસ્થાનવાનિ પુણ્યાનિ વિષ્ણુતીર્થાનિ મે શૃણુ

સરિતઃ પર્વતાંશ્ચેવ પુણ્યાન્વાયતનાનિ ચ ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि धौम्यतीयवाचायं मुर्ज-
रभाषायां सप्ताशीतिचमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૮૮ મો. દક્ષિણ તરફનાં તીર્થો.

धौम्य उवाच—दक्षिणस्यां, पुण्यानि शृणुतीर्थानि भारत

विस्तरेण यथा बुद्धिः कीर्त्यमानानि तानि वै ॥

ધૌમ્ય કહે છે—હે ભારત ! હવે આકાની તથા દિશાઓમાં પ્રથમ દક્ષિણ દિશાને વિષે જે
પવિત્ર તીર્થો છે તે હું મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે વિસ્તારથી કહું તે સાંભળો. પવિત્ર, ધણાં જળ-
વાળી, જેને દરતા ધણા જગીઆઓ છે એવી અને તપસ્વી પુરૂષોએ સેવન કરેલી એકાવરી
તથા જીવના પાપરૂપ ભયનો નાશ કરનારી, જ્યાં મૃગ તથા પક્ષિયો ધણાં છે એવી અને
તપસ્વી પુરૂષોનાં સ્થાનકોએ કરી શોભતી વેણુ અને બીમરથી નામની નદિયો છે. હે ભારત !
નૃમ નામના રાજર્ષિની રમણીય, તીર્થરૂપ અને બ્રાહ્મણોએ સેવન કરેલી પયોણ્ણી નામની
નદી છે, જ્યાં મહાયોગી માર્કંડેય ઋષિ નૃમ રાજાના વંશનાં વખાણ કરે છે તથા પૂર્વે તે
રાજાએ ઇંદ્રને સોમવહ્નીનું પાન કરાવી બ્રાહ્મણોને દક્ષિણ આપી નૃમ કર્યા હતા. તે નદીનું
જળ સેવન કરનાર પુરૂષનાં મરણ પર્વતનાં સર્વ પાપને નાશ કરે છે. પયોણ્ણીની પાસે

ଧୀରମ୍ଭ ଛଡ଼େ ଉ-ହେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର । ତବେ ହୁଁ ଆନର୍ତ୍ତ ଦେଶ ତଥା ପଶିମ ଦିଶାମାନା ପବିତ୍ର

અને પુણ્યરૂપ સ્થાનકો કહું તે સાંભળો, હું ભારત ! જેના કિનારાને વિષે ધણી ફળોવાળી પ્રિયંગુ આદિનાં વૃક્ષો છે એવી, પશ્ચિમ દિશામાં પ્રવાહવાળી, મહા પવિત્ર, સુંદર જળવાળી અને જેમાં ત્રણ લોકનાં સર્વ પવિત્ર સ્થાનકો, તીર્થો, નદિયો, વનો, પર્વતો, બ્રહ્માસહિત સર્વ દેવતા, સિદ્ધો, ઋષિયો, તથા ચારણો ધણી પુણ્યવાન હોવાથી સ્નાન કરવા સાડ સદૈવ આવે છે એવી અને જ્યાં વિશ્રવસ નામના મુનિનું સ્થાનક છે તથા કુબેરનો જન્મ થયો છે એવી નર્મદા નામની નદી છે. વળી નિરંતર ફળ, પુષ્પ તથા લીલાં પાંદડાંવાળી વૃક્ષો મહા પવિત્ર અને વૈદ્ય મણિના સિખરવાળો પર્વત છે. તેને વિષે જેમાં કમળનાં પુષ્પો ઉપડેલાં છે એવી રાજર્ષિ વિશ્વામિત્રની પરમ તીર્થરૂપ એક તળાવડી છે, જેના કિનારાને વિષે નહુષ રાજાનો પુત્ર યયાતિ મૃત્યુ પામીને, જે સનાતન ધર્મ સેવન કરનાર મનુષ્યોને ઉત્તમ લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે તે લોકને પામ્યો છે. વળી પશ્ચિમ દિશાને વિષે જન્મતમાં પ્રસિદ્ધ એવો એક હ્રદ, મૈનાક નામનો તથા ત્રણ ફળ મૂળવાળો અસિત નામનો પર્વત અને અક્ષસેનનું પવિત્ર આશ્રમ છે. વળી અ્યવન ઋષિનું જન્મતમાં વિખ્યાત આશ્રમ છે, જેને વિષે મનુષ્ય અદ્ય પશુ તપ કરે, તેા મોટો સિદ્ધ થાય છે. પશ્ચિમ દિશાને વિષે જંબુ માર્ગમાં સ્થિર ચિત્તવાળા તથા સુખ અને દુઃખમાં હર્ષ તથા શોક વગરના પુરુષોનાં તપ કરવાનાં મૃગ અને પક્ષિયોવાળાં આશ્રમો છે. મહા પવિત્ર અને તપસ્વી પુરુષોએ સેવન કરેલી એવી કેતુમાળા નામની નદી, ગંગાદ્વાર તથા બ્રાહ્મણોએ સેવેલું, મહા પવિત્ર અને જન્મતમાં પ્રસિદ્ધ એવું સૈંધવારણ્ય નામનું વન છે. પછી જ્યાં પરમ સિદ્ધ થયેલા વૈષ્ણવ નામના ઋષિયોને પ્રિય એવું આશ્રમ છે, ત્યાં બ્રહ્માનું પવિત્ર પુષ્કર નામનું તળાવ છે જેને વિષે મનુષ્યો નિવાસ કરે તે સાડ પૂર્વે બ્રહ્માએ પુણ્યવાન પુરુષોની મધ્યમાં આવાં વાક્ય કહ્યાં છે તે એ કે, મનસ્વી પુરુષ પુરુષરૂપ પ્રત્યે જવાની કામના રાખે તેા તેનાં સર્વ પાપ નાશ પામે અને તે સ્વર્ગમાં જન્મ હર્ષ પામે.

મનસાપ્યમિકામસ્ય પુસ્કરાણિ મનાસ્વિનઃ

વિપ્રણશ્યંતિ પાપાનિ નાકપૃષ્ઠે ચ મોદતે ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि धौम्यतीर्थयात्रायां
गुर्जरभाषायां मूननवातित्तमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

અધ્યાય ૯૦ મો. ઉત્તર તરફનાં તીર્થો.

ધૌમ્ય ઉવાચ—ઉદિચ્યાં રાજશાર્દૂલ દિશિ પુણ્યાનિ યાનિ વૈ

તાનિ તે કૌર્સીયિષ્યામિ પુણ્યાન્યાયતનાનિ ચ ॥

ધૌમ્ય કહે છે—હે રાજાઓમાં સિંહ સરખા યુધિષ્ઠિર ! દવે હું તમને ઉત્તર દિશાનાં પવિત્ર સ્થાનકો કહું તે સ્થિર ચિત્તથી શ્રવણ કરા કરણ મનુષ્યને તેનું શ્રવણ કરી તેનો હૃદયમાં વિચાર કરવાથી શ્રદ્ધા ઉપજે છે. હે પાંડવ ! ઉત્તર દિશાને વિષે મહા પવિત્ર ધણી જળવાળી સરસ્વતી અને સમુદ્રમાં ભળતી એવી યમુનાજી નામની નદિયો છે ને યમુનાજીની સાન્નિધ્ય પેશ્યાવતરણ નામનું મહાન તીર્થ છે, જે તીર્થમાં બ્રાહ્મણો યજ્ઞ કરીને અવલુપ્ત-સ્નાન કરી મોક્ષને પામે છે. યમુનાજીની પાસે પૂર્વે કુંજવના પુત્ર સહદેવે શ્રમિ નામનું કા-

હ જળવાન પુરુષને કહા ફંદાવ્યુ તે જોટલે દર ગયું તેટલામાં પણ મંડપ કરીને પણ કંઈ તેથી તે સ્થાનનું નામ મહા પવિત્ર અગ્નિશિર એવું કહેવાય છે. હે યુધિષ્ઠિર ! સહદેવના પણ સંબંધી. મંદે કહેલી વાર્તા આ જન્મત્માં સર્વત્ર પ્રાપ્તિ થાય છે, તે એકે, યમુનાજીની સાંનિધ્ય સહદેવે પણ કરવારૂપ અમિનું સેવન કરી પ્રાપ્તિએને લક્ષ દર્શાવ્યું. આપી. યમુનાના કિનારા પાસે પૂર્વે મોટા યજ્ઞવાળા ભરત રાજાએ એકસાં ને ઉડતાળીસ અશ્વમેધ પણ કર્યા હતા. પછી ઉત્તર દિશાને વિષે શરમંત્ર ઋષિનું મદાન પવિત્ર, જન્મત્માં વિષ્ણુના અને સર્વ પ્રાણીઓને પ્રમિત્ર કામનાની પ્રાપ્તિ કરનાર આશ્રમ છે. હે યુધિષ્ઠિર ! પ્રથમ કહેલી સરસ્વતી તે સત્પુરુષોએ સેવેલી છે. પૂર્વે વાસુદેવ નામના ઋષિઓએ પણ કર્યો હતો. જ્યાં પંચાલ દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલો ન્યગ્રોધ નામે રાજા રહે છે, ત્યાં મહા પવિત્ર દ્વપદતી નામની નદી અને પૃથ્વીને વિષે ખેડેલા મદાત્મા દાહ્ય મુનિના ત્રણ લોકમાં વિષ્ણુના મદાન પવિત્ર આશ્રમ છે. હે મનુજનપિપ ! ત્રીશાખયુગને વિષે મુંદર વર્ણવાળા, સત્વાદિ ગુણ રહિત, જન્મ-ત્માં પ્રસિદ્ધ, વેદ જાણનાર અને અર્થ જાણવામાં કુચળ એવા નર તથા નારાયણે યજ્ઞ કર્યા હતા. તે સ્થાનમાં ઈંદે તથા વજ્ર મંદિત સર્વ દેવતાઓએ આવીને તપ કર્યું હતું તેથી તે આશ્રમ ધાતું પવિત્ર કહેવાય છે. મોટા ઋષિ જન્મત્માં આશ્રમ ત્યાં છે, જેમાં પૂર્વે તે ઋષિએ પદ્માશ્વ “ કપૂરકાચલી ” એ કરી પણ કર્યો ત્યારે ત્રીશંક પ સર્વ નદિઓએ પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ ધારણ કરી પોતપોતાનાં જળ લાવી તે ઋષિને પાવન કર્યા હતા. તે યજ્ઞમાં દેવતા તથા પ્રાણીઓને અનેક તરફના રસોથી તમ કર્યા તે સમયે વિદ્યારસુ નામના મધેવે પણ દક્ષિણ દિશાને મુંદર પાવન કર્યું હતું. મંધર્વ, યજ્ઞ, રાક્ષસ, અપ્સરા, ભિક્ષુ અને કિન્નરોએ સેવેલો સર્વ પર્વતમાં શ્રેષ્ઠ ત્યાં એક પર્વત છે જેને મંજાણ એ દેવતાથી મંજાદાર પર્વત એમ કહે-વાય છે, તેનું પ્રાણપિયોના ગણે સેવન કરે છે. મનકુમારે સેવેલું મદાન પવિત્ર જનખળ નામનું તીર્થ છે. પુર નામનો ખીળે પવંત છે, જે પર્વતને વિષે પૂર્વે પુરવા નામનો રાજા મયો હતો. પછી મોટા ઋષિઓના ગણે સેવન કરેલા તે પર્વતને વિષે બ્રહ્મા ઋષિનું આશ્રમ છે તે બ્રહ્મા નામથી પ્રસિદ્ધ છે. બદરીકાશ્રમને વિષે મૂત, બલિય અને વર્તમાન પદ્માશંક, સમય વિષ્ણુ, અવિનાશી, સર્વ પુરુષોમાં ઉત્તમ અને મોટા યજ્ઞવાળા નારાયણનું ત્રણ લોકમાં વિષ્ણુના આશ્રમ છે, તેની નજીક સ્વર્ણની રેતી છે જેમાં એવી કુનાં જળવાળી તથા કંડા જળવાળી બે મંજાણ છે. હે રાજન ! તે આશ્રમને વિષે ઋષિઓ તથા મોટા તેજસ્વી દેવતાઓ આવીને, નારાયણને સદૈવ નમસ્કાર કરે છે. વળી જ્યાં સના-તન પ્રાણરૂપ નારાયણનું આશ્રમ છે ત્યાં સર્વ જન્મ, તીર્થ, અને ક્ષેત્રનું સાંનિધ્ય છે. કેમકે નારાયણ છે એજ મદાન પવિત્ર તીર્થ, આશ્રમ, દેવતા તથા ઋષિરૂપ છે માટે શ્રેષ્ઠ પુરુષ તે સાક્ષાત્ અવિનાશી પ્રાણરૂપ નારાયણને ઓળખે તો તે કદી સંસાર સંબંધી શ્રાવનાં કારણોમાં મોહિત થાય નહીં. મેં તમને આઠ વસુ, સાધ્ય દેવતા, બાર સર્વ, ઓગણ પચાસ વાયુ અને દેવતા સરખા ઋષિઓ સેવન કરેલા પૃથ્વી ઉપરનાં મહા પવિત્ર તીર્થો તથા આશ્રમો કહ્યાં. હે કુંતીના પુત્ર ! શ્રેષ્ઠ પ્રાણીઓ તથા મોટા બાળવાળા પોતાના બાળ્યમાં સહિત તમે તે તીર્થોને વિષે જશો તો સર્વ સંતાપથી મુક્ત થશો.

ચરણેતાનિ કૌંતેય સહિતો ગ્રાહ્યર્ષમે:

આતમેજ્ય નામગચ્છકર્મં ચિત્તવ્યસિ ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि धौम्यतीर्थयात्रायां
गुर्जरभाषायां नवतित्तमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

અધ્યાય ૯૧ મો. લોમશ ઋષિનું આગમન.

वैशंपायन उवाच—एवं संभाषमाणे तु धौम्ये कारचनं न

लोमशः स महातेजा ऋषिस्तत्राजगाम ह ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે કુન્ડ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા જનમેજય ! એ પ્રમાણે ધૌમ્યા-
ચાર્ય યુધિષ્ઠિર રાજાને કહેતા હતા તેવામાં મોટા તેજસ્વી લોમશ ઋષિ ત્યાં આવ્યા. તેમને
જોઈને પોતાના આકરો તથા બ્રાહ્મણો સહિત સર્વ પાંડવોમાં મુખ્ય ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર રા-
જાને પ્રસન્ન કરતાં બોલ્યા કે, હે કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર ! હું આ સર્વ લોકને વિષે મારી
મરજી પ્રમાણે ફરતાં સ્વર્ગલોક પ્રત્યે જઈ ત્યાં સર્વ દેવતાના રાજા ઇંદ્રને તથા તેના અર્ધા-
સન ઉપર બેઠેલા તમારા બાપ અર્જુનને જોઈ વિસ્મય પામ્યો. ઇંદ્રે મને કહ્યું કે, હે ઋષિ !
તમે પાંડુ રાજાના પુત્ર યુધિષ્ઠિરની પાસે જાઓ. એવી રીતે તેના તથા તમારા બાપ અર્જુ-
નના કહેવાથી હું તમારી પાસે આવ્યો છું. હે પાંડુરાજાના પુત્ર ! હું તમને પ્રિય ભાગે એવાં
વાક્ય કહું, તે, તમારા બાપઓ, બ્રાહ્મણો તથા તમારી સ્ત્રી દ્રૌપદી સહિત સાંભળો. હે
ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ મહા સમર્થ રાજા ! તમે જે અસ્ત્ર મેળવવા સાદું અર્જુન ગયા છે,
એમ કહ્યું તે અમૃતથી ઉત્પન્ન થયેલું અસ્ત્ર તેણે તપશ્ચર્યા કરીને મહાદેવજીની પાસેથી
મેળવ્યું છે. ધર્મ, કુબેર તથા ઇંદ્રની પાસેથી પણ તેમનાં મહા ભયંકર દંડાદિ અસ્ત્રો પ્રયો-
ગના મંત્ર, મૂકવા તથા પાછાં વાળી લેવાની વિદ્યા સહિત મેળવ્યાં છે. તેણે વિશ્વાવસુ
મંધર્વના પુત્ર ચિત્રસેન પાસેથી ગાયન, નૃત્ય તથા વાજાંત્ર વગાડવાની વિદ્યા પણ મેળવી
છે. એ પ્રમાણે દેવતાઓ પાસેથી અસ્ત્ર તથા ચિત્રસેન મંધર્વ પાસેથી ગાંધર્વવિદ્યા મેળવ્યાં
છે, જેણે એવો તમારો ન્હાનો બાપ કુંતીનો પુત્ર અર્જુન સ્વર્ગમાં સુખે કરી રહે છે. હવે
હે યુધિષ્ઠિર ! દેવતાના રાજા ઇંદ્રે મને જે વાક્ય કહ્યાં છે તે હું તમને કહું તે સાંભળો.
તેણે મને એવી રીતે કહ્યું છે કે હે બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ ઋષિ ! તમે મનુષ્ય લોકમાં અવસ્થ
જશો, માટે તમારે યુધિષ્ઠિર પાસે જઈ મારા કહેવાથી આવી રીતે કહેવું કે, તમારા બાપ
અર્જુને દેવતાઓ પાસેથી અસ્ત્રો મેળવ્યાં છે તે તે દેવતાઓથી ન થઈ એવું તેમનું
કાર્ય કરીને તમારી પાસે જલદીથી આવશે માટે તમારા બીમસેનાદિ બાપઓ સહિત તમે
તમારા દેહને તપ કરવામાં યોગજના કરજો કારણ તપ કરવા સમાન બીજું કંઈ ઉત્કૃષ્ટ નથી,
જેથી મનુષ્યને સર્વ ઇચ્છિત કામના મળે છે. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! હું, સત્યવાદી, મોટા
ઉત્સાહવાળા મહાન પરાક્રમી મોટા બળવાન, મોટા દેવતાઓ સરખા યુદ્ધ કરવામાં કુશળ,
ધનુષધારી, મહા યસ્ત્રવીર, મોટા અસ્ત્રવાળા, સુંદર સ્વરૂપવાન અને કાર્તિકરૂપામી સરખા
સૂર્યના પુત્ર કહ્યુંને એળખું છું, પણ હે યત્રુઓને છતનાર યુધિષ્ઠિર ! યુદ્ધમાં તેનું બળ
અર્જુનના બળનો સોળમે ભાગ પણ નથી, તોપણ તમને તેનાથી બચ રહ્યા કરે છે, તે
બચ જ્યારે અર્જુન તમારી પાસે આવશે ત્યારે હું નિવૃત્ત કરીશ. હે યસ્ત્રવીર ! તમને તીર્થ-
યાત્રા કરવાનું મન છે તે લોમશઋષિ કહેશે. હે ભારત ! તીર્થને વિષે જે તપયુક્ત હજ

આમ છે, તે પણ તે કહેશે, માટે તમારે તેમાં શ્રદ્ધા રાખવી.

यथाकिञ्चित्तपो युक्तं कलं तीर्थेषु भारत
ब्रह्मविदेन व्याप्ते न तच्छूद्रेयमन्यथा ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि ब्रह्मविदे मुनि-
भाषायामेकनवतितप्तोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

અધ્યાય ૯૨ મો. તીર્થાટને જવાનો નિશ્ચય.

કોમલ ઉવાચ—યમંજયેન સાન્યુકં ચત્કણુ યુષિષ્ઠિર

યુષિષ્ઠિરં ઘ્રાતરં મે યોજયેધ્ધર્મ્યાશ્રિયા ॥

લોમશ કહે છે—હે યુષિષ્ઠિર ! દેવે અર્જુને મને જે વાક્ય કહ્યાં છે તે હું તમને કહું તે સાંભળો. તેણે મને એવી રીતે કહ્યું છે કે, તમે મારા બાપ યુષિષ્ઠિરને ધર્મથી નહિ નાશ પામે એવી સમૃદ્ધિની યોજના કરો, કેમકે હે તપોધન ! તમે ઉત્કૃષ્ટ એવા ધર્મ તથા તપને જાણો છો, અને મોટી સમૃદ્ધિવાળા રાજાઓના સનાતન ધર્મ અને મનુષ્યને પ્રવિત્ર કરનારાં તીર્થોને પણ જાણો છો, માટે તમારે પાંડવોને તીર્થયાત્રા કરવામાં એવી રીતે પ્રેરણા કરવી કે, જેથી યુષિષ્ઠિર રાજા તીર્થયાત્રા કરવા જાય, અને ત્યાં આશોનાં ઘન આપે. વળી તે જેમ સર્વ તીર્થયાત્રા કરે, તેમ તમારે વિપત્તિ એવા પર્વતાદિ સ્થાનને વિષે તેમની રાક્ષસોથી સદૈવ રક્ષા કરવી. જેમ દધીચ ઋષિ ઇન્દ્રની તથા અંજિરા ઋષિ સૂર્યની રક્ષા કરે છે તેમ રક્ષા કરવી; કેમકે યાત્રાના રથોમાં માતૃધાનો તથા પર્વત સરખાં સ્વરૂપવાળા રાક્ષસો બહુ હોય છે, પણ તમે યુષિષ્ઠિરની રક્ષા કરશો તો તેમની પાસે કાંઈ પણ આવી શકશે નહીં. હે યુષિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે ઇન્દ્રના તથા અર્જુનના કહેવાથી હું તમારી પાસે આવ્યો છું ને અનેક તરેહના બચથી તમારી રક્ષા કરતાં તમારા સહિત તીર્થયાત્રામાં આવીશ. મેં એ વખત તો સર્વ તીર્થો જોયા છે ને વળી તમારી સંગ્રામે ત્રીજી વખત પણ જોધરા. હે યુષિષ્ઠિર ! જે તીર્થો પ્રત્યે મોટા પુણ્યવાન મન્યાદિ રાજાઓ ગયા છે, પણ તે તીર્થોમાં સ્નાન કરવું ખરાય અશક્યવાળા, અસ્થિર ચિત્તવાન, વિદ્યા વચરના, પાપ કષવાળા અને અવળી મતિવાળા પુરુષને પ્રાપ્ત થતું નથી; પણ તમે તો ધર્મમાં મતિમાન, ધર્મ જાણનાર, કૌંશ વગર કરનાર તથા બીરથ, મયાતિ અને મયાદિ રાજ્ય સરખા છો, માટે તે પ્રાપ્ત થવાથી સર્વ મંત્રથી મુક્ત થશો.

યુષિષ્ઠિરે કહ્યું કે—હે ઋષિ ! હવે ઉપજ જવાને લીધે તમને શો ઉત્તર આપવો ! તે જાણતો નથી, કેમકે તમારો સમાચાર જોને થયો છે તથા અર્જુન જોને બાપ છે એવા મને હૃદય થઈ ગયું છે તે ઉપરાંત બીજું શું અધિક હોય ! પણ હે મહા સમર્થ ઋષિ ! તમે જે તીર્થયાત્રા કરવાનું કહેો છો. તે તીર્થયાત્રા કરવાની શુદ્ધિ મેં પ્રથમજી પૌઆચાર્યના કહેવાથી કરી છે માટે હે બ્રાહ્મણ ! તમને જ્યારે તીર્થયાત્રા કરવા માટે સ્વાદે જવા શક્તિ હોય ત્યારે આપણે શ્વાને થવું, એમ મેં નિશ્ચય કર્યો છે.

લેશંપામન કહે છે—હે જનમેજય ! લોમશ ઋષિએ તીર્થયાત્રા કરવા વાસ્તે જવા

મરણ કરી હતી જેણે એવા યુધિષ્ઠિર રાજાને કહ્યું કે, હે મહારાજ ! તમારી સાથે ધણું મનુષ્યો છે માટે તમે તેમને રાજ આપી અદ્ય મનુષ્યો સાથે રાજો, જેથી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે તીર્થ પ્રત્યે જઈ શકશો. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે લોમશ ઋષિનાં વાક્ય સંભળીને યુધિષ્ઠિર રાજાએ પોતાના સાથેના બ્રાહ્મણાદિને કહ્યું કે, કુષ્ઠા, તૃષ્ણા, રસ્તાના શ્રમ, મહેનત, ઠંડી તથા અનેક તરેહના દુઃખને નહીં સહન કરનારા, મિષ્ટાન્ન, પકવાન, તથા પાન કરવાના પદાર્થો અને માંસનું ભોજન કરનારા રસોઇયાઓની પાછળ પાછળ ફરનારા અને મેં એટલા દિવસ યથાયોગ્ય આજીવિકા કરાવી છે જેમને એવા જિજ્ઞાસુતિવાળા બ્રાહ્મણો, બ્રાહ્મચારીઓ તથા બીજાં પણ સર્વ પુરૂષો તમે મારી સંધાથે આવો નહિ. અમારામાં પ્રીતિમાન જે અનેક પૂરના મનુષ્યો અમારી સાથે વનમાં આવ્યા છે તે સૌ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા પાસે જાઓ, કેમકે તે જેને જેવી લાયક તેને તેવી આજીવિકા આપશે. કદી તેમ ન કરે, તો દુપહ રાજા પાસે જજો, કારણ તે અમારું પ્રિય કર્યા માટે તમને યથાયોગ્ય વૃત્તિ આપશે. હે પરીક્ષિતના પુત્ર જનમેજય ! એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરના કહેવા પછી અનેક શહેરના મનુષ્યો, બ્રાહ્મણો તથા બ્રાહ્મચારીઓ તેમના આ કહેવાથી પીડા પામીને હસ્તિનાપુર પ્રત્યે ગયા. અંબિકાના પુત્ર ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાએ યુધિષ્ઠિરમાં અત્યંત પ્રીતિ હોવાને લીધે તેમને યથાયોગ્ય સત્કાર કરી દ્રવ્યથી તૃપ્ત કર્યાં. ત્યાર પછી કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજા, બાકી રહેલા અદ્ય બ્રાહ્મણો તથા લોમશ ઋષિ સહિત પ્રીતિયુક્ત થઈ કામ્યક વનમાં ત્રણ રાત્રિ પર્યંત રહ્યા.

તતઃ કુંતીસુતો રાજા લઘુમિર્બાહ્યજનૈઃ સહ

લોમોન ચ સુપ્રીતસ્રિરાત્રં કામ્યકેઽવસત્ ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां गुर्जर-
भाषायां द्विनवतित्तमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

૩૩૩૩૩૩૩૩૩૩૩૩

અધ્યાય ૯૩ મો. બ્રાહ્મણોએ યાત્રામાં સાથે રાખવા કરેલી વિનંતિ.

वैशंपायन उवाच—ततः प्रयातं कौंतेय ब्राह्मणावनवासिनः

अभिगम्य तदा राज्ञिदं वचनमब्रुवन् ॥

વૈશંપાયન કહે છે. પછી જ્યારે કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજા તીર્થયાત્રાએ જવા તૈયાર થયા ત્યારે વનમાં રહેનારા બ્રાહ્મણો તેની પાસે આવી બોલ્યા કે હે રાજા ! તમે પોતાના બાઈઓ તથા મહાત્મા લોમશ ઋષિ સહિત પવિત્ર તીર્થો પ્રત્યે જાઓ છો, માટે અમેને પણ સાથે લઈ જાઓ કારણ રસ્તામાં સિંહ બ્યાઘાદિ જનાવરોવાળા અને અદ્ય પરાક્રમી પુરૂષથી ન જઈ શકાય એવા ધણું પર્વતો છે, માટે એટલા અમારાથી જઈ શકાશે નહીં, તમારા બાઈઓ ધનુષ ધારણ કરનારા પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ છે, માટે મહા શ્રવેર તેઓ સહિત તમે કૃપા કરેલા અમે તમારી કૃપાથી તીર્થયાત્રામાં આવીને તેના અને વનનાં સુખને તથા તીર્થયાત્રાનાં ફળને પામશું. તમારા પરાક્રમથી રક્ષા પામેલા અમે તીર્થોમાં રનાન તથા તેમનાં દર્શન કરીને પાપથી યુક્ત થઈશું. હે ભારત ! તમે સહસ્રાર્જુન, અષ્ટક, લોમપાદ તથા મહા શ્રવેર ચક્રવર્તિ ભરત રાજા મરઆ છો, માટે સર્વ તીર્થોમાં રનાન

હરીને, કુઝે હરીને પણ પ્રાપ્ત ન થાય એવા લોકને પામશે. હે પૃથ્વીનું પાલન કરનાર યુધિ-
ષ્ઠિર ! તમારા સહિત અમે પ્રભાસાદિ તીર્થો, મહેન્દ્રાદિ પર્વતો, મંજાણ આદિ નદીઓ તથા
પ્લશ્યાદિ દ્વીપોને પવિત્ર વનરૂપિયોને જોવાની ઇચ્છા રાખીએ છીએ, માટે હે જનાધિપ ! જે
તમને બાહ્યોને વિષે ક્રમ્પાણરૂપ પ્રીતિ હોય તો તમે અમરાં વાક્ય માન્ય કરો, કારણ તીર્થો
તપમાં પણ વિદ્યમાન કરનારા છે કેમકે તેઓમાં રાક્ષસો ધણા રહે છે, માટે તમે અમારી રક્ષા કરવા
લાયક છો. ધૌમ્યાચાર્ય શુદ્ધિમાન નારદજી તથા મ્હોટા તપ કરનાર લોમશ ઋષિએ કહેલાં
તીર્થોને વિષે લોમશ ઋષિએ રક્ષા કરેલા અને પાપ વગરના હોવાથી અમારા સહિત તમે
રેવા લાયક છો.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે બાહ્યોએ સત્કારપૂર્વક વાક્યો કહ્યા,
ત્યારે ઉત્પત્ત થયેલા હર્ષે હરીને નેત્રમાં અનુ પ્રાપ્ત થયાં હતાં જેને એવા અને મહા યરવીર
બીમસેનાદિ પોતાના બાહ્યોથી વિંટાપલા યુધિષ્ઠિર રાજાએ, લોમશ ઋષિ તથા ધૌમ્યાચાર્યની
રજા લાઇને તેમને, તમે જોલાશક મારી સાથે તીર્થયાત્રા કરવા ચાલો, એમ કહ્યું. પાંડવોમાં
ક્રોધ તથા પોતાને વશ યુધિષ્ઠિર રાજા પોતાના બીમસેનાદિ બાહ્યો તથા નદી નિંદા કરવા
લાયક અંજવાળી દ્રૌપદી સહિત જવા તૈયાર થયા, તે સમયે મોટા બામ્બવાળા બ્રાહ્મણ
પર્વત તથા મોટા વિચારવાળા નારદજી કામ્યક વનમાં યુધિષ્ઠિર રાજાને મળવા સારૂ આવ્યા;
ત્યારે તે રાજાએ તેમની વિધિપૂર્વક પૂજા કરી. પછી મ્હોટા સત્કારને પામેલા તે ઋષિઓએ
યુધિષ્ઠિરાદિ પાંડવોને કહ્યું કે, હે યુધિષ્ઠિર ! હે બીમસેન ! હે નકુલ ! હે સહદેવ ! તમે મન-
માં તીર્થયાત્રા કરવામાં શ્રદ્ધા તથા શુદ્ધ ભુદિ રાખો, કારણ બાહ્યો મનનેજ ચરીરનો
નિયમ તથા ક્રોધ વત કહે છે, કેમકે મિત્રતારૂપ છે ભુદિ જેને એવા મનમાં શ્રદ્ધા હોય
તેજ પ્રરૂપને તીર્થો પવિત્ર કરે છે. જે તમે શુદ્ધ મન, ચરીરના નિયમ તથા વ્રતોએ હરીને
પવિત્ર થઈ તીર્થો પ્રત્યે જશો તો ફળને પામશો. હે પરીક્ષિતના પુત્ર જનમેજય ! પછી
તેમના કહેવા મુજબ પ્રતિજ્ઞા પ્રહણ કરેલા અને ક્રોધ મુનિઓએ સ્વાસ્થ્યવાચન કંલા દ્રૌપદી
સહિત યુધિષ્ઠિરાદિ પાંડવો, લોમશ, બ્રાહ્મણ તથા પર્વતઋષિને નમસ્કાર કરીને ધૌમ્યાચાર્ય
અને વનમાં રહેનારા બાહ્યો સહિત માર્ગસાર્થ માસની એકાદશી મથા પછી પુષ્ય નક્ષત્રને
દિવસે રવાને થવા તૈયાર થયા. પછી હે જનમેજય ! વનકુળ વન્ધ, મૃગચર્મ તથા જટા
ધારણ કરેલા, ઇંદ્રસેનાદિ ચાકરો, પંદર રથો તથા રસોધ્યાઓ સંગ્રામે હતા જેમની એવા,
હથિપારો ધારણ કરેલા, હંમરને વિષે તથાવર બધેલા, બાણનાં બાણો ધારણ કરેલા અને
હાથમાં ધનુષ, બાણ તથા લાઠીઓ ધારણ કરેલા મહા યરવીર પાંડવો પૂર્વ દિશા તરફ
યાત્રાએ રવાને થયા.

સા-ધાવજનિસિંશાસ્તુષ્વંતઃ યમગત્યાઃ

પ્રાજ્ઞમુક્તાઃ પ્રવ-ચોતઃ પાંડવા જન-...

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थव्रजापवणि लोमहृतीवचनानां ।

मुर्जरभाषायां त्रिनव तत्त्वमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

અધ્યાય ૯૪ ભો. તીર્થયાત્રાનું ફળ.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—નવૈર્નિર્જન્માત્માનં મન્યે દેવર્ષિ સત્તમ

તથાસ્મિ દુઃક્ષસંતપ્તો યથા નામ્યો મહાપતિઃ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે દેવ ઋષિમાં શ્રેષ્ઠ લોભશ ઋષિ ! હું મારા આત્માને ઉત્તમ ગુણ સંહિત માનું છું, માટે મારા સરખો દુઃખે કરી તાપ પામેલો બીજો કોઇ પણ રાજા નથી. હે લોભશ ! હું મારા શત્રુઓને શ્રેષ્ઠ ગુણ વગરના તથા અધર્મવર્તી છે એમ માનું છું, ને તેઓ આ જન્મતમા સમૃદ્ધિએ કરી મોટાઇ કેમ પામે છે ! લોભશ કહે છે—હે રાજા ! તમારે, અધર્મ કરવો એજ જેમને રૂચે છે એવા તમારા શત્રુઓ અધર્માચરણ કરવાથી મોટાઇ, અનેક તરેહનાં સુખ તથા શત્રુપર જયને પામે છે પણ આને સમૂળ નાશ પામશે. હે પૃથ્વીપતિ યુધિષ્ઠિર ! મેં પૂર્વે સતયુગને વિષે અધર્મે કરી વૃદ્ધિ પામેલા અને આંતે સમૂળ નાશ પામેલા દિતી તથા દ્યુના પુત્રો દાનવો અને ધર્મમાં પ્રીતિમાન દેવતાઓને જોયા છે, તે એવી રીતે કે ધર્મવર્તી દેવતાઓએ તીર્થયાત્રા કરી અને અધર્મમાં વર્તનાર દાનવોએ ન કરી, ને અધર્મથી તેમને ઝર્વ, માન, ક્રોધ, નહીં કરવાનાં કામ કરવામાં પ્રવૃત્તિ, બેશ્વરમખણું અને ખરાબ આચરણ પ્રાપ્ત થયાં. લક્ષ્મી અને સ્વધર્મે થોડા દિવસમાં ત્યાગ કર્યો. દેવતાઓ સ્વધર્મનિષ્ઠ હતા, માટે લક્ષ્મી તેમને મળી અને અધર્મનિષ્ઠ દેવો હતા તેથી તેમને અલક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થઇ. અલક્ષ્મી પ્રાપ્ત થઇ હતી જેમને એવા, ગર્વે કરી નાશ પામ્યા હતાં ચિત્ત જેમનાં એવા અને વેદમાં કહેલી ક્રિયા વગરના દાનવોનો કલેશ ઉત્પન્ન થવાથી સમૂળ વિનાશ થયો. દેવતાઓએ સ્વધર્મમાં નિષ્ઠા રાખીને, સમુદ્ર, તરી, તળાવ અને અનેક તરેહનાં સ્થાનકો પ્રત્યે જઇ, તપશ્ચર્યા તથા યજ્ઞો કરી અને દાનો આપી બ્રાહ્મણોના આશીર્વાદ મેળવી, પોતાનાં પાપકર્મનો ત્યાગ કર્યો અને શ્રેય સંપાદન કર્યું, માટે જેમ ભગવદાશ્રયાદિ નિયમવાળા અને કોઇથી નહીં અંધાયજ્ઞા તેઓ તીર્થયાત્રા કરવાથી સમૃદ્ધિને પામ્યા, તેમ પોતાના ભાઇઓ સંહિત તમે પણ તીર્થોમાં સ્નાન કરવાથી ફરીથી સમૃદ્ધિને પામશો. વળી જેમ નૃગ, શ્વિળિ, ઔશ્વિનર, ભગીરથ, વસુધાન, ગય, પુરૂ તથા પુરૂરવા રાજા, તપશ્ચર્યા, તીર્થ પ્રત્યે ગમન, મહા પુરૂષોનું દર્શન અને પવિત્ર તીર્થોના જગનો સ્પર્શ કરવાથી મોટા યજ્ઞ તથા દ્રવ્યને પામ્યા હતા તેમ તમે પણ થોડા દિવસમાં વળી સમૃદ્ધિ પામીને જેમ ઇક્ષ્વાકુ, મુચુકુંદ, મધિાતા તથા મરૂત રાજા, પુત્ર, પત્ન અને આંધવો સંહિત દેવતાઓની પેઠે મોટી કીર્તિને પામ્યા, તેમ તમે કીર્તિને પામશો. અધર્મ તથા મોહે વશ કરેલા પુત્રરાદ્રના પુત્રો દેવોની પેઠે થોડા કાળમાં નાશ પામશે એમાં સંશય નથી.

ધાર્ત્તરાષ્ટ્રાસ્ત્વધર્મેણ મોહેન ચ વશીકૃતા

અચિરાદૈ વિનંશ્યંતિ દૈત્યા इव न संशयः ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोभशतीर्थयात्रायां मुञ्जर-
भाषायां चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

અધ્યાય ૯૫ માં. ગયરાજનું યજ્ઞ.

વૈશંપાયન ઉવાચ—તે તથા સહિતા વીરા વસંતસ્તત્ર તત્ર હ

ક્રમેણપૃથિવીપાલ નૈમિષારણ્યમાગતાઃ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે પૃથ્વીનું પાલન કરનાર જનમેઘ્ય ! પોતાની સાથેના મનુષ્યો સહિત મહા યજ્ઞવીર પાડેલા, એ પ્રમાણે તીર્થોનાં સ્થાનકોને વિષે નિવાસ કરતા ક્રમે કરીને નૈમિષારણ્ય પ્રત્યે ગયા. પછી હે ભારત ! તેઓએ ગોમતીના પવિત્ર તીર્થરૂપ જળમાં સ્નાન કરીને, બ્રાહ્મણોને ગાયો તથા દ્રવ્ય આપ્યાં. પછી તેમણે કન્યાતીર્થ, અશ્વતીર્થ તથા મર્તા તીર્થને વિષે જળ દેવતા, પિતૃ અને બ્રાહ્મણોને પારંપાર તૃપ્ત કરી, કાળકોટીને વિષે વિષમન્થ નામના પર્વત પ્રત્યે જળ નિવાસ કરીને, બાહુ નામની નદીમાં સ્નાન કર્યું. અંગાજી તથા યમુનાજીના સંગમમાં સ્નાન કરી બ્રાહ્મણોને યજ્ઞ દ્રવ્ય આપીને, કેટલાક દિવસ ત્યાં રહ્યા પોતાની સાથેના બ્રાહ્મણો સાથે પંડુરાજના પુત્રા, બ્રાહ્મણો જેમાં રહેતા હતા એવી બહાની વેદી પ્રત્યે જળ નિવાસ કરીને, બ્રાહ્મણોને વનનાં ફળ નૃગોથી તૃપ્ત કરતા. શ્રેષ્ઠ તપશ્ચર્મા કરવા લાગ્યા. પછી તેઓએ પવિત્ર કર્મવાળા રાજર્ષિ ગય રાજાએ સહાધાર કરેલા ગયશ્વિર નામના પર્વતને વિષે ત્યાં ચાયાં ઉઘ્યા હતાં જેમાં એવી, મુંદર કિનારાવળી અને સર્વ નદીઓમાં શ્રેષ્ઠ ગયાજી નામની નદી, ઋષિયોએ સેવેલું મહા પવિત્ર બ્રહ્મસર, સર્વ નદીઓની ઉત્પત્તિનું સ્થાન, મહાદેવજીનું સાનિધ્ય અને ધર્મરૂપ ગયરાજનું નિવાસ સ્થાન છે તથા મહા સમર્થ અમરત્વ ઋષિએ દેહ લાગ કર્યો હતો ત્યાં અસૂય નામનો વટ છે જેની પાસે, મનુષ્ય યજ્ઞાદિ ધર્મનાં કામ કરે તો અસૂય ફળને પામે છે, તેની પાસે જઈ ચાર મહિના પર્વત રહીને ઋષિ યજ નામનો યજ કર્યો તથા કેટલાક ઉપવાસ પણ કર્યા. તેમની પાસે તપશ્ચર્ચારૂપ દ્રવ્યવાળા કેટલાક બ્રાહ્મણો આવ્યા ને તેમનામાંથી કેટલાક વિદ્યા અને તપે કરી શકે એવા બ્રાહ્મણો તેમની સમામાં બેસીને, અનેક તરેહની કથા કરતા હતા. તે સમયે વિદ્યા અને વિવિધ પ્રકારનાં વ્રતમાં કુશળ એવા સમઠ નામના ઋષિએ, યુધિષ્ઠિરને અમૂર્તસ્થમ નામના રાજના પુત્ર ગયનો હતિકાસ કર્યો. હે ભારત ! હું તમને અમૂર્તસ્થસ રાજના પુત્ર રાજર્ષિઓમાં શ્રેષ્ઠ ગયનાં પવિત્ર કર્મ કરું તે સાંભળો. પૂર્વે ગયરાજએ અહીં બ્રાહ્મણોને યજ્ઞ અન્નના લાખે પર્વત જેવડા દગલા તથા પૃથ્વી બરેલા અસંખ્ય કુળો આપ્યા, અને હહીની તો નદિયો ચક્ષારી હતી તથા અમૂલ્ય એવા અથાણાનો તો પાર હતો નહીં ને તેઓમાંથી માગણ પુર્યોને સદૈવ તે અપાતાં હતાં. યજમાં વરૂણ થયા વગરના બ્રાહ્મણોને પણ મુંદર અન્નનું બોજન પ્રાપ્ત થતું હતું. વળી યજની સમાપ્તિ વખતે બ્રાહ્મણો વેદના મંત્રો બહુતા હતા. જેનો અવાજ પૃથ્વી, દિશાઓ તથા આકાશમાં પરિપૂર્ણ સંભળાવાથી મનુષ્યોને બીજાં કંઈ સંભળાતું નહોતું. હે ભારત ! મુંદર કાંતિવાળા ગય રાજના યજમાં અન્ન અને પાન કરવાના પદાર્થોથી તૃપ્ત કરેલા દેવતાઓ પણ બીજાના યજમાં અપાતાં કુતદ્રવ્યને મહણ કરવા સમર્થ થશે નહીં ને બ્રાહ્મણોને દક્ષિણ આપી તેની તો જેથ પૃથ્વી ઉપરના રજના કણ, આકાશમાં નક્ષત્ર તથા વર્ષાહીના પારાની સંખ્યા ન થાય તેમ સંખ્યા થઈ શકે નહીં. હે કુરુજીમાં ઉત્પન્ન થયેલા રાજન ! ગયરાજએ આ બ્રહ્મસરની પાસે એવા પણ યજો કર્યા હતા.

एवं विधाः सुबहवस्तस्य यज्ञा महीपतेः

बभूवृत्स्यसरसः समीपे कुठनंदन ॥

इति भी महाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां
गुर्जरभाषायां पंचनवतित्तमोऽध्यायः ॥ २५ ॥

— ૩૩૩૩૩૩૬૬૬૬ —

અધ્યાય ૯૬ મો. વાતાપિની કથા.

वैशंपायन उवाच—ततः संप्रस्थितो राजा कौंसेयो भूरिदक्षिणः

अगस्त्याश्रममासाद्य दुर्जयायामुवासह ॥

વૈશંપાયન કહે છે-હે જનમેજય ! તાર પછી તીર્થયાત્રામાં ઘણી દક્ષિણા આપતા કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજાએ, ત્યાંથી રવાને થઈ અગસ્ત્ય ઋષિના આશ્રમ પ્રત્યે આવીને. દુઃખે ફરીને પણ ન જીતાય એવી વાતાપિની મણિમતી નામની પુરીમાં નિવાસ કરી લોમશ ઋષિને પૂછ્યું કે, હે ઋષિ ! અગસ્ત્ય ઋષિએ વાતાપિ નામના દૈત્યનો કેમ નાશ કર્યો ? મનુષ્યનો નાશ કરનાર દૈત્યનો એવો શું મહિમા હતા ? અને મહાત્મા ઋષિને તેની ઉપર ક્રોધ શા વારતે થયો ?

લોમશે કહ્યું કે, હે કુરુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા યુધિષ્ઠિર ! પૂર્વે આ મણિમતી પુરીમાં ઇશ્વલ તથા વાતાપિ નામના બે દૈત્યો રહેતા હતા, તેમાં ઇશ્વલે એક દિવસ ઢાઢ બ્રાહ્મણને તમે અને ઇંદ્ર સરખો પુત્ર આપો એમ કહ્યું. તે વખતે તે બ્રાહ્મણે તેના વચન સાંભળ્યાં પણ તને ઇંદ્ર સરખો પુત્ર થશે, એમ કહ્યું નહીં. પછી તે દિવસથી બ્રાહ્મણો ઉપર ક્રોધયુક્ત થઈને, પોતાના બાઈ વાતાપિને માયાએ કરી થોડા બનાવી તેને રાંધી તેનું બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવી નાશ કરવા લાગ્યા. નાશ પામેલા પોતાના બાઈને મોટા શબ્દથી બોલાવતો કે તેજ વખતે તે જીવતો થઈ તેનું પેટ ચીરી બહાર નીકળતો. કુટ્ટ અંતઃકરણવાળો ઇશ્વલ દૈત્ય એવી રીતે ઘણા બ્રાહ્મણોનો નાશ કરતો હતો. તેવામાં મહા સમર્થ અગસ્ત્ય ઋષિએ ઢાઢ ખાડામાં નીચે માથે ટીંગાયલા પોતાના પિતૃઓને જોઈ તેમની ઉપર દયાયુક્ત થઈને, તમે શા વારતે આ ખાડામાં ઉંધે માથે ટીંગાયા છો ? એમ પૂછ્યું. ત્યારે તેઓએ તેને કહ્યું કે, હે અગસ્ત્ય ઋષિ ! અમે અમારા વંશના વિસ્તારની ઇચ્છાવાળા તારા પિતૃઓ આ ખાડામાં ઉંધે માથે ટીંગાયલા છીએ, માટે જો તું વંશનો વિસ્તાર કરે એવો ઉત્તમ પુત્ર ઉત્પન્ન કરે તો અમે આ નરકથી છૂટીએ અને તું પણ પુત્રવાન હોવાથી શ્રેષ્ઠ મતિને પામે. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે પિતૃઓનાં વચન સાંભળીને, સત્ય ધર્મ પરાયણ એવા મ્હોટા તેજસ્વી અગસ્ત્ય ઋષિએ કહ્યું કે હે પિતરો ! હું તમારા કહેવા પ્રમાણે કરીશ, માટે તમારા મનનો તાપ નિવૃત્ત પામે. એ પ્રમાણે પિતૃઓને કહી તે ઋષિને પોતાને સંતાન થવા માટે વિચાર કરતાં પોતાને લાયક એવી ઢાઢ પણ અી મળે એમ બાગ્યું નહિ. પછી તેમણે સિંહ તથા મૃગાદિના ઉત્તમ એવાં કટિ તથા દૃષ્ટ્યાદિ અંગોને ગ્રહણ કરી તેમના સરખી અંગવાળી સર્વ ગુણ યુક્ત એરી એક કન્યા નિર્માણ કરી. પુત્ર વારતે તપશ્રયા કરતા એવા વિદર્ભ રાજાને આપી. વીજળીની પેઠે ઉત્પન્ન થયેલી, શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપે ફરી શોભિતી અને સુંદર મુખવાળી તે કન્યા વૃદ્ધિ પામતી હતી. હે ભારત ! વિદર્ભ રાજા પોતાને પ્રાપ્ત થયેલી તે કન્યાને જોઈ હર્ષ પામી બ્રાહ્મણોને નિવેદન

સ્ત્રી સહિત મંગાદાર પ્રત્યે આવી ઉત્તર કરવા લાગ્યા. ત્યારે તે સ્ત્રી અત્યંત પ્રીતિયુક્ત થઈને. પોતાના પતિની સેવા કરવા લાગી, જેથી તેની ઉપર ઋષિને પણ અત્યંત પ્રીતિ થઈ. પછી હે પૃથ્વીપતિ ! એક દિવસના સમયને વિષે તે ઋષિએ પોતાની સ્ત્રીએ કરેલી પોતાની સેવા, તેની પવિત્રાઈ, તેની ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ તથા તેના સ્વરૂપની શોભા જોઈને, તેને મૈથુનને વારતે બોલાવી. ત્યારે લગ્નયુક્ત થયેલી તે સ્ત્રી હાથ જોડીને બોલી કે હે સ્વામિ ! પુરૂષો પ્રજા વાન્તે સ્ત્રિયો પરણે એ માટે મને જે તમારામાં પ્રીતિ છે તે તમે સફળ કરો ને જેવી મારા પિતાના મહેલમાં મારી શયન કરવાની શય્યા છે તેવી શય્યાને વિષે તમે મારી પાસે આવવા લાયક છો. દિવ્ય અલંકારોથી શોભાયમાન હું, પુરૂષો તથા અલંકારોથી સુશોભિત એવા તમારી પાસે આવવા ઇચ્છું છું ને તપસ્વિયોને પહેરવાનાં આપણે પહેરીએ છીએ તે વસ્ત્રો અપવિત્ર નથી તોપણ વનકુળ વસ્ત્ર પહેરીને તેવાંજ વસ્ત્ર ધારણ કરેલા તમારી પાસે આવવા ચલાતી નથી. અગસ્ત્ય ઋષિએ કહ્યું કે હે મુંદર દેહવાળી લોપામુદ્રા ! જેવું તારા પિતા પાસે દ્રવ્ય છે, તેવું દ્રવ્ય મારી પાસે નથી. લોપામુદ્રા, બોલી કે હે તપોધન ! તમે જે કંઈ મનુષ્ય લોકમાં દ્રવ્ય છે તે સર્વ તપના જળ કરી દાણ માત્રમાં પ્રદણ કરવા સમર્થ છો. અગસ્ત્ય ઋષિ બોલ્યા કે, હે સ્ત્રી ! હું તારા કહેવા પ્રમાણે મનુષ્ય લોકમાંથી દ્રવ્ય પ્રદણ કરી લઉં તો મારું સર્વ તપ નાશ પામે. માટે તે નાશ ન પામે એવો ઉપાય બતાવ. લોપામુદ્રાએ કહ્યું કે હે તપશ્વર્યાંરૂપ દ્રવ્યવાળા ! મને ઋતુકાળના સોળ દિવસમાં બાકી થોડા દિવસ કમી રહ્યા છે, ને હું સંબોગની સામગ્રી વગર તમારી પાસે આવવા તથા તમારા ધર્મનો લોપ કરવા ઇચ્છતી નથી; માટે તમે મારી મરજી પ્રમાણે સર્વ સાહિત્ય સંપાદન કરવા ચોગ્ય છે. અગસ્ત્ય ઋષિએ કહ્યું કે—હે શ્રેષ્ઠ કલ્યાણરૂપ ! તે તારી બુદ્ધિમાં એવો નિશ્ચય કર્યો છે, તો હું સર્વ લેવા સાફ જાઉં છું ને તું અહીં રહીને તારી ઇચ્છા પ્રમાણે કર.

યદ્યેષકામઃ સુભગે તથા બુધ્યાવિનિશ્ચિતઃ

હર્તુઃ ગચ્છામ્યહં ભદ્રે ચર કામમિહસ્થિતા ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां
अगस्त्योपाख्यानं गुर्जरभाषायां सप्तमवतित्तमोऽध्यायः ॥ १.७ ॥

અધ્યાય ૯૮ મો. અગસ્ત્યનું વિક્ષાટન.

लोमश उवाच—ततो जगाम कौरव्य सोगस्त्योमिक्षितुं वसु

भ्रतुर्वाणं महीपालं यं वेदाभ्यधिकं नृपैः ॥

લોમશ કહે છે—હે કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા યુધિષ્ઠિર ! પછી તે અગસ્ત્ય ઋષિ દ્રવ્ય માંગવા સાર, સર્વ રાજ્યો કરતાં અધિક દ્રવ્યવાન શ્રુતુર્વાણ રાજા છે એમ માનીને, તેની પાસે ગયા. પોતાના પ્રધાનો સહિત તે રાજ્યએ, પોતાના ગામમાં આવતા એવા ઋષિને જોઈને તેમની સામે જઈ મોટા સત્કારથી વિધિપૂર્વક અર્ચ્વથી પૂજા કરીને તમે અહીં શા વારતે આવ્યા છો ? એમ પૂછ્યું. અગસ્ત્ય ઋષિએ કહ્યું કે—હે પૃથ્વીપતિ ! હું દ્રવ્ય માટે તમારી પાસે આવ્યો છું એમ તમે જાણો, ને તમે મને તમારા તૈષ દ્રવ્યમાંથી વિ-

ભાગ આપો. લોભશ કહે છે હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે અમરત્ય ઋષિનાં વચન સાંભળી ઋતુવાંધુ રાજ્યએ પોતાના આવપત તથા ખરચનો દિસાળ બતાવતાં કહ્યું કે હે ઋષિ ! તમે આ મારો આવક તથા ખરચનો દિસાળ તપાસો, ને તેમાં જો તમને બાકી જણવામાં આવે તો તે મદદ કરો. હે ભારત ! એવી રીતે તે રાજ્યનાં વચન સાંભળીને, ઋષિ તેનો દિસાળ તપાસતાં બેઠા પાસાં સરખાં જોઈ તથા કોઈને દુઃખ આપતું એ ચોખ્ખું નહીં એમ માની, અને તે રાજ્યને પોતાની સાથે લઈને, ધન્ય નામના રાજ્ય પાસે ગયા. તે સમયે તે રાજ્ય પોતાના મામમાં આવતા એવા ઋતુવાંધુ નામસહિત અમરત્ય ઋષિને જોઈ પોતાના પ્રધાનો સહિત સામે આવીને, મોટા સત્કારથી અર્ધ આપી પોતાના દેશમાં આવવાનું પ્રયોજન પૂછ્યું. ત્યારે અમરત્ય ઋષિએ તેને કહ્યું કે—હે રાજ્ય ! અમે તારી પાસે દ્રવ્ય વારતે આવ્યા છીએ, માટે તું તારી શક્તિ પ્રમાણે અમને દ્રવ્યમાંથી વિભાગ આપ. લોભશ કહે છે—હે પાંડવ ! એ પ્રમાણે અમરત્ય ઋષિનાં વચન સાંભળી તે ધન્ય રાજ્યએ, તેમને પોતાનો દિસાળ બતાવતાં કહ્યું કે—હે ઋષિ ! તમે મારો આવપત તથા ખરચનો દિસાળ તપાસીને બાકી હોય તે મદદ કરો. હે યુધિષ્ઠિર ! અમરત્ય ઋષિ એ પ્રમાણે તે રાજ્યનાં વાક્ય સાંભળી તેનો દિસાળ તપાસતાં બેઠા પાસાં સરખાં જણી કોઈનું દ્રવ્ય મદદ કરવાથી તેને મ્હોદું દુઃખ થાય છે એમ માની, તે રાજ્યને પણ પોતાની સાથે જઈ પુરુષોત્તમ રાજ્યના પુત્ર મહા ધન્યદય તસદસ્યુ નામના રાજ્ય પાસે ગયા. તે રાજ્યએ પોતાના ચામ પ્રત્યે આવતા એવા તે સર્વ રાજ્યો સહિત અમરત્ય ઋષિને જણી, તેમની સામે જઈ મોટા સત્કાર પૂર્વક પૂજા કરીને, તેમને આવવાનું પ્રયોજન પૂછ્યું. ત્યારે અમરત્ય ઋષિએ કહ્યું કે હે તસદસ્યુ ! અમે સૌ તારી પાસે દ્રવ્ય વારતે આવ્યા છીએ, માટે તું તારી શક્તિ પ્રમાણે તારા દ્રવ્યમાંથી વિભાગ અમને આપ. લોભશ કહે છે—હે કૌરવ ! એ પ્રમાણે અમરત્ય ઋષિનાં વચન સાંભળીને તે રાજ્યએ તેને પોતાનો આવપત તથા ખરચનો દિસાળ બતાવતાં કહ્યું કે હે ઋષિ ! તમે મારો આવક તથા ખરચનો મેળ તપાસો, ને જે સેષ જોવામાં આવે, તે મદદ કરો. પછી હે યુધિષ્ઠિર ! અમરત્ય ઋષિ એ પ્રમાણે તેનાં વચન સાંભળી તેનો દિસાળ તપાસતાં બેઠા પાસાં સરખાં જોઈ કોઈનું મદદ કરવાથી તેને પીડા થાય છે એમ માનીને, તે રાજ્યને પણ પોતાની સાથે લઈ આવ્યા. તે સર્વ રાજ્યો પોતપોતાની સામું જોઈ એકઠા થઈ તે ઋષિને કહેવા લાગ્યા કે—હે બ્રાહ્મણ ! ધન્ય નામનો દૈત્ય પૃથ્વીમાં મોટા ધનવાન છે, માટે આપણે તેની પાસે જઈ તેનું દ્રવ્ય મદદ કરીએ. લોભશ કહે છે—હે રાજ્ય ! પછી તેઓ ઇત્યદની પાસે જઈ તેનું દ્રવ્ય માગતું એ ચોખ્ખું છે એમ માની સૌ એકઠા થઈ તેની પાસે ગયા.

તેષાં તદાસી-ચિતમિદ્વલ્લભેષ મિશ્રણ

તતસ્તે સદિતા રાજાનિ-લં સમુપાદ્રવદ્ ॥

इति भीमहाभारते द्रुपदि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतर्पणपर्वणि अन-

स्तोषાભ્યાને મુર્ખ માંચાયામદ્વનવાસિવમોઽધ્યાયઃ ॥ ૧૮ ॥

અધ્યાય ૯૯ મો. અગસ્ત્યનું આખ્યાન.

રામ-પરશુરામ કથા.

લોમશ ઉવાચ—ઇલ્લસ્તાન્વિદિત્વાતુ મહર્ષિસમિતાન્નૃપાન્ ॥

ઉપસ્થિતાન્સહામાત્યો વિષયાંતેષાપૂજયન્ત્ ॥

લોમશ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! પછી પોતાના પ્રધાનો સહિત ઇલ્લ દેવ, પોતાના દેશ પ્રત્યે આવેલા ઋષિયો સરખા તે રાજ્યોને જોઇ તેમની પાસે આવી પૂજા કરીને, પોતાના બાઇ વાતાપિને મારી તેના માંસનું ભોજન તૈયાર કરી, તેમને ખવરાવવા તૈયાર થયો. ત્યારે તે સર્વ રાજ્યો તે જોઇને, મોટા ખેદયુક્ત હોવાથી ચેતન રહિત થયા. તે સમયે ઋષિયોમાં શ્રેષ્ઠ અગસ્ત્ય ઋષિએ તેમને કહ્યું કે હે રાજ્યો ! તમારે કંઈ બધ રાખ્યો નહીં, એ અધમ અસુરનું હું ભોજન કરીશ. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે કહીને અગસ્ત્ય ઋષિ, શ્રેષ્ઠ આસન ઉપર ભોજન કરવા સાર બેઠા. ત્યારે ઇલ્લ દેવે મોટા હર્ષથી તે ઋષિને વાતાપિનું સર્વ માંસ પીરસ્યું જેનું તે ઋષિએ ભોજન કર્યું. પછી ઇલ્લ દેવે વાતાપિને હાંક મારી બોલાવ્યો. તે સમયે અગસ્ત્ય ઋષિના આસન નાચેથી મોટા મેઘ સરખા અવાજવાળો વાયુ ઉત્પન્ન થયો. તે સમયે વળી ઇલ્લે હે વાતાપિ ! તું જલદી બહાર નીકળ એમ કહ્યું. ત્યારે અગસ્ત્ય ઋષિએ તેને કહ્યું કે—હે દેવ ! મેં વાતાપિને મારા ઉદરમાં પચાવી નાખ્યો, માટે હવે તે બહાર ક્યાંથી નીકળશે ? હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે તે ઋષિનાં વચન સાંભળી વાતાપિને તેમણે પચાવી નાખ્યો તે જોઇને, ઇલ્લ મહા ખેદયુક્ત થઇ હાથ જોડી કહેવા લાગ્યો કે, અરે તમે સૌ અહીં શા માટે આવ્યા છો ? હું તમારું શું પ્રિય કરું ? તે કહો. હે પાંડવ ! એ પ્રમાણે ઇલ્લે કહ્યું ત્યારે અગસ્ત્ય ઋષિએ કહ્યું કે—હે અસુર ! તું મોટા ધનાઢય છે પણ આ સર્વ રાજ્યો તારા સરખા ધનાઢય નથી, ને મને ઘણા દ્રવ્યની જરૂર છે, માટે અમે તારી પાસે આવ્યા છીએ; તારા દ્રવ્યમાંથી શક્તિ પ્રમાણે અમે સર્વને દ્રવ્ય આપ. એ પ્રમાણે અગસ્ત્ય ઋષિએ કહેલાં વાક્ય સાંભળી નમસ્કાર કરીને, ઇલ્લ બોલ્યો કે હે ઋષિ ! જો તમે મારા મનમાં તમે સર્વને કેટલું દ્રવ્ય આપવાની મરજી છે તે કહેશો, તો હું તમોને દ્રવ્ય આપીશ. અગસ્ત્ય ઋષિએ કહ્યું કે હે અસુર ! તને આ એક એક રાજને દશ દશ હજાર માય તથા તેટલાજ સુવર્ણના શિક્કાઓ આપવા મરજી છે; ને મને તેમનાથી દિગુણ માય તથા સુવર્ણનો એક રથ અને મન સરખી ગતિ કરનારા એ અશ્વો આપવા ખુશી છે, માટે તું સુવર્ણનો ક્રોએ રથ આપવા ચાહે છે, તેની તપાસ કર હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે અગસ્ત્ય ઋષિનાં વચન સાંભળીને મહા ખેદયુક્ત થયેલા તે દેવે, તે સર્વ રાજ્યોને અગસ્ત્ય ઋષિના કહેવાથી પણ અધિક દ્રવ્યાદિ આપ્યાં, ને તે ઋષિને તેમના કલા પ્રમાણે દ્રવ્યાદિ તથા વિરાવ અને સુરાવ નામના એ અશ્વયુક્ત સુવર્ણનો એક રથ આપ્યો. તે ઋષિ પોતાની સાથેના રાજ્યો સહિત વિરાવ અને સુરાવ નામના અશ્વો જેમાં જોડેલા હતા એવા રથમાં બેઠા; ત્યારે તે અશ્વોએ તેમને નેત્રના ઉધડવા તથા મીંચાવા જેટલા વખતમાં આશ્રમ પ્રત્યે પહોંચાડ્યા. પછી તે સર્વ રાજ્યો અગસ્ત્ય ઋષિની રજા લઇને, પોતપોતાના દેશ પ્રત્યે ગયા; ને તે ઋષિ પોતાની શ્રી લોભામુદાની પ્રીતિ સાધવા લાગ્યા.

તે વેળા પોતાના પતિને પોતામાં અત્યંત પ્રીતિ જાળીને લોપામુદ્રાએ કહ્યું કે—હે મહા સમર્થ ! તમે મારી ઇચ્છા પ્રમાણે સર્વ કયું, પણ હવે મારા વિષે મહા પરાક્રમી પુત્ર ઉત્પન્ન કરો. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે પોતાની સ્ત્રીનાં વચન સાંભળીને અમરત્ય ઋષિએ કહ્યું કે—હે કલ્યાણરૂપ સિ ! તું તારી ઉપર ઘણો પ્રસન્ન થયો છું, પણ સંતાન ઉત્પન્ન કરવા વિષે તને એક વિચાર કરું તે સાંભળ. જે તને એક પુત્રની ઇચ્છા હોય, વા એકસો સરખા દસ પુત્રની ઇચ્છા હોય અથવા એક દળરને જીતે એવા એક પુત્રની ઇચ્છા હોય તો કહે, જે હું તને આપુ. લોપામુદ્રા બોલી કે હે તપોધન ! મને એક દળર મળે એક પુત્ર આપો. હરણ પંડિત અને સારા ક્ષીણવાળો એકજ પુત્ર શ્રેષ્ઠ છે. લોમશ કહે છે કે હે પાંડુરાજના પુત્ર યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે પોતાની સ્ત્રી લોપામુદ્રાનાં વચન સાંભળીને, ‘મહું મારું’ એમ કહી અમરત્ય ઋષિ તેની સાથે સમાગમ કરી તેના ઉદરમાં મર્જા રાખી વનમાં ગયા. પછી તે મર્જા લોપામુદ્રાના ઉદરમાં સાત વર્ષ પર્વત રહી વૃદ્ધિ પામીને, જ્યાર નીકળ્યો, ત્યારે તેનું દદદસ્યુ એવું નામ પડ્યું. ને પોતાના મહિમાએ કરી મહા તેજસ્વી થયો. પછી જ્યારે તે અવસ્થાએ કરી મોટો થયો, ત્યારે ઉપનિષદો સદિત વેદો ભણ્યો, જેથી મહાન તેજસ્વી થયો. તે જાણપણમાં કાઠના બોજ પોતાના આશ્રમમાં લાવવા લાગ્યો, તેથી તેનું બીજું ઇષ્ઠનામ નામ પડ્યું. એ પ્રમાણે અમરત્ય ઋષિ પોતાના પુત્રને જોઈ ઘણું દર્પ પામવા લાગ્યા ને તેના પિતૃઓ પણ ઇચ્છિત એવા શ્રેષ્ઠ લોકને પામ્યા. જે દિવસથી એ પ્રમાણે અમરત્ય ઋષિએ આદી વાતાપિ દૈત્યને મૃત્યુની પ્રાપ્તિ કરાવી તે દિવસથી પૃથ્વીને વિષે અત્યંત રમણીય એવા ગુણોવાળો આ આશ્રમ તેનો કહેવાય છે. હવે મહા પવિત્ર દેવતા તથા મધેર્વોએ સેવેલી, દક્ષિણ દિશામાં પ્રવાહ છે જેનો એવી પૂર્વે મહાદેવજીની જટામાંથી બદ્ધ થયેલી અને સમુદ્રની પ્રિય સ્ત્રી ભાગીરથી નામની મંથા છે, તેમાં સ્નાન કરો. હવે હે યુધિષ્ઠિર ! હું તમને ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ અને ઋષિઓના સમૂહ સેવન કરેલું બૃહ્ત ઋષિનું તીર્થ જતાવું છું, જેમાં હરાધ મથેલું હતું તેજ જેનું એવા પરશુરામ સ્નાન કરવાથી દરીથી તેજને પામ્યા હતા. તમે તમારી સ્ત્રી દ્રૌપદી તથા ભીમસેનાદિ બાઈઓ સદિત બૃહ્તીર્થમાં સ્નાન કરીને દુર્યોધને હરણ કરેલા તમારા તેજને દરીથી જેમ રામચંદ્રે હરણ કરેલા તેજને પરશુરામ સ્નાન કરવાથી પામ્યા તેમ પામો. હે ભારત ! એ પ્રમાણે લોમશ ઋષિનાં વચન સાંભળી પોતાના બાઈઓ તથા દ્રૌપદી સદિત યુધિષ્ઠિર રાજાએ, તીર્થમાં સ્નાન કરીને, દેવતા તથા પિતૃઓનાં તર્પણ કર્યો, જેથી પાંડવોના સ્વરૂપનાં તેજ અત્યંત વૃદ્ધિ પામવાથી જનુઓએ નહીં સહન થાય એવા થયા. પાંડુ રાજાના પુત્ર યુધિષ્ઠિર, લોમશ ઋષિને પૂજવા લાગ્યા કે હે મહા સમર્થ લોમશ ઋષિ ! પરશુરામનું તેજ કેમ હરાયું હતું ! અને તે દરીથી કેમ મળ્યું ! તે હું તમને પૂછું છું માટે તમે મને વિસ્તારથી કહો. લોમશ કહે છે—હે રાજેન્દ્ર ! હું તમને રામચંદ્ર તથા મોટી શુદ્ધિવાળા ભામંવ વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા પરશુરામનો પ્રતિભાસ કરું તે સાંભળો.

હે પાંડવ ! પૂર્વે અયોધ્યાપુરિને વિષે મહાત્મા હસ્તરથ રાજાને ત્યાં સાક્ષાત્ વિષ્ણુ ભગવાન રાવણનો નાશ કરવા સાર રામચંદ્ર નામે પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થયા હતા જેનું મેં દર્શન કર્યું હતું. હવે રણકાળના પુત્ર પરશુરામ, રામચંદ્રે જન્મકાળને ત્યાં માદેશ્વર ધનુષ બાગ્યું તે સાંભળી વિરમણમુક્ત થઈને, જે આપે કરી ક્ષત્રિયોનો નાશ કર્યો હતો એનું પોતાનું ધનુષ લાગમાં ભરી

તેનું પરાક્રમ જાણવાની ઇચ્છાથી અયોધ્યાપુરિ પ્રત્યે ગયા. દશરથ રામને પોતાના પ્રિય એવા પોતાના પુત્ર રામચંદ્રને સાથા મોકલ્યા. પરશુરામે હાથમાં અત્ય પ્રહણ કરી કિનેલા રામચંદ્રને જોઈ હસતાં કહ્યું કે હે મહા સમર્થ રામચંદ્ર ! મેં આ ધનુષે કરી કાળ સરખા મહા શરવીર રાજાઓનો નાશ કર્યો છે, માટે જો તમે સમર્થ હો તો આ ધનુષ માશ હાથમાંથી લઈ સજ્જ કરો. હે પાંડવ ! એ પ્રમાણે પરશુરામે કહ્યું ત્યારે રામચંદ્ર બોલ્યા કે હે રામ ! તમે મને આશ્વેપનાં વાક્ય કહેવા લાયક નથી, ને જેમ તમે બ્રાહ્મણની જાતિના ધર્મમાં અધમ નથી, તમે અમે ક્ષત્રિયમાં અધમ નથી. ઇક્ષ્વાકુના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા ક્ષત્રિયો બાણ કરીને પોતાના મોટે પોતાની ભુજના બળનું વખાણ કરતા નથી માટે હું પણ મારા પરાક્રમનું વખાણ મારે મુખે કરતો નથી. હે યુધિષ્ઠિર ! એવી રીતે રામચંદ્રનાં વચન સાંભળી પરશુરામ બોલ્યા કે, હે રામચંદ્ર ! જો તમે મહા સમર્થ હો તો જશ્વદી મારા હાથમાંથી ધનુષ પ્રહણ કરો, પણ અનેક વાક્ય બોલવાની જરૂર નથી. હે ભારત ! એ પ્રમાણે ક્રોધયુક્ત પરશુરામનાં વચન સાંભળવાથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો હતો જેને એવા રામચંદ્રે તત્કાળ તેના હાથમાંથી ધનુષ પ્રહણ કરી સજ્જ કરી તેની પ્રત્યંચા ખેંચી તેનો શબ્દ કર્યો જે સાંભળવાથી સર્વ જૂત પ્રાણિઓ ત્રાસ પામ્યાં. પછી રામચંદ્રે પરશુરામને કહ્યું કે હે ભાગવ ! મેં આ તમારું પ્રિય કર્યું. એ પ્રમાણે રામચંદ્રનાં વચન સાંભળી પરશુરામે તેને એક બાણ આપીને કહ્યું કે હે રામ ! તમે આ બાણને ધનુષમાં ભરી આકર્ષણ કરો. લોમશ કહે છે કે, હે યુધિષ્ઠિર ! એવાં પરશુરામનાં વચન સાંભળી રામચંદ્ર બોલ્યા કે હે ભાગવ ! મેં તમે ગર્વિષ્ઠ છો એવું સાંભળ્યું હતું, તે આજ પ્રત્યક્ષ જોયું, પણ હું આજ તમને ક્ષમા કરું છું; તમે બ્રહ્માની કૃપાએ કરી સર્વ રાજાઓનું તેજ પામ્યા છો, માટે હું નમને દિવ્યદષ્ટિ આપું છું, તેથી તમે મારા સ્વરૂપને યથાર્થ જોશો. હે પાંડુ રાજાના પુત્ર ! એ પ્રમાણે રામચંદ્રે કહીને તેને દિવ્યદષ્ટિ આપી. જેથી તેમણે રામના સ્વરૂપમાં બાર સૂર્યો, આઠ વસુ, અગ્નિયાર રૂદ્રો, સાધ્યો, ઝોમણપચાસ વાયુ, પિતૃઓ, અગ્નિ, નક્ષત્રો, ગ્રહો, મંધરો અને રાક્ષસો, યક્ષો, નદિઓ તીર્થો, સનાતન બ્રહ્મને જાણનારા અને તદાકાર થયેલા વાલ્મખિત્યાદિ ઋષિઓ, દેવર્ષિઓ, સમુદ્રો, પર્વતો, ઉપનિષદો સહિત સર્વ વેદો, યજ્ઞો, ગાધિવં, વેદ, ધનુર્વેદ, મેધના સમૂહ તથા વિજ્ઞાનીઓ સર્વ જોયાં. પછી રામચંદ્રે તેમના હાથમાંથી બાણ લઈ તેને નિષ્કળ સરખું કરી ધનુષમાં ભરીને, તેની ઉપર મૂક્યું. ત્યારે તે બાણે વ્રણી રજ, વર્ષાદ અને પૃથ્વી કંપ થયા. પછી વિષ્ણુજાતને પામેલા પરશુરામ મહેન્દ્ર પર્વત પ્રત્યે જઈ, બચ પામી તથા લગ્નયુક્ત થઈને ત્યાં નિવાસ કરી રહ્યા હતા. પછી એક વર્ષે કોઈ દિવસના સમયને વિષે પિતૃઓ, તેજ તથા ગર્વ વગરના થઈને એટલા પરશુરામને જોઈ તેમની પાસે આવીને કહેવા લાગ્યા કે હે પરશુરામ ! તમે સાક્ષાત્ વિષ્ણુરૂપ રામચંદ્રની પાસે જઈ ગર્વ કર્યો એ યોગ્ય કર્યું નહીં; કારણ તે ત્રણ લોકમાં સૌને માન્ય કરવા તથા પૂજા કરવા લાયક છે. હે રામ ! હવે તમે બધાં પૂર્વે સત્યયુગને વિષે તમારા પ્રપિતામહ બૃગુએ મોકલ્યાં તપ કર્યું હતું, ત્યાં મહા પવિત્ર વૃક્ષરૂપ નામની નદી છે જેને મનુષ્યો દીપ્તોદતીષ્ઠ પણ કહે છે, તેમાં સ્નાન કરીને પાકું તેજ પામે. હે કુંતીના પુત્ર ! એ પ્રમાણે, પિતૃઓનાં વચન સાંભળી પરશુરામે તેના કહેલા પ્રમાણે કર્યું, જેથી તે તેજને પામ્યા. હે પુત્રરૂપ યુધિષ્ઠિર ! કહેલા વગરના કર્મવાળા પરશુરામે, રામચંદ્રરૂપ વિષ્ણુ પાસે જઈ પોતાનું જે તેજ દગાઈ ગયું હતું તે આ તીર્થમાં સ્નાન કરીને

મહર્ષિ કહ્યું માટે આ તીર્થ મહાન શ્રેષ્ઠ છે.

પત્તવીદર્શક તાત રામેનાહિષ્કર્મજા
પ્રાપ્તમાસીગ્નહારાજ વિષ્ણુમાસાય વૈ પુરા ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्राया
मुर्धन्यभाषायां नवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

અધ્યાય ૧૦૦ મો. વજ્રનિર્માણ કથન.

युधिष्ठिर उवाच—भूय एवा मिक्ष्णामि महर्षेस्तस्य धीमतः

कर्मणा विस्तरं धीशुभगस्तस्यस्यद्विजोत्तमः

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે બ્રાહ્મણમા શ્રેષ્ઠ લોમશ ઋષિ ! હું મોટી ભુદ્ધિવાળા મહર્ષિ અમરત્ય ઋષિનાં કર્મ કરીને વિસ્તારથી સાંભળવા ઇચ્છું છું. લોમશ કહે છે—હે રાજન ! હું તમને અમણિત તેજવાળા અમરત્ય ઋષિનો મદિમા કહેવાડપ શ્રેષ્ઠ અદ્ભુત કથા કહું તે સાંભળો. પૂર્વે સત્યયુગને વિષે મહા બળંકર યુદ્ધમાં મદોન્મત અને મહા દારણ્ય પરાક્રમવાળા કાશ્યપ નામના દૈત્યેન્ય મણે હતા. જે વૃત્રાસુરનો અશ્રય કરી અનેક તરેહનાં હથિયારો મારવા સાડ તૈયાર થઇ ઇદ્રાદિ દેવતાઓની સામા આરે તરફ દોડવા લાગ્યા. સર્વ દેવતાઓ ઇંદ્રને મુખ્ય કરીને, વૃત્રાસુરનો નાશ કરવાના ઉપાય વારતે બ્રહ્મા પાસે જઇ દાઢ જોડી ઉભા. ત્યારે બ્રહ્મા તેમને જોઇ બોલ્યા કે—હે દેવતાઓ ! તમને જે કાર્ય કરવાની ઇચ્છા છે તે મેં સૌ જાણી છે માટે તમે વૃત્રાસુરનો નાશ કરી શકો એવો ઉપાય હું કહું તે સાંભળો. હે મંદ્રાદિ દેવતાઓ ! તમે ઉદાર ભુદ્ધિવાળા દંધીય ઋષિ પાસે જઇ વરદાન માગો, તે બધારે તે તમને ઇચ્છા દોય તે માગો એમ કહે, ત્યારે જબની ઇચ્છવાળા તમારે તેને જમવાના હથાણુ સાડ તમારા શરીરનાં અસ્થિ આપો એમ કહેવું. પછી બધારે તે ઋષિ પોતાના શરીરનો ત્યાગ કરીને અસ્થિ તમને આપે, ત્યારે તેનાથી દદ, મોઢું, શત્રુઓનો નાશ કરે એવું, ૭ ખૂણાવાળું અને બળંકર શબ્દવાળું વજ્ર કરાવજો, જેણે કરી મંદ્ર વૃત્રાસુરનો નાશ કરશે. હે દેવતાઓ ! મેં વૃત્રાસુરનો નાશ કરવાનો ઉપાય સર્વ કહ્યો, માટે તમે જલદીથી મારા કહેવા પ્રમાણે કરો. હે બારત ! એ પ્રમાણે બ્રહ્માએ કહ્યું ત્યારે સર્વ દેવતાઓ, તેમની રજા બાદ નારાયણ બ્રહ્માવાનને આગળ કરીને, સરસ્વતીના ઉત્તર કિનારાને વિષે અનેક તરેહનાં વૃક્ષો તથા હતાંઓવાળા, જેમાં બ્રમરો સામવેદ સરખો શબ્દ કરતા હતા એવા, કાકિલાદિ પક્ષિઓ, સિંહના બળ વનરના પાડઓ, વરાહો, પ્રાણીઓ, ચમર નામના યુગો, જેમના કુંભસ્થળમાંથી મદ ઝરતા હતા એવા તથા પોતાની સ્ત્રીઓ સહિત તળાવમાં પ્રવેશ કરીને સ્નાન કરેલા હસ્તિઓ, બળંકર જેમનો શબ્દ દોય છે એવા સિંહ બાઘાદિ તથા મુશમાં રહેનારા જનાવરો શબ્દ કરતા હતા જેમાં એવા, અત્યંત શોભિતા અને સ્વર્ગ સરખા પ્રહસમાન એવા દંધીય ઋષિના આશ્રમ પ્રત્યે આગ્યા. ત્યારે તેમણે સ્વર્ગ સરખી કંતિવાળા દંધીય ઋષિને જોઈ, તેમને નમસ્કાર કરી દાઢ જોડીને બ્રહ્માના કહેવા પ્રમાણે વરદાન માગ્યું. તેમનાં વચન સાંભળીને અત્યંત પ્રસન્ન બનેલા ઋષિ, દેવતાઓને કહેવા લાગ્યા કે હે

દેવતાઓ ! હું તમારું ઇચ્છિત કરવા સારૂ, મારા પોતાના દેહનો ત્યાગ કરીશ. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે દેવતાઓને કહીને, જેને પ્રાણ મૂકવો તથા રાખવો પોતાને સ્વાધિન હતો એવા તે ઋષિએ તત્કાળ પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો. દેવતાઓએ મૃત્યુ પામેલા ઋષિના શરીરનાં અસ્થિ લઈ હર્ષ પામી વિશ્વકર્મા પાસે આવી, બ્રહ્માના કહેવા પ્રમાણે પોતાની મતલબનાં વાંચ્ય કલાં. તે સમયે તેમણે, અસ્થિ લઈ તેનું મહા ભયંકર વજ્ર બનાવી ઇન્દ્રને આપીને કહ્યું કે-હે દેવ ! તમે પ્રથમ આ અત્યંત ઐશ વજ્રે કરી દેવતાઓના મહા ભયંકર શત્રુ વૃત્રાસુરનો નાશ કરો જેથી નાશ પામેલા શત્રુવાળા, સ્વર્ગમાં રહેલા અને પોતાના મણે સહિત તમે ગુણે કરી સમગ્ર સ્વર્ગનું પાલન કરશો. એ પ્રમાણે વિશ્વકર્માએ કહ્યું ત્યારે હવે પામેલા ઇન્દ્રે સાવધપણાથી વજ્ર પ્રહણ કર્યું.

ततो हतारिः सगण सुखं वै प्रशाधिकृत्स्नं त्रिदिशं दिविष्ठः

त्वष्टा तथोक्तस्तु पुरंदरंस्तद्वज्रं प्रहृष्टः प्रयतो प्रत्यगृह्णात् ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां वज्रनि-
पकथने गुर्जरभाषायां शततमोऽध्यायः ॥ ૧૦૦ ॥

અધ્યાય ૧૦૧ મો. કાલકેય ને દેવોનું યુદ્ધ.

लोमश उवाच—ततः सवज्रो बलिभिर्दिवतैरभिरक्षितः

आससाद ततो वृत्रं स्थितमावृत्य रोदसी ॥

લોમશ કહે છે-હે યુધિષ્ઠિર ! ત્યાર પછી બળવાન દેવતાઓએ રક્ષા કરેલો અને વજ્ર ધારણ કરેલો ઇન્દ્ર, પૃથ્વીને ઘેરીને ઉભેલા અને મોટા શરીરવાળા તથા ઉધાડાં ઉંઝાં હથિ-યારો પ્રહણ કરવાથી શિખરો સહિત પર્વત સરખા દેખાવવાળા કાલકેય નામના દૈત્યોએ રક્ષા કરેલા વૃત્રાસુરની સામે આવી ઉભો. ત્યારે હે ભરતકુળમાં ઐશ ! દેવતા અને દૈત્યોનું એક મુદ્દર્ત માત્ર સર્વ લોકને ત્રાસની પ્રાપ્તિ કરે એવું મહા ભયંકર યુદ્ધ થયું. તે વખતે બેઉ પક્ષના મહા બળવાન યોદ્ધાઓ મોટા વેગથી પરસ્પર તલવારો મારવા લાગ્યા, જેનો અત્યંત ભયંકર અવાજ થવા લાગ્યો ને તેમના દેહ ઉપરથી કપાઈને પૃથ્વી ઉપર પડતાં મસ્તકોનો જેમ તાળ વૃક્ષમાંથી પડતાં ફળોનો અવાજ થાય તેમ અવાજ થતો હતો. પછી સુવર્ણનાં કવચો પહેરેલા મદાઓ ધારણ કરેલા અને બળેલાં વૃક્ષ સરખા દેહવાળા કાલકેયો દેવતાઓની સામા દોડ્યા. ત્યારે અભિમાનયુક્ત થઈને દોડતા એવા તે દૈત્યોનો વેગ જોઈને ભયયુક્ત થયેલા દેવતાઓ યુદ્ધ મૂકી ભાગવા લાગ્યા. તે સમયે ઇન્દ્ર, દેવતાઓ ભય પામી યુદ્ધમાંથી ભાગી ગયા અને વૃત્રાસુરના પક્ષનું બળ વૃદ્ધિ પામ્યું તે જોઈને, કાલકેય દૈત્યોના ભયથી મહા સમર્થ નારાયણ ભગવાનની શરણે ગયો. સનાતન બ્રહ્મરૂપ વિષ્ણુએ, કષ્ટયુક્ત ઇન્દ્રને જોઈ તેનું બળ વૃદ્ધિ પામવા સારૂ પોતાનું તેજ તેનામાં મૂક્યું. તે વખતે સર્વ દેવતાઓ તથા પાપ વગરના બ્રહ્મ વિધોએ પણ, વિષ્ણુના તેજ યુક્ત ઇન્દ્રને જોઈને, પોતપોતાનું તેજ તેને અર્પણ કર્યું. મહા બળયુક્ત થયેલો ઇન્દ્ર, ફરીથી વૃત્રાસુરની સામે આવી ઉભો. તે સમયે દૈત્યે, વિષ્ણુ આદિના તેજ કરીને મહા બળયુક્ત ઇન્દ્રને જોઈ મિંદનાદ કર્યો જેથી પૃથ્વી, દિશાઓ, આકાશ,

લોભસ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! કશ્ચપ ઋષિની સ્ત્રી કાળીના પુત્રો કાળકેય નામના
 દેત્યો જળના અંડારરૂપ સમુદ્રનો આશ્રય કરીને ત્રણ લોકોનો નાશ કરવામાં પ્રવર્તી થયા,
 તે એવી રીતે કે મદૈવ રાત્રિને વિષે પવિત્ર આશ્રમો તથા સ્થાનકોમાં રહેનારા મુનિઓનું બદ્ધ
 કરતા, તેમાં પ્રથમ કુષ્ઠ અંતઃકરણવાળા દેત્યોએ, વસિષ્ઠ ઋષિના આશ્રમમાં રહેનારા એકસો
 અને સત્તાણું બ્રાહ્મણોનું બદ્ધ કર્યું. તેઓએ મદા પવિત્ર અને બ્રાહ્મણોએ સેવન કરેલા
 અવન ઋષિના આશ્રમમાં જઈ રૂઝ મૂળનું લોજન કરનારા એકસો બ્રાહ્મણનું તથા અરદાજ
 ઋષિના આશ્રમના રિશર ચિત્તવાળા, બ્રહ્મચર્ય વ્રતવાન, વાસુ તથા જળનો આહાર કરનાર
 અને તપશ્વર્ધવાળા વીસ બ્રાહ્મણોનું બદ્ધ કર્યું. હે રાજન ! એ પ્રમાણે તેઓ પોતાની
 મુગ્ધતા જળના આશ્રમથી રાત્રિને વિષે બ્રાહ્મણોનું બદ્ધ કરવા લાગ્યા, અને સ્વિસના સમુદ્રમાં

સાધકોએ કરી સ્વયં ચા રહેનારા દેવતા આદિને ચેતનયુક્ત કરે છે. હે પ્રભા ! એ પ્રમાણે એક બીજાના આશ્રયથી સર્વ લોક વૃદ્ધિ પામે છે, ને તમારી કૃપા તથા તમેએ રક્ષા કરવાથી ઉદ્દેશપણા રહિત રહે છે. હમણાં સર્વ લોકને મોટા બધ પ્રાપ્ત થયો છે તે એ કે, પ્રભુ બધે રાત્રિને વિષે બાહ્યોનો ડાહક નાશ કરે છે, તે અમે જાણતા નથી. હે જગન્નાથ ! જો એ પ્રમાણે બાહ્યો નાશ પામી જશે તો સર્વ પૃથ્વી નાશ પામશે, ને તેમ મવાથી સ્વર્ગ પણ નાશ પામશે. હે મોટી ભુજવાળા જગત્પતિ ! તમારી કૃપાએ કરી જેમ સ્વર્ગ-લોક નાશ ન પામે તેમ તમે અમારી રક્ષા કરો.

વિષ્ણુએ કહ્યું કે-હે દેવતાઓ ! મેં પ્રગળા નાશનું કારણ સર્વ જાણ્યું છે, મારે કું તમને કહું તે બધ વચરના લઇને તમે સાંભળો. પૂર્વે કાલકેય નામના મહા બર્ષકર દૈત્યોના મણે જે વ્રાસુરના આશ્રયથી સર્વ જગત્તે પીડાયુક્ત કર્યું હતું તેને બ્યારે મોટી બુદ્ધિવાળા ઇન્દ્ર નાશ કર્યો ત્યારે તેઓ સર્વ પોતાની રક્ષા થયા સાડ જેમાં અચરમત્ત્ય તથા ઝુકે રહે છે એવા સમુદમાં પ્રવેશ કરીને રહેલા છે. તેઓ રાત્રિને વિષે બહાર નીકળી બાહ્યોનો નાશ કરે છે. સમુદના આશ્રયવાળા તે દૈત્યોનો નાશ કરવાનો ઉપાય સમુદના શેષણ વચર બીજો નથી, વારને તમે તેને શોધણ કરવાનું અચરત્ત્ય ઋષિને કહેા, કારણ તેમના વચર બીજ ડાહથી પણ એ કામ બની શકે તેમ નથી. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે વિષ્ણુનાં વચન સાંભળી બ્રહ્માની આજ્ઞા લઇને સર્વ દેવતાઓ અચરત્ત્યના આશ્રય પ્રત્યે ગયા. તેઓ ઋષિયોની વચમાં બ્રહ્માની પેઠે બેઠેલા મિત્રાવરણના પુત્રને જોઇને તેમના કર્મનાં વખણ કરતાં કહેવા લાગ્યા કે-હે ઋષિ ! પૂર્વે તમે નહુપના દુઃખથી સર્વ જગત્ત્વી રક્ષા કરી હતી ને તેને દેવતાઓના ઐશ્વર્ય સ્વર્ગથી પણ બચ્ત કર્યો હતો. વળી પૂર્વે તમે સૂર્યના ક્રોધથી તત્કાળ વૃદ્ધિ પામતો એવો સર્વ પર્વતમાં મુખ્ય વિંધ્યાદિ, તમારા વાક્યનું ઉદ્દેશન નહીં કરીને હવે વૃદ્ધિ પામતો નથી, કારણ તેની ધમ્મી ઉંચાઈ હોવાથી જગત્ત્વા મોટો અધિકાર થયો તે વખતે સર્વ પ્રગળ તમારે શરણે આવી, તેને શાંત કરીને, સર્વને પરમ નિવૃત્તિની પ્રાપ્તિ કરાવી. નિરંતર મહા સમર્થ તમે બધે કરી પીડા પામતા એવા અમારી મતિ-રૂપ છો, વારને અમે સો તમારી પાસેથી વરદાન માગીએ છીએ, તે તમે આપો.

अस्माकं मन्मथीतानां नित्यशो भगवान्मतिः

ततः स्वार्ताः प्रयाचामो वरं त्वां वरदोह्यसि ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि क्षौमशतीर्थयात्रायां भग-
स्त्वमा तत्त्वकथने मुर्जरभाषायां त्र्यंशोऽध्यायः ॥ ૧૦૩ ॥

~~~~~

અધ્યાય ૧૦૪ થો. અગસ્ત્યનું ઉપાખ્યાન.

યુધિષ્ઠિર કહાવ—કિમર્થ સહસ્રા વિષયઃ પ્રવૃદ્ધઃ ક્રોધઃ ક્રિતઃ

સ્ત્રીવિદ્યાદિભિર્ભોતું વિચરેન્ન મહાર્જન ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે મહા મુનિ ! ક્રોધે કરી મર્જિત થયેલો વિંધ્યાદિ પર્વત અઠ-
સ્માત શા વારને વૃદ્ધિ પામ્યો ? એ કું વિસ્તારથી સાંભળના પ્રયત્ન પું. લેખક કહે છે—હે

યુધિષ્ઠિર ! પૂરું સૂર્ય જન્મતમા ઉદય અસ્ત પામતાં સુવર્ણના મેરૂ પર્વતની પ્રદક્ષિણા કરતા હતા તે જોઇને વિંધ્યાદ્રિ પવતે તેને કહ્યું કે, હે સૂર્ય ! તમે જેમ મેરૂ પર્વતની પ્રદક્ષિણા કરો છો તેમ મારી પ્રદક્ષિણા કરો. એ પ્રમાણે તે પર્વતનાં વચન સાંભળીને સૂર્યે કહ્યું કે હે વિંધ્યાદ્રિ ! હું મારી મરજીથી આ મેરૂ પર્વતની પ્રદક્ષિણા કરતો નથી, ને જેઓએ આ જન્મત નિર્માણ કર્યું છે તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રદક્ષિણા કરું છું. હે સ્વધર્મનિષ્ઠ યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે સૂર્યનાં વચન સાંભળીને મહા ક્રોધયુક્ત થયેલા વિંધ્યાદ્રિ, સૂર્ય તથા ચંદ્રના માર્ગને રૂંધવાની ઇચ્છાથી પોતે વૃદ્ધિ પામ્યો. સર્વ દેવતાઓ મળીને તે પવત પાસે આવી તેને વૃદ્ધિ નહીં પામવા વિષે અનેક તરેહના વાક્ય કહી નિવારણ કર્યું. પણ તેણે તેમનાં વચન માન્યાં નહીં. પછી તેઓ સૌ આશ્રમમાં બેઠેલા તપસ્વી, સર્વ ધર્મ પાસન કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ અને અદ્ભુત વીર્યવાન અમરત્ય ઋષિ પાસે આવી તેજ વાર્તા કહેવા લાગ્યા કે—હે ઋષિ ! સર્વ પર્વતોનો રાજા વિંધ્યાદ્રિ ક્રોધયુક્ત હોવાથી સૂર્ય ચંદ્ર અને નક્ષત્રોની ગતિના માર્ગને બંધ કરતાં વૃદ્ધિ પામે છે તેને નિવૃત્ત કરવા તમારા વચર બીજો કાષ્ઠ સમર્થ નથી વાસ્તે તમે નિવૃત્ત કરો. હે પાંડવ ! એ પ્રમાણે દેવતાઓનાં વચન સાંભળી અમરત્ય ઋષિ પોતાની ઓ સહિત ઉભેલા તે પર્વત પાસે આવી તેને કહેવા લાગ્યા કે—હે સર્વ પર્વતમાં શ્રેષ્ઠ ! હું દક્ષિણ દિશા તરફ જવા ઇચ્છું છું મારે તું મને જવા માર્ગ આપીશ એવી આશા છે, જ્યાં સુધી હું પાછો આવું ત્યાં સુધી મારા વાક્યનું પાલન કરી સ્થિર થઈ રહે, ને પાછો આવું ત્યારે તારી મરજી પ્રમાણે વૃદ્ધિ પામજે. હે શત્રુઓનો નાશ કરનાર યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે અમરત્ય ઋષિ વિંધ્યાદ્રિ પર્વત વૃદ્ધિ પામતો બંધ કરી મયા ને ફરી પાછા ફર્યાજ નહિ. તે મેં તમને કહ્યું. હવે સર્વ દેવતાઓએ અમરત્ય ઋષિની પાસેથી વરદાન પામીને, જેવી રીતે કાલક્રય નામના દૈત્યનો નાશ કર્યો, તે કહું તે સાંભળો. દેવતાઓનાં વચન સાંભળીને અમરત્ય ઋષિએ કહ્યું કે હે દેવતાઓ ! તમે મારી પાસે આ વાસ્તે આવ્યા છો ? ને મારી પાસેથી શું વરદાન માગવા ઇચ્છો છો ? એવી રીતે તે ઋષિનાં વાક્ય સાંભળીને, સર્વ દેવતાઓ બોલ્યા કે, હે ભુદ્ધિમાન ! તમે સમુદ્રનું પાન કરો, જેથી અમારું સર્વ પ્રિય કર્યું એમ અમે માનશું ને ત્યાર પછી અમે અમારા શત્રુ અને પોતાના ચાકરો સહિત કાલક્રય નામના દૈત્યોનો નાશ કરશું. એ પ્રમાણે દેવતાઓનાં વચન સાંભળીને અમરત્યે કહ્યું કે—હે દેવતાઓ ! હું તમારા કહેવા પ્રમાણે કરીશ, જેથી સર્વ લોકને સુખની પ્રાપ્તિ થશે. એવી રીતે કહીને અમરત્ય ઋષિ, તપશ્ચર્યાએ કરી સિદ્ધ થયેલા ઋષિઓ તથા દેવતાઓ સહિત, નદિયોના પતિ સમુદ્ર પ્રત્યે જવા તૈયાર થયા. ત્યારે તેની પાસે મનુષ્ય, સૂર્ય, ચંદ્ર, યક્ષ તથા કિપુરૂષો તેમનું અદ્ભુત કર્મ જોવા સાડ આવ્યા. પછી મહા લયંકર શબ્દવાળા લહેરોએ કરી જળે નૃત્યજ કરતો હોય, વાયુએ કરી ઉડતો હોય, રેણુના સમૂહથી જળે ઉડતો હોય એવા, કિનારાને વિષે પછાડાતા અને ઝુકાદિ જળ જંતુઓવાળા સમુદ્ર પ્રત્યે ચંદ્રો, સૂર્યો અને અમરત્ય ઋષિએ સહિત દેવતાઓ તથા મોટા ભાગ્યવાળા ઋષિઓ આવ્યા.

અમરત્યસહિતા દેવા સંગધર્મમહોરગા:

ઋષયઃ મહામાગા: સમાસે મહોદ્યૌષે ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थाचार्य
अगस्त्योपाख्यानं गुर्जरभाषायां चतुराधिकशतसप्तोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

અધ્યાય ૧૦૪ મો. અગસ્ત્ય સમુદ્ર પી ગયા.

લોમશ ઉવાચ—સમુદ્રં ત સમાસાદ્ય વાઠણિર્મગવાનૃષિઃ

ઉવાચ સંહિતાન્દેવાનૃષિશ્ચૈવ સમાગતાન ॥

લોમશ કહે છે—હે રાજન ! હવે મિત્રાવસ્થા પુત્ર મદા સમર્થ અગસ્ત્ય ઋષિ સમુદ્ર પ્રત્યે આવી મંગેલા સર્વ દેવતાઓને તથા ત્યાં આવેલા સર્વ ઋષિઓને કહેવા લાગ્યા કે, હું આ જગતના દિન માટે આ સમુદ્રનું પાન કરીશ; માટે તમારે જે ઉપાય કરવા હોય તે જણાવી દેશો. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે સર્વ દેવતા આદિને કહેને, મદા કોવ પામેલા અગસ્ત્ય ઋષિ, સર્વ જોક જાતાં સમુદ્રનું પાન કરવા લાગ્યા. ત્યારે તેમનું તે અદ્ભુત કર્મ જોઈને વિરમય પામેલા ઇંદ્ર સંહિત સર્વ દેવતાઓ મોટી મલ્હાર કરતા તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા કે, હે ઋષિ ! તમે અમારી રક્ષા કરનાર અને સર્વ લોકના કર્તા જો, માટે તમારી કૃપાએ કરી દેવતાઓ સંહિત આ સર્વ જગત નાશ પામશે નહીં. એ પ્રમાણે દેવતાઓ સ્તુતિ કરતા હતા તથા મંથનો અનેક તરેહનાં વાજાં ત્રા વગાડતા હતા અને પુષ્પાની ઘટ્ટિ કરતા હતા, તે વખતે અગસ્ત્ય ઋષિએ સમુદ્રના જળનું પાન કરી તેને જળ વમરનો ક્યો. તે જોઈ હર્ષ પામેલા મદા પરાક્રમી દેવતાઓ અનેક તરેહનાં હથિયારો મદજી કરીને કાલકેવ નામના દૈત્યોના મણેને મારવા લાગ્યા. તે સમયે હે ભારત ! તેમના પરાક્રમને નહીં સહન કરી શકનાર એવા દૈત્યોએ તેમની સાથે એ ઘટિકા માત્ર મદા બપોરે યુદ્ધ કર્યું. દેવતાઓનાં શસ્ત્રોથી પ્રહાર થયો હતો જેમને એવા કંટલાક દૈત્યોને ઋષિઓએ પોતાના તપના જગથી બાળી ભસ્મ કર્યા તે કંટલાકને દેવતાઓએ શસ્ત્રોથી નાશ કર્યા તેથી તેઓ પૃથ્વી ઉપર પડીને સુવર્ણનાં પદક, કુંડળ તથા જાળુખંધ ધારણ કરવાથી, જેમ પુષ્પયુક્ત ખાખમનાં વૃક્ષ શોભે, તેમ શોભવા લાગ્યા, કંટલાક પોતાના ગયાવ માટે પૃથ્વીનો બેદ કરી પાતાળમાં પેસી ગયા. હે રાજન ! એ પ્રમાણે સર્વ દૈત્યો નાશ પામ્યા તે જોઈને હર્ષ પામેલા દેવતાઓ, અગસ્ત્ય ઋષિ પાસે આવી અનેક તરેહનાં વાક્યોથી તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા, હે મોટી ભુજંગાળા ઋષિ ! તમારી કૃપાએ કરી આ સર્વ જગત પરમ સખ પામ્યું ને તમારા પ્રતાપથીજ અમે બપોરે પરાક્રમી દૈત્યોનો નાશ કર્યો, માટે હવે તમે જે સમુદ્રનું જળનું પાન કર્યું છે. તે પાછું તેમાં ત્યાગ કરીને પરિપૂર્ણ કરો. હે યુધિષ્ઠિર ! એવી રીતે દેવતાઓનાં વચન સાંભળી ઋષિએ કહ્યું કે—હે દેવતાઓ ! મેં જે સમુદ્રના જળનું પાન કર્યું તેને પચાવી નાખ્યું છે; માટે તમે સમુદ્રને જળથી પરિપૂર્ણ કરવા સાર બીજને ઉપાય ચિંતવન કરો. લોમશ કહે છે—હે રાજન ! એ પ્રમાણે અગસ્ત્ય ઋષિનાં વચન સાંભળીને દેવતાઓ, વિરમય તથા ખેદયુક્ત થયા. પછી સર્વ પ્રજા પરસ્પર એક બીજની રમણ બાદ અગસ્ત્ય ઋષિને પ્રજ્ઞામ કરી જેવી રીતે આવી હતી તેવી રીતે પાછી પોતપોતાના. મુઠ પ્રત્યે મઠ ત્યારકેડે વિખજ સંહિત સર્વ દેવતાઓએ સમુદ્રને જળથી પરિપૂર્ણ કર્યા માટે વારંવાર વિચાર કરી બહા પાસે આવી કાચ જોડી તે જળથી ભગાવ એમ કહ્યું.

પ્રમીલ. હે નરાધિપ ! તને મહાદેવજીએ આ કમયોગે કરી પુત્રનો જન્મ થયો એમ કહ્યું છે જાટે એ ગર્ભનો ત્યાગ કરવાની મતિ કર મં.

મહાદેવેન દિદ્ધતે વ્રજગણાદિ

બ્રમેન કામયોગેન માતે શુદ્ધિરતોમ્વથા ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां समर-
मंतलिकथने गर्जरभाषायां षडभिकञ्चतस्रोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

અધ્યાય ૧૦૭ મે. સમરના પુત્રો.

लोमश उवाच—एतच्छ्रुत्वांतरिक्षाच्च स राजा राजसूयः ।

यथोक्त तच्चकाराथ भद्रवच्चरतर्षम ॥

લોમશ કહે છે-હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! સર્વ રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા સમર રાજાએ અં-
તરિક્ષમાં ઉત્પન્ન થયેલી વાણી સાંભળી તેમાં વિશ્વાસ રાખીને તેના કહેવા પ્રમાણે કયું, તે
ગર્ભરૂપ કુળમાંથી બીજ કરી લઈ એક એક બીજ એક એક મૃતથી બરેલા કુંભમાં રાખી
તેમની રક્ષા થવા સારુ એક એક દાર્દને સોંપ્યો. પછી ધણી દિવસો ગયા ત્યારે તેમાંથી
મહાદેવજીની કૃપાએ કરી મહા બળવાન અને અત્યંત તેજસ્વી સાઠ હજાર પુત્રો ઉત્પન્ન થયા.
મહા ભયંકર પરાક્રમી, દૂર કર્મ કરનાર, પુણ્ય કરવામાં સમર્થ અને આકાશ તરફ ઉડી શકનાર
ધણ્ય ભાઈઓ હોવાથી દેવતાઓ સહિત સર્વ યોજનું અપમાન કરવા લાગ્યા. દેવતાઓ,
ગંધર્વો, રાક્ષસો તથા બીજા ધણુ સર્વ મૃત પ્રાણિયોને દુઃખ આપવા લાગ્યા. હે રાજા !
સમર રાજાના મંદ શુદ્ધિવાળા તે પુત્રો સર્વ પ્રળનો નાશ કરવા લાગ્યા, ત્યારે પ્રભુ દેવતા-
ઓને સાથે લઈ બ્રહ્માને સરણે ગયો. તે વખતે બ્રહ્માએ તેમને કહ્યું કે-હે દેવતાઓ ! તમે
આ સર્વ પ્રળ સહિત જેવી રીતે આવ્યા છો તેવી રીતે પાછા પોતપોતાના સ્થાનક પ્રત્યે
જાઓ ને સમર રાજાના સાઠ હજાર પુત્રોનો ઘોડા કાળમાં તેમના કર્મના ચોમથી વિનાશ
થયો. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે બ્રહ્માનાં વચન સાંભળીને સર્વ દેવતાઓ તથા મૃત પ્રાણિઓ
રજા લઈ જેવી રીતે આવ્યા હતા તેવી રીતે પાછા ગયા. ધણી દિવસો ગયા કેડે મહા પ-
રાક્રમી સમર રાજાએ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાની દીક્ષા લીધી ત્યારે યજ્ઞના અશ્વની રક્ષા તે સાઠ
હજાર પુત્રો કરવા લાગ્યા. પછી જ્યારે તે અશ્વ જળ વચરના સમુદ્રને વિષે ગયો, ત્યારે સમરના
પુત્રોએ તેની ધણી યત્નથી રક્ષા કરી તો ધણુ અંતર્ધ્યાન થઈ ગયો. તે જોઈ ભ્રમરે હરણ
કર્તે એમ માની તેઓએ પોતાના પિતા પાસે આવી તે વાર્તા કહી. સમર રાજાએ તેમને કહ્યું
કે હે પુત્રો ! હવે તમે પાછા ન આવો એવા માર્ગ પ્રત્યે જઈ અશ્વની તપાસ કરો. ધણુ
તે લઈ આવ્યા વચર અશ્વ આવશે નહીં. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે પોતાના પિતાની વ-
ચન સાંભળીને તે સાઠ હજાર ભાઈઓ વળી પૃથ્વીને વિષે અશ્વની શોધ કરવા લાગ્યા, ત્યારે
તેઓ વિદ્યારણ થયેલી પૃથ્વીને જોઈ તેની ગ્રહમાં પ્રવેશ કરીને ઠાઠાળી આદિ ખજાનાનાં
કોઓથી તેને ખોદતાં સમુદ્રને ખોદવા લાગ્યા. અસુરો, સર્પો રાક્ષસો અને બીજા
ધણુ સર્વ પ્રાણી માત્રને નાશ કર લાગ્યા, તેથી તેઓએ મહા પીડાયુક્ત થઈ

મોટા શબ્દ કર્યા. એ પ્રમાણે તે સાઠ હજાર સમરોએ નાશ કરેલા પ્રાણીઓમાંથી ફેટલાકનાં મતરકો કપાઇ પૃથ્વી ઉપર પડ્યાં. ફેટલાકના હાથ કપાઇ ગયા અને ફેટલાકના શરીર ઉપરથી ત્વચા ઉખડી ગઇ તેથી તેઓ બાહ્યમણા બની ગયા. હે રાજન ! એ પ્રમાણે સર્વ પ્રાણીને દુઃખ આપતા એવા તે સાઠ હજાર જાન્યોને સમુદ્રને ખોદતાં ધણે કાળ થયો પણ અશ્વની શોધ લાગી નહીં. હે યુધિષ્ઠિર ! સગર રાજના પુત્રોએ મહા ક્રોધયુક્ત થઇ સમુદ્રની હથાન દિશા તરફ પાતાળને ખોદું. ત્યારે ત્યાં પૃથ્વીને ત્રિપે ફરતા એવા તે અશ્વને તથા મહા તેજસ્વી મહાત્મા કપિલ મુનિને જોયા. લોમશ કહે છે—હે રાજન ! ત્યારે લપ-યુક્ત થયેલા તે સર્વ જાન્યો કાળની પ્રેરણાથી કપિલ મુનિની કંઈ પણ ગણના નહીં કરી ક્રોધયુક્ત થઇ અશ્વને ગ્રહણ કરવા સાડ દોડવા લાગ્યા. તે સમયે જેને ઋષિઓ વાસુદેવનો અવતાર કહે છે એવા કપિલ મુનિએ મહા ક્રોધયુક્ત પોતાનાં નેત્રમાંથી તેજસ્વી અગ્નિને કહાડી તેમની ઉપર મૂક્યો. જેથી મંદ હૃદિયાળા તેઓ સર્વ બળી ભસ્મ થયા. તે વખતે મોટી તપશ્ચર્યા કરનાર નારદજી તે જોઈ તેજ વખતે તેમના પિતા પાસે આવી તે સર્વ વાર્તા કહી ત્યારે પોતાને અગ્નિય એવી તે વાર્તા સાંભળીને એક મુદ્ગત માત્ર દુર્મન થયેલા સગર રાજાએ પૂર્વે મહાદેવજીએ કહેલાં વાક્યને યાદ કર્યો. પછી તે રાજાએ પોતાના પૌત્ર અને અસમંજના પુત્ર અંશુમાનને બોલાવી કહ્યું કે—હે નિષ્પાપ ! મારા સાઠ હજાર પુત્રો મારે વાસ્તે અશ્વને શોધવા ગયા હતા તે કપિલ મુનિના તેજે બરી બળી ભસ્મ થયા, ને તારા પિતાનો મેં ધર્મની રક્ષા કરવા સાડ તથા સહેરની પ્રજાનું હિત કરવા માટે ત્યાગ કર્યો છે.

યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું કે—હે તપોવન લોમશ ઋષિ ! રાજાઓમાં સિંહ સરખા સગર રાજાએ નહોં ત્યાગ થાય એવા મહા પરાક્રમી પોતાના પુત્ર અસમંજનો ત્યાગ કેમ કર્યો ? તે તમે મને કહો ? લોમશ કહે છે—હે રાજન ! સગર રાજની શૈબ્યા નામની સ્ત્રીથી અસમંજ નામે પુત્ર ઉત્પન્ન થયો, તે અવસ્થાએ કરી કંઈ મોટા થયો, ત્યારે બાળકોની સાથે રમતાં દુર્બલ બાળકોને ગળે દાખી નદીમાં નાંખી આવતો હતો. તે જોઇને ભય અને શોક કરીને પીડાયુક્ત પ્રજા, સગર રાજ પાસે આવી હાથ જોડી કહેવા લાગી કે હે મહારાજ ! તમે શત્રુઓથી અને દુઃખથી રક્ષા કરનાર છો માટે તમારા પુત્ર અસમંજના બચથી રક્ષા કરવા હાયક છો. હે પાંડવ ! પ્રજાનાં વચન સાંભળી દુર્મન થયેલા સગર રાજાએ પોતાના પ્રધાનોને બોલાવીને કહ્યું કે—હે પ્રધાનો ! જો તમે માટે પ્રિય કરવા ચ્હાતા હો તો મારા અસમંજ નામના પુત્રને આજ જલદી ગામમાંથી કાઢી મૂકો. એવાં પોતાના રાજનાં વચન સાંભળી તેઓએ ઉતાવળે તેમના કહેવા પ્રમાણે કર્યું. તમે મને પૂછ્યું તે જે સગર રાજાએ પોતાના પુત્રનો કેમ ત્યાગ કર્યો તે મેં તમને પ્રજાના હિત વાસ્તે તે રાજાએ એ કામ કર્યું એમ વિસ્તારથી કહ્યું. હવે સગર રાજાએ અંશુમાનને જે વાક્ય કહ્યું, તે હું તમને કહું તે સાંભળો. હે યુધિષ્ઠિર ! સગર રાજાને અંશુમાનને કહ્યું કે હે અંશુમાન ! હું તારા પિતાના ત્યાગથી તથા મારા સાઠ હજાર પુત્રનું મૃત્યુ થયું તેથી અને અશ્વમેધ યજ્ઞના અશ્વની પ્રાપ્તિ નહીં થવાથી ધણે તાપ પામું છું. માટે દુઃખે કરીને તાપ પામેલા અને યજ્ઞમાં વિઘ્ન હોવાથી મોહ પામેલા મને તું અશ્વ લાવી આપી નરકમાંથી ઉદ્ધાર કર. એ પ્રમાણે મહાત્મા સગર રાજાએ કહ્યું ત્યારે મહા દુઃખયુક્ત થયેલા અંશુમાને રાજના સાઠ હજાર પુત્રોએ બધા પુ-

ધી ખોદી હતી ત્યાં જઈ તેજ માર્ગે કરી સમુદ્રમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યારે ત્યાં મહા તેજસ્વી, પુરુષ પુરુષ અને ઋષિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા કપિત મુનિને તથા અન્યને જોયા. અંશુમાને કપિત મુનિ પાસે જઈ માણગ દંડવત કરી તેમને પોતાને આવવાનું કારણ કહ્યું. કપિત મુનિએ અત્યંત પ્રસન્ન થઈ અંશુમાનને કહ્યું કે—હે અંશુમાન ! હું તારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું માટે તને હજી દેવ તે વરદાન માગ. હે રાજન ! કપિત મુનિના વચન સાંભળી અંશુમાને તેમની પાસે વરદાન માગ્યાં કે—હે મુનિ ! પ્રથમ વરદાનમાં મારા પિતામહના યજ્ઞ તારતે આ અથ માગું છું, ખીજું આ મારા પિતૃઓ તમારા ક્રોધરૂપી અગ્નિએ કરી જળી જતી થયા તે પવિત્ર થાય, એ વરદાન માગું છું. એ પ્રમાણે અંશુમાને વરદાન માગ્યાં ત્યારે તેજસ્વી મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ કપિત દેવે કહ્યું કે—હે નિષ્પાપ ! તારૂં દુષ્પાપ થાઓ, તું જે માગે છે, તે સર્વ હું તને આપીશ, કારણ તારે વિં પાંચ મા, ધર્મ અને સત્ય રહેલાં છે. વળી તારાથી સગર રાજા કૃતાર્થ છે અને તારો પિતા પણ પુત્રવાન છે. તારા પ્રભાવથી સગર રાજાના સાઠ દળર પુત્રો સ્વર્ગ પ્રત્યે જશે. વળી તારો જે પૌત્ર થશે તે તારા પિતૃવ્રક્ષાને પવિત્ર કરવા સાઠ મહાદેવછને પ્રસન્ન કરી સ્વર્ગમાંથી ત્રણ માર્ગને વિષે ગતિ કરનાર એવી ગંગાને લાવશે તું તારા પિતામહના યજ્ઞનો આ અથ છે તેને લઈ જઈને તેનો યજ્ઞ પરિપૂર્ણ કરાવ. હે મુનિશિર ! એ પ્રમાણે કપિત મુનિએ કહ્યું, ત્યારે અંશુમાન તે અથને લઈ પાછો સગર રાજાને યજ્ઞમંડપ દત્તો, ત્યાં આવી રાજાને નમસ્કાર કરીને, કપિત મુનિની પાસે જે કંઈ જોયું હતું તથા જે તેણે વાક્ય કહ્યાં હતાં અને સાઠ દળર બ્રાહ્મણો સામરોનો વિનાશ થયો હતો, તે સૌ કહી પોતે લાવેલો અને યજ્ઞમંડપ પ્રત્યે આવતો એવો અથ નિવેદન કર્યો. અંશુમાનના વચન સાંભળી સગર રાજાએ પોતાના પુત્રોના વિનાશ સંબંધી દુઃખનો ત્યાગ કરી તેનાં વખાણ કરી પોતાનો યજ્ઞ સમાપ્ત કર્યો, યજ્ઞ સમાપ્ત થયો હતો જેણે એવા અને સર્વ દેવતાઓએ સંભાળવા કરેલા સગર રાજાએ વરણને રહેવાના સ્થાનરૂપ સમુદ્રને પુત્રરૂપ કરીને, કેટલાક દાણ પર્યંત પૃથ્વીને રાજ્ય કર્યું. ત્યાર પછી જ્યારે તે રાજા અંશુમાનને રાજ્ય સોંપી સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા ત્યારે ધર્માત્મા પોતાના પિતામહનો પેઠે રાજ્યનું પાલન કરતો હતો. ત્યારે તેને ધર્માત્મા દિલીપ નામે પુત્ર થયો ત્યારે તે યુવાન અવસ્થામાં આવેલા પોતાના પુત્રને જોઈ તેને રાજ્ય આપ્યા પછી કેટલેક કાળે મૃત્યુ પામ્યો. દિલીપ રાજા પોતાના પિતૃઓ સગર રાજાના સાઠ દળર પુત્રોનું નિધન સાંભળી મહા દુઃખ-યુક્ત થઈ તેમની ગતિનો પ્રાપ્તિ કેમ થાય એમ વિચાર કરવા લાગ્યો. તેણે તેમને ગંગાના જળના સ્પર્શથી શ્રેષ્ઠ ગતિનો પ્રાપ્તિ થશે એમ જાણી તેને પૃથ્વીને વિષે લાવવા સાઠ બ્રાહ્મણ પોતાના ઉપાય જની રાક્યા ત્યાં સુધી ઉપાય કર્યા, પણ તે, તેને લાવવા સમર્થ થયો નહીં. પછી તેને શોભાવમાન, ધર્મને પરાયણ, સત્યવાદી અને અદેખાર્ષિ રહિત બગારથ નામે પુત્ર થયો, જેને રાજ્યગાદી ઉપર આભેષક કરી તે રાજા વન પ્રત્યે ગયો. હે ભરતકુળ-માં શ્રેષ્ઠ ભારત ! તે રાજા તપની સિદ્ધિના યોગે કરી વનમાંથી કેટલેક કાળે સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયો.

તપઃ સિદ્ધિસમાયોગાત્સ રાજા ભરતર્થમ

વનાજ્ઞગામ ત્રિવિધં કાલયોગેન ભારત ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां
अगस्त्यमन्त्रिककथने गुर्जरभाषायां सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

અધ્યાય ૧૦૮ ભો. ગંગા ઉતારવાને ભગીરથનું તપ.

लोमश उवाच—स तु राजा महेष्वासश्चक्रवर्ती महारथः

बभूव सर्वलोकस्य मनो नयननन्दनः ॥

લોમશ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! પછી તે મોટા ધનુષધારી, ચક્રવર્તી અને મહારથી ભગીરથ રાજા સર્વ લોકનાં મન તથા નેત્રને આનંદ આપનાર થયો. તે પોતાના પિતૃઓને કપિલ મુનિએ ક્રોધથી બાળી બરમ કરવાથી શ્રેષ્ઠ ગતિ પ્રાપ્ત નથી થઈ એમ સાંભળી દુઃખે પોતાનું રાજ્ય પ્રધાનને સોંપી ગંગા ઉપર તપ કરવા સાડે, અનેક તરેહના ધાતુઓવાળાં શિખરોથી શોભિતા, મેઘોએ જળે કરી ચોતરફ સિંચન કરેલા નદી, લતાઓના સમૂહ, તલેટી તથા સપાટ જમીનથી સુશોભિત, યુક્ષમાં રહેનારા સિંહ તથા વ્યાધાદિએ સેવન કરેલા, વિચિત્ર અંગવાળા પક્ષિયો, બ્રમરો, હંસો, ચાતક, જળના કુકડા, મયૂર, પોપટ, કોકિલ તથા અકાર પક્ષિયો શબ્દ કરતાં હતાં જેમાં એવા, કમળનાં પુષ્પોથી ઢંકાયેલા જળનાં સ્થાનને વિષે સારસ પક્ષિયો શબ્દ કરતા હતા જેમાં એવા, કિનરો, અપ્સરાઓ, તથા વિદ્યાધરોએ સેવન કરેલા, મોટા હસ્તિયોએ પોતાના દાંતથી કેટલાક જક્ષોને પાડી નાખ્યાં હતાં જેમાં એવા, અનેક રત્નોના સમૂહવાળા, વિકરાળ જીભ તથા ઝેરયુક્ત ફોણવાળા સર્પો જેને વિષે રહે છે એવા, ક્યાંક અંજન સમ દેખાવવાળી જમીનવાળા હિમાદ્રિ પર્વતને વિષે જઈ ફળ, મૂળ તથા જળનું બોજન કરતાં હજારો વર્ષ પર્વત તપશ્ચર્યા કરી. પછી ન્યારે ભગીરથ રાજાને તપ કરતાં દેવતાઓનાં હજાર વર્ષ થયાં ત્યારે સાક્ષાત્ ગંગાજી મૂર્તિમાન સ્વરૂપ લઈ તેની પાસે આવી કહેવા લાગ્યાં કે હે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ મહારાજ ભગીરથ ! તું મારાથી શું ઇચ્છા કરે છે ? હું તને શું આપું ? તે કહે ? જે કહીશ તે તારા કહેવા પ્રમાણે કરીશ હે ભારત ! એવી રીતે ગંગાજીનાં વચન સાંભળી ભગીરથે કહ્યું કે હે તણ લોકને પવિત્ર કરનારાં ગંગાજી ! જે મારા પિતામહો પોતાના પિતા સગર રાજાના અશ્વમેધ યજ્ઞના અશ્વની શોધ કરવા ગયા હતા અને જે કપિલ મુનિના ક્રોધથી અગ્નિએ કરી બાળી બરમ થયા છે પણ તેમને શ્રેષ્ઠ ગતિની પ્રાપ્તિ થઈ નથી માટે તમે પોતાના જળના સ્પર્શથી તેમને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ કરાવો એ હું માગું છું. લોમશ કહે છે હે પાંડવ ! જે પ્રમાણે ભગીરથનાં વચન સાંભળી સર્વ લોકને નમસ્કાર કરવા લાયક મહા પ્રસન્ન થયેલાં ગંગાજીએ કહ્યું કે હે મહારાજ ! હું તારા કહેવા પ્રમાણે કરીશ એમાં સંશય નથી, પણ ન્યારે આકાશ તરફથી પૃથ્વી ઉપર ઉતરીશ ત્યારે મહાદેવજી વગર બીજો કોઈ મારો વેગ ધારણ કરવા સમર્થ નથી, માટે તું મારા વેગને ધારણ કરવા સાડે તપ કરી સંકરને પ્રસન્ન કર, જેથી તે મારા વેગને ધારણ કરી તારું હિત કરશે. હે યુધિષ્ઠિર ! જે પ્રમાણે ગંગાજીનાં વચન સાંભળીને ભગીરથે, મહાદેવજીને પ્રસન્ન કરવા સાડે દેવાસ પર્વત પ્રત્યે જઈ તપશ્ચર્યા કરી તેમને પ્રસન્ન કર્યાં. હે રાજા ! મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ તે રાજાએ પોતાના પિતૃઓને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થવા માટે તેમની પાસેથી તમારે ગંગાના વેગનું ધારણ કરવું એવું વરદાન લીધું.

પ્રાપ્તિ કરી. હે રાજન ! મેં ભગીરથ રાજ્યે સમુદ્રને જળથી પરિપૂર્ણ કરવા સાર સ્વર્ગ
માર્ગને વિષે મતિ કરનારાં ગંગાજીને પૃથ્વીને વિષે ઉતાર્યા તથા મહાત્મા અગસ્ત્ય ઋષિએ
જે કારણસર સમુદ્રનું પાન કર્યું હતું, તે સર્વ તમને વિસ્તારથી કહ્યું. વળી હે મહા સમર્થ
રાજન ! તમે મને જે પૂછ્યું હતું, તે અગસ્ત્ય ઋષિએ બ્રાહ્મણોનો નાશ કરનાર વાતાપિનો
જેવી રીતે નાશ કર્યો હતો, તે પણ કહ્યું.

વાતાપિશ્ચ યથાનીતઃ ક્ષયં સ બ્રહ્મહા પ્રભો

અગસ્ત્યેન મહારાજ યન્માત્વાં પરિપૂર્યસિ ॥

इति श्री महाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां
अगस्त्यमहात्म्यकथने गुर्जरभाषायां नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

૩૩૩૩૩૩૬૬૬૬

અધ્યાય ૧૧૦ મો. ઋષ્યશૃંગનું આખ્યાન.

वैशंपायन उवाच—ततः प्रयातः कौन्तेयः क्रमेण भरतर्षभ
नंदामपरनंदा च नद्यो पापभयापहे ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ જનમેજય ! પછી કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર
રાજ્યે ત્યાંથી રવાને થઇને ક્રમે કરી જીવોના પાપરૂપી ભયને નાશ કરનાર એવી નંદા
તથા અપરનંદા નામની નદિઓ પ્રત્યે જતાં જ્યાં મનુષ્યોને જવાથી રોજ ઉત્પન્ન થતો
નથી એવા હેમદૂટ નામના પર્વત પ્રત્યે આવી જેનું ચિત્તવન થઇ શકે નહીં એવા અનેક
અદ્ભુત પદાર્થો જોયા. હેમદૂટ પર્વત ઉપર વાયુથી નહીં બંધાયેલા મેધો તથા પથ્થરો
હજારો હતા તેથી કોઇ મનુષ્યો તે જોઇને બેદયુક્ત હોવાથી ચઢવા સમર્થ થતા નહીં. હે
રાજન ! તે પર્વત પ્રત્યે નિરંતર વાયુ વાયાજ કરે છે, ઇંદ્ર સદૈવ વર્ષાદ વર્ષાવે છે તથા
વેદાધ્યયનનો શબ્દ સાંભળાય છે પણ જોવામાં આવતો નથી અને સાયંકાળ તથા પ્રાતઃકાળને
વિષે મોટો પ્રજ્વલિત આગ દેખાય છે. વળી ત્યાં તપશ્રવણમાં વિદ્ય કરનારી ઘણી મહિ-
માઓ દંશ કરે છે તેથી રહેનારા મનુષ્યોને મોટા બેદથી પોતાના ગૃહોનું સ્મરણ થાય છે.
હે જનમેજય ! પાંડુરાજના પુત્ર યુધિષ્ઠિરે ત્યાં ઘણાં અદ્ભુતરૂપ ચિન્હો જોઇને તેમનું કારણ
લોમશ ઋષિને પૂછ્યું. ઋષિએ કહ્યું કે—હે યત્રુઓને પીડાની પ્રાપ્તિ કરાવનાર ! મેં પૂર્વે આ
પર્વત સંબંધી વાર્તા સાંભળી છે. તે હું તમને કહું તે સાંભળો. આ શ્રેષ્ઠ પર્વતને વિષે
પૂર્વે અનેક વર્ષોની આયુર્દાવાળા તપસ્વી અને મહા ક્રોધી ઋષિજ નામે ઋષિ રહેતા હતા
તેને કાષ્ઠએ બોલાવ્યાથી મહા ક્રોધયુક્ત થઇ તેણે હેમદૂટ પર્વતને કહ્યું કે હે પર્વત ! જે
કોઇ આહી બોલે તેની ઉપર તું પથ્થરો ફેંકજે. હે રાજન ! પછી ઋષિએ વાયુને બોલાવી

* આગળ ૧૦૬ કે પાને નોટ કરી તેને પૂરતી આપે એવા આ આખ્યાનનો સાર છે. હાલની હિંદ-
બ્રમિની વચ્ચે બહુ પ્રાચીનકાળે સમુદ્ર હતો તે જ્વાળારૂંદેટથી તે સુકાઇ ગયો અને આજ નીચો થયો.
વિન્ધ્ય હિમ ગયો ને હિમાલય વધારે તરી ગયો. એ દરમિયાન ખાલી સમુદ્રના તળમાં ગંગા વહેવા લાગી
ને તેના કદવથી પૂરેછ હાલ બંગાળના ઉપસાગર અને હિમાલય વચ્ચેનો સપાટ પ્રદેશ અસ્તિત્વમાં
આવ્યો; એ આનું મૂળ છે.

હું કે, હે વાસુ ! તું અહીં સબ્દ કર તહીં ને કદાચ કાંઈ પુરૂષ સબ્દ કરશે તો તેના સબ્દ મેં મના સબ્દે કરી કાઢને સાંભળવામાં આવશે નહીં. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે મહર્ષિ સ્વામી કોમળી ધણી કમોં ક્યાં અને તેમાંનાં કેટલાંક નિવારણ પશુ ક્યાં. હવે પૂરે દેવતાઓ નંદા નામની નદી પ્રત્યે ગયા હતા એવું સાંભળવાથી તેનાં દર્શનની ઇચ્છાવાળા પુરુષે એકી તેમની પાસે ગયા. દેવતાઓએ તેમને પોતાનાં દર્શન નહીં આપવાની ઇચ્છાથી આ પર્વત તેઓ બોધ સકતા નથી, તેની ઉપર ચડવાને તો ક્યાંથી સમર્થ થાય ? આ મોટા પર્વતને તપશ્વર્યા ક્યાં વચર મનુષ્ય જોવા તથા તેની ઉપર ચડવા સમર્થ થઈ શકે નહીં એમ છે મારે, તમે વાણીને બંધ કરો. અહીં પૂરે દેવતાઓએ યજ્ઞ ક્યાં દત્તા તેનાં ચિન્હો દેખાય છે, તે એવી રીતે કે, દર્શના સરખી દુર્વાએ કરી સર્વ પૃથ્વી દંડાયલી છે તથા સર્વ રથો વચના વૃષ સરખાં દેખાય છે. હે ભારત ! અહીં દેવતાઓ અને ઋષિઓ અઘાપિ રહે છે. તેમના સાયંકાળ તથા પ્રાતઃકાળને વિષે હોમ કરવાના અગ્નિ દેખાય છે. હે કુંતીના પુત્ર ! અહીં મંદા નામની નદી છે તેમાં પુરૂષા સ્નાન કરે તો તેમનાં સર્વ પાપ નાશ થાય છે. તમે તમારા ન્હાના આઈઓ સહિત સ્નાન કરો ને પછી જ્યાં વિશ્વામિત્ર મહાન તપ કરું હવે ત્યાં કૌશિકી નામની નદી છે તે પ્રત્યે જાઓ.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે લોમસ ઋષિનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિર રાજા, પોતાની સાથેના મનુષ્યો સહિત નંદા નામની નદીમાં સ્નાન કરીને પવિત્ર તથા રમણીય ઠંડા જળવાળી અને સૌભાગ્યમાન કૌશિકી નદી પ્રત્યે ગયા. લોમસ યુધિષ્ઠિરને કહેવા લાગ્યા કે—હે ભરતકુળમાં મિત્ર ! આ મહા પવિત્ર દેવનદી કૌશિકી છે અને અહીં આ રમણીય એવો વિશ્વામિત્રનો આશ્રમ ધણો શોભે છે તથા કસ્મ્યન્ત પુત્ર અને જેના તપસ્વી તથા છતેદ્રિય ઋષ્યશૃંગ નામના પુત્ર છે એવા વિભાંડકનો પશુ પવિત્ર આશ્રમ છે. ઋષ્યશૃંગે જ્યારે જન્મતમાં વર્ષાદ થયો નહીં ત્યારે પોતાના તપના પ્રભાવે કરી ઇંદને વર્ષવાનું કહ્યું, તે વખતે તેમના ભયથી વૃત્રાસુરનો નાશ કરનાર ઇંદ્રે રૂદિ કરી વિભાંડકના તપસ્વી પુત્ર, મૃગલીને વિષે ઉત્પન્ન થયા હતા. જ્યારે લોમપાદ રાજના દેશને વિષે અનારૂદિ કોમળી ધાન્યાદિ નાશ પામ્યા ત્યારે રૂદિ કરવારૂપ મહત્ત્વ કર્મ તેમણે કર્યું, તે જોઈને રાજાએ પોતાની સાંતા નામની કન્યા તેમને આપી. યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું કે—હે લોમસ ઋષિ ! વિભાંડકના પુત્ર ઋષ્યશૃંગ મૃગલીને વિષે કેમ ઉત્પન્ન થયા ? ને તે તેમ ઉત્પન્ન થવાથી તપસ્વી કેમ થયા ? શુદ્ધિમાન આત્માવસ્થાવાળા ઋષિના ભયથી ઇંદ્રે જન્મતમાં અનારૂદિ કઈ ત્યારે રૂદિ કેમ કરી ? લોમપાદ રાજની સ્વરૂપવાન તથા નિપમવાળી સાંતા નામની કન્યાએ મૃગલીથી ઉત્પન્ન થયેલાને કેમ લોભ્યુકતા કર્યા ? તથા લોમપાદ રાજના દેશમાં ઇંદ્રે વર્ષાદ શા વારતે ન કર્યો ? હે સમર્થ ! હું ઋષ્યશૃંગનું એ સર્વ ચરિત્ર સાંભળવા ઇચ્છું છું મારે તમે મને વિસ્તારથી કહો. લોમસ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! બ્રાહ્મણમાં મૈષ, તપે કરી આત્મ નિયમ કર્યો હતો જેણે એવા અતુલ્ય વીરવાન અને બ્રહ્મા સરખી કાંતિવાળા વિભાંડકને પ્રતાપી મોટા તેજસ્વી તથા રૂદ પુરુષોને માન્ય એવા ઋષ્યશૃંગ નામે પુત્ર મૃગલીથી ઉત્પન્ન થયા, તે કહું તે સાંભળો. દેવતા સરખા પ્રમથમાન વિભાંડક કાઈ તળાવમાં પ્રવેશ કરીને જાણી જાણ પર્વત તપ કરતા હતા, તેવામાં એણે ઉપસી આસરાને જોઈ કે મોઢ થવાથી તેણે વીર તળાવના જળમાં સ્થગિત થયું. પૂરે બ્રહ્માએ કાંઈ દેવજન્યને એવા કાપ દીધો હતો

કે તું મૃગલી થઈશ પણ જ્યારે તું પછી ઋષિરૂપ પુત્ર ઉત્પન્ન કરીશ; ત્યારે તે દેહથી છૂટીશ તેથી જે મૃગલી થઈ હતી તેણે જળની તૃણયુક્ત હોવાથી વિભાડકના રખણિત થયેલા વીર્ય સહિત તે તજાવના જળનું પાન કર્યું, તેથી મર્જાવતી થઈ, પછી તે મૃગલીથી ઉત્પન્ન થયેલા બાળકના મસ્તકમાં એક શિમડું હોવાથી જન્મતમાં તેનું નામ ઋષ્યશૃંગ પડ્યું. તે સદૈવ વનમાં રહીને તપશ્શર્વા કરતા હતા ને તેણે પોતાના પિતા વિભાડક વિના બીજા કાંઈ મનુષ્યને જોયું નહતું. તેથી તેનું મન સદૈવ બ્રહ્મચર્ય પાલન કરવામાં હતું. હવે તેના વખતમાં દશરથ રાજાનો સખા લોમપાદ નામે અંમ દેશનો રાજા હતો. તેણે પોતાના ગ્રામને હું તમને અમુક પદાર્થ આપીશ એમ કહ્યું હશે તેથી તે બ્રાહ્મણે તે રાજાની પાસે કાંઈ ક્ષિપ્તે તે પદાર્થ માગ્યો. મને તે પદાર્થ આપવા કળૂશ કરેલું તે યાદ નથી, એમ લોભથી કહ્યું, જેથી તે તથા બીજા પણ કેટલાક બ્રાહ્મણોએ તે રાજાનો ત્યાગ કર્યો. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે લોમપાદ રાજાએ પોતાના પુરોહિતને હું આપીશ એમ પ્રથમ કળૂશ કરીને, પછી મને યાદ નથી એમ લોભથી કહ્યું, તે દોષને લીધે ઇંદ્રે તેના દેશમાં વર્ષાદ વર્ષાઓ નહીં. તેની સર્વ પ્રજા મહા ખોડાયુક્ત થઈ. પછી તે રાજાએ તપ કરનાર બુદ્ધિમાન બ્રાહ્મણોને બોલાવી ઇંદ્ર વર્ષાદ કેમ નથી વર્ષાવતો તે સંબંધી પૂછ્યું કે-હે બ્રાહ્મણો ! વર્ષાદ શા ઉપાયથી થાય ? તે તમે વિચાર કરી કહો. એ પ્રમાણે લોમપાદ રાજાએ પૂછ્યું ત્યારે તે બ્રાહ્મણોએ પોતપોતાનો મત કહ્યો તે વખતે બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ એક બ્રાહ્મણ હતો તેણે રાજાને કહ્યું કે તારી ઉપર બ્રાહ્મણો ક્રોધ પામ્યા છે, માટે તું તેની ક્ષાન્તિ કર, ને વિભાડક નામના મુનિના પુત્ર, વનમાં ઉત્પન્ન થયેલા, જેને કંઈ ખચર નથી એવા અને ક્ષિપ્રોના આર્જવમાં પ્રીતિમાન ઋષ્યશૃંગને તારા દેશમાં બોલાવ જો તે અહીં આવશે, તો તત્કાળ વૃષ્ટિ થશે એમાં મને કશો સંશય નથી. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે તે બ્રાહ્મણનાં વચન સાંભળીને લોમપાદ રાજા, પોતાના પુરોહિત પાસે જઈ તેમના ક્રોધને નિવૃત્ત કરવા માટે પોતાના દોષની ક્ષાન્તિ કરી પાછો પોતાના ગૃહ પ્રત્યે આવ્યો. તે સાંભળવાથી તેના દેશની સર્વ પ્રજા અત્યંત હર્ષયુક્ત થઈ. પછી અંમદેશનો રાજા લોમપાદ મહા ચતુર એવા પોતાના પ્રધાનોને બોલાવીને ઋષ્યશૃંગ ઋષિને પોતાના દેશમાં બોલાવી લાવવા સારું વિચાર કરવા લાગ્યો. રાજાએ પ્રધાનો સાથે ઋષિને વેસ્થાઓ મોકલી મોકલ્યુક્ત કરીને અહીં લાવવા એ ઉપાયનો નિશ્ચય કર્યો. પછી તેણે સર્વ મનુષ્યોને જાણ કરવામાં ચતુર એવી વેસ્થાઓને બોલાવી કહ્યું કે હે શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપવાન વેસ્થાઓ ! તમે વિભાડકના પુત્ર ઋષ્યશૃંગને અનેક ઉપાયથી લોભયુક્ત તથા તમારામાં વિશ્વાસવાળા કરીને અહીં મારા દેશમાં લાવો. હે ભારત ! એ પ્રમાણે લોમપાદ રાજાનાં વચન સાંભળવાથી મોટાનો ચહેરો ફરી ગયો હતો જેમનો એવી રાજાના બલયુક્ત તથા તે ઋષિના શાપના ભયભળી અર્થ વેસ્થાઓએ ઋષ્યશૃંગ ઋષિને મોકલ કરી અહીં લાવવા તે કામ અમારાથી ન બની શકે એવું છે એમ કહ્યું. ત્યારે તેમનામાં એક વૃદ્ધ અવસ્થાવાળી વેસ્થા બોલી કે-હે મહારાજ લોમપાદ ! હું તે તપસ્વીને અહીં લાવવાનો યત્ન કરીશ પણ જો તમે મને ઇચ્છિત પદાર્થો આપસો. તેને જે ઇચ્છા હતી, તે બળ્યોને અનેક દ્રવ્ય તથા અનેક તરેહનાં રત્નો આપ્યાં. ત્યાર પછી હે યુધિષ્ઠિર ! તે વેસ્થા પોતાની સાથે શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપ તથા યુવાન અવસ્થાવાળી બીજી કેટલીક વેસ્થાઓને લઈને અનાયાસથી વનમાં ગઈ.

તતો કલ્પેન સંપન્ના વલસા ચ મહીપતે

શિવ આદાય કાશિસ્તા ઝગામ વનમંજસા ॥

इति भीमहाधारते वनपर्वणि तीर्थवृक्षादिनि केनचतीर्थवाक्यवा
कल्पनाचार्याने गुर्जरभाषायां द्वाविंशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

અધ્યાય ૧૧૧ મે. કલ્પસૂત્ર પર નાંખેલી મેહબળ.

કોમળા ઉવાચ—સા તુ નામ્વાધમં ચક્રે રાજકાચાર્યસિ જે
રૂપેણ નૃપતેઃ સદુચ્ચા ચૈવ મારત ॥

ધોમલ કહે છે—હે ભારત ! પછી તે વેસ્થાએ લોમપાદ રાજની આસાથી રાજના અર્ધરૂપ અર્ધની સિદ્ધિ થવા સાર પોતાની ભુદિએ કરી પોતાને નિવાસ કરવા માટે, અનેક તરેહના વેશઓવાળા, સ્વાદિષ્ટ, પ્રચિત્ત ફળ આપનારા, કૃત્રિમ શોભાવાળા, અને વિવિધ પુષ્પો તથા ફળોવાળાં વસ્ત્રોએ કરી અત્યંત રમણીય મનોહર અને અદ્ભુત દેખાવવાળા આશ્રમ કર્યાં. તેણે વિભાંકક ઋષિના આશ્રમથી પછે દૂર એક નાવ રાખ્યું હરણુ વચ્ચે નદી હતી. પોતાના ચાકરોથી મેદા ઋષિની પોતાના આશ્રમમાંથી બહાર ગયા છે એવી ખબર લાવી. વિભાંકક ઋષિ પોતાના આશ્રમમાંથી બહાર ગયા છે એમ બાણી, પોતાની મેહ ભુદિ-માન પુત્રીને કલ્પસૂત્ર ઋષિને હરેક ઉપાયથી લોમપાદ રાજના સહેર પ્રત્યે લઇ જવાનું કામ કરવાની આજ્ઞા આપી ઋષિની પાસે મોકલી. તે વખતે પુરોહિતે મેહિત કરવામાં કુશળ એવી તે વેસ્થાની પુત્રી નિરંતર તપશ્વર્ગ કરનાર કલ્પસૂત્રના આશ્રમ પાસે જઈને, તેમાં બેઠેલા ઋષિને જોઈ બોલી કે—હે યુનિ ! તમારા આશ્રમની પાસે રહેનારા તપસ્વી પુરોહિ કુશળ છે ! અહિંયા ફળમૂલ્યે ધણું ઉત્પન્ન થાય છે ! તમે આ આશ્રમમાં હર્ષ ખાઓ છો ! હું તમને જોવા સાર આવી છું. વળી અહીં રહીને તપ કરનાર પુરોહિનું તપ વૃદ્ધિ થાય છે ! તેમાં વિશ્વ તો થતું નથી ! તમારા પિતા તેજસ્વી છે ! તમે તેનું શિષ્ય કરો છો ! અને તમે વેશ-બ્યાસ કરો છો ! એવો રીતે વેસ્થાની પુત્રીએ પૂછ્યું, ત્યારે તપસ્વી પુરોહિમાં જોઈ એવા કલ્પસૂત્રને કહ્યું કે તમે સ્વરૂપની શોભાએ કરી તેજસ્વી પુરુષ એવા લાગે છે. મારે હું તમને નમસ્કાર કરવા લાયક છું એમ માનું છું. વિધિપૂર્વક પ્રણામથી પૂજા કરીને હજારો આપીશ ને મુમુક્ષુઓ દર્શના આસન ઉપર બુખેલી બેસે. તારા આશ્રમ ક્યાં છે ! તારું નામ શું છે ! તથા દેવતા સરખો તું પ્રાણવર્ધ વતનું આચરણ કરે છે ! વેસ્થા બોલી કે હે વિભાંકકન્યા પુત્ર કલ્પસૂત્ર ! મારે રમણીય આશ્રમ અહીંથી આ પર્વતની પહોળાડે ગયું ચોળાન છે, ને તે આશ્રમમાં હું રહું છું. મારે કાંઈને નમસ્કાર કરવા એવો મારો પર્વ નથી, ને તમે આપસો એવા જળરૂપ પાણને હું સ્પર્શ કરીશ નહીં. હે ઋષિ ! હું તમારે નમસ્કાર કરવા લાયક નથી, પણ તમને નમસ્કાર કરવા ચોગ્ય છું, તોપણ તમને આલિંગન કરવાની ઇચ્છા રાખું છું.

કલ્પસૂત્રે કહ્યું કે—હું તને બહાતક, આંખથી, ઇંચેલીયા, ધામણી તથા પીપળા નામના

• કલ્પસૂત્રે કહ્યું અને જીને એવેલી નહતી તેથી આ વેસ્થાને પણ તે પુરુષ સમન્વી હતો.

વૃક્ષેનાં ફળ આપું. તેનું મહત્ત્વ કરીને તું મારું પ્રિય કર. લોભથી કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે કહીને ઋષ્યશૃંગે તેને તે ફળ આપ્યાં. ત્યારે તે વેશ્યાએ તે સર્વ ફળનો ત્યાગ કરીને ઋષ્યશૃંગને શ્રેષ્ઠ ભોજન કરવા ફળો આપ્યાં, જેનું ભોજન કરવાથી તેને નેમાં અતિરૂચિ પ્રાપ્ત થઇ. પછી તેણે તે ઋષિને સુગંધી પુષ્પો, વિચિત્ર વસ્ત્રો તથા સ્વાદિષ્ટ પાન કરવાના પદાર્થો આપ્યા, ત્યારે તેમને મહત્ત્વ કરવાથી તે ઋષિ હર્ષયુક્ત થઇને, મોટા શબ્દથી ખડખડ હસવા લાગ્યા. તે વખતે તે વેશ્યાએ તે ઋષિની પાસે હડાથી રમત કરતાં પોતાના શરીરને, જેમ ફળના ભારથી વેલો નમે, તેમ નમાવી તેની સાથે તેના શરીરને મેળવી આશ્વિંબન કર્યું. પછી મદોન્મત એવી તે વેશ્યા, પુષ્પવાન અશોકાદિ વૃક્ષોને નહીં નમાવતાં વિભાંડકના પુત્ર ઋષ્યશૃંગને પોતામાં મોહયુક્ત કરવા લાગી. પછી તે, મોહયુક્ત થયેલા ઋષિને જોઇ વારંવાર તેના શરીરને આશ્વિંબન કરી દાખીને, અગ્નિહોત્રમાં હોમ કરવાનો વખત થયો છે, માટે હું જન્ય એમ કપટ કરી, તેની સામું વારંવાર જેતી આસ્તે-થી પોતાના આશ્રમ પ્રત્યે ગઇ. હે પાંડવ ! ત્યાર ક્રોડે ઋષ્યશૃંગ કામે કરી મદોન્મત તથા અસ્થિર ચિત્તવાળો થયા ને તેને તે વેશ્યામાં પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઇ હતી તેના જવા પછી મોટા નિશ્વાસ મૂકવા લાગ્યા અને પીડાયુક્ત થયા પછી એ ધટકાવાર થઇ ત્યારે સિંહ સરખાં પીળાં નેત્રવાળો પંચકેશ તથા મોટા નખ વધારેલા વેદનો પરિપૂર્ણ અભ્યાસ કરેલા અને સમ્રાધિ કરનાર કસ્યપના પુત્ર વિભાંડક પોતાના આશ્રમમાં આવ્યા. તે વખતે તે, આશ્રમમાં મોટા વિચારયુક્ત થઇ બેઠેલા, વિપરીત ચિત્તવાળો શ્વાસ મૂકતા એવા અને હૃન્ની દષ્ટિવાળો પોતાના પુત્રને જોઇને મોટા ક્રોડે પુત્ર ! તે હોમ કરવા મારું સાહિત્યો તૈયાર કેમ કર્યા નથી, શું અગ્નિહોત્રમાં હોમ કર્યો છે ? ત્રુક તથા ત્રુવાને સાફ કરેલા છે ? હોમ સાફ પંચગવ્ય વાસ્તે રાખેલી ગાયને વાછડો ધાવવા મૂક્યો છે ? હે પુત્ર ! તું આગળ કરતાં વિપરીત મતવાળો, ચિંતાવાળો તથા ચેતન વગરનો છે માટે આ આશ્રમમાં અતિ દીન-તાયુક્ત કેમ છે ? કોઇ પુરૂષ અહીં આવ્યો હતો ? એ હું તને પૂછું છું.

ન ત્વં યથા પૂર્વમિવાસિ પુત્ર ચિંતાપરશ્વાસિ વિચેતનશ્ચ

દીનોતી માત્રં ત્વમિહાથ કિંતુ પૃચ્છામિ ત્વાં ક હદાચાગતોભૂત ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां ऋष्य-
शृंगोपाख्यानं गुर्जरभाषायामेकदशાधिकशतत્તमोऽध्यायः ॥ ૧૧૧ ॥

અધ્યાય ૧૧૨ મો. ઋષ્યશૃંગનું શ્રી સંખંધો અજ્ઞાન.

ઋષ્યશૃંગ ઉવાચ—હદાગતો જટિલો બ્રહ્મચારી નૈવેદ્યશ્ચોનાતિદીર્ઘો મનસ્વી

સુવર્ણવર્ણઃ કમલાયતાક્ષઃ સ્વતઃ સુરાણામિવ જોમમાનઃ ॥

ઋષ્યશૃંગ કહે છે—હે પિતા ! અહીં જટાવાળો શરીરે નહીં લાંબો તથા નહીં કુદો એવો, મનસ્વી, સુવર્ણ સરખા શરીરના વર્ણવાળો દેવતાઓમાં પણ પોતાના સ્વરૂપે કરી શોભે એવો, અત્યંત રૂપવાન, સૂર્ય સરખો પ્રકાશમાન અને ગૌર વર્ણવાન બ્રહ્મચારી આવ્યો હતો. તેની સ્થામ, લાંબી, સુગંધી પદાર્થવાળી અને સુવર્ણ સરખી દોરીએથી બાંધેલી બટા હતી, વળી તેના ગળાને ત્રિપે ક્યારાના આકાર સરખી માળા બાંધી હતી. વળી તેના

કંથી નીચલા બામને વિષે એટલે વલ્લસ્થળ ઉપર ફાટાં વમરના અને મનોહર એ ગોળ પિંક
તા. વળી તે બલ્લચારીની નાબિ સદિન કટિ ધગી ખારીક દેવાથી જાણે નીચલા
રંગના બામને સ્પર્શ ન કર્યો હોય એવી દેખાતી હતી. વળી હે પિતા ! તેના વસ્ત્રમાંથી
જર્ણની મેખલા મળેતી શોભતી હતી, તેવી મારી મેખલા શોભતી નથી. વળી તેના એ
મમાં અદ્ભુત, જોવા લાયક તથા સજ્જ કરનાર એ ચીજો અત્યંત શોભતી હતી. વળી
ના એ લાલમાં સજ્જ કરનાર જૂદા જૂદા અલંકાર, કંકણ, જેમ મારા લાલને વિષે દ્રાક્ષની
મળા રહે છે, તેમ રહ્યાં હતી. હે પિતા ! તે બલ્લચારી કોડા કરતો હતો ત્યારે તેના પગમાં
થા લાલમાંના અલંકારો જેમ તળાવમાં મદો-મત હસો સજ્જ કરે, તેમ સજ્જ કરતા
તા. વળી તેણે સુંદર અદ્ભુત અને જોવા લાયક વસ્ત્રો ધારણ કર્યા હતાં, તેવાં શોભાવમાન
પરં વસ્ત્રો નથી. વળી તેનું અદ્ભુત, જોવા લાયક તથા સુંદર વાણી બોલનાર મુખ, બીજા
રૂપના ચિત્તને હવની પ્રાપ્તિ કરે એવું હતું અને તેની ચાણી કોઈક પક્ષીના સરખી હતી,
૨ સાંભળવાથી માંડે મન હાન થતું તાપ પામે છે. વળી હે પિતા ! સુનંધી પદ્મચોવાળા
વને વાયુએ સેવન કરેલો તેનો દેહ, જેમ વૈશાખ માસમાં વાયુએ સ્પર્શ કરેલું વન શોભે
મ શોભતો હતો. વળી તેના લલાટ બામની પાસે એ વિભાવે કરી રહેલી, સારી રીતે
રખી કરેલી અને કિંચિત્ વિખરાયલી જટા બમરો હતી. વળી તેના ચિતરેલા ચક્રવાક
શ્રીના સરખા સુંદર અને પજવાડાની તરફ મથેલા એ કાન હતા. વળી તે બલ્લચારી પોતાના
તમજા હાથે કડી વિચિત્ર ગોળ જે એક ફળ દડો લાગ્યો હતો, તે પૃથ્વીનો સ્પર્શ કરીને
રવંવાર ઉંચે ઉછળતો હતો. તે ફળને બલ્લચારી પૃથ્વી ઉપર પડીને તેને મહણ કરવા
ની પાસે વારંવાર જતો હતો, તેથી તેનો દેહ જેમ વાયુએ કરી વૃક્ષ અત્યંત કંપાવમાન
મ, તેમ કંપાવમાન થતો હતો, ને તેને તે ફળને જોવાથી, જેમ દેવતાઓને પોતાના
ત્રિમાં આસક્તિ થાય, તેમ થઈ હતી. ત્યાર પછી હે પિતા ! તે બલ્લચારીએ પોતાના સરીરની
પાસે મારા સરીરને મેળવી, મારી જટા પકડી મારા મુખને નમ્રાતું તેને પોતાના મુખનો
સ્પર્શ કરીને સજ્જ કરતાં અને મોટો હર્ષ ઉત્પન્ન કર્યો. હે શુદ્ધિમાન પિતા ! હું તેને પાલથી
પૂજ કરતાં આપણા આગ્રમમાંનાં ફળ આપવા લાગ્યો, ત્યારે તેણે અને કોઈનાથી પૂજ
લા કોઈએ આપેલાં ફળ ન લેવાં એવું માંડે વન છે એમ કહીને પોતે લાવેલાં ફળ આપ્યાં.
નાં આપેલાં એ ફળ મેં આપ્યાં, તેના જરાબર આપણા ફળમાં રસ સ્વાદ અને
ના જેવી જાણ પણ નથી ! વળી ઉદાર મનવાળા તે બલ્લચારીએ મને પાન કરવા સાઃ
૨ રસો આપ્યા, તેનું પાન કરવાથી મોટો હર્ષ ઉત્પન્ન થવાને લીધે, જેમ મનુષ્યને હરેક
હરણથી પૃથ્વીનો કંપરૂપ ભ્રમ થાય, તેમ ભ્રમ થયો. હે પિતા ! તપે કરી પ્રમદમાન ને,
પાતે સૂત્રે કરી ગૂંથેલાં વિચિત્ર અને સુમંધીરાગાં આ પુરુષો અહીં ફેંકીને પોતાના આ-
મ પ્રત્યે મથો છે, માટે તેના વિચોમથી માંડે ચિત્ત સ્થિર રહેતું નથી. સરીર મહા તાપ
મામે ૨, વાસ્તે હું જલદીથી તેની પાસે જવા અથવા તે અહીં મારી પાસે નિત્ય રહે
મેવી પ્રમદ રાખું છું ! હે પિતા ! હું તેની પાસે અવશ્ય જઈશ. અરે તેનું તે બલ્લચારી
વું છે ! અરે ! હું, જેમ શ્રેષ્ઠ પર્મવાન તે બલ્લચારી તપ કરે છે, તેમ મારા લલકમાં
તપ કરવાની ઇચ્છા છે, માટે તેની સાથે તપ કરવાની ઇચ્છા રાખું છું, મરણ તેના વમર
માં ચિત્ત ધણું એક પામે છે.

દુષ્ટામ્યહં ચરિતું તેન સાર્થં યથાતથઃ સચરત્વાર્થચર્મા
 ચર્તુતલેચ્છા દુદયે મમાસ્તિ દુન્નોતિ ચિત્તં યદિ તં ન પદ્યે ॥
 इति भीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमहर्षीययात्रायां
 ऋष्यशृंगोपाख्यानं गुर्जरभाषायां द्वादशाधिकतमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

ॐ नमः शिवाय

અધ્યાય ૧૧૩ મો. ઋષ્યશૃંગને શાંતાની પ્રાપ્તિ.

વિભાંડક ઉવાચ—રક્ષાંસિ ચૈત્રાનિ ચરંતિ પુત્ર રૂપેણ નેનાઋતદર્શનેન
 અતુલ્યવીર્યાવશ્યમિકુપંશિ વિદ્યં સદા તપસશ્ચિતચંસિ ॥

વિભાંડક કહે છે—હે પુત્ર ઋષ્યશૃંગ ! અતુલ્ય પરાક્રમી અને અદ્ભુત સ્વરૂપ ધારણ કરનાર રાક્ષસો, અદ્ભુત દેખાવવાળા સ્વરૂપે કરી ફરે છે, ને તેઓ તપમાં વિદ્ય કરવાનો સદૈવ વિચાર કરે છે. હે પુત્ર ! વનને ત્રિષે તે રાક્ષસો તપસ્વિયોને પોતાના અત્યંત સ્વરૂપવાન રૂપ દેખાડી અનેક તરેહના ઉપાયથી મોઢ પમાડી તપશ્ચર્યાના કર્મથી બ્રહ્મ કરે છે તથા પરલોકથી પણ બ્રહ્મ કરે છે, માટે ઉત્તમ લોકની પ્રાપ્તિની ઇચ્છાવાળા અને સ્થિર મનઝાળા મુનિયો, રાક્ષસના સ્વરૂપાદિનું કદી લક્ષ રાખત નથી; કારણ પાપરૂપ આચરણવાળા રાક્ષસો તપસ્વિયોને વિદ્ય કરીને પોતે હર્ષ પામે છે. તપશ્ચર્યાવાન પુરૂષો તેમની સામું પણ જોતા નથી. હે પુત્ર ! તારી પાસે આવેલા પુરૂષે તને આપેલા, અધમ પુરૂષોએ સેવન કરેલા પાપરૂપ અને પાન કરવાના જે મિષ્ટ પદાર્થો છે તે તથા વિચિત્ર, ઉત્તમ અને સુગંધીદાર આ પુરૂષો મુનિયોને સેવન કરવા યોગ્ય નથી. લોભસ કહે છે હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે પોતાના પુત્ર ઋષ્યશૃંગને પુરૂષાદિનું સેવન કરવાથી નિવારણ કરીને, વિભાંડક ઋષિ તે વેશ્યાની શોધ કરવા ગયા પણ ત્રણ દિવસ સૂંચી ફરતાં તેમને તેની શોધ મળી નહીં, ત્યારે પાછા પોતાના આશ્રમ પ્રત્યે આવ્યા. ત્યાર પછી જ્યારે પાછા વિભાંડક ઈષ્ટિ કરવા સાડ ફળો લેવા વાસ્તે આશ્રમથી વનમાં ગયા ત્યારે વળી તે વેશ્યા ઋષ્યશૃંગને લોભ પમાડવા તેની પાસે ગઈ. તે સમયે ઋષ્યશૃંગ તેને જોઈ હર્ષયુક્ત હોવાથી આંત ચિંતવાન થઈને બ્રહ્મ કે મારા પિતા આશ્રમમાં નથી આવ્યા, તે પહેલાં આપણે તમારા આશ્રમ પ્રત્યે જઈએ. હે રાજન ! એ પ્રમાણે વિભાંડકના પુત્ર ઋષ્યશૃંગે કત્યું તે સાંભળી વેશ્યાએ, તેને પોતાની સાથે લઈ નાવમાં બેસાડી નાવ ચાલતું કરાવ્યું. તે વેશ્યા સહિત બીજી વેશ્યાઓ અનેક તરેહના ઉપાયથી ઋષ્યશૃંગને હર્ષ ઉત્પન્ન કરવા લાગી. તે જળના સ્થાનને તરી નાવમાંથી ઋષિને ઉતારી, નાવને ત્યાં રાખી તેને દેખાડવા સાડ નાવ્યાશ્રમ નામનું વન દેખાડવાનું કહી અંતરેશના રાજા લોભપાદની પાસે લઈ ગઈ. તે સમયે લોભપાદ રાજાએ વિભાંડકના પુત્ર ઋષ્યશૃંગને પોતાના ગૃહમાં રાખ્યા, કે તેજ વખતે વર્ષાદ થવા લાગ્યો. પૃથ્વી જળમય થઈ ગઈ તે જોઈને પોતાની કામના પરિપૂર્ણ થઈથી રાજા હર્ષયુક્ત થયો. પછી લોભપાદ રાજાએ, વિભાંડકના પુત્રને એવા ઉપાય કરી પોતાની પાસે મંગાવ્યા તેથી તેના પિતા ક્રોધ યુક્ત થશે એમ માનીને, તેનો ક્રોધ નિવૃત્ત કરવા સાડ પોતાની શાંતા નામની કન્યા ઋષ્યશૃંગને આપી. ત્યાર પછે તે રાજાએ વિભાંડક ઋષિ પોતાના પુત્રની શોધ કરતા અહીં આવ્યો એમ માની રત્નામાં ગયો તથા તેમને બાંધવાનાં દોરડાં રખાવ્યાં, તેમનું પાલન કરનાર

હે ભારત ! હવે પરમ ક્રોધી વિભાંડક ઋષિ વનમાંથી ઇગમૂળ લાવી પોતાના આશ્રમ પ્રત્યે આગ્યા, ત્યારે પોતાના પુત્રને નહીં જોઈ આંતરે શોધવા લાગ્યા. પછી તેને નહીં જોવાથી અત્યંત ક્રોધાયમાન વિભાંડક, લોમપાદ રાજ્યએ વેંચાઓને યોજી તેમનાથી ઘારા પુત્રને લોભ પચાડી પોતાની પાસે મંગાવેલ છે એમ માનીને, સહેર તથા દેશ સહિત તે રાજ્યને બાળી બસ કરવા સારૂ ચંપાપુરિ જવા માંડ્યું. રસ્તામાં ક્રુધા તથા તૃષ્ણાક્રમિ ઋષિ આયોનાં મ્હોટાં ટોળાં દતાં તેને જોઈ તેમના પાલન કરનાર ઝોવાળીયાઓની પાસે ગયા. ઝોવાળીયાઓએ ઋષિનો રાજની માફક સત્કાર કર્યો, તેથી તે દિવસની રાત્રિ ત્યાં રહ્યા. પછી ઋષિએ ઝોરાળીયાઓને પૂછ્યું કે—હે ઝોવાળીયાઓ ! આ ગાયો તથા તેમના પાલન કરનાર તમે મૌ કાના માણસ છો ? એ પ્રમાણે વિભાંડકે પૂછ્યું ત્યારે સર્વ ઝોવાળીયાઓએ લેમની પાસે આવી, આ ગાયોરૂપ સ્વ દ્રવ્ય તમારા પુત્ર ઋષ્યશૃંગનું છે એમ કહ્યું. સર્વ દેશમાં માન્ય વિભાંડક, એ પ્રમાણે તેમનાં પોતાને અમૃત સરખાં લાભે એવાં વચન સાંભળી ક્રોધ નિવૃત્ત થવાથી હૃષ્યક્રુત સદ્ લોમપાદ રાજ પાસે આગ્યા. તે સમયે રાજ્યએ પૂજા કરેલાં વિભાંડક, જેમ સ્વર્ગમાં ઇદ રહે, તેમ ત્યાં રહેલા પોતાના પુત્રને તથા તેની સ્ત્રી સાંતાને અને લોમપાદ રાજ્યએ તેને આપેલાં ગાય તથા ગાયોનાં વજ્રને જોઈને, સર્વ ક્રોધ કાંત કરી રાજ ઉપર લજ્જા પ્રસન્ન થયા. સૂર્ય તથા અગ્નિ સરખા તેજસ્વી ઋષિ પોતાના પુત્રને લોમપાદ રાજ્યને ત્યાં રાખતાં કહેવા લાગ્યા કે—હે પુત્ર ! તું આ તારી સ્ત્રીને વિષે એક મુન ઉત્પન્ન થાય ત્યારે લોમપાદ રાજ્યનું સર્વ પ્રિય કરીને પાછે વનમાં આવજો. હે અજ્ઞમીદના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા મુર્ધિહર ! વિભાંડક ઋષિ એ પ્રમાણે પોતાના પુત્ર ઋષ્યશૃંગને કહી લોમપાદ રાજ્યની રજા લઈ પાછા પોતાના આશ્રમે ગયા. ઋષ્યશૃંગ પોતાના પિતાના વાક્યનું પાલન કરીને, ત્યારે તેના આશ્રમ પ્રત્યે જવા લાગ્યા, ત્યારે સાંતા જશ્વ તેમની સાથે વનમાં ગઈ. પછી સાંતા પોતાના પતિની, જેમ આશ્રમમાં રોહિણી મંદીરી, અરૂંધતી વસિકાની, ભોપામુદ્રા અમરત્યની, દમવંતી નળ રાજ્યની, સચ્ચી ઇન્દ્રી તથા કલ્યાણરૂપ ઇન્દ્રેણી મુગ્ધાની સેવા કરે તેમ સેવા કરતી હતી. હે રાજ્ય ! વિભાંડક ઋષિને જન્મ તમાં પ્રસિદ્ધ આ આશ્રમ, આ તજાવને શોભાયમાન કરતો શોભે છે ઘાટે પવિત્ર કીર્તિમણ તમે અહીં સ્નાન કરી કૃતાચં તથા શુદ્ધ ચર્ધ બીજાં તીર્થો પ્રત્યે જાઓ.

लोचनानामे दुर्जरभवाय भवेत् प्रायिकवतसमोऽप्यायः ॥ २२३ ॥

અધ્યાય ૬૧૪ જો. કાર્ત્તવીર્મનું આખ્યાન.

વૈશંપાયન ઉવાચ:—તતઃ પ્રયાતઃ કૌશિક્યાઃ પાંડવો જનમેજય
આનુપૂર્વ્યેણ સર્વાણિ જગમાયતનાન્યથ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ત્યાર પછી પાંડુરાજના પુત્ર યુધિષ્ઠિર કૌશિકી નદી પાસેથી રવાને થઈને ક્રમે કરી બીજાં સર્વ તીર્થાદિનાં સ્થાનો પ્રત્યે ગયા. સમુદ્ર પાસે આવીને રાજાએ જેમાં પાંચસો નદિઓ મળે છે એવા મંત્રાજ્ઞના સંત્રમને વિષે સ્નાન કર્યું. હે ભારત ! પોતાના ભાઈઓ સહિત પૃથ્વીના પતિ પરાક્રમી યુધિષ્ઠિર, સમુદ્રના કિનારા પ્રત્યે ગયા. લોમશ ઋષિએ કહ્યું કે—હે યુધિષ્ઠિર ! આ કલિંગ દેશ છે જ્યાં સાક્ષાત્ ધર્મે પણ દેવતાઓને શરણે જઈ યજ્ઞ કર્યા છે. વૈતરણી નામની નદી છે તે તે નદીનો આ જેમાં ઋષિઓ રહે છે એવો યજ્ઞ કરવા લાયક, પર્વતે કરી શોભાવમાન, નિરંતર બ્રાહ્મણો જેનું સેવન કરે છે એવો અને સ્વર્ગ વિષે જવાની ઇચ્છાવાળા પુરૂષને તે પ્રત્યે જવાના માર્ગ સમાન હિતર કિનારો છે. અહીં પૂર્વે ઋષિઓએ યજ્ઞ કરી દેવતાઓનું યજ્ઞન કરવા માંડ્યું ત્યારે રૂદ્રે ‘આ મારો ભાગ છે’ એમ કહીને તે યજ્ઞના પશુનું હરણ કર્યું. તે જોઈને સર્વ દેવતાઓએ રૂદ્રને કહ્યું કે હે રૂદ્ર ! તમે આ યજ્ઞના પશુનું હરણ કરીને, અમે બીજા દેવતાઓ છીએ તેમના ભાગનો નાશ કરી કેવળ પોતે ભાગ મહણ કરો માં. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે કહીને દેવતાઓએ રૂદ્રની ઐશ વાણીથી સ્તુતિ તથા નહાના યજ્ઞરૂપ ક્રિયાથી તમ કરવા રૂપ ધણું સન્માન કર્યું. રૂદ્ર તે પશુને મૂકી દષ્ટ વિમાનમાં બેસી ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા. પછી સર્વ દેવતાઓએ રૂદ્રના બચથી યજ્ઞમાં પોતાના ભાગ પહેલાં તેને ભાગ આપવો, એમ માની તત્કાળ તેજ યજ્ઞમાં પ્રથમ તેના ભાગનો સંરૂપ કર્યો. હે યુધિષ્ઠિર ! મેં તમને કહેલી આ કથાનું યાચન કરતાં જે મનુષ્ય વૈતરણીના જળનો સ્પર્શ કરે તે પોતાની દૃષ્ટિએ કરી દેવતાઓના વિમાન તથા સ્વર્ગ પ્રત્યે જવાના માર્ગને જીવે છે.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! પછી મ્હોટા ભાગ્યવાળા સર્વ પાંડવો તથા દ્રૌપદીએ વૈતરણી પ્રત્યે આવી તેમાં સ્નાન કરી પિતૃઓનાં તર્પણ કર્યા. યુધિષ્ઠિર રાજાએ લોમશ ઋષિને કહ્યું કે—હે લોમશ ઋષિ ! હું મારા સ્વધર્માચરણના અળથી આ નદીના જળનો સ્પર્શ કરી મનુષ્યોના વિષયથી છુટયો છું, તેને તમે જીવો. હે સુંદર વ્રતવાળા ઋષિ ! તમારી કૃપાએ કરી સર્વ લોકને દૃષ્ટિથી જોઉં છું. અહીં મહાત્મા વૈશાનસ બ્રાહ્મણોના વેદાધ્યયનનો શબ્દ સંભળાય છે. લોમશ કહે છે હે પૃથ્વીપતિ યુધિષ્ઠિર ! વૈશાનસ બ્રાહ્મણોના વેદાધ્યયનનો આ શબ્દ તમે ધણું યોગ્ય પર્યત સંભળશો, માટે કંઈ પણ બોલો નહીં. આ બ્રહ્માનું દિવ્ય પ્રકાશમાન વન છે, જેમાં પ્રતાપી એવા તેણે યજ્ઞ કરીને, મહાત્મા કસ્યપને પર્વત, વન તથા દેશો સહિત સર્વ પૃથ્વી દક્ષિણમાં આપી તે વખતે ખેદયુક્ત થયેલી પૃથ્વીએ ક્રોધથી બ્રહ્માને કહ્યું કે હે સમર્થ ! તમે મને કાંઈ પણ મનુષ્યને આપવા લાયક નથી, ને આ ઋષિને આપી તે તમારું આપવું નિષ્ફળ જશે, કારણ હું રસાતાળમાં જઈ છું. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે ખેદયુક્ત પૃથ્વીને જોઈને, મહા સમર્થ કસ્યપ ઋષિ તેને પ્રસન્ન કરવા લાગ્યા. પૃથ્વી ઋષિના તપે કરીને પ્રસન્ન થઈ જળમાંથી મહાર નીકળી વેદાધ્યયન શરૂ કરી શોભવા લાગી. ને આ વેદા પ્રકાશમાન છે જેની હિપ્ત મહત્વાથી તમે મહા

પરશુમી થઈ. આ વેદી સમુદ્રની પાસે રહી છે વારતે તમ એકલા એની ઉપર ચડીને સમુદ્રને તરો ને તમારું કલ્યાણ થાઓ. હે અજમીદના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા રાજા ! હું જેવી રીતે તમે આજ આ વેદી ઉપર ચઢી ચકસો તેવી રીતે તમારી કુલજતા રહેણની ઉપાય કરીશ, કારણ કેાઇ મનુષ્યે સ્પર્શ કરવાથી આ વેદી તત્કાળ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે. હે પાંડવ ! તમે, વિષ્ણુની રક્ષા કરનાર, જગતથી ઐક્ય વિષ્ણુ, હું તમને નમસ્કાર કરું છું ને તમે સમુદ્રને વિષે તમારું સાનિધ્ય કરો. એ પ્રમાણે વિષ્ણુની પ્રાર્થના કરી તથા અગ્નિ છે મિત્ર જેનો એવા, જળના સ્થાનરૂપ, દેવતારૂપ, વિષ્ણુના વીર્યરૂપ અને અમૃત જેના ઉદ્ભવમાં છે એવા તમે સમુદ્ર છો, એમ સમુદ્રની પ્રાર્થના કરીને, જલદીથી વેદી ઉપર ચડો. હે સમુદ્ર ! અગ્નિ છે ઉત્પત્તિનું સ્થાન જેનું એવા, યજ્ઞરૂપ દેહ છે જેનો એવા, વિષ્ણુના વીર્યરૂપ અને અમૃતની ઉત્પત્તિનું સ્થાન તમે છો એમ પોતાને મ્હોદંથી જાણ કરનાં સમુદ્રમાં સ્નાન કરવું કારણ એવી રીતે જાણ કર્યા વગર કેાઇએ પણ એક દર્શના અથવા ભાગથી પણ તેને સ્પર્શ કરવો નહીં. દેશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે કહીને લોમશ ઋષિએ સ્વસ્તિવચન કયું. ત્યાર પછી કયું હતું સ્વસ્તિવાચન જેણે એવા મહાત્મા બુધિષ્ઠિર રાજાએ સમુદ્ર પ્રત્યે જાણ લોમશ ઋષિની આજ્ઞા પ્રમાણે ને સર્વ કરીને, મહેન્દ્ર પર્વત પ્રત્યે આવી રાત્રિને કોં નિવાસ કર્યો.

ततः कृतस्वस्वयनो महात्मा बुधिष्ठिरः सागरमभ्यगच्छत्
कृत्वा च तच्छासनमस्य सर्वं महेंद्रमासाद्य निशामुवास ॥
इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां
महेंद्राचलगमने गुर्जरभाषायां चतुर्दशाधिकतमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

અધ્યાય ૧૧૫ મો. તીર્થાટનમાં મહેન્દ્રાચળ.

ગુર્જરભાષા—સ તત્ર તામુષિષ્ઠિર્કાં રજનીં ચિચીપાતેઃ
તાપસાનાં પસ્વંકે સત્કારં મ્નાતુમિઃ સહ ॥

દેશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! પૃથ્વીના પતિ બુધિષ્ઠિર રાજાએ પોતાના ભાષ્યો સહિત મહેન્દ્ર પર્વતને વિષે તે રાત્રિ રહીને, તપસ્વિયોનો પણો સત્કાર કર્યો. તે સમયે લોમશ ઋષિએ બુધિષ્ઠિર રાજાને, તે પર્વતમાં રહેનારા ભૂગુ, અંમિરા, વસિષ્ઠ અને બીજા પણ તપસ્વિયોનાં નામ કહી સંભળાવ્યાં. રાજાએ બુધિષ્ઠિરે તપસ્વિયોની પાસે જાણ લેવી તેમને નમસ્કાર કર્યા. તે સમયે પરશુરામના અનુચર, અદૃતવણુને જોઈ તેને પૂછવા લાગ્યા કે—હે અદૃતવણુ ! પરશુરામ અહીં રહેલા તપસ્વિયોને પોતાનાં દર્શન કરાવે આપસે ! કારણ તે પ્રસંગે હું તેમનું દર્શન કરવા ઇચ્છું છું. અદૃતવણે કહ્યું કે હે રાજા ! આત્મ-ક્ષત્રી એવા પરશુરામને તમે અહીં આવ્યા તેજ વખતે તમારી આવવાની ખબર છે, ને તેમને તમારામાં પ્રીતિ પણ થઈ છે માટે તમને દર્શન આપસે. હે ભાસ્ત ! પરશુરામ અહીં રહેનારા તપસ્વિયોને દર્શન આપવા આજે ચોક્કસ તથા આઠમને દિવસે સદૈવ આવે છે. માટે આજની રાત્રિ નિવૃત્ત થઈ કે આવતી કાલે ચોક્કસ છે ભાસ્તે તમે તેમનાં દર્શન કરશો. બુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું કે—હે અદૃતવણુ ! તમે પરશુરામના પૂર્વથી સમગ્ર પરાક્રમે જાણે

છો, કારણુ થણું કરી તેમની સાથે રહેનારા છો માટે તેમણે યુદ્ધમાં ક્ષત્રિયોને શા કારણથી અને કેવી રીતે નાશ કર્યા ? તે અમને કહો. અદૃતવણુ કહે છે હે રાજાઓમાં સિંહરૂપ ભારત ! હું તમને ભૃગુવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા પરશુરામનું શ્રેષ્ઠ, મ્હોટું અને દેવતાઓના સરખું આખ્યાન તથા તેના પ્રસંગમાં દૈહ્ય દેશના રાજા સહસ્રાર્જુનનું આખ્યાન કહું તે સાંભળો.

હે પાંડવ ! પરશુરામે જેનો નાશ કર્યો છે એવા સહસ્રાર્જુનને દત્તાત્રેયની કૃપાએ કરી એક હજાર હાથ, સુવર્ણનો રથ અને સર્વ કરતાં ઉત્તમ ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થયા હતાં. મહા પરાક્રમી તે દત્તાત્રેય પાસેથી વરદાનમાં મેળવેલા પ્રચ્છિન્ન ગતિ કરનાર એવા રથમાં બેસી ચોતરફ દેવતાઓ, યક્ષો, અને ઋષિયોને પ્રહાર કરતાં સર્વ જૂત પ્રાણિયોને પીડા પમાડવા લાગ્યો. ત્યારે સર્વ દેવતાઓ તથા મ્હોટા વ્રતવાળા ઋષિયો મળીને, સત્ય પરાક્રમી દેવતાઓમાં દેવ વિષ્ણુની પાસે આવી કહેવા લાગ્યા કે હે મહા સમર્થ પ્રભો ! તમે સર્વ જૂત પ્રાણિયોની રક્ષા થવા માટે સહસ્રાર્જુનનો નાશ કરો, કારણુ દિવ્ય વિમાનમાં બેસીને તેણે શયીની સાથે ક્રીડા કરતા એવા ઇંદ્રનું ધર્ષણ કર્યું છે. હે ભારત ! એ પ્રમાણે સર્વ દેવતા આદિનાં વચન સાંભળી વિષ્ણુએ ઇંદ્રની સાથે સહસ્રાર્જુનનો નાશ કરવા સાડ વિચાર કર્યો. સર્વ જૂત પ્રાણિયોના હિત માટે મંદ્રે જેવી રીતે કરવા કહ્યું તેવી રીતે કળૂલ કરીને, વિષ્ણુ પોતાના ખદરીકાશ્રમ પ્રત્યે ગયા. તે સમયે પૃથ્વી ઉપર કાન્ધકુબ્જ દેશમાં મહા બળવાન અને જગતમાં વિખ્યાત ગાંધી નામે રાજા હતા, તે વન પ્રત્યે ગયા. તે રાજાની સ્ત્રી અપ્સરા સરખી સ્વરૂપવાન એક કન્યાનો જન્મ થયો. તે કન્યા અવસ્થાએ કરી મોટી થઇ, ત્યારે ભૃગુવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા ઋચીક ઋષિએ રાજાની પાસે આવી તેની પોતાને પરણવા સાડ માગણી કરી. તે સમયે ગાંધી રાજાએ સ્થિર વ્રતવાળા ઋચીક ઋષિને કહ્યું કે—હે ઋષિ ! અમારા કુળમાં પૂર્વે થયેલા પુરુષોએ એક એક સ્થામ કર્ણવાળા, સંદેહ વર્ણવાળા અને મોટા વેગવાન એક હજાર અશ્વો આપે તેને કન્યા આપવી એવો નિયમ કર્યો છે, માટે મારાથી તે પ્રમાણે તમે આપો એમ તમને કહી શકાતું નથી. મારે તમ સરખા મહાત્મા પુરુષને કન્યા આપવી પણ અવશ્ય છે. એ પ્રમાણે ગાંધી રાજાનાં વચન સાંભળી ઋચીક ઋષિએ કહ્યું કે—હે ગાંધી ! હું તમને તમારા કહેવા પ્રમાણે એક હજાર અશ્વો આપીશ, ને તમારી કન્યા મારી સ્ત્રી થશે. અદૃતવણુ કહે છે એવી રીતે ગાંધી રાજા પાસે પ્રતિજ્ઞા કરીને, ઋચીક ઋષિએ વરૂણ દેવતા પાસે જઈ કહ્યું કે—હે વરૂણ ! મારે ગાંધી રાજાની કન્યાનું પાણિગ્રહણ કરવું છે માટે તેના બદલામાં તે રાજાને એક એક સ્થામ કનવાળા, સંદેહ વર્ણવાળા અને મહા વેગવાન એક હજાર અશ્વો આપવા છે વારતે તમે મને તેવા અશ્વો આપો. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે ઋચીક ઋષિનાં વચન સાંભળી વરૂણ દેવતાએ તેમના કહેવા પ્રમાણે અશ્વો આપ્યા જે લઇને ઋષિએ ગાંધી રાજા પાસે આવી તેને આપ્યા. ગાંધી રાજા પોતાની સત્યવતી નામની કન્યા તે ઋષિને આપવા લાગ્યા. વરના સંબંધિરૂપ દેવતાઓ થઇ ત્યાં આવ્યા હતા તેઓ ઋચીક ઋષિએ ગાંધી રાજાને અશ્વ લાવી આપીને તેની કન્યાનું પાણિગ્રહણ કર્યું તે જોઇ આ ઋષિએ આ કન્યાને ખર્ચે કરી સ્વીકારી છે એમ કહેવા લાગ્યા. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ થયા પછી ઋચીક ઋષિ તેના સહિત પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે સુખ ભોગવતા હતા. અને એક દિવસના સમયને વિષે

ઋષીઃ ઋષિના પિતા બૃથ પોતાના પુત્રનો વિવાહ થયો એમ જાણી તેને જોવાની ઇચ્છાથી
ત્યાં આગ્યા તે સ્ત્રી પુરુષરૂપ પોતાના પુત્ર તથા પોતાની વધુને જોઈ હર્ષ પામ્યા. તે વેળા બેઠે
ધણી ધણિયાણી, સુખે કરી બેઠેલાં, દેવતાઓના મંજોએ પૂજા કરેલાં અને પોતાના ઋષ
એવા બૃથની પૂજા કરીને તેની પાસે હાથ જોડી ઉભાં. તે સમયે બૃથએ પોતાની વધુ સ-
ત્યવતીને જોઈ પ્રસન્ન થઈને કહ્યું કે—હે સુંદર બાળ્યવાળી ! તું મારી પાસે વરદાન માગ, હું
તને ઇચ્છિત વરદાન આપીશ. હે યુધિષ્ઠિર ! એવી રીતે પોતાના સસરાનાં વચન સાંભળી
સત્યવતી, પોતાને તથા પોતાની માતાને પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય એવા દેવગૃહી પોતાના ઋષ મુખે
કરી તે ઋષિને પ્રસન્ન કરવા લાગી પ્રમત્ત થયેલા બૃથએ તેને કહ્યું કે જ્યારે તમે બેઠે ઋ-
તુ આવવા પછી એથે દિવસે સ્નાન કરો ત્યારે તું ઉમરાળા જણને તથા તારી માતા પીપ્પલાના
જણને આલિંગન કરજો, ને ત્યાર પછી તમને બેઠેને આખા જમનની સુદૃઢિની શોભામુક્ત
મે પુત્ર ઉત્પન્ન થશે તે સાંઝે મેં આ મે ચરં સિદ્ધ કર્યા છે તેમાં આ તારે વારતે અને આ
તારી માતા વાસ્તે છે, માટે સૌ સૌના ચરંનું પ્રાર્થન કરજો, તમને યથાથોગ્ય પુત્રની પ્રાપ્તિ થશે.
હે રાજન ! એ પ્રમાણે કહીને બૃથ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા. સત્યવતીએ તથા તેની માતાએ તે ચરંનું
પ્રાર્થન કરવામાં તથા જણને આલિંગન કરવામાં શેષ બેળ કરી ત્યારે તે વાર્તા યજ્ઞે દિવસે જ્ઞાન-
દૃષ્ટિથી જાણીને પાંચ સત્યવતી પાસે આવી બોલ્યા કે હે કલ્યાણરૂપ સત્યવતી ! મેં તને તથા
તારી માતાને જે જે જણનું આલિંગન કરવાનું તથા જે જે ચરંનું પ્રાર્થન કરવાનું કહ્યું હતું પણ
તેં તારી માતાના જળથી તે તે જણ તથા ચરં બદલાવ્યા માટે તને સુત્રિયની વૃત્તિ પાલન કરનાર
પુત્ર થશે ને તારી માતાને બ્રાહ્મણના ધર્મનું પાલન કરનાર મહા પરાક્રમી અને સાધુ પુરુષોના
માર્ગમાં વર્તનાર પુત્ર થશે. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે પોતાના સસરાનાં વચન સાંભળીને
સત્યવતીએ તેમને વારંવાર પ્રસન્ન કરતાં કહ્યું કે હે ઋષિ ! મને તમારા કહેવા સરખો પુત્ર
ન થાય, ને પૌત્ર થાય એવો તમે મારી ઉપર અનુમદ કરો. હે રાજન ! એવું પોતાની
વધુનું બોલવું સાંભળી બૃથએ તને તારા કહેવા પ્રમાણે જાઓ એમ કહ્યું. પછી જ્યારે
સત્યવતીને પ્રસન્ન થવાનો સમય આવ્યો, ત્યારે તેનાથી મહા તેજસ્વી જમદગ્નિ નામે પુત્ર
ઉત્પન્ન થયો. પછી જમદગ્નિ વેદનું અધ્યયન કરવાથી મોટાઈ પામી કેટલાક ઋષિયોથી
અધિક થયા. હે હરતમુખમાં ઋષ ! તે સુર્વ સરખા તેજસ્વી જમદગ્નિને સમગ્ર ધનુર્વેદ
તથા ચાર પ્રકારના અસ્ત્રોની વિદ્યા આવડતી હતી.

તં કુત્સ્નો ધનુર્વેદઃ પ્રત્યમા રતતમ

ચતુર્વિધાનિ શાસ્ત્રાણિ ાસ્કરાપમર્ચસં

इति भीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि क्षेमवतीर्षव-
त्रायाम् कार्तवी-
र्योपाख्याने गुर्जर-
राजायां पंचदश-
ाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

અધ્યાય ૧૧૬ મે. જમદગ્નિ વધ.

જ જમદગ્નિ ઉવાચ—સ વેદાધ્યયન યુક્તો જમદગ્નિ માતાપા:

તત્ત્વેષુ તત્ત્વો વેદાધિયમાદ્યમાનવઃ ॥

આજ્ઞતમણ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! વેદનું અધ્યયન કરવામાં પ્રવીણ એવા મોટા

તપસ્વી જમદગ્નિ ઋષિએ તપ કરતાં નિયમે પાલન કરવાથી વેદોને પણ પોતાને વશ કર્યા હતા. પછી તે ઋષિએ પ્રસેનજીત રાજા પાસે જઈ તેની રેણુકા નામની કન્યાની પોતાને પરણવા સારૂ માગણી કરી ત્યારે તે રાજાએ ઋષિને પોતાની પ્રિય એવી કન્યા વિધિપૂર્વક વિશાહ કરીને અર્પણ કરી. પછી જમદગ્નિ ઋષિ પોતાને અનુકુળ એવી રેણુકા નામે સ્ત્રીને પામી પાછા પોતાના આશ્રમ પ્રત્યે આવી તેના સહિત તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યા. જમદગ્નિને રેણુકા સ્ત્રીથી પાંચ પુત્રો થયા જેમાં ગુણુ કરી સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ અને અવસ્થાએ કરી ન્દાના પરશુરામ થયા. એકવાર એ પાંચે ભાઈઓ કૃળમૂળ લેવા સારૂ વનમાં ગયા હતા, ત્યારે તેમની માતા રેણુકા સ્નાન કરવા માટે કોઈ સરોવર ઉપર ગઈ. તે સમયે ત્યાં કમળના પુષ્પની માળા પહેરી હતી જેણે એવા શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપવાન અને પોતાની સ્ત્રીએ સહિત જળમાં પ્રવેશ કરીને ક્રીડા કરતા એવા ચિત્રરથ નામના રાજાને જોઈને રેણુકા તેની ઇચ્છાવાળી થઈ. પછી એ પ્રમાણે પોતાથી થયેલા માનસિક વ્યભિચારે કરી ખેદયુક્ત થયેલી તે સ્નાન કરીને પોતાના આશ્રમમાં આવી. તે સમયે ંહોટા તેજસ્વી જમદગ્નિ ઋષિએ સ્ત્રી પ્રદ થઈ છે એમ જાણી તેને ધિક્કાર પડે એમ કહી તેનો તિરસ્કાર કર્યો. પછી રૂમણવાન, સુપેણુ, વસુ તથા વિશ્વાવસુ નામના ચાર પુત્રો વનમાંથી કૃળમૂળ લઈને આશ્રમમાં આવ્યા તેને જોઈ જમદગ્નિએ એક એકને તેમની માતાનો નાશ કરવાનું કહ્યું. તેઓએ પોતાની માતામાં રોહ હોવાને લીધે ખેદયુક્ત થઈ પોતાના પિતાને કંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહીં. તે જોઈને ક્રોધ પામેલા જમદગ્નિએ પોતાના ચાર પુત્રોને શાપ આપ્યો, જેથી તેઓ ચંતન વમરના હોવાથી મૃત અને પક્ષિઓની માફક તેજ વખતે જડ સંખ્યા થઈ ગયા. પછી પરશુરામ આશ્રમમાં આવ્યા, ત્યારે જમદગ્નિએ કહ્યું કે-હે પરશુરામ ! તું આ તારી પાપરૂપ માતા છે તેનો નાશ કર, એમાં તારે કંઈ ખેદ કરવો નહીં. એ પ્રમાણે પોતાના પિતાનાં વચન સાંભળી તેજ વખતે પરશુરામે હાથમાં ફરશી લઈ તેનાથી માતાનું મરતક કાપી નાખ્યું. તે જોઈને પ્રસન્ન થયેલા જમદગ્નિએ પરશુરામને કહ્યું કે, હે પુત્ર ! તેં મારા કહેવાથી કોઈથી ન બની શકે એવું કામ કર્યું, માટે હું તારી ઉપર વણે પ્રસન્ન થયો છું, ચારતે તને જે ઇચ્છા હોય તે વરદાનો માગ. હે ભારત ! એ પ્રમાણે પિતાનાં વચન સાંભળીને વરદાન માગતાં પરશુરામે કહ્યું કે-હે પિતા ! હું તમારી પાસેથી મારી માતા પાછી જીવતી થઈ હોં તે મેં નાશ કરી એમ ન જાણે, મને માતૃહત્યાનો દોષ ન લાગે, આ મારા ભાઈઓ પૂર્વે જેવા હતા તેવા થાય, મારી સામે કોઈ પણ યુદ્ધ કરવા સમર્થ થાય નહીં તથા મને વણા આયુષ્યની પ્રાપ્તિ થાય એ વરદાન માગવા ઇચ્છું છું. એ પ્રમાણે પરશુરામે વરદાન માગ્યાં તે સાંભળીને પ્રસન્ન થયેલા તેજસ્વી જમદગ્નિ ઋષિએ, પ્રસન્ન વરદાનો આપ્યાં. પછી એકવાર જમદગ્નિના પાંચ પુત્રો વનમાં કૃળમૂળ લેવા સારૂ ગયા હતા, તે વાસેથી સહસ્તાનું ન ઋષિના આશ્રમની નજીક આવ્યો, તે જાણીને રેણુકાએ તેનો પૂર્વદિ વણે સત્કાર કર્યો પણ યુદ્ધ કરવાના મદથી મહોન્મત્ત તે રાજાએ, તેના સત્કારને કંઈ વખાણ્યો નહીં. રાજાએ જમદગ્નિના આશ્રમમાંથી બળાત્કારે કરી હોમ ધેનુના વાજાને દરણ કરી ત્યાંનાં કેટલાંક વૃક્ષોને લાગા નાંખ્યાં. તે સમયે પરશુરામ વનમાંથી આશ્રમ પ્રત્યે આવ્યા ત્યારે જમદગ્નિએ ‘સહસ્તાનું ને આપણી માયના વાજાનું દરણ કર્યું એમ કહ્યું. પરશુરામ પિતાનાં વચન સાંભળી તથા વાજા વમરની ગાય મોટા શબ્દ કરતી હતી તેને જોઈ મહા

ક્રોધયુક્ત થઈ મૃત્યુ જેને નજીક આવ્યું હતું એવા સદસાહ્જનની સામે જઈ યુદ્ધમાં જીતી પોતાના મનુષ્યમાં બાહ્યાઓ બરી તેનાથી તેના મદા સરખા હજાર હાથ કાપી નાખી મૃત્યુ પમાડ્યો. પછી રાજના સર્વ પુત્રો પોતાના પિતાને નાશ કરનાર પરશુરામ ઉપર મદા ક્રોધયુક્ત થઈને, ત્યારે તેના વચરના આશ્રમમાં એકલા જમદગ્નિ બેઠા હતા, ત્યારે ત્યાં આવી તેને ધણી પીડાના પ્રાપ્તિ કરી. તે સમયે મદા પરાક્રમી જમદગ્નિએ તેમની સાથે ધણું યુદ્ધ કરતાં હે રામ ! હે રામ ! એમ મોટા શબ્દ કર્યા પછી તેઓ આજ્ઞાથી નાશ કરીને જેવી રીતે આવ્યા હતા તેવી રીતે પાછા જતા રહ્યા. સમિધ લખને, પોતાના પિતાના આશ્રમ પ્રયે આવેલા મદા શરવીર પરશુરામ સદસાહ્જનના પુત્રોથી મૃત્યુ પામેલા અને તેમ જવાને અમેઝ પોતાના પિતાને જોઈ મદા દુઃખયુક્ત થઈ ધણો વિલાપ કરવા લાગ્યા.

સ દૃષ્ટ્વા પિતરં વોરસ્તથા મૃત્યુવર્ષા ગતં

અનર્હતં તથામૃતં વિલલાપ સુદુઃખિતઃ ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तर्गयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां कार्त-
वीर्योपाख्याने जमदग्निवधे गुर्जरभाषायां षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥
॥ ११६ ॥

અધ્યાય ૧૧૭ મો. પરશુરામે કરેલો ક્ષત્રિય સંહાર.

રામ ઉવાચ—મમાપરાધાતૈઃ ક્ષુદ્રૈઃ હતસ્તં તાતલાઃ ૯૭૦:

કાર્ત્તવ્યસ્ય દાયાર્થવને મૃગ દ્વેષુમિઃ ॥

રામ કહે છે—અરે હે પિતા ! સદસાહ્જનના ક્રુદ્ધ અને યુર્ષ પુત્રોએ મારા અપરાધથી તમને બાણોએ કરી નાશ કર્યા અરે ધર્મના ગણનાર સારી રીતે વર્તનાર અને જોષનો પછી અપરાધ નહીં કરનાર તમને આવી રીતે કેમ મૃત્યુની પ્રાપ્તિ થઈ ? સદસાહ્જનના પુત્રો, તપશ્વર્ધા કરનાર અને અવસ્થાએ કરી વૃદ્ધ એવા તમને સેંકડો બાણોથી નાશ કરવા કે પ મોટું પાપ કરી પોતાના પ્રધાનો તથા સંબંધિયોની પાસે જઈ પોતાના પરાક્રમનું વખાણ કરશે ? હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે ધણો વિલાપ કરીને, પરશુરામે પોતાના પિતાનું પ્રેત કાર્ય કરી અમિસંસ્કાર કર્યો; સર્વ ક્ષત્રિયોનો નાશ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. અતિ ક્રોધ પામેલા મદા બળવાન પરાક્રમી એકલા પરશુરામે હાથમાં શસ્ત્રો ધારણ કરી, યુદ્ધમાં મદસાહ્જનના સર્વ પુત્રોને તથા તેના પક્ષમાં આવેલા ક્ષત્રિયોનો નાશ કર્યો. તેમણે એકરીય વખત ક્ષત્રિય વચરની પૃથ્વી કરી સમંતપંચકને રિને તેમનાં રૂધિરથી પાંચ દ્રોહ કરી તેમાં પોતાના બૃહ કુળના પિતૃઓનું તર્પણ કર્યું તે વખતે ત્યાં આવેલા સાક્ષાત્ ઋષીક ઋષિને જોયા. ઋષીક ઋષિએ પરશુરામને જોઈને, ક્ષત્રિયોનો વિનાશ કરવાથી નિવારણ કર્યો. ઋષીક ઋષિનાં વચન માન્ય કરી ક્ષત્રિયોનો વિનાશ કરવાથી નિવૃત્ત થએલા મદા પ્રતાપી પરશુરામે વજ્ર કરીને દેવતાઓના રાજ છોડને તૃપ્ત કર્યો તથા બાહ્યોને દક્ષિણમાં સર્વ પૃથ્વી અને આગ્રીય હાથ ચોતરફ લાંબી તથા ળતિસ હાથ ચોતરફ ઉંચી એવી એક સુવર્ણની વેદી કસ્યપ ઋષિના મતથી બાહ્યોએ તે વેદીને બાગી તેના નહાના કટકા કર્યા, જેથી તેઓનું નામ ‘ખાંડવાણના’ એવું થયું. એવી રીતે ક્ષત્રિયોની સાથે જેને વૈર થયું હતું એવા.

પોતાના પ્રતાપથી સર્વ પૃથ્વી છતી હતી જેણે એવા અને યજ્ઞમાં સર્વ પૃથ્વી કસ્યપ ઋષિને આપી હતી જેણે એવા પરશુરામ પછી મહેન્દ્ર પર્વતને વિષે રહેવા લાગ્યા. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ચતુર્દશીને દિવસે પરશુરામે ત્યાં આવી સર્વ બ્રાહ્મણોને તથા બાઇઓ સહિત યુધિષ્ઠિર રાજાને પોતાનું દર્શન આપ્યું. પોતાના બાઇઓ સહિત સર્વ રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર રાજાએ પરશુરામની તથા ત્યાં જે બ્રીજ બ્રાહ્મણો હતા તેમની પૂજા કરી. પછી એ પ્રમાણે જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામની પૂજા કરી હતી જેણે એવા અને સત્કાર કરેલા યુધિષ્ઠિર રાજા તેમના કહેવાથી મહેન્દ્ર પર્વતને વિષે એક રાત્રિ રહી બીજે દિવસે દક્ષિણ દિશા તરફ ચાલતા થયા.

અર્ચિત્વા જામદગ્ન્યં સ પૂજિતસ્તેન ચોદિતઃ

મહેન્દ્ર ઉષ્ણતાં રાત્રિ પ્રયયૌ દક્ષિણામુખઃ ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां
कार्तवीर्योपाख्याने गुर्जरभाषायां सप्तदशाधिकसप्ततचमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

અધ્યાય ૧૧૮ મો. પ્રભાત તીર્થમાં પાંડવો.

વૈશંપાયન ઉવાચ—ગચ્છન્સતીર્થાણિ મહાનુભાવઃ પુણ્યાણિ રમ્યાણિ દર્શશ રાજા
સર્વાણિ વિપ્રૈરુપશોમિતાણિ ક્ષિપ્તચચારતસાગરસ્ય ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે ભારત ! પછી મોટા મહિમાવાળા યુધિષ્ઠિર રાજાએ તીર્થો પ્રત્યે જતાં પવિત્ર, રમણીય અને બ્રાહ્મણોએ સેવન કરવાથી શોભાપમાન સર્વ તીર્થો તથા બ્રીજ પશુ સમુદ્ર પાસેનાં તીર્થોને જોઇ તેમાં સ્નાન કર્યું. પોતાના બાઇઓ સહિત રાજાએ, સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરનારી મહા પવિત્ર પ્રશસ્ત નામની નદી પ્રત્યે જઇ તેમાં સ્નાન કરી પિતૃઓ તથા દેવતાઓનાં તપણું કરી બ્રાહ્મણોને ધાતું દ્રવ્ય આપ્યું. યુધિષ્ઠિર રાજા સમુદ્રમાં મળનારી ગોદાવરી પ્રત્યે ગયા. ત્યાર કેડે મહા ધરતીર પાપ વગરના તે રાજાએ દ્રવિડ દેશને વિષે જમતમાં પવિત્ર એવા સમુદ્ર પ્રત્યે જઇ મહા પવિત્ર એવા અમરત્ય ઋષિના તીર્થને તથા નારીતીર્થોને જોયાં. નારીતીર્થોને વિષે રહેનારા બ્રાહ્મણોએ સત્કાર કરેલા યુધિષ્ઠિર રાજા, તેમનાથી બ્રાહ્મણના શાપેકરી પાંચ અસરાઓ ઝૂડ થઇને તીર્થોમાં રહી હતી તેમને તમારા બાઈ અર્જુને અવતારથી ઝોડાવી છે એવું સાંભળી અત્યંત દર્પયુક્ત થયા. પછી હે પૃથ્વીનું પાલન કરનાર જનમેજય ! પોતાના બાઇઓ તથા દ્રૌપદી સહિત યુધિષ્ઠિર રાજા, તે તીર્થોમાં સ્નાન કરી અર્જુનના પરાક્રમનાં વખાણ કરતાં પોતાની ઇચ્છા માફક કોડા કરવા લાગ્યા. બાઇઓ સહિત દર્પ પામેલા તે પાંચ તીર્થોને વિષે બ્રાહ્મણોને હનરો ગાયોનાં દાન આપી ત્યાંથી આમળ ચાલતાં કમે કરી રસ્તામાં આવેલાં સર્વ તીર્થોનું ઉદ્ધવન કરી મહા પવિત્ર એવાં શર્પારક નામના તીર્થને ગેયું. ત્યાર પછી શર્પારક તીર્થની પાસેના સમુદ્રની આમળ ચાલતાં યુધિષ્ઠિર રાજાએ, જ્યાં પૂર્વ દેવતાઓએ તથા મોટા પુણ્યવાન રાજાઓએ તપશ્ચર્યા કરી હતી એવા વન પ્રત્યે જઇ ત્યાં ધનુષધારી પુરુષોમાં મુખ્ય એવા પરશુરામની તપસ્વી પુરુષોના સમુદે સેવન કરેલી અને પુણ્યવાન મનુષ્યોએ માન્ય કરેલી એવી વેદી જોઇ. પૃથ્વીના પતિ યુધિષ્ઠિર રાજા, આઠ વસુ, આગણ્યપચાસ વાયુના ગણો, અગ્નિનીકુમાર, વમ, સૂર્ય,

કુમેર, ઇંદ્ર, વિષ્ણુ, મહાદેવજી, ચંદ્ર, વરુણ, સાધ્યગણ, બ્રહ્મા, પિતૃઓ, ગણા સહિત રૂદ્ર, સરસ્વતી, સિદ્ધગણ તથા પવિત્ર એવા બીજા દેવતાઓના સ્થાનકો પ્રત્યે જઈ લાનાં તીર્થોને વિષે સ્નાન કરી, દેવતાઓ તથા પિતૃઓનાં તર્પણ કરી, બ્રાહ્મણોને અનેક રત્નો આપી પાંચ સ્પર્ધારૂઠ નામના તીર્થો પ્રત્યે આવ્યા. બ્રાહ્મણો તથા બ્રાહ્મણો સહિત યુધિષ્ઠિર રાજાએ ત્યાંથી રવાને થઈ સમુદ્રને કિનારે કિનારે ચાલતાં પ્રભાસ પ્રત્યે જઈ ત્યાં સરસ્વતીને વિષે સ્નાન કરી, દેવતા તથા પિતૃઓનાં તર્પણ કર્યા. હે રાજન ! લોમશ ઋષિ સહિત બીજા બ્રાહ્મણોએ પણ સરસ્વતીમાં સ્નાન કરી દેવતા તથા પિતૃઓનાં તર્પણ કર્યા. ધર્મિષ્ઠ પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા યુધિષ્ઠિર, પ્રભાસને વિષે આર દિવસ મૂંઝી સરસ્વતીમાં સ્નાન કરી, ફક્ત જળ અને વાયુનું બદ્ધણ કરતાં ચારેકાર અગ્નિ પ્રજ્વળિત કરી તેની વચમાં બેસી તપ કરે છે એમ સાંભળીને યાદવરૂપ સેનાને પોતાની સાથે લઈ બળદેવજી તેમની પાસે આવ્યા. યાદવોએ પૃથ્વી ઉપર સુતેલા અને શરીર ઉપર ધણો મેલ ચઢ્યો હતો જેમને એવા પાંડવો તથા વનવાસનાં દુઃખ ભોગવવાને નહીં લાયક એવી દ્રૌપદીને જોઈ મહા દુઃખયુક્ત હોવાથી મોટા ખેદનાં વાક્ય કહ્યાં. મહા પરાક્રમી યુધિષ્ઠિર રાજાએ, બળદેવજી, શ્રીકૃષ્ણ, પ્રહુઅન, સાંબ, સાત્યકિ તથા બીજા પણ સર્વ યાદવોને જોઈ તેમનો ધણો સત્કાર કર્યો, યાદવો સર્વ પાંડવોનો ધણો સત્કાર કરી યુધિષ્ઠિર રાજાને ઓઢરથી વિટી જેમ દેવતાઓ ઇંદ્રને વીટી બેસે તેમ બેઠા. પાંડુ રાજાના પુત્ર યુધિષ્ઠિરે પોતાને, કૌરવોએ છૂતમાં છૂત પોતાના બાળકો તથા દ્રૌપદી સહિત પોતાને વનવાસની પ્રાપ્તિ, અર્જુન ઇંદ્રની પાસેથી અન્ન લેવા ગયો છે અને તેનું સ્વર્ગલોકમાં જવું, એ સર્વ વાર્તા કહી. તે સમયે મોટા મહિમાવાળા અને જમતમાં પ્રસિદ્ધ સર્વ યાદવો યુધિષ્ઠિર રાજાનાં વાક્ય સાંભળી તથા શરીરમાં અત્યંત સુખાદિ ગયેલા પાંડવોને જોઈ મહા દુઃખયુક્ત થઈ નેત્રમાંથી ખેડનાં અશ્રુ મૂકવા લાગ્યા.

શ્રુત્વા તુ તે તસ્ય વચઃ પ્રતીતા સ્તાંશ્વાપિ દૃષ્ટ્વા રુદ્રાનતોષ
 મેત્રોઞ્નયં સંમુમુ મહાર્હા દુઃખાર્તિજ વારંમહાર્માવાઃ ॥
 इति श्री महाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीयं ॥
 प्रभासेयादवपांडवसमागमे गुर्जरभाषायां मनुद्वयाधिकं तत्तमाऽध्यायः॥११८॥

—३३३३३३३३—

અધ્યાય ૧૧૮ એ. પાંડવ યાદવો વચ્ચે વનવાસની વાત.

અનમેજય ઉવાચ—પ્રભાસતીર્થમાસાય પાંડવા યજ્ઞસ્તથા
 કિમર્ચંકયાશ્રેષ્ઠાં કાસ્તન્નાસંસ્તપોષમ ॥

અનમેજય પૂછે છે—હે તપશ્વર્ધારૂપ દ્રવ્યવાળા વૈશંપાયન ઋષિ ! પાંડવો તથા યાદવો પ્રભાસ તીર્થને વિષે મળીને શું વાતો કરતા હતા, અને ત્યાં શું વાર્તા થઈ તે કહેશ્રીશ્રી મહાત્મા તેઓ સૌ સાંભળ્યાં કુશળ અને પરસ્પર સંબંધી હતા. વૈશંપાયન કહે છે હે અનમેજય ! મહા શરવીર પાંડવો અને યાદવો સમુદ્રના પવિત્ર તીર્થ પ્રભાસને વિષે પરસ્પર મળીને, યુધિષ્ઠિર રાજાને વિટીને બેઠા. ત્યારે ગાયના દૂધ સરખા સફેદ શરીરના વર્ણવાળા, પુષ્પની માળા પહેરી હતી જેણે એવા અને હજી નામના આયુધને ધારણ કરનાર બળદેવજીએ, કમળ ભરમાં નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે ! અનુખને ધર્મનું આચરણ કરવાથી સુખ થતું નથી,

હરણ આ મહાત્મા યુધિષ્ઠિર રાજ વનકુળ વસ્ત્ર પહેરી વનમાં રહીને દુઃખ પામે છે. દુર્યોધન પૃથ્વીનું પાલન કરે છે પણ તેને પૃથ્વી મળી જતી નથી માટે ધર્મનું આચરણ કરવું તેથી અધર્માચરણ કરવું એજ સારું છે, એમ અત્પ બુદ્ધિવાળા મનુષ્ય માનશે વળી હાલ દુર્યોધન રાજ્ય ભોગવવાથી મોટાઇ પામે છે અને યુધિષ્ઠિર રાજ રાજ્ય દરાઇ જવાથી દુઃખ પામે છે, તે જોઇને સર્વ પ્રજાએ ધર્માચરણ કરવું કે પાપનું આચરણ કરવું એ સંબંધી મોટી શંકા ઉત્પન્ન થઇ છે. હે કૃષ્ણ ! યુધિષ્ઠિર રાજ, જે દિવસથી ઉત્પન્ન થયા તે દિવસથી ધર્મવાન, ધર્મમાં વર્તનાર, સત્યનું પાલન કરનાર અને માગણ પુરૂષોને હિચ્છિત પદાર્થ આપનાર છે, રાજ્યથી તથા સુખથી અટ થઇ છે, તોપણ પોતાના ધર્મથી અટ થતા નથી માટે સુખ તે ક્યાંથી પામે બીજમ, કૃપાચાર્ય, દ્રોણાચાર્ય, તથા વૃદ્ધ એવા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજ, પાંડવોને વનમાં મોકલી સુખ પામે છે માટે ભરત વંશમાં મુખ્ય પાપ બુદ્ધિવાળા બીજાદિને ધિક્કાર પડે ! પાપરૂપ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજ, મૃત્યુ પામ્યા પછી પોતાના પિતૃઓને મળી મેં પાંડુ રાજના પુત્રોને રાજ્યથી અટ કરી મારા પુત્રોને વિષે સારી રીતે આચરણ કર્યું એમ કહેશે શું ? હે કૃષ્ણ ! ધૃતરાષ્ટ્ર રાજ, હું પૂર્વ જન્મને વિષે શું કર્મ કરવાના યોગથી સર્વ રાજ્ય-ઓમાં નેત્ર વમરનો થયો છું. અને આ જન્મમાં કુંતીના પુત્રોને વનમાં મોકલવારૂપ પાપ કર્મ કરી બીજા જન્મમાં કેવો થઇશ એમ પોતાની બુદ્ધિથી કંઇ વિચાર કરતા નથી ! પોતાના પુત્રો સહિત વિચિત્રવીર્યના પુત્ર ધૃતરાષ્ટ્ર પાંડવોને વનવાસમાં મોકલવારૂપ નિર્દિત કર્મ કરી પિતૃલોકની ભૂમિને વિષે સુવર્ણ સરખી કાંતિવાળાં રતુર્ણાવમાન મોટાં વૃક્ષોને પોતાની દૃષ્ટિથી અવશ્ય જોશે ! પાંડવોને વનવાસમાં મોકલતી વખતે શંકાયુક્ત થયેલા ધૃતરાષ્ટ્ર સળગે મોટા ખલાવાળા અને મોટી લાલ આંખોવાળા બીજાદિને પૂછી શસ્ત્રો ધારણ કરેલા પોતાના ભાઇઓ સહિત યુધિષ્ઠિર રાજને વનમાં માકલ્યા માટે તે તેમનો નાશ કરાવશે એમાં કશો સંશય નથી કારણ બીમસેન પોતે હથિયાર વગર હોય તોપણ, શસ્ત્રઅજ્ઞવાળી શત્રુની ઘણી સેનાનો નાશ કરે એવો છે, કેમકે શત્રુની સેનાના ચોદાઓ એમનો માત્ર સખ્દ સાંભળવાથીજ ભય થવાને લીધે મળમૂતનો ત્યાગ કરે એમ છે ક્રુષ્ણ તથા તૃપ્તાનું સેવન કરવાથી અને રસ્તાના શ્રમથી તથા ડંડી, વાયુ અને તડકાના ગુણનું સેવન કરવાથી સુકાઇ અથવા મહા પરાક્રમી બીમસેન, જ્યારે શત્રુઓની સામે યુદ્ધ કરવા ઉભા રહેશે ત્યારે પોતાને વનવાસ પ્રાપ્ત થવારૂપ દુઃખને સંભારતાં હાથમાં ધનુષ તથા બાણ લઇ તેમનો નાશ કરશે. હે કૃષ્ણ ! યુધિષ્ઠિર રાજના રાજસૂય યજ્ઞની વેળાએ એકલા બીમસેન પૂર્વ દિશા તરફ જઇ યુદ્ધમાં સેના સહિત સર્વ રાજ્યોને જીતી પાછા કુશળ આવ્યા, તે, આ વનવાસમાં વનકુળ વસ્ત્રો ધારણ કરી કલેશ પામે છે વળી મહદેવે, દક્ષિણ દિશા તરફ જઇ સર્વ મનુષ્યો, દેવતાઓ તથા રાજ્યોને જીત્યા તે તપસ્વીના સરખો વેષ ધારણ કરેલા તેને તમે જુઓ ! શત્રુઓની સાથે યુદ્ધ કરવામાં કુશળ એવા આ નકુળ પશ્ચિમ દિશામાં જઇને સર્વ રાજ્યોને જીત્યા તે અહીં વનમાં રૂઝ મૂજોનાં બોજને કરી જીવતાં વનકુળ વસ્ત્ર ધારણ કરી શરીર ઉપર ધણા મેલયુક્ત થઇ ફરે છે. અતિરથી દુષ્ટ નામના રાજના યજ્ઞની વેદીમાંથી પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થયેલાં સુખ ભોગવવા લાયક આ દ્રૌપદી વનવાસના દુઃખને કેમ સહન કરે છે ! હે કૃષ્ણ ! ધર્મ, ઈશ્વર અને અશ્વિનિકુમારથી ઉત્પન્ન થયેલા સુખ ભોગવવા લાયક આ સર્વ પાંડવો દુઃખયુક્ત થઇને કેમ ફરે છે ? નિરંતર જય પામનાર ધર્મના પુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજને દ્રૌપદી, તેમજ

ભાષ્યો બીમસેનાદિ તથા ચાક્રે સહિત કૌરવોએ દૂતમાં છતી વનમાં પ્રવેશ છે અને દુર્યોધન રાજ્ય પાલન કરવાથી મોટાઈને પામ્યો છે માટે પર્વતો સહિત પૃથ્વી કેમ રસાતાળ ભરી નથી ?

જિતે हि धर्मस्य सुते समार्ये रज्जातृक સા. ચર મિરસ્તે
દુર્યોધને આપિ વિવર્ધમાને કથં ન સીત્તિત્વજાન સશૈલા
इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमहर्षतीर्थयात्रायां
बलरामवाक्ये गुर्जरभाषायामूनर्विजाधिकस्ततत्तमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

અધ્યાય ૧૨૦ મે. યાદવોનો અભિક્ષાળ.

સાત્યકિ ઉવાચ—નરામકાલ પરિદેવનાય યદુત્તરં ત્વચ્ચતદેવસર્વે
સમાચરાન્નોદ્ધનતીતકાલં યુધિષ્ઠિરો યદ્યપિ નાહર્કિચિત્ ॥

સાત્યકિ કહે છે—હે રામ ! હાલ ખેદ કરવાનો સમય નથી. હવે પછી જે કરવાનું કાર્ય હોય તે જે કે યુધિષ્ઠિર રાજા આપણને કંઈ કહેતા નથી તોપણ આપણે જેમ વિશંબ નદી થાય તેમ કરીશું. હે રામ ! જગતમાં જે પુરુષ ઐશ્વર્યવાન હોય છે તે પોતે પોતાનાં કાર્ય કરવાનો આરંભ કરતા નથી, તેમનાં કાર્ય કરનાર બીજા હોય છે, કારણ જેમ મયાતિનાં કાર્ય શૈબ્યાદિ રાજાઓએ કર્યા તેમ તેનાં કાર્ય બીજા પુરુષો પોતાની જુદીએ કરી કરે છે, તે મહા શરવીર પુરુષો અનાથ પુરુષની પેઠે આ લોકમાં કદી કદા પામતાં નથી. પોતાના ભાષ્યો સહિત યુધિષ્ઠિર, ત્રણ લોકના નાથ એવા તમને તથા શ્રીકૃષ્ણને અને મારા સહિત પ્રહુભ તથા સાંબને મળી હવે વનમાં જા વાસ્તે રહે છે. આજ અનેક તરેકનાં આયુધ તથા કવચો ધારણ કરેલી યાદવની સેના કૌરવો સાથે યુદ્ધ કરવા સાર જણાવી તૈયાર થઈ નીકળે, ને પોતાના બાંધવ જનો સહિત ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાનો પુત્ર દુર્યોધન, યાદવની સેનાથી પરાભવ પામી ચમકોઈ પ્રત્યે ગયો. હે બળદેવજી ! જે શ્રીકૃષ્ણ વચરના એકલા તમે કોષ પામો તો સર્વ પૃથ્વીને સસ્ત્રોએ કરી ઘેરી દ્યો એવા છે માટે જેમ ધંદે જ્ઞાસુરનો વધ કર્યો તેમ સમા સંબંધિ સહિત દુર્યોધનનો નાશ કરો. મારા ભાઈ સરખા, ગુરૂ રૂપ તથા જનાર્દન સંધ્યાન અર્જુન પણ એક તરફ બેસી રહો. કારણ હું યુદ્ધમાં સર્વ કૌરવોનાં અન્નના વર્ષાદને મારા ઉત્તમ અસ્ત્રોથી નાશ કરી તેમને પરાભવ પમાડી સર્પના મુખ સરખી આકૃતિવાળા મારા ઉત્તમ બાણોથી તેમનાં મસ્તક કાપી શરીર ઉપરથી પૃથ્વી ઉપર પાડીશ. જમણાં મનુષ્યો સનુનો નાશ કરવા સાર સામો ઉત્તમ ન આપે એવા ક્ષેપ પુષ્પ, સિખ્ર અને ગુરૂની હથેલી કરે છે. જેઓ તેમના સનુઓનો નાશ કરવા સાર ઉત્તમ કર્મ કરે છે માટે હું યુદ્ધમાં મારી તથાગરે કરી કર્ણુનું મસ્તક કાપી તેના ચાક્રોનો નાશ કરીને સર્વ કૌરવો સહિત દુર્યોધનનો નાશ કરીશ. હે રોહિણીના પુત્ર બળરામ ! યુદ્ધ સૂચિમાં ઉગ્રમેશાં કચ્છાળા કૌરવોના મુખ્ય મોહાઓનો નાશ કરનાર અને કોપે કરી પ્રમથકાળના અગ્નિ સરખા થયેલા અને મહા ભયંકર પરાક્રમી પુરુષો આનંદથી સુખો. હે બળરામ ! આ પ્રહુભે યુદ્ધમાં મોક્ષાં તીક્ષ્ણ બાણોને કૃષ્ણઆર્ધ, દ્રોણાઆર્ધ વિઠ્ઠલ તથા કર્ણુ સહન કરી ચક્રો નહીં. હું અભિમન્યુનું પરાક્રમ જાણું છું, જે યુદ્ધમાં પ્રહુભની પેઠે સ્થિર થઈ ઉભો રહેનાર છે, જે

યુદ્ધમાં પોતાની જીવન્યે કરી સારથિ તથા રથ સહિત દુઃશાસનને પ્રહાર કરો, કારણ સાંખ્યી ન જીતાય એવો જન્મતમાં કોઇ પુરૂષ નથી. એણે મંબરાસુર દૈત્યની સેનાને અકમાત્ર નાશ કરી હતી. યુદ્ધમાં જાડા સાથળવાળા અને અત્યંત લાંબી મદા સરખી જીવવાળા, અન્ધચક્રનો નાશ કર્યો, એવા મહારથી સાંખ્યી સામે યુદ્ધમાં પોતાનો રથ લઇ જવાને પૃથ્વીમાં કોણ ચોક્કો સમર્થ છે, વળી જેમ મૃત્યુકાળને વિષે અંતકના સપાટામાં આવેલો મનુષ્ય જીવતો રહે નહીં તેમ યુદ્ધમાં સાંખ્યના સપાટામાં આવેલો પુરૂષ મૃત્યુ પામ્યા વગર જીવતો પાછો જાય એમ બને નહિ. હે બળરામ ! યુદ્ધમાં જેના સરખો બીજો કોઇ નથી એવા યુદ્ધને વિષે સજ્જ કરેલા ધનુષ્ય તથા બાણોને ધરનાર અને ચક્રરૂપ આયુધવાળા શ્રીકૃષ્ણ, મહારથી દ્રોણાચાર્ય, બીષ્મ, પુત્રો સહિત સોમદત્ત અને સર્વ સેનાને પોતાના બાણોરૂપી અર્મિના સમૂહ કરી બાણી ભરમ કરશે, કેમકે તેની સામે યુદ્ધમાં ઉભો રહી શકે એવો ત્રણ લોકમાં કોણ છે ? હે રામ ! હાથ તથા તલવાર ધારણ કરનાર અનિરૂદ્ધ યુદ્ધમાં ચેતન વચના હણાયલા ઉત્તમ અંજવાળા અને મૃત્યુ પામેલા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોએ કરી રણભૂમિને જેમ યજ્ઞોમાં નાશ પામેલા યજ્ઞોએ કરી વેદી ઢંકાયલી હોય તેમ કરશે. તેમજ મદ, ઉઃમુક, બાહુક, બાનુ નીચ મહા શરવીર નિશઠ, રણમાં મદોન્મત સાંધુ અને ચારદેશ્ય એ સૌ યુદ્ધમાં પોતાના કુળને યોગ્ય એવાં પરાક્રમ કરશે. વૃષ્ણ, બોજ, અંધક, સાત્વત તથા શરસેનાદિના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા સર્વ માદવો યુદ્ધમાં આવી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોનો નાશ કરી જન્મતમાં પોતાનો યથા વિસ્તાર કરે. ધર્મિષ્ઠ પુરૂષોમાં એક મહાત્મા યુધિષ્ઠિર રાજા છૂત રમતી વખતે પોતે વનને વિષે રહેવા કરેલી પ્રતિજ્ઞાને સંપૂર્ણ કરે ત્યાં સુધી અભિમન્યુ પૃથ્વીનું પાલન કરે. પછી આપણા મૂકાયલાં બાણોએ કરી જીતાયલાં જનુવાળા રાજા રાજ્ય કરે. હે બળદેવજી ! એ પ્રમાણે આપણે કર્યું તથા પુત્રાદિ સહિત કૌરવોને નાશ કરીએ, તો જન્મતમાં આપણે યથા ધણે વૃદ્ધિ પામે, એમાં સંશય નથી. શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે હે દીનતા સહિત પરાક્રમવાળા સાત્યકિ ! અમે સર્વ તમારાં કહેલાં વાક્યને માન્ય કરીએ છીએ. કુરુકુળમાં એક યુધિષ્ઠિર રાજા પોતાનાં જીવનથી નહીં જીતાયલી પૃથ્વીનું રાજ્ય કરવા ઇચ્છતા નથી. વળી યુધિષ્ઠિર, બીમસેન, અર્જુન નકુળ, સહદેવ તથા દ્રુપદ રાજાની પુત્રી આ દ્રૌપદી કામ, ભય અને લોકથી પોતાના સ્વયં મનો ત્યાગ કરે તેમ પણ નથી. યુદ્ધમાં જેમના સરખો બીજો કોઇ પૃથ્વીને વિષે નથી એવ બીમસેન તથા અર્જુન છતાં નકુળ અને સહદેવે આગળ કરેલા યુધિષ્ઠિર રાજા પોતાનો વખત આવશે ત્યારે સર્વ પૃથ્વીનું પાલન નહીં કરે શું ? હે સાત્યકિ ! ત્યારે યુદ્ધમાં મહાત્મા દ્રુપદ રાજા કેકય રાજાના પુત્રો, ચેદિદેશના રાજા તથા આપણે મોટા પરાક્રમથી કૌરવોની સામે યુદ્ધ કરીશું ત્યારે સર્વ જનુએ નાશ પામશે એમાં કશો શક નથી. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે હે સાત્યકિ ! તમે આડી રીતે વાક્ય બોલો છો તેમાં આશ્ચર્ય નથી, પણ મારે જેવું મારાં સત્ય વચનનું રક્ષણ કરવું યોગ્ય છે, તેવું રાજ્યનું રક્ષણ કરવું યોગ્ય નથી. મારા અભિપ્રાયને કેવળ આ શ્રીકૃષ્ણ, જાણે છે ને તેના અભિપ્રાયને હું જાણું છું. હે સાત્યકિ ! સર્વ પુરૂષોમાં એક શ્રીકૃષ્ણ ત્યારે પરાક્રમ કરવાનો વખત આવ્યો એમ જાણશે ત્યારે તમે તથા બળદેવજી યુદ્ધમાં કુર્યો. ધનને જીતજો.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે સાત્યકિને કહીને, યુધિષ્ઠિર સજ્જ એ સર્વ માદવોને કહ્યું કે, હે મદા શરવીર માદવો ! મનુષ્ય લોકના રવામી મરખા તમે આજ બને

લોભક હશે છે—હે રાજન ! પયોષ્ણીની પાસે યજ્ઞ કરનાર નૃતરાજને યજ્ઞમાં ઈંદ્રને
 સોમવહ્નીનું પાન કરાવી તૃપ્ત કર્યો, જેથી તે અપ્રયત્ન દર્શયુક્ત થયો એમ સંભળાય છે. વળી
 અહીં પૂર્વે ઈંદ્ર સહિત દેવતાઓ, પ્રજાપતિયો તથા વાયુએ મણ્ડી દક્ષિણાવાળા યજ્ઞો કર્યા
 હતા. તેમજ અહીં અમૂર્તરવસ રાજના પુત્ર મય રાજાએ સાત અશ્વમેધ યજ્ઞ કરીને, સોમવહ્નીથી
 ઈંદ્રને તૃપ્ત કર્યો હતો. મય રાજના યજ્ઞોમાં કાષ્ઠ તથા મૃત્તિકાનાં સાહિત્યોને ઠેકાણે તે સૌ
 સુવર્ણનાં હતાં. રાજના યજ્ઞોમાં યૂપ ઉપરનું કડું, યૂપ, સોમવહ્નીનું પાન કરવાનાં પાત્ર, યજ્ઞ
 વાસ્તે અગ્નિ બાવવાની ઘાળી, કુતદ્રવ્ય રાખવાનાં પાત્ર, સુચ તથા ત્વષ્ટો એ સૌ સાત પદાર્થો
 હતા. તેમાં સુવર્ણના કાંવાળા મહા શોભાયમાન સાત યૂપો ઈંદ્ર સહિત દેવતાઓ પોતે
 ભાગ્યા હતા. હે મુધિગિર ! મય રાજના યજ્ઞોમાં ઈંદ્રને સોમવહ્નીના પાનની પ્રાપ્તિ તથા
 બાહ્યોને અર્ચિત દક્ષિણાની પ્રાપ્તિ થવાથી, તેઓ મહા ગર્વયુક્ત થયા હતા. તે રાજાએ
 યજ્ઞોમાં બાહ્યોને આપેલી દક્ષિણાની જેમ પૃથ્વી ઉપરના રેતીના કણની, અગ્નિના વિષેય
 તારાઓની તથા વર્ષાદની ધારાઓની કોઇથી સંખ્યા થઇ શકે નહીં, તેમ કોઇથી સંખ્યા થઇ
 શકી નહીં. રાજાએ અનેક દેશોથી આવેલા બાહ્યોને વિશ્વકર્માએ જનાવેલી અસંખ્ય સુવર્ણની
 માથે આપી હતી. તે રાજાની બાહ્યોને આપતાં બાકી રહેલી પૃથ્વી, વૃક્ષોએ કરી બામ
 હતી. હે અરત ! આ પયોષ્ણી નદીની સાનિધ્ય મય રાજાએ પ્રમાણે યજ્ઞો કરીને સ્વર્ગાદિ
 લોકને પામ્યા છે માટે કોઇ પુરુષ આ પયોષ્ણીને વિષે સ્નાન કરે, તો મય રાજના સરખી
 મતિને પામે. તમે પોતાના બાહ્યો સહિત પયોષ્ણીને વિષે સ્નાન કરીને પાપ વગરના થાઓ.
 વેદકાવ્યન હશે છે હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે લોભક ઋષિનાં વાક્ય સંભળીને, પોતાના

આપણા સહિત યુધિષ્ઠિર રાજા, પયોણીમાં સ્નાન કરી, વૈદ્ય નામના પર્વત તથા નર્મદા નામની નદી પ્રત્યે ગયા. લોમશ ઋષિએ યુધિષ્ઠિર રાજાને ત્યાંનાં સર્વ તીર્થોનાં નામ કહ્યાં. ત્યારે તે રાજાએ સર્વ તીર્થો પ્રત્યે જઈ સ્નાન કરી આઠણોને હજારો દ્રવ્યરૂપ દક્ષિણાઓ આપી. પછી લોમશ ઋષિએ યુધિષ્ઠિર રાજાને કહ્યું કે—હે રાજા ! કાષ્ઠ પુરૂષ વૈદ્ય નામના પર્વતને જોઈ નર્મદા નદીને ઉતરે તો તે દેવતાઓના તથા રાજર્ષિઓના લોકને પામે એમ સંદેહ નથી. હે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ ! આ પર્વત ત્રેતા અને દ્વાપરની સધિ થવાનું સ્થળ છે, આં કાષ્ઠ પુરૂષ તેની નજીક આવે તોપણ તે સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે. હે યુધિષ્ઠિર ! આ સ્થાનને વિષે પૂર્વે શ્રીયતિ રાજાએ યત્ન કર્યો હતો જેમાં અશ્વિનિકુમાર સહિત વ્યવન ઋષિએ સો મવક્ષીનું પાન કર્યું છે. વળી ઋષિએ ઇંદ્ર ઉપર ક્રોધ કરી તેના હાથનું સ્તંભન કર્યું છે અને સુકન્યાનું પાણિમહણ પણ કર્યું છે. યુધિષ્ઠિરે પુછ્યું કે—હે ઋષિ ! વ્યવન ઋષિ ઇંદ્ર ઉપર ક્રોધ શા માટે પામ્યા હતા ? તેણે તેના હાથને સ્તંભિત કેમ કરી મૂક્યો હતો ? હે મહા સમર્થ આઠણ ! તેણે અશ્વિનિકુમારને સોમવક્ષીનું પાન કેવી રીતે કરાવ્યું ? એ સર્વ જ્ઞાતાં યથાર્થ કહેા.

नासत्यौ च कथं ब्रह्मन् कृतवान्सोमपीथिनौ
एतत्सर्वं यथावृत्तमाख्यातुमगवान्मम ॥

इति श्रीमहाभारते द्वाद्विंशति तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां गययज्ञे
गुर्जरभाषायां मेकाविंशधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

અધ્યાય ૧૨૨ મો. મુકન્ધા આખ્યાન.

लोमश उवाच—भृगोर्महर्षे पुत्रोभूत् व्यवनो नाम भारत
समीपं सरसस्तस्य तपस्तेपे महाद्युतिः ॥

લોભશ કહે છે--હે ભારત ! ભૃગુ ઋષિને મ્હોટી કાંતિવાળા વ્યવન નામે પુત્ર થયા જે પોતાના પિતાના તળાવ પાસે તપ કરતા હતા. હે પાંડુ રાજાના પુત્ર યુધિષ્ઠિર ! મ્હોટ તેજસ્વી વ્યવન ઋષિ ધણી કાળ સુધી એક સ્થાનક ઉપર ગોઠણીબર બેસી વૃક્ષની પેઠે અચળ થઈ તપ કરવા લાગ્યા. ત્યારે તેમના શરીર ઉપર રાફડો થઈ ગયો, જે વેણાઓથી વીંટાઓએ હતો, તેની ઉપર કાડીઓ પણ ધણી ફરતી હતી, એ પ્રમાણે તે ઋષિને તપ કરતાં ધણે કાળ વહી ગયો, ત્યારે દિવસે થયાંતિ નામનો રાજા તિહાર કરવા માટે તે ઋષિના આશ્રમની પાસેના તળાવ પ્રત્યે આગ્યો. તે રાજાની ચાર હજાર સ્ત્રીઓ હતી, પણ તેને સુકન્યા નામની એકજ સંતાનરૂપ પુત્રી હતી. તે સુંદર અલંકારો પહેરવાથી મુશોબિત કન્યા પોતાની સખીએ સહિત, તે તળાવ પાસે ફરતાં વ્યવન ઋષિના શરીર ઉપરના રાફડાની પાસે ગઈ. ત્યારે તે મહા શોભાયમાન ત્યાંની જમીનને જેતાં તથા વનરપતિયોને વીણતાં, પુષ્પવાન વૃક્ષોની શાખાઓને ભાંગવા લાગી. તે સમયે સુકન્યાની સાથેની સખીઓ જૂદી પડી ગઈ એટલે તે એકલી પડી ગઈ. ત્યારે વ્યવન ઋષિએ એક વચ્ચ પહેરેલું હાતું જેણે એવી, એકલી અને એક અલંકારો ધારણ કરેલી તે કન્યાને જેમ અત્યંત દર્શ પામીને પોતાના કંઠના ધણી હલકા

मन्त्रिनामतिथीनां च शुभदुरनस्यिका

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां सौक-
न्योपाख्याने गुर्जरभाषायां द्वारिष्ठाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

અધ્યાય ૧૨૩ મો. સુકન્યા ને અશ્વિનીકુમારો.

લોમશ ઉવાચ—કલ્યાણિસ્વથ કાલસ્ય ત્રિદશાવાશ્ચિનો નૃપ

કૃતાભિષેકાં ધિવૃતાં સુકન્યાં તામપદ્યતાં ॥

લોમશ કહે છે—હે રાજન ! હવે કાષ્ઠ દિવસના સમયને વિષે અશ્વિનીકુમાર નામના દેવતાઓએ સ્નાન કરેલું હતું જેણે એવી અને વસ્ત્ર વગરની સુકન્યાને જોઇને, તેની પાસે દોડી જઈ કહ્યું કે—હે શોભામય સ્વરૂપાળી, તું કોની પુત્રી તથા કોની સ્ત્રી છે ? આ વનમાં રહી શું કરવા ઇચ્છે છે ? એ અમને કહે, કારણ અમે તને ઓળખવા ઇચ્છીએ છીએ. એ પ્રમાણે અશ્વિનીકુમારોનાં વચન સાંભળીને લલ્લગયુક્ત થયેલી સુકન્યા બોલી કે ક્યારે રાજની કન્યા અને વ્યવન ઋષિની સ્ત્રી છું એમ તમે જાણો. હે રાજન ! એવાં સુકન્યાનાં વચન સાંભળીને, વળી અશ્વિનીકુમારોએ દસીને કહ્યું કે—હે કલ્યાણિ ! તારા પિતાએ તને વૃદ્ધ અવસ્થાવાળા વ્યવનની સાથે કેમ પરણારી ? અરે ! તારા સ્વરૂપની ભલક ચંદ્ર શોભે તેમ શોભે છે. હે ચતુરાઇના ગુણવાળી ! અમે તારા સરખી સ્વરૂપવાન દેવતાની સ્ત્રીઓમાં પણ કાઢીને દેખી નથી ! કારણ તું અક્ષંકાર તથા શ્રેષ્ઠ વસ્ત્ર વગરની છે, તોપણ પોતાના સ્વરૂપની શોભાએ કરી આ વનને અત્યંત શોભામય કરે છે. હે કલ્યાણિ ! તું વૃદ્ધ અવસ્થાના યોગથી છુટી થયેલા શરીરવાળા અને તપાચરણ કરવાથી ભટ્ટ થયેલા પતિનું આ વાસ્તે સેવન કરે છે ? હે સુંદર હાસ્યવાળી ! તું તારું રક્ષણ તથા પોષણ કરવામાં અસમર્થ એવા વ્યવન ઋષિને મેલી દઇને, અમારા બેમાંથી એકને પતિરૂપે વર; પણ પોતાનું યુવાનપણું તથા જવા દે માં ! એ પ્રમાણે અશ્વિનીકુમારોએ વાક્ય કહ્યાં ત્યારે સુકન્યા તેમને કહેવા લાગી કે—હું વ્યવન ઋષિ પતિને વિષે પ્રીતિમાન છું, માટે તમે મારામાં આવી શંકા કરો માં. હે યુધિષ્ઠિર ! એવાં સુકન્યાનાં વાક્ય સાંભળીને વળી અશ્વિનીકુમારોએ કહ્યું કે હે શ્રેષ્ઠ ! દેવતાઓના વૈષ અમે તારા વૃદ્ધ પતિને યુવાન અવસ્થાવાળા તથા સુંદર સ્વરૂપવાન કરીએ. પછી તું તે તારા પતિને અથવા અમારા બેમાંથી એકને વરજે. હે કલ્યાણરૂપ ! તું તારા પતિને હમણાજ કહે કે દેવતાઓના વૈષ આવેલા છે, તે તમને સુંદર સ્વરૂપ તથા યુવાન અવસ્થાની પ્રાપ્તિ કરવા ઇચ્છે છે. હે રાજન ! એવાં તેમનાં વચન સાંભળી સુકન્યાએ પોતાના પતિ વ્યવન ઋષિ પાસે જઈ તેમને તેમના કહેવા પ્રમાણે કહ્યું. પોતાની સ્ત્રીનાં વચન સાંભળી ઋષિએ તેને કહ્યું કે હે સ્ત્રી ! તું જેમ મને શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપ તથા યુવાન અવસ્થાની પ્રાપ્તિ થાય તેમ કર. તે સમયે અશ્વિનીકુમારોએ સુકન્યાને કહ્યું કે આ તારા પતિ આ તળાવમાં પ્રવેશ કરો. તેમનાં વચન સાંભળી, શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થવાની ઇચ્છાવાળા વ્યવન ઋષિએ તેજ વખતે તળાવમાં પ્રવેશ કર્યો અને તેના પછી અશ્વિનીકુમારોએ પણ પ્રવેશ કર્યો. પછી બે ઘટિકા થઈ ત્યારે દિવ્ય સ્વરૂપવાન, યુવાન, શોભામય કુંડળો પહેરેલા સરખો વેષ ધારણ કરેલા અને સ્ત્રીઓના મનને પ્રસન્ન કરે એવા જુવાન થઈ નિકળ્યા. તેમણે સુકન્યાને કહ્યું કે—હે સુંદર સ્વરૂપાળી ! આ અમે ત્રણ જણા છીએ, તેમાંથી તને જેને વરવાની પ્રસન્નતા હોય, તે વર હે પાડવ ! એ પ્રમાણે તેમનાં વચન સાંભળી દેવી એવી સુકન્યા, તે ત્રણ જણનાં સરખા સ્વરૂપ જોઈ, પોતાના પતિ સંબંધી મનમાં વિચાર કરી વ્યવનને વરી. ત્યારે વ્યવન ઋષિ, પોતાની સ્ત્રીને તથા પોતાને ઇચ્છિત સ્વરૂપ અને અવસ્થાને પામી હર્ષ યુક્ત

જાણે, અશ્વિનિકુમારોને કહેવા લાગ્યા કે હે અશ્વિનિકુમારો ! તમે, વૃદ્ધ અવસ્થાવાળા અને યુવાન અવસ્થા, ત્રેલોક્ય અને મારી પોતાની સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ કરાવી માટે હું તમને ઇંદ્ર સમક્ષ યજ્ઞમાં સોમવક્ષીનું પાન કરનાર કરીશ એ સત્ય કહું છું. હે રાજન ! એવાં અવન ઋષિનાં વાક્ય સાંભળીને, અશ્વિનિકુમારો હર્ષયુક્ત થઇ સ્વયં પ્રત્યે ગયા ને અવન ઋષિ તથા સુકન્યા દેવતાઓની પેઠે વિહાર કરવા લાગ્યાં,

તચ્છુરવા દુદમસૌ દિવં તો પ્રતિજગ્મતુઃ

ઋષવનશ્ચ સુકન્યા ચ સુરાશિવ વિજહતુઃ ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्र-पर्वणि सोमवक्षीर्ययात्रायां
लौकन्ये नृर्जरभाषायां त्रयोविंशति-अध्यायः ॥ १.२.३ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૧૨૪ ભો. શર્માતિના યજ્ઞમાં ઇંદ્રે ઉપાડેલું વજ્ર.

કોમલ કલાવ—તતઃ શુભાવ શર્માતિર્વયસ્થં વ્યવનં કૃતં

સુદૃષ્ટઃ સેનયા સાર્ધેનુપાયાન્નાર્ગલાધમં ॥

લોમશ કહે છે—હે મુધિહિર ! ત્યાર પછી શર્માતિ રાજ, અશ્વિનિકુમારોએ અવન ઋષિને યુવાન અવસ્થા આપી એ સાંભળી હર્ષ પામીને પોતાની સેના સાથે હર્ષ ઋષિના આગ્રમે આગ્યો. ઋષિને તથા પોતાની પુત્રી સુકન્યાને દેવતાઓનાં સંતાન સરખાં સોભા-યમાન જોઇ પોતાની સ્ત્રી સહિત શર્માતિ રાજ, જેમ મનુષ્યને સર્વ પૃથ્વીનું રાજ્ય મળવાથી હર્ષ થાય તેમ હર્ષયુક્ત થયો. તે સમયે અવન ઋષિએ સત્કાર કરેલો. પૃથ્વીનો રાજ્ય શર્માતિ પોતાની સ્ત્રી સહિત તે ઋષિની પાસે બેસીને અનેક તરેહની કત્યાબુદ્ધિ વાતો કરવા લાગ્યો. હે રાજન ! બુદ્ધ ઋષિના પુત્ર અવન, રાજને સાત્વના કરતાં કહેવા લાગ્યા કે—હે શર્માતિ ! હું તમને યજ્ઞ કરાવીશ માટે તમે તેનાં સાક્ષિયો તૈયાર કરો. હે મુધિહિર ! એ પ્રમાણે અવન ઋષિનાં વાક્ય સાંભળવાથી પરમ હર્ષને પામેલા પૃથ્વીના રાજ્ય શર્માતિએ તેનાં વચન માન્ય કર્યાં. પછી રાજ્યએ યજ્ઞ આરંભ કરવાના મુદ્દતને દિવસે ધાતું દ્રવ્ય ખરચીને ઉત્તમ યજ્ઞસ્થાન કરાવ્યું. અવન ઋષિએ આચાર્ય થઇ રાજને યજ્ઞ કરાવ્યો. તે યજ્ઞમાં જે આશ્વકારક થયું તે હું તમને કહું તે સાંભળો. હે રાજન ! અવન ઋષિએ અશ્વિનિકુમારોને આપવા સારૂ સોમવક્ષી મદદ કરી. તે જોઇને ઇંદ્રે તેમને કહ્યું કે—હે ઋષિ ! અશ્વિનિકુમારો સ્વયં માં દેવતાઓનું વૈદ્ય કરે છે, માટે યજ્ઞમાં સોમવક્ષીને પામવા લાયક નથી, એવી મારી મતિ છે. અવન ઋષિએ કહ્યું કે—હે ઇંદ્ર ! મહાત્મા શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપવાન અને મને વૃદ્ધ અવસ્થા વગરનો દેવતા સરખો કર્યો જેમણે એવા અશ્વિનિકુમારો સોમવક્ષીનું પાન કરવાને કૃતસાહવાળા છે. તારા વગર ખીજ દેવતાઓ યજ્ઞમાં સોમવક્ષીનું પાન કરવા યોગ્ય કેમ ન હોય ? હે પુરંદર ! અશ્વિનિકુમારો દેવતાઓ છે એમ તું બાજુ. ઇંદ્ર બોલ્યો કે, અનેક હર્ષ કરનારા, હિમ્મત સ્વરૂપવાળા અને મનુષ્ય લોકમાં ફરનારા અશ્વિનિકુમારો દેવતાઓના વૈદ્ય છે, માટે તેઓ યજ્ઞમાં સોમવક્ષીનું પાન કરવા યોગ્ય કેમ મણાય ? લોમશ કહે છે—હે રાજન ! એ પ્રમાણે વારંવાર બોલતા એવા ઇંદ્રનાં વચન નહીં મણ્યારી બુદ્ધ ઋષિના પુત્ર અવન

ઋષિ અશ્વિનિકુમારોને આપવા સારૂ સોમવધ્વીનું પાત્ર બ્રહ્મણ કરવા જાગ્યા. તે જોઇને ઈંદ્રે તેમને કહ્યું કે—હે ઋષિ ! તમે જો અશ્વિનિકુમારોને આપવા સારૂ સોમવધ્વીને બ્રહ્મણ કરશો, તો હું તમને મહા ભયંકર વજ્રથી પ્રહાર કરીશ. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે ઈંદ્રનાં વચન સાંભળી તેની સામું જોઇને, વ્યવન ઋષિએ હસતાં હસતાં અશ્વિનિકુમાર સારૂ સોમવધ્વીને ભાગ વિધિપૂર્વક બ્રહ્મણ કર્યો. તે જોઇને મહા ક્રોધયુક્ત થયેલા ઈંદ્રે ઋષિને પ્રહાર કરવા સારૂ પોતાના ભાથામાંથી વજ્ર કાઢવા માંડ્યું. વ્યવન ઋષિએ તેનો હાથ રત્નભિત કરી તેને મારવા સારૂ મંત્ર લઈ અગ્નિમાં હોમ કર્યો. તે સમયે અગ્નિના કુંડમાંથી ઋષિના તપના બળે કરી મહા પરાક્રમી, જેના શરીરનું પ્રમાણ દેવતા તથા અસુરથી ન થઇ શકે એવો, તીક્ષ્ણ અગ્નિ ભાગવાળો, મોટા દાંતયુક્ત મુખવાળો, એક હોડ પૃથ્વી ઉપર અને બીજો આ-કાશ તરફ જતો હતો એવો, જેના મોઢામાં સો સો યોજનની ચાર દાંડા હતી તથા અટારીના શિખર જેવા અને ત્રિશૂળના અગ્રભાગ સરખા દશ દશ યોજન જેવડા દાંત હતા એવો, દશ હજાર યોજન લાંબા પર્વત સરખા બે હાથવાળો, સૂર્ય તથા ચંદ્ર સરખા પ્રકાશમાન બે નેત્રવાળો કાલાગ્નિ સરખા મુખવાળો, વિજળીની પેઠે ચલ્લાયમાન જીભવાળો, ઉંઘા-ડેલા મોઢાવાળો, ભયંકર દણિવાળો અને પોતાના બળે કરી અણે સર્વ જન્મતને મળી જતો હોય એવો મદ નામે મોટો અસુર ઉત્પન્ન થયો. હે રાજન ! મહા ક્રોધ પામેલો તે દૈત્ય પોતાના મહા ભયંકર શબ્દે કરી સર્વ લોકને ગગનવતાં ઈંદ્રનું ભક્ષ્ય કરવા સારૂ તેની સામે દોડ્યો.

સ મક્ષાયિષ્યન્સંક્રુદ્ધઃ શતક્રતુમુપાદ્રવત્

મહતા ઘોરરુપેણ લોકાન્શબ્દેન નાદયન્ ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां सौकन्ये
गुर्जरभाषायां चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

અધ્યાય ૧૨૫ મો. પ્રકીર્ણુ તીર્થો.

लोमश उवाच—तं दृष्ट्वा घोरवदनं मदं देवशतक्रतुः

आयांत मक्षायिष्यंतं व्याप्ताननमिवांतक ॥

લોમશ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! સો યજ્ઞ કર્યા હતા જેણે એવો ઈંદ્ર પોતાને ભક્ષ્ય કરવા સારૂ પોતાની તરફ આવતા એવો, ઉંઘાડેલા મોઢાવાળો, સાક્ષાત્ કાળરૂપ અને ભયંકર મુખવાળો મદ નામના અસુરને જોઇ ભયયુક્ત થઇ વ્યવન ઋષિને કહેવા જાગ્યો કે, હે બૃ-હુના પુત્ર ! આજથી અશ્વિનિકુમાર યજ્ઞમાં સોમવધ્વીનું પાન કરવા લાયક ગણાશે. એ હું સત્ય વચન કહું છું. તમે એમને સોમવધ્વીનું પાન કરાવવાનો આરંભ કર્યો છે તે મિથ્યા જશે નહીં, કારણ તમે પોને એ મિથ્યા કરશો નહીં એમ હું જાણું છું. હે ભાર્ગવ ! તમે આજ અશ્વિનિકુમારોને સોમવધ્વીનું પાન કરવાને યોગ્ય કર્યા, તે તમારૂં પરાક્રમ સદૈવ સર્વને યાદ રહેશે. મં તેમને સોમવધ્વીના પાનની પ્રાપ્તિમાં વિઘ્ન કરવા માંડ્યું તેનું કારણ એ કે, સુક-ન્યાના પિતા શર્ષાતિ રાજાની કીર્તિ જન્મતમાં વિસ્તાર પામે અને તમારૂં બળ વિખ્યાતિ થાય. તમે મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ, નમારી ઇચ્છા પ્રમાણે એમને સોમવધ્વીના પાનની

પ્રાપ્તિ થાઓ. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે ઈંદ્રે કહ્યું ત્યારે મહાત્મા યમુના પુત્ર અવન ઋષિનો ક્રોધ નિવૃત્ત થયો. પછી તેમણે ઈંદ્રના હાથને પાછો સરખો કરી મહ દૈત્યનો વિભાગ કરી અંદિશનાં પાન, સ્ત્રિયો, છૂત અને મૃગયાને વિષે રાખ્યો. ત્યાર પછી અવન ઋષિ ઈંદ્રને તથા અશ્વિનીકુમારો સહિત સર્વ દેવતાઓને સોમવક્ત્રીથી તૃપ્ત કરી, સર્વાર્થિત રાગને વિધિ-યુક્ત થઈ કરાવી, સર્વ લોકમાં પોતાનો યજ્ઞ વિસ્તાર કરી પોતાને અનુકૂળ એવી પોતાની સ્ત્રી સુકન્ધા સહિત વનમાં રહી વિકાર કરવા લાગ્યા. હે રાજન ! અવન ઋષિનું બાહ્યોએ સેવન કરેલું આ તળાવ છે માટે તમે પોતાના બાહ્યો સહિત, આ તળાવના જળથી તર્પણ કરી દેવતા તથા પિતૃઓને તૃપ્ત કરો.

હે મહીપાળ ! તમે શીતકાળને જંઞ સંધવારણ્યમાં જઈ કુલ્યાનાં દક્ષિણ કરી, સર્વ પુષ્કરને વિષે જઈ તેના જળનો સ્પર્શ કરી મહાદેવજીના મંત્રનો જપ કરશો, તો પરમ સિદ્ધિને પામશો. હે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ ! અહીં પૂર્વ ત્રેતા અને દ્વાપરની ગંધિ યમેલી છે આરે આ તીર્થ સર્વ પાપને નાશ કરે એવું છે, વારને તમે આના જળનો સ્પર્શ કરો. હે યુધિષ્ઠિર ! સર્વ મનુષ્યોને રહેવા લાયક આ આર્ગિક પર્વત છે. સદૈવ ફળ પુષ્પવાળાં વૃક્ષોવાળું તથા પ્રવાહવાળા જળના સ્થાનવાળું વાયુનું ઉત્તમ સ્થાન છે. હે યુધિષ્ઠિર ! દેવતાઓએ કરેલા અનેક તરેહના યજ્ઞનું આ સ્થાન છે. ચંદ્રમાનું તીર્થ છે, વાયુનું બોજન કરનારા અને અગ્નિ સરખા તેજસ્વી વૈષ્ણસ તથા બાહ્યપિતૃ નામના ઋષિઓ આનું સેવન કરે છે. હે રાજન ! તમે હાસીક્ષેત્ર તથા પ્રયાગ ક્ષેત્રની પરિક્રમા કરીને, ત્યાંના પવિત્ર જળનો સ્પર્શ કરો, કારણ શાંતિ તથા શુનક રાજ અને નર તથા નારાયણ ઋષિ અહીં રહેલા દેવતા તથા ઋષિયો સહિત પિતૃઓએ તપ કર્યું છે માટે તમે તેમનું યજ્ઞ કરો, કારણ ઋષિયો સદૈવ અશ્વનું પ્રાશન કરવાની ઇચ્છા રાખે છે. હે યુધિષ્ઠિર ! જ્યાં જોનો ઠાંઈ દિવસ પ્રવાહ બંધ થતો નથી એવાં યમુનાજી તથા તપશ્વર્મા કરવામાં પ્રીતિમાન શ્રીકૃષ્ણને વિરાજવાનું સ્થાન છે ત્યાં અમે, તમને બીમસેન, નકુળ, સહદેવ તથા દ્રૌપદી સહિત લઈ જઈશું. હે મનુષ્યના રાજન ! ઇંદ્રનું પવિત્ર જળનું આ સ્થાન છે, જ્યાં ધાતા તથા વિધાતા રહીને મોટાઈ પામ્યા છે. સહનશીલતાવાળા પરમ ધર્મિષ્ઠ પુરુષો અહીં રહીને મોટી પદ્ધતીની ઇચ્છા કરે છે. આ મિત્રાવરુણના પુત્રોનો સર્વ પર્વતમાં શ્રેષ્ઠ શેખાચમાન પર્વત છે. હે રાજન ! આ ઋષિઓના મંથોએ સેવન કરેલાં અનેક યજ્ઞોના સ્થાનથી સુશોભિત અને જીવોના પ્રપરપ બપને ટાળનારાં મહા પવિત્ર યમુનાજી છે. હે કુંતીના પુત્ર ! આ યમુનાજીની પાસે મોટા યજ્ઞપદારી માંધાતા નામના રાજાએ તથા સૂર્યના પુત્રના પુત્ર દાન આપવામાં સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ એવા સોમકે પોતે યજ્ઞ કર્યા છે.

અથ રાજા મહેન્દ્રાસો માંધાતા યજ્ઞતસ્થયે

સાહે જ્યેષ્ઠ કૌતેવ સોમકો વ તાવરઃ ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि - ॥ १२५ ॥

गुर्जर-पर्वणि पंचमिहाधिकृतचमाऽध्यायः ॥ १२५ ॥

અધ્યાય ૧૨૬ મો. યુવનાશ્રી માંધાતા.

યુધિષ્ઠિર ઉચ્ચાચ—માંધાતા રાજશાર્દૂલસિંધુ લોકેષુ વિદ્યુતઃ

કથં જાતો મહામલ્લ- યૌવનાશ્રો નૃપોત્તમઃ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ અને સર્વ રાજાઓમાં સિંહરૂપ યુવનાશ્ર રાજાનો પુત્ર માંધાતા કેમ ઉત્પન્ન થયો. વળી વિષ્ણુની પેઠે ત્રણ લોક વશ હતા જેને એવો મોટો તેજસ્વી તે રાજા, સ્વર્ગમાં રહેનારા દેવતાઓના કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ સ્થાનને કેમ પામ્યો અને ઇંદ્ર સરખા ક્રાંતિવાળા તે રાજાનું નામ માંધાતા કેમ પડ્યું એ સર્વ હું તમારાથી સાંભળવા ઇચ્છું છું; કારણ તમે કહેવામાં કુચળ છો.

લોમશ કહે છે—હે રાજન ! જે મહાદેવ રાજાનું નામ માંધાતા એવું જન્મતમાં પ્રસિદ્ધ થયું, તેના ઇતિહાસ હું તમને કહું તે તમે સાવધપણથી સાંભળો—હે ભારત ! મદ્વાકુ વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા પૃથ્વીના પતિ યુવનાશ્ર રાજાએ ધણી દક્ષિણાવાળા એક હજાર અશ્વમેધ તથા બીજા પણ કેટલાએક યજ્ઞ કર્યા; પણ તેને સંતાનની પ્રાપ્તિ થઈ નહીં. પછી તે રાજા, પોતાનું રાજ્ય પ્રધાનને સોંપી શાસ્ત્રના અધ્યયનાદિથી પ્રાપ્ત થયેલા જ્ઞાને કરી પોતાના અંતઃકરણની સર્વ વૃત્તિ બ્રહ્મમાં રાખીને, વનમાં જઈ રહ્યો. હવે ધણી ઉપવાસ કરવાથી દુઃખયુક્ત થયેલા અને જળની તૃષ્ણાએ કરી હૃદય તથા કંઠ સુકાતો હતો જેનો એવા યુવનાશ્ર રાજાએ એક દિવસ રાત્રિને વિષે ભૃગુ પુત્રના આશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યો. રાત્રિને વિષે ભૃગુપુત્ર, તે રાજાને ઇંદ્ર સરખા પુત્રની પ્રાપ્તિ થવા માટે એક નહાનો યજ્ઞ કરી, એક જળથી ભરેલો કળશ મંત્રી તેની આંતરે પાન કરાવવા સારૂ યજ્ઞની વેદીમાં રાખીને, તે રાત્રિનું જગરણ હોવાથી આશ્રમમાં રહેલા બીજા બ્રાહ્મણો સહિત નિદ્રાવશ થયા હતા. તેવામાં જળની તૃષ્ણાએ કરી કંઠ સુકાવાને લીધે મોટા સ્વરથી બોલી પણ નહીં શકતા એવા તે રાજાએ આશ્રમમાં સુતેલા બ્રાહ્મણો પાસે જઈને જળ માગ્યું, પણ પોપટ સરખા તેના ઝીણા શબ્દને કાંઈ સાંભળ્યો નહીં, પછી યુવનાશ્ર રાજા, યજ્ઞની વેદીમાં રહેલા જળના કળશને જોઈ, તેની પાસે જઈ તેમાંના કંડા જળનું પાન કરી તે કળશને પાછો ત્યાં મૂકીને, અત્યંત સુખયુક્ત થયો. પછી ભૃગુપુત્રાદિ બ્રાહ્મણો નિદ્રામાંથી ઉઠીને, જળ વગરના તે કળશને જોઈ, પરસ્પર પૂછવા લાગ્યા કે અરે ! આ કળશમાંના જળનું પાન કોણે કર્યું ? એ પ્રમાણે તે બ્રાહ્મણોનાં વચન સાંભળીને, યુવનાશ્ર રાજાએ કહ્યું કે હે બ્રાહ્મણો ! મેં એ કળશમાંના જળનું પાન કર્યું છે. હે રાજન ! એ પ્રમાણે, યુવનાશ્ર રાજાનાં વચન સાંભળી ભૃગુપુત્રે કહ્યું કે, હે રાજન ! તેં એ ત્રણ અયોગ્ય કર્યું, કેમકે મેં અહીં રહીને આટલા કાળ પર્યંત તપ કર્યું, તેના પ્રભાવથી તને યુદ્ધમાં કદી ઇંદ્ર સમાન પુત્ર પ્રાપ્ત થાય તોપણ તેનો નાશ કરી યમલોક પ્રત્યે મોકલે એવો પુત્ર થાય તે સારૂ જળ સહિત કળશ મંત્રીને તારી આંતરે પાન કરાવવા માટે રાખ્યો હતો; પણ તેં તેનું પાન કર્યું એ નહીં, કરવાનું કામ દેવ ઇચ્છીથી કર્યું એમ અમે માનીએ છીએ. હે રાજન ! અમે જે સંકલ્પ કરી જળનો કુંભ મંત્રી રાખ્યો હતો, તે અમારો સંકલ્પ કદી ખોટો થશે નહીં. માટે તું, જેમ મહા પરાક્રમી અને ઇંદ્ર સરખો જળવાન પુત્ર જણીશ તથા મર્જનનું ધારણ કરવાથી તને કંઈ દુઃખ થશે નહીં. તેમ અમે તારૂં પ્રિય કરીશું.

લોમશ કહે છે—હે ભારત ! પછી યુવનાશ્ર રાજાને મર્જ ધારણ કરે એકસો વર્ષ

થયાં, ત્યારે જેમ સૂર્ય ઉદયાચળ પર્વતમાંથી નીકળે, તેમ તે બાળક તે રાજનું ઝણું પડણું ચીરીને બહાર નીકળ્યો. પણ તેથી યુવનાત્મક રાજને મૃત્યુની પ્રાપ્તિ થઈ નહીં એ મોટું આશ્ચર્યકારક થયું. પછી તે વાર્તા સાંભળીને તેજ વખતે ઇંદ્ર તથા બીજા દેવતાઓ, બાળકને જોવા સારૂ ત્યાં આવી. દેવતાઓએ ઇંદ્રને કહ્યું કે, હે સદસાધુ ! આ બાળક કોને ધારશે ? કારણ યુવનાત્મક રાજના સ્તનમાં દૂધનો અભાવ છે. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે દેવતાઓનાં વાક્ય સાંભળી ઇંદ્રે તે બાળકના મુખમાં પોતાના હાથના અંગુઠા પાસેની તર્જની આંગળી આપી. અને હે દેવતાઓ ! આ બાળક મને ધારશે એમ કહ્યું. ઇંદ્રાદિ સર્વ દેવતાઓએ તે બાળકનું નામ માંધાતા પાડ્યું. હે રાજન ! ઇંદ્રે મુખમાં આપેલી આંગળીને ધાવવાથી તેજ વખતે તે બાળકનો દેહ તેર હાથ વૃદ્ધિ પામ્યો. તે જોઇને ઇંદ્રે આ બાળક સૌ કરતાં શ્રેષ્ઠ થાઓ, એવું કહ્યું. તેજ સમયે ધનુર્વેદ મહિત સર્વ વેદ, દિવ્ય અસ્ત્રો, મહાદેવજીનું ધનુષ્ય, શ્રેષ્ઠ બાણો અને કોમળી બેદ ન પામે એવું કવચ માંધાતાની પાસે આવી પ્રાપ્ત થયાં. ત્યાર પછી હે ભારત ! ઇંદ્રે પોતે માંધાતાને રાજ્ય ગાદી ઉપર અભિષેક કર્યો. પછી તે રાજ્યને ધર્મે કરી તથા વિપ્લુના સરખા પોતાના પરાક્રમે કરી તથા લોકને જીતી પોતાને વશ કર્યાં, જેથી તે મહાત્માની આગા સર્વત્ર માન્ય થઇ. વળી તેને અનેક તરેહનાં રત્નો પોતાની મેજે પ્રાપ્ત થયાં. તેના રાજ્ય વખતે પૃથ્વીને વિષે રહેનારા મનુષ્યો ધનાઢ્ય હતા. હે પૃથ્વીના પતિ યુધિષ્ઠિર ! માંધાતાએ ધણી દક્ષિણાવાળા યજ્ઞોરૂપ અનેક તરેહનાં કામ કર્યાં, જેથી મહા તેજસ્વી તે રાજને ઇંદ્રના અર્ધાસન ઉપર બેસવાની પ્રાપ્તિ થઇ. વળી નિરંતર ધર્મિક અને મોટી જીવિવાળા તે રાજ્યે એક દિવસ પોતાની માત્ર આગાથીજ રત્નની ખાણો તથા અનેક સહેસ્વાળી સર્વ પૃથ્વીને પોતાને વશ કરી. હે મહારાજ ! તે રાજ્યે ધણી દક્ષિણાવાળા યજ્ઞો કર્યાં, જેની વેદી આદિથી સર્વ પૃથ્વી આરે દિશામાં ઢંકાયેલી હતી. વળી મહાત્મા તે રાજ્યે ખાણોને દસ ખર્બ માથોનાં દાન આપ્યાં હતાં એમ સંભળાય છે. હે રાજન ! ત્યારે તેના રાજ્યમાં બાર વર્ષ પર્યંત વર્ષાદ થયો નહીં ત્યારે તેણે ઇંદ્રને જોતાં પૃથ્વીમાં ધાન્ય તથા ખાસ પેદા થવા સારૂ વર્ષાદ વર્ષાવ્યો હતો. વળી તે રાજ્યે ચંદ્રવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા મહા પરાક્રમી માંધાર દેહના રાજને મેધના સરખો મોટો જીવદ કરી પોતાનાં તીક્ષ્ણ બાણોથી નાશ કર્યો હતો. જીરેદ્રિય માંધાતાએ, દેવતા, મનુષ્ય, પશુ પક્ષી અને સ્થાવરની રક્ષા કરી હતી, તથા તપશ્ચર્યાએ કરી વૃદ્ધિ પામેલા પોતાના તેજથી સર્વ લોકને તાપ ખમાડ્યો હતો. સૂર્ય સરખા તેજસ્વી માંધાતાના પવિત્ર દેશમાં કુરૂક્ષેત્રના મધ્યસ્થાનને આરંભીને અહીં પર્યંત તેને યજ્ઞ કરવાનું આ સ્થાન છે. તમે અને માંધાતાના જન્મ તથા ચરિત્ર પૂછ્યાં હતાં, તે મેં તમને સર્વ કહ્યાં. વૈશંપાયન કહે છે-હે ભારત ! એ પ્રમાણે મહર્ષિ લોમશે કહ્યું, ત્યારે કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર વળી સોમકનું વ્રતાંત પૂછવા લાગ્યા.

एवमुक्तः स कौंतेयो लोमशेन महर्षिणा

पञ्चज्ञानतरं भूयः सोमकं प्रतिभारत ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां

पांच तोषारुवान गुर्वरभाषायां षड्विंश-अधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

અધ્યાય ૧૨૭ મો. સોમકથરિત-જંતુહોમ.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—કથંધીર્યઃ સ રાજાભૂતસોમકો વદતાંવર

કર્માણ્યસ્ય પ્રભાવં ચ ધોતુમિच्छામિ તત્ત્વતઃ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે બોલનાર પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ લોમશ ઋષિ ! સોમક રાજા કેવો પરા-
ક્રમી હતો ? હું તેનાં કર્મ અને તેનો પ્રભાવ યથાર્થ સાંભળવા ઇચ્છું છું. લોમશ કહે છે—
હે યુધિષ્ઠિર ! મહા ધર્મિષ્ઠ સોમક નામે રાજા હતો, તેની શ્રેષ્ઠ ગુણવાળી એકસો સ્ત્રી હતી.
તે રાજાએ સ્ત્રિઓને વિષે પુત્ર ઉત્પન્ન થવા સાર અનેક ઉપાય કર્યા, પણ ધણાકાળ પર્યંત
તેને કંઈ સંતાન થયું નહીં. પછી પુત્ર વારંવાર ધણા યત્નથી ઉપાય કરતા એવા તે રાજાની
વૃદ્ધ અવસ્થા થઈ ત્યારે સૌ સ્ત્રિઓ વચ્ચે એક જંતુ નામે પુત્ર થયો. ત્યાર પછી તે બાળ-
કની સોએ માતાઓ કામ તથા સુખને મેલી દષ્ટને, તેની સંભાળ રાખવા સાર સદૈવ તેને
વેંટીને ખેસતી હતી. તેવામાં એક દિવસે તે જંતુના કુમા ઉપર ક્રીડી કરડી. તેથી તે મહા
દુઃખયુક્ત થઈને તે બાળક મોટા શબ્દ કર્યો. તે જોઈ તેની મર્વ માતાઓ મહા દુઃખયુક્ત
થઈ તે બાળકને વિંટી મોટા શબ્દ કરવા લાગી. તે સમયે પોતાના પ્રધાન તથા બ્રાહ્મણો
સહિત સભામાં ખેડેલા સોમક રાજાએ, તે શબ્દ સાંભળી આ શું ? એમ માની તેની ખજર
કાઢવા સાર એક મનુષ્યને ત્યાં મોકલ્યો. તે મનુષ્યે ખજર લાવીને રાજાને પુત્ર સંબંધી
સર્વ વૃત્તાંત કહ્યું. સોમક રાજા મંત્રીયો સહિત ઉતાવળથી ઉઠી તરફાળ પોતાના અંતઃપુ-
રમાં જઈ પુત્રને આશ્વાસના કરવા લાગ્યો. પછી રાજાએ પોતાના પુત્રને આશ્વાસના કરી
પાછો ઘરમાંથી નીકળી સભામાં બેસી પુરોહિતને કહ્યું કે, અરે ! આ પૃથ્વીને વિષે જે
મનુષ્યને એકજ પુત્ર હોય છે તેને ધિક્કાર પડે, કારણ આ જગતમાં સર્વ મનુષ્યો દરેક
રીતિથી દુઃખયુક્ત છે અને તેમાં જે એકજ પુત્ર હોય તો તે પરમ શોકનો હેતુ છે માટે
તે મુદ્ધ ન હોય તો સાર છે એમ હું માનું છું. હે બ્રાહ્મણ ! હું આ સર્વ સોએ સ્ત્રિ-
ઓની પરીક્ષા કરી માટે પરણવા લાયક છે એમ જાણીને, પુત્રો ઉત્પન્ન થવા સાર તેમને
પરણ્યો પણ નેઓથી કંઈપણ પ્રગ્ન ઉત્પન્ન થઈ નહીં ! પછી હમણાં મારી વૃદ્ધ અવસ્થા
થઈ ત્યારે મને એક જંતુ નામના પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ, જેની મારી સર્વ સ્ત્રિઓ ચોક્કસાઈથી
સંભાળ રાખે છે માટે એ ઉપરાંત બીજાં દુઃખ શું ? હે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ ! મારું તથા મારી
સર્વ સ્ત્રિઓનું યૌવન ગયું છે, અમારી સર્વની આશા એકજ પુત્રમાં ગંધાઈ રહી છે માટે
મોટા, ન્હાના, થઈ શકે અથવા ન થઈ શકે એવા ઉપાયે કરી, જે મારી સર્વ સ્ત્રિઓને
પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય એમ હોય, તો તમે તે કરો. પુરોહિતે કહ્યું કે હે સોમક ! જે ઉદ્યોગ
કરવાથી તને સૌ પુત્ર થાય એવો ઉપાય છે, પણ જે તે તારાથી થઈ શકે એમ હોય, તો
હું તને તે કહું. સોમક બોલ્યો કે હે મહા સમર્થ પુરોહિત ! જે ઉપાયે કરી મને સૌ પુત્રની
પ્રાપ્તિ થાય તે મારાથી જાની શકે અથવા નહીં જાની શકે એવો હશે, તોપણ હું તે કરીશ,
માટે તમે મને કરવા યોગ્ય ઉપાય હોય તે કહો. પુરોહિતે કહ્યું કે, હે રાજન ! હું તને એક
યજ્ઞ કરાવું, તેમાં તું મને તારા પુત્ર જંતુને હોમી દેવાની રજા આપ, કારણ તેમ કરવાથી
તને થોડા કાળમાં શોભાયમાન એક સૌ પુત્રની પ્રાપ્તિ થશે. હે રાજન ! અગ્નિના કુંડમાં
જંતુના શરીરની ચરબી હોમવાથી જે ધૂમાડો ઉત્પન્ન થશે તેને તેની સર્વ માતાઓ મુખરો

તેથી સર્વને મહા પરાક્રમી એક એક પુત્ર થશે. તેમાં દાસ જે તારી બીનો પુત્ર જન્મી છે. તેનોજ તે પાછો પુત્ર થશે, ને તેના ઉત્તર પડખાને વિષે સુવર્ણ સરખું ચિન્હ થશે.

યસ્યામેવતુને જંતુ મૈવિતાપુનરાત્મજઃ

ઉત્તરે સામ્ય સૌવર્ણ લક્ષ્મપાર્શ્વે મવિષ્યતિ ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि नीर्गयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां जंतु-
पाख्याने गुर्जरभाषायां सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

અધ્યાય ૧૨૮ મો. જંતુપાખ્યાન.

સોમક ઉવાચ—મહાન્યયયથા કાર્યં તત્કુરુમ્ય યથાતથા

પુત્રકામતયા સર્વં કરિષ્યામિ વચસ્તથ ॥

સોમક કહે છે—હે બ્રાહ્મણ ! તમારે જેવી રીતે કરવું હોય તેવી રીતે કરો. હું પુત્રની કામનાથી તમારા સર્વ વચનને માન્ય કરીશ. લોમશ કહે છે—હે રાજન ! પછી તે બ્રાહ્મણ, સોમક રાજાને તેના પુત્ર જન્મીને કરી યજ્ઞ કરાવવા લાગ્યો. તે બાળકની સર્વ માતાઓ તેને વિષે દયા પુક્ત થઈને, તેને હોમવા આપતી ન હતી. મોટા શોકયુક્ત થયેલી, અત્યંત કૃપાળુની પેઠે રૂદન કરતી અને દાપ દાપ ! અમે નાશ પામીએ છીએ, એમ વારંવાર બોલતી એવી તે સર્વ માતાઓએ, પોતાના જમણા હાથથી તે બાળકને મદજી કરી રાખ્યો. તે સમયે યજ્ઞ કરાવનાર પુરોહિતે, કુરરી પદ્મણ્વીની પેઠે મોટા વિમાપ કરતી એવી તે સર્વ સ્ત્રિયોના હાથમાંથી તે બાળકનો જમણો હાથ પકડી તેને ઝુટી લીધો. તેણે તે બાળકને વિધિપૂર્વક નાશ કરી તેના શરીરની ચરખી અગ્નિના કુંડમાં હોમી, તે થકી ઉત્પન્ન થયેલા ધૂમાડાની વાસ આવવાથી સોમક રાજાની સર્વ સ્ત્રિયો ખેદયુક્ત થઈ પૃથ્વી ઉપર પડી થઈ. પછી થોડીવાર થઈ ત્યારે તે સર્વ સ્ત્રિયો પરિપૂર્ણ ધૂમાડાને મુંઝવાથી મુગર્જા થઈ. જ્યારે તે સર્વ સ્ત્રિયોને મર્જા ધારણ કર્યાને દશ માસ પરિપૂર્ણ થયા ત્યારે સોમક રાજાએ ત્યાં તેમનાથી એક સો પુત્રનો જન્મ થયો, ને તે સર્વ પુત્રમાં જન્મ પૂર્વે જે માતાનો પુત્ર હતો, તે તેનોજ પુત્ર થયો, ને તે કરતાં અધિક પ્રિય થયો. વળી પૂર્વ પુરોહિતના કહેવા પ્રમાણે જેના ઉત્તર પડખાને વિષે સુવર્ણના સરખું ચિન્હ હતું એનો જન્મ, શ્રેષ્ઠ ગુણે કરી સોમક રાજાના સર્વ પુત્રોમાં ઉત્તમ થયો. હે રાજન ! ધણે દિવસે સોમક રાજાનો પુરોહિત મૃત્યુ પામ્યો ને રાજા કાળે કરી મૃત્યુ પામ્યો. સોમક રાજાએ નરકમાં પડેલા પોતાના ગુરૂને જોઈ તેની પાસે આવી પૂછ્યું કે—હે ગુરૂ ! તમે આ નરકમાં કેમ પડ્યા છો ? હે પુષ્કિર ! એ પ્રમાણે સોમક રાજાએ પૂછ્યું ત્યારે નરકમાંના અગ્નિએ કરી બળતા ગુરૂએ રાજાને કહ્યું કે હે રાજન ! મેં તમને યજ્ઞ કરાવ્યો, તેનું આ ફળ મને મળ્યું છે. હે ભારત ! એ પ્રમાણે પોતાના ગુરૂનાં વચન સાંભળી સોમક રાજા ધમરાજાની પાસે જઈ કહેવા લાગ્યો કે—હે ધર્મરાજ ! મોટા બાબવાળા મારા ગુરૂ નરકમાં અગ્નિએ કરી તાપ પામે છે, મારે તમને મુક્ત કરો. હું તેમને બદલે તેમાં પ્રવેશ કરીશ. ધર્મરાજાએ કહ્યું કે, હે રાજન ! જેણે કર્મ કર્યા હોય તેજ તેનાં ફળને બોમવે તેને બદલે બીજો કોઈ બોમવે નહિ મરણ કે, સૌ પોતપોતાનાં કર્મનાં ફળને બોમવે છે. સોમકે કહ્યું કે—હે ધર્મરાજ ! હું. વેદ

એવી નદીમાં સ્નાન કરીને, પુત્ર સહિત અહીં નિવાસ કરવા યોગ્ય છે ! હે બ્રાહ્મણ ! તું અહીં આવી છે તો બસે એક રાત્રિ પર્યંત રહે. જો બીજી રાત્રિ રહી શકીશ, તો રાત્રિને વિષે હું તને પુત્ર સહિત નાશ કરીશ. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે પૂર્વે પિશાચીએ બ્રાહ્મણીને શાશ્વ કહેલાં માટે અહીં આજની રાત્રિ નિવાસ કરીએ કારણ આ રથગ કુરુક્ષેત્રનું દ્વાર છે. હે રાજન ! અહીં પૂર્વે યયાતિ રાજ્યએ બ્રાહ્મણને ધણું રત્નની દક્ષિણા આપી હતી જેમાં, એવા મોટા યજ્ઞ કર્યા હતા. ઇંદ્ર તેથી પરમદર્શી, પામ્યો હતો. યમુનાજીનું પદ્માક્ષાવતરણ નામનું ઉત્તમ તીર્થ છે જેને જુહિવાન પુરૂષા સ્વર્ગનું સ્થાન કહે છે. અહીં પૂર્વે સારસ્વત બ્રાહ્મણએ કરેલા યજ્ઞનાં સાહિત્યોએ કરી યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છવાળા ઋષિયો યજ્ઞમાં પશુ તથા પુનોશાશ્વનો સોમ કરી પદ્માક્ષાવતરણ તીર્થમાં સ્નાન કરવા સાદું જાય છે. વળી અહીં પૂર્વે ભરત રાજ્યએ પણ યજ્ઞ કર્યા હતા, તેમાં અશ્વમેધ યજ્ઞ કરીને, તેના અગ્નિકુંડમાં પવિત્ર અશ્વને હોમ્યો હતો જે રાજ્યને એક સ્થામ કાનવાળો અશ્વ તથા ધર્મે કરીને પૃથ્વી પ્રાપ્ત થયા હતાં. વળી હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ ! અહીં પૂર્વે મરૂત રાજ્યએ સર્વ ઋષિયોમાં મુખ્ય સંવતં ઋષિને આચાર્ય કરી યજ્ઞ કર્યો હતો. હે રાજેંદ્ર ! આ પદ્માક્ષાવતરણ તીર્થના જગમાં સ્નાન કરનાર પોતાની દષ્ટિથી લોકને જીવે તથા પાપથી મુક્ત થાય થાય છે માટે તમે પણ આ તીર્થમાં સ્નાન કરો. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે લોમશ ઋષિનાં વચન સાંભળી, યુધિષ્ઠિર રાજ્યએ પોતાના બાપએ સહિત તે તીર્થમાં, સ્નાન કરી ઋષિને કહ્યું કે—હે ઋષિ ! પદ્માક્ષાવતરણ તીર્થની નજીક ઉભેલો હું, એ તીર્થમાં સ્નાન કરવાથી મારી દષ્ટિએ કરી સર્વ લોકને તથા અર્જુનને જેઉં છું. લોમશ કહે છે—હે મહાબાહો ! જેમ તમે આ તીર્થમાં સ્નાન કરીને સર્વ લોકને જીવો છો તેમજ શ્રેષ્ઠ ઋષિઓ પણ જીવે છે. હે રાજન ! પવિત્ર મનુષ્યો જેની નજીક રહે છે એવી, મહા પવિત્ર જેનો સાન્નિધ્ય પૂર્વે સારસ્વત બ્રાહ્મણએ કરેલા યજ્ઞનાં સાહિત્યોએ કરી યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છવાળા બ્રાહ્મણએ યજ્ઞ કર્યા હતા તથા ઇંદ્રના રાજર્ષિઓએ પણ શ્રેષ્ઠ સાહિત્યોથી યજ્ઞ કર્યા હતા એવી આ સરસ્વતીને વિષે જો તમે સ્નાન કરશો તો પાપ વગરના થશો એમાં સંશય નથી. હે કુંતીના પુત્ર ! પ્રજાપતિની આરે તરફ પાંચ યોજન વિસ્તારવાળી આ વેદી છે તથા યજ્ઞ કરનાર અને મહાત્મા કુરુનું ક્ષેત્ર છે.

वेदी प्रजापतेरेषा समंतात्पंचयोजना

कुरोर्धं यद्वशीलस्य क्षेत्रमेतन्महात्मनः ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां

गुर्जरभाषायामेकोनविंशतिश्लोकान्ततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

◆ ◆ ◆ ◆ ◆

અધ્યાય ૧૩૦ મો. પ્રકીર્ણ તીર્થવર્ણન.

कौमद्य उवाच—इ मत्प्राप्तः स्तप्यत्वा स्वर्गं गच्छति भारत

मर्त्यकामा नरा सज्जनित्वा यांति सहस्रशः ॥

લોભક કહે છે-હે ભરતવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા મુષિહિર ! અહીં મનુષ્યો દેહ ત્યાગ કરવાથી સ્વર્ગલોક પ્રાપ્તે જાન છે, માટે હજારો મનુષ્ય મૃત્યુ પામવાની કમળથી અહીં

આવે છે કેમકે પૂર્વે દક્ષે આહિ યજ્ઞ કર્યો હતો, ત્યારે એવી રીતે કહ્યું છે કે, જે કોઇ મનુષ્ય અહીં આવી મૃત્યુ પામશે, તે સ્વર્ગે જશે. આ મહા રમણીય શોભાવાળી સરસ્વતી અને ઓધવતી નામે નદીઓ છે. હે પૃથ્વીપતિ ! સરસ્વતીએ બિહલો ન જાણે તે માટે પૃથ્વીની અંદર પ્રવેશ કર્યો છે, માટે તે પ્રવેશ કરવાનું વિનશન નામનું આ દ્વાર છે. અમસોદ્બંધ નામનું તીર્થ છે જેમાં સરસ્વતી પ્રલક્ષ દેખાય છે તથા સમુદ્રમાં બળનારી સર્વ નદીઓ રહે છે. હે શત્રુને દમન કરનાર ! આ સમુદ્રનું શ્રેષ્ઠ તીર્થ છે, જેની સાન્નિધ્ય પૂર્વે લોપામુદ્રા અગ્રસ્ત્ય ઋષિ પાસે આવી તે ઋષિને વર્ષા હતા. હે સૂર્ય સરખા પ્રકાશમાન ! પુણ્યરૂપ, પવિત્ર, અને જીવોના પાપને ટાળનાર ઇંદ્રનું આ પ્રભાસ તીર્થ અલંત શોભે છે. સર્વ તીર્થોમાં હિતમ એવું વિષ્ણુપદ નામનું તીર્થ દેખાય છે. આ દેહ ધારી જીવોને પવિત્ર કરનારી વિપાશા નામની નદી છે, જેમાં પુત્ર નાશ પામી જવાથી શોકયુક્ત થયેલા વમિષ્ઠ ઋષિ પોતાના શરીરને બાંધી પડ્યા હતા, પણ તેના બંધનનાં દોરડાં છૂટી જવાથી બંધન વમરના થઇને પાછા તેમાંથી બહાર નીકળ્યા હતા. હે શત્રુને જીતનાર રાજન ! જેમાં શ્રેષ્ઠ ઋષિયો નિવાસ કરે છે એવું મહા પવિત્ર આ કાશ્મીર મંડળ છે, તેને તમે તમારા લાઘ્યો સહિત જીઓ, જે મંડળને વિષે પૂર્વે ઉત્તર દિશામાં રહેનારા બ્રાહ્મણોનો તથા નકુલના પુત્રનો અને અમિ તથા કશ્યપવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા બ્રાહ્મણોનો સંવાદ થયો હતો. હે મહારાજ ! આ માનસ પર્વતનું દ્વાર છે, જેને પૂર્વે શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપવાન તથા સત્ત્વ પરાક્રમી શ્રી રામચંદ્ર આ પર્વતમાં રહીને વિદેહ રાજના દેશથી પણ ઉત્તમ અને જેમાં કમળનાં પુષ્પોને ખેંચી લાવે એવો પવન પણ આવી શકે નહીં એવું કહ્યું હતું. પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ ! અહીં ખીજનું એક આશ્રય એ છે કે, જ્યારે એક વર્ષ પૂરું થાય છે ત્યારે ચૈત્ર સુદિ પ્રતિપદાને દિવસે પાર્વદેવ તથા પાર્વતી સહિત મહાદેવજીનું દર્શન થાય છે તેજ દિવસે યજ્ઞ કરનાર બ્રાહ્મણો પોતાના કલ્યાણને માટે યજ્ઞો કરી તેનું યજ્ઞન કરે છે, માટે કોઇ શ્રદ્ધાવાન જિતેન્દ્રિય પુરુષ અહીં રહેલા તળાવમાં સ્નાન કરે તો તે સર્વ પાપથી મુકાઇ શ્રેષ્ઠ લોકને પામે, એમાં સંશય નથી. હે રાજન ! આ ઉજ્જનક નામનો દેશ છે જ્યાં કાર્તિકસ્વામી તથા અરૂંધતી સહિત વસિષ્ઠ ઋષિ શાંતિ પામ્યા છે. જેમાં રહેલા દર્ભાની ઉપર કમળનું પુષ્પ રહેલું છે એવું આ દૂશવાન નામનું તળાવ છે, જેની સાન્નિધ્ય ક્રોધ વગરનાં શ્કિમણીનો આશ્રમ છે, તેમાં તે શાંતિ પામ્યાં છે. હે પાંડુ રાજના પુત્ર ! તમે પૂર્વે જીયુનું પર્વતનું દર્શન કરવાથી મનુષ્યને સમાધિ કરવા બરોબર રૂઝ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ સાંભળ્યું છે, તેને તમે જોશો. હે રાજેન્દ્ર ! જીવોનાં સર્વ પાપનો નાશ કરે એવી શ્રેષ્ઠ ઋષિયોએ સેવન કરેલી અને નિર્મળા ઠંડા જળવાળી આ વિતસ્તા નામની નદી છે, તેને તમે જીઓ. હે ભારત ! આ જળા, ઉપજળા તથા યમુના નામની નદિઓ છે, તેને તમે આ તરફથી જીઓ. જે યમુનાની સાન્નિધ્ય ઉશીનર રાજ યજ્ઞ કરીને ઇંદ્ર કરતાં પણ અધિકપણાને પામ્યો હતો. હે પૃથ્વીપતિ ! કોઇ કોઇ દિવસે તે ઉશીનર રાજની દેવતાઓની સભા સરખી રાજસભામાં ઇંદ્ર તથા અમિ આવતા હતા. તે રાજ્યએ એક સમયે યજ્ઞ કર્યો. ત્યારે તેનું પારખું જેવા સારૂં ઇંદ્ર, રથેન પક્ષી તથા અમિ કપોત પક્ષી થઇને તેના યજ્ઞમંડપ પ્રત્યે આવ્યા. તે સમયે હે રાજન ! કપોત પક્ષી રથેન પક્ષીના બચથી પીડાયુક્ત થઇને થરજી રહેવાની ઇચ્છાથી ઉશીનર રાજનાં ખોળામાં જઇ બેઠું.

ऊरुराजः समासाद्य कपोतः दयेनजाह्नवात्
शरणार्थी तच्च राजभिलिख्ये मयपीडितः ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोम तीर्थयात्रया
स्वेनकपोतीये गुर्जरभाषायां त्रिदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

અધ્યાય ૧૩૧ મો. સ્થેન કપોતનું આખ્યાન.

સ્થેન ક્વાચ—ધર્માત્માનં ત્વાદુરેકં સર્વે રાજન્મહીક્ષિતઃ.

સર્વધર્મવિનશ્ચ ત્વં કસ્માત્કર્મ ચિકીર્ષસિ ॥

સ્થેન પદ્મી કહે છે—હે રાજન ! તું સર્વ રાજ્યોમાં એક જ ધર્માત્મા કહેવાય છે ને સર્વ ધર્મથી વિરૂદ્ધ એવું કર્મ કરવાની ઇચ્છા કેમ કરે છે ? હે રાજન ! યુધાએ કરી પીડા પામતા એવા માઈ, આ કપોત પદ્મી બ્રહ્મ છે માટે તું ધર્મના લોભથી તેની રક્ષા કર માં. કારણ કે, તેમ કરવાથી તારા ધર્મ નાશ પામશે. ઉશીનરે કહ્યું કે—હે પદ્મી ! તારાથી બધા પામેલો ત્રાસયુક્ત, ચરણ રહેવાની ઇચ્છાવાળો અને પોતાના પ્રાણ રહેવામાં ઉત્સાહવાન આ કપોત પદ્મી મારી પાસે આવ્યો છે, માટે મારે તેની રક્ષા કરીને, તેને અવરજ અવજ આપવું જોઈએ. વળી તું તેમ કરવાથી થતા ધર્મને કેમ જાણતો નથી ? હે સ્થેનપદ્મી ! અત્યંત કંપનો અને ખાંત થયેલો આ કપોત જીવવાની ઇચ્છાથી મારી પાસે આવેલો છે, માટે તેનો મારે ત્યાગ કરવો એ ધણું નિંદ્રા છે. કોઈ પુરૂષ બ્રાહ્મણનો અથવા સર્વ લોકની માતાદેવ આવનો નાશ કરે અથવા ચરણ આવેલાનો ત્યાગ કરે, તો તેને પાપ લાગે છે. સ્થેનપદ્મીએ કહ્યું કે—હે પૃથ્વીપતિ ! સર્વ પ્રાણી આહારથી ઉત્પન્ન થાય છે, વૃદ્ધિ પામે છે તથા જીવે છે. દુઃખે કરીને પણ જેનો ત્યાગ થઈ શકે નહીં એવા અનેક અર્થો વચ્ચે જીવ પણ દિવસ મૃત્યુ જીવી શકે છે, પણ બોજાનો ત્યાગ કરવાથી કોઈ પણ જીવવા સમર્થ થતું નથી. હે પૃથ્વીપતિ ! તમે આજ મને મારા બ્રહ્મથી વિરોધ પમાડો છો માટે મારા પ્રાણ રહેનો ત્યાગ કરીને, જેને વિષે કંઈ બધ થતો નથી એવા મારે જરૂર. હે ધર્માત્મા ! એવી રીતે હું નાશ પામીશ ત્યારે મારા વચ્ચે મારા પુત્ર તથા શિષ્યાદિ સર્વ મૃત્યુ પામશે. તું એક આ કપોત પદ્મીની રક્ષા કરે છે પણ મહાંજીના પ્રાણની રક્ષા કરતો નથી. હે સત્ત્વ પરાક્રમી ! એ ધર્મ, ધર્મને બાધ કરે છે તે ધર્મ કહેવાય નહીં પણ અવધા ધર્મ કહેવાય. એ ધર્મનો વિરોધ ન આવે તેજ શ્રેષ્ઠ ધર્મ કહેવાય છે. હે પૃથ્વીનું પાલન કરનાર ! જુદાના પુરૂષો ધર્મનું કામ કરવામાં ધર્મ તથા અધર્મ બેઉ થતાં હોય તો તેનો વિચાર કરીને જેમ કોઈ તરફથી ધર્મને વિરોધ ન આવે તેમ કરે છે, માટે તું ધર્મ તથા અધર્મનો નિમજ્જ કરતાં ધર્મ અધર્મ સાચી વધારે જોઈ થાય છે તે જાણીને એ કરવાથી વધારે ધર્મ થાય તે કર. ઉશીનરે કહ્યું કે હે પશ્ચિમોમાં શ્રેષ્ઠ ! તું ધર્મયુક્ત વાક્ય બોલે છે માટે તું સર્વ પશ્ચિમોનો રાજા મરૂં છે ! કારણ તું ધર્મ જાણનાર દેખાય છે. હે પશ્ચિ ! તું મહા સૈન્યવાન ધર્મયુક્ત વાક્ય બોલે છે, માટે તને ધર્મ તથા અધર્મ સાચી થાય, તે જાણવામાં છે એમ હું માનું છું. પણ ચરણ આવેલા કપોતનો મારે ત્યાગ કરવો અને તારે તેને બ્રહ્મ કરવાનો આરંભ કરવો, એ સાઈ છે એમ તું કેમ માને છે ? હે પશ્ચિ ! હું તને આ કપોત કરતાં વધારે બ્રહ્મ આપીને એને જગ્યાવા સમર્થ છું, માટે જગદ, વશક અથવા પાડો, તું એ કહે તે તારી ઇચ્છા પ્રમાણે એને બદલે આપું. સ્થેન પદ્મી

બોલ્યો કે, હે મહારાજ ! હું બળદ, વરાહ વા મૃગોને ભક્ષ્ય કરીશ નહીં, કારણ મારે બીજા પ્રાણીઓનું ભક્ષ્ય કરવાની જરૂર નથી, માટે હે ક્ષત્રિયોમાં શ્રેષ્ઠ રાજન ! જે માંડે ભક્ષ્ય દૈવે નિર્માણ કર્યું છે તે આ કપોત પક્ષિને તું ત્યાગ કર; કારણ સ્યેન પક્ષી કપોત પક્ષીનું ભક્ષ્ય કરે છે એ પરંપરાની રીતિ છે માટે તું શું કરવાથી સાંડે થાય છે તે જાણ્યા વગર કપોત પક્ષીની રક્ષા કરવારૂપ કેળના વૃક્ષ ઉપર ચઢવા સરખું કર માં ! ઉશીનરે કહ્યું કે, હે આકાશમાં ગતિ કરનાર પક્ષિ ! હું શિયિ રાજ્યએ ધણી સમૃદ્ધિયુક્ત કરેલો આ દેશ અથવા બીજું પણ જે તું કહીશ તે તને આપીશ, પણ ચરણ આવેલું આ પક્ષી આપીશ નહીં. આ કપોતને જહલે જે આપવાથી તારી વૃત્તિ તોડવાનો દોષ મને ન લાગે એવો પદાર્થ તને ધન્યમાં આવતો હોય તે કહે, હું તને તારા કહેવા પ્રમાણે આપીશ. સ્યેન પક્ષીએ કહ્યું કે, હે ઉશીનર ! જે તને આ કપોત પક્ષીમાં સ્નેહ બંધાયો હોય તો તું તેને જહલે તારા શરીરનું માંસ તેના બરોબર તોળીને આપ, જેથી મને સંતોષની પ્રાપ્તિ થાય. ઉશીનર બોલ્યો કે, હે સ્યેન પક્ષિ ! તું આ કપોત પક્ષીને જહલે એના વજન બરોબર મારા શરીરનું માંસ આપે છે, એ હું તારો મોટો અનુગ્રહ માનું છું, માટે આજ તને મારા શરીરનું માંસ આ કપોત પક્ષીની બરોબર ત્રાજવામાં તોળીને આપીશ.

લોમશ કહે છે—હે કુંતીના પુત્ર ! એ પ્રમાણે પરમ ધર્મને જાણનાર ઉશીનર રાજ, સ્યેન પક્ષીને કહીને તેને કપોત પક્ષીના વજન બરોબર પોતાનું માંસ આપવા સાંડે પોતાના શરીરમાંથી માંસ કાઢી ત્રાજવામાં નાખી જોખવા લાગ્યો. કપોત બરોબર નહીં થવાથી વળી પોતાના શરીરમાંથી બીજું માંસ કાઢી જોખ્યું તોપણ બરોબર થયું નહીં, ત્યારે પોતે તેના બરોબર જોખાવા સાંડે ત્રાજવામાં બેઠા હે રાજન ! તે જોઇને સ્યેન પક્ષીએ કહ્યું કે, હે ધર્મ જાણનાર ! હું છેદ છું અને આ કપોત પક્ષી અગ્નિ છે, અમે બેઉ જણ તારું ધર્મિષ્ઠપણું તપાસવા સાંડે તારા યજ્ઞ પ્રત્યે આવ્યા છીએ. હે પૃથ્વીપતિ ! તેં આ કપોતને જહલે મને આપવા સાંડે પોતાના શરીરમાંથી માંસ કાઢ્યું માટે જન્મતમાં તારો યજ્ઞ ધણો વિસ્તાર પામશે. વળી જ્યાં સૂધી જન્મતમાં મનુષ્ય તારા યજ્ઞનું ગાન કરશે, ત્યાં સૂધી તારો યજ્ઞ તથા તને શ્રેષ્ઠ લોકની પ્રાપ્તિ નિરંતર રહેશે. લોમશ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે ઉશીનર રાજને કહીને ઇંદ્ર સ્વર્ગ પ્રત્યે ને તે રાજ પણ પૃથ્વીને વિષે ધર્મનો વિસ્તાર કરી પ્રકાશમાન પોતાના દેહ સહિત કેટલેક કાળે સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયો. હે પાંડવ ! તે મહાત્મા ઉશીનર રાજનું જે આ મહા પવિત્ર અને જીવોના પ્રાપ્તિ દાળનારું સ્થાન છે તેને તમે મારા સહિત જુઓ, કારણ હે રાજન ! એ સ્થાનમાં પુણ્યવાળા અને મહાત્મા પાછાણે સહિત દેવતાઓ તથા ધણા આયુષ્યવાળા મુનિઓ નિરંતર નિવાસ કરે છે.

तत्र वै सततं देवा मुनयश्च समातनाः

दृश्यन्ते ब्राह्मणै राजन् पुण्यवद्भिर्महात्मभिः ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रपर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां
स्येनकपोतीये गुर्जरभाषायामेकत्रिंशधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

અર્ચ્યાય ૧૩૨ મો. અષ્ટાવક આખ્યાન.

કોમલ ડહાણ—યઃ કપ્યતે મંત્રવિદ્ગણુદિરોદાલાકિ શ્વેતકેતુઃ પૃથિવ્યાં
તદ્વ્યાખ્યમં પદ્ય મર્દેન્ન પુણ્યં સદા તદ્વ્યાખ્યમં મહીઃ ॥

લોચન કહે છે—હે નરેન્દ્ર ! પૃથ્વીમાં મંત્રશાસ્ત્રને વિષે કુશળ અને બુદ્ધિમાન ઉદાસીના પુત્ર શ્વેતકેતુ કહેવાય છે, તેનો સદૈવ કળવાળો શ્લોધી પુત્ર આ પવિત્ર આશ્રમ છે તે જુઓ. અહીં પૂર્વે શ્વેતકેતુએ મનુષ્યદેહ ધારણ કરેલી મરસ્વતીને જોઇ હતું હતું કે, તું અહિં આવે છે તે હું તને જાણું છું. હે રાજન ! આ યુગમાં પૃથ્વીને વિષે વેદ અણુનારાઓમાં કુશળ એવા મામા બાણેજ કહોડના પુત્ર અષ્ટાવક તથા ઉદાસીના પુત્ર શ્વેતકેતુ નામના બે મુનિઓ છે જે બન્નેઓએ વિદેહ રાજાના યગમાં જાતને વાદમાં બંદીજનને છૂટી સિધ્ધા કરી છે. હે કુંતીના પુત્ર ! સર્વ બ્રાહ્મણમાં ઉત્તમ અને આશ્વાવરણમાં વિદેહ રાજાના યગમાં જાત બંદી-જનને છૂટી નદીમાં નાખી દેનાર અષ્ટાવક મુનિ જેના દીકરિત થાય છે એવા ઉદાસીનો આ પવિત્ર આશ્રમ છે, તેમાં તમે બાહ્યો સહિત પ્રવેશ કરી વિશ્રાંતિ કરો. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે કે હે લોચન ! અષ્ટાવકે વિદેહના યગમાં જાત બંદીજનને છૂટી લીધો પણ તે અષ્ટાવક એવા મહાન્ પ્રભાવવાળો કેમ થયા ? ને તેમનો એવો શો મહિમા હતો તે વચાર્થ કહે. લોચન કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! ઉદાસીનો કહેડ એવા નામનો જિતેન્દ્રિય સિધ્ધ હતો. તેણે પોતાના ગુરુની સેવા કરવાની ઇચ્છાથી તેને વશ થઇ, પછી કાળ સુધી વેદાભ્યાસ કરતાં કરતાં તેની આશીરી કરી. સિધ્ધની પરિચર્યાથી પ્રસન્ન થઇ ગુરુએ તેને સર્વ વેદ બજાવ્યા તથા પોતાની પુત્રી પણ આપી. હવે તે કહોડની બી ઉદાસીની પુત્રી કેટલોક કાળ વ્યતિત થયો ત્યારે સમર્થ થઇ પછી અગ્નિ સમાન પ્રકાશમાન તે બીના મર્મે, નિરંતર અભ્યાસ કરતા એવા પોતાના પિતાને જોઇ હતું કે—હે પિતાજી ! તમે આખી રાત્રિ અભ્યાસ કરો છો એ કાંઈ સાધ નથી. હે રાજન ! એ પ્રમાણે સિધ્ધ સાથે બેઠેલા કહોડને મર્મે હતું, ત્યારે તેણે ઉદરસ્થિત મર્મને કાપ આપતાં હતું કે, તું તારી માતાના મર્મમાં રહી અને આ પ્રમાણે કહે છે, માટે તારા શરીરમાં આઠ વાંક થશે. પછી મર્મવાળા અને શ્દિ પ્રમત્તા મર્મથી પીડિત એવી તે બિએ ધનની ઇચ્છાથી નિર્ધન પોતાના પતિને આ પ્રમાણે કહ્યું કે, હે શ્રેષ્ઠ ઋષિ ! મને મર્મ ધારણ ક્યેં હમણાં દસમે માસ ચાલે છે, પણ પ્રસૂત થઇશ ત્યારે તે દુઃખને કેમ સહન કરીશ ? કેમકે તમારી પાસે કાંઈ દ્રવ્ય નથી કે જે ખરેખરી પ્રસૂતિ સમયે જોખતાં સાક્ષિઓ મેળવી દુઃખને નિવૃત્ત કરે. હે બાસ્ત ! બીનાં વચન સાંભળી કહોડ ઋષિ દબ વાસ્તે જનક રાજાને ત્યાં ગયા. ત્યાં એક બંદીજનને તેને વાદવિવાદથી છૂટી, જળમાં જુગારી દીધા. પછી કહોડની બી પ્રસૂત થઇ ત્યારે તેને આઠ વાંકવાળો પુત્ર થયો. આઠ દેઘણેથી વાંકો માટે તેનું નામ અષ્ટાવક પડ્યું. અષ્ટાવકનો મામા શ્વેતકેતુ હતો, તે પણ વયમાં તેની સમાન થયો. પછી ઉદાસી પોતાના જમાઇ કહોડને જનક રાજાના બંદીજનને વાદવિવાદમાં છૂટી જળમાં જુગારવાની વાત સાંભળી પોતાની પુત્રીને કહ્યું કે, હે પુત્રિ ! તારા પતિને જનક રાજાના બંદીજનને વાદવિવાદમાં છૂટી જળમાં જુગારી નાખ્યો છે. આ વાત તારે અષ્ટાવક બાહ્યથી ગ્રામ રાખવી. હે કુરુવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા રાજન ! આ પ્રમાણે પોતાના પિતાના કહેવાથી તે બિએ, પોતાના પતિને જનકના બંદીજનને જુગારવા સંબંધી

વૃત્તાંત અષ્ટાવક આળક પાસે ન કહ્યું, તેથી આળક અહુકાસ પર્વત એ વિષયથી અનુસરે રહ્યો. ઉદાસીને પિતારૂપ તથા તેના પુત્ર સ્વેતકેતુને બ્રાતારૂપ માનતો હતો. એક સમયે ઉદાસીના ઉત્સંઘર્ષા અષ્ટાવકને બેઠેલા જોઇ, બાર વર્ષની વયના સ્વેતકેતુએ તેને ઉડાડી મૂકવાના અભિપ્રાયથી રૂદન કરતા આળકને હસ્ત મેંચી કહ્યું કે, એ તારા પિતા નથી ! હે રાજન ! એ પ્રમાણે બહુ અપ્રિય લાગે એવા સ્વેતકેતુનાં વચનો વારંવાર અંતઃકરણમાં સાંભરી આવવાથી, મહાન દુઃખયુક્ત થયેલા અષ્ટાવકે ગૃહ પ્રત્યે આવી પોતાની માતાને પૂછ્યું કે, હે માતા ! મારા પિતા ક્યાં છે ? હે રાજન ! આ પ્રમાણે પોતાના પુત્રનાં વચન સાંભળી મહા દુઃખયુક્ત થયેલી માતાએ વિચાર્યું કે, હું જે આને યથાર્થ વાર્તા નહિ કહું તો મને અવશ્ય શાપ આપશે, માટે યથાર્થ વાત બની હતી તેવી કહી દીધી. ત્યારે અષ્ટાવકે પોતાના પિતાના મરણની યથાર્થ વાર્તા સાંભળી, તેજ દિવસની રાત્રિએ પોતાના મામા સ્વેતકેતુની પાસે આવીને કહ્યું કે, જનક રાજાને યજ્ઞ ઘણો આશ્ચર્યવાળો સંભળાય છે માટે ચાલો આપણે ત્યાં જઈએ. ત્યાં જઈશું તો આપણને બ્રાહ્મણોના વાદવિવાદો સાંભળવામાં આવશે. અને ઉત્તમ અર્થની પણ પ્રાપ્તિ થશે વળી ત્યાં જવાથી આપણને વિચક્ષણપણું પ્રાપ્ત થશે ને કલ્યાણકારક વેદવિનિ સંભળાશે. હે રાજન ! પછી મામે બાણેજ બંને જણા જનકરાજાના મોટી સમૃદ્ધિવાળા યજ્ઞ પ્રત્યે ગયા. ત્યાં માર્ગે જતાં અષ્ટાવક, જનકરાજાને દૂરથી પોતાની સન્મુખ જોઇ, તે માર્ગે તેને છોડી દેવાનું કહેવા લાગ્યા.

તૌ જગ્મતુર્માતુલભાગિનેયૌ યજ્ઞં સમૃદ્ધં જનકસ્ય રાજઃ

અષ્ટાવકઃ પથિરાજ્ઞાસમેત્ય પ્રોત્સાર્યમાણો વાક્યમિદં જગાદ ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्राप्रकरणे-

क्रीये गुर्जरभाषायां द्वात्रिंशधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

અધ્યાય ૧૩૩ મો. જનકસભામાં અષ્ટાવક.

અષ્ટાવક ઉવાચ—અંધસ્ય પંથા બધિરસ્ય પંથાઃ સ્ત્રિયઃ પંથા મારવાહસ્ય પંથાઃ

રાજઃ પંથા બ્રાહ્મણેનાસમેત્ય સમેત્ય તુ બ્રાહ્મણસ્યૈ પંથાઃ ॥

અષ્ટાવક કહે છે—હે રાજન ! આંધળા, બહેરા, સ્ત્રીઓ તથા બાર લિપાડનારને જવા સાડે રાજાએ માર્ગ આપવો. તેમાં બ્રાહ્મણને તો તેની નિકટ ગયા વિના અથવા નિકટજ જઈને માર્ગ આપવો. જનકે કહ્યું કે, હે બ્રાહ્મણ ! હું તમને જવા સાડે આ માર્ગ આપું છું માટે જે તરફથી જવાની ઇચ્છા હોય તે તરફ જાઓ. ઇત્યાદિ દેવતાઓ પણ બ્રાહ્મણોને નમે છે માટે બ્રાહ્મણો કાંઈ અગ્નિથી ઓછા નથી. અષ્ટાવકે કહ્યું કે, હે સર્વ રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ જનક ! અમે તારા યજ્ઞ મંચની મોટું આશ્ચર્ય સાંભળી તે પ્રત્યે આવ્યા છીએ. તારા અતિથિ થઈ અહીં આવેલા અમે યજ્ઞ મંડપમાં પ્રવેશની તથા તારા દારપાળની ઇચ્છા કરીએ છીએ. હે જનક ! તારા યજ્ઞને તથા તને જોવા માટે અમે તારી સાથે બાપણુ કરવા માટે આવેલા, કોષરૂપી વ્યાધિયત્રી બળતા એવા અમેને તારો દારપાળ સભામાં પ્રવેશ કરવા દેતો નથી. દારપાળ કહે છે—આગાનુસારી હું આપને વંદન કરું છું, ને જે વાત કહું તે સાંભળો—હે બ્રાહ્મણ ! અહિં બાલ્યાવસ્થાવાળા બ્રાહ્મણો પ્રવેશ કરી શકતા નથી વૃદ્ધ

અને વિદ્યાનુ બાહ્યો પ્રવેશ કરે છે. અષ્ટાવક બોલ્યા કે, હે દારપાળ ! તને એમાં જુદા બાહ્યોએ પ્રવેશ કર્યો હોય તો અમારે પણ પ્રવેશ કરવો થોડો છે; કારણ કે અમે જુદા મેઢ વતવાળા, વેદના પ્રભાવવાળા, વેદના ધોષને માંજીવવાની પ્રજાવાળા, જિતેન્દ્રિય તથા જ્ઞાનનો વિચાર કરવાને સમયે જ્ઞાનનિજાને પામેલા છીએ; વાતે તારે અમેને બાળક ગણવા નહીં. થોડો અગ્નિ હોય તો પણ ફાટ પડે છે તેને બાળક છે એમ અમેએ સાંભળ્યું છે. દારપાળ કહે છે—તું વેદ ગણતો હોય તો વેદના મંત્રથી યુક્ત, બ્રહ્મ પ્રતિપાદન કરનાર, મંત્રના અર્થ સંબંધી અનેક વાદ છૂટે એવા તથા પ્રાર્થ કરીને કમંઠાડનું અધિકપણું જેમાં આવે એવી વાળી બોલ. પણ હે બાળક ! પોતાના દેહને બાહ્યવસ્થાવાન તો જોતા નથી. પોતે પોતાના મુખથી વખાણ શા સાર કરે છે ? જનનમાં શુદ્ધિમાન પુરુષ મળવા પછા દુલ્ભ છે. અષ્ટાવક કહ્યું કે હે દારપાળ ! શાસ્ત્રી જુદાની અંદર રહેલી મોટી માંડની પેઠે સાર વિતાવું મોટું શરીર જુદા ન કહેવાય નહીં અને દુર્બળ પણ મારવાળું શરીર જુદા કહેવાય છે. દારપાળે કહ્યું કે, આ જનનમાં જુદા પામેથી મતિ લખને બાળકો ઠાળાંતરે જુદા થાય છે પણ અપકાળથી જ્ઞાન મળી શકું નથી, માટે હે બાળક ! જુદા પુરુષની પેઠે શા સાર બાળક કરે છે અષ્ટાવક કહ્યું કે, હે દારપાળ ! માથામાં સ્વેતકેશ આબાથી જુદા કહેવાય નહીં, બાળક પણ જો જ્ઞાનવાન હોય તો તેને દેવતાઓ જુદા ગણે છે. પણ વર્ષવાળા પળી મરેલા દ્રવ્યવાન તથા બંધુઓથી યુક્ત નહિ, પણ કેવળ સંજોષાંમ વેદ બલેશ્વરનેજ અધિઓ જુદા કહે છે. હે દારપાળ ! હું રાજસભામાં બંદીજનને જોવાની પ્રજાથી આવ્યો છું, માટે સુવર્ણમાળા ધારણ કરનાર જનક રાજને માટે આમમન નિવેદન કર હે દારપાળ ! આજ હું શુદ્ધિમાન પુરુષોની સાથે બોલીશ તથા વાદવિવાદમાં બંદીજનને જીતીશ તે તું જોઈશ. આજ હું સભામંડપમાં પ્રવેશ કરીશ ત્યારે મારી સાથે કામપણ બેઠી શકશે નહીં, પછી હું બાળક છું અથવા જુદા છું, એ જનક રાજ સહિત પરિપૂર્ણ વિદ્યાન તથા પુરોદિતાદિ બાહ્યોને ગણવામાં આવશે. દારપાળે કહ્યું કે હે બાહ્ય ! જે યજ્ઞમાં નમ્રતાવાળા વિદ્યાન બાહ્યો પ્રવેશ કરે છે, તેમાં દસ વર્ષની વયવાળો તું પ્રવેશ કરી શકે એમ નથી, તોપણ તારાથી પ્રવેશ કરી શકશે એવા ઉપાસનો હું યત્ન કરીશ. તું બંદીજનને જીતવાનો યત્ન થયાર્થ કરજે.

સોમસ કહે છે—હે મુધિર ! આ પ્રમાણે દારપાળનાં વચન સાંભળીને અષ્ટાવકે વિદેહ રાજાને કહ્યું કે—હે જનકરાજમાં મેઢ વિદેહ રાજા ! તમે અકવર્તી રાજા છે; તમારે વિષે સર્વ મુજો રહ્યા છે તથા પૂર્વે યજ્ઞપ કર્મ કરનાર જેમ એકજ થયાંતિ રાજા થઈ એમ, તેમ કમણું તમે છે. હે રાજા ! તમામ યજ્ઞમંડપમાં વાદવિવાદની રીતિ ગણનાર બંદીજન તમારા આકરોની સલામતાથી, વાદમાં દારી મરેલા જુદા પુરુષોને નિરાકર થઈ જળમાં બૂધડી દે છે એમ મેં સાંભળ્યું છે, માટે આજે હું બાહ્યોની સમક્ષ તે બંદીજન સાથે અદૈતબ્રહ્મ સંબંધી વાદ કરવા આવ્યો છું; વાતે તે ક્યાં છે તે મને કહો. હું તેને મળીને જેમ સૂર્ય નક્ષત્રના પ્રકાશનો નાશ કરે છે તેમ તેને જીતી નાશ કરીશ. રાજાએ કહ્યું કે—હે બાળક ! તું બંદીજનના બોલવાના બળને ન ગણતાં, જેમ તેના બળને ગણનારા પુરુષો તેને જીતવા વિષે બોલે તેમ તેને જીતવા વિષે બોલે છે, પણ અહીં આવેલા વેદ ગણનારા બાહ્યોએ તેને જોયો છે, તે જેમ સૂર્યની માસ તારાઓ શોભા રહિત થાય છે તેમ તેઓ શોભા રહિત

થયા છે. હે બાળક ! શાસ્ત્રાદિના જ્ઞાનથી મદોન્મત, અમે તેને જીતીશું એમ બોલનારા અને તેને જીતવાની ઇચ્છાવાળા બ્રાહ્મણો તે બંદીબન પાસે આવ્યા પણ ઉલટો પોતાનો પરાજય થવાથી શોભા વિનાના થઈ પાછા ગયા કેમકે સભામાં બેસનારા પુરૂષો પોતાનો પરાજય થવા પછી કશું બોલતા નથી. અષ્ટાવકે કહ્યું કે હે રાજન ! બંદીબનને હું સરખા સાથે વાદવિવાદ કર્યો નથી, તેથી તે નિર્ભય અને સિંહ સરખો થયો છે પણ જ્યારે મારી સાથે વાદવિવાદ કરશે તે તેમાં હું તેને જીતીશ, ત્યારે સુતેલા પુરૂષની પેઠે જડ સરખો બની, જેમ ભાગેલા પૈડાવાળું ગાડું ચાલી ચકે નહીં તેમ ચાલી ચકશે નહીં. વિદેહ રાજા બોલ્યો કે હે બ્રાહ્મણ ! પ્રત્યેક માસમાં ત્રીશ ત્રીશ દિવસો આવે છે એવા બાર માસનું એક સૌરસંવત્સર જેમાં બાર પૂર્ણિમા તથા બાર અમાવાસ્યા આવે એવું ચાંદ્રસંવત્સર, જેમાં ત્રણસોને સાઠ દિવસ આવે એવું સાવનસંવત્સર; આ ત્રણ સંવત્સરાત્મક કાળચક્રના રચણને જે જાણે છે તે કવિ કહેવાય છે માટે તું જે તેને જાણતો હોય તો કહે, અષ્ટાવક બોલ્યા કે હે રાજન ! બાર, પૂર્ણિમા તથા બાર અમાવાસ્યા, એ ચોવીસ દિવસ યુક્ત છ ઋતુરૂપ નાભિવાળું, બાર માસ અથવા બાર રાશીરૂપ ભાગવાળું ત્રણસોને સાઠ દિવસરૂપ આરાવાળું અને નિરંતર ગતિ કરનાર એવું તે શિશુમાર ચક્ર તારી રક્ષા કરે. રાજાએ પૂછ્યું કે—હે બ્રાહ્મણ ! રથમાં બેઠેલી ધોડીઓ ની પેઠે દેવતાઓની સાથે ગતિ કરનાર, રથેન પક્ષીની પેઠે પડનાર એવા બેઠે જાણના ગર્ભને કોણ ધારણ કરે છે તે તેઓ ક્યા ગર્ભને પ્રસવે છે ? અષ્ટાવકે કહ્યું કે—હે રાજન ! વીજળી તથા કડાકાના ગર્ભને વાયુરૂપ સારથિવાળો મેઘ ધારણ કરે છે, જેઓ વર્ષારૂપ ગર્ભને પ્રસવ થાય છે અથવા દુઃખ તથા મૃત્યુના ગર્ભને વાયુરૂપ સારથિવાળું મન ધારણ કરે છે, જેઓ મનરૂપ ગર્ભને પ્રસવ થાય છે, તેઓ તમારા તથા તમારા શત્રુના ધરને વિષે પણ પ્રાપ્ત ન થાઓ. વિદેહ રાજાએ પૂછ્યું કે—હે બ્રાહ્મણ ! નિદ્રામાં નેત્ર કોણ મિચતું નથી ? ઉત્પન્ન થવાની વખતે કોણ હાલતું નથી ? કાને હૃદય નથી ? અને વેગે કરી વૃદ્ધિ પામે છે ? અષ્ટાવકે કહ્યું કે—હે રાજન ! મત્સ્ય નિદ્રામાં નેત્ર મિચતાં નથી, પક્ષિનાં ઇંડા ઉત્પન્ન થઈ હાલતાં નથી, પથ્થરને હૃદય નથી અને નદી વેગે કરી વૃદ્ધિ પામે છે. વિદેહે કહ્યું કે—હે દેવતા સરખા પરાક્રમ ! હું તને મનુષ્ય છે એમ માનતો નથી, તું બાળક નથી, ભોટો વૃદ્ધ છે એમ માનું છું, બોલવામાં તારા સરખા કોઈ નથી; માટે જવા દાર આપું છું આ બંદી રહ્યો.

न त्वां मन्ये मानुषं देवसत्त्वं न त्वं बालः स्थविरः संमतो मे
न ते तुल्यो विद्यते वाक्प्रलापे तस्माद्द्वारं वितराम्येवंपंधी ॥
इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां
अष्टावक्राये गुर्जरभाषायां त्रयस्त्रिंशधिकसप्ततत्तमोऽध्यायः ॥ १.३३ ॥

અષ્ટાવકે કહે છે—હે રાજન !

અધ્યાય ૧૩૪ મો. અષ્ટાવકે આખ્યાન.

અષ્ટાવક. ઉવાચ—અત્રોપસેનસમિતેષુ રાજન્ ત્માગતે પ્રતિમેષુ રાજસુ
નાવૈમિ વંદિશ્વરમત્ર વાદિનં મહાજલે હંસામવાં વામિ ॥

અષ્ટાવક કહે છે—હે રાજન ! ઉપસેન સહિત અહિં આવેલા અને બીજાના સરખા

કંઈપણ ઉપમા જેમને આપી શકાય નહીં એવા રાજાઓની મધ્યે વાદ કરવાવાળા પુરોમાં મિત્ર બંદીને હું જાણતો નથી. પણ જાણું તો જેમ મોટા જળના સ્થાનમાંથી હંસને મદ્ય હરે તેમ તેને મદ્ય હરે. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે વિદેહ રાજાને કહીને અષ્ટાવક બંદીને કહેવા લાગ્યા કે—હે અતિવાદ કરવાના અવ્યુક્ત બંદી ! તું, આજ પરાજય પામેલાને જળમાં નાંખી આપીશ એમ મારી પાસે બોલી શકશે નહીં કેમકે જેમ પ્રલય કાળમાં ત્રિદિ પામેલા અગ્નિએ કરી નદી સુકાઈ જાય, તેમ મારી પાસે શુષ્ક સરખા થઈ જઈશ માટે મારી સામે આવી વાદ કરવા યોગ્ય નથી. હે બંદી ! સુતેલા વ્યાઘ્ર સરખા તથા વિષ યુક્ત મુખ અને છબને હકેશ્વરતા એવા સર્પ સરખા અને તેં જેના પિતાને વાદમાં છતીને જળમાં નાંખી આપવા રૂપે મસ્તકમાં લાત મારી છે એવા અને છંછેડ માં, હું તને આજ દંડ ક્યાં વચર મૂકીશ નહીં. માટે સાંભળ—દેહ શરીરવળે અને જળ વચરનો કોઈ પુરૂષ અર્થથી પર્વતને કાચથી પ્રહાર કરે, તો તેના કાચ તથા નખ બેદ પામે, પણ પર્વતને કંઈ પણ છિદ્ર દેખાય નહીં. સર્વના રાજા આ વિદેહરૂપ મૈનાક પર્વતની જરોબર બીજા સર્વ રાજાઓરૂપ પર્વતોની જેમ જળદ જરોબર વાછરડાની મજુના થાય નહીં તેમ મજુના થાય એમ નથી. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે બંદીને કહીને વળી અષ્ટાવક વિદેહ રાજાને કહેવા લાગ્યા કે—હે રાજા ! જેમ સર્વ દેવતાઓમાં ઇંદ્ર તથા સર્વ નદિયોમાં ગંગાજી એક છે, તેમ સર્વ રાજાઓમાં તમે એક જ એક છો; પણ બંદીને મારી પાસે લાવો. લેખક કહે છે—હે ભારત ! એ પ્રમાણે સભામાં મળના કરતાં કોષ પામેલા અષ્ટાવકે વળી બંદીને કહ્યું કે—હું વાક્ય બોલું તેનો તું મને ઉત્તર આપ અથવા તું બોલે તેનો હું ઉત્તર આપું. બંદી બોલ્યો કે—જેમ સર્વ અથવા અગ્નિ, બીજાને પ્રકાશ કરે છે અને પોતે પોતાની મેજે પ્રકાશમાન થાય છે, તેમ જુદા ઇન્દ્રિયોને પ્રકાશ કરે છે અને પોતે પોતાની મેજે પ્રકાશમાન થાય છે. વળી તેજ જુદા, જેમ ઇંદ્ર એકલો જ સર્વ યજુઓનો નાશ કરનાર છે, તેમ બીજાઓએ માનેલા તત્વોને નાશ કરનાર છે તથા જેમ યમ, સર્વ પિતૃઓને નિયમમાં રાખીને પાલન કરે છે, તેમ વિષય મુખથી શરીરનું પોષણ કરનાર ઇન્દ્રિયોને પાળે છે અને નિયમમાં પણ રાખે છે. માટે જાગ્રત અવસ્થામાં એક જુદા તત્વ છે અને સ્વપ્નાવસ્થામાં પણ તેજ અનેક પદાર્થોરૂપે બાંહે છે, વાસ્તે તેજ એક તત્વ છે. અષ્ટાવકે કહ્યું કે—જેમ ઇંદ્ર તથા અગ્નિ મિત્ર છે, તથા જેમ દેવર્ષિ નારદ તથા પર્વત અને બે અશ્વિનિદુબાર એ જેમ જોડે હરે છે, તેમ ચિદાભાસ સહિત જુદા રૂપ જીવ અને અંતર્ધામી આત્મા પરસ્પર મિત્ર હોઈને સાથે હરનાર છે; માટે આત્મા સ્વતંત્ર છે. તેં જુદા તત્વ છે એમ કહ્યું પણ તે પરતંત્ર છે, તથાપિ જેમ રથનાં બે ચક્ષી તથા બી પુરૂષથી વ્યવહાર સિદ્ધ થાય એમ વિધાતાએ નિયમ કર્યો છે, તેમ વ્યવહારની સિદ્ધિ માટે તેને માનેશ છે પણ કેવળ તેજ તત્વ છે એમ માનવું વાજબી નથી. બંદી બોલ્યો કે—જીવ પ્રપ્ત્ય કર્યો કરી દેવતા, રક્ષ તથા મનુષ્ય જન્મને અને પાપ કર્યો કરી નરકને તથા રક્ષ અને પરુ પક્ષીના જન્મને પામે છે. વળી ઋષિ, પણ તથા સામ, એ ત્રણ વેદ તાત્પર્યથી બ્રહ્મચારી, મુહરથ અને વાનપ્રસ્થ, એ ત્રણ આશ્રમોનાં કર્યોને જતાવે છે માટે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય, એ ત્રણ વર્ણ ત્રણ પ્રકારનાં કર્યો કરીને, તેનાં ફળને પામે છે વાસ્તે કર્યો તત્વ છે. વળી જીવને સ્વર્ગ, નરક તથા પૃથ્વીને ત્રિપે જન્મની અને જાગ્રત તામ તથા સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થાની પ્રાપ્તિ પણ કર્યોથીજ થાય છે, માટે તેં અંગીકાર

કરેલો જીવાત્મા કર્મને આધિન છે. વારતે હું કર્મને અંગીકાર કરું છું. અષ્ટાવક મોત્યા કે બ્રહ્મજ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છાવાળા પુરુષોને જે જ્ઞાન મેળવવાનું સ્થાન સંન્યાસાશ્રમ છે, જેના કુટિયક, બડુદક, હંસ અને નિષ્ક્રિય નામના ચાર ભેદ છે તે જ્ઞાન મેળવવાનો ચારે વર્ણને અધિકાર છે. વળી ઝગદાદિ ત્રણ અવસ્થાનાં અભિમાની જે વિષ્ણુ, તૈજસ તથા પ્રાણ છે, તેથી ભિન્ન વિરાટ અંતર્યામી અને તુરિય છે, જેમનો સાક્ષાત્કાર કરાવનાર પૂર્વે કહેલી ત્રણ અવસ્થાથી જૂદી ચાર અવસ્થા છે, જેમને યતાવનાર પ્રણવના અવધવ અકાર, ઉકાર, મકાર તથા અર્ધમાત્રા છે. કેમકે પ્રણવથી ઉત્પન્ન થયેલી વાણીના પરા, પશ્યંતિ, મધ્યમા અને વૈષ્ણરી નામે ચાર ભેદ પ્રસિદ્ધ છે. તારા કહેવા પ્રમાણે કર્મને તત્ત્વ માનવું હાયક નથી કારણ મારા કહેવા પ્રમાણે જ્ઞાનજ તત્ત્વ છે એમ સિદ્ધ થાય છે. બંદીએ કહ્યું કે—જેમ ગાર્હપત્ય, દક્ષિણાગ્નિ, આહવનીય, સન્ધ્ય તથા આવસથ્ય એ પાંચ અગ્નિ પ્રસિદ્ધ છે. જેમ આઠ અક્ષરનો એક પાદ એવા પાંચ પાદવાળા મંત્રને વેદમાં પંક્તિછંદ કહ્યો છે. જેમ અગ્નિહોત્ર, દક્ષેપૂર્ણમામ, ચાતુર્માસ, પશુ તથા સોમ નામના ઔતપત્ર પાંચ છે, તેમ જ્ઞાનેન્દ્રિય પાંચ છે તથા તેમના વિષયો પણ પાંચ છે; જેમનાથી જગ જેમાં મુખ્ય છે એવા પંચ મહાભૂતથી ઉત્પન્ન થયેલા દેહમાં રહેનાર ચૈતન્યની જ્ઞાન, જ્ઞાતિ, વિકલ્પ, નિદ્રા અને સ્મૃતિરૂપ પાંચ શિખાઓ છે એમ વેદમાં કહ્યું છે. જ્ઞાનેન્દ્રિયના પાંચ શાસ્ત્રમાં એ પાંચ વિષયોના સમુદાયને પવિત્ર હૃદ કહ્યો છે. સમાધિનો નિદ્રામાં અંતર્ભાવ છે એમ માનવું જોઈએ માટે તુરિય તત્ત્વ છે એમ માનવાની કંઈ જરૂર નથી કેમકે કર્તાપણું તથા ભોક્તાપણું એ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયનેજ છે, માટે તત્ત્વ છે. અષ્ટાવક મોત્યા કે જેમ અગ્નિહોત્ર લેવા વખતે પુરુષે જ ગાયોનું દાન આપવું, એમ વેદમાં કહ્યું છે, જેમ સંવત્સરાત્મક કાળયુગમાં ઋતુઓ જ છે, જેમ કૃતિકાનાં નક્ષત્રો જ છે તથા જેમ વેદમાં સાઘરક નામના યજ્ઞો જ કહેલા છે, તેમ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયોની સાથે તેમને નિયમમાં રાખનાર છત્રું મન છે, માટે તે પણ તત્ત્વ છે એમ માનવું જોઈએ, વારતે તારા કહેવા પ્રમાણે તે પાંચ ઇન્દ્રિયોજ તત્ત્વ છે એમ માનવું હાયક નથી. તેં નિદ્રામાં સમાધિનો અંતર્ભાવ છે એમ કહ્યું પણ નિદ્રાને વખતે કંઈ પણ અનુભવ થતો નથી, ને સમાધિમાં પોતાના બ્રહ્મસ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે માટે સમાધિનો નિદ્રામાં અંતર્ભાવ સંભવતો નથી વારતે સમાધિના અભિમાની તુરિય છે એમ માનવું જોઈએ. વળી સુષુપ્તિ અવસ્થામાં ઇન્દ્રિયોને તથા મનનો લય થાય છે, માટે તેના જ્ઞાનના અભાવનો સાક્ષી ચૈતન્યરૂપ અને કર્તારૂપ આત્મા જૂદો છે એમ માનવું યોગ્ય છે. બંદીએ કહ્યું કે—પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય તથા મન અને બુદ્ધિ એ સાત ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થતા સાત વિષયો ગ્રામ્ય વિષય કહેવાય છે તથા એજ સાત ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થયેલા પરલોકના સાત વિષયો વન્ય વિષયો કહેવાય છે, એ બે પ્રકારના ચૌદ વિષયો છે તેમાં ગ્રામ્ય વિષયોમાં આસક્ત પુરુષ ગ્રામ્યપશુ કહેવાય છે તથા સાત વન્ય વિષયોમાં આસક્ત પુરુષ વનનાં પશુ કહેવાય છે માટે સાત ઇન્દ્રિયો જીવને સાત પ્રકારના વિષયો પ્રાપ્ત કરે છે, જેની આસક્તિથી જીવ પોતાનું આત્મસ્વરૂપ ભૂલી જાય છે માટે એ સાત ઇન્દ્રિયોજ તત્ત્વ છે. હવે તેં કહ્યું કે સર્વ ઇન્દ્રિયોનો સાક્ષિ આત્મા જૂદો છે તે સંભવતું નથી, કારણ જેમ સાત તારથી વાગતી વીણા ચબ્દને ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ સાત ઇન્દ્રિયોથીજ આત્મા સુષુપ્તો અનુભવ કરાવે છે; એ સાત ઇન્દ્રિયોથી આત્મા જૂદો રહેતો નથી એમ માનવું યોગ્ય છે. ઇન્દ્રિયોના વ્યાપાર વગર આત્માને કર્તાપણું તથા ચેતનપણું

સંભવતું નથી. અષ્ટાવકે કહ્યું કે—જેમ યજ્ઞના સૂરથી બનાવેલી આઠ ગુણીઓ અનંત પ્રમાણે પ્રકાશીને ધારણ કરે છે તેમ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, મન, બુદ્ધિ અને આકાશ અકાશર એ સૌ અનંત વિષયોને ધારણ કરે છે. વળી એ આઠ ઉદિયોરૂપ આઠ પચથી વિષયોરૂપ દેહમાં ગતિ કરનાર આત્મારૂપ શરણ, દૈત્યભાવ રૂપ સિંદનો નાશ કરે છે. વળી તે આઠ વિષયોમાં જે આત્માની વાસના રહી છે તે આત્માને બાંધનાર છે, અને આઠ ઉદિયોરૂપ આઠ બૂલ્કાવાળો અજ્ઞાનરૂપ રતંભ પુરૂષ પશુનું બંધન સ્થાન છે માટે આત્મા તે આઠ ઉદિયોથી બૂદો દેખાતો નથી, તોપણ વિચાર કરતાં સુખસિ અવસ્થાનો સાચો છે, ‘આટલી વાર સુખે કરી સુતો હતો’ એમ સુખનું સ્મરણ કરનાર આત્મા છે માટે તે કહ્યું કે ઉદિયોથી આત્મા બૂદો નથી તે સંભવતું નથી, કેમકે ચેતનરૂપ જ્ઞાનધન, આત્મા, એ આઠ ઉદિયોની અપેક્ષા વચરનો છે માટે એ ઉદિયોથી બૂદો છે. બંદો બોલ્યો કે—જેમ પિતા, પિતામહ તથા પ્રપિતામહ નામના ત્રણ પિતૃઓનાં વચ્ચનમાં “ઉદ્દાંતસ્સ્વા” એ મંત્રની એક એક પિતૃના વચ્ચનમાં સમિધેયની નામનો અગ્નિ ઉત્પન્ન કરવા સાડ ત્રણ વાર આરૂપિ થાય છે, જેથી તે મંત્ર નવ થાય છે તથા જેમ બૃહતિછંદના એક એક પાદમાં નવ નવ અક્ષર આવે છે તેમ એક પ્રકૃતિ, પોતાના સાત્ત્વિક, રાજસ અને તામસ, એ ત્રણ ગુણના ન્યૂન, અધિક તથા સમાનપણાથી અનેક પ્રકારની સૃષ્ટિ કરે છે તથા ત્રણ ગુણના નવ બેદચાળી છે. ને એ નવ બેદ, જેમ કમ બેદે કરી રાખેલા નવ આંકડા પોતાને ગમતા અનેક મંત્રરૂપ થાય છે, તેમ અનેક પ્રકારના થાય છે. સર્વ જન્મતનું કારણ પ્રકૃતિ નિત્ય છે એમ કહેવું બેદએ છીએ તેથી દૈત સત્ય કરે છે વાસ્તે તે કહ્યું કે પરમાત્મારૂપ શરણદૈતરૂપ સિંદનો નાશ કરે છે તે સંભવતું નથી. અષ્ટાવકે કહ્યું કે જેમ સીયો દશ માસ પર્યંત ગર્ભને ધારણ કરે છે, તેમ દશ ઉદિયોજ શરીરમાં જીવાત્માને વિષય સુખ આપે છે. જીવાત્મા એક જ પૂર્ણ બ્રહ્મ પોતાની વિભૂતિના બેદથી તથા માયાના બળથી દગ્ધર રૂપે એટલે વિષયે બળુાય છે એમ વેદમાં કહ્યું છે. તે બ્રહ્મને જોળખીને ઉપદેશ કરનાર તેને નહીં બળુનાર તથા તેને બળુવા થાયક પુરૂષ જન્મતમાં કેટલાક હોય છે. અદૈત બ્રહ્મ, વિદ્યાનના અનુભવમાં આવે છે તે એવી રીતે કે, જેમ છીપમાં રૂપાની જ્ઞાતિવાળા પુરૂષને, જ્ઞાતિથી છીપનું જ્ઞાન થાય નહીં જ્ઞાતિથી રૂપાની જ્ઞાતિ મટતી નથી, પણ જ્યારે છીપનું જ્ઞાન થાય ત્યારે સાક્ષાત્ છીપ છે એમ બળુવાથી રૂપાની જ્ઞાતિ મટે છે, તેમ અજ્ઞાની પુરૂષને બ્રહ્મમાં માયાએ કરી અનિર્વચનીય દૈત બાંધે છે. પણ જ્યારે તે પુરૂષને બ્રહ્મનું સાક્ષાત્કાર જ્ઞાન થાય છે ત્યારે દૈત બાંધતું નથી; સર્વ બ્રહ્મજ છે એમ જ્ઞાન થયા પછી દૈત આવ મિથ્યા છે એમ સિદ્ધ થાય છે. દૈત મિથ્યા છે અને અસંગ અદૈત આત્માજ સત્ય છે. બંદોએ કહ્યું કે, જીવને અગિયાર પ્રકારના વિષય સુખ પ્રાપ્ત કરનાર જે પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાંચ કર્મેન્દ્રિય તથા મન એ અગિયાર ઉદિયો કહેય છે, તે, જીવરૂપ પશુને બંધાવાનું સ્થાન છે. વળી તેજ અગિયાર ઉદિયોજન વિષયના અનુભવથી મનુષ્યને જે હર્ષ તથા શોકઆદિ થાય છે, સ્વર્ગમાં સ્થેયા દેવતાઓને પણ રૂદન કરાવનાર છે ત્યારે મનુષ્યને રૂદન કરાવે તેમાં શું અલગ? માટે વિષયોજ આત્માને બંધન કરનાર છે એમ દેખાય છે. તેથી આત્મા અસંગ છે એમ કહેવું તેમાં એ પ્રત્યક્ષ વિરોધ આવે છે. અષ્ટાવકે બોલ્યા કે, જેમ બાર માસવાળો કાળ એક સંજયાર કહેવાય છે તથા જેના એક પાદમાં બાર અક્ષર આવે છે તે બૃહતિછંદ કહેવાય છે,

પણ તે સંવત્સરાત્મક કાળ તથા જગતિછંદ બાર અક્ષરથી જૂદા છે, તે અલ્પ શુદ્ધિવાળા પુરૂષને જાણવામાં આવતા નથી, તેમ અગ્નિયાર ઇંદ્રિયોથી આત્મા જૂદો છે, તે મૂક પુરૂષને જાણવામાં આવતો નથી. વળી જેમ હાદશાહ નામનો યજ્ઞ અહર્મણ નામના કર્મનો પ્રકૃતિ એટલે કારણ છે, તેમ સમગ્ર ઇંદ્રિયાદિનું બ્રહ્મ કારણ છે, વળી બ્રહ્મ સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરનાર પુરૂષોએ, જીવોને પરબ્રહ્મનું જ્ઞાન થવા સારજ સર્વ ઇંદ્રિયોને તેના તે વિષયોમાંથી ખેંચીને બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવનાર શાસ્ત્રમાં કહેલા આચારયુક્ત રહેવું, સત્યપણાથી વર્તવું, ઇંદ્રિયોને વિષયમાંથી રોકવો, સ્વધર્મનું પાલન કરવું, કોઈની અદેખાઈ ન કરવી, શબ્દ રાખવી, સુખ તથા દુઃખનું સહન કરવું, યજ્ઞ કરવા, દાન આપવાં, દેવ રાખવું તથા યમનું સેવન કરવું એ બાર સાધનો કહ્યાં છે. બ્રહ્મ અસંગ છે, જેનું જ્ઞાન અશુદ્ધ અંતઃકરણવાળા પુરૂષને થતું નથી, શુદ્ધ અંતઃકરણવાળાનેજ થાય છે. બંદી બોલ્યો કે, જો કે સર્વ તિથિયોમાં ત્ર્યેમોદશી તિથિ ઉત્તમ છે તથા સાત પાતાળ અને છ પૃથ્વી આદિ લોક મળી તેર લોકવાળી પૃથ્વી ઉત્તમ છે તોપણ કેટલાક ઋષિઓના મત પ્રમાણે તે કાળ તથા દેશ, જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે એવી રીતનાં અંતઃકરણને શુદ્ધ કરતા નથી. માત્ર સત્ય લોક તથા યુગ્મજ, જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે એવી રીતનાં અંતઃકરણને શુદ્ધ કરનાર છે માટે આ કાળમાં જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે એવું અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય એમ નથી. પુરૂષો બ્રહ્મજ્ઞાન મેળવવા-સાર જે પ્રયત્ન કરે છે, તે જુદા છે, કેમકે તારા કહેવા પ્રમાણે નિઃસંગ આત્માનું જ્ઞાન અંતઃકરણની શુદ્ધિ વિના થાય નહીં. મારા પ્રથમ કહેવા પ્રમાણે તારે માત્ર રાખવું યોગ્ય છે.

લોમશ કહે છે—હે રાજન ! એ પ્રમાણે અર્ધો શ્લોક કર્તાને બંદી નિવૃત્ત થયો ત્યારે અષ્ટાવક તેનો બાકી રહેલો અર્ધો શ્લોક પૂરો કરવા સાર પોતાનો મત સિદ્ધ કરતાં બેઠ્યા કે—જેમ અગ્નિ, સૂર્ય તથા વાયુ સર્વ પદાર્થોથી જૂદા છે, તેમ આત્મા દશ ઇંદ્રિયો, મન, શુદ્ધિ અને અહંકાર એ તેરથી જૂદો છે તો પણ વિષયેંદ્રિયના સંબંધરૂપ યજ્ઞને અનુસરે છે માટે અસંગ છે તોપણ બુધ્યાદિના સંગથી સંગવાન હોય એવો દેખાય છે. મનુષ્યોએ બુધ્યાદિની શુદ્ધિ સાર ઉદ્યોગ કરવો, પણ ઉદાસી થઈ બેસી રહેવું નહીં; કેમકે પ્રથમ કહેલા ધર્મોદિ બાર સાધનો તેર ઇંદ્રિયોના વિષયને નિવૃત્ત કરનાર છે માટે ધર્મોદિના બળથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે પોતાની મેળે બુધ્યાદિના વિષયોની નિવૃત્તિ થાય છે અને ત્યાર પછી અદ્વૈત બ્રહ્મનું સાક્ષાત્કાર જ્ઞાન થાય છે. પુરૂષોએ દેશ તથા કાળની કંઈપણ અપેક્ષા નહીં રાખતાં જ્ઞાન મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો જેથી અદ્વૈત નિર્મુખ સમ્વિદ્યાનંદ બ્રહ્મનું જ્ઞાન થાય.

લોમશ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! ત્યાર પછી વાદવિવાદમાં હારી જવાથી નીચું પાલી ચૂએ થઈ બેસી રહેલા અને મોટી ચિંતામાં પડી ગયેલા બંદીને તથા અનેક તરેહનાં વાક્ય બોલતા એવા અષ્ટાવકને જોઈને, સજામાં બેઠેલા પુરૂષોએ શ્લેષા શબ્દ કહ્યો. તે સુમતે વિદેહ રાજાના શ્રેષ્ઠ યજ્ઞમંડપને વિષે મનુષ્યોનો મોટો મેળાવડો હતો, તેમાંથી કેટલાક બ્રાહ્મણો જ આજુ કરતાં અષ્ટાવકની પાસે આવી હાથ જોડી ઉભા. તે જોઈને અષ્ટાવકે તેમને કહ્યું કે, તેણે બ્રાહ્મણોને વાદમાં જીતી જળમાં નાખી દીધા છે, માટે આજ એ બ્રાહ્મણોના સરથી વ્યવસ્થાને પામવા હાથક થયો છે; તેથી તમે એને જળમાં નાખી દો. હે રાજન ! એમાં અષ્ટાવકનાં વચન સાંભળીને બંદીએ વિદેહ રાજાને કહ્યું કે—હે જનક વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા રાજન ! હું તારું દેવતાનો પુત્ર છું, હમણાં મારા પિતા તમારા યજ્ઞ સરખો બાર વર્ષની

જેમાં દીક્ષા છે એવા યજ્ઞ કરે છે, તે જાડા મેં અહીં વાદવિવાદમાં બાહ્યલોકને છતી તે વન પ્રવેશે મોક્ષમા પશુ જેઓ તે યજ્ઞ જેવા સાદ મયા છે, તેઓ પાછા આવે છે. હું આજ પૂજા કરવા કાયદા અજાણની પૂજા કરીશ, કેમકે દેવે મારા પિતા વરુણની પાસે બ્રહ્મ અજાણ બોલ્યા કે, હે વિદેહ રાજા ! બંદીએ વાદવિવાદમાં કુશળ એવી પોતાની વાણીએ કરી પડિત બાહ્યલોકને છતી સમુદ્રના જળમાં ડૂબાડ્યા, તે વાણીને દમણા કુતર્કરૂપ સમુદ્રમાં ડૂબાડી છે એમ હું જેવી રીતે નિશ્ચય કરું છું તેવી રીતે સત્ય તથા અસત્ય બાપણી પરીક્ષા કરનાર જે શુદ્ધિમાન પુરૂષ હશે, તેજ પરીક્ષા કરશે. જેમ સર્વને બાળનાર અગ્નિ સત્પુરૂષની પરીક્ષા કરી સુના દેહને મૂડી દહને અસત્પુરૂષના દેહને બાળે છે, તેમ મૈત્ર પુરૂષ કૃષ્ણ સરખા વાક્ય બોલતા એવા પોતાના બાળક પુત્રની સત્ય વાણીની પરીક્ષા કરે છે. હે વિદેહ ! જેમ શ્વેત્કાતક વૃક્ષના પાનમાં બોજન કરવાથી તથા તેનાં ફળ ખાવાથી મનુષ્યની શુદ્ધિ નાશ પામે તથા તેને દોષની પ્રાપ્તિ થાય, તેમ આ બંદીનાં વચન સાંભળનાર પુરૂષની શુદ્ધિ નાશ પામે તથા તેને દોષની પશુ પ્રાપ્તિ થાય એમ છે તોપણ તું તેનાં વચન સાંભળે છે. તને પોતાની સ્તુતિથી મોટા હર્ષ થાય છે તેથી તું મારી વાણીને સાંભળતો નથી. વિદેહે કહ્યું કે, હું તારી દિવ્ય અને બીજા મનુષ્યોથી ન બોલી શકાય એવી વાણીને સાંભળું છું. તેં આજ વાદવિવાદમાં બંદીને છત્યો, માટે તું સાક્ષાત્ દેવતારૂપ છે, અને તારી કમન્દુ પરિપૂર્ણ ચર્મ એમ હું માનું છું. આ બંદી રહ્યો છે તેને તું જે અજાણ બોલ્યા કે હે રાજા ! આ બંદી છવતો રહે તેથી મને કંઈપણ કામના પ્રાપ્ત થાય એમ નથી. એનો પિતા વરુણ રાજાનો પુત્ર છે માટે તેને જળમાં બૂડાડી દો. બંદી બોલ્યો કે હું, વરુણ દમણાં એક મુહૂર્તમાં આ અજાણ, નાશ પામે જેને ધણાં વર્ષ થઈ ગયાં છે એવા પોતાના પિતા કહોડને અહીં આવેલા જોશે.

ભોમક કહે છે—હે બુધિહિર ! જે પ્રમાણે બંદી કહેતો હતો તેવામાં પૂર્વે તેણે વાદવિવાદમાં છતીને, જે બાહ્યલોકને જળમાં નાખી દીધા હતા તે વરુણના યજ્ઞ પ્રત્યે ગયા હતા, તેઓ મહાત્મા વરુણની પૂજા સત્કર પામીને, પાછા વિદેહ રાજાના યજ્ઞમાં આવી પહોંચ્યા. તેમાંથી અજાણના પિતા કહોડ બોલ્યા કે—હું જે આ બંદીને નાશ કરવા ઇચ્છતો હતો તેને આજ આ મારા પુત્રે વાદવિવાદમાં પરાજય પમાડવારૂપે નાશ કર્યો કરણ એજ માટે મનુષ્યો પુત્ર પ્રાપ્તિની ઇચ્છા કરે છે. હે જનક ! જળ વચરના પુરૂષને જળવાન, મૂર્ખને પડિત તથા વિદ્વાનને પશુ વિદ્વાન પુત્ર થાય છે. હે રાજા ! યુદ્ધમાં તમારા શત્રુઓનાં મસ્તકને સાક્ષાત્ યજ્ઞ તીક્ષ્ણ ધારવાળા કુવાડાએ કરી છેદન કરો. ને તમારૂં સદૈવ કલ્યાણ થાઓ. હે બુધિહિર ! જે પ્રમાણે વિદેહ રાજાને કહીને, કહોડ સર્વ સજ્જાને કહેવા લાગ્યા કે, યજ્ઞમાં જે દેવતાઓનાં આવાહન સામવેદના ગાયનથી થાય છે, તે સર્વ દેવતાઓ આ રાજાના યજ્ઞમાં સાક્ષાત્ હર્ષયુક્ત થઈને, સોમવદ્યોનું પાન કરે તથા પોતપોતાના યજ્ઞ બાંધને પશુ મહત્ત્વ કરે છે. ભોમક કહે છે—હે રાજા ! જે પ્રમાણે જે બાહ્યલોકને પૂર્વે બંદીએ છતી જળમાં નાખી દીધા હતા, તેઓ સર્વ પાછા આવ્યા પછી બંદીએ વિદેહ રાજાની રજા લઈ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાર પછી સર્વ બાહ્યલોકે સત્કર કરેલા અજાણ, પોતાના પિતા કહોડની પૂજા કરીને શ્વેતકેતુ સહિત પાછા પોતાના આશ્રમ પ્રવેશ્યા. કહોડના સાંભળતાં અજાણની ઘાતાએ અજાણને કહ્યું કે, આ નદીમાં સ્નાન કરવાથી મનુષ્યનાં શરીર સરખાં

થાય છે. માટે એનું નામ સમંગા પડ્યું છે; વાસ્તે તું એમાં સ્નાન કર. હે પાંડવ ! એ પ્ર-
માણે પોતાની માતાનાં વચન સાંભળીને, અષ્ટાવકે તે નદીમાં સ્નાન કર્યું, તેનું શરીર તેથી પ્રણ્વં
શ્રેષ્ઠ થયું. હે રાજન ! તે આ સમંગા નદી મહા પવિત્ર છે, જેમાં સ્નાન કરવાથી મનુષ્ય
સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે માટે તમે તમારા બાપાઓ તથા તમારી સ્ત્રી દ્રૌપદી સહિત તેમાં
સ્નાન કરો. હે અન્જનીદત્તા વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા ! હે કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર ! બ્રાહ્મણોએ
જેની ઉપર વિશ્વાસ કર્યો છે એવા અને એકજ પ્રાચરની પવિત્ર કર્મે કરી ભક્તિ કરનારા
તમે તમારા બાપાઓ તથા બ્રાહ્મણો સહિત અહિં અસ્પૃશ્ય રહો પછી મારા સહિત પ્તિન્ન
પવિત્ર સ્થાનો પ્રત્યે જજો.

મત્ર કૌંતેય સહિતો મ્નાત્મિસ્ત્વં સુશોષિતઃ સહચિપ્રેઃ પ્રતીતઃ

પુણ્યાન્યન્યાનિ શુચિકર્મકમત્કિર્મયા સાર્થે ચરિતાસ્યાજમીદ ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायामष्टा-
वक्रीये गुर्जरभाषायां चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

૩૩૩૩૩૩૬૬૬૬૬૬

અધ્યાય ૧૩૫ મો. યવકોત આખ્યાન.

લોમશ ઉવાચ—एषा मधुचिला राजन् समंगा संग्रकाशते

एतत्कर्दमिलं नाम भरतस्याभिषेचनं

લોમશ કહે છે—હે રાજન ! આ સમંગા નદીમાં સ્નાન કરવાથી અષ્ટાવકનું શરીર
સરખું થયું હતું, તે પહેલાં એનું નામ મધુવિલા હતું. અને વળી તેમાં પૂર્વે જરતે સ્નાન
કરવાથી તેનું નામ કર્દમિલ પડ્યું પડ્યું છે. હે પાંડવ ! પૂર્વે વૃત્રાસુરને મારવાથી શોભા વમ-
રનો થયેલો થયિનો પતિ ઇન્દ્ર, આ સમંગા નદીને વિષે સ્નાન કરીને સર્વ પાપથી મુક્ત
થયો છે. હે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ ! આ મૈનાક પર્વતની તલેટીને વિષે વિનસન નામનું ક્ષેત્ર છે.
જ્યાં પૂર્વે અદિતીએ પુત્રની કામનાથી દેવતાઓને હવિષ્ય આપવા સાફ અજ પડ્યાનું હતું.
હે જરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ પાંડવ ! સર્વ પર્વતના રાજા આ મૈનાક પર્વતને વિષે તમે સૌ અદ્ય,
જેથી અપયશની પ્રાપ્તિ કરાવનાર અને કહો ન શકાય એવી અલ્પક્રમીથી મુક્ત થશો. હે
રાજન ! ઋષિઓને પ્રિય એવા આ કનખળ નામના પર્વતો છે. હે યુધિષ્ઠિર ! આ મંગા
નામની શ્રેષ્ઠ નદી વહે છે, જેમાં પૂર્વે સતતકુમાર સિદ્ધિને પામ્યા હતા તેમાં તમે સ્નાન
કરો જેણે કરી સર્વ પાપથી મુક્ત થશો. હે યુધિષ્ઠિર ! આ પવિત્ર નામવાળું અપાહ્લ નામનું
તીર્થ છે. આ ભૃગુનું નામનો પર્વત છે. આ ઉશ્ચી મંગા નામની નદી છે, તેના જળનો
તમે પ્રધાનો સહિત સ્નાન કરો. સ્યૂઝશિરા નામના ઋષિનો મહા રમણીય આશ્રમ અહિં શોભે છે
તમે અહીં માન તથા કોવનો ત્યાગ કરો. હે પાંડુ રાજના પુત્ર ! રૈબ્ય નામના ઋષિનો આ
આશ્રમ ધણો શ્રેષ્ઠ છે, જેમાં પૂર્વે જરદાજનો પુત્ર યવકોત નાથ પામ્યો હતો. યુધિષ્ઠિર પૂછે
છે—હે મુનિ ! આત્મનિષ્ઠાવાન જરદાજ ઋષિ પ્રતાપવાન કેમ થયા હતા ? તેનો પુત્ર યવકોત
કેમ નાથ પામ્યો હતો ? હું એ સર્વે યથાર્થ સાંભળવા ઈચ્છું છું કેમકે તે ઋષિઓનાં દેવતા
સરખાં કર્મ સાંભળવાથી ધણો આનંદ થાય છે.

લોમશ કહે છે—હે ભારત ! જરદાજ તથા રૈબ્યને સખાપણું થયું હતું, તેથી તેઓ
પરસ્પર અત્યંત પ્રીતિયુક્ત થઈ સંગાથે રહેતા હતા. તેમાં રૈબ્યને ઉર્વાવસુ તથા પરવસુ

નામના એ પુત્ર હતા. બરદાજને યવકીત નામનો એક પુત્ર હતો. દેવ્ય પોતાના પુત્રો સહિત મહા વિદ્યાન હતા, અને બરદાજ તપસ્વી હતા તેથી તે બેઠીની કીર્તિ બાસ્થાવસ્થામાંથીજ સર્વત્ર ગદ્ગદ પામી હતી. દવે એક દિવસ યવકીત, પોતાના પિતા તપસ્વી હતા તેથી તેનો કોઇ સત્કાર કરવું ન હતું, અને પુત્રો સહિત દેવ્યનો સર્વ બ્રાહ્મણો સત્કાર કરતા હતા તે જોઇને, મહા બેદયુક્ત તથા ક્રોધયુક્ત થયો. પછી હે પાંડવ ! ને યવકીત, દેવ્યને વેદાદિ સર્વ શાસ્ત્ર આવડે છે, તેથી તેનો સર્વ બ્રાહ્મણો સત્કાર કરે છે ને મારા પિતાને તે આવડતાં નથી, માટે તેનો કોઇ સત્કાર કરવું નથી વારતે મારે સર્વ વેદાદિ શાસ્ત્ર જાણ્યાં એમ નિશ્ચય કરીને બપોરે તપ કરવા લાગ્યો. ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરનાર યવકીત, ગ્રહ પામેલા મોટા અગ્નિએ ફરી પોતાના શરીરને તપાવતાં, ઇંદને મોટા સંતાપ ઉત્પન્ન કરવા લાગ્યો. ત્યાર પછી કેટલેક કાળે ઇંદ્રે યવકીત પાસે આવી તેને પૂછ્યું કે, તું આવડું મોટું તપ શા વારતે કરે છે ? યવકીતે કહ્યું કે—હે દેવતાના મણિએ પૂજા કરેલા ઇંદ્ર ! બ્રાહ્મણોને બધા વચ્ચે પોતાની મેળે વેદાદિ શાસ્ત્ર આવડે તે માટે હું તપ કરું છું. હે પાશ્વસન ! મેં વેદને માટેજ આ તપ કરવાનાં આરંભ કર્યો છે, જેથી હું સર્વ વેદાદિ શાસ્ત્ર જાણવાની ઇચ્છા રાખું છું કેમકે ગુરુ મુખથી જાણવામાં યજ્ઞો કાળ જોઈએ છે. ઇંદ્રે કહ્યું કે, હે બ્રહ્મર્ષિ ! તું જે તપશ્ચર્યા કરવારૂપ રીતિથી વેદ પ્રાપ્ત થાય એમ ઇચ્છે છે, ને રીતિ સારી નથી, તથા દેહનો નાશ કરવાથી ને પ્રાપ્ત થશે નહીં માટે તું પાસે જઇ તેના મુખથી જાણ લોમશ કહે છે—હે બારત ! એ પ્રમાણે યવકીતને કહીને, ઇંદ્ર સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયો ત્યાર પછી તપ કરવામાં મહા સમય યવકીત, વળી પૂર્વની પેઠે તપ કરતાં ઇંદ્રને અત્યંત સંતાપની પ્રાપ્તિ કરવા લાગ્યો એમ અને સાંભળ્યું છે. ત્યારેકે વળી ઇંદ્ર, ઉગ્ર તપ કરતા એવા મહા મુનિ યવકીત પાસે આવીને તેને તપ કરવાથી અટકાવતાં કહેવા લાગ્યો કે—હે બ્રાહ્મણ ! આવું કડીન તપ કરવાથી ઇચ્છિત અર્થ પ્રાપ્ત થવો અશક્ય છે, ને તું આ તપ કરે છે તે વિચારી કરતો નથી. આવી રીતે તપ કરવાથી તને તથા તારા પિતાને વેદ આવડશે ? યવકીતે કહ્યું કે—હે દેવતાના રાજા ઇંદ્ર ! જો તમે મારી ઇચ્છા પ્રમાણે મને વેદની પ્રાપ્તિ નહીં કરાવો તો હું મોટા નિયમયુક્ત થઇ મહા બપોરે તપ કરીશ. હે દેવતાના રાજા ! જો તમે એ માટે સર્વ ઇચ્છિત કામ નહીં કરશો, તો હું મારા શરીરના એકે એક અવયવ કાપીને મહા પ્રજ્વલિત અગ્નિમાં ફેંકીશ.

લોમશ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે મહાત્મા યવકીતનો નિશ્ચય જાણીને મહા બુદ્ધિમાન ઇંદ્ર, તેને તપ કરવાથી નિવૃત્ત કરવા સારૂ પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરી, ક્ષયરોગયુક્ત અનેક વર્ષનું મહા ગ્રહ બ્રાહ્મણનું શરીર ધારણ કરી, રેતીથી ભાગીરથી મંઝામાં પાજ બાંધવા માટે દિવસ તથા રાત્રિને વિગે તેની મુડીઓ બરી તેમાં નાખવા લાગ્યો. ત્યારે કોઇ દિવસે યવકીતે ભાગીરથીમાં રેતીથીજ પાજ બાંધવા વિષે મોટો ચત્ત કરતા હતા એવા તે ગ્રહ બ્રાહ્મણને જોઇને તેનું કાસ્ય કરતાં કહ્યું કે—હે બ્રાહ્મણ ! જો તમે ભાગીરથીમાં નાખ્યા હો, તે આ શું છે ? તમને અહીં શું કંવાની ઇચ્છા છે. તમે જે આ મોટો ચત્ત કરો છો, તે તથા છે. ઇંદ્રે કહ્યું કે—હે બ્રાહ્મણ ! આ મંઝાને ઉતરવામાં મનુષ્યો મહા દુઃખ પામે છે, માટે હું આ રેતીથી તેમાં પાજ બાંધીશ જેથી મંઝા ઉતરતાં કંઈ અડચણ પડશે નહીં યવકીતે કહ્યું કે—હે તપોધન ! મહા વેગવાળી આ ભાગીરથી મંઝામાં પાજ બાંધવાને તમે

સમર્થ નથી માટે એ ઉલ્લેખ કરવાથી નિવૃત્ત થાઓ. ઇંદ્રે કહ્યું કે-જેમ તે વેદની પ્રાપ્તિ થવા સાર તપ કરવાનો ઉલ્લેખ વૃથા કર્યો છે, તેમ મારો પણ આ ઉલ્લેખ વૃથા છે. હે રાજન ! એ પ્રમાણે ઇંદ્રે કહ્યું, ત્યારે યવક્રીતે તેને ઓળખીને કહ્યું કે હે દેવતાના ઇન્દ્ર ! જેમ તમારો આ ગંગામાં પાજ આંધવાનો ઉલ્લેખ વૃથા છે, તેમ મારો વેદની પ્રાપ્તિ થવા સાર તપ કરવાનો ઉલ્લેખ વૃથા છે એમ તમે માનતા હો તો તમને જાણે તેમ કરો; મને બીજાં વરદાન આપો. લોમશ કહે છે-હે રાજન ! એવી રીતે યવક્રીતનાં વચન સાંભળી ઇંદ્રે તેને કહ્યું કે, તારા તેના કહેવા પ્રમાણે તારા પિતા સહિન તને વેદની પ્રાપ્તિ થશે, ને તું બીજાં જ્યારે કામનાની ઇચ્છા કરશે, તે પ્રાપ્ત થશે માટે હવે તારા પિતા પાસે જ. હે ભરત વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા રાજન ! એ પ્રમાણે ઇંદ્ર પાસેથી વરદાન પામી પાછો પોતાના પિતા પાસે આવી યવક્રીતે, પિતાને કહ્યું કે-હે પિતા ! મને તથા તમને વેદ પોતાની મેળે આવડે, એવું મેં વરદાન મેળવ્યું છે માટે વેદ આવડવાથી આપણે બેઉ સૌથી શ્રેષ્ઠ થઈશું. ભરદ્વાજ બોલ્યા કે હે પુત્ર ! તું પોતાને મરિચિત વરદાન પામ્યો માટે તને અર્વ થશે, જેથી વિનાશને પામીશ. આ પ્રસન્નને લક્ષ્મી પૂર્વે દેવતાઓએ જે વાર્તા કહેલી છે, તે હું તને કહું તે સાંભળ. હે પુત્ર ! પૂર્વે મહા પરાક્રમી બ્રહ્મણિ નામે એક મુનિ હતા, તેને પુત્ર નહીં થવાથી મહા ખેદ ઉત્પન્ન થયો હતો. પછી પુત્ર સંબંધી ઉદ્દેશપણાને પામેલા ઋષિ પોતાને અમર પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય એમ માનીને મહા ઉગ્ર તપ કરવા લાગ્યા. કેટલેક દિવસે તેના તપથી પ્રસન્ન થયેલા દેવતાઓએ તેની પાસે આવી કહ્યું કે-હે ઋષિ ! તમે વરદાન માગ્યો. એ પ્રમાણે દેવતાઓનાં વચન સાંભળીને બ્રહ્મણિએ કહ્યું કે-હે દેવતાઓ ! તમે પ્રસન્ન થયા હો તો મને કાંઈ દિવસ નાશ ન પામે એવા પુત્રની પ્રાપ્તિ થાઓ. હે પુત્ર ! એવી રીતનાં બ્રહ્મણિનાં વચન સાંભળીને દેવતાઓએ કહ્યું કે કાંઈ મનુષ્ય મૃત્યુ પામ્યા વગર રહેતું નથી, માટે તને નિમિત્તાયુ પુત્ર થશે. બ્રહ્મણિ બોલ્યો કે-હે દેવતાઓ ! ત્યાં સુધી આ પર્વતો સ્થિર થઈ રહે, ત્યાં સુધી તેમનાં નિમિત્ત આયુષ્યવાન પુત્ર થાય. ભરદ્વાજ કહે છે-હે પુત્ર ! એ પ્રમાણે બ્રહ્મણિનાં વચન સાંભળીને, દેવતાઓ તેના કહેવા પ્રમાણે વરદાન આપી સ્વર્ગે ગયા. બ્રહ્મણિ મુનિને મેધાવી નામનો મહા ક્રોધી પુત્ર થયો, જે પોતાનું આયુષ્ય પર્વત બરાબર સાંભળનારથી અર્ચ્યુક્ત થઈ નિરંતર તપસ્વી બ્રહ્મણેને દુઃખ આપતાં પૃથ્વીને વિષે ફરવા લાગ્યો. તેવામાં એક દિવસ તે બાળકે, મોટી બુદ્ધિવાળા ધનુષાક્ષ નામના મુનિ પાસે જઈ તેનો અપરાધ કર્યો, જેથી મહા ક્રોધ પામી તેણે શાપ આપતાં કહ્યું કે, તું બળીને ભસ્મ થા. એ પ્રમાણે ઋષિએ શાપ આપ્યો પણ તેનો કંઈ પરાભવ થયો નહીં. તે જોઈને ધનુષાક્ષ ઋષિએ પોતાના મનમાં વિચાર કરતાં આ પર્વતો છે ત્યાં સુધી એ મૃત્યુ પામશે નહીં એમ માની પોતાના તપના બળથી પાડાઓ ઉત્પન્ન કર્યા, જેમના વડાથી પર્વતો બોદાઈ ગયા કે તેજ વખતે બ્રહ્મણિનો મેધાવી નામનો પુત્ર મૃત્યુ પામ્યો. મૃત્યુ પામેલા પુત્રને મહણ કરી બ્રહ્મણિ બ્રહ્મણ ધણો વિલાપ કરવા લાગ્યો. જેના વિલાપને જોઈ બીજા બ્રહ્મણે મોટા ખેદયુક્ત થઈ માંહોમાંહી જે વાક્ય કહેવા લાગ્યા, તે હું તને કહું તે સાંભળ. અહ-૪માં જે વખતે હોય તેને મૃત્યુ ધર્મ વગરના દેવતાઓ પણ મટાડવાને સમર્થ નથી. બ્રહ્મણિના પુત્રનું આયુષ્ય પર્વતો બરાબર હતું, તેમનો ધનુષાક્ષ ઋષિએ પાડાઓને ઉત્પન્ન કરી નાશ કરાવ્યો. હે પુત્ર ! બાળકે તપશ્ચર્મા કરીને વરદાન પામે છે, તેથી મહા અર્ચ્યુક્ત થઈ

મેધાવીની પેઠે કંઈ કરી વિનાશ પામે છે માટે તું તેમ કરતો નહિ. આ રૈબ્ય તથા તેના બે પુત્રો મહા પરાક્રમી છે વારતે તું એને ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય તેવું કરીશ માં. એ મહા હીવી છે. યવકીતે કહ્યું કે—હે પિતા ! હું તમારા કહેવા પ્રમાણે કરીશ, જેમ તમે મને માન્ય છે તેમ રૈબ્ય પણ માન્ય છે માટે તમારે ઠંઠ પશુ સંપાત કરવો નહીં. લોમશ કહે છે—હે રાજન ! એ પ્રમાણે પોતાના પિતાને કહીને બધ વચરનો યવકીત બીજા કશિઓને કુપ્ત આપતાં ઉત્પન્ન થતા કુર્ષથી સંતોષ પામતો ન હતો.

उक्त्वा स पितरं रुद्धं यवकीतकुतो भवः

विम्वचनृचीनम्बन. व्यत्यरया मुदा ॥

इति भीमहाभारते द्वावि तीर्थयात्रापूर्वणि लोमशतीर्थे ॥ १३५ ॥
 ક્રીતોપાસ્થાને મુર્જરપાષાયાં પંચત્રિસદધિકશતત્તમોઽધ્યાયઃ ॥ ૧૩૫ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૧૩૬ મે. યવકીત આખ્યાન ચાલુ.

लोमश उवाच—चक्रमात्रः स तदा यवकीतकुतो भवः

अगाम माधवे मासि रैब्याभमपदं प्रति ॥

લોમશ કહે છે—હે રાજન ! પછી બધ વચરનો યવકીત પૃથ્વીને વિષે ફરતાં ફરતાં રૈબ્ય માસમાં રૈબ્યના આશ્રમ નજીક ગયો. તે સમયે પુષ્પ યુક્ત રથે જોને ચોતરફ ફરતાં હતાં એવા તે આશ્રમને વિષે રૈબ્યના પુત્ર પરાવસુની કિન્નરો સરખી સ્વરૂપવાન અને લગ્નવાન સ્ત્રી ફરતી હતી તેને જોઇને, યવકીતે કહ્યું કે—તું મારી પાસે આવ. હે રાજન ! એવાં તેનાં વચન સાંભળી તે સ્ત્રી તેનું શીળ જોઇ તેના શાપથી બધ પામી તેની પાસે ગઇ. પછી યવકીત, તે પરાવસુની સહિત એકાંત વાસ કરીને, પાછો લાંબો ગયો એટલે તે સ્ત્રીએ સમુદ્રમાં સ્નાન કર્યું. પછી થોડીવાર થઇ ત્યારે રૈબ્ય મુનિ પોતાના આશ્રમ પ્રત્યે આવી રૂદન કરતી એવી પોતાના પુત્ર પરાવસુની સ્ત્રીને જોઇ શ્રેષ્ઠ વાણીથી સાંત્વના કરતાં પૂછ્યું કે, તું શા વાતે રડે છે ? હે યુષ્કિર ! એ પ્રમાણે રૈબ્યે પૂછ્યું ત્યારે તે સ્ત્રીએ, પોતાને યવકીતે કહેલાં સર્વ વચન કહી સંભળાવી કહ્યું કે—મેં યવકીતને ના કહી, તોપણ તેણે મારી ઉપર જગાત્કર કર્યો. હે રાજન ! એ પ્રમાણે પોતાના પુત્રની સ્ત્રીના મુખથી યવકીતની દુષ્ટ મેથા સાંભળીને મહા ક્રોધયુક્ત થયેલા રૈબ્યે તેનો નાશ કરવા સાડ પોતાની જટામાંથી એક શિખા કાઢી અગ્નિમાં દોમી કે તેજ વખતે અગ્નિકુંડમાંથી પરાવસુની સ્ત્રીના સરખી સ્વરૂપવાન એક સ્ત્રી ઉત્પન્ન થઇ. તેને જોઇને રૈબ્યે, જટામાંથી બીજી શિખા કાઢી અગ્નિના કુંડમાં દોમી, તેથી બધંકર અર્ધપ્રવાળા અને બીજામણા સ્વરૂપવાળા રાક્ષસ ઉત્પન્ન થયો. પછી અગ્નિકુંડમાંથી ઉત્પન્ન થયેલાં તે બેઉએ રૈબ્ય મુનિને કહ્યું કે, અમે તમારું શું કામ કરીએ ? હે રાજન ! એવાં તેમનાં વચન સાંભળીને ક્રોધ પામેલા રૈબ્યે તેમને કહ્યું કે, તમે યવકીતનો નાશ કરો. હે બહરત ! એ પ્રમાણે રૈબ્યની આગા સાંભળી તે બંને જણ પહોં સાડ એમ કહી યવકીતનો નાશ કરવા સાડ તેની પાસે ગયા. ત્યારે રૈબ્યે, ઉત્પન્ન કયેલી સ્ત્રીપ બે કૃત્વા હતી, તેણે યવકીતને એક પમાડી તેના કમંડળુ હરણુ કર્યું. પછી હાર્ષ મયુ હતું કમંડળુ જેનું એવા બંને અર્ધર્થ યવકીતનો નાશ કરવા સાડ હાથમાં ત્રિશુળ લઇ તેની સામે ડોડ્યો. તે સુમ-

યે મારવાની ઇચ્છાથી હાથમાં ત્રિશુળ લઇ પોતાની સામે ઢોડી આવતા રાક્ષસને જોઇ બચયુક્ત
 થયેલો યવકીત, પોતાના આસન ઉપરથી ઢોડી ડાઘ તળાવ પ્રત્યે ગયો. પણ તેણે તેને જળ
 વિનાનું જોયું. પછી મહા બળને પામેલો તે, પોતાનો અચાવ થવા સાડ અનેક નદિયો પ્રત્યે
 કુર્ચો પણ તેણે તેમને પણ જળ વગરની જોઇ. પછી ત્રિશુળ ધારણ કરેલા બચંકર રા-
 ક્ષસે પીડા પમાડેલો યવકીત, તેનાથી બચયુક્ત થઇ પોતાના પિતાના આશ્રમ પાસે આવી
 તેના અગ્નિહોત્રના સ્થાનમાં પ્રવેશ કરવા લાગ્યો. તે સમયે તે આશ્રમની રક્ષા કરનાર એક
 આંધળો શુદ્ર આશ્રમના દાર આમળ ઉભો હતો, તેણે યજ્ઞાત્કારથી તેને પકડી રાખ્યો,
 તેથી તે ઉભો થઇ રહ્યો. પછી શુદ્રે પકડી રાખેલ યવકીતને જોઇને, તે રાક્ષસે ત્રિશુળનો પ્રહાર
 કર્યો જેથી તેનું હૃદય ભેદ પામ્યું ને તે પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો. ત્યાર પછી એ પ્રમાણે ય-
 વકીતનો નાશ કરીને રાક્ષસ રૈબ્યની પાસે આવ્યો, ને તેની આજ્ઞાથી તે કૃત્વારૂપ સ્ત્રી
 સહિત ત્યાં રહ્યો.

यवक्रीतं स हत्वा तु राक्षसो रैभ्यमागमत्
अनुज्ञातस्तुरैभ्यण तया नार्यासद्वावसत् ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां यवक्री-
तोपाख्याने गुर्जरभाषायां षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

અધ્યાય ૧૩૭ મો. પુત્ર મરણુનો શોક.

लोमश उवाच—भरद्वाजस्तु कौंतेय कृत्वा स्वाध्यायमान्दिकं
समित्कलापमादाय प्रविवेश निजाभ्रमं ॥

લોભશ કહે છે—હે કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર ! ત્યાર પછી ભરદ્વાજે નિત્ય પોતાને કરવાનો બ્રહ્મચર્ય કરીને સમિધના સમૂહ લઈ પોતાના આશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યો. તે સમયે અગ્નિહોત્રના સર્વ અગ્નિ જેમ પૂર્વે ને ઋષિને આવતા જાંઘ પ્રગ્વલિત થતા હતા તેમ તે દિવસ પ્રગ્વલિત થયા નહીં, તે જોઈને ભરદ્વાજે પોતાના આશ્રમની આડી ડરનાર અને દાર પ્રત્યે બેઠેલા આંધળા શૂદ્રને પૂછ્યું કે, હે શૂદ્ર ! જેમ પૂર્વે હું આશ્રમમાં આવતો ત્યારે મને જોઈને સર્વ અગ્નિ પ્રગ્વલિત થતા હતા, તેમ હમણું પ્રગ્વલિત થઈ મને દર્શન કેમ આપતા નથી ? વળી તું પણ આનંદ વગરનો દેખાય છે, માટે આ મારા આશ્રમમાં સર્વ કુશળ છે ? મારો પુત્ર યવકીત, દૈવ્ય પાસે તો ગયો નથી ? મારા મનમાં અનેક સંદેહ ઉત્પન્ન થાય છે, માટે તું મને ખરેખર કહે. શૂદ્ર કહ્યું કે, હે ઋષિ ! મંદ બુદ્ધિવાળો તમારો પુત્ર દૈવ્ય પાસે ગયો હશે, એમાં સંદેહ નહીં, કેમકે તેની પછવાડે ત્રિશૂળ ધારણ કરેલો એક રાક્ષસો દોડી આવતો હતો. જેના બચથી પીડા પામીને યવકીતે પોતાના ગયાવ સાર આ અગ્નિહોત્રના ગૃહમાં પ્રવેશ કરવા માંડ્યો પણ મેં તેને મારી ભુગ્મથી પકડી રાખ્યો. પછી તેજ સમયે રાક્ષસે આવીને તેને ત્રિશૂળનો પ્રહાર કર્યો જેથી તે મૃત્યુ પામી અહીં પડ્યો છે. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે પોતાને અપ્રિય લાગે એવાં શૂદ્રનાં વચન સાંભળીને ભરદ્વાજ, મૃત્યુ પામેલા પોતાના પુત્રને પ્રહણ કરી વિદ્યાપ કરવા લાગ્યો કે હે પુત્ર ! તે આહણેને બધા વચર પોતાની મેળે વેદ આવડે એવી પ્રવ્રજાથી ભરતો માટે તપ કર્યું છે. તું મથગ એવી રીતે મહાત્મા આ

હજોને વિષે સારા વિચારવાળો હતો; પરંતુ પછી વચર અપરાધી ભૂત પ્રાણીઓના અપરાધ કરવા લાગ્યો. મેં તને રૈબ્ય આશ્રમ પ્રત્યે જવાની ના કહી હતી, તોપણ માથાત્ કાળ તથા પગ રાખી સરખા રૈબ્યને જંગલો સારૂ તેના આશ્રમ પ્રત્યે ગયો. દુષ્ટમતિવાળો રૈબ્ય, જુદા અવસ્થાવાળો હું છું તેનો આ એક જ પત્ર છે એમ મને છે, તોપણ કોઈને વચ્ચે મથો. હું રૈબ્ય રૈબ્યના કર્મથીજ પુત્ર સંજ્ઞાથી શોકને પામ્યો છું. હે પુત્ર ! આ પૃથ્વીને વિષે સર્વ મનુષ્યોને પોતાના પ્રાણ બચાવ પ્રિય છે તોપણ તારા વચર દૃ મારા પ્રાણનો ત્યાગ કરીશ. જેમ હું પુત્રના શોકથી મારા દેહનો ત્યાગ કરું છું, તેમ રૈબ્યનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર, વચર અપરાધી તેને જાણી નાશ કરશે. પૃથ્વીને વિષે જે મનુષ્યને પુત્ર થયો નથી તેજ સુખી છે, કેમકે તેને તેના સંજ્ઞાથી કંઈ પણ દુઃખ થતું નથી જેથી સદૈવ સુખ યુક્ત રહી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તે છે. પુત્ર સંજ્ઞાથી શોક કરીને વ્યાકુળ ચિત્ત જેનું હૃદય છે તે, પોતાના ગુરુઆદિ પુણ્યની તથા મિત્રાદિની પણ અવગણ કરે છે માટે તેના કરતાં વધારે પાપિષ્ઠ બીજો કોણ હોય ? મારા સખારૂપ અને મને અત્યંત પ્રિય એવા મારા પુત્રને મેં પૂર્વે કાપ આપ્યો હતો, જેને હું, આજ મૃત્યુ પામેલાં જોઉં છું, માટે મારા સરખા આપતિને પામનાર બીજો કોઈ પણ માણસ જન્મતને વિષે નથી. લોભચ કહે છે—હું ગાળન ! એ પ્રમાણે અનેક તરેહના વિચાર કરીને, ભરદ્વાજ પોતાના પુત્રને અગ્નિસંસ્કાર કર્યો. પછી ત્યારે તે અગ્નિ વૃદ્ધિ પામ્યો ત્યારે પોતે પણ તેમાં પ્રવેશ કર્યો.

विलप्यैवं बहुविधं भरद्वाजोऽदहत्सुतं

सुसमिद्धं ततः पश्चात् प्रविवेश इताशनं ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि कौमस्तोत्रવાનાય
યવક્રીતોપાસ્યાને ગુર્જરભાષાયાં સ્તુતિર્નિર્દયિકસ્તત્તમોઽધ્યાયઃ ॥ ૧૩૭ ॥

અધ્યાય ૧૩૮ મો. યવક્રીત આખ્યાન ચાલુ.

કૌમસ્ત કથાચ્છન્નતસ્મિન્નય કાલે તુ વૃહદ્વ્યુમ્નો મ પિતાતઃ

સ્થાનં તેજે મહામાનો રૈબ્યયાઝ્યઃ પ્રતાપલાઙ્ક ॥

લોભચ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! હવે એવા સમયને વિષે રૈબ્ય મુનિએ યજ્ઞ કરાવવા લાયક મહા પ્રતાપી પૃથ્વીના પતિ ભાગ્યશાળી બૃહદ્વ્યુમ્નને યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છા થઈ, પછી તેણે યજ્ઞ કરાવવા સારૂ પોતાના પુરોહિત રૈબ્ય મુનિ પાસે આવી તેના પુત્ર અર્વાવસુની માગણી કરી. હે કુંતીના પુત્ર ! રૈબ્યની આજ્ઞાથી તે બેઉ ભાઈએ બૃહદ્વ્યુમ્ન રાત્રને યજ્ઞ કરાવવા સારૂ યજ્ઞમંડપ પ્રત્યે ગયા તે રૈબ્ય તથા પરાવસુની આં, એ બેઉ પોતાના આશ્રમમાં રહ્યાં. હવે યજ્ઞ પૂરો નહીં થયો હતો તે પરાવસુને પોતાની સ્ત્રીને જંગલની ઘરછા થઈ તેથી તે પોતાના ગુરુ પ્રત્યે જતો હતો ત્યારે રસ્તામાં તેણે, ઝાળિયાર ધૂમનું ચર્મ જોડીને વનમાં ફરતા એવા પોતાના પિતા રૈબ્ય મુનિને જોયા. તે વખતે રાત્રિનો પાછલો પ્રહર હતો તેથી અંધકારને લીધે તે ધૂમ છે એમ માનીને તેણે, પોતાના જવાબ સારૂ તેનો નાશ કર્યો. હે ભારત ! પરાવસુએ, પોતાના પિતા હતા એમ અંધર પડવાથી મહા ખેદયુક્ત થઈ તેનું સર્વ પ્રિય કાર્ય કર્યું. પરાવસુ, પાછો બૃહદ્વ્યુમ્ન રાત્રના યજ્ઞમંડપ પ્રત્યે આવીને પોતાના

બાપ અર્વાવસુને કહેવા લાગ્યો કે, તું એકલો આ યજ્ઞ કરાવવા સમર્થ નથી, ને મેં આમજ્ઞા પિતાને મૃગના જરોંસાથી માથો છે માટે હું તે બ્રહ્મહત્યાના દોષથી મુક્ત, તેવી રીતે તું વ્રત કર ને હું એકલો આ રાજનને યજ્ઞ કરાવીશ. અર્વાવસુએ કહ્યું કે, તું શુદ્ધિમાન આ બૃહદ્રુગ્ન રાજનને યજ્ઞ કરાવ. હું, જેવી રીતે તું પિતાનો નાશ કરવારૂપ બ્રહ્મહત્યાના દોષથી મુક્ત થઈશ, તેવી રીતે વ્રત કરીશ. લોમશ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે કહીને અર્વાવસુ, પરાવસુને તે દોષથી મુક્ત કરવા સારૂ વ્રત કરવા માટે યજ્ઞમંડપમાંથી ચાલી નીકળ્યો. બ્રહ્મહત્યાના દોષને નિવૃત્ત કરે એવું વ્રત પરિપૂર્ણ કરી પાછો યજ્ઞમંડપ પ્રત્યે આગ્યો. તેને જોઈને પરાવસુએ હર્ષયુક્ત થઈ બૃહદ્રુગ્ન રાજનને કહ્યું કે હે રાજન ! આ અર્વાવસુ બ્રહ્મહત્યાના દોષ યુક્ત છે, માટે યજ્ઞ જોવા લાયક નથી. કદી જોશે તો તેનાથી તને પીડાની પ્રાપ્તિ થશે. લોમશ કહે છે—હે રાજન ! એવાં પરાવસુનાં વચન સાંભળીને બૃહદ્રુગ્ન રાજનએ પોતાના ચાકરોને આજ્ઞા આપી કે, તમારે અર્વાવસુને યજ્ઞમંડપમાં પ્રવેશ કરવા દેવો નહીં. બૃહદ્રુગ્નની આજ્ઞાથી તે સર્વ ચાકરોએ અર્વાવસુની પાસે આવી કહ્યું કે, તમે બ્રહ્મહત્યાના દોષયુક્ત છો માટે તમારે યજ્ઞમંડપમાં પ્રવેશ કરવો નહીં. એ પ્રમાણે તેમનાં વચન સાંભળીને અર્વાવસુ બોલ્યો કે, મેં એ બ્રહ્મહત્યા કરી નથી. હે રાજન ! એ પ્રમાણે અર્વાવસુ, બૃહદ્રુગ્ન રાજનના ચાકરોને વારંવાર કહેતો હતો ને તેઓ તેને તેજ બ્રહ્મહત્યા કરી છે એમ વારંવાર કહેતા હતા. અર્વાવસુએ તેમને કહ્યું કે, બ્રહ્મહત્યા તો મારા બાપ પરાવસુએ કરી છે, તે પોતાના દોષને જાણતો નથી. મેં તો વ્રત કરીને તેને બ્રહ્મહત્યાના દોષથી મુક્ત કર્યો છે.

હે રાજન ! એ પ્રમાણે અર્વાવસુએ કહ્યું તોપણ બૃહદ્રુગ્ન રાજનના ચાકરોએ તેનાં વચનને માન્ય નહીં કરીને કહ્યું કે—તું જોડું બોલે છે, તેજ બ્રહ્મહત્યારૂપ દોષ કર્યો છે. હે ભારત ! પછી એ પ્રમાણે તેમનાં વચન સાંભળીને અર્વાવસુ કંઈ પણ નહીં બોલતાં ત્યાંથી તપ કરવા સારૂ વનમાં ચાલી નીકળ્યો. પછી વનમાં જઈને સૂર્યના આશ્રયવાળા અર્વાવસુએ તેની ઉપર ઉગ્ર તપ કરતાં વેદ સરખા તેનીજ સ્તુતિના નવીન મંત્રો રચ્યા. ત્યારે તે જાણીને સૂર્યે, પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ હાથ તેના આશ્રમ પ્રત્યે આવી તેને જોયો. પોતાનું દર્શન થયું આપ્યું. લોમશ કહે છે—હે રાજન ! અર્વાવસુના તપશ્ચર્યારૂપ કર્મે કરી પ્રસન્ન થયેલા સર્વ દેવતાઓએ તેનો પક્ષ કરીને પરાવસુને યજ્ઞ કરાવવાથી નિવૃત્ત કર્યો અને તેને વરદાન માગવાનું કહ્યું. ત્યારે અર્વાવસુએ વરદાન માગતાં કહ્યું કે હે દેવતાઓ ! મારા પિતા મૃત્યુ પામ્યા છે તે જીવતા થાય, તેને મારા બાપ પરાવસુએ નાશ કર્યા તેની ખબર ન પડે, તમેજે મારા બાપને યજ્ઞ કરાવવાથી નિવૃત્ત કર્યો, તે પાછો તે કરાવવા યોગ્ય થાય. બરદાન લઈ યવકીત જીવતા થાય અને મેં નવીન વેદ કર્યો છે તેમાં જે ધર્મ કલા છે, તે જન્મતમાં માન્ય થાય, એ વરદાન હું માગું છું. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે અર્વાવસુએ વરદાન માગ્યાં તે સાંભળીને દેવતાઓએ તારા કહેવા પ્રમાણે યાઓ, એમ તેને કહી બીજાં પણ કેટલાક વરદાન આપ્યાં. દેવતાઓના કહેવાથી રૂબ, બરદાન તથા યવકીત જીવતા થઈ ત્યાં આગ્યા. તે સમયે યવકીતે અગ્નિ આદિ દેવતાઓને કહ્યું કે—હે દેવતાઓ ! હું વેદ જાણું છું, મેં અનેક વ્રત કર્યાં છે તો પણ રૂબ અગ્નિમાં પોતાની શિખા ઢોમીને સંલગ્ન થઈ જઈ અને મારવા કેમ સમર્થ થયા. દેવતાઓએ કહ્યું કે—હે યવકીત ! તું જેવી રીતે કહે છે તેવી

રીતે કાંઈ કર માં, કેમકે યુદ્ધ મુખથી બળ્યા વગર સુખે કરી વેદ તેં ગળ્યા છે ને રૂબે મોટા દુઃખથી યુદ્ધની સેવા કરીને તેનાથી વેદ યજ્ઞે કાળે ગળ્યા છે. લોભક કહે છે—હે રાજા ! અં પ્રજાણે વચકીતને કહીને ઇદ્રાદિ સર્વ દેવતાઓ સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા. હે રાજાઓમાં સિંહકૃપ ! સદૈવ રૂબે પુણ્યવાળાં વૃક્ષોવાળું મહા પવિત્ર આ આશ્રમ રૂબે મુનિનું છે તેમાં તમે નિવાસ કરો જેથી સર્વ પાપથી મુક્ત થાઓ.

આશ્રમસ્તથ્ય પુણ્યોયં સદા પુણ્યકલ્પમઃ

અગ્રોપ્ય રાજશાર્દૂલ સર્વપાપં પ્રમોહયસિ ॥

इति श्री महाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां
यवकीताय कृपाने मुर्जरभाषायाમष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १३८ ॥

—३३३३३३३३—

અધ્યાય ૧૩૮ મો. કૈલાસની યાત્રા.

लोमश उवाच—उशीरबीजं मैनाकं गिरि श्रेतं च भारत

सप्ततीतीति कांत्य कालशैलं च पार्थिव ॥

લોમશ કહે છે—હે કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર ! તમે ઉશીરગીચ, મૈનાક, શ્વેત તથા કાળ નામના પર્વતોને ઉદ્ધવન કર્યા છે. હે ભરતવંશમાં શ્રેષ્ઠ ! સાત જેના પ્રવાહ છે એવી આ મંજા શોભે છે. જ્યાં અગ્નિ સદૈવ પ્રકાશમાન રહે છે એવું સાક્ષાત્ નારાયણનું મહા પવિત્ર સ્થાન છે, જેને મનુષ્યો જોવા સમર્થ નથી માટે તમે સ્થિર સમાધિ કરો, જેથી બીજાં પણ સર્વ તીર્થોને જોશો. હે કુંતીના પુત્ર ! તમે કાળ પર્વતને ઉદ્ધવન કર્યો છે, માટે હવે નજીક આવેલા દેવતાઓને કીડા કરવાનાં સ્થાનોને જોશો. આજ આપણે સદૈવ વર્ષુવાળા મંદરાચળ પર્વત પ્રત્યે જતા રવાને થઈશું, જ્યાં મહિષાસુર નામે યક્ષ તથા યક્ષના રાજા કુમેર રહે છે, ત્યાં જલદી મતિ કરનાર અઠ્યાશી હજાર મંધર્વો. અનેક સ્વરૂપવાળા અને અનેક પ્રકારનાં આયુધ ધારણ કરનારા કિપુરો તથા યક્ષો સર્વ યક્ષમાં શ્રેષ્ઠ મહિષાસુરની ઉપાસના કરે છે, વાયુ સરખી ગતિવાળા તેઓની સમૃદ્ધિ ધણી છે, જેઓ દેવતાના રાજા ઇન્દ્રને પણ સ્વર્ગથી બદ કરવા અર્થ છે. તેઓએ રક્ષા કરેલા અને કાષ્ટ મનુષ્યથી દુઃખે કરીને પણ ન જઈ શકાય એવા અનેક પર્વતો છે, માટે તમે સ્થિરચિત્ત થાઓ. વળી ત્યાં કુમેરના પ્રધાનો તથા મિત્રો મહા બળંકર રાક્ષસો છે, જેની સાથે આજ આપણને સથાગમ થશે માટે તમે સાવચેતાઈ રાખો. હે ભારત ! જેની નજીક જોરના વૃક્ષનું વન છે એવો જ યોજન પર્વત ઉંચો કૈલાસ નામનો પર્વત છે, જેને વિષે દેવતાઓ સદૈવ આવે છે તથા જ્યાં અશ્વત્થ યક્ષ, રાક્ષસ, કિન્નર, નાગ, પક્ષી તથા મંધર્વ રહે છે. મેં તથા બીજાંને રક્ષા કરેલા તમે સ્વધર્મનિષ્ઠ થઈ ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખીને તે પર્વતો ઉપર ગયો. હે રાજા ! વરુણ, યમ, મંજાણ, યમુનાણ, પર્વતો, અશ્વિનિકુમારો સહિત યોગજ્ઞપ્રયાસ વાયુ, નદીઓ તથા તળાવો તમારું કલ્યાણ કરો. હે મોટી કાંતિવાળા રાજા ! સર્વ દેવતાઓ આઠ વસુઓ અને અસુરોથી તમારું કલ્યાણ થાઓ. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રજાણે યુધિષ્ઠિરને કહી લોમશ ત્રપિ મંજાની પ્રાર્થના કરતાં કહેવા લાગ્યા કે—હે મંજા ! હું ઈન્દ્રના નાજુબ સુવર્ણ સરખા વર્ષુવાળા મેર પર્વતથી ઉતરતા તમારા વેચને સાંભળું

હું. અજમીઠના વંશમાં પ્રેમ આ યુધિષ્ઠિર રાજની સર્વ પર્વતોને વિષે તમે રક્ષા કરો, કેમકે આ રાજ સર્વ પર્વતો ઉપર ચઢવા ઇચ્છે છે માટે એને સુખની પ્રાપ્તિ કરો. હે રાજન ! એ પ્રમાણે જંગમની પ્રાર્થના કરીને લોમશે યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે, હે પાંડવ ! તમે સાવધ બા-
ઓ. એ પ્રમાણે લોમશ ઋષિના વચન સાંભળીને યુધિષ્ઠિર રાજએ પોતાની સાથેના પુરૂષોને કહ્યું કે લોમશ ઋષિનો સંબંધ અપૂર્વ છે, માટે સૌએ માફસતા રહિત પણ દ્રૌપદીની રક્ષા કરવી કેમકે હવે તો પહાડી દેશ આવ્યો છે. સાવચેતાપ રાખી સર્વે ચાલવું. વૈશંપાયન કહે છે એ પ્રમાણે સર્વ પુરૂષોને કહી યુધિષ્ઠિર રાજએ બીમસેનને કહ્યું કે હે બીમસેન ! તમે દ્રૌપદીની રક્ષા કરવામાં સાવચેતાપ રાખજો, કેમકે એ હમણાં અર્જુન નથી માટે જ્યારે બચતો વખત આવે છે ત્યારે તમારો આશ્રય રાખે છે. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે બીમસેનને કહીને મહાત્મા યુધિષ્ઠિર રાજએ, નકુળ તથા સહદેવની પાસે આવી તેમના મસ્તકના કેશ ઝુંધી શરીર ઉપર પોતાનો હાથ ફેરવી તેમને મદમદ કંઠથી કહ્યું કે, તમે બધ પામશો નહીં માફસતા રહિત થઇને ચાલો.

ततो महात्मा सयमौ समेत्य मूर्धन्युपाघ्राय विमुञ्च्य गात्रे

उवाच तौ बाष्पकलं स राजा मामैष्टमागच्छन्तस्तदा ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां कैलासा-
दिगिरिप्रवेशे गुर्जरभाषायां मूनचत्वारिंशदधिकसप्तमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥

અધ્યાય ૧૪૦ એ. ગંધમાદન પ્રતિગમન.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—અંગર્હિતાદિ ભૂતાનિ બલવંતિ મહાંતિ ચ

અગ્નિના તપસા ચૈવ શક્યં ગંતું વૃકોદર ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે વૃકોદર બીમસેન ! દૈવાસ પર્વતમાં મોટા જળવાન સિંહાદિ પ્રાણી-
ઓ ગુમ રહે છે માટે તે પર્વતમાં મનુષ્યે અગ્નિ લઇને અથવા તપના બળે કરી જવાય
એમ છે. હે કુંતીના પુત્ર ! તું તારા જળના આશ્રયથી કુત્રા તથા તૃપાને નિવૃત્ત કરી પ-
ગકમ અને યથેના આશ્રય કર. હે બીમસેન ! દૈવાસ પર્વત સંબંધી લોમશ ઋષિએ કહેલાં
વાક્ય તેં સાંભળ્યાં છે માટે દ્રૌપદીથી તે પર્વત પ્રત્યે કેમ જઇ શકશે ? તે સંબંધી તું
તારી બુદ્ધિથી વિચાર કર. હે સમર્થ ! આ સહદેવ, ધૌન્યાયાય, સારથિઓ, રસોષ્ઠયાઓ,
નોકરો રથો, અર્થો તથા રસ્તાના કલેશને સહન નહીં કરી શકે એવા બ્રાહ્મણો સહિત તું
દૈવાસ પર્વત પ્રત્યે જવાથી નિવૃત્ત થા. થોડો આહાર કરનાર અને સ્થિર વ્રતવાન હું, નકુળ
તથા લોમશ ઋષિ, તથા જળ્ય દૈવાસ પર્વત પ્રત્યે જઇશું; તું અમારા આવવાની વાટ
જોતો તથા દ્રૌપદીની રક્ષા કરતો તું અમે આવીએ ત્યાં સુધી અહીં જંગમદારને વિષે રહે.
બીમસેન બોલ્યા કે, હે ભારત ! શ્રમે કરી પીડા પામેલી અને દુઃખયુક્ત આ દુપદ રાજની
પુત્રી દ્રૌપદી, હું જઇશ તો અર્જુન ક્યાંય પણ મળશે એવી ઇચ્છા રાખે છે. હે જ્યેષ્ઠ બં-
ધુ ! તમને યુદ્ધમાંથી કદો બધ પામીને પાછા નહીં ફરનાર એવા મહાત્મા અર્જુનને નહીં
દેખાવાથી ક્યાંએ પ્રીતિની પ્રાપ્તિ થતી નથી ત્યારે મને, સહદેવને તથા દ્રૌપદીને તેના વચર
પ્રાપ્તિ કેમ થાય ! બ્રાહ્મણો, ચાકરો, સારથિઓ તથા રસોષ્ઠયાઓ જોને તમારે રાખવા મરણ

હોય તે સૌ જાણે રહે, પણ હું તથા પતિવતા ધર્મવાળા દ્રૌપદી, જેમાં યજ્ઞ રાક્ષસો રહે છે એવા અને જેને વિષે કૃષ્ણે કરીને પણ ન જઈ શકાય એવા પર્વતને વિષે તમને એક શા જવા દેવા ઇચ્છતા નથી. હે પુરુષોમાં સિંહરૂપ ! હું તમારા વચ્ચે અહીં રહેવા ઇચ્છું છું, રાજન ! જેમ અને તમારામાં પ્રીતિ છે તેમજ આ સહદેવને પણ તમારામાં પ્રીતિ છે માટે તે પણ હહી તમારા વચ્ચે અહીં રહેવા ઇચ્છે છે નહીં. એ હું સત્ય કહું છું, કારણ એના મનનો અભિપ્રાય હું જાણું છું. હે મહારાજ ! અમને સર્વને અર્જુન મળે એવી ઇચ્છા છે, માટે આપણે સૌ સાથે જઈએ. જો ધણી ગુહાઓવાળા પર્વત પ્રત્યે રહે કરીને નહીં જઈ શકાય તો આપણે પગે ચાલીને જઈશું; પણ તમે કશી વાતે કુમન થાઓ માં. જે જે સ્થળને વિષે દ્રૌપદી ચાલી નહીં શકે, ત્યાં ત્યાં હું એને વહન કરીશ એવા મારો વિચાર છે માટે તમે કંઈ પણ ચિંતા કરો નહીં. વળી શ્રેષ્ઠ, કુમાર અવરથવાળા માદ્રીના પુત્ર આ નકુળ તથા સહદેવ ત્યાં ચાલવા સમર્થ થશે નહીં, ત્યાં હું તેમને પણ ઉચ્ચકી સહ કરીશુ માર્ગને વિષે મગન કરીશ. યુધિષ્ઠિર બોલ્યા કે હે બીમસેન ! આવી રીતે બોલતા એવા તારું બળ ત્રિદિ પામે. તું મોટા યજ્ઞવાળા પાંચાલ દેશના રાજા દ્રુપદની પુત્રી દ્રૌપદીને તથા નકુળ અને સહદેવને વહન કરવા મરજી રાખે છે માટે તારું કલ્યાણ થાઓ અને તારાં બળ, યજ્ઞ, ધર્મ તથા કીર્તિ ત્રિદિ પામે. વળી તું દ્રૌપદી સહિત નકુળ તથા સહદેવને કહીશુ માર્ગને વિષે વહન કરવામાં ઉત્સાહ રાખે છે, માટે તેમાં તને ધ્યાનિ તથા કંઈ પણ પરાજય થાઓ માં.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે પરસ્પર વાતો કરતા એવા બીમસેન તથા યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળીને દ્રૌપદી બોલ્યા કે હે બીરત ! હું તમારી સંજાએ આવીશ, તમારે મારે વિષે કંઈ પણ સંતાપ કરવો નહીં. લોમશ બોલ્યા કે, હે કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર ! મંથમાદન પર્વત પ્રત્યે મનુષ્યથી તપશ્ચર્યાએ કરી જઈ શકાય છે તે પર્વત પ્રત્યે નકુલ, સહદેવ, બીમસેન, દ્રૌપદી, તમે તથા હું આપણે મૌએ તપે કરીને જઈશું; આપણને ત્યાં અર્જુનનો મેગાપ થશે. વૈશંપાયન કહે છે કે એ પ્રમાણે પરસ્પર વાતો કરતા એવા પાંડવો, સુભાદુ રાજાના ધણા સહિત તથા અશ્વોવાળા કિરાત, તંમણ અને પુલિંદ નામની જાતિના મનુષ્યો ધણા રહેવાથી અતિ સાંકડા, જેમાં દેવતાઓ સદૈવ રહે છે એવા, હિમાદ્રિ પર્વત જેને વિષે છે એવા તથા અનેક અદ્ભુત આશ્ચર્યવાળા દેશને જોઈને ધણા હર્ષયુક્ત થયા. હે જનમેજય ! સુભાદુ રાજાએ, પોતાના દેશમાં આવેલા પાંડવોને જોઈ નેમની સામે આવી નેમનો પૂર્ણાદિ સત્કાર કર્યો. પછી સત્કાર પામેલા સર્વ પાંડવો એક દિવસ તે રાજાને ત્યાં રહી બીજે દિવસે સૂર્યનો ભિલ થયે; તે વખતે પોતાના ઇંદ્ર સેનાદિ આકરો, રસોષિયાઓ, માર્ગના બોમિયાઓ તથા દ્રૌપદીનાં કેટલાંક સાહિત્યોની રક્ષા કરવા સાર તે રાજાને સોંપી પગે કરી હિમાદ્રિ પર્વત પ્રત્યે જવા માટે રવાને થયા. હે રાજન ! અર્જુનને મળવાની કામનાથી હર્ષ પામેલા સર્વ પાંડવો દ્રૌપદી સહિત તે દેશથી આસ્તે આસ્તે આશ્રય માગવા લાગ્યા.

તે શબ્દે: પ્રાગ્વચસ્તર્થે કૃષ્ણવા સ્ત પાદવા:

તસ્માદેવાત્ સહજા પ્ર કામા ધર્મઞ્ચ ॥

नास्ति भूतस्य नाशो वै पश्यतास्मान्बन्धनेष्वरान् ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે-હે બીમ ! હે નકુલ ! હે દ્રેવ ! હે પાંચાલિ ! હું કહું તે સાંભળો. હજી આપણા પૂર્વ કર્મનો વિનાશ થયો નથી કેમકે આપણે વનને વિષે ક્રોધે છીએ તે તમે જુઓ, આપણે પરસ્પર દુર્મન તથા મહા ક્રોધયુક્ત છીએ એમ કહીએ છીએ, વળી અર્જુન પ્રાપ્ત થાય એવી ઇચ્છાથી ન જઈ શકાય એવા માર્ગને વિષે જન્ય છે. હજી હું આપણી નજીક આવેલા અર્જુનને જોતો નથી માટે તે મારા શરીરને જેમ અગ્નિ રૂપે બાળે તેમ બાળે છે. અર્જુનનાં દર્શનની તૃષ્ણાવાળા અને પોતાથી ન્હાના એવા ભાઈઓ સહિત વનમાં ફરતા એવા મને એક તો સભામાં દુઃશાસને દ્રૌપદીના કેશને ગ્રહણ કર્યા હતા તે તથા અર્જુન વિરોધ મોટો તાપ ઉત્પન્ન કરે છે. હે વૃકોદર ! આ નકુળથી પ્રથમ જન્મેલા, અમણિત પરાક્રમવાળા, યુદ્ધમાં દ્રોણથી ન જીતાય એવા અને ભયંકર ધનુષ્યવાળા અર્જુનને હું દેખતો નથી, માટે તાપ પામું છું, હું તમારા સૌ સહિત કેવળ તેની પ્રાપ્તિ થાય એવી ઇચ્છાથીજ મહા પવિત્ર અને રમણીય એવાં તીર્થોને વિષે ભ્રમણ કરું છું. હે બીમસેન ! મને મહા શરવીર અને સત્યવાદી અર્જુનને જોએ પાંચ વર્ષ થવા આવ્યાં, પણ હજી હું તેને દેખતો નથી માટેજ તાપ પામું છું. હે પરાક્રમી બીમસેન ! સુંદર સ્વરૂપવાન, સિંહ સરખી પરાક્રમયુક્ત ગતિ કરનાર, ગોઠણ સુધી નીચી બુજવાળા, અભવિષ્ઠા મેળવી છે જેણે એવા યુદ્ધમાં ચતુર, ધનુષ્ય ધરનાર પુરોમાં જેના સરખા બીજે કાંઈ નથી એવા શત્રુના સમૂહને વિષે ફરનાર, શત્રુઓનો નાશ કરતી વખતે કાળ સરખા કોપી, હસ્તિની પેઠે મદ્દ કરે છે જેને એવા સિંહના સરખી કાંધવાળા, પરાક્રમ તથા સ્વરૂપની શોભાએ કરી ઇંદ્રથી અન્યૂન, નકુળ તથા સહદેવથી પ્રથમ જન્મેલા, સદૈવ વર્ણના અશ્વ છે જેના એવા અને અસંખ્ય પરાક્રમવાળા અર્જુનને જોતો નથી તેથી હું તાપ પામું છું. અપરાક્રમી પુરુષ કદી આરૂંપ દરે તોપણ જેને સદૈવ ક્ષમા રહે છે, સારી રીતે વર્તવાથી નિર્ભય થયેલા પુરુષોને સુખ આપનાર, કપટમાં પ્રવ્રજ થયેલો અને માયાએ કરી પ્રહાર કરવા સારૂ કદી ઇંદ્ર આવ્યો હોય તોપણ તેને મૃત્યુની પ્રાપ્તિ કરવા નં વિષના સરખો, શરણ આવેલા શત્રુને પણ અભય આપનાર, ફરપણાથી રહિત પ્રતાપી બહુ શક્તિમાન મહા બળવાન આપણ સર્વને આશ્રયરૂપ, શત્રુઓનો નાશ કરનાર, રાજાઓ પાસેથી તેમને જીતે અનેક રત્નો હસ્તે કરનાર અર્જુન ક્યાં છે. ! હે બીમસેન ! જે રત્નો હમણાં દુર્યોધનને પ્રાપ્ત થયાં છે, તે રત્નો પૂર્વે મને જેના પરાક્રમથી પ્રાપ્ત થયાં હતાં એવા, જેની બુજના પ્રતાપથી મને ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ, દિવ્ય અને રત્નમય સભાની પ્રાપ્તિ થઈ હતી એવા શ્રીકૃષ્ણ સરખા પરાક્રમી, યુદ્ધમાં સહસ્રાર્જુન સમાન મહા વીર્યવાન શ્રી બળદેવજીની, અજેય એવા તારી, તથા શ્રીકૃષ્ણની પછવાડે પોતાના પરાક્રમથી જનાર, બળ તથા પ્રભાવને વિષે ઇંદ્ર સરખા, ગનિની વિષે વાયુ

સરખા, મુખની શાભાને વિષે ચંદ્ર સરખા, કાંધને વિષે સાહ્યાત મૃત્યુ સમાન તથા પુરુષોર્મ સિંહરૂપ અભુનની તપાસ કરવાની ઇચ્છાથી આપણે સો બ્યાં મોટાં બારનાં ટુંકાનું વન અને નરનારાયણનું આશ્રમ છે, તથા યજ્ઞા રહે છે એવા મંથમાદન પવંત પ્રત્યે જઈશું અને તેની શોધાને જોઈશું. હે બોમસેન ! જે પવંત ઉપર રાક્ષસોએ સેવન કરેલી રમણીય કુબેરની તથાવડી છે, તે પવંત પ્રત્યે આપણે મોટા તાપને મહન કરતા પમે આદોને જઈશું; કેમકે તેની ઉપર વાહનોથી જઈ સહાય તેમ નથી. વળી બ્યાં કુર સ્વભાવવાળા તથા ક્ષાંતિ વગરના પુરુષોથી ન જઈ સહાય એવા પવંત પ્રત્યે આયુધ ધારણ કરેલા આપણે મોટા વ્રતવાળા બ્રાહ્મણો સહિત અભુનને શોધવાની ઇચ્છાથી જઈશું, હે વ્રકોદર ! જે પવંતને વિષે અપવિત્ર મનવાળા પુરુષોને મહિમા મચ્છર, સિંહ, વ્યાધ તથા જનજંતુઓ પરાભવ કરે છે, પણ પવિત્ર મનવાળા પુરુષને પરાભવ કરતાં નથી, તે મંથમાદન પ્રત્યે પવિત્ર અંતઃકરણવાળા, નિયમ પ્રમાણે આહાર કરનાર તથા અભુનને દેખવાની ઇચ્છાવાળા આપણે જઈશું.

તે વયં નિયતાત્માનઃ પર્વતં ગંધમાદનં

પ્રવેશ્યામો મિતાહારા ધનંજયવિદુસવઃ ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां गंध-
मादनमेष्ये गुर्जरभाषायां मेकचत्वारिंशदधिकसप्ततप्तमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૧૪૨ મો. વરાહતીર્થ કથા.

लोमश उवाच—ब्रह्मरः पर्वताः सर्वे नद्यः सपुरकानवाः

तो न नि चैव भीमंति स्पृष्टं च सखिर्हं कटे ॥

લોમશ કહે છે—હે પાંડવો ! તમેએ મંદરાચળ વગરના સર્વ પર્વતો, નદિયો, સહેરો, વનો તથા રમણીય તીર્થોને જોયાં અને તેનાં જળનો હાથે કરી સ્પર્શ પણ કર્યો. આ માર્ગ દિવ્ય મંદરાચળ પર્વત તરફ જાય છે, માટે તમે રિશરતાયુક્ત થાઓ તથા ઉદ્દેશપણાને છોડી દો. તમારે જેમાં દેવતાઓ તથા પવિત્ર કર્મવાળા ઋષિઓ રહે છે એવા પર્વત પ્રત્યે જવું છે. આ ઐશ જળવાળી, મહા પવિત્ર ગદરીકાશ્રમમાં ઉત્પન્ન થયેલી તથા દેવર્ષિના સમૂહ સેવન કરેલી અશ્વત્થા નામની ગંગા પ્રવાહરૂપે ગતિ કરે છે, જેનું મહાત્મા વાલ્મીકિ-ય ઋષિઓ નિરંતર સેવન કરે છે તથા જેની મહાત્મા મંથવો પ્રાર્થના કરે છે. વળી આ અશ્વત્થા ગંગાની પાસે મરીચિ, પુલહ, ભૃગુ તથા અંગિરા ઋષિઓ ઐશ સ્વરથી સામવે-હનું ગાયન કરે છે. અહીં મરૂદમણે સહિત ઇંદ્ર નિત્ય પોતાનું આન્હક કરે છે, તે સમયે તેની સાખ દેવતાઓ તથા અશ્વિનિકુમારો પરિચર્યા કરે છે. મૂર્ધ સહિત ચંદ્ર તથા મહો સહિત નક્ષત્રો, જ્યોત્ષ્માં દિવસ અને રાત્રિનો વિભાગ કરતાં આ નદી પ્રત્યે ગતિ કરે છે; જેના જળને મહાદેવજી ગંગાદારને વિષે પોતાની જટામાં ધારણ કરે છે. તેથી સર્વ જ્યોત્ષ્માં રિશ્વતિ જાય છે માટે હે રાજન ! તમે મહાન્ ઐશ આ નદી પ્રત્યે જઈ પોતાના મનને રિશ્વર રાખીને તેને નમસ્કાર કરો. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે મહાત્મા લોમશ ઋષિનાં વાક્ય સાંભળીને સર્વ પાંડવોએ અશ્વત્થા ગંગા પાસે જઈ તેને નમસ્કાર કર્યા. પછી પાંડવો પોતાની સાથેના સર્વ ઋષિઓ સહિત ત્યાંથી આજળા આદ્યા, ત્યારે

રસ્તાને વિષે છેંટથી પ્રકાશમાન દેખાતા મેં પવત સરખા સંદેહ તથા સર્વ દિશાઓમાં વિખરાયલા પર્વત સરખા દોષ પદાર્થને જોઇને, તે સાંજની લોમશ ઋષિને પૂછવા લાગ્યા. લોમશે તેમને કહ્યું કે—હે પાંડુરાજના પુત્રા ! હું તમને વાક્ય કહું તે સાંભળો—હે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ રાજન ! તમે દૈવાસ પવતના શિખર સરખા શોભાયમાન અને વિખરાયલા પવતની પેઠે રહેલા જે પદાર્થને જુઓ છો તે પૂર્વે વિષ્ણુએ ઇંદ્રના હિત સાર નાશ કરેલા મહાત્મા ભૌમાસુર નામના દૈત્યના શરીરના પવત સરખા અને પર્વતની ઉપર રહેલો અસ્થિ છે. હે રાજન ! પૂર્વે મોટા મનવાળો ભૌમાસુર, તપ તથા વેદ બહુવાર પળ બળે કરી ઇંદ્રના શ્યાનને ઘસણ કરવાની ઇચ્છાથી ઇંદ્રનું ધર્મણું કરતાં દશ હજાર વર્ષ પર્વત તપશ્વર્યા કરવા બેઠો. ત્યારે હે નિષ્પાપ ! ઇંદ્રે, ભૌમાસુરનું બળ, ધર્મને વિષે વર્તાવું તથા વ્રતનું સેવન કરવું. એ જોઇને મહા ભય ઉત્પન્ન થવાથી ઉદ્ગમણાને પામી પોતાના મને કરી વિષ્ણુનું ચિંતન કર્યું. તે સમયે અવિનાશી આપકરૂપ અને મહા સમર્થ વિષ્ણુ, ઇંદ્રની પાસે આવી ઉભા, તેને જાણ સર્વ ઋષિઓએ તથા દેવતાઓએ તેની સ્તુતિ કરી. મહા પ્રકાશમાન અગ્નિ, તેના તેજમાં અંગ્રાહ્ય જવાથી તેજ વખરનો થઇ ગયો. પછી વજ્ર ધારણ કરનાર ઇંદ્ર, વરદાન આપનાર, દેવતારૂપ, દેવતાઓના હૃદય તથા વ્યાપક પરમાત્માને જોઇને નમસ્કાર કરી લાથ જોડી નમ્રનાયુક્ત થઇ તેની પાસે ઉભો. તે વેળા વિષ્ણુ, ઇંદ્રને જોનારથી ભય થયો છે તે સાંજની વાક્ય કહેવા લાગ્યા કે હે ઇંદ્ર ! સર્વ દૈત્યોનો રાજ ભૌમાસુર તપશ્વર્યા કરીને તારું ઇંદ્રપદ લેવાની ઇચ્છા રાખે છે તે હું બાણું છું, પણ મને તારામાં પ્રીતિ છે તે માટે હું, તે તપશ્વર્યા કરે છે તોપણ તેને નાશ કરીશ, વાસ્તે તું એક મુહૂર્તમાત્ર ચાંત મા. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે ઇંદ્રને કહીને મહા તેજસ્વી વિષ્ણુએ પોતાના હાથથી તે દૈત્યને પ્રહાર કરી ચેતન વખરનો કર્યો. જેથી તે પર્વતની પેઠે પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. હે રાજન ! તે ભૌમાસુર દૈત્યનાં અસ્થિનો એ સમૂહ છે. વિષ્ણુનું બીજું પણ એક પરાક્રમ છે તે એકે—પૂર્વે વિષ્ણુએ એક શ્રીગડાવાળું વરાહનું સ્વરૂપ ધારણ કરી પાતાળમાં ડૂબી ગયેલી પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કર્યો. યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું કે, હે મહા સમર્થ ઋષિ ! મહા કથાણુરૂપ, મોટી ભાગ્યવાળી અને જેના ઉપર ધાન્યાદિ પદાર્થો ઉત્પન્ન થાય છે એવી પૃથ્વી, કોના મદિમાથી પાતાળમાં સો યોજન પેસી મઇ ? દેવતાઓના ઇશ ભગવાને તેના કેવી રીતે ઉદ્ધાર કર્યો ? અને ભગવાનનું પરાક્રમ કોણે સિદ્ધ કર્યું ? એ સર્વ વ્રતાંત સાંભળવા ઇચ્છું છું, માટે તમે વિસ્તારથી કહો. દારણ આ મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપનાર તમે છો. લોમશ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! તમે મને પ્રશ્ન પૂછો છો, માટે હું આ કથા વિસ્તારથી કહું તે સાંભળો. હે ભારત ! પૂર્વે સત્યયુગને વિષે આદિ દેવ પુરાતન હૃદયે યમનું સેવન કર્યું, જેથી જગતમાં ઉત્પન્ન કોઇ નહીં થતું હતું તથા મૃત્યુ પણ નહીં પામતું હતું તેથી પૃથ્વી ઉપર પક્ષિઓ, યક્ષરાઓ, ગાયો, મૃગો, અશ્વો તથા મનુષ્યો જેમ જળ વૃદ્ધિ પામે તેમ વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યાં જેના ભારથી પીડા પામેલી પૃથ્વી સો યોજન પાતાળમાં ઉતરી ગઇ. તેમના ભારે કરી પીડા પામેલી અને વ્યથાયુક્ત થયું હતું શરીર જેનું એવી પૃથ્વી, શ્રેષ્ઠ એવા નારાયણ દેવને શરણે જઇ આવી રીતે કહેવા લાગી કે, હે મહા સમર્થ ! હું નમારી દ્રુપાથી ધણા કાળ સુધી સ્થિર થઇને રહી પણ હમણાં ભારે પીડા પામેલી છું, તેથી હવે સ્થિર રહેવા અર્થ નથી માટે તમે મારે ભાર નિવૃત્ત કરવા યોગ્ય છો

કેમકે હું તમારે કારણે આવી છું, વાસ્તે મારી ઉપર પ્રસન્ન થઈને, મારી વ્યથા નિવૃત્ત કરો. લોભશ કહે છે—હે ગણન ! એ પ્રમાણે પૃથ્વીના વચન સાંભળીને દર્પયુક્ત થયેલા અવિનાશી મહા સમર્થ ભગવાને કહ્યું કે બારે કરી પીડા પામેલી પૃથ્વી ! તારે કંઈપણ ભય ધરવો નહીં, હું જેવી રીતે તું બાર વચરની યજ્ઞશ, તેવી રીતે ઉપાય કરીશ. લોભશ કહે છે—હે પાંડવ ! એ પ્રમાણે પૃથ્વીને કદાચે મોટી કાંત તથા એક ક્ષીનકાવાળા વરાહજી ભગવાન, તેનો ઉદ્ધાર કરવા તૈયાર થયા. તે સમય વરાહજીએ પોતાના એ લાલ નેત્રથી પ્રગ્લેને ભય ઉત્પન્ન કરતાં પોતાના સ્વરૂપની કાંતિનો જેમ જેમ પ્રકાશ કર્યો, તેમ તેમ પૃથ્વી ત્રિદિ પામવા લાગી. પછી હે ધરવીર ! વરાહજી પોતાના પ્રકાશમાન શીંગડા ઉપર, પાતાળમાં સૌ યોજન ઉતરી ગયેલી પૃથ્વીને ધારણ કરીને, ઉદ્ધાર કરવા લાગ્યા. તે સમયે જનતમાં મોટા ક્ષોભ થયો, જેથી સ્વયં, આકાશ તથા પૃથ્વીને વિષે રહેનારા દેવતા, તપશ્ચર્યાધ પનવાળા ઋષિઓ તથા આકાશમાં ફરનારાઓએ મોટા દાદાકાર કર્યો ને તે સૌ શિશ્વરતાથી રહી પશુ નહીં સકતા હતા. પછી ઋષિઓ સહિત દેવતાઓ પોતાના સ્વરૂપની કાંતિએ કરી પ્રકાશમાન બ્રહ્માની પાસે જઈ દાસ બેડીને આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હે દેવતાઓના ઇશ ! હમણાં સર્વ લોક તથા સમુદ્ર સહિત સ્થાવર જંતુઓ વિશ્વ ક્ષોભ પામ્યું છે અને પૃથ્વી પાતાળમાં સૌ યોજન ઉતરી ગઈ છે તે તું ! સર્વ જનત માં મદિમાથી વ્યાકુળ પશુને પામ્યું છે ! તે સર્વ તમે અમને વિસ્તાર કરીને જલદીથી કહો, કારણ અમને પણ અમા- દેહનું જાન નથી. બ્રહ્માએ કહ્યું કે—હે દેવતાઓ ! તમેને અસુરોથી કંઈપણ ભય થયો નથી, જેનાથી ક્ષોભ થયો છે તે હું કહું તે સાંભળો. જે સર્વમાં વ્યાપકરૂપ, મેઘ સૌ- બાવાળા અને અવિનાશી પરમાત્મા છે, તેના પ્રભાવથી સ્વર્ગને ક્ષોભ થયો છે. પૂર્વે જે પૃથ્વી પાતાળમાં સૌ યોજન પ્રવેશ કરી ગઈ હતી તેનો હમણાં વાસકરૂપ ભગવાન ઉદ્ધાર કરે છે તેથી જનતમાં સર્વત્ર ક્ષોભ થયો છે એમ તમે જાણો, ને તમારા મનમાં બીજો કંઈ સુદેહ દોષ તેને નિવૃત્ત કરો. દેવતાઓએ કહ્યું કે, હે ભગવાન ! વરાહજી ભગવાન ક્યે કૈમણે પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરે છે ? ને તમે અમને કહો, અમે ત્યાં જઈયું. બ્રહ્માએ કહ્યું કે, હે દેવ- તાઓ ! તમારે કલ્યાણ થાઓ, તમે દંદ્રના નંદનવન પ્રત્યે જાઓ. જે પ્રકાશમાન અને કલ્યાણ પાંદડાવાળા વૃક્ષવાળું અહીંથી નજીક છે. તે વનને વિષે જઈને, પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરતી વખતે પ્રભવકાળના અમિ સરખા પ્રકાશમાન, જેના વદનચળને વિષે શ્રીવત્સલાંજન છે એવા અને રેશમ સહિત ભગવાનને જાઓ. લોભશ કહે છે—હે ગણન ! એ પ્રમાણે બ્રહ્માના વચન સાંભળી સર્વ દેવતાઓ તેમને મુખ્ય કરી નંદનવન પ્રત્યે ગયા ને ત્યાં વરાહજી ભગવાનનાં દર્શન કરી પાછા જેવી રીતે આવ્યા હતા તેવી રીતે પોતપોતાના લોક પ્રત્યે ગયા. વૈશંપય વન કહે છે હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે લોભશ ઋષિએ કહેલી કથા સાંભળીને, સર્વ પાંડવો તેમણે જતાવેલા માર્ગે મોટા હાથે કરી ઉતાવળથી જવા લાગ્યા.

મૃત્વા તુ તાં કથાં સર્વે પાંડવા જનમેજય

ક્રોમશાદે શિતેનાશુ યથા જમ્મુઃ મહદ્દયત્ ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रावर्षणि क्रौञ्चतीर्थयात्रायां
मंत्रसादनप्रवेशे मुर्जरमात्रायां द्विचत्वारिंशः पिकच्छततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

અધ્યાય ૧૪૩ મો. ગંધમાદન પર્વટન.

વૈશંપાયન ઉવાચ—તે શૂરાસ્તતધન્વાનસ્તૂળવંતઃ સમાર્ગજાઃ

ચક્ષુગોધાંગુલિત્રાણાઃ ચક્ષુગવંતો મિતૈર્જલઃ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! પછી સજ્જ ધનુષ્યવાળા, બાણના ભાથા તથા બાણો મ્હણ્ય કરેલા, ચામડાના મોળ પહેરેલા, તલવાર ધારણ કરેલા, મોટા પરાક્રમી અને ધનુષ્ય ધારણ કરનારાઓમાં કૈય પાંડવો, બ્રાહ્મણોને સાથે લઈને, દ્રૌપદી સહિત ગંધમાદન પર્વત પ્રત્યે જવા લાગ્યા. આત્મસ્વરૂપના વિચાર પર જેમણે મન લગાવ્યું હતું એવા અને કૃણ મૂળનો આહાર કરનાર પાંડવોએ રસ્તાને વિષે ટટલાંક તળાંપો, નદિયો, પર્વતો, વનો, ધણી ધણવાળાં વૃક્ષો તથા અનેક તરેહનાં મૃદાદિ જનાવરોને જોતા જોતા દેવતાઓ તથા ઋષિઓએ સેવન કરેલા અને નિરંતર કૃણ પુષ્પયુક્ત વૃક્ષોવાળા દેશોના, જ્યાં ન જઈ શકાય એવા અને કડણ, ઉચા તથા નીચા સ્થાન પ્રત્યે ફરતાં, ફરતાં. ઋષિઓ, સિદ્ધો તથા દેવતાઓ જેમાં રહે છે એવા, ગંધર્વો તથા અસરાઓને પ્રિય અને ક્ષિરોએ સેવેલા ગંધમાદન પર્વત પ્રત્યે પ્રવેશ કર્યો. તે સમયે હે પૃથ્વીનાપતિ ! અકસ્માત મોટા વાયુ ઉત્પન્ન થયો જેથી પાંદડાઓ સહિત ઉડેલી રજો કરી પૃથ્વી, દિશાઓ તથા આકાશ વ્યાપ્ત થયાં તેથી કોઈને કંઈ પણ જાણવામાં આવતું નહોતું. તે વખતે પાંડવો, તે વાયુના ઉપદ્રવને નિવૃત્ત કરવાના ઉપાય સંબંધી પરસ્પર વિચાર કરી શકતા ન હતા. ધણી અંધકારને લીધે એક બીજાઓને દેખતા પણ ન હતા તેથી મહા પીડાયુક્ત થયા. વાયુના યોગથી વૃક્ષો આદિ પદાર્થો બાગીને પૃથ્વી ઉપર પડતા હતા, તેનો મહા ભયંકર શબ્દ થતો. જે સાંભળીને મોહિત થયેલા પાંડવોએ આ શું આભ વૃત્તે છે અથવા પૃથ્વી કે પર્વતો ફાટી પડે છે એમ માન્યું. વાયુના ભયથી સર્વ પાંડવો પોતાને જવાના માર્ગ વિષેનાં વૃક્ષો તથા રાક્ષસોને શોધી તેની નીચે જવા લાગ્યા. તે એવી રીતે કે, ધનુષ્ય ધારણ કરેલા મહા બળવાન બીમસેન, પોતાની સાથે દ્રૌપદીને લઈ એક વૃક્ષ નીચે જઈ સંતાપા, યુધિષ્ઠિર તથા ધૌમ્યાચાર્ય બીજાં વૃક્ષ નીચે જઈ સંતાપા, સદૈવ અગ્નિહોત્રને મ્હણ્ય કરી પર્વતમાં સંતાપા અને નકુળ, બ્રાહ્મણ તથા લોમશ ઋષિ, એ જૂદાં જૂદાં વૃક્ષો નીચે જઈ સંતાપા. ત્યાર પછી વાયુ નિવૃત્ત થયો, તેથી રજો ઉડતી હતી તે પણ શાંત થઈ, કે તેજ વખતે વાયુએ પ્રેરણા કરેલો મેઘ, જેમ વજ્ર પડે ને મોટા શબ્દ થાય, તેમ શબ્દ કરતાં અને આકાશમાં મહા પ્રકાશમાન વીજળી ઉત્પન્ન કરતાં કરાના પથ્થરો સહિત મોટી ધારાઓથી વર્ષવા લાગ્યો. સમુદ્રમાં બળનારી નદિયોમાં જળ વધવાથી તે મોટા ફેણયુક્ત પ્રવાહે કરી વૃક્ષોને ખેંચતાં શબ્દ કરવા લાગી. ત્યાર પછી થોડીવાર થઈ ત્યારે મેઘના શબ્દ, વાયુ તથા વૃષ્ટિ નિવૃત્ત થયાં ને નદી આદિના જળના પ્રવાહ પણ બંધ પડ્યા. હે ભારત ! મહા ચર-વીર પાંડવો, આસ્તેથી વૃક્ષાદિ નીચેથી નીકળી સાં જમા થઈ ગંધમાદન પર્વત પ્રત્યે ચાલવા લાગ્યા.

નિર્જગ્મુસ્તં શર્નઃ સર્વે સમાજગ્મુક્ષ આરત

પ્રિતાર્થિયરે પુનર્વાતાઃ પર્વતં ગંધમાદનં ॥

इति नामहामरते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां गंधवा-
दनप्रवेष्टे गुर्जरभावायां त्रिचन्वारिंशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

અધ્યાય ૧૪૪ મો. દ્રૌપદીને પડેલા કષ્ટથી યુધિષ્ઠિરનું વિશ્વપન.

વંપાજન ઉવાચ—ક્રોશમાત્રં પ્રયાતેષુ પાંડવેષુ મહાત્મસુ

પદ્મવામનુચિતા ગંતું દ્રૌપદીસમુપાવિશત્ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! હવે જ્યારે મહાત્મા પાંડવો એક માઠી પર્યંત મથા ત્યારે પમે ચાલવાને અયોગ્ય દ્રૌપદી બેસી જવા લાગ્યાં. તે સમયે થાકી ગયેલી, વાયુ તથા વર્ષાદના યોગથી મહા દુઃખ યુક્ત થયેલી અને સ્વધર્મનિષ્ઠ દ્રૌપદી, અત્યંત ક્રોધાગ્ર અંગે લીધે મોઢ પામીને, થરથર કંપના પોતાના શ્રેષ્ઠ બે દાસે કરી હસ્તિની સહ સરખી આકૃતિવાળા બે સાધજને મહત્ત્વ કરી જેમ કેળવું તથા કંપીને પૃથ્વી ઉપર પડે, તેમ પૃથ્વી ઉપર પડી ગયાં. હે રાજન ! કાગેઝી લતાની પેઠે પૃથ્વી ઉપર પડતી દ્રૌપદીને જોઈ મહા શરવીર નકુળે, તેમની પાસે દોડી જઈ પકડી રાખ્યાં ને યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે—હે બરતવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા રાજન ! શ્રેષ્ઠ નેત્રવાળા પંચાક્ષ દેશના રાજા દુપદના પુત્રી આ દ્રૌપદી, થાકી જવાને લીધે પૃથ્વી ઉપર પડી ગયાં છે, દુઃખ બેઝવવાને અયોગ્ય અને સુંદર મતિ કરનાર દ્રૌપદી ધણું થાકી જવાથી મહા દુઃખ પામ્યાં છે, માટે તમે તેમની આશ્વાસના કરો.

વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન ! એ પ્રમાણે નકુળનાં વચન સાંભળી મહા દુઃખયુક્ત થયેલા યુધિષ્ઠિર રાજા, બીમસેન તથા સહદેવ દોડીને દ્રૌપદી પાસે ગયા. કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજાએ, જેના મોઢાને વર્ણુ કરી ગયો હતો એવી તથા શરીરે સુકાઈ ગયેલી દ્રૌપદીને જોઈ પોતાના બોળામાં લખ આવી રીતે બેઠનાં વાક્ય કહ્યાં કે, હે સુખ બોમવવા લાયક શ્રેષ્ઠ શિ ! ચોડીદારોએ રક્ષા કરેલા ગૃહને વિષે સુંદર સંખ્યા ઉપર સ્થળ કરનારી તું, અહીં પૃથ્વી ઉપર સ્થળ કરે છે. શ્રેષ્ઠતાને પામવા લાયક આ દ્રૌપદીના અત્યંત ક્રોધાગ્ર પત્ર તથા ક્રમળના પુષ્પ સરખા મુખને, મારે ત્રીધે સ્થામપણાની પ્રાપ્તિ થઈ છે. છત્ર રમવામાં આસક્ત અને શ્રેષ્ઠ ભુદ્ધિ વગરનો હું, સિંહાદિ જનાવરોવાળા વનમાં દ્રૌપદી સહિત આવી પડ્યો છું. પૂરું પાંડવોરૂપ પતિને પામી આ દ્રૌપદી સખ પામશે એમ માની દુપદે અને પરણાવી પણ તે તો સૌ તેના વિચાર કરતાં હિંમત્ કયું. યમ, શેષક તથા માર્ગના યોગથી શરીરે સુકાઈ ગયેલી દ્રૌપદી મારા પાપકર્મને મીઠું પૃથ્વી ઉપર પડી.

વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન ! એ પ્રમાણે દ્રૌપદીને પંપાજતાં યુધિષ્ઠિર રાજાએ વિશ્વાપ કર્યો ત્યારે ધૌમ્યાચાર્યાદિ બ્રાહ્મણોએ તેમની પાસે આવી અનેક તરેહના આશ્વર્વાદ આપી કેટલુંક વખાણુ કરી આશ્વાસના કરી. પણ બ્રાહ્મણોએ રક્ષોમના મંત્રોના જપ તથા રક્ષોમની ક્રિયા કરતાં અને શાંતિને માટે અનેક મંત્રો બજાવતાં શીતળ જળથી દ્રૌપદીને માર્જન કર્યું અને પાંડવોએ પોતાના શીતળ હસ્તથી સ્પર્શ કર્યો તથા કંડો પવન નાંખ્યો તેથી સુખ પ્રાપ્ત થવાને લીધે આસ્તે આસ્તે ચેતનની પ્રાપ્તિ થઈ. પણ જ્યારે દ્રૌપદીને સંઘાની પ્રાપ્તિ થઈ ત્યારે પાંડવોએ ધૃમચર્મ પાથરીને તેની ઉપર સુવાડ્યાં. તે સમયે નકુળ તથા સહદેવ, સર્વ ક્રિયોએ પૂજવા લાયક અને લાલ તળીમાંવાળા દ્રૌપદીના પવને પોતાના લાલથી દાળ-

વા માંડ્યા. પછી યુધિષ્ઠિર રાજ્ય, દ્રૌપદીની આશ્વાસના કરીને બીમસેનને કહેવા લાગ્યા કે—હે મોટી ભુજંગવાળા બીમસેન ! દુઃખે કળીને પણ ન જમ શકાય એવા પર્વતો ધણા છે, માટે તેના ઉપર આ દ્રૌપદી કેમ ચાલી શકશે ! બીમસેને કહ્યું કે—હે પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ ! હું તમને, દ્રૌપદીને તથા નકુળ અને સહદેવને લગ્ન જમાવશ. તમે તમારા મનમાં કંઈ પણ ખેદ કરો નહીં. હે નિષ્પાપ ! દ્વિડિંઆથી ઉત્પન્ન થયેલો અને મારા સરખો બળવાન ઘટોત્કચ, તમારા કહેવાથી આપણુ સર્વને વહન કરશે.

વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન ! એ પ્રમાણે બીમસેનનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે હે બીમસેન ! ઘટોત્કચ અહીં છે નહીં માટે તું તેનું સ્મરણ કર, જેથી અંહી આવી આપણું પ્રિય કરે. હે જનમેજય ! એવી રીતે યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી બીમસેને, તેમની આજ્ઞાથી ઘટોત્કચનું સ્મરણ કર્યું. ત્યારે તેજ વખતે ઘટોત્કચ, પોતાના પિતાએ કરેલા સ્મરણથી તેમની પાસે આવ્યો. સર્વને નમસ્કાર કરી હાથ જોડી બીમસેનને તે કહેવા લાગ્યો કે હે પિતા ! તમે મારું સ્મરણ કર્યું તેથી હું તમારી શુશ્રૂષા કરવા આવ્યો છું. હે મોટી ભુજંગવાળા ! તમે મને આજા આપો, હું તમારા કહેવા પ્રમાણે સર્વ કરીશ એમાં સંશય નથી. એ પ્રમાણે ઘટોત્કચ રાક્ષસનાં વચન સાંભળીને, બીમસેન તેને બાથમાં ધાડી બાળ રતેલથી બેટ્યા.

આજ્ઞાપય મહાબાહો સર્વે કર્તાસ્મ્યસંશયં

તચ્છ્રુત્વા મીમસેનસ્તુ રાક્ષસં પરિવસ્થજે ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां
गंधमादनप्रवेशे गुर्जरभाषायां चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૧૪૫ મો. ઘટોત્કચે સૌને ઉચકી લીધાં.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—ધર્મેહો બલવાન્ શૂરઃ સત્યો રાક્ષસપુંગવઃ

મક્તોસ્માનોરસઃ પુત્રો મીમઃશ્રુત્વાતુમાચિરં ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે બીમસેન ! ધર્મ જાણનાર, બળવાન, શરવીર, સત્યવાદી અને આપણામાં પ્રીતિમાન આ આપણો ઔરસ પુત્ર ઘટોત્કચ આપણને વહન કરવામાં વિશ્વંબ કરે નહીં. હે બચકર પરાક્રમી ! હું દ્રૌપદી સહિત કંઈ પણ દુઃખ વચર તારી ભુજંગા બંધે કરી ગંધમાદન પર્વત પ્રત્યે જઈશ. વૈશંપાયન કહે છે—હે પુરુષોમાં સિદ્ધરૂપ જનમેજય ! એ પ્રમાણે પોતાના બાઈ યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી બીમસેને શત્રુઓને પીડા કરનાર પોતાના પુત્ર ઘટોત્કચને આજા આપતાં કહ્યું કે—હે દ્વિડિંઆના પુત્ર ! આ તારી માતારૂપ દ્રૌપદી ચાકી જવાથી પરાજય પામ્યા સરખાં થયાં છે, માટે મદા બળવાન અને પક્ષીની જેમ તારી મુઠ્ઠા પ્રમાણે ગતિ કરનાર તું, એમને તારી કાંધ ઉપર તથા અમોને તારા શરીરના મધ્ય ભાગ ઉપર વહન કરીને જેવી રીતે એમને કંઈ પણ પીડા થાય નહીં તેવી રીતે શ્રેષ્ઠ ગતિથી આકાશ તરફ ગતિ કર. ઘટોત્કચે કહ્યું કે હે પિતા ! હું યુધિષ્ઠિરને ધૌઆચાર્યને, દ્રૌપદીમાતાને નકુળને તથા સહદેવને વહન કરીશ, એમાં મારે કોઈની સહાયતાની જરૂર નથી, પણ હે નિષ્પાપ ! તમારી સાથેના બ્રાહ્મણો સહિત સર્વ સાથને અનેક તરેહના પશ્ચિઓનાં સ્વરૂપ ધારણ કરનાર મદા શરવીર સેંદડો રાક્ષસો મારી આજાથી વહન કરશે.

હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે કર્દને ધંટાત્કર્ય દ્રીપદાને તથા પાંડવોને વહન કર્યાં. તે સમયે મોટી કાંતિવાળા અને મૂય સરખા પ્રકાશમાન લોમશ ઋષિ, પોતાના પ્રભા-
વથી શ્રેષ્ઠ માગને વિષે જવા લાગ્યા અને ધંટાત્કર્યની આગથી ભયંકર પરાક્રમી
ખીજ રાક્ષસો, આગળોને તથા પાંડવો માથેના પુરંગાને વહન કરીને ચાલતા જ્યાં, ત્યારે
સર્વ પાંડવાદિ રાક્ષસો ઉપર ભેસીને રમણીય એવાં વન તથા ખમોચાઓને ગંતાં વિશ્વમ
એવાં ખદરીવન પ્રત્યે જવા લાગ્યા. તે સમયે મોટા વંશથી જલદી ગતિ કરનાર રાક્ષસોએ
વહન કરેલા મદા શરવોર પાંડવો જેમ નજીકના દેશ પ્રત્યે જલદી જવાય તેમ લાંબા ગામ
પ્રત્યે જલદીથી જવા લાગ્યા. મંડચંદ્ર જેમાં રહેતા દત્તા એવા રત્નોત્તી ખાણેવાળા, અનેક
તરેહના ધાતુઓની ખાણેવાળા પવન તથા અમંત્ય વૃક્ષોયુક્ત દેશોને તેઓ જોતા દત્તા. તેઓએ
વિલાખરો કિલરો, કિંપુરો તથા ગંધર્વો જેમાં રહેતા દત્તા એવા, મયૂરો, ચમરી ગાયો, વાનરો,
વનના બળદો-યાક તથા પાડાઓવાળા, મોટી નદીઓવાળા, અનેક તરેહના પક્ષિઓવાળા, વિવિધ
પ્રકારનાં મૃગાદિ જનાવરોના રહેવાથી સુશોભિત અને અનેક પ્રાણીવાળા ઉત્તર કુદ આદિ
દેશો ઉલ્લંઘન કર્યાં. પછી પાંડવોએ ઘણા આશ્રયવાળા દેશાસ પવનની પાસે સદૈવ રૂઝ
તથા પૂંપયુક્ત વૃક્ષો જેમાં છે એવા નરનારાયણના આશ્રમને છત્રની પેઠે ગ્રામ આકૃતિવાળાં,
રમણીક, શ્રેષ્ઠ જાવાળાં, અત્યંત શોભાયમાન, શ્રેષ્ઠ કામળ પાંદડાવાળાં. મોટી, ડાંગોવાળાં,
અત્યંત પ્રકાશમાન, સ્વાદિષ્ટ શ્રેષ્ઠ ફળવાળાં, ઋષિઓના મણોએ સેવન કરેલાં, મદોન્મત્ત પક્ષિ-
ઓ જેમાં રહેતાં દત્તા એવાં વૃક્ષોયુક્ત તથા ત્યાં ઘણાં ફળ તથા મૃગ થતાં હતાં એવાં
ઘણાં જળવાળાં, લીલું ખાસ ત્યાં ઉગ્યું હતું એવાં દેવતા અને ગંધર્વોએ સેવેલાં તથા ઠાંટા
વગરના સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થયેલાં ભોરના વૃક્ષોના બદરી વનને છોટી જોયું. પછી પાંડવો
ખાલજો સહિત બદરી વન પાસે આવીને રાક્ષસોના કાંધ ઉપગથી ઉતર્યાં. સર્વ પાંડવો
પોતાની સાથેના ખાલજો સહિત, જેમાં રહેનાર મનુષ્યોને અગાન રહેતું નથી એવા પવિત્ર.
જેમાં સૂર્યનાં શિરજો પશુ પ્રવેશ કરતાં નથી એવા, જેમાં રહેલા ઋષિઓને શુષા, તૃષા,
કંટી તથા ગરમી બાધ કરતાં નથી એવા, શોકને નાશ કરનારા, મોટા ઋષિઓએ સેવન
કરેલા, વેદોના જ્વનિ થયા ત્યાં કરે છે એવા, અધર્મિ પુરુષોથી દુઃખે કરીને પશુ જેમાં પ્રવેશ
થઈ શકે નહીં એવા, જેમાં દેવતાઓને યજ્ઞદાન અપાય છે તથા અગ્નિમાં હોમ થયા કરે
છે એવા, ક્યારા વગરનાં લિપેલાં, દિવ્ય પૂંપાદિ વગ્ગનાં સાદિત્યો જેમાં ચાતરફ હતાં એવા,
અગ્નિહોત્રના વિશાળ સ્થાનોવાળા, તથા ખીજાં પશુ યજ કરવાનાં અનેક સાધન હતાં
જેમાં એવા, જગથી ભરેલા કળશો સહિત સીંઠાં ટાંચ્યાં હતાં જેમાં એવા, સર્વ જૂત પ્રાણીને
રહેવા લાયક, ઋષિઓ જેમાં વેદના પાઠ કરતા હતા એવા, દિવ્ય, સૌએ આશ્રય કરવા લા-
યક, શ્રમને નિવૃત્ત કરનાર, મદા શોભાયમાન, જેને ખીજના સરખી ઉપમા આપી શકાય
નહીં એવા તથા જેમાં રહેલા ઋષિઓનો સંકલ્પ મત્સ થતો હતો તેથી સુશોભિત નરનારા-
યણના આશ્રમ પ્રત્યે આવી પહોંચ્યા. ફળ મૃગનું બોજન કરનાર, મૃગચર્મ ઓઢેલા,
સૂર્ય તથા અગ્નિ સરખા પ્રકાશમાન, તપશ્ચર્યાએ કરી નિમગ્ન કપ્પે હતું આત્માસ્વરૂપ જેમણે
એવા, મોક્ષના માર્ગનું સાધન કરવામાં પરાયણ, ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખનારા, વિષયની
વાસનાને ઊડી બેઠેલા, બ્રહ્મ સ્વરૂપનો અનુભવ થયો હતો જેમને એવા અને મોટા બામવાન
તે આશ્રમમાં બેઠેલા ઋષિઓએ પોતાના બામઓ સહિત આવતા એવા મુશ્કિર રાખને

જોઇને મોટા હર્ષયુક્ત થઇ તેમની સામે આવી આશીર્વાદ આપતાં શ્રેષ્ઠ જળ, દળ, મળ તથા પુષ્પો આપી ઘણો સત્કાર કર્યો. પછી મમંત્રણ યુધિષ્ઠિરે, ઋષિઓએ પ્રીતિથી જળાદિ આપવારૂપ કરેલા સત્કારને પ્રહણુ કરી ઘંટના ગૂહ સમાન શોભાયમાન, દિગ્વ્ય સુમંધી પદ્મ-રશ્મિયુક્ત અને મનને આનંદ આપે એવા નરનારાયણના આશ્રમમાં દ્રૌપદી, ભીમાદિ ભાઇઓ તથા વેદ અને વેદાંતના પારને પામેલા હજારો બ્રાહ્મણો સહિત મોટા હર્ષથી પ્રવેશ કર્યો ને દેવતા તથા ઋષિઓએ માન્ય કરેલાં અને ભાગીરથીના સાનિધ્યપણથી સુશોભિત એવા તે સ્થાનને જોયું.

પછી હે નિષ્પાપ જનમેજય ! મનુષ્યોમાં સિંહ સરખા પાંડવો, બ્રહ્મ ઋષિઓના ગણોએ સેવન કરેલાં અને મધ સંપન્ના રમ જોમાંથી સ્ત્રીઓ કરતા હતા એવાં શ્રેષ્ઠ કળવાળાં વૃક્ષ પાસે આવી ત્યાં રહીને અનેક તરેહનાં પક્ષિઓ જેમાં રહેતાં હતાં એવા અને સુવર્ણ સરખા શિખરોવાળા ગંધમાદન પર્વતને તથા કલ્યાણરૂપ ત્રિંદુસરને જેતાં મોટા હર્ષથી અનેક પ્રકારની ક્રીડા કરવા માંડી. ત્યારે જેવાથી મનને આનંદ આપે એવાં સર્વ ઋતુનાં પુષ્પો જેને વિષે હતાં એવા, ઉધડેલા પુષ્પોવાળાં, દળના ભારે કરી નમેલી ગળોવાળાં, રમણીય કોકિલાદિ પક્ષિઓએ કરી શોભાયમાન. શ્રેષ્ઠ પાંદડાંવાળાં, ઠંડી છાયાવાળાં અને મનોરમ વૃક્ષો જેમાં હતાં એવા તે વનમાં દ્રૌપદી સહિત ફરતા એવા સર્વ પાંડવો, વિચિત્ર, પવિત્ર જળ-વાન તથા ઉમડેલા કમળના પુષ્પોએ કરી શોભાયમાન તળાવોને જેતાં પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ક્રીડા કરવા માંડી. તે વખતે દ્રૌપદી સહિત પાંડવોને હર્ષ ઉત્પન્ન કરતો પવિત્ર સુમંધવાન અને સુખરૂપ સ્પર્શવાળો વાયુ વાતો હતો. હે રાજન ! દેવતા, તથા ઋષિઓએ સેવન કરેલા તથા બીજા મનુષ્યોથી દુઃખે કરીને પણ ન જવાય એવા તે સ્થાનને વિષે બદરીવનની પાસે ચોતરફ રહેલાં વૃક્ષોથી શોભાયમાન તથા દિગ્વ્ય પુષ્પયુક્ત તીર્થરૂપ ભાગીરથીને તથા ઉધડેલાં કમળ પુષ્પો હતાં જેમાં એવી સીતા નામની નદીને પાંડવોએ જોઈ; અને પવિત્રતાથી ભાગીરથીના જળમાં દેવતા તથા પિતૃઓનાં તપણુ કર્યા. હે રાજન ! કુરુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા અને સર્વ પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ મહા શૂરવીર પાંડવો, ભાગીરથીના જળે કરી દેવતા, ઋષિ તથા પિતૃઓનું તર્પણુ અને જપ કરતા ત્યાં રહ્યા હતા, અને દેવતા સરખા કાંતિમાન મનુષ્યોમાં સિંહરૂપ પાંડવો, ત્યાં દ્રૌપદીની વિચિત્ર ક્રીડાને જેતાં અનેક તરેહની ક્રીડા કરતા હતા.

કૃષ્ણાયાસ્ત્ર પદ્યંત ક્રીડિતાન્યમરપ્રમા:

વિચિત્રાણિ નરવ્યાગ્રા રેમિરે તત્ર પાંડવા: ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां गंधमा-
दनप्रवेशे गुर्जरभाषाया पंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

અધ્યાય ૧૪૬ મો. દ્રૌપદી માટે ભીમનું કદલીવનમાં જવું.

वैशंपायन उवाच—तत्र ते पुरुषव्याघ्रा परमं शौचमास्थिता:

बड़ात्रमवसन्वीर धनंजयदिदृक्षव: ॥

वैशंपायन હદે છે—હે જનમેજય ! પુરુષોમાં સિંહરૂપ અને અર્જુનને જેવાની ઇચ્છા.

વાળા મહા શરવીર પાડવોએ, ત્યાં ૭ દિવસ પર્વત નિવાસ કર્યો. તેવામાં ઇશ્વાનમાંથી વાતો એવો વાયુ, સર્વ સરખાં પ્રકાશમાન અને દિવ્ય એક દગર પાંખડીવાળો કમળનાં પુષ્પને લાગ્યો, જે મહા સુગંધવાળાં પૃથ્વી ઉપર આવી પડ્યા તે જોઇ તેની પાસે જઇને હર્ષયુક્ત થયેલી દ્રૌપદીએ, ભીમસેનને કહ્યું કે—હે મહા શરવીર ! દિવ્ય પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનાર, સર્વ કરતાં ઉત્તમ સુગંધવાળાં અને મારા મનને આનંદ આપનાર આ પૃથ્વી ઉપર પડેલાં કમળનાં પુષ્પને તમે જુઓ, મને તે લાવી આપો. હું આપણા કામ્યક નામના આશ્રમમાં જઇ ધર્મશાસ્ત્ર યુધિષ્ઠિરને તે આપીશ. હે સ્વધર્મનિષ્ઠ ભીમસેન ! જો તમને મારામાં પ્રીતિ હોય, તો તમે મને એવાં બાળાં પણ પુષ્પો લાવી આપો, કારણ હું તેમને કામ્યક આશ્રમ પ્રત્યે લઇ જવા ઇચ્છું છું. હે રાજન ! એ પ્રમાણે ભીમસેનને કહાને દ્રૌપદી કમળનાં પુષ્પો લેઇ યુધિષ્ઠિર પાસે ગયાં. હવે પુરોમાં શ્રેષ્ઠ મદામળવાન ભીમસેન પોતાની સ્ત્રી દ્રૌપદીના અભિશ્રમ જાણી તેનું પ્રિય કરવાની ઇચ્છા યુક્ત થઇ સાથમાં શ્રેષ્ઠ ધનુષ્ય તથા બાણો ગ્રહણ કરી મદોન્મત્ત હસ્તિની પેઠે ક્રોધ યુક્ત થઇ જે દિશામાંથી તે કમળનાં પુષ્પની સુગંધવાળો વાયુ આવતો હતો તે દિશા તરફ કમળનાં તથા બાળાં પણ પુષ્પો લેવા સાડ જવાને નિશ્ચય કરવા લાગ્યા. તે દિશામાંનાં મૂતપ્રાણિયોએ, ધનુષ્ય તથા બાણો ધારણ કરેલા ભીમસેનને આવતા જોયા. તે સમયે વાયુની સદાયતાથી જનાર ભીમસેનને ગ્લાનિ, વિકળતા તથા બળ કંઈપણ થયાં નહીં. મહા બળવાન ભીમસેન, પોતાની ભુજબળા બળના આશ્રયથી બચ તથા શોકનો ત્યાગ કરી તથા લતાઓથી ઢંકાયેલી હતી શિલાઓ જેને વિષે એવા, કિમરોએ સેવન કરેલા, મૃત્તિકા જનવરોના રહેવાથી વિચિત્ર શોભાવાળા, બાજી પણ સર્વ જાતની શોભાયુક્ત અને જાણે પૃથ્વીનો હસ્તજ હોય નહિ એમ વૃદ્ધિ પામેલા શ્રેષ્ઠ મધમાદન પર્વત પ્રત્યે ફેવળ દ્રૌપદીનું પ્રિય કરવું એવા હેતુથી જવા માંડ્યું. ચારે તરફ રમણીય એવી તે પવતની સપાટ જમીનને વિષે આસક્ત થઈ હતી દૃષ્ટિ જેની એવા, કોકિલપક્ષીના સ્વર તથા બપરના ગુંજારવ સાંભળવા તથા જવામાં ગાયા હતાં કાન, મન અને નેત્ર જેનાં એવા અને પિતારૂપ વાયુએ શીતળ તથા પુષ્પની સુગંધયુક્ત પવને કરી જેનો શ્રમ નિવૃત્ત કર્યો હતો એવા હર્ષયુક્ત કયું હતું શરીર જેનું એવા ભીમસેન. તે પર્વતને વિષે પુષ્પ તથા દર્શાદિનાં આસન જોઇ આ દેવતાદિને કીડા કરવાનાં સ્થાન જે. એમ પોતાના મનમાં માનતા તથા સર્વ ઋતુનાં પુષ્પોની સુગંધયુક્ત વાયુને સુખતા મદોન્મત્ત હસ્તિની પેઠે મતિ કરતા હતા. યક્ષ, મંધવ, દેવતા તથા ઋષિઓના ગણોએ સેવન કરેલા પર્વતને પુષ્પને માટે ચોતરફ જોતા, ધાસના કાળિયા મોઢામાં હતા જેને એવા, સ્વસ્થ, નજીક ઉભેલાં અને બચ વચરનાં હરિણો આશ્ચર્યથી જેની સામું જોતાં હતાં એવા, પોતાના વેગથી અનેક લતાઓને ચલાવમાન કરતા એવા, મોટા શરીરવાળા, સુવર્ણના સરખાં કાંતિવાળા, સિંહ સરખા હલકાવાળા યુવાન અવસ્થાવાળા મદોન્મત્ત હસ્તિના સરખા પરાક્રમી, તેનાજ સરખા વેગવાન તાત્ર સરખાં લાલ નેત્રવાળા યુદ્ધમાં મોટા શરવીર શત્રુઓને પણ હઠાવનાર અને પોતાના પતિઓની સાથે કીડા કરવાથી થાકી જઇને બેઠેલી યક્ષ તથા મંધવોની સ્ત્રિઓ જેની હતી જેને એવા ભીમસેન, દુર્યોધને આપેલાં અનેક દુષ્ટોને સંભારતા તથા પીત, સ્થામ અને સફેદ વર્ણના ધાતુઓના સમૂહ સરખા વર્ણવાળાં તથા લાલની આંજળીઓની પેઠે ન્હાનાં અને મોટાં પાંદડાંઓ હોવાથી જાણે ત્રિપુંડ્ર ધારણ કર્યા હોય એવા, તલેટીને વિષે રહેલા મેધો સહિત

ગણે નૃત્ય કરતો હોય એવા મોતીના માળા સરખા ભવતા એવા, પવિત્ર જળના પ્રવાહે કરી યુક્ત, સર્વ પ્રાણિયોને સુખાકારી ગુફાઓ, વૃક્ષના સમૂહો તથા જળનાં ઝરણાવાળા, અપ્સરાઓનાં નુપુરોના સરખા શબ્દ કરતાં નૃત્ય કરતા હતા મયૂરો જેને વિષે એવા, વનના હસ્તિયો પોતાના દાંતે કરી ધસતા હતા શિલાઓ જેની એવા, અને અમાધ જળના પ્રવાહે કરી પડી ગયાં હતાં કેટલાંક વૃક્ષો જેને વિષે એવા ગંધમાદન પર્વતની રમણીય સપાટ જમીનને વિષે વિચરતા ભીમસેન પોતાની સાથે વનમાં આવેલાં દ્રૌપદીનું પ્રિય કરવાની ઇચ્છાથી આવી રીતે વિચાર કરવા લાગ્યા. અર્જુન સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયો અને હું અહીં પુષ્પ લેવા સાડે ફરું છું પણ અમારા એકે વગર યુધિષ્ઠિર રાજા થું કરશે ! અરે તે મારામાં રતેહને લીધે મારું બળ નહીં ગણતું મારી શોધ કરવા સાડે નકુળ તથા સહદેવને તો નહીં મોકલે. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે વિચાર કરતા એવા, મનુષ્યોમાં સિંહરૂપ, ફળ તથા પુષ્પવાળાં વૃક્ષોયુક્ત પર્વતની તલેટીને જોવામાં લાગ્યાં હતાં મન અને દષ્ટિ જેમનાં એવા તથા દ્રૌપદીના કહેવાથી પુષ્પ લેવા સાડે ફરતા એવા ભીમસેન, મને પુષ્પની પ્રાપ્તિ જલદીથી કેમ થશે, એવો વિચાર કરતા તથા પોતાના મોટા વેગથી પૃથ્વીને ટંપાવતા ગરૂડપક્ષીની પેઠે જલદી ગતિ કરવા લાગ્યા. વાયુ સરખા વેગવાન તે હસ્તિયોના મૂથોને ત્રાસ પમાડતા હતા. સિંહ, વ્યાધ તથા મૃગોને પ્રહાર કરતા હતા, વૃક્ષોને ઉખેડી પૃથ્વી ઉપર ફેંકી દેતા હતા, લતાઓ તથા વેલાઓને ખેંચી કાઢતા અને મહોન્મત્ત હસ્તિની પેઠે પર્વતના ઉંચા સ્થાન પ્રત્યે ચઢતાં ભયના સરખા મોટા શબ્દ કરતા હતા. તે વખતે ગુફામાં સુતેલા વ્યાધો તેમના શબ્દને સાંભળી ભયથી આશ્રય તેમ નાશલાય કરવા લાગ્યા, આકાશમાં ઉડતાં પક્ષિયો પૃથ્વી ઉપર પડી ગયાં, પૂથ ભાગી ગયાં, વાનરોએ વૃક્ષોનો ત્યાગ કર્યો, સિંહોએ ગુફાઓનો ત્યાગ કર્યો, હસ્તિયો, પોતાની જિંદગી સહિત જે વનમાં હતા તે વનનો ત્યાગ કરી બીજા મોટા વનમાં ગયા અને ભય પામેલા વરાહાદિ પશુ તથા પક્ષિઓ નાસી ગયાં. કેટલાક સિંહ તથા પાડાઓ તો મોટા શબ્દ કરવા લાગ્યા. તે વેળા હસ્તિણિયોએ ઉત્તેજન આપેલા, ભયે કરી મળ તથા મૂત્રનો ત્યાગ કરતા એવા. જાત થયા હતાં મન જેમનાં એવા ઉધાડેલાં હતાં મુખ જેમનાં એવા કેટલાક મહા ભયંકર હસ્તિઓ, સિંહો અને વ્યાધો મોટા ક્રોધથી ભયંકર શબ્દ કરતા ભીમસેનની સામે દોડવા લાગ્યા. તે જોઈને મહા ક્રોધ પામેલા અને પોતાની ભુગ્ગના બળના આશ્રયવાળા વાયુના પુત્ર ભીમસેન, હસ્તિએ કરી હસ્તિને તથા સિંહે કરી સિંહને અને પ્રાણ પ્રાણિઓને પોતાના હાથથી મારવા લાગ્યા તેથી ભય પામેલાં તેઓ વનનો ત્યાગ કરતાં મળ તથા મૂત્રનો ત્યાગ કરવા લાગ્યાં. એ પ્રમાણે કેટલાક સિંહાદિ જનાવરોનો નાશ કરીને મહા બળવાન પાંદુરાજના પુત્ર ભીમસેને પોતાના શબ્દે કરી સર્વ દિશાઓને ગળવતાં ગંધમાદન પર્વત વિષેનાં મોટાં વનમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાર પછી મોટી ભુગ્ગવાળા ભીમે ગંધમાદનની સપાટ જમીનને વિષે ધણા યોજનમાં વિસ્તારવાળા ફળના વૃક્ષનાં વનને જોઈને તેમાં મહોન્મત્ત હસ્તિની પેઠે અનેક તરેહનાં વૃક્ષોને ભાગતાં પ્રવેશ કર્યો. બાહુ લાંબા અનેક ફળનાં વૃક્ષોના સ્તંભોને ઉખેડી દૂર ફેંકી નાખ્યા. વળી ભીમસેને નૃસિંહની પેઠે મોટા શબ્દ કરતાં રૂર, વાનરો, સિંહો, પાડાઓ તથા જળજંતુ આદિ મોટાં ધણાં પ્રાણીઓનો પરાભવ કર્યો, તેથી તેઓએ કરેલા શબ્દને સાંભળી વનાંત વિષે ગયેલાં મૃગાદિ પશુ મોટા ત્રાસયુક્ત ઘણા ભયંકર શબ્દ કરવા લાગ્યાં. તે સાંભળી ભીમે કરી ભીની પાંખવાળા હનરો જળના પક્ષિઓ

જળમાંથી ઉડતા જણાયા. તે જોઈ અહીં જળાનું સ્થાન છે એમ માની બીમસેને જ્યાં તે ઉડતાં હતાં ત્યાં જઈ મંદ વાયુથી ઠંપતાં એવાં અને સુવર્ણ સરખી કાંતિવાળાં કેળનાં વૃક્ષો જાણે તેને પવનજ કરતાં હોય નહિ એવાં ઝાંઝાળ વચરનાં અને રમણીય એક તળાવને જાયું.

પછી બીમસેન, ઉત્પત્ત થયાં હતાં હમણ જેવાં પુષ્પો જેમાં એવા તે તળાવમાં પ્રવેશ કરીને હસ્તિની પેઠે કોડા કરવા લાગ્યા. પછી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે કોડા કરીને બીમસેને તે તળાવના બીજી તરફના કિનારા પ્રત્યે જઈ મંદમાદન પર્વત ઉપરનાં વૃક્ષોવાળાં વનમાં મોટા વેંમથી જવા સાડે શંખ વમાડયો તથા મહત્તની પેઠે પોતાની ભુજાઓ ઠોકી, જેના શબ્દે કરી સર્વ દિશાઓ માજવા લાગી અને પર્વતની ગુફાઓમાંથી પણ પ્રતિધ્વનિ ઉત્પત્ત થયો. હે રાજન ! બીમસેને વગાડેલા શંખના શબ્દને તથા ઠોકેલી ભુજાના શબ્દને જાને તેના ચાલવાના શબ્દને સાંભળી પર્વતની ગુફામાં સુતેલા સિંહો મોટા ચીત્કાર કરવા લાગ્યા. હે ભારત ! સિંહના શબ્દ સાંભળીને ત્રાસયુક્ત થયેલા હસ્તિઓએ મોટા ચીત્કાર કર્યા. એ આખા પર્વતને વિષે સંભળાયા. એ પ્રમાણે હસ્તિઓના શબ્દ સાંભળીને વાનરરૂપ હનુમાને મારો બાપ બીમસેન આગ્યો એમ વિચારી તેના સ્વર્ગ પ્રત્યે જવાના માર્ગને રૂંધી લીધો. વળી બીમસેન આ માર્ગથી જશે તો શાપ અથવા અપમાનને પામશે, માટે મારે એ માર્ગને રૂંધી લેવો એમ માનીને તેની રક્ષા કરવા સાડે કેળનાં વનના સાંકડા માર્ગને વિષે રહેલા અને વૃદ્ધ પામેલા મોટા દેહવાળા હનુમાને નિદ્રાયુક્ત થઈ ઇંદ્રધ્વજ સરખું પોતાનું પૂછડું પછડાડ્યું. જેનો ઇંદ્રના વજ્રપાત સરખો શબ્દ થયો. હનુમાને પછડેલા પૂછડાના શબ્દથી સામે જેમ માય પોતાના વાહરડાંનો શબ્દ સાંભળી સામે શબ્દ કરે, તેમ મંદમાદન પર્વતની ગુફાઓએ પ્રતિધ્વનિ કર્યો. વળી તે શબ્દે કરી પર્વત ચલાયમાન થવાથી તેનાં શિખરો શિથિલ થયાં, અને ચારે બાજુથી પડવા લાગ્યા. વળી મહોન્મત હસ્તિના સરખો મહા ભયંકર અને અંતર્ધ્વનરૂપ તે શબ્દ, પર્વતની વિચિત્ર સર્વ સપાટ જમીનને વિષે સંભળાયો. તે સાંભળીને હંપાયુક્ત થયેલા બીમસેન આ શબ્દ ક્યાં થયો એમ માની તે સ્થાનને શોધતાં કેળના વનમાં ચારે તરફ ફરવા લાગ્યા. તે સમયે મોટી ભુજાવાળા બીમસેને વીજળીની પેઠે જેની સામું પણ ન જોઈ શકાય એવા વીજળી સરખા પીળા વર્ણવાળા, વીજળી પડવા જેવા શબ્દ કરનારા ચંચળ, પોતાના બે હાથને સાંધવાની પેઠે રાખી તેની ઉપર મોટું પહોળું અને ન્હાનું મસ્તક રાખી મોટી એક સિલા ઉપર સુતેલા, મોટી ઝાંઝાળા, સૂક્ષ્મ કટિવાળા, ઓઠ જેના ન્હાના હતા એવા ત્રાંખાના વર્ણ સરખી જીભવાળા, લાલ મુખવાળા, ભૂકુટી હાલ્યા કરતી હતી જેની એવા, મોહમાના દાદ તથા દાંત જેના દેખાતા એવા, જેનું મુકેલા ઝીણા શ્રેષ્ઠ અમ્મભાગવાળા દાંતોયુક્ત મુખ, જેમ કિરણો સહિત ચંદ્રગિર્મ શોભે તેમ શોભતું હતું એવા, સુવર્ણ સરખાં ફેળ વૃક્ષના વનમાં જેમ અસૌક પુષ્પના કેળરનો મોટો રહે તેમ રહેલા, મોટી કાંતિવાળા, શિખાવાન, અગ્નિ સરખા પ્રકાશમાન, પીળાં નેત્રવાન, મોટા શરીરવાન, મહા બળવાન, સ્વર્ગ પ્રત્યે જવાના માર્ગને રોકીને હિમાદ્રિ પર્વતની પેઠે રહેલા અને સર્વ વાનરોમાં શ્રેષ્ઠ હનુમાનને જેવા. પછી મોટી ભુજાવાળા, ભય વચરના અને મહા બળવાન બીમસેને તેની પાસે જઈ વજ્રપાત સરખો મોટો સિંહનાદ કર્યો, જેને સાંભળી મુગ્ધ તથા પશ્ચિઓ મોટા ત્રાસને પામ્યાં. તે વખતે હનુમાને પોતાનાં પીળાં

નેન ક્રિયિત ઉઘાડી કૂર દષ્ટિથી બીમસેન સામુ જોઇ તેની પાસ આવીને હાથથી તેને આ પ્રમાણે કહ્યું.

પોતાની વેદનાથી સુખે કરી સતેજા મને તેં શા વારતે જગાડયો ? બુદ્ધિમાન એવા તારે સર્વ જૂત પ્રાણીઓ ઉપર દયા કરવી જોઇએ. અમે તો પશુ જાતિમાં ઉત્પન્ન થયા છીએ તેથી ધર્મ જાણીએ નહીં. પણ મનુષ્યો તો બુદ્ધિમાન હોય છે માટે સર્વ જીવો ઉપર દયા કરે છે. તારા સરખો બુદ્ધિમાન પુરૂષ દેહ વાણી અને દૂપણ આપનાર તથા પુણ્યને હણનાર એવાં કૂર કર્મને વિષે આસક્ત કેમ થાય ? પણ તું ધર્મને જાણતો નથી. કેમકે તેં બુદ્ધિમાન પુરૂષોની ઉપાસના કરી નથી, માટેજ અત્ય બુદ્ધિથી મૃગાદિ જાનવરોને નાશ કરે છે. તું કાણુ છે ? શા માટે મનુષ્ય વચરના વનમાં આવ્યો છે અને તારે ક્યાં જવું છે તે મને કહે. હે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ ! મનુષ્યોથી દુઃખે કરીને પણ જેની ઉપર ચઢી શકાય નહીં એવા આ પર્વતને વિષે અહીંથી સિદ્ધ મતિ વગર કોઇએ જઇ શકાય તેમ નથી, કેમકે દેવલોક પ્રત્યે જવાનો આ માર્ગ છે માટે તારી ઉપર દયાયુક્ત થઇને હું તને આ માર્ગ પ્રત્યે જવામાં અટકાવ કરતાં વાક્ય કહું તે સાંભળ. હે શરવીર ! તારાથી અહીંથી આગળ નહીં જઇ શકાય એમ હું કહું છું, તેમાં તું વિશ્વાસ રાખ. તને જેની ઇચ્છા છે, તે અહીં નજીક પ્રાપ્ત થયેલાં છે. હે મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ ! જો હું તને તારા દિતનાં વાક્ય કહું તે તારે માન્ય કરવાં હોય, તો તું આ અમૃત સરખાં સ્વાદિષ્ટ મૂળ તથા દુગોનું બદ્ધણુ કરીને નિવૃત્ત થા નહીં તો વૃથા મૃત્યુને વશ થઇશ.

इमानमृतकल्पानि मूलानि च फलानि च

भक्षयित्वा निवर्तस्व मा वृथाप्राप्यसे वधं ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां
भीमकदर्शनसिंहप्रवेशे गुर्जरभाषायां षट्चत्वारिंशदधिकसप्ततमोऽध्यायः १४६॥

અધ્યાય ૧૪૭ મો. ભીમ હનુમાન સંવાદ.

वैशंपायन उवाच—एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य धानरेंद्रस्य धीमतः

भीमसेनस्तदावीरः प्रोवाचाऽऽह—वर्णः ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે વાનરોમાં શ્રેષ્ઠ મહા બુદ્ધિમાન હનુમાનનાં વચન સાંભળી શત્રુઓને નાશ કરનાર મહા શરવીર બીમસેન જોડ્યા કે—તું કાણુ છે ? અને તેં વાનરનું સ્વરૂપ શા કારણથી ધારણુ કર્યું છે ? ક્ષત્રિય જાતિવાળો કુરુક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો, ચંદ્રવંશી, કુંતીએ મળીને વિષે ધારણુ કરેલો અને વાયુનો પુત્ર પાંડવ ભીમ નામનો હું તને એ પ્રમાણે પૂછું છું માટે તું મને કહે ? એ પ્રમાણે કુરુક્ષેત્રમાં મહા શરવીર બીમસેનનાં વચન સાંભળી તેને મોટા હાથથી માન્ય કરીને, વાયુના પુત્ર હનુમાને કહ્યું કે—હું વાનર છું, તને ઇચ્છિત માર્ગ પ્રત્યે જવા નહીં દઉં માટે તું પાછો વળ. મારી સાથે વિરોધ કર માં બીમસેને કહ્યું કે—હે વાનર ! મને તારી સાથે વિરોધ અથવા બીજુ કંઈ જોઈએ તે થાઓ, પણ હું તને કંઈ પ્રજ્ઞો નથી. તું જિદ્ધ અને મને જવાનો માર્ગ આપ. વૃથા મારાથી દુઃખ

પામ આ. હનમાન બોલ્યા કે—હું વ્યાધિએ કરી ક્ષેત્રયુક્ત છું. તેથી મને ઉઠવાની શક્તિ નથી તે જો તારે અવરૂપ જવું હોય, તો તું મને ઉશ્વંચન કરીને જા. બીમસેન કહ્યું કે— નિર્ઘૃણ પરમાત્મા સવના દેહમાં વ્યાપી રહ્યા છે માટે હું, જેનું સ્વરૂપ જ્ઞાન કરી જાણવામાં આવે છે. તેને અપમાન પહોંચાડી ઉશ્વંચન કરીશ નહીં. હું આકાશાર્દ્ર પ્રપંચના ક્ષણને વેદના વાક્યોથી જાણુનો ન હોઈ, તો તને તથા આ પવનને પણ. જેમ હનમાને સમુદ્રને ઉશ્વંધો હતો તેમ ઉશ્વંધુ. હનમાને કહ્યું કે, હે મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ ! જે હનમાન નામના વાનરે સમુદ્રને ઉશ્વંધો હતો તે કોણ ? એમ હું તને પૂછું છું માટે તને કહેવાની શક્તિ હોય તો કહે. બીમસેન બોલ્યા કે, ગુણે કરી વખાણવા લાયક, બ્રહ્માનુ પરાક્રમી જળવાન, રામાયણ નામના ગ્રંથમાં અતિ વિખ્યાતિ છે જેની એવા, શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપવાન અને સર્વ વાનરોમાં ઉત્તમ હનમાન મારા બાપ છે. જેણે રામચંદ્રની સ્ત્રી સીતાની શોધ કરવા સાડે સો યોજનના વિસ્તારવાળા સમુદ્રને એક દશગંધા ઉશ્વંચન કર્યો હતો. તે મહા પરાક્રમી મારા બાપ હનમાનના પ્રતાપે કરી હું, જળ, પરાક્રમ તથા યુદ્ધને વિષે તેના સરખો છું માટે તને શિક્ષા કરવા સમર્થ છું. તું ઉઠ, અને મને જવા માર્ગ આપ. જો તું મારી આજ્ઞાનું પાલન કરીશ તો આજ મારા પરાક્રમે જોષણ. હું તને મૃત્યુની પ્રાપ્તિ કરાવીશ. વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન ! એ પ્રમાણે પોતાના બળે કરી મહોન્મત અને પોતાની ભુજાના પરાક્રમથી મર્વિષ બીમસેનનાં વચન સાંભળીને હનમાન, આ મારો બાપ છે એમ જાણી પોતાના મનમાં હસી કહેવા માંડ્યો કે, હે નિષ્પાપ ! તું મારી ઉપર પ્રસન્ન થા. હું ૧૬ અવસ્થાવાન છું માટે મને ઉઠવાની શક્તિ નથી તેથી આ મારા પૂછાંને ખેસવીને જા. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે હનમાને કહ્યું ત્યારે પોતાની ભુજાના બળે કરી મર્વિષ બીમસેન, આ વાનર બળ તથા પરાક્રમ વગરનો છે, માટે હું તેનું પૂછું પકડી તેનો નાશ કરું. એમ માની તેની કંઈ પણ ગણના નહીં કરીને, હસતાં પોતાના ઘ્રિયા લાક્ષથી તેના પૂછાંને ઉચ્છવા લાગ્યો. પણ લમાર ખસેડવા સમર્થ થયો નહીં ત્યારે વળી ભ્રમુટિ ચલાવી હતી જેણે એવા, ક્રોધયુક્ત થયાં હતાં નેત્ર જેતાં એવા, ક્રોધ ઉત્પન્ન થવાથી વિકરાળ સરખું મુખ થયું હતું જેણે એવા, અને મહા બળવાન બીમસેને પોતાના બે લાક્ષથી હનમાનના ઈંદ્રના વજ્ર સરખા ત્રિવિધ પામેલા પૂછાંને ઉપાડવા માંડ્યું પણ ઉપડ્યું નહીં તેથી લજ્જાયુક્ત થઈ નીચું મોડું કરી નમસ્કાર કરી લાથ જોડીને તેને કહ્યું કે, હે વાનરોમાં શ્રેષ્ઠ ! તું મારી ઉપર પ્રસન્ન થા, મેં તને જે દુષ્ટ વાક્ય કહ્યાં તે ક્ષમા કર. હે ભુદિમાન ! તું વાનરનું સ્વરૂપ ધારણ કરનાર ક્રોધ સિદ્ધ, દેવતા, મંધર્વ અથવા મુલક હોય એમ હું તને તારી ખસે આવી શિખની પેઠે પૂછું છું, માટે તારે કહેવા લાયક હોય અને મારે સાંભળવા યોગ્ય હોય તે કહે. હનમાને કહ્યું કે, હે સત્ત્વોને દમન કરનાર ! હે પાંડુ રાજના પુત્ર બીમસેન ! મને ઓળખવામાં તને જે આશ્ચર્ય છે, તે હું કહું તે સાંભળ. હે કમળપત્ર સરખા નેત્રવાન ! હું કસરી નામના વાનરની સ્ત્રી અંજનીને વિષે સર્વ જગતમાં અપ્રખરૂપી વાકુથી હનમાન નામે ઉત્પન્ન થયો છું. હે બીમસેન ! સૂર્યના પુત્ર સુમીવ તથા ઇન્દ્રના પુત્ર વાણિની સર્વ વાનરોના રાજાઓ અને તેના સમૂહને પાલન કરનાર મહા પરાક્રમી વાનરો ઉપાસના કરતા હતા. તેવામાં મને સુમીવની સાથે વાયુ તથા અગ્નિના સરખી પ્રીતિ થઈ. માર પછી કેટલેક કાળે વાણિએ કાષ્ઠ ધરણથી સુમીવનો ત્યાગ કર્યો, ત્યારે તે, મારા

તમારી કથા રહે, ત્યાં સુધી કે જુનું. એ પ્રમાણે મારાં પયન સાંભળીને શ્રીરામચંદ્રે અને
કહ્યું કે હે હનમાન ! આ તારી મુન્જા પ્રમાણે હું તને વરદાન આપું છું. હે બીમસેન !
એ પ્રમાણે શ્રીરામચંદ્રે અને વરદાન આપ્યું. તે સાંભળીને સીતાએ કહ્યું કે-હે વાનર ! તું
જ્યાં રહ્યો હોય ત્યાં તને પોતાની મેળે નાના પ્રકારના જોમ મળશે. હે ભારત ! એવી
રીતે સીતાએ અને કહ્યું છે માટે તેની કૃપાથી પોતાની મેળે દિવ્ય ભોગ અને પ્રાપ્ત થાય છે.
શ્રીરામચંદ્રે અયોધ્યાપુરીને વિષે હનુમેશ વર્ષ પર્વત રાજ્ય કરીને પોતાના લોક પ્રત્યે ગયા.
હે નિષ્પાપ ! અહીં અપ્સરાઓ તથા મંધર્ગા, શ્રીરામચંદ્રના દિવ્ય વચનું ગાયન કરીને અને
દર્શ પ્રાપ્ત કરે છે. હે કુરુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા બીમસેન ! તું જે માર્ગ પ્રત્યે જવા ઇચ્છે છે
તે માર્ગ મનુષ્યોથી જન્મ શકાય નહીં એવા છે કેમકે તેનું દેવતાઓ સેવન કરે છે. એ, જે
તું તે માર્ગ પ્રત્યે જાય તો ત્યાં તે દેવતાઓ તને શાપ આપે અથવા અપમાન પોહોંચાડે
એવા વિચારથી તને ઇચ્છો છે. હે ભારત ! આ દિવ્ય માર્ગ દેવતાઓ છે જ્યાં મનુષ્યો જના
નથી અને તું જે પાપો માર આપ્યો છે તે જેમાં છે એનું આ સંસ્કાર તો અધિમાં છે

दिश्यो देवपथो ह्यथ नैव गच्छन्ति मानुषाः

यदर्धमागतश्चासि अत एव सरश्च नत् ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां इन्द्रमद्-
भीमसंवादे मुर्जरभाषायामष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

SECRET

અધ્યાય ૧૪૯ મો. હનુમાન અને લીમ.

वैशंपायन उवाच—एवमुक्तो महाबाहु भीमसेनः प्रतापवान्

प्रणिपत्य ततः प्रीत्या भातरं दृष्टमानसः

વેશં પાપન કહે છે-હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે હનુમાને કહ્યું ત્યારે મોટી જીભસેને પોતાના મનમાં પ્રીતિયુક્ત થઇ તેને પગે લાગીને કહ્યું કે-હે જ્યેષ્ઠ બાહુ ! મારા સરખો જન્મમાં બીજો કોઇ વ્યવ નથી, કેમકે મેં આજ પોતાના મોટા બાપને જોયો. હું તમે મને દક્ષન આપ્યું, એ તમારો મોટો અનુગ્રહ માની બહો પ્રસન્ન થયો છું, ને જેવી રીતે આજ તમે મારા મનને પ્રસન્ન કર્યું તેવી રીતે તમારે સદૈવ કરવું એવી મનઃજ રાખું છું. હે ચરતીર ! તમે નસમુદ્વૃત્ત ઉદ્ધવન કરતી વેળાએ જે સ્વરૂપ પારણ કર્યું હતું, તે સ્વરૂપ જોવાની હું મનઃજ કરું છું. જે જોવાથી બહો આનંદ પામીશ અને મને તમારાં વચનમાં વિશ્વાસ આવશે. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે બીમસેનનાં વચન સાંભળી હસીને હનુમાને કહ્યું કે, હે બીમસેન ! મારા સ્વરૂપને જોવા તું તથા બીજો કોઇ પણ સમર્થ નથી. કારણ જ્યારે મેં તે સ્વરૂપ પારણ કર્યું હતું ત્યારે કાળ બીજો હતો અને હમણાં કાળ બીજો છે. કેમકે સત્યયુગ, ત્રેતા, દ્વાપર તથા કલિ એ પ્રત્યેક યુગે કાળ હરે છે. પણ સદૈવ એકજ કાળ હોતો નથી તેમાં પણ હમણાંનો કાળ તો બળ તથા રૂપાદિનો નાશ કરનાર છે માટે તે વખતના સરખું સ્વરૂપ છે નહીં. હે બારત ! જેમ પ્રતી, નદિયો પર્વતો, સિંહો દેવતાઓ તથા ઋષિયો યુગયુગના મહિમા પ્રમાણે કાળને અનુસરે છે, તેમ સર્વનાં બળ, શરીર તથા મહિમા પણ યુગ યુગને રિપે કાળ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ

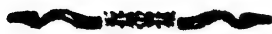
પણ પામે છે. તું તે મારા સ્વરૂપને જોવાની ઇચ્છા છોડી દે. હું યુગને અનુસરી રહું છું, કેમકે કોઈનાથી પણ કાળનું અનિકટમણુ થઈ શકતું નથી. બીમસેને કહ્યું કે, હે હનમાન ! યુગની સંખ્યા, પ્રત્યેક યુગ વિશેનો આચાર, ધર્મ, અર્થ અને કામનાં તત્ત્વો, શુભાશુભ ક્રમ, ક્ષત્રિ અને ઉત્પત્તિ તથા વિનાશ અથવા ઐશ્વર્ય અને અનૈશ્વર્ય એ મારા પ્રત્યેનો ઉત્તર વિસ્તારથી તને મને કાંઈ. હનમાન કહે છે—હે મંત્રણ કનિષ્ઠ બંધુ ! જેને વિષે અવિનાશી ધર્મ રહે છે તે મનુષ્ય સદૈવ કૃતકૃત્ય હોય છે. તે ઉત્તમ સત્યયુગને વિષે કામને કરવાનું કંઈ છે નહીં, કેમકે તેમાં ધર્મ સુલભ રહે છે તથા પ્રજાનો અકરમાત નાશ થતા નથી. તે કાળનું કૃતયુગ એવું નામ કાળના ગુણથી થયું છે. વળી તે યુગને વિષે કોઈપણ દેવતા, દૈત્ય, મંધર્વ, યજ્ઞ, ગણસ તથા સર્પોની ઉપાસના કરતા નથી અને વેંચાણી કંઈપણ પદાર્થ લેતા નથી તથા વેચતા પણ નથી. વળી તે યુગને વિષે સામ, ઝગ તથા યજ્ઞ એ વેદની ક્રિયા નથી. મનુષ્યો ખેતી આદિનો ધંધો પણ કરતા નથી; કેમકે સંકટ માત્રથી સર્વ પદાર્થો સિદ્ધ થાય છે. સર્વને સેવન કરવા યોગ્ય એવો એકજ સંન્યાસ ધર્મ વર્તે છે. વળી તે યુગના ગુણથી વ્યાધિ દંદ્રિય બળનો નાશ, જેણે ગુણ કર્યો હોય તેને અપયશ આપવો, રૂદન, ગર્વ, કપટ, ક્લેશ, આવરણ, દ્રેપ, અગ્રિય વચન બોલવું, ભય, સંતાપ, કંપ્યા તથા અદેખાઈ કોઈને હોતાં નથી તેથી યોગી પુરૂષોને જે પરબ્રહ્મ ગતિ થાય, તે ગતિ સર્વને થાય છે. અને તે યુગને વિષે સર્વ જૂત પ્રાણીના આત્મારૂપ નારાયણ શુક્લ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. વળી તે યુગમાં પોતાની મેળે પ્રાપ્ત થયા હોય છે. સમ, દમ તથા તપાદિ મોક્ષનાં સાધનોવાળા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચાર વર્ણો પ્રજા પોતપોતાના કર્મમાં પ્રીતિમાન રહે છે. વળી સમાન કર્મવાળી ચાર વર્ણો પ્રજા એકજ બ્રહ્મનો આશ્રય કરે છે. તેનીજ પ્રાપ્તિ સાર આચાર પણ સરખોજ પાળે છે; માટે સર્વને એકજ બ્રહ્મનું જ્ઞાન થવાથી ધર્મની પણ પ્રાપ્તિ પોતાની મેળે થાય છે. વળી એ સર્વ પ્રજા એકજ પ્રત્યેક આત્માની ઉપાસના કરનારી, એકજ પ્રજુવરૂપ મંત્રનું અનુદાન કરવાવાળી, એકજ વેદાંત શાસ્ત્રનું શ્રવણ કરનારી, એકજ આત્માનું ધ્યાન ધરનારી, તત્ત્વનું પ્રતિપાદન કરનારી એકજ વેદવાળી, મોક્ષ ધર્મનો આશ્રય કરનારી તથા જૂદા જૂદા ધર્મવાળી હોય છે. તે પ્રજા ચારે આશ્રમને સેવન કરવા યોગ્ય જે દર્શાદિ યુક્ત અનેક શુભ કર્મ કરીને તેના ફળની ઇચ્છા રાખતી નથી તેથી પરમ ગતિને પામે છે. હે બીમસેન ! જ્યારે સર્વ વર્ણની પ્રજા પોતાના આત્મારૂપ બ્રહ્મને વિષે એકતારૂપ ધર્મ પાળે, ત્યારે ગ્રન્થનું કે સત્યયુગ છે, જેને વિષે સર્વનો ધર્મ અખંડિત રહે છે. પ્રકાશ, પ્રવૃત્તિ તથા મોહ કરનારા સત્ય, રજ અને તમ એ ત્રણ ગુણ વગરના કાળનુંજ કૃતયુગ એવું નામ પડ્યું છે. હવે હે બીમસેન ! જેમાં ધર્માદિનો ક્ષય થવા માટે છે એવા ત્રેતાયુગનાં લક્ષણ કહું તે માંબળ. ત્રેતામાં ધર્મનો એક પાદ નાશ પામે છે. અચ્યુત ભગવાન રક્ત સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. પ્રજા સત્યતાને વિષે પ્રવૃત્ત તથા યજ્ઞાદિ ક્રિયારૂપ ધર્મને વિષે પરાયણ રહે છે. વળી ત્રેતાયુગને વિષે વેદોએ કરી અનેક પ્રકારના યજ્ઞો થાય છે. ધર્મ તથા ક્રિયા પણ અનેક રીતિનાં છે. મનુષ્યો પણ પોતાને પ્રચ્છિત ફળના સંકટ કરીને ક્રિયા તથા દાન આપે છે તેથી ઇષ્ટ ફળને પામે છે, વળી કોઈ વર્ણનો ધર્મ નાશ પામતો નથી. સૌ પ્રજા મોટાં તપ કરવા, દાન આપવા અને ક્રિયાઓ કરવામાં પરાયણ રહે છે. હવે રાવરમાં ધર્મના એ પાદ નાશ પામે છે. વિષ્ણુ ભગવાન પીતસ્વરૂપ ધારણ

કરે છે અને જે વાર પ્રકારનો થાય છે. વળી દાપરને વિષે કેટલાક પુરૂષો આરે વેદમાં કહે-
લાં જ્યોતિષ્ટોમાદિ તથા ધ્યાનરૂપ ક્રિયા કરનાર, કેટલાક કેવળ પોતાની સાખામાં કહેલાં સંખ્યા
વંદનાદિ ક્રમ તથા ધ્યાન કરવામાં તત્પર, કેટલાક કેવળ ધ્યાન નિષ્ઠાવાન અને કેટલાક કંઈ
પણ નહીં કરનારા તોય છે. વળી દાપરમાં ચાલ્યા અનેક જિજ્ઞાસુ મતનાં હોય છે, તેથી ક્રિ-
યાઓ પણ અનેક પ્રકારની હોય છે. સર્વ મનુષ્યો તપ કરવામાં તથા દાન આપવામાં પ્રીતિ-
માન હોય છે. ખલું કરીને પ્રજા રાજસી હોય છે. વળી મનુષ્યોએ ધ્યાન યોગને નહીં જાણ-
વાથી જ્યોતિષ્ટોમાદિ ક્રમ કરવાં એમ કહ્યું છે. તેમની બુદ્ધિનો નાશ થવાથી તેમાં કાષ્ટજ
સત્કરૂપ પરમાત્માને વિષે આસ્થાવાન હોય છે. જેઓ પરમાત્માથી અટકે છે તેમને દેવે
પ્રાપ્ત કરેલાં અનેક વ્યાધિ, અનેક પ્રકારની કામનાની ઉત્પત્તિ તથા વિપદવ થાય છે. તેમનાથી
પીડા પામેલા કેટલાક પુરૂષો તપશ્ચર્યા કરે છે. કેટલાક તો ઉચ્છિન્ન પદાર્થ તથા સ્વાર્થોદિ
લોકની કામનાવાળા થઈ પડ્યા પણ કરે છે. હે બીમસેન ! એ પ્રમાણે દાપર યુગને વિષે
અધર્મ વૃદ્ધિ પામવાથી પ્રગતો કાય થાય છે. દેવે કળિયુગમાં ધર્મનો બાકી એક પાદ રહે
છે. કેશવ જગવાન ધૃત્યસ્વરૂપ ધારણ કરે છે અને વેદમાં કહેલા આત્માર ધર્મ વગર તથા
ક્રિયાઓ નાશ પામે છે. જગત્માં અતિ વૃદ્ધિ થાય છે. વળી કળિયુગને વિષે મનુષ્યોને વ્યાધિ,
આશ્વર્ય, ક્રોધોદિ બીજા દોષ, ઉપદ્રવ, મનની ત્રય તથા ક્ષુધાજન્ય બધા ઉત્પન્ન થાય છે. હે
બીમસેન ! જેમ જેમ એક એક યુગ નિવૃત્ત પામતા જાય છે તેમ તેમ ધર્મ નાશ પામતો
જાય છે. જ્યારે ધર્મ નાશ પામે છે, ત્યારે પ્રજા પણ નાશ પામે છે. ભાર પછી ધર્મ
મર્યાદામાં પ્રવર્તન કરનારાં જ્ઞાનાદિ સત્ક્રમ નાશ પામે છે, ને અધર્મ વૃદ્ધિ પામે છે. એ
પ્રમાણેનો કળિયુગ હમણાં નજીક પ્રાપ્ત થયો છે. મોટા આવરણવાળા મહાપુરૂષો યુગના
કળને અનુસરીને રહે છે. હે યત્રુઓને નાશ કરનાર બીમસેન ! તને જે માંડે સ્વરૂપ જાણવાનું
કુતૂહલ થયું હતું, તે તે જ જાણ્યું હવે તું જુઠા તેને જોવાની છત્ત રાખ નહીં. હે મોટી
બુદ્ધિવાન ! તે મને જે પૂછ્યું હતું તે મેં તને યુગ સંખ્યા વગેરે કહ્યું હવે તું ક્રિયાણુ પામ
અને અહીંથી જા.

તત્તેસવંમાસ્થાતં યન્માં ત્વં પરિગ્રહ્યસિ

ગુણસંસ્થાં મહાબાહો સ્થસ્તિ પ્રાપ્તુ હિ ગમ્યતાં ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशवीचवद्वान्
कदलीसंदेहमृषीमसंबादे गुर्जरभाषायामूनपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः
॥ १४९ ॥

અધ્યાય ૧૫૦ મો. હનુમાન લીમ સંવાદ.

भीम उवाच—पूर्वं रूपमदृष्ट्वा ते न यास्यामि कथंचन

यदितेऽहमनुष्ठाणो दर्शयात्मानमात्मना ॥

બીમસેન કહે છે—હે હનુમાન ! હું તમારૂં પૂર્વ સ્વરૂપ જોયા વગર કદી જગ્યાર નથી માટે
જો હું તમારે અનુગ્રહ કરવા યોગ્ય લોક, તો તમે મને તે સ્વરૂપ દેખાડો. વૈશંપાયન

કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે ભીમસેને કહ્યું ત્યારે વાનરરૂપ હનુમાને સમુદ્રનું ઉલ્લંઘન કરની વેળાએ જે સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું તે તેને દેખાડવા ઇચ્છા કરી. થઈ તેનું પ્રિય કરવા સાર પોતાનો દેહ તેમણે મોટા કર્યો. તેનો દેહ એક યોજનમાં વૃદ્ધિ પામ્યો, જેણે કરી વૃક્ષ સહિત કેળવન અને ઉંચો એવો પર્વત આચ્છાદિત થયાં. હે રાજન ! એ પ્રમાણે વૃદ્ધિ પામેલા શરીરવાળા હનુમાન જાણે ખીજે પર્વતજ હોય નહિ એવા દેખાવા લાગ્યા તે સમયે તેનાં ત-પાવેલાં ત્રાંખા સરખાં નેત્ર, તીક્ષ્ણ દાદો તથા વિકરાગ ભૂકુડી હતાં. તેણે વૃદ્ધિ કરેલા પોતાના પૂજકાએ કરી સર્વ દિશાઓને ઘેરી લીધી હતી. તે વખતે કુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ભીમસેને, સ્વર્ગ સરખા દેદિપ્તમાન, જાણે સુવર્ણનો પર્વતજ હોય એવા અને આકાશ સરખા પ્રકાશમાન પોતાના બાદ હનુમાનનું વૃદ્ધિ પામેલું સ્વરૂપ જોઈને પોતાનાં નેત્ર માંડ્યાં. પછી હનુમાને હસતાં ભીમસેનને કહ્યું કે—હે નિપાપ ! હું મારા મનની ઇચ્છા પ્રમાણે આ સ્વરૂપ કરનાં પણ હજી તેને મ્હોટું કરી શકું તેમ છું તેમાં પણ શત્રુની સામે તો યજ્ઞાત્કારથી લાગુજ વધારે કરી શકું છું. વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન ! મહા ભયંકર અને વિંધ્યાદ્રિ પર્વત સરખું હનુમાનનું સ્વરૂપ જોઈને, જ્ઞાત થયેલા તથા મોટા હર્ષને પામેલા ભીમસેને હાથ જોડી તેને કહ્યું કે—હે મહા શૂરવીર ! મેં તમારા સ્વરૂપનો આત વિસ્તાર જોયો. હવે તમે આ સ્વરૂપના વિસ્તારનો સંહાર કરો કારણ હું સૂર્ય સરખા પ્રકાશમાન, પ્રમાણમાં ન આવે એવા અને મૈનાક પર્વતની પેઠે કામથી ચલાયમાન ન થઈ શકે એવાં સ્વરૂપને જોઈ શકતો નથી. હે હનુમાન ! આ તમારું સ્વરૂપ જોઈને મને મારા મનમાં મોટું આશ્ચર્ય થાય છે. રામચંદ્રની પાસે, યોદ્ધાઓ સહિત લંકાપુરીને પોતાની ભુજના બજે નાશ કરવા સમર્થ એવા અને યુદ્ધમાં જોને સેના સહિત રાવણ જીતવા સમર્થ ન હતો એવા તમે ઉભા છતાં, તે પોતે રાક્ષસેન્દ્રની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા ! વૈશંપાયન કહે છે—હે ભરતવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા શૂરવીર જનમેજય ! એ પ્રમાણે ભીમસેને કહ્યું ત્યારે સર્વ વાનરોમાં ઉત્તમ હનુમાને ગંભીર વાણીથી કહ્યું કે હે મોટી ભુજવાળા ભીમસેન ! તું જેવી રીતે કહે છે, તેવી રીતે રાક્ષસમાં અધમ રાવણ મારી સાથે યુદ્ધ કરવા પણ સમર્થ ન હતો; પણ જો મેં તેનો નાશ કર્યો હોત તો રામચંદ્રની કૃતિ નાથ પામત, માટેજ તેની સાથે યુદ્ધ કરવું મુખી દીધું. રામચંદ્રે યુદ્ધમાં સગા સંબંધી સહિત રાક્ષસમાં અધમ રાવણને નાશ કરી સીતાને પોતાની અયોધ્યાપૂરી લાવ્યા અને જગતમાં પોતાનો યશ્ન સ્થાપન કર્યો. હે શ્રેષ્ઠ અનુભવવાળા ભીમસેન ! હવે તારા મોટા બાપ યુધિષ્ઠિરનું પ્રિય કરવાની ઇચ્છાવાળા અને વાયુએ રક્ષણ કરેલો તું વિદ્ય વગરના તથા ક્રિયાશુની પ્રાપ્તિ કરનાર માર્ગ પ્રત્યે જા. હે કુરુકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! આ માર્ગ સૌમંધિક વન પ્રત્યે જવાનો છે, જેને વિષે તું જાણે કુમેરના યજ્ઞ તથા રાક્ષસોએ રક્ષા કરેલા બગીચાને જોઈશ; પણ તારે ત્યાં જઈને એકદમ પુષ્પો અદ્યજ કરવા નહીં, કેમકે મરણ ધર્મવાન જીવોને દેવાતાઓ માન્ય છે. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! મનુષ્યો દેવતાઓને બળિ-દાન આપે છે, નમસ્કાર કરે છે, તેમના મંત્રાનો જપ કરે છે અને તેમની બક્તિ પણ કરે છે; જેથી તેઓ તેમની ઉપર પ્રમન્ન થાય છે. માટે તું સાદસ કામ કરતો નહિ. પોતાના ધર્મનું પાલન કરજે. અને સ્વધર્મમાં રહી તેને ઓળખીને તેનું અનુદાન કરજે. વૃદ્ધ પુરૂષોની સેવા કર્યા વગર ધર્મ અને અર્થ જાણી શકતા નથી. કેમકે હું ભીમસેન ! કેટલાંક કાર્ય ધર્મરૂપ છે એમ દેખાય છે, પણ તેઓ અધર્મરૂપ હોય છે કેટલાંક કાર્ય અધર્મરૂપ દેખાય છે,

પણ તેઓ ધર્મરૂપ થાય છે તે એવી રીતે કે, દુર્જનનો નાશ કરવાથી દેખીતો અધર્મ થાય છે, પણ તેનું પરિણામ બીજાઓને દાનિકારક આવે છે, દેખીતું સત્ય બોલતું એ ધર્મ છે, પણ તેનું પરિણામ બીજાઓને સુખરૂપ થાય છે. વારતે જે ધર્મ છે અને સસ બોલવાથી બીજાને દાનિ થવાથી દુઃખ થાય છે, માટે તે અધર્મ છે વારતે મનુષ્યોએ જે ધર્મને વિષે અશુદ્ધિમાન પુરૂષો મોઢ પામે છે તેને તેના તથા અધર્મના વિભાગે કરી જાણવો. હે ભીમસેન ! આચાર પાળવાથી ધર્મ થાય છે. ધર્મે કરી વેદની પ્રાપ્તિ થાય છે, વેદે કરી યજ્ઞ થાય છે, યજ્ઞોએ કરી દેવતાઓ પ્રસન્ન થાય અને છે તેનાથી દેવતાઓની સ્થિતિ થાય છે. મનુષ્યોની સ્થિતિ બૃહસ્પતિ તથા શુક્રાચાર્યની કહેલી નીતિ પ્રમાણે વર્તવાથી થાય છે. વળી બ્રાહ્મણે ખેતી કરવી. ક્ષત્રિયે પ્રજનનું પોષણ કરવું તથા વૈશ્યે માયોનું પાત્રન કરવું, એ રૂપ વૃત્તિથી ત્રણ વર્ણની સ્થિતિ થાય છે. વળી તે વૃત્તિ વેદ વિદ્યા જાણનાર ત્રણ વર્ણની જૂદી જૂદી છે. તે એવી રીતે કે-બ્રાહ્મણે યજ્ઞ કરાવવા, વેદ બજાવવા અને દાન લેવાં, ક્ષત્રિયે અધિભોગે દંડ આપવો, અને વૈશ્યે વ્યાપાર કરવો જેથી સત્ર લોકની સ્થિતિ સારી રીતે થાય છે. ત્રણે વર્ણ પોતપોતાની ધર્મરૂપ વૃત્તિ પ્રમાણે ન વર્તે તો સર્વ જગત્ મર્યાદા વચરનું થઇ જાય અને પ્રજા પણ નાશ પામે. સૌએ પોતપોતાની વૃત્તિ પ્રમાણે વર્તવું, જેથી ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય. વળી બ્રાહ્મણાદિ ત્રણ વર્ણનો સત્ય બાપણ કરવું, વેદ બજાવવા, યજ્ઞ કરવા અને દાન આપવાં એ સાધારણ ધર્મ છે. બ્રાહ્મણનો વેદ બજાવવા, યજ્ઞ કરાવવા તથા દાન લેવાં એ ધર્મ છે. ક્ષત્રિયનો સર્વનું પાત્રન કરવું એ ધર્મ છે, વૈશ્યનો સર્વનું પોષણ કરવું એ ધર્મ છે; અને બિદ્યા માગવી, દોષ કરવા તથા વ્રત કરવાના અનૃષિ-કારી થકનો ત્રણે વર્ણની સેવા કરવી એ ધર્મ છે. હે કુંતીના પુત્ર ! તું ક્ષત્રિય જાતિનો છે, વારતે સર્વની રક્ષા કરવી એ તારો ધર્મ છે, માટે નમ્રતાયુક્ત થઇ હૃદયોને જીતી પોતાના ધર્મનું સેવન કર.

હે ભીમસેન ! જો ક્ષત્રિય શુદ્ધિમાન, વહ્યાં રાત્રી સાંભળેલા, શ્રેષ્ઠ અને વૃદ્ધ પુરૂષોની સલાહ સર્થ પોતાના ધર્મમાં રહીને પ્રજાને શિક્ષા કરે છે તો તેને કંઈ પણ દુઃખની પ્રાપ્તિ થતી નથી. હે શૂરવીર ! જ્યારે રાજા અનુગ્રહ કરવા લાયકની ઉપર અનુગ્રહ કરે તથા દંડ આપવા લાયકને દંડ આપે ત્યારેજ પ્રજાની શ્રેષ્ઠ મર્યાદા વર્તે છે. રાજાએ પોતાના દેશ તથા કિલ્લાઓ અને શત્રુ તથા મિત્ર વગેરેના જાળને વિષે રક્ષણ, શુદ્ધિ અને નાશ ક્રમે કરી હમેશ જાણ્યતા રહેવું. હે પાંડવ ! રાજાનું પરમ જાણ શુદ્ધિમાન, શ્રેષ્ઠ મનસુખો આપનાર તથા પરાક્રમી નોકરો છે, તે અનુગ્રહ કરવા લાયકની ઉપર અનુગ્રહ કરી શકે છે તથા દંડ આપવા લાયકને દંડ આપી શકે છે તેથીજ મોટામ પામે છે અને પોતાના કાર્યને પણ સિદ્ધ કરી શકે છે. રાજાએ પોતાનાં કાર્ય સામ, દામ, ભેદ, દંડ અને ત્યાગ એ નીતિથી સિદ્ધ કરવાં. પણ એ પાંચ પ્રકારની નીતિનું શ્રેષ્ઠ શુદ્ધિમાનની સાથે મનસુખો કરવાથીજ સેવન થાય છે. વિદ્વાન બ્રાહ્મણોની સાથે હરેક કામ કરવા વિષે એ નીતિ સંબંધી મનસુખો કરવો. સ્ત્રીને વશ્ય, મૂર્ખ, અજ્ઞાની, લોભી, હલકા તથા આદમ મનુષ્યની સાથે વિચાર કરવો નહીં. હે મહાબાહો ! રાજાએ હરેક કાર્યનો મનસુખો વિદ્વાનની સાથે કરવો. સમર્થ પુરૂષોની પાસે કાર્ય કરાવવાં અને સર્વનું હિત ઇચ્છનાર પુરૂષો પાસે ન્યાય કરાવવો. મૂર્ખ પાસે કંઈ કામ કરાવવું નહીં; એનો તો સદૈવ સર્વ કાર્યમાં

ત્યાજ્ય કરવો. વળી રાજ્યે ધર્મિય પુરૂષોને ધર્મના કામ તથા પાંડિત પુરૂષોને દ્રવ્ય સંબંધી કામ સોંપવાં. સ્ત્રિઓનાં કામને વિષે નપુંસક પુરૂષોને અને દૂર કાર્યમાં દૂર પુરૂષોને રાખવા. હે મ્હોટી ભુજવાળા બીમસેન ! જે રાજ્યને પોતાના તથા રાત્રના કાર્યને વિષે આવી રીતે કરવું અને આવી રીતે ન કરવું, એવી બુદ્ધિ હોય છે અને રાત્રનું બળ તથા અબળ ગણવામાં હોય છે તેજ પોતાની બુદ્ધિથી શ્રેષ્ઠ પુરૂષો ઉપર અનુગ્રહ તથા મર્યાદા વગરના ક્રુદ્ધ પુરૂષોને દંડ કરી શકે છે. હે કનિષ્ઠ બંધુ ! ત્યારે રાજ્ય યથાયોગ્ય અનુગ્રહ તથા દંડ કરે, ત્યારે જનતમાં મર્યાદા સ્થિર રહે. છે. હે પાર્થ ! મેં તને દુઃખે કરીને જેનું સેવન થઈ શકે છે એવો ક્ષત્રિયનો ધર્મ કહ્યો, માટે તું નમ્રતાયુક્ત થઈને પોતાના ધર્મનું પાલન કર. જેમ બાહ્યો તપ, ધર્મ, ઇન્દ્રિય નિગ્રહ અને યજ્ઞ કરીને તથા વૈશ્યો દાન આપવા, અતિથિનું સેવન કરવું અને નિત્ય ક્રિયા કરવારૂપ ધર્મે કરી સ્વર્ગ પ્રત્યે જાય છે, તેમ ક્ષત્રિયો દંડ આપવા તથા અનુગ્રહ કરવારૂપ ધર્મે કરી સ્વર્ગ પ્રત્યે જાય છે. હે બીમસેન ! દંડ આપવા લાગકેને સારી રીતે દંડ આપનાર, કામ, દ્રેષ, લોભ તથા ક્રોધ વગરના ક્ષત્રિયો સતતરૂપે પ્રાપ્ત થયેલા લોકને પામે છે.

सम्पक् प्रणीत दंडा हि काम द्वेष विवर्जिताः

अलुब्धा विगत क्रोधाः सतां याति स लोकतां ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रार्पाणि लोमशतीर्थयात्रायां
इन्द्रप्रस्थेऽर्च्ये गुर्जरभाषायां पंचाशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १५० ॥

ॐ नमो ભગવાતે

અધ્યાય ૧૫૧ મો. હનુમાન ને ભીમનો સંવાદ.

वैशंपायन उवाच—ततः संहृत्य विपुलं तद्वपुः कामतः कृतं

भीमसेन पुनर्दोभ्यां पर्यष्वजत वानरः ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ત્યાર પછી હનુમાનજી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે કરેલા મોટા સ્વરૂપનો સંહાર કરીને, એ ભુજ્યે કરી બીમસેનને મળ્યા ત્યારે જ્યેષ્ઠ બંધુએ મળેલા બીમસેનનો સર્વ શ્રમ નિવૃત્ત થયો તથા તેને મંત્રણ પ્રાપ્ત થયું. તેણે માન્યું કે મારા સરખો બળવાન કોઈ નથી. પછી પોતાના કનિષ્ઠ બંધુને મળવાથી ઉત્પન્ન થયેલા હર્ષને લીધે નેત્રમાં અશ્રુ પ્રાપ્ત થયાં હતાં જેને એવા હનુમાને હે બીમસેન ! એ પ્રમાણે સ્નેહથી બોલાવી અગ્રદ કંઠથી કહ્યું કે હે શરવીર ! તારે જ્યાં જવું હોય ત્યાં તું જા. હું અહીં છું પણ સ્મરણ કરવા યોગ્ય છું, માટે મને દરેક વાતના પ્રસંગમાં સ્મરણ કરવો, બૂલવો નહીં. હે મહા બળવાન ! કુબેરના સ્થાનથી આવેલી દેવતા તથા મંધર્વોની સ્ત્રિઓનાં અને મહારાં નેત્ર, તને જોઈને સફળ થયાં. વળી તેં મને રામ જેનું નામ છે એવા વિષ્ણુ, સર્વના હૃદયને આનંદ આપનાર અને સીતાના મુખરૂપ કમળને પ્રકાશ કરવા વિષે તથા અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને ટાળવા વિષે સૂર્ય સરખા શ્રી રામચંદ્રનું સ્મરણ કરાવ્યું. હે બંધુ ! મને આજ તારા મનુષ્ય સ્વરૂપનો સ્પર્શ થયો અને તને મ્હારે દર્શન થયું, એ નિષ્કળ જવા યોગ્ય નથી. તું મારે વિષે બંધુભાવ રાખી મારી પાસેથી ઇચ્છિત વરદાન માગ.

હે બીમસેન ! જો તું કહે તો હું દરિતનાપુર પ્રાંતે જઈ અધર્મી પ્રતરાટ્ટના પુત્રાને નાશ કરે અથવા મારા પરાક્રમે કરી સર્વ તે દરિતનાપુરનો પરાજય પમાડી દુર્યોધનને આંધી અદી તારી પાસે લાવું. હું તારા કહેવા પ્રમાણે તારું ઇચ્છિત કરે એમાં તારે કશો સંશય રાખવો નહીં.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે મહાત્મા હનુમાનનાં વચન સંભળીને દર્પ-યુક્ત થયેલા બીમસેનને કહ્યું કે હે વાનરોમાં શ્રેષ્ઠ ! હે મારી બુદ્ધવાણા ! તમે મારું સર્વ પ્રિય કર્યું, તમારું કલ્યાણ થાયો. તમે મારી ઉપર સદૈવ પ્રસન્ન રહો. એવી ઇચ્છા હું રાખું છું. હે પરાક્રમી ! તમે આજ અમારા નાથ થયા નેથી અમે પાંડવો સનાથ થયા, માટે તમારા પ્રતાપથી શત્રુઓને છતીયું. હે રાજન ! એ પ્રમાણે બીમસેનને કહ્યું ત્યારે હનુમાન બોલ્યા કે, તું મારો બાપ થાય છે, માટે હું તારા રત્નને લીધે તારું પ્રિય કરીશ, તે એવી રીતે કે, જ્યારે તું શત્રુઓની સેનામાં પ્રવેશ કરી મિલ્લનાદ કરીશ ત્યારે હું શબ્દ કરીને તારા શબ્દના વેગને વૃદ્ધિ પમાડીશ ને અર્જુનના રથની ધ્વજમાં રડીને મોટા બચકર નાદ કરીશ જેથી તમે શત્રુઓના પ્રાણને સુગંધ કરી હરણ કરી શકશો. હે પરીક્ષિતના પુત્ર ! એ પ્રમાણે પાંડુ રાજના પુત્ર બીમસેનને કહી તથા કમળના પુષ્પવાળા તળાવનો માર્ગ બતાવી હનુમાન ત્યાંજ અંતર્ધાન થયા.

एषमाभाष्य हनूमांस्तदा पांडव नन्दनं

मागमन्त्राय भीमाय तत्रैवांतरधीयत ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि छोमक्षतीर्थयात्रायां
गंधमादनप्रवेशे हनूमदभीमसंवादे गुर्जरभाषायामेकपंचाशदधिकशततमाऽ
ध्यायः ॥ १५१ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

આધ્યાય ૧૫૨ મો. સૌગંધિક વનમાં બીમનો પ્રવેશ.

વૈશંપાયન ઉવાચ—ગતે તસ્મિન્નહરિવરે મમોપિ લલિતાંબરઃ

તેન માર્ગેણ વિપુલં વ્યચરદ્ગંધમાદનં ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! હવે હનુમાન અંતર્ધાન થઈ ગયા ત્યારકે બળ-વાન પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ બીમસેન પણ, તેણે બતાવેલા માર્ગે કરી વિશાળ ગંધમાદન પર્વતને વિશે ગયા. તેની પૃથ્વીને વિશે કોઈને ઉપમા આપી શકાય નહિ એવી શોભાને તથા રાસચંદ્રના અનુભવને પોતાના મનમાં સંભારતા તે ચાલતા થયા ત્યારે સૌમંધિક નામના વનની પ્રાપ્તિની ઇચ્છાથી મહા રમણીય વનો, ઉપવનો, પુષ્પયુક્ત વૃક્ષવાળાં તળાવો, નદિયો, જેના શરીર ઉપર કાંઈ લાગ્યો હતો એવા અને વર્ષતા મેષ સરખા સ્થામ હસ્તિયો તથા મોઢામાં ધાસના કોળીઆ હતા જેમને એવાં હરિણીઓ સહિત રસ્તામાં ફરતાં હરિણોને જોતાં, ઉતાવળે રસ્તામાં જવા લાગ્યા. હે રાજન ! મહા સુચર્યા પુષ્પોવાળાં, લાલ ફામળ પાંદડાવાળાં અને વાયુએ કરી કંપતા એવાં વૃક્ષોએ બાણે જેની પાચનાજ કરી હોય શું એવા બીમસેન નિર્જન થઈને, પાડાઓ, વરાહો તથા સિંહોવાળા પર્વતને વિશે બોલાના પરાક્રમથી ગતિ કરતા હતા. બીમસેને પોતાને પ્રિય સૌમંધિક વનના માર્ગને વિશે કમળના પુષ્પરૂપી હસ્ત જોડ્યા હતા જેણે એવી અને મહાન્મત્ત બમરોવાળી

એ પ્રમાણે પરસ્પર કહીને તેઓ સૌ, મોટી ભુજવાળા અને મહા તેજસ્વી બીમસેન પાસે આવી પૂજવા લાગ્યા કે, તું કોણ છે ? તે અમને કહે. તે મોટી મનિવાળા, મુનિના સરખા વેષ ધારણ કરેલો હથિયાર સહિત તું કોણ છે ને તું જે સાડ અહીં આવ્યો હોય તે અમને કહે.

મુનિવેષધરશ્ચૈવ સાયુધશ્ચૈવ લક્ષ્યસે

યદ્યર્થમભિસંપ્રાપ્તસ્તદાચક્ષ્વ મહામતે ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां सौमन्धि-
कहारणे गृर्जरभाषायां त्रिपंचाशदधिकसप्ततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

અધ્યાય ૧૫૪ મો. સાગર્ધિક વનમાં ભીમે કરેલું યુદ્ધ.

भीम उवाच—पांडवो भीमसेनोहं धर्मराजादनंतरः

विशालां बद्धीं प्राप्तो ज्ञातुमिः सहस्राक्षसाः ॥

બીમસેન કહે છે —હે રાક્ષસો ! ધર્મરાજની પછી ઉત્પન્ન થયેલો હું પાંડવ નામે બીમસેન છું. પોતાના ભાઈઓ સહિત વિશાળ એવાં ગદરીવન પ્રત્યે આવ્યો છું. પાંચાલ દેશના રાજા દ્રુપદની પુત્રી દ્રૌપદીને વાયુથી ઉડી પ્રાપ્ત થયેલાં સુભંધવાળાં કમળનાં પુષ્પને જોઈને, તેનાં બીજાં બહાં પુષ્પોની ઈચ્છા થઈ. તે જોઈને તેને પ્રિય કરવા સાડ હું તે પુષ્પ લેવા માટે અહીં આવ્યો છું. રાક્ષસોએ કહ્યું કે હે પુરોહિત ! આ કુમેરને કીડા કરવાનું અત્યંત પ્રિય સ્થાન છે. જેમાં મરવારૂપ ધર્મવાળા મનુષ્યો વિહાર કરવા સમર્થ નથી. હે બીમસેન ! ઋષિયો, દેવતાઓ, યક્ષો, ગંધર્વો તથા અપ્સરાઓ કુમેરની રમ્મ લઈને અહીં જળપાન કરે છે અને કીડા પણ કરે છે. જે દુષ્ટ મનિવાળા પુરુષ કુમેરની અવમજ્જના કરી અન્યાયથી આ સરને વિષે વિહાર કરવા ઇચ્છે છે, તે નાશ પામે છે એમાં શક નથી. હે બીમસેન ! તું, હું ધર્મરાજનો ભાઈ છું એમ કહે છે ને કુમેરનો અનાદર કરી બળાત્કારથી કમળનાં પુષ્પો લેવા કેમ ઇચ્છે છે ? તું યક્ષના રાજા કુમેરની રમ્મ લઈને, આ તડાપને વિષે વિહાર કર. તેના જળનું પાન કર, તેની રમ્મ વચ્ચે અહીંનાં કમળ પુષ્પોની સાથું જોવા પણ સમર્થ નથી. બીમસેને કહ્યું કે—હે રાક્ષસો ! હું અહીં નજીક કુમેરને જોતો નથી, ને કદી જોઉં તો પણ તેની પાસે આ તળાવને વિષે વિહાર કરવાની યાચના કરવા ઇચ્છતો નથી; કારણુ રાજાઓ કોઈની યાચના કરતા નથી, કેમકે કોઈની યાચના ન કરવી એવો ક્ષત્રિયોનો ધર્મ છે. ક્ષત્રિય ધર્મનો હું ત્યાગ કરીશ નહીં. અરે ! આ તળાવ પર્વતનાં ઝરણોથી ઉત્પન્ન થયું છે, કંઈ મહાત્મા કુમેરના શ્રમથી ઉત્પન્ન થયું નથી માટે સર્વ જૂતપ્રાણીને માટે સરખા હકનું છે વાસ્તે તે સંબંધી કોણ કેની યાચના કરવા યોગ્ય છે ?

વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન ! એ પ્રમાણે સર્વ રાક્ષસોને કહીને મહા ક્રોધ પામેલા મહા બળવાન બીમસેન, તે તળાવમાં પ્રવેશ કરવા તૈયાર થયા. તે જોઈને સર્વ રાક્ષસો ‘ પ્રવેશ નહીં કર, પ્રવેશ નહીં કર ’ એમ કહેતા લાગ્યા; પણ તેમને નહીં મજબૂરીને બીમસેને તેમાં પ્રવેશ કર્યો. મહા ક્રોધ પામેલા સર્વ રાક્ષસો, અરે ! આ બીમસેનને મહણુ કરો, બાધિ તથા ક્રોધોએ કરી કાપો, આપણે પકારી તેનું બધું કર્યું એમ કહેતા હાથમાં ઉપાડાં ક્રોધે લઈ તેની

વૈશંપાયન કહે છે—હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ રાજન ! ત્યાર પછી બીમસેન અમૃત્ય, દિવ્ય અને વિવિધ પ્રકારનાં કમળનાં પછાં પુષ્પો મઠણ કરવા લાગ્યા. તે વખતે જેના ચોથી કાકરાઓ ઉડતા હતા એવો દુઃસહ વાધુ વાવા આવ્યો. મદ્દા બળકર કિલકાપાત તથા વળજાપાત થવા

લાગ્યો, સર્વ કાંતિ વમરનો થયો, જેથી ધણો અધકાર થયો, વળી પૃથ્વી ચલ્યામ્બાન થઈ, ધણી રજ ઉડવા લાગી, સર્વ દિશાઓ રક્તવર્ણ થઈ, મૃગાદિ જનવરો તથા પક્ષિઓ ભયંકર શબ્દ કરવા લાગ્યાં, ધણા અધકારને લીધે કાષ્ઠને કંઈ જાણવામાં પણ આત્યું નહીં તથા બીજા પણ અનેક ઉત્પાત થવા લાગ્યા, જે જોઈને ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજ કહેવા લાગ્યા કે અરે ! આપણો કાષ્ઠ પરાભવ કરવા આવ્યો છે ? હે પાંડવો ! યુદ્ધમાં દુર્મદવાળા ! તમે સૌ સરખા ધારણ કરીને સાવધ થાઓ. આપણે આપણી પાસે આવનારને જોઈશું. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે કહીને યુધિષ્ઠિર રાજ ચારે તરફ જોવા લાગ્યા. બીમસેનને નહીં જોતાં પોતાની બી દ્રૌપદી તથા નકુળ અને સહદેવને કહેવા લાગ્યા કે અરે ! હે પાંચાદિ ! હે નકુલ તથા સહદેવ ! બીમસેન ક્યાં ગયો છે ? તે શું કંઈ કરવા ઇચ્છે છે ? અથવા તેણે કંઈ સાહસ કામ કર્યું છે શું ? કેમકે તેને તે પ્રમાણે કરવું ધણું પ્રિય છે. અરે હમણાં યુદ્ધ પ્રાપ્ત થયું છે એવી સૂચના કરનારા ઉત્પાત આપણને જાણ દેખાડતા જણાય છે. હે રાજન ! એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળીને ઉદાર મનવાળી, સુંદર દાસ્યવાળી અને પોતાના પતિઓનું પ્રિય ઇચ્છનારી દ્રૌપદી બોલી કે હે રાજન ! મેં વાયુથી ઉડીને પ્રાપ્ત થયેલાં કમળનાં પુષ્પને પ્રહણ કરી બીમસેનને પ્રિય કરવા સાડ કશું કે, હું આવી બીજાં ધણાં પુષ્પો હું જોવા ઇચ્છું છું, માટે તમે તે લઈ તરત અહીં આવી. એમ મેં કહ્યું ત્યારે તે મારું પ્રિય કરવા માટે પુષ્પો લેવા સાડ ઇચ્છાન દિશા તરફ ગયા છે. હે પરીક્ષિતના પુત્ર જનમેજય ! એ પ્રમાણે દ્રૌપદીનાં વચન સાંભળીને યુધિષ્ઠિરે નકુળ તથા સહદેવને કહ્યું કે—હે મંદુઓ ! આપણે સૌ જાણીને જ્યાં બીમસેન ગયા છે ત્યાં ચાલો. આ થાડી ગયેલા અને શરીરમાં દુર્બળ થઈ ગયેલા આપણી સાથેના બાહ્યોને રાક્ષસો વહન કરો. હે ધટોત્કચ ! દેવતાઓ સરખો પરાક્રમી તું દ્રૌપદીને વહન કર, કેમકે બીમસેનને ગમે ધણીવાર થઈ છે, માટે વાયુ સરખો વેગવાન પૃથ્વીનું ઉલ્લંઘન કરવામાં ગરૂ સરખો, આકાશ તરફ ઉડવામાં સમર્થ અને જળમાં પણ પ્રવેશ કરનાર તે ધણે દૂર ગયેલો હશે એમ હું માનું છું. હે રાક્ષસો ! અમે તમારા આશ્રયથી બીમની પાસે જવા ઇચ્છીએ છીએ, માટે જેમ તમેએ પૂર્વે બાહ્યાદિ બાહ્યોને વહન કર્યા હતા તેમ હમણાં વહન કરો. હે રાજન ! એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળીને - ધટોત્કચાદિ સર્વ રાક્ષસો ધણું સાડ એમ કહી, કુમેરની પુષ્કરિણી પ્રત્યે જવા સાડ પાંડવોને તથા બાહ્યોને વહન કરી, લોમશ ઋષિ સહિત, મોટા હર્ષથી ઇચ્છાન દિશા તરફ જવા લાગ્યા. ત્યારે તે સર્વ પાંડવાદિએ જલદીથી જઈને સુંદર કમળનાં પુષ્પોવાળા તે તળાવને તથા તેના કિનારા પ્રત્યે રહેલા બીમસેનને અને ત્યાં બેઠે પામી ગયાં હતાં શરીર જેમનાં એવા રાક્ષસોને જોયા. તે વેળાએ યુધિષ્ઠિરે ક્રોધયુક્ત, હાતે ઓઠ દાખ્યા હતા જેણે એવા પોતાની જુગાએ કરી મદાને ઉમામી રાખી હતી જેણે એવા અને પ્રગળા પ્રલયકાળમાં દંડ પારી ઉભેલા કાળના સરખા બીમસેનને જોઈને, મધુર વાણીથી કહ્યું કે હે કુંતીના પુત્ર ! તારું કલ્યાણ થાઓ; પણ તેં દેવતાઓને અપ્રિય એવું આ સાહસ કામ શું કર્યું ? હવે જો તું મારું પ્રિય કરવા ઇચ્છતો હોય તો તારે આવી રીતે કદી ન કરવું. હે જનમેજય ! પછી સર્વ પાંડવો એકઠા થઈ કમળનાં પુષ્પોને પ્રહણ કરીને, તે તળાવને ત્રિપે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વિકાર કરવા લાગ્યા. તે સમયે ક્ષિણોરૂપી આયુધ પ્રહણ કરેલા, મોટા શરીરવાળા અને તે સૌ-અધિક વનની રક્ષા કરનારા કુમેરના ચાકરો ત્યાં આવ્યા. તેઓએ મહારાજ યુધિષ્ઠિરને, મહર્ષિ

હનું બોધનું સાંભળીને ધામ્યાચાર્યે યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે હે બારત ! જેવી રીતે આમજવાણીએ કહ્યું, તેવી રીતેજ પાણું વળવું. પણ આમજી જરાય તેમ નથી. એ પ્રમાણે ધામ્યાચાર્યનાં વાક્ય સાંભળીને યુધિષ્ઠિર રાગ, તેમનાં વચનને માન્ય કરી પાછા નરનારાયણના આશ્રમ પ્રત્યે આવ્યા, અને બીમસેનાદિ પોતાના સર્વ બાઈઓ તથા દ્રૌપદી સહિત ધર્મરાજાએ તથા બ્રહ્મણ્યે ત્યાં સુખે નિવાસ કર્યો.

भीमसेनादिभिः सर्वैः स्नातृभिः परिवारितः

पञ्चदश. ब्रह्मणाश्चैव न्यवसंत सुखं तदा ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि छोमश्रुतीर्थयात्रयां पुन-
र्नारायणाश्रमगमने गुर्जरभाषाया पदपंचाशदधि तततमाध्याયः ॥ १५६ ॥

ॐ नमो ભગવાતે

અધ્યાય ૧૫૭ મો. જટામુરનો વધ.

જટામુરવધ પર્વ.

વૈશંપાયન કહેવાક—તતસ્તાન્યરિવિશ્વસ્તામ્સતસ્તત્ર પાંડવાઃ

પર્વતેન્દ્રોદ્વિજે સાર્થે પાથાનમનકાંયા ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ત્યાર પછી મધેમાદન પર્વતને વિષે પરસ્પર વિશ્વાસયુક્ત પાંડવો, અર્જુન અહીં આવશે એવી ઇચ્છાથી બ્રહ્મણ્યે સહિત ત્યાં રહ્યા. તે સમયે જટામુર નામના રાક્ષસે બ્રહ્મણ્યોનો વેપ લઈ ત્યાં આવીને તેમને કહ્યું કે, હું મંત્રશા-
સ્ત્રમાં કુશળ તથા સર્વ શાસ્ત્ર જાણનારાઓમાં ઉત્તમ બ્રહ્મણ્ય છું. એ પ્રમાણે તેનાં વચન સાંભળીને, યુધિષ્ઠિર, નકુળ, સહદેવ, તથા દ્રૌપદીને તેનાં વચનમાં વિશ્વાસ આવ્યો. તે બ્રહ્મણ્યનું સ્વરૂપ ધારણ કરેલો દુષ્ટ મતિવાળો રાક્ષસ, પાંડવોના બ્રહ્મણ્યના બાણ્યોને તથા ધનુષ્યોને લેવાની ઇચ્છાથી અને દ્રૌપદીનું હરણ કરવાની ઇચ્છાથી સારો લાભ જોતો, તેમની પાસે કેટલાક દિવસ સુધી રહ્યો. તેનું પોષણ યુધિષ્ઠિર રાજા તે બ્રહ્મણ્યને જોઈને જાણીને કરતા હતા. તેણે જેમ રાખોડીથી ઢંઢાયેલો અગ્નિ જાણવામાં ન આવે, તેમ કપડાંથી રાખોડીથી ઢંઢાયેલો અગ્નિરૂપ તે રાક્ષસ જાણવામાં આવ્યો નહીં. હવે બીમસેન મૃગયા કરવા ગયા હતા, ને પોતાના આક્રોશ રાક્ષસો સહિત ધટાટકમ પણ હર વનમાં ગયો તથા લોમશાદિ બ્રહ્મણ્યો સ્નાન કરવા અને પુષ્પો લેવા ગયા હતા તે જોઈને રાક્ષસે પોતાનું વિકરાળ સ્વરૂપ ધારણ કરી, પાંડવોનાં ગમે, દ્રૌપદી, યુધિષ્ઠિર, નકુળ તથા સહદેવને મદણ કરી ત્યાંથી ચાલવા માંડ્યું. તે સમયે સહદેવ મોટા પરાક્રમથી રાક્ષસના બ્રહ્મણ્યથી છુટો પડી આનમાંથી તથાવાર કાઢી લાગ્યામાં લાગ્યો, જે દિશા તરફ બીમસેન ગયા હતા, તે દિશા તરફ તેને મોટા શબ્દથી પોકારવા લાગ્યો. ત્યારે રાક્ષસ જોને હરણ કરી લઈ જતો હતો એવા યુધિષ્ઠિર રાજાએ તે દુષ્ટને કહ્યું કે, હે મૂઠ ! તારો ધર્મ નાશ પામે છે, તું ધર્મના તત્વને જાણતો નથી. અરે ! મનુષ્યો તથા ખડ પશુઓ પણ ધર્મનો વિચાર કરે છે અને રાક્ષસો તો વિશેષથી તેનો વિચાર કરે છેજ. અરે ! ધર્મનું મૂળ તો રાક્ષસો છે અને તેઓ સારી રીતે જાણે પણ છે. માટે તું ધર્મનો વિચાર કરી જાણને મૂકી લઈ જામરી પાસે રહેવા મેળ્ય છે. હે રાક્ષસ ! દેવતાઓ, અગ્નિયો સિદ્ધો,

પિતૃઓ, મધુર્વો સર્પો, રાક્ષસો, પશુઓ, પક્ષિઓ, કીડાઓ તથા કીડીઓ મનુષ્યને જીવાડે છે, અને તેમનાથી તું જીવે છે. અરે ! મનુષ્ય લોકની સમૃદ્ધિએ કરી દેવતાદિના તમારા લોક વૃદ્ધિ પામે છે, પણ જો મનુષ્યલોક શોચયુક્ત હોય, તો દેવતાદિ પણ શોચયુક્ત થાય છે. અને શોચ વગરના મનુષ્યો તેમનું વિધિપૂર્વક હવ્ય તથા કવ્યે કરી પૂજન કરે છે તેથી મોટાદા પામે છે. હે રાક્ષસ ! અમે દેશ તથા પ્રજાના પાલન કરનાર છીએ, કેમકે જો દેશનું રક્ષણ કરનાર ન હોય, તો તે દેશમાં સમૃદ્ધિ તથા સુખ ક્યાંથી હોય ? માટે રાક્ષસોએ વગર અપરાધે રાજાને લગાર પણ અપમાન પહોંચાડવું નહીં એવી નીતિ છે; વાસ્તે હે મનુષ્યોનું ભક્ષ્ય કરનાર ! અમે તારો કંઈ પણ અપરાધ ક્યો નથી. અમારી શક્તિ પ્રમાણે બાહ્યો, દેવતાઓ તથા અસુરોને વિભાગ આપીને બાકીના ભોજનના પદાર્થોનું અમે ભોજન કરીએ છીએ. ગુરુઓને તથા વિદ્વાનોને સદૈવ નમ્રતાયુક્ત થઈ પ્રણામ પણ કરીએ છીએ. હે દુષ્ટ જીવિવાળા ! મિત્રોના, વિશ્વાસીઓના, જેનું અન્ન ભોજન કર્યું હોય તેનો તથા જેનો આશ્રય કર્યો હોય તેનો દ્રોહ કરવો નહીં; માટે અમે તારામાં વિશ્વાસ રાખ્યો અને તારો પૂજનાદિ સત્કાર પણ કર્યો. તું અમારી પાસે સુખે કરીને રજો તથા તેં અમારા અન્નનું ભોજન પણ કર્યું. હવે અમેને હરણ કરી કેમ લઈ જાય છે ? આમ કરવાથી તારો ધર્મ, વૃદ્ધપણું તથા મતિ વૃથા જાય છે. તું વૃથા મૃત્યુને વશ થઈશ પણ કદાપિ આજ જીવીશ નહીં. હે દુષ્ટ ! જો સર્વ ધર્મ રહિત એવા તારે દ્રૌપદીનું હરણ કરવું હોય, તો અમને મૂઝી દઈ અમારાં શત્રુઓ અમને આપી અમારી સાથે યુદ્ધ કરીને તેનું હરણ કર. જો તું કાંઈપણ વિચાર કર્યા વગર મનુષ્યની સ્ત્રી આ દ્રૌપદીનું હરણ કરવારૂપ કામ કરીશ, તો જન્મતમા અધર્મને તથા અપકીર્તિને પામીશ. હે નિર્વજ્જ ! તું આ કામ કરે છે તેથી હું તેં પાત્રમાં વિષ ધોળી પાન કર્યું એમ માનોશ.

હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે કહીને યુધિષ્ઠિર રાજાએ, પોતાના શરીરને બધું વજનદાર કર્યું, તેથી ભારે કરી પીડા પામેલો રાક્ષસ જલદી ચાલવા સમર્થ થયો નહીં. તે જોઈને યુધિષ્ઠિરે દ્રૌપદીને તથા નકુળને કહ્યું કે, તમે આ મૂઢ રાક્ષસથી ભય પામશો નહીં. મેં એની ગતિને નાશ કરી છે. મોટી જીજ્ઞાસા બીમસેન દૂર નહીં હોય, હમણાં અહિં આવી આ રાક્ષસનો નાશ કરશે. હે રાજન ! તે સમયે સહદેવે મૂઢ સરખા થઈ ગયેલા તે રાક્ષસને જોઈને, પોતાના જ્યેષ્ઠ બંધુ કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે, હે રાજન ! ક્ષત્રિયોને અધિક શ્રેષ્ઠ કરવાનું શું છે ? ક્ષત્રિયે તો યુદ્ધમાં શત્રુની સામે પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરવો અથવા તેનો નાશ કરવો એજ તેનું શ્રેષ્ઠ કાર્ય છે. માટે આજ આ રાક્ષસ આપણો નાશ કરશે અથવા આપણે એનો નાશ કરીશું. હમણાં આપણને ક્ષત્રિયનો શ્રેષ્ઠ પરાક્રમ કરવારૂપ ધર્મ પ્રાપ્ત થયો છે, માટે આપણે એ રાક્ષસનો નાશ કરીએ, ને કદી એનાથી આપણે નાશ પામીશું, તો શ્રેષ્ઠ ગતિને પામવા ચોખ્ખું થઈશું. પણ હે ભારત ! જો આ રાક્ષસ જીવતો હશે ને સર્વને અરત થશે તો પછી હું કદી પણ ક્ષત્રિય છું એમ કહેનાર નથી. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે પોતાના બાઈ યુધિષ્ઠિરને કહીને સહદેવે જટાસુર રાક્ષસને કહ્યું કે હે રાક્ષસ ! હું સહદેવ નામે પાંડવ છું. તું મારી સામે યુદ્ધ કરવા ઉભો રહે, તું મને નાશ કરીને આ દ્રૌપદીનું હરણ કરી જા, અથવા મારાથી નાશ પામીને આ પૃથ્વીને વિષે જયન કર. એ પ્રમાણે મહદેવ તે રાક્ષસને પ્રેરેલો હતો એ-

લામાં મહા હાથમાં ધારણ કરી બીમસેન, વજ્ર ધારણ કરેલા ઇંદ્રની પેઠે ત્યાં આવતો સર્વના જોવામાં આવ્યો. ત્યારે તેણે પોતાના બાધ યુધિષ્ઠિર તથા નકુળ અને પોતાની સ્ત્રી રાક્ષસે પ્રહણ કર્યા હતાં પૃથ્વી ઉપર હિમા રહીને આક્ષેપ કરતા સહદેવને તથા કાળે કરી નાશ પામ્યું હતું ચિત્ત જેનું એવા, મૃદ, ચોતરફ પ્રમથ કરતા અને પોતાના બાધ્યો તથા સ્ત્રી દ્રૌપદીને હરણ કરી લઇ જતા તે રાક્ષસને જોઇ મોટા ક્રોધયુક્ત થઇ તેણે કહ્યું કે હે દુષ્ટ રાક્ષસ ! મેં સ્ત્રીની પરીક્ષાને વિષે તને જાણ્યો હતો તો પણ અને તને મારવાની ઇચ્છા થઇ નહીં તેથીજ માર્યો ન હતો. તેં બ્રાહ્મણનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું. અમેને અમિત્ર જાણે એવાં વચન કર્યાં ન હતાં. અમારામાં પ્રીતિ રાખીને અમારી સાથે નિવાસ કર્યો હતો તથા અમારું અમિત્ર કંપણ કર્યું ન હોતું. કેમ પણ આ રાક્ષસ છે એમ જાણીને બ્રાહ્મણનો વેષ ધારણ કરી અતિચિરપે ગ્રામ થએલા અને વગર અપરાધીનો નાશ કરે, તો તે નરકમાં જાય એમાં સંશય નહીં. વળી તું અમારી પાસે બ્રાહ્મણનું સ્વરૂપ ધારણ કરી આવ્યો ત્યારે તારો મૃત્યુકાળ પરિપક્વ થયો ન હતો તેથી મેં તારો નાશ કર્યો નહીં, પણ હમણાં તારો કાળ ભરાઇ આવ્યો છે. જેણે તને આ દ્રૌપદીનું હરણ કરવામાં આવી મૃતિ કરાવી છે. કાળરૂપી દેવગ્રએ કરી દીધાવલા તેં જેમ જળમાં રહેનાર મત્સ્ય માછીના આક્રમણના અગ્ર ભાગને વિષે રહેલી માંસની ગોળાને મળે, તેમ આ દ્રૌપદીરૂપ ગોળીને મળી છે. માટે જેમ તે મત્સ્યનું મળું તે આંકડામાં પરોવાઇ જવાથી તે જે માર્ગ પ્રત્યે જાય છે તેમ તું તે માર્ગ પ્રત્યે જઇશ, પણ તારા ઇચ્છિત માર્ગ પ્રત્યે જઇ સફળ નહીં હું એમ જાણું છું, અવશ્ય તું પણ જઇ તથા હિડિબ નામના રાક્ષસોના માર્ગને જસદીથી ગ્રામ થઇશ.

હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે બીમસેને કહેલાં વાક્ય સાંભળીને, રાક્ષસ યુધિષ્ઠિર-દિનો ત્યાગ કરી યુદ્ધ કરવા તૈયાર થઇ બેઠો. મહા ક્રોધયુક્ત થઇ કહેવા લાગ્યો કે—હે પાપરૂપ ! મારે જે દિશા તરફ જવું હતું, તે દિશા તરફ હું ન જઈ શક્યો તેમ નથી, કેવળ તારી વાટ જોઇ અહીં બેઠો રહ્યો છું. કેમકે તેં જે રાક્ષસોનો નાશ કર્યો છે, તે મેં સર્વ સાંભળ્યું છે માટે આજ હું તારો નાશ કરી તારા શરીરના રૂચિરરૂપી જળથી સર્વ રાક્ષસોની ઉદ્ધવાનરૂપ ક્રિયા કરીશ હે રાજન ! એવી રીતે રાક્ષસનાં વચન સાંભળીને બીમસેન, પોતાના મોઢામાંની જીભ ફડફડાવતાં મહા ક્રોધયુક્ત થઇ આની સાથે જુલમથી યુદ્ધ કરવું એમ માની તેની સામે દોડ્યો. તે જોઇને મહા ક્રોધ પામેલો રાક્ષસ પણ, જાળી ઇંદ્રની સામે યુદ્ધ કરવા દોડે, તેમ તેની સામે દોડી ગયો. પછી હે રાજન ! બ્યારે બીમસેન તથા જટાશૂર રાક્ષસનું બાકુ યુદ્ધ થવા લાગ્યું ત્યારે માદ્રિના પુત્ર, નકુળ તથા સહદેવ ક્રોધયુક્ત થઇને તે રાક્ષસની સામે દોડવા લાગ્યા. તે જોઇને બીમસેને હતી તેમને કહ્યું કે, હું આ રાક્ષસનો નાશ કરવા સમર્થ છું, માટે તમે આ ઉદ્યોગથી નિવૃત્ત થઇ જોશો કરો.

હે મહાપતિ ! પછી બીમસેને તે રાક્ષસને મારવાની પ્રતિજ્ઞા ભેટાં યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે—હે રાજન ! હું આ રાક્ષસને મારવા માટે મારા દેહના, બાહ્યોના પર્થના, પુષ્પના તથા છટ્ટના સોમન લઇ કહું છું કે, હું એનો અવશ્ય નાશ કરીશ. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે કહીને બીમસેન તે રાક્ષસની સાથે પાછું યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. મહા શૂરવીર અને પરસ્પર રૂપધાવાન તેઓ બીમસેન તથા જટાશૂર એક

બીજાની ગણના નહીં કરીને બાંધાબાંધ આવ્યા. જેમ દેવતાઓ તથા દેવો અ-
ન્યોન્ય પ્રહાર કરે તેમ પ્રહાર કરવા લાગ્યા. તે સમયે મોટા હસ્તિઓની પેઠે મર્દના
કરતા એવા અને બળવાનોમાં શ્રેષ્ઠ તેઓ વૃક્ષોને ઉપાડી તેની ડાળો પોતાના સાથે ઉપર
લાગી તેના સોટાઓ કરી મોટા કોધે કરી એક બીજાને પ્રહાર કરવા લાગ્યા. ત્યારે તેઓનું
જેમાં ધણું વૃક્ષોનો નાશ થતો હતો એવું યુદ્ધ, જેવું પૂર્વે તારા નામની સ્ત્રીની ઇચ્છાવાળા
વાસિ તથા સુગ્રીવનું યુદ્ધ થયું હતું તેવું બે ધટિકા પર્વત યુદ્ધ થયું. તેમાં તેઓએ સેંકડો
વૃક્ષોનો વિનાશ કર્યો. ત્યાર પછી હે ભારત ! મહા ક્રોધયુક્ત થયેલા તે બેઉનું પરસ્પર મોટી
અને વજ્ર સરખી ચિલાઓથી પ્રહાર કરતાં બે ધટિકાવાર યુદ્ધ થયું. ત્યાર હેઠે બળે કરી
અર્ધિજી તેઓ ભુજાઓથી એક બીજાને અદશ્ય કરીને મદોન્મત હસ્તિની પેઠે પોતાની તરફ
ખેંચતા હતા અને મહા કડિન મુષ્ટિયો ભારતા હતા, તેનો મહા ભાંકર શબ્દ થતો હતો.
પછી બીમસેને તે રાક્ષસના મળામાં એક મુઠ્ઠી મારી કે તેજ વખતે બળ વગરનો થયો. તે
જોઈ તેની સામે દોડી જઈ તેને પૃથ્વી ઉપર નાખી મર્દન કરીને તેના શરીરના સર્વ અવ-
યવ શિથિલ કર્યાં. હાથનાં તળાંએ કરી પ્રહાર કરીને, તેના મસ્તકને શરીર ઉપરથી પાડ્યું.
દાંતે કરી ઓડ દાખ્યા હતા જેને વિષે એવું. નેત્ર ઉઘડેલાં હતાં જેમાં એવું અને હિરણ્ય અર-
ડાયલું તેનું મસ્તક પૃથ્વી ઉપર પડ્યું. પછી મોટા ધનુષ્યધારી બીમસેન એવી રીતે રાક્ષસનો
નાશ કરીને પોતાના બાહ્ય યુધિષ્ઠિરની પાસે આવ્યા, તે વખતે જેમ દેવતાઓ દંદની સ્તુતિ
કરે તેમ તેની શ્રેષ્ઠ બાહ્યો સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

તં નિહત્ય મહેષ્વાસો યુધિષ્ઠિરમુપાગમત્

સ્તૂયમાનો દ્વિજાઝ્યેસ્તુ મહદ્ભિરિવ વાસવઃ ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि जटामुरवधपर्वणि गुर्जरभाषायां सप्तपंचा-
शदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

અધ્યાય ૧૫૮ મો. નારાયણાશ્રમમાં પાછા આવવું.

યજ્ઞયુદ્ધ પર્વ.

વૈંપાસન ઉવાચ—નિહતે રાક્ષસેસ્મિન્ નર્નારાયણાશ્રમં

અમ્યેત્યરાજા કૌંતેયો નિવાસમકરોત્પ્રભુઃ ॥

વૈંપાસન કહે છે—હે જનમેજય ! આ પ્રમાણે જટાસુર રાક્ષસ નાશ પામ્યો ત્યાર પછી
કુંતીના પુત્ર મહા સમયે યુધિષ્ઠિર રાજા દ્રૌપદી સહિત પોતાના બાહ્યોને સાથે લઈ નારા-
યણના આશ્રમ પ્રત્યે આવી નિવાસ કરી તેમને કહેવા લાગ્યા કે, હે બીમાદિ બંધુઓ ! હે
દ્રૌપદિ ! આપણને અર્જુન વગર મુખે કરી વનમાં ફરતાં ચાર વર્ષ વીતી ગયાં, પણ અર્જુન
શસ્ત્રો મેળવવા ગયો ત્યારે તેણે મને—હું અત્ય વિદ્યા મેળવવા સારૂ પાંચ વર્ષ રહીશ અને પછી
મદોન્મત કોકિલા પક્ષિયો, જમરો, મયૂર, અપૈયા, બ્યાદો, વરાહો, પાડાઓ, વાનરો, હરિણો, શ્યાનો,
સર્પો તથા રૂંદ નામના મૃગોએ સેવન કરેલા, પુષ્પ યુક્ત વૃક્ષોવાળા, ઉધડેલાં સહસ્રપત્ર, શ્વેત
પત્ર, સફેદ કમળ તથા નીળાં કમળનાં પુષ્પોવાળા, બીજી પણ અનેક તરેહની શાલાએ કરી

નિરંતર સુશોભિત, મહા પ્રપચરૂપ, પવિત્ર, દેવતાઓ તથા દેવોએ સેવન કરેલા અને દૈવાસની પાસેના મંધમાદન પર્વત પ્રત્યે આરો તમને મળીશ, એમ કહ્યું છે માટે આપણે અહીંથી ત્યાં જઈએ; કેમકે સત્ત્વોનો નાશ કરનાર આપણે અંગ્રા મેગરૂલા અને દેવ લોકથી આવના એવા અર્જુનને જોઈશું. હે રાજન ! એ પ્રમાણે ચાલના બાલ્યોને કહીને યુધિષ્ઠિર રાજ, સર્વ બાલ્યોની રજા લઈ, તેમને પોતાને વનવાસ પ્રાપ્ત થવાનું કારણ કહી, તેમની પ્રશ્નિષ્ઠા કરી મોટા દુઃસ્વભાવથી પ્રસન્ન કરીને જવા તૈયાર થયા. તે બાલ્યોએ યુધિષ્ઠિરને તમારું કથા-ણ તથા કુલજ થાઓ એમ આશીર્વાદ આપીને કહ્યું કે હું બરનકુળમાં શ્રેષ્ઠ રાજન ! તમે સુખે જીવો થોડા કાળમાં આ વનવાસના દુઃખનો પાર પામીને, ક્ષત્રિય ધર્મે જીવી પૃથ્વીનું પાલન કરશો. એ પ્રમાણે બાલ્યોએ કહેલાં વાક્યને માન્ય કરીને યુધિષ્ઠિર રાજ, બાલ્યો, પોતાના બાલ્યો, રાક્ષસો તથા લોમશ ઋષ્યાદિ સહિત ત્યાંથી ચાલતા થયા. પાંડવો કહી કહી પગે જી ચાલતા હતા અને ક્યારેક રાક્ષસો ઉપર ભેટીને જતા હતા. ત્યાર પછી યુધિષ્ઠિર રાજ પોતાને જ્યેષ્ઠ અનેક દુઃખોને સંભારતા સિંહ, બ્યાધ તથા વનદસ્તિઓવાળી ઉત્તર દિશા તરફ જવા શાખ્યા. ત્યારે રસ્તામાં દૈવાસ, મૈનાક તથા હિમાદ્રિ પવતો તથા મંધમાદન પર્વતનાં શિખરો અને પર્વત ઉપરની શ્રેષ્ઠ નદિયોને જોતા યુધિષ્ઠિર રાજ, સત્તરમે દિવસે હિમાદ્રિ પર્વતની પવિત્ર તળેટી નજીક ગયા. તે વેળા હે રાજન ! પાંડવોએ મંધમાદન પર્વતને તથા હિમાદ્રિ પર્વતની અનેક તરેહના વૃક્ષોવાળી તળેટીને વિષે જળનો પ્રવાહ તથા પ્રપચકૃત વૃક્ષો જોને દુરતાં હતાં એવાં વૃષપર્વાના આશ્રમને જોયો. પછી સત્ત્વોને દમન કરનાર તે સર્વ પાંડવોએ, રાજાઓએ તેમનું પુત્રની પેઠે સન્માન કર્યું, તેથી તેઓ ત્યાં સાત દિવસ પર્વત રહ્યા. પછી આઠમે દિવસ થયો ત્યારે ત્યાંથી જવાની ઇચ્છાથી પાંડવોએ, તે ઋષિને બંધુઓની પેઠે પોતાના વખત પ્રમાણે સન્માન કરેલા પોતાની સાથેના એક એક બાલ્યોને આપણની પેઠે સોંપી, પોતાની પાસેના પદાર્થો બેટ દાખલ આપી તથા વજનાં પાત્રો, રત્નો અને આભરણો તેના આશ્રમમાં રાખીને, જવા રજા લીધી. ત્યારે ત્રણે કાળના જાનવા-ન ધર્મના ગણનાર વૃષપર્વાએ, પુત્રની પેઠે તેમને જવા રજા આપી જેથી તેઓ ઉત્તર દિશા બણી ચાલતા થયા. મોટા તેજસ્વી તે ઋષિ તેમની પાછળ તેમને થોડેક સુધી વળાવવા ગયા. પછી તે ઋષિ તેમની સાથેના ધૌમ્યાદિ બાલ્યોને તેઓની બધામણુ કરી તેમને શ્રેષ્ઠ આશીર્વાદ આપી જવાનો માર્ગ બતાવી પાળ પોતાના આશ્રમ પ્રત્યે આવ્યા. પછી સત્ત્વ પરાક્રમી યુધિષ્ઠિર રાજ, પોતાના બાલ્યો સહિત પગે ચાલીને અનેક વૃક્ષોવાળાં વનમાં ગયા. પર્વતની તળેટી વિષેના વૃક્ષો નીચે નિવાસ કરના પાંડવો ચોથે દિવસે મંધમાદન પર્વત પ્રત્યે પોહોંચ્યા. પછી તેઓ વૃષપર્વાએ બતાવેલા મોટાં વાદળાં સરખા પ્રસન્નપાન પણા જળવાળા અને મજી તથા સુવર્ણ સરખા પર્વતની મોટી યિલાઓવાળા માર્ગને પામીને અનેક વૃક્ષોને જોતા હતા. તેઓએ પર્વત ઉપરની દુઃખે જીવે પછુ ન જઈ સકાચ એવી મુશ્કોને સુખે જીવી પછાડે મૂકી, ધૌમ્યાચાર્ય, દ્રૌપદી, પાંડવો તથા શ્રેષ્ઠ ઋષિ લોમશ એ સૌ સાથે જતાં હતાં, પછુ તેઓમાંથી કાઢને દુઃખ પડતું નહોતું. વળી તેઓ સૌ મૃગો તથા પક્ષિઓ શબ્દ કરતા હતા જેમાં એવા અનેક વૃક્ષ તથા જતાઓવાળા, શ્રેષ્ઠ, મનોરમ, પવિત્ર, કમ-ળયુક્ત સરોવરવાળા, થોડા જળના સ્થાનક યુક્ત વનવાળા અને શ્રેષ્ઠ પુષ્પોવાળા મોટા પર્વત પ્રત્યે આવીને કિંપુરણોએ નિવાસ કરેલા અને સિંહ તથા ચારણોએ સેવેલા મંધમાદનને

હર્ષથી જોયો. પછી પાડુરામના પુત્રોએ દ્રૌપદી તથા પોતાની સાથેના બાહ્યો સહિત, મોટા આનંદથી કિન્નરીઓ સહિત વિદ્યાધરોએ સેવન કરેલાં, ધણા દસ્તિઓવાળાં સિંહ તથા બાઘના સમૂહવાળાં શરભ નામના જનવરો મોટા શબ્દ કરતા હતા જેમાં એવાં અને અનેક મંત્રોએ સેવેલાં મંધમાદનનાં વનમાં મનને આનંદ આપે એવા પક્ષિયોના મધુર શબ્દ સાંભળતાં કમે કરી પ્રવેશ કર્યો. તે વનમાં સર્વ ઋતુનાં અનેક ફળના બારવાળાં સર્વ ઋતુનાં પુષ્પોવાળાં ફળના બારે કરી નમી ગયેલાં અને ચક્રાર, મયૂર, કાકાકાવા, પોપટ, કોકિલા, કબૂતર, મધુમક્ષિકા તથા ચાનક પક્ષિયો જેમાં ખેસીને શ્રેષ્ઠ શબ્દ કરતાં હતાં. આંખાનાં અંબાડનાં, નિંમનાં, નાગિએરનાં, ટેલુરણીનાં, અંજુરનાં, દાડીમનાં, બીજરાનાં. ફનસનાં, ચુંકાનાં, સરખવાનાં, ખજુરીનાં, અમ્બવેતસનાં, સોનામુખીનાં, મનોરમ આંખાનાં, બિલિનાં, કુંકાનાં, ભંજુનાં, ભોરનાં, ખાખરાનાં, ઉમરાનાં, વડનાં, પિપળાનાં, ભૂકાળાનાં ભલાતકાનાં. આંમળાનાં, હરડાનાં, ઇંગોળીઆનાં, કરમદીનાં, ચંપાનાં, અરોડનાં કેવડાનાં, સોપારીનાં, સમપર્ણનાં, જીરનાં, લોઢનાં, મંદારનાં, નીલા કમળનાં, કોવિદારનાં, દેવદારનાં, સામનાં, તાડનાં, તમાલપત્રનાં, પારસ પિપળાનાં, હીમનાં, શામલિનાં, સદૈદ નસોતરનાં તથા સીસમનાં વૃક્ષોવાળાં, સદૈદ તથા લાલ કમોદ, પુષ્પ અને સદૈદ તથા લાલ કમળથી ચારે તરફ વ્યાપ રાતાં કમળના રસરૂપ મધનું પાન કરવાથી આજસ્યયુક્ત તથા હર્ષ પામેલા બતક, ચક્રવાક, કુરર, જળકુકડ, મોટા પત્રવાળા કારંડવ, મેકુક, લંસ, બગલા અને કારંડવ પક્ષી શબ્દ કરતા હતા જેમાં એવા સરોવરવાળા અને કમળના સમૂહવાળાં શોભાયમાન વનને જોતાં તેઓ ચાંપ્યા જતા હતા. તેઓએ જેમ વર્ષાદના દિવસમાં મેલના શબ્દ સાંભળીને મયૂરો કળા કરી નાચે તેમ પોતાની સ્ત્રી દેશે સહિત કેટલાક શબ્દ કરતા કેટલાક નૃત્ય કરતા મયૂરોને બીજા પક્ષ અનેક પક્ષિયોને અનેક તરેહનાં કમળ પુષ્પોને તથા ફળ અને પુષ્પયુક્ત અન્યંત શોભાયમાન વૃક્ષોને જોયાં. તે સમયે અત્યંત હર્ષ પામેલા યુધિષ્ઠિર રાજાએ બીમસેનને પ્રીતિ પૂર્વક કહ્યું કે હે બીમસેન ! આ મંધમાદન પર્વતનું વન ઘણું શોભાયમાન છે. પત્ર, ફળ તથા પુષ્પયુક્ત, પક્ષિયો જેમાં ખેસી શબ્દ કરે છે, કાંટા વગરનાં શોભાયમાન વૃક્ષો, ફળ પુષ્પયુક્ત લતાઓ અને બ્રમરો ઉપર ખેસી શબ્દ કરે છે, કમળ પુષ્પવાળાં, દસ્તિણીઓ સહિત દસ્તિઓ જેમાં વિહાર કરે છે એવી પુષ્પની સુમંધવાળી નલાવડીઓ જુઓ. હે વૃકાદર ! આ પર્વતના વનની પંક્તિ બ્રમરોનાં ગાયનથી અત્યંત ગેભ છે. દેવતાઓના ક્રીડા કરવાના સ્થાનોને તથા પુષ્પયુક્ત લતાઓ ચઢી છે એવાં પુષ્પયુક્ત વૃક્ષોના સમૂહને જુઓ. દે ભોમ ! આ પર્વતની સપાટ જમીનને વિષે દેશ સહિત મયૂર, મનોરમ કોકિલા તથા રાતા, પીળા અને સદૈદ વર્ણના બીજા પક્ષ પક્ષી સુંદર પત્ર તથા પુષ્પવાળા વૃક્ષો ઉપર ખેસવા સાડ મતિ કરે છે. નીલાં તથા લાલ વર્ણનાં કામળ ઘાસની સાનિષ્ઠ ચક્રાર પક્ષિયો એક બીજા સામું જૂએ છે. જળનાં ઝરણુના પ્રવાહને વિષે સારસ પક્ષી સર્વ મનુષ્યોને મધુર લાગે એવા શબ્દ કરે છે તથા કાચખાઓ ગતિ કરે છે. ચાર ચાર દાંતવાળા અને મદૈદ કમળ સરખા વર્ણવાળા દસ્તિણીઓ સહિત દસ્તિઓ વૈદુર્યમણિ સરખા જળગાળાં તળાવમાં પ્રવેશ કરી વિહાર કરીને તે તળાવને શોભાયમાન કરે છે. ધણા ઉંચા શિખરોથી સૂર્ય સરખા તથા ચરક ઋતુનાં વાહળાં સરખાં જળની ધારાઓ પડે છે. અનેક રૂપાની ખાણો આ પર્વતને શોભાવે છે. આ પર્વતને વિષે ક્યાંક હરતાળની, મનશિવ્રાની અને ગેરની ખાણો છે, તેથી મંધમાદન ધણે શોભે છે.

હે બીમસેન ! વૃષપત્નીના કહેવા પ્રમાણે આ પર્વતને વિષે ગંધર્વો તથા કિંપુર્યો સહિત ગંધર્વો સુંદર ગાયન કરે છે અને સર્વ જૂતના મનને હરણ કરે એવા શબ્દો આપણને સંભળાય છે. પવિત્ર શ્રેષ્ઠ ઋષિ તથા કિન્નરોએ સેવેલી અને શબ્દ કરતા એવા પક્ષી વાળી આ શ્રેષ્ઠ દેવ નદીને જુઓ. હે શત્રુઓને દમન કરનાર કુંતીના પુત્ર બીમસેન ! ધાતુઓની ખાણો, નદીઓ, કિન્નરો, યજ્ઞો, પક્ષિઓ, ગંધર્વો, અપ્સરાઓ, મનોરમ વનો અને સેંકડો ફણવાળા સર્પો યુક્ત આ પર્વતને જુઓ; જેને વિષે મનુષ્યો આવી શક્તા નથી પણ આપણે આત્મા છીએ માટે મોટા સિદ્ધ થયા એમાં સંશય નથી. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! પ્રસન્ન મનવાળા મદ્ય યરતીર પાંડવો, પુષ્પ તથા ફણવાળાં વૃક્ષો જેની ઉપર હતાં એવા ગંધમાદન પર્વતને જેનાં તૃપ્ત થતા ન હતા અને આમજ આત્મા જતા હતા. તેવામાં તેઓએ રાજર્ષિ આર્ષિષેણના આશ્રમને જોયું. પછી તેઓ મદ્ય તપશ્વર્ષી કરનાર કુશળ શરીરવાળા, ધમની નાડી જેની ઉજળા કરતી હતી એવા અને સર્વ ધર્મના પારને પામેલા આર્ષિષેણ મુનિની પાસે ગયા.

तस्तोतुमस्तं क रुदां चमनिसंततं

पारगं दर्शित्वा जामार्षिषेणमुपागमत् ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि यक्षरूपवाणे गंधमादनपर्वणे गुर्जरभाषाया मष्टपंचाक्ष-धिक-तत्त्वमाध्यायः ॥ १५८ ॥

३३३३३३३३३३

અધ્યાય ૧૫૮ એ. આર્ષિષેણ અને યુધિષ્ઠિરનો સંવાદ.

વૈશંપાયન ઉવાચ—યુધિષ્ઠિર સમાસાદ્ય તપસ વગ્ધકિલ્બિષં

અમ્યવાચતઃ પ્રતિઃ શિરસા નામ કીર્તયન્ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! યુધિષ્ઠિર રાજાએ તપશ્વર્ષીએ કરી બળી ગયાં હતાં પાપ જેનાં એવા આર્ષિષેણની પાસે આવીને પ્રીતિથી યુધિષ્ઠિર નમસ્કાર કરે છે એમ કહી તેમને મસ્તક નમાવી નમસ્કાર કર્યા. પછી દ્રૌપદી, બીમસેન તથા તપસ્વી નકુળ અને સહદેવ ઋષિ પાસે આવી તેમને મસ્તકે કરી નમસ્કાર કરી વાંટી ઉભા. તે સમયે પાંડવોના પુરોહિત ધર્મના જાણનાર ધૌમ્ય, સ્થિર વ્રતવાળા તે ઋષિની પાસે આવી બેઠા. પછી ધર્મના જાણનાર આર્ષિષેણે પોતાની દિવ્ય દષ્ટિથી આ પાંડવો છે એમ જાણી બેસો એમ તેમને કહીને કુરુક્ષેત્રમાં શ્રેષ્ઠ અને પોતાના જાણીઓ સહિત બેઠેલા યુધિષ્ઠિર રાજાનો પક્ષે સત્કાર કરી તેમને કુશળતા પૂછી કહ્યું કે હે રાજન ! તમે ખોટાપણા વિષે તો પ્રીતિ રાખતા નથી, ધર્મને વિષે વર્તો છો ! માતાપિતાને વિષે તમારી વ્રતિ નાશ પામતી નથી. તમે વૃદ્ધ ગુરુ તથા વૈદ્યોનું સન્માન કરો છો ? પાપ કર્મમાં પ્રીતિ નથી કરતા, હે કુરુક્ષેત્રમાં શ્રેષ્ઠ સુકૃતનું સેવન તથા કુષ્કૃતનો ત્યાગ યથાયોગ્ય કરો છો; તેમ છતાં કોઈ પાસે તે મેં કંઈ એમ કહેતા નથી, તમે સાધુ પુરુષોનું યથાયોગ્ય સન્માન કરો છો અને તેઓ તમારાથી હર્ષ પામે છે. તમે વનમાં વસો છો તોપણ પોતાના ધર્મમાં વર્તો છો. હે રાજન ! આ ધૌમ્યાચાર્ય તમારા દાન, તપ, ધર્મ શ્રોત્ર, આજ્ઞાવ તથા તિતિશ્ચા સંબંધી તાપ તો પામતા નથી. તમે તમા-

રા પિતા પિતામહાદિની નીતિ પ્રમાણે વર્તે છે. હે પાંડવ ! પૂર્વે રાજર્ષિઓ જે માર્ગે આપ્યા છે તે માર્ગે તમે ચાલો છો. હે રાજન ! પિતૃલોકને વિષે રહેલા પિતરો પોતપોતાના કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા પુત્ર તથા પૌત્રાદિથી હર્ષ અને શોક પામે છે. તેઓ પોતાના કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા પૌત્રાદિને જાણી આ પુત્રાદિના કુળ્લતથી શું કુઃખ તથા સુકૃતથી શું સુખ થશે, એમ મનમાં સદૈવ વિચાર કરે છે. હે રાજન ! જે પુરૂષ પિતા, માતા, અગ્નિ, સુર અને આત્મસ્વરૂપ એ પાંચનો પૂજનાદિથી સત્કાર કરે છે, તે આલોક તથા પરલોકને જીતે છે.

યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે—હે શ્રેષ્ઠ મહા મમથાં આર્ષિષેણુ ઋષિ ! તમે જે રીતે મને કહ્યું છે, તે રીતે મારી શક્તિ પ્રમાણે યથાયાગ્ય વિધિપૂર્વક હું ધર્મનું સેવન કરું છું. આર્ષિષેણુ કહ્યું કે હે પાંડવ ! આ પર્વતનું કેવળ જળનું પાન કરનાર, વાયુનું ભક્ષણ કરનાર આકાશ તરફ મતિ કરનાર ઋષિયો સેવન કરે છે. કામી, કિપુરૂષો પોતાની સ્ત્રિયો સહિત પરરપર મળીને આ પર્વતના શિખરોને વિષે રહે છે, તેઓ દષ્ટિથી દેખાય છે. વળી આ પર્વતને વિષે નિર્મળ અને મેલ વગરના રેશમી વસ્ત્રો પહેરેલા ગંધર્વો તથા અપ્સરાઓ, પુષ્પની માળા પહેરેલા અને મુંદર સ્વરૂપવાળા વિદ્યાધરો, મોટા નાગો, પક્ષિયો તથા સર્પો દષ્ટિથી જોવામાં આવે છે. હે રાજન ! આ પર્વત ઉપર સદૈવ વાગતાં એવાં બેરી, પશુવ, શંખ તથા મૃદંગાદિ વાજીત્રોના શબ્દ સંભળાય છે. હે પાંડવો ! તમારે અહીં રહીને તે સંભળવા, પણ જ્યાં તે વાજીત્રો વાગે છે, ત્યાં જવા મરજી કરવી નહીં, કેમકે અહીંથી આગળ જઈ શકાય તેમ નથી, કારણ આ પર્વત દેવતાઓને વિહાર કરવાનાં સ્થાન છે. માટે મનુષ્યોથી જવાતું નથી. હે ભારત ! તે માર્ગ પ્રત્યે કોઈ પણ ચપળ કર્મવાળો મનુષ્ય જાય છે, તો તેનો ત્યાંનાં સર્વ જૂતપ્રાણી દેવ કરે છે અને રાક્ષસો તાડન પણ કરે છે. હે યુધિષ્ઠિર ! આ દૈવાસ પર્વતના શિખર પછી પરમસિદ્ધ દેવતા તથા ઋષિયોની મતિ છે પણ મનુષ્યની મતિ નથી. હે શત્રુઓનો નાશ કરનાર ! જો કોઈ પુરૂષ પોતાની ચપળતાથી એ માર્ગ પ્રત્યે જવા ઇચ્છે છે, તેને રાક્ષસો લોકના ત્રિશૂલાદિથી પ્રહાર કરે છે. હે શ્રેષ્ઠ આ પર્વતના શિખર ઉપર અપ્સરાઓથી વિદાયલા કુમેર શ્રેષ્ઠ વસ્ત્રાલંકારથી શોભાયમાન થઈ એમજ આવી વિરાજે છે તે સૂર્ય સરખા પ્રકાશમાનને સર્વ અહીંના જૂન પ્રાણી જીએ છે. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! આ પર્વતનું શિખર દેવતા, દાનવ, સિદ્ધો તથા કુમેરને ક્રોડ કરવાનો ખગીચા છે. આ પર્વતના શિખરને વિષે તૃપ્તિ ગંધર્વ કુમેરના યથનું ગાયન કરતાં તેની ઉપાસના કરે છે જેનાં ગાયનનો શબ્દ અહીં ઘણીવાર સંભળાય છે. હે શ્રેષ્ઠ પાંડવો ! તમે જ્યાં સુધી અત્યંત આવે ત્યાં સુધી મુનિયોને ભોજન કરાવતાં તથા રમવાળાં ક્ષેત્રોનું ભોજન કરતાં નિવાસ કરો. તમારે અહીંથી આગળ જવા ચપળ થવું નહિ. હે પુરૂષ રાજન ! તમે તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે અહીં રહીને શ્રદ્ધા પ્રમાણે વિહાર કરો ને પછી રાત્રીથી જતાયલી પૃથ્વીનું પાલન કરજો.

उषित्वेह यथा कामं यथाभयं विहृत्य च

ततः शस्त्रजिनां तात पृथिवीं पालयिष्यसि ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि यत्नयुद्धपर्वणि आर्षिषेणयुधिष्ठिरसंवादे गुर्जर-
याषायाम्नवषष्ठ्यधिकतत्तमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥

અધ્યાય ૧૬૦ મો. મણિમાન રાક્ષસનો વધ.

અનમેઝ્ય ડવાય—આર્ષિષેણાશ્રમે તસ્મિન્નમ પૂવપિતામઃ :

પાંડોઃ પુત્રા મહાત્માનઃ સર્વે વિશ્વવ્રતક્રમાઃ ॥

અનમેઝ્ય પૂછે છે—હે વૈશંપાયન ! એ પ્રમાણે મહાત્મા પાંડુરાજના દિવ્ય પરાક્રમી પુત્રો અને મારા પ્રપિતામહ પાંડવો, આર્ષિષેણના આશ્રમમાં કેટલો કાળ રહ્યા ? બળ તથા પુરુષાતન વુક્ત તેઓ સૌ મધ્યમાદન પર્વતને વિષે શું કરતા હતા ? હે શ્રેષ્ઠ ! અમતર્મા મહા પરાક્રમી મહાત્મા ત્યાં નિવાસ કરીને શું આહાર કરતા હતા ? તેઓને કુબેરનો સમાગમ થયો કે નહીં ? કેમકે આર્ષિષેણે કહ્યું હતું કે, અહીં કુબેર આવે છે. વળી તેમાં પણ મ્હોટી ભુજવાળા બીમસેન દિમવાળા તે પર્વતને વિષે જે પરાક્રમ કર્યું હોય તે કહે ? તેનું વક્ષોની સાથે યુદ્ધ તો થયું ન હતું ? હે તપોધન ! હું વિસ્તારથી તે સાંભળવા ઇચ્છું છું. કેમકે તેઓનાં ચરિત્ર સાંભળતાં મારું મન તૃપ્ત થતું નથી. વૈશંપાયન કહે છે—હે અનમેઝ્ય ! પાંડવો મહાત્મા આર્ષિષેણનાં દિવ્ય વાક્ય સાંભળીને મુનિયોને બોલન કરાવતા અને રસાશ્ર શ્રેષ્ઠ કૃણું તથા બાણોએ કરી નાશ કરેલા શુદ્ધ મૃગોનાં માંસનું બોલન કરતા ત્યાં રહી તેમની આગ્ર પ્રમાણે નિરંતર વર્તતા હતા. એ પ્રમાણે લોમકનાં વાક્ય સાંભળી રહેલા તેઓને અર્જુનનો વિચાર થતાં પાંચમું વર્ષ પ્રાપ્ત થયું. હે શ્રેષ્ઠ રાજન ! પટોત્કચ સર્વ રાક્ષસો સહિત, અને તમારા કહેવા પ્રમાણે તમારું કામ કર્યું એમ તેઓને કહી, તેમની રજા લઇને પ્રથમજ ગયો હતો. હવે આર્ષિષેણના આશ્રમમાં રહી તેઓને અનેક અદ્ભુતો જોતાં પણ માસ વ્યતિત થયા. પર્વતને વિષે વિદ્યાર કરતા તથા રથણ કરતા પાંડવોને જોવાની પ્રત્યક્ષી મોટા ભાગવાળા મુનિઓ તથા ચારણો મોટા હવે કરી તેમની પાસે આવ્યા. તેઓ સાથે મળીને અનેક વાતો કરતા હતા. ત્યાર પછી એક દિવસ તે આશ્રમની નજીક એક મોટું તળાવ હતું, તેમાં પણ કાળ થયા રહેલા અને સમૃદ્ધિવાળા નાગને ગરૂંડે અકસ્માત્ દરણ કર્યો. તે સમયે તે પર્વત કંપાયમાન થયો અને કેટલાક વૃક્ષો પણ પડવા લાગ્યાં. એ મોટું અદ્ભુત સરખું થયું તેને પર્વતને વિષે રહેલા જૂત પ્રાણિઓએ તથા પાંડવોએ જોયું. ત્યાર પછી વાયુ તે પર્વતના શિખર ઉપરથી પોતાના વેગે કરી શ્રેષ્ઠ સુગંધી પુષ્પો પાંડવોની પાસે લાગ્યો. પંચરંગી પુષ્પોને પોતાના સ્નેહિયો સહિત તેઓએ જોયાં. પછી મોટા વજ્રવાળા દ્રૌપદીએ તે પુષ્પોને જોઇને, પર્વતને વિષે એકાંતમાં મુખે કરી બેઠેલા બીમસેનને કહ્યું કે હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! વાયુ પોતાના વેગે કરી બળાત્કારે કરી સર્વ જૂતપ્રાણિયો જોતાં વૃક્ષોમાંથી પુષ્પોને અધરવા નહીને વિષે પાડે છે. હે ઇંદ્ર સરખા પરાક્રમી સત્યવાદિ મહાત્મા ! તમારા ભાઈ અર્જુનને પાંડવ વનને વિષે ગયેલો, સર્પો, અને માયાવી રાક્ષસોના નાશ કર્યો તથા ઈંદ્રને પણ નિવારણ કર્યો તેથી તેને મારીત પાનુષ્મની પ્રાપ્તિ થઇ છે. હે બીમસેન ! તમારું તેજ કામનાથી સહન ન થઇ શકે એવું અને તમારી ભુજના બળના વેગે કરી ત્રાસ પામેલા સર્વ રાક્ષસો કરી દિશાઓ તરફ ભાગી જાય છે. બધ વચરના તમારા સ્નેહિયો આ ઉત્તમ પર્વતના પુષ્પ વુક્ત વૃક્ષોવાળા શ્રેષ્ઠ શિખરને જુલે તેમ તમે કરી, એમ મારું મન અને કહે છે. તમારી ભુજના બળથી સર્વવુક્ત હું તે પર્વતના શિખરને જોવા ઇચ્છું છું.

હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે દ્રૌપદીએ જાણે આશ્વપજ કયો હોય એવા વાક્ય કહ્યાં, તે સાંભળીને મોટી બુજવાળા સ્વર્ભનિષ્ઠ બીમસેને જેમ મહારને શ્રેષ્ઠ બળદ કંઈ ગણુકારે નહીં, તેમ ગણુકારી નહીં. પછી સિંહ સરખી મતિવાળા, શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપવાન, ઉદાર મનવાળા, સુવર્ણ સરખી કાંતિવાળા, મનસ્વી, બળવાન, મદોન્મત્ત, માની, શરવીર, લાલ નેત્રવાળા મોટા ખભાવાળા, મદોન્મત્ત હસ્તી સરખા પરાક્રમી, સિંહ સરખી દાઢવાળા, મોટી કાંધવાળા શાલવૃક્ષ સરખા મોટા શરીરવાળા, મહાત્મા, શ્રેષ્ઠ અંખવાળા અંખના સરખા ગળાવાળા, મોટી બુજવાળા અને દ્રૌપદીનાં વચનથી સિંહ સરખા પરાક્રમયુક્ત થયેલા બીમસેને, સુવર્ણના પાછલા ભાગવાળું ધનુષ્ય, તરવાર તથા બાણોના ભાથા લઈ ભય વગરના થઈને તે પર્વત પ્રતિ પ્રયાણ કર્યું. જેના કુંભસ્થળ-માંથી મદ ઝરતો હોય એવા હસ્તિ સરખા, ધનુષ્ય તથા બાણ ધારણ કરેલા અને સિંહની પેઠે આવતા સર્વ ભૂત પ્રાણિઓએ તેમને જોયા. હે રાજન ! નિર્ભય તથા નિર્મોહ અને પર્વતમાં રહેનાર બીમસેને, દ્રૌપદીને હર્ષ ઉત્પન્ન કરી મદા લઈને પર્વતના શિખર ઉપર ચઢવા માંડ્યું. ત્યારે તેને શ્રમ, ભય, અનુસાહ તથા ખીજના ઉત્કર્ષને જોઈને તેને સહન નહીં કરવાપણું વગેરે કંઈ પણ થયું નહિ. સુમધયુક્ત શ્રેષ્ઠ વાયુ વાતો હતો તે સમે મહા બળવાન બીમસેન, કિન્નર, મોટા નાગ, મુનિ, ગંધર્વ તથા રાક્ષસોને હર્ષ ઉત્પન્ન કરતાં ભયંકર દેખાવવાળા, ધણા ઉંચા શિખર ઉપર સન્મુખ માર્ગે કરી ચઢ્યા. પછી ત્યાં જરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ બીમસેને, ધનુષ્યનો ટેકા કરી ઉભા રહીને સુવર્ણ તથા રૂપાટિક મણિના ગૃહોએ કરી શોભાવમાન, સર્વ રત્નો કરતાં પણ પ્રકાશમાન, ચારે તરફ બગીચાઓ ફરતા હતા જેને એવો પર્વત કરતાં પણ ઉંચો, જેના દરવાજાને વિષે તોરણવાળા અને ઉપર ધ્વજઓ ઉડી રહી હતી એવો સુવર્ણનો કિલ્લો ફરતો હતો, જેને વિષે જિઓ નૃત્ય કરતી હતી એવા અને વાયુથી ઉડતા એવા પતાકાઓથી સુશોભિત કુબેરના પુરને તથા તેમાં વિવિધ પ્રકારનાં વૃક્ષો જેની આસપાસ ફરતા હતાં એવાં રત્નજડિત તથા પુષ્પનાં વન ચોતરફ હોવાથી શોભાવમાન તેનાં ગૃહને જોયાં. તે સમયે ગંધમાદન પર્વતમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો મંદ સુગંધી અને શીતળ વાયુ સર્વ ભૂત પ્રાણિયોને હર્ષ ઉત્પન્ન કરતાં વાવા લાગ્યો.

પછી મદા, તલવાર તથા ધનુષ્ય હાથમાં ગ્રહણ કર્યા હતાં જેણે એવા જીવવા સંબંધી ભય ત્યાગ કર્યો હતો જેણે એવા અને મહાબાહુ બીમસેને પર્વતની પેઠે સ્થિર થઈ ઉભા રહીને, શત્રુઓનાં રૂવાં ઉભાં કરે એવો અંખનાદ અને ધનુષ્યની પ્રત્યંચાનો ટંકારવ કરી તથા પોતાની બુજ ઠોકી સર્વ ભૂત પ્રાણિને ભય ઉત્પન્ન કર્યો. તે સમયે તેના પ્રત્યંચાદિના શબ્દને સાંભળીને ઉભાં થયાં હતાં રોમ જેનાં એવા યક્ષો, રાક્ષસો તથા ગંધર્વો મદા, પરિધ, નિશ્ચિંજ, ત્રિશૂળ, શક્તિ તથા ફરશી આદિ હથિયારો મહત્ત્વ કરીને બીમસેનની સાથે યુદ્ધ કરવા સાફ તેની સામે ધસી આવ્યા. ત્યારે હે ભારત ! તેમનું તથા બીમસેનનું ભયંકર યુદ્ધ થવા માંડ્યું. મદા માયાવિશેષે મૂકેલાં ત્રિશૂળ શક્તિ તથા ફરશી આદિ શસ્ત્રોને તેણે મોટા વેગથી બાલાઓએ કરી કાપી નાખ્યાં. મદા બળવાન બીમસેને અંતરિક્ષમાં ગયેલા અને મોટી ગર્જના કરતા એવા ધણા રાક્ષસોનાં શરીરને બાણોથી વિધ્યાં. તે તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલી ફિરની વૃષ્ટિ ભૂમિ પર પડવા લાગી. તે વખતે હે રાજન ! બીમસેનની બુજના બળથી મહા-

યજ્ઞાં સંજ્ઞાએ કરી કપાયજ્ઞાં રાક્ષસાનાં તથા યજ્ઞાનાં શરીર અને મસ્તકો પૃથ્વી ઉપર પડ્યાં હોવાનાં હતાં. સર્વ બ્રૂત પ્રાણીઓએ જેમ વાદળાઓથી ઢંકાયલો સૂર્ય હોય તેવા ત્રંષ્ણ સ્વરૂપવાન બીમસેનને જોયા. ત્યારે કેડે સત્ય પરાક્રમી બળવાન બીમસેનને જેમ સૂર્ય પોતાનાં કિરણોએ કરી વાદળાનો નાશ કરે તેમ શત્રુઓનો નાશ કરે એવાં પોતાનાં બાણોએ કરી અસંખ્ય રાક્ષસોને મારી નાંખ્યા. પછી બીમસેનને ચારે તરફથી પ્રહાર કર્યો હતો જેને એવા વારંવાર મોટા શબ્દથી ગર્જના કરતા એવા રાક્ષસોએ તેને કંઈ પણ મોઢ પ્રાપ્ત થયો હોય એમ જોઈું નહીં. યુદ્ધમાં કપાઈ ગયાં હતાં શરીર જેનાં એવા બીમસેનના બચથી પીડા પામેલા અને ભાગી ગયાં હતાં આયુધ જેનાં એવા યજ્ઞો, મદા બચંકર પીડિત શબ્દ કરવા લાગ્યા. વળી મદા, ત્રિથળ, તલવાર, શક્તિ તથા કુરશી આદિ હથિયારોનો ત્યાગ કરીને મોટા ત્રાસથી દક્ષિણ દિશા તરફ નાસવા લાગ્યા. તે સમયે ત્રિથળ તથા મદા હાથમાં હતાં એવા પોદોળી ખતીવાળા, મોટી જુગવાળા, કુમેરના મિત્ર અને મદા બળવાન મહિમાન નામના રાક્ષસે ભાગી જતા એવા યજ્ઞો તથા રાક્ષસોને જોઈ પોતાના અધિકાર તથા પરાક્રમ બતાવતાં કહ્યું કે અરે ! આ યુદ્ધમાં એકલા મનુષ્યે તમેને પરાજય પમાડ્યા ? પણ તમે કુમેર પાસે જઈ શું કહેશો ? હે રાજન ! એ પ્રમાણે યજ્ઞોને કહીને તે રાક્ષસ શક્તિ, ત્રિથળ તથા મદા મહશ્વ કરીને બીમસેનની સામે યુદ્ધ કરવા મોટા વેગથી જવા લાગ્યો ત્યારે બીમસેન પોતાની તરફ યુદ્ધ કરવા આવતા એવા તે રાક્ષસને જોઈને, વાછરડાના દાંત સરખી આકૃતિવાળા ત્રણ બાણ તેના પડખામાં માર્યા. ક્રોધ પામેલા મહિમાને પણ બીમસેન ઉપર મદા નાંખી તે સમય પોતાની ઉપર આવતી એવી વીજળીના પુંજ સરખી બચંકર મદાને જોઈને, બીમસેનને તેનો નાશ કરવા સાડ તેમાં મદા તીક્ષ્ણ બાણો માર્યા. જે તેમાં વાગ્યાં પણ તેના વેગને બંધ કરવા અમર્થ થયાં નહીં. તે જોઈને બીમસેન ખદી ગયા તેથી તે રાક્ષસની મદાનો પ્રહાર અર્થ ગયો. પછી મહિમાન રાક્ષસે મદાબચંકર સુવર્ણના દંડવાળી અને લોહના અગ્રભાગવાળી શક્તિ બીમસેન ઉપર મૂકી; જે બચંકર શબ્દવાળી અને અગ્નિની જ્વાળા નીકળતી હતી જેમાંથી એવી તેના જમણા હાથને બેઢ કરી પૃથ્વી ઉપર પડી. તે સમયે મદા ક્રોધ પામેલા અત્યંત પરાક્રમી બીમસેન સુવર્ણના પાટાથી મરેલી અને શત્રુઓને ભય ઉત્પન્ન કરનારી તથા પરાજય કરનારી લોહની મદા મહશ્વ કરી મદા બચંકર મોટા શબ્દ કરીને, અતિ બળવાન મહિમાનની સામે મોટા વેગથી દોડ્યા. મહિમાને પણ મદા પ્રહારમાન ત્રિથળ હાથમાં લઈને, મોટા શબ્દ કરતાં અતિ વેગથી બીમસેન ઉપર મૂક્યું. તે વખતે મદા યુદ્ધમાં કુશળ બીમસેન તે ત્રિથળને મદાના અગ્રભાગથી નાશ કરીને રાક્ષસને નાશ કરવા સાડ, જેમ મરડ સર્પ પ્રયે ઉડી ભય, તેમ મોટા વેગથી તેની તરફ ઉડી ગયા.

તં પ્રેસ્થ નિહતં ભૂમૌ હત શેષા નિશાચરા:

નીનમાતસ્થરં કૃત્વા જગ્મુઃ પ્રાર્થીં વિશં પ્રતિ ॥

इति श्री महाभारते वनपर्वणि यक्षयुद्धपर्वणि मणिमहर्षे गुर्जरभाषायां

च नाचकवचतवोऽध्यायः ॥ १६० ॥

અધ્યાય ૧૬૧ મો. કુબેરનાં દર્શન.

વૈશંપાયન ઉવાચ—મૃત્વા बहुविधैःशर्वैर्नायमानां गिरे गुहां

अज्ञातशत्रुः कांतियो माद्री पुत्राबुभावपि ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! પછી અનેક પ્રકારના શબ્દે કરી પર્વતની યુદ્ધ માગતી હતી તે સાંભળીને, અગતશત્રુ કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર, માદ્રીના પુત્ર નકુળ તથા સહદેવ, ધૌમ્યાચાર્ય, દ્રૌપદી, બ્રાહ્મણ તથા સર્વ સ્નેહીયો બીમસેનને દુમન થયા. પછી દ્રૌપદીને આર્ષ્ટિધેણુને સાંપીને મહારથી હથિયાર ધારણ કરેલા અને મહા ચરવીર યુધિષ્ઠિરાદિ ચારે તરફ બીમસેનને જોતા પર્વત ઉપર ચઢ્યા. પર્વતના શિખર ઉપર જઇને તેઓએ મહા તલવાર તથા ધનુષ્ય ધારણ કરેલા અને યુદ્ધમાં રાક્ષસોનો નાશ કરીને ઈંદ્રની પેઠે શોભતા એવા બીમસેનને તથા મોટા શરીરવાળા મહા બળ તથા પરાક્રમવાળા તેણે નાશ કરેલા અને મૃત્યુ પામીને પડેલા રાક્ષસોને જોયા. પછી ક્રોધ પુરુષોને પ્રાપ્ત ન થાય એવી પર્વતના શિખર ઉપર જવારૂપ મતિને પામેલા તેઓ બીમસેનને જોઇ મળીને સર્વ ત્યાં બેઠા. હે રાજન ! તે પર્વતને વિષે ચારે બાજુઓ પાડવો બેઠા, તેથી તે જેમ લોકપાત્રોએ કરી સ્વર્ગ શોભે તેમ શોભતો હતો. પછી પૃથ્વીપતિ યુધિષ્ઠિર રાજ્યે કુબેરના સ્થાનને તથા નાશ પામેલા રાક્ષસોને જોઇને પોતાના બાઇ બીમસેનને કહ્યું કે, હે બીમસેન ! તેં સાહસથી અથવા મોહથી આ પાપ કર્મ કર્યું હશે પણ તપસ્વીની અવસ્થામાં વર્તનાર તારે આવું કામ કરવું યોગ્ય નથી. હે બંધુ ! જે કામનો રાજ્યો દેવ કરે છે, તે કામ ક્ષત્રિયોએ ન કરવું એમ ધર્મના બળુનાર પુરુષો કહે છે. તેં જેનાથી દેવતાઓની સાથે દેવ થાય એવું આ કામ કર્યું. અરે ! જે પુરુષ પોતાની મતલબ તથા ધર્મનો ત્યાગ કરીને પાપ કર્મ કરવાનું મન કરે છે તે તે પાપ કર્મ કરવાનાં ફળને અવસ્ય પામે છે માટે જો તું માફ પ્રિય ઈચ્છતો હોય તો તારે આવી રીતે કરીથી ક્રોધ દિવસ કરવું નહીં.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે ધર્માત્મા, અર્ચના તત્વના વિભાગને બળુનાર અને મોટા તેજસ્વી કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજન ! બીમસેનને કહી નિવૃત્તિને પામ્યા. હવે હે રાજન ! બીમસેનને પ્રહાર કરેલા રાક્ષસોમાંથી જે બાકી રૈષ જીવતા રહ્યા તે સૌ મળીને કુબેરના સ્થાન પ્રત્યે જવા લાગ્યા. ત્યારે બીમસેનના બચે કરી પીડા પામેલા, બેભાન થયેલા, માથાના કેશ છૂટી ગયેલા અને ઈષિરથી શરીરે ખરડાયેલા રાક્ષસો, કુબેરના ગૃહ પ્રત્યે આવી યજ્ઞો તથા અજ્ઞો તેની આમંત્ર નાંખીને તેને કહેવા લાગ્યા કે—હે દેવ હે ધનેશ્વર ! ક્રોધ મનુષ્યે ગંધમાદન પર્વતને વિષે આવીને મહા પરિધ, નિર્ભય તથા તોમરાદિ હથિયારોએ કરી યુદ્ધ કરનારા તમારા સર્વ મુખ્ય રાક્ષસોને નાશ કર્યા. અરે હે નરાધિપ ! રાક્ષસો તથા વક્ષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા સર્વ ક્રોધવશા નામના રાક્ષસોએ સૌ મળીને એક પુરુષની સાથે યુદ્ધ કર્યું તેથી તેઓ પ્રાણુ વગરના ધર્મ મૃત્યુ પામીને પૃથ્વી ઉપર સુતા છે. તમારો પરમ સખા મહિમાન રાક્ષસ પણ તેવીજ હાલત પામ્યો છે ને અમે અહીં બાકી જીવતા રહી તમારી પાસે આમ્યા છીએ. હે કુબેર ! તે એક મનુષ્યે મોટું અફળુત સરખું કામ કર્યું છે તે અમે તમને કહ્યું, હવે તમારે જે કરવું પડે તે કરો. હે રાજન ! એ પ્રમાણે રાક્ષસોનાં વચન સાંભળીને મહા ક્રોધયુક્ત

થયલા અને કોઈ કરી લાસ નેત્રવાળા સર્વે વંદાના આધિપતિ કુમેરે તેઓને એમ કેમ થયું, એમ કહીને યક્ષોને કહ્યું કે, તમે મારો રથ જોડાવો તૈયાર કરો. ત્યારે યક્ષોએ મંધવોની પાસે વાદળાં સરખા પ્રકાશમાન અને પર્વતના શિખર જેવડા મોટા રથમાં સુવર્ણની સાંકળો જેના ગળામાં દની એવા અશ્વોને જોડાવ્યા. તે વખતે દેવ સર્વે ગુણવાન, મારાં નેત્રવાળા, તેજ તથા બળયુક્ત અનેક રત્ન વર્ણિત માળ્યથી શોભતા રથમાં જોડેલા અને જલદી ગતિ કરનારા તે અશ્વો જયંતી સૂચના કરતા દણ્ડદણ્ડી દરવા લાગ્યા. તે સમયે દેવતા તથા મંધવોએ રત્નુત્તિ કરેલા અને મહા પ્રકાશમાન ચ્વરૂપવાળા મહા સુમર્થ કુમેર મોટા રથમાં બેસીને ત્યાં બીમસેન અને યક્ષ તથા રાક્ષસોનું યુદ્ધ થયું હતું ત્યાં જવા લાગ્યા. તેની પછી તો લાસ નેત્રવાળા સુવર્ણ સરખા દિદિપ્યમાન, મોટા સરીરવાળા, મહા બળવાન, આ યુધ્ધ ધારણ કરેલા અને હાથમાં આમડાના મોઝાન પહેલા સેંકડો યક્ષો આકાશ તરફ ઉડીને જાયો તેમને આકર્ષણ કરના હોય તેમ જતાં મધમાદન પર્વત પ્રત્યે ગયા. તે સમયે પાંડવો કેસરીસિંહનાં ટોળાં સરખાં યદ્ય તથા રાક્ષસનાં ટોળાંને અને તેમનાથી વિંટાલ્યા મહાત્મા કુમેરને જોઈ મોટા દર્પયુક્ત થયા. કુમેર પણ મહા પરાક્રમી, પાંડુ રાજાના પુત્રો, મહારથિયો, સન્નિધિ ધનુષ્ય ધારણ કરેલા અને હાથમાં ચમના મોળ પહેરેલા પાંડવોને જોઈને, દેવતાઓનાં ઠાવં સિદ્ધ થતાની છત્તજાળી પોતાના મનમાં પ્રમત્ત થઈ સ્તોત્ર પાઠ્યા. પછી મોટા વેગવાળા તે યક્ષાદિ કુમેર સહિત પશ્ચિમોના સરખી ગતિએ કરી, તે પર્વતનાં શિખર પ્રત્યે આવી પાંડવોની પાસે ઉભા. તે સમયે હે ભારત ! પાંડવોની ઉપર પ્રસન્ન થયેલા કુમેરને જોઈને, સર્વ યક્ષાદિએ પણ કોષનો ત્યાગ કર્યો. તે વેળા મહાત્મા યુધિષ્ઠિર, નકુળ તથા સહદેવ પાંડવો કુમેરને નમસ્કાર કરી, આપણે અપરાધ કર્યો છે એમ માની હાથ જોડી વિંટી ઉભા અને કુમેર વિશ્વકર્માએ રચેલા પુષ્પક વિમાનમાં બેસી રહ્યા. મોટા સરીરવાળા શકું નામની માછલીની આકૃતિ સરખા કાનવાળા અને મોટા વેગવાળા હજારો યક્ષો તથા રાક્ષસો અને સેંકડો મંધવો તથા અપ્સરાઓ આપાને જેમ દેવતાઓ ઇંદ્રને વિંટી ઉભા રહે, તેમ વિંટી ઉભા. તે સમયે સુવર્ણ સરખા વર્ણવાળા, પુષ્પની માળા મસ્તકને વિષે ધારણ કરી હતી જેણે એવા અને પામ, તક્ષવાર તથા ધનુષ્ય હાથમાં મહણ કર્યા હતાં જેણે એવા બીમસેન સેનાધિપતિ કુમેરને જોયા. હે રાજા ! બીમસેનની સામે રાક્ષસો એવા કરતા હતા, અને તેણે કુમેરને જોયા, તો પણ તેને હવે કેમ થશે એમ જાગાર પણ મોહ થયો નહીં. પછી કુમેર હાથમાં ખાણે લઇને યુદ્ધ કરવા તૈયાર થઈ ઉભેલા બીમસેનને જોઈને, યુધિષ્ઠિર રાજાને કહ્યું કે હે રાજા ! સર્વનું ક્ષિત છત્તજાળારા તમને સર્વ જૂતપ્રાણિ જાયો છે, માટે તમે તમારા ભાઈઓ સહિત નિર્ભયથી આ પર્વતના શિખરને વિષે રહો. તમારે બીમસેન ઉપર કંઈ પણ ક્રોધ કરવો નહીં. કેમકે સર્વ રાક્ષસો કાળે કરી નાશ પામ્યા તેમાં કેવળ તમારો ભાઈ નિમિત્ત માત્ર થયો. તમારા ભાઈ બીમસેન રાક્ષસાદિનો નાશ કરવારૂપ સાહસ કામ કયું, તેથી તમારે કંઈ પણ જાન્ય ધરવી નહીં કેમકે દેવતાઓએ યક્ષો તથા રાક્ષસોનો વિનાશ થશે એમ પૂર્વધીજ જાણ્યું હતું. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! અને બીમસેન ઉપર જાગાર પણ ક્રોધ નથી તેનું તે પરાક્રમયુક્ત કર્મ સાંભળી હું પ્રથમધીજ પ્રસન્ન થયો છું.

વંદનપાપન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિર રાજાને કહીને કુમેરે બીમસેનને કહ્યું કે, હે કુરુક્ષેત્રમાં શ્રેષ્ઠ બીમસેન ! તેં મારો તથા દેવતાઓનો અનાદર કરીને

પોતાની ભુગના બગના આશ્રયથી દ્રોપદીનું પ્રિય કરવા સારું જે પરાક્રમ હતું, તે વિષે મારા મનમાં કંઈ પણ નથી તેથી હું ઘણો પ્રસન્ન થયો છું. હે દુઃકાદર ! મને પૂર્વે ક્રોધ પામેલા અગસ્ત્ય ઋષિએ ક્રોધ કારણથી શાપ આપ્યો હતો તેથી આજ હું મુક્ત થયો. હે પાંડુ રાજાના પુત્ર ! મને યજ્ઞો તથા રાક્ષસોના વિનાશ થવારૂપ કલેશ પ્રાપ્ત થશે એમ હું પૂર્વથીજ જાણતો હતો. તેં તેમનો નાશ કર્યો તેમાં તારે કશો અપરાધ નથી. યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું કે, હે મહા સમર્થ દેવતા કુમેર ! મહાત્મા અગસ્ત્ય ઋષિએ તમને શા માટે શાપ આપ્યો ? એ હું સાંભળવા હચમચું છું મને આશ્ચર્ય થાય છે કે બુદ્ધિમાન તે ઋષિના ક્રોધથી તમે સેના તથા વ્યકરો સહિત જળી બસ્મ કેમ ન થયા ? કુમેરે કહ્યું કે હે મનુષ્યના રાજન ! પૂર્વે કુશસ્થસિને વિષે મનસુમે કરવા સારું દેવતાઓની સત્તા થઈ હતી તેમાં મને આમંત્રણ થયું હતું તેથી તે પ્રત્યે હું બચકર સ્વરૂપવાળા અને અનેક તરેહનાં આયુધ ધારણ કરેલા ત્રણ-સો મહાપદ્મ યજ્ઞો સહિત જતો હતો. તેવામાં રસ્તાને વિષે યમુનાના કિનારા ઉપર અનેક પુષ્પવાળાં વૃક્ષો જેને ચોમેર દરતાં હતાં એવાં અને અનેક પક્ષિઓના મણુ જેની નજીક હતા એવા આશ્રમમાં ઉત્ર તપ કરતા એવા, ઉંચા હાથ રાખીને સૂર્ય સામી દષ્ટિ રાખી હતી જેણે એવા, તેજોન્મય સ્વરૂપવાળા, પ્રકાશમાન, અમિ સરખા કાંતિમાન અને સર્વ ઋષિઓમાં શ્રેષ્ઠ અગસ્ત્ય ઋષિને મેં જોયા. તે સમયે રાક્ષસોના અધિપતિ અને શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપવાન મણિમાન નામના મારા સખા રાક્ષસ, અત્તાનથી તથા તે ઋષિનો અનુભાવ નહીં જાણવાથી આકાશ માર્ગે જઈ તેના મસ્તક ઉપર નાક ખંખેર્યું, તેથી જાણે દશ દિશાઓને ખાળી બસ્મ કરશે શું એવા ક્રોધ યુક્ત થઈને તે ઋષિએ મને કહ્યું કે હે ધનેશ્વર ! આ દુષ્ટાત્મા તારા સખા મણિમાન રાક્ષસે તારા જેતાં મારા બગને નહીં જાણીને મારો અપરાધ કર્યો, માટે તે, સેના સહિત મનુષ્યથી વિનાશ પામશે; ને સર્વ સેના નાશ પામવાથી દુષ્ટ મતિવાન તું કલેશ પામીશ ! અરે હે કુમેર ! આ મણિમાનને તથા રાક્ષસોને નાશ કરનાર મનુષ્યને જ્યારે તું દષ્ટિથી જોમશ, ત્યારે મારા કહેલા શાપથી મુકામશ, ને આ તારી સેનામાંના રાક્ષસોના પુત્ર તથા પૌત્રો તને વશ રહેશે. હં મહારાજ ! એવી રીતે મોટા આમુખ્યવાન ઋષિઓમાં શ્રેષ્ઠ અગસ્ત્યથી મને પૂર્વે શાપ થયો હતો તેથી આ તમારા બાપ બીમસેને મુક્ત કર્યો.

एष शापो मया प्राप्तः प्राक्स्माद्विषसत्तमा-

स भीमेन महाराज भ्रात्रा तव विमोक्षितः

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि गणयुद्धपर्वणि चैवेदर्शनं गुर्जरभाषाया
मेकषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૧૬૨ ભો. કુમેરની વાણી.

धनद उवाच—युधिष्ठिर धृतिर्वीर्यं देशकालपराक्रमाः

लोकतंत्रविधानानामेष पंचविधो विधिः ॥

કુમેર કહે છે-હે યુધિષ્ઠિર ! જગત્માં સંરક્ષણનાં કાર્ય સિદ્ધ થવાના હેતુ સંકટને વિષે અવિકળતા, કાર્ય કરવામાં યત્નવાન, દેશ, કાળ તથા પરાક્રમ એ પાંચ છે. હે ભારત !

સત્યયુગને વિષે સંકટમાં અવિઘ્નતાવાન, પોતપોતાના કાર્યમાં સાવધ અને ઉદ્યોગધીજ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે એમ જાણનારા મનુષ્યો હતા. હે ક્ષત્રિયમાં શ્રેષ્ઠ ! જે ધૈર્યવાન અને દેશ, કાળ તથા સર્વ ધર્મના વિધિને જાણનાર ક્ષત્રિય હોય, તેજ ધણી કાળ સુધી પૃથ્વીનું સંરક્ષણ કરે. હે ધરતીર રાજન ! જે ક્ષત્રિય એ પ્રમાણે સર્વ ધર્મમાં રહે છે, તે આ લોકમાં યજ્ઞને અને મૃત્યુ પામ્યા પછી સહગતિને પામે છે. પૂર્વે યજ્ઞાસુરનો નાશ કરનાર ઇંદ્ર દેવ તથા કાળને જાણી પરાક્રમ કરીને યમુઓ સહિત સ્વર્ગના રાજ્યને પામ્યા છે. જે પુરૂષ કોષથી પોતાને નરકમાં પડવું થાય છે તેને ન જાણતાં, તેનાથી પાપરૂપ કર્મ કરે છે, તેને પાપનીજ પ્રાપ્તિ થાય છે. કાર્ય કરવાના વિવેકને નહીં જાણવાથી મૃત્યુ પામ્યા પછી અસહગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. વળી જે બુદ્ધિમાન પુરૂષ કાળને તથા કરવાનાં કાર્યને નહીં જાણીને યજ્ઞ કાર્ય કરવાનો આરંભ કરે છે તે આ લોકમાં નાશ પામે છે. હે રાજન ! સાદસ કામ કરનાર, બીજને છળ કરવામાં તત્પર અને પોતાને સર્વ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થવાની ઇચ્છાવાળા દુષ્ટાત્મા પુરૂષને પાપનીજ પ્રાપ્તિ થાય છે. મારે હે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ ! તમે ધર્મને નહીં જાણનાર, અર્ચિષ્ઠ, અબુદ્ધિમાન, ક્રોધી અને ભય વમરના આ બીમસેનને, હવે સાદસ કામ ન કરવા વિષે શિખામણુ આપો. હે ભારત ! તમે પાંચ રાજર્ષિ આર્ષિષેણુના આશ્રમ પ્રત્યે જન્મ તમારી સાથેના સર્વ સહિત નિર્જન થઈને રહો, હે મનુષ્યોના રાજન ! હે મોટી જુગ્મવાળા ! અલકાપુરીને વિષે તથા પર્વતને વિષે રહેનારા યક્ષો, ગંધર્વો અને કિલિરો મારી આઝાથી બાહ્યો સહિત વર્તમાન તમારી રક્ષા કરશે. તમે આ બીમસેનને સાદસ કામ કરવા વિષેથી સારી રીતે વારંજો. હે રાજન ! હવે વનમાં રહેનારા સર્વ પ્રાણી માત્ર, તમને જોઈ તમારી ઉપાસના તથા રક્ષા કરશે વળી હે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ, મારી આઝાથી મારા ચાકરો મહા સ્વાદિષ્ઠ અન્ન તથા પાન કરવાના પદાર્થો ધણાં લાવી સદૈવ તમને પ્રાપ્ત કરશે; કેમકે જેમ ઇંદ્ર અર્જુનની, ધર્મ તમારી, વાયુ બીમની, તથા અધિનિઃક્રમાર નકુળ અને સહદેવની રક્ષા કરે છે. તેમ મારે પણ તમારી સર્વની રક્ષા કરતી જોઈએ. હે રાજન ! પોતાની મતલમ સિદ્ધ થવાના યથાર્થ ઉપાયને તથા સર્વ ધર્મના વિવેકને જાણનાર અને બીમસેન પછી જન્મેલા અર્જુન સ્વર્ગમાં કુશળ છે; જેને વિષે ઇંદિયનિમ્બહ, દાન આપવા, ખજા, શ્રેષ્ઠ ભુદ્ધિ, લજ્જા, ધૈર્ય અને ઉત્તમ તેજઃ શ્રેષ્ઠ ગુણ રહ્યા છે, તેને જન્મતમાં સ્વર્ગના સરખી સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. હે પાંડવ ! અર્જુન કોઈ દિવસે મોહથી પણ નિહિત કર્મ કરતો નથી અને પુણ્ય કરવાના વખતે તેણે કોઈ વખત પાપરૂપ કામ કર્યું હોય એમ સંભળાવું પણ નથી. હે ભારત ! કુરૂક્ષેત્રમાં ઉપન્ન થયેલાઓનો યજ્ઞ વધારનાર અને દેવતા, પિતૃઓ તથા ગંધર્વોએ માન્ય કરેલા અર્જુન સ્વર્ગમાં રહીને અઅવિદ્યા સિદ્ધ કરે છે. હે પાર્થ ! જેણે સ્વધર્મથી સર્વ રાજ્યોને વશ કર્યા હતા એવા તમારા પિતાના પિતામહ મહા તેજસ્વી શાંતનુ રાજ. સ્વર્ગમાં માંડીવધન્વા અર્જુનને જોઈ ધણી પ્રસન્ન થાય છે. તે મહા પરાક્રમીએ પોતાના કુળની રીતિ પ્રમાણે પિતૃ, દેવતાઓ, ઋષિઓ તથા બાહ્યોની પૂજા કરીને, યમુનાજી પ્રત્યે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવા સાડ સાત અશ્વોને બાંધ્યા હતા તે અધિ-રાજ અને તમારા પ્રપિતામહ સ્વર્ગમાં રહેલા શાંતનુ તમારી કુશળતા પૂછવે છે.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે કુમેરે વાક્ય કહ્યું તે સાંભળીને, સર્વ પાંડવો યજ્ઞાદર્શ મુક્ત થયા. ત્યાર પછી ગોદર બીમસેને શ્રમિત, ગદા નભવાર તથા ધનુષ્યને આનમાં

આત્મંત પ્રજ્ઞાથી રિષતિ કરે છે. હે રાજન ! આ પવતને છુદ્ધિમાન પુરૂષો અસ્તાચ્છ કહે છે. તેમાં તથા સમુદ્રમાં મહા પરાક્રમી વરૂણ દેવતા રહે છે અને પશ્ચિમ દિશાને પ્રકાશતા સર્વ ભૂત પ્રાણિની રક્ષા કરે છે. હે મોટા બ્રાહ્મવાન રાજન ! શિવજી તથા બ્રહ્માના સ્વરૂપને જાણનાર પુરૂષોની જે પ્રત્યે ગતિ થઈ શકે એવો આ મોટો મેરૂ પર્વત છે અને તેમાં બ્રહ્માનું સ્થાન છે જેમાં સ્થાવર તથા જંગમ સર્વ પ્રજાને ઉત્પન્ન કરનાર પ્રજાપતિ રહે છે. વળી તે બ્રહ્માના દક્ષ જેમાં સાતમે પુરૂષ છે એવા પુત્રો મનથી ઉત્પન્ન થયા છે એમ છુદ્ધિમાન કહે છે. તેઓ પશુ પરમ કલ્યાણરૂપ આ મેરૂ પર્વતને વિષે રહે છે. વળી વસિષ્ઠાદિ સાત દેવર્ષિઓ પશુ આદીજ રહી અસ્તને તથા ઉદયને પામે છે. હે રાજન ! તમે સ્વચ્છ મેરૂ પર્વતના શિખરને જુઓ, જેને વિષે દેવતાઓ સહિત બ્રહ્મા રહેલા છે. હે રાજન ! જેને પંચમહાજાતને સરજન કરનારી પ્રકૃતિના ઉપાદાન કારણ, જગતની આદિ તથા અતે વિરાજમાન, મહા સમર્થ અને સૌં કરતાં ઉત્કૃષ્ટ નારાયણ કહે છે તેનું બ્રહ્માના સ્થાનથી પર, જેને દેવતાઓ પશુ જોઈ શકતા નથી એવું તેજોમય, શુભ, સૂર્ય તથા અગ્નિ કરતાં પશુ દેહીપ્રમાન, દેવ તથા હાનવો જેને ધણી કાંતિ હોવાથી દુઃખે કરીને પશુ જોઈ શકતા નથી એવું, મેરૂ પર્વતને વિષે પૂર્વ દિશામાં સ્થાન છે જેને વિષે સર્વ ભૂત પ્રાણિના ઈશ્વર અને પ્રકૃત્યાદિ સર્વ કાર્ય જેનાથી ઉત્પન્ન થયું છે એવા બ્રહ્મવાન સર્વ જીવને પ્રકાશ કરતાં પોતાની શ્રેષ્ઠ શોભા યુક્ત વિરાજે છે. હે કુરુકુમાર્માં શ્રેષ્ઠ પાંડવ ! તે સ્થાનની પ્રાપ્તિરૂપ ગતિ બ્રહ્મર્ષિઓને પ્રાપ્ત થતી નથી, ત્યારે મહર્ષિઓને તે શાની થાય ? કેવળ નારાયણની ભક્તિએ કરી અપિઓનેજ પ્રાપ્ત થાય છે. તે સ્થાનને સર્વ નક્ષત્રો પશુ પ્રકાશ કરતા નથી. હે ભારત ! શ્રેષ્ઠ તપશ્વર્ધા યુક્ત શુભ કર્મે કરી જાણ્યું હોય છે આત્મસ્વરૂપ જોણે એવા યોગે કરી સિદ્ધ થયેલા અધ્યાનરૂપ મોહ વચરના મહાત્મા પુરૂષો તે સ્થાન પ્રત્યે જઈ સ્વર્ગજી, દેવતાના દેવતા સનાતન અને મહાત્મા ઈશ્વરને પામીને પાછા આ લોકમાં આવતા નથી. હે મોટા બ્રાહ્મવાળા યુધિષ્ઠિર ! ઈશ્વરનું એ અવિનાશી સ્થાન છે તેને તમે હમણું નમસ્કાર કરે. હે કુરુકુમાર્માં ઉત્પન્ન થયેલા યુધિષ્ઠિર રાજન ! સૂર્ય અને ચંદ્ર આ મેરૂ પર્વતને તથા ધ્રુવને આવળી પ્રદક્ષિણા કરે છે, પશુ જેમ છાંડીઓ કુંભારના ચાક ઉપર આવળી ગતિ કરતી હોય તે પશુ તેમની ગતિ ચાક ફરવાની તરફ જણાય છે, તેમ શિશુમારની સખ્ય વધારે ગતિ હોવાને લીધે તે સખ્ય સરખી પ્રદક્ષિણા કરતા હોય એમ જણાય છે. હે રાજન ! સર્વ ગ્રહો તથા નક્ષત્રો પશુ આ મેરૂને સૂર્ય અને ચંદ્રની પેઠેજ પ્રદક્ષિણા કરે છે. હે ભારત ! સૂર્યની પોતાની આકર્ષણ શક્તિથી સર્વ ગ્રહોને આકર્ષણ કરતા પ્રથમ કહેવા પ્રમાણે મેરૂની પ્રદક્ષિણા કરે છે અને અંધકારનો નાશ કરે છે. વળી સૂર્ય પોતાના અસ્તસ્થાનને પામીને, સંખ્યાક્રમને નિવૃત્ત કરી કિતર દિશાને બળે છે. વળી હે પાંડવ ! સર્વ ભૂતપ્રાણિનું કિત કરનાર અને મેરૂ પર્વતનો આશ્રય કર્યો છે જોણે એવા સૂર્ય ઉત્તર દિશાને પામી પૂર્વ દિશા તરફ સુખ રાખીને, તે દિશા બળી ગતિ કરે છે. એ પ્રમાણે સૂર્ય ગતિ કરતાં ધણી કાળે કરી આસેનો વિભાગ થાય છે. તેમજ ચંદ્ર પશુ મામેના વિભાગ કરતાં નક્ષત્રો સહિત ગતિ કરે છે. હે રાજન ! જેમ આકાશ વચરનો ચંદ્ર મેરૂપર્વતનું ઉદ્ધાન કરીને, સર્વ ભૂત પ્રાણિયોને ઉત્પન્ન કરતાં પાછો મંદરાચળ પર્વત પ્રત્યે જાય છે, તેમ અંધકારનો નાશ કરનાર સૂર્ય પોતાના કિરણોએ કરી સર્વ જગતને ઉત્પન્ન કરતાં, જ્યાં સગાર પશુ રોમાંથી થતું નથી એવા આ માર્ગ પ્રત્યે

ગતિ કરે છે. હવે તે સૂર્ય જ્યારે સિંચિર ઋતુને ઉત્પન્ન કરવા ઇચ્છે છે, ત્યારે દક્ષિણ દિશા તરફ ગતિ કરે છે, જેથી સર્વ જૂતપ્રાણિનાં તે ઋતુનો કાળ આવે છે અને જ્યારે સૂર્ય ગ્રીષ્મ ઋતુને ઉત્પન્ન કરવા ઇચ્છે છે, ત્યારે ઉત્તર દિશા તરફ ગમન કરે છે અને સર્વ જૂતપ્રાણિના તેજને પોતાના તેજ કરી ગ્રહણ કરે છે જેથી અનુષ્ણને પસીના, શાક, આલસ્ય, ભ્રમ અને અનેક સ્વપ્નાં વારંવાર આવે છે. હે રાજન ! એ પ્રમાણે સૂર્ય સર્વ પ્રગળને ઉત્પન્ન કરતા અને અંતરિક્ષ માર્ગ પ્રત્યે ગતિ કરતા વર્ષોના વિભાગ કરે છે. વર્ષા સૂર્ય સ્થાવર તથા જન્યમનનાં સર્વ જૂતપ્રાણિઓને વૃષ્ટિ, વાયુ, તાપ અને સુખે કરી શક્તિ પ્રમાણમાં પૂર્વે કહેલી સિંચિર તથા ગ્રીષ્મ ઋતુને ઉત્પન્ન કરવા સારૂ દક્ષિણ તથા ઉત્તર દિશાનું વલણ લે છે. તે ઋતુ નિવૃત્ત કરવા ઇચ્છે છે ત્યારે તે દિશાથી નિવૃત્ત થાય છે. હે પાર્થ ! એ પ્રમાણે આલસ્ય વશસ્થા આ સૂર્ય કાલચક્રનો આશ્રય કરીને સર્વ જૂન પ્રાણિને આકર્ષણ કરતા ગતિ કરે છે. હે પાંડવ ! સૂર્યના જેવી હમણાં ગતિ છે તેવી સદૈવ હોતી નથી અને સર્વ જૂત પ્રાણિના તેજને પોતાના કિરણોથી ગ્રહણ કરે છે તથા પાછાં વર્ષાદરૂપે ત્યાગ પણ્ય કરે છે. હે ભારત ! મહા સમર્થ આ સૂર્ય સર્વ જૂત પ્રાણિનાં આપુણ્ય તથા કર્મનો વિભાગ કરતા દિવસ, રાત્રિ કળા અને દિશાઓનો વિભાગ કરે છે.

विमज्जन्सर्वभूतानामायुः कर्म च भारत

अहोरात्रं कलाः काष्ठाः सृजस्येव सदा विभूः ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि यक्षयुद्धपर्वणि मेरुदर्शने गुर्जरभाषायां
त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

[illegible]

અધ્યાય ૧૬૪ મો. અર્જુનનું આગમન.

वै. पायन उवाच—तस्मात्तु तेषां महात्मनां सद्ब्रतमास्थितानां
एति प्रमोदश्च बभूव तेषां माकांक्षतां दर्शनमर्जुनस्य ॥

एति प्रमोदश्च बभूव तेषा माकांक्षतां दर्शनमर्जुनस्य ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! તે પર્વતને વિષે રહેલા ઐશ્વર્યવાળા અર્જુનનાં દર્શનની ઇચ્છાવાળા મહાત્મા પાંડવોને પ્રીતિ તથા હર્ષ ઉત્પન્ન થયાં, મદા પરાક્રમી, ઐશ્વર્ય શુદ્ધ કર્મવાળા, તેજસ્વી અને સત્યતાની ધારણા રાખનારાઓમાં યુગ્મ્ય તેઓની પાસે, આનંદને પામેલા ગંધર્વોનો સમૂહ તથા મહર્ષિઓ ધણા આત્મા હતા. હે રાજન ! પુષ્પયુક્ત વૃક્ષવાળા તે પર્વત પ્રત્યે આવીને પાંડવોનાં મન અત્યંત પ્રસન્ન થયાં. જેમ ઓગળીપલાસ વાયુનાં મન સ્વર્જને પામી પ્રસન્ન થયાં હતાં તેમ, વળી મયૂર અને હંસ જેની ઉપર સબ્દ કરતા હતા એવા તથા પુષ્પયુક્ત વૃક્ષોવાળા તે પર્વતના શિખરને જોઇને તેઓ ધણા હર્ષથી ત્યાં રહ્યા હતા. હે રાજન ! પાંડવો કુમેરના કીડા કરવાનાં અનેક શોભાવાળાં સ્થાનને તથા તે પર્વતના સુગંધી પુષ્પયુક્ત વૃક્ષોવાળા શિખરને જોઇને, તેની શોભા આવી છે એમ ચિંત્વન કરી શકતા હતા. હે પુરૂષમાં ઐશ્વર્ય રાજ જનમેજય ! તે પર્વતના તેજ્યથી તથા તેની ઉપર ઔષધિનાં વૃક્ષોના પ્રભાવથી ત્યાં દિવસ અને રાત્રિનો પણ ત્રિમાસ હતો નહીં. હે ભારત ! સર્વમાં રહેલું જે મહા પ્રકાશમાન અગ્નિરૂપ તેજ સર્વ સ્થાવર તથા જંગમને ઉત્પન્ન કરે છે, તેના ઉદ્ભવને અને અસ્તને યનાગમાં મિલરૂપ પાડવો તે પર્વત પ્રત્યે રહીને

જોતા હતા. વળી તેઓ સૂર્યથી અંધકારનું આવરણ તથા જનુ, સૂર્યના હિમ અને વ્યસ્ત તથા સૂર્યના ફિરલેથી વ્યાપ્ત સર્વ દિશાઓને જોતા હતા. વેદના અભ્યાસી, નિરંતર કિલાવાન, ધર્મનું સંવન કરવું એજ જેમને પ્રિય હતું એવા, પવિત્ર વનવાન. સત્યતાને વિષે રહેલા અને એક પ્રતવાણા મહારાષિ અર્જુનની પ્રાપ્તિની ઇચ્છાવાળા પાંડવો, આપણને અત્ય મેળવાને પ્રાપ્ત થતા અર્જુનથી અહીં હર્ષ થાઓ એમ કહીને તપ અને યોગાભ્યાસ કરવા શાઆ. પણ હે રાજન ! તેઓને પર્વત ઉપરનાં વનોને જોઈને અર્જુનનું ચિંતન કરતાં જે દિવસ તથા રાત્રિ જતાં હતાં તે એક એક વર્ષ સરખાં થતાં હતાં. હે રાજન ! જે દિવસથી ધૌમ્યના મનને અનુસરી મહાત્મા અર્જુન મરતકના ફેલની જટા કરીને કામ્યક વનથી અત્ય મેળવવા સાર થયો તે દિવસથીજ પાંડવોને મનમાં હવે હતો નહીં અને તેઓ શોકમુક્ત થયા હતા. ખાનપાનાદિમાં પણ પ્રીતિ વચરના થયા હતા. હે ભારત ! પાંડવોને અત્ય મેળવવા સાર ઇંદ્રની પાસે થયેલા અર્જુનનું ચિંતન કરતાં ગંધમાદન પ્રત્યે આખે મોટા કટલી એક માસ અલિપ્ત થયો. હવે અર્જુન દેવતાઓના રાજ ઇંદ્રના મુકને વિષે પાંચ વર્ષ સુધી રહીને, લેખની પાસથી અગ્નિ, વરુણ, ચંદ્ર, વાયુ, વિષ્ણુ, ઇંદ્ર, શિવજી, બ્રહ્મા, યમ, સુય, ત્વષ્ટા તથા કુબેરનાં દિવસ અત્યો મેળવી તેમને નમસ્કાર કરી ત્યાંથી જવા રજા લીધી ત્યારે ઇંદ્રે રજા આપેલો, પ્રસન્ન થયેલો અને હર્ષે પામેલો અર્જુન ઇંદ્રને પ્રદક્ષિણ કરીને ગંધમાદન પ્રત્યે જવા નિકળ્યો.

અનુક્રાંતસ્તુ લેખ કૃત્વા યાપિ મનુષ્યેન

જાગચ્છદ્ધાઃ પ્રીતઃ પ્રદુહો ગંધમાદન ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि यक्षयुद्धपर्वणि अर्जुनाभिगमने मुर्ध्नि माताया
चतुःषष्ट्यधिकततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

અભ્યાસ ૧૬૫ મો. અર્જુનનો મેળાપ.

નિશાતકવચયુદ્ધ પર્વ.

શૈંવાલન ઉવાચ—તતઃ કદાચિદ્ધરિ સંપ્રમુક્ત મહેન્દ્ર વાહ્યં સહસોપવાતં
વિદ્યુત્પ્રભં પ્રસ્થ મહારથાનાં હર્ષોનંચિતયતા ચમૂચ હ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ત્યાર પછી અર્જુનનું ચિંતન કરતા એક પાંડવોને કાષ દિવસે અત્યો જોડેલા હતા જેમાં એવા અને વિભળી સરખી કાંતિવાળા ઇંદ્રના અકરમા-
વ આવતા રથને જોઈને, મોટો હર્ષ થયો જે ચઢા દેહિમયાન, અને માતલિ સારથિએ મહામુ કરેલો રથ પોતાની કાંતિએ કરી દિશાઓને પ્રકાસ કરતાં, જેમ વાલ્મીકીમાં વિષ્ણુ શ્રીએ તથા પ્રમાદ વચરની અગ્નિની જાળા શોભે તેમ શોભતો હતો. તે રથમાં બેઠેલો, મુકુટ પહેર્યો હતો જેણે એવો પ્રખપની માળા ધારણ કરી હતી જેણે એવો નવિન અશ્વમયો પ્રદેશી હતા જેણે ક્રિદ સરખો અર્જુન, પોતાની કાંતિએ કરી પ્રકાસમાન થતાં અને ગંધમાદનને જોઈ તે પ-
ર્વત પ્રત્યે આજ્યો. મહી તે પર્વત પ્રત્યે આવી ઇંદ્રના રથમાંથી ઉતરીને, અર્જુનને પ્રણમ શ્રીમંત્રના મગર્મ હંડવદ્ધ નમસ્કાર કરી યુધિહિરને નમન કર્યું. વળી લીમસેનને નમસ્કાર કર્યો, ત્યાર પછી આદિત્ય પુત્ર નકુલ તથા સહદેવે નમસ્કાર કરેલો અર્જુન, પોતાની શ્રી કીપડીને

આપ્તા. તે સમયે હજાર નેત્રવાન ઇંદ્ર પાંડવોને જોઇને પોતાના રથમાંથી ઉતર્યો. તે સમયે પોતાના ભાઇઓ સહિત શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપવાન ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરે. મદાન્મા ઇંદ્રને જોઇ તેની પાસે આવીને તેનો વિધિપરંક યથાયોગ્ય પૂજા કરી સત્કાર કર્યો. તે વેળા મદા તેજસ્વી અર્જુન પણ દેવતાના રાજા ઇંદ્રને નમસ્કાર કરી તેની પાસે બ્રહ્મની પેઠે નમ્રતા યુક્ત થઇ ઉભો. તે સમયે તેજસ્વી કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજા, ઇંદ્રની પાસે ઉભેલા, નમ્રતાવાન, સ્વધર્મ-નિષ્ઠ, પાપ વગરના અને બધા ધારણ કરેલા અર્જુનને જોઇને, તેના મસ્તકના કેશ સુંવી અત્યંત હર્ષે યુક્ત થયા અને દેવતાના રાજાની પૂજા કરી પરમ આનંદ પામ્યા. પછી ઇંદ્રે ઉદાર મનવાળા અને હર્ષયુક્ત થયેલા યુધિષ્ઠિર રાજાને કહ્યું કે હે પાંડુરાજાના પુત્ર યુધિષ્ઠિર ! તમે આ પૃથ્વીનું પાત્રન કરશો, પણ હવે દરીને પાછા મર્યાદા વન પ્રત્યે સુખે કરી જાઓ. હે રાજા ! આ તમારા ભાઈ અર્જુનને મારી પાસેથી ઘણી મહેનતે અઓ મળ્યાં છે. એણે મારે ઘણું પ્રિય કર્યું છે માટે આની માથે હદી વજ્રલોક યુદ્ધ કરવા આવશે તો પણ તેઓ એને છતવા સમર્થ થશે નહીં. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે ઇંદ્ર કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિરને કહીને, ઋષિઓ જેની સ્તુતિ કરતા હતા તેવા મોટા હર્ષયુક્ત થઇ સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયો. હે રાજા ! જે વિદ્વાન, બ્રહ્મચર્યાવાન અને પરિપૂર્ણ વ્રત કરેલા પુરુષ, કુમેરના સ્થાનરૂપ મંધમાદનમાં રહેલા પાંડવો નવા ઇંદ્રના આ સમાવેશના દત્તિકાસને એક વર્ષ પર્વત નિયમ પૂર્વક બણે, તે પીડા રહિત થઇ શ્રેષ્ઠ સુખ યુક્ત થઇ સો સરદ ઋતુ પર્વત અવસ્થા હશે.

સંવત્સરં બ્રહ્મચારી નિયતઃ સંશિતવ્રતઃ

સગ્રીવેદિમિરાવાયઃ સુસુક્ષ્મી શરદાં શતં ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि निवातकवचयज्ञयुद्धपर्वणि इंद्रागमने गुर्जर-
भाषायां षट्षष्ट्यधिकसप्ततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

૩૩૩૩૩૩૩૩૩૩૩૩

અધ્યાય ૧૬૭ શ્રી. યુધિષ્ઠિર અને અર્જુનનો સંવાદ.

वैशंपायन उवाच—यथा गतं गते शक्रे स्रावृमिः सह संगतः

कृष्णवा चैव बीभत्सु धर्मपुत्रमपूजयत् ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! જેવી રીતે ઇંદ્ર આવ્યો હતો, તેવી રીતે પાછો ગયો ત્યારેકે પોતાના ભાઇઓ તથા દ્રૌપદીને મળેલા અર્જુને ધર્મના પુત્ર યુધિષ્ઠિરની પૂજા કરી. યુધિષ્ઠિર પોતાને નમસ્કાર કરતા એવા અર્જુનના મસ્તકના કેશને સુંવીને મોટા હર્ષે કરી અદ્ભુતિ વાણિથી તેને કહ્યું કે—હે અર્જુન ! તેં સ્વર્ગને વિષે આટલો કાળ કેવી રીતે કાઢ્યો ? તને અઓ કેમ મળ્યાં ? તેં દેવતાના રાજા ઇંદ્રને કેવી રીતે પ્રસન્ન કર્યો ? હે પાંડવ ! તેં સારી રીતે અઓ મર્યાદા કર્યા છે શું ! તારી ઉપર પ્રસન્ન થઇને હવે તને અજ્ઞ આપ્યાં છે, તે સર્વ યથાર્થ તું મને કહે. વળી તેં જેવી રીતે મહા સમર્થ ઇંદ્રને તથા મહાદેવજીને જોવા દોષ, જેવી રીતે તને અઓ મળ્યાં દોષ, અને જેવી રીતે ઇંદ્રનું આશાપન કર્યું દોષ, તે બધું મને કહે કે શુરુઓને દમન કરનાર ! ઇંદ્રે તેં મારે પ્રિય કર્યું એમ તને જે કહ્યું દોષ તથા તેં તેમનું જે પ્રિય કર્યું દોષને સર્વ કું વિસ્તારથી સાંભળવા છાંધું છું.

હે નિષ્પાપ ! શત્રુઓને હમન કરનાર હે ધનંજય અર્જુન ! જેવી રીતે તારી ઉપર મહાદેવજી તથા દેવતાના ગળ મંદ્ર પ્રસન્ન થયા તથા તેં જેવી રીતે દેવતાના ઈશ્વરનું પ્રિય કર્યું હોય તે સર્વ તું મને કહે.

અર્જુન કહે યે-હે મહારાજ યુધિષ્ઠિર ! મેં જેવી રીતે એકસો અશ્વમેધ કરેલા મંદ્રને તથા મહાદેવજીને જોયા, તે સર્વ હું તમને કહું તે સાંભળો. હે શત્રુઓને શિક્ષા કરનાર ! હું તમે કહેલી તે વિષાને બળીને તમારા કહેવાથી તપ કરવા સાધ વનમાં ગયો. પછી હું કાશ્ય-વનની ભાતુંંગ નામના પર્વત પ્રત્યે જઈ મોટું તપ કરવા લાગ્યો ત્યાં મને એક રાત્રિ યજ્ઞ ગમ્ય અને બીજો દિવસ થયો ત્યારે મેં દોષદ્યોત્ત આલ્મજીને જોયો. પછી હે કુંતીના પુત્ર ! તેણે મને પૂછ્યું કે, તું કયા જાણ ? તે મને કહે. હે કુરુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા યુધિષ્ઠિર ! એવી રીતે તે આલ્મજીનાં વચન સાંભળીને મેં તેને નિષ્કપટ જાણી સર્વ વાર્તા કી. ત્યારે હે રાજાઓનાં શ્રેષ્ઠ ! માનં સત્ય વચન સાંભળીને તે આલ્મજી મારો સત્કાર કરી અને મારામાં પ્રીતિમાન થઈ અને કહ્યું કે હે ભારત ! તું તપ કર, શ્રોત્ર કાગમાં દેવતાઓના અધિપતિ મંદ્રને નિદ્રિત. હે રાજન ! એ પ્રમાણે તે આલ્મજીનાં વચન સાંભળીને મેં તેના કહેવાથી હિમાદ્રિ પર્વત પ્રત્યે જઈ મોટું તપ કર્યું. તે એવી રીતે કે એક મહિના સુધી કુળ મૂળનું ભોજન કરતાં, બીજો મહિને જળપાન કરતાં, ત્રિજો મહિને કામ તરેહનો પણ આહાર નહીં કરતાં અને ચોથો મહિને ઉંચા કાચ રાખીને તપ કરતાં શરીર માળી નાંખ્યું. હે રાજન ! એ પ્રમાણે હું તપ કરતો હતો પણ મારામાંથી ગળ નાશ પામ્યું નહોતું. પછી મને તપ કરતાં પાંચમો માસ એટલે ને તેનો પ્રથમ દિવસ ગયો, ત્યાર પછી બીજો દિવસે મેં પોતાના મુખના ઝોડના કુન્દારે કરી પૃથ્વીને ઓદતો, પોતાના પેટે કરી પૃથ્વીને માર્જન કરતો અને કોપધુક્ત દષ્ટિથી ચારે બાજુ જોતો એવો એક વરાહ અને તેની વાંસ ધનુષ્ય, બાણ તથા લલવાર ધારણ કરેલો અને અિઓથી વીંટાયેલો બિલ્લ આવતો જોયો. તેઓને જોયા પછી મેં ધનુષ્ય તથા બાણ પ્રહાર કરીને તે વરાહને પ્રહાર કર્યો, કે તેજ વખતે તે બિલ્લે પણ પોતાનું ધનુષ્ય ખેંચીને તેને બાણ માર્યું. તે બિલ્લે મને કહ્યું કે, મેં જેને પ્રથમ લક્ષ્યમાં પ્રહાર કર્યો હતો તેને તેં કેમ બાણનો પ્રહાર કર્યો ? આવી રીતે કરવું મૃગયા કરનારનો ધર્મ નથી માટે હું મારાં તીક્ષ્ણ બાણોએ કરી તારા સર્વને ત્યાગ કરીશ. હે રાજન ! એ પ્રમાણે કહીને તેણે બાણના વર્ષાદે કરી અને જેમ વાદળાંઓ પર્વતને ઢાંકી લે તેમ ઢાંકી લીધો. ત્યારે મેં પણ તેને બાણના વર્ષાદે કરી પ્રહાર કર્યો. પછી મેં મારા ધનુષ્યની પ્રત્યંચા ખેંચીને તેમાં ચળકતા અગ્ર ભાગવાળાં અને મંત્રેતાં બાણો બંધી તે બિલ્લની ઉપર મુકતાં, જેમ મંદ્ર વહે કરી પર્વતને વિષિ તેમ બાણોએ કરી તેના શરીરને વિંધ્યું. તે વેળા તેનાં હાલરો ચરણ થયાં, તેને પણ મેં બાણોનો પ્રહાર કર્યો. ત્યાર પછી હે ભારત ! તે સર્વ શરીર મળી જઈ એક શરીર થયું, તેને જોઈને મેં વળી બાણોનો પ્રહાર કર્યો. તે સમયે ને બિલ્લ ઘટિકામાં મોટા મસ્તકગણો અને ઘટિકામાં કીણા મસ્તકવાળા થયા લાગ્યો અને મને અનેક બાણો મારવા લાગ્યો. પછી હે બરતકુલમાં શ્રેષ્ઠ ! ત્યારે હું તેને બાણોએ કરી પરાભવ કરવા સમર્થ થયો નહીં ત્યારે મેં તેની ઉપર વાળ્યાએ મુક્યું, પણ તેથી તેને જીતવા સમર્થ થયો નહીં, એ મોટું આશ્ચર્ય સરખું થયું ને એ મારું અજ્ઞાન થયું, તે જોઈને મને મોટો વિન્મય થયો.

પછી હે મહારાજ ! હું મોટા કોધે કરી, કિરાતરૂપ ધારણ કરેલ મહાદેવજીને અનેક અત્યોચી પ્રકાર કરીને. તેમની ઉપર ખાણે તથા શિલાઓના વર્ષાદ અને વરસાદ મૂકતાં ઝટ સામે દોડી ગયો. પછી જ્યારે તે મારાં મૂંઢેલાં સવ અત્યોને મળી ગયા ત્યારે મેં તેમની ઉપર ખત્રાસ મૂક્યું; જેનું તેજ ધણું વૃદ્ધિ પામવાથી મર્વ પ્રભ તાપ પામવા લાગી અને સર્વ દિશાઓ તથા આમાય દેખિયાન થયા. પછી હે રાજન ! તે મારાં ખત્રાસને પછી તેણે નાચ કયું જેથી મારા મનમાં મોટો ભવ પ્રાપ્ત થયો. વળી મેં ધનુષ્ય તથા આણ્ય ખાણે પ્રહણ કરીને તેમની ઉપર અકરમાન એકદમ મૂંઢ્યાં તેઓને પછી તે મળી ગયા. હે રાજન ! એ પ્રમાણે ત્રિઘરૂપ મહાદેવજી મારાં સર્વ અત્ય તથા અત્યુચી મળી ગયા પછી મારે અને તેનું બાહુ પુદ્ધ થયું, તેમ હું તેની સાથે મુદ્ધિયો તથા આપોચી પ્રકાર કરતાં ચેટા વચરનો થઇ પૂરી ઉપર પડી ગયો, તે જોઇને મહાદેવજી દસી પડ્યા, ને સ્ત્રિયો સહિત મારા જોતાં અંતર્ધાન થયા. ત્યાર પછી દેવતાઓના ઇશ્વર મહા સમર્થ સિવજી, શિશુના સ્વરૂપનો ત્યાગ કરીને ક્રોધ વશ ધારણ કરેલ શોભાપમાન સ્વરૂપ ધારણ કરી નંદીશ્વર ઉપર પાવતી સહિત એસી આકાશ મારાં તરફથી મારી પાસે આવી ઉભા, ત્યારે મેં નંદીશ્વર ઉપર મેઢેલા, સર્પરૂપી માળાઓ ધારણ કરેલા, વિનાશ નામનું આયુધ પ્રહણ કરેલા એવા પાર્વતી સહિત મહાદેવજીને જોયા. પછી નેમણે અને કહ્યું કે, હે ક્રોધ તપ કરનાર અર્જુન ! હું તારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું. હે રાજન ! એ પ્રમાણે કહીને તેમણે, મને મારે માંડીય ધનુષ્ય તથા જેમાંથી નાશ ન પામે એવાં એ મારાં બાણોના બાધા પાછા આપ્યાં, ને વળી કહ્યું કે, હે પાર્થ ! હું તારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું માટે તારે થું પ્રિય કરે તે કહે ! એક દેવતાપણા વચર જાડી જે તારા મનમાં ઇચ્છા હોય તે મારી પાસે વરદાન મામ. હે ભારત ! એ પ્રમાણે સિવજીનાં વચન સાંભળીને અત્યો મેળવવાની ઇચ્છવાળા મેં તેને નમસ્કાર કરી કહ્યું કે હે ભગવાન ! તમે મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો દેવતાઓનાં જે કંઈ અત્યો છે, ને સર્વ હું જાણવા ઇચ્છું છું એજ મને દક્ષિણ વરદાન આપો. એરી રીતે મારાં વાક્ય સાંભળીને સિવજીએ કહ્યું કે હે પાંડવ ! તારી ઇચ્છા પ્રમાણે તે સર્વ અત્ય તને પ્રાપ્ત થશે અને મારે પાશુપત નામનું અત્ય પણ હું તને આપીશ. હે રાજન ! એ પ્રમાણે કહીને તેમણે પોતાનું પાશુપત અત્ય આપી મને કહ્યું કે હે અર્જુન ! આ મારે અત્ય તારે અરૂપ પરાક્રમી પુરૂષ ઉપર મૂકનું નહીં, કેમકે તેમ કરવાથી આ ચરાચર સર્વ જમતનો વિનાશ થઇ જાય. જે શત્રુની સેનાને કાપનાર, દેવતા તથા અસુરોથી સહન ન થાય અને દુઃખે કરી પણ પ્રાપ્ત ન થાય એવું છે. હે રાજન ! એ પ્રમાણે તેમનાં વચન સાંભળીને હું તેમની આજ્ઞાથી ત્યાં બેસી ને તે મારા જોતાં જોતાં અંતર્ધાન થયા.

અનુદાત સ્વદં તેન તન્નૈવ સમુપાધિશં
પ્રેક્ષતન્નૈવ મે દેવસ્તર્જવાંતરધીયત ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि निवानकवचनयुद्धपर्वणि गंधर्वा नमवासे
युधिष्ठिरार्जुनसंवादे गुर्जरभाषायां सप्तपञ्चाधिकशतसप्तोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

અધ્યાય ૧૬૮ મો. અર્જુનની પ્રવાસકથા.

અર્જુન ઉવાચ—તતસ્તામણસંપ્રીતો રજર્જો તત્ર ભારત

પ્રસાદાદેવ દેવસ્ય ડ્યંબકસ્ય મહાત્મનઃ ॥

અર્જુન કહે છે—હે ભારત ! પછી દેવના દેવ મહાત્મા ય્યંબક મહાદેવજીની કૃપાથી હું, અત્યંત પ્રસન્ન થઇને, તે દિવસની રાત્રિ ત્યાં આમળ રહ્યો. પછી તે રાત્રિ નિશ્ચય થઇ અને બીજા દિવસનો પ્રાતઃકાળ થયો ત્યારે, મેં પ્રાતઃસંધ્યાદિ સર્વ ક્રિયા કરી. તે વખતે જે બ્રાહ્મણને પૂર્વે જોયો હતો તે બ્રાહ્મણને જોઈ, મહાદેવજીએ હું પ્રસન્ન થયો છું એમ કહ્યું હતું તે તથા આક્રી પશુ તેના સંબંધી સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યું. ત્યારે હે રાજેન્દ્ર ! તે બ્રાહ્મણે મને કહ્યું કે હે અર્જુન ! તેં જેવી રીતે મહાદેવજીને જોયા તેવી રીતે તેમને જોવા બીજો કામ થોડું નથી. હે નિષ્પાપ ! તું યમાદિ બીજા લોકપાળને જોઇશ તથા ઇન્દ્રને પણ જોઇશ ને તેઓ તને અહ્નો આપશે. હે રાજન ! એ પ્રમાણે કહીને તે બ્રાહ્મણ, મને વારંવાર હૃદયમાં ગ્રહણ કરી મળી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે મારી પાસેથી આલી નીકળ્યો. ત્યાર પછી તે દિવસનો ત્રીજો પ્રહર થયો ત્યારે શ્રેષ્ઠ પવિત્ર અને પ્રાણિના જીવનરૂપ વાયુ વાવા લાગ્યો. હિમાદ્રિ પર્વત ઉપર દિવ્ય સુમંધી અને તાળવં પુષ્પોનો વર્ષાદ થયા લાગ્યો. વાજત્રા વાગવા લાગ્યાં અને ઇન્દ્રની ચતી સ્તુતિ સંભળાવા લાગી. તે સમયે રથોમાં બેસીને દેવતાઓના ગણો, ઇન્દ્રના અનુચરો તથા તેના ગૃહમાં રહેનારાઓ ત્યાં મારી પાસે આવ્યા. ત્યાર પછી ગંધર્વો તથા અપ્સરાઓના ગણ સ્તુતિ કરતા હતા જેની એવા ઇન્દ્ર પોતાની બીજા સહિત, અર્ધે જોમાં જોડ્યા હતા એવા રથમાં બેસીને, સર્વ દેવતાઓને પોતાની સાથે લઇ મારી પાસે આવ્યા. તે સમયે, મેં પાલખીમાં બેસી આવેલા કુબેરને, દક્ષિણ દિશામાં આવી ઉભેલા યમને તથા પશ્ચિમ દિશામાં આવી ઉભેલા વરુણ દેવતાને જોયા. પછી હે પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ ! તેઓએ મને સાંભળવા કરી કહ્યું કે હે અર્જુન ! અમે લોકપાલો તારી પાસે આવ્યા છીએ તેમને તું જે, દેવતાઓનાં કાય દિવ્ય સાદૃશ્ય તો મહાદેવજીને જોયા છે માટે અમારી પાસેથી અહ્નો ગ્રહણ કર. હે મહા સમર્થ યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે યમાદિ લોકપાલોનાં વચન સાંભળીને મેં તેમને નમસ્કાર કરી વિધિયુક્ત તેમની પાસેથી અહ્નો ગ્રહણ કર્યો. ત્યાર પછી હે ભારત ! તે દેવતાઓએ મારી પાસેથી જવાની રજા લીધી, ને તેઓ સૌ જેવી રીતે આવ્યા હતા તેવી રીતે પાછા પોતપોતાના સ્થાન પ્રત્યે ગયા.

ત્યાર પછી શ્રેષ્ઠ કાંતિવાળા રથમાં બેઠેલા ઇન્દ્રે મને કહ્યું કે હે અર્જુન ! તારે સ્વર્ગ પ્રત્યે જવું. હે ધનંજય ! હું અહીં આવ્યા પહેલાંજ તને જાણતો હતો, માટેજ મેં નને દર્શન આપ્યું. હે પાંડવ ! તેં પૂર્વે ક્ષણી તીથોમાં સ્નાન કર્યું છે, હમણાં આ મોટું ઉત્તમ પણ કર્યું છે માટે તું સ્વર્ગ પ્રત્યે જવા કાયક છે. ને શત્રુઓનો નાશ કરનાર ! તારે ફરીને ઉત્તમ તપ કરવું, પણ સ્વર્ગ પ્રત્યે અવસ્ય જવું, તને મારો માતૃસિ સારથિ મારી આશાથી મારા લોક પ્રત્યે પહોંચાડશે. તને સર્વ દેવતાઓ તથા મહાત્મા મુનિયો ઓળખે છે. હે રાજન ! એવી રીતે ઇન્દ્રનાં વાક્ય સાંભળીને, મેં તેમને કહ્યું કે હે દેવતાઓના રાજા મહા સમર્થ ઇન્દ્ર ! તમે મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. હું સર્વ અસ્ત્રદિવા વિખવા માટે તમને આશ્ચર્ય કરવા ઇચ્છું છું. એ પ્રમાણે મારાં વચન સાંભળીને ઇન્દ્રે મને કહ્યું કે હે પરંતપ ! તું સર્વ અસ્ત્રદિવા જાણવાથી કર કર્મ કરનાર થઇશ, માટે જે કામનાથી તું શિખવા ઇચ્છે છે, તે

કામના તને શિખ્યા વગર પ્રાપ્ત થશે. હે રાજન ! એ પ્રમાણે ઇન્દ્રનાં વચન સાંભળીને, મેં તેમને કહ્યું કે હે સત્રઘ્નો નાશ કરનાર ! હું તે અત્યો જોયો નહીં વારી કહી એવા પુરુષ ઉપર મૂંઝાસ નહીં. હે દેવતાના અવિપતિ ! તમે મને સર્વ અભવિષ્ઠા શિખવો, કે જેથી કરીને હું સર્વ લોકને જીતું. હે જ્યેષ્ઠ મંત્રુ ! એવાં મારાં વાક્ય સાંભળીને, ભગવાન ઇન્દ્રે મને કહ્યું કે, હે ધનંજય ! મેં તારૂં પારખું લેવા સાડે એવાં વાક્ય કહ્યાં. મારા પુત્ર એવા તારાં ત્યાં વાક્ય ધણાં ઘેર છે. હે ભારત ! તું સ્વર્ગમાં આવીને મારી પાસેથી સર્વ અભવિષ્ઠા શિખ ને વાયુ, અગ્નિ, વસુ, વરુણ તથા મરુદ્ગણ પાસેથી પણ શિખ. હું સાધ્ય, ભદ્રા, મંધર્વ રાક્ષસ, વિષ્ણુ તથા નિર્ઋતિનાં જે અત્યો મારી પાસે છે, તે તને આપીશ અને તેની વિદ્યા પણ શિખવીશ. હે રાજન ! એ પ્રમાણે કહીને ઇન્દ્ર અંતર્ધાન થયા.

પછી હે નૃપ ! મેં અત્યો જેમાં જોડેલા હતા એવા, દિવ્ય, અદ્ભુત, પવિત્ર અને માતલિ સારથિએ મદ્ય કરેલા રથને જોયો. પછી માતલિ સારથિએ મારી પાસે આવી મને કહ્યું કે હે મોટી ક્રાંતિવાળા સુંદર અર્જુન ! દેવતાઓના રાગ ઇન્દ્ર તને જોવા ઇચ્છે છે, માટે તું કરીર સદિત સ્વર્ગ પ્રત્યે આવી પુરમે કરી પ્રાપ્ત થતા તે લોકને જો ને તારા કાર્યને સિદ્ધ કર. હે ધર્મરાજ ! એ પ્રમાણે માતલિનાં વચન સાંભળીને હું કિમાદિ પર્વતની રમ્મ લઈ તે રથને પ્રદક્ષિણા કરી તેમાં બેઠો. પછી અભવિષ્ઠામાં કુલ્લણ માતલિ રથને ચલાવવા લાગ્યો, પણ તે લગાર પણ ચાલ્યો નહિ. તે સમયે વિરમય પામેલા તેણે રથમાં બેઠેલા મારી સામું જોઇને મને કહ્યું કે હે અર્જુન ! જે રથમાં દેવતાઓના રાગ ઇન્દ્ર બેસે છે તેમાં તું બેઠો છે ને તે લગાર પણ લાલતો ચાલતો નથી, એ મને મોટું આશ્ચર્ય સરખું લાગે છે; પણ હું એમ માનું છું કે, ઇન્દ્ર કરતાં પણ તું અત્યંત દલાસનવાળો છે. હે ભારત ! એ પ્રમાણે કહીને માતલિએ આમ્રથ તરફ રથ ચલાવ્યો. પછી તેણે આમ્રથ માર્ગે રથને ચલાવતાં રસ્તાને વિષે પ્રાપ્ત થયેલાં કેટલાંક દેવતાઓનાં વિમાનો મને દેખાડ્યાં. હે મનુષ્યોમાં ઉત્તમ ! અત્યો જોડેલા હતા જેમાં એવો રથ આમ્રથ માર્ગે જતો હતો, તે વખતે ઋષિઓ તથા દેવતાઓએ મારો ધણો સત્કાર કર્યો. ત્યાર પછી મેં સ્વર્ગ પ્રત્યે જતાં રસ્તાને વિષે દેવતાઓ, ઋષિઓ, મંધર્વો તથા અપ્સરાઓના ઇચ્છિત લોકને જોયા. વળી ઇન્દ્રના સારથિ માતલિએ મને દેવતાઓનાં નંદનાદિ વનો તથા ઉપવનો દેખાડ્યાં. ત્યાર પછે મેં દિવ્ય ઇચ્છિત ફગવાળાં વૃક્ષો તથા રત્નોએ કરી શોભામયમાન, જ્યાં સૂર્યનો તાપ પડતો નથી, જ્યાં ટાઢ તથા મરમીનો ઉપદ્રવ નથી એવું, જ્યાં રહેલાઓને રત્નો મુખ્ય તથા વ્રદ અવરથ પ્રાપ્ત થતાં નથી એવું, જ્યાં રહેલા દેવતાઓને શોક, દીનતા, દુર્જનપાત્રું, ગ્લાનિ, ક્રોધ અને લોભ પ્રાપ્ત થતાં નથી એવું, જ્યાં પ્રાણી માત્ર સુખમુક્ત રહે છે, નિરંતર લીલાં પાનવાળાં અને ફળ પુષ્પમુક્ત વૃક્ષો જ્યાં છે એવું, જ્યાં સુમંધી કમળનાં પુષ્પવાળાં અનેક પ્રકારની તળાવડીઓ છે એવું, જ્યાં સુમંધ મુક્ત સીતળ વાયુ સદેવ વાયાં કરે છે એવું જ્યાં રત્નની વિચિત્ર પૃથ્વી છે, જેમાં મૃગો તથા પક્ષિઓ મધુર જીવંદ કરે છે એવું ઇન્દ્રનું અમરાવતી નામનું નગર છેવેલું જોયું. ત્યાર પછી મેં આઠ વસુ, અગ્નિશર રૂદ્ર, સાધ્ય દેવતા, ઓગણપચાસ વાયુ, બાર સૂર્ય તથા બે અશ્વિનિગુપ્તારોને જોઈ સૂર્યનો વાક્યથી સત્કાર કર્યો. તેઓ મને પરાક્રમ, મશ, તેજ, બળ, અભવિષ્ઠા તથા મુદ્ધમાં વિજ્યે કરી ઓળખતા હતા. પછી હું દેવતા તથા મંધર્વોએ સેવન કરેલા દેવ નગરમાં જઈ ઇન્દ્રને

જોઇ તેમની પાસે હાથ જોડી ઉભો. ત્યારે દેવતાના રાજ્ય ઇંદ્રે મને મળીને, મોટા માનથી પોતાના અર્ધાસન ઉપર બેસાડ્યો. હે ભારત ! ધણી દક્ષિણાવાળા યજ્ઞે કર્મા હતા જેમણે એવા દેવતાઓ તથા ગ્રંથો સહિત ઇંદ્ર પાસેથી હું, અશ્વવિદ્યા શિખવા સારૂ તેમની પાસે સ્વર્ગમાં રહ્યો હતો. ત્યારે વિશ્વાવસુ નામના ગ્રંથવંશો પુત્ર ચિત્રસેન મારો સખા થયો હતો; જેણે મને માયન તથા વાજીત્ર વગાડતાં શિખવ્યું. હે રાજન ! ઇંદ્ર પાસેથી અશ્વવિદ્યા પ્રદક્ષ કરતો એવો, સત્કારને પામેલો અને સર્વ કામનાયુક્ત હું, ઇંદ્રના ભવનને વિષે માયન તથા વાજીત્રના સખ્દો સાંભળતાં અને નૃત્ય કરતી અપ્સરાઓને જોતાં સુખે કરી રહ્યો હતો. પણ માયનાદિ તથા અપ્સરાદિ બંધ છે, કેવળ પોતાની મતલબ સિદ્ધ કરવી એજ ઉત્તમ છે, એમ માનીને હું ત્યાં અશ્વવિદ્યાનો અભ્યાસ કરતો હતો.

હે રાજન ! એ પ્રમાણે અશ્વવિદ્યા પ્રદક્ષ કરવામાં એકાગ્ર ચિત્તવાન મને જોઇને ઇંદ્ર મનમાં ધણું પ્રસન્ન થતા હતા. હે રાજન ! મેં એવી રીતે સ્વર્ગમાં રહી ધણું કાળ કાઢ્યો. પછી ઇંદ્રે સર્વ અશ્વવિદ્યા મેળવી હતી જેણે એવા અને અત્યંત વિશ્વાસ યુક્ત મને, મારા મસ્તકને હાથે કરી સ્પર્શ કરીને કહ્યું કે હે અર્જુન ! હવે તને યુદ્ધને વિષે આ સ્વર્ગમાંના દેવતાઓના ગણે પણ જીતવા સમર્થ નથી ત્યારે મનુષ્ય લોકમાં અસ્થિર અંતઃકરણવાળા મનુષ્યો જીતી શકે નહીં એમાં શું આશ્ચર્ય ! કારણ તું પ્રમાણ રહિત બળવાન, કોઇથી પરાભવ નહીં પામનાર, અને સર્વ કરતાં ઉત્તમ થયો. હે મહા યુદ્ધવીર ! ત્રણ લોકમાં સંપ્રાપ્તને વિષે અત્યે કરી યુદ્ધ કરવા તારા સરખો કોઇ નહીં થાય, કેમકે તું યુદ્ધમાં ગાહલતા રહિત, સાવધાન, સત્યવાદી, જીતેદ્રિય, બાહ્ય ઉપર દયાવાન, અશ્વવિદ્યા જાણનાર અને યુદ્ધવીર છે. હે પાર્થ ! તું મારાથી પંદર અઘની વિદ્યા તેમજ પાંચ પ્રકારે વાપરવાની તે વિધિઓ શીખ્યો છે, માટે તારા સરખો કોઇ નથી. હવે તારે મને ગુરૂ દક્ષિણા આપવાનો સમય પ્રાપ્ત થયો છે તે જાણીને, પ્રથમ તું તે આપવાનો નિશ્ચય કર. પછી હું મારું ઇચ્છિત કાર્ય જણાવીશ. હે રાજન ! એ પ્રમાણે ઇંદ્રનાં વચન સાંભળીને મેં કહ્યું કે હે ત્રિદિવ્યેશ્વર ! ધણું જે કડીણ કાર્ય હોય, તે મને કહે. તમારા કહેવા પ્રમાણે હું કરીશ ને તમારા કહેવા પ્રમાણે મેં કર્યું છે એમ તમે જાણો. હે રાજન ! એ પ્રમાણે મારાં કહેલાં વાક્ય સાંભળી હસીને, બળ તથા જ્ઞાનસુરનો નાશ કરનાર ઇંદ્રે મને કહ્યું કે હે અર્જુન ! હવે તને ત્રણ લોકમાં કોઇપણ કાર્ય કરવું કડીણ નથી; માટે મારા નિવાતકવચ નામના ત્રણ કરોડ દૈત્યો સ્ત્રુ છે, જેઓ સમુદ્ર પાસે કિન્નો કરી રહ્યા છે, તે સર્વનાં રૂપ, બળ તથા ક્રાંતિ સરખાં છે તેમને તું ત્યાં જઇ પરાભવ પમાડ જીતી તેં મને ગુરૂદક્ષિણા આપી એમ થશે. હે ઉદાર મનવાળા યુધિષ્ઠિર રાજન ! એ પ્રમાણે કહીને ઇંદ્રે મને જેમાં મયૂરના સરખાં રૂંવાટાવાળા અગ્નિ જોડ્યા હતા એવો, માતલિ નામનો સારથિ જેમાં હાકનાર હતો એવો, દિવ્ય અને મહા પ્રકાશમાન રથ આપ્યો અને મારા મસ્તક ઉપર આ મુમટ મૂક્યો. વળી તેણે મને પોતાને લાલક પોતાના અલંકારો તથા અભોષ અને સ્પર્શ તથા દેખાવ જેનો ધણું સારો હતો એવું આ કવચ આપ્યું. પછી આ મારા ધનુષ્યને વિષે કોઇ દિવસ નાશ ન પામે એવી પ્રત્યંચા બાંધી. પછી હું, જેમાં બેસીને ઇંદ્રે પૂર્વે વિરોચનના પુત્ર બલિરાજને જીત્યા હતા એવા તે રથમાં બેસી નિવાતકવચોનો નાશ કરવા રવાને થયો. ત્યારે હે પૃથ્વીના પતિ ! તે રથના આલવાના અવાજને સાં-

ળીને દેવતાઓ આ નદ છે એમ માની મારી પામે આવા, તે સમયે મને જાણ તેઓએ કહ્યું કે હે અર્જુન ! તું આ રથમાં બેસી યુ કરવા ઇચ્છે છે ? એ પ્રમાણે પૂછ્યું ત્યારે મેં તેમને કહ્યું કે હે દેવતાઓ ! હું યુદ્ધમાં નિવાતકવચ્ચોને નાશ કરવા જઈ છું માટે તમે માર્ગ ક્ષમાણુ મન્યો. હે ધર્મ ! એવા રીતે મારાં વચન સાંભળીને તેઓ મારી ઇંદની થેડે સ્તુતિ કરતાં મને કહેવા લાગ્યા કે હે અર્જુન ! આ રથમાં બેસીને ઇંદ્ર યુદ્ધને વિષે નમ્રુચિ, બળ, વ્રાસુર, પ્રસ્થાદ તથા નરકાસુરાદિ અનેક દૈત્યોને હત્યા છે. માટે હે કુંતીના પુત્ર ! જેમ પૂર્વે ઇંદ્ર દૈત્યોને હત્યા છે, તેમ તું આ રથમાં બેસી નિવાતકવચ્ચોને યુદ્ધમાં પરાક્રમે કરી હતીશ. હે પાર્થ ! પૂર્વે ઇંદ્રે આ શંખે કરી સર્વ લોકોને હત્યા છે, માટે તું તે પ્રહણુ કર. જેથી યુદ્ધમાં નિવાતકવચ્ચ નામના દૈત્યોને હતીશ. હે રાજન ! એ પ્રમાણે કહીને તેઓ ઇંદ્રે આપેલો જળમાં ઉત્પન્ન થયેલો દેવદત્ત નામનો શંખ મને આપવા માગ્યા, જે મારા જમ સાડ મેં પ્રહણુ કર્યો. તે વેળા તેઓ સર્વે મારી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. પછી હે રાજન ! શંખ, કવચ, બાણ તથા ધનુષ્ય પ્રહણુ કર્યા હતાં જેણે એવો હું યુદ્ધ કરવા સાડ નિવાતકવચ્ચ નામના દૈત્યોના ઉગ્રસ્થાન પ્રત્યે જવા રવાને થયો.

સ શંખી કલ્પી વાળી પ્રગૃહીત શરાસનઃ

વાનવાલ્લભમર્મ પ્રયાતોસ્મિ યુક્તસ્યા ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि निवातकवचपर्वणि अर्जुनवाक्ये
गुर्जरभाषायमष्टाष्टयधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

અધ્યાય ૧૬૮મો. નિવાત કવચોની તૈમારી.

अर्जुन उवाच—ततोहंस्तूयमानस्तु तत्र तत्र महर्षिभिः

अग्रद्वयमुद्धधि निवातकवचपतिमया कथं ॥

અર્જુન કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર રાજન ! ત્યાર પછી રસ્તાને વિષે ઋષિઓએ સ્તુતિ કરેલા મેં સમુદ્ર પ્રત્યે જઈને, જળના પાંત બપંકર અને અવિનાશી તેને જોયો, જેમાં શીલ્યુક્ત મોટા મોળાંઓ, જેમ પર્વતો એક બીજાઓમાં મળે તેમ મળતાં હતાં તથા રત્નોથી ભરેલાં હળરો નાવ તેમાં હતાં. વળી તેમાં મોટા મત્સ્યો, કાચબા, માછલીઓ અને પર્વત જેવડા મગરમન્યો હતા. વળી તેમાં હળરો શંખ હતા. જેઓ રાત્રિને વિષે તારાઓ સરખા અમકતા હતા. વળી તેમાંથી અસંખ્ય રત્નો ધહેરે કરી કિનારે આવતાં હતાં. ત્યાં વાયુ પણ અત્યંત બપંકર વાતો હતો, એ મોટું અદ્ભુત સરખું મને લાગતું હતું. હે રાજન ! એવા સમુદ્રને જોઈને મેં તેની પાસે દૈત્યો જેમાં રહેતા હતા એવા નિવાતકવચ્ચનાં પુરને જોયું. તે સમયે રથ ચલાવવામાં હોશિઆર માતસિ સારથિએ આકાશ માર્ગથી પૃથ્વી ઉપર રથને ઉતારીને, સર્વ સમૃદ્ધિયુક્ત તે પુરને જોઈને રથ ચાલવાના કબ્દે કરી દૈત્યોને ત્રાસ પમાડતાં તેના પુર તરફ ઉતાવળથી તે ચલાવ્યો. ત્યારે જેમ આકાશમાં ચેપની મર્જના થાય, તેમ ચાલવાથી મર્જના થતી હતી જેની એવા તે રથનો અવાજ સાંભળીને સર્વ દૈત્યો, આ ઇંદ્ર આવે છે એમ માની મોટા ઉદ્વેગ યુક્ત થયા ને ધનુષ્ય, બાણ, તલપર,

ત્રિશળ, દરશી, ગદા તથા મુસળાદિ આયુધો ધારણ કરવા લાગ્યા. પછી ત્રાસયુક્ત ચિત્તવાળા તેઓએ પોતાના પુરના દરવાજા બંધ કરીને ચોક્કી પહેરાનો બંદોબસ્ત કર્યો. ત્યાર પછી હે રાજન ! મેં ઇંદ્રે આપેલો દેવદત્ત નામનો શંખ મોટા હવેથી વગાડ્યો, જેનો શબ્દ આકાશમાં વ્યાપી ગયો, તેથી દિશાઓમાંથી પ્રતિધ્વનિ ઉત્પન્ન થયો. અને મોટા પ્રાણીઓ તે સાંભળીને ત્રાસયુક્ત થયાં. પછી તે શંખના શબ્દને સાંભળીને સર્વ નિવાતકવચ્ચે, મોટા અલંકારોને ધારણ કરી, કવચો શરીર ઉપર પહેરી, હાથમાં લોહનાં મોટાં ત્રિશળ, ગદા, મુસળ, પટ્ટિશ, કરવાળ, રથચક્ર, શતખી, બુશંડી તથા વિચિત્ર શોભાપમાન તલ્લવારાદિ આયુધો ધારણ કરી, યુદ્ધ કરવા સારૂ મારી સામે આવ્યા. તે સમયે હે ભરતકુળમાં મૈષ રાજન ! માતલિ સારથિએ પોતાના મનમાં વિચાર કરીને રથને સરખા સ્થાન ઉપર એક બાજુ હાંકી લઈ જઈ ઉભો કર્યો. તે વેળા મને અધો ચાલ્યા તેની કંઈ ખબર પણ પડી નહીં, તે નિવાતકવચ દૈત્યોની સેનાથી વેગજે રથ જઈ ઉભો તે જોઈને મોટું અદ્ભુત સરખું થયું. પછી દૈત્યોએ ભયંકર અવાજ જેનો થતો હતો એવાં અનેક હજારો વાહનો વગાડ્યાં જેના શબ્દે કરી સમુદ્રમાં રહેલા મત્સ્યો ભય પામીને ઉછળવા લાગ્યા. ત્યાર પછી તે દૈત્યોએ મોટા વેગથી અનેક બાજો મૂકીને મને સભય કર્યો; જેમના પ્રકારને જોઈ મેં પણ તેમની ઉપર શસ્ત્રોનો પ્રહાર કર્યો. હે ભારત ! એ પ્રમાણે જ્યારે મારું અને નિવાતકવચ દૈત્યોનું યુદ્ધ થવા લાગ્યું, ત્યારે કેટલાક દેવર્ષિ તથા બ્રહ્મર્ષિ અને સિદ્ધો તે યુદ્ધમાં આવીને મારા જળની ઇચ્છાથી મને કહેવાં ઘટે એવાં મધુર વાક્યની જેમ તેઓએ તારકા-મય સંગ્રામમાં ઇંદ્રની સ્તુતિ કરી હતી તેમ સ્તુતિ કરી કહ્યાં

તે વૈ મામરૂપામિ મૈષુતામિર્જયૈષિણઃ

અસ્તુચન્મુનયો વાગ્મિર્યથૈન્દ્રં તારકામયે ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि निवातकवचयुद्धपर्वणि युद्धारंभे गुर्जर-
भाषायाः नसतत्यधिकसप्ततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૧૭૦ મો. નિવાતકવચનો વધ.

अर्जुन उवाच—ततो ।नेनाल्लक्ष्णाः सर्वे वेगेन भारत

अभ्यद्रवन्मां सहिताः प्रगृहिता युधारणेः ॥

અર્જુન કહે છે—હે ભારત ! યુદ્ધ કરવાને આયુધ ધારણ કરેલા સર્વ નિવાતકવચોએ મળીને, એકદમ મારી ઉપર ધસારો કરી મોટા શબ્દ કરતાં મારા રથ માર્ગને ચારે તરફથી ઘેરી લેઈ બાજોનો વર્ષાદ કર્યો. કેટલાકોએ તો ત્રિશળો તથા બુશંડી નામનાં આયુધો મૂક્યાં. તે સમયે તેમનાં ત્રિશળ, ગદા તથા ચક્રિત આદિ આયુધોનો વર્ષાદ મારા રથ ઉપર આવી પડવા લાગ્યો. ત્યારે કેટલાક જળની પ્રાપ્તિ કરે એવાં શસ્ત્રોરૂપ આયુધવાળા મહા ભયંકર, કળરૂપ અને અનેક રીતથી પ્રહાર કરનાર દૈત્યો મારી સામે દોડવા લાગ્યા. તે જોઈને મેં એક દૈત્યને ગાંડીવ ધનુષ્યમાંથી મૂકેલાં મહા તીક્ષ્ણ દશ દશ બાજો માર્યા; જે વાજવાથી તેઓ મારી સામે દોડતા હતા તેથી અટક્યા. ત્યાર પછી માતલિ સારથિએ રથમાં

જોડેલા અશ્વોને એકદમ દૈત્યોની સામે ચલાવ્યા, જેથી વાયુ સરખી મતિવાળા પંદ્રના સારથિએ અત્યંત જોરથી ગ્રહણ કરી રાખેલા તેઓ, દૈત્યોને પોતાના પગથી દાબતાં યુદ્ધ ભૂમિના વિશાળ ભાગ પ્રત્યે ચાલવા લાગ્યા. પછી માતલિએ ગ્રહણ કરેલા અને ધીરા પાડેલા અશ્વો, અરુપગતિથી ત્યાં દરવા લાગ્યા. હે રાજન ! અશ્વોના પગના પ્રહારથી, રથ ચાલવાના શબ્દથી તથા મારા બાણોથી સેંકડો અસુરો નાશ પામ્યા. તે વેળા ગ્રહણ કર્યા હતાં શસ્ત્ર જેમણે એવા તથા મારથિએ જેમના નાશ પામી ગયા હતા એવા કેટલાક જીવતા દૈત્યોને મારા અશ્વો આકર્ષણ કરતા હતા. પછી પ્રહાર કરવામાં ચતુર એવા દૈત્યો દિશા તથા વિદિશાઓને ઈંધી લઈને અને અનેક પ્રકારનાં શસ્ત્રો મારવા લાગ્યા; જેથી મારું મન ધાતું વધા યુક્ત થયું. તે સમયે યુદ્ધમાં અશ્વોની લગામ ગ્રહણ કરી હતી જેણે એવા માતલિનું અત્યંત અશ્વનું સરખું પરાક્રમ મેં જોયું. પછી હે રાજન ! મેં ધૈર્ય રાખીને યુદ્ધમાં વિચિત્ર શસ્ત્રોએ કરી દૈત્યોને પ્રહાર કર્યો જેથી આયુધ ધારણ કરેલા તેઓ હજારોની સંખ્યાએ નાશ પામ્યા. હે શત્રુઓનો નાશ કરનાર યુધિષ્ઠિર રાજન ! એ પ્રમાણે મોટા પાનથી શત્રુઓની સામે હું યુદ્ધ કરતો હતો તે જોઈને ઇંદ્રનો સારથિ માતલિ બંધો પ્રસન્ન થયો. પછી કેટલાક દૈત્યો રથના તથા તેમાં જોડેલા અશ્વોના ચાલવાથી દગાઇ મૃત્યુ પામ્યા; ને બાકીનાઓએ મારી ઉપર સ્પર્ધા રાખીને, બાણો વાગવાથી પીડાયુક્ત થયેલા અને બાણોનો વર્ષાદ કરી પ્રહાર કર્યો. ત્યારે મેં બહાદુરે કરી મંત્રેલાં, ત્વરિત મતિવાળાં અને વિચિત્ર બાણો મુકીને હજારો દૈત્યોને માર્યા. તે વેળા મહા ક્રોધ પામેલા મહારથિ તેઓએ પીડાયુક્ત થઈને એકદમ સ્થિતિ, ત્રિશૂળ તથા તલવારની મારી ઉપર ટપ્પી કરી અને પીડાયુક્ત કર્યો. તે સમયે હે ભારત ! મેં દેવતાના રાગ ઇંદ્રને પ્રિય, પરમ ઉત્કૃષ્ટ અને મહા તેજોન્મય માધવ નામનું અશ્ત્ર ગ્રહણ કર્યું. તેમાંથી નીકળેલાં તલવાર સહિત ત્રિશૂળો તે દૈત્યોનાં સર્વ હજારો તોમરાદિ અશ્વોનો નાશ કર્યો. પછી મેં માંડીવ ધનુષ્યમાં બાણ બરીને, એક એક દૈત્ય ઉપર દશ દશ બાણ મૂક્યાં. જેઓએ બમરની પંક્તિની પેઠે જઈને તેમનાં શરીર વિંધ્યાં. તે સમયે તે મારાં બાણોના વેગને તથા દૈત્યોનાં શસ્ત્રોના વેગને જોઈને, માતલિ સારથિ સર્વનાં પરાક્રમને વખાણવા લાગ્યો. પછી હે રાજન ! તે દૈત્યોએ મોટા બળથી અને અનેક બાણોથી પ્રહાર કર્યો; ને મેં પણ તેમને બાણોનો પ્રહાર કર્યો ત્યારે મારાં બાણોથી કપાયાં હતાં શરીર જેમનાં એવા નિવાતકવયોએ વળી મારી ઉપર બાણોનો મોટો વર્ષાદ કર્યો. તે વેળા મેં શત્રુઓનાં અશ્વોનો નાશ કરે એવાં અશ્વોએ કરી તે બાણોનો નાશ કરીને, હજારો નિવાતકવયોનાં શરીરોને વિંધ્યાં તેથી તેમના શરીરમાંથી, જેમ વર્ષાદના દિવસમાં પર્વતો ઉપરથી વર્ષાદનું જળ વહે, તેમ રૂધિર વહેવા લાગ્યું; ને ઇંદ્રના વજ્ર સરખા સ્પર્ધાવાળાં, મોટા વેગવાન અને દૂર મતિવાળાં મારાં બાણોએ કરી હણવાલા તેઓ અત્યંત ઉદ્વેગવાને પામ્યા. પછી અનેક પ્રકારે ભેદ પામ્યા હતા હે જેમના એવા અને ક્ષીણ થયાં હતાં આયુધો તથા બળ જેમનાં એવા નિવાતકવયો મારી સાથે માર્યાએ કરી યુદ્ધ કરવા લાગ્યા.

શત્રુના મિત્રે હાસ્ત નીજમહરખાજસા

તતો નિવાતકવયા મામન્વત માવયા ॥

અબ્જુન કહે છે—હે રાજન ! જ્યારે તે દૈત્યો અદસ્ય થઇને માયાએ કરી યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ત્યારે હું પણ અદસ્ય થઇને મોટા પરાક્રમથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. તે સમયે મેં સુંદર અભ-
વિલાથી માંડીવ ધનુષ્યમાં બાણો બારીને મૂક્યાં, જેઓએ જ્યાં જ્યાં તેઓ હતા, ત્યાં ત્યાં
તેમના ઉત્તમ અંગને છેડ્યાં. હે ભારત ! એ પ્રમાણે જ્યારે મેં, તેમને પ્રહાર કર્યો ત્યારે
તેઓ પોતાની કરેલી માયાનો સંહાર કરીને, યુદ્ધ ભૂમિમાંથી બાગી પોતાના પુરમાં પ્રવેશ
કરી ગયા. ત્યાર પછી અત્યંત પ્રહાર થયો. મેં નાશ પામેલા હજારો દૈત્યોને અને તેમનાં
બાગી પડેલાં સેંકડો સભ, કવચ, તથા આબરણોને પૃથ્વી ઉપર પડેલાં જોયાં. હે રાજન !
તે દૈત્યો મૃત્યુ પામી પૃથ્વી ઉપર પડ્યા હતા, તેથી મારા રથના અશ્વોને પત્ર મૂકવાને
પણ રણભૂમિમાં જમા મળતી નહતી. અંતરિક્ષમાં ગતિ કરનારા તે અશ્વો, આકાશ
તરફ જઈ સ્થિરતાથી ઉભા. તે સમયે વળી નિવાતકવચ્ચે આગ્રસને હાંડી લાઇ અદસ્ય થઇને
મારી ઉપર પર્વતોના વર્ષાદ કરવા લાગ્યા અને ફેટલાક પૃથ્વી ઉપર અદસ્ય રહીને, મારા
રથના અશ્વોના પત્ર તથા રથના આકને મહણ કરી નીચે ખેંચવા લાગ્યા. હે ભારત ! એ
પ્રમાણે મારા અશ્વો તથા રથને મહણ કરીને યુદ્ધ કરતા એવા તેઓ અને તથા મારા રથને
પર્વતોએ કરી મારવા લાગ્યા. ફેટલાક પર્વતો પૃથ્વી ઉપર પડ્યા હતા તેથી

જેમ કાંઈ યુદ્ધમાં આવી ગયો હોઈ, તેમ તેઓથી હું ઢંકાઈ ગયો. ને સમયે હે નરાધિપ ! પર્વતોએ કરી ઢંકાયેલો હું માતલિએ પ્રહણ કરેલા અંગે સદિત, અત્યંત પીડા પામ્યો તે જોઈને માતલિએ ભય પામેલા મને કહ્યું કે હે અર્જુન ! હે અર્જુન ! તમે કંઈ ભય પામો નહીં, વજ્રાસ્ત્ર મૂકો. હું પૃથ્વીના પતિ ! એ પ્રમાણે તે સારથિની વચન સાંભળીને મેં ઇંદ્રને પ્રિય ભયંકર વજ્ર મૂક્યું અને જ્યારે સ્થિર સ્થાન પ્રત્યે માતલિ સારથિએ રથને ઘસ જઈ ઉભો રાખ્યો, ગાંડીર ધનુષ્યમાં વજ્ર સરખા સ્પર્શવાળા અને તીક્ષ્ણ ધારવાળા લોહનાં બાણો ભરી મૂક્યાં. નિવાતકવ્યોની સર્વ માથાને વિષે તથા તે દૈત્યોને વિષે વજ્ર સરખાં મારાં બાણોએ પ્રવેશ કર્યો તેથી તે માથા નાશ પામી અને વજ્રના પ્રહાર-પર્વત જેવડા શરીરવાળા તે દૈત્યો પણ એક બીજાઓને વળગીને પૃથ્વી ઉપર પડી મૃત્યુ પામ્યા. વળી જે દૈત્યો મારા રથને તથા તેમાં જોડેલા અશ્વોને પૃથ્વીની અંદર ખેંચતા હતા, તેઓને પણ મારાં મૂકેલાં બાણોએ નાશ કરી ચમલોક પ્રત્યે મોકલ્યા. હે રાજન ! એ પ્રમાણે પરાજયને વશ થઈ મૃત્યુ પામીને રણભૂમિને વિષે પડેલા પર્વત જેવડા શરીરવાળા તે દૈત્યોથી સર્વ સ્થાન, જેમ વીખરાયેલા પર્વતોએ કરી પૃથ્વી ઢંકાય તેમ ઢંકાઈ ગયું. હે જ્યેષ્ઠ બંધુ ! માંડે નિવાતકવ્યોની સાથે એવું ભયંકર યુદ્ધ થયું તેમાં મારા અશ્વોને, રથને, માતલિ સારથિને તથા મને લગ્નાર પણ લાનિ થઈ નહીં તે જોઈને માતલિએ હસીને મને કહ્યું કે હે અર્જુન ! જેવું તમારામાં પરાક્રમ છે તેવું દેવતાઓમાં પણ નથી.

હે રાજન ! એ પ્રમાણે સર્વ નિવાતકવ્ય દૈત્યો નાશ પામ્યા ત્યારે તેમની સર્વ ભિંઓ પોતાના પુરમાં રહીને, જેમ ચરદ ઝગુમાં સારસ નામનાં પક્ષીયો શબ્દ કરે, તેમ મોટા શબ્દ કરવા લાગી. હું માતલિ સારથિ સહિત રથ ચાલવાના અવાજે કરી તે સ્ત્રિયોને ત્રાસ ઉત્પન્ન કરતાં તેમના પુર પ્રત્યે ગયો. તે વેળા રથમાં જોડેલા મયૂર સરખા વર્ણવાળા દશ હજાર અંગેને તથા સૂર્ય સરખા પ્રગ્લભાન તે રથને જોઈને, નિવાતકવ્યોની સર્વ ભિંઓનો સમૂહ ભય પામી ભાગવા લાગ્યો. તે સમયે તેઓએ ભયથી કરેલા શબ્દ તથા તેઓએ પહેરેલા અલંકારોના શબ્દો, જેમ પર્વત ઉપર શિલાઓ પડે તે ખડખડ અવાજ થાય, તેમ અવાજ થતો, હતો તેઓએ સુવર્ણના રત્ન જડિત પોતપોતાના ગૃહોમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યારે મેં અદ્ભુત દેખાવવાળા ઉત્તમ અને ઇંદ્રના સ્વર્ગ કરતાં પણ અત્યંત શોભાવાળા તે નગરને જોઈને માતલિને પૂછ્યું કે હે સુત ! આ પુર આવું કૈંદ્ર કેમ છે ? આમાં દેવતાઓ તો રહેતા નથી અને દેખાય છે તો ઇંદ્રના પુર કરતાં પણ અત્યંત શોભાવાળા માટે તેનું કારણ શું ? માતલિએ કવ્યું કે હે પાર્થ ! પૂર્વે આ પુર દેવતાના રાજ અમારા ઇંદ્રનું હતું, પણ નિવાતકવ્યોએ તેઓને તેમાંથી કાઢી મૂક્યા ને એવી રીતે કે, તેઓએ તપ કરી બ્રહ્માને પ્રસન્ન કરી તેમની પાસેથી એવું વરદાન માગ્યું કે અમને આ પુરમાં નિવાસની પ્રાપ્તિ અને યુદ્ધમાં દેવતાઓથી અલય પ્રાપ્ત થાય. હે અર્જુન ! એવી રીતે વરદાન માગ્યું ત્યારે બ્રહ્મા તે વરદાન આપી તેમની પાસેથી ચાલી નીકળ્યા. પછી તેઓએ મોટા યુદ્ધને ઉદ્ધોમ કર્યો. ઇંદ્ર તેમને બ્રહ્માથી વરદાન માગ્યું છે એમ જાણીને તે પુરનો ત્યાગ કરી સર્વ દેવતા સહિત સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા. એકસો અશ્વમેધ કરનાર ઇંદ્રે બ્રહ્મા પાસે જઈ કહ્યું કે, હે મહા સમર્થ ! નિવાતકવ્યોનો નિનાશ થાય એવો ઉપાય બતાવો. ત્યારે બ્રહ્મા બોલ્યા કે હે ઇંદ્ર ! તું બીજું સ્વરૂપ ધારણ કરીશ ત્યારે તેનાથી તેઓનો વિનાશ

સૃત્યુ બ્રહ્માએ મનુષ્યથી થશે એમ કહેલું છે, મારે તમે મહા જળવાનોને યુદ્ધમાં વશ વડે નાશ કરો.

અર્જુન કહે છે—હે મોટા યજ્ઞવાન પૂજ્યજંધુ ! પછી તે હિરણ્યપુર દેવતા તથા દૈત્યોથી પણ નાશ ન પામે એવું છે એમ સાંભળીને મેં માતલિને કહ્યું કે—હે સારથિ ! તું એ હિરણ્યપુર પ્રત્યે આ રથને મારા સહિત જલદી લઇ જા. હું દેવતાઓના શત્રુઓનો નાશ કરું ત્યાં સુધી સ્થિરતાથી રથને ઉભો રાખ, કારણુ તેઓ મારાથી નાશ ન પામે તેમ નથી. હે રાજન ! એ પ્રમાણે મારાં વચન સાંભળીને માતલિ સારથિ, અધ્યયુક્ત શ્રેષ્ઠ રથે કરી મને હિરણ્યપુર પ્રત્યે લઈ ગયો. ત્યારે વિચિત્ર અલંકાર તથા વસ્ત્રો ધારણુ કરેલા પીલોમ તથા કાલકેય દૈત્યો મને જોઇને ક્વયો ધારણુ કરી, હાથિયારો સજ્જ કરી, રથમાં બેસી મોટા વેગથી મારી સાથે યુદ્ધ કરવા આવ્યા અને એકદમ મારી ઉપર ક્રોધયુક્ત થઇને ના-રાચ બાણ, ભાલા, શક્તિ, શાકડી અને તોમરે કરી અને પ્રહાર કરવા લાગ્યા. ઉત્તમ શસ્ત્ર વિદ્યાના બળનો આશ્રમ કરેલા મેં, બાણની વૃષ્ટિએ કરી તેમની બાણાદિની વૃષ્ટિને નાશ કરીને, રથે કરી યુદ્ધ ભૂમિમાં ચારે તરફ ગતિ કરતાં તેઓને પ્રહારે કરી લણ્યા મોઢ યુક્ત કર્યા. પછી તેઓ માંહોમાંહી પરસ્પર એક બીજાઓને પાડવા લાગ્યા અને સામસામા દોડવા લાગ્યા. તે જોઇને મેં તીક્ષ્ણ બાણોએ કરીને, સંકટો દૈત્યનાં મસ્તકો કાપ્યાં. હે રાજન ! એ પ્રમાણે જ્યારે તેઓને નાશ કરવા માંડ્યા, ત્યારે તેઓ આકાશ તરફ ઉડનાર પોતાના પુરમાં પ્રવેશ કરીને, પોતાની આસુરી માયાએ કરી આકાશ બાળી ઉડ્યા. પછી હે કુરૂક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થએલા રાજન ! મેં બાણોના વર્ષાદિ કરી તેમના આકાશમાં ગતિ કરવાના માર્ગને ઘેરી લઇને બંધ કર્યો. તોએપણુ સર્વ સરખા પ્રકાશમાન તેમના પુરને બ્રહ્માના વરદાનથી આકાશમાં થર કરી રાખ્યું. પછી તે પુર ધડીકમાં પૃથ્વી ઉપર આવતું હતું, ધડીકમાં પાકું આકાશ તરફ જતું હતું, ધડીકમાં આકું જતું હતું. અને ધડીકમાં જ-ળમાં પણ પ્રવેશ કરી જતું હતું. તોપણુ હે શ્રેષ્ઠ તપશ્ચર્યાવાન ! ઇન્દ્રની પુરી સરખા પ્રકાશમાન અને ઈચ્છા પ્રમાણે ગતિ કરનાર તે પુરને હું અનેક પ્રકારના બાણોએ કરી પ્રહાર કરતો હતો અને ઇંધી પણ મૂકતો હતો. પછી હે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ ! મેં દિવ્ય અસ્ત્રમાં લોહમય તીક્ષ્ણ બાણો ભરીને તે ઉપર મૂક્યાં. જેથી તે બેઠ પામીને પૃથ્વી ઉપર પડ્યું; પછી કળા નજીક પ્રાપ્ત થયો હતો જેમને એવા અને વજ્ર સરખા વેગવાળાં લોહમય મારાં બાણોએ કરી બેઠ પામ્યાં હતાં શરીર એવા તે દેત્યો એમરે આકાશમાં બ્રમણુ કરવા લાગ્યા. ત્યારે માતલિ સારથિએ મારો રથ તેમની સામે લઇ જઇને, તેઓને પૃથ્વી ઉપર ઉતાર્યા. પછી હે ભારત ! મહા ક્રોધને પામેલા તે દૈત્યોમાંથી સાડા હજાર દૈત્યો રથમાં બેસીને મારી સાથે યુદ્ધ કરવા આવ્યા. તેઓને મેં ગૃધ્ર પક્ષિના પાંખ સરખી આકૃતિવાળાં બાણોએ કરી પ્રહાર કર્યો, તોપણુ તેઓ આ મનુષ્ય આપણને જીતી શકશે નહીં એમ વિચારીને, જેમ સમુદ્રની લહેરો નિવૃત્ત થાય નહીં, તેમ યુદ્ધ કરવાથી નિવૃત્ત થયા નહીં. તે વેળા મેં તેમની ઉપર ક્રમે કરી અનેક અસ્ત્રો મૂક્યાં, ત્યારે રથમાં બેસીને ચારે તરફ ફરતા એવા મહા બળવાન તેઓ પો-તાના અનેક અસ્ત્રોએ કરી મારાં અસ્ત્રોને નાશ કરતાં વિચિત્ર ક્વયો ધારણુ કરેલા, તેમના રથોને વિષે વિચિત્ર ધ્વજઓ હતી અને વિચિત્ર આભરણો શરીર ઉપર પહેર્યા હતાં. હજારો યુદ્ધમાં જળે મારા પાનને આનંદજ આપના દેવ નેમ દેખાના દના. હે રાજન ! હું યુદ્ધ-

માં તેઓને ધનુષ્યમાં ભરીને મહેલા બાણોની ઝડપે કરી પીડા પમાડવા સમર્થ થતો હતો પણ તેઓએ મને બંધો પીડાયુક્ત કર્યો, તેથી મારા મનમાં મોટા બધા પ્રાપ્ત થયા. પછી મેં યુદ્ધમાં સાવધ થઈ દેવતાના ચંદ્રનું ધ્યાન કરી સર્વ જૂત પ્રાણીનું કલ્યાણ થાઓ એમ કહીને પૂર્વે મહાદેવજીએ આપેલું સર્વ શત્રુઓનો નાશ કરનાર મહા રૌદ્રાક્ષ મૂકવા મહત્વ કયું. તે સમયે મેં ત્રણ મસ્તકવાળાં, નવ નેત્રવાન, ૭ ભુજવાન, મહા પ્રહસાશ્વન સુધ્ધ તથા અગ્નિ સરખી કાંતિવાળા મસ્તકના બાહ્ય હતા જેના એવા અને જીવંતને ક્રોધાવતા નાઓડી વચ્ચે ધારણ કર્યું હતું જેણે એવા રૂદને જોવાથી બધા વચરનો થઈને, તે મહા રૌદ્રાક્ષને જોઈ ગાંડીવ ધનુષ્યમાં સાંધ્યું અને મહા તેજસ્વી ત્રિનેત્ર રૂદને નમસ્કાર કરી તે દૈત્યોનો પરાભવ કરવા સાડ તે અક્ષ મૂક્યું. હે ભારત ! જેવું તે મહા રૌદ્રાક્ષ મૂક્યું કે, તે વખતે અનેક રૂપવાન હનુરો પ્રાણી ઉત્પન્ન થયાં તે એવા કે મૃગો, સિંહો, આઘ્રો, રીંછો, પાડાઓ, સર્પો, બળદો, ચરભો, હસ્તિયો, વાનરો, સુરસાંઘો, કુકરો, ગિડાઓ, શ્યાનો પ્રેતો, 'નૂર'ડો ગંધો, મંડો, ચમરી માયો, દેવતાઓ, અપિઓ, મંધર્વો પિશાચો, મંચા, અસુરો ગુણ્ધો, મહામંચ, વનહસ્તિ, ધ્રુવડ, નાના મંચ, તથા અથ સરખા મુખ તથા સ્વરૂપવાળા અને નાના પ્રકારનાં શસ્ત્ર તથા તથવાર ધારણ કરેલા રાક્ષસો અને મહા તથા મુદ્ધર ધારણ કરેલા યાતુધાનો ઉત્પન્ન થયા. તેઓથી સર્વ જન્મત બાપી મયું. પછી ત્રણ મસ્તકવાળા, ચાર દાદવાળા, ચાર મુખવાળા, ચાર ભુજવાળા અને માંસ, ચરખી, રંધિર તથા અસ્થિ યુક્ત દેહવાળા તથા અનેક પ્રકારના સ્વરૂપવાળા તેઓ દૈત્યોનો નાશ કરવા લાગ્યા; જેથી અનેકોનો નાશ થયો. તે બેળા હે રાજન ! મેં પણ સુધ્ધ તથા અગ્નિ સરખા તેજોન્મય અને વજ્ર તથા વિજળી સરખા કાંતિમાન લોકનાં અનેક બાણો મૂકીને એક મુદ્ધર્ષી તે દૈત્યોને નાશ કર્યા. હે શ્રેષ્ઠ રાજન ! એ પ્રમાણે મારા ગાંડીવ ધનુષ્યમાંથી નીકળેલાં બાણોએ કરી આઘાતમાંથી મૃત્યુ પામી પૃથ્વી ઉપર પડેલા દૈત્યોને જોઈને, મેં ત્રિપુરાસુરને નાશ કરનાર રૂદને નમસ્કાર કર્યા. તે વખતે રૂદાક્ષે કરી નાશ પામેલા અને દિવ્ય વચ્ચે તથા અક્ષ-કાર ધારણ કરેલા દૈત્યોને જોઈને, ઇંદ્રનો સારથિ માતલિ બંધો આનંદ પામ્યો. દેવતાઓથી પણ ન થઈ શકે એવાં અને કોઈથી સહન પણ ન થાય એવાં તે મારા પરાક્રમે જોઈ હાથ જોડી મારો સત્કાર કરતાં મને કહેવા લાગ્યો કે હે પાર્થ ! તમે આ યુદ્ધમાં જે દેવતાઓ તથા અસુરોથી સહન ન થાય એવું કર્મ કર્યું તે દેવતાઓના ઈશ્વર ઇંદ્રથી પણ થઈ શકે નહીં. વળી હે શ્રેષ્ઠ ! તમે પોતાના પરાક્રમ તથા તપના બળે કરી જે દેવતાઓ તથા અસુરોથી બેઠ ન થઈ શકે એવું અને આઘાતમાં મતિ કરનાર આ મોટું હિરણ્યપુર જીત કર્યું એ બહુ સાડ કર્યું. હે રાજન ! હવે જ્યારે આઘાતમાં મતિ કરનાર હિરણ્યપુર નાશ પામ્યું તથા દૈત્યો નાશ પામ્યા ત્યારે કુરુ પક્ષીજિઓની પેઠે મહા દુઃખયુક્ત થયેલી તેજની સર્વ જિઓ મસ્તકના કેશ છૂટા મૂકી મોટા સખ્ક કરતી રણભૂમિમાં આવી પોતાના પિતા, પુત્ર, ભાઈ તથા પતિઓનો શોધ કરતી પડી ગઈ અને પોતાનો છાતીમાં મૂકીને મારતાં બંધા કૃપણ શખ્કથી રડવા લાગી. તે સમયે હે બ્રાત ! શોક, દુઃખ અને દિનતાવાળી પ્રજાવાળું, શોભા વચરનું, દૈત્યોરૂપ ઇશ્વર નાશ પામી ગયા હતા જેના એવું અને મંધર્વનગર સરખું તે પુર, જેમ નામ વચરનો હૃદ તથા સુખમલાં વૃક્ષોવાળું વન શોભે નહીં, તેમ શોભતું નહતું. પછી માતલિ સારથિ જમ મેળવવાથી હર્ષ પામેલા મનવાળા અને પરાક્રમનું કામ

કર્તુ હવું જેણે એવા મને તે યુદ્ધ મિત્રિમાંથી દેવતાના રાજ્ય ઇંદ્રના ભવન પ્રત્યે લામ જવા લાગ્યો. ત્યારે હું નિવાતકવચ્ચોને તથા તે મહા પરાક્રમી દૈત્યોને નાશ કરી, હિરણ્યપુરનો ત્યાગ કરીને, મહા શોભાપમાન સ્વર્ગને વિષે ઇંદ્રની પાસે ગયો. તે વેળા હે મહા કાંતિમાન ! માતલિએ ઇંદ્રને નિવાતકવચ્ચોની માયા તથા તેમનો નાશ, અને હિરણ્યપુરનો બેદ તથા તેમાં રહેનારા દૈત્યોનો નિવાસ એ સર્વ માટે પરાક્રમ યથાર્થ કહી સંભળાવ્યું, જેથી હવેને પા-મેલા ઇંદ્ર સર્વ દેવતાઓ સહિત, ધણું સાદું કર્યું એમ માટે વખાણ કરવા લાગ્યા. પછી દે-વતાઓ સહિત તેમના રાજ્ય ઇંદ્રે વારંવાર મને આશ્વાસના કરીને, શ્રેષ્ઠ મધુર વાણીથી કર્યું કે—હે અર્જુન ! તે દેવતા તથા અમુરોથી ન થઈ શકે એવું મારા શત્રુ દૈત્યોને નાશ કર-વારૂપ કર્મ મારે માટે કર્યું. હે ધનંજય ! જેવી રીતે તું નિવાતકવચ્ચોને નાશ કરતી વેળા યુદ્ધમાં સ્થિર થઈ ઉભો તથા મોહ વગરનો થઈને તે અત્યો મુક્યાં તથા વાર્યા, તેવી રીતે-જ તારે સદૈવ હર ક્યાંય પણ, યુદ્ધમાં સ્થિર થઈ ઉભા રહેવું અને અઘ્ઘાત વાપરવું. તું યુદ્ધમાં દેવતાઓ, દૈત્યો, રાક્ષસો, યક્ષો, ગંધર્વો, પક્ષીના મણો તથા સર્પોને અસ-લ થઈશ. હે કુંતીના પુત્ર અર્જુન ! તારી ભુજના બળથી જતાયલી પૃથ્વીનું કુંતીના પુત્ર ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિર પાલન કરશે.

वसुधां चापि कौंतेय त्वद्बाहुबल निजितां

गलयिष्याते यमात्म कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि निवातकवचयुद्धपर्वणि हिरण्यपुरदैत्यवधे
गुर्जरभाषायां त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

અધ્યાય ૧૭૪ એ. અર્જુનને ઇંદ્રે આપેલી ભેટ.

अर्जुन उवाच—ततो मां प्रतिविश्वं स्तं संरुढ सर विक्षतं

देवराजो विगृह्येदं काले वचनमब्रवीत् ॥

અર્જુન કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર રાજન ! ત્યાર પછી વળી દેવરાજ ઇંદ્રે હું બળવાન સર્વ શત્રુઓને જીતીશ એવો વિશ્વાસ હતો જેને એવા અને શરીરમાં ખૂંચી ગયેલાં બાણોથી ક્ષત પડ્યાં હતાં જેને એવા મને દાથ ઝાકીને, આવી રીતે વખન પ્રમાણે વાક્ય કહ્યાં કે હે ભારત ! તને સર્વ દિવ્ય અત્યોની પ્રાપ્તિ થઈ છે માટે પૃથ્વીને વિષે તને પરાભવ કર-વાને કાંઈ અનુબ્ય સમર્થ નથી. વળી બીજમ, દ્રોણાચાર્ય, કૃપાચાર્ય, કર્ણ અને બીજા સર્વ રાજાઓ સહિત શકુનિમાં, યુદ્ધને વિષે તારામાં જેટલું પરાક્રમ છે, તેનો સોળમો ભાગ પણ પરાક્રમ નથી. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે કહીને ઇંદ્રે મને પોતાના શરીર ઉપરનું કાંઈ દિવસ બેદ ન પામે એવું આ કવચ, આ સુવર્ણની માળા તથા મુંદર સ્વરવાજો દેવદત્ત નામનો શંખ આપીને, પોતેજ આ મુકુટ મારા મરતક ઉપર પહેરાવ્યો. ત્યાર પછી વળી તેણે મને પ્રિય, દિવ્ય અને બોટાં વત્તો તથા અલંકારો આપ્યાં. હે નૃપ ! એ પ્રમાણે ઇંદ્રના ભવનને વિષે સત્કારને પામેયો. હું ગંધર્વોના બાળકોની સાથે મુખે કરીને મુઠ રહેતો હતો. ત્યાર કહે મારે વિષે દેવતાઓ સહિત પ્રીતિમાન ઇંદ્રે મને કહ્યું કે હે અર્જુન ! હવે તારે

અહીંથી જવાનો સમય આવ્યો છે, નારા સર્વ બાધઓ તને સંભારે છે. હે ભારત ! એ પ્રમાણે હું આપણને દાન તથા થયેલા ક્લેશને સંભારતાં. ઇંદ્રના શ્રેષ્ઠ સ્વર્ગ લોકને વિશે પાંચ વર્ષ સુધી રહીને આ ગંધમાદન પર્વત પ્રાંતે આવ્યો. અને મેં તે પર્વતના શિખર ઉપર બાધઓથી વિંટાઇ બેઠેલા તમને જોયા. યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું કે હે ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા અર્જુન ! તું દિવ્ય અસ્ત્રોને પામી, દેવતાના રાગ છોડીને આરાધન કરી, યુદ્ધમાં પાર્વતી સહિત મહાદેવજીને જોઈને તેમને સંતોષયુક્ત કરી તથા સર્વ લોકપાલોની બંટ લઈને, અહીં આવી અમને મળ્યો એ ધાનું સાંઝે થયું. હે પાર્થ ! હું આજે આપણે મોટા કહેરે સહિત સર્વ પૃથ્વીને જીતી તથા દુતરાષ્ટ્રના સર્વ પુત્રો વશ કર્યા એમ માનું છું; પણ હું તારા દિવ્ય અસ્ત્રો જોવા ઈચ્છુ છું, જેઓથી ને મહા પરાક્રમી નિવાતકવચ્ચોનો નાશ કર્યો. અર્જુન કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર અંધુ ! તમે મેં જે દિવ્ય અસ્ત્રોથી મહા બળંકર પરાક્રમવાળા નિવાતકવચ્ચાને નાશ કર્યા, તે અસ્ત્રોને આવતી પ્રાતઃકાળે જોશો. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે ધનંજય અર્જુન પોતાના બાધ યુધિષ્ઠિરને, પોતાના આવવા સંબંધી વાર્તા કહીને, પોતાના સર્વ બાધઓ સહિત તે દિગ્મતી રાત્રિ ત્યાં રહ્યા.

एवमागमनं तत्र कथं चित्वा धनंजयः

भ्रातृभिः सहितः सर्वे रजनिं तामुवासह ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि निवातकवचयुद्धपर्वणि अस्त्रदर्शनसंકેने गुर्जरभाषायां चतुःसप्तत्यधिकसप्ततत्तमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

અધ્યાય ૧૭૫ મો. ઈન્દ્રના અસ્ત્રનાં દર્શન.

વૈશંપાયન ઉવાચ—તસ્માં રાત્ર્યાં વ્યતીતાયાં ધર્મરાજો યુધિષ્ઠિરઃ

ઉત્થાગાવશ્ય કાર્યાણિ કૃત્વા ન્દ્રાત્મિઃ સહ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય રાજન ! હવે તે રાત્રિ વ્યતીત થઈ ત્યારે હોી ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર રાજનએ, પોતાના બાધઓ સહિત આવશ્યક કાર્ય કરીને, પોતાની માતાને આનંદ આપનાર અર્જુનને કહ્યું કે હે કુંતીના પુત્ર ! તું જે અસ્ત્રોએ કરી દેત્યોને જીત્યા, તે અસ્ત્રો અમને દેખાડ. હે રાજન ! એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળીને પાંડવ અર્જુન, દેવતાઓએ આપેલાં દિવ્ય અસ્ત્રો દેખાડવા સાગ્યો. ત્યારે મહા તેજસ્વી અર્જુન અત્યંત પવિત્રતા યુક્ત થઈ, પર્વતરૂપી કુબેર, પોતાના પત્નરૂપી ચાક અને અક્ષ તથા કુબેરનાં અંધનનું ત્રણ અગ્ર બામવાળા કાષ્ઠયુક્ત પૃથ્વીરૂપ રથ પોતાના મનમાં કંપના કરી તે ઉપર બેસી, ઇંદ્રે આપેલું મહા પ્રકાશમાન કવચ પોતાના શરીર ઉપર ધારણ કરી, મીડીવ ધનુષ્યને મહણ કરીને તે અસ્ત્ર દેખાડવા માટે મૂકવા સાગ્યો. તે સમયે અર્જુને પોતાના પત્ને કરી પૃથ્વીને આક્રમણ કરી, તેથી વૃક્ષ સહિત તે કંપવા લાગી, નદિઓ તથા સમુદ્ર ભક્ષે પામ્યાં, પર્વતો બેઠ પામવા લાગ્યા, વાયુ બંધ થયો, સૂર્ય પ્રકાશ રહિત થયો, અગ્નિ જન-જ્વલ્યમાન ન થતો હતો અને બાહ્યોને વેદો કંઈ શોભતા ન હતા. તે વેળા પૃથ્વી ઉપરના ગ્રાહી માત્ર પીડાયુક્ત થઈ, તાપ પામવાથી ચરચર કંપાયમાન થઈને. અર્જુન પાસે

જાઓ મહાશ્વ કર્યા હતાં જેણે એવાં, કિરીટ મુકુટ પહેર્યાં હતાં જેણે એવાં અને મનુષ્યોમાં
 શ્રેષ્ઠ અર્જુન, પર્વત વિષેનાં મહા શોભાયમાન સ્થાનોને અને કુમેરોદિને કીડા કરવા સાથે
 વૃક્ષોને વિષે બાંધેલાં દોરડાંદિને જોતાં નિરંતર ફરતો હતો. પાંડુ રાજાના પુત્રા પાંડવો કુમેરની
 કૃપાથી મધમાદન પર્વતરૂપ સ્થાનને પામીને, પૃથ્વી ઉપરના મનુષ્યોની ઔશ્વર્ચતાને ઇચ્છતા
 નહોં હતા. તેઓને કીડા કરવાં કાળ અત્યંત શુભ પર્વતો હતા. હે રાજન ! પાંડવોને અર્જુન-
 નને મળીને, તે પર્વતને વિષે એક રાત્રિ રહેવાની ઇચ્છાને દેઠાણે આર રાત્રિ વિતી હતી.
 તેના વગર તેઓને જે એક રાત્રિ જતી હતી, તે છ અથવા દસ દિવસ સરખી થતી હતી.
 ત્યાર પછી હવે બીજાસેને, અર્જુને, નકુળે તથા સહદેવે યુધિષ્ઠિરની પાસે એકાંતમાં બેસીને,
 તેને પ્રિય ભાગે એવાં કિતનાં વાક્ય કહ્યાં કે, હે કુરુકુળમાં શ્રેષ્ઠ રાજન ! અમે તમારી પ્ર-
 તિષ્ઠા સત્ય થાય અને તમારું પ્રિય થાય તે માટેજ વનવાસનો ત્યાગ કરીને, અનુચરો સહિત
 દુર્યોધનને નાશ કરવા જતા નથી. અરે ! સુખ બ્રામવવા લાયક અને દુર્યોધને જેનાં
 સુખને ફરણુ કરી લીધાં છે એવા અમને વનમાં રહેતાં અગાંઆર વર્ષ થયાં. અધમ શુદ્ધિ
 તથા સિળવાળા તે દુષ્ટને છળ કરીને, અમે ગુપ્ત વાસ પણ સુખે કરીને રહીશું. હે પાર્શ્વ !
 તમારા કહેવાથી અમે મનનો ત્યાગ કરીને શંકા વગરના થઈ વનોને વિષે ફરિએ છીએ.
 હવે આપણે કૌરવોની નજીક ક્યાં રહીશું. રાજના લોભી તેઓ આપણને જાણુશે, અને
 દૂર દેશ પ્રત્યે જઈ રહેશું તો જાણુશે નહીં. હે ધર્મરાજ ! આપણે દૂર દેશને વિષે એક વર્ષ
 સુધી ગુપ્ત રહ્યા પછી, આપણને તેણે જે દુઃખ પ્રાપ્ત થયાં છે, તે અધમ પુરૂષ દુર્યોધનને
 અર્પણુ કરીશું અને સહાયતા કરનારાઓ સહિત તેને નાશ કરીને રાજ્યથી ખેદ કરીશું ત્યાર
 પછી તમે પૃથ્વીનું રાજ્ય કરજો. હે રાજન ! આ દેશ સ્વર્ગ સરખો સુખ આપનાર છે અને
 શેષકને ટાળનાર છે, પણ આપણને અહીં રહેવાથી સ્થાવર તથા જંતુમ સર્વ લોકને વિષે
 તમારી કાળિ નાશ પામશે માટે તમે કુરુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલાઓનાં પરંપરાનાં રાજ્યને
 પામીને ઉત્તમ ક્રિયાઓ કરો. હે ભારત ! હમણાં તમને કુમેરથી જે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે
 તેતો સદેવ પ્રાપ્ત થાય એમ છે, પણ હમણાં તમે, અપરાધી શત્રુઓને સિખા તથા નાશ
 કરવાની શુદ્ધિ કરો. હે રાજન ! યુદ્ધમાં કદી ઇંદ્ર પ્રાપ્ત થાય, તોપણ તે, તમારા તેજને
 સદન કરી શકે તેમ નથી. માટે આપણા શત્રુઓના પક્ષમાં કદી દેવતાઓ પ્રાપ્ત થાય તો-
 પણ તેઓ આપણને ત્યાગ કરી શકે તેમ નથી. કેમકે તમારી મતલબ સિદ્ધ કરવામાં
 શ્રીકૃષ્ણ તથા સાત્યકિ યાદવ સાવધ છે. વળી જેના સરખો જગવાન બીજો કોઈ નથી એવા
 આ અર્જુન તથા હું પણ યાદવો સહિત શ્રીકૃષ્ણ સરખાજ તમારું કાર્ય સિદ્ધ થાય તેમાં
 હિંસેરાયલા છીએ, અને નકુલ તથા સહદેવ પણ યુદ્ધમાં અત્ર વાપરવામાં કુશળ છે; માટે
 હે સર્વ રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! તમારે માટે યુદ્ધમાં શત્રુઓની ઉપર અત્રો મુકવામાં મુખ્ય એવા
 અમે આપણા શત્રુઓને પામીને, સર્વ સરખું કરીશું. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય !
 એ પ્રમાણે પોતાના ભાઈઓનો મત જાણીને ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિર રાજ, કુમેરનાં નિવાસ સ્થાનને
 પ્રવેશી કરી, બીજાં સ્થાનો, નદિયો, તળાવો તથા રાક્ષસોની રજ સહ તે પર્વતની પ્રાર્થ-
 ના કરી, પર્વતને જોતાં જે માર્ગે કરી આવ્યા હતા, તે માર્ગે કરી પાછા જવા લાગ્યા. તે
 બેજા યુધિષ્ઠિર પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે, હું આ મારા સ્નેહિયો સહિત
 શત્રુઓને છતી રાજ્ય પામી મારાં સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરીને, પછી મનને વશ કરી તપ કર-

સ્વા સાડ અહાં આવીશ. હે રાજન ! એ પ્રભાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને યુધિષ્ઠિર પોતાની સાથેના ધ્યાનશ્રુદ્ધિ સહિત તે પર્વતથી રવાને થયા. ત્યારે પ્રસન્ન થયું હતું મન એવા મહર્ષિ આર્ષિપેણ. જેમ પિતા પુત્રને જવા રજા આપે, તેમ તેઓને રજા આપી થોડેક સૂધી વળાવીને લોભશ્રુદ્ધિ સહિત, દેવતાઓના નિવાસ સ્થાનરૂપ મેરૂ પર્વત પ્રત્યે ગયા. પછી યુધિષ્ઠિર રાજનએ જે વેળા કરીશુ માર્ગ પ્રાપ્ત થયો. તે વેળા ધટોત્કચને યાદ કર્યો કે તેજ સમય પોતાના ચાકરોરૂપ રાક્ષસો સહિત ત્યાં આવી અને તેઓને પર્વતના વિષમસ્થાનને વિષે વહન કર્યા. હે રાજન ! આર્ષિપેણે ખતાવેલો હતો જવાનો માર્ગ જેમને એવા મનુષ્યોમાં મુખ્ય પાંડવો રમ્ય તીર્થો, તપોવન અને બ્રાહ્મણ મોટા સરોવરોને જોતાં જતા હતા.

तेनार्ष्टिबेधेन तथा नुशिष्टा स्तीर्थानि रम्याणि तपोवनानि

महान्ति वान्यानि सरांसि पार्थाः संपश्यमाना प्रययुर्नराद्वयः ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि आजगरपर्वणि गंधमादनप्रस्थाने गुर्जरभाषायां
षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

અધ્યાય ૧૭૭ મો. અજગરના મુખમાં લીમ.

वेदोपाख्यान उवाच—नगोत्तमं प्रस्रवणैरुपेतं दिशां गजैः किन्नर पक्षिभिश्च

सुखं निवासं जहतां द्वितेषां न प्रीतिरासीद्भूतार्थलाभाणां ॥

વૈશ્વંભાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ભરત કુળમાં શ્રેષ્ઠ પાંડવોને જળનાં ઝરણાં વહેતાં દતાં જેમાં એવા અને વનહસ્તિ. ઉત્તરો તથા પશ્ચિમોવાળા ઉત્તમ પર્વતને વિષે રહેવારૂપ પોતાના મુખનો ત્યાગ કરવામાં પ્રીતિ થતી ન હતી. ત્યાર પછી ભનરકુળમાં શ્રેષ્ઠ પાંડવોને મેઘ સરખા વર્ષુવાળા દેહાસ પર્વતને જોઈને, વળી મોટા દર્પ થયો. મહા શરવીર પાંડવો. હિંચા પર્વતના શિખરો, પર્વતની વૃક્ષોએ કરી સાંકડી જમીન, સિંદોને રહેવાનાં સ્થાનો, પર્વત ઉપરની નદિઓ વિષેની પાળ, જળનાં ઝરણાંઓ, અગાધ જળનાં સ્થાનો, તથા મૃગ, પક્ષી અને હસ્તિઓએ સેવન કરેલાં શોભાયામાન મોટાં વનોને જોતાં જતા દતા. મોટાં વનુષ્ય ધારી, તરવાર ધારણ કરનારા અને મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ ભરત કુળમાં કિત્તપ્ત થયેલા પાંડવો, રમ્ય વન, નદિઓ, તળાવો અને પર્વતની ગુફાઓ પ્રત્યે દિવસો તથા રાત્રિએ પોતાના ધ્રુમ્મળ પ્રમાણે નિવાસ કરતા દતા. પછી અચિંત્ય શોભાવાળા દેહાસ પર્વતને પળવાટે મૂકી સર્વે પાંડવો, વૃષપર્વા નામના ઋષિના રમ્ય આશ્રમ પ્રત્યે આવી બેઠા. ત્યારે તેઓએ તેનો સત્કાર કરીને. તેને અંધમાદન પર્વત ઉપરના નિવાસની વાનાં યથાર્થ કહી સંભળાવી. પછી મહા શરવીર પાંડવો દેવર્ષિ તથા મહર્ષિઓ જ્યાં રહ્યા હતા એવા વૃષપર્વાના આશ્રમમાં એક રાત્રિ રહીને, મુખે કરી બદરીકાશ્રમ પ્રત્યે નિવાસ કરવા સાડ વળી રવાને થયા. પછી મોટા અનુભવવાળા તેઓ, નારાયણના આશ્રમ પ્રત્યે નિવાસ કરી રહ્યા અને કુબેરની શ્રેષ્ઠ તળાવડીને જોતાં, જેમ પાપ વગરના વ્રાહ્મણો નંદન વનપ્રત્યે જઈને વિદાર કરે, તેમ પોતાની ધ્રુમ્મળ પ્રમાણે વિદાર કરતા દતા. પછી બદરીકાશ્રમને વિષે એક માસ પર્યંત વિદાર કરીને તેઓ, અપ્પાહ નામના દેશ પ્રત્યે જવા સાડ રવાને થઈ જં રસ્તેથી આવ્યા હતા તે રસ્તે જઈને

તે રસ્તે કરી જવા લાગ્યા ત્યારે રસ્તાને વિષે ચીના, તુષારો, દરદો તથા કુદ્ધિંદના રત્નમય દેશોનું ઉલ્લંઘન કરીને તેઓએ સુખાકુ રાજના પૂરને જોયું. તે સમયે હે જનમેજય ! સુખાકુ રાજ પોતાના દેશમાં આવેલા પાંડવોને સાંભળીને મોટા હર્ષથી તેમની સામે ગયો; કુરુક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા તેઓએ મોટો સત્કાર કર્યો. પછી સુખાકુ રાજને મળીને પાંડવો પોતાના સારથિ, ઇંદ્ર સેનાદિ આકરો તથા રસોઈઆઓ સહિત ત્યાં એક રાત્રિ પર્વત મુખે કરી રહ્યા. ત્યાર ફેડે બીજો દિવસ થયો ત્યારે પોતાના સારથિઓ તથા રથોને લાખ, આકરો સહિત ધટોત્કચને જવાની રત્ન આપીને પાંડવો, યમુના તરફ વિસ્તારવાળા યમુનોદ્ગમ નામના પર્વત પ્રત્યે ગયા અને તે પર્વતની તળેટી પાસે વિશાખ્યુપ નામના સ્થાનને વિષે નિવાસ કરી વરાહ, મૃગો તથા પશ્ચિમોવાળાં અને ચૈત્રરથવન સરખાં શૌભાયમાન વનને વિષે મૃગયા કરતા એક વર્ષ પર્વત વિહાર કરવા લાગ્યા. તેવામાં બીમસેને તે પર્વતની ગુફાને વિષે મહા જળવાન, મુધાએ કરી પીડા પામેલા અને સાક્ષાત્ મૃત્યુરૂપ સર્પને જોઇ, તેના તેજથી મોહ પામવાને લીધે બચવાન અંતઃકરણયુક્ત થયા અને તેજ વખતે તેણે મહાશ્વ કર્મા. ત્યારે સર્પ જેના શરીર ઉપર વિદાર્ધ ગયો હતો એવા બીમસેનને જોઇને મહા તેજસ્વી યુધિષ્ઠિર રાજ્યએ તેનાથી છોડાવ્યા. પછી પાંડવો પોતાને વનમાં આવ્યે ત્યાર વર્ષ પ્રાપ્ત થયાં, ત્યારે તે એક વર્ષ વનમાં રહેવા સાડ તે વિશાખ્યુપથી રવાને થઇ મરૂધન્વ દેશની સાનિધ્ય સરસ્વતી પ્રત્યે આવીને દ્વૈતવનને જોયું. પછી ધનુર્વેદમાં પ્રીતિ રાખનારાઓમાં મુખ્ય પાંડવોએ તે દ્વૈતવનમાં રહેલા તપશ્રયાવાન, છતોદ્રિય, આચારવાન, સમાધિ કરનાર, હર્ષનાં આસનોવાળા અને જળનાં કમંડળ જેમની પાસે હતાં એવા વાનપ્રસ્થોને જોતાં તે વનમાં પ્રવેશ કર્યો ને અનેક વૃક્ષોને જોયાં. હે રાજન ! પાંડુ રાજના પુત્રો પાંડવો માંધર્વો યક્ષ તથા મહર્ષિઓની જાણે સ્ત્રીજ્ઞ હોય શું એવી અને દેવતાઓને નિવાસ કરવાનું ગૃહજ્ઞ હોય શું એવી તે સરસ્વતીની સાનિધ્ય પ્રીતિથી ફરતાં મુખે કરી કીડ કરતા હતા.

તાં યક્ષગંધર્વમર્ષિકાંતામાગારતામેચ દેવતાનાં

સરસ્વતી પ્રીતિયુતાશ્ચરતઃ સુખં વિઝર્જુર્નરદેવઃ ॥

इति श्रीमहाभारते नपर्वणि आजगरपर्वणि पुनर्द्वैतवनप्रवेशे गुर्जरभाषायां

सप्तसप्तत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

—*—

અધ્યાય ૧૭૮ મો. અજગરના મુખમાં લીમ.

जनमेजय उवाच—कथं नागात्तम्राणा भीमो भीमपराक्रमः

मयमाहारय तीव्रं तस्मादाजगराम्मुने ॥

જનમેજય પૂછે છે—હે મુનિ ! દશ હજાર હરિત સરખા પ્રાણુવાળા અને ભયંકર પરાક્રમી બીમસેને, તે અજગરથી કેમ તીવ્ર ભયને પામ્યો ? જે ગર્વિષ્ટે યુદ્ધમાં પુલસ્ત્યના પુત્ર કુમેરને યુદ્ધ કરવા સાડ જોલાવ્યા હતા તેની તલાવડી પ્રત્યે યક્ષ અને રાક્ષસોને નાશ કર્યા હતા. તેને તમે ભયયુક્ત થયા એમ કહો છો, તેથી મને મોટું આશ્ચર્ય થાય છે માટે હું તે વિસ્તારથી સાંભળવા ઇચ્છું છું. વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન ! રાજ્યરૂપિ વૃષપર્વાના આશ્રમથી આવેલા મહા ધનુષ્ય ધારી પાંડવો, ધણા આશ્ચર્યવાળા વનને વિષે વસતા હતા. તેવામાં ધનુ-

અ તથા બાહ્ય ધારણ કરેલા અને તથાવાર બાંધેલા બીજસેને, દેવતાઓ તથા ચંદ્રોએ સેવન કરેલાં અનેક વૃક્ષોવાળાં વનને તથા હિમાદિ પર્વતના દેવતા, ગ્રાપિ, સિંહ તથા અપ્સરાઓના મણે સેવેલાં ચક્રાર, ચક્રવાક, શુવશુક, કોકિલા અને અમરાદિ પક્ષિઓ જેમાં સર્વત્ર સ્ખન્દ કરતાં હતાં એવાં નિત્ય ફળ તથા પુષ્પવાળાં, ઠંડા સ્પર્શવાળાં ભ્રમણ પત્રયુક્ત, મોટી ઝાંઝાવાળાં અને જોવાથી મન તથા નેત્રને આનંદ આપે એવાં વૃક્ષોવાળાં સ્થાનોને અને વૈદ્યર્થમણિ સરખાં જળવાળી તથા હંસ અને કારંડવ પક્ષિઓ જેમાં હતાં એવી પર્વતની નદીને જોઇને મહા જળવાન બીજસેન, તે વનને વિષે મૂંઝા કરવા સારૂ બાણેએ કરી મૂએ, સિંહો, વરાહો તથા પાડાઓને નાશ કરતાં વૃક્ષોને ઉખેડી બાગી નાખતા હતા. વળી ભયંકર પરાક્રમી અને ભય વમરના તે, પૃથ્વીના સ્થાનોને તથા વનોને મળવતા અને પર્વતના કિર્ણોને તોડતાં મોટા સ્ખન્દ કરતા હતા. વળી નિર્ભય બીજસેન વૃક્ષોને ચારે કાર દેવતાં તથા પોતાનાં સ્ખન્દે કરી સર્વ પૃથ્વીને મળવતાં મોટા હર્ષથી વનમાં ફરતા હતા. હે સખન ! સદૈવ અર્ચિષ્ઠ બીજસેન વનને વિષે પોતાનો ખબો ઠોકતા હતા, સિંહનાદ સરખા મોટા સ્ખન્દને કરતા હતા તથા તાળોએ વગાડતા હતા. તે સમય બીજસેનના સ્ખન્દને સાંભળીને મોટા પરાક્રમી હસ્તિઓ તથા મહા જળવાન સિંહોએ પોતાની રહેવાની ગુફાઓને ત્યાં છૂંદી હતો. મનુષ્યોમાં સિંહરૂપ, વનચર સરખા અને ભય વમરના બીજસેન, મહા ભયંકર વનને વિષે મૂંઝા સારૂ ક્યારેક દોડતા હતા. ક્યારેક ઉભા રહેતા હતા અને ક્યારેક બેસતા પશુ હતા. હે જનમેજય ! મહા શ્રેણીર બીજસેન પહે ચાલી વનમાં આવીને, સર્વ ભૂત પ્રાણિઓને ત્રાસ ઉત્પન્ન કરતાં ભયંકર સ્ખન્દ કરતા તે જે સાંભળવાથી ભય પામેલા સર્પો પોતાને રહેવાનાં દરોનો ત્યાગ કરી એક બીજાઓની સાથે આસ્તે આસ્તે જતા હતા. પછી દેવતા સરખા મહા જળવાન બીજસેન ગુફાને વિષે પ્રાપ્ત થયેલા, પોતાના શરીરે કરી સર્વ ગુફાને ઘેરી લીધેલા, પર્વત જેવડાં મોટાં શરીરવાળા, મહા જળવાન, વિચિત્ર અંમવાળા, પીળા દેહવાળા, ચાર દાયેયુક્ત ગુફા સરખા મૂંઝ તથા બાધ નેત્ર કરી સોમતા, વારંવાર જીભને ફેંકીડાવતા, સર્વ બ્રૂપ્રાણિને ત્રાસ ઉત્પન્ન કરનાર, સાક્ષાત્ કાળ સરખા અને પોતાનો ફૂંકવાડ તથા સ્ખન્દે કરી જાણે અન્ય પ્રાણિઓને બદસનાજ કરતો હોય એવા સર્પને જોયો. પછી અત્યંત ક્રોધ પામેલો તે સર્પરૂપ માદ બીજસેન પાસે આવીને, મોટા જળથી તેની બે બુગ્ગઓને ગ્રહણ કરી : ત્યારે તેને પૂર્વે વરદાન પ્રાપ્ત થયું હતું તેથી તે પોતાના દેહનું જાન બૂલી ગયા અને અકરમાત મોહ પામ્યા. તેથી હે રાજન ! દસ દબ્બર હસ્તીના સરખું અને શત્રુઓથી સહન ન થાય એવું બુગ્ગનું બળ સર્વ અર્થ થયું; કેમકે સર્પને વશ થયેલા મહા તેજસ્વી તે, તેનાથી ક્રૂરવાને ધણા તડકડતા હતા, પશુ ભગારે છટી નહિ શકતા અને બુદ્ધિ વમરના થઇ ગયા હતા તોપણ મહા શ્રેણીર બીજસેન પોતાના દેહને ઝોડાવવાના ધણા પ્રયત્ન કરતા હતા. ને તે સર્પને લગાર પશુ બાધ કરી નહી શકતા હતા.

સ હિ પ્રયત્નમકરોર્સામમાત્મવિમોક્ષણે

ન લૈમમશકાતઃ કથં ચિત્પ્રતિષ્ઠાપિતું ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि आजगरपर्वणि भगवद्गीतये गुर्जरभाषायां
महत्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

અધ્યાય ૧૭૮ મો. અજગર યુધિષ્ઠિર સંવાદ.

वैशंपायन उवाच—स भीमसेनस्तेजस्वी तथा सर्प वशागतः

चितयामास सर्पस्य वीर्यं मत्त्वद्भुतमहत् ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! સર્પને વશ થયેલા મહા તેજસ્વી બીમસેન, તેના અત્યંત આશ્ચર્ય મોટા પરાક્રમનું ચિંતન કરીને, તેને કહેવા લાગ્યા કે—હે મર્યાદા શ્રેષ્ઠ સર્પ ! તું કોણ છે ? તેં મને મદદ કર્યો છે તેથી શું કરીશ ? તે સુખે કરી અને કહે, હું યુધિષ્ઠિર પછી જનમેલો અને દક્ષ હજાર હસ્તિના સરખો બળવાન બીમસેન નામે પાંડવ છું. તેને તેં વશ કેમ કર્યો ? અરે ! મેં યુદ્ધમાં સિંદ, ચિતા, વાય, વ્યાઘ્ર, પાંડ તથા મદોન્મત્ત હરિત સેંકડોને નાશ કર્યો છે ! વળી હે શ્રેષ્ઠ સર્પ ! યુદ્ધમાં રાક્ષસો, પિશાચો અને બહા બળવાન મર્યાદા ભારી બુળના બળને સહન કરવા સમર્થ નથી ! હું તારાથી છૂટવાનો પછો છોડીને કહું છું, પણ તેં વશ કરવાથી છૂટો પડી શકતો નથી, માટે તારામાં એવી વિદ્યાનું શું બળ છે અથવા તને કંઈ વરદાન પ્રાપ્ત થયું છે ? અરે ! મારી મતિ અનુભવેનું બળ જ્યાં છે એમ નિશ્ચય કરે છે, કેમકે મારું બળ મોટું છે, પણ તેં નાશ કર્યું ! વૈશંપાયન કહે છે હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે બીમસેનનાં વચન સાંભળીને સર્પે, તેના શરીરને પોતાના દેહે કરી વીરી લાઘવ દસ્તને છોડી આપી તેને કહ્યું કે—હે મોટી બુળવાન બીમસેન ! દેવે કૃપા-યુક્ત મને પછો મળે તારાંશ્વ મદ્ય પ્રાપ્ત કર્યું એ પછું સાંઈ થયું; દેહ પારીને પોતાના પ્રાણ પછા પ્રિય છે ! હે સત્ત્વોને દમન કરનાર શ્રેષ્ઠ પાંડવ ! મને જે કારણથી આ સર્પના સ્વ-રૂપની પ્રાપ્તિ થઈ છે, તે મારે તને અવશ્ય કહેવું જોઈએ, માટે હું કહું તે સાંભળ—હું ઋષિઓના શાપથી આ સર્પરૂપ અવસ્થાને પામ્યો છું, પણ તેનો અંત આવે એવી હિમ્મતથી કહું છું કે, તારા પૂર્વજોનો પૂર્વજ અને આયુનો પુત્ર નકુષ નામે રાજકપિ તારા સાંભળવામાં હતો, તે હું છું, મેં બ્રાહ્મણોનું અપમાન કરીને અમરત્યના શાપથી આ અવ-સ્થાને પામ્યો છું માટે તું આ મારાં દૈવ જો. તું હું તમારા વંશમાં ઉત્પન્ન થયો છું માટે બદ્ધ કરવા અશક્ય નથી એમ કહીશ, તોપણ હું તને બદ્ધ કરવા હિમ્મતું છું, કારણ કે મારાં એવાંજ દૈવ છે. હે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ ! દિવસના છઠ્ઠા કાળને વિષે મારી નજીક પ્રાપ્ત થયેલો હસ્તિ અથવા પાંડો કોઈ જીવતો જલો નથી. હે કુરુક્ષેત્રમાં શ્રેષ્ઠ ! મેં તને સર્પ જાતિના સ્વભાવથી મદદ કર્યો નથી. ઋષિના વરદાનથી મદદ કર્યો છે, કેમકે જ્યારે હું ઇંદ્રાસનથી પદ્મ બામો, ત્યારે મેં તે ઋષિને કહ્યું કે હે મુનિમાં શ્રેષ્ઠ ! તમે મને શાપ આપ્યો પણ તેનો અંત આવે એવો અનુમત્ત કરો. ત્યારે તે ઋષિએ મને કહ્યું કે આ શાપનો અંત પછો મળે અથવા તે એવી રીતે કે, જ્યારે તું મહા બળવાનને મદદ કરીશ અને જ્યારે તારા પ્રમનો ઉત્તર આપશે, ત્યારે આ શાપનો અંત આવશે. તું તથા તે પણ મુખ પાશરો. હે બીમસેન ! એ પ્રમાણે કહીને બીજા બ્રાહ્મણો સહિત તે અમરત્ય ઋષિ અંત-ર્ધાન લેતા, પછી હું સ્વર્ગથી પૃથ્વીને વિષે પડ્યો, ને આ સર્પના દેહને પામ્યો પણ મને

પૂર્વની સ્મૃતિ નાશ પામી નથી તેનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ કે મેં મારી પૂર્વની વાત તને કહી સંભળાવી. હે મોટી કાંતિવાન બીમસેન ! પરમદુષ્ટ કર્મવાળો હું સર્પના જન્મને પામીને, તેથી છૂટવાના કાળની ઈચ્છા કરું છું. હે રાજન ! એ પ્રમાણે સર્પના વચન સાંભળીને મોટી બુળવાળા બીમસેને તેને કહ્યું કે હે મોટા સર્પ ! તેં મને ગ્રહણ કર્યો તેથી હું કોઈ પામતો નથી તથા મારી નિંદા પણ કરતો નથી; કેમકે મનુષ્યને સુખ અથવા દુઃખ જે પ્રાપ્ત થવાનું હોય, તેજ પ્રાપ્ત થાય છે; કારણ બાવી હોય છે તે બાબતો થતું નથી અને અબાવી હોય છે તે બાબતો થતું નથી. માટે સુખની નિર્ગતિ તથા દુઃખની પ્રાપ્તિને વિષે કોઈએ મનમાં ખેદ લાગ્યો નહીં. હે સર્પ ! દૈવને નિવૃત્ત કરવા કોઈ સમર્થ નથી. માટે તેજ શ્રેષ્ઠ છે અને પુરૂષાર્થ વૃથા છે એમ હું માનું છું, કેમકે દૈવના યોગથી મારી બુળનું બળ વ્યર્થ થયું, અને વગર કારણે અહીં હું આ અવસ્થાને પામ્યો. પણ તેનો કરો શોય કરતો નથી. તોપણ હું જેવો રાજ્યથી બ્રહ્મ ચર્મ વનમાં આવેલા મારા બાહ્યોનો શોય કરું છું, તેવો જે આ મારા દેહની ઉપર તું પીટાઈ મર્યો છે, તેનો શોય કરતો નથી. અરે ! મારા વગરના મારા બાહ્યો વિદ્યુત ચર્મને, યજ્ઞ તથા રાક્ષસો જેમાં રહે છે એવા અને દુઃખે કરી પણ ન જઈ શકાય એવા હિમવાન પવનને રાંધે મારી શોષ કરવાનો પ્રયત્ન કરશે; પણ જ્યારે મારા વિનાશની વાત સાંભળશે, ત્યારે મારી શોષના ઉત્તેજથી નિવૃત્ત પામશે ! અરે ! કૌરવોને જીતીને પાછું રાજ્ય ગ્રહણ કરીશ એવી ઇચ્છાવાળો હું છું, તેને નિમિત્તે સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા મારા બાહ્યો ખેદ પામશે ! પણ બુદ્ધિમાન, સર્વ અભિવિદ્યા જાણનાર, દેવતા, મંધર્વ તથા રાક્ષસોથી બાધ નહીં પામનાર અને બાળવાન અર્જુન મારો વિનાશ સાંભળીને ખેદ પામશે નહીં, કેમકે ઇંદ્રને પણ ઇંદ્રાસનથી બ્રહ્મ કરવા સમર્થ છે; માટે તે એકજ, દુષ્ટ છૂત ખેલનાર, સર્વનો દ્રેષ કરનાર અને દંભ તથા મોહને પરાયણ પુત્રરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનને રાજ્યપદથી બ્રહ્મ કરવાને પૂરો છે ! અરે હું પોતાના પુત્રોનું શ્રેષ્ઠ ઇચ્છનારી અને દૃષ્ટુ મારી માતાનો શોય કરું છું; કેમકે જે અમને યજુઓ કરતાં અધિક મોટાઈ પ્રાપ્ત થાય એમ ઇચ્છે છે ! અરે હે બુજંગમ ! અનાથ મારી માતાના મારા વિષેના સર્વ મનોરથ, મારો વિનાશ સાંભળવાથી નિષ્ફળ થશે ! અરે ! પોતાના વડીલોનો આશ્રય કરનાર, મારા બાહ્યથી રક્ષા પામેલા અને અમે પુરૂષ છીએ એમ અર્વ રાખનાર નકુલ તથા સહદેવ પણ મારો વિનાશ સાંભળીને ઉત્સાહ, વીર્ય તથા પરાક્રમ વગરના થશે એમ હું માનું છું ! હે ભારત ! સર્પ જેના શરીર ઉપર પીટાઈ રહ્યો હતો એવા બીમસેન એ પ્રમાણે ધણા વિલાપ કરતા હતા, પણ લગાર છૂટી શકતા ન હતા.

હવે કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજ અશુભ સૂચક અપશુકનોને જોઈને તેનો વિચાર કરતા અસ્વસ્થ ચિત્તવાન થયા. તે અપશુકનો એવી રીતના થયા કે, તેમના આગ્રમની નજીક પ્રકાશમાન દક્ષિણ દિશામાં ખેસીને બસુ નામના જનવરો અકલ્યાણરૂપ ભયંકર શબ્દ કરવા લાગ્યા, એક પાંખ, એક આંખ અને એક પગવાળા અજશૂંઘી નામના પક્ષી સર્વ સામે ખેસીને, રૂધિર ઓઢતા દેખાવા લાગ્યા, જેનાથી કાંઈરા કંઈ એવો પ્રચંડ વાયુ ઘાવા લાગ્યો. ડાબી બાજુ મૂઝ તથા પશ્ચિમો શબ્દ કરવા લાગ્યા, વારંવાર જમણી બુળ સ્ફુરવા લાગી, હૃદય તથા ઘણા પગમાં તાપ થવા લાગ્યો અને ડાહ્યું નેત્ર સ્ફુરવા લાગ્યું; ઇત્યાદિ અપશુકનને જોઈને મોટી બુદ્ધિવાળા યુધિષ્ઠિર રાજન મોટો ભય પ્રાપ્ત થશે એમ માની દ્રૌપદીને પૂછવા લાગ્યા કે

હે પામ્યાસિ ! બીમસેન ક્યાં છે ? એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળીને દ્રૌપદીએ કહ્યું કે હે શ્રેષ્ઠ સુદિમાન ! બીમસેનને ગમે પગીવાર થઈ છે. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે દ્રૌપદીનાં વચન સાંભળીને યુધિષ્ઠિર રાજન પોતાની સાથે ધૌમ્યાચાર્યને લઈ, તમારે દ્રૌપદીની રક્ષા કરવી એમ અર્જુનને અને નકુળ તથા સહદેવને તમારે બાકીજીની રક્ષા કરવી એમ કહીને તેની શોધ કરવા સારું વનમાં ગયા. ત્યારે યુધિષ્ઠિર રાજન પોતાના આશ્રમ પાસેથી બીમસેનનાં પગલાં જોતાં તેની શોધ કરવા વનમાં કરવા લાગ્યા. ત્યારે તેણે પૂર્વ દિશાને વિષે બીમસેનના પરાક્રમને સ્મરે એવી રીતે મૃત્યુ પામી પડેલા મંદોન્મત્ત હસ્તિઓને જોયા. વળી હાનરો મૃગો તથા સેંકડો સિંહો મૃત્યુને વશ થઈ પૃથ્વી ઉપર પડેલા જોઈ આ બીમસેનનું કર્મ છે એમ માનીને, યુધિષ્ઠિર આગળ ચાલ્યા, તો ત્યાં તેણે તેના ચાલવાના વેગે કરી સાથગમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા વાયુના જળવડે બાગી પૃથ્વી ઉપર પડેલાં અસંખ્ય વૃક્ષોને જોયાં. હે રાજન ! પ્રત્યાદિ ચિન્હોને જોવાથી અહીંથી બીમસેન ન્યાં છે એમ માનીને યુધિષ્ઠિર રાજન ત્યાંથી પણ આગળ ચાલ્યા. ત્યારે તેણે ત્યાં ઘણો વાયુ વાલો હતો એવી પાંદડાં વચરનાં વૃક્ષોથી સાંકડી, ઉપર જમીનવાળી, જળ વચરની, કાંટાના વૃક્ષોથી મંકાળ, પથ્થર ઉપર ઉમેલાં ટુંકાં વૃક્ષોથી છવાય ગઈ હતી જમીન જોના વિષે ગંભીર, દુઃખ કરી પણ ન જઈ શકાય અને અત્યંત વિષમ એવી પર્વતની યુક્તિને વિષે સર્પ ગ્રહણ કરેલા અને હાથ પછી છટી નહીં ચક્રતા એવા પોતાના નાના બાપ બીમસેનને જોયા.

जस्मस्थानुभूपाकीर्णे सुदुर्गेष्विषमोत्कृष्टे

गृहीतं भुजगेंद्रेण निश्चेष्टमनुजं तदा ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि आजगरपर्वणि युधिष्ठिरभीमदर्शने गुर्जरभाषाया
मृनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥

SECRET

અધ્યાય ૧૮૦ મો. અજગર અને યુધિષ્ઠિરનો સંવાદ.

वैशंपायन उवाच—युधिष्ठिरस्तमासाद्य सर्पभोगेन वेष्टितं

दयितं स्नातॄन् धीमानिदं वचनमब्रवीत् ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! સર્પ જોના સરીર ઉપર વીંટાયો હતો એવા ભુ-
દિમાન પોતાના પ્રિય ભાઈ બીમસેનની પાસે આવીને યુધિષ્ઠિર રાજા તેને આવી રીતે કહેવા
લાગ્યા કે હે કુંતીના પુત્ર ! તું આવી આપત્તિને કેમ પામ્યો ? પર્વત જેવડા દેહવાળા આ
ઉત્તમ સર્પ કાણુ છે ? હે રાજન ! એવાં યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી તેની સામું જોઇને,
બીમસેન પોતાને સર્પે પ્રલંબ કર્યા તે સંબંધી કહેવા લાગ્યા કે હે જ્યેષ્ઠ બંધુ ! આ મહા
પરાક્રમી રાજાએપિ નકુલ સર્પને રૂપે છે, ને તેણે મને બલ્લવ કરવા સાર પ્રલંબ કર્યો છે, હે
પરિશ્રિતના પુત્ર જનમેજય ! એ પ્રમાણે બીમસેનનાં વચન સાંભળીને, યુધિષ્ઠિર રાજાએ તે
સર્પને કહ્યું કે હે મોટી આયુર્દાવાળા ! અશ્વિત પરાક્રમવાળા આ મારા ભાઈને તું મૂક, અમે
તને ક્ષુધા નિવૃત્ત થાય એવો બીજો આહાર લાવી પ્રાપ્ત કરશું. સર્પે કહ્યું કે અરે ! આ રાજપુત્ર
આહાર માટે મારા મુખ નજીક પ્રાપ્ત થયો છે, ને તમે અહીંથી જાઓ, તમારે અહીં રહેવું નહીં;
કારણુ જો તમને અહીં આવતી કાલ થશે, તો તમે પણ મારા આહારરૂપ થશો ! કેમકે

જે કાષ્ઠ મારી નજીક પ્રાપ્ત થાય તે મારો આદાર થાય એવું મારું મત છે. માટે તમે પણ મારી નજીક પ્રાપ્ત થયા હો ! અરે ! મને આજ તમારા નાના ભાષર્ય આદાર ધણે કાળે પ્રાપ્ત થયો છે, વાસ્તે હું એને મૂકીશ નહીં કાગળ કે એમના વચર બીજા આદારને ઇચ્છતો નથી ! યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે હે સર્પ ! તું દેવતા વા દૈત્ય અથવા સર્પ જે હોય તે મને કહે કારણ હું યુધિષ્ઠિર તને પહું છું. હે સર્પ ! તે બીમસેનને શા વારતે પ્રહણ કર્યો ? તને શું ભાવી આપવાથી અથવા શું ગળણવાથી પ્રીતિ થશે ? હું તને શું આદાર લાવી આપું ? અને કેવી રીતે કરવાથી તું આ બીમસેનને મૂકીશ ? તે મને કહે. સર્પ બોલ્યો કે હે નિપાપ રાજન ! તમારો પૂર્વજ અને ચંદ્રથી પાંચમી પેઢીએ કૃત્તવ્રજ થયેલો આયુરો જ્યેષ્ઠ પુત્ર હું નહુપ નામે રાજા છું. હે પાર્થ ! મેં યજ્ઞ, તપશ્વર્ષા, વેદાભ્યાસ, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ તથા પરાક્રમથી ત્રણ લોકની ઐશ્વર્યતા પામવાના હેતુથી મર્ચ્યુકત થયેલો. એક દગ્ગર બ્રાહ્મણની પાસે પાલખી ઉપડાવી તેમનું અપમાન કર્યું. તેથી ક્રોધ પામેલા અમરત્ય મુનિએ મને આ દશાની પ્રાપ્તિ કરી છે પણ તે ત્રપિના અનુગ્રહથી તે મારી યાદદાસ્ત આજ દિવસ સુધી નાશ પામી નથી. હે ભારત ! આ તમારો નાનો ભાષ દિવસના છૂટા કાળને વિષે મને આદારરૂપે પ્રાપ્ત થયો છે, માટે હું એને મૂકીશ નહીં અને એના બદલે બીજા કશા આદારની ઇચ્છા કરતો નથી; પણ જો તમે હું પ્રજા કહું તેનો ઉત્તર આપશો, તો એને મૂકીશ. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે હે સર્પ ! તું તારી ઇચ્છા પ્રમાણે બોલ, જો હું તારી પ્રીતિ પરિપૂર્ણ કરવા સમર્થ હોઈશ, તો તારાં વચનનો ઉત્તર આપીશ; કેમકે આ લોકને વિષે બ્રાહ્મણને જે ગળણવાનું છે, તે તું ગળે છે, માટે તારાં વાક્ય સાંભળ્યા પછી તેનો ઉત્તર કહીશ.

સર્પ બોલ્યો કે—હે રાજન ! બ્રાહ્મણ કોને કહેવો ? તેને ગળણવાનું શું ? તે કહે; જેથી હું તમને મતિમાન ગણીશ. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે—હે સર્પ ! જેને વિષે સત્ય બાપણ, દાન, ક્ષમા શ્રેષ્ઠ, શીળ, ભલાઈ, સ્વધર્માચરણ તથા દયા એ ગુણ હોય છે તેને બ્રાહ્મણ ગણવો. હે સર્પ ! ગળણવા યોગ્ય પરબ્રહ્મજ છે, જેને વિષે સુખ તથા દુઃખ કંઈ નથી તથા જેને પામવાથી જીવને કંઈ પણ શોચની પ્રાપ્તિ થતી નથી. એ પ્રમાણે મેં તારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો, હવે તું બીજું શું પૂછવા ઇચ્છે છે ?

મર્ષે કહ્યું કે—હે યુધિષ્ઠિર ! મારે વર્ણે સત્ય બાપણ કરવું અને પરબ્રહ્મને ઓળખવા એમ વેદોમાં અનેક પ્રમાણ છે. હે રાજન ! શ્રદ્ધને વિષે પણ તમારા કહેલા બ્રાહ્મણના સત્ય બાપણ, દાન, અક્રોધ, ભલાઈ, અહિંસા અને દયાદિ ગુણ હોય છે. હે નરાધિપ ! તમે ગળણવા યોગ્ય અને સુખ તથા દુઃખ વચરનું જીવોને પ્રાપ્તિ સ્થાન કહ્યું, પણ તે વચરનું બીજું પ્રાપ્તિ સ્થાન નથી એમ હું ગણું છું. યુધિષ્ઠિરે બોલ્યો કે—હે સર્પ ! શ્રદ્ધને વિષે જે શ્રદ્ધાદિ લક્ષણ રહ્યાં છે, તે બ્રાહ્મણને વિષે હોતાં નથી, ને કદી કાષ્ઠ શ્રદ્ધ જાતિના પુરૂષને વિષે તેની જાતિનાં લક્ષણ હોય નહીં અને બ્રાહ્મણના શ્રદ્ધશ્રદ્ધાદિ લક્ષણ હોય તો તેને શ્રદ્ધ ગણવો નહીં, બ્રાહ્મણજ ગણવો, અને કાષ્ઠ બ્રાહ્મણ જાતિનો પુરૂષ હોય પણ તેને વિષે તે જાતિનાં લક્ષણ હોય નહીં અને શ્રદ્ધ જાતિનાં કાષ્ઠ તથા ક્રોધાદિ લક્ષણ હોય તો તેને બ્રાહ્મણ ગણવો નહીં શ્રદ્ધજ ગણવો. હે બૃજમથ ! દરેક જાતિના પુરૂષને વિષે બ્રાહ્મણનાં લક્ષણ હોય તો તેનેજ બ્રાહ્મણ કહેવો, અને જેને વિષે બ્રાહ્મણનાં લક્ષણ ન હોય, તો તેને શ્રદ્ધ કહેવો. હે સર્પ ! તે એવું કહ્યું કે ગળણવા

યોગ પરબ્રહ્મ પદ છે. હવે સુખ તથા દુઃખ વગરનું બીજું કામ પદ નથી એમ તું કહીશ, તો મારો પણ મત એમજ છે કે, સુખ તથા દુઃખ એ બે વગર બ્રહ્મપદ પણ નથી કેમકે ત્યાં રહેલા કેટલાકને એવર્થ કમી હોય છે, તો તેને દુઃખ હોય છે. માટે જેમ શીતળતા અને ઉષ્ણતાની મધ્યે તે બેઉ કંઈ નથી એટલે બેઝ છે, તેમ સુખ તથા દુઃખ વગરનું કામ પણ પદ નથી એમ મારી મતિ છે પછી તો તું માનતો હોય તે ખરું.

સર્પ બોલ્યો કે હે આયુષ્યવાન રાજન ! જો તમારા કહેવા પ્રમાણે સોળ સંસ્કાર સહિત વત યુક્ત જે હોય તેજ બ્રાહ્મણ કહેવાય છે, તો ન્યાસધી “ક્રિયા” જાત કર્માદિ સંસ્કાર ન થયા હોય, ત્યાસધી જાતિભેદ થયા છે ? યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે હે મોટી બુદ્ધિવાળા સર્પ ! મનુષ્યોની જાતિની પરિક્ષા કરવી કડીજી છે એમ મારી મતિ છે, કારણ સર્વ વર્ણની ઉત્પત્તિ સંકર જાતિથી છે, એટલે માતા શ્રદ્ધી અને પિતા બ્રાહ્મણ અથવા પિતા શૂદ્ર અને માતા બ્રાહ્મણી હોય છે. કેમકે મમે તે જાતિનાં સ્ત્રી તથા પુરૂષ હોય તોપણ સંતાન ઉત્પન્ન કરે છે, અને સર્વ મનુષ્યોને વાણી, મૈથુન, જન્મ તથા મરણ પણ સરખાજ છે. માટે જે વેદના મંત્રનો ઉચ્ચાર કરીને યજ્ઞ કરે છે તેનેજ બ્રાહ્મણ જાણ્યો એમ વેદનું પ્રમાણ છે; વળી તે યજ્ઞ કરવા એજ જેને ઇષ્ટ હોય છે તેને તેમ કહેવો એમ તત્ત્વદર્શી પુરૂષ પણ જાણે છે. વળી હે સર્પ ! જન્મેલાં જે જાળકને નાળ વધાર્યા પહેલાં જાતકમં થાય છે અને ઉપવિત પ્રાપ્ત થવા વખતે તેની માતા સાવિત્રી તથા પિતા યજ્ઞ હોય છે, ને ઉપવિત પ્રાપ્ત થાય એટલે તેને વેદનો અધિકાર થાય છે; પણ ન્યાસધી જેને વેદનો અધિકાર નથી થયો, ત્યાં સુધી તે બ્રાહ્મણની જાતિમાં ઉત્પન્ન થયો હોય તોપણ શૂદ્ર સરખોજ છે; કારણ તે પુરૂષને વિષે એવો સંશય રહે છે કે તે સંકર જાતિથી તો ઉત્પન્ન નહીં થયો હોય એમ સ્વયંજી મનુનો મત છે. હે સર્પના રાજન ! ક્રિયા વર્ણમાં ઉત્પન્ન થયેલો પુરૂષ હોય, પણ સંસ્કાર સહિત વત પાળતો ન હોય, તો તેને સંકર જાતિથી ઉત્પન્ન થયેલો એમ જાણ્યો; ને જે સંસ્કાર સહિત વત પાળતો હોય, તેનેજ બ્રાહ્મણ જાણ્યો એ તો મેં તને પ્રથમજ કહ્યું છે. સર્પે કહ્યું કે હે યુધિષ્ઠિર ! જાણવાને યોગ જે પરબ્રહ્મ તેને જાણ્યું છે જેણે એવા તમારાં મેં વચન સાંભળ્યાં માટે હવે તમારા બાપ ત્રોહર આ બીમસેનને દુઃશા માટે બલ્ય કરું ?

મૃતં વિદિતવેદસ્ય તથ વાક્યે યુધિષ્ઠિર

મક્તચ્ચમર્હેકસ્માદ્ જ્ઞાતરં તે વૃકોદરં ॥

इति श्री महाभारते वनपर्वणि आजगरपर्वणि अजगरयुधिष्ठिरसंवादे
मूर्जरभाषायामश्वीत्यधिकृततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥

~~~~~

અધ્યાય ૧૮૧ મો. અજગરનો ઉદ્ધાર.

યુધિષ્ઠિરે કહ્યું—મલાનેતાદૃશો લોકે વેદવેદાંગપારજઃ

इति किं कुर्वतः कर्म भवेद्भक्तिरनुत्तमा ॥

યુધિષ્ઠિરે કહે છે—સર્પ ! લોકને વિષે તું વેદ તથા વેદાંગના પારને પામેલો છે, માટે તું કઈ કરવાથી ઉત્તમ મતિ થાય ? તે કહે. સર્પ બોલ્યો કે હે ભસ્ત્રુજમાં ઉત્પન્ન થયેલા યુધિષ્ઠિર ! જે પુરૂષ સંપાદને દાન આપે, પ્રિય અને સત્ય વચન બોલે, તથા

હિંસા ન કરે, તે પુરૂષ સ્વર્ગ પ્રત્યે જાય એવી મારી મળે છે. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, હે સર્પ ! દાન તથા સત્યતાને વિષે ઉત્તમ શું ? અને અહિંસા તથા પ્રિય બોલવું અથવા હરેકનું પ્રિય કરવું તેમાં ન્યૂનાધિકપણું કેવું ? તે કહે. સર્પે કહ્યું કે, હે શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિમાન ! દાન સત્યતા અહિંસા અને પ્રિય વચન બોલવું અથવા હરેકનું પ્રિય કરવું એ સર્વનાં કામ અનેક રીતિનાં જૂદાં જૂદાં છે માટે તેમનું ન્યૂનાધિકપણું છે એમ દેખાય છે. કેટલાંક કાર્યમાં દાન કરતાં સત્યતા અધિક દેખાય છે કેટલાંક કામમાં સત્ય વાક્ય કરતાં દાન પણ અધિક છે એમ દેખાય છે. તેમજ હે મહીપતિ ! પ્રિય વચન બોલવાથી અહિંસા અધિક જણાય છે અને તે કરતાં પણ સર્વનું પ્રિય કરવું એ તો અત્યંતજ અધિક છે. હે રાજન ! એ પ્રમાણે દાન, સત્યતા, અહિંસા અને પ્રિય વચન બોલવું અથવા કોઈનું પ્રિય કરવું એમનું ન્યૂનાધિકપણું કાર્યના ન્યૂનાધિકપણથી જણાય છે એમ હું માનું છું. હવે તમારા મનમાં જે પ્રશ્ન કરવા મરજી હોય તે કહો તેનો હું ઉત્તર આપીશ. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, હે સર્પ ! મૃત્યુ પામેલા જીવને સ્વર્ગ મતિ, કર્મનાં ફળ અને અનેક પ્રકારના વિષયોની પ્રાપ્તિ કેમ મનાય ? સર્પે કહ્યું કે, હે યુધિષ્ઠિર રાજન ! જીવને પોતાના કર્મે કરી વધુ પ્રકારની મતિ થાય છે તે એ કે મનુષ્ય જન્મ, સ્વર્ગમાં નિવાસ અને પશુ પક્ષીનો જન્મ. હે પાર્થ ! દાન આપવા આદિ સત્કર્મમાં આશ્વર્ય વમરનો પુરૂષ, હિંસા ન કરવી એજ જેમાં મુખ્ય છે એવાં શુભ કર્મોએ કરી સ્વર્ગ પ્રત્યે જાય છે, તેથી વિપરીત કર્મોએ કરી મનુષ્ય દેહથી છુટીને પશુ પક્ષીના જન્મને પામે છે. પક્ષીનાજ જન્મથી છુટેલો જીવ મનુષ્ય જન્મને પણ પામે છે અને ગાયો તથા અશ્વાદિના જન્મને વિષે વર્તમાન જીવને દેવતાપણી પણ પ્રાપ્તિ થાય છે. હે રાજન ! જીવ પોતાના કર્મના યોગથી એ પ્રમાણે મતિને પામે છે, માટે જાની પુરૂષ પોતાના આત્માને પરબ્રહ્મને વિષે એકતારૂપે જૂવે છે. ને જે જીવ તેમ નથી જોતો, તે વારંવાર જન્મને પામે છે અને પોતાને સુખ પ્રાપ્ત થવા સાડ અનેક કર્મે કરી તેના ફળને પામે છે. હે પાર્થ ! હરેક કર્મ નિષ્કામતાથી કરનાર જીવ પોતાનું ચિત્ત શુદ્ધ હોવાથી સકામ કર્મ કરનાર જીવને અનેક મતિ પ્રાપ્ત થાય છે ને જીએ છે. યુધિષ્ઠિર બોલ્યા કે, હે સર્પ ! જેનું સ્વરૂપ આવું છે એમ કહી શકાતું નથી એવો આત્મા શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, તથા ગંધ એ પાંચ વિષયોને ગ્રહણ કરે છે, પણ તેનું અધિગ્ધાન શું ? તું વિષયોને સર્વેવ ગ્રહણ કરતો કેમ નથી ? હે મોટી મતિવાળા ! તું એ મારા સર્વ પ્રશ્નોનો ઉત્તર કહે. સર્પ બોલ્યો કે, હે મોટા આયુષ્યવાન ! આત્મારૂપ પદાર્થ સ્થૂળ તથા સૂક્ષ્મ શરીરની ઉપાધિરૂપ અવલંબનથી શુદ્ધ્યાદિ યુક્ત થઈને, યથાયોગ્ય સર્વ વિષયરૂપ ભોગને ભોગવે છે. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! જીવાત્માના દેહને વિષે જે ઈન્દ્રિયો છે, તે કહું તે સાંભળો-રૂપાદિ વિષયરૂપ જે શુદ્ધિની પ્રતિ એનું નામ જ્ઞાન, વિષયોના કર્તાપણુદિથી જાણવું એનું નામ વિજ્ઞાન, એટલે શુદ્ધિ અને બહારની ઈન્દ્રિયોથી વિષયોને ગ્રહણ કરનાર જે અંતઃકરણ તેનું નામ મન, એ વધુ ઈન્દ્રિય જીવાત્માની દેહને વિષે રહી છે. હે યુધિષ્ઠિર ઈન્દ્રિયોના દ્વારથી નીકળેલા જીવ ઇન્દ્રિયરૂપ સ્થાનને રહેલા મને કરીને કમથી સર્વ વિષયોને પામે છે. હે મનુષ્યમાં સિદ્ધરૂપ ! તે મન શુદ્ધિએ કરી વિષય ગ્રહણ કરવામાં આપારવાન થાય છે, માટે સર્વેવ સર્વ વિષયોને ગ્રહણ કરતું નથી. હે પુરૂષમાં સિદ્ધરૂપ, બ્રહ્મટિના અંતરને વિષે રહેલો આત્મા, અનેક પ્રકારના વિષયોને વિષે ઉત્તમ તથા અવમ એવી શુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરે છે. હે રાજાઓમાં સિદ્ધરૂપ યુધિષ્ઠિર ! ગોમી

પુરૂષો શ્રેષ્ઠ શુદ્ધિએ કરી શુદ્ધિ અને અશુદ્ધિના સાક્ષી સ્વચ્છતા જ્ઞાનને જાણે છે, માટે એજ વિધિ આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરનાર છે. યુધિષ્ઠિરે પુછ્યું કે હે સર્પ ! મન અને શુદ્ધિનું પરમ લક્ષણ કહે; જેથી અધ્યાત્મ જ્ઞાન જાણનાર પુરૂષને જે જાણવાનું, તે જાણાય. સર્પે કહ્યું કે, હે રાજન ! શુદ્ધિ આત્માની સાથે અત્યંત તાદાત્મ્યજ્ઞાને પામેલી છે, જે પરિજ્ઞામાદિથી જાણાય છે. વળી તે શુદ્ધિ આત્માના આશ્રયવાળી અને તેને ઇચ્છનારી છે. એમ જાણવું. કાર્યને વિષે શુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે, મનનો ઉત્પન્ન થયેલુંજ હોય છે; કેમકે શુદ્ધિના ગુણે કરી મન પણ તેવાજ ગુણવાળું થાય છે. હે રાજન ! એ પ્રમાણે શુદ્ધિ અને મનનો જે અંતર તે મેં તમને કહ્યો, જેથી તમે મારા કહેવા પ્રમાણે જ્ઞાનવાન થયા; પણ તમારા અંતઃકરણથી કેવી રીતે તેઓનો અંતર જાણો છો ! યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે હે શુદ્ધિમાનોમા શ્રેષ્ઠ ! તારી શુદ્ધિ ઘણી શ્રેષ્ઠ છે, જે જાણવા યોગ્ય, તે તો તું જાણે છે, ને મને કેમ પૂછે છે ? સ્વર્ગમાં રહેલા, અદ્વિતીય કર્મવાળા અને સર્વજ્ઞ તને મોઢ કેમ પ્રાપ્ત થયો ? એ મને મોટો સંશય રહે છે. સર્પે કહ્યું કે હે યુધિષ્ઠિર ! સુશુદ્ધિમાન અને સમુદ્ધિમાન યોગથી સુખમાં વર્તનાર પુરૂષ મોઢ પામે છે એવી મારી મતિ છે; માટે હે યુધિષ્ઠિર ! ઐશ્વર્યતાના મોઢથી મદ યુક્ત હું સ્વર્ગથી અહીં પડ્યો. ત્યાર પછી મેં ઐશ્વર્યતાના મદથી મુખ અને દયાદિ ગુણ નાશ પામે છે એમ જાણ્યું, જેથી તમને જોય ક્યો. હે પરમ તપસ્વિ મહારાજ યુધિષ્ઠિર ! તમે મારી સાથે જાપણ કરીને, મને જાપથી મુક્ત કર્યો એ માફ મોટું કર્મ કર્યું. હે રાજન ! પૂર્વે ઐશ્વર્યતાના મદથી મર્વ યુક્ત હું દિવ્ય વિમાનમાં બેસીને સ્વર્ગમાં ફરતો હતો, ત્યારે બીજાં કંઈ પણ ચિંતન કરતો નહીં હતો, બ્રહ્મર્ષિઓ, દેવતાઓ, મંધર્વો, યક્ષો, રાક્ષસો તથા સર્પાદિ ત્રણ લોકમાં રહેનારા સર્વ મને કર આપતા હતા. હે પૃથ્વીના પતિ રાજન ! હું મારી દષ્ટિથી જે પ્રાણિને જોતો હતો તેનાં તેજને તત્કાળ કંઈ કરતો હતો કેમકે એવું મારી દષ્ટિનું ગુણ હતું. તેવામાં કોઈ કંઈક સરસ મેં એક હબ્બર બા-લજ્ઞાની પાસે પાલખી ઉપડાવી તેથી હું સમુદ્ધિથી બ્રટ થયો અને તે વેળા અમરત્ય મુનિને સર્પ જલદી ચાલો જલદી ચાલો એમ કહીને પગે કરી સ્પર્શ કર્યો. તેથી તેણે કોષ પામીને તું સર્પ થા એમ મને કહ્યું. ત્યારે હું સ્વર્ગથી પડવા લાગ્યો. તે વખત મેં હું સર્પ થઈ એમ જાણીને અમરત્યને પ્રાર્થના કરી કહ્યું કે હે ઋષિ ! પ્રમાદથી મૂઢ થયેલા મને તમે જાપ આપ્યો, પણ મારો અપરાધ ક્ષમા કરી તેનો અંત આવે એવો અનુમદ કરો. હે રાજન ! એવાં મારાં વચન સાંભળીને તેણે મને કહ્યું કે હે રાજન ! તું અભિમાનથી કરેલાં ભયંકર પાપનું ફળ બોમરી લઈશ, ત્યારે ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર તને મારા આપેલા જાપથી મુકાવશે અને ત્યાર કેડે કલ્યાણને પામીશ. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે અમરત્યનાં વચન સાંભળી તથા તેના તપનું ગુણ જોઈને પરમ વિરમય યુક્ત થયેલો હું આ અવસ્થા પામીને અહીં પ્રાપ્ત થયો. હે રાજન ! જે પુરૂષમાં બ્રહ્મને જોળખવાના સત્યતા, દયા, તપ, જ્ઞાન અહિંસા તથા ધર્માચરણરૂપ લક્ષણ સદૈવ હોય, તેનેજ બ્રાહ્મણ જાણવો, પણ કેવળ જાતિ તથા કુળથી જાણવો નહીં. હે ભારત ! આ તમારો મહા ગુણવાન ભાઈ બીમસેન રિષ્ટથી મુકાયો, તમારું કલ્યાણ થાઓ, હું હવે સ્વર્ગ પ્રત્યે જઈશ. પૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે નહુપ રાગ કહી સર્પના દેહને મૂકી દિવ્ય દેહને પામીને, સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયો. ત્યાર પછી ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિર રાજ પદ બીમસેનને

મળીને શોભે, તેમ શોભતા હતા. પછી અર્જુન પોતાને વનમાં થયેલાં સર્વ વ્રતાંત કહીને શ્રીકૃષ્ણને પૂછ્યું કે—હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમારાં બેન સભદ્રા તથા તેનો પુત્ર અભીમન્યુ શું કુશળ છે ? હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે અર્જુનનાં વાક્ય સાંભળીને શ્રીકૃષ્ણે તેનું વખાણ કરી કહ્યું કે—હે પાર્થ ! સર્વ કુશળ છે. હે રાજન ! એ પ્રમાણે અર્જુનને કહીને મધ્ય નામના દેવને નાશ કરનાર શ્રીકૃષ્ણે યુધિષ્ઠિર રાજને વખાણ કરતાં કહ્યું કે—હે પાંડવ ! યુધિષ્ઠિર રાજ, રાજ્યના લાભ કરતાં ધર્મનું સેવન કરવું એ ઉત્તમ છે; માટે તેને વારને તપ કરવું એમ ભુદિમાન પુરૂષોએ કહ્યું છે વાસ્તે તમે સત્યના અને આર્જવથી ધર્મનું સેવન કરો છો તેથી આ લોક તથા પરલોકને છુટ્યા છે. પૂર્વે યતનું સેવન કરનારા તમે ધનુર્વેદ ભણવાથી તેને સારી રીતે પામીને, ક્ષત્રિયના ધર્મ કરી દ્રવ્ય મેળવી ધણા યજ્ઞ કર્યા છે. હે મનુષ્યના રાજ યુધિષ્ઠિર ! તમને સંસાર ધર્મને વિષે કંઈ પ્રીતિ નથી તમે કાંઈ તરેહની કામનાથી કંઈ પણ કરતા નથી અને દ્રવ્યાદિના લોભથી પોતાના ધર્મનો પણ ત્યાગ કરતા નથી માટે એ કારણથીજ તમારું ધર્મરાજ નામ છે. તમને રાજ્ય દ્રવ્ય, તથા અનેક તરેહનાં સુખ પ્રાપ્ત થયાં હતાં, તો પણ દાન આપવામાં, સત્ય બાળણ કરવામાં અને શ્રદ્ધા, સત્યગુણયુક્ત ભુદિ, ક્ષમા તથા ધીરજ રાખવામાં પણ અત્યંત પ્રીતિ સદૈવ હતી, હે પાંડવ ! ન્યારે કૌરવોની સભાને વિષે પ્રાપ્ત થયેલા કુદ તથા જાંજળ દેશમાં રહેનારા મનુષ્યોના સમૂહે પરવશ થએલી દ્રૌપદીને જોઈ, ત્યારે ધર્મ તથા વ્યવહાર વૃત્તિ નાશ પામી ગયાં હતાં તે અધર્મને તમારા વિના બીજો કોણ સહન કરી શકે ? હે રાજન ! સર્વ સમૃદ્ધિની કામનાવાળા તમે અવશ્ય થોડા કાળમાં સારી રીતે પ્રજનનું પાલન કરશો; કેમકે ન્યારે તમારી વનમાં રહેવાની પ્રતિજ્ઞા પૂરી થશે, ત્યારે અમે સૌ કૌરવોને નાશ કરવાનો યત્ન કરીશું ! હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરને કહીને શ્રીકૃષ્ણે ધૌમ્યાચાર્ય, યુધિષ્ઠિર, બીમસેન, નકુળ, સહદેવ, તથા દ્રૌપદીને કહ્યું કે, તમને તમારા પુણ્યે કરી ઇન્દ્ર પાસેથી મેળવ્યાં છે અત્ત્ર જોણે એવા અને હર્ષયુક્ત અર્જુન પ્રાપ્ત થયો એ ધણું સારું થયું. હે રાજન ! એ પ્રમાણે સર્વને કહીને દશાહકુળમાં સિંહરૂપ, તે કુળના પોષણ કરનાર અને પોતાના સંમંધિ પાંડવો સહિત ખેડેલા શ્રીકૃષ્ણે એકલી દ્રૌપદીને કહ્યું કે હે દ્રૌપદિ ! અર્જુનને મળેલાં તમે પોતાના સર્વ પતિઓ સહિત થયાં એ ધણું ઉત્તમ થયું. હે યાદવસેનિ ! ધનુર્વેદમાં પ્રીતિ રાખનારાઓમાં મુખ્ય અને મુદત્ શીળવાળા તમારા પ્રતિવિંધ્યાદિ બાળક પુત્રો, સુતપુરૂષોના આચરણ પ્રમાણે સદૈવ પોતાના મંધિઓ સહિત ફરે છે. હે દ્રૌપદિ ! તમારા પિતા તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્નાદિ બાધઓએ અમે તમને રાજ્ય તથા જથ્થા આપ્યું એમ કહ્યું છે જેને એવા તમારા તે પુત્રો, દુપદ તથા પોતાના મામાઓના ગૃહનેવિષે પ્રીતિને પામ્યા નહીં ધનુર્વેદમાં પ્રીતિ રાખનારાઓમાં મુખ્ય તેઓ ત્યાંથી મોટી કુશળતાથી આનંદ દેશ પ્રત્યે યાદવોની પુરી દારકમાં આવી રહ્યા છે પણ કોઈ મોટાધવાળાઓની સ્પર્ધા કરતા નથી. હે કૃષ્ણ ! જેમ તમે તથા મેઘ કુંતી તેમને વિષે વર્તો, તેમ છે. વળી રૂક્મણીનો પુત્ર ! પ્રહુઅ, જેમ અનિરૂદ્ધ, અભિમન્યુ, સુનીથ તથા બાનુને અત્ત્રવિદ્યા શિખવે છે અને તેમને તેનામાં પ્રીતિ છે. તેમ તમારા પુત્રોને પણ અત્ત્રવિદ્યા શિખવે છે અને તેઓને તેનામાં પ્રીતિ છે. વળી મદા, તલવાર તથા હથોડી કરવાની, ચરવીરનાં અત્ત્રો, સર્વ ષટ્શસ્ત્ર તથા રથ અને અત્ત્રાદિ વાહન ઉપર બેસવાની વિદ્યા શિખનાર તથા બાહ્યાવસ્થાવાન અભિમન્યુ આલસ્યને ત્યાગ કરીને, તમારા

પુત્રોને તથા અભિમન્યુને પદચાત્ર અને ચંદ્રવિદ્યા વિધિ યુક્ત સિખ્મવીને તેમનું પરાક્રમ જોષ અત્યંત સંતોષ પામે છે. હે યાજ્ઞસેનિ ! તમારા સર્વ પુત્રો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ક્રીડા કરવા સાડા જ્યાં જાય છે ત્યાં તેમની વાંસે રથો તથા દસ્તિઆદિ વાહનોને લઇને ચાકરો જાય છે. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે દ્રૌપદીને ક્રીડાને શ્રીકૃષ્ણે યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે હે રાજન ! દશાર્હ, કૃદર તથા અંધકકુળના આ યોદ્ધાઓ, તમારી આજ્ઞાનું પાલન કરતાં તમારી મરજી પ્રમાણે જ્યાં ઇચ્છો ત્યાં જઈ ઉભા રહો. જળદેવજી જેના નિર્ણય છે એવા મથુરા દેશના યોદ્ધાઓની ચતુર્મુખી સેના કવચો તથા અસ્ત્રો ધારણ કરીને તમારે માટે ધનુષ્યના ટંકારવ કરવાથી વાયુને ઉત્પન્ન કરો ! હે પાંડવ ! તેઓ, પાપકર્મ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ મૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનને તેના ભાઈઓ તથા સ્નેહિત્રો સહિત, નરકાસુર અને શ્યાવ રાજના મૃત્યુરૂપી માર્ગ પ્રત્યે જવા રવાને કરો. હે નરેન્દ્ર ! તમે કોરવોની સભામાં જેવી રીતે પ્રતિજ્ઞા કરી છે; તેવી રીતે તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે દમણમાં રહો; અને ત્યાર પછી દસ્તિના પુરની પ્રજા, દશાર્હકુળના યોદ્ધાઓએ નાશ કર્યા હોય શુનુ જેના એવા એવા તમારા રાજ્યની ઇચ્છા કરો ! હે રાજન ! દમણમાં પાપ તથા ક્રોધ વમરના તમે જ્યાં ઇચ્છતા હો, ત્યાં વિહાર કરો ત્યાર પછી શોક વમરના થઈને જમત્માં પ્રસિદ્ધ એવા દેશ સહિત દસ્તિના પુરના રાજ્યને પામશો ! હે પરિક્ષિતના પુત્ર ! એ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણે મથુરાપોતાનો મત જણાવ્યો તે સાંભળી, તેની સામું જોષ, વખાણ કરી, હાથ જોડીને યુધિષ્ઠિર રાજ્યએ કહ્યું કે હે કેશવ ! પાંડવોને શરણ રહેવા યોગ્ય અને તેમના મતિરૂપ તમેજી છો એમાં સંશય નથી માટે સમય આવે ત્યારે દમણમાં કહેવા પ્રમાણે તમે કર્મ અવસ્થા કહેશો એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. હે શ્રીકૃષ્ણ ! મેં જેવી રીતે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે, તેવી રીતે મનુષ્ય વમરના વનમાં ફરતાં અમને બાર વર્ષનો કાળ વ્યતિત થયો છે બાકી એક વર્ષ છૂપી રીતે રહેવું છે તે પૂરો થયા બાદ અમે તમારેજ વશ છીએ. હે કેશવ ! અમારી ભુદિ તમારે સેવન કરો, સત્યપણને વિશે રહેલા અમ ૩૫ પાંડવોને દાન, ધર્મ, પ્રજા સ્ત્રિઓ તથા ભાઈઓ સહિત, તમેજી શરણસ્થાન છો. વૈશંપાયન કહે છે હે બારત ! એ પ્રમાણે ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર તથા શ્રીકૃષ્ણ પરસ્પર વાતો કરતા હતા, એવામાં તપશ્વર્માએ કરી વૃદ્ધ, હજારો વર્ષની આવરદા બ્યતિત થઈ હતી જેને એવા, ધર્માત્મા, મોટા તપસ્વી, જેના દેહને જરા અવસ્થાનાં કંઈ પણ લક્ષણ નહીં હતાં એવા, મૃત્યુના ભયવમરના, ૩૫ તથા ઉદારતા યુજ્યુયુક્ત અને પચ્ચીસ વર્ષના પુરૂષ સરખા સ્વરૂપવાળા માર્કંડેય ઋષિ કાશ્યપ વનમાં પાંડવોની પાસે આવ્યા. તેને જોઈને સર્વ બાહ્યણો તથા પાંડવો સહિત શ્રીકૃષ્ણ તેનો પૂજાદિ સત્કાર કર્યો. પછી પૂજાદિ સત્કાર થયો હતો જેને એવા માર્કંડેય ઋષિને બાહ્યણો તથા પાંડવોના મતથી શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે હે ઋષિ ! આ પાંડવો, અહીં આવેલા બાહ્યણો, દ્રૌપદી, સત્યભામા તથા હું તમારાં વચન સાંભળવા ઇચ્છીએ છીએ માટે રાજ્યએ, સ્ત્રિઓ તથા ઋષિઓનાં વૃત્તાંતોની કથા અને સનાતન ધર્મ અમને વિસ્તારથી કહો. વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન ! એ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણે પૂછ્યું અને સર્વ બેઠા હતા, તેવામાં પાંડવોને જેવાની ઇચ્છાથી નારદજી પણ ત્યાં આવ્યા. તેને જોઈને પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ મોટા મનસ્વી પાંડવોએ તેની પાછ તથા અર્ધ્વાદિથી વિધિયુક્ત પૂજા કરી, પછી નારદજીએ ત્યાં સર્વ બેઠેલાઓને કથા સાંભળવામાં એકમત મિત્તવાન થયા છે એમ જણીને કથા કરવા તૈયાર થયેલો માર્કંડેય ઋષિના વખાણ કર્યા તે સ-

મય કાળ જ્ઞાની સનાતન શ્રીકૃષ્ણે દસીને માઈડેય ઋષિને કહ્યું કે, ઋષિ ! તમારે પાંડવોને જે કહેવું હોય તે કહો. હે ભારત ! એ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળીને મોટા તપસ્વિ તે ઋષિ બોલ્યા કે—તમે સર્વ કથા સાંભળવા સાર મોટા અવકાશ છે, જેથી શ્રેષ્ઠ ધણી કથા થઈ શકે. હે ભારત ! એ પ્રમાણે માઈડેયનાં વચન સાંભળીને બ્રાહ્મણ સહિત પાંડવોએ મધ્યાન્હ કાળના સૂર્ય સરખા પ્રકાશમાન તે ઋષિને જોઈ કથા સાંભળવા સાર વખત નીચ્યો. ત્યાર પછી કથા કહેવા તૈયાર થયેલા માઈડેયને જોઈને કુરુરાજ યુધિષ્ઠિરે કથા શરૂ થવા માટે તેને કહ્યું કે, હે માઈડેય ! તમે, દેવતાઓ, દૈત્યો, મહાત્મા ઋષિઓ તથા સર્વ રાજઋષિઓનાં ચરિત્ર જાણનાર અને સર્વના પુરાતન છો. વળી તમે સેવવા તથા ઉપાસના કરવા લાયક અને અમને ઘણા કાળથી જેને જોવાની ઇચ્છા છે એવા છો, અમને જોવાની ઇચ્છાવાળા દેવકીના પુત્ર આ શ્રીકૃષ્ણ પણ અહીં આવેલા છે, તેથી અમે ઘણા આનંદ પામ્યા છીએ. હે ઋષિ ! સુખથી બ્રહ્મ થયેલા મારા આત્માને તથા દુષ્ટ મતિવાળા ધૃતરાષ્ટ્રના સર્વ પુત્ર કૌરવો મોટાપ પામે છે તેને જોઈને, મારી શુદ્ધિ સંકા યુક્ત છે કે, શુભ તથા અશુભ કર્મનો કરનાર પુત્ર તેના ફળને કેમ જામવે છે ? અને ઇશ્વરને કર્યાપણું કેમ છે ? હે બ્રહ્મચારીમાં શ્રેષ્ઠ ! મનુષ્યને સુખ તથા દુઃખની પ્રાપ્તિ સ્વભાવથી કે કર્મથી છે ? જે દેહે કરી કર્મ કર્યા હોય, તેજ દેહને વિષે તેનું ફળ મળે છે કે બીજા દેહને વિષે મળે છે ? દેહ ધારી જીવ પોતાના દેહનો ત્યાગ કરીને શુભ તથા અશુભ કર્મના ફળને પરલોકને વિષે અને આ લોકને વિષે કેમ પ્રાપ્ત થાય છે ? વળી મૃત્યુ પામેલા જીવનાં આ લોકનાં ફળ આપે એવાં તથા પરલોકના સુખરૂપ ફળ આપે એવાં કર્મ ક્યાં રહે છે ? માટે તે મને કહો. માઈડેય કહે છે—હે બ્રાહ્મણ પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર રાજન ! તમે જેવી રીતે મને પ્રશ્ન પૂછ્યો, તેવી રીતે જાણવા યોગ્ય તે જાણો છો પણ કેવળ લોકોને માટે જ પૂછો છો વાસ્તે હું તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર જેવી રીતે જીવ આ લોકને વિષે તથા પરલોકને વિષે સુખ અને દુઃખને પામે છે, તે કહું તે તમે એક મનથી શ્રવણ કરો. સર્વથી પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલા પ્રજાપતિ બ્રહ્માએ જીવોને માટે ધર્મનાં કાર્યથી જેની પ્રાપ્તિ થાય એવાં, નિર્ભજ અને શુદ્ધ એવાં શરીર ઉત્પન્ન કર્યાં. તે વેળાના મનુષ્યો હરેક ઇચ્છા નિષ્ફળ જતી ન હતી જેની એવા, મુંદર વનવાળા, સલવાદી, પોતાના સ્વરૂપને બ્રહ્મરૂપ જાણનાર તથા પુણ્ય કરનારા હતા. વળી તેઓ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે દેવતાઓ સહિત આબ્રહ્મ તરફ મતિ કરતા હતા પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પાછા અહીં પૃથ્વી વિષે આવતા હતા અને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે મૃત્યુ પણ પ્રાપ્ત થતું હતું. વળી તે મનુષ્યો ઘોડા દુઃખવાળા, આશ્ચર્ય વરના, સિદ્ધ મત્સ્યવાળા, ઉપદ્રવ વરના, દેવતાઓ તથા મહાત્મા ઋષિઓના સમૂહને દષ્ટિથી જોનારા, સર્વ ધર્મને જાણનારા, શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા, અદેખાઈ વરના, હજારો વર્ષના આયુષ્યવાળા તથા હજારો પુત્રોવાળા હતા. ત્યાર પછી કાળાંતરે કરી પૃથ્વી ઉપર મતિ કરનારા ક્રમી, કોથી, કપટથી આજીવિકા ચત્રાવનાર, લોભી, મોહવાળા, અશુભ કર્મ કરવાથી પશુઓના જન્મને તથા નરકને પામનાર, પાપી, વિચિત્ર સંસારને વિષે વારંવાર દુઃખને પામનાર, પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે નહીં પામનાર, નિષ્ફળ સંકલ્પવાળા, ફોફટ શાંતિપણું અભિમાન રાખનારા. વિચાર શક્તિ વરના, સર્વથી બધ પામનાર, અનેક ઉપદ્રવવાળા, સર્વને હશેષ આપનારા, કરેલા અશુભ કર્મના ચિન્હવાળા, દુષ્ટકૃતિમાં ઉત્પન્ન થયેલા, ધણી

આધિવાળા, દુષ્ટ અંતઃકરણવાળા, સર્વને હેઠે પચ્છાની પ્રાપ્તિ કરનાર, અલ્પ આયુષ્યવાળા, પાપ કર્મમાં પ્રીતિમાન, કરેલાં દુષ્ટ કર્મનાં ભયંકર ફળ મેળવનારા પોતાને ઇચ્છિત પદાર્થો બીજાઓની પાસે માગનાર, નાસ્તિક અને બેદ પામી મરેલા ચિત્તવાળા મનુષ્યો હોય છે. હે કુંતી પુત્ર ! મૃત્યુ પામેલા જીવને તેના પોતાના કર્મના યોગ્યથીજ આ લોકને વિષે અનેક પ્રકારની મતિ પ્રાપ્ત થાય છે. હે રાજન ! બુદ્ધિમાન તથા અબુદ્ધિમાન જીવોના કર્મના બંધાર ક્યાં રહે છે તથા તે કર્મને જીવ ક્યાં રહી ભોગવે છે એ તમારે જાણવાનું છે; માટે સિદ્ધાંતથી હું કહું તે તમે સાંભળો—હે રાજન ! મનુષ્ય જ્યાં સુધી મોક્ષ ન થાય ત્યાં સુધી રહેનારા અને ઇશ્વરે ધર્મ તથા અધર્મના યોગથી સરજેલા ક્ષિંમ દેહે કરી શુભ અને અશુભ કર્મોનો મોટો સંગ્રહ કરે છે. વળી તે જીવ આયુષ્યને અંતે સ્થૂળ દેહનો ત્યાગ કરીને, પાછો તેજ વખત બીજા દેહને પામે છે. એક ક્ષણવાર પણ સંસાર વગર રહેતો નથી તેનાં કરેલાં કર્મ પણ પડછાયાની પેઠે તેની વાંસ જાય છે અને તે તેને કાળના યોગથી ફળે છે, તેથી સુખ અથવા દુઃખ ભોગવવા લાયક થાય છે. હે રાજન ! તે જીવ વમ રાજ્યએ પ્રાપ્ત કરેલાં શુભ અથવા કર્મના ફળને નિવૃત્ત કરવા સમર્થ થતો નથી એમ બુદ્ધિમાન પુરુષોને પોતાની યાદદિશ્તિથી જણાય છે. હે રાજન ! એ પ્રમાણે અજ્ઞાનિ જીવને સ્વર્ગ તથા નર્કની અધમ મતિ થાય છે તે મેં તમને કહી. હવે હું જ્ઞાની પુરુષોને જે ફરીથી આ સંસારમાં જન્મની પ્રાપ્તિ ન થાય એવી હિતમ મતિ કહું તે તમે સાંભળો—હે રાજન ! જે મનુષ્યો તપશ્ચર્યા કરે છે, સર્વ વેદને પરાયણ, સ્થિરવ્રતવાન, સત્યતાને પરાયણ, મુરુગી શુદ્ધ કરવામાં પ્રીતિમાન, સારા શીયળવાળા, યોગ માગનું સેવન કરવારૂપ ધર્મને પાળનારા, સહનશીળ, શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા, મુંદર નેજરિવ તથા ધણું કરીને શ્રેષ્ઠ લક્ષણવાળા હોય છે, તે પોતાની ઇદ્રિઓને જીતે છે તેથી ઇશ્વર સરખા મહત્ત્વસ્થપણથી રહે છે. પ્રારબ્ધ કર્મનું પ્રાપ્ત્ય હોવાથી અલ્પ રોગી થાય છે તોપણ ઇદ્રિઓ જીતવાથી તેના ત્રાસ વગરના હોય છે. વળી તેઓ પોતાની યાદ દિશ્તિએ કરી સ્વર્ગાદિ લોકથી પડતા, જન્મ લેતા અને વારંવાર મર્જામાં રહેતા પોતાના આત્માને તથા બીજાઓના આત્માને પણ જાણે છે. હે રાજન ! તે બૂત, બલિષ્ઠ તથા વર્તમાનને જાણવા યોગ્ય હોય છે બુદ્ધિ જેમની એવા મહાત્મા ઋષિઓ આ કર્મ બુદ્ધિને પામીને, પાછા દેવતાના લોક પ્રત્યે જાય છે તે એવી રીતે કે, કેટલાક દેવથી, અને કેટલાક હઠથી અને કેટલાક પોતાના કર્મથી મતિ પામે છે એમાં તમને એ ઉપરાંત બીજો વિચાર કરો માં હો. હે મોક્ષનાર પુરુષમાં શ્રેષ્ઠ બુધિહિર ! એ પ્રમાણે આત્મચાનિઓનું, સ્વતંત્રપણું કહ્યું. હવે આત્મચાન વગરના જીવોને ચાર પ્રકારનાં ફળ થાય છે તે કહું તે સાંભળો—હે બુધિહિર ! મનુષ્ય લોકમાં ધણું શ્રેષ્ઠ છે એમ સૌ માને છે, પણ કેટલાકને મનુષ્ય લોકમાં સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. તેને પરલોકમાં સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી, અને કેટલાકને પરલોકમાં સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તેને આ લોકમાં પ્રાપ્ત થતું નથી કેટલાકને આ લોકમાં અને પરલોકમાં પણ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તથા કેટલાકને આ લોકમાં અને પરલોકમાં પણ સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. હે સત્ત્વોને નાશ કરનાર ! જેની પાસે ધણું દ્રવ્ય હોય છે, તે પોતાના દેહને અનેક રીતીથી શોભાવી નિરંતર રમણ કરે છે અને પોતાના દેહના સુખમાજ આસક્ત હોય છે તેને આ લોકમાં સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે પરલોકમાં સુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી. અને જેઓ અજ્ઞાન મોગનું સેવન કરે છે તેમ કરનામાં નિષ્ણતાન હોય

છે, વેદાધ્યયન કરવામાં પ્રવર્તે હોય છે, અનેક યતો કરી પોતાના દેહને સુધારે છે, ઇન્દ્રિયોને જીતે છે તથા પ્રાણિઓના વધથી નિવૃત્ત પામેલા હોય છે તેને આલોકના સુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી, પરલોકના સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેઓ પ્રથમ ધર્મનાં કામ કરે છે, કાળ કરી ધર્મનું સેવન કરતાં મૃત્યુ પામે છે તથા સ્ત્રી પ્રાપ્ત થયા પછી યજ્ઞોએ કરી દેવતાઓનું યજ્ઞ કરે છે તેને આ લોક તથા પરલોકમાં સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે મૂઢ પુરુષો વિદ્યા સંપાદન નથી કરતા, તપશ્ચર્યા રહિત હોય છે, દાન આપવાથી વિમુખ્ત હોય છે તથા પુત્રો ઉત્પન્ન કરવામાં યત્નવાન હોય છે, તેઓને આલોકના તથા પરલોકના સુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી. હે રાજન ! તમે સર્વ લાઘવો દેવતાઓનાં કામ સિદ્ધ કરવા સારૂ પરલોકથી આ પૃથ્વીને વિષે અવતર્યા છો, જેઓ અત્યંત વીર્યવાન, પરાક્રમી, દૃઢ અંગવાળા અને વિદ્યા-બ્યાસ કરેલા છે. હે બુદ્ધિમાન મહા ધરવીર ! સ્વધર્મનું પાલન કરવામાં, ઇન્દ્રિયો જીતવામાં, આચાર પાળવામાં તથા યથેચ્છ વિહાર કરવામાં રહ્યા છે સ્વભાવ જેમના એવા તમે સર્વ, વિધિપૂર્વક દેવતાઓ, ઋષિઓ અને પિતૃઓને તૃપ્ત કરીને, શુભ કર્મે કરી, પુણ્ય કર્મ કરનારાઓને જે ઉદ્દૃષ્ટ સ્વર્ગ લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેને પામશો. હે કુરુક્ષેત્રમાં યોદ્ધા ! આ તમારા આત્માને અંતે સુખની પ્રાપ્તિ કરે એવો હમણું કલેશ પ્રાપ્ત થયો છે તે જોમને, તમે કશી શંકા કરશો નહીં.

स्वर्गं परं पुण्यकृतो निवासं क्रमेण संप्राप्त्यथ कर्मभिः स्वैः

मा भूद्विशंका तव कौरवेंद्र दृष्ट्वात्म तमनल्लेशमिमं सुखार्हं ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि मार्कण्डेयसप्तमस्यापर्वणि गुर्जरभाषायां
त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

અધ્યાય ૧૮૪ ભો. બ્રાહ્મણનું આહ્વાત્મ્ય.

વૈંષંપાયન ઉવાચ—માર્કંડેયં મહાત્માનમૂચુઃ પાંડુસુતસ્તદા

માહાત્મ્યં દ્વિજમુરુયાનાં ધ્રોતુ મિચ્છામઃ કથ્યતાં ॥

વૈંષંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! પાંડુ રાજાના પુત્ર પાંડવોએ મહાત્મા માર્કંડેય ઋષિને કહ્યું કે, અમે બ્રાહ્મણોમાં મુખ્ય બ્રાહ્મણનું મહાત્મ સાબળવા પ્રતિષ્ઠાએ છીએ; તે તમે અમને કહો. હે રાજન ! એ પ્રમાણે પાંડવોએ પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો જેને એવા મહા તપસ્વી, મોટા તેજસ્વી, સર્વ શાસ્ત્રમાં પ્રવીણ અને મહા સમર્થ માર્કંડેય ઋષિએ કહ્યું કે, હે પાંડવ ! પૂર્વે શત્રુઓના પુરને નાશ કરનાર, રૂપવાન અને દૈદ્યના કુળને ત્રહ્નિ કરનાર કુમાર રાજાએ, મૃગયા કરવા સારૂ વાસ નથા જતાઓ ધણું હતો જેમાં એવા વનને વિષે દરતા પોતાની સાનિધ્ય મૃગયર્મ ઓઢેલા કોઈ મુનિને જોઈ આ મૃગ છે એમ માનીને, તેનો નાશ કર્યો. તે રાજા મૃગના બરોંસાથી મેં બ્રાહ્મણને નાશ કર્યો એમ જાણી, પશ્ચા-ત્તાપ દોવાથી ચેતન રહિત થઈને, પૃથ્વીને વિષે પ્રસિદ્ધ એવા દૈદ્ય કુળના રાજાઓની પાસે મથો અને તેણે તેમને પોતાનું વન વિષેનું સર્વ વૃત્તાંત તથા મૃગના બરોંસાથી રૂળ મૂળનું ભાજન કરનાર બ્રાહ્મણને નાશ કર્યો તે સર્વ યથાર્થ કહી સંબોધાવ્યું. હે રાજન ! દૈદ્ય

કુળના રાજાઓ તે કુમાર રાજાનાં વચન સાંભળી તેના મુખની કાંતિ નાશ પામી ગઇ હતી તે જોઇ, દીનતાયુક્ત મનવાળા થઇ, અરે નાશ પામેલા એ બ્રાહ્મણ કેના પુત્ર હતો, એમ માની તેની શોધ કરવા સારૂ વનમાં ફરવા લાગ્યા. મોટા વનમાં ફરતા ફરતા આરિ-ષ્ટનેભિ તથા તાક્ષ્ય નામના કસ્યપના આશ્રમને જોઇ ત્યાં જઇને, તે મુનિને નમસ્કાર કરી ઉભા. તે વેળા કસ્યપ મુનિએ તે રાજાઓની પૂજા કરવા માડી ત્યારે તે રાજાઓએ મહા-ત્મા તે મુનિને કહ્યું કે હે મુનિ ! અમે તમારાથી પૂજારૂપ સન્માન પામવા લાયક નથી. કેમકે અમે બ્રાહ્મણનો નાશ કર્યો છે, માટે અમારાં કર્મના દોષયુક્ત છીએ. હે રાજન ! એ પ્રમાણે દૈત્યકુળના રાજાઓનાં વચન સાંભળીને કસ્યપ બોલ્યા કે, હે રાજાઓ ! તમે બ્રાહ્મ-ણનો કેમ નાશ કર્યો તે કહો, અને તે ક્યાં પડ્યો છે ? તે અને તમે મારી સાથે આવી દેખાડો. પછી મારા તપના બળને જુઓ. હે રાજન ! એવાં તાક્ષ્ય મુનિનાં વચન સાંભળીને સર્વ રાજાઓ તેને યથાર્થ વૃત્તાંત કહી સાથે લઇ, ન્યાં મૃત્યુ પામેલા તે પડ્યો હતો ત્યાં ગયા પણ બ્રાહ્મણના દેહને ત્યાં જોયો નહીં તેથી મોટા આશ્ચર્યયુક્ત થઇ લજ્જા પામીને ચોમેર શોધવા તે લાગ્યા. વેળા તાક્ષ્ય મુનિએ તે રાજાઓને કહ્યું કે-હે રાજાઓ ! તમે જે બ્રાહ્મણનો નાશ કર્યો હતો, તે આજ કે ? એ તો તપશ્ચર્યાના બળયુક્ત મારો પુત્ર છે. હે ભારત ! એ પ્રમાણે તાક્ષ્ય મુનિનાં વચન સાંભળી તથા જીવતા થઇ ઉઠેલા તે બ્રાહ્મણને જોઇ પરમ વિરમય પામીને, આ મોટું આશ્ચર્ય, એમ કહેતાં તે રાજાઓએ તાક્ષ્યને પૂછ્યું કે હે મુનિ ! આ મૃત્યુ પામ્યો હતો તે પાછો જીવતો કેમ થયો ? એના તપનું એવું શું બળ છે ? જેથી જીવતો થયો એ અમારે સાંભળવા યોગ્ય હોય તો અમે સાંભળવા ઇચ્છીએ છીએ. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે દૈત્ય રાજાઓનાં વચન સાંભળીને તાક્ષ્ય મુનિએ કહ્યું કે, હે રા-જાઓ ! બ્રાહ્મણ એવા અમોને મૃત્યુ પરાલભ્ય કરવા સમર્થ થતો નથી. તેનું યુક્તિરૂપી છે સંગ્રામ જેમાં એનું કારણ સંદોષથી હું કહું તે સાંભળો. હે રાજાઓ ! અમે બ્રાહ્મણો કેવળ સત્યતાને વિષેજ મન રાખીએ છીએ, અસત્યતાને વિષે મન રાખતા નથી અને ચો-તાના સ્વધર્મનું સેવન કરીએ છીએ, માટે અમને મૃત્યુનો ભય છે નહીં. વળી અમે બ્રાહ્મ-ણોનું કુશળપાત્રું કહીએ છીએ એટલે તેમની સ્તુતિ કરીએ છીએ પણ કુટ કર્મ કરતા નથી એટલે નિંદા કરતા નથી માટે અમને મૃત્યુનો ભય નથી. વળી અમે અતિથીનું અજ-પાનાદિથી સન્માન કરીએ છીએ, માટે અમને મૃત્યુનો ભય નથી. વળી અમે સાંતિ રાખ-નારા, શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા, પારકાએ કરેલા અપરાધને સહન કરવામાં સીધવાળા તીર્થ યાત્રા કરનાર, દાન આપવામાં પરાયણ તથા પવિત્ર દેશમાં રહેનાર છીએ, જેથી અમને મૃત્યુનો ભય નથી. વળી અમે અર્ધાંગ યોગનું સેવન કરનાર તેજસ્વી પુરૂષોને રહેવાના સ્થા-નને વિષે રહીએ છીએ તથા તેમનાં દર્શન કરીએ છીએ તેથી અમને મૃત્યુનો ભય નથી; અને તમે અમારો અપરાધ કર્યો છે તમોને વાક્યરૂપ શત્રુઓએ કરી નાશ કરવા સમર્થ છીએ, તો પણ ક્રોધ કરવો એ મોટું પાપનું મૂળ છે એમ જાણીને અમે તમારી ઉપર ક્રોધાવમાન થયા નથી. વાસ્તે તમે સર્વ તમારા દેશ પ્રત્યે જાઓ, આ કરેલા પાપથી કસો ભય રાખતો નહીં. હે ભારત ! એ પ્રમાણે તાક્ષ્યનાં વચન સાંભળીને તે રાજાઓ એમજ દો, એમ કહી બેનો પૂજાર્થી સત્કાર કરીને મોટા હર્ષથી પોતાના દેશ પ્રત્યે ગયા.

અવસ્થિત્વાતે તે સર્વે પ્રતિપૂજ્ય મહામુનિ
સ્વદેશમગમન્ હૃદ્ધા રાજાનો ભરતર્ચન ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि मार्कण्डेयसमस्यापर्वणि ब्राह्मणमात्मबकचन
गुर्जरभाषायां चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥

*****

અધ્યાય ૧૮૫ મો. બ્રાહ્મણ માહાત્મ્ય (ચાલુ).

માર્કણ્ડેય ઉવાચ—મૂય एव मातामायं ब्राह्मणानां निबोध मे
बन्धोनामे राजर्षिरभ्यमेधाय दीक्षितः ॥

માર્કંડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર રાજન ! વળી હું તમને બ્રાહ્મણોનાં મોટાં ભાગ્ય કહું તે સાંભળો. પૂર્વે વેન રાજના પુત્ર રાજઋષિ પૃથુએ આ લોકને વિષે યજ્ઞ કરવાની દીક્ષા મહણ કરી હતી ત્યારે અત્રિ નામના ઋષિ દ્રવ્યને માટે તેની પાસે ગયા હતા પણ તે દ્રવ્યનું સેવન કરવાથી તપશ્ચર્ચા ધર્મની હાનિ થાય છે એમ જાણીને તેને વિષે આસક્ત થયા ન હતા. એમ અમે સાંભળ્યું છે. હે રાજન ! કોઇ કાળે મહા તેજસ્વી અત્રિ ઋષિએ પોતાના મનમાં ચિન્તાર કરીને સંસારનો ત્યાગ કરી વનમાં જવું એ સાદું છે એમ જાણી પોતાની સ્ત્રીને તથા પોતાના પુત્રાને કહ્યું કે તમે વન પ્રત્યે જવામાં જમદગ્ની પ્રીતિ કરો જેથી આપણે ઉપદ્રવ વચરનાં મોક્ષરૂપ ફળને પામશું. હે રાજન ! એ પ્રમાણે અત્રિનાં વચન સાંભળીને તેની સ્ત્રીએ કહ્યું કે હે સ્વામિ ! તમે પૃથુ રાજ પાસે જઇ બધું દ્રવ્ય માગ્યો, જેથી તે તમને આપશે. પછી તેની પાસેથી દ્રવ્ય લઇ આવી પોતાના ચાકરને તથા પુત્રોને યથાયોગ્ય વહેંચી આપીને, પછી વનમાં જળે કારણ ધર્મના જાણનાર પુરૂષોએ દ્રવ્ય લાવી પોતાના પુત્રાદિને વહેંચી આપવું એમ કહ્યું છે. અત્રિઋષિ બોલ્યા કે હે ભાગ્યશાળી સ્ત્રી ! પૃથુરાજ ધર્મ, અથ તથા સસ પ્રતવાન છે, પણ તેના યજ્ઞને વિષે બ્રાહ્મણ તમારા દ્રેષી છે એમ મને મદાત્મા મૌતમ ઋષિએ કહ્યું છે. માટે હું તે જાણીને ત્યાં જઇ દ્રવ્ય લેવાનો ઉદ્દેશ કરવા ઇચ્છતો નથી કારણ હું જે શ્રેષ્ઠ વાક્ય બોલીશ, તેને નેઓ ઉલટાં કહેશે તેથી મારાં વાક્ય ફાકટ જશે એમ માનું છું. તોપણ હે મોટી બુદ્ધિવાળી ! મને તારાં વચન સારાં લાગે છે, માટે હું તે રાજના યજ્ઞને વિષે જઇશ; ને વેન રાજ મને ગાયો તથા બધું દ્રવ્ય આપશે. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે પોતાની સ્ત્રીને કહીને મદા તપસ્વી અત્રિઋષિ, પૃથુરાજના યજ્ઞ પ્રત્યે જવા પોતાને ધેરથી ઉતાવળથી રવાને થયા. પછી તે રાજના યજ્ઞમંડપને વિષે આવીને અત્રિઋષિએ, રાજથી પૂર્ણદિ સત્કાર પામી શ્રેષ્ઠ વાણિયો કહ્યું કે હે પુથુરાજન ! તમને ધન્ય છે, કે આ પૃથ્વીને વિષે પ્રથમ રાજ તમે છો અને મુનિઓના જણ તમારી સ્તુતિ કરે છે તમારા વચર બીજે કોઇ ધર્મનો જાણનાર નથી. હે ભારત ! એ પ્રમાણે અત્રિ ઋષિએ પૃથુરાજની સ્તુતિ કરતાં વાક્ય કહ્યાં તે સાંભળીને ક્રોધ પામેલા મહા તપસ્વી મૌતમઋષિ બોલ્યા કે હે અત્રિ ! તું ફરીથી એ પ્રમાણે બોલીશ માં, તને કંઇ બુદ્ધિ નથી, કેમકે આ યજ્ઞ મંડપને વિષે અમારાથી પ્રથમ સ્વર્ગમાં રહેનાર બ્રહ્મપતિરૂપ ઇંદ્ર વર્તમાન છે ! હે રાજન ! એવાં મૌતમનાં વચન સાંભળીને અત્રિ ઋષિએ કહ્યું કે હે

ગૌતમ ! જેમ ઇંદ્ર પ્રગ્નપતિ છે, તેમજ આ પૃથુરાગ્ન પણ પ્રગ્નપતિ છે પણ તને અજ્ઞાનથી મોહ પ્રાપ્ત થયો છે; કારણ તું અજ્ઞાનવાન છે ! ગૌતમ બોલ્યા કે હે અત્રિ ! આ મનુષ્યોની સભામાં રાજાનાં દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય એવી ઇચ્છાવાળો તું તેની સ્તુતિ કરે છે, તે હું જાણું છું પણ મોહ પામ્યો નથી; તુંજ અહીં મોહ પામ્યો છે તું ઉત્કૃષ્ટ ધર્મને જાણતો નથી ! દરેક વાતના પ્રયોજનને પણ જાણતો નથી ! માટે તું આગક સરખો તથા મૂઢ છે ! અરે ! તું વૃદ્ધ થા કારણથી થયો છે ! હે યુષ્કિર ! બ્રાહ્મણોની માનિધ્ય એ પ્રમાણે અત્રિ તથા ગૌતમ ઋષિ વાદ વિવાદ કરતા હતા તે વેદોને, યજ્ઞમાં વરૂણ થયેલા બ્રાહ્મણો બોલ્યા કે અરે ! આ બે બ્રાહ્મણ અહીં કેમ આવ્યા છે ! એ બેઉને પૃથુરાગ્નની યજ્ઞમંડાને વિષે કાણે પ્રવેશ કરાવ્યો છે ! અને એ બેઉ શા કારણ માટે મોટા સંઘર્ષો બોલે છે ! હે રાજન ! એ પ્રમાણે યજ્ઞ કરાવનાર બ્રાહ્મણોનાં વચન સાંભળીને; પરમ ધર્મ જાણનાર અને ધર્માત્મા ગૌતમ ઋષિ પોતાને તથા અત્રિને વાદવિવાદ કરવાનું કહેવા સારું સંભાપતિઓ કહેવા લાગ્યા કે, હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ! હે સંભાપતિઓ ! અમારે બેઉને જેનાથી વાદવિવાદ થાય છે, તેથી પરસ્પર અમારો પ્રશ્ન છે તે હું તમને કહું તે સાંભળો. આ અત્રિ ઋષિ વેનના પુત્ર પૃથુરાગ્નને વિધાતા કહે છે તે સાંભળીને મને મોટો સંઘર્ષ થાય છે. હે રાજન ! એ પ્રમાણે ગૌતમનાં વચન સાંભળીને સર્વ બ્રાહ્મણો, પોત પોતાનો સંઘર્ષ નિગ્રહ કરવા મારું ધર્મના જાણનાર સનત્કુમારની પામે દોડી જઈ પોતાના સંઘર્ષની વાર્તા યથાર્થ કહેવા લાગ્યા. ત્યારે હે પાંડવ ! તે બ્રાહ્મણોનાં વચન સાંભળીને સનત્કુમારે તેઓને ધર્મ તથા અર્થયુક્ત વાક્ય કહ્યા કે હે બ્રાહ્મણો ! બ્રાહ્મણના બળ યુક્ત ક્ષત્રિયો છે અને ક્ષત્રિયના બળ યુક્ત બ્રાહ્મણો છે માટે જેમ વાયુ અને અગ્નિ એ બેઉ મળીને વનને બાળી બરમ કરે છે, તેમ તેઓ બેઉ મળીને ક્ષત્રુઓનો નાશ કરે છે. હે સમાસદો ! ધર્મ, પ્રગ્નપતિ, ઇંદ્ર, નીતિના જાણનાર શુક, પિતામહ અને હિતોપદેશ બદરપતિરૂપ રાજા છે. માટે જે પુરૂષ પ્રગ્નપતિ, વિરાટ, સમ્રાટ, ક્ષત્રિય, શૂરાતિ અને ગુપ એવા ક્ષુદ્રે કરી રાજાની સ્તુતિ કરે છે, તેને પૂજવાને કાણુ લાયક નથી ? હે વિદ્વાનો ! જે પ્રગ્નને ધર્મમાં પ્રવર્તાવે, મુદ્ધમાં જ્ય મેળવી પ્રગ્નને ઉપદ્રવથી ઓઢાવે. મહાદેવની પેઠે પ્રગ્નની રક્ષા કરવામાં ઉત્સાહ રાખે, વિષ્ણુની પેઠે જ્ય મેળવવામાં પોતાનો સ્વભાવ રાખી પ્રગ્નહિને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ કરાવે સત્યતાને પાળે, પૂર્વના વૃત્તાંતોને જાણે તથા સત્ય ધર્મને પ્રવર્તાવે, તેનેજ રાજા જાણવો તેવા રાજામાં અધર્મથી ભય પામેલા બ્રાહ્મણોએ પોતાનું બળ અર્પણ કર્યું છે. જેમ સૂર્ય આકાશમાં રહીને સર્વ અધર્મકારનો નાશ કરે છે, તેમ રાજા પણ પૃથ્વીને વિષે રહીને સર્વ અધર્મનો નાશ કરે છે; વાસ્તે શાસ્ત્રના પ્રમાણથી સર્વ કરતાં રાજાનું પ્રાધાન્ય છે; તેથી હે રાજન ! જેણે એમ કહ્યું છે તેનો એ ઉત્તર પણ સિદ્ધ થાય છે. માર્કંડેય કહે છે—હે પાંડવ ! એ પ્રમાણે સનત્કુમારનાં વચન સાંભળીને પ્રસન્ન થયેલા પૃથુરાગ્નએ અત્રિ ઋષિને કહ્યું કે, હે શ્રેષ્ઠ ઋષિ ! તમે આ મનુષ્યોની સભામાં મને સર્વ ધર્મના જાણનાર, દેવતાઓ સરખા, અને શ્રેષ્ઠ લાગો છો, એમ કહ્યું માટે હું તમને અનેક પ્રશ્નરત્ન કહ્યું દ્રવ્ય, સુંદર સ્વરૂપવાન અને શ્રેષ્ઠ વસ્ત્રાદિ પારણ કરેલી એક હજાર દાસી, દસ કરોડની કીંમતનાં ગાણિક તથા મોટી અને દક્ષિણ સુવર્ણ આપીશ; કારણ તમે સર્વદા છો એમ જાણું છું, હે ભારત ! એ પ્રમાણે પૃથુરાગ્નનાં વચન સાંભળીને અત્રિ ઋષિ મોટા સત્કારથી તે રાજા પાસેથી સર્વ દ્રવ્ય લઈ પોતાના

ગૃહ પ્રત્યે ગયા. ત્યાર પછી મનમાં પ્રસન્ન થયેલા અને સ્થિર આત્માવાન ઋષિ, સર્વ દ્રવ્ય પોતાના પુત્રોને આપી દઇ તપ કરવા સારૂ વનમાં ગયા.

प्रदाय च वनं प्रीतः पुत्रेभ्य प्रयत्नात्मवान्

तपः समभिसंभ्राय वममेवान्वपद्यत ॥

इति श्री महाभारते वनपर्वणि मार्कण्डेयसमस्यापर्वणि ब्राह्मणमाहात्म्ये
गुर्जरभाषायां पंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

— ૩૩૩૩૩૩૬૬૬ —

અધ્યાય ૧૮૬ મો. તાદ્ધર્મ અને સરસ્વતીનો સંવાદ.

માર્કંડેય ઉવાચ—અગ્રૈવ ચ સરસ્વત્યા ગીતં પરપુરંજય

પૃષ્ઠયામુનિના લીર શુણુ તાદ્ધર્યેણ ધીમતા ॥

માર્કંડેય કહે છે—હે શત્રુના પુરને જીતનાર યુધિષ્ઠિર ! આ પ્રસંગને વિષે બુદ્ધિમાન તાદ્ધર્મ મુનિના પૂછવાથી સરસ્વતીએ જે કહ્યું છે, તે હું તમને કહું છું તે સાંભળો. તાદ્ધર્મ કહ્યું કે, હે કલ્યાણરૂપ સરસ્વતી ! આ લોકને વિષે પુરુષનું શ્રેય કેમ થાય ? તથા તે સ્વ-ધર્મથી બ્રહ્મ કેમ ન થાય ? તે કહ્યો. તમેએ ઉપદેશ કરેલો હું તમારા કહેવા પ્રમાણે કરીશ; સ્વધર્મથી બ્રહ્મ થઇ શક નહીં. હે સુંદર ભાગ્યવાળી ! હું અગ્નિમાં આહુતિ કેવી રીતે આપું તથા તેની કયા કાળને વિષે પ્રભુ કરું, તથા શું કરવાથી ધર્મ નાશ ન પામે. એ બધા મારા પ્રશ્નો ઉત્તર, જેમ આસક્તિ વગરનો હું ઇચ્છત લોકને પામું, તેમ કહ્યો. માર્કંડેય કહે છે હે ભારત ! એ પ્રમાણે પ્રીતિયુક્ત તાદ્ધર્મ ઋષિએ પૃષ્ઠયું હતું જેને એવાં સરસ્વતી, સાંભળવાની ઈચ્છાવાળા, ઉત્તમ બુદ્ધિમાન ધર્મયુક્ત અને પોતાને પ્રિય તે મુનિને આવી રીતે કહેવા લાગ્યાં. નિરંતર પ્રજુવનો જપ કરનાર, પવિત્ર અને આદ્યતા રહિત જે પુરુષ જ્ઞાણાદિએ કરીને જજ્ઞાતા એવા અગ્નિનું પૂજન કરે છે, તે દેવ લોકને પામે છે અને દેવતાઓ સાથે પ્રીતિ પામે છે. વળી તે દેવલોકને વિષે રમ્ય, મોટી, શાક નિવૃત્ત કરનાર, સુંદર પુષ્પવાળી, પવિત્ર, કાદવ વગરની, મન્દ્યોવાળી, સુંદર તીર્થરૂપ, સુવર્ણ સરખી કાંતિવાળી, અને કમળ પુષ્પથી ઢંકાયેલા જળત્રાણી તળાવડીઓના કિનારાને વિષે પવિત્ર સુ-અંધથી શોભિતી અને સુવર્ણ સરખા વર્ણવાળી અપ્સરાઓ સહિત મોટા હર્ષથી કીડ કરે છે. હે ઋષિ ! જે પુરુષ ગાયનું દાન આપે છે, તે ઉત્કૃષ્ઠ લોકને પામે છે. જે મનુષ્ય બળ-દનું દાન આપે છે, તે સૂર્યલોકને પામે છે. જે મનુષ્ય વસ્ત્રનું દાન આપે છે, તે ચંદ્રના લોકને પામે છે, હે ઋષિ ! જે પુરુષ સુંદર કાંતિવાળી સારી રીતે દૂધ આપનારી, શ્રેષ્ઠ વા-હરણવાળી અને ભાગી ન જાય એવી ગાયનું દાન આપે છે, તે જેટલાં તે ગાયના શરીર ઉપર રૂંધાં હોય, તેટલાં વર્ષ પર્યંત દેવલોકને વિષે રહે છે. જે પુરુષ સારાં આચરણવાળા, હળને ખેંચનાર, મહા બળવાન અને યુવાન બળદનું દાન આપે છે, તે દશ ગાયના આપ-નારને જે લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે લોકને પામે છે. જે પુરુષ વસ્ત્ર, દોઢવાનાં કાંસાનાં પાત્ર, તથા દક્ષિણ સહિત કપિલા ગાયનું દાન આપે છે તેને તે ગાય ઇચ્છિત ફળ પ્રાપ્ત કરવા સારૂ પરલોકને વિષે પ્રાપ્ત થાય છે. તે ગાયના શરીર ઉપર જેટલાં રૂંધાં હોય તેટલા વર્ષ પર્યંત તે ગોદાનના ફળને બોજવે છે અને તેના પુત્રપૌત્રાદિ સાત ફળને તારે છે, જે પુરુષ

દક્ષિણા, સુવર્ણનાં શીંગડાં, દોઢવાન કાસાનું પાત્ર અને ઉગમ દંડિણા સંદિત તિલધેનુનું દાન
બ્રાહ્મણને આપે છે તેને દેવલોકની પ્રાપ્તિ થતી સુલભ થાય છે તે તિલધેનુનું દાન, પોતાના
કર્મથી કામકોષાદિ અંધકારરૂપ નરકને રિપે પડતા એવા તે પુરૂષને, જેમ વદાણુ પુરૂષને સ-
મુદ્ધથી તારે છે, તેમ સંસારરૂપ સમુદ્ધથી તારે છે. અને પરલોકની પ્રાપ્તિ કરાવે છે જે પુરૂષ
બ્રાહ્મણને કન્યાદાન બ્રૂમિદાન તથા બ્રીહ્મ અનેક પ્રકારનાં દાન આપે છે, તે ઇંદના લોકને
પામે છે. હે તાદર્ય ! જે શ્રેષ્ઠ શીંગવાળા પુરૂષ સાત વર્ષ પર્વત બ્રહ્મચર્ય પાળે છે, તે પૂર્વની
માત પેઢી તથા પગીની સાત પેઢીને પવિત્ર કરે છે. તાદર્ય પૂછે છે કે હે શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપવાન
સરસ્વતી ! વેદમાં અગ્નિદોષ રાખનાર પુરૂષને શું વ્રત કરવા કહ્યાં છે ? એ હું તમને પૂછું
છું માટે તે તમો મને કહો; જેથી વેદમાં કહેલા અગ્નિદોષને હું જાણું. સરસ્વતીએ કહ્યું
કે હે તાદર્ય ! અપવિત્ર, હાથ પગ નહીં ધોયેલા, વેદ પાઠ નહીં જણનાર તથા વેદના અર્થ
જણવામાં અશુદ્ધિમાન પુરૂષે અગ્નિમાં આહુતિ આપતી નહીં, જે પારકા ચિત્તને જણવાની
દક્ષતાવાળા, પવિત્ર કામનાવાળા, અને દેવતાઓનું આરાધન કરવામાં પ્રીતિમાન પુરૂષ હોય
તેણેજ અગ્નિમાં આહુતિ આપતી. હે તાદર્ય ! કાષ્ઠએ અર્થદિક બ્રાહ્મણને અગ્નિમાં આહુતિ
આપવા યોગ્યતા નહીં; કારણ તેણે આપેલી આહુતિ તથા જળ છે. હે મુનિ ! જે ધનાદિના
મત્ત રક્ષિત, શ્રદ્ધાવાન, સત્યવ્રતવાન અને અગ્નિના પ્રસાદનું ભોજન કરનાર પુરૂષ અગ્નિમાં
આહુતિ આપે છે, તે બ્રહ્મલોકને પામે છે અને કમે કરી સત્ય પરમાત્માને જીએ છે. તાદર્યે
કહ્યું કે હે શ્રેષ્ઠ ! સ્વરૂપવાન પરમાત્મારૂપ જીવને આત્મસ્વરૂપ જણવાના કર્મને ઉદય થાય
ત્યારે તેનામાં શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિરૂપે પ્રવેશ કરનાર અને દેવીરૂપી સરસ્વતી તમે છો એમ જા-
ણીને હું પૂછું છું કે તમે કાણ છો ? સરસ્વતીએ કહ્યું કે હું શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણના મંથન નિષ્પત્ત
કરવા માટે સત્કર્મથી સરસ્વતીરૂપ પ્રમટ્થ થઈ છું. મને તમારો સમાગમ થયો તેથી તમારામાં
પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઈ માટે મેં તમને યથાથ તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર કહ્યો. તાદર્યે કહ્યું કે, હે
મુંદર બાગ્યવાળા ! ત્રણલોકમાં તમારા સરખી બીજી કોઈ પણ સ્ત્રી નથી. તમે લક્ષ્મીની પેઠે
અત્યંત શોભા છો તમારું સ્વરૂપ અત્યંત કાંતિમાન છે અને શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિમાન છો. સરસ્વતીએ
કહ્યું કે હે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! મનુષ્યો યજ્ઞને વિષે કર્મના અંતઃકૃત દેવતાઓની ઉપાસ-
નાદિરૂપે માટે પ્રતિપાદન કરે છે તે તેણે કરીનેજ હું વ્રદિ તથા પુષ્ટિ પામું છું અને મુંદર
સ્વરૂપવાન પણ થાઉં છું. હે વિદ્વાન ! જે મારા દિવ્ય સ્વરૂપરૂપ સમિધાદિ, તથા સ્વર્ણાદિ
ધાતુએ કરી અગ્નિનું સેવન કરવાથી તથા આત્મસ્વરૂપનું ચિંતન કરવા યોગ્ય બુદ્ધિએ કરી-
નેજ તમને મોક્ષની સિદ્ધિ આપે છે એમ તમે જાણો. તાદર્યે પૂછ્યું કે, હે સરસ્વતી ! આ તમારા
કહેવા પ્રમાણે શ્રેષ્ઠ શ્રેયને માનનાર, વિશ્વાસવાન, ભૈરવવાન અને સાંખ્ય યોગનું સેવન કરનાર
મુનિઓ, પોતાની ઇંદ્રિયોને નિયમમાં રાખીને જેનું વેદના વાક્યથી પ્રતિપાદન થાય છે એવા
પરબ્રહ્મને જાણે છે, તેને હું જાણતો નથી માટે તેઓ જે ઉત્કૃષ્ટ શોક વચરના મોક્ષને પામે
છે તે મને કહો. સરસ્વતીએ કહ્યું કે, હે તાદર્ય મુનિ ! વેદ જણનાર, વેદ પાઠી, તપરૂપ દ્રવ્ય-
વાન શોક વચરના અને વૈરાગ્યવાન પુરૂષો વ્રતાદિ પુણ્યના યોગે કરીને, વિરાટ, સૂત્ર, તથા
અંતર્ધર્મથી પર અને સમ્યક્દાનંદરૂપે કરી સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ એવા પુરાણ પુરૂષને પામે છે, તે
ચિદાત્માની મધ્યે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય તથા અનિર્વાચ્ય પવિત્ર સુખધવાન, હજાર શાખાવાન
અને મોટા વિસ્તારવાન બ્રહ્મારૂપ વ્રક્ષ શોભે છે. તે બ્રહ્માંડ વ્રક્ષના મૂળથી મહા પવિત્ર મધ્ય

સરખા “મીડી” મિય તથા જળની પેડે પ્રસરી એવી જામના સુખરૂપ મદ્ય પવિત્ર નદીઓ ઉત્પન્ન થાય છે. હે ઋષિપુત્ર ! અઆદિના તૃણરૂપ અને ઓધુમાદિ ધાન્ય, માત્રપૂડા, માંસ, શાક તથા દુધપાકાદિ પદાર્થોને સેવન કરવાની વાસનારૂપ નદિઓ, જે વાસનાવાન જીવ હોય છે, તે વાસનારૂપ નદી તેનું સેવન કરે છે. હે ઋષિ ! જે પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ નિમિત્ત ઇંદ્ર તથા મરૂદ્વજ સહિત અને અગ્નિ છે મુખ્ય જેમાં એવા દેવતાઓ ત્રેલ હોય તે વંતે કરીને જેનું યજન કરે છે તે ઉત્કૃષ્ટ માંસ રચાન છે.

यस्मिन्नग्निः स्या देवाः सैन्द्राः सहमरुद्गणाः

इजિरे क्रतुभिः श्रेष्ठैस्तत्पદ परमं मम ॥

इति भीमहाभारते वनपर्वणि मार्कण्डेयसमस्यापर्वणि सरस्वतीतार्क्ष्यसंवादे
गुर्जरभाषायां षड्शीत्यधिकतत्तमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

અધ્યાય ૧૮૭ મો. મત્સ્ય આખ્યાન.

वैशंपायन उवाच—ततः स पांडवो विप्रं मार्कण्डेयमुवाच ह
कथयस्वेति चरितं मनो वैवस्वतस्य च

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ત્યાર પછી યુધિષ્ઠિર રાજ્યએ માર્કંડેય ઋષિને કહ્યું કે, મને વૈવસ્વતમનુનું ચરિત્ર કહે. માર્કંડેય કહે છે—હે મનુષ્યમાં સિદ્ધરૂપ રાજન ! શ્રેષ્ઠ પ્રતાપી પ્રજાપતિ સરખા કાંતિમાન અને મદ્યપિંડરૂપ વિવસ્વાનનો વૈવસ્વત નામે પુત્ર હતો, જે જળ, તેજ, શોભા તથા તપશ્ચર્યાએ કરીને પોતાના પિતાથી અને બ્રાહ્મણથી પણ શ્રેષ્ઠ હતો. તે રાજ્યએ અદરીશ્વરમને વિષે કયા કાચ રાખી એક પક્ષએ ઉભા રહીને ડેટ-લાક કાળ પર્યંત તપ કર્યું. ત્યાર પછી તેણે નીચે મનુષ્ય રાખી તથા નેત્રના મેષો-મેષ ગદિત થઈને, દશ દગ્ગર વર્ષ પર્યંત તપ કર્યું. તેવામાં કાષ્ઠ દિવસના સમયે તપ કરતા એવા તથા વસ્ત્ર અને જટા બીનાં હતાં જેનાં એવા તે રાજની નજીક ચીરિણી નામની નદિના કિનારા પાસે એક મત્સ્ય આવીને તેને કહેવા લાગ્યો કે, હે મદ્ય સમર્થ રાજન ! હું શુદ્ધ મત્સ્ય છું. ઢોટા મત્સ્યથી બધા પામું છું માટે તેઓથી તમે મારી રક્ષા કરવા ચોખ્ખા છો; ક્રરણ જળવાન મત્સ્યનું બચ્ચણ કરે છે, કેમકે તેમનો એવીજ વૃત્તિ સદૈવ છે; માટે હું તેમના ઢોટા બચ્ચુક્ત છું વાતને તમે મારી રક્ષા કરો, તમારો પ્રતિ ઉપકાર કરવાનું હું બૂલીશ નહીં. હે ભારત ! એ પ્રમાણે તે મત્સ્યનાં વચન સાંભળીને તેની ઉપર હયાયુક્ત થયેલ વૈવસ્વતમનુએ તેને ગ્રહણ કરી પોતાના આશ્રમ પ્રત્યે લાવી જળથી બરેલા મૃત્તિકાના કુંબને વિષે રાખ્યો. હે રાજન ! વૈવસ્વતમનુએ પુત્રના સરખો ભાવ રાખ્યો હતો જેને વિષે એવો તે મત્સ્ય ગ્રહિ પામવા લાગ્યો. પછી ડેટલેક કાળે તેનું શરીર ધાતું ગ્રહિ પામવાને લીધે તે, કુંબને વિષે માતો ન હતો તેથી એક દિવસને સમયે વૈવસ્વતમનુને જોઈને તેણે કહ્યું કે, હે શ્રેષ્ઠ મદ્ય સમર્થ રાજન ! તમે મારે રહેવા સાડાં ત્રીજી રચાન શોધી શકાડો; ક્રરણ આ કુંબને વિષે હું રહી શકતો નથી. હે પાંડવ ! એવી રીતે તે મત્સ્યનાં વાક્ય સાંભળી મનુએ, તે કુંબમાંથી તેને ગ્રહણ કરીને ઢોટી વાવ પ્રત્યે લાવી તેમાં રાખ્યો. તે બે ચોજન લાંબી અને એક ચોજન પહોળી હતી, તોપણ તે અદ્વિબુતરૂપ મત્સ્ય ડેટલેક વર્ષે ગ્રહિ પામવાથી તે

વાવમાં સમાર્પ શકતો ન હતો. પછી ક્યારેક વૈવસ્વતમનુને જોઇને તેણે કહ્યું કે હે મહા સ-
મર્થ રાજન ! તમે અને સમુદ્રમાંથી મંગાજી પ્રત્યે લઇ જઇ તેમાં મૂકા જેથી હું સુખે કરી રહી
શકું. હે નિષ્પાપ ! મારે તમારી આજ્ઞામાં રહેવું જોઇએ અને તમારે માટેજ આ માર્ગ જ-
રીર વૃદ્ધિ પામ્યું છે. હે કુરુકુળમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર ! એવા મત્સ્યનાં વચન સાંભળીને વૈવસ્વત-
મનુએ તે વાવમાંથી મત્સ્યને પ્રલય કરીને મંગાજી પ્રત્યે લાવી તેમાં મૂક્યો. પછી હે જન-
ઓને દમન કરનાર ! મંગાજીને વિષે કેટલોક કાળ રહેવાથી વૃદ્ધિ પામેલા તે મત્સ્યે, કોઇ
વેળા મનુને જોઇને કહ્યું કે હે મહા સમર્થ રાજન ! માર્ગ જરીર ઘણું મ્હોટું હોવાથી હું
આ મંગાજીમાં રહી શકતો નથી માટે મારી ઉપર તમે પ્રસન્ન થઇને અને સ-
મુદ્રમાં મૂકા, હે કુરુકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! એ પ્રમાણે તે મત્સ્યનાં વચન સાંભળીને વૈવસ્વતમનુ તેને
મંગાજીમાંથી પ્રલય કરીને સમુદ્ર પ્રત્યે લઇ ગયા. ત્યાં તેનું જરીર ઘણું મ્હોટું હતું તોપણ
તેને સુખે કરીને લઇ ગયા અને સમુદ્રમાં મૂકવા લાગ્યા. તે વખત તે મત્સ્યે વૈવસ્વતમનુને
કહ્યું કે હે મહાસમર્થ રાજન ! તમે મારી સારી રીતે ધણા પ્રયત્નથી રક્ષા કરી, માટે તમારે
આ મારા કહેવા પ્રમાણે કરવું યોગ્ય છે, વાસ્તે હું કહું તે સાંભળો. હે મ્હોટા બામ્બવાળા !
શોડ કાળમાં આ સર્વ સ્થાવર જંગમ વિશ્વનો પ્રલય થશે કારણ સર્વ લોકનો નાશ થાય
એવો કાળ પ્રાપ્ત થયો છે માટે તમારું હિત થાય તેવી રીતે હું કહું છું કે, સ્થાવર જંગમ
સર્વનો વિનાશ કરે એવો ભયંકર કાળ પ્રાપ્ત થયો છે વાસ્તે તમારે નાવને દોરડાંએ કરી દૃઢ
બાંધી ઋષિઓએ સાયવી રાખેલી સર્વ ઔષધિ તેમાં રાખીને, સત્ત ઋષિઓ સહિત તેમાં
બેસવું. પછી હું મ્હોટાં શીંગડાંએ પ્રલયના સમુદ્રને વિષે પ્રાપ્ત થઇજ ને જોઇને તમે અને
ઓળખશો. હે રાજન ! આ મારા કહેવા પ્રમાણે તમારે કરવું. મારી સહાયતા વગર પ્રલયના
સમુદ્રને તરવા કોઇ સમર્થ નથી. હવે હું તમારી રજા લઇ જઈ છું પણ તમારે આ મારાં
વાક્યમાં કરો સંચય રાખવો નહીં, હે ભારત ! એ પ્રમાણે મત્સ્યનાં વચન સાંભળીને વૈવ-
સ્વત મનુએ કહ્યું કે. હું તમારા કહેવા પ્રમાણે કરીશ. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે વૈવસ્વતમનુએ
મત્સ્યને કહ્યું. પછી તે બેઠે એક બીજાની રજા લઇ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા. ત્યાર પછી હે
મહારાજ ! વૈવસ્વતમનુએ મત્સ્યના કહેવા પ્રમાણે સર્વ ઔષધિનાં બીજ પ્રલય કરી નાવમાં
બેસીને, મોટી લહેરવાળા સમુદ્રને તર્યા તે એવી રીતે કે, વૈવસ્વતમનુ નાવમાં બેઠા તે વેળા
તેણે મત્સ્યનું ચિંતન કર્યું કે તેજ વખતે શીંગડાંવાળું થઇ તે તેની નજીક સમુદ્રના જળમાં પ્રાપ્ત
થયું. ત્યારે તેણે તેને જોઇને દોરડાંએ કરી તે નાવને તેના મસ્તક સાથે બાંધ્યું. ત્યારે શી-
ંગડાંએ મત્સ્યે મોટા વેગથી તે નાવને ખેંચવા માંડ્યું, તેથી તે સમુદ્રને વિષે લહેરોએ કરી
જલે નૃત્ય કરતું હોય, જળે કરી મર્જના કરતું હોય, મોટા વાયુએ કરી ક્ષોભયુક્ત થયું
હોય એમ દેખાતું હતું. તે વેળા તેમાં બેઠેલા વૈવસ્વતમનુ તથા સપ્તર્ષિને પૃથ્વી, દિશા
તથા વિદિશા કંઈ પણ દેખવામાં આવતાં ન હતાં; કારણ સર્વ જળમાં દંઘાઇ ગયું હતું. હે
રાજન ! એ પ્રમાણે આગસ્ય રહિત તે મત્સ્ય સમુદ્રના જળને વિષે તે નાવને ધણા વર્ષ
પર્યંત ખેંચતા હતા. પછી હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! તે મત્સ્યે હિમાદ્રિ પર્વતના શિખરને જોઇને
તેની પાસે નાવ ખેંચી લઇ જઇ સપ્તર્ષિઓને કહ્યું કે હે ઋષિઓ ! આ નાવને આ હિમાદ્રિ
પર્વતના શિખર વિષે બાંધો. હે ભરત કુળમાં શ્રેષ્ઠ ! એવા મત્સ્યનાં વચન સાંભળીને સપ્ત-
ર્ષિઓએ તે નાવને હિમાદ્રિ પર્વતના શિખરને વિષે દોરડાંએ કરી બાંધ્યું. હે કુંતીના પુત્ર !

જે હિમાદ્રિ પર્વતના શિખરને વિષે સમ ક્ષપિઓએ તે નાચને આપ્યું તે શિખરનું નામ નૌ-
અધન થયું. તે અભાપિ પ્રસિદ્ધ છે. પછી તે મત્સ્યરૂપ ભગવાને સપ્તર્ષિઓને કહ્યું કે
બ્રહ્માદિ પ્રજાપતિરૂપ હું છું. મારા વિના બીજું કાંઈ નથી એમ તમે જાણો. મેં
મત્સ્યરૂપ ધારણ કરી આ મોટા ભથ્થા તમેને વૈવસ્વતમનુ સહિત છોડાવ્યા. હવે આ મનુએ
દેવતા, અસુર તથા મનુષ્ય સહિત સર્વ પ્રજા, સ્થાવર તથા જંગમ અને સર્વ લોકને ઉત્પન્ન
કર્યાં. આ મનુને તપશ્ચર્યાએ કરી સર્વ પ્રત્યક્ષ સરખાં થશે અને મારી કૃપાએ કરી નૃષ્ટિ
કરવા વિષે કશે મોહ પ્રાપ્ત થશે નહીં. હે ભારત ! એ પ્રમાણે કહીને તે મત્સ્યરૂપ ભગવાન
અંતર્ધાન થયા. પછી વૈવસ્વતમનુ પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છાવાન થયા, પણ તેમ કરવાની
પણ તેમને મમ પડી નહીં. પછી જ્યારે તેણે ઉત્તમ તપશ્ચર્યા કરી ત્યારે તપના યોગથી પ્રજા
ઉત્પન્ન થવા માંડી. જેથી સર્વ પ્રજા યથાયોગ્ય ઉત્પન્ન થઈ. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! મેં
તમને સર્વ પાપનું દરણ કરનાર મત્સ્યપુરાણરૂપ આ આખ્યાન પૂર્ણ વિસ્તારથી કહ્યું. કાંઈ
પુરૂષ વૈવસ્વતમનુના આ ચરિત્રને આદિથી શ્રવણ કરશે તે સુખી થશે અને પૂર્ણ મનોરથને
તથા ઇચ્છિત સર્વ લોકને પામશે.

य इदं नृजयाञ्जल्यं मनोश्चरितमादितः

स सुखी सर्वपूर्णार्थः सर्वं लो ललितचरः

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि मार्कण्डेयसमस्यापर्वणि मत्स्योपाख્યાને
गुर्जरभाषायां सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ૧૮૭ ॥

અધ્યાય ૧૮૮ મો. માર્કણ્ડેય મુનિની કથા [ચાલુ.]

वैशंपायन उवाच—ततः स पुनरेवाथ मार्कण्डेय यशस्विनं
पप्रच्छबिनयोपेतो धर्मराजोयुधिष्ठिरः

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ત્યાર પછી નમ્રતાયુક્ત ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરે વળી
યશસ્વી માર્કણ્ડેયને પૂછ્યું કે—હે મહા મુનિ ! તમે હજારો યુગને જોયા છે, બ્રહ્મા વગર આ
લોકને વિષે તમારા સરખા આયુષ્યવાન બીજો કાંઈ નથી. જ્યારે પ્રલયને વિષે દેવતા તથા
દાનવાદિ સહિત સર્વ જન્મ નાશ થાય છે, ત્યારે તમે બ્રહ્માની પાસે જન્મ રહો છો તે પ્રલય નિવૃત્ત
પામ્યા પછી બ્રહ્મા જાગૃત થઇને, જરાયુગાદિ ચાર પ્રકારથી ઉત્પત્તિ થાય છે જેની એવી પ્રજાને
ઉત્પન્ન કરે છે તે તમે જુઓ છો. હે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ ! તમે ઉત્કૃષ્ટ સમાધિએ કરી લોકના
ગુરૂ અને મુનિ લોકના પિતામહ સાક્ષાત્ બ્રહ્માનું આરાધન કર્યું છે. હે વિષ્ણુ ! તમે તપશ્ચર્યાએ
કરી પોતાના હૃદયને વિષે સાક્ષાત્ બ્રહ્મસ્વરૂપનું ધ્યાન કરી તથા આ સર્વ વિશ્વ એકજ
આત્મારૂપ છે એમ જાણીને, મરિચ્યાદિ ક્ષપિઓને પણ છુટ્યા છે. હે મહા સમથ ! તમે
નારાયણની સાનિધ્ય રહો છો, તેના ભક્તોમાં ઉત્તમ છો અને તેમની નાબિથી ઉત્પન્ન થયેલા
તથા શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપવાન બ્રહ્માને જોયા છે; માટે તે બ્રહ્માની કૃપાથી તમને મૃત્યુ તથા જરા
અવસ્થા પ્રાપ્ત નથી. વળી તમે જ્યારે પ્રલયને વિષે સૂર્ય, અગ્નિ, વાયુ, ચંદ્ર, દિશાઓ,
પૃથ્વી, દેવતા, અસુરો તથા સર્પ સહિત સર્વ વિશ્વના લય થાય છે અને બ્રહ્મા હમજના
પૂરૂષ ઉપર શયન કરે છે, ત્યારે તેની પાસે જન્મ રહો છો. તારને હું બ્રાહ્મણમાં ઉત્તમ મા-

કેડેય ! આ સર્વ પૂર્વનું વૃત્તાંત તમને પ્રસન્ન સરખું છે, માટે હું એ તમારાથી જન્મતા કારણોની ઉત્પત્ત્યાદિ કથા સાંભળવા ઇચ્છુ છું, કારણ તમે સર્વ દૃષ્ટિથી જોયેલ છે, અને તમને અજ્ઞાત કંઈ નથી.

માકેડેય કહે છે હે યુધિષ્ઠિર ! હું અજ-મા, પૂર્ણરૂપ, નિત્ય વિરાજમાન, અવિનાશી, નિર્ગુણ અને પોતાની ઇચ્છાથી માયાની ઉપાધિવાળા પરમાત્માને નમસ્કાર કરીને તમને તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર કહું તે સાંભળો. હે રાજન ! જે મહાન્ આશ્રયવાન, પવિત્ર, અચિંત્ય સ્વરૂપવાન, જેની આદિ તથા અંતે કંઈ નથી એવા, વિશ્વરૂપ, પરિણામ નહીં પામનાર અને અવિનાશી કહેવાય છે, તે આ પીત પીતામ્બર ધારણ કરેલા, કર્તા, અકર્તા, સર્વના આત્મરૂપ શ્રીકૃષ્ણ કર્તા છે, પણ કંઈ કરતા નથી અને માયાદિના કારણરૂપ છે. હે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! આ શ્રીકૃષ્ણ સર્વને જાણે છે, તેમને વેદ પણ જાણતા નથી અને તેમણે નિર્માણ કરેલું સ્વયં સદૃશ આ વિશ્વ આશ્રય સરખું દેખાય છે. હવે હે રાજન ! આ વિશ્વનો નાશ જાણવા માટે ચાર યુગનું પ્રમાણ કહું તે સાંભળો. સંધ્યાકાળ અને તેટલોજ સંધ્યાકાળ, ત્રેતા યુગનો દેવતાઓના ત્રણ હજાર વર્ષનો કાળ તથા ત્રણસો વર્ષનો સંધ્યાકાળ, અને તેટલાજ વર્ષનો સંધ્યાકાળ, દ્વાપરયુગનો દેવતાઓનાં બે હજાર વર્ષનો કાળ તથા બેસો વર્ષનો સંધ્યાકાળ અને તેટલાજ વર્ષનો સંધ્યાકાળ, તથા કલિયુગનો દેવતાઓનાં એક હજાર વર્ષનો કાળ અને એકસો વર્ષનો સંધ્યાકાળ તથા તેટલાજ વર્ષનો સંધ્યાકાળ છે. એ પ્રમાણે કલિયુગનો સંધ્યાકાલ સહિત કાળ જ્યારે નિવૃત્ત પામે છે ત્યારે પાછો સત્યયુગનો કાળ આવે છે. એવી રીતે ચાર યુગની એક ચોક્કડી એવી એક હજાર ચોક્કડીનો કાળ બ્રહ્માનો એક દિવસ કહેવાય છે, તે નિવૃત્ત પામ્યા પછી તેવડીજ સૂત્રિ આવે છે. તે વખત સર્વ વિશ્વનો પ્રસય થાય છે એમ શુદ્ધિમાન પુરૂષો જાણે છે. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ રાજન ! જ્યારે કલિયુગનો દેવતાઓનાં એક હજાર વર્ષનો કાળ વીતિ જાડી ચોથો ભાગ રહે છે, ત્યારે જન્મત્તમા સર્વ મનુષ્ય અનુતવાદી થાય છે અને યજ્ઞ, દાન તથા વ્રતના પ્રતિનિધિ એટલે જપ, નમસ્કાર તથા ફળાહાર માત્ર થાય છે. બ્રાહ્મણો યજ્ઞનાં કર્મ કરનાર તથા યજ્ઞો દ્રવ્ય મેળવનાર થાય છે અને ક્ષત્રિયના ધર્મે કરી વર્તનાર બને છે. કલિયુગમાં બ્રાહ્મણો વ્રત ઢીલું, વેદ બાણવાચી રહિત, દંડ તથા મૃત્યુચર્મ ધારણ કર્યા વગરના, સર્વ બક્ષી અને જપ વગરના થાય છે અને યજ્ઞો જપ કરનાર થાય છે. એ પ્રમાણે જ્યારે જન્મત્તમાં સર્વ વર્ણો પ્રજા વિપરીત ધર્મમાં વર્તનાર થાય છે ત્યારે પૃથ્વીને વિષે વગર અપરાધે પ્રજાને દંડ આપનાર, ખોટો વાદ કરનાર અને પાપી, મ્લેચ્છ, આદિ, શક, પુલ્હિદ, વવન, કાંબોજ, બાહ્લિક તથા આબીર જાતિના રાજાઓ થાય છે. હે નરાધિપ ! તે વેળા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય પોતાના સ્વધર્મનો ત્યાગ કરનાર, અરૂપ આયુષ્યવાન, અરૂપ વીર્ય તથા અરૂપ પરાક્રમી, અરૂપ સારવાળા, ટુંકા દેહવાન તથા અત્યંત અરૂપ સત્ય બાણજી કરનાર થાય છે અને બધા દેશો મનુષ્ય વગરના થાય છે તથા મૃગાદિ જાનવરો અને સર્પથી ભ્રામ દિશાઓ થાય છે. વળી કલિયુગના અંતિમ ભાગને વિષે આત્મસ્વરૂપના અનુભવ વગરના પુરૂષો વૃથા બ્રહ્માનાની વાતો કરે છે અને યજ્ઞ તથા બ્રાહ્મણ્યાદિ અમે આર્યજનો છીએ એવા મિથ્યા વાદ કરે છે. હે પૃથ્વીપતિ ! બધાં જન્તુઓ મુગ્ધ જાણ્યા વગરના તથા સર્વ દુર્મધનું સેવન કરનાર થાય છે. હે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠરૂપ ! ગોખી પુરૂષોને સ્વાદ આપનાર સર્વ રસ સ્વાદ વગરના

થાય છે. કળિયુગને વિષે સ્ત્રીઓ ધણી પ્રજ્ઞવાળી, ટુંકા દેહવાળી, શીઘ્ર તથા આચાર વગરની અને પોતાના મુખે કરી કામોદીપક સ્વદ્ બોલીને પુરૂષોને કામ ઉત્પન્ન કરનારી થાય છે. સર્વ દેહમાં રહેનારાં પ્રાણી કુષ્ઠાએ કરી વ્યાધિવાળાં, મહામાર્ગ વ્યભિચાર કરનારી વેશ્યાદિ સ્ત્રીઓથી પરિપૂર્ણ અને સ્ત્રીઓ પોતાના પતિઓનો દ્વેષ કરનારી તથા તદન લગ્ન વગરની થાય છે. હે રાજન ! કળિયુગમાં ગાયો ચોડા દૂધ આપનારી તથા વૃક્ષો ચોડા ફળ અને પુષ્પવાળાં તથા ઝગડાઓ ધણી જેમાં બેસે છે એવાં થાય છે. બાહ્યો બાહ્ય તથા વેદના દ્વેષી અને ખોટા ધર્મનો આડંબર રાખનાર બને છે. બિદ્યા માગવા સારૂ પૃથ્વીને વિષે સર્વ દિશાએમાં ફરે છે. વળી મુહુરત્ત પુરૂષો રાત્રિઓના કારભારથી બચ પામેલા, ચોરી કરનાર; મુનિઓને શિષ્યે આકૃતિએ કરી ગુમ અને બાપાર વૃત્તિથી જીવનાર થાય છે. કળિયુગમાં બાહ્યો તથા બાહ્યારી દ્રવ્યના લોભથી ફોકટ નખ તથા ફેંકને ધારણ કરે છે. વળી બાહ્યર્થાદિ આશ્રમોને વિષે રહેનારા પુરૂષો ખોટા આચાર પામે છે, મઘનું પાન કરે છે, ગુરૂની સન્માને વિષે મતિ કરે છે. પોતાના શરીરમાં માંસ તથા રૂધિર વૃદ્ધિ પામે એવી રીતના આનખાનની ઇચ્છા કરે છે ધણી પાપાંડી થાય છે અને પારકા અજનાં ખૂન વખાણ કરનાર થાય છે. વળી હે ભારત ! કળિયુગને વિષે મહા સમર્થ ઇંદ્ર પણ પ્રજાને અનુકૂળ વર્ષાદ વરસાવતો નથી, તેથી દાણ્યદિ પેદાશ પણ ખરોબર થતી નથી. હે પૃથ્વીના પાલન કરનાર રાજન ! કળિયુગમાં કદી કાષ્ઠ ધર્મિષ્ઠ હોય છે, તો તે અદ્ય આયુષ્યવાન હોય છે, કેમકે ધર્મ તો રહેતોજ નથી એમ માનવું. બાપાર કરનાર પુરૂષો વેચવાના પદાર્થોને લેનાર પુરૂષોની પાસે ધણી કપટથી ધણી કુટ કરીને વેચે છે. હે પાંડવ ! કળિયુગમાં ધર્મિષ્ઠ પુરૂષો હલકાષ્ઠ પામતા જાય છે અને અધર્મિષ્ઠ પુરૂષો મોટાષ્ઠ પામે છે; કેમકે ધર્મનું બળ નાશ પામી જાય છે અને અધર્મનું બળ વૃદ્ધિ પામે છે, તે આવી રીતે કે જે ધર્મિષ્ઠ હોય છે તે અદ્ય આયુષ્યવાળા તથા દરિદ્ર થાય છે અને અધર્મિષ્ઠ હોય છે, તે મોટા આયુષ્યવાન અને ધનાઢય થાય છે. વળી સહેરને વિષે વ્યભિચાર કરનાર પુરૂષો વિહાર કરે છે, સર્વ પ્રજા અધર્મના ઉપામે કરી પોતાના બચકાર ચલાવે છે. વળી તે મનુષ્યોની પાસે કદી શ્રદ્ધા દ્રવ્યનો સંચય થાય છે તો તેઓ અમે ધનાઢય છીએ એવો જર્વ કરે છે. વળી મનુષ્યો એક બીજાના વિશ્વાસથી પરસ્પર દ્રવ્યની લેવડ દેવડો બચકાર કરે છે પણ તેઓ દ્રવ્ય ખાઈ જવાના હેતુથી લાજ મુકીને અમારી પાસે કંઈ નથી એમ કહીને વર્તે છે. વળી દેવતાઓનાં મંદિરને વિષે તથા પુરૂષોના વિહારસ્થાનમાં સિંદ, પક્ષી અને મૃગો આવી ફર્યા કરે છે. વળી કળિયુગને વિષે સાત અથવા આઠ વર્ષની સ્ત્રીઓ મર્જ ધારણ કરે છે; અને દશ અથવા બાર વર્ષના પુરૂષો પુત્રવાન થાય છે. વળી મનુષ્યોને સોળ વર્ષની અવસ્થામાં સર્વ મસ્તકના કેશ સંકેદ થઈ જાય છે, અને તેમના આયુષ્યનો ક્ષય પણ જમદી થાય છે. હે મહારાજ ! ક્ષીણ આયુષ્યવાળા તે મનુષ્યો તરૂણાવસ્થામાંજ વૃદ્ધાવસ્થાવાન જીવું દેહવાળા થાય છે અને જે વૃદ્ધાવસ્થાવાન હોય છે તેઓ તરૂણાવસ્થાના જેવા દેહ દેહવાળા થાય છે. વળી વિપરીત ધર્મમાં વર્તનારી સ્ત્રીઓ પોતાના યોગ્ય પતિને જા કરી પોતાના ચાકરો તથા પરુઓની સાથે વિહાર કરે છે. હે ટૃપ ! મોટા યશ્વીર પુરૂષોની સ્ત્રીઓ પણ પોતાના પતિ જીવતે અન્ય પર પુરૂષોને પોતાનો આશ્રય આપીને પોતાની સાથે ગુમ વ્યભિચાર કરાવે છે અને પોતાના પતિને પણ પોતાની સાથે વિહાર કરાવે છે. હે મહારાજ ! એ પ્રમાણે જીવોના આયુષ્યનો

ક્યમ થયા કરે છે જેને વિષે એવા અને દેવતાઓનાં પરિપૂર્ણ હજાર વર્ષનું પ્રમાણ છે જેનું એવા કળીયુગનો અંત આવે છે ત્યારે ધણાં વર્ષ પર્યંત અનાવૃષ્ટિ થાય છે તેથી પૃથ્વીને વિષેનાં અપ સારવાળા સર્વ પદાર્થોનો ધણો ક્ષય થાય છે. આર સૂર્યો પોતાનાં અગ્નિ સરખાં કિરણોએ કરી સમુદ્ર તથા નદિઓ વિષેના સર્વ જળનું શોષણ કરે છે; તેથી હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! જે કંઈ કાષ્ટ, તૃણાદિશુષ્ક તથા નિશ્વા પદાર્થ હોય છે, તે સર્વ બળી બરમ થયા સરખા દેખાય છે. ત્યાર પછી સંવર્તક નામનો અગ્નિ વાયુ સહિત, જગતમાં આવી પૃથ્વીનો બેદ કરીને, રસાતળમાં પ્રવેશ કરી દેવતા, દાનવ તથા યક્ષોને બધા ઉત્પન્ન કરે છે. નામ લોકને તથા પૃથ્વી વિષેના સર્વ પદાર્થોને નીચેથી બાળતાં ધણાં માત્રમાં સર્વનો નાશ કરે છે. હે ભારત ! વાયુ સહિત તે અગ્નિ નામ લોકથી બાવીશ હજાર યોજનને બાળીને, દેવતા, અમુર મધર્વ, યક્ષ, સર્પ તથા રાક્ષસોના લોક સહિત સર્વ જગતને બાળે છે. ત્યાર પછી ત્રિજગીશી શીભાયમાન, બધાં કર દેખાવવાળા અને મોટા શબ્દ કરનારા કેટલાક હરિત સરખા વર્ણવાળા, કેટલાક શ્યામ કમળના સરખા વર્ણવાળા, કેટલાક કુમુદ પુષ્પ સરખા વર્ણવાળા કેટલાક કમળ પુષ્પ વગેરેના પીળા મોટા સરખા વર્ણવાળા, કેટલાક કાચા પીળા વર્ણવાળા, કેટલાક હળદી સરખા વર્ણવાળા, કેટલાક કોયલાના સરખા વર્ણવાળા, કેટલાક કમળ પત્ર સરખા વર્ણવાળા, કેટલાક હોંઝળા સરખા વર્ણવાળા, કેટલાક આંઝણુ સરખા વર્ણવાળા અને કેટલાક મરમરમચ્છ સરખા વર્ણવાળા મેઘ આકાશ પ્રત્યે આવીને બાર વર્ષ પર્યંત મોટી ધારાઓથી વર્ષે છે; અને સર્વ જળમય કરે છે તથા મહા પ્રચંડ સંવર્તક નામના અગ્નિનો પશુ નાશ કરે છે. હે ભારત ! સમુદ્ર પોતાના કિનારાનું અતિક્રમણ કરે છે, સર્વ પર્વતો વિહારણુ થઈ જાય છે અને સર્વ પૃથ્વી તલ જળમાં ડૂબી જાય છે. ત્યાર ફેરે તે મેઘ વાયુના વેગથી અકસ્માત જ્ઞાત થઈને, આકાશને વિંટી લઈ નિવૃત્ત પામે છે; અને ત્યાર પછી આદિદેવ બ્રહ્મા તે બધાં કર પવનનું પાન કરી જઈને સ્થપન કરે છે. હે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! એ પ્રમાણે દેવતા તથા અમુરો નાશ પામે છે. યક્ષ, રાક્ષસ, મનુષ્ય તથા વૃક્ષો વગરનું સ્થાવર જંગમ વિશ્વ એક જળમય થાય છે. તે જળના મોળથી પ્રહાર પામેલો હું એકલો તે સમુદ્ર સરખા જળમાં ભ્રમણ કરું છું. તે વેળા કાષ્ઠ પ્રાણી માત્રને નહીં જોવાથી વિહ્વલતાને પામું છું, વળી હું તે જળના મોળથી તણાતો તણાતો ધણે કાળે તે જળમાં એક મોટા વિશાળ વટ વૃક્ષને તથા તે વૃક્ષની વિશાળ શાખાને વિષે સુંદર આસ્તરણવાળી કાચા ઉપર સુતેલા, મંદ્ર સરખા કાંતિમાન, કમળ સદૃશ મુખવાળા અને કમળ પત્ર સરખા નેત્રવાન બાળકને જોઈને ધણો વિસ્મય મુકત થાઉં છું. તે આવી રીતે કે, અરે સર્વ લોકોનો નાશ થયો છે અને આ બાળક કેમ સુતો છે. પછી હે નરાધિપ ! જૂત, બલિષ્ઠ અને વર્તમાનને જાણનાર હું, મારી તપશ્વર્ણના બળથી ધણો વિચાર કરવા લાગું છું, તોપણ પ્રથમ તે બાળકને દેખતો નથી અને પછી અતસીપુષ્પ સરખા વર્ણવાળા, શ્રીવત્સલ્લાહન રૂપ અલંકારવાન અને સાક્ષાત્ લક્ષ્મિના નિવાસરૂપ તેને જોઈું છું. તે સમય કમળ પત્ર સરખા નેત્રવાન, શ્રીવત્સ ધારણુ કરેલા અને મહા પ્રકાશમાન સ્વરૂપવાન તે બાળક મારા કાનને અન્નંદ આપે એવાં વાક્ય બને કહે છે. હે જુગ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા માર્કંડેય ! માટી જવાથી વિશ્રાંતિને પ્રત્યક્તા એવા તમને હું જાણું છું, માટે તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે તમે અહિં વિશ્રામ કરો. હે મુનિમાં શ્રેષ્ઠ ! તમે મારા શરીરને વિષે પ્રવેશ કરીને વિશ્રાંતિ કરો. મેં કૃપાથી તમારે માટે

ત્રેમાંતિસ્થાન મારા શરીરમાં કહ્યા રાખ્યું છે. હે ભારત ! એ પ્રમાણે બાળકનાં વચન સાંભળીને મને મારા મનુષ્ય શરીરને વિષે તથા ધણીક કાળ સુધી જીવવામાં નિર્વેદપણાની પ્રાપ્તિ થાય છે. પછી તે બાળક પોતાનું મુખ ઉઘાડે છે કે, તેજ વખત દેવમોમથી હું તેમાં પ્રવેશ કરી જાઉં છું; ને તેના ઉદરમાં દેશો તથા સહેરોવાળી સર્વ પૃથ્વીને જોઈને આમતેમ ફરવા લાગું છું. મંઝા, ક્રતદુ, સીતા, યમુના, કૌશીકી, ચર્મદેવતી, વેતવતી, પવિત્ર ચંદ્રભામા, સરસ્વતી, સિંધુ, વિપાશ્વા, ગોદાવરી, વસ્ત્રોક્તસારા, નમિની, નર્મદા, તામ્રા, વેણુ, સુવેણુ, કૃષ્ણવેણુ, ઈશામા વિતસ્તા, કાવેરી વિશલ્પા તથા કિંપુનાદિ પૃથ્વી ઉપરની મદા નદિઓને તે મહાત્મા બાળકના ઉદરને વિષે જોઈ છે. પછી હું જગ જંતુઓવાળા, રતનના ભંડારરૂપ અને અમાધ જળવાન સમુદ્રને જોઈ છું. વળી ત્યાં સૂર્ય તથા ચંદ્રના ઉદયથા, તેજે કરી જાળવતમાન અને સૂર્ય તથા અગ્નિ સરખા પ્રકાશમાન આકાશને જોઈ છું. વળી હું તે બાળકના ઉદરને વિષે વને કરી સુશોભિત પૃથ્વીને તથા તેની ઉપરનાં અનેક પ્રકારના યજ્ઞો કરતા એવા બ્રહ્મજ્ઞેને, સર્વ પ્રજાને પોતપોતાના ધર્મમાં વર્તીવતા એવા ક્ષત્રિયને આકરોની પાસે ખેતી કરાવતા એવા વૈશ્યોને તથા દિવ્ય જાતિની સેવા કરતા એવા શરોને જોઈ છું. તે બાળકના ઉદરને વિષે ફરતો એવો હું હિમવાન, હેમકૂટ, નિષધ, શ્વેત, મંધપાદન, મંદર, નીલ, સુવર્ણના મેરૂ, મહેંદ્ર, વિંધ્ય, મધ્ય તથા પારિયાત્રાદિ પૃથ્વી ઉપરના રત્નાદિની બાણેથી શોભાવમાન સર્વ પર્વતોને જોઈ છું. વળી હે મનુજધિપ ! હું તેના ઉદરમાં સિંહ, ચાક્ર તથા વરાહાદિ પૃથ્વી ઉપરનાં સર્વ પ્રાણીને જોઈ છું. તે બાળકના ઉદરમાં પ્રવેશ કરીને ચાતરફ ફરતો એવો હું ઇન્દ્રાદિ સર્વ દેવ મણુ, સામ્ય મણુ, રૂદ્ર મણુ, બાર સૂર્ય, ગુણક, પિતર, સર્પ, નાગ, મરૂદાદિ પક્ષી, આઠ વસુ, એ અશ્વિનિકુમાર, મંધર્વ, અપ્સરા, વસુ, ઋષિ, દૈત્ય, દાનવના સમૂહ તથા દેવતાના શત્રુ સિંહિકાના પુત્રાદિ જે પૂર્વે પૃથ્વીને વિષે મેં જોયા હતા, તે સર્વ સ્થાવર તથા જંમમ તેના ઉદરને વિષે જોઈ છું. હે ભારત ! હું તે બાળકના અંતઃશરીરને વિષે સેંકડો વર્ષ પર્યંત રહીને બ્રમણુ કહું છું, પણ તેના અંતને પામતો નથી. ત્યારે હું મન તથા કર્મે કરી વિધિપૂર્વક અચિંત્ય અને શ્રેષ્ઠ દેવરૂપ તેને શરણુ જાઉં છું. તે સમયે આસોન્દ્રીસ લે છે તેથી તેના મુખ દારથી હું બહાર નીકળું છું. તે વેળા સર્વ વિશ્વનો સંહાર કરી વટ વૃક્ષની શાખા ઉપર વિરાજમાન, બાળકના વેપવાન શ્રીવત્સલાંછન ધારણુ કરેલા અને અત્યંત તેજસ્વી તે પરમાત્મારૂપ બાળકને હું જોઈ છું; ત્યારે શ્રીવત્સ ધારણુ કરેલા, પીત વસ્ત્ર પહેરેલા અને મદા કાંતિમાન પ્રસન્ન થયેલો તે બાળક હસીને મને કહે છે કે હે મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ માર્કંડેય ! પ્રલયના જાગને વિષે બ્રમણુ કરવાથી શાંત થયેલા તમે. આ મારા શરીરમાં રહ્યા હતા એમ હું તમને કહું છું. હે પાંડવ ! એ પ્રમાણે તેનાં વચન સાંભળવાથી મને એક મુદ્ગર્ત માત્રમાં દિવ્ય દષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે, જેથી હું ચેતન પામેલા અને બ્રમણી મૂકાયલા મારા શરીરને જોઈ છું. પછી હું તે બાળકનાં રક્ત તળાં તથા અંગુળિઓવાળા બે ચરણુને મારા મરતક ઉપર સ્પર્શ કરી નમસ્કાર કરી હાથ જોડીને કહું છું કે હે દેવ ! હું તમને તથા તમારી ઉત્તમ માયાને જાણુવા ઇચ્છું છું. હે ભગવાન ! મેં તમારા મુખ દારથી ઉદરમાં પ્રવેશ કરીને સમસ્ત પ્રપંચને જોયો. છે. હે દેવ ! તમારા શરીરમાં દેવતા, દાનવ, વસુ, રાક્ષસ, મંધર્વ અને નાગાદિ સર્વ સ્થાવર તથા જંમમ રહ્યાં છે. હે પ્રજો ! તમારા શરીરને વિષે બ્રમણુ કહ્યું છે જોણે એવા મને તમારી કૃપાથી સ્મૃતિ નાશ પામી

નથી. તમારી ઇચ્છાથી તમારા મુખ દારે કરી બદાર નીકળેલો હું, સ્તુત્ય એવા તમને ઓળખવા હજુ હું; માટે હે પરમાત્મા ! તમે આ સર્વ જગતનો સંહાર કરી બાળકરૂપે કેમ વિરાજમાન છો ? તમારા શરીરમાં મર્વ જગત કેમ રહ્યું છે ? અને અહીં કેટલા કાળ પર્યંત વિરાજમાન રહેશો ? એ સર્વ તમારાથી સાંભળવાની ઇચ્છાવાળા મને તમે ચંચાર્થ કહેવા યોગ્ય છો. કારણ મેં જે તમારા શરીરને તથા તેને વિષે જોયું, તે સર્વ વિચારમાં પણ ન આવી શકે એવું લાગે છે. એ પ્રમાણે હું પૂછું છું, ત્યારે શોભાયમાન દેવતાના દેવતા, મોટી ક્રાંતિવાળા અને બોલવામાં ચતુર એવા તે પરમાત્મા મને સાંત્વના કરતાં આવી રીતે કહે છે.

इत्युक्तः स मया श्रीमान् देवदेवो महाद्युतिः

सांत्वयन्मामिदं वाक्यमुवाच वदतांबरः ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि मार्कण्डેયतપस्याર્વણિ गुर्जरभाषाया
महाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ૧૮૮ ॥

અધ્યાય ૧૮૮ એ. ભવિષ્યવાણી.

देव उवाच—कामदेवायि मां विप्र नहि जानन्ति तत्त्वतः

त्वत्प्रीत्या तु प्रवक्ष्यामि यथेदं विसृजाम्यहं ॥

“દેવ” ભગવાન કહે છે—હે વિપ્ર ! દેવતાઓ પણ મને ચંચાર્થ તત્ત્વથી જાણતા નથી, પણ હું જેવી રીતે સંહાર કરેલા વિશ્વને પાછું ઉત્પન્ન કરવારૂપે ત્યાગ કરું છું, તે તમને તમારી પ્રીતિને લીધે હું કહું છું કેમકે તમે પિતૃભક્તિવાન, મારે શરણ પ્રાપ્ત થયેલા અને ઉત્તમ બ્રહ્મચર્યવાન છો. હે ઋષિ ! મેં જગાદિ પાંચભૌતિકનું નામ ‘નારા’ એમ રાખ્યું છે, અને તેમાં હું નિવાસ કરી રહું છું, તેથી નારાયણ એવું મારું નામ છે. વાસ્તે હે બ્રાહ્મણના ઉત્તમ ! હું સ્વતઃસિદ્ધ, નિરંતર વિરાજમાન, અવિનાશી અને સર્વ ભૂતપ્રાણિને ઉત્પન્ન તથા સંહાર કરનાર નારાયણ છું. વળી વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, ઇંદ્ર, કુબેર, પ્રેતાના અધિપતિ યમ, શિવજી, ચંદ્ર, કસ્મપ, પ્રજાપતિ, ધાતા, વિધાતા, તથા યગરૂપ પણ હુંજ છું. અમિ મારું મુખ છે પૃથ્વી મારા ચરણ છે સૂર્ય તથા ચંદ્ર મારાં નેત્ર છે સ્વર્ગ મારું મસ્તક છે આકાશ તથા દિશાઓ મારા કર્ણ છે જળ મારા શરીરનો પસીનો છે તથા દિશાઓ સહિત આકાશ સર્વ મારું શરીર છે અને વાયુ મારા મનમાં રહ્યો છે. મેં ધણી દક્ષિણાવાળા સેંકડો યજ્ઞ કર્યા છે. હે માર્કંડેય ! પૃથ્વીને વિષે વેદવિદ્યા જાણનાર બ્રાહ્મણો, સર્વ લોકની કામનાવાળા શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયો તથા વૈશ્યો દેવજનને કરી મારું યજ્ઞન કરે છે. હે વિપ્ર ! હું શેષનું સ્વરૂપ ધારણ કરી આર સમુદ્રવાળી અને મેરૂમંદરાદિ પર્વતથી શોભાયમાન સર્વ પૃથ્વીને ધારણ કરું છું. પૂર્વે મેં વરાહનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને મારા પરાક્રમથી, જળમાં ડૂબી ગયેલી પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો. હું ઘોડીના સરખા મુખવાળું અમિનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને, સદૈવ જળનું પાન કરું છું તથા પાછું ત્યાગ પણ કરું છું. હે ઋષિ ! મારા મુખથી બ્રાહ્મણ ઉત્પન્ન થયા છે, ક્ષત્રિયો બુદ્ધથી ઉત્પન્ન થયા છે. વૈશ્ય સામળથી ઉત્પન્ન થયા છે અને સૂદ્રો પમથી ઉત્પન્ન થયા છે. વળી જ્ઞાનસ્વરૂપ ઋષિ, યજ્ઞ, સામ તથા અશ્વર્થવેદ મારાથી ઉત્પન્ન થયેલા છે

અને મારામાંજ ક્ષય પામે છે. અત્યંત શાંતિવાળા, વસ્ત્રમનવાળા, મને પામવાની ઇચ્છા-
વાળા, કામ, ક્રોધ તથા દ્વેષ વમરના, પોતાના દેહના પણ જ્ઞાન વમરના, પાપ રહિત, અહં-
કાર ત્યાગ કરેલા અને નિરંતર અધ્યાત્મ જ્ઞાનનો વિચાર કરવામાં કુશળ પરમહંસ પુરૂષો,
સદૈવ માંડે ચિંતન કરતાં મારી ઉપાસના કરે છે. હે બ્રાહ્મણ ! સંવર્તક નામનો અમિ,
સંવર્તક નામનો જહરામિ, સંવર્તક નામનો સૂર્ય તથા સંવર્તક નામનો વાયુ પણ દંજ ખું.
આકાશમાં જે તારા દેખાય છે તે, રત્નની ખાણોવાળા પર્વત, ચાર સમુદ્ર, ચાર દિશાવાળું
જમત, વજ્ર, શ્વેત અને ક્ષય એ સર્વ નામે, મેં દેવતાઓનાં કાર્ય સિદ્ધ થવા માટે મારા
સ્વરૂપનો વિલાસ કર્યો છે. વળી કામ, ક્રોધ, હર્ષ, ભય તથા મોહ એ સર્વ મારા રૂપોનાં
સ્વરૂપ છે એમ તમે જાણો. હે વિપ્ર ! સત્ય બાપણ, દાન, તપ અને અદિસા કરનાર મ-
નુષ્યો શ્રેષ્ઠ કર્મ કરીને જેને પામે છે, તે હું છું. તે મનુષ્યો મારા સ્વરૂપનો આશ્રય કરવો
એવા નિશ્ચયવાળા, મારાજ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવારૂપે વિહાર કરનાર, પોતાનાં તથા મારાં
સ્વરૂપને તાદાત્મ્યપણાના જ્ઞાનવાળા અને મારા વમર ખીજી ક્રમનાને વિષે ઇચ્છા નહીં રાખ-
નારા હોય છે. વળી સારી રીતે વેદ જાણેલા, શાંત મનવાળા અને જીતક્રોધી બ્રાહ્મણો અનેક
પ્રકારના યજ્ઞોએ કરી યજ્ઞન કરીને જેમને પામે છે, તેમને દુષ્કૃત કર્મ કરનાર, લોભી, કૃપણ
અને અસ્થિર મનવાળા મનુષ્યો પામવા સમર્થ થતા નથી માટે હે ઋષિ ! અષ્ટાંગયોગે કરીને
પ્રાપ્ત થતા મોક્ષ માર્ગ આત્મજ્ઞાનને મહા ઇળવાન થાય જ્યારે પણ તે માર્ગ અજ્ઞાનીને દુષપ્રાપ
છે એમ તમે જાણો. હે શ્રેષ્ઠ ! જ્યારે ધર્મને જ્ઞાનિની પ્રાપ્તિ થાય છે અને અધર્મનો ઉદય
થાય છે, ત્યારે ત્યારે હું સ્વચ્છંદ સ્વરૂપ ધારણ કરું છું માટે જ્યારે જમતમાં દેવતાઓથી
નહીં નાશ પામનાર ભયંકર દૈત્યો તથા રાક્ષસો હિંસા કરવામાં આસક્ત થાય છે, ત્યારે હું
શુભ કર્મવાન મનુષ્યના ગૃહને વિષે મનુષ્યદેહ ધારણ કરીને તેમનો નાશ કરું છું. હે શુદ્ધિમાન !
હું મારી આત્માની પ્રાપ્તિ કરીને દેવતા, મનુષ્ય, મંધર્વ, સર્પ તથા રાક્ષસાદિ સ્થાવર
તથા જંગમનો સંહાર કરું છું અને જમત ઉત્પન્ન કરવાના સમયને વિષે મર્ષાદા બાંધવા
સારું મનુષ્ય દેહ ધારણ કરીને મારારૂપ સર્વ વિશ્વને સૃજું છું. વળી હું સત્યયુગમાં શ્વેત-
વણ, ત્રેતામાં પીત વર્ણ, દ્વાપરમાં રક્ત વર્ણ તથા કળિમાં કૃષ્ણવર્ણ સ્વરૂપ ધારણ કરું
છું. વળી જ્યારે કળિયુગમાં અધર્મના ત્રણ ભાગ હોય છે અને ધર્મ એક ભાગ હોય છે તે
પણ અંતે નાશ પામે છે, ને જમતનો અંતકાળ આવે છે, ત્યારે હું એકલો અત્યંત દારૂણ
કાળરૂપ થઈને સ્થાવર તથા જંગમરૂપ ત્રણલોકનો નાશ કરું છું. હે બ્રાહ્મણ ! વેદ વિદ્યાએ કરી
જાણવામાં આવે છે સ્વરૂપ જેનું એવો વિશ્વનો આત્મારૂપ, સર્વ લોકોને સુખ આપનાર,
અત્યંત સમર્થ, સર્વમાં વ્યાપક, અનંત, ઇન્દ્રિયોનો મુક્ત અને ઉચ્ચમરૂપ હું, જેનું સ્વરૂપ
જાણવામાં આવતું નથી, સર્વ જૂત પ્રાણિને શ્વેત કરનાર અને સર્વ પ્રજા જેને વિષે અનેક
પ્રકારના ઉદય કરે છે એવા કાળચક્રને નિયમમાં રાખું છું. હે મુનિમાં શ્રેષ્ઠ ! એ પ્રમાણે
મેં સર્વને વિષે મારા આત્માને પ્રેરેલો છે ને સર્વત્ર હુંજ વ્યાપિ રહ્યો છું, પણ મેં
મને જાણતું નથી. કેવળ મારા બક્ષતજ સર્વ લોકોને વિષે સર્વરૂપ હું છું તેની પૂજા કરે
છે. હે દિગ્ ! તમે મારા ઉદરને વિષે જે કંઈ કલેશ પામ્યા, તે સર્વ તમારા શ્રેયને માટે
તથા સુખના ઉદય માટે છે એમ જાણો. તમ જમતમાં જે કંઈ સ્થાવર તથા જંગમ જોઈએ છે તે
સર્વ સર્વથા માંડે સ્વરૂપ છે એમાં સંદેહ નથી. સર્વ લોકોના પિતામહ બ્રહ્મા મારું અર્પું

સ્વરૂપ છે. હે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ ! શંખ, ચક્ર તથા મદાને ધારણ કરનાર વિશ્વાત્મા નારાયણ એવા હું, સર્વ લોકોનો સંહાર કરીને ચાર યુગની એક ચોકડી એવી હજાર ચોકડી પર્યંત શયન કરું છું. હે મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ ! એ પ્રમાણે સર્વનો સંહાર કરીને હું બાળક નથી તોપણ બાળકનું સ્વરૂપ ધારણ કરી, બ્રહ્મા જન્મીત થાય ત્યાં સુધી અહીં રહું છું. હે બ્રાહ્મણમાં મુખ્ય ! મેં તમારી ઉપર પ્રસન્ન થઈને તમને વરદાન આપ્યું હતું, તેથી તમે નાશ પામેલું સર્વ સ્થાવર તથા જંગમ વિશ્વ જળમય થયેલું જોયું; ને તેથી વિકસવતાને પામ્યા. તે જાણીને મેં તમને મારા ઉદરમાં મહણ કરી સર્વ વિશ્વ દેખાડ્યું, તોપણ વિસ્મયયુક્ત થયા, પણ હે મુનિ ! જ્ઞાનવાન થયા નહીં. ત્યારે મેં તમને મારા મુખદ્વારથી પાંચ બહાર કાઢીને, દેવતા તથા અસુરોને પણ દુઃખે કરીને જે સ્વરૂપ જણવામાં આવતું નથી એવા મારા સ્વરૂપનો ઉપદેશ કર્યો. હે ઋષિ ! બ્રહ્મા જન્મીત થાય ત્યાં સુધી તમે અહીં સુખે કરી રહો. ત્યારે સર્વ લોકોના પિતામહ બ્રહ્મા જન્મીત થશે ત્યારે હું તેમની સાથે એકરૂપે મળીને આકાશ, પૃથ્વી, તેજ, વાયુ તથા જળ અને વિશ્વમાંના સ્થાવર તથા જંગમ પદાર્થો ઉત્પન્ન કરીશ.

માર્કંડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે કહીને પરમ અદ્ભુત રૂપ તે “દેવ” ભગવાન અંતર્ધાન થાય છે, ત્યાર પછીજ ત્રિવિધ પ્રકારની આ સર્વ પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે તેને જોઈ છું. હે સર્વ ધર્મિષ્ઠ પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે પ્રલયમાં મેં આશ્વર્યરૂપ સર્વ જોયું છે; ને જે સુંદર કમળ સરખાં નેત્રવાન બાળકરૂપ “દેવ” ભગવાનને જોયા છે, તેજ આ તમારા સંબંધિ જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણ છે. તેના વરદાનથી મને અઘાપિ સ્મૃતિ નાશ પામી નથી. મારું ધણા કાળનું આયુષ્ય છે અને મારી ઇચ્છા પ્રમાણે મરણ પણ પ્રાપ્ત થાય તેમ છે. હે રાજન ! પુરાણ પુરૂષ, સમર્થ, જેના સ્વરૂપનું ચિંતન થઈ શકતું નથી એવા અને મોટી ભુજવાળા હરિ શ્રીકૃષ્ણ, આ જન્મમાં અનેક પ્રકારની કીડા કરતા વિરાજમાન રહે છે. હે પાંડવ ! જન્મતને ઉત્પન્ન, પાલન તથા સંહાર કરનાર, અવિનાશી જેના વક્ષસ્થળને વિષે મી-વત્સલાંખન છે જેને એવા પ્રજાપતિઓના પણ પતિ મહા સમર્થ અને વૃષ્ણકુળમાં શ્રેષ્ઠ આ શ્રીકૃષ્ણને જોઈને મને પૂર્વની સ્મૃતિ હમણાં પ્રાપ્ત થઈ છે. હે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ પાંડવો ! તમે સર્વ આદિદેવ, પુરૂષરૂપ, પીતપીતાંબર ધારણ કરેલા સર્વ જૂત પ્રાણિના માતાપિતારૂપ અને સર્વ જીવે શરણ રહેવા યોગ્ય શ્રીકૃષ્ણને શરણ રહો. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે માર્કંડેય ઋષિનાં વચન સાંભળીને દૌપદી સહિત યુધિષ્ઠિર, બીમસેન, અર્જુન, નકુળ તથા સહદેવે શ્રીકૃષ્ણને નમસ્કાર કર્યા. પછી હે પુરૂષોમાં સિંહરૂપ ! માન પામવા લાયક શ્રીકૃષ્ણ પાંડવોને યથાયોગ્ય સાંત્વના કરી તેમને શાંત કર્યા.

સ ચૈતાન્યચર્યામ્ન સામ્ના પરમવલ્ગુના

સંત્વવામાસ માનાર્હો મન્યમાનો યથા વિધિ ॥

इति श्रीमहाभारते वनपर्वणि मार्कण्डेयसप्तमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥

સત્ત્વવામાસ માનાર્હો મન્યમાનો યથા વિધિ ॥

અધ્યાય ૧૮૦ મેા. ભવિષ્યવાણી.

વૈશંપાયન ઉવાચ—યુધિષ્ઠિરસ્તુ કૌંતેયો માર્કંડેય મહામુનિ

પુનઃ પપ્રચ્છ સામ્રાજ્યે મહિષ્યાં જગતો ગર્તિ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ત્યાર પછી કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજા, પોતાને ચક્રવર્તિ રાજ્ય કરવું છે, માટે મહામુનિ માર્કંડેયને જન્મતની ભવિષ્ય મતિ ફરીથી પૂછવા લાગ્યા. યુધિષ્ઠિર—હે બોલનાર પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ ! હે ભાર્ગવકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા માર્કંડેય ઋષિ ! મેં તમારાથી યુગને આદિ જન્મતની ઉત્પત્તિ અને યુગને અંતે તેનો નાશ એ સર્વ સાંભળ્યું. પણ મને આ કળિયુગમાં મોટું કૌતુહલ સરખું જણાય છે, માટે હું તમને પૂછું છું કે, કળિયુગમાં સર્વ ધર્મ નાશ પામશે ત્યારે શેષ શું રહેશે ? તે યુગમાં મનુષ્યો કેવા પરાક્રમી, શું અહાર કરનાર, કેવી રીતના વિહાર કરનાર, કેટલા આયુષ્યવાળા તથા કેવાં વસ્ત્રો પહેરનાર થશે ? નેઓ પાછા મોટાપને કેવી રીતે પામશે ? તે સર્વ મને વિસ્તારથી કહો. કારણ તે મોટું આશ્ચર્ય સરખું જણાય છે. હે પરિક્ષિતના પુત્ર ! એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળીને શ્રેષ્ઠ ઋષિ માર્કંડેય, પાંડવોને તથા શ્રીકૃષ્ણને મોટો દુર્ષ ઉત્પન્ન કરતાં યુધિષ્ઠિર રાજાને કહેવા લાગ્યા કે—હે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર ! મેં આ શ્રીકૃષ્ણની કૃપાથી જે જોયું છે, સાંભળ્યું છે તથા મને અનુભવ થયો છે, તે કળિયુગ વિષેનું સર્વ લોકનું ભવિષ્ય વર્તાત કહું ને તમે સાંભળો. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! કપટ તથા લોભાદિ રહિત ધર્મ બળદની પેઠે ચાર પાદયુક્ત થઈ સત્ય યુગમાં મનુષ્યોને વિષે વર્તે છે. ત્રેતાયુગમાં અધર્મે ફરી એક પાદ નાશ પામવાથી ત્રણ પાદયુક્ત થઈ વર્તે છે. દ્વાપરમાં બે પાદયુક્ત તથા કળિયુગમાં એક પાદયુક્ત થઈ વર્તે છે. હે રાજન ! મનુષ્યોનાં આયુષ્ય, વીર્ય, બુદ્ધિ, બળ તથા તેજ યુગ યુગપ્રત્યે નાશ પામે છે. તેમાં કળિયુગનાં મનુષ્યોનું વર્તાત કહું તે તમે મારાથી શ્રવણ કરો. હે યુધિષ્ઠિર ! આભણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય તથા શૂદ્ર જાતિના ધર્મરૂપી જન પાશરીને લોકોને છળ કરનાર મનુષ્યો કપટથી ધર્માચરણ કરશે. પાંડિતાર્પના અર્ચવાળા તેઓ-થી જન્મતમાં સત્યતા નાશ પામશે. જેથી તેમનાં આયુષ્ય અડપ થઈ જશે. હે રાજન ! આયુષ્ય અડપ થવાથી તેઓ વિદ્યા સંપાદન નહીં કરી શકે; તેથી જ્ઞાન વચરના હોવાને લીધે લોભી, ક્રોધી, મૂઢ, ક્રમી, પરસ્પર વૈર બાંધનાર અને એક બીજાઓનો નાશ કરવાને ઇચ્છવાન થશે. વળી આભણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય આચારે ફરી પરસ્પર એકરૂપ થશે. તપ તથા સત્યતાથી રહિત હોવાને લીધે શૂદ્ર તુલ્ય થશે. વળી ચાંડાળો ક્ષત્રિયનાં કર્મ કરશે તથા ક્ષત્રિયો ચાંડાળનાં કર્મ કરશે. હે રાજન ! ન્યારે કળિયુગમાં એ પ્રમાણેની પ્રજા થશે, ત્યારે તેમને પહેરવાનાં વસ્ત્રો શબ્દનાં થશે અને કાદવનું બોજન કરશે. વળી મનુષ્યો પોતાની ઝિંઝો સાથે મિત્રાઈ રાખશે, મત્સ્યના માંસે ફરી જીવશે તથા દૂધના લોભથી ઘેટીઓને દોહશે, ન્યારે ગાયો નાશ પામશે, ત્યારે કોઈ વ્રત ધારણ કરનાર હશે, તે પણ લોભયુક્ત થશે. વળી મનુષ્યો એક બીજાની ચોરી કરનાર, પરસ્પર દિમા કરવામાં પ્રીતિમાન હોવાથી તેમ કરનાર, જપ વચરના અને નાસ્તિક થશે. વળી મનુષ્યો નદિઓના કિનારા ઉપર કાદાળિઓએ ફરી જમીન સરખી કરીને તેમાં ઓષધી વાવશે; તેથી તે ઘણીજ અડપ પેદા થશે. કળિયુગમાં જે કાંઈ નિલ વ્રત કરનાર મનુષ્યો હશે, તે પણ લોભથી દેવતા તથા પિતૃઓનાં કાર્યમાં એક બીજાઓને ત્યાં બોજન કરશે. વળી હે રાજન ! કળિયુગને વિષે પિતા પુત્રના શ્રાદ્ધના અત્રનું બોજન કરશે. અને પુત્ર પિતાના શ્રાદ્ધના અત્રનું બોજન કરશે. એ પ્રમાણે મનુષ્યો અર્ચાદિન બોજન કરનાર થશે. વળી આભણો વ્રત વચરના તથા વંદની નિંદા કરનાર થશે, તેથી વ્રત ફોમ કરશે નહીં, પણ હીણ કર્મ કરવામાં ઇચ્છવાન થશે. વળી મનુષ્યો દાગાવવાળો જમીન ઉપર બેસીને બેસશે. ને વખતે હળમાં મર્દાને તથા એક વાઈની વચવાળા તાજરડાઓને જોડશે.

કળિયુગમાં પ્રેમ વગરનો પિતા પુત્રનો નાશ કરશે અને પુત્ર પિતાનો નાશ કરશે. પણ તેઓ 'અહર્તા બ્રહ્મ હુ' છું' એમ ટથા બોલશે, તેથી જગતમાં નિંદા પામશે નહીં. વળી ક્રિયા તથા યજ્ઞ કર્મ વગરનું સર્વ જગત્ ભ્રેષ્ઠ સરખું અને આનંદ તથા ઉત્સવ વગરનું શૂન્યજરો. વળી મનુષ્યો ભાષાઓ વગરનાં જનોનાં તથા વિષવા સ્ત્રીઓનાં દ્રવ્યને હરણ કરશે. વળી અલ્પ વીર્ય તથા બળવાન, સ્તબ્ધ, લોભ તથા મોહ પરાયણ, તે સંબંધી વાતો કરવાથી સંતોષ પામનાર અને કપટરૂપી આચારવાળા મનુષ્યો, દુષ્ટ, બીજાં મનુષ્યોને બ્રાહ્મણીને છળ બેદે કરી તેમના દ્રવ્યાદિનું હરણ કરશે. હે કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર ! કળિયુગને વિષે પાંચ શુદ્ધિવાળા, એક બીજાઓનો વધ કરવાના ઉદ્ધાગવાળા, મૂર્ખ અને પંડિતાઇનો મર્વ રાખનારા, રાજાઓ જગતમાં કાંટાંપ પ્રગટનું રક્ષણ નહીં કરનાર, લોભી, માન તથા અહંકારથી ભરેલા અને કેવળ પ્રગળે દાંડ આપવામાંજ રુચિવાળા થશે. હે ભારત ! દયા વગરના તેઓ રૂદન કરતાં ગેવઃ મનુષ્યોનાં દ્રવ્ય તથા સ્ત્રીઓને હરણ કરીને બોગવશે. વળી કોષ કોષની કન્યાની મામણી નહીં કરે અને વિધિપૂર્વક વિવાહ પણ થશે નહીં. કેવળ વર તથા કન્યા પોત પોતાની મરજીથી પરણે. અસંતોષ અને મૂઠ સિત્તાવાળા રાજાઓ, દરેક ઉપાયથી પારકાં દ્રવ્યાદિનું હરણ કરશે. વળી સર્વ જગત્ કેવળ ભ્રેષ્ઠ સરખું થશે અને ભાગ ભાષ્ટને પણ છળ કરશે એમાં કશો સંદેહ નથી. વળી જગતમાં અગ્ને પંડિત છીએ એવા મર્વવાન મનુષ્યો સત્યતાનો ત્યાગ કરશે. વૃદ્ધ હશે તે બાળકના સરખી મતિવાળા થશે અને બાળક હશે તે વૃદ્ધના સરખી મતિવાળા થશે. વળી જે બીકણુ હશે તે પોતાના મનમાં અર્ધ શૂરવીર છીએ એમ માનશે અને જે શૂરવીર હશે તે બીકણુ થશે, તેથી તેઓ બેદના બોગવનાર થશે અને કોષ કોષનો વિશ્વાસ કરશે નહીં. વળી કળિયુગમાં સર્વ જાતિના મનુષ્યોનું બોજન એકજ માંસ તથા શાકાદિ થશે અને તેઓ લોભ તથા મોહ યુક્ત થશે તેથી અધર્મ વૃદ્ધિ પામશે પણ વર્મ વૃદ્ધિ પામશે નહીં. વળી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્યો પોતાની જાતિના મર્વ વગરના થશે અને સર્વ પ્રજા એકાકાર થશે. વળી પિતા પોતાના બાળક પુત્રનું પોષણ નહીં કરે તથા યુવાવસ્થાવાન પુત્ર પોતાના વૃદ્ધ પિતાનું પોષણ કરશે નહીં અને સ્ત્રીઓ પણ પોતાના પતિની સેવા કરશે નહીં. વળી મનુષ્યો પોતાના દેશનો ત્યાગ કરીને, જે દેશમાં યવ તથા બોધુભાદિ યતાં હશે તે દેશનું સેવન કરશે. વળી પુરૂષો તથા સ્ત્રીઓ સર્વ પોતપોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તશે. એક બીજાનાં વાક્યાદિને મહન કરશે નહીં. વળી હે યુધિષ્ઠિર ! કળિયુગમાં કોષ પણ પિતૃઓનાં શ્રાદ્ધ તથા દેવતાઓનાં યજ્ઞન કરશે નહીં. કોષ કોષનો ક્રિષ્ણ તથા કોષ કોષનો ગુરૂ પણ થશે નહીં, કેવળ સર્વ તમોગુણી થશે. હે મનુષ્યોના અવિષતિ રાજા યુધિષ્ઠિર ! કળિયુગને વિષે મનુષ્યોનું આયુષ્ય સોળ વર્ષનું થશે અને ત્યાર પછી તેઓ પ્રાણનો ત્યાગ કરશે. વળી પાંચ વરસની તથા સાત વરસની કન્યાઓ મર્વ પારણ કરશે અને સાત વર્ષના તથા આઠ વર્ષના પુરૂષો પ્રજા ઉપજ કરશે. હે રાજાઓમાં સિંહરૂપ ! તે યુગમાં પુરૂષો સ્ત્રીથી તથા સ્ત્રીઓ પુરૂષથી સંતોષ પામશે નહીં અને પોતાની જાતિનાં કોષ્ટ ચિન્હ રાખનાર તથા ધર્ષા અલ્પ દ્રવ્યવાળા મનુષ્યો હિંસા કરનાર થશે અને કોઈ કોષને ઘનાદિ આપશે નહીં. મનુષ્યો ભ્રેષ્ઠ સરખા આચાર પાળનાર, સર્વબક્ષી અને ઉત્તમ કર્મને વિષે અવળો ભાવ લાવનાર થશે. વળી મનુષ્યો લેવડ તથા દેવડના બવહારમાં કપટથી એક બીજાઓને છળ કરશે. ક્રિયાઓ કરવાની વિધિને નહીં જાણીને તે કરશે અને પોતાની ઈચ્છા

પ્રમાણે વર્તશે. વળી એક બીજાએને કહીને દૂર કમ કરનાર અને પોતાના જીવિતમાં સંજ્ઞા-
વાન મનુષ્યો જાંઠા વમરના થઈને મડ તથા પ્રજ્ઞાહિનો નાશ કરશે. વળી લોભી અને બ્રાહ્મ-
ણાદિના દ્રવ્યાદિને ભોગવવાની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યો તેમનો નાશ કરશે. મુદ્રાદિથી પરાજય
પામેલા અને જાણે કરી પીડાયેલા બ્રાહ્મણો દાદાકાર કરતાં પોતાના રક્ષા કરનાર નાશ મળવા-
ના આ વિશાળ પૃથ્વીને વિષે ચોમેર કરશે. હવે હે રાજન ! જ્યારે કળિયુગ ઉતરવા આ-
વશે ત્યારે મનુષ્યો છેક દૂર રવમાવવાના રોદ્ર કર્મ કરનાર, પ્રાણીઓની દિસા કરનાર અને
પોતાના જીવિતનો પણ ત્યાગ કરનાર થશે. વળી બ્રાહ્મણો અનેક રીતિના ત્રાસથી ચોમેર
દોડીને, નદી તથા પવતીની વિષમ જગતનો આશ્રય કરશે. વળી હે પૃથ્વીનું પાલન કરનાર
રાજન ! ચારના ઉપદ્રવથી તથા દુષ્ટ રાજાઓના નિરંતર કારભારથી પીડા પામેલા બ્રાહ્મણો
વૈશંતાનો ત્યાગ કરીને શૂદ્રતા ચાકરો થઈ વિકર્મ કરશે. વળી તે વેળા શૂદ્રો ધર્મનો ઉપદેશ
કરશે અને બ્રાહ્મણાદિ નેના ઉપાસક તથા શ્રીના થશે. જ્યારે એ પ્રમાણે ઉંચી પદવીનાં
મનુષ્યો નીચી પદવીમાં આવશે ત્યારે તેઓ દેવતાઓનો ત્યાગ કરીને ભ્રીંતોમાં અસ્થિથી
કાંદલાં ચિત્રરૂપ ચિન્હોને પૂજશે અને શૂદ્રો બ્રાહ્મણની મેવા કરશે નહીં. વળી ઋષિઓનાં
આશ્રમ, બ્રાહ્મણોનાં ગૃહ, દેવતાઓનાં મંદિર, યજ્ઞસ્થાન તથા દક્ષિતઓની શાળાઓ વિગેની
જમીન, અસ્થિનાં ચિત્રોથી નુશોભિત થશે દેવગૃહથી શોભાયમાન થશે નદી- કળિયુગના
અંતમાં એવી રીતે થશે કે સર્વ મનુષ્યો રોદ્ર કર્મ કરનાર, ધર્મહીણ, માંસનું ભોજન
કરનાર અને મદ્યપાન કરનાર થશે. વળી પુષ્પમાં પુષ્પ તથા ફળમાં ફળ ઉત્પન્ન થશે વળી
અકાળ વૃષ્ટિ થશે. મનુષ્યો વેદ મર્યાદા રહિત ક્રિયાઓ કરશે તથા ક્ષત્રિયો બ્રાહ્મણોના સંગાથે
રેર કરશે. વળી સર્વ પૃથ્વી એવેજ જનોથી ભરાયતી થશે. બ્રાહ્મણો કારભારીના બંધે કરી
દશે દિશા પ્રત્યે વિખરાઈ જશે. વળી સર્વ દેશોમાં પોતાના ધર્મનો વેગ રાખનારા પણ
આચાર વમરના મનુષ્યો રહેશે, પણ તેઓને રાજાઓ પગાર આપ્યા વગર ચાકડી કરાવશે
તેથી પીડાયુક્ત થઈને, છેવટ ફળ તથા મૂળનાં ભોજન કરનાર થઈ વનમાં આશ્રમો કરી રહેશે.

હે રાજન ! જ્યારે એ પ્રમાણે સર્વ લોક આકુળતાને પામશે ત્યારે જગતમાં કંઈ
પણ મર્બાદા રહેશે નહીં. શિષ્યો ગુરુઓનું અવળું કરનાર થશે અને નેનો આશ્રય કરશે નહીં.
ગુરુ પણ પોતે અવધન દેવાથી તેમને ધિક્કાર્યા કરશે અને દેવગ દ્રવ્યના લોભથીજ એક
બીજાઓના મિત્ર સંગાથે તથા અધિવડપ છીએ એમ કહી પ્રાપ્ત થશે. વળી કળિયુગના અંતને
વિષે રચાવર મૂતનો વિનાશ થશે. સર્વ દિશાઓ જનજવલ્યમાન થશે નક્ષત્રો ક્રાંતિ વમરનાં થશે.
ગ્રહના તારાઓ વિપરીત થશે. વાયુ ઘણો પ્રચંડ વાયા કરશે. મોટા ભયસૂચક ધણા ઉલ્કા-
પાત થશે. સૂર્ય ઘણો તપશે અને દિશાઓમાં મોટા શબ્દ થશે તથા દાદ પણ સર્વત્ર
ઉકરશે. વળી સૂર્ય ઉદય તથા અસ્તવેળા રાદુથી ગ્રસ્ત રહેશે. મદા સમર્થ મૃદ અકાળે વર્ષાદ
કરશે. પૃથ્વી વિષે ધામ તથા ધાન્ય પેદા નહીં થાય અને વારંવાર દૂર શબ્દ બોલ-
નાર તથા જેમના પતિ ઘણુ ઘણુમાં રૂદન કરતા હોય છે એવી સ્ત્રીઓ થશે. વળી પુત્રો
પોતાનાં માતા પિતાનો નાશ કરશે, પોતાના પતિના કહેવામાં નહીં રહેનાર સ્ત્રીઓ પણ
પોતાના પતિ તથા પુત્રાનો નાશ કરશે અને રાદુ અમાવાસ્યા વગર સૂર્ય પ્રત્યે યુદ્ધ કરવા
સાડ મનિ કરશે. વળી હે રાજન ! યુગના અંતને વિષે અમિ ચારે તરફથી જનજવલ્યમાન
થશે. પાંચિય પડો ગામના ગ્દેવાસીની પાસે જળ તથા અન્ન માગશે. પણ તેમની પાસેથી

ઉત્તરવાના સ્થાનને પણ પામશે નહીં તેથી રસ્તા ઉપર ચાલત કરશે. વળી કાગડા, હસ્તિઓ, પોપટ તથા અગ્રે સંહિત 'બીજાં' પક્ષિઓ મધુરતા વગરની ચાણી ખોલશે. વળી મનુષ્યો મિત્રતા તથા સંબંધના પ્રેમનો ત્યાગ કરશે. પરસ્પર દ્વેષ કરશે અને પારકા દેશની દિશાઓ, મામ તથા ચંદ્રનો આશ્રય કરશે. વળી મનુષ્યો દા નાત ! દા પુત્ર ! એમ એક બીજાએને અત્યંત કડીણ કડીણના ચન્દ્ર ખોલતાં પૃથ્વીને વિષે બટકશે. એ પ્રમાણે જ્યારે એકદમ મહાભયંકર કળિયુગનો અંત આવશે, ત્યારે વળી બ્રાહ્મણાદિ વર્ણ ક્રમે કરી વૃદ્ધિ પામશે. કાળાંતરે કરી આ લોકની વૃદ્ધિ માટે દેવપણુ વદન્નજીથી અનુકૂળ થશે. હે યુધિષ્ઠિર ! ત્યારે સૂર્ય, ચંદ્ર તથા બૃહસ્પતિ એક સમય પુણ્ય નક્ષત્રમાં આવશે ત્યારે પાછો મત્યયુગ પ્રવર્તશે જેમાં વર્ષોદયથાકાગે વર્ષોદય તથા નક્ષત્રો પણ શુભરૂપે ઉદયવાન થશે. વળી જગતમાં ગ્રહો અનુકૂળ, ક્ષેમતા સુખિસતા, આરોગ્યતા તથા નિગમયતા પામશે. હે રાજન ! તે વેળા મંભગપુરમાં વિષ્ણુપદ નામના બ્રાહ્મણના ગદને વિષે મહાતીર્થવાન, શુદ્ધિમાન અને મહા પરાક્રમી કહી નામે ભગવાન અવતાર લેશે, જેને જ્વેન્નજીથી પોતાની મેળે વાદન, આયુષ્ય, શસ્ત્ર, કવચ તથા ચોદાઓ પ્રાપ્ત થશે અને પરમ જ્ય મેળવનાર તે ચક્રવર્તી રાજા થશે હે રાજન ! બ્રાહ્મણોથી વિદ્યાગણા કરી બ્રાહ્મણુ, સર્વત્ર પ્રસરી ગયેલા હુદ સર્વ સ્તેન્નજી મણુનો નાશ કરશે.

સ સર્વવ્રગતાન્ શુદ્રાન્ બ્રહ્મણેઃ પરિવારિતઃ

ઉત્સાદયિષ્યતિ તદા સર્વસ્તેચ્છગણાન્ દ્વિજઃ ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि मार्कण्डेयसमस्यापर्वणि भविष्यकथने
गुर्जरभाषायं नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

३३३३३ ॥ १२० ॥

અધ્યાય ૧૨૦ મો. કલિધર્મ ઉપસંહાર.

मार्कण्डेय उवाच—ततश्चारिक्षयं कृत्वा द्विजेभ्यः पृथिवीमिमां
वाजिमेधे महायज्ञे विधिवत्कल्पयिष्यति ॥

માર્કણ્ડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! ત્યાર પછી વિધિવ્યથના પુત્ર કહી ચોરોનો નાશ કરીને અશ્વમેધ યજ્ઞમાં બ્રાહ્મણોને વિધિવી પૃથ્વીનું દાન આપશે. જગતમાં મર્યાદા સ્થાપન કરી વનમાં જશે. સત્યયુગમાં સત્ય મનુષ્યો કહીના શીવળ તરખા શીવળવાન અને સર્વ ચોર મરખા અધર્મોનો વિનાશ થશે. વળી બ્રાહ્મણમાં સિંહરૂપ કહી પોતે જીનેલા સર્વ દેશના બ્રહ્મચારિઓત મગયર્મોત તથા ક્ષત્રિયોતે શક્તિ, ત્રિજળ અને આયુષ્ય ધારણ કરવાને સર્વને એ સૈના ધર્મમાં વર્તીવી વર્ણાશ્રમ વ્યવસ્થા કરશે. હે રાજન ! બ્રાહ્મણોએ સ્તુતિ કરેલા, બ્રાહ્મણોનું ધણુ માન રાખનાર અને સૈવ ચોરોનો વધ કરવાને તત્પર કહી સર્વ પૃથ્વીમાં વિચરતા, દા નાત ! દા પુત્ર ! એ પ્રમાણે દારૂણ વાક્ય ખોલતા એવા ચોરોનો વિનાશ કરશે. અધર્મનો નાશ, અને ધર્મની વૃદ્ધિ કરનાર સર્વ વર્ણ થશે. હે ધર્મિ ! સત્યયુગમાં જગતને વિષે જગીયા, યજ્ઞમંડપ, તળાવ, તથા દેવતાનાં મંદિર અને અનેક પ્રકારની યજ્ઞ ક્રિયાઓ થશે. બ્રાહ્મણ, સાધુ, મુનિ, તપસ્વી આદિ બીજાં પણ સર્વ મનુષ્યો પોતપોતાના આશ્રમમાં રહીને સત્યતાને વિષે વર્તશે. જમીનમાં વાવેલાં ધાન્યની પેદાશ સારી થશે અને સર્વ જીવને વિષે યથાયોગ્ય હળ પુષ્પ પણ પેદા થશે. વળી મનુષ્યો દાન

આપનાર, મત કરનાર તથા નિયમ પાળનાર થશે. ધર્મની કામનાવાળા બ્રાહ્મણો જપ તથા યજ્ઞ કરવામાં પારાયણ, ક્ષત્રિયો પૃથ્વીનું પાલન કરનાર તથા વૈશ્યો વ્યાપાર કરવામાં ક્રિમાદવાન થશે. બ્રાહ્મણો પોતાનાં પદ ધર્મ કરનાર, ક્ષત્રિયો પરાક્રમ કરનાર વૈશ્યો વ્યવહાર ચલાવનાર અને શૂદ્રો ત્રણે જાતિની શુશ્રુષા કરનાર થશે. એ પ્રમાણે સત્ય, ત્રેતા તથા દ્વાપર યુગમાં ધર્મ વર્તશે. મેં ક્ષત્રિયુષના કાળને વિષે કેવી પ્રગતી વર્તણૂક થશે તે તથા સર્વ યુગની સંખ્યા તમને કહી જે તમારા ગણવામાં આવી છે. એ પ્રમાણે જગત્તી થમ ગયેલી અને થનાર વર્તણૂક ઋષિઓએ વાયુપુરાણમાં કહી છે તે મેં તમને સર્વ કહી. હે રાજન ! યજ્ઞ આયુષ્યવાળા મેં તમને આ જે સંસાર માર્ગ કહ્યો છે દૃષ્ટિથી જોયો છે અને મને તેના અનુભવ પણ થયો છે. હે અવિનાશી ધર્મિવાન ! તું તમને ખીજું કદું તે તમારા બામ્બો તથા શ્રીકૃષ્ણ સહિત તમે સાંભળો. હે ધર્મિય પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ ! તમારે નિરંતર ધર્મમાં ચિત્ત રાખવું કરજી ધર્માત્મા પુરૂષ આલોકમાં અને મૃત્યુ પામ્યા પછી પરલોકમાં રહીને સુખ પામે છે. હે નિષ્પાપ ! તમને ખીજ કંઈક વાત કહું તે સાંભળો. હે રાજન ! તમારે દ્વાપર દિવસ બ્રાહ્મણોના અપરાધ કરવો નહીં, કેમકે કોષ પામેલા તે પ્રતિજ્ઞાએ કરીને સર્વ લોકોના નાશ કર છે.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે માર્કંડેય ઋષિનાં વચન સાંભળીને, પુરુષમાં શ્રેષ્ઠ, બુદ્ધિમાન અને પરમ કાંતિમાન યુધિષ્ઠિર રાજ્યમાં પૂછવું કે હે મુનિ ! પ્રગતી રક્ષા કરનાર મારે ક્યા ધર્મમાં રહેવું, અને કેવી રીતે રહેવાયી હું ધર્મ બદ નહીં થાઉં ? માર્કંડેય કહે છે હે યુધિષ્ઠિર ! તમે સર્વ જૂત પ્રાણીને વિષે દયાવાન, તેનું દિત ધન-જનાર તેમાં પ્રીતિ રાખનાર, આગરના વગરના સત્યવાદી નયનાવાન, શુદ્ધ અંતઃકરણવાન અને પ્રગતનું રક્ષણ કરવામાં પ્રીતિવાળા થઈને ધર્મનું સેવન, અધર્મનો ત્યાગ, પિતૃ તથા દેવતાઓનાં પૂજન અને પ્રમાદથી ક્રોધ પાપને દાને કરી જનસત્તા ઉત્તોગ કરો. તમે ગર્વિષ્ટ શત્રુઓ વગરના તથા સર્વ પૃથ્વીને જીતીને સુખથી દર્શવાન થાઓ. મેં તમને જૂત તથા અવિશ્ય ધર્મ કહ્યો. પૃથ્વીને વિષે જૂત તથા અવિશ્ય કંઈ પણ અજ્ઞાત નથી. વારને તમે આ વનવાસાદિ ક્રોધેશને મનમાં લાવશો નહીં, કેમકે બુદ્ધિમાન પીયયુક્ત હોય તેપણ ક્રોધકાળે મોદ પામતા નથી. હે મહાત્માહો ! આ કાળ દેવતાઓનો છે, જેણે પ્રેરણા કરેલી સર્વ પ્રજા મોદ પામે છે. હે નિષ્પાપ ! મેં જે વાક્ય કહ્યાં તેમાં તમને કશા સંકેત થાઓ માં. આ મારા કહેલા વાક્યમાં કંઈ લાવવો ચોખ્ખ નથી ને કદી લાવશો તો તમારા ધર્મનો લોપ થશે. હે ભરત કુળમાં શ્રેષ્ઠ ! તમે મ્હોટા પ્રસિદ્ધ પુરુષમાં કેવળ થયા છે. મારે મારા કહેલા પ્રમાણે મન તથા કમથી આચારણ કરો. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે હે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ ! તમે મને જેવી રીતે જાનને મનોહર લાગે એવાં વાક્ય કહ્યાં તેવાજ રીતે પ્રવર્તવો તમારી આજ્ઞાનું હું પાલન કરીશ. હે વિષ્ણુ ! મને લાભ, ભવ તથા મત્સર કંઈ પણ નથી વારને તમ જેમ કહ્યું છે તેમજ કરીશ. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! બુદ્ધિમાન માર્કંડેયનાં વચન સાંભળીને શ્રીકૃષ્ણ સહિત સર્વ પાંડવો તથા ત્યાં આવેલા બ્રાહ્મણો આનંદ પામ્યા.

સંહુષ્ટા પાંડવા રાજન્સહિતાઃ શાર્કુલચન્દના

વિપ્રર્પમાદ્ય ન મર્વેં ચે તત્રાસન્સમાગતાઃ ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि मार्कण्डेयसप्तस्यापर्वणि युधिष्ठिरानु-
शासनं गुर्जरभाषायामेकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥

અધ્યાય ૧૯૨ મો. દેહકાનું ઉપાખ્યાન.

વૈશંપાયન ક્વાચ—મૃગ વદ બ્રાહ્મણ મહાભાગ્ય વલુમર્હસીત્યબ્રવિત્પાંડવો
માર્કહેય ॥૨॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ત્યાર પછી યુધિષ્ઠિર રાજ્યએ માર્કહેય ઋષિને કહ્યું કે—તમે ફરીથી બ્રાહ્મણના મહાભાગ્ય મને સંભળાવો. આ પૂછ્યા પછી માર્કહેય ઋષિએ યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે—હે રાજન્ ! હું તમને બ્રાહ્મણનું અપૂર્વ ચરિત્ર કહું તે સંભળો. પૂર્વે અયોધ્યા પુરીને વિશેષ મહત્વાકું કૃષ્ણમાં ઉત્પન્ન થયેલા પરિક્ષિત નામે રાજા હતો. તે કાષ્ઠ દિવસે મૃગયા કરવા સાર વનમાં ગયો હતો. અથ્થ ઉપર બેઠેલા તે રાજાને મૃગ ધણે દૂર વનમાં લપ્ત ગયો. તે વેળા થાકી ગયેલા અને ક્ષુધા તથા તૃષ્ણાએ ફરી પીડિત થયેલા તેણે લીલા વૃક્ષોવાળા વનને જોઈ તેમાં પ્રવેશ કર્યો રાજ્યએ તે વનમાં એક અત્યંત રમણીય તળાવ જોઈને તેમાં અથ્થ સહિત પ્રવેશ કરી શીતળ જળ પાન કર્યું. વ્યસ્થતાને પામેલો તે પરિક્ષિત રાજા અથ્થ પાસે લીલાં બાસ નાંખીને તળાવના કિનારા ઉપર બેઠો તેવામાં અત્યંત મધુર ગાયન સાંભળીને રાજા વિચાર કરવા લાગ્યો કે અરે ! હું આ વનમાં દ્રાષ્ટ મનુષ્યને દેખના નથી અને આ ગાયનનો સ્વર ક્યાંથી આવેલો ? હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે રાજા વિચાર કરતો હતો તેવામાં તેણે અત્યંત રૂપવાન અને ગાતાં ગાતાં પુષ્પ વીણુની એક કન્યાને જોઈ. જ્યારે તે કન્યા રાજાની પાસે દરવા લાગી ત્યારે તેને પૂછ્યું કે—હે કલ્યાણિ ! તું કોણ અને કોની પુત્રી છે ? કન્યાએ કહ્યું કે—હું કન્યા છું. હે પાંડવ ! એ પ્રમાણે તે કન્યાનાં વચન સાંભળીને પરિક્ષિતે કહ્યું કે હું તારો અચ્છી છું. કન્યા બોલી કે—હે રાજન્ ! મારા નિયમને તમે પાળો, તો હું તમને પરણું, નહીં તો નહીં. પરિક્ષિતે પૂછ્યું કે—હે શ્રેષ્ઠ ! તારો શું નિયમ છે ? કન્યા બોલી કે, હું કાષ્ઠ દિવસ જળને જોઈશ નહીં. હે કુરુપુત્ર એ પ્રમાણે કન્યાનાં વચન સાંભળી તેના કહેવા પ્રમાણે કળૂકાત આપીને, રાજા તેને પરણ્યો અને મ્હોટા દર્પથી તેની સાથે કીડા કરતાં એકાંતમાં બેઠો હતો તેવામાં તેની પાછળ રહી ગયેલી સેના આવી પહોંચી અને તેને ચોમરથી પિંટી લેખી. અત્યંત વિશ્રાંતિ પ્રાપ્ત થઈ હતી જેને એવો રાજા પોતાની જો સહિત પાસખીમાં બેસો પછી નગરમાં આવી તેને શ્રેષ્ઠ વસ્ત્ર તથા અલંકાર આપીને તેની સાથે કીડા કરતાં પોતાના મહેલમાં સદૈવ રહેતો હતો. ધણો વખત થયો પણ સાથે રહેનારા મનુષ્યોએ તેને દૃષ્ટિથી જોયો નહીં. પછી મુખ્ય અમાત્યે તથા સમીપ રહેનારા મનુષ્યોએ રાજાની બીજી જિએને પૂછ્યું કે, પરિક્ષિત રાજા પોતાના મહેલમાંથી બહાર નીકળતા નથી તેનું કારણ શું ? જિએએ કહ્યું કે અમે મ્હોટું અપૂર્વ આશ્ચર્ય જોઈએ છીએ કે આ મહેલમાં જગ લપ્ત જવાતું નથી. હે રાજન્ ! એ પ્રમાણે જિએનાં વચન સાંભળીને, પ્રવાને પ્રસિદ્ધ જળના રથાન વગરનું પણા શ્રેષ્ઠ વૃક્ષોવાળું, કૃષ્ણ મૃગ તથા પુષ્પયુક્ત અને મોતીથી ઢંકાયેલી રમણીય વાવવાળું ઉત્તમ વાસગૃહ રચાવી, એકાંતમાં તે રાજા પાસે આવી કહ્યું કે હે પ્રજાનું રક્ષણ કરનાર ! આ નજીક રહેલો જંગલો ઘણો સુશોભિત છે તેમાં તમે પ્રવેશ કરી સારી રીતે કીડા કરો. એ પ્રમાણે પ્રધાનનાં વચન સાંભળીને પોતાનો જો સહિત પરિક્ષિત રાજા ત્યાં ગયો. પછી તે રાજા પોતાની જો સહિત તે વનમાં દરતો હતો તેથી ક્ષુધા તથા તૃષ્ણાએ ફરી પીડિત થયો હતો અને થાકી પડી ગયો હતો તેવામાં તેણે એક મોતીથી જડેલા ચક્રને જોયું.

પછી પરિશિત રાજ્યમાં પોતાની સ્ત્રી સંહિત તે ગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો કે ત્યાં જંગલમાં ભરેલા મુંદર વાવ જોઈ, તેના કિનારા પ્રગ્ને જઈ ઉભા. પછી તેણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે—‘હે શ્રેષ્ઠ સ્ત્રી ! આ જંગલથી ભરેલા વાવ છે. માટે તું તેમાં બહુ સાવચેતાઈથી ચિતરજો. એ પ્રમાણે પોતાના પતિરૂપ રાજાનાં વચન સાંભળીને તે સ્ત્રી વાવમાં ઉતરીને જંગલમાં ખૂડી ગઈ પાછી બહાર નીકળી નહીં. રાજ્યમાં તે વાવમાં સ્ત્રીનાં ધણી શોધ કરાવી પણ મળી નહીં. પછી પરિશિત રાજ્યમાં તે વાવની બહાર નીકળવા એક વરમાં ભગમ મેદેલા દેહમાં જોઈ ક્રોધ પામીને પોતાના આકરોને કહ્યું કે અરે આકરો ! મારી ગરજવાન તમે જ્યાં જ્યાં દેહમાં હોય, ત્યાં ત્યાં તેને નાશ કરી તે રૂપ બેટ લાવી મારી પામે ઉભા રેજો. એ પ્રમાણે રાજાની આજ્ઞાથી તેના આકરો દેહમાં નાશ કરવા લાગ્યા.

તેમજોએ મ્હોટા વયવૃક્ત થઈ પોતાના રાજા પામે આવી સવ પતાવ કહ્યું. દેહમાં રાજ્યમાં તેમનાં વચન સાંભળી તપસ્વીને વેપ મારણ કરી પરિશિત રાજા પામે આવીને કહ્યું કે—હે રાજા ! તું ક્રોધને વશ થા માં ! સર્વ દેહમાં કિપર પ્રસન્ન થા ! નિરપરાંતવાનો નાશ કરવો નહીં. અજાત જીવને ક્યાંના ગર્વ સંદેવ રહેવા આત્મન કાંઈન છે આ તને તારી સ્ત્રીના વિચાર જન્ય શોકથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો છે તે જ્યારે તને પાછો મળશે ત્યારેજ નિવૃત્ત થશે, માટે દેહમાં મારવારૂપ અધર્મ ન કર. જ્યાં તેમને મારવાથી તને શું ખાલ મળે તેમ છે ? હે કુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા રાજા ! એ પ્રમાણે તપસ્વીરૂપ દેહમાં રાજાનાં વચન સાંભળીને, પોતાની પ્રિય સ્ત્રીના વિયોગથી આત્મન તાપ પામ્યું હતું હૃદય જેવું એવા રાજા બોલ્યો કે—‘હે વિદ્વાન ! મારાથી ક્રોધ શમાવાય નેમનથી માટે હું દેહમાં નાશ કરીશ, ક્રમદે તેઓએ મારી સ્ત્રીનાં બચાવ કર્યું છે. તમારે મને એ કામથી વારવો નહિ. રાજાનાં વચન સાંભળીને અત્યંત વ્યથાયુક્ત થયું હતું મન જેવું એવા તે દેહમાં રાજા બોલ્યો કે—‘હે રાજા ! તમે પ્રસન્ન થાઓ, હું દેહમાં આપુ નામે રાજા છું, તમને જે સ્ત્રીના વિયોગ થયો છે તે મારી સુશાસના નામે પુત્રી છે તથા જેવું એક દુષ્ટ શોભ છે જેથી તેણે પ્રગ્ને તમારો પેટે વળા રાજાને જન્મ્યા ઠ તે દુષ્ટિર ! મારું રાજાનાં વચન સાંભળીને પરિશિત રાજાએ કહ્યું કે હે મહારાજ ! હું તમારી પુત્રીના અભ્યવજો છું, માટે તમે મને ને સંતા, એવા રાજાનાં વચન સાંભળીને દેહમાં રાજાએ તેને પોતાની પુત્રી આપી અતે હે સુશાસના ! તું આ રાજાની મેવા કર એમ કહીને ક્રોધ ઉત્પન્ન થવાથી તેને શાપ આપનાં કહ્યું કે—‘હે દુષ્ટ ! તે ધણા રાજાને આવી રીતે જીતવા માટે તને અસક્તરૂપ પ્રજ્ઞ થશે. હે પાંડવ ! તે સ્ત્રીના ક્ષેત્ર ગુણથી તેમાં બંધાયેલું હતું હૃદય જેવું એવો પરિશિત રાજા, તે પાછો મળવાથી જાણે તણે પોતાનું અંત્ય મળ્યું હોય એમ આનંદ વૃક્ત થઈ. મ્હોટા દર્પ થવાથી મદગદિત થઈ, નમસ્કાર કરીને આપુ નામના મહા રાજાને કહેવા લાગ્યો કે—‘હે શ્રેષ્ઠ ! તમે મને આ તમારી પુત્રી આપી એ મ્હોટા અનુગ્રહ કર્યો. એ પ્રમાણે પરિશિત રાજાનાં વચન સાંભળીને દેહમાં રાજા આપુ પોતાની પુત્રીની રાજા સમ જેવી રીતે આગ્યો હતો, તેવી રીતે પાછો ત્યાંથી ગયો. પછી કટલેક કાળ રાજાને તે સ્ત્રીથી શ્યા. દર્પ અને અળ નામના તણ પુત્ર ઉત્પન્ન થયા. જ્યારે શ્યા મ્હોટો થયો ત્યારે રાજા તેને ગત્યાભિષેક કરીને તપ કરવા સાડ વનમાં આજી નીકળ્યો. દરે એક દિવસ પરિશિતનો પુત્ર શ્યા રથમાં બેસી ગૃમ્યા કરવા સાડ વનમાં ગયો ત્યારે ત્યાં મળને વંદન તેની પાછળ જ્યાં માટે પોતાના સારથિને કહેવા લાગ્યો કે હે મારથિ ! તું જસદી અશ્વો ચલાવી મને

મૃગ પ્રાપ્ત કરાવ. પોતાના સ્વામીનાં વચન સાંભળીને સારથિએ કહ્યું કે—હે રાજન ! તમારે એ મૃગને માટે આમ્રહ ડરવેા નહીં કેમકે આ તમારા રથમાં વામદેવ ઋષિના અથ જોડ્યા હોય તો પણ તમને તે પ્રાપ્ત થવેા કલિન છે. શયે કહ્યું કે હે સારથિ ! વામદેવ ઋષિના અથ કેવા છે તે કહે નહીં તો હું તને મારીશ. હે રાજન ! એ પ્રમાણે રાજનાં વચન સાંભળીને તેનાથી તથા વામદેવ ઋષિના શાપથી જયે પામેલો સારથિ દંધ પણ ખોડ્યો નહીં. ત્યારે રાજા હાથમાં તરવાર લઇ સારથિ પર ઉગામી ખોડ્યો કે, જલદી કહે નહીં તો હમણાં મારે છું. એ પ્રમાણે રાજનાં વચન સાંભળી જાણનાત યજ્ઞને સારથિએ શયે રાજને કહ્યું કે, વામદેવ ઋષિના અથ ધણી રમણીય તથા મન મરણા વેમવાળા છે. સારથિનાં વચન સાંભળીને શયે કહ્યું કે, જલદી વામદેવના આશ્રમ પ્રત્યે ચાલ.

હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે પોતાના સ્વામીનાં વચન સાંભળીને સારથિએ વામદેવ ઋષિના આશ્રમ તરફ રથ હાંક્યો. રાજા ઋષિ પાસે આવી ખોડ્યો કે—હે સમર્થ ! મારા આશ્રુથી વિંધાયેલો મૃગ નાસી ગયો છે મારે તેને પ્રદક્ષ કરવેા છે, વાસ્તે તમે મને તમારા અથ આપી મારી સંભાવના કરેા. ઋષિ ખોડ્યા કે હું તને મારા એ અથ આપ છું પણ તારું કામ મિત્ત થવા પછી તારે મને પાછા આપવા. એ પ્રમાણે વામદેવ ઋષિનાં વચન સાંભળી ધણું સાર એમ કહી તેમના એ અથને સારથિ પાસે પોતાના રથમાં જોડાવી, ઋષિની રજા લઇ રથમાં બેસીને રાજા મૃગની પાછળ ગયો. વ્રતામાં તેણે ગારથિને કહ્યું કે, હે સારથિ ! આ ધણી ઉત્તમ અથ આલણને ત્યાં રહેવા યોગ્ય નથી, માટે હું ઋષિને સરત પ્રમાણે પાછા આપીશ નહીં. હે રાજન ! એ પ્રમાણે ગારથિને કહેતા એવા તે રાજાએ, મૃગને મારી પાછા પોતાના શહેરમાં જઈ અશ્વને આંતરપુરમાં ગણ્યા. હવે કેટલેક દિવસે વામદેવ ઋષિ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, અરે ! પરિક્લિત રાજાનો પુત્ર રાજા મારા શ્રેષ્ઠ અશ્વરૂપ વાહનને લઇ જઈ આનંદ પામ્યો, પણ દક્ષ પાછા આપી ગયો નહીં, એ તેનો મ્હોટો અન્યાય છે. એ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરતાં કરતાં એક માસ થઇ ગયો, ત્યારે ઋષિએ અત્રિ નામના શિષ્યને કહ્યું કે હે અત્રિ ! તું શયે રાજા પાસે જા, તેને કહે કે, વામદેવ ઋષિએ કહ્યું છે જે તારું કામ સિદ્ધ થયું હોય તો હવે તું અમારા અથ પાછા આપ. એ પ્રમાણે ઋષિનાં વચન સાંભળીને અત્રિ નામના શિષ્યે રાજા પાસે જઈ વામદેવના કહેવા પ્રમાણે તેને કહ્યું ત્યારે શયે રાજાએ તે શિષ્યને કહ્યું કે અરે ! એ અથ મારા છે, આલણને આવા સારા અથ રાખી શું કરવું છે ? તું સીધો ચાલ્યો જા ! હે ભારત ! એ પ્રમાણે શયે રાજનાં વચન સાંભળીને અત્રિ પોતાના ઉપાધ્યાય પાસે જઈ તેને તેણે કહેલાં વાક્ય કહી સંભળાવ્યાં. વામદેવ ઋષિ રાજનાં વચન શિષ્યને મુખેથી માંભળીને મદા કોવ યુક્ત થયા. પછી તે પોતે રાજા પાસે જઈ અમારા અશ્વ આપ એમ કહ્યું તો પણ ત્યારે તેણે અથ આપ્યા નહીં ત્યારે વામદેવ ઋષિએ કહ્યું કે હે શયે ! તું મારા અશ્વ આપ. તેઓએ બીજા કાઇ વાહનથી ન ચાલ એવું તારું કામ કર્યું છે માટે આલણ અને ક્ષત્રિયના અંતરને વિષે વત્તમાન એવા તને વરણ દેવતા પોતાના ધોર પાશે કરી નાશ માં કરો. શયે કહ્યું કે—હે મહર્ષિ વામદેવ ! સારા આચરણવાળા, શ્રેષ્ઠ અને ગરીબ અશ્વ આલણના વાહન ન હોય તેઓ વગર તમને જ્યાં જવા મરજી હોય ત્યાં જાઓ. આલણનું તો વાહન વેદ હોય છે એટલે જે વિજાવાન આલણ હોય છે, તે જ્યાં જ્યાં જવું ધારે ત્યાં ત્યાં જઈ શકે છે. વામદેવે કહ્યું કે—હે જાણ ! વેદ મારા મરખાને વહન મરી પરલોકને વિષે પહોંચાડે છે પણ આ લોકને વિષે

મારા સરખાને તથા ખીજ સર્વને પ્રચ્છિત રથને પહોંચાડવાનાં વાહનો અમોજ છે. સજા રાજ્યએ કહ્યું કે—હે ઋષિ ! તમને મદદ, અચ્ચર તથા વાયુ સરખા વેગવાળા સિંહો વહન કરે. તે રૂપ વાહનોએ કરી તમે આશ્રય પ્રત્યે જાઓ, એ અર્થ તો મારા છે તમારા નથી એમ તમે જાણો. વામદેવ બોલ્યા કે હે રાજન ! બ્રહ્મસ્વ રાખવું એ મ્હોટું પાપ કર્મ છે, એમ જુદિમાન પુરોહિત કહે છે. તું મારા અર્થરૂપ વાહન રાખી જીવવા ઇચ્છે છે તેથી લોહીનાં આયુધવાળા, ભયંકર સ્વરૂપવાન, મ્હોટા શરીરવાળા, નિરંતર રોદ તારો વધ કરવાની ઇચ્છાવાળા અને તીવ્ર શ્રેણી ધારણ કરેલા, ચાર યક્ષોમાં મારા કહેવાથી તારા દેહના ચાર બૂદ્ધ બૂદ્ધ ભાગ કરીને તને ચાર દિશામાં પહોંચાડશે.

જળ બોલ્યો કે તે વામદેવ ! જે ત્રિશૂળ તથા ત્રણ વાર ધારણ કરનારા મારા દૂતો, મને મન, વાણી તથા કર્મ કરીને નાશ કરવાના ક્ષોભવાન બ્રહ્મણ્યરૂપ તમને જાણે છે, તે મારા કહેવાથી શિષ્ય મહિત તમારો નાશ કરશે. વામદેવે કહ્યું કે—હે રાજન ! તે મારો પાસે આવી મારા અર્થ માગા સીધા તે વેળાએ મને કહ્યું હતું કે, હું તમારા અર્થ પાછા આપીશ માટે જે તારે જીવવું હોય તો જલદી મને આપ. શને કહ્યું કે, હે બ્રહ્મણ્ય ! મૃગયા ક્ષત્રિય માટે કેતન ઘણો છે. અમાત્યવાદી એવા તમને હું દંડ આપીશ નહીં તથા આજથી તમારી સર્વ આજ્ઞા પાલન કરીશ તેથી મને પુણ્ય લોકની પ્રાપ્તિ થશે. વામદેવ બોલ્યા કે—હે રાજન ! બ્રહ્મણ્યને કોષપણ વાણી મન તથા કર્મ કરી દંડ આપવા સમર્થ નથી. જે પુરૂષ પોતાના સ્વધર્મ કરી બ્રહ્મણ્યને આશ્રય કરે છે, તે આ લોકમાં જીવતાં શ્રેષ્ઠતા પામે છે. માર્કંડેય કહે છે હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે વામદેવ ઋષિએ કહ્યું તે વેળા ભયંકર સ્વરૂપવાળા રાક્ષસો ઉઠીને ત્રિશૂળાદિથી જળ રાજને પ્રહાર કરવા લાગ્યા. રાજા મ્હોટા ચન્દ્રથી બોલ્યો કે—હે બ્રહ્મણ્ય ! મને ઇન્દ્રવાકુ કુળના પુરોહિત, મારા ભાઈ દળ તથા વ્યાપારીઓ કહેશે તો પણ હું અર્થ આપીશ નહીં. આયુ કર્મ કરનાર બ્રહ્મણ્ય દોષ ? હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે જળ કહેતો હતો તેવામાં યાતુધાનોએ તેનો નાશ કર્યો જેથી તે પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. પત્ની મૃત્યુ પામેલા જળને જોઈને ઇન્દ્રવાકુ વંશના પુરોહિતે દળને રાજ્યમાંથી ઉપર બેસાડ્યો. વામદેવ ઋષિ દળ રાજા પાસે જઈ બોલ્યા કે—હે રાજન ! બ્રહ્મણ્યનું જે કર્મ હોય, તે તેને આપી દેવું એમ સર્વ ધર્મમાં કહ્યું છે માટે જે તું અધર્મથી બીતો દોષ તો જલદી મારા અર્થ મને આપી દે. હે પાંડવ ! એ પ્રમાણે વામદેવ ઋષિનાં વચન સાંભળીને ક્રોધ પામેલા દળ પોતાના સારથિને કહેવા લાગ્યો કે—હે સારથિ ! જલે કરીને વિધાયક્ષા અને દૂરાએ દંડ કરાતા એવા આ વામદેવ ઋષિ પૃથ્વી ઉપર જવન કરે એવું મારું મહા શોભાપમાન ઝેરી બાણ લાવ. હે રાજન ! એ પ્રમાણે પોતાના સારથિને કહેતા એવા દળ રાજનાં વચન સાંભળીને ક્રોધ પામી વામદેવ ઋષિએ તે રાજને કહ્યું કે—હે દળ ! તારી બીથી કેતન ઘણેલા રથેનજીત નામે તારો દશ વર્ષનો પુત્ર છે તે હું જાણું છું માટે મારા કહેવાથી તું તારા પ્રિય પુત્રને ભયંકર બાણે કરી નાશ કર.

માર્કંડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે જે વખતે વામદેવ ઋષિએ જળ રાજને કહ્યું કે, તેજ વખતે તે બાણે રાજના અંતઃપુરમાં જઈને તેના પુત્રનો નાશ કર્યો. તે વાર્તા સાંભળીને દળ રાજા બોલ્યો કે અરે ! હું આજ ઇન્દ્રવાકુ વંશના સર્વ

મનુષ્યનું પ્રિય કરીશ. આ બ્રાહ્મણને અવરૂપ જગાડકારે મારી નાખીશ. લાંબો અંડ બાહુ તથા બાહુ કે જેની સર્વ રાગઓ મારા પરાક્રમને જીએ. વામદેવ કહ્યું કે હે મનુજેશ્વર ! તું જે મહા બળકર બાહુ મારી ઉપર મૂકશા છત્રે છે, તે તું ધનુષ્યમાં સાંધવા તથા મારી ઉપર મૂકવાને સમર્થ નથી. હે બારત ! એ પ્રમાણે કર્મિને વામદેવ ઋષિએ રાગના હાથ તથા પગ સંતમિત કરી નાખ્યા ત્યારે રાગ બોધ્યો કે, હે હતાક વંશના પુરુષો ! મને સંતમિત કરી મૂક્યો છે તે જીઓ ! હું આ બાહુ મૂકીને ઋષિનો નાથ કરવા સમર્થ નથી. વામદેવ મોટા આયુષ્યવાન છે તે જીઓ. વામદેવ કહ્યું કે, હે રાગન ! તું આ તારા બાહુથી તારી સ્ત્રીનો નાશ કરીને, મને મારવા વાસ્તે કરેલા ઉલ્લોમના દોષથી મુક્ત થા. હે મુષ્ટિદ્રિ ! એ પ્રમાણે વામદેવ ઋષિએ કહ્યું, ત્યારે ઇળ રાગ પોતાની સ્ત્રીને મારવા તૈયાર થયો. તે વેળા તે બોલ્યો કે, હે વામદેવ ઋષિ ! બ્રાહ્મણેનું સેવન કરવાની ઇચ્છાવાળી હું જે દિવસે દિવસ નૃશંસ એવા મારા પતિને સુંદર વાણીથી શીખામણ આપતી હોઉં તો મને પવિત્ર લોકની પ્રાપ્તિ થાઓ. વામદેવ મોટા કે હે સુંદર રાગપુત્રિ ! તે તારા પતિરૂપ રાગના કુળને વાર્ધ્ય છે તું મારી પાસે વરદાન માગ, તારા પતિને સારી રીતે શીખામણ આપ અને રાગ સમૃદ્ધિને ભોગવ. રાગપુત્રીએ કહ્યું કે હે મહા સમર્થ ઋષિ ! હું તમારી પાસે જેવું વરદાન માગું છું કે મારા પતિએ તમને મારવાનો ઉલ્લોમ કર્યો જેની પાપવાન થયા માટે તે પાપથી મુક્ત થાય અને પુત્ર મહિત તમારો સારા બાવથી આશ્રય કરે. માઈડેવ કહે છે—હે કુર-કુળમાં શ્રેષ્ઠ ! એ પ્રમાણે તે રાગપુત્રીનાં વચન સાંભળી વામદેવ ઋષિએ કહ્યું કે, જા, એ પ્રમાણે થશે. પછી ઇળ રાગએ મોટો પ્રસન્નતાથી મુનિને નમસ્કાર કરી અંધ આપ્યા.

भुक्त्वा वचः स मुनेराजपुण्यास्तथास्मिन्निति प्राह . सप्रचार

ततः स राजा मुदितो बभूव वाम्यौवास्मै प्रददौ संप्रणम्य ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि मार्कण्डेयसप्तमस्यार्षवणि मंदूकोपाख्यानं
सुर्जरभाषायां द्विनवत्यधिकप्रतप्तमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥

◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆

અધ્યાય ૧૯૩ મો. બ્રહ્મ અને ઇંદ્રનો સંવાદ.

संक्षेपात्त उवाच—माकंदेयमृशयो ब्राह्मणा युधिष्ठिरश्चपप्रच्छन्नुपिम्

केन दीर्घायुरासीद्वको माकैडेयस्तु तान्सर्वानुवाच ॥१॥

વેશપાત્રન કહે છે—હે જનમેજય ! પડી ઋષિઓ, સાધુઓ તથા યુધિષ્ઠિરે માર્કંડેયને
 પૂછ્યું કે, બ્રહ્માનામના ઋષિ દીર્ઘાયુ કેમ થયા ! માર્કંડેય તેમને કહેવા લાગ્યા કે, રાજર્ષિ
 બ્રહ્મા મોટા તપસ્વી તથા દીર્ઘ આયુષ્યવાન છે, એમાં કશો સંદેહ નથી. હે જનમેજય !
 એ પ્રમાણે સાંભળીને પોતાના ભાઈઓ સહિત યુધિષ્ઠિર રાજાએ માર્કંડેય ઋષિને કહ્યું કે હે
 મહાત્મા ! સર્વ લોકમાં માન્ય અને ઇંદ્રના સખા બ્રહ્મા તથા દાક્ષિણ્ય ઋષિ વગેરે આયુષ્યવાન
 છે એવું સાંભળાય છે માટે હું સમર્થ ! બ્રહ્મા તથા ઇંદ્રનો સુખ અને દુઃખબુક્ત સમાવશ
 હું સાંભળવા ઇચ્છું છું વાસ્તે તમે મને મથાથ કહો. માર્કંડેય કહે છે—હે રાજા ! ત્યારે
 જ્યેષ્ઠા તથા અસુરોના મહા બપંકર પુલક થયું ત્યારે અસુરોએ જીતીને ઇંદ્ર સર્વ લોકોને

અધિપતિ થયો. તે જગતમાં વર્ષાદ વરસાવે છે તેથી પાન્યાદિની ઉત્પત્તિ થાય છે, અને રાગ રહિત સર્વ પ્રજા ધર્માચરણમાં વર્તે છે. કેાઇ દિવસ હર્ષવાન તથા સ્વધર્મમાં વર્તનાર પ્રજાને જોઇને જાળ નામના અસુરનો નાશ કરનાર અને સો અન્વમેષ થઇ ક્યાં છે જોણે એવો ઇંદ્ર મ્હોટા હર્ષથી ઔરાવત ઉપર બેસી હર્ષિત પ્રજાને જોતો સ્વર્ગથી પૃથ્વી ઉપર આવતો હતો. બ્રહ્મ સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરવું એજ આચાર પાળનાર ઉત્તમ બ્રાહ્મણોએ સેવેલાં નદીઓ, કુચાઓ, વાવો, તથા તળાવોને જોતાં જોતાં તે પૂર્વ દિશામાં ધણા ગૃહોવાળી સમુદ્ર પાસેની પૃથ્વી ઉપર આવ્યો. તેણે ત્યાં મૃગ તથા પક્ષિઓએ સેવેલું અને સુશોભિત એક વન જોયું, તેમાં બેઠેલા બે નામના ઋષિને જોઇને તે પાસે ગયો. તે વેળા ઋષિએ તેને આસન આપીને પાછ તથા અર્ધાંશી ચિંધિપૂર્વક પૂજા કરીને ફળ મૂળા નિવેદન કર્યાં. પછી સુખે કરીને બેઠેલા ઇંદ્રે બે ઋષિને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે હે નિબપાપ ! તમને જન્મ લીધે અસંખ્ય હજારો વર્ષ થઇ ગયાં છે, માટે જે ધણું જીવે તેને દુઃખ થું એ મને કહો ? બે ઋષિએ કહ્યું કે—હે દેવતાના રાજા ઇંદ્ર ! ધણા કાળ સુધી જીવનાર મનુષ્યને પોતાને અગ્રિય એવા મનુષ્યની સાથે રહેવું, પ્રિય મનુષ્ય વગરનો આપો જન્મ કાઢવો પડે છે અને અસત્યપુરૂષની સાથે કામ કરવું પડે છે એ મ્હોટું દુઃખ થાય છે, વળી તેના પુત્ર, સ્ત્રી ગાત્રિ તથા સંબંધીઓનો વિનાશ થાય છે અને તે પારકાને પોતાનાં કરે છે; એ ઉપરાંત બીજું દુઃખ થું ? હે ઇંદ્ર ! દ્રવ્ય વગરના પુરૂષને “શત્રુ” લેણુદાર પુરૂષો પરાભવ કરે છે. એ ઉપરાંત જગતમાં બીજું દુઃખ નથી એમ હું માનું છું. વળી ધણા કાળ જીવનાર મનુષ્ય અકુલિનના મુળો નાશ તથા સંયોગ અને વિયોગને જુએ છે. હે ઇંદ્ર ! દેવતા, દાનવ, ગંધર્વ, મનુષ્ય, સર્પ તથા રાક્ષસોમાં જે કુલિન હોય તેનો વિનાશ અને અકુલિન હોય તેની વૃદ્ધિ થાય છે તે તે જોયું છે માટે એ ઉપરાંત બીજું દુઃખ થું ? સારા કુળમાં ઉત્પન્ન થયા હોય તે કલેશ પામે અને દુષ્ટ કુળમાં ઉત્પન્ન થયા હોય તે ધનાઢ્ય હોવાથી સુખ ભોગવે અને કુલિન દરીદ્રીનો નિરસ્કાર કરે માટે કુલિનને એ ઉપરાંત વધારે બીજું દુઃખ થું ? જગતમાં એવું તો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે કે જે અઘાની છે તે સુખી છે અને જે શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિમાન ગાની છે તે કલેશ પામે છે માટે આ સંસારમાં મનુષ્ય જન્મ કલેશયુક્ત છે.

ઇંદ્રે પૂછ્યું કે—હે મ્હોટા બ્રાહ્મણ ! હે દેવતા તથા ઋષિના ગણે સેવન કરેલા બે ઋષિ ! ધણા કાળ જીવે તેને સુખ થું તે મને કહો ? બે ઋષિએ કહ્યું કે હે ઇંદ્ર ! જે પુરૂષ કુલિનનો આશ્રય નહીં કરતાં આક્રમે અથવા ગારમે દિવસે પોતાના ગૃહમાં ફેવળ શાક રાંધીને પોતાના કુટુંબને પોષે છે, તેને જે સુખ છે, તે ઉપરાંત બીજું કંઈ સુખ નથી. હે ઇંદ્ર ! જે પુરૂષ બીજાના આશ્રય વગર ફેવળ પોતાના પરાક્રમથી મેળવેલાં દ્રવ્યે કરી ગૃહને વિષે માત્ર શાક રંધાવી કુટુંબનું પોષણ કરે છે, તે સુખી છે. હે મધવન ! ગરીબ મનુષ્યને પોતાના ગૃહમાં શાક અથવા ફળનું ભોજન થતું હોય તે સાંડે, પણ સદૈવ પારકા ગૃહને વિષે સારાં મિષ્ટાન્ન ભોજન મળે તે સાંડે નહીં એમ સત્યરૂપ કહે છે. જે પુરૂષ ફતરારી પેઠે પારકા ગૃહને વિષે ભોજન કરવા છત્તે અને દુષ્ટાત્માવાન કૃપણ પુરૂષના ગૃહને વિષે ભોજન કરે તેને પ્રિકાર છે. હે ચતકવૃ ! જે બ્રાહ્મણ પિતૃ, અતિથિ અને બૃત પ્રાણીને વિભાગ આપીને ખાધી રહેલા પદાર્થનું ભોજન કરે છે, તેને તે ઉપરાંત બીજું થું સુખ અધિક છે ? ભોજન ઉપરાંત મિષ્ટાન્ન તથા પવિત્ર બીજું થું ? માટે જે પુરૂષ

નિત્ય અતિથિને ભોજન કરાવ્યા પછી બાકી રહેલા પદાર્થનું ભોજન કરે છે, તેને તે પોતે જોડલા ઝેળિયા ભોજન કરે છે, તેટલા હજાર ગાયનું દાન આપવાનું ફળ મળે છે. જુવાનીમાં કરેલાં સર્વ પાપ નાશ પામે છે એમાં કશો સંદેહ નથી. હે ઇંદ્ર ! જે પુરુષના ધરનાં દાર પ્રત્યે ભોજન કરેલા તથા દક્ષિણા પ્રાપ્ત કરેલા અતિથિ જળે કરી હસ્ત પ્રક્ષાલન કરે છે તે પુરુષ સર્વ પાપરૂપી સમુદયી તરે છે. હે યુધિષ્ઠિર ! આ અને બીજી પશુ ધણી શ્રેષ્ઠ કથા બહુશયિ પાસેથી સાંભળીને તેની રમ્મ લપ્ત ઇંદ્ર સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયો.

एताश्चाम्याश्च वै बह्वीः कथयित्वा कथाः शुभाः

बकेन सहदेवैर्बद्ध आच्छद्य त्रिदिवं गतः ॥

इति भीमहाभारते आरण्यकेपર્વणि मार्कण्डेयसमस्याપર્વણિ જા.નમ.મામ્ય
वकशक्रसंवादे गुर्जरमाचारां त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥

અધ્યાય ૧૯૪ મો. શિખિનું પુણ્યચરિત્ર.

वैशंपायन उवाच—ततः पांडवाः पुनर्मार्कण्डेयमूचुः ॥१॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ત્યાર પછી પાંડવોએ ફરીથી માર્કંડેય ઋષિને કહ્યું કે—હે ઋષિ ! તમે બ્રાહ્મણોનાં શ્રેષ્ઠ ભાગ વર્ણુઓ, હવે અમે ક્ષત્રિયોનાં મહાભાગ્ય સાંભળવા ઇચ્છીએ છીએ. હે રાજન ! એ પ્રમાણે પાંડવોનાં વચન સાંભળી માર્કંડેય ઋષિએ તેમને કહ્યું કે હે પાંડવો ! હવે હું તમને ક્ષત્રિયનાં પરમ ભાગ્ય કહું તે સાંભળો. કુરુવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલો સુહોત્ર નામે એક રાજપિં હતા. તે એકવાર કોઇ ઋષિ પાસે જઇ પોતાના શુદ્ધ પ્રત્યે જવા પાછો વળ્યો, ત્યારે રસ્તામાં ઉશીનરપુત્ર ક્ષિપ્રિ રાજા મળ્યો. તે બેઠાંએ એક બીજને મળી પરસ્પર પૂજા કરી પશુ પોતાના આત્માને શુદ્ધ કરી સમાન છીએ એમ માનીને કોઇએ એક બીજને જવા માર્ગ આપ્યો નહીં, એટલામાં ત્યાં નારદજી આવ્યા. તેમણે કહ્યું કે, તમોએ એક બીજને જવાનો માર્ગ કેમ રોકી રાખ્યો છે ? તે બેઠા બોલ્યા કે—હે મહા સમર્થ મુનિ નારદ ! પૂર્વ કર્મે કરી અધિક હોય અથવા અધિક સમર્થ હોય તેને માર્ગ આપવો એમ કહેલું છે. એ પ્રમાણે તેમનાં વચન સાંભળી નારદજીએ કહ્યું કે—હે શ્રેષ્ઠ રાજાઓ ! તમને એક બીજને સરખાપણાની પ્રાપ્તિ થઇ છે. વળી તમે એક બીજથી ન્યાયાધિક નથી ! માટે હું તમને કહું તે સાંભળો. હે સુહોત્ર ! અસાધુ પુરુષ દૂરની સાથે દૂર થાય છે પણ જે સાધુ પુરુષ હોય છે, તે અસાધુની સાથે સાધુપણું રાખે છે ત્યારે સાધુ સાથે સાધુપણું કેમ ન રાખે ? હે રાજન ! જેણે કંઈ કર્યું હોય તેનો બદલો સો મળ્યો આપવો એમ કહ્યું છે, પણ તેવો નિશ્ચય દેવતાઓને વિષે નથી, ઉશીનર પુત્ર ક્ષિપ્રિરાજા તમારાથી વધારે સાધુ શીલવાન છે. હે રાજન ! જે કદર્ષ પુરુષ હોય, તેને દાન આપી વચ્ચ કરવો, જે ખોટું બોલનાર હોય, તેને સત્યતાથી વચ્ચ કરવો, જે દૂર કર્મ કરનાર હોય, તેને ક્ષમાએ કરી વચ્ચ કરવો અને જે અસાધુ હોય, તેને સાધુપણાએ કરી વચ્ચ કરવો. તમે બેઠા ઉદાર છો તેથી તમારા બેઠામાં જે અધિક ઉદાર હોય તે એકને જવા માર્ગ આપે. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે કહીને નારદજી મૌન થઇ ઉભા રહ્યા. નારદજીનાં વચન સાંભળી કુરુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો સુહોત્ર રાજા ક્ષિપ્રિરાજાને પ્રદક્ષિણા કરી માર્ગ આપી તેમનાં વખાણ કરીને ત્યાંથી ગયો. નારદજીએ ક્ષિપ્રિ રાજાનું શ્રેષ્ઠ ભાગ્ય આ રીતે કહ્યું.

તેતદ્વાલોમહાભાગ્યમન્યુક્તવાચારવઃ ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि मार्कण्डेयसप्तस्यापर्वणि त्रिविचरिते
गुर्जरभाषायां चतुर्नवत्यधिकसप्ततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥

— ૩૩૩૬૬૬૬૬૬૬ —

અધ્યાય ૧૯૫ મો. યયાતિએ કરેલું દાન.

માર્કણ્ડેય ઉવાચ—૬. મન્યુક્ત્યુત્તાં યયાતિર્નાહુષો રાજા

રાજ્યસ્થઃ પૌરજનાવૃત આસાંચકે ॥

ગુર્વર્થીબ્રહ્મણ ઉપેત્યાન્નવિત્ ભોરાજ-

ન્ગુર્વર્થમિક્ષેયં સમયાદિતિ રાજોવાચ ॥

માર્કણ્ડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! હું તમને બીજું કંઈ તે સાંભળો. એક વાર નહુષનો પુત્ર યયાતિ રાજા પ્રજાના વિંટાઇ રાજ્યાસન ઉપર બેઠો હતો. તે વેળા તેણે અતિથિનું સ્મરણ કર્યું કે તેજ વખતે કોઇ એક બ્રાહ્મણ પોતાના ગુરૂના સ્વાર્થ માટે રાજા પાસે આવી બોલ્યો કે—હે રાજા ! હું તમરી પાસે મારા ગુરૂને માટે સમય પ્રમાણે મિત્રા માથું છું. યયાતિએ પૂછ્યું કે—હે સમય બ્રાહ્મણ ! તમે કહ્યું કે હું સમયથી જિજ્ઞાસા માથું છું, તે સમય કયો તે કહો ? બ્રાહ્મણે કહ્યું કે—હે રાજા ! જન્મભ્રમ જે જોતો પાસે યાચના કરે છે, તે તેનો દેવી થાય છે માટે હું તને પૂછું છું કે—તું મારી મજા પ્રમાણે મને આપીશ ? યયાતિએ કહ્યું કે—હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ! હું આજ તમને આપીને તેનું કીર્તન કરીશ નહીં, પણ માનવાનો પદાર્થ કંઈ નથી એમ સાંભળું છું માટે જ મારાથી આવી શકાય એવું માગતો નો હું આપી મુખી થઇશ. હે દેવ ! મને યાચના કરનાર બ્રાહ્મણ ધણા પ્રિય છે, માટે હું તમને એક હજાર ગાય આપીશ; માટે મને યાચના ઉપર કરી કોપાયમાન થવું નથી તેમ આપેલા પદાર્થનો શોક પણ કરવું નથી. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે કહીને યયાતિ રાજાએ તે બ્રાહ્મણને હજાર ગાય આપી.

ન્યુક્તવાબ્રાહ્મણાય રાજાગોસહસ્વન્કી

પ્રાપ્તવાંશ્વગવાંસહસ્વબ્રાહ્મણઇતિ ॥

इति श्री महाभारते आरण्यकेपर्वणि मार्कण्डेयसप्तस्यापर्वणि नाचचारिते
गुर्जरभाषायां पंचनवत्यधिकसप्ततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥

— ૩૩૩૩૩૩૩૩૩૩ —

અધ્યાય ૧૯૬ મો. વૃષદર્શનું ચરિત્ર.

वैशंपायन उवाच—भूयएवमहाभाग्यं कथयतामित्यब्रवीत्पांडवः ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! પછી યુધિષ્ઠિરે તમે મને કરીથી રાજાઓનાં મહાશાસ્ત્ર કહો એમ માર્કણ્ડેયને પૂછ્યું ત્યારે તેમણે કહ્યું કે હે મહારાજ ! નીતિ માર્ગને વિશે પ્રીતિમાન અને શ્રદ્ધા તથા ઉપાશ્રમાં ક્ષણ વૃષદર્શ તથા સેદુક નામના બે રાજાઓ હતા. તેમાં સેદુક રાજા, વૃષદર્શને બાળકની પેઠે કોઇ ન જાણે તેવી રીતે મંત્રનો જપ કરવાનું

મત છે તે તથા બ્રાહ્મણને મુવલ્ય તથા રૂપા વગર બીજું કંઈ અપાય નહીં એમ જાણતો હતો. હવે એક દિવસ સેદુક રાજ પાસે વેદાધ્યયન સંપન્ન ઠાપ બ્રાહ્મણે આવી આશીર્વાદ આપી પોતાના ગુરૂ માટે માયના કરતાં કહ્યું કે હે રાજન ! તમે મને એક હજાર અન્ન આપો. સેદુક રાજએ બ્રાહ્મણને કહ્યું કે હે બ્રાહ્મણ ! મને તમારા ગુરૂ માટે એક હજાર અન્ન આપવાનો સંભવ નથી પણ તમે પરધર્મના જાણુનાર વૃષદર્ભ રાજ પાસે જઈ બિદ્યા માગો તે તમને તમારા માગવા પ્રમાણે આપશે. વાચકને આપતું એવું તેનું મત છે. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે સેદુક રાજના વચન સંભળી બ્રાહ્મણ વૃષદર્ભ રાજ પાસે ગયો ને તેણે એક હજાર અન્ન માગ્યા ત્યારે તે રાજ બ્રાહ્મણને ચાલુકથી મારવા લાગ્યો. તે વેળા બ્રાહ્મણે વૃષદર્ભ રાજને કહ્યું કે હે રાજન ! તું મને વગર અપરાધે શા વાસ્તે મારે છે ? હે ભારત ! એ પ્રમાણે કહી તે બ્રાહ્મણ શાપ આપવા તૈયાર થયો ત્યારે વૃષદર્ભ રાજએ કહ્યું કે હે વિપ્ર ! જે પુરૂષ પોતાના દ્રવ્યનું દાન બ્રાહ્મણને ન આપતો હોય તેને બ્રાહ્મણે શાપથી દાન આપવું યોગ્ય છે ? અથવા જે પોતાના દ્રવ્યનું દાન બ્રાહ્મણને આપતો હોય તેને તેણે શાપથી દાન આપવું યોગ્ય છે, બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, હે રાજધિરાજ ! મને સેદુક રાજએ તમારી પાસે મોકલ્યો છે માટે હું બિદ્યા માગવા આવ્યો છું ને તેના કહેવાથીજ માયના કરું છું. વૃષદર્ભ રાજ બોલ્યો કે હે બ્રાહ્મણ ! હું તમને પૂર્વાદાન કાળને વિષે જે મને આજની ઉપજ આવશે તે આપીશ કેમકે તે વગર મેં કરેલો તમારો અપરાધ નિવૃત્ત થશે નહીં. હે કુરુકુળમાં ઉત્તમ યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે કહીને વૃષદર્ભ રાજએ તે બ્રાહ્મણને પોતાની એક દિવસની પેંદાશ અને ને કેપરાંત એક હજાર અન્નનું મૂલ્ય આપ્યું.

इत्युक्त्वा ब्राह्मणाय दैवसिकामुत्पत्तिं प्रादात्

अधिकस्याश्वसहस्रस्य मूढयमेवादादिति ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि मार्कण्डेयसप्तपद्याર્ષणि સેદુકવૃષદર્ભ-
ચરિતે ગુર્જરભાષાયાં વળ્લવત્યધિકશ્વતતમોડ્ઠ્યાયઃ ॥ ૧૯૬ ॥

અધ્યાય ૧૬૭ એ. શિબિ ને કપોતચરિત્ર.

માર્કણ્ડેય ઉવાચ—દેવાનાં કથા સંજ્ઞાતામહીતલં ગત્વા મહીર્પતિ ચિચિન્મા નિન્ન
સાધ્વેન શિબિ જિજ્ઞાસ્યામ હતિ
एवं भो इत्युक्त्वा अर्घ्यं द्रा पतिहेतां ॥

માર્કણ્ડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! હવે પૂર્વે સ્વર્ગને વિષે દેવતાઓમાં વાર્તા થઈ કે આપણે પૃથ્વી ઉપર જઈને ઉશીનરનો પુત્ર શિબિરાજ કેવો સત્પવાન છે તે જાણશું. તે વેળા હે દેવતાઓ ! રાજને અમે જાણીશું. એમ કહીને અમિ તથા ઈંદ્ર તેની પાસે જવા લાગ્યા. અમિ કપોતનું સ્વરૂપ લઈ તથા મંદ્ર તે કપોતના માંસ સાડ રૂપેન પક્ષીનું સ્વરૂપ લઈ તેની પાસે ગયા, તે વખતે કપોત દિવ્ય સિંહાસન ઉપર બેઠેલા શિબિરાજના બોલામાં જઈ પડ્યો. તે વખતે પુરોહિતે રાજને કહ્યું કે હે શિબિરાજ ! રૂપેન પક્ષીથી જ્યાં પામેલો આ કપોત પોતાના પ્રાણની રક્ષા કરવા તથા તમારા પ્રાણને કરજી કરવા સાડ તમારા બોલામાં પ્રાપ્ત થયો છે, માટે તમે દ્રવ્યનું દાન આપો; કારણકે યુધિમાન પુરૂષો કપોતના

સ્પર્શને મહાદેવ અત્યંત કહે છે ને એકે જોને તેનો સ્પર્શ થાય તેનું મૃત્યુ થાય છે વાસ્તે તેણે તેની શાંતિ અવસ્થા કરવી. હે કૌરવ ! એ પ્રમાણે રાજા પ્રત્યે ભોલનાર પુરોહિતનાં વચન સાંભળીને કપોત બોલ્યો કે હે રાજન ! રથેન પક્ષીથી ભય પામેલો અંત પોતાના પ્રાણની રક્ષા થાય એવી ઇચ્છવાળો હું મારા પ્રાણના રક્ષણ માટે તારી પાસે આવ્યો છું. હે રાજા ! હું મુનિ છું, મેં મારા સ્વરૂપે કરી આ કપોતના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો છે, માટે તું મારા પ્રાણની રક્ષા કરવાથી મારા પ્રાણરૂપ થા, એટલાજ માટે તારી પાસે આવ્યો છું. હે શ્રેષ્ઠ ! વેદાધ્યયન કરવાથી શરીરમાં ક્ષતિ થએલો, તપશ્ચર્યા તથા ઇન્દ્રિય નિમ્નહતાએ પુક્ત અને આચાર્યની પાસે અપ્રતિફૂળ ભાવણ કરનાર હું પાપ વગરનો બ્રહ્મચારી છું તેને તું જાણ. મેં અક્ષરને આરંભીને સર્વ વેદનું અધ્યયન કર્યું છે વાસ્તે તારી ઇચ્છા હોય તો હું સર્વ ઇંદ્ર સહિત વેદ ભણી જતાવું; માટે વેદાધ્યયનનું કાષ્ટને દાન આપવું એ યોગ્ય નથી. વાસ્તે આ રથેનને માફ દાન આપ માં; કારણ હું કપોત નથી. હે ભારત ! એ પ્રમાણે રાજા પ્રત્યે ભોલતા કપોતનાં વચન સાંભળીને, રથેન પક્ષી બોલ્યો કે હે રાજન ! જેમ આ જન્મમાં પિતા, પુત્ર, ભાઈ તથા માનાદિ ક્રમે કરી ને પૂર્વ જન્મમાં સ્ત્રી હોય, તે બીજા જન્મમાં માતા થાય છે અને પુત્ર હોય છે, તે પિતા થાય છે, તેમજ જે પૂર્વ જન્મમાં શત્રુ હોય છે તે બીજા જન્મમાં મિત્ર થાય છે અને જે મિત્ર હોય છે, તે શત્રુ થાય છે; માટે મું બુદ્ધિમાન ! તું પૂર્વ સૃષ્ટિને વિશે આ કપોતનો પુત્ર છે અને તે તારા પિતા છે પણ તું જન્માંનરના પિનારૂપ કપોતની રક્ષા કરતાં મારા આહારમાં વિવ્ર કર માં. શિબિરાજ બોલ્યો કે અરે ! આ કપોત તથા રથેન પક્ષીએ જેવાં વાક્ય કહ્યાં, તેવાં કાંઈ શ્રેષ્ઠ ઉન્નત વાક્ય બોલેલા પક્ષીને કાંઈએ જોયો છે ? પણ આ બે પક્ષીનાં વચન સાંભળીને શું કરવાથી માફ માફ થાય ?

હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે શિબિ રાજા સર્વને કહી તથા પોતાના મનમાં વિચાર કરીને રથેનને કહેવા લાગ્યો કે હે રથેન પક્ષી ! જે પુરૂષ રાત્રના ભયથી શરણ આવેલાનો તેના શત્રુ પ્રત્યે ત્યાગ કરે છે, તેના દેશમાં મેઘ વર્ષાકાળમાં વૃષ્ટિ કરતો નથી ત્યારે વાવેલાં બાન્ય ઉગતાં નથી તથા તેની રક્ષણ કરવાના સમયને વિશે કાંઈ રક્ષા કરતું નથી. વળી તેની ઉત્પન્ન થયેલો પ્રગ્ન માળપણામાંજ નાશ પામે છે, તેના પિતૃઓને સ્વર્ગવાસ મળતો નથી અને તેણે આપેલી આકુન્તિને દેવતાઓ પ્રદણ કરતા નથી. વળી તેના અનુચરો માર વગરના અન્નને પામે છે અને તેને સ્વર્ગ ગિનીની પ્રાપ્તિ થતી નથી તથા ઇંદ્ર સહિત દેવતાઓ વચ્ચે પ્રકાર કરે છે માટે હે રથેન પક્ષી આ કપોતને બદલે મારા નોકરો ચોખ્ખાની સાથે એક મદોન્મત બળદના મસિને રાંધી તને જે સ્થળને વિશે પ્રીતિ હોય તે સ્થળને વિશે તારે માટે લઈ જાય. રથેન બોલ્યો કે, હે રાજન ! હું આ કપોત વગર તેનાથી અધિક માંસવાળા બળદને અથવા બીજા કાંઈ પ્રાણીને માગતો નથી, કેમકે દૈવે આપેલું આજ માફ બક્ષ્ય છે વાસ્તે આને બદલે બીજા પક્ષ્યાદિનો વિનાશ કરવા ઇચ્છતો નથી. શિબિરાજએ કહ્યું કે, હે રથેન ! મારા ચાકરો ભયયુક્ત આ કપોતને બદલે શરીરમાં પુષ્ટ બળદને તારે માટે મારી પાસેથી કાંઈ ઇચ્છિત સ્થાન પ્રત્યે લઈ જાઓ પણ તું આ પક્ષીની દિંસા કર માં. હે રથેન ! આ રાજા પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરશે પણ કપોતને આપશે નહીં, એમ તું કેમ જાણતો નથી. હે શ્રેષ્ઠ ! તું કપોતને તથા કલેશ યુક્ત કર માં, કારણ હું તને કહી આપનાર નથી માટે હે પક્ષી ! હું જેવી રીતે તારું પ્રિય કરી શકું તેવી રીતે કપોતને બદલે તું બીજું કાંઈ માગ તે આપું. જેથી પ્રસન્ન થયેલા સર્વ મનુષ્યો ઐશ વાણીથી મારાં વખાણ કરે.

સ્થેને કહ્યું કે—હે રાજન ! કપોત ખરેખર તારા જમણા સાથળમાંથી માંસ કાઢી મને આપ જેથી આની રક્ષા તથા માંસ પ્રિય થશે અને સર્વ તારું સાંસ બોલાશે. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે સ્થેનના વચન સાંભળી શિબિરાગ્રએ પોતાના જમણા સાથળને બેઠી તેમાંથી માંસ કાઢી તુલામાં કપોત ખરેખર વજન કરતાં ઓછું થયું ત્યારે વળી બીજું કાઢી વજન કરવા માંડ્યું. તો તે પણ નૂન થયું અને કપોત અધિક થયો, ત્યારે રાજા પોતે તુલામાં બેઠો, પણ તેને કંઈ ફરક થયું નહીં. તે જોઈને સ્થેન પક્ષી બોલ્યો કે, હે રાજન ! તેં કપોતની રક્ષા કરી એમ કહીને અતિશય થયો. શિબિરાગ્રએ કપોતને કહ્યું કે હે કપોત ! તું કાણ છે ? તે કહે તેથી તને આ મારા પુરૂષો ઓળખે. વળી કું તને પૂછું છું કે હે પક્ષી પક્ષી ! ઇશ્વર વગર આવું કાંઈ કરી શકે નહીં, માટે સ્થેન કાણ હતો ? તે કહે કપોત બોલ્યો કે—હે રાજન ! કું અમિ છું ને સ્થેન છદ્મ હતો, અમે બેઠે તારું સાધુપણ જાણવા માટે આવ્યા હતા. હે શિબિરાગ્ર ! તેં તક્ષવારે કરી સાથળ બેઠીને મારે માટે સ્થેન પક્ષીને આપવા સાંસ માંસની પેશા કાઢી, તેને કું રાજાઓ માટે ચિન્હ કરીશ, હે રાજન ! તને આ પ્રળનો પાલન કરનાર, યશસ્વી અને દેવર્ષિઓને માન્ય એવો કપોતરોમા નામે એક પુત્ર તારા પાર્શ્વમાંથી ઉત્પન્ન થશે. હે નૃપ ! શિશળ થયેલા તારા શરીરમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા ઉદ્ભેદે કરી જન્મેલા, અત્યંત દૃઢ અંગવાળા, સ્વયં કરી સુશોભિત, યશસ્વીર અને સુરથાના પુત્રોમાં શ્રેષ્ઠ એવા કપોતરોમા પુત્રને તું પામીશ અને જોઈશ.

કપોતરોમાણં શિબિનાઙ્ગિવૃત્તં પ્રાસ્યાસિ નૃપ-પસંહનનં યશો દીપ્યમાનં
દ્રષ્ટાસિ શૂરમૃષમસૌરથાનાં ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि मार्कण्डेयसप्तमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥
गुर्जरभाषायां सप्तमवत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥

અધ્યાય ૧૯૮ એ. શિબિ—દાનમહિમા વર્ણન.

वैष्णवायन उवाच—भूय एव महामाग्वं कथयतामित्यब्रवीत्पाण्डवो मार्कण्डेयम्

अथाचष्टमार्कण्डेयः ॥ अष्टकस्यैवैश्वामित्रैरश्वमेधे सर्वे राजानः प्रागजन्तः ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! દ્રૌપદી રાજાઓનાં મહાભાગ્ય અમને કહેા, એમ યુધિષ્ઠિરે માર્કંડેયને પૂછ્યું ત્યારે તે બોલ્યો કે—હે યુધિષ્ઠિર ! અષ્ટક નામના રાજાના અશ્વમેધ યજ્ઞને વિષે સર્વ રાજાઓ ગયા હતા, તથા તેના પ્રતર્દન, વસુમતી તથા શિબિ એ ત્રણ ભાષ્ટઓ પણ મળ્યા હતા. પછી યજ્ઞ સમાપ્ત થયો ત્યારે અષ્ટક રાજા પ્રતર્દનાદિ ત્રણ ભાષ્ટઓ સહિત રથમાં બેસી પોતાના ગૃહ પ્રત્યે જતો હતો તે વેળાએ રસ્તાને વિષે નારદજી મળ્યા. તેમને જોઈને અષ્ટકાદિ ચાર ભાષ્ટઓએ કહ્યું કે હે ઋષિ ! તમે રથમાં બેસેા. હે રાજન ! એવાં તેમનાં વચન સાંભળી ‘ ધણું સાંસ ’ એમ કહી નારદજી તેમની સાથે રથમાં બેસા. પછી તે ચાર ભાષ્ટઓમાંથી એકે નારદજીને પૂછ્યું કે હે સમર્થ ! કું તમને કંઈ પૂછવા ઇચ્છું છું. નારદજીએ કહ્યું બલે પૂછો. એ પ્રમાણે નારદજીનાં વચન સાંભળી તે બોલ્યો કે હે સુરર્ષિ ! જેણે ધણા કાળ ભોગ ભોગવ્યા હોય, તેને સર્વ શુણ્ઘનો અનુભવ થયો હોય છે પણ હે ઋષિ ! ધણા કાળ ભોગ ભોગવાય છે જેને વિષે એવા સ્વર્ગરૂપ

સ્થાનને અમે ચારે ભાષાઓ પામીશું પણ તેમાંથી પ્રથમ આ પૃથ્વીને વિષે જન્મ કોણ લેશે ? નારદજીએ કહ્યું કે, અષ્ટક પૃથ્વી વિષે પ્રથમ જન્મ લેશે. તેણે પૂછ્યું કે, તેનું કારણ શું ? નારદે કહ્યું કે, હું પૂર્વે આ અષ્ટકના ગૃહને વિષે જન્મ રહ્યો. ત્યારે એ મને રથમાં બેસારી ફરવા લાઇ ગયો હતો. તે વેળાએ મેં રસ્તામાં માથોનાં ટોળાં જોઇ એને પૂછ્યું કે, આ હજારો માથો કોની છે ? તેણે મને કહ્યું કે, મારી ગાયો છે. એમ કહી પોતાનાં વખાણ કર્યા તેથી એ પ્રથમ પૃથ્વી વિષે અવતાર લેશે. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે નારદજીનાં વચન સાંભળીને વળી તેણે પૂછ્યું કે—હે નારદજી ! અમારા ત્રણમાંથી પ્રથમ પૃથ્વીને વિષે કોણ અવતરશે ? નારદજીએ કહ્યું કે, તમારા ત્રણમાંથી પ્રથમ પૃથ્વીને વિષે પ્રતર્દન અવતરશે. તેણે પૂછ્યું કે, તેનું કારણ શું ? નારદજીએ કહ્યું કે, હું પૂર્વે પ્રતર્દનના ગૃહને વિષે ગયો ત્યારે તે મને રથમાં બેસારી ફરવા લાઇ ગયો હતો. તે વેળા કોઇ બ્રાહ્મણે આવી ભિક્ષા માગતાં તેને કહ્યું કે હે રાજન ! મને અન્ન આપ. પ્રતર્દને કહ્યું કે—હે બ્રાહ્મણ ! નિરંતર હું તને ધણા અન્ન આપીશ. બ્રાહ્મણે કહ્યું કે—હે રાજન ! તું મને જલદી અન્ન આપ. પછી પ્રતર્દને જલદી આપું છું, એમ કહીને રથના ચાકની પાસેનો અન્ન તેને આપ્યો. તે બ્રાહ્મણ અન્ન લઈ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો ત્યાર પછી અન્નની યાચના કરવા માટે બીજો બ્રાહ્મણ તેની પાસે આવી બોલ્યો કે—હે રાજન ! મને અન્ન આપ. ત્યારે તેને પણ પ્રથમના બ્રાહ્મણની પેઠે કહીને તેણે ડાબી બાજુના ચાક પાસેનો અન્ન આપ્યો. તે લઇને ગયો, ત્યારકેડે વળી ત્રીજો બ્રાહ્મણ આવી બોલ્યો કે—હે રાજન ! હું તારી પાસે અન્નની યાચના કરવા આવ્યો છું માટે તું મને તે આપી પ્રસન્ન કર. એ પ્રમાણે તે બ્રાહ્મણનાં વચન સાંભળીને તેણે તેને પૂર્વની પેઠેજ વચન કહી પોતાના રથની ડાબી ધુસરીમાં જોડેલા અન્ન આપ્યો. ત્યાર પછી વળી ચોથો બ્રાહ્મણ અન્ન માગવા સાર આવી બોલ્યો કે હે પ્રતર્દન ! તું મને અન્ન આપ. તેણે કહ્યું કે, હું તને ધણો વેગવાન અન્ન આપીશ. બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, જલદી આપ. એ પ્રમાણે તે બ્રાહ્મણનાં વચન સાંભળી તેને અન્ન આપીને પ્રતર્દને રથની ધુસરી તરફ કરતાં કહ્યું કે બ્રાહ્મણોને યોગ્ય વિચાર હોતો નથી. એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોને અન્ન આપ્યા પણ પાછળથી તેમની નિંદા કરી માટે પ્રતર્દન સ્વયંથી પૃથ્વીને વિષે અવતરશે. વળી તેણે પૂછ્યું કે—હે નારદજી ! આઠી અમારા બેમાંથી પ્રથમ પૃથ્વીને વિષે કોણ અવતરશે ? નારદજીએ કહ્યું કે, પ્રથમ પૃથ્વીને વિષે વસુમના અવતરશે. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે નારદજીનાં વચન સાંભળી શિષિએ કહ્યું કે હે નારદજી ! વસુમનાને પૃથ્વીને વિષે અવતરવાનું કારણ શું ? નારદજી બોલ્યા કે—હે શિષિ હું પૂર્વે પૃથ્વીને વિષે ફરતાં ફરતાં વસુમનાના ગૃહને વિષે જો વેળા સ્વસ્તિવાચન થતું હતું તે વેળાએ પર્વત, આકાશ તથા સમુદ્ર પ્રત્યે ગતિ કરનાર તેના રથને માટે ગયો. તે સમયે બ્રાહ્મણો સ્વસ્તિ વાચન કરતા હતા. તેમને તથા મને રાજ્યએ પોતાનો રથ દેખાડ્યો. ત્યારે મેં રાજની પાસે રથની પ્રશંસા કરી તે તમારોજ છે એવાં વચન સાંભળીને હું ચાલી નીકળ્યો. પછી ન્યારે મને તે રથની જરૂર પડી ત્યારે રાજની પાસે જઈ તે સંખમાંથી પ્રશંસા કરી તે વેળાએ તેણે મને કહ્યું કે, મહારાજ ! એ રથ તમારોજ છે. તે સાંભળીને હું ચાલી નીકળ્યો. વળી તે રથનું પ્રયોજન આવ્યું ત્યારે હું ત્રીજી વખત ગયો તે વેળાએ બ્રાહ્મણો સ્વસ્તિવાચન કરતા હતા અને તેમને રાજ્ય રથ દેખાડ્યો હતો. તેવામાં મને જોઇને તેણે કહ્યું કે—હે

નારદજી ! મહા સમર્થ એવા તમે આ પુનરથના પ્રશંસા બધી સારી કરી. હં શિખિ ! એ પ્રમાણે વસુમનાએ મને કશું પણ રથ આપ્યા નહિ માટે તે પૃથ્વીને વિષે અવતરશે. હે યુધિષ્ઠિર ! શિખિએ પૂછ્યું કે, હં નારદજી ! એ ત્રણે તમેએ કહેલા કારણથી પૃથ્વીને વિષે અવતરશે, ત્યારે મારે પણ અવતરવું જોઈશે, તે હું કેવી રીતે અવતરીશ ?

નારદે કશું કે-હે શિખિ ! તું પણ અવતરીશ. શિખિએ પૂછ્યું કે, મારે અવતરવાનું કારણ શું ? નારદજીએ કશું કે-હે શિખિ ! પૂર્વે તારી પાસે કોઈ બ્રાહ્મણે આવી કશું કે, હું તારી પાસે આવ્યો છું. એવાં વચન સાંભળી તેં તેને કશું કે-હે બ્રાહ્મણ ! હું તારે વાસ્તે શુ અન્ન તૈયાર કરું તે કરું ? બ્રાહ્મણે કશું કે તારો યૌદ્ધમર્થ નામે પુત્ર છે તેને મારી વિધિથી પકાવી તૈયાર કર. ત્યાર પછી હું તારું પારખું જોઈશ. હે રાજન ! એવાં તે બ્રાહ્મણનાં વચન સાંભળી તેં પોતાના પુત્રને મારી તેના માંસને રાંધી તૈયાર કરી ઘાળીમાં મૂકી મસ્તક ઉપર ગ્રદણ કરી તે બ્રાહ્મણને વનમાં જોતવા લાગ્યો. તે વેળાએ બીજા કોઈ બ્રાહ્મણે આવી તને કશું કે હે રાજન ! જે બ્રાહ્મણે તારી પાસે અન્ન માગ્યું છે તે ક્રોધથી તારા નગરમાં પ્રવેશ કરીને ગૃહ, ભંડારનાં ગૃહ, આયુધનાં ગૃહ, અન્નનાં ગૃહ, અથશાળા તથા હસ્તિશાળાને બાળે છે. હે રાજન ! એવાં તે બ્રાહ્મણનાં વચન સાંભળીને વિકાર પુક્ત જેના સ્ત્રીરતો વર્ણ થયો ન હતો એવો તું પાછો પોતાના નગરમાં પ્રવેશ કરી, તે બ્રાહ્મણને જોઈ કહેવા લાગ્યો કે-હે મહા સમર્થ બ્રાહ્મણ ! મેં તમારે માટે આ બોજન તૈયાર કર્યું છે. તારાં વચન સાંભળીને તે બ્રાહ્મણ કંઈ બોલ્યો નહિ અને લજ્જાથી નીચું મોઢું કરી ઉભો. ત્યારે તેં તે બ્રાહ્મણને પ્રસન્ન કરતાં કશું કે-હે શ્રેષ્ઠ ! બોજન કરો. એવાં તારાં વચન સાંભળી એક મુહૂર્ત માત્ર તારી સાથું જોઈ રહી તેણે તને કશું કે-હે રાજન ! તું બોજન કર. એ પ્રમાણે તેનાં વચન સાંભળીને બાણ સાંકે એમ કહીને હું મનમાં કંઈ પણ જેદ્યુક્ત નહી થતાં મસ્તક ઉપરથી પાત્ર પૃથ્વી ઉપર મૂકીને બોજન કરવા તૈયાર થયો. તે વેળા તે બ્રાહ્મણે તારો હસ્ત ગ્રદણ કર્યો. ત્યારે તેં તેને કશું કે-હે બ્રાહ્મણ ! તમે છતક્રોધી છો. તે બ્રાહ્મણે તને કશું કે-હે રાજન ! તારે બ્રાહ્મણને માટે નહિ ત્યાગ કરવાનું કંઈ પણ મરણ નથી. હે શિખિ ! એવી રીતે તે બ્રાહ્મણ તારી પ્રશંસા કરતો હતો તે વેળાએ તેણે જોતાં પાસે ઉભેલા, કુમાર સરખા, પવિત્ર સુમધયુક્ત દેહવાળા તથા અલંકાર ધારણ કરેલા તારા પુત્રને જોઈ તારો અર્થ સિદ્ધ કરીને અંતર્ધાન થયો. હે રાજન ! રાજર્ષિ એવા તારી પરીક્ષા લેવા સાંકે વિધાતા બ્રાહ્મણને વેળે આવ્યા હતા તે અંતર્ધાન થયા પછી અમાત્યોએ તને પૂછ્યું કે-હે રાજન ! તમે આવી રીતે કેમ કર્યું ? તેં તેમને કશું કે-હું પણ, દ્રવ્ય તથા અનેક પ્રકારના બોમ બોમવવાની તૃષ્ણા માટે બ્રાહ્મણને આ અન્ન આપતો નહોતો. હે પુરોહિ ! જે માર્ગનું હું સેવન કરું છું. તે માર્ગને પાપી પુરુષ સેવન કરી શક્તા નથી માટે આવી રીતના પ્રસંગમાં સદૈવ આ પ્રમાણે કરું છું. સત્પુરોહિએ એવાં કર્મને સેવેલાં છે તથા વખાણ્યાં પણ છે વાસ્તે મારી મતિ વખણાયલા કર્મનો આશ્રય કરે છે. હે અષ્ટમહિ રાજઓ ! આ શિખિનાં એ ઉત્તમ શ્રેષ્ઠ મહાબોધ છે માટે હું તે મધાર્થ રીતે કહું છું.

સન્નિઃ સ્વપ્નાદિતં તુ પ્રશસ્તં તસ્માત્પ્રશસ્ત ઋષતે મતિર્મે

પત્તમ્મહામાયવરં શિવેસ્તુ તસ્માદ્દેવેદ વચ્ચાનં તત્ત્વમ્

इति श्रीमहाभारते आ न्यकेपवणि मार्कण्डेयसप्तमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૧૯૮ મો. ઇન્દ્રધુમ્નનું ઉપાખ્યાન.

વાંચાવન ઉચ્ચાર—માર્કંડેયમુપયઃ પાંડવાઃ પર્યગ્રચ્છન્નસ્તિ

કશ્ચિન્નવતાશ્ચેરજાતતર इति ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ઋષિઓએ તથા પાંડવોએ માર્કંડેય ઋષિને પૂછ્યું કે તમારાથી પણ પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલો કોઈ છે ? તેમને માર્કંડેય ઋષિએ કહ્યું કે હે અંહ મતિવાન ! એક ઇન્દ્રધુમ્ન નામે રાજા છે, જેણે પુણ્ય લીધું થવાને લીધે સ્વર્ગથી બ્રહ્મ થઈ મારી કીર્તિ નાશ પામી છે એમ માનીને મને પૂછ્યું કે, હે માર્કંડેય ! તમે મને ઓળખો છો ? મેં તેને કહ્યું કે આપણુ જેહિના સહવાસ એક શહેરમાં એક રાત્રિ પણ પુણ્ય પ્રાપ્તિને માટે જપાદિ સાધન કરવામાં આકુળતાને લીધે થયો નથી એટલે આપણે તીર્થાટન કર્યું છે તથા કૃષ્ણદિ વ્રત અને ઉપવાસાદિ કરીને શરીરને તાપયુક્ત કર્યું છે તેથી થઈ ગયેલા તથા મનારને જાણુતા નથી પણ હિમવાન પર્વતને વિષે પ્રાવારકર્ણ નામે ધ્રુવડ પક્ષી રહે છે, જે મ્હારા કરતાં પણ પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલો છે. તે પર્વત પ્રત્યે જવાનો માર્ગ બંધો વિકટ છે. હે ભારત ! એ પ્રમાણે મ્હારાં વચન સાંભળીને ઇન્દ્રધુમ્ન રાજા, અમનું સ્વરૂપ પ્રારણ કરી મને વદન કરી હિમવાન પર્વત પ્રત્યે તે ધ્રુવડ પક્ષી પાસે જઈ બોલ્યો કે હે પક્ષિ ! તું મને જાણે છે ? તે રાજાનાં વચન સાંભળીને પોતાના મનમાં એક મુહૂર્ત વિચાર કરી તે બોલ્યો કે, હું તને જાણુતો નથી. ઇન્દ્રધુમ્ને તેને કહ્યું કે, તારા કરતાં પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલો કોઈ બીજો છે ? ધ્રુવડે કહ્યું કે, ઇન્દ્રધુમ્ન નામના સરને વિષે આઙિર્ધ નામે બક પક્ષી રહે છે તે મ્હારા કરતાં પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલો છે, માટે તું તેને પૂછ. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે પ્રાવારકર્ણ નામના ધ્રુવડનાં વચન સાંભળી ઇન્દ્રધુમ્ન રાજા, તેને તથા મને પોતાની સાથે લઈને જે સરોવરમાં આઙિર્ધ નામનો બક પક્ષી રહેતો હતો તે પ્રત્યે ગયો. અમે બક પક્ષીને પૂછ્યું કે, તું ઇન્દ્રધુમ્ન રાજાને ઓળખે છે ? તેણે એક મુહૂર્ત માત્ર વિચાર કરીને કહ્યું કે, હું તે રાજાને ઓળખતો નથી. અમે તેને પૂછ્યું કે, તારા કરતાં પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલો કોઈ છે ? તારે તે આઙિર્ધ બક પક્ષી બોલ્યો કે, આજ તથાવને વિષે એક અકૂપાર નામે કાચબો વસે છે તે મ્હારા કરતાં પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલો છે, માટે જો તે આ રાજાને જાણુતો હોય તો તેને પૂછો. હે રાજા ! એ પ્રમાણે અમને કહીને તેણે તે સરમાં પ્રવેશ કરી અકૂપારકચપ પાસે જઈ કહ્યું કે, તને પૂછવા સારું કોઈ આવેલા છે માટે તું બહાર આવી તેઓ પૂછે તેનો ઉત્તર આપ. એ પ્રમાણે આઙિર્ધ બકનાં વચન સાંભળીને અકૂપારકચપ જ્યાં અમે ઉભા હતા ત્યાં સરોવરના કિનારા ઉપર આવ્યો. અમે તેને પૂછ્યું કે તું ઇન્દ્રધુમ્ન રાજાને જાણે છે ? હે ભારત ! એવાં અમારાં વચન સાંભળી એક મુહૂર્ત વિચાર કરી નેત્રમાં અશ્રુ આવ્યાં હતાં જેને એવા ઉદ્વેગયુક્ત મન થયું હતું જેનું એવા અને કંપતા એવા તેણે હાથ જોડી કહ્યું કે, હું આ ઇન્દ્રધુમ્ન રાજાને કેમ ન જાણું ? એણે પૂર્વે યજ્ઞ કરવા સારું દળરો વ્રત કર્યા હતા. વળી એણે અસંખ્ય ગાયોનાં દાન આપ્યાં છે. જેમણે

બ્રમણ કરતાં આ ઈંદ્રધુમ્ન નામે સર કર્યું છે, જેમાં હું નિરંતર વસુ છું. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે અદ્રપાર નામના કન્યે ઈંદ્રધુમ્ન રાજનું સર્વ જ્ઞાત કન્યું તે વેળા દેવલોકીની ઈંદ્રનો રથ આવ્યો, અને એક શબ્દ થયો કે હે ઈંદ્રધુમ્ન ! કીર્તિવાળો એવા તું વ્યગ્રતા રહિત થઇને દેવલોકીની સ્થાન પ્રત્યે જા. કારણ પુણ્ય કર્મ કરનાર પુણ્યની કીર્તિ જ્યાં સુધી પૃથ્વી તથા સ્વર્ગમાં ગવાય છે, ત્યાં સુધી તે સ્વર્ગમાં રહે છે, અને જેની જ્યાં સુધી અપકીર્તિ ગવાય છે ત્યાં સુધી તે નરકમાં પડે છે માટે પુણ્ય પોતાની અશ્વ્ય એવી કીર્તિ જન્યતામાં ગવાય તે સાડ પાપયુક્ત ચિત્તનો ત્યાગ કરીને સદૈવ ધર્મનોજ આશ્રય કરવો. હે ભરનકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! એ પ્રમાણે સાંભળીને ઈંદ્રધુમ્ન રાજાએ કન્યું કે હું આ મારી પાસે ઉભેલા માઈડેય ઋષિ તથા પ્રાવારકર્ણ નામના ધ્રુવડને તેમના સ્થાન પ્રત્યે પહોંચાડીશ. હે રાજન ! એ પ્રમાણે કહીને ઈંદ્રધુમ્ન રાજા, અને તથા પ્રાવારકર્ણ નામના ધ્રુવડને યથાયોગ્ય સ્થાન પ્રત્યે પહોંચાડીને રથમાં બેસી સ્વર્ગે ગયો. હે ભારત ! અને બધો કાળ જીવનારને જે ફળ થાય છે, તેનો અનુભવ પ્રત્યક્ષ થયો છે. હે પરિક્ષિતના પુત્ર જનમેજય ! એ પ્રમાણે માઈડેય ઋષિનાં વચન સાંભળીને પાંડવોએ કન્યું કે—હે ઋષિ ! સ્વર્ગસ્થાનથી બ્રહ્મ થએલા ઈંદ્રધુમ્ન રાજાને તમે પાછો તે સ્થાન પ્રત્યે પહોંચાડ્યો એ બાબત સાંડે કર્યું. માઈડેયે કન્યું કે, આ દેવકીજીના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણે પણ નરકને વિષે પડતા એવા રાજર્ષિ નૃમરાજાનો ઉદ્ધાર કરી તેને સ્વર્ગે પહોંચાડ્યો છે.

પાંડવાઓનું સાધુશોભનં મહત્તા કૃતં રાજાર્ણવિન્દુસ્ય પાપોપાદ્યુતં
સ્વેસ્થાને પ્રતિપાદ્યન્તેસ્વસ્થતાનમર્ચાદસૌ મનુ દેવકીઃ સેનાપ કુબ્જેન નરકેમ-
નાસાત રાજર્ષિર્નૃમરાજાઽપ્યુત્તમઃ સમુખ્યત્ય સ્વર્ગે પ્રાપિત ઇતિ ॥

इति श्री महाभारते आरण्यकेपर्वणि मार्कण्डेयसप्तस्वर्गपर्वणि ॥ १९९ ॥
પારુયાને મુર્જરભાષાયામ્-સ્થાવિકશ્વતતમોઽધ્યાયઃ ॥ ૧૯૯ ॥

૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦

અધ્યાય ૨૦૦ મે. દાનનું મોટું માહાત્મ્ય.

ત્રેતાયુગ ઉવાચ—શ્રુત્વા સ રાજાર્ણવિન્દુસ્ય પુણ્યસ્ય સત્ત્વદા
માર્કણ્ડેયન્માત્રમાનાસ્સ્વર્ગસ્ય પ્રાતેપાનં ॥

ત્રેતાયુગ કહેછે—હે જનમેજય ! રાજર્ષિ યુધિષ્ઠિર રાજાએ માઈડેય ઋષિથી ઈંદ્રધુમ્ન રાજાની સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ સાંભળીને વળી પૂછ્યું કે હે મહામુનિ ! પુણ્યને કેવી અવસ્થાને વિષે દાન આપવાથી સ્વર્ગ લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે ! તે તથા મનુષ્યને ગ્રહસ્થતાને વિષે બ્રાહ્મણવસ્થામાં, શૈવનાવસ્થામાં તથા વૈદ્યાવસ્થામાં કરેલા પુણ્યનું ફળ જે થતું હોય તે કહો. માઈડેય બ્રાહ્મણ કે હે યુધિષ્ઠિર ! જે પુણ્ય ધર્મથી બ્રહ્મ થાય છે તે ચારે આશ્રમમાં રહે છે તથા સોળ શ્રેષ્ઠ દાન આપે છે, પણ જેમ પુત્ર વગરનો જન્મ થયા છે, તેમ તેને તે સૌ થયા છે. સદૈવ પારબ્ર પાકમાં જન્મવું પડતું હોય, પોતાને માટે રસોઈ કરવી હોય વૃદ્ધ તથા બાળક પહેલાં બોળાવ કરાય અને બ્રાહ્મણ તથા ગાયની રક્ષા કર્યા વગર બીજા કામનું વખાણ કરાય, તે જન્મ પણ થયા છે. જે પ્રથમ નૈષ્ઠિક ધર્મ પાળતો હોય અને પછી તેથી બ્રહ્મ થયો હોય, તેને અન્યાયથી પણ મેળવેલાં દ્રવ્ય આપવું તથા જ્ઞાતિ બ્રહ્મ થયેલા બ્રાહ્મણને અને એકી કરનારને દાન

આપવું તે વૃથા છે. વળી અનૃતતા પ્રિય હોય જેને એવા ગુરૂ, પાપ કર્મ કરનાર, કૃત્ત્રી, ગામોટ, વેદ વેચનાર, શદ્દની પાસે યાચના કરનાર, બ્રાહ્મણમાં અધમ, વેશ્યાપતિ અને સર્પે દંશ કરેલાને તથા સ્ત્રીજનોને અને ચાકરોને પણ સોળ મહા દાન આપવાં વૃથા છે. જે તમોગુણયુક્ત પુરૂષ ભયથી અથવા ક્રોધથી બ્રાહ્મણને દાન આપે, તે તેનું ફળ ગર્ભમાં રહી બો-ગવે છે અને સર્વાવસ્થામાં બ્રાહ્મણને આપેલા દાનનું ફળ પુરૂષને વૃદ્ધાવસ્થામાં પ્રાપ્ત થાય છે માટે સ્વર્ગ માર્ગને જીતવાની ઇચ્છાવાળા પુરૂષોએ સર્વાવસ્થામાં બ્રાહ્મણોને સર્વ ઉત્કૃષ્ટ દાન આપવાં.

યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું કે-હે માર્કંડેય ! ચારે વર્ણના પુરૂષા પ્રતિગ્રહ લેનાર છે તેમાં બ્રાહ્મણનું વિશેષપણું કેમ ? અને તે સંસારરૂપ સમુદ્રને પોતે તરે છે તથા બીજાઓને તારે છે ? માર્કંડેય કહે છે-હે યુધિષ્ઠિર ! બ્રાહ્મણો જપ, મંત્ર, હોમ, સ્વાધ્યાય તથા અધ્યયન કરીને વેદરૂપી નાવે કરી પોતે સંસારને તરે છે અને બીજાઓને પણ તારે છે. જે પુરૂષ બ્રાહ્મણોને પ્રસન્ન કરે છે તેની ઉપર સર્વ દેવતાઓ પ્રસન્ન થાય છે અને તેમનાં વાક્ય-થીજ તેને સ્વર્ગ લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે. હે રાજન ! પિતૃ, દેવતા તથા બ્રાહ્મણોનાં પૂજન કરવાથી, પવિત્ર અને જેનો નાશ નથી એવા લોકને તમે પામશો એમાં સંશય નથી. હે ભારત ! શ્લેષ્માદિથી વ્યાપ્ત શરીરવાળા મૃત્યુ પામવા તૈયાર થએલા અને ચંતન વમરના પુરૂષને જે સ્વર્ગ લોકની કામના હોય તો તેણે બ્રાહ્મણની પૂજા કરવી. હે રાજન ! શ્રાદ્ધમાં મનુષ્યોએ અનિર્દિત બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવું પણ શરીરના દુષ્ટ વર્ણુવાળા ખરાબ નખ-વાળા કુષ્ટવાળા, માથાવી, દુઃખી, ભયભીત તથા ધનુષ્યાદિ શસ્ત્ર ધારણ કરનારને ભોજન કરાવવું નહિ; કારણ તેમ કરવાથી શ્રાદ્ધ નિર્દિત થાય છે, ને તે જેમ અગ્નિ કાદને બાળે તેમ શ્રાદ્ધ કરતાને બાળે છે. હે રાજન ! શ્રાદ્ધમાં કાળા તથા બેહેરા બ્રાહ્મણ વર્જીત છે પણ જે તે વેદ જાણતા હોય તો તેમને તેમાં ભોજન કરાવવું.

હવે હે યુધિષ્ઠિર ! દાને પ્રતિગ્રહ આપવો તે સાંભળો. જે બ્રાહ્મણ સંસારરૂપી સમુદ્ર-માંથી પોતાના આત્માને તથા પ્રતિગ્રહ આપનારને તારે એવો હોય તેને દાન આપવાં અને તેનેજ શક્તિમાન પણ જાણવો. હે પાર્થ ! અગ્નિ જેવો અતિથિને ભોજન કરાવવાથી પ્રસન્ન થાય છે તેવો દુતદ્રવ્ય, હોમ, પુષ્પ તથા ચંદને કરી પ્રસન્ન થતો નથી માટે તમે સદૈવ અતિથિને ભોજન કરાવવામાં પ્રયત્નવાન થઈ રહો. હે રાજન ! જે પુરૂષ બ્રાહ્મણને તિર્થોદક, કૃત, દીપ, અન્ન તથા રહેવાને ગૃહ આપે છે તે યમરાજ પાસે જતો નથી. હે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! જે પુરૂષ દેવતાનાં નિર્માલ્ય ગ્રહણ કરે, બ્રાહ્મણોએ જ્યાં ભોજન કર્યું હોય ત્યાં સાદુ કરે, બ્રાહ્મણની ચંદન તથા પુષ્પાદિથી પૂજા કરે તથા તેના દસ્ત પાદ દાખે, તેને પ્રત્યેકે અધિક અધિક ગૌદાન આપવાનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. કપિલા ગાયનું દાન આપવાથી અવસ્થા સંસારરૂપ સમુદ્રથી મુક્તિ મળે એમાં સંશય નથી. અલંકારયુક્ત કપિલા ગાય, વેદપાકી, દરિદ્ર, ગૃહસ્થ, અશિહોત્રી, દરિદ્રતાને લીધે પુત્ર તથા સ્ત્રી જેનો તિરસ્કાર કરતાં હોય એવા તથા પાછો પ્રતિષ્ઠિપકાર ન કરી શકે એવા બ્રાહ્મણોને આપવી, પણ સમૃદ્ધિવાળા બ્રાહ્મણને આપવી નહિ, કેમકે તેવાને આપવાથી કંઈ પુણ્ય થતું નથી. હે રાજન ! એક બ્રાહ્મણને પ્રથમ એક ગાય આપી હોય અને પાછી તેની પાસેથી વેચાતી લઈ બીજા બ્રાહ્મણને આપે તો તે ગાય વેચનાર બ્રાહ્મણના વેચાતી લઈ દાન આપનારના તથા દાન લેનારના કુળને નર-કમાં નાંખે છે. તે ત્રણે પુરૂષોને સંસાર સમુદ્રથી તારતી નથી. જે પુરૂષ સારા વર્ણુવાળા

અને શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા બ્રાહ્મણને સુવર્ણનું દાન આપે તેને સતમાયું સુવર્ણ દાન આપવાના ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે પુરૂષ મદા પુરંધર બળવાન બળદનું દાન આપે તે સર્વ દુઃખરૂપ ક્ષિત્તિઓને ઉક્ષંધી સ્વર્ગમાં જાય એમાં સંશય નથી. જે પુરૂષ બ્રાહ્મણને પૃથ્વીનું દાન આપે તેને પરભોક્તામાં સર્વ કામના પોતાની મેળે પ્રાપ્ત થાય અને આ લોકમાં સર્વ મનુષ્યો તેના યશ ગાય તેમાં આશ્ચર્ય નથી. જે પુરૂષ એક ગામથી બીજા ગામ પ્રત્યે જવા સાડ રસ્તાને વિષે ચાલ્યા જનાર શરીર દુર્બળ અને પગ તથા શરીર ઉપર વજ્ર હિટી રહી હોય જેને એવા પુરૂષને અમુક ઠેકાણે મદાવત છે એમ કહી આગળી દેખાડે તેને અન્નદાન આપવાના ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે; માટે હે રાજન ! તમે સર્વ દાન આપવાનો ત્યાગ કરીને અન્નદાન આપો, કારણ તેના સમાન ફળ આપનાર બીજું કાર્મ દાન નથી. જે મનુષ્ય પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પવિત્ર અન્નદાન બ્રાહ્મણને આપે તે પ્રજ્ઞપતિના લોકને પામે કેમકે અન્ન સર્વથી મુખ્ય છે તેમાં સર્વ સત્વ રથું છે. વળી અન્ન પ્રજ્ઞપતિરૂપ છે, પ્રજ્ઞપતિ સંવત્સરરૂપ છે, તે સંવત્સર યજ્ઞરૂપ છે અને યજ્ઞમાં સર્વ રથાં છે, માટે સ્થાવર તથા જંગમ પ્રાણીમાત્રના જીવનરૂપ અન્ન છે, સર્વ દાન કરતાં તેનું દાન બહુજ ઉત્તમ છે. હે રાજન ! જે પુરૂષ ધણા જળવાળા તળાવ, વાવ તથા કુવા અને ધર્મશાળા બંધાવે છે, અન્નદાન આપે છે તથા સર્વને મધુર વાણીથી સત્કાર આપે છે, તેનું નામ પણ યમરાજના મુખમાં પ્રાપ્ત થતું નથી. જે પુરૂષ મહેનતથી કમાયલાં દ્રવ્ય ખરચીને લીધેલા ધાન્યનું દાન સુશીળ બ્રાહ્મણને આપે છે તેની ઉપર સર્વ પૃથ્વીના જન પ્રસન્ન થાય છે અને તેને જલણે દ્રવ્યને વર્ષાદેવ થતો હોય તેમ મળે છે. હે રાજન ! અન્ન દાન આપનારને, સત્યવાદિને અને ત્યાર પછી અયાચક દાન આપનારને સ્વર્ગાદિ લોકની પ્રાપ્તિ સરખી થાય છે એમાં સંશય નથી.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે માઈડેયનાં વચન સાંભળીને કાનુકુળ પ્રાપ્ત થયું હતું જેને એવા પોતાના નાના ભાઈઓ સહિત યુધિષ્ઠિર રાજ્યએ મુનિને પૂછ્યું કે—હે મુનિ ! યમલોકના અને મનુષ્યલોકના અંતરનું પ્રમાણ કેટલું છે ? અને મનુષ્યો કેવી રીતે શું ઉપાયથી તેને તરે છે ? તે તમે મને કહો. માઈડેય કહે છે—હે ધર્મિષ્ઠ પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર ! સર્વને ગુપ્ત અને ઋષિઓએ માન્ય કરેલા આ તમારા પ્રમતો ઉત્તર હું તમને કહું તે તમે સાંભળો. હે નરાધિપ ! યમલોક તથા મનુષ્ય લોક વચ્ચેનો માર્ગ જગતી દળર યોજનનો છે, જે પોલાણરૂપ, જળ વમરનો, ભયંકર તથા બીહામણ દેખાવવાળો છે. તેમાં ટૂંકની જાયા, જળનાં સ્થાન તથા વિશ્રાંતિસ્થાન ઠંડજ નથી; કે જેને વિષે થાકી ગયેલા પુરૂષો વિશ્રાંતિ કરે. હે યુધિષ્ઠિર ! એ માર્ગે યમરાજની આજ્ઞાથી તેના દૂતો, પૃથ્વી વિગેનાં સ્ત્રી તથા પુરૂષાદિ પ્રાણીમાત્રને બળાત્કારથી લઇ જાય છે. હે રાજન ! જે જીવે બ્રાહ્મણને અથાદિ દાન આપ્યાં હોય તેને તે સર્વ રસ્તાને વિષે પ્રાપ્ત થાય છે. હે ભારત ! જતનું દાન આપનાર જીવ, જત્રે કરી તડકાનું નિચારણ કરી તે માર્ગ પ્રત્યે જાય છે. અન્નદાન આપનાર પુરૂષ તૃપ્તતાથી જાય છે અને તેનું દાન નહીં આપનાર અતૃપ્તતાથી જાય છે. વસ્ત્રદાન આપનાર જીવ સર્વ વસ્ત્રયુક્ત થઇને જાય છે અને તેનું દાન નહીં આપનાર જીવ તે વસ્ત્ર જાય છે. સુવર્ણનું દાન આપનાર મનુષ્ય અલંકૃત થઇ સુખે કરીને જાય છે, પૃથ્વીનું દાન આપનાર પુરૂષ સર્વ કામનાથી તૃપ્ત થઇ સુખે કરી જાય છે. માયાદિ જનવરોને તૃણ આપનાર મનુષ્ય કલેશ વમર થઈ સુખે કરી જાય છે. ગૃહદાન આપનાર જીવ

વિમાનમાં બેસી જાય છે. જળ દાન આપનાર મનુષ્ય તૃપ્ત રહિત થઈ સુખે કરી જાય છે. દીપદાન આપનાર પુરૂષ માર્ગને પ્રકાશ કરતા સંખે કરી જાય છે. ગોદાન આપનાર મનુષ્ય સર્વ પાપથી મુક્ત થઈ સુખપણાથી જાય છે. એક માસ ઉપવાસ કરનાર જીવ હંસ જેટલા વિમાનમાં બેસીને જાય છે. છ રાત્રી ઉપવાસ કરનાર મનુષ્ય મયૂર જેમાં જેટલા દોય છે એવા વિમાનમાં બેસીને જાય છે. જે પુરૂષ ત્રણ ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરે છે, તથા એક વખત બોજન કરે છે અને તેની વચમાં બોજન કરતા નથી તેને શ્રેષ્ઠ લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે. હે રાજન ! જળ દાન આપનારને પ્રેત લોકમાં ઘણું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, તેને માટે દેવે ત્યાં પુષ્પોદકા નામની નદી નિર્માણ કરેલી છે, જેના શીતળ અમૃત સરખા જળનું પાન તે કરે છે, જે કેવળ કુષ્ઠ કર્મ કરનાર પ્રાણી હોય છે તેને તે નદીમાંથી પડતા પાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ પ્રમાણે તે નદી સર્વને તેના કર્મ પ્રમાણે ફળ આપે છે માટે હે ભારત ! રસ્તાના અમથી ધ્રુવ શરીરવાળા અને રજ શરીર ઉપર ઉડી રહી છે જેને એવા તમે આ આવેલા બ્રાહ્મણાદિની વિધિપૂર્વક પૂજા કરો. હે યુધિષ્ઠિર ! અન્ન આપનારની પૂજા કરનાર અને તે મળવાની આશાએ કરીને આવેલાની તમે સદૈવ યથાવિધિ પૂજા કરો કારણ તેજ અતિથિ તથા બ્રાહ્મણ છે. અતિથિ જ્યારે અન્નદાતાના ગૃહથી જાય છે, ત્યારે તેની વાંસે સર્વ ઈન્દ્રાદિ દેવતાઓ પણુ જાય છે માટે જો તે અતિથિનું માનપૂર્વક પૂજન થયું હોય તો તે દેવતાઓ પ્રસન્ન થઈને જાય છે અને અપૂજન થયું હોય તો નિરાશ થઈ જાય છે માટે હે રાજેન્દ્ર ! તમે શ્રી કૃષ્ણનું વિધિપૂર્વક પૂજનાદિ કરો. હે રાજન ! મેં તમને સંકરો વખત કહ્યું હવે બીજું તમે શું સાંભળવા ઇચ્છો છો તે કહો ?

યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે—હે ધર્મના જાણનાર માઈંડેય ! મેં ધણી ધર્મ સંબંધી કથા સાંભળી પણ હજી હું તમારાથી બીજી પવિત્ર કથા સાંભળવા ઇચ્છુ છું. માઈંડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! હું તમને અનેક પ્રકારના પાપનો નાશ કરે એવી વિવિધ પ્રકારના ધર્મની કથા કહું તે તમે સાવધાનપણાથી સાંભળો. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! મનુષ્યને બ્રાહ્મણના પાદ પ્રક્ષાલન કરવાથી જે ઉત્તમ પુણ્યકર્ણને વિષે કપિલા ગાયનું દાન આપવાથી ફળ થાય છે તે ફળ મળે છે. વળી તે પુરૂષના પિતૃઓ જ્યાં સૂધી વિપ્ર પાદ પ્રક્ષાલનના જળથી જમીન બીની રહે છે ત્યાં સૂધી પરલોકને વિષે કમળ પત્રે કરી જળપાન કરે છે. જે પુરૂષ બ્રાહ્મણને ‘ભક્ષે આવ્યા’ એમ કહી આદરસન્માન કરે આસન આપે, તેના પાદ પ્રક્ષાલન કરે તથા અન્ન દાન આપે, તેની ઉપર અગ્નિ, ઇન્દ્ર, પિતૃ અને પ્રજાપતિ ક્રમે કરી પ્રસન્ન થાય છે. હે રાજન ! વાહરડાંના પગ તથા મસ્તક બહાર નીકળ્યાં હોય અને બાકીનું અંગ જેના ઉદરમાં હોય એવી પ્રસૂત થતી ગાયનું દાન મનુષ્યે અવશ્ય ધણા પ્રમત્તથી પણ આપવું. કેમકે જ્યાં સૂધી ગર્ભ મુક્ત ન થઈ હોય ત્યાં સૂધી તે પૃથ્વીરૂપ છે માટે તેવી ગાયનું દાન આપનાર મનુષ્ય, જેટલાં તે ગાયના તથા વાહરડાંના શરીર ઉપર ફેંટાં હોય, તેટલા હજાર યુગ પર્યંત સ્વર્ગમાં રહી સુખ ભોજવે છે. જે પુરૂષ મુવર્ણની નાસિકા તથા રૂપાની ખરીયુક્ત સર્વ રત્નોથી અલંકૃત અને તિલે કરી આચ્છાદિત ઠાળી ગાયનું દાન પ્રથમ પોતે લઈને પછી શ્રેષ્ઠ શીલવાન બ્રાહ્મણને આપે, તેને સમુદ્ર, ગુફા, પર્વત તથા વન સહિત સર્વ પૃથ્વીનું દાન આપવાના ફળની તથા બીજાં અનેક દાન આપવાના ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે એમાં સંશય નથી. હે રાજન ! જે બ્રાહ્મણ પોતાના ટીંચણને ઉદરમાં સંકેલી શયન કરનાર સદૈવ

એકજ પાત્રમાં બોળન કરનાર અને પરબ્રહ્મનું ચિંતન કરનાર હોય, તેજ સર્વને સંસાર સમુદ્રથી તારવા સમર્થ હોય છે. વળી મહાદેવના પાન વગરના, રોગાદિ રહિત અને સદૈવ સારી રીતે સંહિતાનો પાઠ કરનાર જે બ્રાહ્મણ હોય તેજ જીવાને સંસારરૂપ સમુદ્રથી તારવા સમર્થ હોય છે માટે દેવકાર્યમાં તથા પિતૃકાર્યમાં અનાદિક હોય તે શ્રોત્રિય બ્રાહ્મણને આપવું, કેમકે તેવાને આપવું તે જેમ અગ્નિમાં આદુતિ આપીએ એવું થાય છે. બ્રાહ્મણે કોષરૂપી શસ્ત્રવાળા હોય છે પણ પ્રત્યક્ષ શસ્ત્ર હરી યુદ્ધ કરનાર હોતા નથી. ઈન્દ્ર વગેરે હરી અસુરોનો નાશ કરે છે તેમ કોષે હરી પોતાના રિપુનો નાશ કરે છે. હે નિષ્પાપ યુધિષ્ઠિર ! મેં તમને આ ધર્માશ્રયવાળી કથા કહી, જે સાંભળીને નૈમિષારણ્યવાસી બ્રાહ્મણ પ્રસન્ન થયા. વળી જે શોક, ભય, ક્રોધ તથા પાપ વગરના મનુષ્યો આ કથાને સાંભળે છે તેને ફરીથી પૃથ્વીને વિષે જન્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી. યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું કે હે ભુદિમાન ! હે ધર્મિષ્ઠ પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ માર્કંડેય ! જે પવિત્રતાથી બ્રાહ્મણ શુદ્ધ થાય એવી પવિત્રતા શું ? તે હું જાણુવા ઇચ્છું છું.

માર્કંડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! સત્યવાણી, શુદ્ધ કર્મ તથા જળમાં સ્નાનરૂપ પવિત્રતાવાળા બ્રાહ્મણ સ્વર્ગને પામે છે એમાં કશો સંશય નથી. હે રાજન ! જે બ્રાહ્મણ દેવતાઓની માતારૂપ અને પવિત્ર કરનારી દેવીરૂપ ગાયત્રીનો જપ કરતાં પ્રાતઃકાળ તથા સાયંકાળને વિષે સંખ્યા કરે છે તેને તે દેવી પવિત્ર કરે છે, તેનાં સર્વ પાપ નાશ પામે છે, તેણે સમુદ્ર સહિત સર્વ પૃથ્વીનું દાન લીધું હોય તોપણ તે કદી સીધોતો નથી. સુષાંદિ મહા ખરાબ સ્થાનમાં હોય તોપણ તેનું શ્રેય કરનાર થાય છે અને અંતકાળ પછી ભયંકર દેખાવવાળા યમદૂતો તેનો પરાભવ કરવા સમર્થ થતા નથી. હે રાજન ! બ્રાહ્મણ કોઇને વેદ બજાવે, જા કરાવે, તથા જોઇએ તે પ્રતિમદ્દ લે તોપણ તેને કશો દોષ નથી કેમકે તે પ્રજ્વલિત અગ્નિ સરખા છે. વળી તેને વેદ આવડતો હોય, ન આવડતો હોય, સોળ સંસ્કાર થયેલા હોય, અથવા ન થયેલા હોય, પણ જેમ રાખોડીથી ઢંકાયેલા અગ્નિનું અપમાન થતું નથી તેમ તેનું અપમાન કરતું નહીં. વળી જેમ સ્મશાન વિષેનો પ્રજ્વલિત અગ્નિ દોષવાન નથી, તેમ બ્રાહ્મણ વિદ્વાન હોય અથવા અવિદ્વાન હોય તોપણ દોષવાન નથી કારણ તે ઇન્દ્રનું પરમ દૈવત છે. હે રાજન ! બ્રાહ્મણ વગરનાં શહેર, કિલ્લા, દરવાજા તથા અનેક પ્રકારની અટારિયો હોય, પણ તે શોભતાં નથી. હે નૃપ ! વેદાભ્યસનરૂપ ! શ્રેષ્ઠ વ્રતવાન જ્ઞાની અને તપસ્વી બ્રાહ્મણે જે સ્થળને વિષે રહેતા હોય તેનેજ નમર જાણવું. હે પાર્થ ! ગાયના વજ્રને વિષે અથવા વનને વિષે વેદાભ્યાસી બ્રાહ્મણે રહેતા હોય તોપણ તેનેજ નમર તથા તીર્થરૂપ જાણવું. જે પુરૂષ પ્રજ્ઞની રક્ષા કરનાર રાજા તથા તપસ્વી બ્રાહ્મણની પાસે જઈ તેની પૂજા કરે છે તે તત્કાળ સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે. હે રાજન ! પવિત્ર તીર્થમાં સ્નાન, દેવતાઓના મંત્રનો જપ તથા સત્પુરૂષો પાસે બાપણ કરવું એવું ભુદિમાન પુરુષોએ કહ્યું છે. જેણે સત્પુરૂષના સમાગમ, સત્યવાણી તથા જળે હરી સ્નાનથી પોતાના આત્માને પવિત્ર કર્યો છે તેનેજ સંત પુરૂષો માન્ય કરે છે પણ હે રાજન ! જે પુરૂષ અંતઃકરણમાં શુદ્ધ ભાવ વગરનો છે તે ત્રિદંડ ધારણ કરે મુનિવ્રત રાખે મરતક ઉપર જટા રાખે, મુંડન કરાવે, વસ્ત્ર વસ્ત્ર પહેરે, મૃગ ચર્મ ઓઢે, વ્રત કરે તીર્થમાં સ્નાન કરે, અમિહોત્ર કરે વનમાં જઈ રહે તથા પોતાના શરીરને અનેક વ્રતાદિથી શોભાવે તોપણ તે સર્વ બર્થ છે. અસુઆદિ ૭ ઇન્દ્રિયથી ઉપમ થતા વિષયોની શુદ્ધિ વિના તેની પ્રાપ્તિ થતી સદજ છે. ને ઇન્દ્રિયની શુદ્ધિ કરી

વિષયોના ભોગનો ત્યાગ થવા એ સુલભ છે; પણ તે સર્વ ઇન્દ્રિય મધ્યે મન ધ્યાન વિકાર-
વાન છે માટે જે મહાત્મા પુરૂષ મન, વાણી, કર્મ તથા શુદ્ધિએ કરી પાપાચરણ નથી
કરતો, તેજ જગતમાં શોભે છે, વ્રતાદિએ કરી શરીરને મુકાવવાથી શોભતો નથી. હે રાજન !
જે પુરૂષનો દેહ સ્વચ્છ રીતેએ કરી જવે છે તે પુરૂષ દયા વગર થઇને તેવી ગ્રંથિ પોતાના
કુટુંબને વરતાવતાં પીડા યુક્ત કરે છે તેને નિષ્પાપ જાણવો નહીં કારણ તે ગતિરૂપ તપ
હિંસારૂપ થાય છે, કેમકે ભોજનનો ત્યાગ કરવો એ કંઈ તપ કહેવાતું નથી માટે પવિત્ર
તથા મુશોભિત પુરૂષ પોતાના ગૃહને વિગે રહી ત્યાં સુધી જવે ત્યાં સુધી સર્વની ઉપર દયા-
વાન હોય તો સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે એમાં કશો સંદેહ નથી.

હે ભારત ! મનુષ્ય અનશનાદિ વ્રતે કરી કરેલાં પાપ કર્મથી મુક્તો નથી, કેવળ તેનું માંસ
તથા રૂધિરમય દેહ ખેદ પામે છે. વળી જે પુરૂષશાસ્ત્રના આધાર વગર પોતાના મનથી કલ્પના
કરેલાં તપાવેલી શિક્ષા ઉપર બેસવારૂપ પ્રાયશ્ચિત કરે છે તે કેવળ કલેશ પામે છે. તેનાં પાપ
નાશ પામતાં નથી કારણ ભાવ વગરના પુરૂષના પાપને અગ્નિ ખાળી શકતો નથી માટે સર્વની
ઉપર દયા રાખવાથી તથા વાણી, મન અને શરીરની શુદ્ધિ રાખવાથી વૈગમ્ય થાય છે અને
તેનાથી મોક્ષ મળે છે, પણ રૂઝ તથા મજનું ભોજન કરવાથી, માંસ રાખવાથી, તપાવેલી શિક્ષા
ઉપર બેસવાથી, મસ્તક મુકાવવાથી, સ્થાવર ગૃહનો ત્યાગ કરવાથી, જટા ધારણ કરવાથી
પંચાગ્નિ તાપવાથી, નિત્ય ઉપવાસથી અગ્નિની સેવાથી, જગમાં પ્રવેશ કરવાથી તથા પૃથ્વી
ઉપર જીવન કરવાથી મોક્ષ મળતો નથી, કેવળ જ્ઞાન તથા શુદ્ધ કર્મે કરીનેજ જરાવરચ્ચા,
મૃત્યુ તથા વ્યધિ નાશ પામે છે અને ઉત્તમ પદની પ્રાપ્તિ થાય છે, કેમકે જેમ અગ્નિએ
કરી દગ્ધ થએલાં બીજ પૃથ્વીને વિગે વાવવાથી ઉગતાં નથી તેમ જ્ઞાનરૂપી અગ્નિએ કરી
બળી મએલા કલેશનો ઉદ્ધમવ આત્માને વિગે થતો નથી. કારણ તેના વગરના કાષ્ઠ તથા
બીતં સરખા દેહ, જેમ સમુદ્ર વિગે શીણ નાશ પામે તેમ નાશ પામે છે એમાં સંદેહ નથી.
જે પુરૂષ જે સ્ત્રોતે કરી તથા અર્ધાં સ્ત્રોતે કરી જૂત પ્રાણીના હૃદયને વિગે વર્તમાન આ-
ત્માને જાણે છે, તેનું તેનાથીજ સર્વ પ્રયોજન ક્ષીણ થાય છે. હે રાજન ! “તત્ત્વમસિ”
તે તું છે તથા “સત્યં જ્ઞાનમનંતં બ્રહ્મ” સત્યજ્ઞાન ધન અને અનંત બ્રહ્મ એ વાક્યથી
અથવા ઉપનિષદોથી “અહંબ્રહ્માસ્મિ” હું બ્રહ્મ છું, એવા જે અનુભવ, તેજ મોક્ષનું
શક્ષણ છે માટે જે પુરૂષ સંશયવાન છે એટલે કંઈક જ્ઞાનવાન છે અને અજ્ઞાનવાન છે, તેને
આ લોક તથા પરલોકની પ્રાપ્તિ અને મુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી કારણ જ્ઞાનરૂદ્ધ પુરૂષ
જેને સાક્ષાત્કાર જ્ઞાન થાય છે તેનેજ મોક્ષ મળે છે એમ કહે છે. હે યુધિષ્ઠિર ! જે પુરૂષ
વેદના અર્થને જાણે છે તથા તેનું પ્રયોજન જે આત્મતત્ત્વ જાણતું, તે જાણે છે તે પુરૂષ
જેમ અગ્નિથી સર્વ મનુષ્ય ઉદ્દગપણાને પામે તેમ વેદમાં કહેલા કર્મથી ઉદ્દગતા પામે છે.
તમે જે એક શ્રીતયુક્તિએ કરી, અવિનાશી, આપક, ત્રિવિધ બેદ જે અધ્યાત્મ, અધિદેવ
તથા અધિજૂત તે રહિત અને શ્રુતિ તથા સ્મૃતિમાં નિરૂપણ કરેલા તત્ત્વને ઈચ્છતા હો તો
સર્વ શક્તકર્તો ત્યાગ કરીને શ્રુતિ તથા સ્મૃતિના આ લોકને વિગે નાના પ્રકારનું કંઈ નથી
એટલે એકજ આત્મારૂપ છે તેને તથા સર્વ લોક અને વેદમાં કહેલાં યજ્ઞાદિનાં રૂપ અજ્ઞાન-
જન્ય છે તેને અને આત્મતત્ત્વને જાણનારને આલોકમાં અનેક પ્રકારનું કંઈ નથી, એકજરૂપ
છે એ વાક્યનો આશ્રય કરો. કારણ શ્રુતિ સ્મૃત્યાદિ શાસ્ત્રના અભાવથી તત્ત્વજ્ઞાનની સિદ્ધિ

થતી નથી. અચલથી વેદ વાક્યે કરી જે ઓળખાય છે તે બ્રહ્મ છે, જેનું વેદ શરીર છે, માટે તેજ તત્ત્વ છે. આત્મા પોતાના સ્વરૂપને, જેમ અમુ ઇન્દ્રિય ધરાવે પદાર્થને જાણે છે પણ પોતાના સ્વરૂપને જાણતી નથી તેમ પોતાના સ્વરૂપને જાણતો નથી, વાસ્તે વેદવાક્ય-થીજ બ્રહ્મને ઓળખવું. હે બ્રાહ્મણ ! વેદમાં કહેલાં દેવતાઓનાં આયુષ્ય, યજ્ઞાદિ કર્મનાં ફળ તથા દેહ ધારીનો પ્રભાવ સર્વ લોકને વિષે પ્રતિ યુગ ફળે છે વાસ્તે ઇન્દ્રિયની પ્રસન્નતાએ કરી તત્ત્વજ્ઞાન નાશ પામે છે, તેનો નિગ્રહ કરવો; જેને દિવ્ય એવું અનંતન વ્રત કહે છે. હવે હે રાજન ! હું કહેલા વાક્યનો સારાંશ કરું તે સાંભળો. જેમ સ્વર્ગમાં પાળવાથી સ્વર્ગગતિ થાય છે, દાન આપવાથી અનેક ભોમની પ્રાપ્તિ થાય છે તથા તીર્થમાં સ્નાન કરવાથી પાપનો નાશ થાય છે, તેમ જાને કરીને ભોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે માર્કેડેયનાં વચન સાંભળીને યુધિષ્ઠિર રાજ્યએ કહ્યું કે—હે મહા સમર્થ માર્કેડેય ! હું મુખ્ય એવી ઉત્તમ દાન વિધિ સાંભળવા ઇચ્છું છું. માર્કેડેય કહે છે—હે રાજેન્દ્ર ! તમે જે દાન ધર્મ સાંભળવા ઇચ્છો છો તે મને ઘણું પ્રિય છે માટે શ્રુતિ તથા સ્મૃતિમાં કહેલો તે કરું છું, સાંભળો. હે યુધિષ્ઠિર ! નદીના કિનારાને વિષે રહેલા પીપળાની નીચે ખેતીને આદ્ય કરનાર પુરૂષનું તે પુણ્ય કરોડો કર્મ પર્યંત નાશ પામવું નથી. હે પૃથ્વીના પતિ ! ધર્મથી મેળવેલું અન્ન સહિત દ્રવ્ય ગૃહસ્થને જીવન માટે આપનાર તથા કાગડાઓને અન્ન આપનાર પુરૂષને સર્વ યજ્ઞ કર્મનાં પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે નદીનો પ્રવાહ પૂર્વ દિશામાંથી આવતો હોય અને પશ્ચિમ દિશામાં જતો હોય તે નદી તીર્થરૂપ છે, તેને કિનારે સુપાવને શ્રેષ્ઠ અન્નનું દાન કરનાર પુરૂષને અક્ષય પુણ્ય થાય છે તથા અતિથિને અન્નદાન આપનારને અતિથિરૂપ ઇન્દ્ર સ્વર્ગ લોકની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. સૂર્ય અથવા ચંદ્ર ગ્રહણને દિવસે દહીં સાથે ધાનનું દાન આપનાર પુરૂષ સર્વ જાપથી મુક્ત થાય છે. હે રાજન ! અમાવાસ્યાદિ પર્વણીને દિવસે દાન આપવાથી જમણું પુણ્ય થાય છે, ઋતુ બદલાય તે દિવસે દાન આપવાથી દશગણું પુણ્ય થાય છે અને ઉત્તરાયણ તથા દક્ષિણાયનના સૂર્ય થાય તે દિવસે, તુળા તથા મેષસંક્રાંતિને દિવસે, મિથુન, કન્યા તથા મીન સંક્રાંતિને દિવસે અને ચંદ્ર તથા સૂર્યના ગ્રહણને દિવસે હરેક દાન આપનાર પુરૂષને અક્ષય પુણ્ય થાય છે. હે રાજન ! કેટલાક પુરૂષ જે દિવસે ઋતુ બદલાતી હોય તે દિવસે આપેલા દાનનું પુણ્ય દશગણું ગણે છે અને કેટલાક પુરૂષો તે દિવસે તથા ઉત્તરાયણ અને દક્ષિણાયનના સૂર્ય થાય તે દિવસે આપેલા દાનનું પુણ્ય સોગણું થતું ગણે છે. ગ્રહણને વિષે આપેલા દાનનું પુણ્ય સહસ્ર ગણું થાય છે અને મેષ તથા તુળા સંક્રાંતિને દિવસે આપેલા દાનનું પુણ્ય અક્ષય થાય છે એમ પણ કહે છે. હે રાજન ! પૃથ્વીનું દાન આપનાર પુરૂષ ફરીથી જન્મ પામતો નથી. અશ્વાદિ વાહનનું દાન આપનાર મનુષ્ય તે વાહન ઉપર ખેતીને પરલોકમાં જાય છે અને બ્રાહ્મણને ઇચ્છિત દાન આપનાર પુરૂષ પરલોકમાં ઇચ્છિત કામનાને પામે છે. હે રાજન ! સુવર્ણ અગ્નિનો પુત્ર છે, પૃથ્વી વિષ્ણુના ચરણ છે તથા માય સૂર્યની પુત્રી છે, માટે એ ત્રણે પદાર્થનાં દાન આપનાર પુરૂષને ત્રણે લોકનું દાન આપવાના ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. હે રાજન ! ત્રણે લોકમાં સામ્યત મુખ્ય પ્રાપ્ત કરાવનાર દાન વગર શીજી કંઈ નથી, કારણ તે કરવાથી મનુષ્યને પાછો જન્મ મળતો નથી માટેજ સર્વ લોકને વિષે શ્રેષ્ઠ બ્રહ્માન પડેલો દાનનેજ સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ માને છે.

૧૧ં દિ દાનાણ વમુષ શાશ્વત મઠં ત્રિલોકે મયતે કુતઃ પુનઃ

તસ્માત્પ્રધાનં પરમંદિ દાનં વદન્તિ લોકેષુ વિશિષ્ટબુદ્ધયઃ ॥

इति भीष्माभाषारते भारण्यकेपर्वणि मार्कण्डेयसप्तमस्यापर्वणि दानमाहात्म्ये
मुर्मेरभाषायां द्विषत्तमोऽध्यायः ॥ २०० ॥

અધ્યાય ૨૦૧ મો. ધુંધુંમારનું ઉપાખ્યાન.

વૈશંપાયન કહેવા—શ્રુત્વા તુ રાજારાજર્ષિર્વિદુઃ

માર્કંડેયાન્મહામાતાત્ સ્વર્ગસ્ય પ્રતિપાદનં ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! યુધિષ્ઠિર રાજા માર્કંડેય ઋષિથી રાજા ઋષિ ધંદ્રહુમ્ન રાજાનું સ્વર્ગ લોકની પ્રાપ્તિ કરાવનાર ચરિત્ર સાંભળીને તે ઋષિને પૂછવા લાગ્યા કે—હે ધર્મના જાણનાર માર્કંડેય ઋષિ ! આ વિશ્વમાં દેવતા, દાનવ, યક્ષ, રાક્ષસ, રાજાઓ તથા અનેક ઋષિયોના વંશ તમારા જાણવામાં છે અજ્ઞાત નથી મારે હે મુનિ ! તમે મનુષ્ય, સપ, રાક્ષસ, દેવતા, ગંધર્વ, યક્ષ, કિન્નર તથા અસરાઓની કથા જાણો છો, વાસ્તે હું તમારાથી કુવલાશ્વ રાજાની કથા સાંભળવા ઇચ્છું છું કે, જેનું નામ ધુંધુંમાર કેમ પડ્યું તે મને કહો ? વૈશંપાયન કહે છે—હે પરિક્ષિતના પુત્ર જનમેજય ! એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિર રાજાએ પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો જેને એવા માર્કંડેય ઋષિ, તે રાજાને કુવલાશ્વ રાજાનું ધુંધુંમાર નામ પડવાનું ઉપાખ્યાન કહેવા લાગ્યા કે, હે યુધિષ્ઠિર ! હું તમને કુવલાશ્વ રાજાનું ધુંધુંમાર નામ કેમ પડ્યું તે કહું તે સાંભળો. હે ભારત ! ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ ઉત્તંક નામના ઋષિનો રમણીય એવા મૃધન્વ દેશને વિષે આશ્રમ હતો. જેમાં જેસીને ઋષિ અનેક વર્ષ પર્વત વિષ્ણુનું આરાધન કરતાં પરમ દુષ્કર તપ કરતા હતા. પછી કોઇ દાળે તપે કરી પ્રસન્ન થએલા વિષ્ણુએ તેમની પાસે આવી દર્શન આપ્યું ત્યારે નમસ્કાર કરીને તેમણે સ્તુતિ કરી કે હે દેવ ! તમે દેવતાઓ તથા દૈત્યો સહિત સર્વ મનુષ્યો, સ્થાવર તથા જંજમ જૂતપ્રાણી સર્વ દેવ અને જીવને જાણવા યોગ્ય સર્વ પદાર્થ સરળતા છે. હે મોટા કાંતિમાન પ્રભો ! સ્વર્ગ તમારું મસ્તક છે, સૂર્ય તથા ચંદ્ર તમારાં નેત્ર છે, વાયુ તમારો શ્વાસ છે, અગ્નિ તમારું તેજ છે. સર્વ દિશાઓ તમારી બુગ્મઓ છે, સમુદ્ર તમારું હિર છે, પર્વતો તમારા હિર છે, આકાશ તમારી જંગા છે, પૃથ્વી તમારા ચરણ છે તથા ઔપધિ તમારાં ફેલા છે. હે ત્રિભૂવનેશ્વર ! ધંદ્ર, સોમ તથા અગ્નિ આદિ દેવતા, અસુર અને નામ નમ્રતા યુક્ત થઇ તમારી અનેક સ્તોત્રથી સ્તુતિ કરે છે. તમે સર્વ જૂત પ્રાણી માત્રમાં વ્યાપી રહ્યા છો અને જેની મોટા ઋષિઓ સ્તુતિ કરે છે. હે પ્રભો ! તમારી પ્રસન્નતાએ કરી સર્વ જંમત સ્વસ્થતાને પામે છે અને તમારા ક્રોધે કરી મોટા ભયને પામે છે. જીવાના સર્વ ભયને નિવૃત્ત કરનાર તમે એકજ છો. દેવતા, મનુષ્ય તથા સર્વ જૂતપ્રાણીને સુખ આપનાર તમે બધા રાજા પાસેથી ત્રણ પગલાંએ કરી ત્રણ લોક ગ્રહણ કર્યા છે તથા સમૃદ્ધિવાન અમુ-શનો નાશ પણ કર્યો છે. હે દેવ ! તમારા ચરિત્ર કરી દેવતાઓ પરમ સુખ પામે છે અને ક્રોધે કરી અસુરો પરાભવ પામે છે. તમે આ વિશ્વ વિષેનાં સર્વ જૂત પ્રાણીના કર્તા તથા અકર્તા છો, અને દેવતાઓ તમારી સ્તુતિ કરવાથી સદૈવ સુખ પામે છે. હે યુધિષ્ઠિર ! એ

પ્રમાણે ઉત્તરે ઋષિએ સ્તુતિ કરી ત્યારે પ્રસન્ન થયેલા વિષ્ણુએ કહ્યું કે—હે ઉત્તરે ! તમે મારી પાસે વરદાન માગો. ઉત્તરે કહ્યું કે—હે પુત્રોત્તમ ! તમારે મને દર્શન થયું એજ વરદાન પરિપૂર્ણ છે. વિષ્ણુ બોલ્યા કે હે ત્રેલોક ઋષિ ! તમને વરદાન માગવાનો યોગ નથી તેથી હું બધો પ્રસન્ન થયો છું, માટે તમારે મારી પાસે અવશ્ય વરદાન માગવું. હે ભારત ! એ પ્રમાણે વિષ્ણુએ વરદાન માગવાનું કહ્યું હતું જેને એવા ઉત્તરે ઋષિએ હાથ નેડી વરદાન માગતાં કહ્યું કે હે ક્રમણ પત્ર સદૃશ નેત્રવાળા પ્રભો ! જો તમે મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો મારી બુદ્ધિ ધર્મ, સત્યતા તથા ઇન્દ્રિય નિગ્રહને વિશે રહેા અને તમારી બક્તિએ કરી તમારા સ્વરૂપનું ચિંતન કરવામાં મને સર્વ અવ્યાસ રહેા. વિષ્ણુએ કહ્યું કે, હે બ્રાહ્મણ ! તમને મારી કૃપાથી તમારા માગવા પ્રમાણે થશે તથા યોગાબ્યાસની પશ્ચ પ્રાપ્તિ થશે જેણે યુક્ત તમે દેવતાઓ તથા ત્રણે લોકનું મહત્કાવ્ય કરશે તે એ કે ધુધું નામે એક મહા પરાક્રમી અસુર સર્વ લોકનો નાશ કરવા સાર તપ કરશે, જેને ઇક્ષ્વાકુ વંશમાં ઉત્પન્ન થએલો જૃહદ્ય રાજનો પુત્ર કુવશાશ્વ ન્હારા તેજે કરીને તમારી આજ્ઞાથી નાશ કરશે તેથી તેનું નામ ધુધુંમાર થશે. હે રાજન ! એ પ્રમાણે ઉત્તરે દહીને વિષ્ણુ અંતર્ધાન થયા.

શાસનાત્તથ વિમર્ષે ધુધુંમારં મચિષ્યતિ

પથમુક્તશ્ચ તુ તં વિમ્ભં વિષ્ણુરંતરણીયત્ ॥

इति श्रीमहाभारते भारण्यकेपर्वणि मार्कण्डेयसमवस्यापर्वणि धुंनारा-
पास्त्वाने गुर्भरभाषावामेकधिकद्वि-ततमाऽध्यायः ॥ २०? ॥

અધ્યાય ૨૦૨ મો. ધુધુંમાર આખ્યાન.

मार्कण्डेय उवाच—इस्वाकी संदिषते राजन् शशाङ्कः पृथिवीदत्ता

प्रातः सरमधर्मात्मा सोऽबोध्वावां नृपोमवत् ॥ १ ॥

માર્કણ્ડેય કહે છે—હે રાજન ! ઇક્ષ્વાકુ મૃત્યુ પામ્યા પછી પૃથ્વી પ્રત્યે જન્મ પ્રાપ્ત થયે હતો જેને એવા પરમ ધર્માત્મા શશાંક અયોધ્યા પુરીને વિશે રાજા થયો, જેનો મહા પરાક્રમી કકુત્સ્થ નામે જ્યેષ્ઠ પુત્ર થયો હતો. તે કકુત્સ્થને અનેના નામે પુત્ર થયો, તેને પૃથ્વી નામે પુત્ર થયો, તેને વિશ્વમથ નામે પુત્ર થયો, તેને આદ્રિ નામે પુત્ર થયો, તેને કુવશાશ્વ પુત્ર થયો, તેને શ્રાવ નામે પુત્ર થયો, તેને શ્રાવસ્તક નામે પુત્ર થયો જેણે શ્રાવસ્તી નામની પુરી નિર્માણ કરી, તેને મહા બળવાન જૃહદ્ય નામે પુત્ર થયો, તેને કુવશાશ્વ નામે પુત્ર થયો અને તેને એક વીશ હજાર પુત્રો થયા; જે સર્વ વિદ્વાન, બળવાન તથા યુદ્ધમાં શત્રુઓને દુઃસહ હતા. હે રાજન ! કુવશાશ્વ પશ્ચ મુણે કરી પિતા કરતાં અધિક થયો હતો. હે મહારાજ ! જૃહદ્ય રાજા મહા શરવીર અને ઉત્તમ ધર્મવાન પોતાનો પુત્ર કુવશાશ્વ અવસ્થાએ કરી મ્હેલો થયો ત્યારે તેને રાજ્યાભિષેક કરી તપ કરવા સાર વનમાં જવા તૈયાર થયો. તે વેળા ઉત્તરે ઋષિએ સર્વ શસ્ત્ર વિદ્યા બળનુતારાઓમાં શ્રેષ્ઠ તથા રાજાઓમાં ઉત્તમ એવા તે રાજા પાસે આવી તેને વનમાં જવાથી નિરૂત્ત કરતાં કહ્યું કે હે રાજન ! તમારે પ્રજાનું રક્ષણ કરવું, માટે તમે રાજ્ય કરવા યોગ્ય છો; કારણ તમારી કૃપાએ કરી અમે સર્વ તપસ્વી ઉદ્દેમપણાં રહિત થઇએ છીએ. હે રાજન ! જો મહાત્મા તમે પૃથ્વીનું રક્ષણ કરશો તો સર્વ પ્રજા ઉદ્દેમતા રહિત થશે માટે

વનમાં જવું ચોગ્ય નથી. હે ધર્મજન ! રાજ્યને જેના પ્રજાનું પાલન કરવાથી ધર્મ થાય છે તેવો વનમાં ગયેથી થતો નથી માટે તમને વનમાં જ્યાં ભુદ્ધિ થાઓ માં. હે રાજેન્દ્ર ! પૂર્વે રાજર્ષિઓએ પ્રજાનું પાલન કરવારૂપ ધર્મને માન્યો છે, તેના ધર્મ ક્ષત્રિયને કોઈ પણ નથી. માટે ક્ષત્રિયે તો સદૈવ પ્રજાનુંજ રક્ષણ કરવું વાસ્તે તમે પ્રજા રક્ષણ ચોગ્ય જા. હે પાર્થિવ ! હું ઉદ્વેગતા રહિત તપ કરી શકતો નથી, કારણ મહારા આશ્રમની નજીક મધ્યન્ય નામના દેશને વિષે વાલુકાથી ભરેલો ઉજ્જવલક નામે ઘણો કાંખો તથા પોહોળો સમુદ્ર છે જેની અંદર મધુ તથા કૈટભ નામના દૈત્યનો પુત્ર મહા ભયંકર પ્રરાકભી ધ્રુવ દૈત્ય વસે છે માટે તમે તેનો નાશ કરીને વનમાં જવા ચોગ્ય છે, કારણ તે દૈત્ય સર્વ લોકોનો વિનાશ કરવા સાડ તપશ્ચર્યા કરતાં પૃથ્વીની અંદર પ્રવેશ કરી સુનો છે, જે, દેવતા, દૈત્ય, રાક્ષસ, નાગ, યક્ષ, તથા ગંધર્વોની અવળા છે કેમકે તેને સત્તા પામેથી વરદાન મળ્યું છે માટે તમે તેનો નાશ કરો, તમને વનમાં જવા ભુદ્ધિ થાઓ માં. ઉજ્જવલક સમુદ્રની રેતીની અંદર મુનેશ્વ કૂર તે દૈત્યને નાશ કરવાથી તમે કોઈ દિવસે નાશ ન પામે એવા સ્થિર કીર્તિને પામશો. કારણ તે દૈત્ય જ્યારે એક એક વર્ષે આસોઆસ લે છે ત્યારે પર્વત તથા વન સહિત સર્વ પૃથ્વી ચલાયમાન થાય છે અને તેના આસગ્રન્થ વાયુથી રજ ઘણી ઉટે છે; જેથી સાત દિવસ સૂધી સૂર્યમાર્ગને આરંભીને સર્વ પૃથ્વીમાં કંપ થાય છે તથા તણુખા અને ધુમાડા સહિત મહા ભયંકર અગ્નિ પણ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી હે રાજન ! હું તે મહારા આશ્રમમાં બેસવા પણ સમર્થ થતો નથી, વાસ્તે સર્વ લોકના દિન માટે તમે તે દૈત્યને નાશ કરો. તે દૈત્ય નાશ પામ્યા પછી સર્વ પ્રજા સ્વસ્થતાને પામશે, પણ તેને નાશ કરવા કેવળ તમેજ સમર્થ છો એમ મહારી મતિ છે, કારણ વિષ્ણુ પોતાનું તેજ તમારા તેજમાં અર્પણ કરશે. હે પૃથ્વીપતિ ! વિષ્ણુએ મને પૂર્વે વરદાન આપ્યું છે કે, જે રાજા મહા ભયંકર ધ્રુવ નામના અસુરનો નાશ કરશે, તેના તેજમાં માંડ તેજ પ્રવેશ કરશે માટે હે રાજેન્દ્ર ! તમે વિષ્ણુના તેજ યુક્ત થઇને, પૃથ્વીમાં કોઈથી સહન ન થાય એવા ધ્રુવ નામના અસુરનો નાશ કરો કારણ મહા તેજસ્વીને કોઈ અરૂપ તેજે કરી સેકેલ વર્ષે પણ આગવા સમર્થ થનું નથી.

મહિ ધ્રુવુર્મેતેજાસ્તેજસાલ્પેન શક્યતે

નિર્વધુ પૃથિવીપાલ સ હિ વર્ષશતેરપિ ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि मार्कण्डेयसप्तमस्यापर्वणि ध्रुवुपारोपाख्याने
गुर्जरभाषायां द्वयधिकशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥

અધ્યાય ૨૦૩ ભા. ધ્રુવુ આખ્યાન.

मार्कण्डेय उवाच—स एव मुक्तो राजर्षि रुतंकेनापराजितः

उत्तंकं कौरवभ्रेष्ठ कृतांजलिरथाब्रवीत् ॥ १ ॥

માર્કંડેય કહે છે—હે કુરુક્ષેત્રમાં શ્રેષ્ઠ યુદ્ધિષ્ઠિર ! કોઈએ પણ જીતવા અશક્ય મુક્તિ રાજા, એ પ્રમાણે ઉત્તંક ઋષિએ વાક્ય કહ્યાં તે સાંભળી હાથ જોડી કહેવા લાગ્યો કે, હે બ્રહ્મન ! તમારે મારી પાસે આવવું જિજ્ઞાસુ નહીં થાય, કેમકે કુવલાશ્વ નામે મારો પુત્ર ધૈર્યવાન, હરેક કાર્ય જલદીથી કરનાર અને જેના સરખો પૃથ્વીને વિષે પરાક્રમી કોઈ નથી એવો છે માટે

તે પોતાના પરિથ સરખા બૂઝવાળા મદા શરવીર પૂત્રા સહિત તમારૂં સર્વ પ્રિય કરશે, વાસ્તે મને વનમાં જવાની રજા આપ્યા, કારણ મેં શસ્ત્ર તથા અસ્ત્રનો ત્યાગ કર્યો છે. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે બૃહદશ્વ રાજનાં વચન સાંભળી મદા તેજસ્વી ઉત્તરે ક્રપિએ કહ્યું કે હે રાજન ! તમે જાણે વનમાં જાઓ. તમારો પુત્ર કૃવશાશ્વ ધૃષ્ટુ દૈત્યને નાશ કરશે. હે ભ્રા-
ત્ર ! એ પ્રમાણે ઉત્તરે મુનિનાં વચન સાંભળીને બૃહદશ્વ રાજન, પોતાના પુત્ર કૃવશાશ્વને તું આ ક્રપિનું પ્રિય કર એમ કહી વનમાં ગયો. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—‘હે મદા સમર્થ માફડેય ક્રપિ ! મદા પરાક્રમી ધૃષ્ટુ દૈત્ય કેનો પુત્ર તથા કોનો પાત્ર હતો ? એ હું સાંભળવા ઇચ્છું છું કારણ મેં તેના જેવો બીજો કોઈ પરાક્રમી સાંભળ્યો નથી માટે તમે વિસ્તારથી મને કહો. માફડેય કહે છે—‘હે રાજન ! હું તમને ધૃષ્ટુ દૈત્યનું સર્વ જ્ઞાન વિસ્તારથી કહું તે સાંભળો—
હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! ત્યારે સર્વ જૂત પ્રાણીમાત્ર નાશ પામ્યાં હતાં અને સર્વ રચાવર તથા જંગમ જંગમમાં ક્ષય થયું હતું ત્યારે જેને સિદ્ધ, મુનિઓ, સર્વ લોકના ક્ષત્રી, વિપ્લવ, શાશ્વત અને અવિનાશી કહે છે એવા બળવાન, અગણિત તેજસ્વી અને સર્વ પ્રપંચના ક્ષત્રી અ-
વ્યુત હરિ જળાને વિષે શેષ નાગરૂપી મોટી શય્યા ઉપર મુત્તા દત્તા. પછી નાગ શય્યાને વિષે પોદેલા વિપ્લવની નાભિથી સ્વયં સરખું પ્રકાશમાન એક કમળ ઉત્પન્ન થયું, જેમાંથી સર્વ લોકના ગુરુ, સ્વયં સરખા ક્રાંતિમાન, ચાર મુખવાન, ચાર વેદ છે મૂર્તિ જેની એવા, પોતાના પ્રભાવથી કોઈએ પણ દર્શન નહીં પામનાર, મદા બળવાન અને અત્યંત પરાક્રમી પિતામહ બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા ત્યાર પછી કોઈ કાળે વીર્યવાનમાં શ્રેષ્ઠ મધુ તથા કૈટભ નામના બે દૈત્યોએ, વળ્લા યોજન લાંબી તથા ઘણા યોજન પાંદોળી એવી શેષ નાગરૂપી શય્યાને વિષે સુતેલા, મદા ક્રાંતિમાન, કિરીટમુકુટ, કૌસ્તુભમણિ અને પીત પિતાંબર ધારણ કરેલા, પોતાના શરીરના તેજે તથા તેની શોભાએ કરી દિવ્યમાન હજાર સ્વયં સરખા પ્રકાશમાન અને અદ્ભુત દેખાવવાળા વિપ્લવને જોયા જેથી પરમ વિરમય યુક્ત થયા. તે વેળા તેઓએ કમળ ઉપર બેઠેલા તથા કમળ પત્ર સરખાં નેત્રવાળા બ્રહ્માને જોઈને ત્રાસ ઉપજાવ્યો. મધુ તથા કૈટભ નામના બે દૈત્યોએ ત્રાસ ઉત્પન્ન કર્યો હતો જેને એવા બ્રહ્માએ, અત્યંત ત્રાસ ઉપજવાથી પોતાના આસનરૂપ કમળની નાળ હસાવી, જેથી વિષ્ણુ જાગૃત થયા. તે વેળા વિષ્ણુએ તે બે દૈત્યને જોઈને કહ્યું કે હે મદા પરાક્રમી દૈત્યો ! તમે જાણે અહીં આવ્યા, હું તમને વરદાન આપીશ; કારણ મને તમારામાં પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઈ છે. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમા-
ણે વિષ્ણુનાં વચન સાંભળી હરીને મદા જર્વવાન તથા અત્યંત બળવાન તે બે દૈત્યોએ કહ્યું કે હે દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! તમે પોતાનું ઇચ્છિત વરદાન માગો, અમે તમને વરદાન આપનાર છીએ. વિષ્ણુએ કહ્યું કે હે શરવીરો ! હું તમારી પાસે ઇચ્છિત વરદાન માગું છું કે, તમે મદા પરાક્રમી છો, તમારા સરખા બીજો કોઈ પરાક્રમી પુરૂષ નથી, માટે મારાથી મૃત્યુને પામો, એ વરદાન લોકના હિત માટે માગવા ઇચ્છું છું. મધુ તથા કૈટભ દૈત્યો બોલ્યા કે હે પુરૂષોત્તમ ! અમે પૂર્વે કોઈ દિવસે અસત્ય બાપણુ કર્યું નથી, ત્યારે આજ અમારા યતુરૂપ તમારી પાસે અસત્ય બાપણુ કેમ કરીશું તમે અમને સત્યવાદિ તથા ધર્મમાં પ્રીતિમાન જણો, વળી બળ, રૂપ, શૌર્ય, અંતરેન્દ્રિય નિમ્મલ, સમતા, ધર્મ, તપ, ધન, શીલ, પરાક્રમ તથા બાહ્યેન્દ્રિય નિમ્મલને વિષે અમારા સરખો બીજો કોઈ નથી, પણ હે કેસવ ! હમણું અમારું દરદૈવ પ્રાપ્ત થયું છે; માટે તમારા કહેવા પ્રમાણે તમે કરો; કારણ કળ સર્વનાથી ઉપાતો

નથી પણ હે સમથં ! તમારા કહેવાથી અમે તમારી પાસે વરદાન માગીએ છીએ કે, આપ-
જી વચરનું આકાશ થાય ત્યારે તમારાથી મૃત્યુ પામીને અમે પાછા તમારા પુત્રપણને
પામીએ એ વરદાન માગીએ છીએ માટે જ તમે અમને વરદાન માગવાનું કશું હોય
તો તમારાં વચન અમત્ય થાઓ માં. વિષ્ણુએ કશું કે હે દેવો ! 'ધાત્વ' સાથે' હું
તમારું દમ્બિજીત કરીશ, તમારા કહેવા પ્રમાણે સર્વ થશે. હે ભારત ! એ પ્રમાણે આકાશ
તથા પૃથ્વી આદિ કંઈપણ જોયાં નહીં. પછી જે વેળા મધુ નામના દૈત્યનો નાશ કરનાર
મ્હોટા યશસ્વી અને દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ વિષ્ણુએ આવણું વચરના પોતાના બે માથાના વંત્યા
ત્યારે તે દૈત્યોનાં મસ્તકને તીક્ષ્ણ ધારણવાળા ચંદ્ર કરી કાપી નાંખ્યાં.

મધુકૈટભયો રાજન શિરસી મધુસૂદનઃ ।

ચક્રેણ શિતધારેણ મ્યકુંતત મત્તવશાઃ ॥

इति श्री महाभारते भागवतकेर्पवणि मार्कण्डेयसप्तम्यापर्वणि धुंधुमारो-
गख्यान गुर्जरभाषायां त्रयचिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

૧૦૩ ૨૦૩ ૨૦૩ ૨૦૩

અધ્યાય ૨૦૪ થો. ધુંધુચરિત ચાલુ.

માર્કંડેય ઉવાચ—ધુંધુનામ મહારાજ તયોઃ પુત્રો મહાપુતિઃ ।

સ તપોતપ્તતમન્મહાવીર્યવાનઃ ॥ ૧ ॥

માર્કંડેય કહેછે—હે મહારાજ યુધિષ્ઠિર ! હવે મધુ તથા કૈટભનો મહા કાંતિમાન, મહા
વીર્યવાન તથા મહા પરાક્રમી ધુંધુ નામે પુત્ર હતો; જે મ્હોટું તપ કરતાં એક પગભર ઉભા
રહેવાથી શરીરે સુકાઇ જવાને લીધે મ્હોટો શ્વાસોચ્છવાસ થયો હતો. પછી તેની ઉપર
પ્રસન્ન થએલા ઋત્વાએ તેના આશ્રમ પ્રત્યે આવીને વરદાન માગ એમ કશું ત્યારે તે દૈત્ય
ઋત્વાની પાસે વરદાન માગતાં કશું કે હે દેવ ! હું દેવતા, દાનવ, યક્ષ, સર્પ, ગંધર્વ તથા
રાક્ષસોથી મૃત્યુ પામું નહીં એ વરદાન માગું છું. હે ભારત ! એ પ્રમાણે દૈત્યે વરદાન મા-
ગ્યું તે સાંભળીને, ત્યારે ઋત્વાએ એ પ્રમાણે થશે અને હવે તું અહીંથી જ એમ કશું,
ત્યારે તે તેને પગે લાગી ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો. ત્યાર પછી મહાવીર્ય તથા પરાક્રમવાન તે
ધુંધુ દૈત્યે પોતાના પિતાના વધનું સ્મરણ કરતાં ગંધર્વો સહિત ષ્ટભાક દેવતાઓને જીતી
વિષ્ણુ પાસે જઈ તેને તથા આત્રીના સર્વ દેવતાઓને જીતી ધણી બાધા કરી. દૈત્યે વાલુકાથી
ભરેલો ઉત્તમલક નામનો સમુદ્ર જે દેશમાં છે, તે દેશ પ્રત્યે આવીને તેને તથા
ઉત્તંકના આશ્રમને પોતાની શક્તિએ કરી બાધા કરી. પછી મહા પરાક્રમી તથા તપ અને
જગ્ન યુક્ત મધુ કૈટભનો પુત્ર ધુંધુ સર્વ લોકનો વિનાશ કરવા માટે ભૂમિમાં પ્રવેશ કરીને
ઉત્તંકના આશ્રમની પાસે ઉત્તમલક સમુદ્રની રેતીમાં સુઈ છૂપી રહ્યો હતો તેવા સમયને વિષે
પોતાની ચતુર્ગિણી સેના પોતાના એકવીસ હજાર પુત્ર તથા ઉત્તંકે ઋષિ સહિત કુવલાશ્વ
રાજા પોતાના પિતાની આજ્ઞાથી ઋષિના આશ્રમ નજીક જવા સાર પોતાના દેશથી રવાને થયો.
તે વખતે ઉત્તંકે ઋષિના કહેવાથી વિષ્ણુએ જગતના તેજ સહિત તે રાજાના હૃદમાં
પ્રવેશ કર્યો. ત્યારે કુવલાશ્વ રાજા રવાને થયો ત્યારે આકાશમાં ગર્જના વિષે શબ્દ થયો કે
આ મહા શોભાપમાન તથા શત્રુથી નાશ નહીં પામનાર કુવલાશ્વ રાજા ધુંધુ દૈત્યોને મારશે.

વળી તે સમયે દેવતાઓએ પુષ્પની ઝણિ કરી, દેવતાઓનાં દુકુળી વાઝ્યાં, શીતળ વાસુ વાંચે, તથા છંદ્રે રજ વગરની પૃથ્વીને કરતાં વર્ષાદ વર્ષાઓ. હે યુધિષ્ઠિર ! ત્યાં 'ધુંધુ' દૈત્ય હતો, ત્યાં તે દૈત્ય તથા કુવલાશ્વ રાજના યુદ્ધરૂપ કાંતુદ્ધલ જોવા સાદ વિમાનમાં બેસીને દેવતાઓ, અંધર્વો તથા ઋષિઓ અંતરિક્ષમાં આવી ઉભા. તે વેળા નારાયણના તેજ્યુક્ત કુવલાશ્વ રાજ પોતાના પુત્રો સહિત ઉતાવળથી 'ધુંધુ' દૈત્યના રહેવાના સ્થાન પ્રત્યે આવ્યો તેણે રેતીના ઉન્નમ્નક નામના સમુદ્રને ખાદાવવા માંડ્યો. રાજના પુત્રોએ તે સમુદ્રને ખાદતાં સાતમે દિવસે રેતીમાં ગુપ્ત થઇ રહેલા, પરાક્રમી, મહા બળંકર દેવવાન, સૂર્ય સરખા પ્રકાશમાન તથા પશ્ચિમ દિશાને ધરીને સુતેલા તે 'ધુંધુ' દૈત્યને જોયો. સર્વ કુવલાશ્વ રાજના પુત્રોએ તે દૈત્યને તીક્ષ્ણ બાણ, ગદા, મુશળ, પરિશ, પદ્મિશ, પ્રાસ તથા નિર્મળ અળક્તી તલવાંચાએ કરી પ્રહાર કર્યો. કુવલાશ્વ રાજના પુત્રોએ પ્રહાર કરવાથી પરમ ક્રોધયુક્ત થયેલા 'ધુંધુ' દૈત્યે ઉડીને તેમનાં સર્વ શસ્ત્રોને ગળી જઈ પોતાના મુખમાંથી સંવર્તક સરખા અગ્નિને ઉત્પન્ન કરી તેમને બાળવા માંડ્યા, પરમ ક્રોધ યુક્ત થયેલા દૈત્યે જાણે સર્વ લોકને બાળતો હોય તેમ કુવલાશ્વ રાજના પુત્રોને, જેમ કપિલ મુનિએ સમર રાજના પુત્રોને, આળી ભરમ કર્યા હતા, તેમ બાળી ભરમ કર્યા. તે સમયે કુવલાશ્વ રાજ જનમૃત થયેલા, મહાત્મા અને જાણે બીજા કુંભકર્ણુજ હોય એવા તે દૈત્યની પાસે આવ્યો. તે વખતે હે મહારાજ યુધિષ્ઠિર ! તે દૈત્યના શરીરમાંથી જળ ધાતુ વહેવા લાગ્યું. જેને કુવલાશ્વ રાજને પોતાના તેજ કરી શોષણ કર્યું. ત્યારે પરમ પરાક્રમી દૈત્યે ઉત્પલ કરેલા તેજરૂપ અગ્નિને જળ કરી શાંત કર્યો. ત્યારે હે ભરતકુળમાં મેઘ ! કુવલાશ્વ રાજએ બ્રહ્માએ કરી દૂર પરાક્રમવાન દૈત્યને સર્વ લોકને નિર્ભય કરવા સાદ બાળી ભરમ કર્યો તેથી તે સર્વ જગતના ઈશ્વર સમાન શોભવા લાગ્યો હે ભારત ! એ પ્રમાણે કુવલાશ્વ રાજને 'ધુંધુ' દૈત્યનો નાશ કર્યો ત્યારે દેવતાદિ તેની પાસે આવી બેઠ્યા કે હે રાજન ! અમે આ તારા પરાક્રમ જોઈને તારી ઉપર ઘણા પ્રસન્ન થયા છીએ, માટે તું અમારી પાસે હસ્થિત વરદાન માગ. એ પ્રમાણે દેવતાદિનાં વચન સાંભળી તેમને નમસ્કાર કરી હાથ જોડીને રાજને કહ્યું કે મને સદૈવ બ્રાહ્મણને દ્રવ્યનું ધન આપવ માં પ્રોતિ, વિષ્ણુની સાથે સખા-પાત્રું, સર્વ જૂતપ્રાણીને વિષે મદ્રોદ્ધતા, ધર્મને વિષે રતિ તથા અક્ષય સ્વર્ગ નિવાસ પ્રાપ્ત થાય. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે રાજને વરદાન માગ્યાં, ત્યારે પ્રસન્ન થયેલા દેવતાઓએ તારા માગવા પ્રમાણે તને આપ્યો, એમ કહ્યું. પછી હે નૃપ ! સર્વ અંધર્વ સહિત ઋષિઓ તથા ઉત્તંક મુનિએ આશિર્વાદદિ વાક્યથી તે રાજની ધણી પ્રશંસા કરી, ત્યારે દેવતા તથા સર્વ ઋષિઓ સૌ પોતપોતાના સ્થાન પ્રત્યે ગયા. હે યુધિષ્ઠિર ! 'ધુંધુ' દૈત્યના મુખજન્ય અગ્નિથી કુવલાશ્વ રાજના સર્વ પુત્ર બાળી ભરમ થયા તેમાંથી દદાશ્વ, કપિલાશ્વ તથા ચંદ્રાશ્વ નામના ત્રણ પુત્ર જીવતા રહ્યા જેમનાથી ઇંદ્રવાકુ રાજના વંશના મહાત્મા રાજઓનો વંશ પરંપરા રૂપે ચાલ્યો. હે મેઘ ! એ પ્રમાણે કુવલાશ્વ રાજને જે દિવસથી મધુ તથા કેટલના પુત્ર 'ધુંધુ'નો નાશ કર્યો તે દિવસથી તેનું નામ 'ધુંધુ'માર થયું જે મહા ગુણવાન હતો. હે રાજન ! તમે મને પૂછ્યું હતું. તે કુવલાશ્વ રાજનું 'ધુંધુ'માર નામ કેમ થયું તે ઉપાખ્યાન કર્યું. હે પાંડવ ! વિષ્ણુના આખ્યાનની પેઠે ક્રિતને કરવા યોગ્ય મહા પવિત્ર એ આખ્યાનને શ્રવણ કરશે, તે પુત્રવાન થશે. વળી જે

પિતા પશુ પાનાને પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય ને સારૂ તપ, દેવ પૂજન, તેમને નમસ્કાર, તિથિયા તથા અભિરાચારાદિ ઉપાય કરે છે. પછી હે ભારત ! એવા મોટા કષ્ટથી દુઃખે કરી પ્રાપ્ત થાય એવા પુત્રને પાનીને પિતા, ' આ મારા પુત્ર દેવો થશે ' એમ સદૈવ પોતાના મનમાં ચિંતવન કર્યા કરે છે. હે ભરતવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા યુધિષ્ઠિર ! માતા તથા પિતા પોતાના પુત્રાને યજ્ઞ, કીર્તિ, અશ્વયં પ્રગ્ન અને ધર્મના પ્રાપ્તિ થશે એમ સદૈવ પોતાના મનમાં આશા રાખે છે, મારે જે ધર્મનો જાળનાર પુત્ર પોતાની આશાને સફળ કરે છે તથા જેની ઉપર તેઓ નિરંતર પ્રસન્ન રહે છે મૃત્યુ પામ્યા પછી પણ કીર્તિ નાશ પામતી નથી તથા તેનો યજ્ઞ પશુ અવિનાશી થાય છે કારણ માતા પિતાને પ્રસન્ન રાખવા બરેબર કલ્યાણકારક યજ્ઞાદિ ક્રિયા, શ્રાદ્ધ તથા ઉપવાસાદિ કર્મ નથી. જે સ્ત્રી પોતાના પતિની એકમત ભાવથી સેવા કરે છે, તે તેણે કરી સ્વર્ગને જીને છે એમાં કશું સંદેહ નથી. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રકરણને મુખ્ય કરીને હું તમને પતિવ્રતા સ્ત્રીઓનો નિયત એવો ધર્મ કહું તે તમે સાચક થઈ શ્રવણ કરો.

પતિવ્રતાનાં નિયતં ધર્મં શાલ્હિતઃ શુણુ ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि मार्कण्डेयसप्तमस्वाध्यायि चत्ति-
पारुयानि गुर्जरभाषायां पंचाधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥

અધ્યાય ૨૦૬ઠો. —સતીએ બ્રાહ્મણને આપેલી શિક્ષા.

માર્કણ્ડેય ઉવાચ—કશ્ચિદ્વિજ્ઞાતિપ્રવરો વેદાધ્યાયી તપોધનઃ ।

તપસ્વી ધર્મશીલઃ કૌશિકો નામ ચાચત ॥ ૧ ॥

માર્કણ્ડેય કહે છે—હે ભારત ! વેદાધ્યાયી, તપરૂપ ધનવાળો તપસ્વી તથા ધર્મશીલ એક બ્રાહ્મણમાં એક કૌશિક નામે બ્રાહ્મણ હતો, જે અંતરૂપ ઉપનિષદોસહિત સર્વ વેદ બળ્યો હતો, તે કોઇ દિવસે વેદનો ઉચ્ચાર કરતાં કોઇ વૃક્ષ નીચે બેઠો હતો. તે વૃક્ષ ઉપરથી સંતાપ બેટલી બગલીએ ત્યાગ કરેલી વિટા તેની ઉપર પડી, તે જોઇને બ્રાહ્મણ ધણે ક્રોધયુક્ત થઈ વૃક્ષને વિષે ચારે તરફ જોવા લાગ્યા. તે પક્ષિણીને જોઈ પછી તેણે તેનું અવગું થવાનું ચિંતવન કર્યું, કે તેજ વખતે તે પક્ષિણી વૃક્ષમાંથી પૃથ્વી ઉપર આવી પડી, જેથી મૃત્યુને શરણ થઈ. તે જોઇને કંઈલા પ્રાપ્ત થવાથી તાપ પામેલો બ્રાહ્મણ મ્હોટો રોષ કરતાં કહેવા લાગ્યો કે, અરે ! ક્રોધને વશ થયેલા મેં, આ નહીં કરવાનું કામ કર્યું ! માર્કણ્ડેય કહે છે—હે ભરતકુળમાં એક યુધિષ્ઠિર ! આમ કહીને તે બ્રાહ્મણ ભિક્ષા માગવા સારૂ કંઈ કહેરમાં ગયો, ને પવિત્ર કુળવાનનાં ગૃહોને વિષે ફરવા લાગ્યો. પછી ફરતાં ફરતાં કોઇ એક ગૃહસ્થના ગૃહ પ્રત્યે જતાં તેણે ભિક્ષા માગી. તે વેળા તે ગૃહસ્થની સ્ત્રી વાસણ માંભતી હતી, તેથી તેણે જવાબ આપ્યો કે, મહારાજ ! ઉભા રહે એ પ્રભાણે કશું કે તેજ વખતે તે સ્ત્રીનો પતિ ક્રુધામુક્ત થઈ પોતાના ગૃહ પ્રત્યે આગ્યો. તેને જોઈ તેણે તે બ્રાહ્મણને ભિક્ષા નહીં આપતાં પોતાના પતિની પાછાદિથી પૂજા કરી અને તેને ખેસવા આસન આપ્યું. પછી તેણે તેને ચાર પ્રકારનાં ભોજનના પદાર્થો ભોજન કરવા સારૂ અર્પણ કર્યાં. હે યુધિષ્ઠિર !

તે સ્ત્રી નિત્ય પોતાના પતિનું ઉચ્છિષ્ટ ભોજન કરનારી, પોતાના પતિનેજ દેવતારૂપ માનનારી, તેને અનુસરી રહેનારી, કર્મ, મન તથા વાણીએ કરી તેના વગર ખીજું કંઈ ચિંત્ય નહીં કરનારી, સર્વ ભાવે કરી તેમાંજ ભાવવાળી. તેની સેવા કરવામાંજ પરાયણ, સારા આચારવાળી, પવિત્ર, ગૃહનાં કામકાજ કરવામાં દક્ષ, પોતાના કુટુંબનું હિત ધ્યાનનારી, પોતાના પતિના હિત પ્રમાણે વર્તનારી, દેવતા, અતિથિ, સસરા તથા સાસુની સેવા કરવામાં પરાયણ અને નિરંતર ઇન્દ્રિયો નિયમમાં રાખી હતી જેણે એવી પતિવ્રતા હતી. પોતાના પતિની સેવા કરતી એવી તે સ્ત્રીએ પોતાના ગૃહના દ્વાર પ્રત્યે ઉમેલા અતિથિને સંભારી મનમાં લજ્જાપુક્ત થઈ હાથમાં ભિક્ષા પદાર્થ લઈ તેની પાસે ગઈ. તે બ્રાહ્મણે કહ્યું કે—હે શ્રેષ્ઠ અંગવાળી ! તેં મને 'ઉભા રહો.' એમ કહીને કેમ ખોટી ક્યો ? તરત ભિક્ષા આપી જ્યાં કેમ ન દીધો ? માંડેડય કહે છે—હે મનુષ્યના રાજા યુધિષ્ઠિર ! એવાં બ્રાહ્મણનાં વચન સાંભળી તથા મહા ક્રોધાયમાન થયેલા અને અમિ સરખા તેજસ્વી તેને જોઈ ને સ્ત્રી કહેવા લાગી કે—હે વિદ્વાન ! તમે મારો અપરાધ ક્ષમા કરવા યોગ્ય છો, માટે પરમ દૈવત મારો પતિ છે માટે તે ક્રોધાયુક્ત થઈ ગૃહ પ્રત્યે આવ્યા તેમની મેં દુષ્ટતા કરી. બ્રાહ્મણે કહ્યું કે અરે ! તેં બ્રાહ્મણ કરતાં પોતાના પતિને અધિક માન્યો માટે તું ગૃહસ્થ ધર્મમાં રહીને બ્રાહ્મણોની નિંદા કરે છે. અરે ! બ્રાહ્મણને ઇન્દ્ર પણ નમે છે, ત્યારે પૃથ્વીને વિષે મનુષ્ય નમે તેમાં આશ્ચર્ય શું ! તું બ્રાહ્મણને મણકારતી નથી તેનું કારણ એ કે, તેં વૃદ્ધ પુરૂષોની પાસેથી બ્રાહ્મણનો મહિમા સાંભળ્યો નથી જેઓ ક્રોધથી આખી પૃથ્વીને બાળી નાખે એવા અમિ સરખા છે.

તે ગૃહસ્થ સ્ત્રીએ કહ્યું કે—હે તપરૂપ ધનવાળા ! હું બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ ! હું બગલી પક્ષિણી નથી માટે તમે મારા ઉપરનો ક્રોધ ત્યાગ કરો, ઉત્પન્ન થયેલી ક્રોધયુક્ત દૃષ્ટિ મને તમે શું કરનાર છો ? હું દેવતા સરખા મનસ્વી બ્રાહ્મણોની અવજા કરતી નથી, માટે તમે મારો અપરાધ ક્ષમા કરવા યોગ્ય છો. હું બ્રાહ્મણના તેજને તથા મોટા ભાગ્યને બાળું છું, જેણે નહીં પીવાય એવા સમુદ્રને પાન કરીને ખારો ક્યો, દંડકારણ્યને વિષે અઘાપિ જેમના ક્રોધરૂપી અમિ શાંત થયો નથી તથા અગસ્તિ મુનિએ વાતાપિ દેવને પચાવી નાખ્યો ઇત્યાદિ બ્રાહ્મણોનાં મહાત્મ સંભળાય છે. હું બ્રાહ્મણ ! બ્રાહ્મણો મહાક્રોધી તથા પ્રસન્ન પણ હોય છે, માટે તમે મારો અપરાધ ક્ષમા કરવા યોગ્ય છો. પતિની સેવા કરવા બરાબર ખીજે કોઈ ધર્મ મને રૂચતો નથી, હું ભગવાન કરતાં પણ મારા પતિને અધિક ગણું છું માટે એકાદ ભાવથી તેનીજ દુષ્ટતા કરવામાં પરાયણ રહી છું. હું બ્રાહ્મણ ! પતિની સેવા કરવાનું ફળ આ કે, તમે ક્રોધથી બગલી પક્ષિણીને બાળી તે મેં અહીં બેઠાં બેઠાં બાળ્યું. હું ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ! મનુષ્યના શરીરમાં રહેલા ક્રોધ મોટો શત્રુ છે, માટે જે ક્રોધ તથા મોહનો ત્યાગ કરે તેનેજ દેવતાઓ 'આ બ્રાહ્મણ છે' એમ કહે છે. વળી જે સત્ય વચન બોલે, સેવાએ કરી પોતાના ગુરૂને સતોષ પમાડે તથા કોઈ મારી જાય તોપણ તેને સાંભા પ્રહાર ન કરે એવાનેજ દેવતાઓ બ્રાહ્મણ કહે છે. વળી શ્રુતોદ્રિય, ધર્મ પરાયણ, વેદ બધામાં કુશળ, પવિત્ર અને કામ તથા ક્રોધ જેને વિષે હોતા નથી એવાનેજ દેવતાઓ બ્રાહ્મણ કહે છે. વળી જેને સર્વ મોઠ પોતાના આત્મા બરાબર છે તથા જે પોતાના સર્વ ધર્મમાં પ્રવર્તી રહે છે તેનેજ દેવતાઓ બ્રાહ્મણ કહે છે. વળી પોતે વેદ ગ્રંથો તથા બીજાંને બજાવે, યજ્ઞ કરે અને બીજાંને કરાવે તથા

વ્યાપારી પુરોગેએ સેવેલી, સુંદર વિભાગ ક્યા હતા મર્ગ જેને વિષે એવી, અધ, રથ, દસ્તિ તથા ચોદાઓ બધા હતા જેમાં એવો, હટપુટ મનુષ્યોથી આકર્ષી તથા નિત્ય ઉત્સાહવાળી મિથિલાપુરી પ્રત્યે આવી તે બ્રાહ્મણ, ધર્મવ્યાધના ગદ પ્રત્યે જઈ પશુઓનાં માંસની મધ્યે ખેસી તેને વેચતા એવા તે ધર્મવ્યાધને જોઈ એકાંતમાં ઉભો, પછી તે ધર્મવ્યાધ આવેલા તે બ્રાહ્મણને જાણી સત્રમથી તેની પાસે જઈ બાણ્યો કે-હે મહા સમર્થ ! હું તમને નમસ્કાર કરું છું. ભલે તમે અહીં પધાર્યા, હું વ્યાધ છું, તમારું શું પ્રિય કરું ? તે મને આજ્ઞા કરો. પતિવ્રતા ધર્મવાળી સ્ત્રીએ તમને અહીં મોકલ્યા છે, ને તમે જે વાગેને આવ્યા છો, તે હું સર્વ જાણું છું. એ પ્રમાણે ધર્મવ્યાધનાં વચન સાંભળી તે બ્રાહ્મણ મહા આશ્ચર્યવાન થઈ પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, અહીં વળી મેં આ બીજું આશ્ચર્ય જોયું. હે રાજન ! ત્યાર પછી ધર્મવ્યાધે કહ્યું કે-હે બ્રાહ્મણ ! તમારે રહેવાનું ગદ અર્ધાગ્ય દેશમાં છે માટે જો તમને રૂએ તો મારા ગદ પ્રત્યે આપણે જોડે જઈએ. માર્ગદેશ કરું છે કે હે પુષ્પિધિર ! એવાં તે વ્યાધનાં વચન સાંભળી બ્રાહ્મણે ‘ યાજ્ઞ સાઈ ’ એમ કહ્યું. પછી તે પારાધિ બ્રાહ્મણને મુખ્ય કરી પોતાના ગદ પ્રત્યે આવી તેની પાઘાદિથી વિધિયુક્ત પગ કરી ત્યારે તેણે વ્યાધને કહ્યું કે હે વ્યાધ ! તારા સરખું કોષ્ટનું કર્મ નથી જે જોઈને હું ઘણા તાપ પામું છું. વ્યાધ બોલ્યો કે હે દ્વિજ ! મારા પિતા તથા પિતામહાદિ કુળ પરંપરાનું આ કર્મ હું કરું છું ને મારા પોતાના ધર્મમાં વરતું છું માટે તમે મારી ઉપર ક્રોધ કરશો નહીં. હે બ્રાહ્મણમાં ઉત્તમ ! હું વિદ્વાતાએ નિર્માણ કરેલાં પૂર્વ જન્મનાં કર્મનું પાલન કરતાં પ્રયત્નથી અન્યતઃ શૂદ્ર એવાં મારાં માતા પિતાની શુદ્ધિ કરું છું કોષ્ટને ખેદ ઉત્પન્ન કરતો નથી, મારી શક્તિ પ્રમાણે દાન આપું છું. દેવતા, અતિથિ તથા ભુવ્યને આપતાં જે બાકી રહે તેનાથી જીવું છું, મારામાં રહેલા કોષ્ટનું કીર્તન તથા બીજાઓને વિષે નહીં રહેલા કોષ્ટને આગ્રહ કરતો અને બળવાનની નિંદા કરતો નથી. કારણ પૂર્વ જન્મમાં કરેલાં કર્મ આ જન્મને વિષે પ્રાપ્ત થાય છે. ખેતી, ગાયોની સેવા તથા વ્યાપાર એ આલોકનું જીવન અને દંડનીતિ તથા વેદવિદ્યા એ પરલોકનાં સાધન છે. હે બ્રાહ્મણ ! શ્રદ્ધે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, તથા વૈશ્યની સેવા કરવી, વૈશ્યે ખેતી કરવી, ક્ષત્રિયે સંગ્રામ કરવા, અને બ્રાહ્મણે બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળવું. સ્વધર્મ પાળવાં, મંત્ર જપવા તથા સત્યતાને વિષે વર્તવું, એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. રાજન સ્વધર્મે કરી પ્રજાને શિક્ષા કરે છે, જેથી તે પોતાના કર્મમાં કુશળ રહે છે ને જે પુરૂષ પોતાના કર્મને ત્યાગ કરીને બીજાનાં કર્મનું આચરણ કરે છે, તેને તેના કર્મમાં પોતે છે. મનુષ્યોએ રાજાઓનો ભય સદૈવ રાખવો, કારણ તે સર્વ પ્રજાના અધિપતિ છે, જે વિકર્મમાં વર્તનારને, જેમ બાણે કરી મૃતને વારે તેમ વારે છે. હે બ્રાહ્મણમાં એક ! જનક રાજાની આ પુત્રીમાં કાર્ત્ત પણ વિકર્મ કરનાર નથી, ચારે વર્ણ પોતપોતાના કર્મમાં વર્તે છે કારણ તે રાજા દૃષ્ટ આચારવાન પોતાના પુત્ર હોય તો તેને પણ દંડ આપે છે પણ તેમ કરતાં તેને કંઈ પણ આનિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. હે બ્રાહ્મણમાં એક ! મારા ચોગ્ય ચાકરવાન રાજા પોતાના ધર્મે કરી, ક્ષત્રિયને પ્રાપ્ત થવાના જે સમૃદ્ધિના ભોગ રાજ્યનું પાલન તથા અપગૃહીને દંડ આપવો, તે સર્વને પામે છે. વળી રાજાઓ સ્વધર્મે કરી ઘણી સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થવાની ઇચ્છા રાખે છે કેમકે તે સર્વ વર્ણને સગ્ન કરનાર હોય છે. હે બ્રાહ્મણ ! જેમ વરાહ

તથા પાપ આદિ જનવચનને બીજા નાશ કરે છે તેમ હું નાશ કરતા નથી. કેવળ તેનું માંસ સદૈવ વેચું છું. હે શ્રેષ્ઠ! હું કોઈ દિવસે માંસ બહાણુ કરતો નથી, ઋતુમાઘી છું. આખો દિવસ ઉપવાસ કરું છું અને સદૈવ રાત્રિએ બોજન કરું છું કારણ જેમ ખરાબ શીશવાન પુરૂષ હોય તે પાછો સારો શીશવાન થાય છે, તેમ જેને પ્રાણીની કિંસા કરવી પ્રિય હોય છે, તે પાછો ધર્મિય થાય છે. હે બ્રહ્મણુ! જે રાજા પોતાનો ધર્મ છોડીને મરજી પ્રમાણે વર્તે, તેા ધર્મ મેંડી સંકીર્ણતાને પામે છે, અધર્મ વૃદ્ધિ પામે છે જેથી પ્રજા પણ સંકીર્ણતાવાળી થાય છે. અધર્મના ચોગથી પ્રજા બીડામણી મુખવાળી, વામન, કુપટ્ટી, મેંદા મસ્તકવાળી, નપુંસક, અધળી બેરેરી તથા કાંચી દૃષ્ટિવાળી થાય છે જે રાજાઓના અધર્મથી નાશ પામે છે પણ આ પુરૂષના રાજા જનક પ્રગ્વને વિષે ધર્મરૂપ દૃષ્ટિએ કરી સદૈવ જુએ છે જેથી પ્રસન્ન સર્વ પ્રજા પોતપોતાના ધર્મમાં સર્વદા વર્તે છે. હે વિદ્વાન, ! જે પુરૂષ મારાં વખાણુ કરે છે તથા જે પુરૂષ મારી નિંદા કરે છે તેમને સર્વને હું શ્રેષ્ઠ કહે કરી મનોપ આપું છું. જે રાજા સ્વધર્મમાં વર્તે છે તથા પોતાની સેનાનો જમાવ કરે છે તેનેજ રાજા જાણેલો તે વગરનો રાજા ચોર મરખા જાણેલા. હે બ્રાહ્મણુ! જે દંડિય નિગ્રહવાન તથા શ્રેષ્ઠ શીશવાન પુરૂષ હોય તે કોઈના ઉપકારથી છુવતા નથી, પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અન્નદાન આપે છે મુખ તથા દુઃખ સદન કરે છે, નિત્ય પોતાનો ધર્મ પાળે છે તથા સર્વ જૂનપ્રાણીને વિષે યથાયોગ્ય પૂજા કરે છે. મનુષ્યના જે શ્રેષ્ઠ મુજુ છે તે દાન આપવા વગર પુરૂષને વિષે સ્થિર રહેતા નથી માટે પુરૂષે ખોટા વાદનો ત્યાગ કરવો, આયાચક પુરૂષનું પ્રિય કરવું. કામ, ભય તથા દ્રોષથી સ્વધર્મનો ત્યાગ કરવો નહીં, પ્રચ્છિન્ન થવાથી ધણો હાર્ષ પામવો નહીં, અનિચ્છિત થવાથી તાપ પામવો નહીં, દ્રવ્યના સંકટમાં મોદ પામવો નહીં તથા ધર્મનો ત્યાગ કરવો નહીં. વળી પુરૂષ કદી પોતાથી કંઈ પણ પાપ કર્મ થઈ જાય તો પાછું તેવાં કર્મમાં મનને ચેજવું નહીં, જે કલ્યાણરૂપ કર્મ હોય, તેનો વિચાર કરીને મન ચેજવું. વળી મનુષ્યે પાપ કર્મ કરીને પાછું તે કરવું નહીં. સદૈવ સાધુપણથી રહેવું. હે બ્રાહ્મણુ! જે પુરૂષ પોતાના આત્માથી પાપનો નાશ કરીને પાછું પાપાચરણુ કરે છે તેને વ્વસતી ચોર મરખા જાણેલા. જે પુરૂષ ધર્મિય પુરૂષના આચરણુને જોઈ તેનું હારણ કરે છે તથા જેને ધર્મને વિષે શ્રદ્ધા નથી તે પુરૂષ ધર્મજુની પેડે આસાચ્છીસ લે છે અને શરીરે પુટ હોય છે તોપણ નાશ પામે છે એમાં સંશય નથી. હે બ્રાહ્મણુ! પાપી મૂઢ પુરૂષ જે ચિંતન કરે તે અસારરૂપ હોય છે તેનો અંતરાત્મા, જેમ સૂર્ય દિવસને બતાવે છે તેમ બતાવે છે. આ જન્મમાં કેવળ પોતાનાંજ વખાણુ કરનાર મૂર્ખ પુરૂષ શોભતો નથી, જે મસિન ફેલવાન પણ વિભાવાન પુરૂષ હોય છે તે શોભે છે. જે પુરૂષ કોઈની નિંદા કરતો નથી તથા પોતાના સત્કારનું વર્ણન કરતો નથી તે મુજુ વમરનો હોય તોપણ પૃથ્વીને વિષે શોભે છે. જે પુરૂષ કરેલા પાપ કર્મથી તાપ પામે છે તે પાપથી મુક્ત થાય છે અને જો ફરીથી પાપ કર્મ કરે નહીં તો ફરીખમાણુ પાપથી પણ મુક્ત થાય છે. જે બ્રાહ્મણુ જપ, તપ, તથા તીર્થ યાત્રાદિ કર્મે કરી પાપથી મુક્ત થાય છે તે તેનાથી ધર્મને વિષે વર્તમાન છે એમ જણાય છે એવી રીતે મારા સાંભળવામાં છે. હે શ્રેષ્ઠ મતિવાન! મનુષ્ય આ લોકને વિષે કરેલાં પાપને નહીં જાણતાં જો ધર્મ શીશવાન હોય છે તો તેનાં પૂર્વના કૃત પાપ નાશ કરે છે અને તેના ધર્મનો ઉલ્લસ થાય છે.

કેવળ સદૈવ પાપ કર્મ કરનાર હોય તો તેનાથી છૂટનો નથી તથા તેને ધર્મનો ઉદય થતો નથી. જે પુરૂષ પાપ કર્મ કરીને છૂંટતો નથી એમ સંસ્કૃતકારથી જાણે છે તેને દેવતાઓ જુવે છે અને તે તેઓને પોતાના અંતરાત્માને વિષે જુવે છે. જે પુરૂષ સર્વનું કલ્યાણ ઇચ્છે છે. શાસ્ત્રાદિમાં શ્રદ્ધા રાખે છે, ઇર્ષ્યા રહિત હોય છે તથા વસ્તુનાં છિદ્રની પેઠે સાધુ પુરૂષનાં છિદ્રો ઢાંકે છે, તે કદી અજ્ઞાણમાં પાપ કર્મ કરે નો પણ કલ્યાણને પામે છે. જેમ વાદળાંથી ચંદ્ર મુક્ત થાય છે તેમ કરેલાં પાપથી તે પુરૂષ મુક્ત થાય છે. હે બ્રાહ્મણ! જેમ સૂર્ય ઉદય થતાં તમનો નાશ થાય છે. હે બ્રાહ્મણમાં ઉત્તમ! પાપ થવાનું મળ કરણ લોભ છે. કેમકે તેનાથીજ શાસ્ત્રવચન નહીં કરેલા પુરૂષો પાપ કર્મ કરે છે. હે વિદ્વાન! જેમ કુંવા તૃણથી ઢંકાયલો હોય, તેમ ધર્મ રહિત પુરૂષ ધર્મના આચરણ રાખવારૂપ દંભે કરી ઢંકાયેલા હોય છે, ઇન્દ્રિયો નિયમમાં રાખે છે, દેખીતાં સર્વ પવિત્ર કર્મ કરે છે તથા ધર્મ સંપન્ન થી અનેક પ્રકારની વાતો કરવા આદિ સર્વ ગુણ સંપન્ન હોય છે. તોપણ તેને ઉત્તમ આચાર પ્રાપ્ત થયો ધણો દુર્લભ છે.

માટેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર! એ પ્રમાણે ધર્મવ્યાધનાં વચન સાંભળીને મહા બુદ્ધિમાન ને બ્રાહ્મણે પૂછ્યું કે,—હે મનુષ્યમાં ઉત્તમ! હું શિષ્ટાચારને કેમ જાણું! એ તમને પૂછું છું. કારણ તારાથી તે સાંભળવા ઇચ્છું છું મારે તું મને યથાર્થ કહે. વ્યાધિ કહ્યું કે—હે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ! યજ્ઞ, દાન, તપ, વેદ તથા સત્યતા એ પાંચ શિષ્ટાચારને વિષે સદૈવ પવિત્ર છે. જે પુરૂષ ક્રોધ, ક્રોધ, અદેખાદ્ય, લોભ તથા દુષ્ટિજતાનો ત્યાગ કરીને કેવળ ધર્માચરણે કરીને જ સંતોષયુક્ત હોય છે તે શિષ્ટરૂપ તેવા પુરૂષોમાં માન્ય થાય છે. યજ્ઞ કરવામાં તથા વેદ જણવામાં જેનું શીલ હોય છે, તેને પોતાની ઇચ્છાથી ગ્રાહ્ય કંઈ નથી, ને તે જે આચારનું પાલન કરે છે તે શિષ્ટતાનું બીજું લક્ષણ છે. વળી ગુસ્તી શુશ્રૂષા, સત્ય જાપણ, અક્રોધ તથા દાન એ ચાર શિષ્ટાચારને વિષે નિરંતર રજાં છે. જે પુરૂષ મનને નિયમિત કરીને કેવળ શિષ્ટાચારને વિષેજ રાખે છે તેને જે શુભ વ્રતિ પ્રાપ્ત થાય છે, તે ગુસ્તી શુશ્રૂષા રહિતને પ્રાપ્ત થતી નથી. હે બ્રાહ્મણ! વેદના રહસ્ય, સત્ય, 'બ્રહ્મ છે' ને તેને પ્રાપ્ત થવાનું રહસ્ય ઇન્દ્રિય નિયમ છે, તે થવાનું રહસ્ય ત્યાગ છે જે શિષ્ટાચારીને વિષે સદૈવ રહે છે. પોતાની બુદ્ધિના મોહવાળો પુરૂષ ધર્મમાં અવધનનો ભાવ લાવીને અવળે માગે ચાલે છે, તે માર્ગે બીજા પુરૂષ ચાલે છે ને બંધારી પીગ પામે છે. જે નિરંતર ઇન્દ્રિય નિગ્રહ રાખે છે ત્યાગ ધર્મને વિષે પરાયણ, ધર્મ માગમાં રહેલા, સત્ય ધર્મનું આચરણ કરનાર, ઉપાધ્યાયના મનમાં રહેનાર તથા પોતાની ધિનિએ કરી ધર્મના અર્થને જાણનાર પોતાની આત્માકાર વ્રતિને પણ નિયમમાં રાખે છે. હે બ્રાહ્મણ! નાસ્તિક, ક્ષિન્ન મર્યાદાવાળા કુર તથા પાપયુક્ત મતિવાળા તમે ત્યાગ કરીને, જ્ઞાન માર્ગનો આશ્રય કરો તથા ધર્મિકની સેવા કરો. વળી તમે ક્રોધ તથા લોભરૂપ ઝંડવાળી પાંચ ઇન્દ્રિયરૂપી જગની નદીને વિષે આત્મસ્વરૂપ સમુદ્રને તરો. ક્રમે કરી સંચિત કરેલો અને બુદ્ધિના યોગમય શ્રેષ્ઠ ધર્મ શિષ્ટાચારીને વિષે, જેમ સ્વચ્છ વસ્ત્રમાં પુરૂષ પ્રીતિવાળો થાય છે. હે બ્રાહ્મણ! સર્વ જૂતપ્રાણીનું પરમકૃતિરૂપ એક અદિશ્તા અને બીજી સત્યતા એ એજ છે, કારણ અદિશ્તા એજ પરમ ધર્મ સત્યતાને વિષે રહ્યો છે. મનુષ્યે સત્યતાને વિષે પોતાની વ્રતિ સ્થિર રાખીને, બીજી વ્રતિઓમાં પ્રવર્ત થવું, કેમકે

ઐહ આચારવાળા પુરોનો ધર્મ છે. માટે જે પુરુષમાં આચાર સેવન કરવાનાં લક્ષણ હોય તેનેજ સંત કહેવો અને જે પુરુષ અનાચારવાન હોય તેને અધર્મી કહેવો એમ શિષ્ટ પુરોનો આગ્રહ છે. જે પુરુષ ક્રોધ વગરના, ક્રોધની નિંદા નહિ કરનાર, અહંકાર તથા મત્સર વગરના, સરળપણાથી વર્તનાર અને સમતાવાન હોય તેજ શિષ્ટાચારી કહેવાય છે. વળી યજ્ઞ કરનાર, પવિત્ર, ઐહ શીલવાન, જીતયિતવાળા, ગુરૂની શુશ્રૂષા કરનાર તથા શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા પુરુષ શિષ્ટાચારી થાય છે જેનાં યોગાભ્યાસરૂપ અત્યંત પરાક્રમ બીજાઓથી દુર્લભ છે. વળી ઐહ શીલ તથા યજ્ઞાદિ કર્મવાન પુરુષ. પોતાના સ્વધર્મથી સત્કર્મ કરે છે, તેથી યજ્ઞને વિશે કરેલા પશુવધરૂપ ધોર કર્મથી પણ મુક્ત થાય છે. હે બ્રાહ્મણ ! સત્પુરુષોએ સંવેદના, અસત્પુરુષો દુઃખે કરી પણ સેવન ન થાય જેનું એવા, અનાદિ, અનવચિન્ન તથા અવિનાશી એવા ધર્મને જે બુદ્ધિમાન પુરુષો ધર્મે કરી જુવે છે તે સ્વર્ગ પ્રત્યે જાય છે. વળી જે પુરુષ આસ્તાવાન, માન વગરના, બ્રાહ્મણની પૂજા કરનાર, તથા શાસ્ત્ર શ્રવણ કરવામાં પ્રવૃત્તિવાળા હોય છે તે સત્પુરુષ સ્વર્ગ પ્રત્યે જાય છે. વેદમાં કહેલો અગ્નિદોષ ધર્મ શાસ્ત્રમાં અટકે શ્રાદ્ધાદિ તથા ઐહ પુરુષોએ માનેલા ઉત્સવાદિ એ ત્રણ ધર્મનું લક્ષણ છે. વળી વિદ્યાનું સમાપન, તીર્થમાં સ્નાન, ક્ષમા, સત્યતા, આજ્ઞા, પવિત્રતા તથા સત્પુરુષના આચારનું અવલોકન એ પણ ધર્મ લક્ષણ છે. હે દિગ્ ! સર્વ જૂતપ્રાણી ઉપર દયાવાન, ક્રોધની પણ દિંસા નહીં કરનાર, ક્રોધને પણ પુરુષ વાક્ય નહીં બોલનાર, બ્રાહ્મણને વિશે પ્રીતિમાન અને કરેલા શુભ તથા અશુભ કર્મના સંચયનાં ફળ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે એમ જાણનાર જે પુરુષ હોય છે તે શિષ્ટ પુરુષ શિષ્ટ પુરુષોમાં માન્ય થાય છે. વળી ન્યાયવાન યજ્ઞવાન, સર્વનું હિત ઇચ્છનાર, સ્વર્ગને જીતનાર, દિંસા વગરના, ધર્મવાન, બ્રહ્મનું ચિંતન કરવારૂપ માર્ગને વિશે વર્તમાન, જ્ઞાનસ્વી, કુટુંબને દરેક પદાર્થ વિભાજ કરીને આપનાર, દીન ઉપર અનુમદ કરનાર, સર્વને માન્ય, શાસ્ત્રરૂપ ધનવાન તથા તપસ્વી જે પુરુષોમાં માન્ય થાય છે. હવે હે બ્રાહ્મણ ! જ્ઞાન આપનાર પુરુષ આલોકમાં સમૃદ્ધિ તથા મુખરૂપ પરલોકને પામે છે, પોતાની સ્ત્રી તથા આકરોની પીડાએ કરી સ્થિર મન રાખનાર, પોતાની શક્તિ ઉપરાંત તેમને ઇચ્છિત પદાર્થ આપનાર, સત્પુરુષનો સમારમ કરનાર અને લોકસ્થવહારને તથા પોતાના આત્માના કલ્યાણને જાનનાર, જે સત્પુરુષ હોય છે, તે ધણા કાગસધી મોટાઈ પામે છે. અદિંસા, સત્યવચન, આનૃશંસ્ય, આજ્ઞા, અદ્રોહ, નિરાભિમાન, લગ્ન, તિતિક્ષા ઇદ્રિયનિગ્રહ, ચિત્તેકામતા, ઐહ બુદ્ધિ, દૈર્ઘ્ય, સર્વ જૂતપ્રાણી ઉપર દયા, અક્રમ તથા અહંય આદિ યજ્ઞ જે પુરુષમાં હોય છે, તે સંત પુરુષ કહેવાય છે તે લોકના સાક્ષીરૂપ છે. હે બ્રાહ્મણ ! સંત પુરુષમાં મુખ્ય કરી ત્રણ લક્ષણ હોય છે તે એકે, ક્રોધનો દ્રોહ નહીં કરવો, જ્ઞાન આપવાં તથા સદૈવ સત્ય વચન બોલવું. તેમાં પણ બીજાઓની કૃપણતાને જાણનાર સંત પુરુષ સર્વને વિશે દયા રાખે છે તેથી આલોકમાં ધર્મરૂપ ઉત્તમ માર્ગને પામે છે. ઐહ આચાર પાળનાર, મહાત્મા, ધર્મનોજ જેને નિશ્ચય છે એવા, નિર્મત્સરી, ક્ષમાવાન, શાંતિવાન, સતોષી પ્રિય વચન બોલનાર અને ક્રમ તથા ક્રોધ ત્યાગ કરેલા પુરુષ શિષ્ટાચારી કહેવાય છે કારણ એ સર્વ શુભ લક્ષણમાંજ છે. જે પુરુષ વેદવિહિન કર્મ કરે છે સત્યપુરુષના માર્ગને તથા ઐહ આચાર સેવે છે અને નિરંતર ધર્મમાં વર્તે છે. તે પોતાની બુદ્ધિરૂપી અટારીમાં રહીને લોકનાં પાપ તથા પ્રલયરૂપ અને પ્રકારનાં વ્રતાંતોને જોતાં મ્હોટા બપથી પણ મુક્ત થાય છે. તે

બ્રાહ્મણમાં એટ ! બ્રાહ્મણ, એ શિષ્યાચારીના ગુણ મુખ્ય કરીને જેવાં સાંભળ્યાં છે તથા જેવી મારી બુદ્ધિ છે તેવી રીતે તમને એ સવ કહ્યાં.

एतच्चे सर्वमाख्यातं यथा प्रज्ञं यथा भूतं ।

शिष्टाचारगुणं ब्रह्मपुरस्कृत्य द्विजोत्तम ॥

इति भीमहाभारते आरण्यकेष्वोषि मार्कण्डेयसमस्यापर्वणि ब्राह्मण-
संवादे गुर्जरभाषायां सप्ताधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ॥ २०७ ॥

ॐ नमः शिवाय

અધ્યાય ૨૦૮મો. બ્રાહ્મણ વ્યાધ સંવાદ.

માર્કણ્ડેય ઉવાચ—સ તુ વિપ્રમથોવાચ ધર્મવ્યાધો યુષ્ધિષ્ઠિર ।

યદહમાચરેકર્મ ઘોરમેતદસંશય ॥ ૧ ॥

માર્કણ્ડેય કહે છે—હે યુષ્ધિષ્ઠિર ! પછી ધર્મવ્યાધ તે બ્રાહ્મણને કહ્યું કે, હું જે માંસ વેચવારૂપ કર્મ કરું છું તે મહા ઘેર છે એમાં સંશય નથી. હે બ્રાહ્મણ ! ધર્મરતો નિયમ ધણો બળવાન છે, કારણ પૂર્વ જન્મને વિષે કરેલાં કર્મ દુસ્તર છે માટે મને પૂર્વ જન્મનાં કરેલાં પાપનો આ દોષ પ્રાપ્ત થયો છે. હે બ્રાહ્મણ ! હું આ કર્મ કરવાથી છુટવાને ધણો યત્ન કરું છું, પણ વિધિનું પ્રયત્નપાતું હોવાથી છુટી શકવા સમર્થ થતો નથી. વિધાતાએ જે પ્રાણીનો નાશ નિર્માણ કર્યો છે, તે પ્રાણીનો વિનાશ થાય છે, પણ તેમાં ધાત કરનાર નિમિત્ત હું બનું છું. હે બ્રાહ્મણમાં ઉત્તમ ! આ કર્મમાં નિમિત્ત હું છું, કારણ દશાયલા પ્રાણીનાં માંસ વેચું છું, પણ હું જે પ્રાણીના માંસને વેચું છું, તેને બ્લોટો ધર્મ થાય છે, કેમકે તેમનું માંસ બ્રહ્મણ કરવામાં ઉપયોગ આવે છે તથા દેવતા, અતિથિ, ચાકરા અને પિતૃઓને યથા વિધિએ કરી અપાય છે. શ્રુતિમાં પણ કહ્યું છે કે, ઔપધિ, લતાઓ, પદ્મ મૃગ તથા પક્ષિ એ સર્વ આ જન્મતમાં બલ્ય છે. હે વિદ્વાન ! ઉશીનર રાગ્નના પુત્ર શિખિરાગ્ન હાલને પોતાના શરીરનું માંસ આપીને, નુદુર્ગમ એવા સ્વર્ગ લોકને પામ્યા છે. હે બ્રાહ્મણ ! પૂર્વ રતિદેવ રાગ્નના રસોડામાં રાગ્ન એ દગ્ગર પશુઓનો તથા એ દગ્ગર ગાયોનો વધ થતો હતો, કારણ તેનું દાન રાગ્ન પોતે અતિથિઓને આપતો હતો, જેથી તેની અતુલ કીર્તિ થઈ હતી. ચતુર માંસમાં તો ઘણા માણસો નિરંતર પશુઓનો વધ કરે છે કારણ અગ્નિને માંસ ઘાતું પ્રિય છે એમ વેદની શ્રુતિઓ વિષે સંભળાય છે. વળી હે બ્રાહ્મણ ! બ્રાહ્મણો યજ્ઞમાં વિધિથી પશુનો વધ કરીને સ્વર્ગ પામ્યા છે. હે બ્રાહ્મણમાં એટ જે અગ્નિ માંસની કામનાવાળો ન હોત, તો આ જન્મતમાં કોઈ મનુષ્યનું તે બલ્ય થાત નહીં. વળી માંસ બ્રહ્મણ કરવાનો વિધિ મુનિઓએ કહેલો છે કે, યજ્ઞમાં તથા શ્રાદ્ધમાં દેવતા તથા પિતૃઓને માંસનો વિભાગ આપીને, જે મનુષ્ય તેનું બોજન કરે છે, તેને ક્ષો દોષ લાગતો નથી. વળી જે બ્રાહ્મણ ઋતુદાન આપવાને દિવસેજ કેવળ સ્ત્રી વિષે ઝમન કરે છે તે બ્રહ્મચારી કહેવાય છે, તેમ જે પુરુષ યજ્ઞમાં અગ્નિ પ્રસાદી માંસ બ્રહ્મણ કરે છે તે અમાંસબદ્ધી કહેવાય છે એમ શ્રુતિમાં કહ્યું છે. હે બ્રાહ્મણ ! એક જ્ઞાન માર્ગ તથા બીજું કર્મ માર્ગ છે, તેમાં કર્મ માર્ગને વિષે માંસ બ્રહ્મણ કરવાનો વિધિ વિશેષથી કહ્યો છે. પણ જ્ઞાન માર્ગમાં તેનું બ્રહ્મણ કરવું કહ્યું નથી. તમે કહેશો કે,

સાંઘસ રાગને માંસ ભક્ષણ કર્યું તો તેને વસિષ્ઠ મુનિના શાપ દત્તો તેથી તેણે મનુષ્યનું પશુ ભક્ષણ કર્યું હતું પણ મને તો માંસ ભક્ષણ કરવાથી જન્મમાં નિંદા થાય એમ જણાય છે. તમે ત્યારે તું માંસ ભક્ષણ કરવાથી નિંદા થાય એમ કહે છે ત્યારે વેચે છે શું કરવા ? એમ કહેશો, તો તે હું કહું તે સાંભળો.

હે બ્રાહ્મણમાં ઉત્તમ ! માંસ વેચવાનો મારો ધર્મ છે માટે હું તે ત્યાગ કરતો નથી, મારા પૂર્વ જન્મનાં પાપ ક્ષમના પામથી આ કામ મને પ્રાપ્ત થયું છે, જે કરીને જીવું છું, કારણ જે પુરૂષ પોતાનાં કર્મનાં ત્યાગ કરે છે, તેને અધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે અને જે પુરૂષ પોતાનાં કર્મમાં કુશળ રહે છે તેને ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ આ જન્મવૃત્તો નિશ્ચય છે. વળી પૂર્વ જન્મને વિશે કરેલાં પાપ તથા પુણ્ય કામ દેહધારી જીવને પ્રાપ્ત થયા વગર રહેતાં નથી ક્રમકે એ વિધિ વિધાતાએ ક્ષમના નિજીય વિશે અદુષ્ટ નિશ્ચિત કર્યો છે. હે શ્રેષ્ઠ મતિવાન બ્રાહ્મણ ! કર કર્મમાં વતનાર મનુષ્યે પોતાની બુદ્ધિને વિશે હું શુભ કર્મ કેમ કહું તથા પ્રાણીઓને પશુ-ભવરૂપ આ કર્મથી કેમ છુટું એમ વિચાર કરવો જોઈએ, કર્મક આવાં ચાર કર્મનાં નિર્ણય મુરદેહ છે, માટે સન્ય વચન મોક્ષવું, દાન આપવાં, ગુરુની શુશ્રૂષા કરવી તથા બ્રાહ્મણોનું પૂજન કરવું એ રૂપ ધર્મમાં હું સદૈવ વર્તું છું અને અભિમાન તથા ક્રોધથી પણ કોઈની નિંદા કરતો નથી. તમે દિસા પરત્વે કામ કરવું તારે અયોગ્ય છે એમ કહેશો તો હું કહું તે સાંભળો. હે બ્રાહ્મણ ! સર્વ મનુષ્ય સૌ કર્મ કરતાં ખેતી કરવી એ ધર્મી સારી છે એમ માને છે, પણ તેમાંય દિસા થાય છે, કારણ ક્ષેત્રને વિશે ખેતી કરનાર પુરૂષ દળ ખેડતાં ધણા પ્રાણીનો નાશ કરે છે. વળી જીવ માવતું જીવન યવાદિ ધાન્ય છે, તો તેમાં પણ જીવ રહ્યા છે તેથી ક્ષેત્ર વિશેથી તેને કાણુનાં તથા તેનું બાજન કરતાં સર્વ જીવની દિસા થાય છે. હે દિગ્ ! મનુષ્યો વૃક્ષ તથા ઔપધિને છેદે છે, પણ તેમણે જીવ ધણા ક્ષેત્ર છે તથા જંગમાં પણ જીવ ધણા હોય છે. હે બ્રહ્મણ ! આ સર્વ જન્મત પ્રાણીરૂપ જીવન-વાળા પ્રાણીઓએ કરી વ્યામ છે. વળી મનુષ્યો પણ મનુષ્યનું જ ભક્ષણ કરે છે પણ મને માંસ ભક્ષણ કરવાથી નિંદા થાય એમ જણાય છે. હે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ ! ધણું કરીને જીવ જીવે કરી જીવે છે, કારણ પ્રાણીમાત્ર એક બીજાઓના અન્યોન્ય ભક્ષ્યરૂપ છે. હે વિષ્ણુ ! પૃથ્વી ઉપર ગતિ કરતા એવા પુરૂષો, તેને વિશે રહેલા પ્રાણીઓની પમે કરી દિસા કરે છે, ત્યારે મને મારા પૂર્વ જન્મના દોષથી આ માંસ વિક્રય કરવારૂપ કર્મ પ્રાપ્ત થયું છે, તે કરવામાં શું વિચાર કરવો. વળી જ્ઞાનવાન તથા વિજ્ઞાનવાન પુરૂષો પણ પૃથ્વી ઉપર ખેસે છે, તથા શયન કરે છે, તેથી તે પશુ તેને વિષેનાં પ્રાણીઓની દિસા કરે છે, તોપણ મને માંસ ભક્ષણ કરવાથી જન્મમાં નિંદા થાય છે એમ જાણે છે, વળી આકાશ તથા પૃથ્વી સર્વ જીવે કરી વ્યામ છે, માટે સર્વ અજ્ઞાનથી તેની દિસા કરે છે, ત્યારે મને આ માંસ કામ કરવામાં બીજો વિચાર શું હોય ? પૂર્વ જે પુરૂષોએ દિસા કરવી નહીં એમ કહ્યું છે, તે પરમ વિરમયવાન દત્તા એમ જણાય છે, કારણ આ લોકમાં કાણુ જીવ દિસા નથી કરતો ! હું તે વિશે ધણું વિચાર કહું છું. પણ કોઈએ અદિસક નથી એમ મને દેખાય છે. કેવળ અદિસા કરનાર યનિયો છે, જે અજ્ઞાનથી કંઈ દિસા થઈ થઈ હોય, તે પણ આત્મસ્વરૂપના ધ્યાને કરીને તેના દોષથી મુક્ત થાય છે. હે બ્રહ્મણ ! મોટા થયેલા ગુણવાન પુરૂષોને વંતવા જોઈએ, કારણ તેઓ કેટલાંક ભયંકર કર્મ કરીને મોટા થયેલા હોય છે. વળી કેટલાક સ્નેહીઓ હોય છે તે સારી રીતે વર્તતા સ્નેહીઓને સારી

રીતે નથી વર્તતા એમ જૂવે છે, શત્રુ પક્ષ સારી રીતે વર્તતા શત્રુઓને અન્યાયથી વર્તે છે એમ જૂવે છે, બાંધવો પક્ષ, સમૃદ્ધિવાન પોતાના બાંધવોને જોઇને ખેદયુક્ત થાય છે તથા પડિતામ્ના મર્વવાળા મૂઠ પુરો પોતાના મુશ્કી પક્ષ નિંદા કરે છે. હે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ! આ લોકમાં ધણું ધર્મયુક્ત તથા અધર્મયુક્ત વિપરિત દેખાય છે, જેથી મને શું સુજે? ધર્મ અને અધર્મના કર્મને વિશે જોલવાનું તો ધણું છે, પક્ષ દેવળ જે પુરુષ પોતાના કર્મમાં કુશળ રહે છે તે મોટા યશને પામે છે.

वक्तुं बहुविधं शक्यं धर्माधर्मेषु कर्मसु ।

स्वकर्मनिरतो वो हि सवशः प्राप्नुयान्महत् ॥

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधकेपर्वाणि भार्कट्टेयसमस्यापर्वाणि पतिव्रतोपाख्या
ने ब्राह्मणव्याचसंवादे गुर्जरभाषायामष्टाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥

અધ્યાય ૨૦૬ મો. ધર્મનિરૂપણ.

मार्कण्डेय उवाच—धर्मव्याधस्तु निपुणं पुनरेव युधिष्ठिर ।

विप्रबन्धमुवाचैव सर्वधर्मभृतांवरः ॥ १ ॥

માર્કેડય કેહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! વળી સર્વ ધર્મિષ્ઠ પુરૂષોમાં ઐક્ય આધે બ્રાહ્મણમાં ઉત્તમ અને નિપુણ એવા બ્રાહ્મણને આવી રીતે કહ્યું કે હે બ્રાહ્મણ ! આ ધર્મ શ્રુતિ પ્રમાણ છે એમ વૃદ્ધ પુરૂષોની આજ્ઞા છે જેની ગતિ ધણી સૂક્ષ્મ અને શાખાઓ અનંત છે. તેમાં કાઠના પ્રાણાંત સમયે તથા વિવાહને વિષે અનૂત બોલવું એ ધર્મ છે, માટે કેટલાક દેકાણે ખોટું બોલવું એ ધર્મ થાય છે અને કેટલાક દેકાણે સત્ય બોલવું એ અનૂત થાય છે જેનાથી જૂતપ્રાણીનું હિત થાય એનું નામ 'ધર્મ' અને તેનાથી ઉલટું એનું નામ અધર્મ છે, વારંતે તમે ધર્મનું સદ્ધર્મપણું જુઓ. હે ઐક્ય ! મનુષ્ય, જે શુભ અથવા અશુભ કર્મ કરે છે, તેને તે પામે છે એમાં સંશય નથી. અવળી દશાને પ્રાપ્ત થયેલે મનુષ્ય દેવતાઓની ધણી નિંદા કરે છે, પણ અજ્ઞાની તે પોતાના દોષને જાણતો નથી. હે બ્રાહ્મણમાં ઐક્ય ! મૃદ, કુકર્મી અને ચપળ એવા પુરૂષ સદૈવ મુખ તથા દુઃખના વિપરીતપણાને પામે છે, પણ તેની ભુદ્ધિ, ગુરૂની સિદ્ધા તથા પુરૂષાર્થ રક્ષા કરતાં નથી. જે પુરૂષાર્થથી કરેલી ક્રિયાનું ફળ પરાધીન ના હોય, તો પુરૂષ જે કામનાની ઈચ્છા કરે, તેને તે પ્રાપ્ત થવી નોંધએ; પણ ધણી ચાકસી રાખનાર, પુરૂષાર્થ કર્મમાં ઉલ્લેગી, મતિમાન તથા પુરૂષાર્થનાં સર્વ કર્મ કરીને શાંત થયેલા ઐક્ય પુરૂષ નિષ્કલ્પ જ્યેષ્ઠા વ્રગતમાં દેખાય છે. વળી મનુષ્યોમાં જે હિંસા કરનાર તથા સર્વને છળ કરનાર હોય છે, તે મુખે કરી જીવે છે. વળી હે બ્રાહ્મણ ! કાષ્ઠ પુરૂષ કંઈ કરતો નથી કેવળ બેસી રહે છે તેને કાષ્ઠ કાળે સમૃદ્ધિ પોતાની મેળે પ્રાપ્ત થાય છે. વળી કેટલાક સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થવા સાડે ધણી પ્રયત્ન કરે છે તોપણ તેને કરેલા પ્રયત્નનું ફળ મળતું નથી. વળી કેટલાક પુત્રની ઈચ્છાવાળા કૃપણ પુરૂષો દેવતાઓનું આરાધન કરે છે તથા તપશ્ચર્યા કરે છે તેથી તેમને પુત્ર પ્રાપ્ત થાય છે, પણ તે કુળમાં કલ્મશગરૂડ નીવરે છે. વળી કેટલાક જીવ તો સંયમ કરેલાં હોય છે ધન, ધાન્ય તથા ધણી ભોજનાં સાહિત્ય જેમણે એવા પુરૂષને ત્યાં ઉપવ્રજ થાય છે. તેણે સંયમ કરી ગળેલા ધ્યાનિને ભોજન આપે છે તેથી ધણી

સુસોબિત થાય છે. હે શ્રેષ્ઠ મતિમાન બ્રાહ્મણ! જીવનાં ક્રમજ ગળાવાન છે. મનુષ્યોને રોમ થાય છે તે પશુ પૂર્વ કર્મના યોગથીજ થાય છે એમાં કંઈ સંશ્ક નથી. રોમ જ્યારે જીવના કર્મથી થયો હોય ત્યારે ધણી ઔપવિત્રાળા, નિપુણ અને ક્ષણ એવા રૈણથી, જેમ પારાધિથી મૃત્યો નાશ પામે છે. તેમ નાશ પામે છે પણ જે જીવનાં ક્રમ પૂરાં ન થયાં હોય, તેનો રોમ નિપુણવૈણથી પણ નાશ પામતો નથી. વળી દેહચાક પુરૂષ બહુ બળવાળા હોય છે તે કલેશ પામે છે, ને મહા મહેનતે ભોજન પામે છે. એ પ્રમાણે અમુદાયવાન તથા મોઢા અને શોકયુક્ત સર્વ જમત પોતાના કર્મરૂપી નદીના પ્રવાહે કરી દુઃખી થાય છે. આધિ તથા આધિથી અસ્ત થાય છે અને અવશપણાને પામે છે. હે વિદ્વાન! જો સર્વ જીવને ઇચ્છિત કામના પ્રાપ્ત થતી હોય તો જમતમાં કોઈ મરે નહીં. તથા કોઈ જીવે પશુ નહીં અને સર્વને સ્વાધીનપાત્ર હોય તો કોઈ પણ અગ્રિયપણાને પામે નહીં. વળી અસંખ્ય પુરૂષ ચલતા ચલતા ભોક પ્રત્યે જવાની પ્રયત્ન રાખે છે અને તે પ્રાપ્ત થવા સાર પોતાની સ્ત્રી પ્રમાણે પ્રયત્ન પણ કરે છે, પણ પામતા નથી. આ લોકમાં એકજ નક્ષત્રમાં જન્મેલા તથા સમાન જન્મકુંડળીવાળા પુરૂષો પણ તેમના કર્મની સંધિ જોતાં ફળનું મોટું વિપત્તિપાત્ર દેખાય છે. વળી હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ! આ લોકમાં કોઈ પણ પોતાના પદાર્થને મહણ કરવા સમર્થ થતા નથી, કારણ દેહાત્મવાદિને તો પૂર્વ જન્મના કર્મ કરીનેજ સિદ્ધિ થાય છે. હે બ્રાહ્મણ! શ્રુતિમાં એમ કહ્યું છે કે, જીવ અવિનાશી છે અને દેહ નાશવાન છે, કેમકે દેહને કોઈ કાપી નાંખે છે તેથી તેનો નાશ થાય છે, પણ જીવનો નાશ થતો નથી તે તો પોતાના કર્મ બંધનથી બીજા દેહ પ્રત્યે જાય છે.

બ્રાહ્મણે પૂછ્યું કે-હે પ્રારબ્ધવાદિ પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ! હે બોધનાર પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ! જીવ અવિનાશી કેમ? તે હું તત્ત્વથી જાણવા ઇચ્છું છું. પારાધિએ કહ્યું કે-હે બ્રાહ્મણમાં ઉત્તમ! દેહ નાશ પામવાથી જીવ નાશ પામતો નથી. મૃત્યુ પામ્યો એમ મહા પુરૂષ વૃથા કહે છે. તે તો બીજા શરીર પ્રત્યે જાય છે કેવળ તે પૂર્વ શરીરનો ત્યાગ કરે છે તેથીજ મૃત્યુ થયું એમ કહેવાય છે. આ લોકમાં જે પુરૂષે જે કર્મ કર્યો હોય તે તેને બીજા જન્મમાં ભોગવવાં પડે છે, તેને બદલે બીજો કોઈ ભોગવતો નથી. માટે કરેલાં કર્મોનો નાશ ભોગવ્યા વગર થતો નથી. જે જીવ પૂર્વ જન્મમાં પુણ્યવાન હોય તે બીજા જન્મમાં પુણ્યક્ષીણવાન થાય છે અને જે અપમ હોય છે તે પાપ કર્મ કરનાર થાય છે. આ લોકમાં કર્મની પાછળ જીવ જાય છે અને તેના યોગથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. બ્રાહ્મણે પૂછ્યું કે-હે શ્રેષ્ઠ! જીવ પુણ્ય તથા પાપરૂપ યોગિને વિષે કેમ ઉત્પન્ન થાય છે તથા પુણ્ય અને અપુણ્ય જાતિને કેમ પામે છે?

આધે કહ્યું કે-હે બ્રાહ્મણમાં ઉત્તમ! માતાના ઉદરમાં દેહનો પિંડ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાંથી જીવનાં કર્મ બંધાય છે. હું તમને વિસ્તારથી જણાવી કહું તે સાંભળો. હે દિગ્ગજ! જેણે જેવાં કર્મ કર્યાં હોય તે તેવા જન્મને પામે છે તે એવી રીતે કે-જે જીવે શુભ કર્મ કર્યાં હોય તે પાપ યોગિને વિષે અવતરે છે. કેવળ શુભ કર્મ કરનાર જીવ કેવ યોગિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, મિત્ર કર્મ કરનાર મનુષ્ય યોગિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ સુણનાં કર્મ કરનાર પશુયોગિમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને કેવળ પાપ કર્મ કરનાર નરકમાં તથા પશ્ચિમી યોગિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. હે બ્રાહ્મણ! પોતાના દોષે કરી જીવ જન્મ, મૃત્યુ, જરા તથા દુઃખે કરી પીડા પામતો સર્વત્ર બ્રમણ કરે છે. પોતાના કર્મ બંધનરૂપ હેતુવાળો જીવ હજારો પશુ

તથા પક્ષિના જન્મને પામી નરકમાં જઈ આવીને, પાછો જન્મ લે છે તે એવી રીતે કે, પોતે કરેલાં કર્મથી દુઃખી થયેલો જીવ મૃત્યુ પામીને કર્મથી છટકા સાથે અપવિત્ર યોનિથી જન્મ લે છે, તે વળી પૂર્વ જન્મ સરખાજ કર્મ કરે છે, તેથી જેમ અપવિત્ર જાગૃત કરનાર મનુષ્ય વ્યાધિગ્રસ્ત થાય છે, તેમ તેનાં કૃણ પ્રાપ્ત થવારૂપ વ્યાધિગ્રસ્ત થાય છે. હે બ્રાહ્મણ ! નિરંતર દુઃખથી પીડિત જીવ દુઃખીજ થાય—છે, પણ કર્મના ઉદયે કરી દુઃખરૂપ બંધનથી મુક્ત થાય છે, ત્યારે જેમ ભાર ઉપાડનાર મનુષ્ય તેનાથી છૂટે છે ત્યારે સુખ પામે છે. તેમ 'હું સુખી છું' એમ માને છે. કર્મના યોગથી આ સંસારમાં ચક્તી પેડે મરણ તથા જન્મરૂપે જીવ બ્રમણ કરે છે. હવે હે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ ! મનુષ્ય ત્યારે પૂર્વ જન્મના કર્મરૂપ બંધનથી મુક્ત થાય છે તથા શુભ ક્રમ કરીને શુદ્ધ થાય છે, ત્યારે તપશ્ચર્યા તથા અશ્વિન યોગનું સેવન કરવાનો આરંભ કરે છે, તે અનેક શુભ કર્મ કરવાથી ઉત્તમ લોકને પામે છે. પાપ વ્રતિવાળો પુરૂષ પાપ ક્રમ કરે છે, તેથી પાપના અંતને પામતો નથી મારે મનુષ્યે પવિત્ર ક્રમ કરવાનો યત્ન કરેલો, પાપ કર્મનો ત્યાગ કરેલો. કારણ નિમત્સરી તથા કૃતજી પુરૂષ સુખ, ધર્મ, અર્થ તથા સ્વર્ગને પામે છે. હે બ્રાહ્મણ ! વેદોક્ત સંસ્કાર જેને થયા હોય, બાહ્યદ્રિય જેણે ઇત્તી હોય, પવિત્રતા રાખવામાં પરાયણ તથા મન જેણે જીવ્યું હોય એવા પુરૂષને આલોકમાં તથા પરલોકમાં જીવન વ્રતિ સુધ્ધ રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. વળી જે પુરૂષ સત્પુરૂષના ધર્મે કરી વર્તે તથા સિદ્ધ પુરૂષની પેડે શુભ ક્રિયાઓ કરે, તેને બીજા કાષ્ઠને પણ ફલેશ પ્રાપ્ત થયા વગર પોતાની મેળે શુભ વ્રતિ પ્રાપ્ત થાય છે. જગતમાં વેદ જાણનાર તથા શાસ્ત્ર વિચારણુ પુરૂષો ઘણા છે. તેમાંથી કાષ્ઠને શુદ્ધ કરી તેની પાસેથી જ્ઞાન મેળવીને, જે પુરૂષ પોતાના સ્વધર્મે કરી ક્રિયા કરે છે, તે ધર્મિષ્ઠ કહેવાય છે. જે બુદ્ધિમાન સ્વધર્મ પાળવાથી દાવ પામે છે તેનુંજ પાલન કરવાથી જીવે છે તથા તેનાથી પ્રાપ્ત થયેલું દ્રવ્ય મુક્તમાં ખરચીને તેને વૃદ્ધિ પમાડે છે, તે ધર્માત્મા થાય છે, તેનું ચિત્ત પ્રસન્ન રહે છે અને આલોક તથા પરલોકમાં શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ તથા સુમંધરૂપ વિષયોને અને પ્રજુતાને પામે છે. તે પુરૂષનું કૃણ મન્યું છે એમ માને છે. હે દ્વિજ ! ધર્મનું કૃણ પ્રાપ્ત થયું હોય જેને એવા બુદ્ધિરૂપ દષ્ટિવાળા મનુષ્ય, શબ્દ તથા સ્પર્શદિ સુખ પ્રાપ્ત થવાથી સતોષ પામતા નથી અને તેમાં પ્રીતિમાન પણ થતા નથી. જ્ઞાનદષ્ટિથી તે વિષે નિર્વેદપણાને પામે છે પણ કાષ્ઠની સાથે રાગ અથવા દેવને વશ થતા નથી. વળી તે પુરૂષ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે અનેક વિષયનો ત્યાગ કરે છે પણ ધર્મનો ત્યાગ કરતા નથી અને નાશવંત જગતનો સર્વ ત્યાગ કરવાનો યત્ન કરે છે. ત્યાર પછી તે પુરૂષ પોતાને મોક્ષ પ્રાપ્ત થવાના ઉપાય વિષે યત્ન કરે છે, પણ એમ નથી માનતા કે આપણાં અદૃષ્ટમાં હશે તોજ મોક્ષ મળશે. હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! એ પ્રમાણે મનુષ્યને નિર્વેદપણાની પ્રાપ્તિ, પાપ કર્મનો નાશ, ધર્મની પ્રાપ્તિ અને મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે મારે મનુષ્યને મોક્ષનું સાધન તપ છે અને તેનું સાધન ઇન્દ્રિયનિગ્રહ છે, જેણે કરી તે જે જે કામનાને ઈચ્છે તે તે કામના પામે છે. હે બ્રાહ્મણમાં ઉત્તમ ! મનુષ્ય પોતાની ઇન્દ્રિયોને વિષયોમાંથી જેથી લાભ મનોવ્રતિ જીતવાથી ઉત્તમ બ્રહ્મપદને પામે છે. બ્રાહ્મણે પ્રજ્યુ કે-હે નિયમિત વ્રતવાળા પાન્ધિ ! ઇન્દ્રિય તે કયી ? તેનો નિરોધ કેમ કરવો ? તેમ કરવાથી કૃણ શું થાય છે ? તથા તેમનાં ફળને જીવ કેમ પામે છે ? હે ધર્મિષ્ઠ પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ ! હું એ જ્ઞાન તત્ત્વથી જાણવા ઇચ્છું છું મારે તું મને કહે ?

કથં ચ ફલમાપ્નોતિ તેવાં ધર્મમૃતાંશ્વર ।

જનદિકૃતામ તસ્મેન ધર્મહાતું નિવોધ મે ॥

इति श्रीमहाभारते भाग्यकोषपर्वणि मार्कण्डेयसप्तम्यापर्वणि ब्राह्मणव्यास-
संवादे गुह्यभाषायां नवाधिकाष्टि त्रयतमोऽध्यायः ॥ २०० ॥

॥ २०० ॥

અધ્યાય ૨૧૦ મો. 'બ્રાહ્મણ' અને 'વ્યાસ' સંવાદ.

માર્કણ્ડેય ઉવાચ—एवमुक्तान्तु विप्रेण धर्मव्याघ्रो युधिष्ठिर ।

प्रत्युवाच यथाविप्रं तच्छृणुस्वनराग्रिण ॥ ૧ ॥

માર્કણ્ડેય કહે છે—એ મનુષ્યોના રાજા યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રભાણે બ્રાહ્મણે પૂછ્યું ત્યારે ધર્મવ્યાધિ નેને જેની રીતે કહ્યું તેની રીતે હું તમને કહું તે સાંભળો. હું રાજા ! ધર્મવ્યાધિ બ્રાહ્મણને કહ્યું કે, હું બ્રાહ્મણમાં એક ! પ્રથમ મનુષ્યોનું મન પદાર્થ જાણવા વિષે પ્રવર્તે ચાય છે, તે પદાર્થ જાણવા પછી તેને કામ તથા ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે. મનુષ્ય તે પદાર્થ પ્રાપ્ત થવા સારૂ યત્નથી ઉપાય કરે છે. તે રૂપ તથા ગંધાદિ પદાર્થો પ્રાપ્ત થવા પછી તેનું સેવન કરવાના ઉપાયનો અભ્યાસ કરે છે, તેથી તે પદાર્થમાં મનુષ્યને પ્રીતિ થાય છે. ત્યાર પછી પરસ્પર દ્વેષ, લોભ તથા મોહ એક બીજાબોધી થાય છે. હે બ્રાહ્મણ ! એ પ્રભાણે લોભ યુક્ત પ્રીતિ તથા દેવથી દણ્યવદ્વા ચિતરાગ પુરુષોને ધર્મમાં બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી નથી કહી તે ધર્મ કરે નો દંભથી કરે છે. દંભથી ધર્મ કરનાર મનુષ્ય કુટિલતાથી દ્રવ્ય મેળવી તેમાં પ્રીતિમાન થાય છે. હે બ્રાહ્મણમાં ઉત્તમ ! કુટિલતાથી મેળવેલા દ્રવ્યવાળા પુરુષ તેમજ મન થતે પાપ કર્મ કરે છે જેથી તેના એક ગુણ નાશ પામે છે. પાપ કર્મ કરનાર મનુષ્યો પોતાના મરણાં કર્મ કરનાર મનુષ્યો સહો મિત્રાર્થ કરે છે પણ તે મિત્રના પ્રત્યક્ષી આ લોકમાં તથા પરલોકમાં દુઃખ પામે છે. એ પ્રભાણે જીવ પાપ કર્મ કરનાર થાય છે. દરે જીવને ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય એવો ઉપાય હું તમને કહું તે સાંભળો. હે બ્રાહ્મણ ! જે પુરુષ પાપ કર્મ પ્રાપ્ત થવાના પ્રથમ કહેલા દોષનો પોતાની બુદ્ધિએ કરી વિચાર કરી ને ન કરે સુખ તથા દુઃખ પ્રાપ્ત થાય તેથી દર્શ અને શોક ન કરે, તથા સહુ પુરુષની સેવા કરે તે પુરુષને એક પુરુષોના સમાગમથી સ્વધર્મમાં બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે. બ્રાહ્મણે પૂછ્યું કે હે વ્યાસ ! તું જેનો બીજો કોઈ વક્તા નથી એવાં પ્રિય ધર્મયુક્ત વાક્ય કહે છે માટે મોટા પ્રમાણના કોઈ શ્રુતિ છે એમ હું માનું છું. વ્યાધિ કહ્યું કે હે બ્રાહ્મણ ! પિતૃ કાર્યમાં પણ પ્રથમ બોજન કરનારા એટલા બ્રાહ્મણના બ્રાહ્મણ છે, માટે આલોકમાં બુદ્ધિમાન મનુષ્યોએ નેમનું પ્રિય કરવું. હે બ્રાહ્મણમાં એક ! બ્રાહ્મણને પ્રિય જે બ્રહ્મવિદ્યા, તે હું બ્રાહ્મણને નમસ્કાર કરી તમને કહું તે મારાથી તમે સાંભળો. હે બ્રાહ્મણ ! આ દસમાન સર્વ જન્મ બ્રહ્મ છે જે આકાશાદિ પંચમહાભૂત, જીવ તથા ઇન્દ્રિયામક અને સર્વ પ્રકારે કરી અવ્યય છે માટે તેનાથી ઉત્કૃષ્ટ બીજું કંઈ નથી. આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જળ તથા પૃથ્વી એ પાંચ મહાભૂત છે, જેના સ્પર્શ, રસ, રૂપ, રસ તથા ગંધ એ પાંચ ગુણ છે. તે સ્પર્શાદિ પાંચ ગુણના પણ અનેક ગુણ છે. જેમની પ્રતિ પરસ્પર સંબંધ છે. તેમજ ઇન્દ્રિયા, સૂત્ર તથા વિરાટ એ ત્રણના ગુણ પણ પરસ્પર

ઉત્તરોત્તર મળેલા છે. એ પ્રમાણે પાંચ મહાભૂત, છડું મન, સાતમી બુદ્ધિ, આઠમો અહંકાર, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, જીવ અને સત્વ, રજ તથા તમ એ ત્રણ મુખ્ય એ સર્વ મળી સત્તરના સમુદાયને અવ્યક્ત નામ આપ્યું છે એટલે માયા માત્ર છે. વળી પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, મન તથા બુદ્ધિ એ સાતના બાહ્યેન્દ્રિયથી મહત્ત્વ થતા તથા નહિ થતા એવા સાત વિષયો, પાંચ આકાશાદિ મહાભૂત, જીવ, અહંકાર અને સત્વ, રજ તથા તમ એ ચોવીસ પદાર્થનો વ્યક્ત અને અવ્યક્ત સમુદાય ભોજ્યવર્ગ છે એ મેં તમને સર્વ કહ્યું હવે તમે બીજું શું સાંભળવા હચ્છો છો?

અતુર્વિશક દસ્યેવ વ્યક્તાવ્યક્રમયો ગુણઃ ।

एतस्ते सर्वमाख्यातं किं भूयः भोतुमिच्छसि ॥

इति श्रीमहाभारते भारण्यकेपर्वाणि मार्कण्डेयसमस्यापर्वाणि ब्रह्मजमाहा

स्थे मुर्धनभाषायां दशभिर्ઠાદિશ્વનતમોઽધ્યાયઃ ॥ ૨૧૦ ॥

ॐ ૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦ ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦ ૫૧ ૫૨ ૫૩ ૫૪ ૫૫ ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯ ૬૦ ૬૧ ૬૨ ૬૩ ૬૪ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦

અધ્યાય ૨૧૧ મો. ધર્મવ્યાધનું આખ્યાન.

માર્કણ્દેય ઉવાચ—૨૪મુક સચિવસ્તુ ચરિત્વાજેન મારતં ॥ ૧ ॥

कथामकथयद्भूयां मनसः प्रीतिवर्धनो ॥

માર્કણ્દેય કહે છે—હે ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે ધર્મવ્યાધે કહ્યું ત્યારે તે બ્રાહ્મણે મન પ્રીતિને વૃદ્ધિ કરનાર એવી કથા ફરીથી પૃથ્વી કે હે ધર્મિષ્ઠ પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ ! તેં મને જે પાંચ મહાભૂત કહ્યાં, તેના જૂદા જૂદા ગુણ (વિસ્તારથી કહે વ્યાધે કહ્યું) કે—હે બ્રાહ્મણ ! જમિ, જળ, તેજ, વાયુ તથા આકાશના ઉત્તરોત્તર એક બીજામાં મળેલા ગુણ હું કહું તે તમે સાંભળો. હે બ્રાહ્મણ ! પૃથ્વીમાં પાંચ ગુણ છે, જળમાં ચાર ગુણ છે, તેજમાં ત્રણ મુણ છે, વાયુમાં બે ગુણ છે તથા આકાશમાં એક ગુણ રહ્યો છે. હે બ્રાહ્મણ ! શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ તથા મંધ એ પાંચ ગુણ પૃથ્વીને વિશે છે, મંધ વગરના બાકી ચાર ગુણ જળને વિશે છે, રસ વગરના બાકી ત્રણ ગુણ તેજને વિશે છે, રૂપ વગરના બાકી બે ગુણ વાયુને વિશે રહ્યા છે તથા શબ્દ ગુણ આકાશમાં રહ્યો છે. એ પ્રમાણે પાંચ મહાભૂતમાં સર્વ મળી પંદર મુણ રહ્યા છે, જે મહાભૂતને વિશે જરાયુગાદિ દેહ રહ્યા છે. હે બ્રાહ્મણ ! એ પાંચ મહાભૂતમાંથી કાષ્ઠ પણ એક વગર કાષ્ઠ રહેતા નથી, કેવળ સમુદાયરૂપે પ્રકાશમાન છે. વળી ત્યારે તે પાંચમહાભૂતના સમુદાય જન્મ દેહને વિશે અભિમાની જીવ પોતાના પૂર્વ દેહના ગર્ભને મઝી દઈ બીજા પ્રામથનાર દેહને વિશે અભિમાન કરે છે, ત્યારે કાળના યોગથી તે દેહને વિશે અભિમાનરૂપે પ્રવેશ કરે છે, તે સમયે પૂર્વ દેહ મૃત્યુ પામ્યો એમ મનુષ્યો કહે છે, તોપણ તેમાંથી પાંચ મહાભૂતમાંનું કાષ્ઠ પણ બીજા નીકળતું નથી. કેવળ અભિમાની જીવની શ્રુતિ નીકળી જાય છે. એ પ્રમાણે ક્રમે કરી સદૈવ જીવ અભિમાની દેહને પામે છે તથા તેથી જૂદો પણ થાય છે. હે બ્રાહ્મણ ! જે દેહને વિશે જીવ અભિમાનરૂપે પ્રવેશ કરે છે, તે દેહમાં પાંચ ભૌતિક સર્વ રેતાદિ ધાતુઓ દેખાય છે, જેનાથી સ્થાવર તથા જંગમ સર્વ જન્મત આદ્ય છે. ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થતા જે વ્રતાદિ પદાર્થો તે વ્યક્ત પદાર્થ કહેવાય છે. મનુષ્ય પોતાની મેળે શબ્દાદિ વિષયોને મહત્ત્વ કરતી એવી મનાદિ દ્રિયોને ઈન્દ્રિયમમાં રાખે છે, ત્યારે જાણે તાપજ પામતો હોય એવો થાય છે. પણ જેમ કંડગાદિ પદાર્થમાં સુવર્ણ વ્યાપ્ત છે તેમ પોતાના આત્માને સર્વ લોકમાં

આમ છે તથા સર્વ બોલ પોતાના આત્મામાં આમ છે એમ જુવે છે. ઉપાધિ વગરનાને તથા ઉપાધિ સહિતનાને જાણનાર મનુષ્ય પોતાના પ્રારબ્ધ કર્મના બંધાવાથી સર્વ જૂતપ્રાણીને જુવે છે. હે બ્રાહ્મણ ! જાતતાદિ અવરથાને વિષે સવ જૂત પ્રાણીને જોતા એવા અને બ્રહ્મજૂત થયેલા તે પુરુષને ઉપાધિનો ત્યાગ કરવાથી જાત તથા સ્વપ્રાવરથાનાં અશુભ કર્મ કર્મ બાધ કરતાં નથી. વળી અવિદ્યાજન્ય પ્રલેશ ત્યાગ કરેલા પુરુષને આ દુઃખ માન સર્વ જગત્ પોતાના પ્રારબ્ધથી પોતાની વૃત્તિમાં વર્તે છે પણ મિથ્યા છે, કારણ તેની અવગ્રાએ કરી મોક્ષરૂપ પુરુષાથ પ્રકાશ થાય છે. હવે જાને કરી જગત્માંથી મુક્ત થયેલા પુરુષનું સ્વરૂપ કેવું છે તે કહું તે સાંભળો. હે બ્રાહ્મણ ! જેને આદિપાતું તથા નિધનપાતું નથી એવો મધુમક્ષિકાને લઇ બ્રહ્મ પર્યંત એકરૂપે રહેલો, અવિ-
દ્યાદિની જૂદી જૂદી સત્તાને ઉત્પન્ન કરનાર, સદૈવ સુખ દુઃખાદિ વિકાર રહિત, જેને કંઈ પણ ઉપમા આપી શકાતી નથી એવો તથા સ્વરૂપ વગરનો છે એમ જુદિમાન જાણનાર છે, તે મુક્ત સ્વરૂપ છે. હે બ્રાહ્મણ ! તે મે અને ખ્યાનનું મૂળ પૂછો છો તે મે ઉપર કશું તેજ છે. જે ઇન્દ્રિય નિયમે કરીનેજ થાય છે અન્યથી થતું નથી ઇન્દ્રિયજ સ્વર્ગ તથા નરકરૂપ છે કારણ તેના નિમજ્જથી સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ અને તેમ કરવાથી નરકની પ્રાપ્તિ થાય છે માટે તેમનો નિમજ્જ કરવો એજ ખ્યાનયોગનો વિધિ તથા અનર્થની નિવૃત્તિ છે પ્રસન્ન કરી પ્રીતિ તથા દંપાદિ પાપ કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે, માટે ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખવી જેથી મનુષ્યને મોક્ષરૂપી સિદ્ધિ મળે. હે બ્રાહ્મણ ! જે પુરુષ દેહને વિષે રહેલો મન આદિ છ ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખે છે, તે કર્તવ્ય તથા ભોક્તૃત્વરૂપ પાપથી બંધાતો નથી. હે વિદ્વાન ! પુરુષનું શરીર એજ રમ છે, તેમાં આત્મા નિયંત્ર છે તથા ઇન્દ્રિયો અમ્બ છે, જેણે કરી રમિ પુરુષોની પેઠે ગાફલતા રહિત થઈ બ્રહ્મજાની પુરુષ સ્વેચ્છિત પ્રયે સુખે કરી જમ છે. જુદિને વિષે રહેલો તથા મહાજગતરહસ્ત મનાદિ છ ઇન્દ્રિયોની રમીને જે ધીર પુરુષ ધારણ કરે તેજ ઉત્કૃષ્ટ સારથી હોય છે માટે જેમ રમમાં પ્રતિ રે છે તેમ ઇન્દ્રિયો પણ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે જોડેલા અમ્બને સારથી મોકળા મૂકી દે છે, તો તેઓ રસ્તાને વિષે પોતાની મ છ પ્રમાણે વિવિધરૂપ માર્ગમાં પ્રવર્તે છે વાસ્તે જેમ સારથી તે અમ્બને નિયમમાં રાખે છે, તેમ મનુષ્યે ઇન્દ્રિયોને ધારણાએ કરી નિયમમાં રાખવી. જે પુરુષનું મન ઇન્દ્રિયોને અધિન થાય છે તેની જુદિને તેજ જેમ સમુદ્રમાં રહેલા નાવને વાયુ નાહ કરે છે તેમ નાહ કરે છે વાસ્તે સંકરૂપ સહિત શબ્દાદિ વિષયોથી તથા સુખને વિષે દેહશાક સંસારવાન હોવાને લીધે કહે છે કે, સુખ મહણું કરવું અને દેહશાક સુખનો ત્યાગ કરવો એમ પણ કહે છે, માટે એ જ પ્રકારના વાદ જે સુખનો ત્યાગ કરવો, એમ કહે છે તે ખ્યાનજન્ય રૂળને પામે છે.

યેષુ યે િદિતે વદન્તુમા તત્કલાનમે ।

તેષ્વપ્યવસિતાધ્વાવી ચિદતે ધ્યાનજં વહં ॥

इति ज्ञान जागते आरण्यकोपनिषद् वाक्ये च नान्यत्र ब्राह्मण्य-
चर्चनं गुर्जरनाथानामेका चाधिकविस्तृतवोदयावत् ॥ २११ ॥

અધ્યાય ૨૧૨ મો. ધર્મવ્યાધનું આખ્યાન.

માર્કંડેય ઉવાચ—एवं तु सूक्ष्मे कथिते धर्मव्याधेन भारत ।

ब्राह्मणः सपुनः सुक्ष्मं पप्रच्छसुतमाहितः ॥ ૧ ॥

માર્કંડેય કહે છે—હે ભારત! એ પ્રમાણે ધર્મવ્યાધિ સૂક્ષ્મ બ્રહ્મ વર્ણન કરી કહ્યું ત્યારે સ્થિર ચિત્તવાન તે બ્રહ્મણુ ત્રણ ગુણુ ॥ વિજ્ઞાન પુછવા કાગ્યો કે હે ધર્મવ્યાધિ! સત્વ, રજઃ તથા તમ એ ત્રણ ગુણુનાં લક્ષણુ હું પૂછું છું. મારે તું વધારે તત્ત્વથી મને કહે. વ્યાધિ કહ્યું કે, હે બ્રહ્મણુ! તમે મને જે પૂછો છો તે સત્યવાદી ગુણુનાં લક્ષણુ જૂદાં જૂદાં હું કહું તે સાંભળો. હે શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિમાન! તે ત્રણ ગુણુ મધ્યે જોનાથી મોહ થાય છે તે તમે ગુણુ, જોનાથી હરેક કાર્ય કરવામાં પ્રગતિ થાય છે તે રજો ગુણુ તથા જોનાથી અંતઃ કરણમાં પ્રકાશ થાય છે તેને સત્યગુણુ કહે છે. હવે હું તમને તેના સારેસ્તર લક્ષણુ કહું તે સાંભળો. હે વિદ્વાન! તમે ગુણુવાન પુરૂષ અતિ અવિગ્રવાન મહાસ્વરૂપ શીતવાન, વિચાર રહિત, પાપકર્મમાં ઇન્દ્રિયની પ્રગતિવાન, અત્યંતી, સ્વપ્નથી જાગ્ર, કાંચી તથા આગમુ દેાય છે. રજોગુણી પુરૂષ અનેક વાક્ય બોલનાર, મનસુખા કરનાર, પારકા દેાય જોનાર, અત્યંત અનેક તૃષ્ણુવાન, સ્તબ્ધ તથા અતિ ગર્વવાન હોય છે. સત્યગુણી પુરૂષ અનેક પ્રકાશવાન, ધૈર્યવાન, તૃષ્ણા રહિત, પારકા દેાય નહીં જોનાર, ક્રોધ રહિત, બુદ્ધિમાન અને સુખ તથા દુઃખને સહન કરનાર હોય છે. હે બ્રહ્મણુ! સત્યગુણવાળો પુરૂષ રજોગુણુ તમેગુણુનાં કાર્યથી કલેશ પામતો નથી, ને જ્યારે જાગ્રવા યોગ્ય લોકનાં વ્રતાંતને જાણે છે ત્યારે પૂર્વોક્ત ગુણુનાં કાર્યની નિંદા કરે છે એટલે તેમાં પ્રવર્તનો નથી. પ્રાપ્તિ વગરના સત્યગુણી પુરૂષનાં લક્ષણુ પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે હોય છે, કામજ, અહંકાર, કુટિલતા રહિતપણાથી પ્રસન્નતા, માન તથા અપમાનની નિવૃત્તિ અને અનેક પ્રકારના સંશયનો નાશ થાય છે. હે બ્રહ્મણુ! શુદ્ધ જાતિના જન્મને પામેલો પુરૂષ, જે શ્રેષ્ઠ ગુણુવાન હોય તે વૈશ્ય તથા ક્ષત્રિયપણુને પામે છે અને જે આર્યવમાં વર્તમાન હોય તે બ્રહ્મવંશપણુને પણ પામે છે. એ પ્રમાણે સત્યાદિ ગુણુનાં લક્ષણુ કહ્યાં હવે તમે ગાભું શું સાંભળવા ઇચ્છો છો ?

आर्जवे वर्तमानस्य ब्राह्मण्यमभिमायते ।

गुणास्ते कीर्तिताः सर्वे किंभूयः भोतुमिच्छन्ति ॥

इति श्री महाभारते आरण्यकेपर्वणि. मार्कंडेयसप्तम्यापर्वणि ब्राह्मण-
व्याघसंवादे गुर्जरभाषायां द्वादशाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ ૨૧૨ ॥

૧૧૧ ૧૧૨ ૧૧૩ ૧૧૪ ૧૧૫

અધ્યાય ૨૧૩ મો. વિજ્ઞાન વ્યાખ્યાન.

ब्राह्मण उवाच—पार्थिवं धातुमासाद्य शारिरोन्नः कथंभवेत् ।

उवकाशविशेषेण कथं तर्पयतेनिलः ॥ ૧ ॥

બ્રાહ્મણે પૂછ્યું કે હે ધર્મવ્યાધિ! વિજ્ઞાન છે નામ જન્નું એવા તેજ ધાતુ પૃથ્વીનો અંશ જન્માં અધિક છે એવા ત્વગાદિમય દેહને પામીને, શરીરનો અભિમાની કેમ થાય છે ? તથા વાયુ નાદી માર્ગના બેંદ કરી શરીરને કેમ ચેટા કરાવે છે ? માર્કંડેય કહે છે—હે બુધિધિર !

બ્રાહ્મણે એ પ્રમાણે પ્રથમ પુછ્યો ત્યારે ધર્મવ્યાધે તેને કહ્યું કે, હે દિગ્ ! ચિદાત્માના આશ્રયવાળો વિજ્ઞાન નામનો તેને ધાતુ ચિત્પતિચિત્તને પામવાથી “ધી” બુદ્ધિ નામનો ધાતુ થાય છે, જે શરીરને સંયતન કરે છે. ચિદાત્મા તથા વિજ્ઞાન નામના તેને ધાતુને વિષે વર્તમાન પ્રાણ શરીરને વિષે ફરે છે જેમાં જન, ભગિન્ય તથા વર્તમાન સર્વ જનમાં શ્રેષ્ઠ છે, આટે તેની અમે ઉપાસના કરીએ છીએ. હે બુદ્ધિમાન બ્રાહ્મણ ! ચિદાત્મા વિજ્ઞાન તથા પ્રાણ એ ત્રણનો જે સમદ તે જીવ કહેવાય છે, તે તેજ કાર્ય તથા કારણરૂપ સર્વ જનને ચંતન કરનાર, સનાતન, મહત્ત્વ, બુદ્ધિ, અદકાર તથા સર્વ જનના સમ્પ્રદાઈ વિષયરૂપ છે. હે બ્રાહ્મણ ! એ પ્રમાણે પ્રાણે કરી વિજ્ઞાન તથા બાહ્યેન્દ્રિયનું પરિપાલન થાય છે. ફરે ઉપાધિથી જીવનથી પ્રાપ્તિ થયા પછી સમાનપણ્યએ કરી જૂદી જૂદી પાતપોતાની મતિનો આશ્રયધાન પ્રાણ છે જે મૂત્રાશય, પુરીપાશય તથા જઠરાગ્નિનો આશ્રય કરીને મૂત્ર તથા પુરીપને તેના તેજ સ્થાન પ્રત્યે પહોંચાડતાં અપાન દાર પ્રત્યે ફરે છે. જે પ્રાણ પ્રયત્ન, કર્મ તથા જળ એ ત્રણને વિષે વર્તે છે તેને અધ્યાત્મ જનજીનાર પુરૂષા ઉદાનવાયુ કહે છે. જે પ્રાણ મનુષ્યના શરીરના સર્વ સાંધાઓને વિષે રહે છે તેને વ્યાન નામનો વાયુ કહે છે. હે બ્રાહ્મણ ! ત્વચાદિ ધાતુને વિષે વ્યાપિ રહેલા જઠરાગ્નિ પ્રાણવાયુથી વૃદ્ધિ પામીને અન્નાદિ રસ, ત્વચાદિ ધાતુ તથા પિત્ત્વાદિ દોષને પરિણામ પમાડતાં સર્વ શરીરને વિષે ફરે છે. પ્રાણવાયુના પરસ્પર સંધર્મણથી જઠરાગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે, જે દેહધારીએ ભોજન કરેલા અન્નને પચાવે છે. વળી હૃદયને વિષે રહેલો પ્રાણવાયુ નાભિસ્થાનને વિષે રહેલા સમાન વાયુ પ્રત્યે જાય છે. અને ગુદસ્થાનને વિષે રહેલો અપાન વાયુ કંઠસ્થાનને વિષે રહેલા ઉદાનવાયુ પ્રત્યે જાય છે. પ્રાણ, અપાન તથા સમાન વાયુ નાભિસ્થાનને વિષે પરસ્પર ધસાય છે તેથી ઉત્પન્ન થયેલા અગ્નિએ કરી શરીર વૃષ્ણદિ પરિણામને પામે છે. અગ્નિનું વાયુ પર્યંત સ્થાન છે. જેને ગુદસ્થાન અથવા અપાન એમ સર્વ કહે છે. અપાનસ્થાનથી દેહધારીના સર્વ પ્રાણાદિ પાંચ વાયુ નાડી માર્ગને પ્રાપ્ત થાય છે એટલે પ્રાણાદિ પાંચ વાયુથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે અને અગ્નિએ કરી આ પાંચ વાયુ ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રમાણે અગ્નિના વેગથી ઉંચે ઉછળતા વાયુનો, દડાની પેઠે ગુદાના અંતભાગને વિષે ધન-કારો થાય છે અને પાછો તે ત્યાંથી ઉછળતાં અગ્નિને વૃદ્ધિ પમાડે છે. હે દિગ્ ! પરિપક્વ અન્નને જવાનું નાભિ વિષે નીચે સ્થાન છે અને અપક્વ અન્નાદિ પક્કાઈને જવાનું નાભિ વિષે ઉપર સ્થાન છે તથા સર્વ પ્રાણ શરીર વિષેની નાભિમાંજ રહ્યા છે. હૃદયથી વિસ્તાર પામેલી સર્વ નાડી દશ પ્રાણની પ્રેરણાએ કરી અન્નાદિ રસને આજ્ઞા શરીરમાં ફસારે છે. હે બ્રાહ્મણ ! એ માર્ગ ચોગી પુરૂષોને જનજીવાનો છે, કેમકે એ પ્રમાણે જનજીને પ્રોતાના મહા-સ્થાનને વિષે મનુષ્યના નામની નાડીએ કરી પ્રાણ વાયુને લારી પરબ્રહ્મનું ધ્યાન કરી બ્રહ્મચ-તિને પામે છે. સર્વ જીવિત દેહને વિષે પ્રાણ તથા અપાન વિસ્તાર પામી રહ્યા છે. દશ ઇન્દ્રિય તથા એક મન એ અગિયાર વિકારવાન ક્ષિંબ શરીરનાં તાદાત્મપણ્યને પામેલો જીવ અમૃતિશાન છે પણ પાંચ પ્રાણ, પાંચ મહાભૂત, પાંચ જાનેન્દ્રિય તથા એક મન સર્વ સોળ કળારૂપ સાહિત્યની ઉપાધિથી જાણે સૂક્ષ્મ તથા સૂક્ષ્મ દેહવાન હોય એમ જણાય છે, પણ ત્યારે ચોમાઝાસે કરી પ્રથમ કહેલા બે દેહને વિષે આત્મબુદ્ધિનો ત્યાગ કરે છે ત્યારે બ્રહ્મસ્વરૂપને પામે છે એમ જાણે પૂર્વોક્ત સોળ કળાને વિષે જેમ પાત્રમાં ઢાંકેલો અગ્નિ અપ્રકાશ રહે તેમ જે રહે છે તે નિત્ય તથા ચોમાઝાસે કરી જીતી શકાય છે. દેહાદિને વિષે આત્મબુદ્ધિ કરેલી છે જેણે એવો આત્મ

એટલે “ત્વં” પદાર્થ છે એમ જાણો. જેમ કમળનાં પુષ્પો ઉપર જળના બિંદુ રહે, તેમ “ત્વં” પદાર્થમાં જે દેવ રહ્યા છે તેને ક્ષેત્ર પરમાત્મા “તત્” પદાર્થ જાણો.

બ્રહ્મણે પૂછ્યું કે હે બ્રાહ્મણ ! “ત્વં” પદાર્થસંગી છે અને “તત્” પદાર્થ અસંગી છે માટે બેઉનો અભેદ કેમ તે અમને કહો ! ધર્મવ્યાધિ કથું કે હે બ્રાહ્મણ ! જેમ જળને વિષે રહેલા ચંદ્ર, તેના હાલવાથી ચક્રાચ્ચાલન દેખાય છે, તેમ “ત્વં” પદાર્થ સંન્યાદિ ગુણના પ્રત્યક્ષાદિ ધર્મરૂપ ઉપાધિથી સંપવાન જણાય છે, પણ વસ્તુતઃ “ત્વં” પદાર્થ જીવ આત્મારૂપ છે અને આત્મા નિર્ગુણ છે એમ તમે જાણો. સચેતન દેહાદિ જીવના બોધ વર્ગ છે એમ શુદ્ધિમાન પુરુષો કહે છે. જીવરૂપ આત્મા તદ્દુપે કરી એટલે કરે છે અને તેજ આત્મા ઇન્દ્રિયરૂપે સર્વને એટલે કરાવે છે, પણ જેણે પૂર્વે પૃથિવ્યાદિ સાત બુદ્ધિ કલ્પનામય કર્યા છે તે જીવ તથા ઇન્દ્રિયથી ઉત્કૃષ્ટ છે એમ ક્ષેત્રજ્ઞને જાણનાર પુરુષો કહે છે. હે બ્રાહ્મણ ! એ પ્રમાણે આનંદરૂપ નિત્ય સિદ્ધ આત્મા સર્વ ભૂતપ્રાણીને વિષે પ્રકાશે છે, જેની અધ્યાત્મજ્ઞાને અત્યંત સૂક્ષ્મ શુદ્ધિએ કદી દેખાય છે, તે પ્રસન્ન એવો આત્મારૂપ જીવ, ચિત્તની શુદ્ધિએ કરી શુભ તથા અશુભ કર્મનો નાશ કરે છે. પછી સાંસ્કૃતિક ત્યાગ કરવાથી અનાયાસે કરી મોક્ષને પામે છે. જેમ તૃપ્ત પુરુષ સુખે કરી નિદ્રા કરે તથા વાયુ વગરના સ્થાનને વિષે દીવો પ્રકાશમાન રહે, તેમ પ્રસન્નતાનું પણ લક્ષણ છે. હવે હે બ્રાહ્મણ ! લઘુ આદાર કરનાર તથા શુદ્ધ અંતઃકરણવાન પુરુષ પૂર્વ રાત્રીને વિષે અને પર રાત્રીને વિષે સદૈવ પોતાના મનને નિયમમાં રાખી પોતાના હૃદયને વિષે બ્રહ્મસ્વરૂપનું ચિંતન કરે તો તેને જેમ અધારામાં દીવો કરવાથી સર્વ વસ્તુ દૃષ્ટિથી જોવામાં આવે છે તેમ બ્રહ્મસ્વરૂપનું ચિંતન કરવારૂપ દીવાથી નિર્ગુણ આત્મા સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે અને ત્યાર પછી સંસારથી મુક્ત થાય છે.

હે દિગ્ગજ ! મનુષ્યને એક લોભ તથા બીજો ક્રોધ સર્વ ઉપાયે કરી જીતવા એજ ઉત્તમ તપરૂપ માર્ગ કહ્યા છે વાસ્તે ક્રોધને વશ કરી તપની રક્ષા કરવી મત્સરને જીતી ધર્મની રક્ષા કરવી. માન તથા અપમાનથી થતા હર્ષ અને શોકને જીતીને વિદ્યાની રક્ષા કરવી તથા સર્વ વૃત્તિનો ત્યાગ કરી અને ચિત્તની પ્રસન્નતાએ કરી આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાનની રક્ષા કરવી. સર્વનો સર્વની સાથે ભલામત રાખવી એ ઉત્તમ ધર્મ છે, ક્ષમા રાખવી એ ઉત્તમ બળ છે, આત્મજ્ઞાન એ સર્વ જ્ઞાન કરતાં ઉત્તમ જ્ઞાન છે અને સત્યતા એ ઉત્તમ વ્રત છે. તે સત્યતામાં પણ જે સત્ય વચન બોલવું એજ હિત કરનાર થાય છે. પણ તેમાં ભેદ છે તે એ કે, જે અસત્ય બોલવાથી કોઈનું પણ હિત થતું હોય તો તે સત્ય વચન કહેવાય છે, અને સત્ય બોલવાથી કોઈનું હિત ન થતું હોય તો તે અસત્ય વચન કહેવાય છે માટે સદૈવ જેની રીતે કોઈ જીવનું પણ હિત થાય એવાં વચન બોલવાં કારણ એજ અત્યંત સત્ય વચન કહેવાય છે. જે પુરુષ અનેક તરેહના બંધનની પ્રાપ્તિ કરાવનાર અનેક યજ્ઞાદિ ક્રિયા કરે અને તેના ફળની આશાનો ત્યાગ કરે, તે “ત્યાગી” સંન્યાસી તથા શુદ્ધિમાન કહેવાય છે. હે શ્રેષ્ઠ મતિવાન બ્રાહ્મણ ! જેથી ગુણ પણ સાક્ષાત્ બ્રહ્મસ્વરૂપ સંભળાવતા નથી, કેવળ લક્ષણથી તેનું પ્રતિપાદન થાય છે માટે તે સ્વરૂપ જેનું નામ છે એવા તથા સ્વરૂપ વગરના છે એમ જાણવું. હે બ્રાહ્મણ ! મનુષ્યે કોઈની દિવસ કરવી નહીં, સર્વની સાથે મિત્રાઈ રાખવી અને કોઈની સાથે વૈર કરવું નહીં. વળી મનુષ્યે પોતાની પાસે કંઈપણ ન હોય તોપણ સંતોષ રાખવો, કોઈની આશા રાખવી નહીં તથા વિવિધાદિને વિષે ચપળતા રાખવી નહીં એજ જ્ઞાન

પ્રાપ્ત થવાનું સાધન છે. સૌથી ઉત્તમ એનું આત્મજ્ઞાન છે માટે મનુષ્યે આ લોક તથા પરલોકને વિષે વૈરાગ્યરૂપ સ્થાનનો આશ્રય કરી સર્વ પ્રાપ્ત પદાર્થનો ત્યાગ કરી પોતાની જુદીએ કરી કેવળ આત્મસ્વરૂપનો વિચાર કરવામાં નિયમિત રહેવું, હે બ્રાહ્મણ ! નિત્ય ધ્યાન કરનાર, ઇદ્રિય નિમ્મલવાન, વિષયમાંથી નિયમમાં રાખેલા મનવાળો અને નહીં જીનાય એવા પદને જીતવાની ક્ષમનાવાળો મુનિ થાય છે. કારણ તેમ થવાથી તે, જેને વિષે વેદ પણ સાક્ષાત્કાર પ્રવર્તે કંઈ શકતા નથી એવા અસંગી, સર્વના અંતરાત્મારૂપ અને અજ્ઞાન નાશ પામવાથી જેનું જ્ઞાન થાય છે એવા અત્યંત સુખરૂપ બ્રહ્મને પામે છે. વળી જે પુરૂષ સુખ તથા દુઃખ એ બેને ત્યાગ કરે છે, તે પણ અત્યંત સર્વત્ર અસંગપણાથી બ્રહ્મને પામે છે. હે બ્રાહ્મણમાં ઉત્તમ ! મેં જેવી રીતે એ સાંભળ્યું હતું તેવી રીતે તમને સર્વ વિસ્તારથી કહ્યું હતું તમે બીજું શું સાંભળવા ઇચ્છો છો તે કહો !

यथा क्षुत्तमिदं सर्वसमासेन द्विजोत्तम ।

एतत्તે सर्वमाख्यातांકं भोतुमिच्छसि ॥

इति भीमहाभारते आरण्यकोणे मार्कण्डेयसप्तोऽध्याये ब्राह्मण-
व्याचसંवादे मुर्जरपाषाणयोदशाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥

ॐ नमो ભગવાતે

અધ્યાય ૨૧૪ એ. માળાપની સેવાનું આહ્વાન.

मार्कण्डेय उवाच—यत् सकथिते कृत्स्नेमोक्षधर्मे युधिष्ठिर ।

वदमीतमना िमोक्षमव्याचमुवाच ह ॥ ૧ ॥

માર્કંડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે ધર્મવ્યાધે સર્વ મોક્ષ ધર્મ કલો ત્યારે અત્યંત પ્રસન્ન થયું હતું મન જેનું એવા તે બ્રાહ્મણે :તેને કહ્યું કે હે ધર્મવ્યાધ ! તેં જે કહ્યું તે ન્યાયયુક્ત કહ્યું તેથી હું તને ધર્મ વિષે અજ્ઞાત કંઈ નથી એમ જાણું છું. વ્યાધે કહ્યું કે હે બ્રાહ્મણમાં ઉત્તમ ! જે મારો પ્રત્યક્ષ ધર્મ છે તેને તમે મારી માથે આ અંતર્ગુહને વિષે આવી જુઓ, જેણે કરી મને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવારૂપ સિદ્ધિ મળી છે. હે સમર્થ ! તમે અહિંથી ઉઠી મારી સાથે અંતર્ગુહને વિષે આતીને મારાં માતા પિતાને જેવા લાયક છે.

માર્કંડેય કહે છે કે—હે યુધિષ્ઠિર ! એવી રીતનાં ધર્મવ્યાધનાં વચન સાંભળીને બ્રાહ્મણે તેના ગ્રહમાં પ્રવેશ કર્યો, અને મનને આનંદ આપે એવાં, ચોરસ, અત્યંત શેષાપમાન, દેવ ગ્રહ સરખાં દેવ પૂજન થયું હતું જેને વિષે એવાં અને સખ્યા, આસન તથા સુગંધાદિ પદાર્થો જેને વિષે રત્નાં દત્તાં એવાં તે અંતર્ગુહને તથા સહેદ વચ્ચે પેહેરેલાં, પૂનેલાં, બોળન કરેલાં અત્યંત સતોષવાન અને શ્રેષ્ઠ આસન ઉપર બેઠેલાં તેનાં માત પિતાના પત્નને વિષે સાષ્ટાંગ દંડવત્ કર્પાં, તે સમયે વૃદ્ધાવસ્થાવાન તે માતા પિતાએ ધર્મવ્યાધને કહ્યું કે હે ધર્મ જાણનારા ! તું ઉઠ ઉઠ, ધર્મ તારી રક્ષા કરે. તારી પવિત્રતાથી અમે ધણું પ્રસન્ન થયાં છીએ માટે આયુષ્યવાન થા. તું ઇષ્ટમતિ, તપ, જ્ઞાન, તથા શ્રેષ્ઠ જુદીને પામ્યો છે ને સદૈવ અમારી પૂજા કરે છે. પ્રયત્નવાન બ્રાહ્મણોની પેઠે ઇદ્રિય નિમ્મલવાન છે અને તને અમારા વગર બીજું કંઈ પણ દેવત નથી. હે પુત્ર ! તારી ઇદ્રિય નિમ્મલતા તથા અમારી

પૂજાએ કરી અમારા પિતામહાદિ સર્વ તારી ઉપર પ્રસન્ન થયા છે, તારાં મન, કમ તથા વાણીએ કરી અમારી પૂજા નાશ પામતી નથી; તેમ અમારા વગર તને બીજાને વિષે બુદ્ધિ પણ થતી નથી એમ દેખાય છે. વળી પરશુરામે પોતાનાં વૃદ્ધ માતા પિતાની સેવા કરી છે, તેમ તું અમારી સેવા કરે છે. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે પોતાના માતા પિતાનાં વચન સાંભળીને ધર્મવ્યાધે તેમને પોતાની સાથે આવેલા તે બ્રાહ્મણ બતાવ્યા, ત્યારે તેમણે તમે બહે આપ્યા' એમ કહીને તેના આદરસત્કાર કર્યો. તે વેળા તે બ્રાહ્મણે તેઓને વાક્યથી સત્કાર કરીને પૂછ્યું કે, પુત્ર તથા ચાકરો સહિત તમે કુશળ છો ! તમારાં આ શરીર સદૈવ નીરોગી રહે છે ?, ધર્મવ્યાધનાં વૃદ્ધ એવાં માતા પિતાએ કહ્યું કે—હું મહા સમર્થ બ્રાહ્મણ ! અમારા ગૃહને વિષે સર્વ કુશળ છે અમારો ભૂત્ર્ય પણ પણ કુશળ છે, તમે કુશળતાથી અહીં પ્રાપ્ત થયા છો !

માફકેય કહે છે—હે ભારત ! એ પ્રમાણે તે વૃદ્ધનાં વચન સાંભળીને બ્રાહ્મણે મોટા હર્ષથી તેમને કહ્યું કે, હું પરમ કુશળતાથી અહીં આવ્યો છું. પત્ની ધર્મવ્યાધે તે બ્રાહ્મણના સામું જોધને તેને કહ્યું કે હું મહાસમર્થ બ્રાહ્મણ ! માફે પરમ દૈવત આ મારાં માતાપિતા છે. જે પદાર્થોએ કરી દેવતાઓની પૂજા કરવી જોઈએ, તે પદાર્થોથી હું એમની પૂજા કરું છું. હે બ્રાહ્મણ ! જેમ સર્વ મનુષ્યને દૈવદિ દેવતા પૂજ્ય છે, તેમ મને આ મારાં માતાપિતા પૂજ્ય છે. જેવી રીતે બ્રાહ્મણે પૂજનાં સાહિત્યોથી દેવતાઓની પૂજા કરે છે, તેવી રીતેજ હું આલસ્ય રહિત થઈ પૂજનાં સાહિત્યોથી આ મારાં માતાપિતાની પૂજા કરું છું. હે બ્રાહ્મણ ! આ વૃદ્ધ માતા પિતા માફે પરમ દૈવત જ એટલે હું તેમને પરમ દેવતારૂપ માનું છું, માટે તેમને સદૈવ કુશળ, પુષ્પો તથા રત્નોથી પ્રસન્ન કરું છું. બુદ્ધિમાન પડેગો જે અગ્નિ યજ્ઞ તથા ચાર વેદ કહે છે, તે પણ મને આ મારાં માતા પિતાજ છે; મારાં પ્રાણ, સ્ત્રી તથા પુત્રાદિ સુહૃદ્ધન સર્વ એમના માટેજ છે, તે મારાં સ્ત્રી તથા પુત્ર સહિત હું સદૈવ એમની પૂજા કરું છું. વળી હું એમનેજ અનુકૂળ બોલું છું, એમના અપ્રિયતા ત્યાગ કરું છું અને એમને અધર્મયુક્ત પણ કંઈ પ્રિય હોય નો પણ તે કરું છું. વળી હું મનુષ્યના માતા પિતા એજ ગુરુ છે એમ જાણીને આવશ્યક રહિત થઈ એમની સદૈવ શુશ્રૂષા કરું છું. હે બ્રાહ્મણ ! ધર્મ જાણવાની ઇચ્છાવાળા પુરુષના પિતા, માતા, અગ્નિ, આત્મા તથા ઉપદેશ કરતા એ પાંચ ગુરુ છે, માટે જો પુરુષ તેમને વિષે સારી રીતે વર્તે, તો તેણે નિરંતર અભિનં આરાધન કર્યું એમ કહેવાય છે, કારણ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલાનો એજ સનાતન ધર્મ છે.

મવેયુરગ્નયસ્તસ્ય પરિવીર્ણાસ્તુ નિત્યશઃ ।

ગાર્હસ્થ્યે વર્ત્તમાનસ્ય एष ધર્મઃ સનાતનઃ ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वाणि मार्कण्डेयसमस्यापर्वाणि द्विजव्याघ-
संवादे गुर्जरभाषायां चतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥

૯૯૯૯૯૯૯૯૯૯૯૯

અધ્યાય ૨૧૫મો. વ્યાધે આપેલો બ્રાહ્મણને બોધ.

માર્કંડેય ઉવાચ—ગુરુનિવેદ્યવિપ્રાય તો માતાપિતરાશ્રમૌ ।

પુનરેષ સ ધર્માત્મા વ્યાધો બ્રાહ્મણમબ્રવીત્ ॥ ૧ ॥

માહેડય કહે છે—હું યુધિષ્ઠિર ! પછી તે મેં માતા તથા પિતા એજ ગુરૂ છે એમ કહીને, વળી તે ધર્માત્મા વ્યાધિ બ્રાહ્મણને કહ્યું કે હે બ્રાહ્મણ ! તમે માતા પિતાની સેવા કરવારૂપ તપનું ફળ જીએ, જેનાથી હું દિવ્ય દષ્ટિવાન થયો છું જે માટે પતિની શુશ્રૂષા કરવામાં પરાયણ, શુદ્ધ અંતઃકરણવાન તથા સત્ય શીલવાન ગૃહસ્થ સ્ત્રીએ તમને મારી પાસે મોકલતાં કહ્યું કે તમે મિથિલાપુરી વિષે ધર્મવ્યાધિ છે તેની પાસે જાઓ. બ્રાહ્મણે કહ્યું કે—હે ધર્મના જાણનાર વ્યાધિ ! પતિવ્રતા ધર્મવાળી સત્યવાદી તથા શ્રેષ્ઠ શીયગચાળી તે સ્ત્રીનાં વચનને સંભારતાં હું તેને ગુણવાન માનું છું. ધર્મવ્યાધિ કહ્યું કે હે બ્રાહ્મણમાં ઉત્તમ ! તે સ્ત્રીએ જ્યારે તમને મારી પાસે આવવાને કહ્યું, ત્યારે તમે તેના પતિવ્રત ધર્મનું માહાત્મ જાણ્યું ! હે બ્રાહ્મણ ! હવે હું તમને જે દિવનાં વાક્ય કહું તે સાંભળો. તમે તમારાં પોતાનાં માતા પિતાને છેતર્યા છે, તેમની રગ લીધા વગર વેંટનું ઉચ્ચરણ કરવા સાથે તમારા ગૃહથી ચાલી નીકળ્યા છો; માટે તે ધાતું અયુક્ત કયું છે કેમકે વૃદ્ધાવસ્થાવાળાં તે તમારા સંબંધી શોક કરવાથી અધ થયાં છે, વાસ્તે તમે જલદી તેમને પ્રસન્ન કરવા માટે અહીંથી તેમની પાસે જાઓ કારણ તમે સ્વધર્મનિષ્ઠ, મહાત્મા તથા સદૈવ સ્વધર્મમાં પ્રીતિમાન છો, વાસ્તે માતા-પિતાની સેવા કર્યા વગર બાકી સર્વ તમને અર્થ છે એમ હું તમને તમારા ક્રિયાનાં વચન કહું છું તે સત્ય માનો તે જલદી અહીંથી તેમની પાસે જાઓ.

બ્રાહ્મણે કહ્યું કે—હે ધર્મ તથા આચારના ગુણયુક્ત વ્યાધિ ! તેં જે મને વાક્ય કહ્યાં, તે સર્વ સત્ય છે એમાં કશો સંદેહ નથી, તારાં વાક્ય સાંભળીને, હું તારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું, તારૂં કલ્યાણ થાઓ. વ્યાધિ બોલ્યો કે—હે શ્રેષ્ઠ દિગ્ગજ ! તમે પુરાણ, સામ્પત, દિવ્ય તથા અપવિત્ર અંતઃકરણવાળા પુરૂષોને દુઃખાપ્ય એવા ધર્મનો આશ્રય કર્યો છે, માટે દેવતા સરખા છો પણ તમારાં માતા પિતાની પાસે જન્મને આશ્રય વગર તેમની શુશ્રૂષા કરો, કારણ હું તે વગર બીજો કોઈ શ્રેષ્ઠ ધર્મ જાણતો નથી. બ્રાહ્મણે કહ્યું કે હે વ્યાધિ ! હું અહીં આવ્યો તે મને તારો સમાગમ થયો એ ધાતુંજ સાથે થયું કારણ તારા સરખા ધર્મ બતાવનાર પુરૂષો દુર્લભ છે કેમકે દગ્ગર મનુષ્યમાં ધર્મ જાણનાર એક હોય છે અથવા નથી હોતો, માટે તારી માતા પિતાની સેવા કરવા વિષે સત્ય દક્ષતા જોઈ હું ખણે પ્રસન્ન થયો છું, તારૂં કલ્યાણ થાઓ. હું નરકમાં પડનાર હતો, પણ આજ તેં મારો ઉદ્ધાર કર્યો, વાસ્તે હવે મારે જેમ તું પોતાનાં માતાપિતાની સેવા કરે છે, તેમ મારે પણ મારાં માતા પિતાની સેવા કરવી. હે વ્યાધિ ! જેમ શ્રેષ્ઠ દૌહિત્રાએ નરકમાં પડેલા યજ્ઞતિને તાર્યો, તેમ તેં મને તાર્યો વાસ્તે હવે હું તારા કહેવાથી માતાપિતાની શુશ્રૂષા કરીશ અગુદ્ધ અંતઃકરણવાળા પુરૂષ ધર્મ તથા અધર્મનો નિશ્ચય જાણતો નથી, કારણ નિરંતર ધર્મ જાણવો કઠિન છે, જે શુદ્ધ જાતિવાન એવા તારે વિષે રહ્યો છે માટે હું તને તે જાતિવાળો માનતો નથી. તે જાતિ પ્રાપ્ત થવાનું કંઈક કારણ હોવું જોઈએ એમ માનું છું. તું જે ધર્મના ચોમથી આ શુદ્ધ જાતિમાં ઉત્પન્ન થયો છે, તે હું સાંભળવાની ઇચ્છા રાખું છું, માટે મને સર્વ વિસ્તારથી કહે. વ્યાધિ બોલ્યો કે હે બ્રાહ્મણમાં ઉત્તમ ! મને બ્રાહ્મણનાં વાક્યનું ઉત્સાહન કરવું ચોગ્ય નથી, માટે તમારા કહેવાથી હું મારા પૂર્વ જન્મનું જ્ઞાત કહું તે તમે સાંભળો. હે બ્રાહ્મણ ! હું પૂર્વ જન્મને વિષે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ એવા બ્રાહ્મણનો વેદ જાણવામાં કુશળ તથા ઉપનિષદાદિના પારને પામેલો પુત્ર હતો, પણ ત્યારના મારા દોષથી શુદ્ધ જાતિમાં જન્મરૂપ અવસ્થાને

પામ્યો છું. તે મારો દોષ આ છે, ધનુર્વેદમાં પરાયણ એક રાજા મારો સખા હતો, જેના સંસ-
ર્જથી હું પણ ધનુર્વિદ્યા જાણનાર થયો. પછી એક દિવસે તે રાજા પોતાના યોદ્ધાઓ, મંત્રિઓ
તથા સ્નેહિયો સહિત મૃગયા કરવા સાડ વનમાં ગયો, તેની સાથે હું પણ ગયો. રાજાએ
મૃગો ઉપર બાણો મૂક્યાં, ત્યારે મેં પણ કોઈ ઋષિના આશ્રમ પાસેના મૃગો ઉપર બાણ
મૂકવા માંડ્યાં. માટે એક બાણ આશ્રમ નજીકના બ્રાહ્મણને વાગ્યું. તેથી તે બ્રાહ્મણ
પૃથ્વી ઉપર પડતાં બોલ્યો કે, મેં કાઢતો પણ સગાર અપરાધ કર્યો નથી, તેમ છતાં આ
પાપ કર્મ કાણે કર્યું? હે બ્રાહ્મણ! હું તે મૃગ પડ્યો એમ જાણી તેની પાસે ગયો તે
વેળા વીધામત્રા બ્રાહ્મણને જોઈ માટે મન ધનું ખેદયુક્ત થયું. પછી મેં ઉગ્ર તપ કરનાર
તથા પૃથ્વીને વિગે તડકાતો એવા બ્રાહ્મણને કહ્યું કે દે દિગ્! મેં અજાણથી આ કામ
કર્યું છે માટે તમે મારો સર્વ અપરાધ ક્ષમા કરવા યોગ્ય છો. હે બ્રાહ્મણ! એવાં મારાં વચન
સાંભળીને ક્રોધ યુક્ત થયેલા બ્રાહ્મણે મને કહ્યું કે દે દે બ્રાહ્મણ! તું બીજા જન્મમાં શરૂ
થોનીથી ઉત્પન્ન થઈ પારાધિ થઈશ.

તતઃ પ્રત્યગ્રહીદ્વાક્યમૃષિમાંકાધર્મૌચિતઃ

વ્યાધસ્થં ભવિતાકૂરશ્ચયોનાવિતિદ્વિજ ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि मार्कण्डेयसप्तस्यापर्वणि ब्राह्मणव्या-
धसंवादे गुर्जरभाषायां पंचाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥

અધ્યાય ૨૧૬ મો. વ્યાધનું પૂર્વજન્મ વૃત્તાંત.

मार्कण्डेय उवाच—एवं शप्तो हमृषिणा तदाद्विज्जवरोत्तम ।

अभिप्रसादयमृषिं गिरात्रार्हातिर्त्ति मां सदा ॥ ૧ ॥

ધર્મવ્યાધ કહે છે—હે બ્રાહ્મણમાં અતિ શ્રેષ્ઠ! જ્યારે એ પ્રમાણે તે બ્રાહ્મણે મને શાપ
આપ્યો ત્યારે મેં તેને વાણીથી પ્રસન્ન કરતાં કહ્યું કે, તમે મારી રક્ષા કરો, મેં આજ આ
કામ અજાણથી કર્યું છે માટે મારો સર્વ અપરાધ ક્ષમા કરવા યોગ્ય છે ને મારી ઉપર પ્રસન્ન
થાઓ. હે બ્રાહ્મણ! એવાં મારાં વચન સાંભળીને ઋષિએ મને કહ્યું કે, મેં તને શાપ આપ્યો
તે કદી તથા થશે નહીં, પણ હું તૃણસં કર્મ કરનાર નથી માટે તારી ઉપર કંઈક અનુમદ્ધ
કરતાં કહું છું કે, તું શરૂના જન્મને પામીશ પણ ધર્મજન થઈશ તથા માતા પિતાની શુભચા
કરીશ. પછી તું મોટી સિદ્ધિને આ પૂર્વ જન્મના સ્મરણને તથા સ્વર્ગ પામીશ અને જ્યારે
મારા આપેલા શાપનો અંત આવશે ત્યારે પાછો વળી બ્રાહ્મણના જન્મને પામીશ. હે મનુષ્યમાં
શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ! એ પ્રમાણે ઉગ્ર તેજસ્વી તે ઋષિએ મને શાપ આપ્યો તથા પાછો તે શાપનો
અંત થવારૂપ કૃપા પણ કરી. ત્યાર પછી હે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ! મેં તે ઋષિના શરીરમાં
બોંકાઈ રહેલા મારા બાણને બહાર ખેંચી લીધું તેથી તે પ્રાણ રહિત થયા નહીં. તેમને
મેં આશ્રમ પ્રત્યે પહોંચાડ્યા. હે બ્રાહ્મણ! પૂર્વ જન્મને વિગે આ શરૂ જાતિમાં જન્મ પ્રાપ્ત
થવાનું જે કારણ જન્યું હતું તે મેં તમને સર્વ યથાર્થ કહ્યું બ્રાહ્મણે કહ્યું કે હે શ્રેષ્ઠ ભુદ્ધિ-
વાન વ્યાધ! પુરૂષ એજ પ્રમાણે સુખ તથા દુઃખને પામે છે માટે તું કંઈ પણ ખેદ કરતો

નહિ. હે લોક ઇત્યાંતના તત્ત્વને જાણનાર ! હે નિરંતર ધર્મને વિષે પરાયણ ધર્મવ્યાધ ! આ પોતાની શ્રદ્ધ જાતિને જાણના એવા તે માતાપિતાની શુભચા કરવારૂપ ધર્મનું પાલન કર્યું એ કર્મ થાણું દુષ્કૃત કયું. તેને પૂર્વ જન્મના કરેલા કર્મના દોષથી આ જાતિમાં જન્મ આવ્યો છે પણ તું જ્યાં સુધી આયુષ્ય છે ત્યાં સુધી આ જન્મનાં રહે. પછી બીજા જન્મમાં આજ્ઞાજ્ઞતાને પામીશ. હે વ્યાધ ! તું આ શ્રદ્ધ જાતિ છે પણ આજ્ઞાજ્ઞ છે એમ હું માનું છું, કારણ આજ્ઞાજ્ઞ હોય પણ જો તે જે કરવાથી નરકની પ્રાપ્તિ થાય એવાં કર્મ કરે, સર્વની અદેખાઈ કરે તથા ધર્મથી અદેખ થાય તો મોટો બુદ્ધિમાન હોય તોપણ શ્રદ્ધ સરખો થાય છે પણ શ્રદ્ધ જો ઈર્શ્ય નિર્મલ કરે સત્ય વચન બોલે તથા ધર્મનું સેવન કરવામાં તત્પર રહે, તો તેને હું આજ્ઞાજ્ઞ માનું છું મનુષ્યને શ્રેષ્ઠ આચરણથીજ આજ્ઞાજ્ઞપાત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. મનુષ્યને સ્વકર્મના દોષથીજ વિષમ ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે, પણ તું પૂર્વ જન્મના દોષથી મુક્ત થયેલો તથા તેના બધા વગરનો છે એમ હું માનું છું મટે તારે કંઈ પણ ખેદ કરવો નહિ. લોકના ઇત્યાંતને જાણનાર તથા નિરંતર ધર્મમાં પરાયણ તારા સરખા પુરુષો ખેદ વગરના હોય છે. ધર્મવ્યાધે કશું કે હે આજ્ઞાજ્ઞ ! મનુષ્યો બુદ્ધિએ કરી મનના દુઃખને તથા ઔષધિએ કરી શરીરના દુઃખનો નાશ કરી સમતાને પામે છે, તેજ વિજ્ઞાનનું સામર્થ્ય છે પણ અજ્ઞાનથી સમતા પ્રાપ્ત થતી નથી. અદ્ય બુદ્ધિવાળા મનુષ્યો અનિષ્ટની પ્રાપ્તિ તથા ઈષ્ટની અપ્રાપ્તિ થવાથી દુઃખ પામે છે. કેવળ સુખ, દુઃખ તથા મોહે કરીને સર્વ જૂતપ્રાણી જેમ બેમાં થાય છે તેમ જૂઠાં પણ પડે છે માટે મનુષ્યોને શોક થવાનું કારણ એક નથી પણ અનેક છે. મનુષ્યો અનિષ્ટતાયુક્ત શોક છે એમ જાણી તેનો ત્યાગ કરે છે પણ તે પ્રાપ્તજ થાય એવાં કારણ બનવાથી તેને સ્વીકારે છે પણ તેનાથી કંઈ થતું નથી, કેવળ મનમાં ત્યાગ ઉત્પન્ન કરે છે. જે પુરુષ સુખ તથા દુઃખની આશાનો ત્યાગ કરે છે તેજ સુખ પામે છે. હે આજ્ઞાજ્ઞ ! જે મૂઠ પુરુષ હોય છે તે અસંતોષી હોય છે અને જે વિદ્વાન પુરુષ હોય છે તે સંતોષી થાય છે. અસંતોષનો અંત નથી માટે જે કેવળ સંતોષી છે તે પરમ સુખ પામે છે માટે તત્ત્વજ્ઞાની પુરુષો કર્મની ગતિ જાણીને કદી પણ શોક કરતા નથી. વિપ્રાદયુક્ત મન કરવુંજ નહીં, કેમકે તે વિષ બરોગર છે જેમ કોષ પામેલો સર્પ અજ્ઞાની બાળક સરખા પુરુષને મારે છે, તેમ તેને મારે છે, જો મનુષ્ય પોતાના પરાક્રમ કરવાના સમયને વિષે ખેદ કરે છે તો તેનું પરાક્રમ નાશ પામે છે અને તેનો પુરુષાર્થ પણ નાશ પામે છે. મનુષ્યને કરેલાં કર્મનું ફળ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે માટે તેણે તેની નિશ્ચિત્તો ઉપાય કરવો પણ જો તે પોતાના મનમાં ખેદનો ત્યાગ કરી ઉપાય કરે તો કદી દુઃખ પામે નહીં. જે જ્ઞાની પુરુષ હોય છે તે દમ્બમાન પદાર્થ નાશવંત છે એમ જાણીને કશો શોક કરતા નથી, કેવળ જેનાથી આજ્ઞાજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય એવા ઉપાયનુંજ ચિંતન કરે છે. હે શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિમાન ! હું આ શ્રદ્ધ જન્મને પામી કંઈ શોક કરતો નથી, કેવળ કાળની ઇચ્છા રાખી રહું છું. આજ્ઞાજ્ઞ કશું કે હે વ્યાધ ! તું તત્ત્વજ્ઞાની છે તથા મોટો બુદ્ધિમાન છે, માટે હું તારો કશો શોક કરતો નથી કારણ ધર્મ જાણનાર તથા જ્ઞાને કરી તું તમ છે. હવે હું જન્મની તારી પાસેથી રમ્મ ભઈ છું, ધર્મ તારી રક્ષા કરો. તારે ધર્મનું સેવન કરવામાં ગાફલતા કરવી નહીં. માર્કંડેય કહે-હે બુધિહિર ! એ પ્રમાણે આજ્ઞાજ્ઞનાં વચન સાંભળીને વ્યાધે હાથ જોડી 'થાણું સાઈ' એમ કયું. પછી આજ્ઞાજ્ઞ ધર્મવ્યાધની પ્રદક્ષિણા કરી પોતાના ગૃહમત્તે આવી વૃદ્ધાવસ્થાવાન

પોતાનાં માતાપિતાની અનુકૂળતાથી શુભ્રા કરી. હે રાજન! તમે મને જે પૂછ્યું હતું તે સર્વ ધર્મવ્યાધે કહેલાં પતિવ્રતા સ્ત્રી તથા બ્રાહ્મણનું માદાત્મ અને માતાપિતાની જેવા મેં તમને કહ્યાં. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે હે બ્રહ્મન! તમે મને આ અત્યંત અદ્ભુત સરખું આખ્યાન કહ્યું. ભગવાન! આ જ્ઞાન સુખે કરી સાંભળતાં જે કાળ ગયો, તે એક મુહૂર્ત સરખો ગયો માટે હું એ ઉત્તમ ધર્મ સાંભળતાં તૃપ્ત થયો નથી.

સુલભવ્યતયા વિદ્વન્મુહૂર્તં ઇષ મે ગતઃ ।

નાહિ તૃપ્તોસ્મિ ભગવન્શ્રુણ્વાનો ધર્મમુક્તમ્ ॥

इति भीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि मार्कण्डेयसप्तमस्यापर्वणि ब्राह्मणव्याध
संवादे मुर्जरभाषायां षोडशधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥

***

અધ્યાય ૨૧૭ મો. આંગિરસનું આખ્યાન.

वैशंपायन उवाच—श्रुत्वेमां धर्मसंयुक्तांधर्मराजः कथां शुभां ।

पुनः पप्रच्छतस्मार्चं मार्कण्डेयमिदं तदा ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જયમેજય ! એ પ્રમાણે ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરે શુભ એવી ધર્મ સંયુક્ત કથા સાંભળીને, ફરીથી માર્કંડેય ઋષિને પૂછ્યું કે હે માર્કંડેય ઋષિ ! પૂર્વે અમિ, જગ પ્રત્યે કેમ ગયો ? અને તે નાશ પામ્યા પછી મોટી ક્રાંતિવાળા અંગિરા ઋષિએ અમિ થઇને હુતદ્રવ્યને કેમ પ્રહણ કર્યો. વળી જો અમિ એક છે એમ કહેશો તો આતુર્ભાસ્માદિ યજ્ઞને વિષે તેનું અનેકપાતું દેખાય છે તે કેમ ? એ હું જાણવાની ઇચ્છા કરું છું. વળી ક્રાંતિકેય કેમ ઉત્પન્ન થયા ? અમિના પુત્ર કેમ થયા ? ફરીથી તે કેમ ઉત્પન્ન થયા ? અને મંજાને વિષે તથા કૃતિકાને વિષે કેમ ઉત્પન્ન થયા એ હું આશ્ચર્ય જેવું હોવાને લીધે તમારાથી ચચાર્થ સાંભળવા ઇચ્છુ છું. માટે તમે મને મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર સવિસ્તર આપો.

માર્કંડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! હું પૂર્વેનો એક ઇતિહાસ કહું છું કે, જેવી રીતે ક્રોધ પામેલો અમિ તપ કરવા સાડ જગ પ્રત્યે ગયો તથા જેવી રીતે અંગિરા પોત પોતાની ક્રાંતિએ ફરી જગત્માં મોટા તાપ ઉત્પન્ન કરતાં તથા અંધકારનો નાશ કરતાં અમિ થયા, તેવી રીતે સર્વ કહું તે તમે સાંભળો ! હે મોટી ભુજાવાળા યુધિષ્ઠિર ! પૂર્વે મોટા ભાગ્યવાળા અંગિરા ઋષિ પોતાના આશ્રમમાં રહીને અમિ કરતાં પણ અત્યંત પ્રકાશમાન થઇ, સૂર્યની પેઠે સર્વ જગતને પ્રકાશ કરતાં ઉત્તમ તપ કરતા હતા, તે વેળા મોટા તેજવાળા અમિ ક્રોધ કારણસર જગમાં પ્રવેશ કરી તપ કરતો હતો, ઋષિને તેજ કરી તાપ પામવાથી અત્યંત આનિ યુક્ત થયો તેથી તેને તેના કારણની કંઇ ખબર પડી નહીં. પછી મહા સમર્થ અને હુતદ્રવ્યને પ્રહણ કરનાર તેણે પોતાના મનમાં વિચાર કરતાં જાણ્યું કે, બ્રહ્માએ આ લોકમાં મનુષ્યાદિ માટે શીજો અમિ કર્યો છે જેથી તપ કરનાર માટે અમિપાતું નાશ પામ્યું છે. ત્યાર પછી હું પાછો અમિ કેમ થશ્શ એમ વિચાર કરતો એવો તે અમિની પેઠે સર્વ લોકને તાપ પમાડતા એવા અંગિરા મુનિને જોઇ મહા લયયુક્ત થઇ આસ્તે આસ્તે તેની પાસે ગયો. અંગિરાએ અમિને કહ્યું કે હે અમિ ! સર્વ લોકને પ્રકાશ કરનાર તું પાછો અમિ થા,

મતિવાન યુધિષ્ઠિર ! સોમાદિ ચંદ્ર કરવા વિશે ઋષિઓ જેને વિશે વધ માન ચંદ્ર દેખાય છે એવી “ મહામતિ ” પૂણું એવી આમાવાસ્યા નામની અગિરાને સાતમા પુત્રી થઈ, જે ભગવતીને જોઈને સર્વ જન વિરમ્ય યુક્ત થાય છે, તે જો પ્રતિપદા યુક્ત હોય છે, તે અદ્વાંશ્યાળી અગિરાની પુત્રીને કહ્યું એ પ્રમાણે પણ સર્વ કહે છે.

યાં તુ વૃદ્ધ મગલતી જનઃ કુકુદાયતે ।

एकानं सेतितामाः कहुमंगिरसः सुतां ॥

इति भीमहाभारते आरण्यकेर्षवर्षणि मार्कण्डेयसप्तमस्यापर्वाणि आगिरसो-
त्तम - गुर्जरभाषाया मष्टदशाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥

અધ્યાય ૨૧૮ મો. આંગિરાનું આખ્યાન.

ન. ૩૦૮ ઉવાચ—વૃહસ્પતિઃ મસી માર્ગાસીદ્યા વાસ્વતી ।

अमोन्साजनयत्तुवावदेकां चापिकन्यकां ॥ ૧ ॥

માર્કંડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! વૃહસ્પતિની જે મોટા યજ્ઞવાળી ચાંદ્રમસી નામની સ્ત્રી હતી, તે પુણ્યવાન અમિરૂપી છ પુત્રી તથા એક કન્યાને પ્રસૂત થઈ, તેમાં વૃહસ્પતિને દસ તથા પૌર્ણમાસ યજ્ઞમાં જે અમિને દુતદ્રવ્યે કરી પ્રથમ આદુતિ દેવાય છે એવો મોટા વ્રતવાળો ચાતુર્માસ્ય તથા અશ્વમેધ યજ્ઞમાં જેની ઇષ્ટિને વિશે પ્રથમપશુનું અભિમંત્રણ થાય છે એવો, અનેક જગ્યાએ કરી દીપ્તિમાન અને વિર્યવાન “ વૃહસ્પત્ય ” શંયુ ધર્મની પુત્રી અતિ સુંદર સત્યા નામે સ્ત્રી હતી, જેનાથી તેને અત્યંત પ્રકાશમાન તથા દર્શાદિ યજ્ઞમાં દેવતાઓને આદુતિ આપવાના ધૃતનો જે પ્રથમ દેવતા એવો ભરદ્વાજ નામે એક પ્રથમ પુત્ર તથા સુંદર વ્રતવાળી ત્રણ કન્યાઓ થઈ. વળી શંયુને પૌર્ણમાસાદિ યજ્ઞમાં દેવતાઓને દુતદ્રવ્ય દૃતાદિની અપાતી આહુતિના પ્રથમ આધારને દેવના ભરત નામે બીજો પુત્ર થયો તથા તે જેનાથી મોટો હતો એવી બીજી ત્રણ કન્યા થઈ. તે ઉર્જા નામના ભરતને એક ભરત નામે પુત્ર તથા ભારતી નામની એક કન્યા થઈ. હે ભરતકુળમા શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર ! પ્રજાપતિરૂપ ભરત નામના અમિને સર્વને ભરણુ પોષણુ કરનાર પાવક નામે પુત્ર થયો. મોટા મહિમાવાળો તથા યાજ્ઞકને અત્યંત દ્વંષ આપનાર છે, ભરદ્વાજની વીર નામની સ્ત્રીથી અમિને જન્મ આપનાર વીરા નામની સ્ત્રીથી વીર નામે પુત્ર થયો જેને આત્મણો સોમની પેડે જૂતે કરી આદુતિ આપવી એમ કહે છે. આસ્તેથી તે આપે પણ છે. વળી જેની બીજા સોમની સાથે દુતદ્રવ્ય આપવારૂપે યોજના થાયછે એવા વીરનાં નામ રથપ્રભુ, અયાધ્યાન તથા કુંભરેતા કહેવાય છે. તે વીરને સરવી નામની સ્ત્રીને વિશે સિદ્ધિ નામે પુત્ર થયો. જેણે પોતાની કાંતિએ કરી સૂર્યને પણ ઢાંકી લીધા, તેથી વૈદિક પુરૂષો અમિનું દૈવત યાગ છે એમ માનીને અમિનું આવાહન કરવામાં સૌથી તેનું પ્રથમ સારી રીતે કીર્તન કરે છે. હવે વૃહસ્પતિને બીજો પુત્ર નિશ્વયવાન થયો, જે નિરંતર પોતાની કાંતિ, શોભા તથા યજ્ઞથી બ્રહ્મ થતો નથી અને જેનું પૃથ્વીની સાથે સાહચર્યપણું છે તેને નિશ્વય પાપ વગરના અંતઃકરણવાળો, કલુપતાથી મુક્ત, શુદ્ધ તથા પાપ વગરનો સત્ત્વ નામનો અમિ પુત્ર થયો જે જગ્યાએ કરી જનતાદ્યમાન થતાં વાત્સ્ય તથા વાયકના સંબંધનો કરનાર છે.

વળી તે સત્ય નામામિનું નામ નિષ્કૃતિ છે કારણ તે મોટા કનેશાદિથી સંબંધ કરતા એવા જૂત પ્રાણીને સાંતિ કરેછે અને મનુષ્યે સેવન કરવાથી તેનાં ગ્રહ તથા આરામાદિને સેવના મુક્ત કરે છે, તે સત્યનામામિને સ્વન નામનો અમિ પુત્ર થયો, જે સર્વને પીડા કરનાર છે તથા જેની વેદનાએ કરી દુઃખીજનો મોટા શબ્દો કરે છે, જે સર્વ વિશ્વમાં રહેલા પ્રાણીની બુદ્ધિને આક્રમણ કરીને રહે છે, તેને અધ્યાત્મ જાણનાર મનુષ્યો બૃહસ્પતિનો વિશ્વજીવ નામનો ત્રીજો પુત્ર કહે છે. ઇં ભારત ! જે દેહ ધારીએ જોજન કરેલાં પદાર્થને પચાવે છે તથા જેને જઠરામિ કહે છે તે જઠરમાં પ્રસિદ્ધ વિશ્વભુક નામનો અમિ બૃહસ્પતિનો ચતુર્થ પુત્ર છે. બ્રહ્મચારી, નિયમિત આત્મવાન તથા મોટા વ્રતવાળાનું બ્રાહ્મણો સ્માર્ત કર્મમાં પૂજન કરેછે અને જેની પવિત્ર જોખતી નામની નદીરૂપ સ્ત્રી છે તેને વિષે ધર્મકર્તા પુરુષો સર્વ ગુણ કર્મ કરેછે. જે પરમ દારૂણ એવો વડવામિ જળનું પાન કરે છે, જેની ઉર્ધ્વ ગતિ છે એવો તથા પ્રાણુવાયુના આશ્રયવાળો ઉર્ધ્વભાદ્ર નામનો અમિ બૃહસ્પતિનો પાંચમો પુત્ર છે. જેને સ્ત્રી મંજુષ કર્મમાં પૂતાદિ કુતદ્રવ્યની આદુતિ અપાય છે. તેથી તે દ્રવ્ય પર્ણ ઇષ્ટ થાય છે એવા સ્ત્રીષ્ટન નામનો અમિ બૃહસ્પતિનો છઠો પુત્ર છે. સર્વ જૂત સાંત થયાં તેથી બૃહસ્પતિને ક્રોધ ઉત્પન્ન થવાને લીધે જે પ્રસ્વેદ ઉત્પન્ન થાય છે તેની સ્વાદા નામની પુત્રી છે એમ કું માનું છું, જે દારૂણ કર એવી સર્વ જૂત પ્રાણીને વિષે રહે છે અને જેનું ત્રિગુણાત્મક સ્વરૂપ છે. સ્વર્ગમાં રૂપે કરી જેના સરખું બીજું કોઇ નથી એવી રજો ગુણવાન સ્વાદાને પુત્ર થયો, જેનું અતુલપણાર્થી દેવતાઓએ કામામિ નામ પાડ્યું. તામસ ગુણવાન સ્વાદાને અમોઘ નામનો અમિ પુત્ર થયો. જે મનુષ્ય તથા પુષ્પમાળા ધારણ કરેલો મોટા હર્ષથી ક્રોધ મુક્ત થઇ યુદ્ધમાં સત્ત્વોનો નાશ કરે છે. હે મોટા બ્રાહ્મણા બુધિશ્રિ ! સાત્વિક ગુણવાન સ્વાદાને સામાદિ ત્રણ વેદ જેની સ્તુતિ કરે છે એવો ઉક્રમ નામનો પુત્ર થયો જે પરા નામની વાણીને ઉત્પન્ન કરે છે અને વેદના આચાર્યો જેના આશ્રય કરનાર મનુષ્યો વિશ્રાંતિ પામે છે એમ જાણે છે.

અર્ચયો નામ મહાભાગાન્નિભિકચૈરમિતઃ ।

મહા વાચંસ્વજનયસ્સમાશ્વાસં દિ વં વિદુઃ ।

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि मार्कण्डेयसमस्यापर्वणि नागिरसोपाख्याने गुर्जरमायायामेकोनविंशत्यधिकद्विततमाऽध्यायः ॥ २१९ ॥

—

અધ્યાય ૨૨૦ મો. અગિરસનું અપખ્યાન, (આહુ.)

मार्कण्डेय उवाच—काश्यपांश्चाथ वासिष्ठेमाश्व प्राण चक्रः ।

अग्निरागिरसश्चैवव्यवनास्त्रेषु वर्धकः ॥ ૧ ॥

માર્કંડેય કહે છે—હે બુધિશ્રિ ! હવે કાશ્યપ, વાસિષ્ઠ, પ્રાણપુત્રક એવો અમિ અમન અને ત્રિપુવર્ધક છે નામ જેનાં એવાં ઉદ્ભવે, યશી કરી બ્રહ્મા સરખા તથા પાર્થિવ પુત્રની પ્રાપ્તિ માટે ધણું વર્ષ પર્વત તીવ્ર તપ કરતાં પાંચ વ્યક્તિએ કરી ખ્યાન કર્યું તેથી તેને અમિ સરખી જીવવાળો, ત્વચા તથા નેત્ર મુવર્ધ સરખો તેજસ્વી, જગત્પત્ની સદિ ક્ષમાર, ભક્ષિની જવાળા સરખા મસ્તકવાળો, સૂર્યના વર્ષ સરખા હતાં જેનાં એવો અમે ત્રિપુવર્ધ જવાળા

પંચવર્ણ નામનો તેજ રૂપ પુત્ર થયો જેનાં નામ મનુષ્યોએ શરીરમાં પાંચવર્ણ હોવાથી પંચ-
વર્ણ, તપશ્વર્ણ કરવાથી ઉત્પન્ન થવાનેલીધે, તપ, પાંચજન્મ, દેવ તથા પંચ વચકર એવાં
કર્મો. પછી મહા તપસથી પંચવર્ણ દશ હજાર વર્ષ પર્વે તપ કરીને પિતૃઓની પ્રજાને ઉત્પન્ન
કરતાં મહા ભયંકર દક્ષિણામિને ઉત્પન્ન કર્યો. વળી તેણે પોતાની મૂર્ધાથી બૃહત્ તથા મુખથી
સ્થંતરને ઉત્પન્ન કર્યા, જે સર્વના આયુષ્યને હરણ કરે છે. વળી તેણે પોતાની નાભિથી
અહમ્મરના અભિમાની રૂદ્રને, બળથી ઇંદ્રને અને પ્રાણથી પ્રાણને ઉત્પન્ન કરીને વાયુ તથા
અગ્નિને ઉત્પન્ન કર્યાં. વળી તેણે પોતાની ભુજથી ઉદાત્ત તથા અનુદાત્તને મન સહિત સર્વ
ઇન્દ્રિયના દેવતાઓને તથા પંચ મહાબૂતને ઉત્પન્ન કર્યાં.

એ પ્રમાણે દક્ષિણામિ વચરનાં બાકી પૂર્વોક્ત વિષયે ઉત્પન્ન કર્યા પછી તેણે પાંચ
પિતૃઓના પુત્રોને ઉત્પન્ન કર્યાં. બૃહદ્રથ નામના વાસિષ્ઠને પ્રજિધિ નામનો પુત્ર થયો, ક-
શ્મપને મહતર નામે પુત્ર થયો, અ્યવન નામના આંબિરસને ભાનુ નામે પુત્ર થયો, સુવર્ચ-
કને સૌભર નામે પુત્ર થયો અને પ્રાણને અનુદાત્ત નામે પુત્ર થયો. એ પ્રમાણે પંચવર્ણના
વીશ પુત્ર તથા બૃહદ્રથ નામના વાસિષ્ઠાદિના પાંચ પુત્ર મળી સર્વ પંચવિંશ વ્યાખ્યાન કરી
કેણે. હવે તપનામા પાંચજન્મે સુભીમ, અતિભીમ, બીમ, બીમબળ તથા બીમાબળ નામના
પાંચ અસુરોને ઉત્પન્ન કર્યાં, જે દેવતાઓના યજ્ઞ ભાગનું હરણ કરનાર થયા. વળી તેણે
સુમિત્ર, મિત્રાન, મિત્રા, મિત્રવર્ધન તથા મિત્રવર્માણ નામના દેવતાઓને ઉત્પન્ન કર્યાં.
સુર, પ્રવીર, વીર, સુરેશ તથા દેવતાઓને પણ નાશ કરનાર સુવર્ચસ નામના પાંચ અસુરોને
ઉત્પન્ન કર્યાં આ સર્વ મળી પંદર પાંચ પાંચના ટોળાંરૂપે ત્રણ ટોળાં થઈ અહીં
રહીને યજ્ઞ કરી યજ્ઞન કરનારનાં ઈષ્ટને હરણ કરે છે વળી તે સર્વ યજ્ઞ કર્તાના ઈષ્ટને
હણે છે તથા કુતદ્રવ્યનો નાશ કરે છે અને દેવતાઓની સ્પર્ધાથી યજ્ઞને તથા તેમનાં હોમ-
વાના પદાર્થને પણ હરણ કરે છે, કુશળ પુરુષો યજ્ઞની વેદીની બહાર તેમને યજ્ઞ ભાગ
આપે છે, પણ જ્યાં અગ્નિનું સાનિધ્ય હોય છે ત્યાં તથા રક્ષેદનના મંત્રે કરી શાંતિ કરી
હોમ ત્યાં તે આવતા નથી અને યજ્ઞમાં ઈષ્ટ પદાર્થને હરણ પણ કરતા નથી. વળી તપને
બૃહદુકમ નામે પૃથ્વીનો અભિમાની દેવતારૂપ પુત્ર થયોજેનું આ લોકમાં અગ્નિહોત્રને વિષે સર્વ
અગ્નિહોત્રી પુરુષો પ્રથમ યજ્ઞન કરે છે. વળી તેજ તપને સ્થંતર નામનો અગ્નિરૂપ પુત્ર
થયો. જેને બૃહસ્પતિની અપેક્ષાએ કરી અધ્વરું બ્રાહ્મણો યજ્ઞમાં કુતદ્રવ્ય આપે છે અને
આપનું એમ પણ જાણે છે. હે રાજન ! એ પ્રમાણે પોતાના પુત્રો સહિત મ્હોટા યજ્ઞવાળો
તપ યજ્ઞે હર્ષ પામે છે.

મુમુદે રમમંતઃ સહુષ્યૈર્મહાવશાઃ ॥

इति भीमहाभारते आरण्यकेष्वर्षणि मार्कण्डेयसम्राट्प्राज्ञ आंगिरसो-
वाक्यानि गुर्जरभाषायां विंशत्यधिकाद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૨૨૧ ઐ. આંગિરસ ઉપાખ્યાન.

નર્મદા-વચન—અગ્નિર્નિયમગ્રીવો મરતો નામ પાવકઃ ।

અગ્નિઃ અગ્નિનામ ગુહઃ પુર્વિમચ-તત્ ॥ ૧ ॥

માર્કડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર! નિયમથી ઉત્પન્ન થએલો ભરત નામનો અગ્નિ મનુષ્ય ઉપર પ્રસન્ન થવાથી તેને પુષ્ટિ આપે છે. તેથી તેનું નામ પુષ્ટિમતિ છે અને સર્વનું ભરણું કરે છે, તેથી ભરત એનું પણ નામ છે, તપનો ત્રીજો પુત્ર કુન્દો ક્રી પીઘ્યુક્ત સર્વ મનુષ્યને “શિવ” કલ્યાણની પ્રાપ્તિ કરે છે તેથી તેનું નામ શિવ થયું છે જે નિરંતર ચિત્તચિત્તની સ્થાપના પૂર્ણ કરવામાં પરાયણ છે. તપ નામના અગ્નિની તપે ક્રી શક્તિ પામેલા ઐશ્વર્યને જોઇ તેને પ્રદણ કરવા સાર તેને પુરંદર નામે પુત્ર થયો જેણે પોતાના પિતાના વિભાગને પ્રદણ કર્યો. તપનો ઉમા નામનો અગ્નિ પુત્ર થયો જે સર્વ જૂતનો અગ્નિ જજાય છે. તપને અગ્નિ નામે પુત્ર થયો જેને પ્રાગ્જપત્ય કર્યો. પછી તપને બીજો પુત્ર થયો જેનું નામ વેદના પારને પામેલા બ્રાહ્મણોએ શંભુ એનું કર્યું છે તેને મોટી કાંતિવાળો દિપ્તિ પુત્ર થયો, તેનું નામ બ્રાહ્મણોએ આવમત્ય પાડ્યું એ પ્રમાણે તપે પોતાનું આરાધન કરનારને મોટાઈની પ્રાપ્તિ કરનાર, દુતદ્રવ્યને આદૃતિરૂપે પ્રદણ કરનાર અને સુવર્ણ સરખી કાંતિવાળા પાંચ પુત્રને ઉત્પન્ન કર્યો. હે મોટા ભાગ્યવાળા યુધિષ્ઠિર! જ્યારે મતિ કરવાથી થાકી ગયેલા મૂર્ચા શાંત થાય છે, ત્યારે મહાભયંકર અસુરોને તથા અનેક પ્રકારના મનુષ્યોને ઉત્પન્ન કરતા તપનો અગ્નિરૂપ પુત્ર થાય છે, તપના પુત્ર મનુ તથા ભાનુને અગ્નિરૂપે ઉત્પન્ન કર્યો તેને વેદના પારને પામેલા બ્રાહ્મણો બૃહદ્ભાનુ કહે છે. હવે તપના ભાનુ નામના પુત્રને સુગ્રજ, બૃહદ્ભાસા તથા સૂર્યજ નામની ત્રણ સ્ત્રીથી ૭ પુત્ર થયા, તેમનાં નામ હું કહું તે તમે સાંભળો. હે યુધિષ્ઠિર! જે કુન્દો જૂતપ્રાણીને પ્રાણની પ્રાપ્તિ કરાવે છે, તે ગળદ નામના અગ્નિને ભાનુનો પ્રથમ પુત્ર કહે છે. જે શાંત એવાં જૂતપ્રાણીને દારણ એવો “મનુ” કાંધ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમનું નામ અગ્નિને ભાનુનો બીજો પુત્ર કહે છે. દર્શ તથા પીંજુમાસને વિષે જેને આલોકમાં દુતદ્રવ્ય આપવું એમ જુદિમાનુ કહે છે, તે વિષય નામનો અગ્નિ તથા ધૃતિમાન નામનો અગ્નિ ભાનુનો પુત્ર કહેવાય છે ને ધૃતિમાન, તેજ અગ્નિરૂપ કહેવાય છે. જેને આગ્રયણેષ્ઠિમાં દંડની સાથે દુતદ્રવ્ય અપાય છે તે આગ્રયણ નામનો અગ્નિ ભાનુનો બૃહદ્ભાસ નામની સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર કહેવાય છે જેને પોતાના ચાર પુત્રો સહિત આતુર્માસને વિષે અપાતા નિત્ય દુતદ્રવ્યને પ્રદણ કરવામાં આગ્રહ દેતો નથી, તે સ્તુભને ભાનુની સૂર્યજ નામની સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર જુદિમાનુ પુરોહ કહે છે. હવે મનુ નામના અગ્નિની નિશા નામની સ્ત્રીથી એક કન્યા અને સાત પુત્ર થયા તેમનાં નામ હું કહું તે તમે સાંભળો.

હે ભરતકુળમાં મોટા મતિમાન યુધિષ્ઠિર! મનુને પોતાની સ્ત્રી નિશાથી પ્રથમ અગ્નિ તથા સોમ નામના બે પુત્ર થયા. વળી તેને તેજ સ્ત્રીથી જેનું આતુર્માસને વિષે મુખ્ય દુતદ્રવ્યે ક્રી પૂર્ણ થાય છે તે વૈશ્વાનર નામનો પુત્ર થયો. વળી તેને તે સ્ત્રીથી જેણે ક્રી આ સર્વ મનુષ્યાદિએ ભોજન કરેલા અન્નાદિ આહાર પચે છે તે વિશ્વપતિ નામનો પુત્ર થયો. ત્યાર પછી યજ્ઞમાં ઇષ્ટ એનું આજ્ઞાપ તે સ્વિકૃત કહેવાય છે અને તેનેજ સુવર્ણની સંખ્યાવાળા મનુની શેદિસ્ટ્રી નામની કન્યા યાજ્ઞિક પુરોહ કહે છે. વળી તે મનુને સર્વ દેહધારીને જાળ તથા રૂપ વિષયનો સાધન કરનાર સન્નિહિત નામે પુત્ર થયો. મનુને મૃષિ તથા આલોકમાં મનુષ્યો વિચિત્ર યજ્ઞને વિષે વૈશ્વદેવના કર્મ પછી મનુષ્યના યજ્ઞરૂપ કર્મમાં જેને પ્રથમ પૂર્ણ આપે છે તે અગ્નિ નામનો પુત્ર થયો. હે ભરત! એ પ્રમાણે મનુ નામના

અમિએ પૃથ્વીને વિષે પ્રસિદ્ધ આઃ અમિરૂપ પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યા અને ત્યાર પછી કુટુંબ થયેલા અમિહોત્રના પ્રાચલિત માટે આઃ ભયંકર પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યા. હે મનુજેશ્વર! યજ્ઞ કરતા મનુ-જે જે વાયુના યોગથી એક બીજના યજ્ઞના અમિ પરસ્પર સ્પર્શ કરે તો અષ્ટાકપાળે કરી પવિત્ર અમિમાં ઇષ્ટિ કરવી એટલે આઃ મનુષ્યના મસ્તકની ખોપરી ઉપર પદ્મવેશા પુરોડા-સનો અમિમાં હોમ કરવો જે યજ્ઞ કરનાર મેઘજીના દક્ષિણામિ બેગા થાય તો તેમણે વિ-સ્તાર પામેલા અમિમાં અષ્ટાકપાળે કરી ઇષ્ટિ કરવી. જે યજ્ઞ કરતાના અમિને દાવાનળ અમિનો સ્પર્શ થાય તો તેણે અષ્ટાકપાળે કરી પવિત્ર અમિમાં ઇષ્ટિ કરવી. જે અમિદોત્રી પુરૂષના અમિને રજ્જવગા સ્ત્રી સ્પર્શ કરે, તો તેણે અષ્ટાકપાળે કરી શ્રેષ્ઠ અમિમાં ઇષ્ટિ કરવી. જે યજ્ઞ કરતાં પુરૂષ મૃત્યુ પામેલાં કોઈ છત્ર અથવા પથ્થર સાંભળે તો તેણે પશુ આ અષ્ટાકપાળે કરી મુગધવાન અમિને વિષે ઇષ્ટિ કરવી, જે પુરૂષ અનેક પ્રકારની વ્યાધિથી પીડિત હોવાને લીધે ત્રણ દિવસ પથિત અમિમાં આહુતિ આપી ન શક્યો હોય તો તેણે અષ્ટાકપાળે કરી ઉત્તરામિને વિષે ઇષ્ટિ કરવી. જે જે પુરૂષે અમાવાસ્યા તથા પુલ્હિમાને દિવસે અમિમાં આ-હુતિ આપવી એવું વ્રત ગ્રહણ કર્યું હોય અને કરી પ્રવાસ પ્રત્યે જઈ અમિમાં આહુતિ આપી ન શક્યો હોય તો તેણે રસ્તાને વિષે અમિ કરીને તેમ! અષ્ટાકપાળે કરી ઇષ્ટિ કરવી. જે અમિહોત્રના અગ્નિને સૂતરી સ્પર્શ કરે તો તે અમિને વિષે અષ્ટાકપાળે કરી ઇષ્ટિ કરવી.

સૂતિકાગ્નિર્યદા ચાગ્નિસંસ્પૃશેદગ્નિહોત્રિકં ।

દષ્ટિરષ્ટાકપાલેનકાર્યાચાગ્નિમતેગ્મય ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि मार्कण्डेयसमस्यापर्वणि आंगिरसोपा-
ख्याने गुर्जरभाषायामेकविंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २२ ? ॥

અધ્યાય ૨૨૨ મો. આંગિરસ ઉપાખ્યાન.

मार्कण्डेय उवाच—मापस्य मुदिता भार्या सहस्य परमाग्रिया ।

भूपतिर्भुव મર્તા ચજનયસાવકં પરં ॥ ૧ ॥

માર્કંડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર! જગતે વિષે જણાતા સદા નામના અમિને અત્યંત પ્રિય એવી મુદિતા નામની સ્ત્રી હતી. બ્રુ તથા બુવલોકના ગ્રામી એવા તેણે અને મુદિતાએ જે સર્વ જૂતનો પતિ કહેવાય છે એવા અદ્ભુત નામનો “ પાવક ” અમિ પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યો જેને ઉપદેશ કરવાનો છે પરંપરા ધર્મ જેમનો એવા બ્રાહ્મણો સર્વ જૂતપ્રાણીનો આત્મા કહે છે. આ લોકને વિષે સર્વ મદાજૂતનો જે પતિ કહેવાય છે તે મદા સમર્થ તથા મદા તેજ-સ્વી પાવક નિરંતર વિચરે છે. જે અમિ આલોકના હૃતદ્રવ્યને ગ્રહણ કરે છે તે યજ્ઞને વિષે નિરંતર પૂજાય છે અને તેનું ગ્રહપતિ એવું નામ છે. જગતો મર્મરૂપ, મોટા ભાગ્યવાળો મદા અદ્ભુતરૂપ, બુલોક તથા બુવલોકનો અધિપતિ સત્વલુક નામનો અમિ મદા અદ્ભુત માત્રનો પતિ કહેવાય છે. તે મદને મૃત્યુ પામેલા જૂત પ્રાણીને ખાળનાર ભરત નામનો પુત્ર થયો અને તેને અમિષ્ટામને વિષે જેનું યજ્ઞન થાય છે એવો તથા યજ્ઞમાં શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે એવો નિયત નામનો પુત્ર થયો. હવે કોઈ દિવસે મદેવ દેવતાઓની સાથે મદવાસ પ્રથમ

અમિ પોતાના પૌત્ર નિયતને જોઈને, તેના બપથી સમુદ્રમાં પ્રવેશ કર્યો. દેવતાઓ તેને સર્વ દિશાઓમાં શોધતા તેની પાસે જવા લાગ્યા, પછી તે અમિએ અગિરાને જોઈ તેની પાસે જઈ કહ્યું કે, હું અગિરા ! તમે દેવતાઓના દુતદ્રવ્યને મદ્ય કરા કરણ હું દુર્મંગ થયો છું મારે પિંગાક્ષ નામના અમિપણાને પામી મારા કહેવા પ્રમાણે મારૂં પ્રિય કરા. હું રાજન ! એ પ્રમાણે અગિરાને આજ્ઞા કરીને અમિ ત્યાંથી ખીળ સ્થાન પ્રત્યે જવા લાગ્યો. તે મમયે તેને મત્સ્યાએ કહ્યું કે, તું અમિત્વ રહિત થયો. હું ભારત ! એવા મત્સ્યનાં વચન સાંભળીને કાંધ પામેલા અમિએ તેમને કહ્યું કે, તમે દેહ ધારીઓના અનેક પ્રકારથી ભક્ષ્ય થશો. હું રાજન ! અમિએ જેવી રીતે મત્સ્યાને વાક્ય કહ્યું તેવી રીતે અગિરાને પણ કહ્યું. પછી અમિને દુતદ્રવ્ય વહન કરવાની ઇચ્છા તથા અમિરૂપ શરીરને પણ ધારણ કરવાની ઇચ્છા રદી નહીં તેથી તેણે તે શરીરનો ત્યાગ કરીને પૃથ્વીને સ્પર્શ કરતાં તેને વિંઈ અનેક પ્રકારના ઘણા ધાતુને ઉત્પન્ન કર્યાં તે આવી રીતે કે, તેણે પોતાના યુપથી મધ તથા તેજને અને પોતાના અગ્નિથી દેવદાંને ઉત્પન્ન કર્યાં. પછી તેનાં મંદ્રાથી સ્ફાટકમણિ, પિત્તથી મારુતમણિ તથા કાળગતથી સ્યામલંકાર પાપાણુ અને કાષ્ઠ ઉત્પન્ન કર્યાં. જેથી સર્વ પ્રજા શોભે છે. વળી તેના નખથી અમ્રક, મસ્તકના કેશથી વિદુમ્બમણિ તથા બાકીના શરીરથી અનેક પ્રકારના મણિ ઉત્પન્ન થયા એ પ્રમાણે અમિ પોતાના અમિપણાના શરીરનો ત્યાગ કરીને ઉત્તમ તપ કરવા સ્થિર થઈ ગયો. ત્યારે ભૃગુ તથા અગિરાદિ ઋષિઓએ પોતાના તપના મદિમાથી તેને પાછો ઉઠાડ્યો, જેથી મહા તેજસ્વી પોતાની શિખાથી ભજ્જવદ્યમાન થયો. ત્યાર પછી તેણે અગિરા ઋષિને જોઈને બપ ઉત્પન્ન થવાથી સમુદ્રમાં પ્રવેશ કર્યો. હું રાજન ! એ પ્રમાણે અમિ નાશ પામ્યો ત્યારે બપ પામેલા સર્વ જગતે અગિરા ઋષિનો આશ્રય કર્યો અને દેવતાદિ તેની પૂજા કરવા લાગ્યા. પછી અગિરા ઋષિ પોતાના આત્માએ કરી સર્વ લોકને સૂચવા લાગ્યા અને અમિ સમુદ્રમાં જઈ રહ્યો છે એમ જાણીને સર્વ લોકને જોતાં તેની શોધ કરવા લાગ્યા. હું રાજન ! એ પ્રમાણે પૂર્વ અમિ નાશ પામ્યો હતો અને પાછો મહા સમર્થ અગિરાએ બોલાવ્યો તેથી સદૈવ સર્વ જૂન પ્રાણીના દુતદ્રવ્યને વહન કરવા લાગ્યો. પછી અમિએ અનેક પ્રકારના દેશોને વિષે કરતાં વેદમાં કહેલાં ઘણાં શુભ સ્થાનક ઉત્પન્ન કર્યાં તે આકે, સિંધુ, નંદ, પંચનંદ, દેવિકા, સરસ્વતિ, મંઝા, શતકુંભા, શરયુ મંડસાન્દયા, ચર્મણ્વતી, મદિ, મેંધા, મેંધાતિથિ તામ્રવતી, વેત્રવતી, કૌશિકી, તમસા, નમદા, ગોદાવરી, વેણુ, ઉપવેણુ, ભીમા, વડવા, ભારતી, સુપ્રયોમા, કાવેરી, નુરસુરા, નુંગવેણુ, કૃષ્ણવેણુ, કપિલા તથા શોણુ. હું રાજન ! એ સર્વ નદા જે દેશમાં છે તે દેશની માતારૂપ છે. અમિની પ્રિયા નામની સ્ત્રી હતી અને તેને વિબુક્તી નામનો પુત્ર થયો. હું રાજન ! મેં તમને અમિએ નિર્માણ કરેલાં જેટલાં સ્થાન કહ્યાં તેટલાં સોમવાત છે. બ્રાહ્મણુ એવા અત્રિ ઋષિના વંશની પ્રજા મનથી ઉત્પન્ન થયેલી છે તે આવી રીતે કે, અત્રિ ઋષિને પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા થઈ ત્યારે તેણે પોતાના હૃદયને વિષે અમિનું ચિંતન કર્યું જેથી તેના શરીરથી અમિરૂપ પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. એ પ્રમાણે મહાત્મા, જેનું પ્રમાણુ ન થઈ શકે એવી, મોટી શોભાવાળા અને અંધકારને નાશ કરનારા અમિ જેવી રીતે ઉત્પન્ન થયા હતા તેવી રીતે મેં તમને કહ્યું. અદ્યક્ત નામના અમિનું જેનું મહાત્મ વેદમાં કહ્યું છે તેવુંજ મહાત્મ સર્વ અમિનું છે એમ તમે જાણો. પણ તે સર્વ અમિનો પ્રથમ પુરુષ

એક અગિય છે એમ જાણું, કારણ તેના અંગમાંથી, જેમ જ્યોતિષ્યોમ થા ઉપજ થયા છે તેમ સર્વ અગ્નિ ઉત્પન્ન થયા છે. હે રાજન ! એ પ્રમાણે મેં અગ્નિનો મોટો વંશ કહ્યો જે દેહધારીના હૃદયને નાના પ્રકારના મંત્રે કરી પ્રહણ કરે છે.

इत्येववंशः सुमहानग्निनां कीर्तितोपया ।

योर्वितो विविधैर्मन्त्रै र्व્યં वहति दोहिनां ॥

**इति श्रीमहाभारते आरण્યકોર્ષણિ मार्कण्डेयसमवाचર્ષणि आंगिरसो-
पाख्याने असिमध्वजे गुर्जरभाषायां द्वाविंशत्याधिकद्विचतस्रोऽध्यायः ॥२२२॥**

ॐ नमो ભગવાયે

અધ્યાય ૨૨૩ મો. આંગિરસ ઉપાખ્યાન.

માર્કણ્દેય ઉવાચ—મગ્નિનાં વિવિધાનં ॥ કીર્તિતાસ્તે મયાગચ ।

ધ્રુણુ જન્મ તુ કૌરવ્ય કાર્તિકેયસ્ય ધીમતઃ ॥ ૧ ॥

માર્કંડેય કહે છે—હે નિષ્પાપ યુધિષ્ઠિર ! મેં તમને અગ્નિના અનેક પ્રકારના વંશ કહ્યા. હવે હે કૌરવ્ય ! હું તમને બુદ્ધિમાન કાર્તિકેયનો જન્મ કહું તે સાંભળો—હે યુધિષ્ઠિર ! હું અદ્ભુત નામના અગ્નિને અગણિત પરાક્રમી, બ્રહ્મર્ષિની સ્ત્રીઓથી ઉત્પન્ન થયેલો બ્રહ્મણ્ય અને પોતાની કીર્તિને શ્રદ્ધિ કરનાર પુત્ર થયો તે કહું છું. પૂર્વ દેવતા તથા દૈત્યો શસ્ત્ર મહણ કરીને પરસ્પર એક બી જાઓનો નાશ કરતાં યુદ્ધ કરતા દતા ત્યારે બચકર સ્વરૂપવાળા દૈત્યોનો પરાજય કર્યો તે વેળા ઇંદ્ર દૈત્યોથી નાશ પામતા એવા પોતાના સૈન્યને જોઈને તેના તથા તેના નાયકોના કટ્યાણુ માટે મ્હોટી ચિંતા યુક્ત થયો. મહાબળવાન ઇંદ્ર દેવતાઓનું સૈન્ય ઘનગ્રાએ ભાગ્યું તે જોઈને પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે, જે પુરૂષ જળનો આશ્રય કરીને દેવ સેનાનું પાલન કરે તેને મારે જાણુવો જોઈએ. એ પ્રમાણે પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરીને ઇંદ્ર માનસ નામના પર્વત પ્રત્યે ગયો ને પોતાના નિશ્ચયનો વિચાર કરતો હતો તેવામાં ત્યાં કોઈ સ્ત્રીએ મોટો બચકર પીઘાયુક્ત શબ્દ કર્યો કે, કોઈ પુરૂષ દોડા મારી રક્ષા કરો ! મને પતિની પ્રાપ્તિ કરો અથવા ને પોતે મારા પતિ થાઓ. હે રાજન ! એ પ્રમાણે પીઘ-યુક્ત સ્ત્રીના શબ્દને સાંભળીને ઇંદ્રે તે સ્ત્રીને કંઈક કહ્યા પછી તેની પાસે ઉભેલા, ડિરીટ મુકુટ પહેરેલા, ગદા ધારણ કરેલા અને સુવર્ણાદિ ધાતુવાળા પર્વત સરખા કેશિ દૈત્યને જોઈ, તે સ્ત્રીને પોતાના હાથમાં પ્રહણ કરી કહ્યું કે, હે અયોગ્ય કર્મ કરનાર કેશિ ! તું આ કન્યાને શા વસ્તે હરણ કરે છે ? આ કન્યાને છોડાવનાર વજ્ર ધારણ કરનાર અને મહા શરવીર એવા મને આજખે છે ? કેશિએ કહ્યું કે હું ઇંદ્ર ! તું આ કન્યાને છોડી આપ, મેં એની મારા મનને વિષે માગણી કરી છે મારા કહેવા પ્રમાણે તારે કરવાથી પોતાના પુર પ્રત્યે જનું સહજ છે હે ભારત ! એ પ્રમાણે ઇંદ્રને કહીને કેશિએ તેની ઉપર એક મદા ફેંકી, જેને જોઈને ઇંદ્ર વજ્ર કરી મધ્ય ભાગમાંથી ભાગી નાખી. ત્યારે મહા ક્રોધ પામેલા કેશિએ પર્વતનું શિખર ઘર્ષ ઇંદ્રની ઉપર નાખ્યું, જેને પોતાની ઉપર આવતું જોઈને તેણે વજ્રથી બેઠ કરી પૃથ્વી ઉપર નાખ્યું. તે સમય પૃથ્વી ઉપર પડતું એવું તે શિખર કેશિને વાગ્યું. તેથી મહા પીઘ-યુક્ત થઈ ને દૈત્ય ને કન્યાનો લાભ કરીને ત્યાંથી ભાગી ગયો. હે ભારત ! એ પ્રમાણે કેશિ

દૈત્ય ભાગી મયો ત્યાર પછી ઇંદ્ર તે કન્યાને કહ્યું કે હે શુભ મુખવાળી ! તું કોણ છે ? કની પુત્રી છે ? અને અહીં શું કરે છે ?

અપયાસેડસુરે તાસ્મિન્નાકન્યાં વાસવોગ્રવીત્ ।

કાસિ કસ્યાસિ કિંચેદ્ કષ્ટે સ્વ માનન ॥

इति भीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि मार्कण्डेयसमवाचनं मांनिरसोपा-
ख्याने स्कंदोत्तचाकेक्षिपराभवे गुर्जरभाषायां त्रयोविंशोऽध्यायः

ॐ नमः शिवाय

અધ્યાય ૨૨૪ મો. દેવસેનાનું વૃત્તાંત.

कन्या उवाच—महं प्रजापतेः कन्या बसेनति विमुक्ता ।

मगिति मे स्वसेनासा पूर्व केचिन्ना ता ॥ ૧ ॥

કન્યા કહે છે—હે ઇંદ્ર ! હું પ્રજાપતિની દેવસેના નામની કન્યા છું, અને દેવસેના નામની મારી બેન છે, તેનું કેશિ દૈત્યે હરણ કર્યું છે તે આવી રીતે કે, અમે બે બેન્ને અમારા પિતા પ્રજાપતિની રાજ સપ્તને સખીઓ સહિત સદૈવ આ માનસ પર્વત પ્રત્યે વિકાર કરવા માટે આવીએ છીએ. તે જોઇને કેશિ દૈત્ય અમને હરણ કરવાની ઇચ્છા કરે છે, તેમાં દેવસેનાએ તેની ઇચ્છા કરી, તેથી તેણે તેનું હરણ કર્યું અને હું તેને પ્રાપ્ત થવાની ઇચ્છા નથી કરતી તેથી મેં મોટો શબ્દ ક્યો જે સાંભળીને તમે અને તેનાથી ઊદ્ગ્રાવી. હું તમે જતાવેલા અને હુએ કરી પણ કોઇથી ન જતાય એવા પતિની ઇચ્છા કરે છું. ઇંદ્રે કહ્યું કે હે દેવસેના ! દક્ષનીકન્યા મારી માતા થાય છે અને તું તેની બેનની પુત્રી છે, માટે હું તારા જાગને જાણવાની ઇચ્છા કરે છું વાસ્તે મને કહે. કન્યા બોલી કે હે મોટી ભુજવાળા ! હું તો જગા વચરની છું, પણ મારા પિતાએ મને વરદાન આપ્યું છે તેથી મારો પતિ અદ્વાજવાન અને સુર તથા અસુરોએ નમસ્કાર કરવા લાયક થશે. ઇંદ્રે કહ્યું કે હે દેવી ! તારા પતિનું જગા કેનું થશે ? એ હું સાંભળવા ઇચ્છું છું. કન્યાએ કહ્યું કે હે વજ્ર પારણ કરનાર મંદ્ર ! દેવતા, દાનવ, યક્ષ, કિંનર, ઉરમ, રાક્ષસ તથા તમારા સહિત સર્વ જૂતાપ્રાણીને જીતનાર, મહા પરા ક્રમી જે હશે તે બ્રહ્મણ્ય તથા પોતાની કીર્તિને શક્તિ કરનાર મારો પતિ થશે. માકેડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે તે કન્યાનાં વચન સાંભળીને ઇંદ્રે બધે દુઃખમુક્ત થઇ પેતાના મનમાં ચિંતન કરવા લાગ્યો કે, જેવો પતિ આ કન્યા કહે છે તેવો પતિ થાય એવો પ્રેમ દેખાતો નથી. પછી સૂર્ય સરખી કાંતિવાળા ઇંદ્ર ઉદયાચળ પર્વતને વિષે સૂર્યને તથા અશ્વા-વાસ્થાને દિવસે રોદ્ર મુહૂર્ત વેળા બાનુમાં પ્રવેશ કરતા એવા મોટા ભાગવાળા ચંદ્રને, દેવ-તા તથા અસુરના થતા યુદ્ધને, રક્ત વર્ષવાળી પૂર્વ સંધ્યાને, રક્તવર્ષવાળા રૂઢા સ્થાનને બુધમુળના અધિષ્ઠાએ અનેક પ્રકારના મંત્રોથી હોમ કરેલા દુતદ્રવ્યને ગ્રહણ કરીને સૂર્યમાં પ્રવેશ કરતા એવા અમિતે, સૂર્યની પાસે ઉભેલા ચોવીશ પર્વતને અને ધર્મ પ્રત્યે મરેણ્ય રોદ્રને જોયા. પછી ઇંદ્ર, સૂર્ય, તથા ચંદ્રની અને પૂર્વોક્ત બીજા સર્વની એકતા જોઇને, પોતાના મનમાં ચિંતન કરવા લાગ્યો કે, અરે સૂર્ય તથા ચંદ્રનો મહા ભયંકર ધૈર્યવો દેખાય છે જે આજ રાત્રિના અંતને વિષે મોટું યુદ્ધ થશે, એમ સૂચવે છે હમણાં જેમ નદી સમુદ્ર

પ્રત્યે ગતિ કરે તેમ આ સેના ગતિ કરે છે. વળી સુમાળી નામે જનાવરની માદાઓ સૂર્યની સામે ફરત કરે છે. વળી મોટા તેજયુક્ત ભયંકર સમુદાય જથ્થા છે. ચંદ્રનો અગ્નિ તથા સૂર્યની સાથે અદ્ભૂત એવો સમાગમ છે. ચંદ્ર જે પુત્રને હિતપત્ર કરે, તે અગ્નિ આ દેવસેના કન્યાનો પતિ થાય, કારણ ચંદ્ર તથા સૂર્યોદિના સર્વનો દેવતારૂપ પણ થાય. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે પોતાના મનમાં ચિંતન કરીને ઉદ્ર દેવસેનાને પોતાની સાથે ઘણા બહોલો પ્રત્યે ગયો અને બહો પ્રત્યે ગોત્યો કે હે બ્રહ્મ ! તમે આ દેવસેના નામની કન્યા માટે પતિ બતાવો. બ્રહ્માએ કહ્યું કે—હે દૈત્યોને નાશ કરનાર ઉદ્ર ! જેની રીતે તે ચિંતન કર્યું તેવી રીતેજ મેં પણ ચિંતન કર્યું છે અને તારા વિચાર પ્રમાણે મહાપરાક્રમી તથા બળવાન ચંદ્રને ગર્ભ થશે જે તારા સહિત દેવતાઓની સેનાનો નાશક થશે. હે ઉદ્ર ! તે મહા પરાક્રમી કાર્તિકેય તે દેવસેનાનો પતિ થશે એમાં સંશય નથી. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે બ્રહ્માનાં વચન સાંભળી તેમને નમસ્કાર કરીને, ઉદ્ર દેવસેના સહિત પાછો જ્યાં બ્રહ્માણ્યમાં શ્રેષ્ઠ અને તપશ્ચર્યારૂપ બળવાળાં વસિષ્ઠાદિ દેવર્ષિઓ હતા, ત્યાં આવ્યો. તે વેળાએ કેટલાક દેવતાઓ પણ તે ઋષિઓના તપને ભાગ લેવા તથા યજ્ઞમાં સોમવધીનું પાન કરવા સાથે ત્યાં આવ્યા. તે સમયે વસિષ્ઠાદિ ઋષિઓએ યજ્ઞયોગ્ય ઇષ્ટ કરીને, પ્રજ્વલિત અગ્નિને વિષે મહાત્મા દેવતાઓને આકૃતિ આપવા માંડી અને મંત્ર બણી અગ્નિનું આવાહન કર્યું. અદ્ભૂત એવો અગ્નિ સૂર્ય મંડળમાંથી નીકળીને ત્યાં આવ્યો જેણે તે ઋષિઓ પાસેથી આકૃતિ લઇને દેવતાઓને અર્પણ કરી. પછી અગ્નિએ જતી વેળા મહાત્મા ઋષિઓની સુવર્ણની વેદી સરખી કાંતિવાળી, ચંદ્રદેખા સરખી નિર્મળ, અગ્નિની જ્વાળા મરખી પ્રતિભાવાળી અને તારાઓ સરખી અદ્ભૂત ઓગળેને જોઈ. તે વખતે અગ્નિના મનમાં કામ હિતપત્ર થવાથી તે ક્ષોભયુક્ત ઉદ્વિગ્ધ તથા કામને વશ થયો. તેણે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે, હું ક્ષોભયુક્ત થયો એ કંઈ ન્યાય નથી, કેમકે બ્રહ્માણ્યની સાધુ એવી તથા મારે વિષે કામના વમરની ઓગળે છે, જેમની ઈચ્છા કરે તે ખોટું. હું એમને જોવા તથા નિમિત્ત વમર સ્પર્શ કરવાને સમર્થ નથી. હું ગાર્હપત્યાગ્નિમાં પ્રવેશ કરીને બ્રહ્માણ્યની શિષ્યોને જોઇશ. માર્કંડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે વિચાર કરીને અગ્નિ ગાર્હપત્યાગ્નિમાં પ્રવેશ કરીને રહ્યો, અને પોતાની શિષ્યાએ કરી તેમને સ્પર્શ કરતાં તથા જોતાં મોટા હર્ષયુક્ત થયો. હે રાજન ! એ પ્રમાણે તેમને વિષે હિતપત્ર થયેલી કામનાને વશ થયેલો તે, પોતાનું મન તેમનામાં હોવાથી તેમની પ્રાપ્તિની ઇચ્છાથી ઘણા દિવસ સુધી ત્યાં રહ્યો. પછી કામે કરી તાપ પામ્યું હતું હૃદય જેનું એવો અને છેવટ દેહ ત્યાગ કરી હતી જેણે એવો અગ્નિ, બ્રહ્માણ્યની ઓગળે પ્રાપ્તિ ન થઈ ત્યારે ત્યાંથી વન પ્રત્યે ચાલી નીકળ્યો. હવે દક્ષની કન્યા સ્વાહા પ્રથમ અગ્નિમાં કામનાવાળી થઈ તેને પ્રાપ્ત થવાનો અવકાશ જોયાં કરતી હતી, પણ તે મળ્યો નહીં. પછી અગ્નિ ચાલી નીકળ્યા કેડે વનમાં ગયો છે એમ જાણીને તે સ્વાહા તેનુંજ પોતાના મનમાં ચિંતન કરતી તેની પાસે જવાનો વિચાર કરવા લાગી કે, કામે કરી પીઠ પામેલી હું સપ્તર્ષિઓની શિષ્યોના સરખું સ્વરૂપ ધારણ કરીને, તેમનાં રૂપે કરી મોહિત થયેલા અગ્નિને પ્રસન્ન કરીશ કારણ એમ કરવાથી તે પ્રીતિવાન થશે તથા મને કામની પણ પ્રાપ્તિ થશે.

કામવિષ્યામિ કામાતાત સારુપેષ મોહિતં ।

एवं कृते प्रीतिरस्यकामावाप्तिश्च मे भवेत् ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि मार्कण्डेयसप्तमोऽध्यायः ।
स्थाने गुह्यरमाणां चतुर्विंशत्यधिकी वृत्ततमाऽध्यायः ॥ २२४ ॥

અધ્યાય ૨૨૫ મો. કુમારોત્પત્તિ.

માર્કણ્ડેય ઉવાચ—શિવા માર્યાલંગિરસઃ શીઠરૂપગુજામ્ભિતા ।

તસ્યાઃ સા પ્રથમં રૂપ રજા દેવી જનાચિય ॥ ૧ ॥

માર્કણ્ડેય કહે છે—હે જનાધિપ ! એ પ્રભાણે પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરીને સ્વાહા, અગ્નિરા
ઋષિની ક્ષીયગરૂપ તથા શિવા ગુણ્યુક્ત તથા નામની સ્ત્રીનું પ્રથમ સ્વરૂપ ધારણ કરી વનમાં
અગ્નિ પાસે જઈ બેસી કે હે અગ્નિ ! હું કામે કરી તાર પામેલી છું, માટે તમે મને માન્ય
કરવા યોગ્ય છો જે તેમ નહીં કરશે, તો હું મૃત્યુ પામેલી છું એમ જણાવું. હે કુતાલિયા !
હું અગ્નિરા ઋષિની શિવા નામની સ્ત્રીનું ને સિદ્ધ સ્ત્રીઓના કહેવાથી તથા તેમની
પાસે નિશ્ચયાત્મક મનસુખો કરીને અહીં તમારી પાસે આવી છું. અગ્નિએ કશું કે હે
શિવા ! તું મને કામાર્ત કેમ જણાવે છે ? અને તે તારા વચરની જે સમર્પિની સ્ત્રીએ હતી,
તે કણ્ણ છે ? શિવાએ કશું કે હે વાડવ ! અમે સર્વને તમે ધણા પ્રિય છો, અમે તમારાથી
બધ પામીએ છીએ પણ મારા વચરની મહા ચતુર એવી બાકીની સ્ત્રીઓએ તમાર
ચિત્ત જણીને મને અહીં તમારી પાસે મોકલી છે માટે હું અહીં તમારી પાસે આવી છું
વારને તમે પ્રાપ્ત થયેલા કામને જલદી સેવન કરો કારણ મારા જમાઇઓ મારી વાટ જોતા
હશે, જેથી અહીંથી પાછી જલદી જવા ઇચ્છું છું.

માર્કણ્ડેય કહે છે—હે ભરતવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રભાણે સ્ત્રીનાં વચન
સાંભળીને મોટા દર્પયુક્ત થયેલા અગ્નિએ તેને પ્રકણ કરી; ત્યારે તે દેવીએ પ્રીતિથી તેના શુભને
પોતાના હસ્તને વિષે પ્રકણ કર્યું. ત્યાર પછી તે સ્વાહા પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગી
કે, જે આ વનમાં કોઈ આ મારા સ્વરૂપને જોશે, તો તે બ્રાહ્મણીને અગ્નિના સંબંધરૂપ દોષ
ફેલે કહેશે ! માટે હું આ રેતસની રક્ષા કરતાં મરૂડીનું સ્વરૂપ ધારણ કરું, જેથી આ વન-
માંથી સુખે કરી જઈ શકું. માર્કણ્ડેય કહે છે—હે પાંડુ રાજાના પુત્ર યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રભાણે પોતાના
મનમાં નિશ્ચય કરી મરૂડીનું સ્વરૂપ ધારણ કરી સ્વાહા વનમાંથી આવતી થઈ. પછી તેણે ર-
સ્તાને વિષે વૃક્ષનાં યુગ્મજાઓથી સંવૃત, ઝેરી હજિવાન, સાત હજીવાન તથા અદ્ભુત એવા
સર્પ, રાક્ષસ, પિશાચ અને રૌદ્ર એવા બૃતગણે રક્ષા કરેલા, તથા અનેક રાક્ષસી, મૂચ અને
પક્ષિઓએ સેવેલા પવત પર્વતને જોયો. ત્યાર પછી તે સ્વાહાએ અત્યંત દુઃખ એવા તે પર્વત
પ્રત્યે જઈને, ઉતાવળથી રેતસ સુવર્ણના કુંડમાં નાખ્યું. એ પ્રભાણે સ્વાહાએ સમર્પિઓની
સ્ત્રીઓનાં સ્વરૂપ ધારણ કરીને અગ્નિનું સેવન કરવાની ઇચ્છા કરી ! પણ તે અર્પણનું દિવ્ય
સ્વરૂપ ધારણ કરવા સમર્થ થઈ નહીં; કેમકે તેના તપનો પ્રભાવ ધણે હતો તથા તે પોતાના
પતિની શુભાના કરતી હતી. હે કુરૂકુળમાં ઉત્તમ ! એવી રીતે સ્વાહાએ ૭ વાર ૭ ઋષિઓની
સ્ત્રીઓનાં સ્વરૂપ ધારણ કરી અગ્નિ પાસે જઈ તેના રેતસને લઈ આવીને સુવર્ણના કુંડમાં
નાખ્યું. હવે કામને વશ થયેલી સ્વાહાએ પ્રતિપદાને દિવસે અગ્નિનું રેતસ સુવર્ણની કુંડમાં

નાખ્યું તેમાંથી પુત્ર ઉત્પન્ન થયો તે આવી રીતે કે, સુવર્ણ કુંડમાં પડેલા રૈતસને જોઈને ઋષિઓએ તેનું વખાણ કર્યું જેમાંથી છ મસ્તક, આર કાન, આર નેત્ર, આર બુદ્ધિ, એક શ્રીવા અને એક ઉદરવાળું કુમાર શરીર સંપન્ન થયું. પછી દ્વિતિયાને દિવસે તે રૂપટ થયું, ત્રિતિયાને દિવસે બાળકરૂપ શોભવા લાગ્યું અને ચતુર્થાને દિવસે અંગ તથા પ્રત્યંગ ઉત્પન્ન થયાં જેનાં એવા તથા વિજગીએ સહિત રક્ત વાદળાંએ કરી વેષિત "સુદ" કાર્તિકસ્વામી ઉત્પન્ન થયા, જે, જેમ ઉદય પામતો મુર્ગ મોટાં રક્ત વાદળાંમાં શોભે, તેમ શોભવા લાગ્યા. હે ભરત-વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા પાંડુ રામના પુત્ર યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થયેલા કાર્તિકસ્વામીએ પૂર્વે ત્રિપુરાસુરનો નાશ કરનાર મહાદેવજીએ દેવતાઓના શત્રુનો નાશ કરનાર મોટાં તથા રૂંધાં ઉભાં કરે એવાં ધનુષ્યને ત્યાગ કર્યું તેને ગ્રહણ કરી સ્થાવર તથા જંગમ સર્વ આ ત્રણ મોઠને મોઢ ઉત્પન્ન કરતાં મોટો નાદ કર્યો. તે સમયે તેના મેઘ સરખા ભયંકર શબ્દને સાંભળી ચિત્ર તથા ઐરાવત નામના નામ તેની પાસે આવવા લાગ્યા. તે એ નામને જોઈને સૂર્ય સરખી કાર્તિવાળા બાળક પોતાના એ હાથને વિષે તેમને ગ્રહણ કરી બીજા હાથમાં શક્તિ લીધી, બીજામાં તામ્રચૂડા નામના પક્ષીને ગ્રહણ કર્યો તથા એક બીજા હસ્તમાં બગવાનોમાં શ્રેષ્ઠ એવા અને મોટા શરીરવાળા કુકુટ પક્ષીને ગ્રહણ કરી મોટો નાદ કર્યો તથા ફીડ કરવા માંડી. વળી મહા બળવાન તેણે પોતાના એ હાથમાં ઉત્તમ અને સર્વ જૂતપ્રાણીને ત્રાસ ઉપજાવે એવા શંખને ગ્રહણ કરી વગાડ્યો. વળી તેણે પોતાની એ બુદ્ધિએ કરી આકાશને ધણે પ્રહાર કર્યો. એ પ્રમાણે અગણિત બળવાન તથા પર્વતના અગ્રભાગને વિષે જેમ કિબંવાન સૂર્ય શોભે તેમ શોભતા એવા તે કાર્તિકસ્વામી જાણે પોતાના છ મુખે કરી ત્રણ લોકનું પાનજ કરતા હોય એમ દેખાતા ફીડ કરવા લાગ્યા. પછી અદ્ભુત પરાક્રમવાન તે તે પર્વત ઉપર બેઠા અને પોતાના અનેક પ્રકારના મુખે કરી સર્વ દિશાઓને જોવા લાગ્યા. તે સમયે અનેક પ્રકારના આશ્ચર્યને જોઈને તેણે વળી મોટો શબ્દ કર્યો, જેને સાંભળીને ધણા મનુષ્યો પડી ગયા અને ભય ઉત્પન્ન થવાથી ઉદ્ભવ યુક્ત મનવાળા થઈને તેને શરણ પ્રાપ્ત થયા. તે વેળા બ્રાહ્મણોએ દેવરૂપ કાર્તિકસ્વામીની પાસે આવેલા અનેક વર્ણના મનુષ્યોને કહ્યું કે, મહા બળવાન તમે સર્વ કાર્તિકસ્વામીના પાષંદો છો. પછી હે રાજન ! કાર્તિકસ્વામીએ ઉડી ઉભા થઈને પોતાની પાસે આવેલાં સર્વ જનને અનેક પ્રકારનાં વાક્યથી શાંત કરી પોતાના હસ્તને વિષે રહેલા ધનુષ્યનો ટંકારવ કરી, તેમાં અનેક જાણુ ભરી, તેનાથી દિમાદિના પુત્ર શ્વેતવર્ણવાળા કૌંચ પર્વતમાં બેઠ કર્યો. પર્વતમાં રહેલા હંસ તથા ગ્રંધાદિ પક્ષિઓ મેડ પર્વત પ્રત્યે નાશી ગયા, અને બેઠ પામવાથી મહા પીડાયુક્ત થયેલો પર્વત મોટા શબ્દ કરતો પડ્યો. હે પાંડવ ! એ પ્રમાણે કૌંચ પર્વત પડ્યો ત્યારે બીજા અનેક પર્વતો મોટા શબ્દ કરવા લાગ્યા. તે સમયે મહા પીડાયુક્ત થયેલા સર્વ પર્વતના શબ્દને સાંભળી, બળવાનોમાં શ્રેષ્ઠ કાર્તિકસ્વામી કંઈપણ દડવા નહીં અને હાથમાં શક્તિ ગ્રહણ કરી ઉભા થી તેણે મોટી મર્જના કરી. પછી તેણે નિર્ભજ એવી તે શક્તિ શ્વેત પર્વત ઉપર નાંખી તેના શિખરને બેઠ કર્યું ! જેથી તે પર્વત બીજા પર્વતો સહિત પૃથ્વીના ત્યાગ કરીને આકાશમાં ઉડ્યો તેથી પૃથ્વી મહા પીડાયુક્ત થઈ અને બેઠ પામવા લાગી, પણ કાર્તિકસ્વામીને શરણે આવવાથી પાછી મહા બળવાન થઈ શોભવા લાગી, અને પર્વતો પણ તેને નમસ્કાર કરી પાછા પૃથ્વી વિષે આવ્યા. ત્યાર પછી સર્વ લોક શુકલ પંચમી ને આરંભીને કાર્તિકસ્વામીનું ભજન કરવા લાગ્યા.

પર્વતાશ્ચ નમસ્ત્ય તમેષ દયિર્વી ગતાઃ ।

અથનમસ્ત્યલોકઃ સ્કન્દ ગુરુય પંચર્ષી ॥

इति श्रीमदाभारते आरण्यकेपर्वणि मार्कण्डेयसमस्यापर्वणि श्रीनिरमे-
कुमारोत्पत्तौ गुर्जरभाषायां पंच विंशत्यधिकाद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥

ॐ नमः शिवाय

અધ્યાય ૨૨૬ મો. પૃથ્વીપર થયેલા ઉત્પાત.

માર્કેન્દેયકથા—તસ્મિન્ જાતે મહાસરથે મહાસેને મહાવહે ।

સમુત્પત્ત્યુર્મહોત્પાતા ધોરુણઃ પૃથગ્રિષ્ણાઃ ॥ ૧ ॥

માર્કેન્દેય કહે છે—હે યુષ્કિર! એ પ્રમાણે ત્યારે મહા પરાક્રમી તથા મહા જગવાન કાર્તિકસ્વામી ઉત્પન્ન થયા ત્યારે મહા ધોરુણ અનેક પ્રકારના મ્હોટા ઉત્પાત થયા હાયા. તે આવી રીતના કે, સ્ત્રી પુરુષોમાં પર થયા હાયા, અત્યંત શીતગત્તા તથા ઉષ્ણતા ઉત્પન્ન થયા, પ્રહ, દિશાઓ તથા આકાશ અત્યંત દ્રેદિપમાન થયા અને પૃથ્વીમાં મ્હોટા સખ્દ થયા હાયા. હે રાજન! એ પ્રમાણે સર્વત્ર થતા ઉત્પાતને જોઈને જમતના કલ્યાણની ઇચ્છાવાળા ઋષિઓએ તેની શાંતિ કરી. પછી વનમાં તથા ચૈત્રથ પર્વતમાં રહેનાર મનુષ્યોએ પરસ્પર કથું કે, આ મ્હોટા અનર્થ અમિએ સપ્તર્ષિની જ સ્ત્રિઓનો સંગ કરીને કર્યો છે. હે ભારત! કેટલાક પુરુષોએ મરડીનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને જતી એવી સ્વાહાને જેમણે જોઈ હતી તે સ્વાહાના કર્મને જાણતા પણ ન હતા. પછી મરડીનું સ્વરૂપ ધારણ કરેલી સ્વાહાએ પોતાને કહેતા એવા મનુષ્યોને કથું કે આ મારો પુત્ર છે. એ પ્રમાણે મનુષ્યોને કહીને મરડી કાર્તિકસ્વામી પાસે બોલી કે, હું તારી જનેતા છું. સપ્તર્ષિએ ઉત્પન્ન થએલા મ્હોટા પરાક્રમી તે પુત્રને સાંભળીને અરૂંધતી વચરની બાઈ જ પોતાની સ્ત્રિઓનો ત્યાગ કર્યો તેથી વનમાં રહેલા મનુષ્યોએ કાર્તિકસ્વામી સપ્તર્ષિની જ સ્ત્રિઓથી ઉત્પન્ન થયા છે એમ કથું, સ્વાહાએ સપ્તર્ષિને કથું કે, હે ઋષિઓ! આ મારો પુત્ર છે, એ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયો છે તે હું જાણું છું બીજું કોઈ જાણતું નથી. વિશ્વામિત્ર નામના મુનિ સપ્તર્ષિઓના યતની ઇષ્ટિ કરીને, કામે કરી તાપ પામેલા અમિની પાછળ અદૃષ્ટ થઈને ગયા, જેથી તેણે કાર્તિકસ્વામીની ઉત્પત્તિ સર્વ યથાર્થ જાણી. પછી તે મુનિ પ્રથમ કાર્તિકસ્વામીને સરણ પ્રાપ્ત થઈ દિવ્ય સ્તુતિ કરીને તેને વિવાહ પૂર્વના જન કર્માદિ તેર સંસ્કાર કર્યા. વિશ્વામિત્રે જમતના કલ્યાણસાથે જ મુખ્યગણા કાર્તિકસ્વામિનું માહાત્મ્ય તથા તેને કુરૂક ક્ષેત્ર અને પાર્ષદોનું સાધન કર્યું જેથી તે ઋષિ તેને ધણું પ્રિય થયા. પછી તેને સ્વાહાએ સપ્તર્ષિઓની જ સ્ત્રિઓનાં સ્વરૂપને ધારણ કરી અમિનો સમાગમ કર્યો છે તે જાણીને ઋષિઓને કથું કે હે મૈત્ર ઋષિઓ! તમારી સ્ત્રિઓનો કરો અપરાધ નથી માટે તેમને તમે ત્યાગ કરો નહીં. હે ભારત! એ પ્રમાણે વિશ્વામિત્રનાં વચન સપ્તર્ષિઓએ સાંભળ્યાં પણ જેમ રામચંદ્રે સીતાને પ્રહણ કર્યા નહીં તેમ પોતાના નિમિષથી પોતાની સ્ત્રિઓને મહણ કરી નહીં.

માર્કેડેય કહે છે—હું યુધિષ્ઠિર ! પછી દેવતાઓએ મહાપરાક્રમી કાર્તિકસ્વામિ ઉત્પન્ન થયા તે સાંભળી ઇંદ્રને કંઈ કે હે શક ! કંઈથી જેનું પરાક્રમ સહન ન થાય એવા કાર્તિકસ્વામીનો તમે નાશ કરો, વિજય કરો નહીં તે જે તેમ નહીં કરશે તો તે તમને તથા અમને પ્રહણ કરી ત્રણ લોકને પોતાને વશ કરી દેવતાઓનો હાર થશે. હે રાજન ! એ પ્રમાણે દેવતાઓનાં વચન સાંભળી મહાવ્યથા યુક્ત થએલા ઇંદ્રે તેમને કંઈ કે હે દેવતાઓ ! એ આગક મહા બળવાન તે તેથી ત્રણ લોકની સૃષ્ટિનો પણ નાશ કરવા સમર્થ છે હું તેનો નાશ કરવા ઇચ્છું નથી. એવાં ઇંદ્રનાં વચન સાંભળી વળી દેવતાઓએ કંઈ કે હે ઇંદ્ર ! તમારામાં કંઈ પણ પરાક્રમ નથી, જેથી આવાં વચન બોલો છો. હે ભારત ! એ રીતે ઇંદ્રને ક્ષીને સર્વ દેવતાઓએ લોક માતરોને કંઈ કે હે લોક માતરો ! તમે સર્વે કાર્તિકસ્વામીની પાસે જાઓ, તે તમારા ઇચ્છિત પરાક્રમે કરી તેનો નાશ કરો. એ પ્રમાણે દેવતાઓનાં વચન સાંભળીને સર્વ ધણું સારું એમ ક્ષીને કાર્તિકસ્વામીની પાસે ગયા. તે સમયે તે કાર્તિકસ્વામિનું સ્વરૂપ જોઈને ખેદયુક્ત મુખવાળો થયો. પછી તે પોતાના મનમાં આ જતાવો અશક્ય છે એમ વિચારી તેને શરણે જઈ કહેવા લાગી કે હે મહોદ્દા બળવાન ! તું અમારો પુત્ર થા, અમને તારામાં સ્નેહ હોવાથી અમારાં સ્તનમાં દૂધ ભરાઈ આવ્યાં છે, માટે અમને હર્ષની પ્રાપ્તિ કર. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે લોક માતરોનાં વચન સાંભળીને તેમનાં સ્તન પાન કરવાની ઇચ્છાવાળા કાર્તિકસ્વામીએ તેમનું પ્રિય કરી આદર સન્માન કર્યું. તેવામાં બળવાન પુરુષોમાં અત્યંત બળવાન એવા કાર્તિકસ્વામિએ આવતા એવા પોતાના અમિરૂપ પિતાને જોઈને પોતાના માતૃમણુ સહિત પૂજા કરી. કાર્તિકસ્વામીએ પૂજા સત્કાર કર્યો હતો જેનો એવો શિવ નામનો અગ્નિ, તેની રક્ષા કરતાં તેને આમેરથી વિરી ઉભો. તે સમયે માતૃમણુ મધ્યેથી એક કોષ સમુદ્ભવ નામની સ્ત્રી કાર્તિકસ્વામીની ધાત્રી થઈ હાથમાં ત્રિશૂળ ધારણ કરીને, પોતાના પુત્રની પેડે રક્ષા કરવા લાગી તથા રક્તવશુ સમુદ્રની રક્તનું બોજન કરનારી કુરા નામની પુત્રી તેને આલિંગન કરી પુત્રની પેડે રક્ષા કરવા લાગી તે સમયે ધણી પ્રજાવાળો વેદોક્ત અગ્નિ જાગતા સરખા મુખવાળો થઈ પર્વતને વિષે મોડેલા આગકરૂપ કાર્તિકસ્વામિને ખેલાનાએ કરી આલકની પેડે દીડા કરાવવા લાગ્યો.

અગ્નિર્મુત્વા નૈગમેયો ઉદાગવક્ત્રા વહુમ્વજઃ ।

રમયામાસ શૈલસ્થં શાલં ક્રીડનકૈરિવ ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेर्षणि मार्कण्डेयसप्तम्यार्षणि आंगिरसे-
स्कंदोत्पत्तौ गुर्जरभाषायां चर्चित्यक्षधिकद्विस्ततमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥

અધ્યાય ૨૨૭ મો. કુમાર અને દેવતાઓ વચ્ચે યુદ્ધ.

માર્કેડેય ઉવાચ—પ્રહાઃ સોપમહાશ્વૈવ શ્રુણ્યો માતરસ્તથા ।

કુતાશનમુખાશ્વૈવ કુતાઃ પારિષદાંગણાઃ ॥ ૧ ॥

માર્કેડેય કહે છે—હું યુધિષ્ઠિર ! મહો રાધાઆદિ ઉપમહો, શ્રુણિયો, માતરો, અગ્નિ તથા મહોન્મત પાર્વિદોના ગળા કાર્તિકસ્વામિને વિરીને ઉભા હતા તે સમયે ઇંદ્ર પોતાને

જમ થયો કહિ છે એમ માનતો હતો. તોપણ જ્યની ઇચ્છાથી અગ્રવત હસ્ત ઉપર જેસી હાથમાં વળ ધારણ કરીને, દેવતાઓ સહિત કાર્તિકસ્વામિનો નાશ કરવા સાર તેની સામે મથો. તે સમયે કાર્તિકસ્વામિને પણ, વિચિત્ર ધ્વજનો જેને વિષે હતી એવી, અનેક પ્રકારના વાહન તથા હથિઆરોવાળી અને મોટા શબ્દ કરતી એવી દેવતાઓની સેનાને અને અનેક પ્રકારનાં વસ્ત્ર ધારણ કરેલા, મોટી શોભાવાળા, અલંકાર ધારણ કરેલા તથા પોતાને નાશ કરવા સાર આવતા એવા ઈંદ્રને જોઈને, તેની સામે મથા. તે વખતે હે પાર્થ ! મહા બળવાન કાર્તિકસ્વામિનો નાશ કરવાની ઇચ્છાવાળો દેવતાઓનો ઇશ ઈંદ્ર, તેની નિંદા કરતાં દેવસેનાને હર્ષ ઉપજાવતો તેની પાસે ઉતાવળથી આવ્યો. પછી દેવતાઓ તથા ઋષિઓએ પૂજન કર્યું હતું જેનું એવા તથા કાર્તિકસ્વામિની નમ્રદીક પ્રાપ્ત થયેલા ઈંદ્ર દેવતાઓ સહિત મોટો સિંહનાદ કર્યો. તે સાંભળીને ગ્રહે પણ સમુદ્રની પેઠે નાદ કર્યો જે સાંભળીને સમુદ્ર સરખું દેવસૈન્ય ચેતન વગરનું હોવાથી ચારેતરફ પ્રમથ કરવા લાગ્યું. પછી પોતાને નાશ કરવા પ્રાપ્ત થયેલા દેવતાઓને જોઈને અમિના પુત્ર કાર્તિકસ્વામિએ પોતાના મુખમાંથી અમિને ઉત્પન્ન કર્યો, જેથી તેની જ્વાળા અત્યંત ગ્રહ પામી અને તેનાથી દેવ સૈન્યને કંપ થવાથી પૃથ્વી ઉપર પડી બળવા લાગ્યું. પછી કાર્તિકસ્વામિએ ઉત્પન્ન કરેલા અમિની જ્વાળાથી મસ્તક, દેહ, આયુધ, તથા વાહનો બળવા લાગ્યાં હતાં જેમનાં એવા દેવતાઓ, જેમ આકાશ મંડળમાંથી પડતા તારાઓના મણુ શોભે, તેમ શોભવા લાગ્યા. અમિના યોગથી બળતા એવા દેવતાઓ ઈંદ્રના પક્ષને ત્યાગ કરીને, કાર્તિકસ્વામિને શરણુ મથા જેથી શાંતિને પામ્યા. પછી દેવતાઓએ ત્યાગ કરેલા ઈંદ્ર પોતાના હસ્તમાં રહેલું વળ કાર્તિકસ્વામિની ઉપર મૂક્યું, તે તેના જમણા પાર્શ્વને વિષે વાગ્યું, તેથી તેનું પાર્શ્વ બેઠ પાગ્યું. હે રાજન ! ઈંદ્રના વળના પ્રહારથી કાર્તિકસ્વામિનો એક મુચાન સુવણુ સરખો કાંતિમાન, દૃઢ અંબવાન, શક્તિ ધારણ કરેલો તથા કુંડળ પહેરેલો પુરૂષ ઉત્પન્ન થયો; વળના પ્રહારથી ઉત્પન્ન થયો તેથી તેનું નામ વિશાખ થયું. પ્રલંભાગળા અમિ સરખા કાંતિમુક્ત ઉત્પન્ન થયેલા તે પુરૂષને જોઈને ઈંદ્ર ભય ઉત્પન્ન થવાથી હાથ જોડી કાર્તિકસ્વામિની શરણુ મથો. તેથી શ્રેષ્ઠ એવા કાર્તિકસ્વામિએ સૈન્ય સહિત ઈંદ્રને અભય આપ્યો; ત્યારે હર્ષ પામેલા દેવતાઓએ અનેક પ્રકારનાં વાજાંત્રો વગાડ્યાં.

તસ્યામયંદૃશ્કંદઃ સહસૈન્ધ્યસ્યસત્તમઃ ।

સતઃપ્ર જ્વાલમ્બદશા ચાત્રાન્નચ્ચવાદચક્ ॥

इति श्रीमत्भारत आरण्यकेर्षर्षणि माकदेवसम्राट्पर्षणि आंगिरसे
इंद्रस्कंदसमागमे गुर्जरभाषायां सप्तविंशत्यधिक द्विद्वततमोऽध्यायः ॥ २२७ ॥

અધ્યાય ૨૨૮ ગો. કુમારીની ઉત્પત્તિ.

માર્ગે ઉવાચ—સ્વં પારંવદાન્ધોરા મૃણુઆર્મૈતદર્શનાદ ।

વજ્રપ્રહારાત્સ્કંદેભ્ય અમૃસ્તપ્રકુમારકાઃ ॥ ૧ ॥

માર્ગેએ કહે છે—હે મુધિહર ! રહંના મહાભયંકર અહ્મુત દેખાવાળા પાર્શ્વે કું તે સાંભળો; જે તેને પ્રહારથી ઉત્પન્ન થયેલા કુમારો મર્જને વિષે રહેલા બાળકને શરણુ કરે છે,

વળી તેમજ તેને વજ્રના પ્રહારથી મહા બળવાન એક કન્યા ઉત્પન્ન થઈ. તે કુમારીએ જે વિશ્વાખને પિતારૂપ કલ્પના કર્યો, તે તથા કુશળ એવો ભદ્રશાખ યુદ્ધમાં જામના સરખા મુકુટને ધારણ કરી અને પોતાના પુત્રો તથા કન્યાના ગણે સહિત થઈ પોતાના કુટુંબની રક્ષા કરે છે, પણ પૃથ્વીને વિષે તે કુમારીના પિતા કાર્તિકસ્વામીને કહે છે—હે રાજન ! પૃથ્વીને વિષે પુત્રની કામનાવાળા તથા પુત્રવાન પુરૂષો અમિને વિષે સ્વાહાનો ઉચ્ચાર કરીને રૂદ્રનું યજ્ઞ કરે છે, હવે તપ નામના અમિએ જે કન્યાઓને ઉત્પન્ન કરી હતી તે કાર્તિકસ્વામીની પાસે આવી અમે શું કરીએ ? એમ કહેતાં બોલી કે જેમ અમે સર્વ લોકની માતારૂપ થઈએ તથા તમારી કૃપાએ કરી સર્વને પૂજ્ય થઈએ, તેમ કરો. કાર્તિકસ્વામીએ કંઈ કે બાંધું સાંઈ તમે તમારા કહેવા પ્રમાણે અનેક પ્રકારની થશો. ત્યાર પછી શિવા તથા અશિવા નામનો માતૃકાનો ગણ રકંદને પુત્રરૂપ નિશ્ચય કરી ત્યાંથી ગયો. તેમાં કાકી, હલીમા, માલિની, બૃહતા, આર્યા, પલાલા તથા મિત્રા નામની એ સાત, બાગકોની માતૃકા કહેવાય છે, જેમના ચીંચંથી તથા કાર્તિકસ્વામીની કૃપાએ કરી એક મહા ભયંકર લોહિતાક્ષ નામે પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. હે રાજન ! રકંદ તથા માતૃકાના ગણથી ઉત્પન્ન થયેલો તે લોહિતાક્ષ વીરાટક કહેવાય છે તથા જગવત્સ સહિત નવક કહેવાય છે. પૂર્વોક્ત જાગમય વક્ત્ર તે રકંદનું હૃદય વક્ત્ર છે એમ તમે જાણો, જે માતૃકાના ગણે પૂજન કરેલું છે મસ્તકની અભ્યંતર રહેલું છે તથા તેના છે મસ્તકમધ્યે શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. કાર્તિકસ્વામિએ જે પરાક્રમે કરી શક્તિ ફેંકી, તે ભદ્રશાખ કહેવાય છે. હે જનાધિપ ! એ પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારનું શુકલપક્ષની પંચમીને દિવસે વ્રતાંત બન્યું છે અને તે પ્રસંગને વિષે પાંચને દિવસે ભયંકર યુદ્ધરૂપ વ્રતાંત થયું છે.

इत्येतद्वિचित्राकारं नृत्तंशुक्लस्यं चमी ।

तत्रयुद्धमहाघोरं नृत्तंषष्ठयांजनाधिप ॥

इति भीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि मार्कण्डेयसमस्यापर्वणि आंगि सो-
पायान कुमारोत्पत्तौ गुर्जरभाषायामष्टविंशदधिकद्विषत्ततमोऽध्यायः ॥२२८॥

३३३३३३३३३३३३

અધ્યાય ૨૨૮ ભો. કાર્તિકસ્વામીનો અભિષેક.

मार्कण्डेय उवाच—उपविष्टं तु तं स्कंदं हिरण्यकवचस्रजं ।

हिरण्यं च मुकुटं हिरण्यालंभनाग्रमं ॥ ૧ ॥

માર્કંડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! સુવર્ણના કવચ, માળા, શિરોબૂપણ તથા મુકુટ ધારણ કરેલા, પીળાં નેત્રવાન, મોટી પ્રભાવાન, રક્તવસ્ત્ર પહેરેલા તીક્ષ્ણ દાઢવાળા, મનોરમ સ્વરૂપવાન સર્વ લક્ષણ સંપન્ન, ત્રણ લોકને પણ પ્રિય, વરદાન આપનાર, શરવીર, યુવાન, સુંદર કુંડળ ધારણ કરેલા અને એકલા કાર્તિકસ્વામીનું પદ સરખી શોભાવાળી લક્ષ્મી સાક્ષાત્કાર સ્વરૂપ ધારણ કરીને બજન કરવા લાગી. ત્યારે મહર્ષિયોએ કાર્તિકસ્વામીને આવી રીતે કંઈ કે—હે હિરણ્યવર્ણ કાર્તિકસ્વામી ! તારું કલ્યાણ થાઓ. તું સર્વ લોકનું કલ્યાણ કરનાર થા; કારણ જ રાત્રિમાં ઉત્પન્ન થયેલા તે સર્વ લોકને વશ કર્યું તથા તેમને અભય પણ આપ્યો છે, માટે ત્રણ લોકનો ઉદ્ધાર થા.

કાર્તિકસ્વામિયે કહ્યું કે હું તપશ્ચર્યા રૂપ દ્રવ્યવાન ઋષિયો ! દેવતાઓનો ઇશ્વર હું સર્વ લોકોનું શું કરે છે તથા દેવતાઓનું નિરંતર પાલન કેમ કરે છે ? ઋષિયોયે કહ્યું કે હું સ્કંદ ! હું સર્વ જૂત પ્રાણીનાં બળ તથા તેજને ધારણ કરે છે. પ્રજાને સુખ આપે છે અને પ્રમત્તન થવાથી સર્વને ઇચ્છિત કામનાની પ્રાપ્તિ કરે છે વળી તે દુષ્ટ આચરણવાળાઓનો સંહાર કરે છે, ત્રુટ ધારણ કરનારને કલ્યાણની પ્રાપ્તિ કરે છે, તથા સર્વ જૂતને કાર્યને વિષે યોગ્ય છે: વળી તે મૂર્ખ, અંદ્ર, અગ્નિ, વાયુ, પૃથ્વી તથા જગતો ન્યારે ન્યારે જેનો અભાવ થાય છે, ત્યારે ત્યારે તે રૂપ પોતે થાય છે. હે કાર્તિકસ્વામી ! એ પ્રમાણે હું કરે છે, કારણ તેમાં પાતું બળ છે, માટે તું પણ બળવાનોમાં શ્રેષ્ઠ મહા યરવીર છે, વાસ્તે અમારો હું થા. માફડેમ કહે છે—યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે ઋષિયોયે કહ્યું ત્યાર પછી હું કાર્તિકસ્વામીને કહ્યું કે હું મોટી સુખવાળા ' શ્રેષ્ઠ કાર્તિકસ્વામિ ! અમે સર્વને સુખ આપનાર તમે હું થાઓ અને તે પદવીને વિષે તમારા દેહને અભિષેક કરવા લાયક છે. કાર્તિકસ્વામિયે કહ્યું કે હું હું ! સ્વસ્થ ચિત્તવાન તથા પોતાના જનમાં પ્રીતિમાન તું ત્રણ લોકોનું પાલન કર, હું તારો કંકર છું: કારણ મને હિંદુ-પણની ઇચ્છા નથી. હું મોત્યો કે હું યરવીર ! તમારામાં બળ અદ્ભુત છે, માટે તમે દેવતાઓના શત્રુઓને નાશ કરો; કારણ તમારા પરાક્રમેને જોઈને ક્રિમય પામેલાં સર્વ લોક બળ વચરના, તમારાથી પરાજયને પામેલા તથા હિંદુતાને વિષે રહેલા મારી અવગ્રા કરશે અને આપણા જેઠા બળનું ન્યુનાધિકપાતું જણવામાં માફલતા રહિત થઈ જઈ પણ પશુ કરશે, વળી હું સમર્થ ! ન્યારે તમે મારાથી જૂદા પડશો, ત્યારે સર્વ લોક પણ જૂદા મતના થશે તે આવી રીતે કે, કેટલાક કહેશે કે હું બળવાન છે અને કેટલાક કહેશે કે કાર્તિકસ્વામી બળવાન છે. એ પ્રમાણે ન્યારે મનુષ્યાદિના જૂદા જૂદા મત થશે, ત્યારે આપણા જેઠામાં પ-રસ્પર વિમર થશે, જેથી તમે મને યુદ્ધમાં જીતીને અસ્થ હું થશે. માટે મારાં વાક્યને માન્ય કરી મારા કહેવા પ્રમાણે કરો. કાર્તિકસ્વામિયે કહ્યું કે હું સ્કંદ ! તારું કલ્યાણ થાઓ, તું ત્રણ લોકોના તથા મારાં રાજા છે, હું તારી આગ્રા પ્રમાણે શું કરું તે કહે ! હું કહ્યું કે હું મોટા બળવાન ! હું તમારા કહેવાથી હું થઈશ, પણ જો તમે સત્ય જાણણ નિશ્ચય કરી કહ્યું હોય તથા મારા કહેવા પ્રમાણે કરવા ઇચ્છતા હો, તો હું કહું તે સાંભળો—હે સ્કંદ ! તમે મહા બળવાન એવા તમારા દેહને દેવતાઓની સેનાના અધિપતિપણને વિષે અભિષેક કરો. કાર્તિકસ્વામિયે કહ્યું કે હું હું ! તમે દૈત્યોના નાશ માટે, દેવતાઓનાં કર્મ સિદ્ધ થવા માટે અને મારો તથા બ્રાહ્મણના કિત માટે મને દેવતાઓની સેનાના અધિપતિ વિષે અભિષેક કરો. મા-ફડેમ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે કાર્તિકસ્વામીનાં વચન સાંભળીને દેવતાઓના મણે સ-હિત હું તેને અભિષેક કર્યો તે વખતે મહર્ષિયોયે તેનો સત્કાર કરવાથી તે પશુ શોભવા લાગ્યા. તથા કોઈએ તેની ઉપર સુવર્ણનું છત્ર ધર્યું તેથી તેનો પ્રજ્વલિત અગ્નિની જ્વાળા સરખો દેખાવ થયો. વળી તે વખતે હું રાજા ! ત્રિપુરાસુરને નાશ કરનાર રૂંદ પાર્વતિ સહિત ત્યાં આવીને, મોટી પ્રસન્નતાથી તેની પૂજા કરી તથા વિશ્વકર્માએ બનાવેલી દિવ્ય સુવર્ણની માળા તેને પહેરાવી, તે સમય કૃતિના જણનાર બ્રાહ્મણોયે અગ્નિ એજ રૂંદ છે એમ કહ્યું તેથી કાર્તિકસ્વામી તેના પુત્ર થયા. તે આવી રીતે કે—પૂર્વે રૂંદે શુકનો ત્યાગ કર્યો હતો, એવાથી શ્વેત પર્વત થયો, તેને વિષે સ્વાહાએ સમર્પિયોની કૃતિમદિ ૭ જિયોનાં સ્વરૂપ થઈ અગ્નિના રેતસને મહાજ કરી સુવર્ણના કુંડમાં નાંખ્યું. તેથી ઉત્પન્ન થયા તથા રૂંદે તેની પૂજા

કરી, જેને દેવતાઓએ જોઇ, માટે તેને તેના પુત્ર કહ્યા. વળી જ્યારે અમિએ સ્વાદાને રેતસ ઓખું, તેના શરીરમાં રૂદ્ર પ્રવેશ કર્યો હતો, તેથી પણ રૂદ્રના તે પુત્ર કહેવાયા. વળી રૂદ્ર, અમિ તથા સપ્તર્ષિની ૭ સ્ત્રીઓનાં સ્વરૂપ ધારણ કરેલી સ્વાદાની સદાચરતાથી તે ઉત્પન્ન થયા, તેથી પણ રૂદ્રના પુત્ર કહેવાયા. હે રાજન ! તે કાર્તિકસ્વામિએ નિર્મળ એવાં રક્તવસ્ત્ર પહેલાં હતાં તેથી, જેમ રાતાં વાદળાંમાં સૂર્ય શોભે, તેમ શોભતા હતા. તે સમય અમિએ ર-થની ખ્વજામાં શોભવા સાર તેને કુકુટ આપ્યો. તે રથની ખ્વજાને વિષે કાળામિ સરખા શોભવા લાગ્યો. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! કાર્તિકસ્વામિએ સર્વ ભૂત પ્રાણિની જે વખત ચેષ્ટા, કાંતિ, શાંતિ તથા બળ, તે રૂપ દેવતાઓના જ્યને વૃદ્ધિ કરે એવી પ્રથમ ધારણા કરી તે વખત તેના શરીર ઉપર સુવર્ણનું કવચ પોતાની મેળે આવી પ્રાપ્ત થયું; જે સદૈવ યુદ્ધના સમયને વિષે આવી તેને પ્રાપ્ત થાય છે. એ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થયેલા કાર્તિકસ્વામિમાં શક્તિ, ધર્મ, બળ, તેજ, કાંતિ સત્યતા, મોટાઇ, પ્રહાસ્યતા, અસંમોહ, ભક્તનું રક્ષણ કરવું, શત્રુઓનો વિનાશ કરવો, તથા સર્વ લોકનું રક્ષણ કરવું છત્યાદિ બીજા પણ શ્રેષ્ઠ ગુણ પોતાની મેળે પ્રાપ્ત થયા હતા. એ પ્રમાણે દેવતાઓએ અભિષેક કરેલા તથા અલંકાર ધારણ કરવાથી અત્યંત શોભતા એવા કાર્તિકસ્વામી, જેમ પૂર્ણિમાને દિવસે ચંદ્રમંડળ શોભે તેમ શોભતા હતા. વળી તે સમય મૃષ્ટ એવા વેદના ધોષ, દેવતાની તુરિના ધોષ, અને દેવતા તથા દાનવોના ગાવાના શબ્દથી અને અપ્સરા, પિશાચ દેવતા તથા સતોષિ, હર્ષ પામેલા અને અલંકાર ધારણ કરેલા મનુષ્યોના ગણોએ કરી દેવતાઓએ અભિષેક કરેલા તથા પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ક્રીડા કરતા એવા કાર્તિકસ્વામી પણ શોભતા હતા. હે રાજ ! જેમ અધકારને નાશ કરીને ગિદ્ય પામતો સૂર્ય દેખાય, તેમ અભિષેક જેને થયો હતો એવા કાર્તિકસ્વામિ દેવતાઓને દેખાતા હતા, ત્યાર પછી હજારો દેવતાઓની સેના તમે અમારા પતિ છે એમ કહીને ચારે કારથી કાર્તિકસ્વામીની પાસે આવી, ત્યારે સર્વ જૂ-તંત્રા ગણથી વિંટાલવા, પૂજન તથા સ્તુતિ જેની થઇ હતી એવા અને મદ્રા સમર્થ કાર્તિક-સ્વામિએ તેમને સાંત્વના કરી. ત્યાર કેડે ઇંદ્ર કાર્તિકસ્વામીને અભિષેક કરી જેનો તેણે ત્યાગ કર્યો હતો એવી દેવસેનાને સંભારીને પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે, પૂર્વે બ્રહ્માએ દેવસેનાનો આજ પતિ કહ્યો છે એમ વિચારીને ઈંદ્ર, અલંકારો પહેરેલા હતા જેણે એવી દેવસેનાને લા-ગ્યો અને કાર્તિકસ્વામીને કહેવા લાગ્યો કે-હે દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! તમારો જન્મ થયો નહીં હતો તે પહેલાં બ્રહ્માએ આ દેવસેના તમારી સ્ત્રી થશે એમ કહ્યું છે માટે તમે વિધિપૂર્વક એનું પાણીપ્રહણ કરો. હે રાજ ! એવાં ઇંદ્રનાં વચન સાંભળીને કાર્તિકસ્વામીએ દેવસેનાનું પાણીપ્ર-હણ વિધિપૂર્વક કર્યું. તે સમય વૃહસ્પતિએ મંત્રનો જપ કર્યો તથા મંત્રથી હોમ પણ કર્યો. એ પ્રમાણે કાર્તિકસ્વામીને દેવસેના નામની સ્ત્રી પ્રાપ્ત થઇ, તેથી તેને તેની સ્ત્રી સૌ મનુષ્યો કહેવા લાગ્યા. જ્યારે કાર્તિકસ્વામીરૂપ શાશ્વત પતિ દેવસેનાને પ્રાપ્ત થયા ત્યારે તેનો સાક્ષાત્ સ્વરૂપ ધારણ કરેલી લક્ષ્મીએ આશ્રય કર્યો. હે ભારત ! પંચમીને દિવસે કાર્તિકસ્વામી “ શ્રી ” પ્રોભાકુળ થયા. તેથી તે તિથિ શ્રીપંચમી કહેવાય છે અને પશ્ચિમે દિવસે તે કૃતાર્ધ થયા માટે તે મહેતતિથિ કહેવાય છે.

શ્રીકૃષ્ણઃપંચમીસ્કંદ સ્તસ્માન્શ્રીપંચમીસ્મૃતાઃ ।

વશ્યાંકુનાથોમયસ્મા સસ્માન્શ્રીમહાનિભે ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि मार्कण्डेयसप्तम्यापर्वणि चण्डिकापा-
ख्याने गुर्मेरभाषायामूनत्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २२९ ॥

અધ્યાય ૨૩૦ મો. ગ્રહનો ઉદ્દેશ.

માર્કણ્ડેય કથા—મિયાજીહંમણસંન દલેસનાપતિકૃત ।

સત્સંપત્ત્યવદ્દેવ્ય સ્તત્સકાશમયાગમન ॥

માર્કેડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર શોભાયુક્ત તથા ઈંદ્ર જેને દેવસેનાના પતિ ક્યાં છે એવા મહાસેન કાર્તિકસ્વામીની પાસે સમર્પિની દ્વીરૂપ છ ત્રિયો આવી, અને જ્યોતિષેને ત્યામ કરેલી સ્વધર્મયુક્ત તથા મોટા વ્રતવાળી તેમણે કાર્તિકસ્વામીને કહ્યું કે હે પુત્ર ! દેવતા સર-
ખા અમારા પતિયોએ વગર કારણે ક્રોધથી અમારો ત્યાગ કર્યો છે, કારણ અમારા પતિયોને અમારાથી નું ઉત્પન્ન થયો એમ કાંઈએ કહ્યું જેથી અમે પુણ્યસ્થાનથી બદલે છીએ; માટે નું અમારી રક્ષા કરવા યોગ્ય છે. હે મહા સમર્થ ! તારી કૃપાથી અમને અવિનાશી સ્વ-
ર્મવાસની પ્રાપ્તિ થશે, અમે તારા ક્ષેત્રની ઇચ્છા રાખીએ છીએ; માટે નું અમારા કહેવા પ્રમાણે કરીને માતૃકષુથી મુક્ત થા. કાર્તિકસ્વામીએ કહ્યું કે નહીં નિંદા કરવા બાબત, જે તમે મારી માતા છો અને હું તમારો પુત્ર છું, તો તમે જે ઇચ્છો તે તમારે સર્વ ક્ષિપ થશે. માર્કેડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે કાર્તિકસ્વામી સપ્તમ્ભિ માંહેલા ૭ કષ્ટિઓની ૭ સ્ત્રીઓને કહેતા હતા, તે વખત ઈંદ્ર કંઈ પણ કહેવા તૈયાર થયો, તે જોઈને તેને લોકે કહ્યું કે હે ઈંદ્ર ! શું કાર્ય છે ? તે કહે. ઈંદ્રે કહ્યું કે હે કાર્તિકસ્વામી ! રોહિણીની લાવી જેન રૂપથી વળી અભિજીત પોતાને જ્યોત્સ્નાની ઇચ્છથી પોતાના અધિકારનો ત્યાગ કરીને, તપ કરતા સારૂ વન પ્રત્યે ગયો; જેથી મહા હું થઈ ગયો છું; માટે હે ક્રોધ ! તમારે ક્રમાણુ થાઓ, અને તમે બ્રહ્મા સહિત થઈ બીજા કાળનું ચિંતન કરો; કેમકે પૂર્વે બ્રહ્માએ પનિજીવિ નક્ષ-
ત્રથી કાળ સંખ્યા કરવાના કરી છે, તેમાં પણ રોહિણી સર્વમાં પૂર્વ ક્રમ છે, જોનાથી કળા તથા પટિકાદિ કાળ સારી રીતે જણાય છે. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે ઈંદ્ર કાર્તિકસ્વામીને ક-
હેતો હતો તેવલામાં તો કૃતિકા સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયો; જેનું વાંદે દેવતાણું તથા સ્મૃત કૃષ્ણાવા-
નામ સરખી કાંતિવાળું નક્ષત્ર આકાશમાં શોભે છે. ત્યાર પછી વિનતાને કાર્તિકસ્વામીને કહ્યું કે હે પુત્ર ! તું મહારા દેવથી ઉત્પન્ન થયેલો મહારો પુત્ર છે. માટે હું નિરંતર તારી સાથે વસવા ઇચ્છું છું. કાર્તિકસ્વામીએ કહ્યું કે હું તમને નમસ્કાર કરું છું, તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે થાઓ. પુત્રના સ્નેહ બારથી તમે મને શિષ્યામણુ આપો અને તમારી વડુ દેવસેનાએ પૂજા કરેલાં નિરંતર મારી સંગાથે વસો. માર્કેડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે કાર્તિકસ્વામીએ વિનતાને કહ્યું, ત્યાર પછી સર્વ માતૃકષુ તેને કહ્યું કે હે કાર્તિકસ્વામી ! કવિ-
યોગે સ્તુતિ કરેલી અમે સર્વ લોકની માતા છીએ, માટે તમારી પણ માતા જવાની ઇચ્છા રાખીએ છીએ; વારને તમે અમારે પૂજન કરો. કાર્તિકસ્વામી જોડ્યા કે, તમે સારી માતા છો અને હું તમારો પુત્ર છું; માટે તમારે જે ઇચ્છત કરવાનું હોય તે તમે કહો. માતૃકાએ બોલી કે હે કાર્તિકસ્વામી ! પૂર્વે આ લોકની જે બ્રાહ્મી તથા માર્કેડેયરી આદિ માતરો કરવાનું

કરી છે તેમનાં સ્થાનમાં અમારાં સ્થાન થાઓ. વળી હે દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! અમે સર્વ લોકને પૂજ્ય તથા દંડવા યોગ્ય થઇએ અને બ્રહ્માદિ માતૃકાએ તમારે વારને અમારા પતિને મિથ્યા શાપરૂપ દોષે કરી અમારી ચનાર પ્રજાને હરણુ કરી છે, માટે તે અમને પ્રાપ્ત કરો. કાર્તિકસ્વામી બોલ્યા કે હું મુનિયોની પાસે આવી તેને તમને પ્રાપ્ત કરીશ. તથા તેની પ્રાર્થના કરીશ, તોપણ તે અંગિકાર કરશે નહીં; માટે તમે બીજા જે પ્રજા ઇચ્છશો, તે હું તમને પ્રાપ્ત કરીશ; પણ કુપી પ્રજાની ઇચ્છા કરો છો ! તે કહ્યો. માતૃકાઓએ કહ્યું કે હે કાર્તિકસ્વામી ! અમે બ્રહ્માદિની પ્રજાને તથા તમારાથી જુદી રહેલી તે પ્રજાના પિત્રાદિને બોમ્બવાની ઇચ્છા કરીએ છીએ, માટે તમે અમને તે પ્રાપ્ત કરો. કાર્તિકસ્વામીએ કહ્યું, કે તમે મોટું કષ્ટરૂપ કહ્યું. માટે હું તમને તે પ્રજા પ્રાપ્ત કરુંછું, પણ તમારું કલ્યાણ થાઓ અને તે પ્રજાની તમે રક્ષા કરો. માતૃકાઓએ કહ્યું કે હે સ્કંદ ! તમારું કલ્યાણ થાઓ, તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે અમે તે પ્રજાનું રક્ષણ કરીશું; પણ અમને ઘણાકાળ સુધી તમારી સાથે સહવાસ કરવો રૂઝે છે. કાર્તિકસ્વામી બોલ્યા કે હે માતૃકાઓ ! તમે જ્યાંસુધી મનુષ્યોની પ્રજા સોળ વર્ષની થાય, ત્યાં સુધી તેને તેના સરખાં સ્વરૂપ ધારણુ કરીને બેઠા કરો, અને હું પણ તમને અવિનાશી એવું મારું રોદ્ર આત્મસ્વરૂપ આપીશ, જેણે મહિત લોકે પૂજાએલી તમે મુખે કરી વસશો. માર્કંડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર રાજન્ ! એ પ્રમાણે કાર્તિકસ્વામીએ માતૃકાના ગણને વાક્ય કહ્યાં, ત્યાર પછી તેના શરીરમાંથી અગ્નિ સરખો પ્રકાશમાન પુરૂષ મનુષ્યોની પ્રજાને ભક્ષ્ય કરવાની ઇચ્છાથી નીકળી પૃથ્વી ઉપર પડ્યો; જેથી ક્ષુધાએ કરી પીડા પામેલો સંજા રહિત થયો. તેને જોઈને કાર્તિકસ્વામીએ પૂર્વે માતૃકાને કહેવા પ્રમાણે આજા આપી તેથી તે બાળકનો ગદગરૂપ થયો; જેનું નામ બ્રહ્મણ્યોએ સ્કંદાપરમાર પાડ્યું. હવે હે યુધિષ્ઠિર ! જે મહા ભયંકર વિનતા છે, તે શકુનિ નામનો ગદ્ગ કહેવાય છે. જે કષ્ટરૂપ, ભયંકર સ્વરૂપવાળી તથા ભયંકર સ્વરૂપે કરી રાત્રિને વિષે ફરનારી પુતના નામની રાક્ષસી તે પુતના નામે બાળકનો ગદ્ગ કહેવાય છે, જે ભયંકર આકૃતિવાળી પિશાચી, તે શપિત પુતના નામે બાળકનો ગદ્ગ કહેવાય છે. મનુષ્યના ગર્ભને હરણુ કરનારી જે અદિતિ, તેજ રેવતી કહેવાય છે અને તેનો રેવત નામનો ગદ્ગ છે; જે બાળકને સદૈવ બાધ કરે છે, જે દૈત્યોની માતા દિતિ કહેવાય છે, તેને મુખમાં ઠીકા સર્વ કહે છે; જે બાળકના માંસે કરીનેજ હર્ષ પામે છે અને દુરાસદ છે. હે કુરુકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા યુધિષ્ઠિર રાજન્ ! જે કાર્તિકસ્વામીથી ઉત્પન્ન થએલા કુમાર તથા કુમારી કહ્યાં તે સર્વ મનુષ્યોના ગર્ભને નાશ કરનાર તેમના ગદગરૂપ છે. વળી તે કુમારીરૂપ સ્ત્રિયોના પતિ તેજ કુમાર છે; તે ભયંકર કર્મવાળા જન્મ થયા પહેલાં બાળકને ગદગરૂપ કરે છે. ગાયોની માતા જે સુરભિ કહેવાય છે, તેની ઉપર જેસીને શકુનિ તેના સહિત થઇ પૃથ્વી વિષેના બાળકને ભક્ષ્ય કરે છે. હે જનાધિપ ! કૃતરાઓની માતા જે સરમા નામની છે, તે પણ મનુષ્યની સ્ત્રિયોના ગર્ભને ભક્ષ્ય કરે છે. જે વૃક્ષોની માતા કરંજનિલયા નામની છે, તે સર્વને વરદાન આપનારી, સૌમ્ય સ્વરૂપ તથા સર્વ જૂતપ્રાણી ઉપર દયાવાન છે; માટે પુતના અર્થિ પુરૂષો કરંજના વૃક્ષને વિષે તેને નમસ્કાર કરે છે. એ મેં બહાર કહ્યાં તે તથા તે ઉપરાંત પણ માંસરૂપ મંત્ર જેમને પ્રિય છે, એવા બીજા બાળકના ગદગરૂપ છે; જે દિવસે દિવસે વિષે તથા રાત્રિયે સૂતિકાના ગદગરૂપે વિષે રહે છે. તેમાં કદ્રૂ નામનો બાળકનો ગદ્ગ ગદ્ગ સ્વરૂપ ધારણુ કરીને ગર્ભણી સ્ત્રિના શરીરમાં પ્રવેશ કરી તેમાં રહેલા ગર્ભને ભક્ષ્ય કરે છે; તેથી તે સ્ત્રી સર્પને પ્રસૂત થાય છે. વળી ગર્ધર્વોની માતારૂપ બાળકનો ગદ્ગ ઉદ-

રમાં રહેલા બાળકને પ્રલણ કરીને જાય છે, જેથી તે મર્મવાન સ્ત્રી પૃથ્વીને વિષે સુકાષ મયેલા મર્મવાળી દેખાય છે વળી અસરાઓની માતારૂપ બાળકનો પ્રલ પણ મર્મિણી સ્ત્રીના મર્મને દરણ કરી લઇ જાય છે; તેથી મનુષ્યો તે સ્ત્રીનો મર્મ નાશ પામ્યો એમ કહે છે. રક્ત સમુદ્રની કન્યા જે કાલિકરવામીની વિધાત્રિ કરેવાય છે, તેનું સર્વ મનુષ્ય નૈરત્ય ધાળને વિષે રહેલા કલ્પ ગ્રસ્થમાં પોતાના કલ્યાણ સારૂ પૂજન કરે છે જેમ સર્વ પુરૂષમાં રૂઢ એટલે છે, જેનું પૃથ્વીને વિષે અનેક પ્રકારની કામના માટે પૂજન થાય છે. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે મેં બાળકના પ્રલ કલ્યા, જે સોળ વર્ષ પર્વતના બાળકનું અકલ્યાણ કરનાર છે. જે માનુષ્યના મણુ કલ્યા તે સર્વ બાળકના પ્રલ છે એમ જાણીને મનુષ્યોએ તેની શાંતિ આવી રીતે કરવી કે, તેને સ્નાન, જૂપ, ગંગાજન, અસિદ્ધાન આપવું અને કાલિકરવામિનું પણ વિશેષથી પૂજન કરવું એ પ્રમાણે શાંતિ કરવાથી તે સર્વ પ્રલ મનુષ્યોને આયુષ્ય તથા વિપાદિ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ કરે છે. હવે સોળ વર્ષની વય ઉપરના મનુષ્યોના જે પ્રલ છે, તે હું મહેશ્વરને નમસ્કાર કરીને કહું તે તમે સાંભળો— હે રાજન ! મનુષ્ય જાગતો હોય અથવા મૃતો હોય તે વેળા જે દેવતાને જોઇને, જલ્દી ઉન્માદપણાને પામે છે તે દેવપ્રલ છે એમ બુદ્ધિમાન જાણે છે. મનુષ્ય એકો હોય અથવા સ્ત્રી હોય તે વખત જે પિતૃને જોઇને ઉન્માદપણાને પામે છે તે પિતૃપ્રલ છે એમ કહેવાય છે. મનુષ્ય જેના યોગથી દેવતાઓનું અપમાન કરતાં તથા ક્રોધ પામીને બીજાઓને શાપ આપતાં ઉન્માદપણાને પામે છે તે સિદ્ધ નામનો પ્રલ છે એમ કહેવાય છે. વળી મનુષ્ય સુમંથ તથા રસાદિના પદ્મર્થને મુંઘટી વેળા જેના યોગથી ઉન્માદપણાને પામે છે તે રાક્ષસ પ્રલ કહેવાય છે. પૃથ્વીને વિષે મનુષ્યના સરીરમાં જે દિવ્ય મંથર્વના પ્રવેશ કરવાથી તે તત્કાળ ઉન્માદપણાને પામે છે તે મંથર્વ પ્રલ છે એમ જાણવું. જે પુરૂષની ઉપર પિશાચ આવી ચઢવાથી, તે તત્કાળ ઉન્માદપણાને પામે છે, માટે તે પિશાચ પ્રલ છે એમ જાણવું. વિપરિત કામને વિષે રહેલા પુરૂષમાં યક્ષે પ્રવેશ કરવાથી, તે ઉન્માદપણાને પામે તેને યક્ષપ્રલ જાણવો. જેના દોષથી દેહધારીનું ક્રોધ પામેલું ચિત્ત મોહ પામીને ઉન્માદપણાને પામે છે, તેનું સાધન શાસથી મળી આવે છે. જે પુરૂષ વૈકલ્યવતા, ભય તથા ભયંકર કંઠપણુ જેવાથી ઉન્માદપણાને પામે છે, તેને સાંત્વના કરવી એજ સાધન છે. વળી પુરૂષને ક્રીડા કરાવવાની કામનાવાળો બાળન કરાવવાની કામનાવાળો તથા અનેક પ્રકારની ઈચ્છા ઉત્પન્ન કરાવવાની કામનાવાન એ ત્રણ પ્રકારના સર્વ પુરૂષના પ્રલ છે. જ્યાં સુધી મનુષ્ય સીતર વર્ષની અવસ્થાવાન થાય છે, ત્યાં સુધી તે સર્વ પ્રલ તેને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારપછી કેવળ જ્વરરૂપ પ્રલ પ્રાપ્ત થાય છે પણ જેની ઈન્દ્રિય અવળે માંમે નથી જતી એવા મન વશ કરેલા, પવિત્ર, નિત્ય આશ્વર્ય વમરના, આસ્તિક તથા શ્રદ્ધાવાન પુરૂષનો તે પ્રલ ત્યાગ કરે છે. હે રાજન ! એ પ્રમાણે મેં તમને મનુષ્યના પ્રલનો ઉદ્દેશ કલ્પો; જે પ્રલ મહાદેવજી પ્રત્યે ભક્તિ કરનાર પુરૂષનો રપર્શ કરતા નથી.

इत्येव ते प्रहोद्देशो नः व्याजाप्रकीर्तितः ।

न चोत्तिप्रहामका जघनदेवंमहेभ्वरं ॥

इति भीमहाभारते आर्जુनકેવલો માર્કંડેયસમસ્તાવલો મોગિરસે-
મનુષ્યપ્રલકથને ગુર્જરભાષાયાં ત્રિવિદ્યાર્ચિકાદિજ્ઞતતથોડ્યવાયઃ ॥ ૨૩૦ ॥

અધ્યાય ૨૩૧ મો. કાર્તિકસ્વામીના જન્મનું વૃત્તાન્ત.

માર્કંડેય ઉવાચ—યદાસ્કંદેનમાતૃણા મેવમેતત્પ્રિયંકૃતં ।

અથેનમબ્રવીસ્વાહા મમપુત્રસ્વમારસઃ ॥ ૧ ॥

માર્કંડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે કાર્તિકસ્વામિએ માતૃકાના ગણનું પ્રિય કૃત્ય ત્યારપછી સ્વાહાએ તેને કહ્યું કે, તું મારો આરસ પુત્ર છે, માટે હું પરમ દુઃખી એવી તે પ્રાપ્ત કરેલી પ્રીતિને પામવાની ઇચ્છા કરું છું. ત્યારે કાર્તિકસ્વામિએ કહ્યું કે, હે માતા ! તું કેવી પ્રીતિને પામવા ઇચ્છે છે ? સ્વાહા બેલી કે હે મોટી બુદ્ધિવાળા હું દક્ષની પ્રિય એવી સ્વાહા નામની કન્યા છું. અને પાત્યાવસ્થામાંથીજ અમિતે વિષે કામાતુર છું, પણ તે તે વાતને મથાર્થ જાણતા નથી; માટે તેની સાથે સદવાસની ઇચ્છા કરું છું. કાર્તિકસ્વામિએ કહ્યું કે હે દેવી ! બ્રહ્મણો દુત્તદ્યને તથા પિતૃ કાર્યના દ્રવ્યને અમિતે વિષે સ્વાહા કહીને આજથી સદૈવ હોમશે. હે કલ્યાણરૂપ ! એ પ્રમાણે અમિ તારા સહિત સદૈવ વસશે. માર્કંડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે કાર્તિકસ્વામિએ કહ્યું ત્યાર પછી પ્રસન્ન થયેલી સ્વાહાએ પોતાના પતિ અમિ સદવત્માન થઇને તેનો મોટો સત્કાર કર્યો. ત્યારે પ્રજાપતિ એવા બ્રહ્માએ કાર્તિકસ્વામીને કહ્યું કે હે મંદ ! તું ત્રિપુરાસરને નાશ કરનાર એવા તારા પિતા રૂદ્રની પાસે જ. કારણ કે અમિમાં પ્રવેશ કર્યો હતો અને પાર્વતિએ સ્વાદામાં પ્રવેશ કર્યો હતો, તેથી એ બેના સંયોગથી સર્વ લોકના હિત માટે કાષ્ઠથી ન જ્વળાય એવા ઉત્પન્ન થયો છે, અને હે કાર્તિકસ્વામી અમિના સ્વરૂપમાં અંશે કરી પ્રવેશ કર્યો હતો જેણે એવા રૂદ્રે સ્વાહા વગરની બીજી ક્ષીને વિષે જે વીર્યનો ત્યાગ કર્યો હતો તથા ઉમાએ જે વીર્યનો ત્યાગ કર્યો હતો તે આ પર્વતમાંના ઇંદ્રકાના રક્ષને વિષે રક્તજળને વિષે, સૂર્યના કિરણને વિષે, પૃથ્વીને વિષે તથા બીજા રક્ષને વિષે પણ; જેનાથી જે વિવિધ પ્રકારના ભયંકર પુરુષો ઉત્પન્ન થયા છે, તે સર્વ તમારા ગણ છે એમ બુદ્ધિમાન પુરુષોએ જાણવું, તે તેમજ છે. એ પ્રમાણે બ્રહ્માએ વાક્ય કહ્યું તે સાંભળી ‘ધાયું સાદ’ એમ કહીને, કાર્તિકસ્વામિએ પોતાના પિતા રૂદ્ર પાસે જઈ તેની પૂજા કરી. માર્કંડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! દ્રવ્યની ઇચ્છાવાળા પુરુષોએ વાધિ નિવૃત્ત થવા માટે અર્ક પુષ્પે કરી સ્તુત્ય એવા તે પાંચ ગણની પૂજા કરવી. પોતાના બાળકના હિતને ઇચ્છતા એવા મનુષ્યે, રૂદ્રથી ઉત્પન્ન થયેલાં ઇંદ્રકા તથા ઇંદ્રકાના જોડને સદૈવ નમસ્કાર કરવા. પ્રજાની ઇચ્છાવાળા પુરુષોએ, મનુષ્યના; માંસનું જાણ્યું કરનારી અને રક્ષને વિષે ઉત્પન્ન થયેલી ક્ષી રૂપ રક્ષિકા નામની દેવીઓને નમસ્કાર કરવા. હે ગાંધારી ! એ પ્રમાણે પિશાચીની અસંખ્ય ગણ છે એમ કહેવાય છે. હવે હે નૃપ ! પતાકા સહિત ઘંટાનો સંભવ તું કદું તે તમે સાંભળો. ઔરતતની વૈજયંતી નામની એ ઘંટા હતી, જે બુદ્ધિમાન તેણે કાર્તિકસ્વામીને ક્રમે કરી આપી; તેમાં પતાકા નામની ઘંટા કાર્તિકસ્વામીને પ્રાપ્ત થઈ. તથા લોહિતા નામની ઘંટા વિશાખને પ્રાપ્ત થઈ. હવે દેવતાઓએ કાર્તિકસ્વામીને જે બે વાતાં આપ્યાં, તેથી મહા બળવાન તે સદૈવ ક્રીડા કરે છે. વળી પિશાચીના ગણ તથા દેવતાઓના ગણથી વિંટાયલા અને મોટા શોભાવાળા દીપ્તમાન કાર્તિકસ્વામી, સુવર્ણમય સ્વેત પર્વતને વિષે અત્યંત શોભતા હતા અને અનેક પ્રકારના શ્રેષ્ઠ વસ્ત્રોવાળો તે પર્વત ગણ તે ચરવીરે કરી જેમ કિરણોવાળા સૂર્યે કરી શુભ ગુણવાળો મંદરાચળ શોભે, તેમ શોભતો હતો.

વળી તે પર્વત અનેક પ્રકારના પેલાનાં, કરેલુનાં, પારિજાતનાં, જનમુદનાં, અશોક વૃક્ષનાં તથા કશંબનાં વન, મૃગોના ગણ અને દિવ્ય એવા પક્ષીના ગણે કરી અત્યંત શોભનો હતો. વળી તે પર્વતને વિષે દેવતાઓના ગણ તથા દેવ ઋષિયો દ્વારા પામેલા સમુદ્ર તથા મેઘ સરખા શબ્દવાળાં વાણંત વમાડતા હતા; મધેર્વ તથા અપ્સરાઓ મુંદર નૃત્ય કરતાં હતાં અને હર્ષ પામેલાં જીવપ્રાણિમાત્ર અનેક પ્રકારના એક શબ્દ બોલતાં હતાં; જે સર્વનો શબ્દ ધણે દૂર સંભળાતો હતો. એ પ્રમાણે પ્વંત પર્વતને વિષે પ્રાપ્ત થયેલું ઈદ્ર સહિત સર્વ જન્મત્ હર્ષ પામેલા કાર્તિકેસ્વામીને જોતું હતું; પણ તેને જોવાથી જ્ઞાનીને પામતું નહતું. માર્કેડેય કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! ઈદ્ર આ દેવતાની સેનાનો નાયક છે એમ કહીને મહા યથાર્થ કાર્તિકેસ્વામીને અભિપ્રેક્ષ્યે ક્યોં મહા હર્ષવુક્ત થયેલા રૂદ્ર પાર્વતી સહિત, સૂર્ય સરખા પ્રકાશમાન રથમાં બેસીને, ત્યાંથી રવાને થવા લાગ્યા. તે સમય તેના રથમાં એક હજાર સિંહ જોડેલા હતા શુભવર્ણ આકાશ માર્ગ પ્રત્યે જાણે ઉડતાજ હોય તથા તેને પાનજ કરતા હોય એમ આલતાં સ્થાવર તથા જન્મજ પ્રાણિને ત્રાસ પમાડતા હતા અને મોટા શબ્દ કરતા હતા. તે સમય તે રથમાં બેઠેલા પાર્વતિ સહિત પશુપતિ, જેમ ઈદ્ર ધનુષ્ય સહિત આકાશને વિષે વિજગાના યોગથી સૂર્ય શોભે, તેમ શોભતા હતા. તે મહાદેવજીની આગળ ગુણકો સહિત મહા સમય કુબેર, પુષ્પક વિમાનમાં બેસીને જવા લાગ્યા. દેવતાઓ સહિત ઈદ્ર પણ ઐરાવત હસ્તિ ઉપર બેસીને જતા એવા પોતાના બકતોને વરદાન આપનાર વૃષભધ્વજી પાછળ જવા લાગ્યો. પુષ્પની માળાઓ ધારણ કરેલા જંબક નામના મહા, યક્ષ તથા રાક્ષસોથી વિંટાવાને લીધે અત્યંત શોભનો હતો તે મહા યક્ષ રૂદ્રની દક્ષિણ બાજુએ જવા લાગ્યો અને તેની દક્ષિણ બાજુએ વિચિત્ર શસ્ત્ર ધારણ કરેલા ધણુ દેવતાઓ તથા વસુ રૂદ્રમણ સહિત ઘડીને જવા લાગ્યા. વળી ભયંકર સ્વરૂપવાળા યમરાજ મૃત્યુ તથા સેંકડો વ્યાધિ સહિત, રૂદ્રની વાંસે જવા લાગ્યા. તેની પછવાડે મહા ભયંકર જેમાંથી અગ્નિની મણુ શિખા નીકળે છે એવું, પ્વેત વર્ણવાન તથા મહા શોભાપમાન વિજય નામનું ત્રિશૂળ મયું, તેની પછવાડે ઉગ્ર પાશરૂપી શસ્ત્રવાળા, અનેક પ્રકારના જંગ જંતુથી વિંટાયેલા અને જંગના ઇશ્વર વરૂણ તથા મહા, મુસળ અને શકન્ધાદિ શસ્ત્રો સહિત રૂદ્રનું પટ્ટિય મયાં. પટ્ટિ-જની વાંસે રૂદ્રનું મહા કાર્તિચાળું જત્ર મયું. તેની પછવાડે મહર્ષિયોના મણે પૂજેલું કમંડળું મયું. તેની દક્ષિણ બાજુએ મોટી શોભાવાળો હંડ જતાં શોભવા લાગ્યો. તે સર્વની પછવાડે દેવતાઓએ પૂજેલા રૂદ્ર ભૃગુ તથા અગિરાદિ મુનિયો સહિત નિર્ભળ રથમાં બેસીને પોતાના તેજે કરી દેવતાઓને હર્ષ ઉપજાવતાં મયા તેની પાછળ ઋષિયો, દેવતાઓ, મધેર્વો, સર્પો, નદિયો, હ્રદો, સમુદ્ર, અપ્સરાના મણુ, નક્ષત્રો, મહો, દેવપ્રાણકો અને એક સ્વરૂપવાન એક અંગવાન તથા પુષ્પની ઘટ્ટિ કરતી અનેક સ્ત્રિયો વિગેરે મયાં, અને મેઘ પણ મહાદેવજીને નમસ્કાર કરીને મયો. તે વખત મહાદેવજીની ઉપર સફેદ જત્ર ચંદ્રે ધારણ કયું હતું વાયુ તથા અગ્નિ એ ચંમર મહણુ કરી ઉભા હતા. મહાદેવજીની પાછળ મોટી શોભાવાળો ઈદ્ર રાજર્ષિયો સહિત તેની સ્તુતિ કરતાં મયો. ગૌરી, વિદ્યા, માંધારી, કેશિની તથા મિત્રસાહવસા ધાત્રિયે સહિત પાર્વતીની વાંસે જવા લાગી. જતા રૂદ્રનું તે સેનાના અગ્રભાગને વિષે કવિ પુરૂષોએ રચેલા સ્તુતિ પઠના સમૂહ તથા ઈદ્ર સહિત દેવતાઓ રહસ્યે સહિત વ્યાખ્યાન કરતા હતા. વળી રૂદ્રની આગળ પતાકાને મહણુ કરી રાક્ષસ નામનો મહા તથા જે રમણાનને વિષે ઉલ્લોભવાન, નિરંતર તેનો સખા અને મનુષ્ય લોકને આનંદ આપનાર પિંખાશ નામનો યક્ષેંદ્ર મયા. એ સર્વ સહિત રૂદ્ર સુખે કરી ભવવટ પ્રત્યે જતા હતા.

પણ આમળ તથા પાછળ મોટું સૈન્ય હોવાને લીધે તેની ગતિ આકસ્મ ભાગને વિષે ન હતી. જે પરમ દૈવતરૂપ રૂદ્રની આ લોકને વિષે મનુષ્યે સત્કર્મે કરી પૂજા કરી છે, જેને શિવ. ઇશ્વર, રૂદ્ર, તથા પિતામહ સર્વ કહે છે અનેક પ્રકારના ભાવે કરી સર્વ પૂજા કરે છે, તે મહાદેવજી છે એમ જાણવું. હે યુધિષ્ઠિર ! દેવસેનાના પતિ, બ્રહ્મણ્ય, કૃત્તિમાના પુત્ર તથા દેવતાઓની સેનાથી વિદાયલા કાર્તિકસ્વામી દેવતાના ઇશ એવા મહાદેવજીની વાંસે જવા લાગ્યા. તે વખત મહાદેવજીએ તેને કહ્યું કે હે કાર્તિકસ્વામિન ! તું આલસ્ય વગર થઇને નિરંતર દેવગણની રક્ષા કરજે. કાર્તિકસ્વામિએ કહ્યું કે હે પ્રભો ! હું દેવગણની રક્ષા કરીશ, અને તે ઉપરાંત બીજું પણ મારે જે કરવાનું હોય તે તમે કહો, વિશંખ કરો નહીં. રૂદ્રે કહ્યું કે હે પુત્ર ! તારે સર્વ કાર્યમાં માફ દશન કરવું. તું મારા દશન તથા મારી ભક્તિએ કરી પરમશ્રેયને પામીશ. માર્કંડેય કહે છે-હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે કાર્તિકસ્વામીને કહી મળીને રૂદ્ર છાંડી આપ્યા. તે પછી આવી રીતના ઘણા ઉત્પાત થવા લાગ્યા કે હે મહારાજ ! અકસ્માત અગ્નિ દેવતાઓને મોહ ઉત્પન્ન કરતાં નક્ષત્ર સહિત આકાશને પણ જ્વલનસ્થમાન કરવા લાગ્યા. તેથી સર્વ જીવન અત્યંત મૂઠ સરખું થયું. વળી પૃથ્વી મોટા શબ્દ કરતી ચત્તાયમાન થઈ તથા જન્મ-ત્તમાં મ્હેટો અધકાર થયો તે જોઈને રૂદ્ર, પાર્વતી મોટા ભાગ્યવાળા દેવતા તથા મદર્ગિયો ક્ષેત્ર પામ્યા. એ પ્રમાણે સર્વ મૂઠ સરખાં થઈ ગયાં; પવત તથા મેઘ સરખું, અનેક પ્રકારના આયુધ ધારણ કરેલું, મહા ભયંકર, અસંખ્ય અને અનેક પ્રકારની વાણીથી મજ્જના કરતું દૈત્યનું સૈન્ય તેમને દેખાવા લાગ્યું. દેવતાઓ તથા મહાસમર્થ શંકરની સામે એકદમ દોડવા લાગ્યું. ત્યાર પછી તે સૈન્યે અનેક પ્રકારના બાણના સમૂહ, પર્વત શતઘ્ની તલવાર, પરિચ તથા મદાદિ હથિયારો દેવસેના ઉપર છોડ્યાં. તેથી ઘણું માત્રમાં યોદ્ધાઓ, હસ્તિ, અશ્વ, આયુધ તથા રથ નાશ પામ્યા. હે રાજન્ ! અસુરોએ જેમ અગ્નિ વનને નાશ કરે, તેમ કેટલાંક દેવસૈન્યને નાશ કર્યું; જેથી જેમ બળેલા વૃક્ષનું વન પડે, તેમ તે પડ્યું. દેવસૈન્યના કેટલાંક યોદ્ધાઓનાં મસ્તક તથા હેઠ બેઠ પામવાથી તે ચારે કાર ભાગી ગયા; પણ તેમને પોતાની રક્ષા કરે એવો કોઈ મળ્યો નહીં. પછી ઈંદ્રે ભાગી જતા દેવસૈન્યને જોઈને આશ્વાસના કરતાં કહ્યું કે હે શૂરવીરો ! તમે ભયનો ત્યાગ કરો ! શત્રોને પ્રહણ કરો ! પરા-ક્રમ કરવામાં બુદ્ધિ વાપરો ! તમને કાંઈ પણ બચા થાઓ માં ! અરે ભયંકર સ્વરૂપ વાળા તથા દુષ્ટ આચરણવાળા આ દાનવાને જીતો અને મારા સહિત તેમની સામા ધસારો કરો ! એ પ્રમાણે ઈંદ્રે વાક્ય કહ્યાં તે સંભળીને સર્વ દેવસૈન્ય સ્થિરતાને પામ્યું અને તેના આશ્રય કરીને દૈત્ય સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યું. તે સમય સર્વ દેવતાઓ મહા બળવાન મંત્રગણ તથા વસુઓ સહિત મોટા ભાગ્યવાળા સાધ્યગણ દૈત્યોની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ત્યારે તેમણે મ-કેલાં બાણો દૈત્યોના શરીરમાં પ્રવેશ કરી ઘણા રૂધિરનું પાન કરી શરીરને બેદ કરીને પાછાં, જેમ પર્વતમાંથી સર્પો નીકળતા દેખાય, તેમ નીકળતાં દેખાવા લાગ્યાં. દેવતાઓના બાણે કરી બેદ પામેલાં દૈત્યોનાં શરીર, જેમ છિન્ન બિન થયેલાં વાદળાં પડે, તેમ પૃથ્વીને વિષે પડ્યાં. દેવગણોએ યુદ્ધમાં દાનવ સૈન્યને અનેક પ્રકારનાં બાણે કરી ઘાતું ત્રાસ પમાડ્યું; જેથી તે કેટલુંક વિશુભ થયું. તે સમય હવે પામેલા તથા ઉંચાં હથિયારો પ્રહણ કરેલા દેવતાઓએ અનેક પ્રકારનાં તુરિઆદિ વાજાં ત્રા વગાડ્યાં. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે દેવતાઓ તથા દાનવો સામસામા ઉભા રહીને માંસ તથા રૂધિરનો કાદવ થાય એવું મહા ભયંકર યુદ્ધ કરવા લાગ્યાં.

પણ તેમાં દેવતાઓનાં દૈત્યોની ઝીંચાણું હરણ કરવારૂપ અન્યાય તત્કાળ દેખાવા લાગ્યો તે વેળા મહા ભયંકર સ્વરૂપવાળા દાનવા દેવતાઓને અનેક પ્રકારનાં આયુધં કરી મારવા લાગ્યા. તૂટી તથા ભેરી વમાડવા લાગ્યા અને મોટા સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. દૈત્યની સેનામાંથી મહા-ભયંકર તથા મહા બળવાન મહિષ નામનો દાનવ એક મોટા પર્વતને ઝડપી કરી દેવસેનાની સામે આવી પ્રાપ્ત થયો. વાદળોથી વિંટાયલા સૂર્યની પેઠે પોતાની સેનાથી વિંટાયલા, મહા ભયંકર તથા પર્વત ઉમામેલો જોઇને, દેવતાઓ ભામવા લાગ્યા. તે સમય મહિષ દૈત્ય દેવતાઓની સામે દોડીને તેની ઉપર પર્વત ફેંક્યો તેથી તે સેનામાંથી અસંખ્ય યોદ્ધાઓ ભેદ પામીને પૃથ્વી ઉપર પડ્યા. તે વળી દૈત્યોએ સહિત મહિષ દૈત્ય યુદ્ધમાં દેવતાઓને ત્રાસ ઉપજવતાં જેમ મુદ્દમુદ્દ સામે સિંહ દોડે, તેમ તેની સામે દોડ્યો; તેને જોઇ ભાગી ગયેલાં આયુધવાળા ઇંદ્ર સહિત તે સર્વ રણભૂમિથી નાશી ગયા, તે જોઇને પરમ ક્રોધ પામેલો મહિષ દૈત્ય ઉતાવળથી રૂદ્રના રથ પ્રત્યે ગયો અને તેણે તેના કૂબરને ઝડપી ક્યો. તે વખતે મહિષે રૂદ્રના રથના કૂબરને ઝડપી ક્યો. તે વખતે ઘાવા પૃથ્વી પણ સજ્જ કરવા લાગી તથા મહર્ષિઓ પણ પરમ મોહને પામ્યા; અને મેષ સરખા દેહના વર્ણવાળા તથા મોટા સરીસવાળા દૈત્યો મોટા નાદ કરવા લાગ્યા અને અમારો જય થયો એમ તેને નિશ્ચય પણ થયો. હે રાજન! એ પ્રમાણે બ્યારે થયું ત્યારે રૂદ્ર મહિષ દૈત્યને પ્રહાર કરીને, તેના મૃત્યુ રૂપ કાર્તિકસ્વામીનું સ્મરણ કર્યું. તે વખતે મહિષ દૈત્યપણ રૂદ્રના રથને જોઇને, દેવતાઓને ત્રાસ ઉત્પન્ન કરતાં તથા દૈત્યોને હર્ષ ઉપજવતાં મોટો સિંહ નાદ કર્યો. આથી દેવતાઓને તેનો મોટો ભય ઉત્પન્ન થયો, ત્યારે ક્રોધે કરી સૂર્ય સરખા પ્રકાશમાન, રક્ત વસ્ત્ર તથા રક્ત પુષ્પની માળા પહેરેલા, રક્ત વર્ણ અમ્બ જેના રથમાં જોડેલા મોટી ભુગવાન, સુવર્ણનું કવચ પહેર્યું હતું જેણે એવા અને સૂર્ય સરખા કાંતિમાન રથમાં જોડેલા કાર્તિકસ્વામી તે દૈત્યની સામે આવ્યા. તેને જોઇને દૈત્યની સેના યુદ્ધ મુકીને ચામેર ભાગી મઠ. પછી કાર્તિકસ્વામીએ તે દૈત્યને ભેદ કરનારી તથા પ્રભાસિત એવી એક શક્તિ તેની ઉપર મુકી. તેથી મસ્તક કપાવાને લીધે મૃત્યુ પામીને તે દૈત્ય પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. તે દૈત્યનું પર્વત સરખું કપાવણું મસ્તક સોળ ચોળન છેડે ઉપર ફરે દેહના દાર પ્રત્યે જઈ પડ્યું; જેથી તે ઢાંકાઈ ગયું અને તે દેહના મનુષ્યો સુખે કરી આવળવ કરી શકે છે. પછી કાર્તિકસ્વામીએ તે શક્તિ વારંવાર દૈત્ય સેના ઉપર મુકી, જે હજારો દૈત્યોનો નાશ કરીને પાછી કાર્તિકસ્વામીની પાસે આવી. કેટલાક દૈત્યોને તો કાર્તિકસ્વામી-એ ભયંકર બાણના પ્રકારે કરીને નાશ કર્યા અને બાકીના કેટલાક ભય પામેલા દૈત્યોને જેનું બળ સહન ન થાય એવા તેના પાર્શ્વદોષે નાશ કરીને બાક્ય કર્યા. હે રાજન! દાનવોનું બધું જ કરનાર, તેમના ઝંધિરને પાન કરનાર કાર્તિકસ્વામીના પાર્શ્વદોષે સ્વલ્પ માત્રમાં દૈત્ય વમરની રણભૂમિને કરી. હે ભર-તકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા યુધિષ્ઠિર ! કાર્તિકસ્વામીએ પોતાના પરાક્રમે કરી, જેમ સૂર્ય અધ-કારને નાશ કરે તથા અગ્નિ વૃક્ષોને નાશ કરે તેમ દૈત્યોને નાશ કરી જય મેળવ્યો. પછી દેવતાઓએ પૂજન કર્યું અને કાર્તિકસ્વામીએ મહાદેવજીની પાસે આવીને તેને નમસ્કાર કર્યા. તે સમય કીરણવાન સૂર્યની પેઠે તે શોભવા લાગ્યા. હવે નાશ પામ્યા હતા સર્વ જેના એવા કાર્તિકસ્વામી, બ્યારે પાસે આવ્યા ત્યારે ઇંદ્ર તેને મળીને કહ્યું કે હે રૂદ્ર ! બધાએ જેને વરદાન આપ્યું હતું એવા મહિષ દૈત્યને તમે નાશ કર્યો. જેની પાસે દેવતાઓ તણ સરખા હતા. વળી તમે જેમણે અમને પૂર્વે તાપ પમાડ્યા હતા એવા અને મહિષ દૈત્ય સરખા હ-

જારો દૈત્યોને નાશ કર્યાં. સેંકડોને તમારા પાર્ષદોએ ભક્ષ્ય કર્યાં. તમે યુદ્ધમાં શત્રુથી ન છતાઓ એવા મહાદેવજી સરખા છો. હું દેવ ! આ તમારું પ્રથમ કર્મ તથા તમારી કીર્તિ તથા લોકમાં પ્રસિદ્ધ થશે અને સર્વ દેવતાઓ પણ તમને વશ થશે. એ પ્રમાણે કહીને દેવતાઓ સહિત ઇંદ્ર, રૂદ્રના કહેવાથી નિવૃત્તિ પામ્યો. પછી રૂદ્ર, દેવતાઓને, જેમ તમે મને જુઓ છો, તેમ આ કાર્તિકસ્વામીને સદૈવ જુઓ એમ કહીને ભદ્રવટ પ્રત્યે ગયા. એ પ્રમાણે મહાપિયોના તથા સત્કાર કરેલા કાર્તિકસ્વામીએ એકજ દિવસે કરી દાનવોને જીતીને તથા લોકને જીત્યું. હે રાજા ! જે બ્રાહ્મણ રિશર ચિત્તથી એ કાર્તિકસ્વામીના ગન્મના કૃતિદાસનો પાદ પ્રે, તો આ લોકમાં મ્હોટાઇને પામીને, પરલોકમાં તેના સાલોક્યને પામે.

સ્કંદસ્યયદ્દંવિષ્ણુઃ પદેજ્જન્મસમાપ્તિઃ ।

સ્તુતિમિહસંપ્રાપ્ત્વા સ્કંદસાલાક્યમાપ્નુવાત્ ॥

કિમિતિયદ્ધાત્મકેપર્યવેનિ માર્કંદેવસમસ્વાપર્યવેનિ ત્રાંગિરસોષા-
સ્થાને ગુર્જરભાષાયામેકાર્ષિસદધિકદ્વિસતત્તમોઽધ્વાયઃ ॥ ૨૩૧ ॥

અધ્યાય ૨૩૨ મો. કાર્તિકસ્વામીની સ્તુતિ.

જિહ્વસ્તુવાચ—મગધવધીતુર્જિહ્વાય નામાન્વસ્યમત્ત્વનઃ ।

ત્રિપુલોકેયુગાન્વસ્ય ચિચ્ચાતાનિજિજોત્સવઃ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ માર્કંડેય ઋષિ ! મહાત્મા કાર્તિકસ્વામીનાં તથા લોકને વિષે પ્રસિદ્ધ એવાં નામ હોય, તે હું સાંભળવા ઇચ્છું છું. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિર રાજાએ ઋષિયોની સાનિધ્ય કર્યું. ત્યારે મ્હોટા તપસ્વી માર્કંડેય ઋષિએ તેને કહ્યું કે હું યુધિષ્ઠિર ! આગ્નેય, રૂદ્ર, દીપકીર્તિ, અનામય, મયૂરકેતુ, પર્માત્મા, જૂતેશ, મહિપાર્દન, કામજીત, કામંદ કાંત, સત્યવાક, જુવનેશ્વર, શિશુ, શિશ્વ, શુચી, ચંદ, દીપવર્ણ, શુભાનન, અમોઘ, અનધ, રૌંદ, પ્રિય, ચંદ્રાનન, દીપકીર્તિ, પ્રજ્ઞાત્મા, ભદ્રકૃત, કૃત્તમોહન, પદ્મપ્રિય, પવિત્ર, માતૃત્સલ, કન્યાભર્તા, વિભક્ત, સદા, રેવતીસુત, પ્રજુ, નેતા, વિશ્વાખ, નૈમમેય, સુદુશ્વર, સુવ્રત, લક્ષિત, બાલકીડનકપ્રિય, ખચારી, બ્રાહ્મચારી, શર, શરવજ્ઞેશ્વર, વિશ્વામિત્રપ્રિય, દેવસેનાપ્રિય, વાસુદેવપ્રિય, તથા પ્રિયકૃત એ સર્વ કાર્તિકસ્વામીનાં નામ છે. તેનો જે મનુષ્ય પાડ કરે, તે વશ, ધન તથા સ્વર્ગને પામે એમાં સંશય નથી. હવે હે રાજા ! હું દેવતા, ઋષિયો તથા શક્તિએ સેવેલા, પદાનન, શક્તિને ધારણ કરનાર તથા નિરંતર પરાક્રમવાન કાર્તિકસ્વામીની તેના નામે કરી સ્તુતિ કરે છું, તે તમે સાંભળો—હે કાર્તિકસ્વામી ! તમે બ્રહ્મણ્ય, વેદેક્ત ગર્ભાધાનાદિ સંસ્કાર જેને થયા હોય એવા, વેદાશ્રમે બલ્હનારા, બ્રહ્મકર્મ કરવામાં પ્રીતિમ્મન શ્રેષ્ઠ વ્રતવાન તથા વેદના અર્થને જાણનાર બ્રાહ્મણને બ્રહ્મપદની પ્રાપ્તિ કરનાર છો. વળી સ્વાહા, સ્વધા, પરમપવિત્ર, મંત્ર, સ્તુતિ, જન્યત્માં પ્રસિદ્ધ, પદ્મજ, સંવત્સર, જ નકતુ, બાર માસ, પક્ષ, અયન, તથા દિશાએ પણ તમેજ છો. વળી કમળ સદૃશ નેત્રવાન, કમળ સરખા મુખવાન, સદૃશ જુગવાન, લોકપાલ, જનક હૃદય અને સર્વ સુર તથા અમુરના કર્તા ગણ નમેજી છો. વળી તમે દેવસેનાના પતિ.

પ્રમંડ, પ્રજા, વિજા, સત્યોને જીતનાર પૃથ્વી અને હજારો પ્રાણને ઉત્પન્ન કરનાર, તમને પુષ્ટિ આપનાર તથા તેમનો લય કરનાર છે. વળી હે કાર્તિકસ્વામી ! સહજ મસ્તક તથા પાદચાન, અનંત, શક્તિ પારજી કરનાર અને મંથા, સ્વાદા દૃતિકાના પુત્ર તમે છે. વસ્ત્રુખ, સ્વેચ્છિત અનેક પ્રકારનાં સ્વરૂપ પારજી કરનાર કુદકૃટે કરી કીડ કરનાર, વચ્ચાદિની દિશ્ચાર, સેમ, મરૂત, ધર્મ, વાયુ અને ઇંદ્ર પજી તમે છે. વળી તમે સનાતનમાં પજી શાશ્વત, પ્રજુના પજી પ્રજા, પ્રમંડ ધનુષ્ય પારી, સત્યતાને ઉત્પન્ન કરનાર દેવને આંત કરનાર, સત્યોને જીતનાર અને દેવતાઓમાં એક છે. વળી સદૃશ એવું તમ જેનું દેવત છે એવા જૂત તથા બલિષ્ઠરૂપ, સર્વને ધર્મ, અર્થ તથા કામની પ્રાપ્તિ કરનાર અને આ સર્વ દશ્મમાન જેના તેજ કરી છે એવા તમે છે. હે સર્વ દેવતાઓમાં એક ! હે લોકનાથ ! હે આર નેત્ર તથા જુગ્મચાન કાર્તિકસ્વામિન ! આ સર્વ જન્મત તમારી શક્તિએ કરી આપ્ત છે, હું મેં જેની સ્તુતિ કરી છે એવા તમને નમસ્કાર કરું છું. કારણ હવે એ ઉપરાંત તમારી મતિને જાણતા નથી, હે પુષ્પહર ! કાર્તિકસ્વામીના જન્મની એ કથાનો જે આલય સ્થિર ચિત્તે કરી પાઠ કરશે, આલયને જે કોઈ સંભળાવશે અને આલયે કરેલી એ કથાને જે સાંભળશે, તે આ લોકમાં ધન, આયુષ્ય, દીપ્ત એવાં યશ, પુત્ર, યતુના જન્મ, પુષ્ટિ તથા તુષ્ટિને પામીને પરલોકમાં રહેના સાલોખ્યને પામશે.

जनमा भयो दीर्घं पुत्रान्मम शत्रुजयत ॥

सपुटितुहिसंप्राप्य स्कंदसालोक्यमाप्नुयात् ।

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेऽर्चनि मार्कण्डेयसप्तसर्गोपनिषि जोगिरसे
कार्तिकेयस्तवे गुर्जरभाषायां द्वाविंशदधिक द्विचतस्रोऽध्यायः ॥ २३२ ॥

॥ समाप्तं च मांके च समस्वापर्व ॥

*****

અધ્યાય ૨૩૩ મો. દ્રોપદી અને સત્યભામાનો સંવાદ.

॥ अथः । पदीसित्यभामासंवा पय ॥

वेत्तापायनउवाच—उपासीनेषुविप्रेषु पांडवेषुमहात्मसु ।

द्रौपदीसत्यभाषायां विविशातेतदासमं ॥ १ ॥

તેજાં પામ્યા હશે છે—હે જનમેજય ! હવે બ્રાહ્મણો તથા મહાત્મા પાંડવો બેઠા હતા, તે બેજા દ્રૌપદી તથા સત્યભામા એકાંતને વિષે બેસીને હાસ્ય વિનોદ કરતાં કુરૂકુળ તથા વડુકુળ સંબંધિ અનેક પ્રકારની વાતો કરતી હતી. તે વખત શ્રીકૃષ્ણની પ્રિય સ્ત્રી, સત્યાજીતની મુત્રાં તથા મેઠ સ્વરૂપવાન સત્યભામાયે એકાંતમાં દ્રૌપદીને કહ્યું કે હે દ્રૌપદિ ! તમે ભોક્ષપાત્ર સર-ખા, મહા શસ્ત્રવીર અને દૃઢ અંબવાળા પાંડવો પ્રત્યે કેવા આચરણથી વર્તો છો ? હે કલ્યાણ-રૂપ ! તે તમને વશ કેમ થાય છે ? તમારી ઉપર ક્રોધ કેમ નથી પામતા ? હે પ્રિય હર્ષ-નવાળી ! પાંડવો નિરંતર તમને વશ અને તમારૂંજ મુખ જોનાર છે તેનું કારણ શું ? તે તમે અને વશાર્થી કહે. તમે શું કંઈ સોમવારાદિ મત ઉપવાસાદિ તપ, સંયમ સમય સ્નાન,

વશીકરણના મંત્ર યુક્ત ઔષધ, કામસાત્તની વિદ્યા, રમસ્વળા થયા પછી સ્નાન કરી પતિ પાસે જઈ પોતાના પગની પાનિયે કરી તેના સિસ્તુનો સ્પર્શ, જપ, હોમ તથા અંજનાદિનું સેવન કર્યું છે ? હે પત્યાસિ ! તમારું સૌભાગ્યને વૃદ્ધિ કરનાર જે કંઈ પ્રતાદિ હોય, તે તમે મને કહોઃ કારણ મારા પતિ શ્રીકૃષ્ણ પણ મને વશ થાય. હે જનમેજય ! મોટા યશ્વળાળી સત્યભામા એ પ્રમાણે કહીને નિવૃત્ત પામી ત્યારે મોટા ભાગ્યવાળી પતિવ્રતા દ્રૌપદી તેને કહેવા લાગી કે હે સત્યભામા ! તમે મને અસત્ સ્ત્રિયોનાં આચરણ પૂછો છો ! અસત્ સ્ત્રિયોએ આચરણ કરેલા અસત્ માર્ગોના ઉત્તર કેમ થઈ શકે. હે સત્યભામા ! શ્રીકૃષ્ણનાં સ્ત્રી એવાં તમે આવા પ્રશ્ન પૂછો તથા આવો સંશય રાખો એ કંઈ યોગ્ય નથી; પણ તેની સ્ત્રિયોના સરખી બુદ્ધિવાળાં છો માટેજ પૂછો છો. જે સ્વામી મંત્રાદિને પરાયણ એવી પોતાની સ્ત્રીને જાણે, તો જેમ ગૃહમાં પ્રવેશ કરેલા સર્પથી મનુષ્ય ઉદ્ગમણાને પામે છે, તેમ તેનાથી ઉદ્ગમતાને પામે. પછી ઉદ્ગમતાયુક્તને શાંતિ શાંતી હોય અને અશાંતિ થયા પછી સુખ પ્રાપ્ત થવુંજ નથી; માટે સ્ત્રીને મંત્રાદિથી પતિ કદી વશ થતોજ નથી. વળી અસત્ સ્ત્રિયો પોતાના પતિને વશ કરવા સાડે કાંઈની પાસેથી ઔષધિ કરાવે છે. તો તે પુરૂષ તેનો અભિષેક હોવાથી તેને રામ ઉત્પન્ન કરે છે. ત્યાર પછી તે સ્ત્રી પોતાના પતિને થયેલા રામને મટાડવા સાડે જેણે પ્રથમ ઔષધિ આપી હોય છે, તેની પાસેથીજ ઔષધ લે છે, તો તે તે રામને મટાડવા જાણતો નથી તેથી તેને નાશ કરવાની ઇચ્છાથી વિષ આપે છે અથવા એવાં ઔષધ આપે કે જેને પુરૂષ જીવથી અથવા શરીરની ત્વચાથી સેવન કરે કે તત્કાળજ નાશ પામે. વળી હે સત્યભામા ! અસત્ સ્ત્રિયો પોતાના પતિને વશ કરવા સાડે અનેક ઉપાય કરે છે, તેથી તે જળાંદરવાળા, કોટિયા, આળ વગરના, પુરૂષાતન વગરના, જડ, અષ્ટ તથા બેહેરા થાય છે. ત્યાર પછી પાપી પુરૂષને વેષે લંપટ એવી પાપી તે સ્ત્રિયો પોતાના પતિનો ત્યાગ કરીને જતી રહે છે. માટે હે સત્યભામા ! સ્ત્રીએ પોતાના પતિનું અવળું કદી કરવું નહીં. હવે હે મોટા યશ્વળાળી સત્યભામા ! હું મહાત્મા પાંડવોને વિષે જેની વૃત્તિથી વર્તુ છું તે કહું તે તમે સાંભળો-અશ્વંકાર, કામ તથા ક્રોધનો ત્યાગ કરીને હું પ્રયત્નથી સદૈવ પોતાની સ્ત્રિયો સહિત એવા પાંડવોની સેવા કરું છું. વળી ધર્મોના ત્યાગ કરી તથા મનને વશ કરીને પોતાના પતિના ચિત્તની રક્ષા કરનાર, તેમની શુશ્રૂષા કરવાની ઇચ્છાવાળી અભિમાન વગરની અને તેઓ દુરથી બોલાવે, ઉંડે, દુરથી મારી સામું જીએ, મારાથી દૂર હોય, અથવા જાણ તથા કટાક્ષથી પોતાનો અભિપ્રાય જણાવે તેથી શંકાવાળી હું, સૂર્ય, અમિ તથા ચંદ્ર સરખા, મહારથિ, દષ્ટિમાત્રમાંજ યત્રને નાશ કરનાર, મહાપરાક્રમી અને મહા પ્રતાપિ મારા પતિ પાંડવોની સેવા કરું છું. હે સત્યા ! કોઈ દેવતા, મધર્વ તથા અશ્વંકાર પહેરેલો, યુવાવસ્થાવાન વા રૂપવાન કોઈ મનુષ્ય હોય, તો પણ મને કદી માન્ય થાયજ નહીં. વળી જે મારા પતિયે બોજન ન કર્યું હોય, સ્નાન ન કર્યું હોય, તથા તે બેઠા ન હોય, તો હું બોજન તથા સ્નાન કરતી નથી અને બેસતી પણ નથી; કેવળ મૃદાનાં કામકાજ કરું છું. વળી મારા પતિ ક્ષેત્ર, વન અથવા ગામમાંથી આવતા હોય, તો તેને જોઈને હું ઉભી થઈ આસન તથા જળાદિ આપીને હાવની પ્રાપ્તિ કરું છું. વળી મૃદાનાં સાદિત્યોને સાફ રાખનારી, સમયપરત્વ પોતાના પતિને બોજન આપનારી, સાવધાન, ધાન્યાદિની સંભાળ રાખનારી, શ્રેષ્ઠ સ્વચ્છ આસન ઉપર બેસનારી, કોઈ દિવસે તિરસ્કાર પૂર્વક નહીં બોલનારી, દુષ્ટ સ્ત્રીઓના સંગ વગરની તથા આલસ્ય વગરની હું નિત્ય પતિને અનુકૂળ વર્તું છું.

ગી હું ગ્રહને વિષે અથવા અગ્રીયાને વિષે કામ પુરૂષ સાથે એકાંત બાપણુ તથા દાસ્યને
 મ કઈ છું અને ગ્રહના દાર પ્રત્યે ઉભી રહેતી પણ નથી. વળી હું અતિ દાસ્ય, અનિરોધ
 થા કોષનો ત્યાગ કરીને સદૈવ સ્વામીની સેવા કરવામાં તત્પર રહું છું. હે સત્યભામે ! જેમાં
 રા પતિને પ્રીતિ ન હોય, તે પદાર્થમાં મને કદિ પ્રીતિ થતી નથી. વળી હું જ્યારે મારા
 તે કુટુંબાદિના અવધાર માટે પ્રવાસમાં હોય છે, ત્યારે પુત્ર તથા ચંદનાદિનો ત્યાગ કરીને
 ત્યાગ થઈ રહું છું. વળી મારા પતિ જેનું પાન કરતા નથી, જેનું સેવન કરતા નથી તથા
 બોજન કરતા નથી, તે સર્વનો તેમના કહેવા પ્રમાણે વર્તવામાં સાવધ હું ત્યાગ કઈ છું.
 ગી મારા અસંકાર પહેરેલી નિરંતર ચતુર તથા પોતાના સ્વામિના હિતમાં તત્પર એવી મને
 રી સાસુએ પૂર્વે કુટુંબ વિષે જે ધર્મ કહ્યા છે, તે તથા મારા જાણવામાં જે મામણુ પુર-
 ને બિહ્વા આપતી, અગિવાન કરવાં, શ્રાદ્ધ કર્મ કરવાં, પૌષ્ઠિમાને દિવસે તથા અમાવાસ્યાને
 વસે ગ્રહસ્થીએ કરવાનું સ્થાલી પાક નામનું કર્મ કરવું, માત્ર પુરૂષોની પૂજા કરવી અને તેને
 તકાર કરવા મત્યાદિ તે કરવામાં આલસ્ય રહિત થઈને હું દિવસ તથા રાત્રિને વિષે વર્તમાન
 ! વળી હું મર્દવ નમ્રતાથી એકાગ્ર બાવં કરી નિયમોને પણ સેવું છું. વળી હું કુશિન, સત્ત-
 દિ, શ્રેષ્ઠ શિયળવાન, સત્ય ધર્મનું પાલન કરનાર તથા સર્પ સરખા કોષિ પતિની સદૈવ
 વા કઈ છું. હે શ્રીકૃષ્ણ સ્ત્રી ! હું સ્ત્રીઓના પતિનો આશ્રય કરંચા એજ સનાતન ધર્મ છે અને
 તિજ દેવના તથા મતિરૂપ છે એમ માનું છું. તેનું અગ્રિય કરનાર કોણુ શ્રેષ્ઠ સ્ત્રી હોય છે ? વળી
 દૈવ પોતાના પતિની સેવા કરવામાં ચૂંચાયલી હું કામ દિવસે તેમના કહેવાથી ઉઠી વર્તતી નથી.
 મની કમ્બા વમર બોજન કરતી નથી તથા અસંકાર ધારણ કરતી નથી અને સાસુની નિદ્રા
 ણુ કોઈ વખતે કરતી નથી. હે સુંદર બામવાળી સત્યભામા ! મને અપ્રમાદ, સેવામાં પરમણુ
 થા ગુણોની ગુણ્યાએ કરી મારા પતિ વચ્ચે છે. વળી હું સદૈવ શ્રેષ્ઠ ચરતીર પુત્રોને પ્રસન્ન
 થેલાં તથા સત્યવાદી એવાં મારાં સાસુ કુંતીને પાન કરવાનાં પદાર્થ, વસ્ત્રાદિ તથા બોજ-
 ના પદાર્થો અર્પણ કરીને સેવા કઈ છું. વળી હું તે મ્હારાં સાસુ કુંતીને કામ દિવસે પણ
 જ, અસંકાર તથા બોજન પ્રાપ્ત કરવામાં કલેશ ઉપજાવતી નથી, અને તેના સામું ખેંચાઈ
 ાવતી પણ નથી. હે સત્યા ! જ્યારે મારા પતિ ઘૂતમાં હારી નહીં મથા હતા, ત્યારે કુશિ-
 રના મંદિરને વિષે નિત્ય આઠ હજાર બ્રાહ્મણો મુવર્ણના પાત્રમાં બોજન કરતા હતા, જે
 કએકને રાજા ત્રીશ ત્રીશ દાસી આપતા હતા, એવા અઘ્યાસી હજાર નવિન બેદ બણેલા
 હરિષ બ્રાહ્મણો પણ બોજન કરતા હતા અને દસ હજાર ઉર્ધ્વરેતા એવા યતિઓને સુવ-
 ર્ણના પાત્રમાં સિદ્ધ કરેલું અન્ન અપાતું હતું, તે સર્વનો વૈશ્વદેવ થયા પછી હું વથાવોજ
 ન, આમ્બ્રદન તથા બોજન કરવાના પદાર્થો અર્પણ કરીને સત્કાર કરતી હતી. હે સત્ય-
 ભામે ! હું કુંતીના પુત્ર મહાત્મા યુધિષ્ઠિરની કંઠણુ તથા બાબુબધે ધારણ કરેલી, ગળામાં પ-
 ક બાંધેલી, અસંકાર ધારણ કરેલી, અમત્ય માળારૂપ આભરણવાળી, સુંદર ચંદન ધારણ કરેલી,
 શ્ચિ તથા મુવર્ણના દાગીના પહેરેલી અને નૃત્ય કરવા તથા ગાયમાં કુશળ એવી એક લક્ષ દાસી
 તેનાં નામ, મુણુ બોજનનાં સાહિત્ય, પહેરવાનાં વસ્ત્ર તથા તેમણે કરેલાં અથવા નહીં કરેલાં
 અને જાત્યું; જે હાથમાં પાત્ર લેઈને દિવસ તથા રાત્રિને વિષે સદૈવ અતિથિઓને બોજન
 શવે છે. ઇંદ્રપ્રસ્થમાં નિવાસ કરી રહેલા યુધિષ્ઠિર, જ્યારે જ્યાંએ જહાર જતા હતા, ત્યારે
 જી વાંસે એક લાખ અથ તથા તેલમાળ હસ્તિ, અથારો સહિત ચાલતા હતા. હે શ્રેષ્ઠ !
 જ્યારે યુધિષ્ઠિર રાજા પૃથ્વીનું પાલન કરતા હતા, ત્યારે તેના દાસ તથા દાસીની સંખ્યા અને

કોઈ પૂજનું હતું, તેને હું તે કહેતી હતી તથા કોઈ કહેતું હતું, તેનાથી સાંભળતી પણ હતી. વળી હું મોંઘાના પાસન કરનાર તથા અનાથને આરભિને અંતઃપુરમાંના ભૂંચોને કરેલાં કાર્યને અને પાંડવોની આયપત તથા ખરચને જાણતી હતી. હે શ્રેષ્ઠ મુખવાળી ! ભરત કુળમાં શ્રેષ્ઠ પાંડવો કુટુંબ મંત્રિ ભાર મને સોંપીને ઉદ્યોગમાં પરાયણ થઈ તેનોજ યત્ન કરતા હતા. માટે દુષ્ટભાવાનથી ન અહન થાય એવા તે કારભાર સંભાળવામાં આસક્ત મનવાળી હું સર્વ સુખનો ત્યાગ કરીને, રાત્રિ તથા દિવસને વિષે તેનોજ યત્ન કરતી હતી. હે શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિમાન ! હું ધર્મમાં વર્તનાર પોતાના પતિના વચ્ચે દેવતા સરખા ભંડારને જાણતી હતી. વળી રાત્રિએ તથા દિવસે કૃપા તથા તુ-પાને વિષે તેમની સહાયતા કરનાર તથા તેમનુંજ આરાધન કરનાર મને દિવસ તથા રાત્રિ સમાનજ છે. હે સત્યા ! હું નિત્ય પતિઓની પહેલાં ઉઠું છું તથા તેમના પછી સૂવન કરું છું, એજ તેમને વસ્થ કરવાનું મારું વશીકરણ છે. હું એજ પ્રમાણે પતિને વસ્થ કરવાનું વશીકરણ જાણું છું; પણ અસત્ સ્ત્રીના આચરણ કરતી નથી તથા તેમ કરવાની કામના પણ રાખતી નથી. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે દ્રૌપદિએ ધર્મયુક્ત વાક્ય કહ્યાં તે સાંભ-ળીને સત્યભામાએ ધર્મચારિણીનો સત્કાર કરી તેને કથું કે હે પાંચાલિ ! હે યાતસેનિ ! હું તમારી પ્રાર્થના કરું છું, કેમકે મેં તમને સખિઓની હવ્વજને પણ દરે એવાં ઉપદ્રવ સક્તિ વાક્ય કહ્યાં માટે તમે ક્ષમા કરો.

અમિપજ્ઞાતિપાંચાલિ યાજ્ઞસેનિ સમસ્થ મે ।

કામકારઃસંજીનાં હિ સોપહાસંપ્રમાર્ષિતં ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि द्रौपदीसत्यभामासंवादपर्वणि मुर्-
रभाषायां त्रयविंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३३ ॥

અધ્યાય ૨૩૪ એ. દ્રૌપદી કર્તવ્ય.

દ્રૌપદુવાચ—દંતુતેમાર્ગમપેતમોહં વક્ષ્યામિચિત્તમદજાયમતું ।

यस्मिन्वथावत्सखिवर्तमाना मर्तारमाज्ઞેવાસેકામિનીચ્ચઃ ॥ ૧ ॥

દ્રૌપદી કહે છે—હું સખી સત્યભામા ! હું તમને જોનાથી મોહ ટળી જાય છે એવા માર્ગ આંખોના ચિત્તને પ્રલસ કરવા માટે કહું છું; જેને વિષે યથાર્થ વર્તનાર તમે પોતાના સ્વામિને સપત્નિથી આર્કષણ કરશો. હે સત્યભામા ! જિયોનું દેવત પતિસમાન દેવતા સક્તિ સર્વ લોકને વિષે કંઈ નથી, જે પ્રસન્ન રહેવાથી સ્ત્રીઓને સર્વ કામના પ્રાપ્ત થાય છે તથા છે તથા જે ક્રોધ પામવાથી સર્વ નાશ કરે છે. વળી જિયોને પતિની પ્રસન્નતાથીજ પુત્ર, વિવિધ પ્રકારના ભાગ, કન્યા, ઉત્તમ દેખાવવાળાં આસન, વસ્ત્ર, પુષ્પ, ગંધ, જમતમાં વિપુલ કીર્તિ તથા સ્વર્ગ લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે. પણ હે સાધ્વી ! કાને પણ સુખભોગવવાથી મ-ગતું નથી, કેવળ હુઃખે છરીનેજ પ્રાપ્ત થાય છે; માટે તમે શ્રીકૃષ્ણમાં રહે, તથા શ્રેષ્ઠ રાખી અને શરીરે કલેશ ભોગવીને પણ તેનું આરાધન કરો તે આવી રીતે કે, તમે પોતાના પતિને આસન, શ્રેષ્ઠ પુષ્પ તથા ચંદનાદિ પદાર્થ આપવાથી અને સરળપણથી તેનું આરાધન કરો. હે સત્યભામા ! જેવી રીતે શ્રીકૃષ્ણ દુઃખ આને પ્રિય હું એમ જાણીને તમારું સેવન કરે,

તેવી રીતે આશ્રમ રહિત થઈ કરો. વળી તમે ગૃહના દ્વાર પ્રત્યે આવેલા પોતાના સ્વામિને સખ સાંભળીને, ઉભા થઈ ગૃહ મધ્યે સદૈવ ઉભા રહેા અને જ્યારે તે ગૃહમાં પ્રવેશ કરે, ત્યારે આસન આપી પાદાદિથી તેની પૂજા નિરંતર કરો. વળી હે સત્યજામા ! પતિએ હરેક કામ દાસીઆદિને કપડું દેવા, તોપણ તમારે તે કામ પોતાને ઉઠાડીને કરવું, કારણ જેથી તમારા પતિ આ સત્યજામા એકાગ્ર બાવથી મારું બજન કરે છે એમ જાણે. વળી તમને તમારા પતિ કંઈપણ ગુમ વાતાં કહે, તે તમારે કોમળે કહેવી નહીં, અને કોઈ તમારી સખની શી ટૂંકાને કંઈ પણ કહે તે જાણીને કોષ કરેલા નહીં. વળી તમે પોતાના પતિને જે પ્રિય દેવા, તેમાં શ્રીતિમાન થાઓ તથા તેના હેતુજનને સદૈવ અનેક પ્રકારે કરી બોજન કરાંચા અને તેના ત્યાગ કરવા યોગ્ય દ્રેપિ તથા કપટ કરવામાં ઉદ્યોગવાન સત્રને વિષે બેઠ બાવ રાખો. વળી તમે મૌનતા રાખીને પ્રમાદ તથા અન્ય પુરૂષને વિષે થતા બાવને નિયમમાં રાખો; અને તમારે પ્રજુગ્મ તથા સાંખ્યાદિ તમારા પુત્ર છે, તોપણ તેમની પાસે જનુબ વચરના એકાંતસ્થાનને વિષે કોઈ દિવસે પણ ઉભાં રહેવું નહીં. વળી તમારે પાપકર્મ વચરની કુળવાન સ્ત્રિઓની સાથે મિત્રામ કરવી, પણ દૂર, બીજાઓને પરાભવ કરવામાં સમર્થ, ધણું બોજન કરનાર, ચારી કરનાર, દુષ્ટ તથા ચપળ એવી સ્ત્રિઓની મિત્રાઈ કરવી નહીં. હે સત્યજામા ! આ આશ્ર કહેવા જ્યાંએ કરવાથી તમારા મશરૂમ સૌભાગ્યની વૃદ્ધિ, સ્વાર્થની પ્રાપ્તિ તથા સત્રનો નાશ થશે, આટલે અમૂલ્ય પુષ્પ, અલંકાર ચંદન અને સુમધી પદાર્થને સંવવાચાળાં તમે પોતાના સ્વામિનું અશરણ કરો.

एतद्यज्ञास्यमगर्हयतं च स्वाध्यासदाश निर्वर्हणम् ।

मार्हमाश्चारण्यगणराणां भर्तारमारामवपुष्पमंथा ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि द्रौपदीसत्यभामासंवा-पर्वणि द्रौपदी-
कर्कश्यकवने गुर्जरभाषायां चतुર્विंशत्पञ्चिजिह्विनत्तमऽध्यायः ॥२१४॥

ॐ नमः शिवाय

અદ્યક્ષમ રડમ મો. શ્રીકૃષ્ણ અમન.

સંશંખાવન ઉવાચ—માર્કંડેયાદિવિધિવ્રે:પાંડવેશ્વરમહારમાસિ: ।

कचामिन्नु कासि: सदास्थस्वाजनां च: ॥ १ ॥

વૈશંખાવન કહે છે—હે જનમેજય ! ત્યાર પછી શ્રીકૃષ્ણે, માર્કંડેયાદિ બ્રાહ્મણ તથા મહાત્મા પાંડવાની અનેક અનુકૂળ એવી કથાના પ્રસંગથી બેસી, તેમના સહિત મથાર્થ અનેક વાતો કરીને, રથમાં બેસવાની ઇચ્છાથી સત્યજામાને બોલાવી. તે વખત સત્યજામાએ દ્રૌપદીને હૃદય સાથે મદય કરી મળીને પોતાના હૃદયમાંના પ્રેમનાં વાક્ય કહ્યાં કે—હે દ્રૌપદિ ! તેમને કંઈ પણ ઉત્કંઠા, બધા, તથા ચિંતાથી જાગરણ થાઓ માં; કારણ તમે દેવતા મરખા પોતાના સ્વામિએ છોડેલી પૃથ્વીના રાજાને પામશો. હે મેઘ નેત્રવાન ! જેમાં તમે કહેસ પામે છે તેમાં કોઈપણ શીવળવાન, તથા સ્તુત્ય લક્ષ્યુચાળી શ્રી પામી નથી; પણ તમે તમારા સ્વામિએ સહિત, નાશ પામેલા સત્રુચાળી પૃથ્વીને બોમવશો એમાં સંસપ નથી; કારણ મેં એમ સાંભળ્યું છે. હે દ્રુપદ રાજાની પુત્રિ ! તમે પુતરાણ્ય રાજ્યના પુત્રોનો નાશ કરી વૈરભાવ

પ્રતિપાદન જેણે કર્યું હશે એના યુષ્કિર રાગને પ્રાપ્ત થયેલી પૃથ્વીને જોશો. વળી તમે જે વેળા વનમાં જ્યાં રવાને થયાં, તે વેળા ગવંથી મોહ પામેલી કોરવની જે સ્થિતિએ તમારું હાસ્ય કર્યું છે, તે નાશ પામેલા સંકેપ વાળીને જોશો. હે કૃષ્ણે ! દુઃખને પામેલાં એવાં તમારું જેમણે અમિત કર્યું છે, તે સર્વ યમલોક પ્રત્યે ગયાજ છે એમ તમે જાણો. હે દ્રૌપદી ! પ્રતિવિંધ્યા, સુતસોમ શ્રુતકર્મા, શતાનીક તથા શ્રુતસંન નામના જે તમારા પુત્ર છે, તે સર્વ મહાશરવીર તથા અભવિદ્યા શિષ્યેલા કુશળ છે. અભિમન્યુની પેઠે દ્વારકાપુરીને વિષે પ્રીતિમાન છે અને તેમનામાં સુભદ્રા તમારી પેઠે અત્યંત પ્રીતિયુક્ત ભાવ રાખે છે. વળી સુભદ્રા તમારું કુશળપણું સાંભળવાથી તથા પ્રતિ વિંધ્યાદિ તમારા પુત્રાથી અત્યંત પ્રસન્ન થાય છે. અને કોઈ પણ તાપ વમરનાં થાય છે. વળી તે તેમનાં દુઃખ તથા સુખે કરી દુઃખી અને સુખી થાય છે. હે દ્રૌપદી ! સુભદ્રાની પેઠેજ પ્રલુપ્તની માતા રૂકિમણી પણ તમારા પુત્રાનું ભજન કરે છે. વળી જાનુઆદિ સહિત શ્રીકૃષ્ણ પણ તમારા પુત્રાની બધી સંભાળ રાખે છે. મારા સસરા વાસુદેવ તમારા બાળકાને માંડ બેઠાજ તથા વચ્ચાદિ તૈયાર કરવામાં તત્પર રહે છે. વળી બળરામાદિ અધક તથા શ્વેતકુળના સર્વ પાદવો પણ તમારા પ્રતિવિંધ્યાદિ પુત્રાનું ભજન કરે છે અને તેમને તથા પ્રલુપ્તને તેમનામાં પ્રીતિ પણ બધી છે. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે સત્યભામાએ દ્રૌપદીને પરમ રનેહયુક્ત વાક્ય કહીને, શ્રીકૃષ્ણના રથ પ્રત્યે જવાની ઇચ્છા કરી ત્યારે તે દ્રૌપદીની પ્રદક્ષિણા કરી રથમાં જઈ બેઠી. ત્યાર પછી યદુશ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણ દ્રૌપદીને સાંત્વના કરી હસીને, ત્યાંથી પાછા વળ્યા અને ઉતાવળા અંગેએ કરી પોતાના પુર પ્રત્યે ગયા.

સારથિ તુ યદુદ્રૌપદી પરિસાંસ્પૃષ્ઠઃ ॥

ઉપવર્ત્ય તતઃ શીઘ્રે હૈયૈઃપ્રાયાત્પુરંસ્વકં ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि द्रौपदीसत्यभामासंवादपर्वणि कृष्ण
गमने गुर्जरभाषायां पंचार्चिसदृशकद्विस्ततमोऽध्यायः ॥२३५॥

॥ सत्यभामाद्रौपदीसत्यभामासंवादपर्व ॥

***

અધ્યાય ૨૩૬ મો. ધૃતરાષ્ટ્રને થયેલો ખેદ.

॥ अथघोषयात्रापर्व ॥

जनमेजयउवाच—एवं बने वर्तमान नरादृषाः शतौष्णवाता तपकादितांगाः ।

सरस्तदासाद्यबनं च पुष्पं ततःपरंकिमकुर्वत पार्थाः ॥ १ ॥

જનમેજય પૂછે છે—હે વંશપાયન ઋષિ ! એ પ્રમાણે વનને વિષે વર્તમાન પુરુષોમાં મુખ્ય અને શીત, ઉષ્ણતા, વાયુ તથા તાપે કરીને કયિંત થયેલા અંભવાળા પાંડવો, તળાવ તથા પુષ્પ દૈતવન પ્રત્યે રહીને શું કરતા હતા ? વંશપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! હવે પાંડુ રાગના પુત્રા દૈતવન વિષેના તળાવ પ્રત્યે આવી જનસમુદાયનો ત્યાગ કરી ગૃહ નિર્માણ કરીને, તેની પામેલા રમ્ય વન, પર્વત તથા નદીના સ્થાન પ્રત્યે ફરતા હતા. તેવામાં વનમાં

વસતા મહાશરવીર પાંડવોની પાસે વેદ બાણેશ તપશ્વર્ષીરૂપ દ્રુપદાત્મ તથા જ્ઞાનેસ્થાવાન પુરુષોત્તમ આત્મા તેમનો તેમણે પૂજાર્હિ સત્કાર કર્યો. ત્યાર પછી કાશ દિક્ષે કથા કરવામાં કુલ સજ્જ એવો આઠમ્ પૃથ્વીને વિષે આવી પાંડવોને મળીને ત્યાંથી સ્વેચ્છાએ કરી પુતરાણી પાસે ગયો ત્યારે કુરુકુમામાં શ્રેષ્ઠ જ્ઞાતવસ્થાવાન પુતરાણ રાજાએ સત્કાર કરેલા તે બાણેશ તેના કહેવાથી શરીરમાં કૃષ્ણ થયેલા, વાયુ તથા તાપે કરીને પીઠાણત અંગવાળા અને ઉત્તમ દુઃખને પામેલા યુધિષ્ઠિર, બીમસેન, અર્જુન, નકુળ, સહદેવ તથા કૌભેક્ષના મુણ્ડવાળી, મહાશરવીર રક્ષિત્રવાળા અને અનાજની પેટે પરમદુઃખને પામેલી દ્રૌપદીના સંબધિ સર્વ કોર્તી કરી. ત્યાર પછી વિચિત્રવીર્યના પુત્ર પુતરાણ રાજા, આઠમ્ણનાં વચન અંગવાળાથી દુઃખરૂપ નદીને પ્રાપ્ત થયેલા પાંડવોને જાણીને તેમની ઉપર ઉત્પન્ન થયેલી કૃપાએ કરી પરમ તપને પામ્યા. પછી દીનતા પ્રાપ્ત થવાથી હણાયલા ચિત્રવાળા મ્હોટા નિશ્વાસ મૂકતા પુતરાણ રાજા, પોતાનાં મનમાં ઉત્પન્ન થયેલા કાર્યનો વિચાર કરી વાણીની સ્થિતિને જાણી પોતાના કે, અરે! સત્યેવાદી, પવિત્ર, આર્થ પુરુષોના સરખા આવરણવાળા, અખલ શત્રુ અને મારા મર્વ પુત્રામાં મુખ્ય એવા જે યુધિષ્ઠિર પૂર્વે રંક નામના મૃતનાં ક્ષ્વાટાં સરખા કામળ કાપ્યા વિષે સુતો હતો, તે હમણાં પૃથ્વીને વિષે કેમ કથન કરતો હશે? વળી ઉઠ સરખા જે મારા પુત્રને પૂર્વે જ્યારે પાછલી ૭ પટિમ રાત્રિ રહેતી, ત્યારે સુત તથા મામધાદિ શુદ્ધ સ્મૃતિ કરીને જગાડતા હતા, તેને હમણાં પછીના સમય સમ્પન્ન કરીને જગાડે છે! અરે! વાયુ તથા તાપથી શરીરમાં ક્રાંત થયેલો, ક્રોધે કરી પરિપૂર્ણ અંગવાળો અને પૃથ્વી ઉપર કથન કરવા નહીં લાયક બીમસેન હમણાં દ્રૌપદીની સાનિધ્ય પૃથ્વી ઉપર કથન કરે છે! અરે! અઃ અન્વંત કામળ અંગવાળો, મનસ્વી તથા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજાના કહેવામાં રહેલો, અર્જુન કાપથી વનને વિષે વસે છે; પણ દુઃખ્યુક્ત શરીરે કરી પૃથ્વીને વિષે કથન કરતો નથી! વળી મહા તેજસ્વી અર્જુન, નકુળ, સહદેવ, દ્રૌપદી, યુધિષ્ઠિર તથા દુઃખી બીમસેનને જોઈને સર્પની પેટે મ્હોટા નિશ્વાસ મૂકતાં મ્હોટા ક્રોધથી તેમની રક્ષા કરે છે; પણ હમણાં પૃથ્વીને વિષે કથન અવશ્ય કરતો નથી! વળી તેમજ સુખ વમરના, સુખ બોમવવા લાયક, સ્વર્ગ વિષેના દેવતા સરખા અત્યંત રૂપવાન તથા યુધિષ્ઠિરે સત્ત્વ ધર્મથી વારેલા નકુળ અને સહદેવ પણ નિત્ય પૃથ્વીને વિષે કથન કરે છે! અરે! વાયુ સરખો બળવાન, વાયુનો પુત્ર, મહા પરાક્રમી તથા ધર્મરાજરૂપ પાશે કરી બધામલો બીમસેન, મ્હોટા નિશ્વાસ મૂકીને પોતાના ઉત્પન્ન થતા ક્રોધને સહન કરે છે! વળી મ્હારા પુત્રોના વધની ઇચ્છાવાળો, મુદ્ધમાં પૃથ્વીને વિષે પરિવર્તન કરનાર, સર્વ યોદ્ધાઓ કરતાં અધિક બળવાન અને યુધિષ્ઠિરે સત્ત્વ તથા ધર્મથી વારેલો બીમસેન મ્હારા પુત્રોને નાશ કરવાના સમયનું ચિંતન કરે છે! અરે! જે વેળા કપટથી શ્રતમાં યુધિષ્ઠિર રાજા છતાપ, તે વેળા દુઃશાસ્ત્રને નહીં કહેવાં શ્રે એવાં જે વાક્ય કલાં છે, તે સર્વ બીમસેનના શરીરમાં રહીને, જેમ વનમાં રહેલો આત્રિ કષ્ટને બાળે, તેમ તેને બાળે છે! અરે! યુધિષ્ઠિર મ્હારા પુત્રોનાં પાંપ કર્મનો કંદી વિચાર કરતો નહીં. અર્જુન તો તેનો આશ્રય કરી રહે છે, પણ જેમ વાયુથી આત્રિ જીદ પામે, તેમ બીમસેનને વનવાસથી ક્રોધ જીદ પામે છે! અરે! બીમસેન પોતાના ઉત્પન્ન થતા ક્રોધથી પરમ તાપ પામતાં પોતાના હાથને મસળીને, જાણે મ્હારા પુત્રોને બાળી જાતમજ કરતો હોય તેમ મ્હોટા ભયંકર ઉષ્ણ નિશ્વાસ મૂકે છે! અરે! મહા ક્રોધી કાળ સરખા બીમસેન તથા અર્જુન મુદ્ધમાં મહા પ્રહસમાન બાણોનો વર્ષાદ વર્ષાવતાં સત્રની સેનાને રોપ રાખે તેમ નથી!

અરે ! મંદ ચિત્તવાળા દુર્યોધન, શકુની, કૃષ્ણ તથા દુઃશાસન મધને જીવે છે. પણ તેનાથી પોતાનું પડવું થશે તેને જોતા નથી; કારણ હજી પણ દૂતનું અવગ્નન કરીને યુધિષ્ઠિરના રાજ્યને હરણ કરે છે ! અરે ! મનુષ્ય શુભ તથા અશુભ કર્મ કરીને તેના ફળની વાટ જીએ છે; જેનાથી મોહ પામે છે અને જેને ભોગવ્યા વગર છૂટતા પણ નથી ! અરે ! ખેડૂતે ક્ષેત્રને સારી રીતે ખેડ્યું હોય, તેમાં ખીજ વાવ્યાં હોય તથા ઇંદ્રે ઋતુ પરત્વ વર્ષાદ કર્યો હોય, તો પણ તેને તે શ્રમનું ફળ ન મળે, ત્યારે તેની પ્રસિદ્ધિ ક્યાંથી થાય ? માટે દૈવમાં હોય તે જ સર્વને પ્રાપ્ત થાય છે એમ હું માનું છું ! કારણ વૃદ્ધ પુરૂષો અને તથા દુર્યોધનને ક્ષિતનાં ચાક્ય કહે છે, પણ તે ક્ષિતનાં નથી એમ અમે જોઈ માનીએ છીએ ! અરે શકુનિએ જેનાથી કૌરવોનું અશુભ થાય એવું કામ કર્યું તથા શ્રેષ્ઠતવાળા પાંડવોએ તેજ વખત કૌરવોનો નાશ ન કર્યો એ સારું કર્યું. તેમ દુષ્ટ પુત્રને વશ એવા મેં કૌરવોને અંતકાળ નજીક આવે તેવું કર્યું ! કેમકે જેમ હિમ્મતવાળા વાયુ વાય છે, ગર્ભિણી સ્ત્રી પ્રસૂત થાય છે, દિવસના આદિ ભાગને વિષે રાત્રિનો નાશ થાય છે તથા રાત્રિના પ્રથમ ભાગમાં દિવસનો નાશ જરૂર થાય છે, તેમ મનુષ્યને કરેલાં કર્મ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે એમાં કશો સંદેહ નથી ! પણ પૂર્વે ધણીઓએ અમારી પેઠે અન્યાયથી દ્રવ્યનો આજીવ કર્યો છે, તેને સાચવવાનો યત્ન પણ કર્યો છે અને કોઈ કાળે તેણે સાધુ પુરૂષને તે આપ્યું પણ નથી; કારણ આપી દેવાથી જ્યારે તેને ભોગવવાનો સમય આવે છે, ત્યારે તેને વ્યાકુળતા પ્રાપ્ત થાય છે ! વળી મન વગરના મહારાથી ધન ખરચીને કાર્ય કેમ થાય તથા તે ધન નિર્દેવ વગરના અને કેમ મળે એમ તેને ચિંતારૂપ અનર્થ પણ થાય છે ! માટે મારે પાંડવોને અર્ધુ અથવા શોષું પણ દ્રવ્ય અથવા રાજ્ય આપવું નહીં, કેમકે તેમ કરું તો હરેક ઉપાયથી સર્વ દ્રવ્યાદિ નાશ પામે ! અરે ! પાંડવોનો અર્ધો વિભાગ છે માટે તમારે તેને આપવું જોઈએ ને તેમ નહીં કરશો તો તમારા પુત્રોનો નાશ થશે એમ કોઈ કહેશે તો હું એમ નિશ્ચય કરું છું કે, કરેલાં કર્મનો નાશ થતો નથી, માટે મારા પુત્રોનો નાશ થવાનો હશે તો અવશ્ય થશે, પણ મારે હાલ પાંડવોને વિભાગ આપીને દ્રવ્યાદિના દુઃખને પ્રત્યક્ષ જોવું એ યોગ્ય નથી ! અરે ! અર્જુન વનમાંથી સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયો એ એનું પરાક્રમ તો જીએ ! વળી તે દિવ્ય અસ્ત્ર મેળવીને પાછો ત્યાંથી પૃથ્વીને વિષે પોતાના ભાઈઓની પાસે આવ્યો ! અરે ! કોઈ પણ મનુષ્ય શરીર સક્ષિત સ્વર્ગ પ્રત્યે જઈને, પાછો આ ભોકમાં કોણ આવે ? પણ અર્જુન કૌરવોને નાશ કરવાની ઇચ્છાથી અહીં આવ્યો છે ! અરે ! મનુષ્યને પ્રદણ કરનાર અર્જુન, તેનું ભયંકર વેગવાળું મનુષ્ય તથા દિવ્ય અસ્ત્ર એ ત્રણેના તેજને આ ભોકમાં સહન કરવા કોણ સમર્થ છે ? હે જનમેજય ! દુર્યોધન વગરના શકુનિએ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા એ પ્રમાણે વાક્ય બોલ્યા તે સાંભળી કૃષ્ણ પ્રત્યે આવીને, તેને સર્વ ક્ષી સંભળાવ્યાં, તેથી અલ્પ ચિત્તવાળો તે હર્ષયુક્ત થયો.

નિશમ્ય તદ્વચનં પાર્થિવસ્ય દુર્યોધનં રાતેલૌત્તરોત્તરે ।

અવોધયત્કર્ણમુપેત્ય સર્વે સ સાગ્વદ્દહો મહાવલ્પચેતા ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि घोषयात्रापर्वणि धृतराष्ट्र-वाक्ये
गुर्जरभाषायां षट्त्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३६ ॥

અધ્યાય ૨૩૭ મો. દુર્યોધનને બોધ.

વૈદ્યાપાવનકથા—ધૃતરાષ્ટ્રસ્ય તદ્વાક્યંમિદાન્ય શકુનિ સ્તદા ।

દુર્યોધનમિદં કાલે કર્મેન સહિતોઽઘીત્ ॥ ૧ ॥

વૈદ્યાપાવન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાનાં વચન સાંભળીને ક્યું સહિત શકુનિએ દુર્યોધનને સમય પરત્વ વાક્ય કહ્યાં કે હે ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા દુર્યોધન ! તું પોતાના પરાક્રમે કરી પાંડવોને વનમાં દૂર કાઢીને જેમ સ્વર્ગમાં ઉંદ્ર રાજ્ય બોમવે છે તેમ આ પૃથ્વીને વિષે રાજ્ય બોમવ. હે નરાધિપ ! તેં પૂર્વ, પશ્ચિમ, દક્ષિણ તથા ઉત્તર દિશાના સર્વ રાજ્યોને દૂર આપનાર કયાં છે. વળી હે રાજા ! જે દિવ્યમાન લક્ષ્મી પાંડવોને હતી, તે પણ હમણાં ભાઈઓ સહિત તને પ્રાપ્ત થઈ છે. હે રાજા ! જ્યારે આપણે ઉદ્ગ્રસ્થ પ્રત્યે ગયા હતા, ને જે સમૃદ્ધિ યુધિષ્ઠિર રાજાની જોઈ હતી, તે સર્વ તને પ્રાપ્ત થઈ દેખાય છે. હે રાજા ! તારા શત્રુઓ થોડા કાળ સુધી શોકેકરી ક્ષિંપત રહેશે. હે મહાબાહો ! તને શુદ્ધિના બળથી શત્રુરૂપ યુધિષ્ઠિર રાજા પાસેથી સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ છે તે પ્રહસમાન હોય શું એવી દેખાય છે. તેમજ હે શત્રુના પરાક્રમને નાશ કરનાર રાજા ! તારી આજ્ઞામાં રહેલા સર્વ રાજ્યો, અમે તમારું શું પ્રિય કરીએ ? તમે અમને શું આજ્ઞા આપો છો ? એમ કહે છે. પર્વત, વન, મામડાં, શહેર, ક્ષેત્ર, ઉદ્યાન તથા દેશ સહિત સમુદ્રરૂપ વચ્ચળી તથા પર્વતોએ કરી સુશોભિત સર્વ પૃથ્વી તારી છે અને અમે પણ તારા છીએ. હે નૃપ ! તણે વર્ણની પ્રજાએ નમસ્કાર કરેલા તથા સર્વ રાજ્યોએ પૂજા કરેલા તું પોતાના પરાક્રમે કરી, જેમ સ્વર્ગમાં દેવતાઓ મધ્યે ઉંદ્ર શોભે તેમ શોભે છે. વળી તું, જેમ રૂદ્રમણે કરી વમરાજ, મરૂદ્ગલે કરી ઉંદ્ર તથા નક્ષત્રોએ કરી ચંદ્ર શોભે તેમ રૂદ્રધ્વજના પુરૂષોએ કરી શોભે છે. વળી જેણે તારી આજ્ઞાનું પાલન નથી કર્યું તથા તારા કહેવામાં નથી રહ્યા, સમૃદ્ધિ રહિત થએલા અને વનને વિષે નિવાસ કરેલા પાંડવો છે તેમને અમે જાણીએ છીએ. હે મહારાજા ! દ્વિતવન પ્રત્યે એક સરોવર છે. ત્યાં વનને વિષે વસનારા બાહ્યો સહિત પાંડવો વસે છે એમ સાંભળાય છે, માટે હે રાજા ! તું પરમ સમૃદ્ધિ યુક્ત થઈને, જેમ સર્વ સર્વને તાપ પમાડે, તેમ પાંડુરાજના પુત્રોને તાપ પમાડતાં તેમની પાસેવનમાં જા, કારણ તે રાજ્યથી બાજ થયા છે અને તું રાજ્યને પામ્યો છે તથા સમૃદ્ધિવાન પણ છે; માટે વનમાં જઈને સમૃદ્ધિ વમરના તેમને જો. પણા મહાજનથી વિદાયલા તથા મોટા કન્યાશુભાં વર્તમાન એવા તને પાંડવો, જેમ નકુળના પુત્ર થયાતિને તેના શત્રુએ જોયો, તેમ જુઓ. હે પૃથ્વીપતિ ! હરેક પુરૂષને પ્રાપ્ત થયેલી જે સમૃદ્ધિને જોઈને તેના રોદિયો હર્ષ પામે છે તથા શત્રુઓ તાપ પામે છે, તે સમૃદ્ધિ હમણાં તને વૃદ્ધિ પામેલી છે. સારી હાલતનો શત્રુ પોતાના વિષમ હાલતવાળા શત્રુને, જેમ પર્વત ઉપર ઉભેલા પુરૂષને જુએ, તેમ જુએ તે કરતાં તેને અધિક સુખ શું છે ? હે રાજ્યોમાં સિંહરૂપ દુર્યોધન ! શત્રુઓનાં દુઃખને જોવાથી મનુષ્યને જે પ્રીતિ પ્રાપ્ત થાય છે, તે પ્રીતિ પુત્ર, ધન તથા રાજ્ય પ્રાપ્ત થવાથી પણ પ્રાપ્ત થતી નથી. અરે ! જે સિદ્ધ થયેલા અર્ધવાળો પુરૂષ આમમને વિષે વસ્ત્ર વસ્ત્ર પહેરેલા અર્જુનને જોશે તેને શું સુખ નહીં થાય ? વળી હે દુર્યોધન ! સારાં વસ્ત્ર પહેરેલી તારી બી, વસ્ત્ર પહેરેલી દ્રીપદીને જુએ તેથી તે પોતાના જીવવામાં પણ પ્રિય વમરની થઈને, પોતાના આત્માની

તથા ક્રમ વચરના અશિતની નિંદા કરે ! દ્રૌપદી જેવી વનમાં સમૃદ્ધિવાન તારી સ્ત્રીને જોઈને દુર્મનપણ્યને પામશે, તેવી સભામાં દુર્મનપણ્યને પામવા લાયક ન'થી ! વૈશંપાયન મડે છે-જે જનમેજય ! એ પ્રમાણે દુર્યોધન રાજને કહીને શકુનિ સહિત કર્ણ જોલી રહ્યો, પછી તે બેઠે શાંત થયા.

अथमुक्त्वा तु राजानं कर्णः शकुनिनाम् ।

सुखीं बभूव ताबुमौ वाक्यांते जनमेजय ॥

इति श्रीमहाभारते आनन्दकेपवणि घोषयाम्नापर्वणि कर्णशकुनिवाक्ये
सुर्जरभाषायां सप्तत्रिंशदाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २१७ ॥

*****

અધ્યાય ૨:૮ મો. દુર્યોધનનું વનગમન.

कर्मणा न दयाय—कर्मस्य बलनं भुत्वा राजा दुर्योधन स्तदा ।

इष्टो भूत्वा पुनर्दीन इदं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥

વૈશંપયન કહે છે—હે જનમેજય ! ત્યાર પછી દુષોધન રાજ્ય કષ્ટનાં વચન માંભ-
જીને પ્રથમ હર્ષ પામી અને ત્યાર પછી પાછો દીનતાયુક્ત થઇને આવી રીને કહેવા લાગ્યો
હે કર્ણ ! તું મને જે કહે છે, તે સર્વ મારા મનમાં છે, પણ જ્યાં પાંડવો છે ત્યાં જવાની
હું ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાની આજ્ઞાને પામીશ નહીં. કારણ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા પાંડવો મંબધી ધણે
ખેદ કરે છે તથા તપને યોગથી તેમને આપણા કરતાં અધિક બળવાન માને છે. વળી ધૃત-
રાષ્ટ્ર સજ્જ આ આપણા વિચારને જાણશે, તો પણ ઉત્તરાકાળની રક્ષા કરતાં આપણને
જવાની આજ્ઞા આપવા યોગ્ય થશે નહીં. હે મોટી ક્રાંતિવાળા કર્ણ ! આપણને દૈતવન પ્રત્યે
જવાનું, વનમાં રહેલા પાંડવોને નાશ કરવા વગર બીજું કંઈપણ પ્રયોજન નથી. વળી કૂત
રખાના સમયને વિષે વિદુરજીએ જે તને, મને તથા શકુનિને વાક્ય કહ્યાં હતાં તે તું જાણે
છે. માટે હું તે સર્વ વાક્યનો તથા તેના ખેદનો વિચાર કરતાં દૈતવન પ્રત્યે જવાના અમવા
હરેક બીજા ઉપાય કરવાના નિશ્ચયને પામતો નથી. અરે મને વનને વિષે દ્રૌપદી સહિત
બીજા તથા અર્જુનને કલેશયુક્ત જોવામાં મોટો હર્ષ થાય છે ! અરે ! હું જેવો વશકશ તથા
મૃગ્યર્મરૂપ વસ્ત્ર પહેરેલા પાંડવોને વનમાં જોવાથી હર્ષ પામું, તેવો આ પૃથ્વીના રાજ્યને
પામીને પણ હર્ષ પામતો નથી ! અરે ! હે કર્ણ ! હું વનને વિષે કપાય વસ્ત્ર પહેરેલી દ્રૌપ-
દીને જોઈ તે કરતાં મને બીજું અધિક શું છે ? અરે ! જો ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર તથા પાંડવ
એવા બીજાસેન, પરમ લક્ષ્મી યુક્ત એવા મને જુએ તેથી મારું જીવિત સાર્થક થાય ! પણ
જે ઉપાયે કરી આપણે દૈતવન પ્રત્યે જઈએ તથા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા મને જવાની આજ્ઞા આપે
તે ઉપાયને હું જાણતો નથી ! માટે હે કર્ણ ! શકુનિ તથા દુઃશાસન સહિત તું જે ઉપાયે
કરી આપણે દૈતવન પ્રત્યે જઈ શકીએ, તે ઐક ઉપાયનું ચિંતન કર. હું આજ આપણને
ત્યાં જવાને અમવા બીજો કોઈપણ ઉપાય કરવાનો નિશ્ચય કરીને આવતી પ્રાતઃમળે ધૃતરાષ્ટ્ર
રાજા પાસે જઈ ભેટીશ; માટે જે વખતે હું પણ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાની પાસે બેઠેલો હોઉં તથા
બીજામિતામહ પણ બેઠેલા હોય, તે વખતે તું શકુનિ સહિત આવીને, તમે બેઠેલો જે ઉપાય

નિશ્ચય કર્યો હોય, તે કહેજો. પછી બીજા તથા રાજાનાં વચન સાંભળીને હું તે પિતામહની આજ્ઞા ભેદ દૈતવન પ્રત્યે જવાની વ્યવસ્થા કરીશ. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે દુર્યોધન સ-
જાનાં વચન સાંભળી ‘પણ સાહે’ એમ કહીને સર્વ પોતપોતાના ગૃહ પ્રત્યે ગયા. પછી તે દિવસની રાત્રિ બનીત થયા પછી બીજો દિવસે ધર્મ દુર્યોધનની પાસે આવી હતીને કહેવા લાગ્યો કે હે જનમેજય દુર્યોધન ! આપણને દૈતવન પ્રત્યે જવું, તેનો જે ઉપાય મેં જાણ્યો છે, તે હું તને કહું તે નું સાંભળ-હે નરાધિપ ! દૈતવનને વિષે માયોનાં તજ તારી ચાટ જો-
ધને રહે, ને આપણે ધોષયાત્રાને મિશે જાણું એમાં સંશય નથી. કારણ તે નિમિત્ત જવું ઉચિત છે, જેથી પુતરાણ રાજા પણ આજ્ઞા આપશે. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે ધોષયાત્રાના મિશે કરી જવું એમ મનસુઓ કરતા એવા દુર્યોધન તથા ધર્મનાં વચન સાંભળી હતીને, માંધાર દેશના રાજા શકુનિયે કહ્યું કે, જે આ તમે વિચાર કર્યો, તેજ મેં પણ નિશ્ચય કર્યો છે. જેથી આપણને પુતરાણ રાજા દૈતવન પ્રત્યે જવાની આજ્ઞા આપશે તથા પાંડવોથી સંભાળ રાખાને એમ ઉપદેશ પણ કરશે. હે નરાધિપ ! દૈતવનને વિષે સર્વ આવજ તારી પ્રતિજ્ઞાવાન છે, માટે આપણે ધોષયાત્રા મિશે જાણું એમાં કશો સંશય નથી. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે વિચાર કર્યા પછી તે સર્વેએ હતી એક બીજાબીજા દાશમાં તાળી મારી એક નિશ્ચય કરીને, કુરુક્ષેત્રમાં એક પુતરાણ રાજાને જોયા.

ततः प्रहसिताः सर्वे तेऽम्बान् स्व तजान् ।
तदेव च विनिश्चित्य ददशुः कुक्कुत्तमं ॥

इति भीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि धोषयात्रापर्वणि धेनवाचामंत्रण
गुर्मेरवावायामष्टाभिर्बद्धाद्विषततमोऽध्यायः ॥ २३८ ॥

૪૪૪૪૪૪૪૪૪૪૪૪

અધ્યાય ૨૩૮ એ. દુર્યોધનનું વનમનન.

સંપાદકશ્રી—પુતરાણ રાજા—પુતરાણ રાજા તતઃ સર્વે દદશુ જનમેજય ।

પૂર્વે સુખમયો રાજઃ પુષ્ટ રાજ ચ જ્ઞાત ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા જનમેજય ! ત્યાર પછી તે સૌએ પુતરાણ રાજાને જોધને સુખ ચાતાં પૂછી અને તે રાજાએ પણ તેમને તેજ પ્રમાણે પૂછ્યું. તે સમય પ્રથમ દુર્યોધનદિએ કહી રાખેલ તેથી સમગ્ર નામના એવાને પોતાની પાસે ઉભેલી માયો પુતરાણ રાજાને નિવેદન કરી. ત્યાર પછી હે પૃથ્વીના પતિ જનમેજય ! ધર્મ તથા શકુનિએ સર્વ જનના અધિપતિ રાજાઓમાં એક પુતરાણને કહ્યું કે—હે કૌરવ ! નિરંતર હમણાં રમણીય વનને વિષે માયોના સ્મરણ માટે વર્ષ તથા નામ લખવા અને વાહરણોને આંકવાનો સમય પ્રાપ્ત થયો છે અને આ તમારા પુત્રે મૃત્યુ કરવી પણ બિચિત્ર છે. માટે તમે દુર્યોધનને જવાની આજ્ઞા આપવા યોગ્ય છે. પુતરાણે કહ્યું કે હે પુત્રપ ધર્મ તથા શકુનિ ! મૃત્યુ કરવી તથા માયોનું સમવેશ કરવું એ યોગ્ય છે, પણ તમારે મનને બલવનો વિશ્વાસ કરવો નહીં, કારણ પાંડવોએ એક પચાસેક તે કહી તમને તેમની પાસે લઈ જાય ! વળી આ-

પણુ શત્રુ પુરૂષમાં સિંહરૂપ પાંડવો સમીપ છે એમ સંભળાય છે. માટે તમારે પોતે જનું એ હું સાંઠે માનતો નથી ! કેમકે હે રાધેય ! તમેએ કપટે કરી જીનેલા વનમાં તેના દુઃખે કરી પીડિત, નિરંતર તપ કરનાર તથા મહા સમર્થ પાંડવો છે ! માટે તેમાંથી ધર્મરાજ તો તમને જોઈને કદી ક્રોધ પામશે નહીં, પણુ બીમસેન મહા ક્રોધી છે તથા દ્રુપદ પુત્રી દ્રૌપદી પરમ તેજવાન છે; જે ગર્વે કરી મોહિત થઈને તમને દેખવા માત્રમાં તમારો અપરાધ અવરૂપ કરશે અને બાળી ભરમ પણુ કરશે ! અથવા પરમ ક્રોધે ભરેલા, હથિઆર ધારણ કરેલા, મહા શરવીર તથા ભાથાઓ શરીર ઉપર આંધેલા પાંડવો, તમને શસ્ત્રના પ્રતાપે કરી બાળશે. કદી તમે ધણુ, તે થોડાની સામે ધસારો કરશો, તો તે મોટા અન્યાય થશે; તોપણુ તેમને જીતવા અશક્ય છે. કારણુ મોટી ભુજવાળો અર્જુન અસ્ત્ર મેળવવા સારૂ સ્વર્ગ પ્રાપ્ત ગયો હતો અને તે મેળવીને પાછો વનમાં આવ્યો છે તેણે પૂર્વે અસ્ત્ર મેળવ્યાં ન હતા, ત્યારે પણુ સર્વ પૃથ્વી પોતાને સ્વાધિન કરી હતી, ત્યારે હમણાં તો તેણે અસ્ત્ર મેળવ્યાં છે તેથી તમને નાશ કરે એમાં આશ્ચર્ય શું ! અથવા તમે મારાં વચન સાંભળીને અસ્ત્રાદિ ધારણુ કરી સાવધ રહેશો, તોપણુ તમને ઉદ્દેગ યુક્ત નિવાસ થવાથી ત્યાં દુઃખ થશે અથવા તમારી સેનામાંનો કોઈપણુ પુરૂષ યુધિષ્ઠિરનો અપરાધ કરશે તોપણુ તેમનાથી તમને મોટી હાનિ થશે એમાં સંશય નથી. માટે હે દુર્યોધન ! પાંડવોને આપણું રમરણુ કરાવવા સારૂ આપણા પુરૂષો જન્યો; તારે પોતાએ જનું એ મને સાંઠે લાગતું નથી ! શકુનિએ કહ્યું કે હે ભરત કુળમાં ઊત્પન્ન થએલા ધૃતરાષ્ટ્ર ! તમારા સર્વ પુત્રોમાં સૌ કરતાં મોટા ધર્મના જણનાર યુધિષ્ઠિર રાજ્યએ આપણી સ-ભામાં પ્રતિષ્ઠા કરી છે, માટે આર વર્ષ પર્યંત વનમાં રહેવું જોઈએ; જેને ધર્મિષ્ઠ સર્વ પાંડવો વશ છે, માટે તે અમારી ઉપર કદી કોપ કરશે નહીં. અમને મૃગયા માટે જવાની ધણી આકાંક્ષા છે અને પાંડવોને આપણું રમરણુ કરાવવા સારૂ ઇચ્છીએ છીએ, પણુ તેમની પાસે જવા ઇચ્છતા નથી; માટે વનમાં કશો અયોગ્ય અનાચાર થશે નહીં કારણુ તેઓ જ્યાં વસે છે, ત્યાં અમે જઈશુંજ નહીં. વૈશંપાયન કહેછે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે શકુનિએ કહ્યું, ત્યારે જનેશ્વર ધૃતરાષ્ટ્ર રાજ્યએ અમાત્યાદિ સહિત દુર્યોધનને જવાની આજ્ઞા આપી, પણુ મનમાં પ્રસન્ન થયા નહીં. ત્યાર પછી ધૃતરાષ્ટ્રની આજ્ઞા લઇ ગાંધારીનો પુત્ર દુર્યોધન કર્ણ સહિત મોટી સેનાસાથ વનમાં જવા રવાને થયો. તે વખત દુઃશાસન, શકુનિ તથા શ્રીજ પોતાના ભાઈઓ અને સર્વ સ્ત્રિયોસાથ તે ઘણો શોભતો હતો. પછી દૈતવન પ્રત્યેના તળાવને જોવા સારૂ રવાને થયેલા દુર્યોધનને જાણીને દેશસ્થ પુરૂષો પણુ પોતાની સ્ત્રીઓને સાથે લઈને વન પ્રત્યે જવા તેની સંગાથે નીકળ્યા. તે સમય દુર્યોધનની સાથે આઠ હજાર રથ, ત્રિશ હજાર હસ્તિ, અશ્વંખ્ય પદાતિ તથા નવ હજાર અંધાનું સૈન્ય હતું. વળી તેની સાથે ભાર ઉપાડનાર ગાડાંઓ, હાટ, વેસ્થાઓ, વેપારી, બંદીજન તથા મૃગયા રમનાર પુરૂષો અશ્વંખ્ય હતા. પછી એ પ્રમાણે દુર્યોધને દૈતવન પ્રત્યે જવા માંડ્યું, ત્યારે જેમ વર્ષાદના દિવસમાં મેળને મહા ઉદ્ધત શબ્દ થાય, તેમ તે સેનામાં મોટો શબ્દ થયો. હે રાજન ! સર્વ વાહનોએ સહિત જતા દુર્યોધને, એ ગાઉ જઈને નિવાસ કર્યો; અને ત્યાર પછી તે દૈતવનમાં સરોવર પ્રત્યે ગયો.

ગદ્યુતિમાત્રેન્યવસદ્રાજા દુર્યોધન સ્તવા ।

પ્રયાતો વાહનૈઃ સર્વૈ સ્તતો દૈતવનં સતઃ ॥

इति भीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि घोषयात्रापर्वणि दुर्योधनप्रस्थाने तुर्म-
रभाषावाचनचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३९ ॥

***

અધ્યાય ૨૪૦ મે. ગંધર્વ અને દુર્યોધનની સેનાને મેળાપ.

જાણવનહવાચ—અથ દુર્યોધનો રાજા તત્ર વને વસત્ ।

जगाम घोषानिमित्त स्तत्र चक्रे मिषेष्टान् ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ત્યાર પછી દુર્યોધન રાજાએ તે વનમાં વસતાં મય સહિત થઇને જ્યાં ગાયોનાં ઘન હતાં, ત્યાં જઈ નિવાસ સ્થાન કર્યું. ત્યાર પછી બીજા મનુષ્યોએ પણ જ્યાં જળનાં સ્થાનક નજીક હતાં એવા સુંદર વૃક્ષચાળા, રમણીય તથા સર્વ મુશ્કયુક્ત સ્થાનોને વિષે નિવાસ સ્થાન કર્યાં. તેમજ દુર્યોધનના નિવાસ સ્થાનની નજદીક કર્ણુ, શકુનિ તથા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાના બીજા પુત્રોનાં જૂદાં જૂદાં નિવાસસ્થાન હતાં. પછી દુર્યોધન રાજાએ અસંખ્ય ગાયોને જોઇને તેનાં વર્ણ તથા સંખ્યાએ કરી તેમની ગણના કરી અને તેણે નજદીક પ્રાપ્ત થયેલાં વાછરડાંચાળી ગાયોની પણ સંખ્યા કરી. પછી ગોવાળીઆઓથી વિંટાએસો દુર્યોધન રાજા તથા વર્ષના વયવાળાં વાછરડાંને માદ કરી જોઇને પરમ હર્ષ યુ-
ક્ત થઈ વિહાર કરતો હતો. તેમજ હસ્તિનાપુરના મહાજનો તથા રાજાની સેનાના હજારો પુરૂષો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વનને વિષે દેવતાઓની પેઠે કીડ કરતા હતા. તે સમય મા-
યન કરનાર, નૃત્ય કરવામાં કુશળ તથા વાજાંત્ર વમાડવામાં અતુર ગોવાળીઆ અશ્વઘર ધારણ કરેલી પોતાની કન્યાઓ સાથે દુર્યોધન રાજા પાસે આવી ઉભા. ત્યારે ઝિયોના ગજુથી વિ-
ટાયેલા દુર્યોધન રાજાએ તેમને યથાયોગ્ય અન્ન, વસ્ત્ર તથા પાન કરવાના પદાર્થો આપ્યાં. ત્યાર પછી સર્વ મગીને મદિય, મગ, મવય, રીંછ તથા વરાહનો નાશ કરવાની ઇચ્છા થઈ ત્યારે દુર્યોધન રાજાએ બાણે કરી વનને વિષે હસ્તિયોનો ખંદ કરીને, રમણીય સ્થાન વિષેના મૃજોના નાશ કર્યો. ત્યાર પછી હે ભારત ! દુર્યોધન રાજા પોતાની સાથેના સર્વ મનુષ્યોને નાના પ્રકારનાં ગોરસ તથા ખાનપાનના પદાર્થો પ્રાપ્ત કરતાં અને જોને વિષે મદ્રેન્મત બ્રમરો મુંજરવ તથા મયૂરો સજ્જ કરતા હતા એવાં વનને તથા ઉપવનને જોતાં દૈતવન વિષેના સરો-
વર પ્રત્યે ક્રમે કરીને આવ્યો. અને ઈદ્ર સરખી સમૃદ્ધિવાળા તેણે મદ્રેન્મત બ્રમરો સજ્જ ક-
રતા હતા મયૂરો જેના કિનારાને વિષે સજ્જ કરતા હતા અને સપ્તપરણી, સુરંગી તથા આં-
બળીનાં વૃક્ષ જોને એમરે કરતાં હતાં એવા સરોવરને જોયું. તે સમય હે-પૃથ્વીના પતિ જનમેજય ! તે સરની પાસે યદ્યપ્યથા ધર્મ પુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજા, પોતાના નિવાસ સ્થાનને વિષે દ્રૌપદી સહિત વનનાં ફળમૂળાદિથી રાજર્ષિના સાઘરક નામના યજ્ઞે કરી ત્રિધિપૂર્વક યજ્ઞન કરતા હતા. હવે ત્યાર પછી હે ભારત ! દુર્યોધન રાજાએ હજારો પોતાના આકરોને કહ્યું કે, તમે જગદીયી કીડ કરવાનાં સ્થાનની ગોઠવણ કરો. ત્યારે તેનાં વચન સાંભળી ‘ધાતું સાઈ’ મેમ કહીને તે સર્વ આકરો, કીડ કરવાનાં સ્થાન નિર્માણ કરવાની ઇચ્છાથી દૈતવનમાંના સરોવર પ્રત્યે ગયા. તે બેળા દૈતવનના દ્વારપ્રત્યે પ્રવેશ કરતાં દુર્યોધનના મંથરોએ તેની સેનાના મુખ્ય પુરૂષને આવતો અટકાવ્યો. હે પૃથ્વીનાપતિ જનમેજય ! દુર્યોધનાદિ કૌરવો આપ્યા પહેલાં ક્રમેસા જૂવનથી

વિહાર કરવામાં ઇચ્છાવાન મંધર્વરાજ પોતાના મણે અપ્સરાઓ તથા દેવતા સરખા જન્મ-તાદિ પોતાના પુત્ર સહિત ત્યાં આવ્યો અને તેણે ક્રીડા કરવા સાડ તે સરને ઘેરી લીધું. પછી દુર્યોધનના ચાકરો તેઓએ ઘેરી લીધેલા સરોવરને બેઠને પાછા દુર્યોધન પાસે આવી મંધર્વોએ ક્રીડા કરતાં સરોવરને ઘેરી લીધું છે એમ કહ્યું, ત્યારે દુર્યોધન રાજ્યએ તેમનાં વચન સાંભળીને યુદ્ધમાં પરમ મહોન્મત્ પોતાની સેનાના પુરૂષોને કહ્યું કે, તમે જાઓ અને જળા-ત્કારે કરી સરોવર પ્રત્યેના મંધર્વોને કાઢી મૂકો. એ પ્રમાણે દુર્યોધન રાજ્યએ વાક્ય કહ્યું તે સાંભળીને સેનામાં મુખ્ય ગતિ કરનાર યોદ્ધાઓએ તે સરોવર પ્રત્યે જઈ મંધર્વોને કહ્યું કે, અરે ! ધૃતરાષ્ટ્ર રાજનો પુત્ર મહા અજવાન દુર્યોધન રાજ ક્રીડા કરવા સાડ અહીં આવે છે, માટે તમે સર્વ તેની પાસે જાઓ ! એ પ્રમાણે દુર્યોધનની સેનાના પુરૂષોએ કહ્યું તે સાંભળી હસીને મંધર્વોએ આવી રીને કડોર વચન કહ્યું કે, અરે ! મંદ બુદ્ધિવાળા દુર્યોધન રાજ ! જેમ વૈશ્યો દેવતાઓને આજ્ઞા કરે, તેમ અમને આજ્ઞા કરે છે ! અરે ! તેથી ને અમને શું ચેતવનો નથી !! પણ તમે સર્વ મંદ બુદ્ધિવાળા તથા મરવાની ઇચ્છાવાળા છો એમાં સંશય નથી કારણ તેના કહેવાથી અમને આવી રીને કહેલો ! માટે તમે જલદીથી ત્યાં દુર્યોધન રાજ છે, ત્યાં જાઓ ને જો અમારા કહેલા પ્રમાણે નહીં કરશો, તો આજ અવસ્ય યમલોક પ્રત્યે જશો ! હે રાજન ! એ પ્રમાણે મંધર્વોએ કહ્યું ત્યારે દુર્યોધન રાજની સેનામાં અગ્રગણ્ય પુરૂષો, ત્યાં ધૃતરાષ્ટ્ર રાજનો પુત્ર હતો, ત્યાં દોડી જવા લાગ્યા.

एवमुक्ता स्तु गंधर्वै राक्षः सेनाप्रयायिनः ।

संप्राप्तवन्त्यतो राजा धृतराष्ट्रसुतो भवत् ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेऽर्वाणि घोषयात्रापूर्वणि मंधर्वदुर्योधनसेना-
संवादे गुर्जरभाषायां चत्वारिंशदधिकद्विसप्ततપोऽध्यायः ॥ २४० ॥

અધ્યાય ૨૪૧ મેા. કણ્વોને પરાજય.

वैशंपायन उवाच—तत स्ते साहिताःसर्वे दुर्योधनमुपागमन् ।

अग्रवन्म मतराज यदूचुः कौरवं प्रतिः ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ત્યાર પછી મળેલા સર્વ યોદ્ધાઓએ દુર્યોધન પાસે આવીને, મંધર્વોએ જે તેને વાક્ય કહ્યાં હતાં તે સર્વ કહ્યાં. ત્યારે હે ભારત ! મહા પ્રત્યપિ દુર્યોધન, મંધર્વોએ પોતાના સૈન્યને નિવારણ કર્યું તેથી મહા ક્રોધયુક્ત થઈને, પોતાના યોદ્ધાઓને આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, અરે ! તમે સર્વ અવમ જાણનાર તથા મારું અપ્રિય કરનાર તે, જે દેવતાઓ સહિત ક્રીડા કરનાર ઈંદ્ર દેવ તોપણ તેને શિક્ષા કરો ! હે રાજન ! એ પ્રમાણે દુર્યોધન રાજનાં વચન સાંભળીને સર્વ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રાએ તથા હજારો યોદ્ધાઓએ કવચ તથા શસ્ત્રો ધારણ કરી સર્વ મંધર્વોને પરાજય કરીને, મોટા સિંહનાદથી સર્વ દિશાઓને ગળવતાં દ્વૈતવનમાં પ્રવેશ કરવા માંડ્યો. તે સમય મંધર્વોએ તેમને શામનાં વાક્ય કહી વનમાં પ્રવેશ કરતાં અટકાવ્યા, તોપણ તેઓએ તેમનો અનાદર કરીને, દ્વૈતવનમાં પ્રવેશ કર્યો. હવે ત્યારે દુર્યોધન સહિત સર્વ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રાએ પોતાનાં વચન સાં-

બળમાં નહીં ત્યારે સર્વ મધર્વોએ, ચિત્રસેન નામના પોતાના રાજાની પાસે જઈ તે ચર્તાં નિવેદન કરી ત્યારે મહા ક્રોધ યુક્ત થયેલા ચિત્રસેને મધર્વોને કહ્યું કે, અરે ! તમે અનર્થ કૌરવોને શાસન કરો ! હે ભારત ! એ પ્રમાણે ચિત્રસેનનાં વચન સાંભળીને સર્વ મધર્વો, અનેક પ્રકારનાં આયુધો પ્રદક્ષુ કરી કૌરવોની સામે યુદ્ધ કરવા હાજ્યા. તે સમય દાશમાં ઉપાદાં દશિઆર લઈ આવતા મધર્વોને જોઈને, સર્વ કૌરવો તથા સેનાના પુરુષો બધા પામી ત્યાંથી બાગી ગયા. તે જોઈને એકલા કર્ણ આવતી મધર્વની સેનાને બાણોના વર્ષાદ કરી અટકાવી. પછી કર્ણે અરુણ સરખી ધારવાળાં બાણ તથા વાછરડાંના દાંત સરખી આકૃતિવાળા શેઠના બાણોથી સેંકડો મધર્વોનાં શરીરને બેદી તેનાં ઉત્તમ અંગોને પૃથ્વી ઉપર નાંખતાં, કણ્ઠ માત્રમાં ચિત્રસેન મધર્વની સેનાને નાશ કરી ત્યારે ભુદિમાન્ કર્ણે પ્રહાર કર્યો હતો જેને એવા હજારો મધર્વો, કર્ણની સામે યુદ્ધ કરવા સાડ તૈયાર થયા. તેનાથી રણભૂમિ જ્વાળ રહી. તે સમય દુર્યોધન, શકુનિ, દુઃશાસન તથા વિકૃષ્ઠાદિ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો રથમાં બેસી કર્ણને મુખ્ય કરીને મધર્વોની સાથે વળી યુદ્ધ કરવા હાજ્યા અને તેમને કાપી નાંખવા એવી ઇચ્છાથી તેઓએ તેમની ઉપર બાણાદિ શસ્ત્રોનો વર્ષાદ કર્યો. ત્યારે મધર્વો પશુ કૌરવોની સાથે યુદ્ધ કરવા હાજ્યા. તેથી તેમનું તે મહાભયંદર લોભ હર્ષણુ થયું. તે વેળા કામળ અંજવાળા મધર્વો કૌરવોના તીક્ષ્ણ બાણે કરી મહા પીડાયુક્ત થયા, તે જોઈને દુર્યોધનની સેનાના પુરુષો મોટા હર્ષથી અનેક વાક્ય બોલવા હાજ્યા. પછી મહા ત્રાસને પામેલા મધર્વોને જોઈને પરમ ક્રોધયુક્ત થયેલો ચિત્રસેન મધર્વરાજ, કૌરવોને નાશ કરવાનો વિચાર કરી, પોતાના શાસન ઉપરથી ઉડી માયારૂપ અન્નને પ્રદક્ષુ કરી તેમની સામે આવી યુદ્ધ કરવા હાજ્યો; જેની માયાએ કરીને શત્રુ પક્ષ પરમ મોહને પામ્યો. તે સમય એક એક દુર્યોધનના ચોદાને દસ દસ મધર્વો ઘેરી લઈને પ્રહાર કરવા હાજ્યા. અને પરમ પીડા પામવાને લીધે બીજા શત્રુ શત્રુવાની મૃત્યુથી તેઓ યુદ્ધ મુકી ભાગી ગયા. એ પ્રમાણે સર્વ કૌરવો નાસી ગયા કેવળ મધર્વોને નાશ કરનાર કર્ણે પર્વતની પેઠે સ્થિર થઈ ઉભો રહ્યો; જેની સાથે દુર્યોધન તથા શકુનિ પશુ ઉભા રહ્યા. પછી હે રાજન્ ! કર્ણે, દુર્યોધન તથા શકુનીનાં શરીર મધર્વોનાં કાષ્ઠોથી બેદામાં હતાં, તોપણ તેઓ તેમની સાથે યુદ્ધ કરતા હતા. ત્યારે સર્વ મધર્વોએ એકલા કર્ણ ઉપર ધસારો કરીને, તલવાર, પદ્મિસ, ત્રિશુળ તથા મહાઓએ કરી તેને પ્રહાર કરતાં ત્યારે કોરથી અસ્ત્રો ફેંક્યાં, તે વેળા ફેટલાક મધર્વોએ કર્ણના રથના મુખને છેલ્યો, ફેટલાકે રથની પ્થળ નાશ કરી, ફેટલાકે રથની ધપાને નાશ કરી, ફેટલાકે રથમાંના અર્ધોને નાશ કર્યાં, ફેટલાકે રથની જાત્રિને નાશ કરી, ફેટલાકે રથના પડદાને નાશ કર્યાં તથા ફેટલાકે રથનાં બધનરૂપ દોરડાંઆદિને નાશ કર્યાં. હે રાજન્ ! એ પ્રમાણે અસંખ્ય મધર્વોએ કર્ણના રથને તીસ તીસ બેવડા ફેટકા કરીને નાશ કર્યો. તે સમય દાશ તથા તલવાર ધારણુ કરેલા કર્ણે રથમાંથી ઉતરી, વિકૃષ્ઠના રથમાં જઈ બેસીને, તેને અશ્વ મુકી આવવાનું કહ્યું.

તતો રથાદ્યપ્તુસ્ય તતપુત્રા સિ જનનુ .

વિકર્ણ રથમાસ્થાય નિશ્ચિન્ત્યમાનવા ચતુ .

इति भीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि घोषवागापर्वणि कण्व उपवे मुर्धर-
म चापामकचस्वारिश्चदधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ॥ २४१ ॥

અધ્યાય ૨૪૨ મે. કૌરવોને કેદ.

નિવાસનડવાલ—ગંધર્વે સ્તુ મારાજ મળે કર્મે મંદોરથે ।

સંમાદ્રવ્યજ્ઞ સર્વા ધાતંરાદૃશ્ય પદ્યતા ॥ ૧ ॥

વૈશંપયન કહે છે—હે મહારાજ ! એ પ્રમાણે ગંધર્વોએ મહારથિ કૃષ્ણને નસાડ્યો ત્યારે દુર્યોધનને જોતાં તેની સર્વ સેના ભાગી ગઈ. તે સમય દુર્યોધન રાજ નાસી જતા સર્વ પોતાના ભાઈઓને જોઈને ઉભો રહ્યો અને પોતા ઉપર આવતી એવી ગંધર્વની ઘોડી સેનાને જોઈ તેની ઉપર બાણોના વર્ષાદ કરવા લાગ્યો. ત્યારે ગંધર્વોએ તેના બાણોના વર્ષાદને કંઈ પણ નહીં ગણીએ, તેને નાશ કરવા સાથે તેના રથને ચારે કોરથી ઘેરી લીધા; અને તે રથનાં યુગ, ઈપા, પડા, સારથી, અશ્વ, પડા વચ્ચેના ઢંડ તથા માદી એ સર્વના તીલ તીલ જેવડા કટકા કરી નાંખ્યા. ત્યાર પછી ચિત્રસેન ગંધર્વે રથ ભાગી જવાથી પૃથ્વી ઉપર પડેલા દુર્યોધનની પાસે દોડી જઈને, તેને ગ્રહણ કર્યો. હે રાજન ! એ પ્રમાણે ચિત્રસેન ગંધર્વે દુર્યોધનને પકડ્યો. અને બીજા સર્વ ગંધર્વોએ રથમાં બેઠેલા દુઃશાસનને જોઈ તેની સાથે જઈ તેને ચારે કોરથી વિંટી લઈને પકડ્યો. એ પ્રમાણે ચિત્રસેન તથા વિવિંશતિ નામના એ ગંધર્વે દુર્યોધનને તથા દુઃશાસનને પકડ્યા, અને બીજા ગંધર્વોએ વિંદ તથા અનુવિંદને અને દુર્યોધનની સાથે તેની સ્ત્રીઓને પકડી. એ પ્રમાણે ગંધર્વોએ પરાક્રમ કર્યું, તે જોઈને જાડીનું સર્વ કૌરવ સૈન્ય, પ્રથમ ભાગી ગયેલા પુરૂષો સહિત થઈ મોટા સખ્દ કરવું પાંડવોની પાસે દોડી ગયું. હે જનમેજય ! માડાંવાળા, વેપારી, વેશ્યા તથા વાહનોવાળા પણ, દુર્યોધનને ગંધર્વો લઈ ગયા પછી, પાંડવોની શરણે જવા લાગ્યા. તે વખત તે સેનાના પુરૂષો પાંડવો પાસે જતાં આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હે પ્રિયદર્શનીય ! હે મહાબાહો ! હે પાંડવો ! મહાબળવાન દુર્યોધન સજ્જને ગંધર્વો લઈ જાય છે ! માટે તમે તેની વાંસે દોડો ! અરે ! દુઃશાસન, દુવિંધ, દુર્મુખ તથા દુર્જય અને સર્વ રાજ સ્ત્રીઓને ગંધર્વો બાંધીને લઈ જાય છે. એ પ્રમાણે મોટા સખ્દથી પોકાર કરતા કરતા સર્વ પુરૂષો યુધિષ્ઠિર રાજ પાસે ગયા. તે સમય મહા વ્યથાવાન, દીનપણને પામેલા તથા વારંવાર યુધિષ્ઠિરની પ્રાર્થના કરતા એવા જહ્નુવશ્યાવાન દુર્યોધનના અમ્ભત્યોને જોઈને બીમસેને તેમને કહ્યું, અરે ! હસ્તિ તથા અશ્વદિ ચતુરંગિણી સેના સહવર્તમાન થઈને અમારે મોટા પ્રયત્ને કરી જે કરવું જોઈએ, તે ગંધર્વોએ કર્યું ! અરે ! દુષ્ટજ્ઞે કરી ખેલનાર દુર્યોધન રાજનો વિચાર તો બીજો હતો, પણ તેમાંથી તેનું તેના કરતાં ઉલટું થયું ! અરે ! અપરાક્રમીના શત્રુઓને બીજા કંઈ નાશ કરે એમ સાંભળ્યું છે તે આજ પ્રત્યક્ષ બન્યું; જે ગંધર્વોએ મનુષ્યથી ન થાય એવું કર્યું ! અરે ! જનતને વિષે કાંઈ પણ અમારું પ્રિય કરનાર છે. જેણે સુખે કરી બેઠેલા એવા અમારે ભાર આજ ઉતાર્યો ! અરે ! દુષ્ટમતિવાળો દુર્યોધન સારી હાલતમાં રહીને, યદ, વાયુ તથા તડકાને સહન કરનાર, તપશ્ચર્યાએ કરી શરીરમાં કશુંત થયેલા અને વિષમ હાલતમાં આવી રહેલા અમને જોવાની ઇચ્છા કરે છે ! પણ અધર્મમાં વર્તનાર દુષ્ટાત્મવાન દુર્યોધનને થયેલા પરાલવને તેના સરખાજ શીયળવાળા પુરૂષો આજ જુએ છે ! અરે ! જેણે દુઃખયુક્ત અમને જોવાનો દુર્યોધનને ઉપદેશ કર્યો, તેણે મોટા અધર્મ કર્યો ! પણ કૌરવો મહા નિર્ભય છે એમ હું તમને પ્રત્યક્ષ કહું છું ! હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે કોઈ કરી વિકળ સરખું બોલતા

એવા કુંતી પુત્ર બીમસેનને યુધિષ્ઠિર રાજા, આ પુરૂષ વાક્ય કહેવાનો હમણાં સમય નથી એમ કહેવા લાગ્યા.

एवं ब्रुवाण कौन्तेय भीमसेनमपस्वरं ।

न कालः पश्यन्ताह मिति रात्राभ्यन्तात्त ॥

इति भी महाभारते भारण्यके बनि घोषात्रापबनि दुर्योधनादिवच
मूर्जराचावां द्विचत्वारिंशदधिकद्विंशतमोऽध्यायः ॥ २४२ ॥

*****

આચ ૨૪૩ મે. કૌરવોની બહારે પાંડવો.

યુધિષ્ઠિરઉવાચ—મસ્માનમિગતાસ્તાત મયાર્તોઽષ્ટરથેષિનઃ ।

કૌરવાઃ વિષમપ્રાસાન્ન કથં મૂઢાસ્ત્વર્ણાસ્ત્વ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે બીમસેન ! તું આપણી પાસે આવેલા. પીડા માગેલા, સરણુ પ્રાપ્ત થવાની ઇચ્છાવાળા તથા અવગી હાથતને પામેલા કૌરવોને આવી રીતે કેમ બોલે છે ? હે રજકર ! સંબંધીઓમાં તૂટ પડે, કજીઆ થાય તથા વૈર પશુ થાય, તો પશુ પોતાના કુળનો ધર્મ નાશ પામતો નથી. કોઈ વેળા કોઈ બીજો પુરૂષ સંબંધિના કુળને પરાભવ કરતો હોય. તે વેળા પોતાના સંબંધિને થતા બીજાથી પરામરને જાણીને જો સહન ન કરે, તેજ સરપુરૂષ જન્મમાં હોય છે. હે બીમસેન ! દુષ્ટ શુદ્ધિવાળા દુર્યોધન ધણી કાગથી વનમાં રહેલા આપણને જાણે છે તેણે પોતે મધર્વેને વસ થઇને આ આપણું અગ્નિય કપું છે. હે મહા સમર્થ ! મધર્વોએ દુર્યોધનને તથા શ્વિઓને મદધુ કર્યા, તેથી આપણું કુળ નાશ પામ્યા સરણું થાય છે. માટે આપણી સરણુ આવેલાઓને વાસ્તે આપણા કુળને સાદ તમે સર્વ છો. અને સ-
ન્ન થાઓ. વિસંબ કરો નહી. હે મહા પરાક્રમી બીમસેન ! કોઇથી ન છતાવ એવે તું અ-
ર્જુન, નકુળ તથા સહદેવ સર્વ પુરૂષોમાં સિંહ સરખા છે, માટે તમે સર્વ મળીને મધર્વો જેને લઇ જાય છે એવા દુર્યોધનને મૂકવો. હે પુરૂષોમાં સિંહરૂપ ! આ પૂતરાણું રાજાના પુત્રોના સર્વ સભ્યપુત્ર, નિમજ, સુવર્ણની ધ્વજધ્વજ તથા સભ્ય વિદ્યા શિખેલા ઇન્દ્રોત્પદિ સારથિ જેમાં બેસે છે એવા રથમાં બેસી કમળ તથા સભ્ય અભ્ય મદધુ કરીને, તમે દુર્યોધનને મૂકવવા સાદ મધર્વોની સાથે લુહ કરવાનો આવસ્ય રહિત થઇ પ્રવલ્ન કરો. હે પરાક્રમી ! સર્વ ક્ષત્રિય પોતાની સરણુ આવેલાની પોતાના પરાક્રમે કરી રક્ષા કરે છે, ત્યારે આપણને દુર્યોધનની રક્ષા કરવી એમાં અશર્મ કું ! હે બીમસેન ! આર્ષ પુરૂષ વીરલાજ હોય છે, પશુ વરદાન મળતું સંન્ય આમ થતું તથા પુત્રનો જન્મ થવો એ મધુ બરોબર સત્ત્વને કહેણથી હેમવચો એ છે ત્યારે ! દુર્યોધન આપણી સરણુ પ્રાપ્ત થયો એ ઉપરાંત બીજું આપણને અધિક કું ! જો તારી જુગળનો અમય કરીને જીવવાની ઇચ્છા કરે છે ! હે રજકર ! તારાથી દુર્યોધનનું સંરક્ષણ કરવા નહીં જવાય, તો હું પોતે જાણ્ય એમાં મને કોઇ વિચાર નથી ! જો હું તેમ ન મેં, તો મેં કરેલા માથે થત નાશ પામો. માટે તું સામના ઉપાયે કરી અથવા બીજા હથે ઉ-
પાયે કરી મધર્વોથી દુર્યોધનને મૂકવ. જળી જો સામના ઉપાયથી મધર્વને સભ્ય મિત્રોને

દુર્યોધનને ન મૂકે, તો તું પરાક્રમે કરી મૂકાવ, વળી જો કામળ યુદ્ધથી ચિત્રસેનાદિ મધવો કૌરવોને ન મૂકે, તો તારે અવળે માર્ગે ચાલનારા તેઓને બળાત્કારથી પકડી આંધીને પશુ સર્વ ઉપાયથી તેમને મૂકાવવા. હે ભારત ! આ વિસ્તાર પામેલા વૈતાનીક કર્મ સરખું કામ પ્રાપ્ત થયું છે. તે સમયમાં મારે તને આજ્ઞા આપવી એ શક્ય છે. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! અગત સત્રુ યુધિષ્ઠિર રાજાનાં આવાં વચન સાંભળીને અર્જુને કૌરવો મકારવા સંબંધી પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક કહ્યું કે, જો મધવો સામથી કૌરવોને નહીં મૂકે, તો આજ મંધર્વના રાજા ચિત્રસેનાના સ્ત્રીરેના રૂધિરનું પૃથ્વી પાન કરશે. હે રાજન ! ત્યારે એ પ્રમાણે સત્યવાદી અર્જુનની પ્રતિજ્ઞા સાંભળી, ત્યારે કૌરવોનાં મન પાછાં સ્વસ્થતાને પામ્યાં.

મર્જુનસ્ય તુ તાં મૃત્વા પ્રતિજ્ઞાં સત્યવાદિનઃ ।

કાર ત્વાં તદારાજન્ પુનઃ પ્રત્યાગતં મનઃ ॥

इति भीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि घोषयात्रापर्वणि दुर्योधनमोचनानु-
गायां मुर्ध्निर्भाषायां त्रिचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४३ ॥

અધ્યાય ૨૪૪ મે. ગંધર્વો અને પાંડવોનું યુદ્ધ.

નિવસનકલા—યુધિષ્ઠિર વચ્ચે મૃત્વા મીમસેન પુરોગમાઃ ।

પ્રહૃષ્ટ વદનાઃ સર્વે સમુત્તરન્નરંભાઃ ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! યુધિષ્ઠિર રાજાનાં વચન સાંભળીને હર્ષ પામેલા પુરૂષોમાં એક બીમસેનાદિ ઉભા થયા. અને કાંઈ દિવસ બેઠ ન પામે એવાં સુવર્ણનાં વિચિત્ર કવચો તથા વિવિધ પ્રકારનાં આયુધોને ગ્રહણ કરી ધ્વજવાળા રથમાં બેઠા. તે સમય સ્વધારણુ કરેલા સર્વ પ્રબલિત અગ્નિ સરખા શોભવા લાગ્યા. વેમવાન અર્જુને જેમાં જોડેલા હતા એવા શોભામય રથમાં બેસીને બીમસેનાદિ પાંડવો ઉતાવળથી મધવોની વાંસે જવા લાગ્યા. તે વેળા કૌરવોની સેનામાં હર્ષજન્ય મોટો શબ્દ થયો. પછી પાંડુ રાજાના મહારથિ પુત્રો પોતાના નિવાસ સ્થાન પ્રત્યેથી ચાલતા થયા. તે જોઈ પ્રથમ જય મેળવ્યો હતો જેમણે એવા મધર્વે મનમાં કંઈ પણ લય નહીં રાખીને, પાછા તત્કાળ વનને વિષે આવ્યા. હે રાજન ! મધમાદન પર્વતને વિષે રહેનારા મધર્વો રથમાં બેઠેલા, મહાચરવીર મહા પ્રહા-જમાન તથા લોકપાત્ર સરખા ઉદયને પામેલા ચાર પાંડવોને જોઈને તેમની સામા સેનાની રચના કરી મુદ્દ કરવા સારું સ્થિર થઈ ઉભા. તે સમય, શુદ્ધિમાન ધર્મ પુત્ર યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળવાથી બીમસેનાદિ પ્રથમ કામળ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. પણ ચિત્રસેન મધર્વ રાજાના મંદ ચિત્તવાળા સેનાના પુરૂષો કામળપણથી પોતાના ક્રિયનું પ્રતિપાદન કરવા સમર્થ થયા નહીં. ત્યારે પરમ ધર્મનિષ્ઠ અર્જુને યુદ્ધમાં દુર્બલ એવા મધર્વોને રણભૂમિમાં સાંત્વના પૂર્વક વાક્ય કહ્યાં કે, તમે અમારા ભાઈ દુર્યોધન રાજાને મૂકી આપો. પરમ યશ્વાન અર્જુને એ પ્રમાણે વાક્ય કહ્યાં તે સાંભળીને, મધર્વોએ હસતાં આવી રીતે કહ્યું કે, અમે એક ઇન્દ્રનાંબ વાક્યનું પાલન કરીએ છીએ, જેની આજ્ઞા માનવાથી લય વગરના થઈ સર્વત્ર ફરીએ

સમૂહ મૂકી આરે કારથી ઘેરી લીધા. પછી જેમ પાંજરામાં પોપટ રહે તેમ અર્જુનના પાંજરામાં ઘેરાયલા મંધવોએ, મોટા ક્રોધથી તેની ઉપર મદા તથા શક્ત્યાદિની ઘટ્ટિ કરવા માંડી. તે સમય અર્જુને તેની મદા તથા શક્ત્યાદિ લક્ષ્યારોની ઘટ્ટિને ત્યાજ કરીને, ભાલાઓએ કરી તેમનાં શરીરને બેદી નાખ્યાં તેથી મંધવોનાં કષ્માને કે-ટલાંક મસ્તક પડ તથા હાથ જેમ પરધરનો વળાંદ થાય, તેમ પૃથ્વી ઉપર પડવા લાગ્યાં. અને તેમને મોડું ભય પણ પ્રાપ્ત થયું. મહાત્મા અર્જુને પ્રહાર કર્યો હતો જેમને એવા મંધવોં આકાશમાં ઉભા રહીને પૃથ્વી ઉપર ઉભેલા અર્જુન ઉપર બાણોનો વ-ળાંદ વર્ષાવવા લાગ્યા. ત્યારે અર્જુને તેમનાં બાણોને નિવારણ કરીને તેમને અનેક બાણો મા-યા. વળી અર્જુને મંધવોંની ઉપર અગ્ન્યાદિ અનેક અસ્ત્રો મૂક્યાં. તેથી તેઓ જેમ દંડના પ્રહારથી દૈત્યો. ખેદ પામે, તેમ ખેદ પામ્યા. તે સમય જે પ્રથમ આકાશ પ્રત્યે ઉડે જતા હતા અને જેમને અર્જુને બાણે ફરી અટકાવ્યા હતા, તે પાછા આકાશમાં ઉડે જવા લાગ્યા, ત્યારે વળી તેણે ભાલાઓ મારી તેમને ઉડે જવાથી નિવારણ કર્યાં. ત્યાર પછી હે ભારત ! કુતીના પુત્ર અર્જુને, મોટા ત્રાસ ઉપજાવ્યો હતો જેમને એવા મંધવોંને જોઈ હાથમાં મદા લઇને ચિ-ત્રસેન મંધવરાજ તેની સામ આવ્યો. તે સમય હાથમાં મદા લઇ આવતા એવા ચિત્રસેનની લોહમય મદાને બાણે ફરી ભાગી નાંખી સાત કડકા કર્યાં. ત્યારે યુદ્ધમાં સંયોગ હાથવાળા અ-ર્જુને બાણે ફરી મદા ભાગી નાંખી ને જોઇને ચિત્રસેન અદ્વૈતનરૂપ સ્થિતિએ કરી પોતાના દેહને આચ્છાદન કરી તેની સાથે યુદ્ધ કરનાં અનેક દિવ્ય અસ્ત્રો તેની ઉપર મૂકવા લાગ્યો. તેમને તેણે દિવ્ય એવાં અસ્ત્રોથી નિવારણ કર્યાં. મહાત્મા અર્જુને, જેનાં અસ્ત્રોને નિવારણ કરેલો ચિત્રસેન મંધવર, માયાએ કરી અંતર્યામિ થયો ત્યારે અર્જુને અંતર્યામિ થયેલા ચિત્રસે-નને આકાશમાં ગતિ કરે એવાં પોતાનાં અસ્ત્રો મંત્રી માયા. મદા ક્રોધયુક્ત થએલા અર્જુને શબ્દ વેધની વિદ્યાનો આશ્રય કરીને, અંતર્યામિ થયેલા ચિત્રસેનને ઘણા પ્રહાર કર્યો એ મોડું આશ્ચર્ય સરખું પરાક્રમ કંઠુ. એ પ્રમાણે મહાત્મા અર્જુનનાં અનેક પ્રકારનાં અસ્ત્રોથી પરાભવ થયો હતો જેને એવા ચિત્રસેન મંધવે આ મારો સખા છે એમ જાણીને, પોતાનું સ્વરૂપ તેને દસ્યમાન કરી કહ્યું 'ક હે અર્જુન ! આ યુદ્ધમાં પ્રાપ્ત થયેલો હું તારો સખા છું એમ તું જાણુ. હે રાજન ! એ પ્રમાણે યુદ્ધમાં દુર્ગંગ થયેલા ચિત્રસેન મંધવને જોઇને, અર્જુને પોતાના અ-સ્ત્રોનો સંહાર કર્યો. તે સમય બીમસેનાદિ પાંડવોએ અર્જુને પોતાનાં અસ્ત્રો વારી લીધાં તે જોઇને, પોતાના રથના અંગેને, બાણના વળાંદને તથા ધનુષ્યોને નિવારણ કર્યાં. પછી ચિત્રસેન, બીમસેન, અર્જુન નકુળ તથા સહદેવે એક બીજાની કુશળતા પૂછીને, પોત-પોતાના રથમાં બેસી રહ્યા.

ચિત્રસેન ઓ મીમ ઓ સહયસાન્થી યમાન્વિ ।

દ્રક્ષ્ઠા કૌશલમન્યોન્યં રથેષ્વેવાનત દિયરે ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेर्षणि घोषयाज्ञापर्षणि मन्धर्वपरापदे मुनि-
रमाषायां पंचवत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४५ ॥

અધ્યાય ૨૪૬ એ. કૌરવો છુટયા.

વૈષંપાયન કહેછે—તતોડર્જુનાશ્વિવસેનં પ્રહસ્તાન્ન મન્નવીત્ ।

મધ્યે ગંધર્વસૈન્યાનાં મહેષ્વાસો મહાચુલિઃ ॥ ૧ ॥

વૈષંપાયન કહેછે—હે જનમેજય રાજા ! ત્યાર પછી મોટા ધનુષ્યધારી મદ્ય કાંતિવાળા અર્જુને હસીને મંધર્વાની સેના મધ્યે ચિત્રસેનને કથું કે હે યરવીર ! તને કૌરવોને પકડવા વિશે શું વિચાર છે તથા તેં શિયો સહિત દુર્યોધનને શા માટે પ્રહસ્ય ક્યો ? ચિત્રસેને કથું કે હે અર્જુન ! ઇંદ્રે દુષ્ટાત્માવાન તથા પાપ કર્મવાન દુર્યોધન અને કશ્ચિત્તો આ અભિપ્રાય બળ્યો કે, દુર્યોધન વનને વિષે રહેલા તમને પેતે સારી લાલતમાં રહી અવગાી લાલતવાળાને જોવા સારૂ અહિં આવ્યો છે. તથા તેમની શિયો તમારી સ્ત્રી દ્રૌપદીનું હાસ્ય કરવા સારૂ વનમાં આવી છે એમ જાણીને ઇંદ્રે મને કથું કે હે ચિત્રસેન ! તું જા અને પ્રશ્નાદિ સહિત દુર્યોધનને ખાંધી અહીં લાવ તથા પુદ્ગમાં અર્જુનની રક્ષા કરે હે અર્જુન ! એ પ્રમાણે મને ઇંદ્રે આજ્ઞા આપી તેથી હું અહીં આવ્યો છું, ને આજે દુષ્ટાત્માવાન દુર્યોધનને મેં ખાંધ્યો છે તેને લઇ સ્વર્ગ લોક પ્રત્યે જઇશ અર્જુને કથું કે હે ચિત્રસેન ! દુર્યોધન મારો ભાઇ થાય છે, માટે તું જો માફ પ્રિય કરવા ઇચ્છતો હોય, તો યુધિષ્ઠિરની આજ્ઞાથી તેને મૂકી આપ ચિત્રસેન બ્રાહ્મણ કે હે ધનંજય ! આ દુર્યોધન પાપી તથા નિરંતર અસતોષિ છે. માટે એને મૂકી આપવો યોગ્ય નથી. કારણ તેણે પૂર્વે સભામાં ધર્મરાજની સ્ત્રી દ્રૌપદીનો પરાભવ ક્યો છે. રાજી દમણાંતી દુર્યોધનાદિની ઇચ્છાને યુધિષ્ઠિર જાણુના નથી. માટે એને ખતર પડ્યા પછી તેનાં વચન સાંભળીને, તું તારી ઇચ્છામાં આવે તેમ કરવા યોગ્ય છે. વૈષંપાયન કહેછે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે મંધર્વરાજનાં વચન સાંભળી સર્વ યુધિષ્ઠિરની પાસે ગયા અને ચિત્રસેને દુર્યોધનની જે ઇચ્છા હતી, તે સર્વ ક્ષી સંભળાવી. ત્યારે ચિત્રસેનનાં વચન સાંભળી દુર્યોધનાદિ સર્વને મુકાવીને, યુધિષ્ઠિરે મંધર્વાની પ્રશંસા કરતાં કથું કે હે મદ્ય બજરાન ! તમે એ દુષ્ટ ત્રિતિવાળા દુર્યોધનને અમાલ તથા સંબંધિયો સહિત નાશ ન ક્યો એ કષ્ટું સાફ કથું. હે ચિત્રસેન ! મંધર્વોએ મારી ઉપર આ મ્હેંટા ઉપકાર ક્યો, જે દુષ્ટાત્માવાનને મુક્યા મારા કુળને પરાભવ પહોંચાડ્યો નહીં. માટે હું તમને શું વચ્ચ તથા દ્રવ્યાદિ આપું ? તે કહે; અને તમારા કહેવા પ્રમાણે મારા આપવા પછી તમે સર્વ જાઓ. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરે આજ્ઞા આપી અને ચિત્રસેનાદિ મંધર્વો અપ્સરાઓ સહિત, દુર્યોધનાદિને મૂકી આપીને મોટા હાવથી ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા. હે રાજા ! ઇંદ્રે પુદ્ગમાં જે મંધર્વો નાશ પામ્યા હતા, તેમને અમૃતનો વર્ષાદ કરીને જીવતા ક્યાં. હે જારત ! એ પ્રમાણે પોતાના સંબંધિઓને શિયો સહિત મંધર્વોથી છોડાવીને, પાંડવો મદ્ય હાવયુક્ત થયા. પછી શિયો તથા કુમારો સહિત કૌરવોએ પણ જેમનો સત્કાર ક્યો દનો એવા પાંડવો, જેમ કુંડમાં અગ્નિ શે.એ, તેમ તેમની મધ્યે શોભવા લાગ્યા. પછી મંધર્વથી મુકાયલા દુર્યોધનને પોતાના ભાઇએ સહિત યુધિષ્ઠિર રાજાએ કથું કે હે ભાઇ ! તું આવું સાહસ કામ મર્ધ દિવસ કરીશ માં. કારણ સાહસ કામ કરનાર કદી સુખ પામતો નથી. હે કુરુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા દુર્યોધન ! પોતાના ભાઇએ સહિત કુશળ એવો તું પોતાના મુઠ પ્રત્યે ઇચ્છા પ્રમાણે જા, પણ થયેલા પરાભવથી કુર્મનપણું ભથ્થાર પણ કરીશ નહીં. વૈષંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરે આજ્ઞા આપી, ત્યારે જાણે સર્વ ઇન્દ્રિય નિશ્ચેતન થઇ હોય શું એવો થયેલો, સરીર બેઠ જમ્યું

હતું જેનું એવો તથા મહા લજ્જાપુત્ર થયેલો દુર્યોધન, યુધિષ્ઠિર રાજાને નમસ્કાર કરી પોતાના શહેર પ્રત્યે જવા રવાને થયો. હે રાજા ! સર્વ કૌરવો ગયા પછી બ્રાહ્મણોએ સત્કાર કરેલા તથા તેમણે વિદાયલા યુધિષ્ઠિર રાજા પોતાના ભાઈઓ સહિત થઇને, ઈંદ્રની પેઠે મોટા હર્ષથી તે દ્વૈત વનને વિશે વિહાર કરવા લાગ્યા.

तस्मिन्विजहारमुदायुतः ।

इति श्रीमहाभारते भारण्यकेपर्वणि घोषयाध्यायनि कुर्षोधनयोक्षे
मुर्मरभाषायां षट्त्वरिंशदाधिकाद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४६ ॥

અધ્યાય ૨૪૭ મો. કર્ણ અને દુર્યોધનનો સંવાદ

जनमेजयउवाच—शत्रुभिर्जित बद्धस्य पांडवैश्चमहात्मभिः ।

मोक्षितस्य युधापक्षान्मानिमःसुदूरात्मानः ॥ १ ॥

જનમેજય પૂછે છે—હે વૈશંપાયન ઋષિ ! દુરભનોએ જીતી બાંધેલા, બુદ્ધ થયા પછી પાંડવોએ મૂકાવેલા, માની, નિરંતર દુષ્ટાત્માવાન, પોતાનું વખાણ કરનાર, પાપયુક્ત અંતઃકરણવાન, ગર્વિષ્ઠ, સદૈવ પરાક્રમ તથા ઉદારતાનાં વાક્ય કહીને પાંડવોનું અપમાન કરનાર, પાપી અને અહંકારયુક્ત બોલનાર દુર્યોધનનો હસ્તિનાપુરમાં પ્રવેશ મને દુષ્કર સરખા લાગે છે, માટે હે વૈશંપાયન ! લજ્જાપુત્ર તથા શોકે કરી વ્યાકુળ ચિત્તવાન દુર્યોધનનો હસ્તિનાપુરમાં પ્રવેશ મને વિસ્તારથી કહો. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! યુધિષ્ઠિર રાજાએ જવાની રજા આપી. તેથી લજ્જાએ કરી નિચું મોઢું કરી અત્યંત દુઃખયુક્ત થયેલો ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાનો પુત્ર દુર્યોધન મોટા ખેદે કરી વન વિપ્રથી રવાને થતાં ઉત્પન્ન થયેલા શોકથી હણાયેલી બુદ્ધિએ કરી પોતાના પરાભવનું ચિત્તવન કરીને, અતુરંગણી સેના સહિત હસ્તિનાપુર પ્રત્યે જવા લાગ્યો. પછી રસ્તામાં જ્યાં ઘાસ જળા ઘણું હતું એવા સ્થાનને વિષે વાહનોને છોડીને, દુર્યોધન રાજા પોતાની ઇચ્છાથી રમ્ય એવી પૃથ્વી ઉપર ખેડો. અને તેણે પોતાના હસ્તિ, અશ્વ તથા પદાતિને નિવાસ કરાવ્યો. ત્યાર પછી અગ્નિ સરખી કાંતિવાળી શય્યાને વિષે ખેડેલા તથા રાત્રિ નિવૃત્ત પામ્યા પછી રાહુએ ગ્રહણ કરેલા ચંદ્ર સરખા મુખવાળા દુર્યોધન પાસે આવીને કર્ણ બોલ્યો કે—હે ગાંધારિના પુત્ર દુર્યોધન ! તું જીવે છે તથા તારા અમને સમાગમ થયો એ ઘણું સાદું થયું અને તે ઇચ્છિત સ્વરૂપ પારણ કરનાર ગંધર્વોને જીત્યા એ પણ ઘણું સાદું થયું. વળી હું કુરુક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા રાજા ! યુદ્ધમાં જ્ય મેળવવાની ઇચ્છવાળા, યુદ્ધને વિષે સાવધ, શત્રુઓને જીતેલા તથા મહારથિ તમારા સર્વ ભાઈઓને કુશળ હું જોઉં છું એ ઘણું કલ્યાણરૂપ છે. હું દુર્યોધન ! યુદ્ધમાં ગંધર્વોએ ત્રાસ પમાડેલા હું તને જોતાંજ ભાગી ગયો, ઘરણ મેં ઘણી શત્રુની સેનાને નાશ કરી, પણ યુદ્ધમાં બાણાદિ શસ્ત્રો વાગવાથી મારું સર્વ શરીર છંદાઈ ગયું. જેથી ઉભા રહેવા સમર્થ થયો નહીં. અગ્નિ, સેના તથા વાહનો સહિત તને કંઈ પણ પરાભવ ન થયો અને સર્વ સહિત કુશળ જોઉં છું એ હું મોટું અદ્ભૂત માનું છું. હે ભારત ! પોતાના ભાઈઓ સહિત તે યુદ્ધમાં જે પરાક્રમ કર્યું, તે પરાક્રમ કરનાર આ લોકમાં કોઈ પુરૂષ નથી એમ હું માનું છું. વૈશંપાયન

કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે કણે કથું ત્યારે દુષોધન નેત્રમાં અમ્મ આવવાથી અઘ-
મહિત થયેલી વાણિએ કરી અંગ દેશના રાગને કહેવા લાગ્યો.

દુર્યોધન કહે છે—હે રાધિવ ! હું અગ્નિમાં એવાં તારા વચનની અવગણ કરતો નથી. કારણ તું મેં પરાક્રમે કરી શત્રુ એવા મંધવોને જીત્યા એમ જાણે છે. હે મહાબાહો ! મારા ભાઈઓએ મારા સહિત યદ્ય મંધવોની સાથે ધણીવાર સૂધી યુદ્ધ કર્યું અને તેમનો નાશ પશ્ચ ક્યો પછી જ્યારે મહા માયાવી તથા યરવીર મંધવોએ આક્રમક પ્રત્યે જઈ યુદ્ધ કરવા માંડ્યું, ત્યારે અમારું તેમની સાથે બરાબર યુદ્ધ થયું નહીં. તેથી અમે ભૂત્ય, અમાત્ય, પુત્ર, સ્ત્રિઓ, સેના તથા વાહનો સહિત પરાભવને તથા બંધનને પામ્યા અને તે અમને અસહ્ય માર્ગે લઈ ગયા. ત્યાર પછી તેનાથી બંધનને નહીં પામેલા સેનાના પુરોએ તથા અમાત્યોએ પરમ દીનતા યુક્ત થઈને, રક્ષા કરનાર પાંડવો પાસે જઈ કહ્યું કે અરે ! આક્રમક મતિ કરનાર મંધવો ! આ કૃતરાષ્ટ્ર રાજના પુત્ર દુર્યોધનને તેના ભાઈઓ, અમાત્યો તથા સ્ત્રિઓ, સહિત લઇ જાય છે ! માટે હે પાંડવો ! તમારું કલ્યાણ થાઓ ! અને સ્ત્રિઓ સહિત દુર્યોધનને મુકાવો ! અરે ! કુરુક્ષેત્રની ઓઝોન બીજોઓના સ્પર્શ માં થાઓ ! હે કહ્યું ! એ પ્રમાણે મારી સેનાના પુરોએ તથા અમાત્યોએ વાક્ય કહ્યાં ત્યારે પાંડુરાજના મેદા પુત્ર ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિરે, બીમસેનાદિને અનેક વાક્ય કહી પ્રસન્ન કરીને, મંધવોથી અમને મુક્તિવાની આજ્ઞા આપી. ત્યાર પછી પુરોમાં શ્રેષ્ઠ બીમસેનાદિ ચાર પાંડવોએ અમને મુક્તિવાના ઉદ્દેશથી આવીને, મંધવોને સાંત્વના પૂર્વક વાક્ય કહ્યાં. તેઓએ તેઓએ મુક્યા નહીં ત્યારે બીમસેન, અર્જુન, નકુળ, તથા સહદેવે મંધવો ઉપર અનેક જાણે મુક્યાં. અને સર્વ મંધવો સંગ્રામને ત્યામ કરી અમને પકડીને મેદા લપંથી આક્રમક માર્ગથી સ્વર્ગ પ્રત્યે જતા લાગ્યા. તે સમય હે કહ્યું ! અમે ચારે કારથી જાણના સમુદે કરી વિદાય થા તથા દેવી અશ્વો મંધવો પ્રત્યે મુક્તા એવા અર્જુનને જોયો. પછી અર્જુનને મહા તીક્ષ્ણ બાણે કરી મંધવોને જતાની સર્વ દિશા રૂધિ મૂકી. તેના સખા મિત્રોને અર્જુનને મળી મુક્તિવાતા પૂછી તથા અર્જુનાદિ પાંડવોએ તેને કુશળ ચાતાં પૂછી. મંધવોએ તથા પાંડવોએ એક બીજાઓને મળીને પોતપોતાનાં બન્ધ પાછાં વારી લીધાં. ત્યાર પછી મહા યરવીર મંધવો પાંડવોની સાથે એકરૂપ થયા અને ચિત્રસેન મંધવે પાંડવોના તથા અર્જુનને મંધવોને વાક્યથી સત્કાર કર્યો.

एकी भूता स्वते वीरा गंधर्वाः स पांडवः ।

भपूजयेतामभ्योभ्यं चित्रसेन राजया ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेष्वर्षि षोडशाध्यायेष्वर्षि नौषण्णाय
गुर्जरभाषायामहमत्स्यारण्यकविद्युततपोऽध्यायः ॥२४८॥

*****

અધ્યાય ૨૪૬ મો. દુષેધિનનો પદ્માતાપ.

दोषेन वृथाप-चित्रसेनं समागम्य प्रहसज न स्तथा ।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

દુર્યોધન કહે છે—હે કર્ણ ! પછી ચિત્રસેન મંધવંને મળી હસીને શત્રુના પરાક્રમને નાશ કરનાર અર્જુને પરાક્રમનાં આવી રીતે વાક્ય કહ્યાં કે હું મંધવોમાં શ્રેષ્ઠ ચિત્રસેન ! તું અમારા ભાઈઓને મૂકી આપવા લાયક છે, કારણ અમે પાંડવો જીવતાં તેમને હરણ કરવા તું અશક્ત છે ! હે કર્ણ ! એ પ્રમાણે અર્જુને વાક્ય કહ્યાં, ત્યારે તે મંધવે તેને કહ્યું કે, સુખ વગરના તમને જોવા સાડે કોરવો અહીં આવ્યા છે ! હું રાધેય ! પછી ઇત્યાદિ બીજાં અનેક વાક્ય કહીને સર્વ યુધિષ્ઠિરની પાસે ગયા ! પણ જે સમય મંધવે આપણી ઇચ્છા પૂર્વક વાક્ય કહ્યાં, તે સમય હું લક્ષ્મણી પૃથ્વીને વિષે પ્રવેશ કરવાની ઇચ્છાવાન થયો. પછી મંધવોએ પાંડવો સહિત યુધિષ્ઠિરની પાસે જમીને, આપણો દુષ્ટ મનસુઓ તથા બાંધેલા અમને તેને નિવેદન કર્યાં. અરે હે કર્ણ ! હું બીજાની સમક્ષ દીન થયો, બંધાયો, શત્રુને વશ થયો તથા એવી અવસ્થામાં યુધિષ્ઠિરની પાસે ગયો એ ઉપરાંત મને બીજું દુઃખ શું ! અરે ! મેં જેમનો તિરસ્કાર કર્યો હતો તથા હું જેમનો સદૈવ શત્રુ છું, તેમણેજ દુષ્ટ શુદ્ધિવાળા મને મુક્તિ આપી અને જીવિત પણ આપ્યું, તે કરતાં યુદ્ધમાં મૃત્યુ પામ્યો હોત તો ધણું સાડે હતું. કારણ એવી અવસ્થાને પામી જીવવું એ સાડે નથી ! અરે ! જો હું મંધવોથી યુદ્ધમાં નાશ પામ્યો હોત, તો જન્મતમાં મારો યશ થાત તથા મને પવિત્ર લોકની પ્રાપ્તિ પણ થાત ! અરે ! હવે જે મારી ઇચ્છા છે, તે હું કહું તે સર્વ સાંભળો—હે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ ! હું અહીંજ રહીશ, તમે સર્વ ગૃહ પ્રત્યે જાઓ ! મારા સર્વ ભાઈઓ પણ હસ્તિનાપુર પ્રત્યે જાઓ ! કર્ણઆદિ જે મારા સ્નેહિત તથા સંબંધિઓ છે, તે સર્વ દુઃશાસનને મુખ્ય કરી હસ્તિનાપુરને વિષે જાઓ ! અરે ! શત્રુઓએ તિરસ્કાર કરેલો હું આજ કદી પુર પ્રત્યે આવીશ નહીં ! અરે ! હું પૂર્વે શત્રુના માનનો નાશ કરનાર તથા સ્નેહિયોને માન આપનાર હતો ! તે હમણાં સ્નેહિઓને શોક આપનાર તથા શત્રુઓને હર્ષ આપનાર થયો છું ! વળી હું હસ્તિનાપુરમાં આવીને ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાને શું કહું ? વળી ભીષ્મ, દ્રોણ, કૃપાચાર્ય, અશ્વત્થામા, વિદુર, સંજય બાદિક તથા સામંતવિદ્યાદિ વૈદ્યો, બ્રાહ્મણો, કારિગરો અને સન્યાસીઆદિ મને શું કહે તથા હું તેમને શું ઉત્તર આપું ? અરે ! મેં શત્રુના, મસ્તક ઉપર પગ આપ્યા સરખું તથા તેમની જાતીનું આક્રમણ કર્યાં સરખું કર્યું હતું, અને હમણાં મારા દોષે કરી તેવી અવસ્થાથી હું બ્રહ્મ થયો છું; માટે ભીષ્મઆદિ પૂછે તેને શું કહું ? અરે ! મારા સરખા નમ્રતા વગરના પુરૂષો લક્ષ્મી, વિદ્યા તથા સમૃદ્ધિને પામીને, ધણા કાળ મુઘી નબતતા નથી ! હા ! હા ! હા ! મેં મારી દુષ્ટ શુદ્ધિએ કરી નહીં કરવાનું તથા દુઃખે કરી પણ ન થાય એવું અયોગ્ય કર્મ કર્યું, જેથી ઉત્પન્ન થયેલા મોહે કરી હું આ મોટો મંથનવાન થયો છું, માટે અવશ્ય હું અહીં મૃત્યુ પામીશ હું જીવવા સમર્થ નથી. કારણ શત્રુએ દુઃખથી મૂકાવેલો જીવતો કોણ પુરૂષ જીવવા ઇચ્છે ? અરે ! માની તથા પુરૂષાત્તન વગરના મારું, પરાક્રમી પાંડવરૂપ શત્રુએ હાસ્ય કર્યું ! અને અપમાન પૂર્વક મારી સામું જોયું ! વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે મોટી ચિંતામાં પડી ગયેલા દુર્યોધને દુઃશાસનને કહ્યું કે હે ભરત વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા દુઃશાસન ! હું તને જે કહું તે સાંભળ—અરે ! હું તને આજ રાત્રાભિષેક આપું છું, તે તું ગ્રહણ કર અને રાજ થઈને કર્ણ તથા શકુનિએ પાલન કરેલી સમગ્ર પૃથ્વીનું પાલન કર ! જેમ ઇંદ્ર ઓગણપચાસ વાયુનું પાલન કરે છે, તેમ તું પોતાના સર્વ ભાઈઓનું સારી રીતે પાલન કર ! તથા બાંધેલો પણ, જેમ દેવતાઓ ઇંદ્રનો આશ્રય કરી જીવે છે, તેમ તારો આશ્રય કરી જીવે ! વળી તું ગાદીલના રહિત થઈને, બ્રાહ્મણોને વિષે સાગી ગ્રન્થિવાન થા, બંધ તથા સ્નેહિઓને આશ્ર-

યશ થા તથા નરમ વિષ્ણુ દેવતાઓના મણિને કૃપા દર્શિયા બુદ્ધિ છે, તેમ સંવર્ધાએને બે !
વળી તું જલ પુરુષોની આજ્ઞાનું પાલન કરતાં, રતેદિઓને હર્ષ ઉપજાવતાં તથા સુનુઓને જ-
લ્સના કરતાં પૃથ્વીનું પાલન કર ! હવે તું આ સર્વ બાધઓ આદિને ગળામાં મદ્ય કરી મ-
ળીને સર્વ સહિત વસ્તિનાપુરને વિષે જા ! વિશંપાયન કહે છે--હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે
દુર્યોધનનાં વચન સાંભળવાથી નેત્રમાં અન્ન પ્રાપ્ત થયાં, મળું કૃષ્ણમિત્રું તથા અન્નંત કુષ્ઠ-
યુક્ત થયેલો દુઃશાસન, કાશ જેડી તેને નમસ્કાર કરી મહાહિત વાણીથી બ્યારે કહેવા લા-
ગ્યો ત્યારે પ્રથમ ડોળાપદ્મા મને કરી દે બાધ ! તું પ્રસન્ન થા ! એમ કહી પૃથ્વી પર તેને
પગે પડ્યો : અને પછી નેત્રમાંથી અન્ન પાડનાં કહેવા લાગ્યો કે, અરે ! એમ કહી જનપર બી !
સર્વ પૃથ્વી બેઠ પામશે, આકાશ તુડી પડશે, સૂર્ય પોતાની પ્રભાનો ત્યાગ કરશે, ચંદ્ર શિશુ-
તાનો ત્યાગ કરશે, વાયુ શિખરગતિ તથા હિમનો ત્યાગ કરશે, સમુદ્ર વિષેનું સર્વ જળ સુકાઈ
જશે તથા અગ્નિ ઉજ્જ્વલતાનો ત્યાગ કરશે, તોપણ હું તમારા વચર પૃથ્વીનું પાલન કરનાર નથી !
તમેજ સેંકડે વર્ષ પર્યંત અમારા કુળને વિષે રાજ્ય થશે ! માટે હે રાજન ! તમે પ્રસન્ન થાઓ !
હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે વારંવાર કહી દુર્યોધનના પગને સ્પર્શ કરીને દુઃશાસન એટલે સ્વ
રથી રૂદન કરવા લાગ્યો. પછી એ પ્રમાણે દુઃઅયુક્ત થયેલા દુર્યોધન તથા દુઃશાસનને બોધી
મહાવ્યથાવાન થયેલો હર્ષ તેમની પાસે આવી કહેવા લાગ્યો કે હે કુરુક્ષેત્રમાં ઉપજન થયેલા
દુર્યોધન તથા દુઃશાસન ! તમે બાળક બુદ્ધિથી પ્રાકૃત પુરુષની પેઠે શું બેઠ કરોજી ! અરે !
શોક કરનાર પુરુષને તે કદી પણ નિષ્ઠા મનો નથી ! અરે ! બ્યારે શોક કરતા એવા પુરુષના
દુઃખને તે નિષ્ઠા ન કરે, ત્યારે તેનામાં સામર્થ્ય શું રહ્યું ! તેના તમે વિચાર કરો ! માટે તમે
પ્રેમંતા રાખો ! શોક કરતા એવા તમે બેઠી શું સુનુઓને હર્ષ પમાડો છે ! પાંડવોએ તને
મધવોંથી મૂક્યો એ ચોખ્ખું કયું છે, કસરતુ જે રાજાના દેશમાં જે રહેતું હોય, તેણે તેનું શ્રિય
કરવું એમ સર્વ શ્રેષ્ઠ પુરુષનો મત છે ! વળી તું તેમનું પાલન કરે છે, તેથી તે સુખે જી તારા
દેશમાં રહી શકે છે, વાસ્તે પ્રાકૃત પુરુષની પેઠે કંઈ પણ કોવાદિ કરવા લાયક નથી ! અરે !
તું મૃત્યુ પામવાનો નિશ્ચય કરી અહીં બેઠો છે, તેથી તારા સર્વ બાધઓ પણ તેથીજ ઈર્ષ્યા
યુક્ત થઈ બેઠો છે, માટે તારાં બધું થાઓ હવે ઉઠ, જા અને તેમની આપમ્નસા કર.

। चन्ना स्तवसो वा स्तवसि प्राये समारिचते ।

उचिष्ठ मज मद्रं ते समाभ्यासय सावर ।

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपર્વणि वाचवाचार्जुनि वाचनमाचामवे
गुर्मेरमापायामूनपंचाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४२ ॥

અધ્યાય ૨૫૦ મેા. કર્ણુની શિખામધ્ય.

કર્ણ ઉવાચ—વજ્રાવાચગણ્ઠામિ તવેદકયુ સસ્વતાં ।

કિમિદં ચિત્તં વહ્નીર મોહિતઃ કંઠ લલિ ॥ ૧ ॥

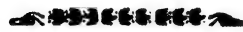
મર્ણુ કહે છે—હે યશ્વીર દુર્યોધન ! હું આજ તને આપ પરાક્રમને પામવાનું કસરતુ કંઈ
પણ બાધુતો નથી ! પાંડવોએ તને મૂક્યો એમાં આશ્ચર્ય શું છે ! અરે હે સુનુઓને જન

કરનાર ! તું અહરમાત્ર શત્રુને વશ થયો હતો ! હે કૌરવ ! ગળણીતા અથવા અગળણીતા સેનાના પુરૂષોએ તથા દેશમાં રહેનારા પુરૂષોએ પોતાના રાજનું પ્રિય કરવું જોઈએ ! માટે તેમનામાં જે મુખ્ય પુરૂષો હોય છે, તે પોતાના રાજના શત્રુની સેનાનો મુદ્દમાં અવશ્ય ક્ષોભ પમાડે છે અથવા તેનાથી પોતે મહત્ત્વ કરાય છે તથા મૂકાય પણ છે ! વાસ્તે સેનાના પુરૂષોએ તથા દેશમાં રહેનાર પુરૂષોએ, પોતાના રાજ માટે તેના શત્રુઓને બેટીને, જેમ પોતાના રાજનું પ્રિય થાય, તેમ મથાર્થ ચલ કરવો યોગ્ય છે ! વાસ્તે હે રાજન્ ! તારા દેશમાં રહેનાર પાંડવોએ એવા વિચારથી તને મૂકાઓ એમાં ખેદ થાનો કરવો ! તેમની પાસેથી સેના મહિત રવાને થયેલા તારી વાંસે તે ચાલ્યા નહીં એજ તેઓનું અસાધુપણું છે ! પણ મહા શૂરવીર, બળવાન તથા મુદ્દને વિખેથી કદી પણ નહીં ભાગી જનાર પાંડવો, તારી સહાયતા કરનાર થઈને તારું પ્રિય કરનાર થયા છે ! અરે ! પાંડવોનાં જે રત્ન હતાં, તેને તું હમણું બોમવે છે ! તો પણ પોતાના પરાક્રમમાંજ રહેલા તેમને તું જો : જે ખેદથી તારી પેટે મૃત્યુ પામવાની મન્ય કરતા નથી ! માટે હે રાજન્ ! તારું કહ્યાણુ થાઓ, તું ઉઠ અને કંઈ પણ વિચાર કરવા યોગ્ય નથી ! અરે ! દેશસ્થ પ્રજાએ પોતાના રાજનું પ્રિય અવશ્ય કરવું જોઈએ, માટે પાંડવોએ મંધર્વથી તને છોડાવવારૂપ તારું પ્રિય કર્યું છે એમાં તારે ખેદ થાનો કરવો જોઈએ ! હે શત્રુને છતનાર ! જે તું મારા કહેવા પ્રમાણે નહીં કરશે, તો હું તારા પગની સેવા કરતો અહીંજ બેસી રહીશ ! કારણ હે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ ! તારા વગર હું જીવવા વિષે ઉત્સાહ રાખતો નથી ! પણ હે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ ! તું આ વનને વિષે બેસી રહેવાથી, રાજાઓને હાસ્ય કરવા લાયક થઈશ !

મોત્સહે ઝીલિતુમહં ત્વદ્વિહીનો નરર્ષભ ।

પ્રાચોપાવેદંત્ નૃપ રાક્ષાં હાસ્યો મવિવ્યાસિ ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि घोषयात्रापर्वणि दुर्योधनप्रायोपवेशे
कर्णवाक्ये मुर्जरभाषायां पंचाशदधिकद्विन्नततमोऽध्यायः ॥ २५० ॥

અધ્યાય ૨૫૧ મો. દુર્યોધનને સાંત્વન.

વૈશંપાયન ક્વાચ—પ્રાયોપવેદ રાજાનં દુર્યોધનમર્ષણં ।

ક્વાચ સાંત્વય—રાજન્ શકુનિઃ સૌલ સ્તદા ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન્ ! ત્યાર પછી મરવાનો નિશ્ચય કરી બેઠેલા મહા કોપી દુર્યોધન રાજને સાંત્વના કરતાં સુખળ રાજના પુત્ર શકુનિએ કહ્યું કે—હે કૌરવ ! કર્ણ મથાર્થ કહ્યું, તે તે સાંભળ્યું ? તું, મેં પાંડવોની જે સમૃદ્ધિને હરણ કરી છે, તેનો મોહથી ત્યાગ કરીને, અયોગ્ય બુદ્ધિના વિચારથી પ્રાણ ત્યાગ કરવા ઇચ્છે છે ? અથવા તે વૃદ્ધ પુરૂષનું સેવન કર્યું નથી એમ હું જાણું છું ! અરે ! જે પુરૂષ ઉત્પન્ન થયેલા દર્ષને તથા હીનતાપ-જ્ઞાને નથી સમાવતો. તે સમૃદ્ધિ પામ્યો હોય તો પણ, જેમ અપકવ મૃતિકાના પાત્રમાંથી જળ નાશ પામે, તેમ તેની સમૃદ્ધિ નાશ પામે છે ! વળી અત્યંત બીકણુ અતિ અપરાક્રમિ, હરેક ક્ષમ લાંબે દિવસે કરનાર, અસ્થિર ચિત્તવાન તથા વ્યસનથી વિપયાકાંત રાજનું તેની

મળ લગ્ન કરતી નથી ! અરે ! પાંડવોએ સત્કાર કરેલા તને, વિપરીતપણાને વિષે શોક થયો કેમ થઈ છે ! માટે તું પાંડવોએ સાફ કંપું છે, તેને શોકનું અવધાન કરી નાશ કર માં ! જે વખતે તારે કાંઈ કરવા જોઈએ તથા પાંડવોનો મન્દાર કરવા જોઈએ, તે વખતે તું શોક કરે છે, માટે તારે એ વિપરીત આચરણ છે ! વાસ્તવ મતોપિ તું પ્રમદ્ધ થા, પોતાના દેહનો ત્યાગ કર માં, અને પાંડવોએ તારે સાફ કંપું છે તેનું સ્મરણ કરીને, તેમને રાજ્ય વિભાગ આપી જમતમાં યશ પામ ! અરે ! તું એ મારા કહેવા પ્રમાણે કરવું એમ નિશ્ચય કરવાથી કૃત્તવ્યપણાને પામીશ ! વાસ્તવ તું પાંડવોની સાથે રોદ કરી તેમને સ્વસ્થપણાની પ્રાપ્તિ કરી તેમના પિતાનું રાજ્ય આપ, જેથી મુખને પામીશ. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે શકુનિ તથા દુર્યોધના વચન સાંભળી, પદમાં પડેલા, મદ્ય યસ્તીર, મુખવર્ણ શીકા થયેલા, ભાષના રોદવાન તથા શનુને દમન કરનાર દુઃશાસનને ઉઠાડી પોતાની ભુજાએ કરી મળી તેના મસ્તકના દેશ સુધીને, સ્વર્ગથી તાપ પામેલા અંતઃકરણવાળા દુર્યોધન રાજ્ય છવવાની તથા રાજ્ય ત્રાહની આશાને ત્યાગ કરી કોપથી સર્વ રોદી જનને કહેવા લાગ્યો કે અરે ! મારે પદ, પન, મુખ, અશ્વરૂપતા, રાજ્ય તથા ભેગની કંઈ જરૂર નથી ! તમે મારે કરવાના કાર્યમાં ભંગાણુ કરો માં અને સર્વ જાઓ ! અરે ! મેં જ્યાં સુધી મારા પ્રાણ ત્યાગ કરવાનો સમય આવે, ત્યાં સુધી અમ તથા જાળનો ત્યાગ કરી એક આસન ઉપર બેસવું એમ મારી સ્થિરમતિથી નિશ્ચય ક્યાં છે ! માટે તમે સર્વ દરિનાપુર પ્રત્યે જાઓ અને સર્વ મારા પૂજ્યનો પૂજ્યદિ સન્કાર કરો ! એ પ્રમાણે દુર્યોધનનાં વચન સાંભળીને તે સર્વ બોલ્યા કે હે રાજેન્દ્ર ! જે તમારી મતિ, તેજ અમારી પણ મતિ છે ! અરે ! અમે તમારા વચન દરિનાપુરમાં કેમ પ્રવેશ કરીએ ?

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે રોદિ, અમાત્ય, ભાષ્યો તથા સંબંધિઓએ અનેક પ્રકારથી સમજાવ્યાં, તોપણ દુર્યોધન રાજ્ય પોતાના નિશ્ચયથી છતાર પણ ડગે નહિ, અને પોતાનો એક નિશ્ચય હોવાથી દર્શનું આસન પાથરી, જાળનો સ્પર્શ કરી પવિત્રતાવાન થઈ, દર્શનનાં તથા વન કુળ વસ્ત્ર પહેરી, અત્યંત નિયમવાન યજ્ઞ, વાણીને રૂચિ, સ્વર્ગની કામના માટે પોતાની ઇચ્છાથી કાષ્ટની ચિંતા તૈયાર કરી, બહારની સર્વ ક્રિયાનો ત્યાગ કરી, પૃથ્વી ઉપર બેઠો. ત્યાર પછી પૂર્વે જેમને દેવતાઓએ જીત્યા હતા એવા પાતાળમાર હેનાર તથા મદ્ય ભયંકર સ્વરૂપવાન દિતીના પુત્ર દૈત્યોએ દુર્યોધન રાજાના તે નિશ્ચયને જાણવાથી આપણે પણ નાશ પામ્યો એમ માનીને, તેને પોતાની પાસે બોલાવી મંગાવવા સાફ જુલુસપતિ તથા શુક્રના કહેલા મંત્ર કરી નવ કુંડીએ કરી જેનો પ્રયોગ થાય છે એવું અભિચાર કર્મ કરવા માંડ્યું. જેના મંત્રના જપ્તક્રમ ક્રિયા આરબ્ધક ઉપનિષદને વિષે અશ્વર્થ વેદના મંત્ર કરી કરવી એમ કહી છે. તે વેળા વેદ તથા વેદાંતના પારને પામેલા અને નિરંતર હૃદયતત્ત્વના જ્ઞાતિઓ સ્થિર ચિત્તવાન થઈને, નવકુંડીને વિષે મંત્ર બણી દુતદ્રવ્ય તથા દુધનો હોમ કરવા લાગ્યા. પછી જ્યારે તે કર્મ સિદ્ધ થયું, ત્યારે અગ્નિ કુંડમાંથી મદ્ય અદ્યુત “કૃતિ” યજ્ઞ કરનારની આજ્ઞા પાલન કરનાર દેવતા નીકળીને ‘હું શું કરું’ એમ દૈત્યોને કહ્યું. તે સાંભળીને અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા અંતઃકરણવાળા દૈત્યોએ તેને કહ્યું કે દેહ ત્યાગ કરવાના નિશ્ચયથી એક આસન ઉપર સ્થિર થઈ બેઠેલા પૂતરાઈના પુત્ર દુર્યોધનને તું અહીં થઈ આવ. એ પ્રમાણે દૈત્યોની આજ્ઞા સાંભળી ‘મહું સાફ’ એમ કહીને, તે કૃતિ કણ્ઠમાત્રમાં જ્યાં દુર્યોધન બેઠો હતો, ત્યાં આવી.

પછી તે કૃતિએ દુર્યોધન રાજને પ્રહસ્ય કરી પાછી રસાતાળમાં જઈ દેવોને તે એમ મુદ્દતમાં નિવેદન કર્યો. ત્યારે રાત્રિને વિષે કૃતિએ ભાવેલા દુર્યોધનને જોઈને, હર્ષયુક્ત થયાં હતાં મન તથા કિંચિત્ રકુરણુયમાન થયાં હતાં નેત્ર જેમનાં એવા તે દેવોએ અભિમાનયુક્ત આવી રીતે વાક્ય કહ્યાં.

પ્રહસ્ય મનસઃ સર્વં કિંચિદુલ્લોચનાઃ ।

સામિમાનમિદં વાક્યં દુર્યોધનમથાહુવન્ ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि घोषपात्रापर्वणि दुर्योधनपार्योपवेशे
गुर्जरभाषाया भेरुकपंचाशदधिकारद्विसप्ततमोऽध्यायः ॥ २५ ॥

— — — — —

અધ્યાય ૨૫૨ મો. દુર્યોધનનું હસ્તિનાપુર પ્રત્યે જવું.

દાનવા ઉવાચ—મોઃ સુયોધન રાજેન્દ્ર ભરતાનાં કુલોદ્ભવ ।

શૂરૈઃ પરિવૃત્તો નિત્યં તથૈવ ચ મહાત્મમિઃ ॥ ૧ ॥

દાનવો કહે છે—હે રાજેન્દ્ર ! ભરત કુળમાં મુખ્ય હે દુર્યોધન ! તું નિરંતર શરીર તથા મહાત્મા પુરોધાથી વિંટાયલો છે, અને મરવાની ઇચ્છાથી એક આસન ઉપર બેસવારૂપ સાહસ કામ કેમ કરે છે ? અરે ! જે પુરૂષ પરાણે પોતાના દેહનો ત્યાગ કરે છે, તે નરકમાં જાય છે તથા તેની અપકીર્તિ પણ જગતમાં ગવાય છે. અરે ! તારા સરખા બુદ્ધિમાન પુરોધા, જે પોતાના શત્રુને જીતવામાં વિરૂદ્ધ થાય એવાં, પાપરૂપ તથા જેનાથી પોતાના મૂળનો નાશ થાય એવાં કર્મ કરવામાં આસક્ત થતા નથી. તું ધર્મ, અર્થ સુખ, યશ તથા પ્રતાપનો નાશ કરનારી અને શત્રુને હર્ષ વધારનારી જે હમણાં તારી મનિ છે, તેનો ત્યાગ કર ! હે સમર્થ ! તું તારા શરીરનું નિર્માણ તથા તે કેવું છે તે અમે તને ક્ષીએ તે સાંભળ અને તેનો વિચાર કરીને ધૈર્યવાન થા ! અમે પૂર્વે તપશ્રયા કરી મહાદેવજીને પ્રસન્ન કર્યાં, ત્યારે તેણે અમને તારી પ્રાપ્તિ કરી છે; જેનું નાલિ ઉપરનું શરીર વજ્જના સમુદાયથી નિર્માણ કર્યું છે તથા તેની નીચેનું પુષ્પ સરખું કામળ શરીર દેવીએ શસ્ત્ર અને અસ્ત્રથી બંદ ન પામે એવું તથા સ્ત્રિઓને મનોહર કર્યું છે. હે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! એ પ્રમાણે તારો દેહ મહાદેવજી તથા દેવીની શક્તિયુક્ત છે, માટે તે દિવ્ય છે મનુષ્ય નથી ! વળી ભગદત્તાદિ મહા પરાક્રમી, દિવ્યાસ્ત્ર જાણનાર તથા મહા શરીર ક્ષત્રિયો તારા શત્રુઓનો ક્ષય કરશે ! માટે તું જે ખેદ કરે છે, તે રહેવા દે, તને કશો ભય નથી; કારણ તારી સહાયતા કરવાને મહા શરીર દાનવો પૃથ્વીને વિષે અવતર્યા છે ! વળી તારા પક્ષમાં જે બીજા, દ્રોણ તથા કૃપાચાણદિ છે, તેમનાં શરીરમાં પણ બીજા અસુરો યુદ્ધ ત્રેગા પ્રવેશ કરશે, જેથી તેઓ દયાનો ત્યાગ કરીને તારા શત્રુઓની સામે યુદ્ધ કરશે ! હે કુરુકુળમાં શ્રેષ્ઠ દુર્યોધન ! તે બીજાદિ યુદ્ધમાં પ્રહાર કરતાં પોતાના પુત્ર ભાઈઓ, પિતાઓ, બાંધવો, શિષ્યો, નાતીદાઓ, આળોક તથા વ્રહ્માવસ્થાવાનને મૂકી આપણી નહીં, અને સ્નેહ વગરના દાનવોએ પ્રવેશ કરી દરણુ કર્યા હશે અંતઃકરણ જેમનાં એવા દ્વેષથી સ્નેહનો દૂરથીજ ત્યાગ કરીને સર્વને પ્રહાર કરશે ! વળી હર્ષ પામેલા, પુરૂષમાં સિંહરૂપ, અદૃષ્ટ તથા પૂર્વ કર્મના દોષથી કરવાનાં કાર્યને નહીં જાણવાથી મૂઢ સરખા થયેલા, તું મારાથી જીવતો મહાદેવ નહીં એમ એક બીજાઓને વિરૂદ્ધ બાપણ કરનાર, શસ્ત્ર તથા અસ્ત્ર

મકનાર, પરાક્રમયુક્ત થઇ ઉભેલા તથા પોતાનું વખાણ કરનાર બાખ્યાદિ, યુદ્ધને વિષે જતોને ક્ષમ કરશે ! પણ હે કુરુકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! દેવતાઓએ અંશે કરી પ્રવેશ કર્યો છે જેમના શરીરમાં એવા, મહા બળવાન તથા મહાત્મા પાંચ પાંડવો, બીઆદિના વધ કરશે ! હે પાર્થિવ ! હૈત્ય તથા રાક્ષસોએ ક્ષત્રિયના કુળમાં જન્મ લીધા છે તે સર્વ યુદ્ધને વિષે શ્રેષ્ઠ પરાક્રમ તથા તારા શત્રુઓની સામે મદા, મુશળ, ત્રિશૂળ, તથા શસ્ત્રાદિથી યુદ્ધ કરશે ! હે વીર ! તારા અંતઃકરણમાં અર્જુન સંબંધિ બધ છે, પણ તેના વધના ઉપાધનો અમે નિશ્ચય કર્યો છે કે નાશ પામેલો નરકાસુર કર્ણુરૂપે ઉત્પન્ન થયો છે તે પોતાનું વૈર સંભાળીને શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન સામે યુદ્ધ કરશે ! અને શત્રુને જીતવામાં સમર્થ તથા પ્રહાર કરવામાં શ્રેષ્ઠ કર્ણુ, યુદ્ધને વિષે અર્જુનને તથા બીજા તારા સર્વ શત્રુઓને જીતશે ! તે વાતાંને બધીને ઈદ્ર, અર્જુનની રક્ષા કરવા સારૂ કપટથી કર્ણુનાં કુંડળ તથા કવચને દરણુ કરશે ! માટે અમે અસંખ્ય હૈત્ય તથા રાક્ષસોને પ્રેરણા કરી મૂક્યા છે, જે પૃથ્વીને વિષે સંસારક કહેવાય છે, તે અર્જુનને અવશ્ય નાશ કરશે; વાસ્તે તું પણ શોચ કર માં ! ત્યાર પછી તારે શત્રુ વન-રતી પૃથ્વીને ભોગવવી છે, માટે તું કંઈ પણ ખેડ કર માં; ક્રૂરણુ તે કરવા યોગ્ય નથી ! અરે ! હે કૌરવ ! જે તું નાશ પામીશ, તો અમારો પણ સર્વ નાશ પામી જશે ! માટે તારે કોઈ દિવસે પણ મૃત્યુ પામવા વિષે શુદ્ધિ કરવી નહીં અને તું હસ્તિનાપુરને વિષે જા; ક્રૂર-ણુ અમારી મતિરૂપ તું છે તથા દેવતાઓની મતિરૂપ પાંડવો છે ! વૈશંપાયન કહે છે હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે કહી ધનંવામાં શ્રેષ્ઠ દૈત્યોએ, રાજાઓમાં હસ્તિ સરખા દુર્યોધનને મ-ળી પુત્રની પેઠે આશ્વાસના કરી તેની શુદ્ધિ સ્થિર કરી પ્રિય વચન બોલીને, હવે તું જા અને જય પામ એમ કહ્યું. પછી દૈત્યોએ જવાની રજા આપી હતી જેને એવા દુર્યોધનને કૃતિ પાછી મદલણ કરી, જ્યાંથી પૂર્વે મદલણ કર્યો હતો ત્યાં લાવી, ત્યારે તે સ્થળને વિષે પાછો તે સ્થિર થઇ બેઠો; અને તેને પૂજા કરેલી તે પણ તેની રજા થઇ અંતઃપ્રાણ થઇ. હે બારત ! કૃતિ મયા પછી દુર્યોધન રાજા, આ મેં શું સ્વાનું જોયું એમ ચિંતન કરવા લાગ્યો. વળી હું યુદ્ધમાં પાંડવોને જીતીશ તથા કર્ણુ અને સંસારક નામના મણુ મારા શત્રુ-ઓને નાશ કરવામાં યોગ્ય તથા સમર્થ છે એમ તેની મતિ થઈ. હે બરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! એ પ્રમાણે કુષ્ટ મતિવાન ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનને, પાંડવોને જીતવામાં દદ આશા બંધાઇ. વળી નરકાસુર નામના હૈત્યે પ્રવેશ કરેલા અંતઃકરણવાળો કર્ણુ, અર્જુનને નાશ કરવા વિષે મતિ કરશે, રાક્ષસોએ પ્રવેશ કરેલા સંસારકના મણુ પણ તેને નાશ કરવામાં ઈન્ધ્ર રાખશે અને બીજા, દ્રોણ તથા કૃપાઆદિનાં અંતઃકરણમાં ધનંવો પ્રવેશ કરીને, તેના ચિત્તને આકર્ષણ કરશે, તેથી પાંડવોમાં સ્નેહવાન થશે નહીં એમ તેના વિચારમાં નિશ્ચય થયો; પણ તે વાતાં તેણે કોઈ પાસે કરી નહીં. ત્યાર પછી જ્યારે તે રાત્રિ નિવૃત્ત પામી અને પ્રાતઃક્રમ થયો ત્યારે કર્ણુ લાચ જોડીને, દુર્યોધનને કહ્યું કે હે કુરુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા દુર્યોધન ! મૃત્યુ પામેલો પુરુષ હઠી શત્રુને જીતતો નથી, અને જીતતો પુરુષ કોઈ દિવસે પણ પોતાના કલ્યાણને જૂવે છે. મૃત્યુ પામેલાને કલ્યાણની પ્રાપ્તિ તથા શત્રુ જય ક્યાંથી થાય ! માટે હમણાં તારે ખેડ કરવાનો, બધ કરવાનો તથા મરવા સંબંધિ વિચાર કરવાનો સમય નથી. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે કહી પોતાની જુલમો કરી હલકમાં મદલણ કરી મળીને વળી કર્ણુ દુર્યો-ધનને કહ્યું કે હે શત્રુઓને નાશ કરનાર દુર્યોધન ! તું ઈહ, શું સુતો છે. ત્યા વાસ્તે શોચ કરે

પાંડવો ખનુવંદ જાણનાર, પરાક્રમી તથા ધર્મિષ્ઠ છે, તેનો ચાલો જામ પશુ નથી ! માટે આપણા કુળની યદિ થવા સારૂ તારે તેઓની સાથે સંધી કરવી એ બહુ સારૂ છે એમ હું મારું કહે જનમેજય ! એ પ્રમાણે બોલે કહ્યું ત્યારે તેનાં વચન સાંભળી કૃષ્ણે, સમુદિ સહિત દુર્યોધન કંઈ પણ જોત્સના વચર તેની પાસેથી ચાલી નીકળ્યો. પછી એ પ્રમાણે ત્યાંથી હી ગએલા દુર્યોધનને જાણીને, કહ્યું તથા દુઃશાસનાદિ પશુ તેની વાંસે ગયા. એવી રીતે સર્વ ચાલી નીકળ્યા તે જોઈને પરમ સત્ત્વગુણ વએલા બોધ પશુ પોતાના મુઠ પ્રવે ગયા. પછી પાંડવ દુર્યોધન રાજા, જ્યાં બોધ મળ્યા હતા ત્યાં આવીને, પોતાના કહ્યુંદિ મનિષે સહિત મનકુળે કરવા લાગ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, અમારું એવ કંમ થાય તથા અમારે કરવાનું શું અવશેષ રહ્યું છે તેનો અને અમે જેણે કરી નિષ્ફળ ન થઈએ એવો કંઈપણ આપણે મનકુળે કરીએ. એ પ્રમાણે દુર્યોધનનાં વચન સાંભળીને કહ્યું કહ્યું કે હે ધીરવ દુર્યોધન ! હું તને જે વાચ્ય કહું, તે તું સાંભળ. જે બોધ સદૈવ આપણી નિંદા કરે છે અને પાંડવોની પ્રશંસા કરે છે ! વળી તે તારા દેવથી મારો પશુ દેવ કરવા ઇચ્છે છે અને તારી સમક્ષ મારી નિંદા પશુ સદૈવ કરે છે ! અરે ! આજ તારી સમક્ષ બોલે મને જે કહ્યું, તે પાંડવોના પક્ષ તથા તારી નિંદારૂપ છે, તેને હું સહન કરી શકતો નથી ! કારણ હું પશુ જીવ, સેના તથા વાહનસ્થાન હું એમ હું જાણુ ! અરે હે દુર્યોધન ! પર્વત, વન તથા ઉપવનો સહિત જે સર્વ પૃથ્વીને પૂર્વે પાંડવોએ છતી છે, તેને હું એકનો તારે માટે છત્તીશ, તેને કુરૂપ્રમાં અધમ પાપ કુર્ષિવાળા બોધ જુઓ ! અરે ! જે બોધ જેની નિંદા ન કરવી જોઈએ, તેની નિંદા કરે છે તથા જેની પ્રશંસા ન કરવી જોઈએ, તેની પ્રશંસા કરે છે, તે આજ મારા પરાક્રમને જોઈને, પોતાના આત્માની નિંદા કરે ! હું મહા પરાક્રમી હું એમ તું જાણુ ! તારો વિજય અવશ્ય થશે ! જો હું તને જય ન મેળવી આપું, તો કહી પશુ આયુષ્ય પારણ કરું નહીં એ મારી સત્ય પ્રતિજ્ઞા તને કહું હું ! હે ભરતકુળમાં એક જનમેજય ! એ પ્રમાણે કહ્યુંનાં વચન સાંભળીને અત્યંત પ્રસન્ન વએલા દુર્યોધને તેને કહ્યું કે હે કહ્યું ! હું પન્થ હું મારો જન્મ પશુ આજ સંજ છે, કારણ તારે અનુમદ કરવા થોડા થયો હું તથા તું સદૈવ મારા દિવમાંજ વર્તે છે. હે વીર ! જો તું સર્વ સનુઓને છતવા એમ માનતો હોય, તો રવાને થા, તારૂં કથાણુ થાએ અને મારે જે કરવાનું હોય તેની મને આજ આપ હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે દુર્યોધનને કહ્યું, ત્યારે કહ્યું સર્વ પૃથ્વીને છતવા સારૂ જવા માટે ગાડાં તથા અનાજ વેચનાર લાઠવાળાઓને અમાલથી આજવા રજા આપી. જ્યારે સારા દેવતાવાળું નક્ષત્ર, શુભ તિથિ તથા મુહૂર્ત હતું ત્યારે મેરો ખનુખધારી, બાહ્યોએ પૂજા કરેશે, મુંદર મંત્રો સ્નાન કરેશે તથા વાણીએ કરી એક સત્કાર થયો હતો જેનો એવો કહ્યું, પોતાના રથના અવાજે કરી સ્થાવર તથા જંતુઓ મુકને મળવતાં રવાને થયો.

મૈત્રી સ્થાપિત થાય તો વાણિ કાપિ ન જાય. ।

માદ્યજ્ઞ દેવ ધોષણ મળે - સંધરાચરે ।

હિતી શ્રીમદ્માયારતે મારણ્યકેર્ણકિ ધોષણાનિ કર્ણકિયે
જરવાવાપાં મિર્પવાદકિદિકાશિવતયોડપ્પાયા ॥ ૨૫૨ ॥

અધ્યાય ૨૫૪ મો. કર્ણુનો દિગ્વિજય.

કૈંતપાલન ઉવાચ—તતઃ કર્ણો મહેશ્વાસો વહેન મહતા વૃતઃ ।

દ્રુપદસ્ય પુરં રમ્યં કરોષ મરતર્ષમ ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે— હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ જનમેજય ! ત્યાર પછી મોટા સૈન્યથી વિદ્યાપથા ધનુષ્યધારી કર્ણે દ્રુપદના રમ્ય પૂર પ્રત્યે જઈ તેને ચારે કારથી રૂધી મૂક્યું અને મોઢું યુદ્ધ કરીને, તે શરવીર રાજાને વશ કરી તેની પાસેથી સુવર્ણ, રજત તથા વિવિધ પ્રકરનાં રત્નો લીધાં તથા હરસાલ કર આપવો એમ તેની પાસે નિશ્ચય કર્યો. હે રાજેન્દ્ર ! એ પ્રમાણે કર્ણે દ્રુપદને જીતીને, તેની નીચેના બીજા પણ સર્વ રાજાઓને પોતાને વશ કરી કર આપનાર કર્યા, પછી કર્ણે ઉત્તર દિશા ભણી જઈને ત્યાંનાં સર્વ રાજાઓને વશ કર્યા. પછી રાધાપુત્ર કર્ણે ભગદત્ત રાજાને જીતીને શત્રુઓની સાથે યુદ્ધ કરતો કરતો મોટા દિશાલય પર્વત ઉપર ગયો. પછી કર્ણે તે પર્વતને વિષે સર્વ દિશાઓમાં ફરતાં ત્યાંના સર્વ રાજાઓને જીતી પોતાને વશ કરીને કર આપનાર કર્યા. નેપાળ દેશના રાજાઓને પણ જીતીને કર્ણે વશ કર્યા. પછી તે પર્વત ઉપરથી ઉતરીને કર્ણે, પૂર્વ દિશા ભણી જઈ, અંગ, વંમ, કલિંગ, શુંડિક, ત્રિશિલ, માગધ, કર્કષંડ, આવશીર, અયોધ્યા તથા અલ્હિયત્ર દેશને જીત્યા. હે રાજા ! એ પ્રમાણે પૂર્વ દિશાને જીતીને કર્ણે, ઉત્તર દિશામાં જઈ કેવળ મૃતિકાવાળી વત્સ રાજાની પૃથ્વીને વિષે મોહન નામના શહેરને, ત્રિપુરીને તથા કાશ્યપા નામની પુરીને જીતી તેના સર્વ રાજાઓને વશ કરી કર આપનાર કર્યા. પછી કર્ણે દક્ષિણ દિશામાં જઈ ત્યાંના સર્વ મહારાજાઓને જીતીને, રૂકમયા પાસે જઈ તેની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. ત્યારે રૂકમયે કર્ણની સાથે મહા ભયંકર યુદ્ધ કરીને તેને કશું કે હે રાજેન્દ્ર ! તારા પરાક્રમ તથા બળે કરી હું બચ્ચો પ્રસન્ન થયો છું; માટે તને કશું પણ વિદ્ય કરીશ નહીં અને પ્રીતિથી તારી ઇચ્છા પ્રમાણે સુવર્ણ આપીશ. પછી એ પ્રમાણે રૂકમયાનાં વચન સાંભળી તેને મળીને કર્ણે, પાંડવ દેશ તથા શ્રીશૈલ દેશ પ્રત્યે ગયો. ત્યાર પછી કર્ણે કેરલ, નીલ તથા વેણુદારિના પુત્રાદિ દક્ષિણ દિશામાં જે જે રાજાઓ હતા, તે તે સર્વને યુદ્ધમાં જીતીને કર આપનાર કર્યા, ત્યારપછી કર્ણે સિન્ધપાળની પુરી પ્રત્યે જઈ ત્યાંના રાજાને જીતીને તેની પાસેના દેશના રાજાઓને વશ કર્યા. પછી કર્ણે આવંતીપુરીના રાજાને સામના ઉપાયથી વશ કરી તથા રુષિ કુળના પુરુષોની સાથે મળી પશ્ચિમ દિશાને જીતવા માંડી, ત્યારે તેણે તે દિશામાં આવીને યવન તથા બખર જાતિના રાજાઓને જીતીને કર આપનાર કર્યા. પછી તેણે મ્લેચ્છ, ભદ્ર, રોહિતક, આશ્રેય, માલવ, શશક, યવન તથા નમંજીતાદિ રાજાઓના ગણને જીતી સર્વ પૃથ્વીને વશ કરી. એ પ્રમાણે કર્ણે સર્વ પૃથ્વીને જીતીને, પાછો હસ્તિનાપુર પ્રત્યે આવ્યો. ત્યારે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાનો પુત્ર દુર્યોધન, કર્ણે સર્વ પૃથ્વીને જીતી આવ્યો એમ સાંભળીને, પોતાના ભાઈઓ તથા સગાં સંબંધિઓ સહિત તેની સામે જઈ મોટા સત્કારથી તેનું કર્મ સર્વને સંભળાવતાં કહેવા લાગ્યો કે હે કર્ણ ! હું જે બીજા, કૃપાચાર્ય, દ્રોણાચાર્ય તથા બાલિકથી પામ્યો નહીં, તે તારાથી પામ્યો; માટે તારૂં કૃપાણુ યાચો. હે કર્ણ ! હું તને વધારે શું કહું, પણ તારાપ નાથે કરી સનાથ થયો. હે મહાબાહો ! તારા પરાક્રમનો સોગમો ભાગ પણ પાંડવો તથા બીજા પૃથ્વીના રાજા કોઈ નથી. હવે તું જેમ ઈદ્ર ઈદ્રાણીને મળે તેમ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા તથા મંધિરિને મળ. હે પૃથ્વીના પતિ જનમેજય ! એ પ્રમાણે દુર્યોધને કર્ણને કર્ણુ તે વખત મોટા સન્મનો

ધોધાટ તથા હાહાકાર થયો તે આવી રીતે કે, કેટલાક પુરંખો તે કહ્યુંનું વખણ કરવા લાગ્યા, કેટલાક તેની નિંદા કરવા લાગ્યા અને કેટલાક રાજાઓ તો કંઈ પણ મોત્યાજ નહીં. એ પ્રમાણે વન, પર્વત, સમુદ્ર, શહેર તથા ઉપવનાદિ સહિત સર્વ પૃથ્વીને અદ્વ્ય પ્રાણમાં છતી, ત્યાંના રાજાઓ પાસેથી અનેકધાનું દ્રવ્ય લાવી હસ્તિનાપુરમાં આવીને, કહ્યું, દુર્યોધન ખસે આઓ. પછી તેણે ધૃતરાષ્ટ્રના અંતઃપુરમાં જન્મને, તેને તથા માંધારીને જોયાં અને પુત્રી પેઠે તેમનાં ચરણ પ્રદણ કર્યા ત્યારે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાએ મોટા પ્રેમથી મળીને, તેને જ્યાં રાજા આપી. હે ભારત ! જે દિવસે કહ્યું સર્વ પૃથ્વીને છતી આવ્યો, તે દિવસથી દુર્યોધન તથા સુભગ રાજાનો પુત્ર શકુનિ એમ બંનેના દત્તા કે, પુદ્ગમાં કહ્યું પાંડવોને છત્યાજ છે.

તદ પ્રભૃતિ રાજા ચ શકુનિ શાપિ સૌભકઃ ।

જાનતે નીઝિતામ્પાર્યાન્ન કર્મેન શુભિમારત ॥

इति भीमशपारते आरुषकेर्षवणि घोषवाजापर्वणि कनकनिवन्धवे
गुर्जरभाषायां चतुर्विंशत्तद्विंशतमोऽध्यायः ॥ २५४ ॥

અધ્યાય ૨૫૪ મે. મજ સમ્પાર્શ્વ.

અધ્યાય ૨૫૪ મે. મજ સમ્પાર્શ્વ.

वैशंपायन उवाच--अत्रिंशं तु दृष्टिर्भी राजन् सूतपुत्रो जनाधिप ।

अत्रवीत्यर वीर्यो दुर्योधनमिदं वचः ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—કે મનુષ્યોના અધિપતિ જનમેજય ! એ પ્રમાણે સર્વ પૃથ્વીને છતીને શકુના બળને નાશ કરનાર સુત પુત્ર કહ્યું દુર્યોધનને આવી રીતે વાક્ય ક્યાં કે હે શકુઓને દમન કરનાર ! હે કૌરવ દુર્યોધન ! કું તને જે વાક્ય કહું તે તું સાંભળીને મારા કહેવા પ્રમાણે કરવા ચોખ્ખ છે. હે વીર ! તું, જેમ મોટા મનવાળો અને શત્રુ સ્વરને બંદ સ્વર્ગનું પાલન કરે છે, તેમ સર્વ પૃથ્વીનું પાલન કર, કારણ કે સર્વ તને રચાવેલ મધ છે. વૈશંપાયન કહે છે—કે જનમેજય ! એ પ્રમાણે કહ્યું કહ્યું ત્યારે દુર્યોધને તેને કહ્યું કે હે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ કહ્યું ! જેની સહાયતા કરનાર તથા જેનામાં આવો પ્રોતિમાન તું છે એવા મને દુર્બલ કંઈજ નથી પણ મારો એક અભિપ્રાય છે, તે કું તને કહું તે તું સાંભળ. હે કહ્યું ! પાંડવોએ રાજસૂય યજ્ઞ કર્યો તે મેં જોયો છે, માટે મને જેણે તે યજ્ઞ કરવાની ઈચ્છા મધ છે; માટે તું મારી એ ઈચ્છા સંપૂર્ણ કર. એ પ્રમાણે દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી કહ્યું કહ્યું કે, હે નૃપોત્તમ ! આજ સર્વ પૃથ્વીના પાલન કરનાર રાજાઓ તારે વસ છે, માટે આપણે યજ્ઞ કરવા વાસ્તે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણોને મેલવાની, તેમાં જોઈતાં સાહિત્યો તૈયાર કરાવીએ. હે શકુઓને છતનાર દુર્યોધન ! બોધાવેલા બ્રાહ્મણો અહીં આવીને, સાચા વિધિપૂર્વક સંસ્કૃત ક્રિયા તને કરાવે. હે ભારતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! જેમાં મધું અન્ન તથા પાન કરવાના પદાર્થો સર્વને અપાય એવો તથા અનેક શકિત પામેલા મુણ્ડવાળો યજ્ઞ તારો પશુ થાઓ. હે અરિશિત ! એ પ્રમાણે કહ્યુંનાં વચન સાંભળીને દુર્યોધને પોતાના પુરોહિતને બેસાડીને કહ્યું કે હે પુરોહિત ! તમે મારે માટે જેની સમાપ્તિમાં બ્રાહ્મણોને શ્રેષ્ઠ શક્તિવાળા અપાય એવો રાજસૂય યજ્ઞ મને વધાયોએ કર્મપૂર્વક કરાવો. એ પ્રમાણે દુર્યોધનનાં વચન સાંભળીને પુરોહિતે કહ્યું

કે હે જાણુએછાં મેઠ ! યુધિષ્ઠિર રાજ્ય છવતાં તમારાથી યજ્ઞ થાય તેમ નથી. વળી તમારા પુત્ર ધૃતરાષ્ટ્ર પણુ છવે છે, માટે તમારે તે યજ્ઞ કરવો એ શાસ્ત્ર સિદ્ધિથી વિરુદ્ધ છે; માટે તમારે કરવા યોગ્ય રાજસૂય સરખોજ ખીજો એક યજ્ઞ છે. તેણે કરીને તમે દેવતાઓનું યજ્ઞ કરો અને તે સંબંધિ હું વાક્ય કહું તે સાંભળો—હે પ્રાર્થિવ ! પૃથ્વીના સર્વ રાજ્યો તમને કર આપનાર થયા છે; માટે કર તથા સુચર્ચુ ભાવી આપો; અને તેનું હજી કરાવીને, તમે તેનાથી યજ્ઞબૂમિને ખેડો. પછી તે બૂમિને વિષે જેમાં ધણું અન્નનું ભોજન મનુષ્યોને પ્રાપ્ત થાય એવો યજ્ઞ જે પૂર્વે વિષ્ણુ વચર ખોળ દાઢએ પણુ કર્યો નથી, તે વિષ્ણુયાગ તમે કરો. વળી તે યજ્ઞ રાજસૂય યજ્ઞ કરતાં પણુ અધિક છે, મને પણુ ધણું પ્રિય છે, તેનાથી તમારું કલ્યાણ થશે તથા નિવેદને પૂરો થવાથી તમારી ઇચ્છા પણુ પૂર્ણ થશે. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે પુરોહિતાદિ બ્રાહ્મણોએ કહ્યું ત્યારે તેઓનાં વચન સાંભળીને દુર્યોધન રાજ્યએ, કર્ણ, શકુનિ તથા પોતાના ભાઈઓને કહ્યું કે, મને તો આ બ્રાહ્મણોએ કહ્યું તે તો રૂએ છે, પણુ જે તમને રૂચતું હોય, તો કહો, વિશંખ કરો નહીં. એ પ્રમાણે દુર્યોધનનાં વચન સાંભળીને કર્ણાદિએ કહ્યું કે હે રાજન ! અમને પણુ બ્રાહ્મણોના કહેવા પ્રમાણે યજ્ઞ કરવો એ ધાતું સારું લાગે છે. એ પ્રમાણે કર્ણાદિનાં વચન સાંભળીને દુર્યોધન રાજ્યએ, શિદ્ધિ પુરૂષોને યજ્ઞમાં જોષ્ટતાં સાહિત્યો તૈયાર કરવાની આજ્ઞા આપી. ત્યારે હે નૃપ ! મેઠ હજી તૈયાર કરવાની આજ્ઞા આપી હતી જેમને એવા શિદ્ધિ પુરૂષોએ શાસ્ત્રમાં કહેવા પ્રમાણે યથાક્રમ સંપૂર્ણ હજી તૈયાર કર્યું.

હવસ્ય કરણે જાપિ ધ્યાદિષ્ટાઃ સર્વે શિદ્ધિનઃ ।

યથોક્તં ચ નૃપ મેષ્ટ કૃતં સર્વં યથાક્રમં ॥

इति भीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि घोषपक्षाष्टमि दुर्योधनयत्नमारभे
मुर्ध्नरभाषायां पंचपंचाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २५५ ॥

~~~~~

અધ્યાય ૨૫૬ મે. યજ્ઞ સમારંભ (આહુ.)

जंपावन इवाच—ततस्तु शिद्विनः सर्वे अमात्य प्रवराश्च ये ।

विदुरश्च महाप्राज्ञो धातराष्ट्रेन्यवेद्वचः ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ત્યાર પછી સર્વ શિદ્ધિ પુરૂષો, મેઠ અમાત્યો તથા બુદ્ધિમાન વિદુરજીએ દુર્યોધનને તૈયાર કરેલાં સાહિત્ય નિવેદન કરતાં કહ્યું કે—હે રાજન ! યજ્ઞમાં જોષ્ટતાં સર્વ સાહિત્ય સુચર્ચુનાં તૈયાર કર્યા છે તથા અમુલ્ય સુચર્ચુનું હજી પણુ તૈયાર થયું છે. હે પૃથ્વીપતિ જનમેજય ! એ પ્રમાણે અમાત્યાદિનાં વચન સાંભળીને દુર્યોધન રાજ્યએ, યજ્ઞ પ્રવર્ત કરવાની આજ્ઞા આપી. ત્યારે જેનામાં જોષ્ટતાં સાહિત્ય તૈયાર થયાં હતાં એવો યજ્ઞ પ્રવર્ત થયો, અને માંધારીનો પુત્ર દુર્યોધન શાસ્ત્ર વિધિથી તેની ક્ષિપ્રાવાન થયો. તે સમય ધૃતરાષ્ટ્ર રાજ્ય, મેઠ યજ્ઞવાળા વિદુરજી, બીષ્મપિતામહ, દ્રોણાચાર્ય, કૃપાચાર્ય, કર્ણ તથા યજ્ઞવાલ્ક્ય માંધારી ધણું હર્ષયુક્ત થયાં હતાં. પછી દુર્યોધને યજ્ઞમાં રાજ્યોને તથા બ્રાહ્મણોને નિમંત્રણ કરવા સારું જાણી ચાલનારા દૂતોને મોકલ્યા. ત્યારે દુર્યોધનના કહેવા પ્રમાણે સર્વ

વૈશંપાયન કહે છે—હે મહારાજ ! હે રાજાઓમાં એક જનમેજય ! પુરમાં પ્રવેશ કરતા એવા પરમ શોભાવાન તથા ધનુષ્ય ધારી દુર્યોધનની, ભાટ તથા સર્વજન સ્તુતિ કરતા હતા. તે વેળા મનુષ્યોએ દુર્યોધનને શાળ તથા કુંકુમથી વધાવતાં કથું કે હે નૃપ ! તમારો યજ્ઞ નિર્વિધને સમાપ્ત થયો એ ધાણું સાંઝે થયું. હે જનમેજય ! સમય પરત્વે મોક્ષતાં નહીં આવડતું હતું એવા કેટલાક પુરુષોએ દુર્યોધનને કથું કે, યુધિષ્ઠિર રાજાના યજ્ઞ યરોગર આ તમારો યજ્ઞ નહીં એટલે તેનો સોળમો ભાગ પણ નહીં. જે પુરુષો દુર્યોધનના રનેદિ હતા, તેમણે તેને કથું કે પૂર્વે યથાતિ, નહુપ, માંધાતા તથા ભરત રાજા આ યજ્ઞ કરીને, પવિત્ર ધર્મ સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા છે. માટે સર્વ યજ્ઞ કરતાં તમારો યજ્ઞ અતિ ઉત્તમ થયો છે. હે ભરતકુળમાં એક જનમેજય ! એ પ્રમાણે મનુષ્યોનાં વચન સાંભળતા દુર્યોધન રાજાએ હસ્તિનાપુરમાં પ્રવેશ કરી પોતાના ગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો અને પોતાનાં માતા, પિતા, ભોખ્મ, દ્રોણ, વિદુર તથા કૃપાચાર્યપાંદિનાં ચરણ વંદન કર્યા. પછી ન્હાના ભાઈઓએ નમસ્કાર કર્યા હતા જેને એવો દુર્યોધન તેમનાથી વિંટાળને મુખ્ય આસન ઉપર બેઠો. ત્યાર પછી કહ્યું ઉભા થઈને દુર્યોધનને કથું કે હે ભરતકુળમાં એક ! આ તારો યજ્ઞ સમાપ્ત થયો એ ધાણું સાંઝે થયું, પણ ન્યારે યુદ્ધમાં પાંડવો નાશ પામશે ત્યાર પછી તું રાજસૂય યજ્ઞ કરીશ, તે વેળા પણ હું હમણાંની પેઠે તારો પૂજાદિ સત્કાર કરીશ. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે કહ્યાં વચન સાંભળીને દુર્યોધનને કથું કે હે મનુષ્યોમાં એક ! તેં સત્ય વચન કહ્યું, કારણ દુષ્ટાત્મવાન પાંડવો નાશ પામ્યા પછી હું રાજસૂય યજ્ઞ કરીશ, તે વેળા તું હમણાંની પેઠેજ મને મોટાઈ મેળવી આપીશ. હે ભારત ! એ પ્રમાણે કહીને દુર્યોધન, કહ્યુંને હૃદયમાં ગ્રહણ કરી મળ્યો. અને સર્વ યજ્ઞમાં એક એવા રાજસૂય યજ્ઞ કરવાનું ચિંતન કરતાં પોતાની પાસે બેઠેલા કૌરવોને કહેવા લાગ્યો કે હે કૌરવો ! હું યુદ્ધને વિષે પાંડવોને નાશ કરીને, ક્યારે રાજસૂય યજ્ઞ કરીશ ? એ પ્રમાણે મોક્ષતા એવા દુર્યોધનનાં વચન સાંભળીને કહ્યું કથું કે હે રાજકુન્જર ! હું પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક વાક્ય કહું છું તે તું સાંભળ-જ્યાં સૂંચી મેં અર્જુનને માર્યો નથી, ત્યાં સૂંચી હું “ મારા ચક્રાદિ પાસે પદ ધોવરાવીશ નહીં, માંસ ભક્ષણ કરીશ નહીં, મધપાન કર્યા વગર વ્રત કરીશ તથા કાઈ મારી પાસે હરેક પદાર્થ માગશે, તેને નથી એમ કહીશ નહીં.” હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે કહ્યું અર્જુનને મારવા વિષે પ્રતિજ્ઞા લીધી તે સાંભળીને સર્વ કૌરવોએ મોટા હર્ષથી મોટો ક્રોધાહલ કરી મકયો. અને પાંડવો જીતાયા એમ માન્યું. પછી દુર્યોધન રાજાએ પોતાની પાસે બેઠેલા સર્વને જવાની રાત આપી, અને જેમ ઇંદ્ર ગૈર-રથ વનમાં પ્રવેશ કરે, તેમ તે પોતાના ગૃહમાં ગયા; એટલે તેની પાસે બેઠેલા સર્વ પુરુષો પણ પોતપોતાના ગૃહ પ્રત્યે ગયા. હવે પાંડવો દૂતનાં વચન સાંભળીને, તેનુંજ મનમાં ચિંતન કરતાં કાઈ પણ ઠેકાણે મુખ પામતા ન હતા. તેવામાં ચારે કારથી કૌરવોની પ્રગતિ તથા અર્જુનને નાશ કરવા વિષે કહ્યું લીધેલી પ્રતિજ્ઞા સાંભળી અને તેનું કવચ અભેદ છે એમ જાણીને ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરને અત્યંત ઉદ્વેગયુક્ત થયાથી, પોતાને થયેલા ક્લેશનું રમરણ કરતાં શાન્તિ વળતી નહતી, પછી ચિંતાએ કરી તાપ પામેલા અંતઃકરણવાળા યુધિષ્ઠિર રાજાને, કહ્યું સુગોવાળા દૈતવનને ત્યાગ કરવા વિષે બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ. હવે પૂતરાપુત્રનો પુત્ર દુર્યોધન પણ પોતાના સર્વ ભાઈઓ, ભોખ્મ, દ્રોણ, કૃપાચાર્ય તથા કહ્યું સહિત યજ્ઞ પૃથ્વીનું પાસન કરતો હતો. સર્વ રાજાઓનું પ્રિય કરવા વિષે વર્તમાન તે રાજા સદૈવ બ્રાહ્મણોને ધણી દક્ષિણ આપી પૂજાદિ સત્કાર કરતો હતો. વળી ઉત્કૃષ્ટ તપવાન મહા ચરવીર દુર્યોધન આપ્યું તથા ભોમ-મચ્યું એજ દ્રવ્યનું સફળપાત્રું છે એમ નિશ્ચય કરીને પોતાના સર્વ ભાઈઓનું પ્રિય કરતો હતો.

જ્ઞાતૃણાં ચ મિથં રાજસ્ય ચકાર પરંતપઃ ।

મિથિલ્ય મનસા ચરોત્ત મુક્ત કલં ધનં ॥

इति भीमहाभारते आरण्यकेपर्वाणि घोषवाजापर्वाणि युधिष्ठिरार्थितायां
मुर्मरभाषायां सप्तपंचाङ्गदधिकद्विचतस्रोऽध्याय ॥ २५७ ॥

॥समाप्तंघोषवाजापर्व॥

અધ્યાય ૨૫૮ મો. કામ્યકવનમાં પ્રવેશ.

॥ अथ नस्वमोक्षवर्ष ॥

જનમેજય ઉવાચ—દુર્યોધન મોક્ષાદિસા પાહુ જા માત્રકાઃ ।

किमकारं वने तस्मिस्तन्ममाकवारं महंसि ॥ १ ॥

જનમેજય પૂછે છે—હે વંશંપાવન ઋષિ ! દુર્યોધનને મુક્તીને પુરોમાં મેઘ પાંડવોએ
દેત વનમાં શું કર્યું ! તે તમે મને કહેવા યોગ્ય છે. વંશંપાવન કહે છે—હે જનમેજય ! ત્યાર
પછી દેત વનમાં રાત્રિને વિષે યુધિષ્ઠિર રાગ સુતા હતા ત્યારે સ્વપ્નામાં અમુમુક્ત નેત્ર હો-
વાથી રૂધિર્મ મયેલાં મળાંવાળાં મૃગોએ દેખાવ આપ્યો. ત્યારે યુધિષ્ઠિર રાગને ચર ચર કંપ-
તાં એવાં તથા હાથ નેડેલા હતા જેઓએ એવાં મૃગોને પૂછ્યું કે, તમારે જે કહેવું હોય,
તે કહો અને તમે કાણુ છે ! તમને શું ઇચ્છા છે ! એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું ત્યારે,
નાસ પામતાં બાકી રહેલાં મૃગોએ તેને કહ્યું કે હે ભારત ! અમે દેત વન વિષેનાં નાસ
પામેલાં મૃગોમાંથી બાકી બચેલાં મૃગો છીએ, માટે એમ જેમ નાસ ન પામીએ અને જદિ પા-
મીએ તેમ તમે કરોઃ કારણુ મહા યુરવીર, અસ્ત્રવિદ્યામાં કુશળ તથા અમારા કુળને અફસ
કરનાર તમારા સર્વ બાધઓ છે. અમે અમારા કુળના બીજરૂપ કંઇક જીવતાં રજાં છીએ,
માટે તમારી કૃપાથી જદિ પામીએ એમ તમે કરવા યોગ્ય છે. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે
મૃગોનાં વચન સાંભળી કંપતાં એવાં ત્રાસ પામેલાં તથા પોતાના કુળનાં બીજરૂપ રહેલાં
તેઓને જોઇને, ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર દુઃખ યુક્ત થયા. પછી સર્વ જૂતગ્રાણિનું હિત કરવામાં
કુશળ એવા તે રાગને ‘પાહું સારું’ એમ કહી કહ્યું કે, જેમ તમે કહેો છે તેમ હું કરીશ.
હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરે મૃગોને કહ્યું, તેટલામાં રાત્રિ નિજાત પામી ત્યારે ઉઠીને,
મૃગો ઉપર દયાવાન થઇ પોતાના સર્વ બાધને કહ્યું કે આજે સ્વપ્નામાં નાસ પામતાં રહેલાં
સેષ મૃગોએ મને કહ્યું કે તમારું કલ્યાણ થાઓ, અમે અમારા કુળમાં બીજરૂપ સેષ રજાં
છીએ; માટે તમે અમારી ઉપર દયા કરવા યોગ્ય છે. હે બીમાદિ બાધઓ ! એ પ્રમાણે
મને મૃગોએ કહ્યું, તે તેમનાં સત્ય વચન છે, આપણે તેમની ઉપર દયા કરી જોઇએ, કા-
રણુ એક વર્ષ અને આઠ માસ પર્યંત તેમના કુળને નાસ કરી તેનું માંસ બચાવ્યું કર્યું. માટે
હવે આપણે અહીંથી પાછા મરૂચુમિ પાસે જ્યાં ત્રણ બિંદ નામનું સરોવર છે એવાં તથા
મૃગોવાળાં કામ્યક વન પ્રત્યે જઇએ, અને ત્યાં બાકીનો કાળ રહીને રમણુ કરતાં વિહાર
કરશું. હે જનમેજય ! પછી પોતાની સાથેના બાધઓ તથા ઇન્દ્ર સેનાદિ આકરા પાંડવો, દૈ-

તવનથી પાછા કામ્યક વન પ્રત્યે જવા રવાને થયા. ત્યારે તેઓએ એક જળાદિ યુક્ત માર્ગે કરી જતાં તપસ્વિઓએ સેવેલા એક કામ્યક વનને છેડેથી જોયું અને બ્રાહ્મણોએ વિંટાયલા, ભરત વંશમાં એક તથા કુરુકુળમાં કિપન્ન થયેલા પાંડવોએ, જેમ સુકૃતિવાન પુરુષ સ્વર્ગ પ્રત્યે જાય, તેમ કામ્યક વનમાં પ્રવેશ કર્યો.

विविधु स्ते स्म कौरव्या वृत्ता विप्रर्षभै स्तदा ।

तद्वनं भरतभट्टाः स्वर्गं सुकृतिनो यथा ॥

इति भीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि मृगस्वमोञ्जवर्षणि काव્યकमेवमे
गुर्जरभाचायाम् पंचाक्ष-षिकद्विचततमोऽध्यायः ॥२५८॥

॥ समाप्तं મૃગસ્વમોઞ્જવર્ષ ॥

૨૬૩૩૩૬૬૬૬૬

અધ્યાય ૨૫૮ એ. દાનનો મહિમા.

॥ अथ व्रीहद्वौणिकपर्व ॥

વૈશંપાયન ઉવાચ—વને નિવસતાં તેષાં પાંડવાનાં મહાત્મનાં ।

वर्षाण्येकादशातीयुः कृच्छ्रेण भरतर्षभ ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હું ભરતકુળમાં એક જનમેજય ! મહાત્મા પાંડવોને વનમાં વસતાં અત્યંત કષ્ટ કરી અગિયાર વર્ષે વ્યતીત થયાં પણ સુખ ભોગવવા લાયક તેઓ મનુષ્યોને કળે કરી દુઃખ પણ પ્રાપ્ત થાય એમ વિચારીને પોતાને થતાં દુઃખને સહન કરતા હતા. હવે યુધિષ્ઠિર રાજા પોતાના કર્મના અપરાધથી બાંધાયાને થતાં દુઃખનું ચિંતન કરતાં જાણે હૃદયમાં બ્રાહ્મણ વાંઝાં હોય તેમ તાપ પામતા હતા અને સુખે કરી નિદ્રાપણ કરતા ન હતા. વળી તે છૂત વેળા શત્રુનિઆદિનાં જે દુષ્ટપણોને જોયું હતું તથા કર્ણે કહેલાં દુષ્ટ વાક્ય સાંભળ્યાં હતાં, તેનું સ્મરણ કરતાં અત્યંત દીન થઈ મોટા નિઃશ્વાસ મૂકતા હતા અને કોપરૂપ વિષને પોતાના શરીરમાં સમાવતા હતા. વળી અર્જુન, નકુળ સહદેવ, મોટા યજ્ઞવાળી કૌપદી તથા સર્વમાં મહા જગત્વાન અને અત્યંત તેજસ્વી ભીમ આપણને દુઃખ ભોગવવાનો કાળ બાકી થોડો રહ્યો છે એમ માનીને, વારંવાર યુધિષ્ઠિરની સાથું જોતાં તથા દુઃખને સહન કરતાં હતાં. બાકી અશ્વક્રાળ રહેવાથી હર્ષયુક્ત પણ થયાં હતાં. હવે કોઇ કાળે સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસજી પાંડવોને જોવા સાડ તેમની પાસે આવ્યા; તેને જોઇને યુધિષ્ઠિર રાજાએ, સાચા જઈ પોતાના નિવાસ સ્થાનમાં તેડી લાવી પૂજાદિ સત્કારથી પ્રીતિની પ્રાપ્તિ કરી. પછી જ્યારે વ્યાસજી બેઠા, ત્યારે તેની સેવા કરવાની ઇચ્છાવાળા તથા નિયમિત દ્રવિયવાન યુધિષ્ઠિર રાજા, પ્રણિપાતે કરી તેને પ્રસન્ન કરતા પાસે બેઠા. ત્યારે વ્યાસજીએ વનનાં ફળ મૂળાદિથી જીવવાને લીધે શરીરમાં સુકાઈ ગયેલા પોતાના પૌંચને જોઇને, તેમની ઉપર દયા ઉપજવાને લીધે મદમદ કંઈથી કર્યું કે હે ધર્મિષ્ઠ પુરુષોમાં એક મહાત્માયુ યુધિષ્ઠિર ! હું તને વાક્ય કહું ને સાંભળ—જે પુરુષોએ તપશ્ચર્યા નથી કરી, ને પુરુષ આ લોકને નિર્મે અભાન

સુખ પામતો નથી, માટે સર્વને સુખ તથા દુઃખ કમે કરી પ્રાપ્ત થાય છે પણ સદૈવ અનં-
ત સુખ કોઈને પ્રાપ્ત થતું નથી, માટે બ્રહ્મવિદ્યાવાળી બુદ્ધિયુક્ત તથા જ્યોત્સ્ની સ્થિતિ
અને ક્ષયના કારણરૂપ બ્રહ્મને જાણનાર પુરૂષ, પ્રાપ્ત થતાં સુખ તથા દુઃખને સહન કરે છે,
પણ કર્મ તથા શોક પામતા નથી; અને જેમ ખેતી કરનાર પુરૂષ કામે કરી ને પેંદા થાય;
તેનું સેવન કરે, તેમ પૂર્વાક્રમ બ્રહ્મમાંથી ને પ્રાપ્ત થાય તેનું સેવન કરે છે. વાસ્તે હે ભારત !
જ્ઞાન ઉપરાંત બીજું કંઈ નથી; કારણ તેનાથી મનુષ્યો મહદ્ બ્રહ્મને પામે છે અને તેનાથી
અસાધ્યપણું કંઈ નથી એમ તમે જાણો. હે મહારાજ ! પુણ્ય કર્મવાન મનુષ્યોને સત્યતા,
સરળપણું, અક્રોધ, અંતરેદ્રિય તથા બાહ્યેદ્રિય નિમગ્ન અને નિર્મલસરળપણું એ સર્વ પવિત્ર
કરનાર છે. ને અધર્મમાં રૂચિમાન, મદ, અવળે માર્ગે ચાલનાર જેમાં કદરૂપ જન્મને પામે-
લા પુરૂષો હોય છે, તે કદીપણ સુખ પામતા નથી; કારણ આ લોકમાં ને જેમાં કર્મ
કરે છે, તે તેવાં સુખ તથા દુઃખરૂપ ફળને પરલોકમાં પણ પામે છે; વાસ્તે તું
પોતાના શરીરને તપશ્ચર્યા કરવામાં તથા નિયમ પાળવામાં ભેટી આપ ને પુરૂષ
અદેખાઈ રહિત, યથા કાળે પ્રાપ્ત થવાથી કર્મવાન તથા સત્યવાદી હોય છે, તે અવેશા અ-
તિથિને પ્રણામ કરી તેની પૂજા કરીને યથાશક્તિ પ્રમાણે આપવાથી અનાયાસે કરી આપુ-
ખ્યને તથા સરળપણને પામે છે. વળી ને ક્રોધ વગરનો તથા અદેખાઈ રહિત પુરૂષ હોય
છે, તે ઉત્કૃષ્ટ નિરતિને પામે છે. વળી ને શુદ્ધ અંતઃકરણવાન પુરૂષ હોય છે, તે પોતાના
સત્ત્વને પ્રાપ્ત થએલી સમૃદ્ધિને જોઈને, કદી પણ તાપ પામતા નથી. વળી અનાદિ પદાર્થ
પોતાના કુટુંબને તથા અતિથિને યથાર્થ વિભાગ કરી આપનાર, ઘનસ્તિ, ભ્રમી તથા સુખી
પુરૂષ કોઈની પણ દ્વિસા કરતા નથી અને પરમ આરોગ્યતાને પામે છે. વળી ને જ્યોત્સ્ની
પુરૂષ હોય છે, તે સર્વને જ્ઞાન તથા મર્વનું જ્ઞાન કરનાર પુરૂષના મ્હોટા પુત્રમાં જન્મ
પામે છે, તેથી તેને કશું પણ દુઃખ પ્રાપ્ત થતું નથી. વળી ને પુરૂષની બુદ્ધિ શુભ પદ્ધતિમાં
સદૈવ રહે છે, તે કાળ ધર્મને અનુસરે છે તોપણ તેનું કલ્યાણ થાય છે. બુધિહિરે પૂજનું
કે હે મહામુનિ ! ધનધર્મ તથા તપશ્ચર્યા ધર્મ એ જેમાંથી મનુષ્યને મત્સ્ય
પ્રાપ્ત થયા પછી અધિક ફળ કાણ પ્રાપ્ત કરે છે ? અને અતિ દુષ્કરપણું જેનું ક્ષેત્ર
છે ? વ્યાસજીએ કહ્યું કે હે પુત્રરૂપ બુધિહિર ! પૃથ્વીને વિષે ધન આપવા કરતાં બીજું કંઈ-
પણ દુષ્કર નથી, કેમકે સર્વ મનુષ્યને દ્રવ્ય વિષે તૃષ્ણા મ્હોટી હોય છે, ને પરમ દુઃખે
કરી પ્રાપ્ત થાય છે, માટે દુઃખે કરી મેળવેલા દ્રવ્યનો ધનરૂપે ત્યાગ કરવો એ પણ દુષ્કર
છે; વાસ્તે ધન કરતાં વધારે દુષ્કર બીજું કંઈ નથી, તેથી મને એજ જ્ઞાન છે, તેમાં પણ
વિશેષ છે કે, મનુષ્ય ધર્મથી મેળવેલું દ્રવ્ય સમય, દેશ તથા પાત્ર જોઈને સાધુ પુરૂષને
આપે એ ધન પણ ઉત્તમ છે; અને ને પુરૂષ અન્યાયથી મેળવેલા દ્રવ્યનું ધન કરે છે, તે
પુરૂષને તે ધન મ્હોટા લાભથી રક્ષા કરી રાખતું નથી. માટે હે બુધિહિર ! ને પુરૂષ શુદ્ધ મન-
થી સમય પરત્વ સુખ પામીને અસ્પદાન આપે છે તો પણ તે મત્સ્ય પામ્યા પછી અનંત
ફળને પામે છે એમ જાણમાં કહ્યું છે. હવે પૂર્વે મુદ્ધમ નામના બ્રાહ્મણ “ મીઠિલોષ ” ને
હજાર પાંચસો અને સાઠ તોલા જાળનું ધન આપવાથી ને ફળને પામ્યા છે તેને પુરસ્કૃત
પ્રતિશ્રાવ આ પ્રસન્ને હું કહું છું.

જન્માદિદર્શનમિતિ ત્વં વાચનમ્ ।

મીઠિ દ્રોણ પાર તાગાચત્પત્તે માન્વુ નયઃ ॥

इति श्री महाभारते ज रण्यकेष्वणि श्रीह्रीनैजिकेष्वणि दानं चर.
र कवन मुर्धरभाषायाः नचष्टयंपिकाद्वसततमोऽध्यायः ॥ २५९ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૨૬૦ મો. મુદ્ગળ બ્રાહ્મણનું વૃત્તાંત.

चिह्नित उवाच—श्रीहि द्रोणः चारुः कः कथं तेन महात्मना ।

कस्मै दत्तं च भगवन् विधिना केन चारुधमे ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે ભગવન્! મહાત્મા મુદ્ગળે ત્રીહિદ્રોણનું દાન કેમ, કેને અને કયા વિ-
ધિએ કરી આપ્યું? જેનાં એ કર્મે કરી પ્રત્યક્ષ ધર્મરૂપ ભગવાન પ્રસન્ન થયા, તે ધર્મિજનો
જન્મ હું સફળ માનું છું. આસજીએ કહ્યું કે હે રાજન્! કુરુક્ષેત્રને વિષે પ્રજ્ઞાત્મા, નિયમિત
દ્વિવિધવાન, સત્યવાદિ ધર્મો રહિત, શિલોચ્છ વૃત્તિવાન, અતિથિની સેવા કરવામાં શ્રેષ્ઠ આસ્તા-
વાળો તથા અહ્ય સંગ્રહી મુદ્ગળ નામે બ્રાહ્મણ હતો, જે સ્વધર્મનિષ્ઠ ધર્મિજન નામનો યજ્ઞ
સદૈવ કરતો હતો. પેતાના પુત્ર તથા સ્ત્રી સહિત મુદ્ગળ બ્રાહ્મણ પંદર પંદર દિવસે એકવાર
બોજન કરતો હતો, અને નિત્ય થોડો થોડો સંગ્રહ કરતાં પંદર દિવસે એક દ્રોણ વજન શાળ
ભેગી કરતો હતો. વળી તે બ્રાહ્મણ દર્શ તથા પૌર્ણમાસ યજ્ઞ કરી દેવતા અને અતિથિને
વિભાગ આપીને પોતાના દેહનો નિવાંહ કરતો હતો. તેથી દેવતાઓ સહિત ત્રિભુવનનો ઇશ્વર
ઇંદ્ર, હરેક પર્વણને દિવસે યજ્ઞ ભાગ પ્રત્યક્ષ આવી ગ્રહણ કરતો હતો. મુદ્ગળ બ્રાહ્મણ મુ-
નિના સરખી વૃત્તિવાન યજ્ઞ પર્વણે એટલે અમાવાસ્યા તથા પુર્ણિમાને દિવસે દર્શ તથા
પૌર્ણમાસ નામના યજ્ઞરૂપ કર્મ કરીને, મોટા દર્શથી અતિથિયોને દ્રોણ પ્રમાણે ત્રીહિરૂપ
અન્નમાંથી દાન આપતો હતો, પણ જેમ જેમ તેઓ આવતા હતા, તેમ તેમ તેઓને આ-
પતાં તેને કંઈ પણ માત્સર્ય નહીં હોવાથી અવશેષ રહેલી તે ત્રીહિ વધતી હતી. તેમાંથી
સેંકડો બ્રાહ્મણ બોજન કરતા હતા, કારણ તે મુદ્ગળ શુદ્ધ અંતઃકરણથી સર્વને આપતો હતો,
માટે તે વૃદ્ધ પામતી હતી. હવે કોઈ દિવસે દિશારૂપ વચ્ચવાન દુર્વાસા મુનિ, હ્રિષિક તથા
સ્થિર વ્રતવાન મુદ્ગળ બ્રાહ્મણને સાંભળીને, ઉન્નમચના સરખો વેપ લઈ અત્યંત કઠોર વચ્ચ
બોલતા તેની પાસે આવ્યા અને આવી રીતે બોલ્યા કે, હે બ્રાહ્મણોશ્ચ! શ્રેષ્ઠ! તું અન્નને
અર્થે આવેલા મને જણુ! એ પ્રમાણે દુર્વાસા ઋષિનાં વચ્ચ સાંભળીને મુદ્ગળે ‘ ભલે
આવ્યા ’ એમ કહી પાછ તથા આચમનાદિથી વિધિયુક્ત પૂજા કરી તેને અત્યંત શ્રદ્ધાથી
અન્ન આપ્યું. ત્યારે ક્ષુધાયુક્ત દુર્વાસા પરમસ્વાદિષ્ટ અન્ન જેમ જેમ મુદ્ગળ આપતો ગયો,
તેમ તેમ પ્રમાદથી સર્વ બોજન કરી ગયા. એ પ્રમાણે દુર્વાસા, મુદ્ગળ બ્રાહ્મણના સર્વ
અન્નનું બોજન કરી બાકી રહેલા ઉચ્છિન્નનું પોતાના શરીર ઉપર લેપન કરીને ચાલી ત્રીક-
ત્યા. વળી એજ પ્રમાણે બીજા પક્ષને દિવસે પણ સમય પરત્વ આવીને, દુર્વાસામુનિ, ઉચ્ચ
વૃત્તિથી આજીવિકા ચલાવનાર મુદ્ગળનું સર્વ અન્ન બોજન કરી ગયા; તેથી નિરાશાર તે
કુટુંબ સહિત બ્રાહ્મણને કંઈ પણ ક્ષુધા બાધ કરી શકીનહીં, અને ક્રોધ, માત્સર્ય, અપમાન તથા
ખેદ પ્રાપ્ત થયાં નહીં. એ પ્રમાણે દુર્વાસા ઋષિ મુદ્ગળને ત્યાં પર્વણને દિવસે ૭ વાર
આવી સર્વ તેના અન્નનું બોજન કરી ગયા; પણ તેણે તેના મનમાં કંઈ પણ થયેલા વિકા-

રને જોયો નહીં અને શુદ્ધ સત્યવાદિનું મન નિર્મળ જોયું. તેથી અત્યંત પ્રસન્ન થઈને
 દુર્વાસાએ મુદ્ધમળને કથું કે, મત્સર રહિત દાન આપનાર તારા સરખો બીજો કોઈ જા
 ભોક્ષમાં નથી, કારણ તે ક્રુષ્ણ તથા ઉદિય પર્વને જીવ્યા છે. અરે! પ્રાણ આધાર કરવાથી
 રહે છે અને અશ્વત્થમાન ખાતો નિમ્મલ કરવા એ દુસ્તર છે! પણ તે મન તથા ઉદિયને
 નિમ્મલ કરી એકતારૂપ તપનો નિમ્મલ કર્યો છે! અરે હે એક! મનુષ્યે શુદ્ધ મિત્ર કરી મેળ-
 વેલાંનો ત્યાગ કરવા એ મોટું દુઃખ છે, પણ તે તે વધાર્યું કર્યું. તેથી આજ અમે તને
 મળવાથી અત્યંત પ્રસન્ન થયા છીએ તથા તે અમારી ઉપર મોટો અનુક્રમ કર્યો એમ જા-
 નીએ છીએ. હે મુદ્ધમળ! તારે વિષે આત્મદ્રિષ્ટ જય, ધૈર્યતા, અંતરેદ્રિષ્ટ નિમ્મલ, સમતા, દયા,
 સત્યતા, તથા પર્વ રચ્યા છે, અને તે પાતાના શુભ કર્મે કરી ઉત્તમ લોકને જીવ્યા છે તથા
 તું પરમ મતિને પામ્યોજ છે. હે નિરંતર એક વ્રત આચરણ કરનાર મુદ્ધમળ! સ્વર્ગમાં
 રહેલા પુરુષો તારા દાનનું અત્યંત વખાણ કરે છે, માટે તું કરીર સંહિત સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થઈશ
 એ પ્રમાણે દુર્વાસા જાણે મુદ્ધમળ આઠાણને કહેતા હતા, તે વેળા એક દેવદૂત હંસ તથા
 સારસ પક્ષી ગુજ, સુવર્ણની મુધરીના સમહવાળો, ઇચ્છિત મતિ કરનાર, વિચિત્ર તથા દિવ્ય
 મુગધમય વિમાન સહ તેની પાસે આવીને, બોલ્યા કે હે મુદ્ધમળ મુનિ! તમે શુભ કર્યોએ
 કરી છોશા આ વિમાનમાં બેસો; કારણ તમે પરમ સિદ્ધિને પામ્યા છો. એ પ્રમાણે દેવદૂતમાં
 વચન સાંભળીને મુદ્ધમળે તેને કથું કે, તું સ્વર્ગમાં રહેનારના ગુણ અને કહે, તે હું સાંભળવા
 ઇચ્છું છું; માટે વસનારના ગુણ, તપ અને નિમ્મલ શું છે? વળી સ્વર્ગમાં રહેનારને શુભ
 અને દુઃખ પણ શું છે? એ અને કહે: કારણ હું મિત્રતાથી પૂછું છું; માટે તું અને જા મારા
 પ્રમતે વિષે જે સત્ય તથા પથ્યરૂપ હોય, તે કંઈ પણ શક થાયા વિના કહે, જે તારાં
 વચન સાંભળીને હું તે પ્રમાણે આવવા વિષે અચર્યા કરું.

અથવા તદ્યં પદ્યં ચ તદ્વચ્ચીકષિષ્યારણં ।

શ્રુત્વા તથા શિષ્યોમિ યચ્ચલાચ મિત્રા તથ ॥

इति भीमहाभारते भास्वकेर्षवर्षि ऋषिर्षिः । नवमोऽध्यायः
 ने मुर्वरभाषाणां ऋषिर्षिर्षिः । २६० ॥

અધ્યાય ૨૬૧ મો. સ્વર્ગના ગુણ હોય.

દેવદૂત ઉવાચ—મહર્ષે માર્વે શુદિસ્ત્વં ચઃ સ્વર્ગે જીવન્મુક્તમ્ ।

સંપ્રાપ્તં વદુ મંતવ્યં વિમુશસ્ય શુષો વચા ॥ ૧ ॥

દેવદૂત કહે છે—હે મહર્ષિ મુદ્ધમળ! એક, શુદિવાન તું પ્રાપ્ત થયોજ તથા પશુ જા-
 નવા જાણ સ્વર્ગના ઉત્તમ મુખનો અશુદિવાન પુરુષની પેઠે વિચાર કરે છે? હે મુનિ!
 મુનિમાં જેનું સ્વ એવું નામ છે એવો સ્વર્ગ લોક ઉપર છે, જેનો દેવતાઓનાં વિમાન
 જેને વિષે મતિ કરી શકે છે એવો એક માર્ગ પણ ઉપર છે. વળી તે સ્વર્ગને વિષે તપવર્ધ
 રહિત એક યજ્ઞોએ કરી યજ્ઞ નહીં કરનાર, અનુનવાદિ તથા નાસ્તિક પુરુષો જતા નથી.

હે બ્રહ્મન ! ધર્મોત્તમાવાન, મન જેણે વશ કર્યું હોય છે અવા કાંતિવાન, શુદ્ધ અંતઃકરણવાન, મત્સર રહિત, દાનસ્વી અને યુદ્ધ કરનાર શરવીર પુરૂષો સમ તથા દમરૂપ યોગનું મંચન કરીને સત્પુરૂષોએ સેવેલા તે પુણ્ય લોક પ્રત્યે જાય છે. હે મુદ્દગળ ! દેવતા, સાધ્મ, વિવેકેવા, મહર્ષિ, યમા, ધામા, મધર્વ તથા અપ્સરા એ સર્વના જૂદા જૂદા મહા પ્રકાશમાન, સર્વ કામનાયુક્ત, તેજોમય તથા શ્રેષ્ઠ લોક છે. હે મુદ્દગળ ! સર્વ પર્વતના રાજા સુવર્ણના મેઝ પર્વતના તેત્રીશ હજાર યોજનમાં વિસ્તારવાળા ઉપલા ભાગને વિષે દેવતાઓનાં પવિત્ર નંદનાદિ ઉદ્ધાન તથા પુણ્યરૂપ કર્મવાનને વિહાર કરવાનાં સ્થાન છે, જેમને વિષે વિહાર કરનારને, ક્રુધા, તૃષ્ણા, આનિ, શીત, ઉષ્ણતા, બીભન્સપાતું તથા અશુભપાતું એ માહેતું કંઈ પણ પ્રાપ્ત થતું નથી. હે મુનિ ! ત્યાં મનને હર્ષ આપે એવા ચારે કારથી સુખંધ પ્રાપ્ત થાય છે, સુખરૂપ સ્પર્શવાન વાયુ ચારે કારથી વાય છે અને કાન તથા મનને દરજી કરે એવા શ્રેષ્ઠ સખ્દ સદૈવ સંભળાય છે; પણ શોક, જરાવસ્થા તથા પ્રાપ્ત થતાં દુઃખને નિવૃત્ત કરવા સાર કંઈપણ આયાસ નથી હે મુનિ ! મનુષ્યના કર્મના ફળને હેતુરૂપ સ્વર્ગ લોક એ પ્રમાણેનો છે, જેને વિષે સુકૃતિવાન પુરૂષો પોતાના કર્મના યોગથી ઉત્પન્ન થાય છે, માતાપિતાથી ઉત્પન્ન થતા નથી અને તેના દેહ તેજોમય થાય છે; માટે તમે તે પ્રત્યે ચાલો, વળી હે મુનિ ! તે સ્વર્ગ લોકને વિષે રહેલાઓના શરીરને વિષે સ્વેદ, દુર્ગંધપાતું, મળ તથા મુત્ર કંઈ હોતું નથી. વળી તેનાં વસ્ત્રને રજ બાધ કરતી નથી, તેની પ્રુપ્તમાળા કદી પણ કરમાતી નથી અને તેઓ શ્રેષ્ઠ વિમાનમાં બેસી વિહાર કરે છે. હે મુદ્દગળ ! ધર્મા, શોક, આનિ, મોહ તથા માત્સર્ય વગરના પુરૂષો સ્વર્ગને જીતીને, ત્યાંના સુખને ભોગવે છે. એ પ્રમાણેના પરમ શ્રેષ્ઠ પુરૂષોના લોક એક બીજાથી ઉપર દિવ્ય ગુણવાન છે. તેમાં સર્વથી પ્રથમ બ્રાહ્મણોના જવાના ઉત્તમ તેજોમય શુભલોક છે, જેને વિષે દેવતાઓના પણ દેવતા ઋત્ય નામના દેવ રહે છે; જે વિષે ઋષિઓ પોતાના શુભ કર્મ કરી પવિત્ર થઈને જાય છે. બ્રાહ્મણોને જવાના લોકની ઉપર તેજોમય અને કામદુધા સરખા લોક છે, તેને વિષે આ લોકમાં યજ્ઞ કરી દેવતાઓનું યજન કરનાર મનુષ્યો જાય છે. તેને અધ્યાત્માદિ તાપ તથા બીજાઓની સમૃદ્ધિ જોઈને અદેખાઈ પ્રાપ્ત થતાં નથી. હે મુનિ ! આ લોકમાં જે પુરૂષ આકૃતિએ કરી દેવતાઓનું યજન નથી કરતા, તેને તે લોકની તથા અમૃતપાનની પ્રાપ્તિ થતી નથી. વળી તે લોકને પામેલા પુરૂષના દેહ દિવ્ય હોય છે, પણ પ્રત્યક્ષ મનુષ્ય સરખા મૂર્તિમાન હોતા નથી, તેઓ સુખને વિષે સુખની કામનાવાન થતા નથી તથા કદપ બદલાય, તોપણ ત્યાંથી આ લોકમાં આવી જન્મને પામતા નથી; ત્યારે તેમને જરા તથા મૃત્યુનો ભય, પ્રીતિ, હર્ષ અને સુખ શાનુંજ હોય ? હે મુદ્દગળ ! ત્યારે તે લોકમાં રહેલાને દુઃખ તથા સુખ કંઈ પણ નથી, ત્યારે રાગ તથા દ્વેષ તે ક્રમાંથીજ હોય ? હે મુદ્દગળ ! યાત્રિક પુરૂષોને જે મતિ થાય છે, તે મતિ દેવતાઓને પણ અત્યંત ઇચ્છિત છે તોપણ દુઃખપ્રાપ્ત છે; જેને કામી પુરૂષો પામતાજ નથી. હે મુનિ ! તેત્રિશ કોટી દેવતાઓ છે, તેના એ લોક છે, જેને શ્રેષ્ઠ નિયમ તથા દાન આપવારૂપ ધર્મવાન પુરૂષો પામે છે; માટે તમે કરી પ્રકાશમાન કાંતિવાળા તમે તે ભોગવો. હે વિપ્ર ! એ પ્રમાણે સ્વર્ગનું સુખ, નાના પ્રકારના લોક તથા તેના ગુણ સર્વ મેં કહ્યાં. હવે તેના દોષ કહું તે તમે સાંભળો—મનુષ્ય કરેલાં કર્મનાં ફળ સ્વર્ગમાં રહી ભોગવે છે, પણ જ્યારે તે કર્મનો નાશ થાય છે, ત્યારે બીજા શુભ કર્મ ત્યાં રહીક રતો નથી તથા અધિક સુખ

ભોગવતો પશુ નથી. હે મુદ્દમળ ! સ્વર્ગમાં રહી સુખ ભોગવવાને તેના કર્મનું ફળ પર થાય છે એટલે તેને ત્યાંથી પાછું પડવું થાય છે, એ તેનો મોટો દોષ છે એમ માંગે મન છે. વળી ત્યાં રહેવાને અમરતાય તથા ઓળંગે સમૃદ્ધિ જોવાથી પરિતાપ થાય છે, એ પણ મોટું બેદ-કારક થાય છે. વળી સ્વર્ગમાં રહેવાના મળામાં રહેલી કમળા પુષ્પની માળા જે વેળા કરમાઈ જાય છે, તે વેળા તેને મોઢા પ્રાપ્ત થાય છે, મુખની કાંતિ નાશ પામે છે તથા પૃથ્વી વિશે પડવાનો ભય થાય છે. એ પ્રમાણે સ્વર્ગમાં દોષ છે, અને ગુણ તો દગ્ગર છે. વળી હે મુનિ ! સ્વર્ગથી બ્રહ્મ થયેલાને એક મોટો ગુણ થાય છે કે, જે વેળા જીવ ત્યાંથી પડે છે, તે વેળા તેનું જે શુભ અંતઃકરણ દોષ છે, તો તે મનુષ્ય જાતિમાં જન્મ લે છે તથા પરમ સુખ ભોગ-વનાર થાય છે; અને જો તેનું અંતઃકરણ નથી હોતું, તો અધમ જન્મને પામે છે. હે બ્રા-હ્મણ ! આ લોકને વિશે મનુષ્યો જેવાં કર્મ કરે છે, તેવાં ફળ પરલોકને વિશે ભોગવે છે; કેમકે આ કર્મ જૂમિ છે, અને તે ફળ ભોગવવાની જૂમિ છે. મુદ્દમળે કહ્યું કે હે દેવદત્ત ! તે સ્વર્ગનો એ મોટો દોષ કયો, માટે નિર્દોષ લોક દોષ તે તું મને કહે. દેવદત્તે કહ્યું કે હે મુદ્દમળ ! બ્રહ્માના લોકથી ઉપર વિષ્ણુનું શુદ્ધ, સનાતન તથા તેજોમય પરમ પદ છે; જેને શુદ્ધિમાન પરબ્રહ્મપદ કહે છે. હે વિપ્ર ! તે વિષ્ણુનાં પદ પ્રત્યે વિશ્વ, દંભ, લોભ, ક્રોધ મોહ અને દ્રોહચાન પુરુષો જતા નથી; દેવગ મમતાભિમાન રહિત, અદંકાર વગરના, સુખ તથા દુઃખને સમાન મજુ-નારા અને જીતેદ્રિય જે પુરુષ દોષ છે, તેજ પ્ધ્યાન યોગને પરાયણ હોવાથી જાય છે. હે મુદ્દ-મળ ! તમે મને જે પૂછ્યું, તે સર્વ મેં તમને દયાયુક્ત થઈ કહ્યું છે; કહે આ વિમાનમાં એમ્મ અને સ્વર્ગ પ્રત્યે ચાલો, વિશ્વંય કરો નહીં. બ્રાહ્મણ કહે છે હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે દેવદ-ત્તાનાં વચન સાંભળી તેનો પોતાના મનમાં વિચાર કરીને મુદ્દમળે તેને કહ્યું કે હે દેવદત્ત ! હું તને નમસ્કાર કરું છું. તું સુખે કરી પાછો જા; કારણ મહા દોષયુક્ત સ્વર્ગ લોક છે, તે પ્રત્યે મારે આવવાનું કંઈ પણ અમલ નથી. અરે ! સ્વર્ગને ભોગવનાર મનુષ્યો, બ્યારે પડે છે, ત્યારે મોટાં દુઃખ તથા પરિતાપને પામે છે; માટે હું તે લોકની કામનાચાન નથી ! હું તો જે સ્થાન પ્રત્યે જવાથી શોક તથા વ્યથા પ્રાપ્ત થતાં નથી અને પાછું પડવું થતું નથી એવા સ્થાનને શોધીશ. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે દેવદત્તને કહી જવાની રજા આપીને સિદ્ધોમ્ભ જતિચાન ધર્મા-ત્મા મુદ્દમળ બ્રાહ્મણ, સ્તુતિ તથા નિંદાને સમાન મળી અને ઘોટ, પત્થર તથા સુવર્ણને પણ સમાન મળી ઉત્તમ એવી સમતાનું સેવન કરતાં શુદ્ધ એવા જ્ઞાન યોગે કરી પ્ધ્યાનનિષ્ઠ થયો. પછી તે મુનિ પ્ધ્યાન યોગથી પરમ વૈરાગ્યને તથા જ્ઞાનરૂપ શુદ્ધિને પામીને, સાક્ષત એવી મોક્ષ-રૂપ સિદ્ધિને પામ્યો; માટે હે કુંતી પુત્ર ! તું કંઈ પણ ભય પામ માં; કારણ રાજ્યથી બ્રહ્મ થયો છે, પણ તપશ્ચર્યાએ કરી પાછું તે પામીશ. હે યુધિષ્ઠિર ! સર્વ મનુષ્યને સુખ પછી દુઃખ તથા દુઃખ પછી સુખ કમે કરી, જેમ દેવ લોકમાં રહેલાને સુખ તથા તેથી પડવારૂપ દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ પ્રાપ્ત થાય છે. હે મહા પરાક્રમી ! તું પિતા તથા પિતામહાદિનાં રાજ્યને બ્યારે વનમાં રહેવાનાં તેર વર્ષ પૂરાં થશે, ત્યારે પામીશ; માટે તારા મનનો સર્વ તાપ નાશ પામે. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! મહા સમર્થ શુદ્ધિમાન બ્રાહ્મણ એ પ્રમાણે યુધિ-ષ્ઠિર રાજ્યને કહીને, પાછા તપ કરવા સાર પોતાના આશ્રમ પ્રત્યે ગયા.

સ પચ્ચક્ત્વા મગધાન્ન ક્ષાસઃ પાંડવ મંદમં ।

અગામ તપસે ધીમાન્ નવાગમં પ્રાપ્તિ ॥

इति भीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि त्रीहिद्रौणिकपर्वणि मुद्गसूक्तदेवदूत-
संवादे गुर्जरभाषायापेक्षप्रथमिकद्विस्ततमोऽध्यायः ॥ २६१ ॥

॥ समासंचत्रीहिद्रौणिकपर्व ॥

અધ્યાય ૨૬૨ એ. દુર્વાસાસુનીનું આતિથ્ય.

॥ अथद्रौपदीहरणपर्व ॥

जनमेजय उवाच—वसत्स्वधं वने तेषु पांडवेषु महात्मसु ।

रममाणेषु चित्राभिः कथाभि मुनिभिः सह ॥ १ ॥

જનમેજય પૂછે છે—હે વૈશંપાયન ઋષિ ! એ પ્રમાણે વનમાં રહીને મહાત્મા બ્રાહ્મણોની સંગાથે વિચિત્ર કથાએ કરી હવે પામતા એવા, તથા સૂર્ય આપેલાં અક્ષય પાત્ર વિષેનાં અંગે કરી દ્રોપદીએ ભોજન કર્યા પહેલાં તેને માટે આવતા એવા બ્રાહ્મણોને વનમાં મંત્રોનાં વિવિધ પ્રકારનાં માંસે કરી તૃપ્ત કરતા એવા પાંડવોને વિષે દુષ્ટાત્માવાન અને પાપરૂપ આચારવાન દુઃશાસન, કર્ણ તથા શકુનિના મતમાં રહેલા ધૃતરાષ્ટ્રના દુર્યોધનાદિ સર્વ પુત્રોની કેવી વર્તણૂક હતી ! એ હું તમને પ્રશ્ન છું, માટે તમે કહો. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! દુર્યોધન રાજાને પાંડવોની નગરમાં વસનારના સરખી વૃત્તિ સાંભળીને, તેમને દુઃખ પ્રાપ્ત થાય એજ રૂચરું હતું. તેથી તે, કપટરૂપ બુદ્ધિવાળા કર્ણ તથા દુઃશાસનાદિની સાથે, સદૈવ પાંડવોને દુઃખ થવાના ઉપાયનું ચિંતન કરતો હતો. તેવામાં ક્રોધ દિવસે ધર્મોત્તમા, મોટા નેજસ્તી તથા મોટા યશવાન દુર્વાસા નામના ઋષિ પોતાની સાથેના દશદગ્ધર શિષ્યો સહિત દુર્યોધનની પાસે આવ્યા. ત્યારે પોતાના ભાઈઓ સહિત દુર્યોધને, આવેલા પરમ ક્રોધી દુર્વાસા ઋષિને જોઈને, અત્યંત નમ્રતાયુક્ત થઈ અતિચિપણાનું આમંત્રણ કર્યું તથા તેનું વિધિપૂર્વક પૂજન કર્યું; અને પોતે ચાકરની પેઠે તેની પાસે ઉભો. દુર્વાસા ઋષિ દુર્યોધનને ત્યાં કેટલાએક દિવસ સૂધી રહ્યા હતા, તેની દિવસ તથા રાત્રિને વિષે આલસ્ય રહિત રાત્રિ પોતે શાપના ભયથી સંચા કરતો હતો. હે નરાધિપ ! ક્રોધ દિવસે દુર્વાસા ઋષિ હું બ્રૂખ્યો છું માટે મને અત્ર આપ એમ દુર્યોધનને કહીને, સ્નાન કરવા જતા હતા; અને પાછા બહુ વારે મને કુધા નથી, ભોજન નહીં કંઈ એમ કહી અદર્શનપણીને પામતા હતા. વળી ક્રોધ વખતે અકસ્માત્ આવીને દુર્વાસા ઋષિ, જલ્દી અમને ભોજન કરાવ વિલાંબ કર નહીં એમ દુર્યોધનને કહેતા હતા. વળી ક્રોધ વેળા રાત્રિને વિષેજ ઉઠી કપટયુક્ત થઈ તે ઋષિ, દુર્યોધન પાસે પૂર્વની પેઠે અન્ન નેયાર કરાવીને તેની નિંદા કરી ભોજન નહીં કરતા હતા. એ પ્રમાણેની વર્તણૂકથી દુર્વાસા ઋષિ રહ્યા હતા, તો પણ તેથી દુર્યોધનને કંઈ પણ ક્રોધાદિ વિકાર થયો નહીં. તેથી પ્રસન્ન થઈને તેણે કહ્યું કે હે દુર્યોધન ! તારું કલ્યાણ થાઓ, તારા મનમાં જે ઇચ્છા હોય, તે વર માગ, હું પ્રસન્ન થયેથી તને કંઈ પણ ધર્મરૂપ અલબ્ધ નથી. વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન ! એ પ્રમાણે દુર્વાસા ઋષિનાં વચ્ચે સાંભળીને, દુર્યોધને પોતાને નવાં જન્મ થયા એમ માન્યું. પછી દુર્યોધને કર્ણ તથા દુઃશાસનાદિની સાથે ત્યારે ઋષિ પ્રસન્ન થાય, ત્યારે આવી રીતે

વરદાન માનવું એમ ચિંતવન કરી ચાપ્પું હતું, તે મોટા દર્પથી માનતાં આ પ્રમાણે કહ્યું કે હે બ્રહ્મા ! જેવી રીતે શિષ્યા સહિત તમે મારા અતિથિ થયા છે, તેવી રીતે અમારા કુળમાં અમારા મોટા બાઈ યુધિષ્ઠિર પોતાના બાઈઓ સહિત વનને વિષે વસે છે, તેના જે વેળા દ્રાપદિએ સર્વ બ્રાહ્મણને તથા પોતાના પતિને બોળન કરાવી બોળન કરી લીધું હોય તે વેળા જઈ અતિથિ થાઓ. એ પ્રમાણે દુર્યોધનનાં વચન સાંભળીને દુર્વાસા ઋષિએ કહ્યું કે, હે રાજન્ ! મને તારી ઉપર પ્રીતિ થઈ છે, માટે હું તારા કહેવા પ્રમાણે કરીશ. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે કહીને તે ઋષિ જેવી રીતે આત્મા દત્તા, તેવી રીતે પાછા લાંબી ચાલી નીકળ્યા. તે વેળા દુર્યોધને પોતાના દાસે કરી કહ્યુંના દાસને ગલીને મોટા દર્પથી પોતાના આત્માને દૂતાર્થ માન્યો. તે સમય કુંજ બાઈઓ સહિત દુર્યોધનને કહ્યું કે—હે કૌરવ ! તું ધૃત્વિજ્ઞ પ્રમથ પ્રાપ્ત થયેલા થયે, મોટાઈને પામ્યો તથા તારા સત્ત્વમાં દુઃખરૂપ સમુદ્રમાં દુઃખ એ ધાકુંજ સાદું થયું ! હે દુર્યોધન ! પાંડવો દુર્વાસાના ઉત્પન્ન થયેલા કોષરૂપ અગ્નિને રિપે પડવા તથા પોતાની મેળેજ પોતાના પાપ કર્મે કરી દુસ્તર એવા નરક પ્રત્યે ગયા ! વૈશંપયન કહે છે હે રાજન્ ! ત્યાર પછી, કપટરૂપ બુદ્ધિવાળા તે દુર્યોધનાદિ, પ્રસન્ન મનસ્વિતા હોયથી હસતા હસતા પોતપોતાના ગૃહ પ્રત્યે ગયા.

इदं ति निवृत्तिं प्रथा राजन्, चोचना यः ।

इक्षंतः प्रीत मवसो अभ्युः स्वं स्वं निकेतनं ॥

इति भीमहाभारते आरण्यकेપર્વાणि द્રૌપદીहरણપર્વાणि વાંસજવાલુવાને મુર્ધનપાન ૬ દ્વિપટ્ટયધિકાં સતતનોડધ્યાયઃ ॥ ૨૬૨ ॥

અધ્યાય ૨૬૩ એ. જમદ્રથને દ્રૌપદી ઉપર થયેલો મોહ.

વૈશંપયન કહેવાય—સતઃ કરાચિદ્ દુર્વાસા લુબાસીર્નાસ્તુ વાંડવાદ્ ।

મુક્ત્વા ચા રિજતાં કૃષ્ણાં કાત્વા લાલેન્ ને મુનિઃ ॥ ૧ ॥

વૈશંપયન કહે છે—હે જનમેજય ! હવે કાંઈ દિવસે મુખે કરી બેંડમા પાંડવોને તથા બોળન કરી બેંડલી દ્રૌપદીને ગણીને, દુર્વાસા ઋષિ દસ હજાર શિષ્યો સહિત થઈ, તે કુળમાં વનને વિષે આબ્યા. ત્યારે અતિથ્ય માટે આવતા એવા તે મુનિને જોઈને, પોતાના બાઈઓ સહિત યુધિષ્ઠિર રાજા તેની સામા ગયા પછી રાજાને તેને પોતાના નિવાસ સ્થાન પ્રત્યે તેડી લાવી આસન ઉપર બેસાડી વિધિથી પૂજા કરીને, દાસ જેડી અતિથિપાત્રું કરવા વિષે નિમંત્રણ કરતાં કહ્યું કે, હે મુનિ ! તમારે આન્દિક કર્મ કરીને જમદી આવવું. એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળીને પોતાના શિષ્યો સહિત દુર્વાસા ઋષિ, પાંડવો શિષ્ય સહિત એવા અને જેમ બોળન કરાવશે એમ વિચાર કરતા સ્નાન કરવા સાદે ગયા; અને તેણે જળમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યાર પછી સર્વ સ્ત્રિઓમાં શ્રેષ્ઠ તથા પતિવ્રતા ધર્મવાન દ્રૌપદી, શિષ્યો સહિત દુર્વાસા ઋષિને બોળન કરાવવા સાદે અન્ન માટે અત્યંત ચિંતાને પામી. તે સમય દ્રૌપદીએ જેમ અન્ન પ્રાપ્ત થાય એમ ચિંતવન કરતાં ત્યારે કંઈ પણ ઉપાય નહોતો, ત્યારે કંસને નાશ કરનાર શ્રીકૃષ્ણનું પોતાના મનમાં ચિંતવન કરતાં તેની માનસિક

સ્તુતિ કરી કે હે શ્રીકૃષ્ણ ! હે મહાબાહો ! હે દેવકીના પુત્ર ! હે અવિનાશી ! હે વાસુદેવ ! હે જમન્નાથ ! હે શરણાગતની પીડાને નાશ કરનાર ! હે વિશ્વના આત્મા ! હે વિશ્વકર્તા ! હે વિશ્વના સંહાર કર્તા ! હે પ્રભો ! હે શરણાગતની રક્ષા કરનાર ! હે ગોપાળ ! હે પ્રભુનું પાલન કરનાર ! હે બ્રહ્માદિથી પર ! હે ઇન્દ્રિય તથા ચિત્તને સૌ સૌના વિષયમાં પ્રવર્ત કરનાર ! હું તમને નમસ્કાર કરું છું. હે શ્રેષ્ઠ વરદાન આપનાર ! જેની કંઈ ગતિ નથી, તેના તમે ગતિરૂપ થાઓ. હે પુરાણપુરૂષ ! હે પ્રાણ તથા મનની વૃત્તિએ કરી અગોચર ! હે સર્વમાં આપી રહેલા ! હે સર્વથી જૂદા ! હું તમારી શરણ પ્રાપ્ત થઈ છું, માટે તમે મારી રક્ષા કરો. કારણ શરણ આવેલાની ઉપર દયાવાન છો. હે શ્યામ કમળનાં દળ સરખા વજ્રવાન ! હે કમળના મર્લ સરખાં નેત્રવાન ! હે પીત વસ્ત્ર ધારણ કરનાર ! હે લોલાયમાન કૌસ્તુભરૂપ અલંકારવાન ! સર્વ જૂતપ્રાણીના આદિ તથા અતે તમે છો અને સર્વને પરાયણ ત્યાગ તમે છો. વળી મહત્ત્વાદિથી પણ પર એવું તમારું તેજોમય સ્વરૂપ છે, સર્વ વિશ્વના આત્મારૂપ તથા મૂખ્ય તમે છો. જેને વેદ સર્વ સંપત્તિના શ્રીજરૂપ અને ભંડારરૂપ કહે છે. માટે હે શ્રીકૃષ્ણ ! જેવી રીતે પૂર્વે દુઃશાસનના દુઃખથી તમે મને મુકાવી છે, તેવી રીતે હમણાં આ પ્રાપ્ત થયેલા સંકટથી મુકાવવા યોગ છે ! વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે દ્રૌપદિએ સ્તુતિ કરી ત્યારે ભક્તવત્સલ શ્રીકૃષ્ણ, તેના સંકટને જાણી, શય્યાને વિષે પાસે બેઠેલી રૂકમણિને ત્યાગ કરીને, ઉતાવળથી તેજ સમય તેની પાસે આવ્યા. ત્યારે દ્રૌપદિએ આવેલા શ્રીકૃષ્ણને જોઈ પ્રણામ કરીને, દુર્વાસા ઋષિ દશ હજાર શિષ્યોને લઈ બોજન કરવા આવ્યા છે તે સંબંધિ સર્વ વાર્તા કહી સંભળાવી ત્યાર પછી શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે હે દ્રૌપદિ ! હું મહા કુષ્ઠાયુક્ત હોવાથી ઘણો આતુર થયો છું માટે ઉતાવળથી તું મને બોજન કરાવ; પછી સર્વ તારું પ્રિય કરીશ. એ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી પરમ લજ્જાયુક્ત થએલી દ્રૌપદી બોલી કે હું દેવ ત્યાં સુધી મેં બોજન ન કર્યું હોય ત્યાં સુધી સૂર્યે આપેલી થાળીમાં બોજન રહે છે, માટે આજ હું બોજન કરી ચૂકી છું, તેથી અન્ન નથી. હું જનમેજય ! એ પ્રમાણે દ્રૌપદીનાં વચન સાંભળીને, શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે હે કૃષ્ણા ! તારે કુષ્ઠાએ કરી આતુર થયેલા મારી મરકરી કરવાનો હમણાં સમય નથી, માટે તું જઈ જાણી લાવી મને દેખાડ. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી થાળી દેખાડ્યા વગર ચાલશે નહીં એમ માનીને દ્રૌપદી પોતાના નિવાસ સ્થાનમાં જઈ તે લાવી તેને દેખાડી. તે સમય શ્રીકૃષ્ણે તે પાવની કાર ઉપર કંઈ શાકનું પાંત્ર વગમી રહ્યું હતું તે જોઈ તેનું ભજન કરીને દ્રૌપદીને કહ્યું કે હે દ્રૌપદી ! આ મેં બોજન કરેલા શાક પત્ર કરી હરિ, ઇશ્વર, વિશ્વાત્મા અને યજ્ઞ બ્રહ્મદેવ પ્રસન્ન થાઓ તથા સંતોષ પામે. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે દ્રૌપદીને કહીને શ્રીકૃષ્ણે સહદેવને કહ્યું કે હે સહદેવ ! શિષ્ય સદિત દુર્વાસા ઋષિને બોજન કરાવવા સાડ બોલાવો. એ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળીને સહદેવ સ્નાન કરવા માટે તીર્થ પ્રત્યે ગએલા દુર્વાસાદિ ઋષિઓને બોજન વાસ્તે બોલાવવા ઉતાવળથી ગયા. હવે તે ઋષિયો જગમાં પ્રવેશ કરી સ્નાન કરતા હતા, તેટલામાં તેમને અકસ્માત અત્યંત તૃપ્તિ હોવાથી રસમય અન્નનું બોજન કર્યા સરખા ઓડકાર આવવા લાગ્યા તે જોઈને, જાળી બહાર નીકળી પરસ્પર જોતા દુર્વાસાને દેખી કહેવા લાગ્યા કે, આપણે યુધિષ્ઠિર પાસે અન્ન તૈયાર કરાવીને અહીં સ્નાન કરવા આવ્યા, પણ ગળા સુધી તૃપ્ત થયા

છીએ; માટે શું બોળન કરશું ! અરે ! આપણે મુધિહિરની પાસે જ્યાં પાક કરાવ્યો હતો શું કરવું ! દુર્વાસાએ કહ્યું કે, આપણે તે રાગ પાસે જ્યાં પાક કરાવ્યો એ તેનો એટલો અપરાધ કર્યો છે, માટે પાંડવો કર દણ્ડથી જોઇ બાળી બરમ કરશે ! અરે ! હું મુધિહિરના સગવડો અંબરિષના મદિમાનું સ્મરણ કરતાં ભગવતચરણના આશ્રયવાન પુરુષથી ભય પામું છું ! માટે પાંડવો મહાત્મા, સર્વ ધર્મને વિષે પરાયણ, યરવીર, વિદ્યાવાન, જ્ઞાન કરણ કરેલા, તપ કરવા વિષે નિષ્ઠાવાન, આચાર પાળવામાં પ્રીતિમાન તથા વાસુદેવની શક્તિ કરવામાં બિહત્ત મનવાન છે; જે ક્રોધ પામે તો, જેમ અગ્નિ ફેલે બાળે તેમ આપણને બાળે એમાં સંશય નથી ! માટે હે શિષ્યો ! આપણે તેમને પૂછવા વચરજ અહોથી બાઓ ! વૈશંપયન કહે છે—હે બ્રહ્મજન્ય ! એ પ્રમાણે દુર્વાસા ઋષિનાં વચન સાંભળીને સર્વ ઋષિયો પાંડવોથી અત્યંત ભય પામી દિશા દિશા પ્રત્યે બાગી ગયા. પછી સદેવે તે તીર્થ પ્રત્યે તે બ્રાહ્મણોને બોલાવવા આગ્યે, ત્યારે ત્યાં તેઓને નદી જોઇને, તેમની શોધ કરવા માટે ચારેતર ફરવા લાગ્યો. તે સમયે ત્યાં એકલા બીજા બ્રાહ્મણોથી તેઓ બાગી ગયા એમ સાંભળીને, સદેવે મુધિહિરની પાસે આવી તે સર્વ જ્ઞતાં કહી સંભળાવ્યું. પછી દુર્વાસાદિ બ્રાહ્મણો બોળન કરવા સાર આપ્યો એવી ઇચ્છવાળા પાંડવો, તેમની વાટ જોતાં કેટલોક કાળ પોતાના મનને સ્થિર રાખી ઉભા રહ્યા અને મનમાં આંતર વિચાર કરવા લાગ્યા કે, અરે ! દુર્વાસાદિ બ્રાહ્મણો રાત્રિને વિષે અકરમાત આવીને આપણને છળ કરશે; માટે આપણે દૈવબોધથી પ્રાપ્ત થયેલા મુદ્રા સમુદ્રને કેમ તરશું ! એ પ્રમાણે પરમ ચિંતાયુક્ત હોવાથી મોટા નિશ્વાસ મૂકતા એવા પાંડવોને જોઇને શ્રીકૃષ્ણે તેમની પાસે આવી કહ્યું કે હે પાંડવો ! પરમ ક્રોધી દુર્વાસા ઋષિથી તમને પરમ ભય પ્રાપ્ત થયો તે જાણીને દ્રૌપદીએ માફ સ્મરણ કર્યું, માટે હું ઉત્પાવળથી તમારી પાસે આગ્યો છું, હવે તમને પરમ ક્રોધી તે ઋષિથી ક્રોધ ભય નથી, કારણ તમારા તેજથી ભય પામીને તે ઋષિ પ્રથમજ બાગી ગયા છે. હે પાંડવો ! જે પુરુષ નિરંતર ધર્મયુક્ત હોય છે, તે કદી પણ સીધાતા નથી. હવે હું જવાની રજા માગું છું, તમારું કલ્યાણ થાઓ. વૈશંપયન કહે છે—એ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળીને દ્રૌપદી શક્તિ સર્વ પાંડવો, સ્વસ્થ થઇ શ્રીકૃષ્ણને કહેવા લાગ્યા કે હે ગોવિંદ ! જેમ મહા સમુદ્રમાં જૂડતા એવા પુરુષ નાવને પામી તેને તરે, તેમ અમે તમરૂપ નાવ કરી દુઃખરૂપ સમુદ્રને ત્યાં છીએ. માટે તમારું કલ્યાણ થાઓ, અને ક્ષર્ણ સિદ્ધ કરો. પછી પાંડવોએ જવાની રજા આપી, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ પોતાની પૂરી પ્રત્યે ગયા; અને પાંડવો પણ દ્રૌપદી સહિત અત્યંત પ્રસન્ન થઇને એક વનમાંથી બીજા વનને વિષે ફરતા પોતાના સ્થાનને વિષે રહ્યા હે ચાગ્યું ! તેં મને જે પૂછ્યું હતું, તે સર્વ કહ્યું. એ પ્રમાણે દુષ્ટાન્માવાન કૌરવોએ, વનને વિષે વસતા એવા પાંડવોને વિષે અનેક દુઃખનાં કારણ મૂક્યાં, પણ સર્વ બંધ ગયાં. વૈશંપયન કહે છે—હે બ્રહ્મજન્ય ! પછી ધણી મૃજોવાળાં તે કામ્યક વનને વિષે ફરતા એવા મહારાષિ ભરત વંશનાં એક પાંડવો, દેવતાઓની પેઠે ચિહ્ન કરતા હતા. વળી ચારે કારથી અનેક વનોને તથા જાતુના પ્રાણુજા રમ્ય વનપ્રકારને જોતા એવા, મૃગયા કરવામાં શીવજવાન તથા ઇશ્વરના પાંડવો કેટલોક કાળ પર્યંત મહા વનને વિષે ક્રીડા કરતા હતા. ત્યારપછી ક્ષર્ણ દિવસે તે સર્વ પાંડવો, દ્રૌપદીને પોતાના આશ્રમમાં રાખી તૃણખિંદુ તથા પુષ્પોક્તિ ધૌમ્યની રજા લઇને, બ્રાહ્મણો માટે મૃગયા કરવા સાર વનને વિષે ચારે દિશામાં ગયા. ત્યાર કહે સિંધુ દેશના એક

યજ્ઞવાલ્ક્યે જ્યદ્રથ રાજ, પોતાના ધણુ સૈન્યથી તથા ધણુ રાજથી વિંટાઇને, પોતાનો વિવાહ કરવા સારૂ શાસ્ત્ર રાજના દેશમાં જતાં તે કામ્યક વન પ્રત્યે આગ્યો ત્યારે તેણે તે વનને વિષે પાંડવોની પ્રિય સ્ત્રી, મોટા યજ્ઞવાળી અને મનુષ્ય વગરના દ્વાર પ્રત્યે ઉભેલી દ્રૌપદીને જોઈ તે સમય તેની સાથેના બીજા સર્વ પુરૂષો, શરીરે કરી શોભતી એવી, અત્યંત સ્વરૂપવાન તથા જેમ નીચ મેઘને વીજળી પ્રકાશ કરે, તેમ પોતાના સ્વરૂપથી કાંતિએ કરી વનને પ્રકાશ કરતી એવી દ્રૌપદીને જોઇને, આ કોઈ અપ્સરા, દેવકન્યા અથવા દેવ માયા છે એમ માની હાથ જોડી એક ચિત્તથી જોવા લાગ્યા. તે વેળા દુષ્ટ મનવાળો સિંધુ દેશનો રાજા જ્યદ્રથ, નહીં નિંદા કરવા યોગ્ય શરીરવાળી દ્રૌપદીને જોઈ અત્યંત વિસ્મય પામીને, કામે કરી મોહિત હોવાથી કોટિક નામના રાજાને કહેવા લાગ્યો કે હે કોટિક ! આ શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપવાન સ્ત્રી કોની છે ? જો કોઈ પણ મનુષ્યની નહીં હોય, તો એને પામવા પછી મારે વિવાહ થવાની કંઈ પણ અમત્ય નથી : કારણ હું એના સહિત મારા ગૃહ પ્રત્યે જઈશ. માટે હે શ્રેષ્ઠ ! તું એની પાસે જા અને એ કોની સ્ત્રી છે, અને ક્યાંથી આવી છે તથા કાંટાવાળા વનમાં આ વાસ્તે આવી છે તે સર્વ જાણુ. અરે ! જો ઉત્કૃષ્ટ ગુણવાળી, લોકસુંદરી, મોટાં નેત્રવાળી, સુંદર દાંતવાળી તથા શ્રેષ્ઠ અંગના મધ્ય ભાગવાળી એ સ્ત્રી આજ મને પ્રાપ્ત થશે, તો હું તેને પામવાથી સર્વ કામના સિદ્ધ થયેલો થઈશ ! માટે હે કોટિક ! તું ઉતાવળથી જા, ને તે કોની સ્ત્રી છે તે જાણુ ! હે રાજન્ ! એ પ્રમાણે જ્યદ્રથનાં વચન સાંભળી, કુંડળ ધારણ કરેલો કોટિકકાસ્થ રાજા, રથમાંથી ઉતરી દ્રૌપદી પાસે આવીને, જેમ સિંહની સ્ત્રીને કાસના નામનો જનવર પૂછે, તેમ પૂછવા લાગ્યો.

રાજોત્કિકાસ્ય તદ્દર્શસ્વા રથાત્પ્રસ્કંધ કુહલી ।

ઉપેત્ય પપ્રચ્છ તદા કોટાઠ્યાન્ન વધૂમિવ ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि द्रौपदीहरणपर्वणि जयद्रथागमने
जैरमाचायां त्रिःषष्ट्यधिकं त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २६३ ॥

અધ્યાય ૨૬૪મો. કોટિક અને દ્રૌપદી.

કોટિક કહેવા—કા ત્વં કર્ણસ્ય નયસ્વ તાજામેકાશ્રમે તિષ્ઠસિ શોભમાન ।

દેદિપ્યમાનાગ્નિશિશે વનત્તં વ્યાધૂયમાનાપવને ગુમ્હઃ ॥ ૧ ॥

કોટિક કહે છે—હે શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મદેવિવાળી ! પોતાના સ્વરૂપથી શોભાયમાન, પવને હસાવેલી અગ્નિની શિખા સરખી દેદિપ્યમાન તથા કદંબ વૃક્ષની શાખાને નમાવી આશ્રમમાં એકલી ઉભેલી તું કોણુ છે ? અરે ! અતિ રૂપયુક્ત તું અરણ્યને વિષે કેમ બોલી નથી ! તું દેવી, યક્ષથી, દાનવની સ્ત્રી, અપ્સરા, નાગ કન્યા અથવા રાક્ષસની સ્ત્રી છે ? અથવા વરૂણની, યમની, ચંદ્રની, કુબેરની, વલ્લભાની, રૂદ્રની, સૂર્યની તથા વિષ્ણુની સ્ત્રી છે ? અથવા ઈન્દ્રના ભવનથી અહીં પ્રાપ્ત થયેલી કોઈ છે ? અરે ! તું અમે કોણુ છીએ તે વિષે કંઈ પણ અમને પૂછતી નથી, તેમ અમે અહિંયાં તારા પતિને જાણતા નથી ! માટે હે કન્યાશુરૂપ !

પતિનું કુળ કહું છું. હે શિખિના કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા ! જેને કૃષ્ણા નામે સર્વ મનુષ્યો આજમે છે એવી કું દુપદ રાજની પુત્રી છું, અને પાંચ પુરૂષને પરણી છું. જે ઇંદ્રપ્રસ્થને વિષે રહેલાને તે સાંભળ્યા છે. તે યુધિષ્ઠિર, ભીમસેન, અર્જુન, નકુળ તથા સહદેવ મને અહીં બેસાડીને, યુગ્મ કરવા સારૂ ચારે દિશામાં આવી રીતે ગયા છે કે-પૂર્વ દિશામાં યુધિષ્ઠિર, દક્ષિણ દિશામાં ભીમસેન, પશ્ચિમ દિશામાં અર્જુન અને ઉત્તર દિશામાં નકુળ તથા સહદેવ ગયા છે; જે મહારથિયોની પાસે કાળ પશુ પ્રાપ્ત થવા બધા પામે એમ કું માનું છું. હે કાટિકાસ્ય ! તે મારા પતિ તમારું સન્માન કરે છે પછી તમારે જ્યાં જવું હોય ત્યાં જાણે, માટે તમે સર્વ વાહન ઉપરથી ઉતરી તેમને જોડો, કારણ મહાત્મા ધર્મ પુત્ર યુધિષ્ઠિર સર્વ તમરૂપ અતિથિને જોઇને અત્યંત પ્રસન્ન થશે. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે શૈભ્ય પુત્રને કહીને ચંદ્રબુખી દુપદ પુત્રી દ્રૌપદીએ તેમનું આતિથ્ય કરવા વિષે ચિંતન કરતાં મુંદર પશ્ચિમ દિશામાં પ્રવેશ કર્યો.

एतावदुक्त्वा द्रुपदात्मजा सा शैव्यात्मजं चंद्रमुखी प्रतीता ।

विदेशतां पर्णशालां प्रशस्तां संबित्य तेषामतिथित्वमर्थे ॥

इति भीमहाभारते आरण्यकेष्वर्षणि द्रौपदीहरणपर्वणी द्रौपदीवाक्ये
गुर्जरभाषायां पंचषष्ठ्याधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २६५ ॥

અધ્યાય ૨૬૬ મો. દ્રૌપદી અને જયદ્રથ.

વૈશંપાયન ઉવાચ—તથાસીનેષુ સર્વેષુ તેષુ રાજસુ ભારત ।

યદુકં કૃષ્ણયા સાર્ધં તત્સર્વં પ્રત્યલેખયત્ ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે ભરતવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા જનમેજય ! ત્યાર પછી પૂર્વની પેઠે બેઠેલા તે સર્વ રાજાઓની પાસે જઈને, કાટિકાસ્યે દ્રૌપદીની સંગાથે જે કથું હતું, તે સર્વ કહી સાંભળાવ્યું. તે સમય કાટિકાસ્યનાં વચન સાંભળીને જયદ્રથે તેને કથું કે, જ્યારે તે સીને વિષે મારું મન આસક્ત થાય છે, ત્યારે તું તેની પાસેથી પાછો કેમ આવ્યો ? અરે ! તે સીને જોઈને હું, બીજી સીઓને વડવાંદરી સરખી માનું છું, એમ સત્ય કહું છું; કારણ તેણે પોતાના દેખાવે કરીજ મારું મન હરણ કર્યું છે માટે હે કાટિકાસ્ય ! જો તે મનુષ્ય હોય, તો તેના સંબંધી સર્વ વાતો કહે. કાટિકાસ્યે કથું કે, હે શ્રેષ્ઠ રાજા જયદ્રથ ! એ મોટા યજ્ઞવાળી દુપદ રાજની પુત્રી અને પાંચ પાંડવોની ઘણી માનિતી પ્રિય સ્ત્રી દ્રૌપદી છે, તેને ગ્રહણ કરીને તમે પોતાના સૌવીર દેશ પ્રત્યે જાઓ. વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજા ! એ પ્રમાણે કાટિકાસ્યે વાક્ય કહ્યાં તે સાંભળીને જયદ્રથે તેને કથું કે, હું દ્રૌપદીને પાસે જઈ જોઉં. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે કાટિકાસ્યને કહીને સૌવીર તથા સિંધુ દેશના પતિ કુષ્ઠ ભાવચળા જયદ્રથે, જેમ સિંહના સ્થાનને વિષે વૃકનામનું જનવર પ્રવેશ કરે, તેમ પાંડવોના આગ્રમમાં પ્રવેશ કરી દ્રૌપદીને કથું કે હે શ્રેષ્ઠ મુખવાળી ! તું કુશળ છે, તારા સર્વ ભરથાર કુશળ રાજ વગરના છે ? દ્રૌપદીએ કથું કે હે રાજા ! રાત્ર, દાશ તથા સેના સહિત તારું

કુલપાત્ર છે ! તું એકંદા સિંધી તથા સિંધુ દેશ સહિત સૌવીર અને તે પોતે મેળવેલા
શ્રીજી સર્વ દેશનું ધર્મે કરી પાલન કરે છે ! કુરૂ વંશમાં ઉત્પન્ન થએલા કૃતિ પુત્ર યુધિષ્ઠિર
કું તથા તેના સર્વ ભાઈઓ કુશળ છે ! હે રાજપુત્ર ! તું તને પાછા, આસન તથા પ્રાતઃક-
ળના ઓજન માટે પચાસ મૂગા આપું તે પ્રદણ કર, અને જ્યારે મૃતયા કરીને યુધિષ્ઠિર
રાજ્ય આવશે, ત્યારે તને અનેક મૂગા આપશે. જ્યારે કંઈ કે, મારું કુલપાત્ર છે, તે
પ્રાતઃકળના ઓજન માટે કહેવારૂપ સર્વ આપું. તું મારા રથમાં બેસ, અને અત્યંત સુખ
પામ ! અરે ! સમૃદ્ધિ નાશ પામી છે જેની એવા, રાજ્ય દરાઈ મળું છે જેનું એવા, કૃષ્ણ
થએલા, અસ્થિર ચિત્તવાળા તથા વનમાં રહેનાર પાંડવોનું તું સેવન કરવા યોગ્ય નથી; કારણ
બુદ્ધિવાન સ્ત્રીઓ સમૃદ્ધિ વગરના રવામિમાં પોતાનું મન જોડતી નથી ! સ્ત્રીઓ પોતામાં
ચિત્ત જોડનાર એવા પતિને વિગે ચિત્ત જોડે છે; પણ જ્યારે તેની સમૃદ્ધિ નાશ પામે ત્યારે
તેનું સેવન કરતી નથી ! માટે સમૃદ્ધિ વગરના તથા દેશના રાજ્યથી અનેક વર્ષ પર્વત બ્રહ્મ
થએલા પાંડવોની તાર કલેશ પામવા મારે હવે ભક્તિ કરવી એ પુરી છે ! વાસ્તે હે શ્રેષ્ઠ
કટિપદ્માત્ ભાગવાળો ! તું મારી સ્ત્રી થા, પાંડવોનો ત્યાગ કર, સુખ પામ અને મારા સહિત
સમગ્ર સિંધુ સહિત સૌવીર દેશ પ્રત્યે ગાલ. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે
હૃદયને કંપાવે એવા જ્યારે વાક્ય કહ્યાં, ત્યારે દ્રૌપદી બ્રહ્મદિ ચપ્પીને, અરે ! ભાગ પામ
એમ કહી તેનાં વાક્યનો તિરસ્કાર કરી તેની પાસેથી કંઈક દૂર ખસી ગઇ. પછી જેએ
કંઈપણ અપયશ નથી એવી દ્રૌપદી પોતાના રવામી આવી પહોંચે એવી ઇચ્છાથી એક વા-
ક્ય ઉપર બાંધતું વાક્ય એમ ઉત્તરોત્તર વાક્ય બોલતી તેને લોભ પમાડતી હતી.

સા કાંક્ષમાળા મતુળા પચાતમનિરિતા ।

વિલોભયામાસ પરં વાક્યે વાંક્યા નિયુજતી ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि द्रौपदीहरणपर्वणि जयद्रथोपदी सं-
वादे गुर्जरभाषायां पद्मपृष्ठाધિકાद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २६६ ॥

—

અધ્યાય ૨૬૭ એ. દ્રૌપદી હરણ.

उवाच—सराचरागोप तेन वरगुणा सरागमेमेव मतोज्जतमुवा ।

मुमेन विस्फूर्य सुवीर सद्रूपं ततो ब्रवीत् हुं वरात्मजा पुनः ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ત્યાર પછી દુપદ રાજની પુત્રી દ્રૌપદી ક્રોધે કરી
હતપભ થએલી લાલયુક્ત આન, સુંદર અને લાલ નેત્ર હોવાથી યડ ઉતર કરતી હતી બ્રહ્મદિ
જેને વિષે એવા પોતાના મુખે કરી નિશાસ મૂકીને, સુવીર રાજના દેશનું પાલન કરનાર જય-
દ્રથને કહેવા લાગી કે હે મહા ! તું યશસ્વી, ઝેરી સર્પ સરખા ક્રોધી, મહારથિ, ઉદ સરખા પરા-
ક્રમી, પોતાના ક્ષત્રિય ધર્મમાં પ્રીતિમાન અને યશ તથા રાક્ષસના સમૂહ પાસે પણ કુદ કંવા
રિશર થઇ ઉભા રહેનાર મારા પતિયોની કંઈપણ મજા નહીં કરીને, મને આવાં વાક્ય ક-
હેતા બળવાતો કેમ નથી ! હે સુવીર ! શ્રેષ્ઠ પુરુષો, સ્તુતિ કરવા લાયક પુરુષ વનમાં અજવા
ગૃહસ્થામને વિષે રહેલો હોય, તોપણ તેને પાપરૂપ વચન કહેતા નથી; પણ તારા સરખા

શ્યામ પુરુષ તપસ્વિ તથા પરિપૂજ્ય વિદ્યાવાનને તં કહેણાં વાક્ય સરખાં વચન કહેવારૂપે ભસે છે. અર ! આ તારા ઉભેલા ક્ષત્રિય સમૂહને વિષે કોઈ પણ મોટા ખ્યાલમાં પડના એવા તને આજ તારો હાથ ઝાલી બચાવે એવો નથી એમ હું માનું છું ! અરે ! લાકડી માત્ર આયુધ-વાળા પુરુષ સરખો તથા હિમાદ્રિ પર્વત પાસેની જમીન વિષે ફરનાર, પર્વતના સમૂહ સરખા અને જેના બેઠ પામેલા કુંભરથળમાંથી મદ ઝરતો હોય એવા હસ્તિ સરખા યુધિષ્ઠિરને જીતવાની આશા રાખનાર તું, મને મારા પતિના સમૂહમાંથી આકર્ષણ કરે છે ! અરે ! મૂખાધ્યાં તું સુતેલા મહા બળવાન સિંહને પગની લાત મારીને તેના મસ્તક ઉપરના કેશને પોતાના મુખે કરી છેદ કર્યા સરખું આ કર્મ કરે છે; પણ જ્યારે મહા ક્રોધયુક્ત થયેલા બીમસેનને દષ્ટિથી જોઈશ, ત્યારે ભાગી જઈશ એમાં સંદેહ નથી ! અરે ! તું મદાબળવાન, મદા ભયંકર, અત્યંત શ્રદ્ધિ પામેલા, પર્વતની ગુફામાં ઉત્પન્ન થયેલા તથા સુનેલા સિંહને પગની લાત માર્યા સરખું આ કામ કરવા દબ્બે છે; પણ તને મહા પરાક્રમી ક્રોધ પામેલા અર્જુનની સાથે યુદ્ધ કરવું પ્રાપ્ત થશે ! વળી હે મૂર્ખ ! મહેન્મત્ત તું, તીક્ષ્ણ કુણ્ડાળા તથા બે જીમવાળા કાળા સપંતી પૂંછડીને વિષે લાત માર્યા સરખું કરે છે; તેથી પુરુષોમાં ઉત્તમ અને યુધિષ્ઠિરાદિ પછી જન્મેલા પાંડવ નકુળ તથા મહાદેવની સાથે યુદ્ધને પામીશ ! અરે ! તું, જેમ વેગ તથા કેળનાં વૃક્ષ પોતાના નાશ માટે ફળવાન થાય છે, તેમ મારું હરણ કરવાની આશરૂપ ફળવાન થયા છે; પણ જેમ પાંડવો ગર્ભવાળું કાકડશિંગીનું વૃક્ષ નાશ પામે, તેમ પાંડવોએ રક્ષા કરેલી મને હરણ કરવાને લીધે નાશ પામીશ ! જ્યદ્વથે કચું કે હે દ્રૌપદી ! તેં મારી ઈચ્છા જાણી છે, પાંડવ રાજના પુત્રો પાંડવો કહેવાય તે હું જાણું છું; પણ અમે તારી દેખાડવેલી બીકથી ત્રાસ પામીએ તેમ નથી ! હે કૃષ્ણ ! દ્રવ્યના ભંડારને શ્રદ્ધિ કરે એવાં કૃષિ, વણિકમાર્ગ, કિલ્લો, પાજ, હસ્તિ-અંધન, ધાતુઓની ખાણ ખોદાવવી, પ્રજા પાસેથી કર લેવા અને શત્રુ દેશમાં પ્રજા વસાવવી એ આઠ કર્મ છે, તે તથા પ્રભુ શક્તિ, મંત્ર શક્તિ, ઉત્સાહ શક્તિ, પ્રભુ સિદ્ધિ, મંત્ર સિદ્ધિ ઉત્સાહ સિદ્ધિ, પ્રભુદય, મંત્રાદય અને ઉત્સાહનો ઉદય એ નવ શક્તિવાળા પુરુષોના કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા તથા શૌર્ય, તેજ, ધૃતિ, દાક્ષિણ્ય, દાન અને અંધર્વૃત્તા એ છ ગુણે કરી પાંડવો કરતાં અધિક છીએ એમ માનનારા અમે, તેઓને તે છ ગુણ રહિત માનીએ છીએ; માટે તું જલદીથી હસ્તિ ઉપર અથવા રથમાં બેશ ! હે પાંચાળી ! તું વાણી માત્ર કરી અમને ત્રાસ પમાડવા સમર્થ નથી; અને હમણાં અથવા પાંડવોનો પરાજય થયા પછી કૃપણ વચન બોલતાં સૌવીરરાજ એવા મારી પાસે મારા પ્રસાદની પ્રાર્થના કર અથવા કરીશ ! દ્રૌપદિએ કચું કે અરે ! હું મહા બળવાન છું તેને જ્યદ્વથે દુર્મત્ત માને છે ! અરે ! કોરવ સભાને વિષે વચ્ચા-કર્ષણ સમયે શ્રીકૃષ્ણે તે પૂરાં કર્યા હતાં જેને એવી હું જગતમાં પ્રખ્યાત છું, તેનું જ્યદ્વથે આર્કષણ કરવાથી તેને કદી પણ કૃપણતાનાં વાક્ય કહેનાર નથી ! કારણ એક રથમાં બેસીને શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન જેની શોધ કરનાર છે એવી મને, ઈંદ્ર પણ હરણ કરે તેમ નથી, ત્યારે કૃપણ એવો મનુષ્ય માત્ર કોણ હરણ કરનાર છે ? અરે હે જ્યદ્વથ ! તું મારું હરણ કરીશ, પણ ત્યાર પછી શત્રુના પરાક્રમે નાશ કરનાર અર્જુન રથમાં બેસીને દ્વેષિના મનને નાશ કરતાં, જેમ અગ્નિ વનને વિંટે, તેમ તારી સેનાને આણે કરી વિંટશે ! અરે ! અંધક તથા ગ્રિષ્ણકુળ સહિત મહા પરાક્રમી શ્રીકૃષ્ણ અને મોટા ધનુષ્યધારી ઢેક્યાદિ રાજવંશિ પુરુષો મોટા હર્ષથી મારી શોધ કરનાર છે ! અરે હે દુષ્ટ ! અર્જુને ગાંડીવ ધનુષ્યમાંથી મૂકેલાં, મેધ સરખી ભયંકર મર્જનાવાળાં તથા અત્યંત વેગવાન આણેનો શબ્દ હમણાં સંભળાશે ! અરે ! જ્યારે તું મહા

પરાક્રમી અર્જુનને તથા તેણે માંડીય ધનુષ્યમાંથી મૂકેલાં અને પશ્ચીના સમુદ્રની પેઠે જલક્રી વેગવાળાં બાણોને જોઈ, ત્યારે તારી હમસાની બુદ્ધિની નિંદા કરીશ ! અરે ! અંબનાદ કરનાર તથા ધનુષ્યની પ્રત્યંચા ખંચનાર અર્જુન, જ્યારે બાણ મૂકનાં તારા ઉરચયને વિષે તે પ્રાપ્ત કરશે, ત્યારે તારૂં મન કેવું થશે ! અરે ! હું અચમ ! તું, જ્યારે મદા દાષમાં લઇ તારી સામે દોડતા એવા બીમસેનને અને મારા દરજીને નદી સદન કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલા ક્રોધરૂપી વિષને હમન કરતા એવા માદ્રીના પુત્ર નકુળ તથા સદેવને જોઇશ, ત્યારે મોટા તાપને પામીશ ! અરે ! જે હું અમુલ્ય મારા પતિનો કાઠ દિવસે પણ મને કરી ત્યાગ નહીં કરતી દડ, તો તે મારા સત્યપણાએ કરી તેઓએ વશ કરેલા નને દષ્ટિથી જોઇશ ! અરે ! કદી નિર્ધન્ય એવું તું મને આકર્ષણ કરી લઇ જાશ, તોપણ હું કશો ભય પામનાર નથી ! કાચુ કુરુગમાં મદા પરાક્રમી મારા પતિ મને તારાથી મુક્તી કામ્યક વનને વિષે પાછો લાવશે ! વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે દ્રૌપદિયે જ્યદ્ધને વાપ્ય કલાં, તે સમય તેની સાથેના કેટલાક પુરૂષ તેને પ્રલણ કરવા લાગ્યા, તે જોઇને મોટાં નેત્રચાળીએ મને સ્પર્શ ન કરો એમ તેઓને કહી મોટા ભયથી પોતાના પુરોહિત ધૌમ્યને સમય સમ્પદથી બોલાવ્યા. તે વેળા જ્યદ્ધ દ્રૌપદીનાં ઉત્તરીય વસ્ત્રને પ્રલણ કરવા લાગ્યો, ત્યારે તેણે તેના આસેપ કર્યો, જેથી જેમ મૂળ છેદ પામેલું વૃક્ષ પૃથ્વી ઉપર પડે, તેમ પડી ગયો. ત્યાર પછી જ્યારે જ્યદ્ધે ઉઠીને મદા બળથી દ્રૌપદીને પ્રલણ કરી ખેંચી, ત્યારે તે રાજપુત્રી વારંવાર મોટા નિશ્વાસ મુક્તી ધૌમ્યના પાદવંદન કરી તેના રથમાં બેઠી. તે વખત ધૌમ્યે જ્યદ્ધને કહ્યું કે હે જ્યદ્ધ ! તું મહારથિ પાંડવોને જીત્યા વગર આ દ્રૌપદીને લઇ જવા સમર્થ નથી ! અરે ! તું ક્ષત્રિયના પરંપરાના ધર્મને જો ! અરે ! હમણાં તો આ દ્રૌપદીનું હરણ કરવારૂપ કુદ પાપ કરે છે, પણ જ્યારે મદા પરાક્રમી યુધિષ્ઠિરાદિ પાંડવો તને પ્રાપ્ત થશે, ત્યારે તેના હજીને પામીશ ! વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન ! એ પ્રમાણે કદીને ધૌમ્ય, હરણ કરાયેલી મોટા વશચાચી રાજપુત્રી દ્રૌપદીની વાંસે જ્યદ્ધની સેનાના પદાતિ પુરોના અણમાં મળી જવા લાગ્યા.

इत्युक्त्वाह्वियमाणं तं राजपुत्रीं यशस्विनीं ।

अम्बगच्छत्तदा धौम्यः पदातिं गंजिमध्यमः ॥

इति भीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि द्रौपदीहरणपर्वणि ૧૧૫૭૭૭
गुर्जरभाषायां सप्तचषिकाद्विंशततमोऽध्यायः ॥२६७॥

२૬૭૭૭૭૭૭

અધ્યાય ૨૬૮ મેા. દ્રૌપદીની બહારે પાંડવો.

वैशंपायन उवाच—ततो दिशः समविहृत्य पार्थोभृगावराहान्माहिषां च हत्वा ।

धनुर्धराः श्रेष्ठतमाः द्वाधिगं दृग्वक् चरन्तः सहिता बभूवुः ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ત્યાર પછી ધનુષ્ય ૧૧૫૭૭૭૭૭ પાંડવો સર્વ દિશ માં વચર કરતાં મૂમ, વરાહ ૧૧૫૭૭૭૭૭ પાડાએને નાશ કરી પૃથ્વીને વિષે મૂસ મૂસ કરતાં સર્વ બેગા થયા. પછી તેઓ મૂમ તથા સર્પના અણુચાળાં અને પક્ષિઓ જેમ સમ્પદ કરતા હતા એવા દ્વિત વનમાં આવ્યા; ત્યારે મૂગોના સમ્પદ સાંભળીને યુધિષ્ઠિરે પોતાના બાહ્યોને

કથું કે હે અધુઓ ! આ મૃગ તથા પક્ષિઓ સૂર્યે પ્રકાશ કરેલી દિશા પ્રત્યે આવીને, આપણને મોટા ઉદ્બોગ કરવાનું તથા આપણા શત્રુએ કામ્પડ વનને પરાજય કર્યો છે એમ સૂચવતાં ફર શબ્દ બોલે છે. માટે હવે આપણે એટલાં મૃગાદિ નાશ કર્યાં એ બધું છે એવી નિવૃત્ત પામે; કારણુ માટે મન ધણું દુખાય છે તથા તાપ પામે છે અને મારા શરીરમાં રહેલો ક્રોધ સહિત પ્રાણુ મારી બુદ્ધિને આકર્ષણુ કરી ઉછળે છે ! અરે હે લાઘવો ! મને મરડે હરણુ કરેલા સર્પવાળાં સરોવર તથા શત્રુઓએ હરણુ કરી લીધેલી લોપ લક્ષ્મી એવા રાજ્ય વચરના દેશ સરખું કામ્પડ વન થયું હોય એમ જણાય છે ! માટે આપણે જેમ જળના કુંભને લઈ જતી એવી કાઠ દાસીને જોઈને હસ્તિનો ભાવત, તેના અંગણમાં તેની પછવાડે પોતાના હસ્તિને મૂકી તેની તોમાંના જગને પીવડાવી આપે, ત્યાર પછી તે સ્ત્રી જળ વચરના થયેલા કુંભને ખૂંચે, તેમ આપણાં દ્રવ્યરૂપ આપણી સ્ત્રી દ્રોપદીનું હરણુ થયું હશે જેને વિષેથી એવા તે વનને દેખયું એમા સંદેહ નથી ! હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરે કહ્યું તે સાંભળીને, સિંચ દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા તથા વાયુ સરખી ઉમ્ર માંતે કરનાર અશ્વો જેમાં જોડયા હતા એવા સુંદર રથમાં બેઠેલા સર્વ મનુષ્યોમાં અરવીર પાંડવો, પોતાના આશ્રમ ભણી જવા લાગ્યા. તે સમય તેઓની ડાખી બાજુએ સમિપ બેસીને સમસ્યા નામના જનવરે મોટા શબ્દથી તેઓને કહ્યું કે તમે નિવૃત્ત થાઓ. એવાં તે જનવરનાં વચન સાંભળી પોતાના મનમાં વિચાર કરીને યુધિષ્ઠિર રાજ્યએ, બીમસેન તથા અર્જુનને કથું કે, હે બીમ ! હે અર્જુન ! આ સમસ્યા પછી આપણી ડાખી બાજુ સાનિધ્ય બેસીને આવાં વાક્ય કહે છે, માટે આપણા શત્રુ પાણી કોરવેએ આપણને નહોં મજાકારીને આપણે કંઈ પણ પરાજય અવશ્ય કર્યો છે એમાં શંકા નથી એમ હું માનું છું ! હે પરિક્ષિતના પુત્ર ! એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરનાં વાક્ય સાંભળી અરણ્યને વિષે મૃગયા કરીને સર્વ પાંડવો કામ્પડ વન વિષેના પોતાના નિવાસ સ્થાન સાનિધ્ય આવ્યા; અને તેઓએ પોતાની પ્રાણુપ્રિયા દ્રોપદીને અત્યંત પ્રિય એવી ચાકરની સ્ત્રીને રૂદન કરતી જોઈ. તે સમય હે રાજન્ ! યુધિષ્ઠિરેના ઇન્દ્રસેન નામનો સારથિ રથમાંથી ઉતરી ઉત્તાવળથી તે સ્ત્રીની પાસે જઈ તેને પૂછવા લાગ્યો કે અરે ! તું પૃથ્વી ઉપર પડીને કેમ રૂદન કરે છે ? દીવતાયુક્ત થયેલું તારું મુખ કેમ સૂકાઈ ગયું છે ? અરે ! અત્યંત પાણી તથા નિર્વજ કમ કરનાર કોઈએ રાજપુત્રો દ્રોપદીનું હરણુ કયું તો નથી ? જે સ્તુતિ કરવા લાયક તથા મોટા નેત્રવાળી દ્રોપદી કુરુકુળમાં શ્રેષ્ઠ પાંડવોને પોતાના શરીર સમાન છે ! અરે ! જે મારા કહેવા પ્રમાણે દ્રોપદીને થયું હશે, તો તેણે પૃથ્વીમાં અથવા સમુદ્રમાં પ્રવેશ કર્યો હશે, વા સ્વર્ગને વિષે ગઈ હશે, તો પણ તેની શોધ કરવા માટે પાંડવો જશે એમાં સંશય નથી; કેમકે તેવી રીત તપ પામેલા ધર્મ પુત્ર યુધિષ્ઠિર જણાય છે ! અરે ! શત્રુઓને દમન કરનાર, કલેશ સદન કરનાર તથા કોઈની પણ પરાજય નહોં પામેલા તેઓની પ્રાણુપ્રિયા દ્રોપદીનું, જેમ કાઠ મદ્દ પુરૂષ કે.છના દેહ કરતાં પણ અત્યંત પ્રિય એવા રત્નને હરણુ કરે, તેમ હરણુ કરનાર કાણુ છે ? જે મૃગયા કરવામાં હૃદયવાન પાંડવોની સનાથ સ્ત્રીને જનશુનો નથી ! અરે ! અજ પાંડવોએ મુકેલાં તીક્ષ્ણ બાણ દેના શરીરને બેદ કરી પૃથ્વીમાં પ્રવેશ કરશે ! અરે ! તું દ્રોપદી સંખંચી કશે શોધ કર માં, ને પાછી આવશે ! પાંડવો પોતાના સર્વ શત્રુને નાશ કરીને દ્રોપદી સદવનમાન થશે એમાં શંકા નથી ! હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે ઇન્દ્રસેન વાક્ય કયાં, ત્યાર પછી પોતાના મુખને ઢાંચે કરી લગીને દાસીએ તેને કથું કે હે ઇન્દ્રસેન ! જ્યારે ઇન્દ્ર સરખા પાંચ પાંડવોને નહોં મજા-

હારીને, બળાતકરથી દ્રૌપદીને દરજી કરી આ નવાન માગને વિંધે મથા છે, જેથી અનેક
 નક્ષે ભાગી પડ્યા છે તથા કરમાઈ પજી ગયાં છે ! માટે સર્વ પાંડવો કવચ તથા શસ્ત્ર ધા-
 રજી કરીને તેની વાંધે જાગ્યા, હજી દ્રુપદ પુત્રો દર મઈ નથી ! અરે ! જયદ્રથની નિર્મલત્વના
 તથા હાડે કરી મોઢ પામેલી બલયુક્ત ચિતરાણી તથા શુભ મુખરાણી દ્રૌપદિએ અપોગ્ય કાઈ
 પુરુષને અંગમંગ પ્રાપ્ત નથી કયો. તે પદેશાં જયદ્રથી તેની વારે ચરે; કારણ જેમ કોઈ
 પૂતળી બરેલા રૂવને બરમ રૂપસ કરવા લાયક નથી, તેમ તેના અંગનો પણ કાંઈ રૂપસ કરવા
 પાગ્ય નથી ! અરે ! જેમ સાગના ફાતરાના અગ્નિને વિંધે શૂન દોમાય, રમકાનને વિંધે પુષ્પ
 વેરાય, આહાજોની મરુદતાથી પતમાંની સોમરશ્ચિને જાન ચાટે તથા શ્રુગાળ નામનુ જનનવર
 મોટી મગધા કરી કમગના પુષ્પરાણી તળાવડીમાં રનાન કરે, તેમ એ અપોગ્ય કામ બને
 છે ! પણ જેમ પતમા દોમવાના પુરાડણને જાન રૂપસ કરી શકે નહીં, તેમ પાંડવ
 પ્રિયાના સુંદર નાસીદારાળા, ચંદ સરખી પ્રમરાગા અને સર્વ પ્રસન્ન મુખને અશુ-
 બકારી કાઈ પણ પરપુરુષ રૂપસ કરે મા ! માટે સર્વ પાંડવો ઉનાવગથી દ્રૌપદીની વારે
 આ માર્ગે કરી જાગ્યા અર્ધી દમશ્ચાં વિવ્રંધ કરવા યોગ્ય નથી ! યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે
 હે કથ્થાણુરૂપ ! તું દર ખસી જ, મોક્ષનો બંધ થા, અમને પણ વાક્ય બોલ નહીં ! અરે !
 દ્રૌપદીને દરજી કરી લઈ જનાર કાંઈ રાજ અથવા રાજપુત દશે, તોપણ તે તારા
 વચ્ચન સરખા અમરાથી વચરૂપ જાગનાને પામશે ! વેશપાશન કહે છે--હે જનમેજય !
 એ પ્રમાણે દાસીને કહીને યુધિષ્ઠિરાદિ સર્વ પાંડવો ત્યાંથી પાછા ફરી સર્વ સરખા મોટા આસો-
 આસ લેના તથા પોતાના મોટા ધનુષ્યની પ્રત્યાંચાના શબ્દ કરતા, જે માર્ગે જયદ્રથ દ્રૌપદીને
 દરજી કરી લઈ ગયો, તે માર્ગ પ્રત્યે ગયા. ત્યારે તેઓએ જયદ્રથની સેનામાંના અશ્વાદિ અલ્પતા
 વાદનોથી ઉડતી રજને તથા ત્યાર પછી પદાતિની મધમાં ચાલ્યા જતા એવા અને વારંવાર
 હે ભીમ ! જયદ્રથ પાંચાળીની આર કરવા દોડા એમ પોકાર કરતા એવા ધોંખને જોયા. પછી
 ઠિચિત દીનતાયુક્ત અંતકરજીવાળા પાંડુ રાજના પુત્રો પાંડવોએ ધોંખને સાંતવના કરીને, જેમ
 પોતાના વિભામરૂપ આમિષને લઈ જતા રથેન પક્ષી ઉપર ખીજ પક્ષી ધસારો કરે, તેમ તે
 સેનામાં ધસારો કર્યો. તે સમય દ્રૌપદીનું દરજી થવાથી ક્રોધ પામેલા ઇંદ્ર સરખા પરાક્રમી પાંડ-
 વોને, જયદ્રથને તથા તેના રથમાં બેઠેલી પોતાની સ્ત્રીને જોવાથી અત્યંત ક્રોધ થઈ પામ્યો.
 અને મોટા ધનુષ્યધારી યુધિષ્ઠિર, ભીમસેન, અર્જુન, નકુળ તથા સહદેવે સિંધુ દેશના રાજા
 જયદ્રથને મોટા શબ્દથી તરછોડવાનાં વાક્યથી બોલાવ્યો; ત્યારે શત્રુની સેનાના પુરુષો તેઓને
 જોઈને દિઅહ બની ગયા.

પ્રજુક્તુઃ કાવ્યથ સિધુતઃ કુકોદર યૈવ ધનંજય ચ ।

યમો ચ રાજા ચ મહા ચાચરા સ્તતો વિશઃ સંભુઃ પરેષાં ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि द्रौपदीहरणपर्वणि पार्श्वामने मुर्धर-

भाषावाग्वष्टपष्टपधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २६८ ॥

અધ્યાય ૨૬૮ મો. પાંડવોની બહાર.

જાંવાવન ઉઘાડ—તતો ધોરતરઃ શબ્દો બને સમમચ્ચ ।

મીમસેનાના કૃષ્ણા નિવાનામમાપ્તનાં ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ત્યાર પછી ભીમસેન તથા અર્જુનને જોઇને મહા ક્રોધશુકલ થયેલા તે ક્ષત્રિયોએ વનને વિષે અત્યંત લપંકર સજ્જ કર્યો તે સમય કુરુક્ષેત્રમાં શ્રેષ્ઠ પાંડવોના રથની ધ્વજાઓને જોઇને તેજસ્વીન થયેલા જયદ્રથે પોતાના રથમાં બેઠેલી યાસસ્-નીને કથું કે-હે કૃષ્ણ ! આ પાંચ મહારથિ પુરૂષો આવે છે, તે તારા પતિ દશે, તું તેમને જાણે છે, માટે એક બીજાની પછવાડે રથમાં બેઠેલા કાણુ છે ? તે મને કાંઈ દ્રોપદિગે કથું કે હે મુઠ્ઠ ! તું પોતાના દેહને મૃત્યુ પ્રાપ્ત કરે એવું કર્મ કરીને, તને મોટા ધનુષ્યધારી તેઓને ઓળખવાની શી જરૂર છે ! એ મહાશરવીર મારા પતિ છે, જે મળીને યુદ્ધને વિષે તારી સેનાના મોઢાઓને અવશેષ રાખે તેમ નથી ! અરે ! પોતાના ભીમસેનાદિ કનિષ્ઠ બંધુ સહિત યુધિષ્ઠિરને જોતી એવી મને કાંઈ પણ વ્યથા અથવા તારો ભય નથી ! તેથી મરવાની ઇચ્છાવાળા તને હું તારા પૂજ્યથી સર્વ કહું છું ; કારણ પૂજ્યનારને ઉત્તર આપવો એવો ધર્મ છે ! અરે ! જેના રથની ધ્વજાને વિષે નંદ તથા ઉપનંદ નામનાં શ્રેષ્ઠ મદંજ સજ્જ કરે છે એવા સુકૃતિવાન પુરૂષો સ્વધર્મના અર્થના નિશ્ચયને જાણનાર જેનો વાંસે સદૈવ મતિ કરે છે એવા, જાંબૂનદ નામના પવત સરખા શુદ્ધ ગૌરવર્ણવાન, સુંદર નાસીકાયુક્ત દેહવાન, મોટા નેત્રવાન, તથા કુરુક્ષેત્રમાં શ્રેષ્ઠ ધર્મ પુત્ર યુધિષ્ઠિર કહેવાય છે તે આ મારા પતિ છે, જે મનુષ્યોમાં સિંહરૂપ અને ધર્મચારી પોતાની શરણુ આવેલાની રક્ષા કરે છે ! માટે હું મુઠ્ઠ ! તું પોતાના બચાવ વાસ્તે હથિયારનો ત્યાગ કરી હાથ જોડીને, ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરની શરણુ જા ! હું અધર્મ ! યુધિષ્ઠિરની પછવાડેના રથમાં બેઠેલા, મોટી ભુજવાન, સાગ્ર ગદ્ધ સરખા મોટા ગદ્ધ પામેલા દેહવાન, દાંતે કરી હોડ દાખ્યા છે જેણે એવા તથા ઉત્પન્ન થયેલા ક્રોધથી ચંદ્રેલી બ્રહ્મીના ચોખે કરી મળી છે એ ભમર જેની એવાને તું જાનું છે, તે ભીમસેન નામના મારા પતિ છે તેને મહા બળવાન તથા શ્રેષ્ઠ યુજ્યવાન અર્થે વહન કરે છે, તેનાં બીજા મનુષ્યોથી ન બની શકે એવાં કર્મ છે તેથી ભીમ એવું નામ પૃથ્વીને વિષે પ્રસિદ્ધ થયું છે ! અરે ! તે આ ભીમસેન મારા પતિનો અપરાધ કરનાર કાંઈ પણ પુરૂષાદિ જીવો રહેતો નથી, તે વૈરને કરી પણ વિસ્મરણુ કરતા નથી તથા વૈરનો અંત લીધા પછી પણ તેનો ક્રોધ સમાતો નથી એટલે અપરાધિના પુત્રપૌત્રાદિને પણ નાશ કરે એવા મહા ક્રોધી છે ! અરે હું દુષ્ટ ! ધનુષ્યધારીમાં મુખ્ય, ધૈર્યવાન, યશસ્વી, જીતેન્દ્રિય, વૃદ્ધ પુરૂષોનું સેવન કરનાર, મનુષ્યોમાં મહા પરાક્રમી, યુધિષ્ઠિરના કનિષ્ઠ બંધુ તથા તેના શિષ્યરૂપ આ અર્જુન મારા પતિ છે; જે કામ, ભય અને લોભથી પોતાના સ્વધર્મનો ત્યાગ તથા નિર્લજ્જ સરખું કામ કદી કરતા નથી. અગ્નિ સરખા તેજસ્વી છે તથા શત્રુના સમૂહને નાશ કરનાર છે ! અરે ! સર્વ ધર્મના અર્થનો નિશ્ચય જાણનાર, ભયે કરી પીડિતનો ભય નાશ કરનાર, બુદ્ધિમાન, જેનું પૃથ્વીને વિષે ઉત્તમ સ્વરૂપ કહેવાય છે, જેની યુધિષ્ઠિરાદિ પાંડવો રક્ષા કરે છે, તેઓને પોતાના પ્રાણુ કરતાં પણ જે અધિક પ્રિય તથા તેઓનો આશ્રય કરી રહેનાર આ નકુલ નામના મારા પતિ છે; જે શરવીર, અશ્વ-વિદ્યા શિખેલા અને ધર્મરાજનું પ્રિય કરનારનાં તું આજ યુદ્ધમાં ઇંદ્ર સરખાં પરાક્રમને જોષણ ! હે મુઠ્ઠ ! તલવારે કરી યુદ્ધ કરનાર, યુદ્ધમાં અત્યંત ચતુરાઇથી પોતાના દસ્તાનું પરાક્રમ દેખા-જનાર, બુદ્ધિમાન, પાંડવોએ રક્ષા કરેલા, ચંદ્ર તથા સૂર્ય સરખા તેજસ્વી, યુધિષ્ઠિરાદિ પાંડવોની પછી જન્મેલા, તેમને પ્રિય, જેની બુદ્ધિ સરખી કાઇની પણ બુદ્ધિ નથી એવા, સત્પુરૂષોની મધ્યે ભાષણુ કરનાર, પોતાના નિશ્ચયને જાણનાર, શરવીર તથા નિન્ય ક્રોધી આ સદૈવ નામના

મારા પતિ છે; તે પોતાના પ્રાણના ત્યાગ કરે અથવા અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે પણ કોઈ દિવસે ધર્મબ્રહ્મ વાચ્ય બોલતા નથી ! વળી સદૈવ મોટા વિચારવાન, સ્વધર્મનિષ્ઠ, કુંતીને પોતાના પ્રાણ કરતાં પણ અધિક પ્રિય અને મનુષ્યોમાં મહા પરાક્રમી છે ! મોટે સમુદ્રમાં મહા મસ્તક વાંસા ઉપર પ્રામ થયેલા રત્નથી બરેલા નાવ સરખી પાંડવોએ નાશ કર્યા હશે ચોક્કસો તેને વિષે એવી તથા અત્યંત ક્ષોભ પામેલી આ તારી સેનાને નું દૃષ્ટિથી જોઈશ ! અરે ! નું મોહથી જેઓની કંઈ પણ મજાના નદી કરીને આવાં કર્મને વિષે પ્રવર્ત થયો છે, તે મારા પતિ પાંડુ રાજાના પુત્ર પાંડવો મેં નને કયા, તેઓથી કદા જીવતા મુકામથી તો જીવતાં જ રી જન્મ પ્રાપ્ત થયો એમ તારે માનવું ! વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ત્યારપછી હર સરખા મહા કોષ પામેલા પાંચ પાંડવોએ ત્રાસ ઉપજાવેલી હાથ જોડ્યા હતા જેઓએ એવા પદ્ધતિ વર્મનો ત્યાગ કરીને, સર્વ મૈત્ર્યને આરંભી ચારે કારથી જાણતા વપાઈથી અંધકાર કર્યો.

તતઃ પાર્થોઃ પંચ પંચેદ્રકલ્પાસ્થકરશા વ્રસ્તાન્પ્રાંજલીસ્તામ્પદાસીન્ ।

યથા મિકંશર વર્ષાધકારં ચક્રુઃ ક્રુદ્ધાઃ સર્વતઃ સંમિગ્ધાઃ ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यपर्वणि द्रौपदीहरणपर्वणि पंचदीपावले
मुर्जरपाषाणायामूनसप्तत्याधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २६० ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૨૭૦ મો. જયદ્રથનું યુદ્ધમાંથી નાસી જવું.

वैशंपायन उवाच—संतिष्ठत प्रहरत तूर्णं विपरिधावत ।

इतिस्मर्त्तव्यो राजा बोद्धव्यामास ताम्नुपाव ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! તે સમય સિંધુ દેશના રાજા જયદ્રથે પોતાની સાથેના રાજાઓને કહ્યું કે, તમે આ શત્રુની સામે ઊભા રહો, અને તેઓને ચારે કારથી દોડી પ્રહાર કરો ! તે સમય તેની સેનામાંના પુરૂષોએ યુધિષ્ઠિર સહિત બીમસેન, અર્જુન, નકુળ તથા સહ-દેવને જોઈને યુદ્ધના આરંભને વિષે મોટો ભયંકર સભય શબ્દ કર્યો. વળી સિંધી, સૌરીર તથા સિંધુ દેશના રાજાઓને સિંહ સરખા અળવાન તથા પુરૂષમાં સિંહ સરખા પાંડવોને જોવાથી મોટા વિપાદની પ્રાપ્તિ થઈ. તે વખત સૂવર્ણના પાટાથી અળકતી એવી લોકની મદદ હાથમાં લઈને બીમસેન, સિંધુ દેશના રાજા જયદ્રથની સામે યુદ્ધ કરવા જ્યાં લાગ્યો ત્યારે તેની સામે ઇષ્ટિકાસ્થ નામના રાજાએ આવીને, તેની ઉપર શક્તિ, તોમર તથા નારાય જાણુ મૂક્યાં; જેથી તે કંઈ પણ સભય થયો નહીં. પછી બીમસેને જયદ્રથની સેનાના અગ્ર ભાગ વિષેના ચોદ પદ્ધતિને તથા એક દસ્તિ સહિત તે ઉપર બેઠેલા ચોદાને મદદએ કરી નાશ કર્યા. અર્જુને યુદ્ધમાં જયદ્રથની પ્રાપ્તિ થવા સાથે તેની સેનામાંના પર્વત ઉપર રહેનારા પાંચસો પરાક્રમી ચોદાઓને નાશ કર્યા. તે સમય યુધિષ્ઠિર રાજાએ યુદ્ધને વિષે સુરીર દેશમાં રહેનારાઓ મધ્યે ક્રોધ તથા મોટા પ્રહાર કરનાર એવા એકસો ચોદાને મેળોન્મેષ આગમાં નાશ કર્યા. એ પ્રમાણે પોતાના જ્યેષ્ઠ બંધુઓએ કરેલાં પરાક્રમ જોઈને નકુળે પોતાના રથમાંથી ઉતરી હાથમાં તથા-વાર લઈ તેનાથી પદ્ધતિઓનાં મસ્તક ઊઘાં તેમજ સદૈવે પણ રથમાં બેસીને, દસ્તિ ઉપર

એડેલા યોદ્ધાઓની સામે જન્મ તેમને નારાય આણે કરી, જેમ પારથી વૃક્ષ ઉપરથી મયરોને પાડે, તેમ પાડ્યા. ત્યારે ત્રિભર્ત રાજા પોતાના રથમાંથી ઉતરીને, ગદાયે કરી યુધિષ્ઠિરના રથમાંના ચાર અશ્વોને નાશ કરી તેમની સામે દોડ્યો. તે સમય પોતાની નગ્નદીક પ્રાપ્ત થયેલા તે રાજાને જોઇને યુધિષ્ઠિરે, તેના ઉરસ્થાને વિષે એક અર્ધચંદ્રાકાર આણુ માયું, જેથી બેદ પામેલા હૃદયવાળો તે મોટેથી ઋધિર ઓડતાં જેમ મૃગ છેદવાથી વૃક્ષ પડે, તેમ તેની સન્મુખ પડ્યો. ત્યાર પછી યુધિષ્ઠિર રાજા પોતાના રથના અશ્વો નાશ પામવાને લીધે ઇંદ્રસેન માર્ગધિ સહિત વાહનમાંથી ઉતરીને સહદેવના ઉત્તમ રથમાં જઈ બેઠા. તે વખત શ્વેતકર તથા મહા-મુખ નામના યોદ્ધાઓ નકુળનો લક્ષ્ય કરીને, તેની ઉપર તીક્ષ્ણ આણુનો વર્ષાદ કરવા લાગ્યા અને અસંખ્ય તોમર પણ મૂકવા લાગ્યા; જેથી કંઈ પણ ભય નહીં પામીને તેણે એક એકને પ્રહાર કરી નાશ કર્યા. તે સમય હસ્તિ ઉપર બેસરામાં ચતુર ત્રિભર્ત દેશના રાજા સુરથે નકુળના રથની ધુસરીની પાસે આવી તેની ઉપર હસ્તિ ફેંક્યા. તે જોઇને કંઈ પણ ભય નહીં પામેલો નકુળ, પોતાના રથમાંથી ઉતરી લાથમાં ઢાલ તત્તવાર પ્રદણ કરી પવંતની પેઠે ઉંચા સ્થાન પ્રત્યે જઈ ઉભો. તે જોઇને સુરથે તેને નાશ કરવા સાર તેની સામે ગંગી સુદવાળો મહા કોપી હસ્તિ મૂક્યો; જેની દાંત સહિત સંઘને તેણે તત્તવારે છેદા તેથી તે માટા શબ્દ કરતાં ઉપર એડેલા માવતને નીચે ફગાવી નિચું મોડું કરી પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. હે રાજન ! એ પ્રમાણે માદ્રીપુત્ર મહા શરવીર નકુળ મહત્કર્મ કરીને, ભીમસેનના રથમાં જઈ બેસી સુખને પામ્યો. હવે ભીમસેને યુદ્ધમાં પોતાની સામે પ્રાપ્ત થયેલા કૌટિકાસ્યના રથના અશ્વોને નિયમમાં રાખનાર સારથીના મસ્તકને આણે કરી છેદ કર્યું, તેથી તે મૃત્યુ પામ્યો. તેની તે કૌટિકાસ્ય રાજાને કંઈ ખબર પડી નહીં, અને સારથી નાશ પામવાથી તેના રથના અશ્વો યુદ્ધમાં ચારે કાર ભાગવા લાગ્યા. પછી સારથી નાશ પામેલો અને યુદ્ધમાં વિમુખ થયેલા કૌટિકાસ્ય રાજાની વાંસે જોઇને ભીમસેને, તેને પ્રાપ્ત કરી પ્રદાર કર્યો. અર્જુને ભાલાથી સુવીર રાજાના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા જ્યદ્રથના સર્વ આર ભાગ્યોના ધનુષ્યને તથા મસ્તકને કાપી નાખ્યાં. વળી યુદ્ધમાં અતિરૂધિ અર્જુને પોતાના આણુના લક્ષ્યમાં આવેલા શિખિ, ધૃત્વાકુ તથા ત્રિભર્ત રાજાના વંશમાંના અને સિંહ દેશમાં જન્મેલા વૃક્ષા યોદ્ધાઓ નાશ કર્યા વળી અર્જુને નાશ કરેલા પતાકા સહિત હસ્તિ, ધ્વજ સહિત રથ, મસ્તક વગરના દેહ યુદ્ધ ભૂમિમાં પડ્યા હતા, તેથી તે છવાઈ ગઈ હતી, જેને વિષે નાશ પામી પડેલા શરવીરાનાં માંસ તથા રૂધિરે કરી શ્વાન, ગૃક, ખગલા, વગાદ, સસલાં તથા કાગડાદિ જનવર તૃપ્ત થયાં સૈન્ય નાશ પામ્યું તે જોઇને જ્યદ્રથને દ્રૌપદીને મૂકી આપી નાસી જવાની ઇચ્છા થઈ. ત્યારે મનુષ્યોમાં અધમ જ્યદ્રથ, પોતાનું સૈન્ય પરાભવ પામ્યું, ત્યારે દ્રૌપદીને પોતાના રથમાંથી ઉતારી મૂકીને, પોતાના આણુની રક્ષા કરવા સાર લાગી ગયો. તે સમય માદ્રીના પુત્ર સહદેવ સહિત યુધિષ્ઠિર રાજાએ, ધૌમ્યને મુખ્ય કરી ચાલી આવતી એવી દ્રૌપદીને જોઇને રથમાં બેસાડી. હે ભારત ! જ્યદ્રથ ભાગી ગયો તે જોઇને તેની સર્વ સેના પણ વિમુખ થઈ નામવા લાગી. ત્યારે ભીમસેન તે સેનાને નારાયી આણે મારવા લાગ્યો, તે તથા ભાગી ગયેલા જ્યદ્રથને જોઇને અર્જુને તેને તેમ કરવાથી અટકાવતાં કહ્યું કે હે બંધુ ભીમસેન ! હું જેના અપચારે કરી આપણને આ ક્લેશ પ્રાપ્ત થયો એવા જ્યદ્રથને દેખાતો નથી, માટે તમે તે ક્યાં ગયો તેની શોધ કરો. આ યોદ્ધાઓને નાશ કરવાથી શું ફળ છે ? તમે, જેમ માંસ વગરના પક્ષીની સામે બીજા પક્ષી ધસારો કરે, તેમ કરવાની ઇચ્છા કેમ કરો છો ?

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે બુદ્ધિવાન અર્જુને કહ્યું ત્યાં બીમસેને યુધિષ્ઠિરને જોઈને કહ્યું કે હે બધું ! જેના યોદ્ધાઓ નાશ પામ્યા છે એવા આપણા શત્રુઓ દિશા દિશા પ્રત્યે જાગી ગયા છે, મારે તમે નકુળ, સહદેવ તથા ધૌમ્ય સહિત દ્રૌપદીને સાથે લઈ અદીતી આશ્રમ પ્રત્યે જતો અને પરિસાંવના કરો. સિંધુ દેશનો રાજા મદ જ્યદ્રથ કદી પાતાળમાં દશે અને તેનો સારથિ હંડ દશે તો પણ મારાથી જીવતો મદ્યને નહીં ! યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે હે બીમસેન ! સિંધુ દેશનો રાજા જ્યદ્રથ દુષ્ટાત્માવાન છે, તો પણ તારે દુઃશક્ષા તથા યજ્ઞત્વી માંધારીનું રમરણ રાખીને તેને મારેલા નહીં. વૈશંપાયન કહે છે—હે ભારત ! એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરે બીમસેનને વાક્ય કહ્યાં તે સાંભળીને આકુળઆકુળ થઈ હતી દંદ્રિય જેની એવી દ્રાપદિએ કંઈથી પોતાના પતિ બીમસેન તથા અર્જુનને કહ્યું કે, હે પ્રાણપતિ બીમાર્જુન ! જે તમારે માટે પ્રયત્ન કરતું હોય, તો પુણ્ય માત્રમાં અધમ, પાપી, દુષ્ટ મતિવાન તથા પોતાના કુળમાં કલ્લલરૂપ સિંધુ દેશના રાજા જ્યદ્રથનો નાશ કરેલા; કારણ જી સ્ત્રી તથા રાજ્યનો દરજ્જો કરનાર શત્રુ પ્રાર્થના કરે, તોપણ તેને યુદ્ધમાં કદી જીતવો નહીં એ ન્યાય છે ! હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે દ્રૌપદીનાં વચન સાંભળીને બીમસેન તથા અર્જુન જે દિશામાં જ્યદ્રથ જાગી ગયા હતા, તે દિશા પ્રત્યે ગયા; અને પોતાના પુરોહિત ધૌમ્ય સહિત યુધિષ્ઠિર દ્રૌપદીને સાથે લઈને પોતાના આશ્રમ બચ્ચી ચાલ્યા. ત્યારે ચટ્ટાઈ તથા વિપ્રોનાં જીવ વેરાઈ પડ્યાં હતાં જેને વિષે એવા તથા એકાગ્ર મનથી દ્રૌપદીનોજ શોધ કરતા એવા માઈડ્યાદિ બ્રાહ્મણો જેને વિષે બેડા હતા એવા પોતાના નિવાસસ્થાન પ્રત્યે નકુળ તથા સહદેવ જાઈઓ અને દ્રૌપદી સહિત યુધિષ્ઠિર રાજા આવ્યા. તે સમય સર્વ બ્રાહ્મણો સિંધુ તથા સાંવીર દેશના મદ્ય પરાક્રમી રાજાઓને જીતીને દ્રૌપદીને પાછી લાવ્યા એવા યુધિષ્ઠિરને જોઈને અત્યંત દય પામ્યા પછી યુધિષ્ઠિર રાજા માઈડ્યાદિ બ્રાહ્મણોની વચમાં બેડા, અને નકુળ તથા સહદેવ સહિત દ્રાપદિએ પણ પોતાના તે નિવાસસ્થાનમાં પ્રવેશ કર્યો. હવે બીમસેન તથા અર્જુન એક માઠિ ઉપર ગયેલા પોતાના શત્રુ જ્યદ્રથને સાંભળીને, પોતાના રથના અગ્રવાને પોતે અત્યંત ચક્ષુવતાં તેની પાછળ પડ્યા. તે સમય અર્જુને આવી રીતે અત્યંત અર્જુન પરાક્રમ કર્યું કે, એક માઠિ દુર ગયેલા સિંધુ દેશના રાજા જ્યદ્રથના અગ્રે સંદાયાં તથા અમય મનથી મંત્રણાં બાણ મૂક્યાં એ બીજાઓથી ન જતી શકે એવું પરાક્રમ કર્યું. પછી બીમસેન તથા અર્જુન, પોતે જેના અગ્રવાને નાશ કર્યા છે એવા, બધા પામેલા અને આકુળ ચિત્ત થયું હતું જેનું એવા જ્યદ્રથની વાંસે રથમાં બેસી દોડ્યા. સિંધુ દેશનો રાજા જ્યદ્રથ, પોતાના રથના અગ્રે નાશ પામ્યા તે તથા અત્યંત પરાક્રમ કરતા એવા અર્જુનને જોઈને, અત્યંત દુઃખ ઉપજવાને લીધે રથમાંથી ઉતરી પડે દોડી જાગી જવા લાગ્યો. ત્યારે દોડી જતા એવા જ્યદ્રથને જોઈને અર્જુને તેની વાંસે દોડી જઈ કહ્યું કે હે જ્યદ્રથ ! તું આ તારા પરાક્રમે કરી અમારી સ્ત્રી દ્રૌપદીને બળાત્કારથી હરવા છડે છે ? અરે હે રાજપુત ! તું નિગ્રતિ પામ ! તારે નાસતું એ યોગ્ય નથી ! અરે ! પોતાના આકરોનો ત્યાગ કરીને તું શત્રુ પાસેથી કેમ જાગી જાય છે ! હે ભારત ! એ પ્રમાણે અર્જુને કહ્યું તો પણ સિંધુ દેશનો રાજા જ્યદ્રથ નિષ્ઠ થયો નહીં. ત્યારે બળવાન બીમસેન, તું ઉભો રહે તું ઉભો રહે એમ કહેતાં કહેતાં તેની વાંસે દોડ્યા; તે દયાવાન અર્જુને તમે એને મારશો નહીં એમ તેને કહ્યું.

બીમસેન રથમાં ખાંચા ખેંસાડતો જ્યદ્વથ યુધિષ્ઠિરને દેખાડ્યો તે સમય યુધિષ્ઠિરે જ્યદ્વથને જોઈને બીમસેનને કહ્યું કે —હે બીમ ! તમે એને મૂકી દો. હું પરિક્ષિત ! એવાં યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળીને બીમસેને તેને કહ્યું કે હું બંધુ ! પાપચીનવાળો આ જ્યદ્વથ પાંડવાના દાસ-ભાવને પામ્યો છે ! પણ જો દ્રૌપદી કહે, તો હું એને મૂકી દઉં. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે —હે બીમ ! જો તને અમે માન્ય દોષીએ, તો અધમ આચરણવાળો આ જ્યદ્વથને તું મૂકી આપ. હું રાજ્ય ! તે સમય દ્રૌપદીએ યુધિષ્ઠિર સામું જોઈને બીમસેનને કહ્યું કે, તમે તેના મનકના કેસ વિષે પાંચ પટિયાં પાડ્યાં છે. આ જ્યદ્વથ યુધિષ્ઠિરનો દાસ થયો છે ! માટે તમે એને મૂકી આપો. દ્રૌપદીનાં પણ વચન સાંભળીને બીમસેને, જ્યદ્વથને છેડી મૂક્યો. અત્યંત વિદ્વદ્ધ થયેલા જ્યદ્વથે યુધિષ્ઠિર રાજ પાસે આવીને તેને તથા તેની પાસે એકલા મુનિઓને વંદન કર્યું. ત્યારે મદ્દા દયાળુ ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરે અર્જુનને પ્રદણ કરેલા જ્યદ્વથને જોઈને કહ્યું કે હું સિંહ દેશના રાજા જ્યદ્વથ ! તું અમારો દાસ નથી, અમે તને મૂકી આપીએ છીએ; પણ આવી રીતે કદી કરતો નહીં ! અરે હું ક્રુદ્ધ ! ક્રુદ્ધ પુરુષોની સદાચથી તું પરચીની ક્રમનાવાન થયો, માટે તને ધીઃક્રાર પડે ! અરે ! પુરુષમાં અધમ એવા તારા વચર બીજો કોણ પુરુષ પારકી સ્ત્રીનું દરણ કરવારૂપ કર્મ કરે ? હું ભારત ! એ પ્રમાણે કહીને યુધિષ્ઠિરે, અશુભ કર્મ કરનાર તથા પરાક્રમ વચરના થયેલા જ્યદ્વથને જોઈને દયાયુક્ત ઘર્ષ વગી કહ્યું કે હું જ્યદ્વથ ! તારી ભુદ્ધિ ધર્મને વિશે ત્રિદિ પામે, તું કાર્ષ્વ દિવસ અધર્મ કરવા વિશે મન કરતો નહીં, તારું કલ્યાણ થાઓ અને અન્ન, રથ તથા પદાતિ સદિત મુખે કરી જા. હું જન-મેજ્ય ! એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરે તેને કહ્યું. એટલે નિયું મોડાડું કરી ઉમેલો. લગ્ન યુક્ત થયેલો અને કંઈ પણ નહીં બાંધતો જ્યદ્વથ અત્યંત દુઃખયુક્ત થઈને, મદાદેવજી ઉપર તપ કરવા સાર મંત્રાદાર પ્રત્યે ગયો, અને તપશ્વર્ગ કરવા લાગ્યો તેથી પ્રસન્ન થયેલા તેણે તેના જગીને પ્રત્યક્ષ આવી પ્રદણ કર્યો. જ્યદ્વથના તપથી પ્રસન્ન થયેલા મદાદેવજીએ તેને વર આપ્યો તથા તેણે તે લીધા તે હું તને કહું તે સાંભળ. પ્રસન્ન થયેલા મદાદેવજીએ તેની પાસે આવી કહ્યું કે હું જ્યદ્વથ ! હું તારા તપે કરી ઘણો પ્રસન્ન થયો છું, માટે તું રત્નચિહ્ન વર માગ. જ્યદ્વથે કહ્યું કે હું મદાદેવજી ! જો તમે મારી ઉપર પ્રસન્ન થઈ મને વર આપતા હો, તો હું એ માગું છું કે, હું યુદ્ધમાં રથે સદિત સર્વ પાંડવાને છતું. મદાદેવજીએ કહ્યું કે હું જ્યદ્વથ ! તું દેવતાના ઇશ્વરરૂપ મોટી ભુજવાળો અર્જુન વચર પાકી અજેય તથા અવધ પાંડવોને યુદ્ધમાં નિવારણ કરીશ; કારણ તે બહીરકાશ્રમે વિષે તપ કરનાર તથા નારાયણના સાક્ષી નરનો અવતાર છે માટે અર્જુન સર્વ લોકથી ન છતાં એવો તથા દેવતાઓ પણ યુદ્ધમાં જેની સામે ઉભા ન રહી શકે એવો છે. તેને મેં પાશુપત નામનું અસ્ત્ર આપ્યું છે અને ઇન્દ્રદિ દેવતાઓએ પણ વજ્રદિ અસ્ત્ર આપ્યાં છે. હું જ્યદ્વથ ! અર્જુન જે નારાયણની સદા-ચવાળો છે, તેનો મદિમા હું તને કહું તે તું સાંભળ !

નારાયણ પ્રકાશરૂપ સર્વ, ચંદ્ર, અગ્નિ, નેત્ર, મન તથા વાણીને પ્રકાશ કરનાર, ત્રિવિધ પરિચ્છેદ શબ્દ સ્વરૂપવાન, વિષ્ણુ, દેવતાના ગુરૂરૂપ, પ્રભુ, પ્રધાન, પુરુષ, અચક્ત, વિશ્વાત્મા અને વિશ્વ ભૂતિ છે; જે યુગના અંતકાળને વિષે કાળાગ્નિરૂપ થઈને, પાતાળને વિષે રહેનાર નામ લોકને આરભિ પર્વત, સમુદ્ર, દ્રીપ તથા વન સદિત સર્વ જગતને જાળી ભરત્ત કરે છે. ત્યાર કેડે મોટા સખ્દ કરનાર તથા વીજળીરૂપ માળાના અવલંબી અનેક

પ્રસારના મેઘ અંતરિક્ષમાં આવીને, રથ ચક્ર સરખી ધારાએ કરી વળે છે. જેથી સંવર્તામિ નાશ પામે છે અને જેને વિગે સૂય, ચંદ્ર, ગ્રહ તથા નક્ષત્ર વગરનું થયેલું સર્વ સ્થાવર અને જંગમ ક્ષય પામે છે. હે રાજન્ ! એ પ્રમાણે જ્યારે ચાર યુગની એક ચાકડી એવી હજાર ચાકડી થાય છે એટલે બ્રહ્માના દિવસનો અંત આવે છે, ત્યારે મર્ત પૃથ્વી જળે કરી પ્રલય થાય છે ત્યાર પછી પ્રત્યેક સહસ્ત્ર નેત્ર, પાદ તથા મસ્તકવાન, પુરુષરૂપ અને જ્ઞાનેન્દ્રિયને પણ અમેઘર એવા નારાયણ રાવન કરવાની ઇચ્છાવાન હોવાથી સમુદ્રને વિગે હજાર સૂર્ય મરખા મહા ક્રાંતિમાન દ્વિધ સરખા સફેદ વણવાન તથા હજાર ફણવાન શેષરૂપ શ્યામ ઉપર રાવન કરે છે અને અંધકાર વ્યાપ્ત પોતાની રાત્રિને કરે છે. તેવામાં તેને જ્યારે સત્વગુણ ગદ્દિ પામે છે, ત્યારે તે જગત્ત ચક્રને પ્રાણિ માત્રના સંચાર વગરના એટલે અન્ય એવા લોકને જૂવે છે; જેના નામની વ્યુત્પત્તિ શાસ્ત્રમાં આવી રીતે કરી છે કે, જેનું પરિણામ પામના એવા દેહ નિવાસસ્થાન છે માટે નારાયણ નામ પડ્યું છે અથવા નરથી ઉત્પન્ન થયેલાં જળનું નાર એવું નામ છે અને તે નિવાસસ્થાન હોવાથી પણ તેજ નામ પડ્યું છે. હવે તે જ્યારે પ્રજાની ઉત્પત્તિને માટે ધ્યાન કરે છે, ત્યારે તેની નાલિયી કમળ ઉત્પન્ન થાય છે; જેમાંથી ચતુષ્પદ બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થાય છે. પછી બ્રહ્મા કમળ ઉપર મેલી અન્યરૂપ સર્વ જગત્તને જોઈને, પોતાના સરખા મરીચિ, અત્રિ, અંગિરસ, પુત્રસ્ત્ય, પુત્રવ, કતુ, વસિષ્ઠ, નારદ તથા ભૃગુ એ નવ મહર્ષિ માનસ પુત્રને ઉત્પન્ન કરે છે; જે યજ્ઞ, રાક્ષસ, પિશાચ, સર્પ અને મનુષ્યાદિ સ્થાવર તથા જંગમ પ્રાણિને સૃષ્ટે છે. હે જયદ્રથ ! નારાયણ રત્નગુણયુક્ત બ્રહ્માનું સ્વરૂપ ધારણ કરી જગત્તને ઉત્પન્ન કરે છે. સત્વગુણયુક્ત વિષ્ણુનું સ્વરૂપ લઈ તેનું પાલન કરે છે તથા તમેગુણયુક્ત રૂદ્રનું સ્વરૂપ લઈ તેનો સંહાર કરે છે. હે સિંધુ દેશના રાજન્ ! તે વેદના પારને પામેલા બ્રાહ્મણોએ કહેલાં અદ્ભુત કર્મવાન વિષ્ણુનાં પરાક્રમ સાંભળ્યાં નથી, માટે હું કહું તે તું સાંભળ.

હે જયદ્રથ ! જ્યારે સર્વ પૃથ્વી જળને વિગે ધૂમ્રી ગઈ હતી તથા જળ અને આકાશ માત્ર અવશેષ રહ્યાં હતાં, ત્યારે મહા સમર્થ નારાયણ, જેમ વર્ષાદના દિવસમાં રાત્રિને વિગે પતંગીયો જીવડો ચારેદાર ફરે, તેમ સર્વત્ર ફરતાં લોકની પ્રતિષ્ઠાપણ માટે પૃથ્વીની શોધ કરવા લાગ્યા. ત્યારે તે જળમાં ધૂમ્રી ગયેલી પૃથ્વીને જોઈને તેનો ઉદ્ધાર કરવાની ઇચ્છાથી, હું કેવું સ્વરૂપ ધારણ કરી તેને વિગેથી તેનો ઉદ્ધાર કરું એમ પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા. તે સમય તેણે પોતાની દિવ્ય દૃષ્ટિથી જળમાં ક્રોડ કરવા વિગે પ્રીતિમાન પોતાના વરાહ સ્વરૂપનું રમણ કર્યું, પછી નારાયણે ચાર વેદમય, ચતુરૂપ, દશ યોજનમાં પહોળું, એકસો યોજનમાં લાંબું, મોટા પર્વત સરખું, તીક્ષ્ણ દાદવાળું, મહા પ્રકાશમાન, મોટા મેઘ સરખી ગર્જના કરનાર તથા શ્યામ મેઘ સરખા વર્ણવાળું વરાહનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને, પ્રલયના જળમાં પ્રવેશ કર્યો. પછી તેણે રસાતળમાંથી પૃથ્વીને પોતાની દાદ ઉપર ધારણ કરીને, પ્રલયનાં જળ ઉપર સ્થાપન કરી. હે જયદ્રથ ! તેણે પૂર્વે કોઈએ નહીં જોઈએલું એવું અર્ધું મનુષ્યનું તથા અર્ધું સિંહનું સ્વરૂપ એટલે નૃસિંહ સ્વરૂપ ધારણ કરીને, દૈત્યના રાજા હિરણ્યકશિપુની સલામાં ગયા. ત્યારે દૈત્યોમાં પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલા તથા દેવતાઓના ચતુરિતી પુત્ર હિરણ્યકશિપુ અપૂર્વ એવા નૃસિંહને કાથ જોઈને કાથમાં વિચક્ષ્ણ લઈ તેની ઓમે દોડ્યો. ત્યારે મજેંદરૂપ નૃસિંહ, તીક્ષ્ણ એવા પોતાના દક્ષના

નખરૂપ આયુધે કરી તેને વિદારણુ કર્યો. એ પ્રમાણે નારાયણે નૃસિંહનું સ્વરૂપ ધારણુ કરી શત્રુઓને નાશ કરનાર દૈત્યેન્દ્ર દિરણ્વકચિપુને નાશ કરીને, ભોક્ષા કલ્યાણ માટે કલ્પપદ્મારા અદિતીના ગલમાં પ્રવેશ કર્યો. પછી જ્યારે એક સદસ વર્ષ પૂર્ણ થયાં, ત્યારે અદિતી ઉત્તમ ગર્ભને પ્રસૂત થઇ. પછી તે વામનજી ભગવાનને કલ્પે ઉપવીત આપ્યું, ત્યારે વયાંકનુમાંના સ્યામ મેઘ સરખા વણુવાન, પ્રકાશમાન નેત્રવાન, વામન આકૃતિવાન, હંડ તથા કમંડળ ધારણુ કરેલા, વદ્યસ્થળને વિષે રહેલાં શ્રી વત્સે કરી ભૂષિત, મસ્તક ઉપર જટાવાન, નવીન યજ્ઞોપવીત ધારણુ કરેલા, મદ્ય સમર્થ તથા બાળકરૂપ ધારણુ કરેલા તે બ્રહ્મસ્થિત સહિત બિરાજના યજ્ઞવાટ પ્રત્યે ગયા અને તેણે યજ્ઞ સભામાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યારે વામનરૂપ તે ભગવાનને જોઇને પ્રસન્ન થયેલા બળિએ કહ્યું કે હં વિષ્ણુ ! હું તમારાં દર્શને કરી પછો પ્રસન્ન થયા છું, માટે તમને શું આપું ? તે કહે. એ પ્રમાણે બળિએ કહ્યું ત્યારે વામનજી તેને કહેવા લાગ્યા, તે સમય પ્રથમ તારૂં કલ્યાણુ થાઓ એમ કહીને તેણે કહ્યું કે હં દાનવપતિ ! તું મને મારાં ત્રણ પગલાં પૃથ્વી આપ એવાં વામનજીનાં વચન સાંભળીને પ્રસન્ન થયેલા બળિએ અત્યંત તેજસ્વી તે બ્રહ્મણુને તેના કહેવા પ્રમાણે દાન આપ્યું. પછી વામનજીએ બ્રહ્મણુ ત્રિવિક્રમ સ્વરૂપ ધારણુ કરીને ત્રણ પગલાંએ કરી તેની સર્વ પૃથ્વી પ્રદણુ કરી ઇન્દ્રને આપી હે જ્યદ્ધ ! એ પ્રમાણે નારાયણે વામનજીને અવતાર લઇને જે ચરિત્ર કહ્યું હતું, તે મેં તને કહ્યું; જેથી દૈત્યોના ભયે કરી મુક્ત થઈ રહેલા સર્વ દેવતાઓ જગતમાં પ્રસિદ્ધ થયા અને તેમજ સર્વ જગત પણ કહેવાય છે. વળી તે નારાયણે અસતપુરૂષોને શિક્ષા કરવા તથા ધર્મને સ્થાપન કરવા સારૂં હમણાં વદુળમાં અવતાર લીધો છે; જેનું નામ શ્રીકૃષ્ણ એવું સર્વત્ર કહેવાય છે. જેને સર્વ પડિત પુરૂષો ગાય છે એવા તે શ્રીકૃષ્ણ અબ્જનની સદૈવ રક્ષા કરે છે; માટે તેને દેવતાઓ પણ પુદ્ગમાં છતવા સમર્થ નથી, ત્યારે મનુષ્યો તે ક્યાંથીજ છતી શકે ! વાસ્તે હે જ્યદ્ધ ! તું એક અબ્જન વચર આદીના ચાર પાંડંગને તેના બળ સહિત એક દિવસ છતીશ. વૈશંપયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે જ્યદ્ધને કહીને પોતાના ભક્તજનનાં પાપને નાશ કરનાર, ઉગ્રાપતિ, પશુપતિ, દ્વ્યપતિ વિષ્ણુ કરનાર, ત્રિપુરસુરને નાશ કરનાર તથા ભમંદવતાનાં નેત્રને નાશ કરનાર મહાદેવજી પોતાની સ્ત્રીરૂપ પાર્વતી તથા મદ્ય ભયંકર પોતાના પાર્શ્વે સહિત અંતર્યામી થયા. પછી મંદ્ર અંતઃકરણુવાળો જ્યદ્ધ પણ પોતાના ભવન પ્રત્યે ગયો; અને પાંડંગ તે કાંબ્યક વનમાં રહ્યા.

जयद्रथो पि मेघात्मा स्वमेव भवमं यवौ ।

पांडवा ध बने तस्मिन् म्भवस्तस्काभ्यके तथा ॥

इति भीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि जयद्रथविमोक्षणपर्वणि नुर्जरभाषाया
मेकसप्तत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २७१ ॥

॥ समाप्तं जयद्रथविमोक्षणपर्व ॥

રાવણે, સન્યાસીનો વેપ ધારણ કરી જટાયુ નામના ગ્રંથ પદ્ધતિ નાશ કરીને દરણ કર્યું. ત્યારે રામચંદ્રે સુમીવના પદ્ધતિ આશ્રય કરી, સમુદ્ર ઉપર પાગલ બની, તીકણ આણેએ કરી કં-કાંપુરીને આળીને, પાછો પેનાતી ત્રી મીનાને પ્રદણ કરી. યુધિષ્ઠિરે પૃથ્વ્યુ કે દે માદેય જા-પિ ! રામચંદ્રે કોના કુળમાં ઉત્પન્ન થયા દત્તા ? તેનામાં શું બળ તથા પરાક્રમ હતું ? રા-વણ કોનો પુત્ર હતો ? અને તેને રામચંદ્રની સંધે શું વેર હતું ? હે મદા સમથ ! તમે મારા પ્રશ્નો ઉત્તર સારી રીતે કહેવા પેળા છે, કારણ હું મેં રહિત કર્મવાન રામચંદ્રનાં ચરિત્ર માંભાગ્યા છન્દુ છું. માદેય કહે છે—હે રાજત્ ! પૂર્વ કંઠ્યાકુ વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલો અજ નામે રાજા હતો. તેને નિરંતર વેદ જાણનાર તથા મદા પવિત્રતાવાન હરણ નામે પુત્ર થયા હતા; જેના ત્રણ ત્રિગ્યાવી ચાર પુત્ર આવી રીત થયા કે—કૌશલ્ય નામની સ્ત્રીથી રામ, કૌશલ્યી જરત અને સુમિત્રથી લક્ષ્મણ તથા શત્રુઘ્ન થયા. વિદેશ રાજ જનકને સીતા નામની કન્યા થઈ. તેને રામચંદ્રની સ્ત્રી થવા માટે પ્રજાપતિએ સંકલ્પ માત્રમાં યજ્ઞકુંડની વેદિમાંથી ઉત્પન્ન કરી. હે જનકેશ્વર ! એ પ્રમાણે તે રામચંદ્ર તથા સીતાનો જન્મ થયો, હવે હું રાવણનો પણ જન્મ કહું છું; જેના પિતામહ સર્વ જૂતમાણિને સજ્જનાર સ્વયંજીવ જ્ઞાના મનથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રસ્ત્ય નામે પુત્ર દત્તા, તેને એ નામની સ્ત્રીને વિષે કુબેર નામે પુત્ર થયો; જેણે પોતાના પિતાનો ન્યાય કરીને, પિતામહનો આશ્રય કર્યો હતો. તેથી તેની ઉપર ક્રોધ પામેલા તેના પિતાએ પોતાના દેહે કરી બોલે દેહ ઉત્પન્ન કર્યો; જે કુબેરનો તિરસ્કાર કરવા સારૂ વિશ્વના નામે જ્ઞાત્રણ થયો. પછી પિતામહ જ્ઞાત્રાએ પ્રસન્ન થઈને, કુબેરને અમરપણું, ધનશપણું, લોકપાળપણું, મદાદેવછની સંધે સખાપણું, નલકુબર નામનો પુત્ર, લંકાની રાજવાની ઉપર બેસવું, છન્દ, પ્રમાણે મતિ કરનાર પુષ્પક નામનું વિમાન, સર્વ યજ્ઞનું અધિપતિપણું તથા રાગઓના રાગપણું આપ્યું.

વિમાન ગુણ્યકં નામ કામગં ચ દર્શો પ્રમુઃ ।

યક્ષાણામાશ્રિપત્યં ચ રાજરાજસ્વમેવચ ॥

इति श्री महाभारते आरण्यकेपर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि गुर्जरभाषायां
त्रिसप्तत्याधिकद्विंशतमोऽध्यायः ॥ २७३ ॥

અધ્યાય ૨૭૪ મો. રાવણુ નામ શાથી પડ્યું ?

मार्कण्डेय उवाच—पुलस्त्यस्य तु यः क्रोधादधरेहो भवन्मुनिः ।

विभवानामसक्रोधः स वै भवणमैक्षत ॥ १ ॥

માર્કણ્ડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! પુલસ્ત્યના ક્રોધે કરી અર્ધ દેહથી ઉત્પન્ન થયેલા વિશ્વ-ના નામના મુનિ, ક્રોધયુક્ત થઈ કુબેરની સામે જોવા સાચા. ત્યારે રાક્ષસના હથેર કુબેર ક્રોધયુક્ત તે પોતાના પિતાને જાણીને, તેનો તે નિશ્ચત કરવાનો પણો ચલ કરતાં તેને લેવા કરવા સારૂ ત્રણ રાક્ષસી આપી. હે જરતકુળમાં સિંહરૂપ યુધિષ્ઠિર ! તુલ્ય તથા માલમાં કુશળ એવી પુષ્પોત્કલા, રાક્ષ અને માલિની નામની ત્રણ રાક્ષસીઓ, એક બીજીની રૂપમાંથી પોત્તના

કેયની કામનાવાળી થઇને, મહાત્મા તે વિશ્વવાને સંતોષ પમાડવાનો ઉદ્દેશ સદૈવ કરતી હતી. પછી કોઇ દિવસે પ્રસન્ન થયેલા મહા સમયે વિશ્વવાએ તેમને વરદાન આપતાં કહ્યું કે, તમને સર્વને ઇચ્છિત અને લોકપાળ સરખા પુત્ર થશે. એ પ્રમાણે વિશ્વવાના દેવવાળી પુત્રપોતક-દાથી પૃથ્વીને વિષે જેમના બળ સમાન કોઇ નહીં એવા રાવણ તથા કુંભકર્ણ નામના એ પુત્ર થયા, માલિનીથી વિભીષણ નામનો પુત્ર થયો તથા રાકાથી ખર નામનો પુત્ર તથા શર્પણખા નામની કન્યા એ જોડું ઉત્પન્ન થયું. તેમાં વિભીષણ સર્વ કરતાં અતિ રૂપવાન, મોટો ભાગ્યવાન, ધર્મનું પાલન કરનાર તથા ક્રિયા કરવામાં પ્રીતિમાન થયો. રાવણ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ, રાક્ષસોમાં ઉત્તમ, મોટો ઉત્સાહવાન, મહા વીર્યવાન તથા મહા પરાક્રમી થયો. કુંભકર્ણ યુદ્ધમાં સર્વ કરતાં બળે કરી અધિક, માયાવી, યુદ્ધમાં કુશળ તથા મહાભયંકર થયો. ખર ધનુષ્ય વિદ્યામાં પરાક્રમવાન, બ્રાહ્મણનો દેવ કરનાર તથા રૂધિરનું ભોજન કરનાર થયો અને શર્પણખા સિદ્ધ પુરૂષને વિદ્ય કરનાર તથા મહા ભયંકર સ્વરૂપવાળી થઇ. વિશ્વવાના એ સર્વ પુત્રો વેદ જાણનાર, શરવીર તથા સુંદર વ્રતવાળા હતા; જે પોતાના પિતાની સં-આથે મધમાદન પર્વતને વિષે રહ્યા હતા. તેટલામાં નેમણે પોતાના સહિત બેંદલા મહા સ-મૃદ્ધિયુક્ત કુમેરને જોવાથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થવાને લીધે તપ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. પછી તેઓ ભયંકર તપ કરતાં બ્રહ્માને પ્રસન્ન કરવા લાગ્યા. તે આવી રીતે કે રાવણ વાયુનું બક્ષણ કરતાં પંચામિ કરીને, હજાર વર્ષ પર્યંત એક પગ બેર ઉભો. કુંભકર્ણ વ્રતયુક્ત થઇ આ-હારનો ત્યાગ કરીને પૃથ્વી ઉપર સૂતો રહ્યો તથા વિભીષણ દિન પ્રત્યે એક ગાંધર્વ પદ્ધતિનું ભોજન કરતાં જપ કરવામાં પરાયણ થઇ. તેઓનાજ કાળ પ્રમાણે તપ કરવા લાગ્યા. તે સમય તેની શુર્પણખા તથા ખર એ બે પરિચર તથા રક્ષા કરતા હતાં. એ પ્રમાણે તેઓ-ને તપ કરતાં કરતાં પરિપૂર્ણ એક હજાર વર્ષ થયાં, ત્યારે રાવણ પોતાનાં મસ્તક કાળીને અગ્નિમાં હોમવા લાગ્યો, તેથી પ્રસન્ન થયેલા બ્રહ્મા તેની પાસે જઇ સર્વને વરદાન આપવા સાર કહેવા લાગ્યા કે, હું તમારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું, માટે તમે તપ કરવાથી નિવૃત્ત થા-ઓ અને દેવતાપણા વગર બાકી જે ઇચ્છિત હોય, તે વરદાન માગો. હે રાવણ ! તેં મો-ટા ફળની ઇચ્છાથી જે મસ્તક કાપી અગ્નિમાં હોમ્યાં છે, તે પોતાની મેળે તને પ્રાપ્ત થશે, તારા સ્વરૂપનું વિરૂપપાત્રું થશે નહીં અને તે ઇચ્છિત રૂપવાન થશે તથા તું યુદ્ધમાં શત્રુઓ-ને જીતનાર થઇશ એમાં કશો સંશય નથી. રાવણે કહ્યું કે, મો ગંધર્વ, દેવતા, અસુર, યક્ષ, રાક્ષસ, સર્પ, કિનર તથા જૂતથી પરાભવ થાય નહીં. બ્રહ્માએ કહ્યું કે, હે રાવણ ! તારૂં કલ્યાણ થાઓ, તને એક મનુષ્યો વગર બાકી તેં કહેલાથી ભય થશે નહીં.

માફડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે બ્રહ્માનાં વચન સાંભળીને દૃષ્ટ શુદ્ધિવાળા રાવણ મનુષ્યોની અવજ્ઞા કરવા લાગ્યો કે, મનુષ્યો મને શું કરનાર છે ? ! પછી બ્રહ્માએ કુંભકર્ણને કહ્યું કે હે કુંભકર્ણ ! તું ઇચ્છિત વરદાન માગ. ત્યારે કોષમાં જેનું ચિત્ત મસ્ત થયું હતું અથવા કુંભકર્ણે મોટી નિદ્રા માગી. ત્યારે તેમ થશે એમ તેને કહીને બ્રહ્માએ વિભી-ષણને કહ્યું કે હે પુત્ર ! હું તારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું, માટે તું તારૂં ઇચ્છિત વરદાન મારી પાસે માગ; જે માગીશ તે તને આપીશ. વિભીષણે બ્રહ્માને કે હે ભગવન્ ! હું અત્યં-ત આપત્તિમાં આવી પડું, તોપણ મારી મતિ અધર્મમાં પ્રાપ્ત થાય થાય નહીં તથા વગર અભ્યાસ કરવે અને બ્રહ્માજની વિદ્યા આવડે. બ્રહ્માએ કહ્યું કે, હે શત્રુઓને શિક્ષા કરનાર વિ-

લીધણી ! તું રાક્ષસી યોનિને વિષે ઉત્પન્ન થયો છે, પણ તારી બુદ્ધિ અધમમાં પ્રવેશ કર-
તી નથી. માટે હું તારા કહેવા પ્રમાણે તથા અમરપણની પ્રાપ્તિ એ વર તને આપું છું.
માર્કંડેય કહે છે--હે પૃથ્વીપતિ યુધિષ્ઠિર ! પછી બ્રહ્માથી વરદાન પામેલા દશગ્રીવ, યુદ્ધમાં
કુમેરને છત્રી લાંકામાંથી માઢી મુક્યો. ત્યારે મદા સમય કુમેર લાંકાનો ત્યાગ કરીને મધર્વ
યજ્ઞ, રાક્ષસ તથા કિંપુરણો સહિત ગંધમાદન પવન પ્રત્યે ગયો. પછી રાવણે ઇચ્છિત મૃતિ
કરે એવા તેના પુષ્પક વિમાનને દરણુ કર્યું; તે વેળા તેણે તેને શાપ આપતાં કહ્યું કે આ
વિમાન તને વદન કરશે નહીં અને તને નાશ કરશે, તેને વદન કરશે; અને તું પોતાના
ગુરુનો તથા મારો નિરરકાર કરે છે, માટે થોડા કાળમાં નાશ પામીશ. હે યુધિષ્ઠિર ! ધર્મા-
ન્મવાન તથા પરમશ્રીયુક્ત વિશ્વિવર્ણ, સત્પુરુષના માર્ગનું રમરણ કરતાં કુમેરનો આશ્રય કર્યો
હતો. તેથી પ્રસન્ન થએલા કુમેરે, તેને યજ્ઞ તથા રાક્ષસોની મેનાનો અધિપતિ કર્યો. ત્યાર
કેટ મનુષ્યોનું બદલાવ કરનારા રાક્ષસોએ તથા મદા બળવાન પિશાચોએ સર્વ મળીને રાવ-
ણને લાકાની રાજ્યમાદીનો અભિષેક કર્યો. ત્યારે દશગ્રીવે પોતાના પરાક્રમથી દેવો તથા
દાનવોનાં રત્નોને દરણુ કર્યો. હે રાજન્ ! ઇચ્છિત બળવાળો દશગ્રીવ સર્વ લોકને ન્યાયનો
દત્તો, તેથી તેનું રાવણ એનું નામ પડ્યું; જે દેવતાઓને અત્યંત બપ પ્રાપ્ત કરતો હતો.

રાવણમાસલોકાન્યત્તસ્માદ્રાવણ ઉચ્યતે ।

દશગ્રીવઃ કામલો દેવાનાં ભયમાદધન્ ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेऽर्चणि रामोपाख्यानपर्वणि रावणादिवर
मासौ गुर्जरभाषायां चतुःसप्तत्यधिकद्विंशतमोऽध्यायः॥ २७४ ॥

અધ્યાય ૨૭૫ મો. વાનરોની ઉત્પત્તિ.

मार्कण्डेय उवाच-ततो ब्रह्मर्षयः सर्वे सिद्धा देवर्षयस्तथा ।

उच्यन्नाह गुरुरस्कृत्य ब्रह्माणं शरणं गताः ॥ १ ॥

માર્કંડેય કહે છે--હે યુધિષ્ઠિર ! ત્યાર પછી સર્વ બ્રહ્મર્ષિ તથા સિદ્ધ એવા દેવર્ષિ
અમિને મુખ્ય કરીને, બ્રહ્માની શરણુ ગયા. ત્યારે અમિએ બ્રહ્માને કહ્યું હે બ્રહ્મન્ ! તમે
પૂર્વે વિભવાના જે પુત્રને વરદાન આપી અવધ્ય કર્યો છે, તે સર્વ પ્રજાને બાધ કરે છે,
માટે તેનાથી તમે અમારી રક્ષા કરવા યોગ્ય છે; કારણ તમારા વચર બીજો કોઈ રક્ષા
કરનાર નથી. બ્રહ્માએ કહ્યું કે હે વિભાવસ ! યુદ્ધમાં દેવતા તથા અસુરોથી છતાંવો અશક્ત
એવા રાવણને નાશ કરવાનો ઉદ્દેશ મેં થોડો કાળ થયાં કરી રાખ્યો છે. માટે મારા કહે-
વાથી ચતુર્બુજ વિષ્ણુ રાવણને નાશ કરવા સાથે પૃથ્વીને વિષે મનુષ્યોમાં અક્તયાં છે; તે
તમારું પ્રિય કરશે. માર્કંડેય કહે છે કે, પછી બ્રહ્માએ સર્વ દેવર્ષીઓની સાનિધ્ય ઇંદ્રને કહ્યું
કે હે ઇંદ્ર ! તું તથા સર્વ દેવગણ પૃથ્વીને વિષે અવતરો, અને રીંછડી તથા વાનરોએને
વિષે વિષ્ણુની સહાયતા કરનાર, પીર અને ઇચ્છિતરૂપ તથા બળ ધારણ કરનાર પુત્રો ઉત્પન્ન
કરો. એ પ્રમાણે બ્રહ્માએ વાક્ય કહ્યાં તે સાંભળીને દેવતા, દાનવ તથા મધર્વો પૃથ્વીને વિષે

અવતરવા સંબંધી વિચાર કરવા લાગ્યા. તે સમય બ્રહ્માએ તેઓની સમક્ષ દુદુભી નામની ગંધર્વની આજ્ઞા આપતાં કહ્યું કે, તું દેવતાઓનું કાર્ય સિદ્ધ કરવા માટે પૃથ્વીને વિષે જન. પછી બ્રહ્માનાં વચન સાંભળીને દુદુભી ગંધર્વા મનુષ્ય લોકને વિષે મંથરા નામે કુપડી સ્ત્રી થઈ. પછી ઈંદ્રાદિ દેવતાઓએ રીંછડી તથા વાનરીઓને વિષે પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યાં. જેઓ પર્વતોના શિખરને ભેદ કરનાર શાલ, તાલ તથા શિલાથી યુદ્ધ કરનાર. વજ્ર સરખા અંગ. વાળા, મહા, બળવાન, ઇચ્છિત પરાક્રમવાન, યુદ્ધ કરવામાં કુશળ, દશ દશ હાથો દ્વિત સરખા બળાદય, વાયુ સરખા વેગવાન, પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે વનાદિને વિષે ચંદ્રનાર અને બળ તથા યશ કરી પોતાના પિતા સરખા થયા. પછી સર્વ દેવતાઓને કહીને બ્રહ્માએ, ટુંકેથીને લોભાવતી તથા રામચંદ્રને વનવાસમાં મોકલવા એ કામ કરવાનું મંથરાને કહ્યું. પછી વૈર સજગાવવામાં કુશળ, ચારે દિશ ગતિ કરનારી તથા મન સરખા વેગવળી તેણે બ્રહ્માનાં વચન સાંભળીને તેના કહેવા પ્રમાણે કર્યું.

સા તદ્વચઃસમાજાય તયા ચક્રે મનોઙ્ગવા ।

इत श्रेत च गच्छंती वैर संधुक्षणे रता ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वाणि रामोपाख्यानपर्वणि वानराद्युत्पत्तौ
गुर्जरभाषायां पंचसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्याय ॥ २७९ ॥

અધ્યાય ૨૭૯ મો. રામચંદ્રજીનું વન ગમન.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—ઉત્તમ મગવતા જન્મ રામાદિનાં પૃથક્ પૃથક્ ।

प्रस्थान कारणं ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि कथयतां ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે બ્રહ્મન્ ! તમે રામચંદ્રાદિના જન્મ જન્મ કહ્યા પણ હું તેને વનમાં જવાનું કારણ સાંભળવા ઇચ્છું છું. માટે મદા શરવીર રામ તથા લક્ષ્મણ એ બે ભાઈઓ અને સીતા કેમ વન પ્રત્યે ગયાં ? તે કહેા. માટેય કહે છે—હું નૃપ ! ક્રિયા તથા ધર્મમાં પ્રીતિમાન અને વૃદ્ધ પુરોહીની સેવા કરનાર દશરથને પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ, ત્યારે તે ઘણા હર્ષયુક્ત થયા. પછી તેના સર્વ પુત્રો જ્યારે મોટા થયા, ત્યારે મદા પરાક્રમી અને વેદ તથા ધનુર્વેદમાં કુશળ થયા. પછી જ્યારે બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાલન કરનાર તે સ્ત્રિયોયુક્ત થયા, ત્યારે દશરથ અત્યંત પ્રીતિમાન તથા સુખવાન થયા. હે રાજન્ ! દશરથના ચાર પુત્રોમાં સર્વ કરતાં રામ જ્યેષ્ઠ હતા, જે મનોહરપણાથી સર્વ પ્રજાને હર્ષની પ્રાપ્તિ કરતા હતા ત્યાર પછી દશરથ રાજ પોતાને વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ એમ જાણીને, રામચંદ્રને રાજ્યાભિષેક કરવાનો પોતાના જીદ્દિમાન અમાન્ય તથા પુરોહિત મહિન મનસુભો કરવા લાગ્યા. ત્યારે શ્રેષ્ઠ મંત્રિયોએ કહ્યું કે હે રાજા દશરથ ! હવે રામચંદ્રને રાજ્યાભિષેક કરવાનો વખત છે, કારણ તે પ્રાપ્ત ઉંમરે થયા છે એમ પ્રજાનોનાં વચન સાંભળીને દશરથ શાલ નેવવાન, મહાબાહુ, મહોન્મત્ત દ્વિત સરખા ગતિ કરનાર, લાંબી, બુદ્ધવાળા, પોદોળી જાતીવાળા, મસ્તક વિષે ક્યામ દ્રશ્યવાન, પોતાના સ્વરૂપે કરી દીપતા, મદા શરવીર, યુદ્ધમાં ઈંદ્ર કરતાં કમી નહીં એવા, સર્વ ધર્મને પામેલા, ધર્મ સંબંધી વિચારને વિષે ગૃહસ્થપતિ સરખા, સર્વ પ્રજાને પ્રિય, સર્વ વિદ્યામાં કુશળ, જનદ્રિય, શત્રુઓની દષ્ટિને પણ હરણ કરે એવા રવકપ-

વાન, અસાધુને કંઈ આપનાર, વનમાં વનનારની રક્ષા કરનાર, વિંધવાન, કોઈથી પરજીવ નહીં પામનાર, જેને કોઈ છતી ન શકે એવાને પણ છતનાર તથા કોઈલાંબને આનંદની શ્રદ્ધા કરનાર પોતાના પુત્ર રામચંદ્રને તેના અત્યંત પ્રીતિયુક્ત મનવાન થયા. ત્યાર પછી મદા તેજસ્વી તથા મદા પ્રસાદથી દશરથે પોતાના પુત્રના ગુણનું ચિંતન કરીને, પોતાના પુરોહિત વસિષ્ઠને કહ્યું હે મુનિ ! આજ રાત્રિએ પુખ્ત નક્ષત્ર થશે, જેથી મદા એક એક થશે; માટે તમે રામચંદ્રને રાત્ર્યાભિષેક કરવા સારૂ સાક્ષિ તૈયાર કરાવો. એ પ્રમાણે દશરથે વસિષ્ઠ ઋષિને કહ્યું, તે વેળા મંથરા ત્યાં લીલી હતી તે સાંભળીને કૈકેયીના પાસે જઈ સમય પરત્વ વાઝ્ય બોલી કે હે કૈકેયી ! આજ રાત્ર દશરથે તમારું મોટું દુહાન્યપણું પ્રસિદ્ધ કર્યું ! અરે ! હે દુહાન્યણી ! આજ તને મદા બચાવે અને મદા કોથી ઝેરયુક્ત મુખવાળો સર્પ હંધ કરે ! અરે ! જેના પુત્રને રાત્ર્યાભિષેક થાય છે એવી કૌસલ્યા અવશ્ય સુભાગ્ય વાળી છે ! અરે ! જેનો પુત્ર રાત્ર્ય બામવનાર નદીં એવી તું તે જાની મુખાન્યવાળી ! એ પ્રમાણે મંથરાનાં વચન સાંભળીને સર્વ અધઃકાર પહેરેલી કૃશમધ્ય બામવાળી અને અત્યંત સ્વરૂપવાન કૈકેયી, એકાંતમાં પોતાના પતિ પાસે આવી જાણે દસતીજ હોય એમ થઈ મધુર વાણીથી બોલી કે હે રાજન્ ! તમે સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાન છે, માટે મારા મનમાં એક કાર્ય ઉત્પન્ન થયું છે તે મને પ્રાપ્ત કરી સંકટથી મુક્તિ. દશરથે કહ્યું કે હે શ્રેષ્ઠ ! તું જે ઇચ્છા કરતી હોય, તે લે તું વચન આપું છું. હે સુહૃ ! બાંધવા લાયક નદીં એવા કોને બાંધવા છે અથવા બંધાયલા કોને છોડવા છે તથા કોને દ્રવ્ય આપવું છે અથવા કોનું કારણ કરવું છે ? હે કૈકેયી ! બ્રહ્મસ્વ વગર બાકી જે દ્રવ્ય પૃથ્વીને વિષે છે, તે સર્વ મારું છે, કારણ મારે વર્ણની રક્ષા કરનાર હું રાત્ર્યએનો પણ રાત્ર્ય છું; માટે તારે જે કામનાની ઇચ્છા હોય, તે કહે વિશંય કર નહીં. રાત્ર્યનાં વચન સાંભળીને પોતાનું જગ જાણી તેને પ્રદક્ષ કરી કૈકેયી બોલી કે, રામને અભિષેક કરવા સારૂ જે સામગ્રી તૈયાર થઈ છે તેથી મારા પુત્ર ભરતને અભિષેક થાઓ, અને રામ વનને વિષે જાઓ. હે રાજન્ ! એ પ્રમાણે કૈકેયીનાં મદા દારણ અગ્નિ વચન સાંભળીને, મદા દુઃખયુક્ત થયેલા દશરથે કંઈ પણ બોલ્યા નહીં. ત્યારે રામચંદ્ર પોતાના પિતાએ કૈકેયીને તેના માઝ્યા પ્રમાણે વરદાન આપ્યું છે એમ જાણીને, રાત્ર્ય સત્યવાદી થાઓ એમ માની વન પ્રત્યે ગયા. તે સમય તેની વાંસે લાગમાં ધનુષ્ય મદલ્ય કરીને લક્ષ્મણ તથા વૈદેહિ પણ ગયાં. રામચંદ્ર વનમાં ગયા પછી દશરથ રાત્ર્યનો દેહ મૃત્યુ ધર્મને પામ્યો. પછી રામચંદ્ર વનમાં ગયા અને રાત્ર્ય મૃત્યુ પામી ગયા તે જાણીને કૈકેયીએ મેસાળથી ભરતને તેડી મંગાવી કહ્યું કે હે પુત્ર ! દશરથ રાત્ર્ય સ્વયં પ્રત્યે અને રામ તથા લક્ષ્મણ સીતા સહિત વન પ્રત્યે ગયા, માટે તું જનુ વગરનું શ્રેષ્ઠ રાત્ર્ય પ્રદક્ષ કર. એવાં કૈકેયીનાં વચન સાંભળીને ધર્માત્મા ભરતે કહ્યું કે અરે ! વનમાં સુખ્યાયલી તે, પોતાના પતિનો નાશ કરવાથી કુળનો નાશ કરી મોટું નિહિત કામ કર્યું ! અરે હે કુળમાં કલ્યાણરૂપ ! તેં મારા મસ્તક ઉપર અપવશ નાંખ્યો ! હે માત ! તું તારી કામનાવાળી થા ! હે રાજન્ ! એ પ્રમાણે કહીને ભરતે રૂદન કર્યું. પછી તે પ્રધાનોની પાસે કૈકેયીનું કર્મ રપટ લઈ સંભળાવીને, રામચંદ્રને વનમાંથી પાછા તેડી લાવવાની ઇચ્છાથી કૌસલ્યા, સુમિત્રા તથા કૈકેયીને વાહનોમાં મેસાડી આમળથી રવાને કરી, વસિષ્ઠ તથા વામદેવાદિ હનુરો બ્રાહ્મણો અને સહેર તથા દેશની પ્રજા અને પોતાના બાકી સગ્રામ સહિત વનમાં ગયા, ત્યારે તેણે ચિત્રકૂટ પર્વત વિષે

એકેલા, તપસ્વીના સરખો વેપ ધારણ કરેલા તથા ધનુષ્ય ધારી રામચંદ્રને લક્ષ્મણ સહિત વંચા. ત્યાર પછી પિતાનાં વાક્ય પ્રમાણે કરવાની સમ્મજાવાળા રામચંદ્રે ભરતને પોતાની પાદુકા (પાવડી) આપી પાછો મોકલ્યો; ત્યારે તે પાદુકાને મુખ્ય કરીને નંદીગ્રામમાં રહી રાજ કરવા લાગ્યો. પછી ચિત્રકૂટ પર્વત પ્રત્યે સદૈવ પ્રજા આવે છે એ દીક નહીં એમ માનીને રામચંદ્રે, મહા અર-
ણ્યમાંના શરભંગના આશ્રમ પ્રત્યે જઈ પ્રવેશ કર્યો. તે ઋષિનો સત્કાર કરીને ત્યાંથી તે દંડકારણ્ય પ્રત્યે ગયા, અને ગોદાવરી નદીનો આશ્રય કરી નિવાસ કરી રહ્યા. પછી દંડકારણ્યને વિષે નિવાસ કરી રહેલા રામચંદ્રને શુર્પણખા નિમિત્ત ત્યાંજ રહેલા એવા ખર નામના રાક્ષસની જોડે મોટું વેર થયું; અને તપસ્વિયોની રક્ષા કરવા સાડે ધમ વત્સલે ચઉદ હજાર રાક્ષસોને નાશ કર્યા. પછી રાવણે દૂષણ તથા ખરને પણ નાશ કરીને સર્વ વન કલ્યાણરૂપ કર્યું. એ પ્રમાણે સર્વ રાક્ષસો નાશ પા-
મ્યા, ત્યારે લક્ષ્મણે રામચંદ્રનો આજ્ઞાથી કાન તથા નાક કાપી નાંખી શુર્પણખા, પોતાના ભાઈ રાવણની પુરી લંકાં પ્રત્યે ગઈ અને તેની પાસે આવી દુઃખથી મુજ્જિત થઈ તેને પગે પડી. તે સમય કાન તથા નાક કપાયલાં હતાં એવી શુર્પણખાને જાતને ક્રોધથી મુજ્જિત થયેલા રાવણ દાંતે દાંત પીસતો પોતાના આસન ઉપરથી ઉભો થયો. અને પોતાના અમાત્યોને ત્યાંથી રજા આપી એકાંતમાં પોતાની ખંડેનને કહેવા લાગ્યો કે હું કલ્યાણરૂપ ખંડેન ! મારો કંઈ પણ ડર ન રાખી તથા મારી અવજ્ઞા કરીને કાણે તને આવી રીતે કરી ! અરે ! એવા કાણુ છે કે તીક્ષ્ણુ એવા ત્રિશુળને પામી તેનું સર્વ ગાંત્ર કરી સેવન કરે છે ! અરે ! પોતા-
ના મસ્તકમાં અગ્નિ ભરીને સુખે નરી મુનાર કાણુ છે ! અરે ! મહા ભયંકર ઋરવુક્ત મુખ-
વાળા સર્પને પગે કરી સ્પર્શ કરનાર કાણુ છે ! અરે ! કેસરી સિંહની દાઢ પકડીને સ્થિર થઈ ઉભો રહેનાર કાણુ છે ! એ પ્રમાણે ઓલતા રાવણના કાનમાંથી જેમ અગતાં વક્ષનાં કાટરમાંથી ધુમાડાની શિખા નીકળે, તેમ ક્રોધગ્ન્ય ધુમાડાની શિખા નીકળવા લાગી. ત્યારે શુર્પણખાએ રામચંદ્રે કરેલા ખર તથા દૂષણ સહિત સર્વ રાક્ષસોના પરાભવ તથા પોતાનું વિરૂપપણું રાવણને કહી સંભળાવ્યું. ત્યાર પછી રાવણ રામચંદ્રની સ્ત્રીનું હરણ કરેનું એમ પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરી, શુર્પણખાને સાંત્વના કરી પોતાની પુત્રીની રક્ષાનો અદોષસ્ત કરીને આકાશ માર્ગે આગ્યો. ત્યારે તેણે ત્રિફટ તથા કાળકૂટ પવનને ઉત્તરધારે ગંભીર એવા સમુદ્રને જોયો. પછી તેનું પણ ઉત્તરધન કરીને રાવણ મહાદેવશનું પ્રિય સ્થાન ગોકર્ણ પ્રત્યે આગ્યો. ત્યાર કંડે રાવણ, પૂર્વ વિશ્વામિત્રના યજ્ઞને વિષે રામચંદ્રના ભયથી તપસીપણાના આશ્રય કર્યો હતો જોણે એવા અને પુત્રના પોતાના અમાત્ય મારીયતી યજ્ઞે આગ્યો.

तत्राभ्यगच्छ मारीचं पूर्वमात्यं दशाननः

पुरा राम भयादेव तापस्यं समुपाश्रितं ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि रामवना-
भिगमनेर्गुर्जरभाषायां सप्तपष्ठ्याधिकाद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २७६ ॥

अध्याय २७७ भो. सीताशुनुं हरणु.

मार्कण्डेय उवाच—मारीच स्वयं संभ्रांतो दृष्ट्वा रावणमागतं ।

पूजयामास सत्कारैः फलमूलादिभि स्तनः

માહેડય કહે છે--હે યુધિષ્ઠિર ! આવેલા રાવણને જોઈને અત્યંત આંત્ર શયેલા મારીએ તેનો ફળ મુજે કરી પૂજા સત્કાર કર્યો. પછી મુજે કરી એકલા રાવણને જાણીને મારીએ કશું કે હે રાવણ ! પૂર્વ સરખા તારા સ્વરૂપનો વર્ણ નથી, માટે હું તને પશું છું કે, તારા પુરને વિષે કશાણુએ છે ! સર્વ તારી પ્રકૃતિ પૂર્વની પેઠે તારું ભજન કરે છે ! તારે જાણી આવવાનું શું પ્રયોગન છે ! તે કહે અને મેં તારું કાચ અત્યંત દુઝર કરી નો પશું કર્યું છે એમ જાણુ. એ પ્રમાણે મારીએનાં વચન સાંભળીને રાવણે તેને રામચંદ્રે ચહિદ દગ્ધર રાક્ષસાનો વિનાશ તથા શુભેષુખાનું વિરૂપણ કર્યું હતું તે અને પોતાને કરવાનું કર્મ એ સર્વ કર્યું. ત્યારે તેનાં વચન સાંભળીને મારીએ તેને કશું કે હે રાવણ ! રામની પાસે જતું નહીં, કારણ હું તેના પરાક્રમે જાણું છું. અરે ! તેના આજુના કેમને સદન કરવા કોણ સમર્થ છે ! ! હું ભાગી આવીને અહીં તપરવી થઈ રહ્યો છું તેનો હેતુ એજ છે કે રામના આજુનો વેગ કોઈથી પણ સદન થાય તેમ નથી ! અરે ! તને વિનાશની નિસરણી દુષ્ટતાવાન એવા કોણે બતાવી છે ! એવાં મારીએનાં વચન સાંભળીને કોષયુક્ત શયેલા રાવણે તેને જાતસના કરતાં કર્યું કે અરે ! મારા કહેવા પ્રમાણે નહીં કરતા એવા તારું અવસ્થ મૃત્યુ થશે ! એ પ્રમાણે રાવણનાં વચન સાંભળીને મારીએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે આ દુષ્ટને દાશ મરવું તે કરતાં શ્રેષ્ઠ એવા રામચંદ્રને દાશ મરવું એ સાહે છે. માટે એના કહેવા પ્રમાણે હું કરું. એ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેણે તેને કશું કે હે રાવણ ! મારે તને શું સહાયતા કરવી ! તે કહે : પરવશ એવા હું તારા કહેવા પ્રમાણે કરીશ. એવાં મારીએનાં વચન સાંભળીને રાવણે તેને કશું કે હે મારીએ ! તું રત્નનાં સ્તંભપ્રવાળા રત્નથી વિચિત્ર દેહવાળા થઈને સીતાને મોદ પમાડ, તેથી તે પોતાના પતિ રામચંદ્રને તને પકડવા મોકલશે. ત્યાર પછી અવકાશ પામીને હું સીતાને વશ કરી દરી લઈ જઈશ એટલે દુઃખયુક્ત શયેલા તેના પતિ રામ નાશ પામશે, માટે તું મારું એ સદાયવાનું કર. હે રાજન ! એ પ્રમાણે રાવણે વાક્ય કહ્યાં તે સાંભળીને મારીએ પોતાની આંખે દેહિક ક્રિયા કરીને, જતા એવા રાવણની પાછળ જતા લાગ્યો. પછી રાવણ તથા મારીએ એ પેઠે રામચંદ્રના આશ્રમની નજીક આવીને, પ્રથમ કરેલા વિચાર પ્રમાણે તેમણે સ્વરૂપ બદલ્યું કર્યો, કે, રાવણે ત્રિદંડી સન્ધાસી થઈ તથા મારીએ મન શાંત, રામના આશ્રમ પાસે આવ્યા. તે સમય મારીએ પોતાનું મૂઝ સ્વરૂપ સીતાને દેખાડવા લાગ્યો, તેથી લાભાયલી તેણે તેને પકડવાનું પોતાના પતિ રામચંદ્રને કર્યું ત્યારે રામચંદ્ર પોતાની સ્ત્રીનું પ્રિય કરવા માટે દાશમાં ધનુષ્ય તથા આણુ લઈ તેની રક્ષા કરવા બ્રહ્મજૂને સોંપીને તે મૂઝની વાંસે ગયા. તે વેળા, ધનુષ્ય બારણુ કરેલા, બાથા આંધલા, ખડમ આંધલા તથા દાશમાં ચમનાં મોઝાં પહેરેલા રામચંદ્ર જેમ પૂર્વે રૂઢ તારા મૂઝની પાછળ ગયા હતા, તેમ તેની પાછળ ગયા. ત્યારે એકવાર તે મૂઝ આંતર્યાન થઈ ગયો. વળી પાછા રામની સનમુખ આગ્યો. એમ કરતાં કરતાં તે મૂઝ રામચંદ્રને વનમાં લઈ દૂર લઈ ગયો. પછી રામચંદ્રે આ કોઈ રાક્ષસ છે એમ જાણી, પોતાના ધનુષ્યનો ટંકરવ કરીને તેમાં એક આણુ ભરીને તે મૂઝને માર્યું. તે સમય તે મૂઝ રામચંદ્રના સરખા મ્હોટા ખેદથી શબ્દ બોલ્યો કે હે સીતા ! હે લક્ષ્મણ ! હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે કરણયુક્ત તે શબ્દ સાંભળીને સીતા આકુળવ્યાકુળ થઈ અને જે દિશામાંથી તે સાદ સાંભળ્યો, તે દિશા પ્રત્યે દોડી જવા લાગી. ત્યારે તેને લક્ષ્મણે કશું કે હે શ્રેષ્ઠ ! તું કંઈપણ શંકા કર નહીં રામને મેણુ પ્રકાર

કરનાર છે. હે હાસ્ય મુખવાળી ! તું થોડી વખતમાં રામચંદ્રને દષ્ટિથી જોઈશ. એ પ્રમાણે લક્ષ્મણે વાક્ય કહ્યાં ત્યારે સીતા, આ લક્ષ્મણ મારા પતિને નાશ કરાવી મારી કામનાવાન છે એમ માનીને, તેને અત્યંત કડોર વાક્ય કહેવા લાગી કે હે મહા ! તું તારા લક્ષ્મણમાં જે કામના રાખે છે, તેને કદીપણ પામીશ નહીં; કારણ હું શસ્ત્રે કરી નાશ પામીશ, પવંત ઉપર-થી પડીશ અથવા અગ્નિમાં પ્રવેશ કરીશ ! અરે ! હું મારા રામચંદ્ર પતિનો ત્યાગ કરીને, જેમ સિંહણ કોહણ નામના જનવરને પ્રાપ્ત થાય નહીં, તેમ તને પ્રાપ્ત થઈશ નહીં. એ પ્રમાણે બોલતી સીતાનાં વચન સાંભળીને રામચંદ્રજે જેને પ્રિય છે એવા લક્ષ્મણ, હાથમાં ધનુષ્ય ગ્રહણ કરી પોતાના કાનને ખંધ કરી, જે દિશા પ્રત્યે રામચંદ્ર ગયા હતા, તે દિશા તરફ તેનાં પગલાં જોતા જોતા ચાલ્યા ગયા. પછી અંતરને પામીને રાવણ, જેમ રાંખાડીથી અગ્નિ ગુપ્ત હોય, તેમ સન્યાસીના સ્વરૂપથી ગુપ્ત થઈ સીતાનું હરણ કરવા સારૂ તેની પાસે આવ્યો. ત્યારે ધર્મને જાણનાર જનકની પુત્રી સીતા, તેને કૃપા, મૃગ તથા આસનાદિથી નિમંત્રણ સન્માન કરવા લાગી. ત્યારે રાવણ તેનો તિરસ્કાર કરી પોતાનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને સીતાને સાંત્વતા કરતાં કહેવા લાગ્યો કે હે સીતે ! હું સર્વ રાક્ષસોનો રાજા રાવણ છું, મારી સમુદ્રપાર લંકા નામની પુરી છે; તેને વિષે પુરૂષ તથા સ્ત્રીઓની મધ્યે તું અત્યંત શૈલીશ. માટે હે શ્રેષ્ઠ કરી ભાગવાળી ! તું મારી સ્ત્રી થા, અને તારા તપસ્વિ પતિનો ત્યાગ કર. છત્રાદિ રાવણનાં વચન સાંભળીને સીતાએ ‘ એમ બોલ નહીં ’ એમ કહી પોતાના કાન ખંધ કરી કહ્યું કે અરે હે કુષ્ટ ! નક્ષત્ર સહિત આકાશ તૂટી પડશે, પૃથ્વી બેઠ પામશે તથા અગ્નિ શી-તળ થશે, તો પણ હું મારા પતિ રામચંદ્રનો ત્યાગ કરીશ નહીં ! અરે ! હસ્તિણી મદોન્મત્ત હસ્તિને પામીને, કુક્કર નામના જનવરનો સ્પર્શ કેમ કરે ! ! વગી હે કુષ્ટ ! કાષ્ઠ સ્ત્રી કદમ વૃક્ષની તથા મધપુષ્પની મદિરાનું પાન કરીને, કાંજનું પાન કરવામાં લોભયુક્ત થઈ તેનું સ્મરણ પણ કરે ? ! હે રાજા ! એ પ્રમાણે કહીને કોંધથી રુકુણાચમાન હતા હોઃ જેના એવી સીતા વારંવાર પોતાના હાથને ખંખેરતી ખંખેરતી પોતાના આશ્રમમાં પ્રવેશ કરવા લાગી. તે સમય રાવણે ચિત્ત જેનું અસ્થિર હતું એવી સીતાને ભક્ષના કરતાં આ-શ્રમમાં જતી અટકાવી; અને તે તેનો ચાટલો ઝાલીને આકાશ માંગે ચાલતો થયો. તે વેળા પર્વતને વિષે ફરનારા જટાયુ નામના ગૃધ્ર પક્ષિએ, હે રામ ! હે રામ ! એમ પોકાર કરતાં રૂદ્ધ કરતી એવી અને હરખ જતી એવી તપસ્વી સીતાને જોઈ.

તાં દર્શ્ય તતો ગૃધ્રો જટાયુ ગીરિ ગોચરઃ ।

ઠહન્તી રામ રામોતિ દ્વિયમાણાં તપસ્વિનીં ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि मारीचवधेसी-
ताव्रणे गुर्जरभाषायां सप्तसप्तत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २७७॥

ॐ नमः शिवाय

અધ્યાય ૨૭૮ કપાલધેનો ઉદ્ધાર.

मार्कण्डेय उवाच—सत्पादशरयस्यासीज्जटायुररुगात्मजः ।

गृध्रराजोमहावीरः संपातिर्यस्यसौदरः ॥ १ ॥

માફકેમ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! દશરથનો સખા, વૃષ્ણેનો પુત્ર, મદ્રા જરૂરી, સંપાતિ-
બાઈ હતો જેને અને ગૃધ્ર પક્ષીનો રાજા જટાયુ, રાવણના ખોળાને વિષે પ્રાપ્ત થયેલી વધુ
સીતાને જોઈને, મદ્રા કાંઈયુક્ત થઈ તેની પાસે દોડી જઈ તેને કહેવા પ્રાર્થા કે હે નિશાચાર !
આ મૈથીલીને મુજી આપ ! મુજી આપ ! હું જીવનાં તું એને કેમ દરજી કરીશ ! ! અરે ! જો
તું આ મારી વધુને નહીં મુજી આપે, તો જીવનાં કદી પણ જાનકા નહીં ! એ પ્રમાણે કહીને
જટાયુએ પોતાના નખ, પાંખ તથા ચાંચે કરી રાક્ષસેના દેહને ધક્કો પ્રદાર કરી જઈ ક્યો.
તેથી જેમ પર્વતમાંથી પાણીનો પ્રવાહ ચાલે, તેમ તેના શરીરમાંથી ક્ષિર વહેવા લાગ્યું.
ત્યારે રામનું પ્રિય કરવાની પ્રત્યજ્ઞાવાળા ગૃધ્ર એવી રીતે ધક્કો પ્રદાર ક્યો. પછી રાવણે લા-
ચમાં તસવાર લઈ તેનાથી તેના હાથ “પાંખ” કાઢી નાંખ્યાં. પછી રાવણ, બેઠ પામેલા પા-
મેલા વાદળોના સિખર સરખા ગૃધ્રરાજ જટાયુને ધક્કો પ્રદાર કરીને સીતાને પાછી પોતાના
ખોળામાં મદજી કરી આકાશ માંજે ચાલ્યો પછી સીતાએ એ પ્રમાણે જતાં પૃથ્વીને વિષે
જ્યાં જ્યાં તપસ્વિઓનાં આશ્રમ, સરોવર તથા નદીને જોયાં, ત્યાં ત્યાં રામચંદ્રને ખજર
પડવાની ઇચ્છાથી પોતાનાં આજુબજુ નાંખ્યાં. ત્યાર પછી બોટા વિચારવાળી સીતાએ એક પ-
ર્વત ઉપર બેઠેલા પાંચ વાનરોને જોઈને, પોતાનું ક્રોધ એક પીગું વચ્ચે નાખ્યું. જે પવનના
યોગથી તે પાંચની વચમાં પીગળીની પેઠે પડ્યું. હે રાજન ! એ પ્રમાણે સીતાનું દરજી કરીને
આકાશ માંજે જતા રાવણે થોડી વખતમાં વિષકમાંએ ખનાવેલી, રમ્મ, ધજા દરવાળવાળી,
મનોરમ તથા ક્રોધ હિંસા કરતો દનો જેને એવી પોતાની પુરી લાંબને જોઈ અને તેમાં પ્રવેશ
ક્યો. હે યુધિષ્ઠિર ! એવી રીતે સીતાનું દરજી થયું ત્યાર પછી રામચંદ્ર મૃગરૂપ મારીચને
નાશ કરી પોતાના આશ્રમ બળી વળતી વેળા પોતાના બાઈ લદ્દમજીને જોઈ તેને તિરસ્કાર
કરતાં કહ્યું કે, અરે ! તું ધજા રાક્ષસો જેમાં વસે છે એવા વનને વિષે સીતાનો ત્યાગ કરી-
ને અહીં કેમ આગ્યો ! પછી રામચંદ્ર પોતાને મૃગરૂપ રાક્ષસ ધક્કો દર લાગ્યો તથા લદ્દમજી
પણ ત્યાં આવ્યા તેનું ચિત્વન કરતા અત્યંત પરિતાપવાન થયા અને લદ્દમજીની નિંદા
કરતા કરતા તેની પાસે આવીને રામે તેને કહ્યું કે અરે હે લદ્દમજી ! હું જીવતી એવી સી-
તાને દેખીશ ! હે બારત ! એ પ્રમાણે રામચંદ્રનાં વચન સાંભળીને લદ્દમજી પોતાને સીતાએ
નહીં કહેવાં પડે એવાં જે વાક્ય કલાં હતાં તે સર્વ કહી સંભળાવ્યાં. ત્યારે તે સાંભળવાથી
અત્યંત તાપ યુક્ત થયું હતું લદ્દમ જેનું એવા રામચંદ્ર લદ્દમજી સહિત ઉતાવળથી પોતાના
આશ્રમ પ્રત્યે આવતા હતા, તે વેળા રસ્તામાં પડેલા પવત સરખા ગૃધ્ર જટાયુને જોઈ આ
રાક્ષસ છે એમ માની ધનુષ્યની પ્રત્યંચા ખેંચીને તેની પાસે દોડી મથા. તે મમય મદ્રા
તેજસ્વી જટાયુએ રામ તથા લદ્દમજીને કહ્યું કે હું તમારા પિતા દશરથનો સખા જટાયુ
નામનો ગૃધ્ર પક્ષી છું. એવાં તેનાં વચન સાંભળીને રામ તથા લદ્દમજી પોતાના ધનુષ્યને
લાંત કરી આપજી પિતાના નામનો ઉચ્ચાર કરનાર કુંએ કોણ છે ! એમ પર-
સ્પર કહીને જટાયુની પાસે આવ્યા. અને તેમણે બે પાંખ જેની હેઠા મદ્રા હતી
તેને જોયો ત્યારે ગૃધ્રરાજ જટાયુ પક્ષીએ રામ તથા લદ્દમજીને કહ્યું કે સીતા નિમિત્ત રાવ-
ણથી મારો વધ થયો છે. રામચંદ્ર તેને પૂછ્યું કે, રાવણ કયો દિશાભણી મયો ! એમ રામે
પૂછ્યું ત્યારે જટાયુ પોતાનું મસ્તક દધાવી તેની સૂચના કરીને મૃત્યુ પામ્યો. ત્યારે રામચંદ્ર
રાવણ સીતાનું દરજી કરી દક્ષિણ દિશા પ્રત્યે મયો છે એમ જાણીને આ જટાયુ મારા પિતા-

તો સખા છે અને એણે મારો મ્હોટો સત્કાર કર્યો છે એમ માની તેને અમિસંસ્કાર કર્યો. પછી ચટાઈ જેમાં ફાટી ગઈ હતી એવો કગશ ભાગી પડ્યો હતો, અને સેંકડો કોદલા નામનાં જનવર ફરતાં હતાં એવો શૂન્ય પોતાનો આશ્રમ જોઈને સીતાનું હરણ થવાથી મહા પીડાયુક્ત થયેલા તથા શોકજન્ય દુઃખ યુક્ત થયેલા રામ તથા લક્ષ્મણ, દંડકારણ્ય પ્રત્યે દક્ષિણ દિશા તરફ જવા લાગ્યા. ત્યારે લક્ષ્મણ સહિત રામચંદ્ર વનને વિષે રસ્તામાં ચારે કાર નાશ ભાગ કરતાં એવાં મૃગનાં યુથને જોયાં તથા દાવામિત્રી પેઠે શ્વેદિ પામતા પક્ષીના જન્ય પશુ સાંભળ્યા. ત્યાર પછી એક મુહૂર્ત માત્રમાં તેમણે ભયંકર દેખાવવાળા, મેઘ તથા પર્વતસરખા વર્ષાવાળા, સાગ વૃક્ષ સરખી કાંધવાળા, મોટી જુગ્મવાળા, છાતીમાં જંને નેત્ર હતાં એવા અને મોટા ઉદરમાં ભયંકર મુખવાળા કમંધને જોયો. તે સમય કમંધે રાક્ષસે યદ્યપ્યથી લક્ષ્મણને પોતાના હાથને વિષે ગ્રહણ કર્યા. ત્યારે હે ભારત ! સુમિત્રાના પુત્ર ત લક્ષ્મણે મહા કષ્ટયુક્ત થઈને, રામચંદ્ર સામું જોઈ સખેદ વાક્ય બોલ્યા કે હે ભારત ! તમે આ મારી અવસ્થા જુઓ ! અરે ! સીતાનું હરણ થયું ! મને આ મોટું કષ્ટ પ્રાપ્ત થયું ! તમે રાજ્યપદથી અટ થયા ! આપણા પિતાનું પણ મરણ થયું ! અરે ! હું, સીતા સહિત કાશ્યપ દેશ પ્રત્યે ગયેલા તથા આપણા પિતામહાદિ પરંપરાની રાજ્યગાદી ઉપર ખેંચા તમને નહીં જોઈ ! અરે ! યશ મેળવવામાં કુશળ એવા પુરોહિતે રાજ્યગાદી ઉપર અભિષેક કર્યો હતો એવા ભરતનું ચંદ્ર સરખું મુખ જે પ્રગ્ન જોતી હશે તે ધન્ય છે ! આમ લક્ષ્મણને યજ્ઞ વિદ્યાપ કરતો માંભળીને રામચંદ્રે, તેને નિમંત્ર્ય કરતાં કહ્યું કે હે મનુજ્યમાં મિલકપ ! તું કંઈ પણ ખેદ કર નહીં, હું જીવતાં આ રાક્ષસ કદી પણ જીવતા રહેનાર નથી ! હે લક્ષ્મણ ! તું એ રાક્ષસનો જન્મજો હાથ કાપી નાખ અને હું કાપે હાથ કાપું છું. એ પ્રમાણે કહીને રામચંદ્રે તલવારથી કમંધે રાક્ષસનો કાપે હાથ કાપી નાખ્યો અને લક્ષ્મણે જન્મજો હાથ કાપી નાખ્યો. પછી લક્ષ્મણે પાસે ઉભેલા પોતાના ભાઈ રામચંદ્રને જોઈને તે રાક્ષસના પડખામાં પ્રહાર કર્યો; જેથી તે મૃત્યુ પામી પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. ત્યારંકે તે રાક્ષસના શરીર-માંથી એક પુરૂષ નીકળી દિવ્યદેહવાન થઈ આકાશમાં મૂર્ચની પેઠે પ્રકાશમાન થઈ ઉભો. તેને જોઈને રામચંદ્રે પૂછ્યું કે તું કોણ છે ? એમ હું આશ્ચર્યથી પશું છું, માટે કહે. રામચંદ્રે પૂછ્યું ત્યારે તે પુરૂષે કહ્યું કે હે રામચંદ્ર ! હું વિશ્વાવસુ નામનો ગંધર્વ છું. પૂર્વ આશ્રમે મને જ્ઞાપ આપ્યો હતો, તેથી રાક્ષસ યોનિને પામ્યો હતો. હે શ્રેષ્ઠ ! લંકામાં રહેનાર સર્વ રાક્ષસના રાજા રાવણે સીતાનું હરણ કર્યું છે; માટે તમે સુગ્રીવની પાસે જાઓ. તે તમારી સહાયતા કરશે. હે દાશરથિ ! ઋષ્યમૂક પર્વત પાસે પપા નામની સુંદર જંગલવાળી તળાવડી છે, ત્યાં પોતાના ચાર પ્રધાનો સહિત વાલિનો ભાઈ સુગ્રીવ વસે છે, તેની પાસે જઈ પોતાના દુઃખનું કારણ તેને નિવેદન કરો; કારણ તે તમારા જેવાજ શીયળવાન છે, માટે તમારી સહાયતા અવશ્ય કરશે. હે પ્રભો ! હું એટલુંજ કહું છું કે, તમે અવશ્ય સીતાને જોશો, કેમકે સુગ્રીવે રાવણના નિવાસસ્થાનને જોયું છે. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે કહીને, મોટી પ્રભાવાળો દિવ્ય તે પુરૂષ અંતર્ધ્યાન થયો, અને મહા પરાક્રમી રામ તથા લક્ષ્મણ એક અત્યંત વિરમ્ય પામ્યા.

इत्युक्तवान् ततो दिव्यः पुरुषः समहप्रभः ।

विस्मयं जग्मतु श्रीमौ प्रवार्ता राम लक्ष्मणौ ॥

इति भीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि रामोपख्यानपर्वणि कबंधमने
गुर्जरभाषायापट्टसप्तत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २७८ ॥

— ३३३३३३३३ —

અધ્યાય ૨૭૮ મો. ત્રિજ્ઞાનું સ્વપ્ન.

मार्कण्डेय उवाच—ततो विदूरे मालिनीं प्रभूत कमलोत्पलां ।

सीताहरण दुःखार्तः पंथां रामः समासदत् ॥ १ ॥

માર્કંડેય કહે છે—હે યશિષ્ઠિર ! ત્યાર પછી સીતાનું દરજી થવાથી ઉત્પન્ન થયેલા દુઃખે
કરી પીઠ પામેલા રામચંદ્ર, જેને વિષે કમળ તથા કમલ પુષ્પ ઉભાં દત્તાં એવી પંથ ના-
મની તળાવડી પાસે આવ્યા. તે સમય રામચંદ્રને આનંદ ગરવેના સુમીથી શીતળ વાયુ મંદ
મંદ વાવા લાગ્યા. તેથી કમળા જાણથી પીઠ પામેલા તે પોતાના મનમાં સીતાનું રમરજી
કરીને અત્યંત વિલાપ કરવા લાગ્યા. ત્યારે કદમ્બનું તેને કયું કે હે સર્વને માન આપનાર !
જેમ યુદ્ધ પૂરવેને વ્યાધિ પ્રાપ્ત થાય, તેમ તમને આવી અવન્યા પ્રાપ્ત થવા પોત્ત નથી. હે
જ્યેષ્ઠ બંધુ ! આપણને સીતા રાવણની પુરી વિશે છે એમ ખબર પડી છે. માટે તે આપણે
જે ઉપાયે કરી પ્રાપ્ત થાય તેનો પોતાની બુદ્ધિથી વિચાર કરે. આપણે કદમ્બનું પર્વતને
વિષે રહેલા વાનરોમાં કંઈ સુમીવ પાસે જઈએ. અને તમારો ભૂત્ય તથા શિશુરૂપ કું સદા-
યકાર છું; માટે રિચરતાને પામે. અમ કદમ્બનું કયું, ત્યારે રામચંદ્ર સ્વસ્થતાને પામ્યા અને
સીતાની શોધ કરવામાં ઉદ્ધાયયુક્ત ચિત્તવાન થવા. પછી તે બેડે જાગ્યાએ પંખામરના
જગનો સ્પર્શ કરી પિતૃઆના તરણ કરીને કદમ્બનું પર્વત નજીક આવ્યા; અને તેની ઉ-
પર બેઠેલા પાંચ વાનરોને જોયા. તે સમય સુમીવે રામ તથા કદમ્બને જોઈને, બુદ્ધિમાન
અને હિમવાન પવતની પેઠે બેઠેલા ગચ્છિત દગમાતને તેમની પાસે મોકલ્યા. પછી પોતા
પાસે આવેલા દગમાતની સાથે જાવજી કરીને તેના તથા કદમ્બનું સંદેશ રામે સુમીવ પાસે
જઈ તેની સાથે સખાપણું કરી સીતાના દરજીની મદ વાતા કરી. ત્યારે હે યશિષ્ઠિર ! પૂર
સીતાએ વાનરોની મધ્યે જે વસ્ત્ર ન્યામ કયુ હતું, તે તેમણે રામચંદ્રને દેખાડ્યું. તેથી સી-
તાની નીશાની મળી. ત્યારે રામચંદ્રે પૃથ્વી વિષેના સર્વ વાનરના દશરજીના સુમીવને
અભિષેક કરીને, હું યુદ્ધમાં વાળીને નાશ કરીશ એમ પ્રતિજ્ઞા લીધી. ત્યારે હે નૃપ ! સુમીવે
પણ હું રાવણ પાસેથી સીતાને પાછી લાવીને તમને પ્રાપ્ત કરીશ એવી પ્રતિજ્ઞા કરી. પછી
એ પ્રમાણે પરસ્પર એક બીજાનાં કાપ સિદ્ધ કરી આપવાં એમ પ્રતિજ્ઞા કરી એક બીજામાં
વિશ્વાસયુક્ત થઈને, સર્વ યુદ્ધની દમ્બાથી કિષ્કિંધા પુરી પ્રત્યે આવ્યા. ત્યારે સુમીવે જોનાના
સમઘાય સરખા મોટા શબ્દ કયો; જેને વાળિ સદન ન કરવાથી તેની સાથે યુદ્ધ કરવા જવા
તૈયાર થયો. તે સમય તેની સ્ત્રી તારા તેને જતો અટકાવતાં કહેવા લાગી કે હે રાણિ !
સુમીવ હમણાં આવો મોટો શબ્દ કરે છે, તેથી તે મદા બળવાન એવા કાઠની પજ સઘાવ-
તાવાન છે એમ હું માનું છું, વારને તમે તેની પાસે જવા યોગ્ય નથી. એવાં પોતાની સ્ત્રીનાં
વચન સાંભળીને સુવર્ણની માળા પહેરેલા તથા સર્વ વાનરોનો અધિપતિ વાળિ ચંદ્ર સરખા
મુખવાળી તારાને કહેવા લાગ્યો કે હે તારા ! તું સર્વ જીવ પ્રાણિના શબ્દને જાણવારી છે.

માટે તારી બુદ્ધિથી વિચાર કર કે, શત્રુરૂપ મારો ભાઈ સુગ્રીવ કોનો આશ્રયવાન થઈ અહીં યુદ્ધ કરવા આવ્યો છે ! એવાં વાણિનાં વચન સાંભળી એક મુહૂર્તવાર વિચાર કરીને, વળી તારાંએ વાણિને કહ્યું કે હું કપીશ્વર ! જેની સ્ત્રીનું રાવણે દરબુ કયું છે એવા, મહા બળવાન તથા ધનુષ્ય ધારણ કરનાર દશરથના પુત્ર રામચંદ્ર પોતાના સરખાજ શત્રુવાળા સુગ્રીવની સાથે મિત્રતાને પામ્યા છે. વળી તેનો ભાઈ કાર્ત્ત્વીય પણ ન જીતાય એવા, મહાબાહુ તથા બુદ્ધિમાન લક્ષ્મણ છે; જે સુગ્રીવ તથા રામચંદ્રનાં કાય સિદ્ધ કરવામાં સદૈવ સાવધ છે. વળી મૈંદ, દ્વિવિદ, વાયુપુત્ર હનુમાન, તથા રક્ષરાજ ગંબુવાન એ ચાર સુગ્રીવના પ્રધાનો પણ સાવધ છે અરે ! મહાત્મા બુદ્ધિમાન તથા મહા બળવાન તેઓ રામચંદ્રના બળના આશ્રયી છે, માટે તમને નાશ કરશે એમાં કશો સંદેહ નથી ! હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે તારાંએ હિતરૂપ વાક્ય કહ્યાં તેનો આલેખ કરીને મહા ધર્મવાન વાણિ, આ સુગ્રીવમાં આસક્ત મનવાળી થઈ છે એમ શંકા યુક્ત થઈ તેને નહીં કહેવાં ઘટે એવાં અયોગ્ય વાક્ય કહી માલ્યવાન પર્વતની ગુફાની બહાર નીકળ્યો; અને ત્યાં સુગ્રીવને ઉમેડા નેંઝ બોલ્યો કે અરે ! મેં પૂર્વે તને જીતીને ભાઈ જાણી જીવેલા જવા દીધા, પણ લક્ષ્મણ તને મરવા વિષે ઉતાવળ શું આવી છે ! ! એવાં વાણિનાં વચન સાંભળીને શત્રુને નાશ કરનાર સુગ્રીવ, રામચંદ્રને ઉશ્કેરતાં સમય પ્રમાણે બોલ્યો કે હે રાજ વાણિ ! તે જેની સ્ત્રી તથા જેનું રાજ્ય દરબુ કયું છે એવા મારી પાસે તને જીવવાનું શું સામર્થ્ય છે એમ જાણીને હું આવ્યો છું તે તું જાણ !

હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે એક બીજાને અનેક વાક્ય કહીને, સાગ, અને તાસજ્ઞ તથા શિક્ષારૂપ આયુધવાળા વાળી તથા સુગ્રીવ સામસામા યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા. ત્યારે એક બીજાને ઘણો પ્રહાર કરતા હતા, તેથી પૃથ્વી ઉપર પણ પડી જતા હતા, વળી એકે બીજા પરસ્પર વળગતા હતા તથા મુઠિયેથી પ્રહાર પણ કરતા હતા તે સમય એક બીજાના નખ વાગવાને લીધે તે એકિના શરીરમાંથી રૂધિર વહેતું હતું; તેથી જેમ પુષ્પયુક્ત ખાખરનાં વૃક્ષ શોભે, તેમ તે શોભતા હતા. પછી ત્યારે તેમના યુદ્ધમાં કાર્ત્ત્વ્યું પણ બળ અધિક દેખાયું નહીં, ત્યારે હનુમાને એક પુષ્પની માળા સુગ્રીવના ગળામાં પહેરાવી તેથી જેમ મેઘ માળાએ કરી મલય પર્વત શોભે, તેમ તે શોભાવાન થયો. પછી માળારૂપ ચિન્હવાળા સુગ્રીવને નેંઝને મોટા ધનુષ્યવાન રામચંદ્રે, વાળીનો લક્ષ્ય કરી ધનુષ્યનો ટંકારવ કરી તેના હૃદયમાં એક બાણ માર્યું તેથી તે અત્યંત ત્રાસયુક્ત થઈ, હૃદય બેદ પામવાથી મોઢામાંથી રૂધિર ઝાંકતાં તથા લક્ષ્મણસહિત ઉમેડા રામને નેંઝ તેની નિદા કરતાં પૃથ્વી ઉપર પડ્યો અને મૃત્યુ પામ્યો. તેને તારાંએ જોયો. એ પ્રમાણે વાણિ મૃત્યુ પામ્યો. ત્યાર પછી સુગ્રીવ મિત્રધાના રાજ્યને તથા નાશ પામેલા પતિવાળી તારાને પામ્યો. પછી રામચંદ્ર સુગ્રીવના કહેવાથી માલ્યવાન પર્વત ઉપર ચાર માસ પર્વત નિવાસ કર્યો. હવે રાવણે પોતાની પુરી વિષે જાહેર, સ્ત્રીતાને તપસ્વીના આશ્રમ સરખા અશોક વનની નજદીક નંદન વન સદૃશ શોભાયમાન રથાનને વિષે રાખી. તેથી પોતાના સ્વામિનું સ્મરણ કરવાને લીધે શરીરમાં સુકાઈ ગયેલી, તપસ્વિની સ્ત્રી મરખો વેપ ધારણ કરેલી, સ્વધર્મ પાત્રન કરવામાં શીયળવાળી, મોટાં નેત્રવાળી તથા કળ મૂળનું ભોજન કરનારી સીતા દુઃખયુક્ત થઈને ત્યાં રહી હતી. ત્યારે રાક્ષસના અધિપતિ રાવણે સીતાની રક્ષા કરવા સાડ તેની પાસે પ્રાસ, તલવાર, ત્રિશૂળ, દુશ્શી, મુહંગળ, તથા બળનાં કાષ્ઠ ધારણ કરનારી, એ આંખવાળી, એક આંખવાળી, લલાટમાં આંખ

વાળી, સાંખી હાલવાળી, હાલ વગરની, વણુ સ્તનવાળી અને એક પગવાળી રાક્ષસીઓને ત્રિજટા સહિત રાખી. તેથી મદા ભયંકર આંખવાળી તથા ગંટના વાળ સરખા વાળવાળી તે અને બીજી પણુ રાક્ષસીઓ સાવધ થઈને, સીતાને ધરીને બેઠી હતી અને દિવસ તથા રાત્રિએ તેની યોજી કરતી હતી.

હે રાજન! મદા ભયંકર સ્વરૂપવાળી ને રાક્ષસીઓ સીતાને પ્રદાર કરી તેને સંભળાવતાં કહેતી હતી કે, અરે ! આ આપણા સ્વામિનું અપમાન કરે છે; માટે આપણે એને ખાઈ જઈએ, વિદારણુ કરીએ તથા એના તિસ તિસ જેટલા કડકા કરીએ ! એ પ્રમાણે તે રાક્ષસીઓ વારંવાર સીતાને વાક્ય સંભળાવીને ત્રાસ ઉપગતવતી હતી. ત્યારે મોટા નિશ્વાસ મૂકતી સીતા તેઓને કહેવા લાગી કે હું એક સ્ત્રિઓ ! કમળ સદૃશ નેત્રવાન મારા પતિ વગર મને જીવવામાં કશો લાભ નથી ! માટે તમે મને બંધે બદલ કરો ! અને જન તમે તેમ નહીં કરશો ને હું જીવતી રહીશ તો આદારનો ત્યાગ કરીને, જેમ તાલ વૃક્ષમાં નયેલાં સપાંછી સુકાય, તેમ મારા શરીરને સુકાવીશ; પણ હું મારા પતિ રામચંદ્ર વગર જીવન કોઈ પુરુષનું કદી બળ્લન કરીશ નહીં ! હું રાક્ષસીઓ ! એ મારાં સત્ત્વ વચનને જાણી તમારે જે કરવું હોય તે તમે કરો. સીતાનાં વચન સંભળીને મદા ભયંકર સ્વરૂપવાળી ને સર્વ રાક્ષસી, સીતાએ કહેલાં વચન રાવણને કહેવા સારૂ તેની પાસે મઠ. ત્યાર પછી સીતા પાસે બેઠેલી, ધર્મ જાણનાર તથા પ્રિય વચન બોલનાર એવી એક ત્રિજટા નામની રાક્ષસી તેને સાંત્વના કરતાં કહેવા લાગી કે હું સખી ! તું મારામાં વિશ્વાસ રાખ, બચનો ત્યાગ કર અને હું તને જે વાક્ય કહું તે સંભળ.

હે સીતા ! મદા બુદ્ધિમાન, અવરથાએ કરી વૃદ્ધ, સર્વ રાક્ષસે મને કૃપા છે કે હું ત્રિજટા ! તારે મારા કહેવાથી સીતાને આશ્વાસના કરી તથા પ્રસન્ન કરીને કહેવું કે, લક્ષ્મણ સહિત મદા બળવાન રામચંદ્ર કુશળ છે. તેણે હૈંડ સરખા બળવાન સર્વ વાનરના રાજા સુગ્રીવની સાથે સખાપણું કર્યું છે અને તને રાવણથી મુકાવવાના ઉદ્દેશમાં જ છે. માટે તારે લોકમાં નિહિત રાવણથી કશો ભય રાખવો નહીં. કારણ પૂર્વ તેને નગકુમેરની વડુ રંભાને રૂપણ કયો હતો. તેથી તેણે તેને શાપ આપ્યો છે કે, અજીતેન્દ્રિય તું અવરથ નારીને પ્રાપ્ત થવા અસમર્થ થઈશ. હું સીતા ! સુગ્રીવે રક્ષા કરેલા તારા પતિ, લક્ષ્મણ સહિત શોડઝ કાળમાં અહીં આવશે, અને તને આ દુઃખમાંથી મુક્ત કરશે. હું એક ગુણવાન સીતા ! પોતાના કુળનો નાશ કરનાર રાવણનો વિનાશ થાય એવાં મેં ભયંકર સ્વપ્નાં જોયાં છે કે, હારણ, દુષ્ટાત્માવાન, ક્રુદ્ધ, કર્મ કરનાર, નિશાચર, પોતાના સ્વભાવ તથા સીમળે કરી સર્વને ભય ઉપજાવનાર, દેવતાઓ સાથે રૂપણ કરનાર તથા કાળ નજીક આવવાથી નાશ પામ્યું છે ચિત્ત જેવું એવો રાવણ, પોતાના શરીર ઉપર તેસ રેડી તથા ફેશ વગરનો થઈ કદવમાં સપટાતાં મર્દજ જેડેલા રથમાં જાણે નૃત્ય કરતો હોય એમ બોલે છે એમ મેં જોયું. મત્તક વિષે ફેશ વગરના, વસ્ત્ર સહિત અને રાતાં પુષ્પ તથા રાતું ચંદન ધારણ કરેલા કુંભકર્ણાદિ દક્ષિણ દિશામાં જાય છે એમ મેં સ્વપ્નામાં જોયું છે. સફેદ છત્ર જેની ઉપર રથું છે એવા, પામડી પહેરેલા, સફેદ પુષ્પ તથા ચંદન ધારણ કરેલા અને સફેદ પર્વત ઉપર બેઠેલા એકજ વિભીષણને મેં જોયા તથા તેવીજ રીતે તેના ચાર પ્રધાનોને પણ જોયા. તે તને આ મોટા ભયથી મુકાવશે. વળી મેં સ્વપ્નામાં રામચંદ્રને સ્પર્શે કરી સાગર સહિત સર્વ પૃથ્વી પ્રાપ્ત કરેલી

જોઈ છે: તેથી તારા પતિ પોતાનો યશ સવત્ર ફેલાવશે. વળી મેં સ્વપ્નામાં અસ્થિના ઉપર બેઠેલા મધ તથા દુધપાકનું ભોજન કરતા એવા અને સર્વ દિશાએને બાળવાની વાળા લક્ષ્મણને જોયા છે. વળી મેં રૂદન કરતી રૂધિરથી ખરડાએલા અંગવાળી, બાંહે કરેલી તથા ઉત્તર દિશા ભણી જતી તને જોઈ છે: માટે હું વિદેહ રાજની પુત્રી ! સહિત તારા પતિ રામચંદ્રને પામીને તું થોડા કાળમાં હવે પામીશ. હું યુધિષ્ઠિર ! એ ત્રિજટનાં વચન સાંભળીને, મૃગ સરખાં નેત્રવાળી સીતા, વળી પોતાના પતિના સુવિધે આશાવાળી થઈ. તેટલામાં પૂર્વ રાવણ પાસે ગયેલી, મહા બીલામણી તથા મહા તે સર્વ પિશાચી ત્યાં આવી. અને તેમણે પૂર્વની પેઠે ત્રિજટા સહિત બેઠેલી સીતા વન

યાવદભ્યાગતા રૌદ્રાઃ પિશાચ્યસ્તાઃસુદારુણાઃ ।

દૃશ્યુ સ્તા ત્રિજટયા સહાસીનાં યથા પુરા ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि त्रिजटा सीतासात्वने गुजरभाषायामूनांशीत्यधिकांद्वेक्षततमोऽध्यायः ॥ २७९ ॥

અધ્યાય ૨૮૦ મો. સીતા અને રાવણનો સંવાદ.

मार्कण्डेय उवाच—तत स्तां मर्तुं शोकात्तां दीनां मलिन वाससां ।

मणि शेषाभ्यलंकारां रुदन्ती च पतिव्रतां ॥ १ ॥

માર્કંડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! ત્યાર પછી પોતાના સ્વામિ સંબંધી શોક પીડા પામેલી, દીન, મલીન વસ્ત્ર પહેરેલી, મંગળાસુત્રમાં રહેલા મણિરૂપ શેષપ્રિય અલંકાર રૂદન કરતી, પતિવ્રતા ધર્મવાન, રાક્ષસીઓ જેની બાંધી કરતી હતી એવી તથા શીઘ્ર બેઠેલી સીતાની પાસે, યુદ્ધમાં દેવતા, દાનવ, ગંધર્વ, યક્ષ અને કિંપુરુષોએ અચ્છત દિવ પહેરેલો એક મણિ જડિત કુંડળ પહેરેલો, વિચિત્ર પુષ્પ ધાગણ કરેલો, મસ્તક ઉપર પહેરેલો, કામખાણથી પીડા પામેલો તથા કાકિલા પક્ષી સરખા વળવાળો રાવણ આ સમય રાવણે ઘણા યત્નથી પોતાના દેહને શાભાયુક્ત કર્યો હતો, તો પણ તે કદપચ્છ નહીં દેખાતો હતો અને અલંકાર ધારણ કર્યો હતો, તો પણ રમશાન વિષેની ચિંતા યક્ષ સરખા દેખાતો હતો. પછી રાવણ, જેમ શનિશ્વર નામનો ગ્રહ શેલિખીની પાને તેમ સીતા પાસે આવી તેની રૂદન લઈ બોલ્યો કે હું સીતા ! તેં એટલા દિવસ તાર ઉપર અનુગ્રહ કર્યો એ ધાગું થયું. હવે હું એક અંગવાળી ! તું મારી ઉપર કૃપા કર વસ્ત્ર તથા આભરણાદિ ધારણ કર. હું એક મુગવાળી ! તું અમૃત આભરણ તથા ધારણ કરીને, માંદે ભજન કર અને મારી સર્વ જિંદગામાં ઉત્તમ થા. હું કમળમુખી કન્યા ગંધર્વ સ્ત્રી દાનવ કન્યા તથા દૈત્યની સ્ત્રી એ સર્વ ઘણી મારી સ્ત્રીઓ છે. કેટલાક પિશાચ, તેથી બમણા રાક્ષસ તથા તેથી ત્રણ ગણા યક્ષ એ સર્વ મારી અ સદૈવ રહે છે. કેટલાક તો મારા ભાઈ કુબેરની પણ આજ્ઞામાં રહે છે. હું એક ઉશ પાન જૂમિ પ્રત્યે ગએલા મારી પાસે સદૈવ ગંધર્વ તથા અસરાઓ મારા ભાઈ !

પેઠે પ્રાપ્ત થાય છે. હું સાક્ષાત્ વિપ્રિયિ વિશ્વરાતો પુત્ર છું. મારો વશ લોકપાલ સરખો વિ-
સ્તાર પામ્યો છે તથા મારી પાસે છેડ સરખા વિવિધ પ્રકારના બદ્ધ બોળ્યના પદાર્થ તથા
પાન કરવાના પદાર્થ છે. માટે તું વનવાસ સરખાં આ દુષ્ટન કર્મનો ત્યાગ કર અને ચંદ્રો-
દરી સરખી મારી જાં જા. એ પ્રમાણે રાવણે વાક્ય કહ્યાં તે સાંભળીને સીતાનાં નેત્રનાં
અશ્રુ સ્તન ઉપર પડ્યાં દતા. સીતા, થોડે દૂર ખસી જઈ વચમાં તૂણ રાખી બોલી કે હે
રાક્ષસેશ્વર ! મદૈવ બોલતા એવા તારાં વાક્ય દ્વાર્યાબળી એવી મેં દુઃખપૂર્ણ થઈ સાંભળ્યાં;
પણ મારે વિષે આસક્તિવાન તારા મનને નિગ્રહ કર. હું બીજાની જી છું, તને અલબ્ધ હું પતિ-
વતા છું, દુષ્ટ છું, તથા મનુષ્ય જનિ છું, માટે તને જી કેપે પ્રાપ્ત થવા ચોજ નથી અરે ! પર-
વશ્ચને તું પરાણે ધરણ કરીને શું પ્રીતિ પામીશ ? ! અરે ! બદ્ધ સરખા, તેનાથી ઉપવન
થયેલા અને બાહ્યજી એવા વિશ્વરા તારા પિતા છે તથા લોકપાલ સરખો તું છે; માટે ધર્મ
કેમ પાળતો નથી ! અરે ! તું રાગગ્નેના રાગ કહેતાં કેમ લગ્નવાતો નથી ! હે ભારત !
એ પ્રમાણે કહીને સીતા, વચ્ચે કરી પોતાનું મુખ તથા કુચને આચ્છાદન કરી રૂઢન કરવા
લાગી. તે સમય તેના મસ્તકના કેશની વેળી કાળા દેદરાળી સરખી સરખી દેખાવા લાગી.
એવી રીતે અત્યંત કંઠાર વાક્ય કહીને સીતાએ તેના કહેવા પ્રમાણે કરવા વિષે ના કહી,
તો પણ દુષ્ટદિવાળા રાવણે તેને કહ્યું કે હે સીતા ! કામદેવ બહે મારા સરીરને પીગ્ર આપે,
પણ મારામાં કામના વશરતી તારે વિષે હું કદિ પ્રાપ્ત થઈશ નહીં હું શું કરું, કારણ અ-
મારા બદ્ધરૂપ મનુષ્ય રામ નામના તારા પતિનુંજ તું ચિંતન કરે છે. એ પ્રમાણે સીતાને
કહી અંતર્યામિ થઈને રાવણ પોતાની ઈચ્છિત દિશા પ્રત્યે ગયા. ત્યાર કેડે રાક્ષસીથી વિદ્ય-
વદ્ધી, શોક કરી કશિન થયેલી તથા ત્રિજટા નામની રાક્ષસીએ સેવેલી વિદેહ રાગની પુત્રી
સીતા ત્યાં ખેસી રહી.

રાક્ષસીમિ: પરિવૃતા લેલેહી શોક કર્શીતા ।

સેધ્યમાનાભિજટયા તર્જવન્નવસસદા ॥

**इति भीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि रामोषारुहानपर्वणि सीतारावण-
संवादे गुर्जरभाषापापव्रीत्यधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ॥ २८० ॥**

૨૮૦

અધ્યાય ૨૮૧ મો. હનુમાનનું પ્રતિ ગમન.

मार्कण्डेय उवाच—राघवःसहस्रीमित्रैः सुप्रबिणामिषाकितः ।

वसग्मालयवतःपृष्ठे दृष्टोद्विमर्शनमः ॥ १ ॥

માર્કંડેય કહે છે—હું યુષ્કિરિ ! હવે કાંઈ દિવસે સુપ્રિયે પાશન કરેલા અને સદમણ
સહિત રામચંદ્ર, માત્સ્યવાન પર્વતને વિષે વસતાં નિર્ભંગ આકાશને જોયું. તે વેળા તેણે
નિર્ભંગ આકાશને વિષે મદ, નક્ષત્ર તથા તારાઓની મધ્યે ઉદય પામેલા ચંદ્રને જોઈ અને
ક્રોધ પુષ્પ તથા કમળ પુષ્પની વામુના ચોમથી પ્રાપ્ત થએલી સુમધને સુંઘી, તેથી તથા
ઠંડી પ્રાપ્ત થવાથી પૃથ્વી ઉપર વિરાજમાન રામચંદ્રને અહરમાત્ સીતાનું રમરણ થયું. પછી
ન્યારે પ્રાતઃકાળ થયો, ત્યારે હર્માત્મા રામચંદ્રે રાવણના મૂઢને વિષે રૂંપાએલી સીતાનું રમ-

રણુ કરવાથી અત્યંત દુર્મન થઇને, પોતાના ભાઈ લક્ષ્મણને કહ્યું કે હે લક્ષ્મણ ! તું કિષ્કિંધા-પુરીને વિષે આર્ય ધર્મમાં પ્રમત્ત, કૃતધ્વી તથા પોતાની મતક્ષય સાધવામાં ચતુર એવા સુ-ગ્રીવની પાસે જ અને તેની ઇચ્છા કરી છે તે જણુ અરે ! હે રઘુકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા મોટી ભુજંગવાળા લક્ષ્મણ ! મેં તારા સહિત જે માટે કિષ્કિંધાના ઉપવનને વિષે વાળિને નાશ કર્યો, તે વાત તો સુગ્રીવ જૂઠી ગયો છે ! માટે હું પૃથ્વીને વિષે વાનરનો રાગ છું એમ અભિમાન રાખનાર સુગ્રીવને કૃતધ્વી માનું છું; કારણ મૂઢ બુદ્ધિવાળો તે આવી અવ-સ્થાવાન મને કંઈ જણતોજ નથી ! અરે ! હે લક્ષ્મણ ! સુગ્રીવ પોતાની અદ્ય બુદ્ધિએ કરી કર્યો છે ઉપકાર જેણે એવા મારી કંઈપણ ગણના નહીં કરીને મારી પાસે કરેલી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે કરવાનું કંઈ જણતોજ નથી એમ હું માનું છું ! માટે જો તે સીતાની શોધ કરવા-માં ઉદ્ધોગવાન ન હોય અને કામ સુખ ભોગવવામાંજ મગ્ન થઈ રહ્યો હોય, તો તારે તેને વાળિના માર્ગની પ્રાપ્તિ કરવી. અને હે પ્રિય ! જો વાનરમાં શ્રેષ્ઠ તે સુગ્રીવ સીતાની શોધ કરવામાં ઉદ્ધોગવાન હોય, તો તું તેના સહિત થઈ ઉતાવળથી એ કામ કરવામાં પ્રયત્ન કર. હે ભારત ! એ પ્રમાણે રામચંદ્ર વાક્ય કહ્યાં તે સાંભળીને પોતાના મોટા ભાઈની આજ્ઞા પ્રમાણે કરવામાં તથા તેના હિતમાં પ્રીતિમાન લક્ષ્મણે પ્રત્યંચા ચક્રાવલ્લી વનુષ્યને ઘડણુ કરીને, કિષ્કિંધા પ્રત્યે જવા પ્રયાણુ કર્યું. પછી કિષ્કિંધાના દ્વાર પ્રત્યે આવીને કાર્મર્મ નહીં નિવારણુ કરેલા લક્ષ્મણે તેમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યારે પોતાની સ્ત્રી સહિત નમ્રતાવાન સુગ્રી-વ, તેને ક્રોધયુક્ત જાણીને તેની સામે આવ્યો. અને મોટા સન્કારથી પોતાના સ્થાન પ્રત્યે તેડી ગયો. પછી લક્ષ્મણે કંઈ પણ પોતાના મનમાં લય નહીં રાખતાં રામચંદ્રના કહેવા પ્રમાણે તેને સર્વ વાક્ય કહ્યાં. તે સમય હે રાજેન્દ્ર ! પોતાના ભૂત્ય વગ તથા સ્ત્રી સહિત સુગ્રીવે અત્યંત નમ્રતાથી હાથ જોડીને તે સર્વ સાંભળ્યાં, અને તેને કહ્યું કે હે લક્ષ્મણ ! હું દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો, કૃતધ્વી તથા નિર્દય નથી. મેં સીતાની શોધ કરવા સાફ જે પ્રયત્ન કર્યો છે, તે કહું તે સાંભળો.

મેં સર્વ દિશામાં સીતાની શોધ કરવા સાફ મદા શ્રેષ્ઠ નમ્રતાવાન વાનરોને મોકલ્યા છે; અને વન, પર્વત, શહેર, ગામ તથા ક્ષેત્ર સહિત સર્વ પૃથ્વીને વિષે શોધ કરીને, એક માસમાં પાછા આવવા કહ્યું છે. માટે તે એક માસ આવતી પાંચ રાત્રિ અનિત થયે પૂરો થશે, એટલે રામચંદ્ર સહિત તમે સીતા સંપાદિ પ્રિય વાતાં સાંભળશો. એ પ્રમાણે સુગ્રીવનાં વચન સાંભળીને લક્ષ્મણે ક્રોધનો ત્યાગ કરી તેનું વખાણુ કર્યું. પછી સુગ્રીવ સહિત લક્ષ્મણે માતૃયવાન પર્વતને વિષે એટલા રામચંદ્ર પાસે આવીને તેને સીતાની શોધ કરવારૂપ કાર્યના ઉદ્ધોગની સર્વ વાતાં કહી સંભળાવી. એ પ્રમાણે લક્ષ્મણુ કહેતા હતા, તે વખત દક્ષિણ દિ-શામાં ગયેલા વાનરો વગર બાકી ત્રણ દિશા પ્રત્યે ગયેલા અસંખ્ય વાનરો, સીતાની શોધ કરવા વિષે ઘણું પ્રયત્ન કરીને તેમની પાસે માતૃયવાન પ્રત્યે આવ્યા અને તેમણે રામચંદ્રને કહ્યું કે, અમે સમુદ્રરૂપ મેખળાવાળી સર્વ પૃથ્વીને વિષે સીતાની શોધ કરી, પણ સીતાને અ-થવા રાવણને જોયો નહીં. એ પ્રમાણે ત્રણ દિશામાં ગયેલા વાનરોનાં વચન સાંભળીને રામચંદ્ર દક્ષિણ દિશામાં ગયેલા વાનરોને વિષે આજ્ઞા રાખી પોતાના પ્રાણુ ધારણુ કરી રહ્યા. પછી દક્ષિણ દિશા પ્રત્યે સીતાની શોધ કરવા સાફ ગયેલા વાનરોને, જે દિવસે એ માસ પૂરા થયા તે દિવસે બીજા વાનરો ઉતાવળથી સુગ્રીવ પાસે આવીને બોલ્યા કે હે સુગ્રીવ !

વાળિએ જેની રક્ષા કરી હતી તથા લક્ષ્મણાં તમે જેની રક્ષા કરો છો એવા મધુ વનને વિષે દક્ષિણ દિશામાં ગયેલા લગ્નમાનાદિ વાનરો પ્રવેશ કરીને, તેના કળાદિનું બોજન કરે છે. હે ભરતવશમાં ઉત્પન્ન થયેલા! એ પ્રમાણે પોતાના ચાકરોનો અન્નપાન સાંભળીને સુગ્રીવે તે કામ સિદ્ધ કરી આવ્યા છે, કારણ જે તેમ ન હોય, તો એ પ્રમાણે કરી કરે નહીં એમ પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરી, તે વાતા રામચંદ્રને કહી: જેથી તેમણે પણ સીતાને જેઠ આવ્યા હશે એમ માન્યું. પછી મધુ વનને વિષે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વિગ્રાંતિ કરી હતી જેમણે એવા લગ્નમાનાદિ વાનરો સવ વાનરના રાજા સુગ્રીવ રામ તથા લક્ષ્મણની પાસે આવવા લાગ્યા. તે સમય રામચંદ્ર લગ્નમાનની યતિ તથા તેના મુખને નેત્રને આ વાનર સીતાને જેઠ આવ્યો છે એમાં કશો પ્રેરેલ નથી એમ માન્યું. તે વખત અત્યંત પ્રસન્ન મનચાળા લગ્નમાનાદિ વાનરોએ આવીને રામ, લક્ષ્મણ તથા સુગ્રીવને વધારા દંડવત્ કયા. તે સમય ક્ષણમાં ધનુષ્ય તથા બાણને પ્રદક્ષ કરીને રામચંદ્રે તે વાનરોને કહ્યું કે હે વાનરો! તમે મને જીવાડશો! તમારૂં કૃતાર્થપાત્રું છે! હું મંત્રામમાં સત્ત્વને નાશ કરી તથા સીતાને દુષ્ટથી મુક્ત કરી અપોધ્યામાં રાજ્ય કરીશ. કેમકે હું પુરુષમાં સત્ત્વને નાશ કર્યા વગર તથા મારી સીતાને મુક્ત કરવા વગર જીવવાની ઇચ્છા રાખતો નથી. એ પ્રમાણે રામચંદ્રે કહ્યું ત્યારે વાયુ પુત્ર લગ્નમાને કહ્યું કે હે રામ! તમને પ્રિય લાગે એવાં વાક્ય કહું છું કે, મેં જનક રાજાની પુત્રી સીતાને દૃષ્ટિથી જોયું છે.

હે રામચંદ્ર! અમે મધુ વાનરો પર્વત તથા વન સહિત સર્વ દક્ષિણ દિશામાં સીતાની શોધ કરતાં કરતાં થાકી ગયા. સુગ્રીવે એક માસમાં શોધ કરી પાછા આવવાની અરથી આપી હતી તે વ્યતિત થયું: ત્યારે ધણા યોજન લાંબી, અંધકારવાળી, ઝડીચળી તથા મિંદાદિ જનવરોએ સેવેલી એક યુક્તને જોયું. તેમાં યોજન મુઠી તેમાંજ ચાલ્યા ગયા ત્યારે સુગ્રીવના પ્રકાશને તથા એક દિવ્ય જુવનને જોયું: તે મયદાનવનું હતું. તેમાં પ્રભાવતી નામની નાપસી તપશ્રયા કરતી હતી. પ્રભાવતીએ અમને બોજન તથા પાન કરવાના પદાર્થો આપ્યા અને જવાનો માર્ગ પણ બતાવ્યો: તેથી પ્રામ થયેલા બળવાળા અમે તેણે બતાવેલા માર્ગે કરી યુક્તની બહાર નીકળ્યા. ખારા સમુદ્રની પાસે સજ્જ, મલય તથા દક્ષિણ પર્વતને જોયા. પછી અમે મલય પર્વત ઉપર ચડી મલય, મગરમલય તથા મુંડ રહેતા હતા એવા લાંબા સમુદ્રને જોયું, પરમ દુઃખથી જીવવાની આશા છોડી દઈ અનશ્નન વ્રત કરતું એવા સંકલ્પ કરી બેઠા. અનેક પ્રકારની વાતોના પ્રસંગને વિષે જટાયુની વાર્તા કરતા હતા, તેવામાં અમે પર્વતના શિખર સરખા બપોરે સ્વરૂપવાન, બધા ઉત્પન્ન કરનાર અને જણે બાંને ગરુડજ લેખ એવા પક્ષીને જોયો. હે રામચંદ્ર! તે પક્ષી અમને બક્ષ્ય કરવાનો વિચાર કરતો હતો, પણ અમે જટાયુની વાર્તા કરતા હતા તે સાંભળી અમારી પાસે આવી બોલ્યો કે અરે! તમે કોણ છો? જે મારા ભાઈ જટાયુની વાર્તા કરો છો, તેનો સર્વ પક્ષિનો અધિપતિ હું સંપાતિ નામે ભાઈ છું. અમે બેઠે ભાઈનો પૂર્વે એક બીજાની રૂપધાંથી સૂર્ય મંડળ પ્રત્યે ઉડ્યા હતા, ત્યારે તેનાં કિરણે કરી બે પાંખ જેની બળી ગઈ એવા હું આ પર્વત ઉપર આવી પડ્યો, અને મારા ભાઈની પાંખ બળી નહીં. પણ મેં તેને તે સમય જોયો હતો ત્યાર પછી ધણો કાળ થયો નથી. જોયો હે રામચંદ્ર! એ પ્રમાણે સંપાતિ નામના મૃદ પક્ષીએ વાક્ય કહ્યાં ત્યારે અમે જટાયુ ચતુ પામ્યો તે તથા તમને જે સીતાના વિયોગરૂપ દુઃખ થયું છે

તે સંક્ષેપથી તેને કહી સંભળાવ્યું. ત્યારે પોતાને અગ્રિય લાગે એવાં અમારાં વાક્ય સાંભળીને પરમ ખેદ્યુક્ત થયેલા સંપાતિએ અમને પૂછ્યું કે, રામચંદ્ર કાણ છે ? સીતાનું હરણ કેમ થયું ? તથા જટાયુ કેમ મૃત્યુ પામ્યો ? એ સર્વ હું સાંભળવા ઇચ્છું છું. એ પ્રમાણે સંપાતિએ પૂછ્યું ત્યારે મેં, તમને પ્રાપ્ત થયેલું દુઃખ, જટાયુનું મરણ તથા સીતાની શોધ ન મળવાથી મરવાનો નિશ્ચય કરી અમે એકા તે તો કહ્યું. ત્યારે તેણે અમારા સંમેદ નિશ્ચયને નિરૂત કરતાં કહ્યું કે, રાવણ મારા જાણવામાં છે. અને તેની લંકા નામની મહા શ્રેષ્ઠ પુરી આ સમુદ્રને પેલે પાર ત્રિકૂટ નામના પર્વત પ્રત્યે છે, તે મેં જોયું છે, માટે સીતા ત્યાં હશે એમાં મને કશો સંદેહ નથી. હે રામચંદ્ર ! એવાં સંપાતિનાં વચન સાંભળી અમે મરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો તેથી ઉડ્યા અને સમુદ્ર ઉત્ત્રંધન કરવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા; પણ તેનો ઉપાય કાઢને જડ્યો નહીં. પછી હું મારા પિતા વાયુરૂપ થઈ જળ રાક્ષસીને નાશ કરી સો યોજનના સમુદ્રને ઉત્ત્રંધન કરી લંકામાં જઈને રાવણના અંતઃપુરને વિષે સીતાને જોઈ. પછી મેં ઉપવાસ તથા તપશ્વર્યા કરતી હતી એવી, પોતાના સ્વામિનું દર્શન કરવામાં લાલસાવાન. જેના મસ્તકના વાળ ઉડતા હતા, શરીર ઉપર જેને મેઘ ધણે ચડ્યો હતો એવી, શરીરે સુકાઈ મથેલી, દીન મુખવાળી તથા સ્વધર્મનિષ્ઠા સીતા પાસે અનેક પ્રકારના નિમિત્તથી એકાંતમાં જઈ તેને કહ્યું કે હે સીતા ! હું વાયુનો પુત્ર હનુમાન નામનો વાનર રામચંદ્રનો દુત છું, તમારાં દર્શન કરવાની ઇચ્છાથી આકાશ માર્ગે ઉડીને તમારી પાસે આવ્યો છું, દશરથ રાજાના પુત્ર એ લાઈ રામ તથા લક્ષ્મણ કુશળ છે. હે સીતા ! સર્વ વાનરો સહિત સુગ્રીવ જેનું પાલન કર્યું છે એવા લક્ષ્મણ સહિત રામચંદ્ર તથા મિત્રતાના હેતુથી વાનરેશ્વરે તમને કુશળપણું મારી સાથે કહેવરાવ્યું છે. હે દેવી ! તમે મારામાં વિશ્વાસ રાખો; હું વાનર છું રાક્ષસ નથી. હે રામચંદ્ર ! એ પ્રમાણે મારાં વચન સાંભળી એક મુહૂર્ત વિચાર કરીને સીતાએ મને કહ્યું કે હે વાનર ! વૃદ્ધમાં સંમત એવા અવિધ્ય નામના રાક્ષસના કહેવાથી તું હનુમાન નામનો વાનર છે તે હું જાણું છું, કારણ તેણે મને પૂર્વ તારા સરખા પ્રધાનોથી વિંટાયેલા સુગ્રીવ છે એમ કહ્યું છે, માટે અહીંથી પાછો તેમની પાસે જા. હે દાશરથી ! એ પ્રમાણે કહીને તેણે તે દિવસ પર્યંત ધારણ કરેલા મંગળચત્રમાંનો મણી મને આપ્યો. અને તમને મારામાં વિશ્વાસ આવવા સાર તમે પૂર્વ ચિત્રકૂટ પર્વતને વિષે કાચા નિમિત્ત મિપિકા નામની વનસ્પતિ ફેંકી હતી તે કહ્યું. પછી હે રામચંદ્ર ! હું મારા દેહને રાક્ષસો પાસે પકડાવી લંકાપુરીને બાળીને અહીં પ્રાપ્ત થયો છું. હે રાજન્ ! એ પ્રમાણે પોતાને પ્રિય લાગે એવાં વચન સાંભળી રહ્યા પછી રામચંદ્રે હનુમાનનો મોટો સત્કાર કર્યો.

ગ્રાહયિત્વાહમાત્માનં તતો વગ્ધ્વા ચ તાં પુરો ।

સંગ્રાસત્ત્વમ્મિતં તં રામઃ પ્રિયવાદિનમર્ચયત્ ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि हनुमत्प्रत्यागमने
गुर्जरभाषायामेकाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २८१ ॥

અધ્યાય ૨૮૨ મો. સેતુબંધન.

मार्कण्डेय उवाच—तत स्तत्रैव रामस्य समासीनस्यतैः सह ।

समाजग्मुः कपिभेष्टाः सुग्रीव वज्रनासदा ॥ १ ॥

માઈડેય હશે કે—હે યુધિષ્ઠિર રાજન્ ! ત્યાર પછી વાનરો સદિત રામચંદ્ર ત્યાં બેઠા હતા, ત્યાં સુગ્રીવની આજ્ઞાથી અનેક શ્રેષ્ઠ વાનરો આવ્યા. તેમાં વાલ્મીકી, શ્રુગ, સુગ્રીવ નામે વાનર ધન્ય વેંગવાન એક દળર ક્રોટિ વાનરો સદિત, એકસો ક્રોટિ વાનરો સદિત મજ નામનો વાનર, તેટલાજ વાનરો સદિત મવય નામનો વાનર, સાદ દળર ક્રોટિ વાનરોને પોતાની સાથે સમ જગદના સરખા પૂંજવાળો અને ભયંકર દેખાવવાળો મવાસ નામનો વાનર, મંધમાદન પર્વતને વિષે રહેનાર મંધમાદન નામનો વાનર સો દળર ક્રોટિ વાનરોને સાથે સમ, મોટી જુદીવાળો તથા મદા જગવાન પનમ નામનો વાનર પોતાની સાથે સત્તાવન ક્રોટિ વાનરો સમ, મોટી શોભાવાળો, અત્યંત જગવાન અને સર્વ વાનરોમાં વૃદ્ધ ધર્મિયુષ નામનો વાનર અસંખ્ય વાનરરૂપ સૈન્યને સમ, ગંજુવાન નામનો રીંછ કાળા વર્ણવાળો, લપાટે સફેદ ઉપર પુરુતિલકવાળો અને ભયંકર પરાક્રમવાળો સો દળર ક્રોટિ રીંછ સાથે સમ આવ્યા. હે રાજન્ ! ઇત્યાદિ વાનરો યુથના પાલન કરનારનાં પજુ યુથના પાલન કરનાર અસંખ્ય વાનરો રામચંદ્રના કાર્ય માટે આવ્યા. તેમનો અત્યંત શબ્દ સંજગાવા લાગ્યો. તેમાં કેટલાક પર્વતના શિખર સરખા શરીરવાળા હતા, કેટલાક પાત્ર સરખા દેહવાન હતા, કેટલાક શરદ ઝગુનાં વાદળાં સરખા વર્ણવાળા હતા તથા કેટલાક દિગ્ગોલ સરખા રક્ત મુખવાન હતા. તેઓ કુદવાથી તથા ઉડવાથી રજ ઉડ્યા ઉડ્યા આવ્યા. એ પ્રમાણે સમુદ્ર સરખું વાનરનું સૈન્ય અત્યંત અને તેણે સુગ્રીવના મનથી ત્યાં નિવાસ કર્યો. પછી સર્વ દિશામાંથી સર્વ વાનરો આવી રહ્યા પછી સુગ્રીવ સદિત રામચંદ્ર, ગુપ્ત નક્ષત્ર તથા મુદ્રાતને દિવસે વાનરનાં મોટાં સૈન્ય સદિત રવાને થયા. ત્યારે સર્વ સૈન્યના અમ્ર ભાગને વિષે હનમાન ચાલવા લાગ્યા તથા તેની પાછળ સર્વની રક્ષા કરનાર નિર્ભય લક્ષ્મણ જવા લાગ્યા. તે સમય લાથમાં ચર્મનાં મોજાં પહેરેલા અને વાનરોથી વિંટાયલા રામચંદ્ર તથા લક્ષ્મણ જેમ પ્રહોથી વિંટાયલા સુર્ય તથા ચંદ્ર જાય, તેમ જવા લાગ્યા. હે રાજન્ ! સામ રક્ષ, તાલ રક્ષ તથા સિદ્ધાંત આયુષવાળું તે સૈન્ય, જેમ સુર્યના ઉદયવેળા સાળનું ક્ષેત્ર પીત વર્ણ શોભે, તેમ શોભતું હતું; અને નળ, નિલ, અંબદ, કાશ, મૈદ તથા દિવિદે પાલન કરેલું, રામચંદ્રનું કાર્ય સિદ્ધ થવા માટે જતું હતું. ત્યારે તે રસ્તાને વિષે જ્યાં વિચાળ જમીન, ધણું ફળ મળતથા જળનાં સ્થાન હતાં ત્યાં અને પર્વતની તળેટી વિષે પડવ કરતું હતું. એ પ્રમાણે જતાં જતાં સમુદ્ર સરખા સૈન્યે ખારા સમુદ્ર પ્રત્યે આવીને, તેના કિનારા ઉપરનાં વનમાં નિવાસ કર્યો. પછી રામચંદ્રે સર્વ વાનરોની મધ્યે સુગ્રીવને કાળને અનુકૂળ વાક્ય કહ્યાં કે હે સુગ્રીવ ! આ સમુદ્રનું ઉલ્લંઘન કરવા સારું શું ઉપાય કરવાનો તમારો મન છે ? કારણ આપણું સૈન્ય ધણું છે અને સમુદ્ર પણ દુસ્તર છે. હે રાજન્ ! એ પ્રમાણે જ્યારે રામચંદ્રે સુગ્રીવ પૂછ્યું ત્યારે વાનરોમાં જે જે મદ્દા મવિષ હતા, તે તે બોલ્યા કે, અમે તો સમુદ્રને ઉલ્લંઘન કરવા સમર્થ છીએ, પણ સર્વ તેવા નથી. કેટલાક બોલ્યા કે નાવે કરી સમુદ્ર તરફ, કેટલાક કહ્યું કે તુબડાં આદિ તરવાનાં સાધનોથી સમુદ્રને આપણે તરશું. એ પ્રમાણે સૌ પોતપોતાનો વિચાર જણાવવા લાગ્યા, ત્યારે એમ નહીં એમ કહીને તેમને સાંત્વના કરતાં રામચંદ્રે કહ્યું કે હે વાનરો ! આ સર્વ વાનરો સો યોજનના વિસ્તારવાળા આ સમુદ્રને તરવા સમર્થ નથી; અને તમારા વિચાર પણ ચોખ્ખા નથી. હે વાનરો ! આ મોટા સૈન્યને પેલે પાર પહોંચાડે એટલાં બધાં નાવ નથી. વળી કું બોડાં નાવમાં ધણા વાનરોને બેસાડું તો, તેથી વ્યાપારીની

આજીવિકાનો નાશ થાય: માટે એવું કામ પણ અમારા સરખાએ કરવું યોગ્ય નથી. તો પણ કદી તેમ કરીએ તો આ આપણું સૈન્ય ઘાયું છે, તેને શત્રુ હરેક ઉપાયે કરી નાશ કરે, માટે એ વીચાર યોગ્ય નથી. વળી તુંગડાં આદિથી તરવું એ પણ યોગ્ય નથી: કારણ તે ડૂબી જમ માટે એ ઉપાય પણ મને રૂચે નથી. વાસ્તે હું સમુદ્રની ઉપાસના કરું. જેથી તે આપણને જવા માર્ગ આપશે: તે કરી નહીં આપશે, તો તેને અતિ તીક્ષ્ણ અગ્નિ તથા વાયુ સરખાં શસ્ત્રે કરી સુકાવી નાખીશ. હે યુધિષ્ઠિર! એ પ્રમાણે કહીને લક્ષ્મણ સહિત રામચંદ્ર નેત્રાયમન કરી કુશાસ્તરણ ઉપર સમુદ્રને કિનારે સુતા, ત્યારે નદ તથા નદિના પતિ અને જગજગતુથી વિંટાયલા સમુદ્રે રામચંદ્રને સ્વપ્નામાં પોતાનું દર્શન આપી હું કૌશલ્યાના પુત્ર! એમ કહી ક્યું કે હે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ! હું તમારી શું સહાયતા કરું! કારણ મદ્દવાકુતા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો! હું તમારો કુટુંબી છું. રામચંદ્રે ક્યું કે હે તળાવ તથા નદીના પતિ સમુદ્ર! તું આ સૈન્યને જવા માર્ગ આપ એ હું ઇચ્છું છું, જેથી જઇને પૌલસ્ત્યના કુળમાં કલ્મશ રૂપ રાવણને નાશ કરું: ને જો મારા કહેવા પ્રમાણે નહીં કરીશ, તો દિવ્ય અસ્ત્ર-માથી નીકળતાં એવાં મંત્રેણાં બાણે કરી તને સુકાવી નાખીશ.

હે રાજન! એ પ્રમાણે રામચંદ્રનાં વાક્ય સાંભળીને ભય ઉત્પન્ન થવાને લીધે લાથ જોડી સમુદ્રે ક્યું કે હે રામચંદ્ર! હું તમારા પ્રવાહની ઇચ્છા કરતો નથી કારણ તમને કંઈ પણ વિધ્ન કરનાર નથી; પણ તમે મારાં વાક્ય સાંભળીને તમારે જે કરવું હોય તે કરો. હે લક્ષ્મણના જ્યેષ્ઠ બંધુ! જો હું તમારી આજ્ઞાથી સૈન્ય સહિત તમને જવા માર્ગ આપીશ, તો બીજા પુરૂષો પણ પોતાના ધનુષ્યના બળથી આવી રીતે મને કહેશે. માટે તમારા સૈન્યમાં વિશ્વકર્માનો પુત્ર મહા બળવાન તથા શિષ્ટિ પુરૂષોમાં માન્ય નગ છે, તે જે મારે વિષે તૃણ, કાષ્ટ તથા શિલાઓ નાખશે, તેને હું ધારણ કરીશ તેથી પાજ થશે: જે તમારી કહેવાશે. એ પ્રમાણે કહીને સમુદ્ર અંતર્ધ્યાન થયો. ત્યાર પછી રામચંદ્રે નગને ક્યું કે હે નગ! તું સમુદ્રને વિષે પાજ બાંધ; કારણ તેમ કરવામાં તું સમર્થ છે એમ હું માનું છું. એમ કહીને રામચંદ્રે તેની પાસે દશ યોગ્ય પહોળી તથા સો યોગ્ય લાંબી એવી પાજ કરાવી: જે તે વાનરની છે એમ પૃથ્વી ઉપર અઘાપિ પ્રસિદ્ધ છે. હવે રાવણના બાધ વિભીષણ પોતાના ચારે પ્રધાનો સહિત સમુદ્રને આ પાર કીનારે એકલા રામચંદ્રનો પાસે આવ્યા તેનો તેણે 'તમે ભલે આવ્યા, એમ કહી સત્કાર કર્યો. તે સમય સુગ્રીવના મનમાં આ રાક્ષસ જગ કરનાર અથવા રાવણનો ગુપ્ત ચાકર હશે એમ શંકા થઇ. પછી રામચંદ્રે ત્યારે વિભીષણનાં ચંદ્રા, આચરણ તથા એકાંત બાપણ સાંભળી અને જોઇ પોતાના મનમાં વિચાર કરતાં આ કંઈપણ કપટી નથી એમ જાણ્યું, ત્યારે તેનો ઘણો સત્કાર કર્યો, તથા તેને સર્વ રાક્ષસનાં રાજ્યનો અભિષેક પણ કર્યો. પછી રામચંદ્રે મનસુઆ કરવા વિષે તેને સચિવ દેરવ્યા અને લક્ષ્મણની જાહેરનેહ પણ કરાવ્યો, હે નરાધિપ! વિભીષણના મત પ્રમાણે સૈન્ય સહિત રામચંદ્રે તે પાજ ઉપરથી જતાં એક માસે સમુદ્રને ઉત્તર્યો. પછી લંકાં પ્રત્યે જઈ રામચંદ્રે વાનરો પાસે તે પુરીના અનેક ઉદ્ધાનાદિ નાશ કરાવ્યા. તે વખત રાવણના શુક તથા સારણ નામના એ પ્રધાન વાનરનાં સ્વરૂપ ધારણ કરી આવ્યા હતા તેમને વિભીષણે પ્રહણ કર્યા, ત્યારે તેઓએ પોતાનાં રાક્ષસ સ્વરૂપ ધારણ કર્યા; તે જોઇને રામચંદ્રે પોતાનું સર્વ સૈન્ય દેખાડી મૂકી આવ્યા. ત્યાર પછી રામચંદ્રે લંકાપુરીની સાનિધ્ય ઉપવનને વિષે પોતાના સૈન્યને નિવાસ કરાવીને, રાવણ પાસે મહા શુદ્ધિમાન અંગદને દ્વરરૂપ કરી મોકલ્યો.

નિવેદ્યાંપદમે સૈવ્યં તત્પુરઃ પ્રાજ્ઞ વાગરં ।
મેશાવામાસ કૌત્યેન રાજનસ્ય તતોગદ્ ॥

इति भीमहावारेते आरण्यकेपर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि से. चंचने
गुर्जरभाषायां द्वयस्त्रिंशधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २८२ ॥

અધ્યાય ૨૮૩ મે. હાંઠામાં પ્રવેશ.

નાર્મકે વે ડવાલ—પ્રજ્ઞાવાનક તસ્મિન્નં વદુ મૂલ ફલે વને ।

સેનાં નિવેદ્ય કાકુરણ્યો શિષિ ત્વચ્ચક્ત ॥ ૧ ॥

માફડય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! પછી રામચંદ્ર અજ, જળ તથા હજ મૂળવાળા તે વનને વિષે સેનાને નિવાસ કરાવીને, તેની રક્ષા કરવા લાગ્યા. દવે રાવણે સત્રુઓને દુરાધર્ષ તથા દૃઢ કિલ્લાવાળી જે લાંકાપુરીમાં પુદ્ગલી સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરાવી રાખી. તેને દરતી અગાધ જળવાળી, મત્સ્ય તથા મુડ પક્ષી હતા, દુર્ધર્ષ તથા ખેરના શંકુઓએ કરી દૃઢ કરેલી સાત ખાઇઓ હતી; મહા દૃઢ દરવાજા, જોળા મૂકવાની તોપ, મૂઝાદિ નાંખી આપવાનાં શિખર તથા તોપમાં ભરીને મૂકવાના જોળા હતા અને ઝંરી ફણવાળા સપ સરખા ચોદાઓ લોહના રસરૂપ રજ તૈયાર કરતા હતા. વળી તે લાંકાપુરીના સર્વ દરવાજાને વિષે મસજા, જગત્તાં કાષ્ટ, નારાય જાણુ, તોમર, તલવાર, કરશી, ચતપ્તી તથા મદિરા મુંટવાના મૂઝાજા ધારણુ કરેલા ચોદાઓનું અશ અને હસ્તિયુક્ત ધાયું સૈન્ય તથા તેમને મુમ રહેવાના સ્તાંભે હતા. તે લાંકાપુરીના દાર પ્રત્યે આવેલા નિભંચ અંતરે રાવણને ખચર કરતાં પૂરીમાં પ્રવેશ કર્યો. તે અનેક કાઠિ રાક્ષસોની મધ્યે, જેમ મેધમાળાની મધ્યે સૂય શોભે, તેમ સોભવા લાગ્યો. પછી પક્ષા પ્રધાનોથી વિંટાઇ ખેડેલા રાવણ પાસે આવી રામનો સંદેશ કહું એમ તેને કહીને અંતરે બોલ્યો કે હે રાજા રાવણ ! કાશ્ય દેશના રાજા મોટા યશવાળા રામચંદ્રે સમય પરત્વ જે વાક્ય કહ્યાં છે, તે હું તને કહું તે સાંભળી તે પ્રમાણે કર. પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તનાર તથા અન્યાયી રાજાના આશ્રયવાળી સર્વ દેશ અને શહેરમાં રહેનારી પ્રજા તેના સરખી હોવાથીજ નાશ પામે છે. અરે ! તે જગાત્કારથી સીતા હરણ કરવારૂપ મારો અપરાધ કર્યો છે; જેથી વગર અપરાધિ સર્વ રાક્ષસનો વિનાશ થશે ! અરે ! પૂર્વે જળ તથા ગર્વયુક્ત તે વનને વિષે રહેનારાનું ઋણિઓ, રાજપિંઓ તથા ફળ કરતી એવી તેમની સ્ત્રીઓનો નાશ કર્યો છે અને દેવતાઓનું અપમાન કર્યું છે, એ તારા અન્યાયનું ફળ આજ પ્રાપ્ત થયું છે, જેથી હું અમાત્ય તથા ચોદા સહિત તને નાશ કરીશ ! માટે હે નિશાચર ! તું પુરૂષ થા ! મારી સાથે પુદ્ગ કર ! અને મનુષ્ય એવા મારા મનુષ્યનું પરાક્રમ જો ! અરે ! તું સીતાને મૂકી આપ ! મારી પાસેથી કદી છવનો જવાનો નથી ! હું મારાં તીક્ષ્ણ જાણે કરી રાક્ષસ વગરની પૃથ્વી કરનાર છું.

હે યુધિષ્ઠિર ! પ્રમાણે રામચંદ્રના હત અંતરે વાક્ય કહ્યાં, જે સાંભળીને ક્રોધથી મુક્ત થયેલા રાવણે મજાકાર્યો નહીં. તે સમય પોતાના સ્વામી રાવણની ચેષ્ટાએ કરી મનની ઈ-

જાને જાણનાર ચાર રાક્ષસોએ, જેમ ફેસરીસિંહને ચાર પક્ષી મલ્લુ કરે, તેમ તેમણે અંગદને મલ્લુ કર્યો. ત્યારે અંગદે પોતાના અંગને વિષે વળગેલા તે ચાર રાક્ષસોને મલ્લુ કરી આકાશ માર્ગ પ્રત્યે ઉડીને, રાવણના મેદેસ નીચે પ્રવેશ કર્યો, પણ તેના ઉડવાને લીધે તે રાક્ષસો પૃથ્વી ઉપર પડ્યા અને તેણે ધણો પ્રહાર કર્યો હતો, તેથી તેનાં હૃદય બેદ પામી ગયાં અને મહા પીડાયુક્ત થયા. પછી અંગદે રાવણની અટારીના શિખર ઉપર ચઢી આકાશ માર્ગે ઉડી, લંકાપૂરીને ઉડ્ડંધી સમુદ્રની પાસે ઉમેલા રામચંદ્રની નજીક આવીને તેને રાવણની પાસે પોતે કહેલાં વાક્ય કહી વિશ્રામ કર્યો. તેથી તેણે તેનો ધણો સત્કાર કર્યો. પછી રઘુનંદન રામચંદ્રે વાયુ સરખા વેગવાળા વાનરોના સરખો ચલન કરી લંકાપૂરીના કિલ્લાને બેદ કરવા માંડ્યો. તે સમય વિલિપણુ, રક્ષાધિપતિ જાંબુવાન તથા લક્ષ્મણુ, લંકાપૂરીના દક્ષિણ દરવાજાને આરંભીને, શત્રુથી દુઃખે કરી જેની સાનિધ્ય જઈ ન શકાય એવા કિલ્લાને ભાગવા લાગ્યા; અને હાથના પંજ સરખા સફેદ વર્ણવાળા તથા યુદ્ધ કરવામાં કુશળ એવા એક લક્ષ કોટિ વાનરો સહિત તેમણે તે પૂરી વિષે ધસારો કર્યો. તે વેળા જંગમ પદ્મ લાંબા હાથવાળા તથા ધૂમાડા સરખા વર્ણવાળા વણુ કોરી રીંછ સાવધ થઈ ઉભા હતા. તે વખત હે રાજન્ ! આકાશ તરફ ઉડતા, પૃથ્વી ઉપર પડતા તથા ઉડીને પડતા એવા વાનરોથી ઉડતી રજે કરી નાશ પામી હતી કાંતિ જેની એવા સૂર્ય પણ અદૃશ્ય થયા હતા. પછી શાળના અંકુર સરખા વર્ણવાળા, શિરીય પુષ્પ સરખી કાંતિવાળા, ઉદય સમયના સૂર્ય સરખા વર્ણવાળા તથા શણુ સરખા વર્ણવાળા વાનરોએ ચારે કારથી લંકાપૂરીના કિલ્લાને ઘેરી લીધો, તે જોઈને સ્ત્રિઓ તથા વૃદ્ધોએ સહિત સર્વ રાક્ષસો વિસ્મય પામ્યા. તે સમય તે વાનરોએ મણિજડિત સ્તંભો તથા આડી ગતિથી જવાય એવા ગૃહના સરખી આકૃતિવાળાં નિશાનોને બેદ કર્યા; અને ભાગી નાંખેલાં શિખર, યંત્ર, શત્રૂઓ, ચક્ર, મચાદિ નાખવાનાં શિખર તથા ગોળાઓ લંકાપૂરીને વિષે નાખ્યાં. તેથી કિલ્લા ઉપર રહેનારા રાક્ષસો, તેમણે ભય પમાડવાને લીધે ચારે કાર ભાગી ગયા. ત્યાર પછી હે યુધિષ્ઠિર ! પોતાના રાજ્ય રાવણની આજ્ઞાથી મહા બીલામણુ હગ્નરો રાક્ષસો, વાનરોની સાથે યુદ્ધ કરવા આગ્યા. અને આજુના વર્ષાદે કરી તેમને બેદ કરી કિલ્લા ઉપર ચઢીને મોટું પરાક્રમ કરતાં તેમના વમર તેને કર્યો. તે સમય ત્રિશૂળના પ્રહારે કરી બેદ પામેલા શરીરવાળા ધણુ મૈત્ર વાનરો તથા તેમણે યુદ્ધમાં ઉપાડેલા સ્તંભોએ કરી પ્રહાર કરેલા રાક્ષસો પણ અસંખ્ય પડ્યા. પછી નખે કરી એક બીજાને વિદારણુ કરતા હતા હાંતે કરી દરડના એવા વાનર અને રાક્ષસનું પરસ્પર કેશ પકડીને મોટું યુદ્ધ થવા લાગ્યું. તે વેળા સર્વ વાનરો અને રાક્ષસો એક બીજાને ધણો પ્રહાર કરતા હતા, તેથી ફેટલાક પૃથ્વી ઉપર પડ્યા, પણ તેમણે સંઘામનો ત્યાગ કર્યો નહીં તે વખત રામચંદ્રે, જેમ મેંઘ વર્ષાદની ધારા મંદ, તેમ આજુનાં સમ્રાટ મૂક્યાં, તે લંકામાં જઈ રાક્ષસોને વાગ્યાં તે સમય સુમિત્રાના પુત્ર લક્ષ્મણે પણ લંકાપૂરીના કિલ્લા ઉપર ચઢેલા રાક્ષસોને નારાયણ આણે કરી પાડ્યા. હે રાજન્ ! એ પ્રમાણે રામ તથા લક્ષ્મણે લંકાને વિષે ધણુ રાક્ષસોનો વિનાશ કર્યો. પછી રામચંદ્રની આજ્ઞાથી વાનરનાં મૈત્રે, જ્યાં સુધી પોતાના પ્રહાર ફેકટ નહીં જતા હતા, ત્યાં સુધી યુદ્ધ કર્યું અને તે ફેકટ જવા લાગ્યા એટલે અંધકાર થયો ત્યારે તે પોતાનો ઉન્કર્ષ દેખાડી પોતાના તંત્રુ પ્રત્યે જવા વળ્યું.

તતઃ પ્રત્યવહારોભૂત્સોમ્યાનાં રાઘશાહ્યા ।

ક્રુતે વિમર્ષે લંકાયાં લઘ્ય લઘ્યાં ત્રયોચરઃ ॥

इति श्री महाभारते आरण्यकेपर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि लंकागमने
गुर्जरभाषायां त्र्यम्बीत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २८३ ॥

અધ્યાય ૨૮૪ મો. રામ રાવણનું ઢંઢયુદ્ધ.

मार्कण्डेय उवाच—ततो निविशमानां स्ताम्सैनिकान् राघवावुगाः ।

ममिजग्मु रीजानके विशाख-प्ररक्तता ॥ १ ॥

માર્કંડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! ત્યાર પછી પિશાચ સરખા મુદ્દ રાક્ષસોના અનેક મ-
ણુમાંથી કેટલાક રાવણના આકરાં, તંબુમાં પ્રવેશ કરતા એવા વાનરના સૈન્ય પ્રત્યે ગયા;
જેમાં પર્વણુ, પતન, જળ, ખર, કોંધવશ, દરિ, પ્રદ્રજ, ચારજ તથા પ્રપસાદિ રાક્ષસો મુ-
ખ્ય હતા. તે સમય વિભિષણે અંતર્યામિન થઇ આવતા રાક્ષસોને પ્રહાર કર્યો. ત્યારે તે દ-
ક્ષમાન ગયા; પછી તેમની સાથે વાનરોએ યુદ્ધ કરી તેમને દૂર ફેંક્યા. તેથી સર્વ મૃત્યુ પા-
મી પૃથ્વી ઉપર પડ્યા. ત્યાર પછી હે યુધિષ્ઠિર ! રાક્ષસ તથા પિશાચની ભયંકર સેનાથી
વિદાયતાં મહા ક્રોધ યુક્ત રાવણુ યુદ્ધ કરવા સારૂ લંકાપૂરીમાંથી નીકળ્યો, અને તેણે પેતાની
સેનાની રચના કરીને વાનરની સેનાને ઘેરી લીધી. ત્યારે રામચંદ્ર યુદ્ધ કરવા આવેલા મોટી
સેનાવાળા રાવણને જોઈને બાહરપત્ય નામની વિધિ કરી તેની સાથે યુદ્ધ કરવા પ્રાપ્ત થયા.
તે સમય રાવણુ રામચંદ્રની સાથે, લક્ષ્મણુ ઈંદ્રજિતની સાથે, સુગ્રીવ વિરપાક્ષની સાથે, નિષર્વટ
તારાની સંગાથે, નળ તુંડની સંગાથે, પદુશ પનસંનની સાથે તથા જેને કનુની સેનામાં જે
જે બળવાન જણાયા, તે તેની તેની સંગાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તે વેળા તેઓ બીજા પુર-
ષને ભય પ્રાપ્ત કરે તથા ફેલાટાંને ઉભાં કરે એવા અને દેવ તથા દૈત્યના સરખા એક બી-
જાઓ ઉપર પ્રહાર ચલાવવા લાગ્યા. તે વખત રાવણુ શક્તિ, ત્રિશૂળ તથા તલચરાર્દિ
શસ્ત્રોના વર્ષાદે કરી રામચંદ્રને પીડાયુક્ત કર્યા. તેમજ રામચંદ્રે તીક્ષ્ણ એવાં શોહમય બાણુના
વર્ષાદે કરી રાવણુને પીડાયુક્ત કર્યો. લક્ષ્મણુ મર્મરથાનને બેઠ કરે એવાં બાણુ કરી ઈંદ્રજિ-
તને પ્રહાર કર્યો તથા ઈંદ્રજિતે અનેક બાણુ કરી લક્ષ્મણુને બેઠ કર્યાં. તેવીજ રીતે વિભિષણે
પ્રહસ્તને પ્રહાર કર્યો અને પ્રહસ્તે વિભિષણુને તીક્ષ્ણ બાણુનો પ્રહાર કર્યો. હે રાજન્ ! મહા
બળવાન તે સર્વના મહાત્મનો મોટો સમાગમ થયો; જેથી રથાવર તથા જંગમ સર્વ તથા
લોક અથા યુક્ત થયું.

तेषां बलवतामासीमहास्त्राणां समागमः ।

विष्यथुःसकला येन त्रयो लोका क्षराचराः ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि रामरावणादि-
द्वंद्वयुद्धे गुर्जरभाषायां चतुरशीत्याधिकाद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २८४ ॥

અધ્યાય ૨૮૫ મો. રણભૂમિમાં કુંભકર્ણનું આગમન.

માર્કેડેય ઉવાચ—તતઃ પ્રહસ્તઃ સહસ્રાઃ સમમ્બેસ્ય વિભિષણં ।

ગદયા તાઢયામાસ વિનય રણ કર્કશ ॥ ૧ ॥

માર્કેડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! ત્યાર પછી યુદ્ધમાં ભયંકર કર્મ કરનાર પ્રહસ્તે અકસ્માત્ વિભિષણની પાસે આવી ગર્જના કરી, તેને ગદાએ કરી પ્રહાર કર્યો. તે વાગવાથી બુદ્ધિમાન તે કંઈ પણ ક'પ્યા નહીં અને હિમાદ્રિ પર્વતની પેઠે સ્થિર થઈ ઉભા રહ્યા. પછી વિભિષણે સેંકડો ધંટા બાંધેલી મોટી શક્તિ પ્રદણ કરી મંત્રીને, પ્રહસ્તના મનક ઉપર ફેંકી. તેથી તે મૃત્યુ પામીને જેમ વાયુના વેગથી વૃક્ષ પડે, તેમ પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. તે સર્વના દેખવામાં આવ્યું. એ પ્રમાણે પ્રહસ્ત નાશ પામ્યો તે જોઈને ધુત્રાક્ષ નામનો રાક્ષસ વાનરોની સામે દોડ્યો અને તેનું મેઘના સરખું અને ભયંકર દેખાવવાળું સૈન્ય પણ આવ્યું; જેને જોઈને સર્વ વાનરો યુદ્ધમાં મહા ભય યુક્ત થયા. ત્યારે પરમ ભયભાંત થયેલા વાનર સૈન્યને જોઈને વાયુ પુત્ર હનુમાન, ધુત્રાક્ષની સામે યુદ્ધ કરવા આવ્યા. તેને જોઈને સર્વ વાનરો પણ યુદ્ધ કરવા સ્થિર થઈ ઉભા. તે સમય એક ખીજ સામે દોડતી એવી રામ તથા રાવણની સેનાના ચોદાઓએ શરવીર પુરૂષના શરીરનાં ફંવાટાંને ઉભાં કરે એવા મોટા શબ્દ કર્યા. પછી જ્યારે જેનાથી રૂધિરનો ધણોજ કાદવ થાય એવું મહા ભયંકર યુદ્ધ થવા માંડ્યું, ત્યારે ધુત્રાક્ષે બાણે કરી વાનર સૈન્યને ધણોજ ત્રાસ ઉપજાવ્યો. તે વેળા શત્રુને જીતનાર હનુમાને આવતા એવા તે ધુત્રાક્ષ રાક્ષસને પ્રદણ કર્યો. પછી યુદ્ધે કરી પરસ્પર જીતવાની મન્યવાળા હનુમાન તથા ધુત્રાક્ષ રાક્ષસનું ઈંદ્ર અને પ્રહ્લાદના સરખું ભયંકર યુદ્ધ થયું. ત્યારે ધુત્રાક્ષે મદા તથા પરિધે કરી હનુમાનને પ્રહાર કર્યો અને હનુમાને તે રાક્ષસને પ્રાગ તથા પાંદડાં સહિત વૃક્ષે કરી પ્રહાર કર્યો. પછી મદાકોષ પામેલા હનુમાને તે રાક્ષસને અશ્વ, રથ તથા સારથિ સહિત નાશ કર્યો. એ પ્રમાણે હનુમાને ધુત્રાક્ષને નાશ કર્યો તે જોઈને સર્વ વાનરોએ ધણા રાક્ષસોને નાશ કર્યા. હે રાજન્ ! જીતરંગ થયેલા મદા બળવાન વાનરોએ ધણે પ્રહાર કર્યો હતો જેને એવા રાક્ષસો ભય પામીને, લંકાપુરીમાં પ્રવેશ કરી ગયા અને રાવણ પાસે જઈ તેમણે યુદ્ધમાં થયેલું સર્વ વૃત્તાંત કહ્યું; ત્યારે બાકી જીવતા રહેલા તે રાક્ષસોથી પ્રહસ્તને તથા સૈન્ય સહિત ધુત્રાક્ષને વાનરોએ નાશ કર્યા. તે માંભળીને રાવણ મોટા નિષ્વાસ મૂકવા લાગ્યો અને આસન ઉપરથી ઉઠી બોલવા લાગ્યો કે અરે ! હમણાં કુંભકર્ણને પરાક્રમ કરવાનો સમય આવ્યો છે !

હે રાજન્ ! એ પ્રમાણે કહીને મહા ભયયુક્ત રાવણે જ્યાં મહા નિદ્રાળુ કુંભકર્ણ સૂતો હતો, ત્યાં જઈ મોટા શબ્દવાળાં વાજાં ત્રગાડી તથા ખીજ પણ અનેક ધન કરી તેને જગાડ્યો. પછી જ્યારે તે નિદ્રા રહિત થઈ સ્થિર થઈ બેઠો, ત્યારે તેને રાવણે કહ્યું કે હે કુંભકર્ણ ! તને ધન્ય છે, કારણ આવી નિદ્રાવાળો તું પ્રાપ્ત થયેલા ભયને જાણતો પણ નથી ! અરે ! વાનરો સહિત રામ પાજ ખાંધી સમુદ્ર ઉલ્લંઘી અહીં આવી અમારી અવજા કરીને, રાક્ષસોનો વિનાશ કરે છે ! અરે ! મેં તેની સીતા નામની સ્ત્રીને હરણ કરી છે માટે તે સમુદ્ર ઉપર પાજ ખાંધીને સીતા લેવા સાર અહીં આવ્યા છે. તેણે પ્રહસ્તાદિ આપણા સ્વજનને નાશ કર્યા ! અરે ! હે શત્રુને નાશ કરનાર ! તારા વગર તે શત્રુને નાશ કરનાર ખીજે કોઈ નથી માટે તું આજ શસ્ત્રાદિ હથિયારો ધારણ કરી યુદ્ધ ભૂમિમાં જઈ રામાદિ સર્વ શત્રુને

નાશ કરે ! અરે ! દ્વાપરના ન્દાના ભાઈ વચ્ચે તથા પ્રમાથિ નામના બે રાક્ષસ મોટી સેના સહિત તારી વાંસે આવશે ! હે રાજન ! એ પ્રમાથે રાવણે કુંભકર્ણને કહીને, વચ્ચે તથા પ્રમાથિને કથું કે તમારે કુંભકર્ણની વાંસે જવું ! એવાં રાવણનાં વચન સાંભળીને ‘પણ સાહે’ એમ કહીને દ્વાપરના ન્દાના ભાઈ તે બે રાક્ષસ કુંભકર્ણને મુખ્ય કરી ઉતાવળથી લંકા-પુરીમાંથી રજબૂમિમાં ગયા.

તયોરયુક્તસ્વા તુ તૌ લીરૌ રાવણં કૃષ્ણાનુઘૌ ।

કુંભકર્ણ પુરસ્કૃત્ય તૂર્ણે નિર્યવતુઃપુરાત્ ॥

इति भीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि कુંभकर्णनिर्गमे गुर्जरभाषायां पंचाशित्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २८५ ॥

— ૩૩૩૩૩૩૩૩ —

અધ્યાય ૨૮૬ મો. કુંભકર્ણનો વધ.

मार्कण्डेय उवाच—ततोऽनिर्यास्वपुरात्कુંभकर्णःसहानुगः ।

मपह्यत्કपिसंख्यं मञ्जितकाश्यपतःस्थितं ॥ ૧ ॥

માર્કંડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! હવે પોતાની પછવાડે ચાલનારા વચ્ચેનાદિ કુંભકર્ણ પોતાની પુરીથી ખદાર આવીને પાંસે ઉમેલાં તથા જીતરંગા વાનરના સૈન્યને જોયું. પછી રામચંદ્રને જોવાની હચ્છાથી વાનર સૈન્યને જોવા કરતા એવા તેણે, લાથમાં ધનુષ્ય મઢણ કરી ઉમેલા સુમિત્રાના પુત્ર લક્ષ્મણને જોવા. તે સમય સર્વ વાનરોએ કુંભકર્ણને ઘેરી લઇને, ધણું મોટાં રક્ષથી પ્રદાર કર્યો. કેટલાક વાનરોએ બપોનો ત્યાગ કરી તેના દેહને વિદારણ કરવા માંડ્યો તથા ખીજ પણ અનેક પ્રદાર કર્યો. તે સમય વાનરોએ ધણું પ્રદાર કર્યો હતા જેને એવા કુંભકર્ણ દસીને તેમને બક્ષ કરવા લાગ્યો. ત્યારે તેણે બળ, ચંડબળ, તથા વજ્રમાદુ નામના વાનરોને બક્ષ કર્યા તે જાંછને, તારઆદિ ખીજ સર્વ વાનરો મોટા બપયુક્ત થઇ શબ્દ કરવા લાગ્યા. તે સમય પોતાની સેનાના મોટા શબ્દ સાંભળીને સુગ્રીવે, કુંભકર્ણ સામે જઇ મોટા બળે કરી એક સામ રક્ષ તેના મસ્તકમાં માર્યું. તેથી તે રક્ષ બાળી મથું પણ તેને કંઈ વ્યથા થઇ નહીં. પછી સામ રક્ષ વામવાથી સાવધ થયેલા કુંભકર્ણ પોતાની બે બુજાએ કરી સુગ્રીવને પકડી બળાત્કારથી દરી જવા લાગ્યો. ત્યારે સુગ્રીવને મલણ કરી લઇ જતા એવા કુંભકર્ણ રાક્ષસને જોઇને મિત્રને આનંદ આપનાર સુમિત્રાના પુત્ર લક્ષ્મણ, તેની સામે દોડી ગયા અને મદા વેગવાળું તથા મુવણની પાંખ સરખું એક બાણ તેની ઉપર મૂકયું. તે તેના દેહના આવર્ણને તથા શરીરને બેદી પૃથ્વીને બેદ કરતું કરતું પાણું આપ્યું. ત્યારે લક્ષ્મણના બાણે કરી બેદ પામેલા લક્ષ્મણે કુંભકર્ણ સુગ્રીવને મૂકી કઇ લાથમાં એક મોટી સિંધા મલણ કરીને, તેની સામે દોડ્યો. તે સમય પોતાની સામે સિંધા લઇ આવતા એવા કુંભકર્ણને જોઇને તેણે, બે બાણે કરી તેના બે લાથ કાપી નાખ્યા. તેથી તે ચાર બુજાવાન થયો. તે સમય લક્ષ્મણે પોતાની લાથ ચાલાકી દેખાડતાં બાણે કરી તેના સિંધાયુક્ત લાથ કાપ્યા; તેથી તે ધણું પગ તથા ધણું મસ્તક યુક્ત મોટા દેહવાન થયો. તે જોઇને લક્ષ્મણે તેને બાલાસે કરી પ્રદાન કર્યો. તેથી તે જેમ વિજગી પડવાથી અંકુરવાન

વ્રજ પડે, તેમ મૃત્યુ પામી પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. તે જોઈને બાકીના સર્વ રાક્ષસો બધા પામી બાગી જવા લાગ્યા તે સમય બાગી જતા સર્વ રાક્ષસોને જોઈ, પાછા ઉભા રાખીને દૂપણના ન્હાના બાઈ વજ્રવેગ તથા પ્રમાથિન રાક્ષસો મોટા ક્રોધયુક્ત થઈ લક્ષ્મણની સામે દોડ્યા. ત્યારે લક્ષ્મણે પોતાની સામે આવતા એવા તે રાક્ષસોને જોઈ મોટો સિંહનાદ કરીને, બાણે કરી સ્તાંભિત કર્યાં. પછી હે પાર્થ ! વજ્રવેગ તથા પ્રમાથિન અને લક્ષ્મણનું મહા બળંકર ફંચાટાં ઉભાં કરે એવું યુદ્ધ થવા લાગ્યું. તે વેળા લક્ષ્મણે તે એ રાક્ષસોને બાણેના વર્ષાદ કરી ઘણો પ્રહાર કર્યો. તેમજ તેમણે પણ તેને પ્રહાર કર્યો. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે તે એ રાક્ષસ તથા લક્ષ્મણનું એક મુહૂર્ત પર્યંત મહા બળંકર યુદ્ધ થયું. ત્યારે વાયુના પુત્ર દનમાને એક પર્વતનું શિખર ગ્રહણ કરી વજ્રવેગની સામે દોડી જઈ તેની ઉપર ફેંકીને, તેના પ્રાણ દરણ કર્યાં. તેમજ નિલ નળ વાનરે એક શસ્ત્ર ગ્રહણ કરી પ્રમાથિન રાક્ષસ સામે દોડી જઈ તેની ઉપર તે ફેંકીને, તેને નાશ કર્યો. એ પ્રમાણે વજ્રવેગ તથા પ્રમાથિન નાશ પામ્યા પછી રામ તથા રાવણની સેનાનું એક ખીજ સામે દોડતાં જેમાં ઘણી દયા વધે એવું બળંકર યુદ્ધ થવા લાગ્યું. તે સમય વાનરોએ રાક્ષસોને માયાં તથા રાક્ષસોએ વાનરોને માયાં પળ તેમાં ઘણું કરીને રાક્ષસો નાશ પામ્યા, વાનરોનો ઘણો નાશ થતો નહીં.

शतशो नैर्ऋताः। न्वन्या जमुर्वदयां च नैर्ऋताः ।

नैर्ऋत स्तत्र वध्यन्ते प्रायेण न तु वानराः ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि कुम्भकर्णादिवधे
गुर्जरभाषायां षडश्रित्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २८६॥

25333669

અધ્યાય ૨૮૭ ઇંદ્રજીતનું યુદ્ધમાં આગમન.

मार्कण्डेय उवाच—ततः भ्रुत्वा हतं सखे कुम्भकर्णं सहानुगं ।

प्रहस्तं च महेश्वासं धूम्राक्षं चाति तेजसं ॥ १ ॥

માકુંડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! ત્યાર પછી યુદ્ધમાં વળંગ્યાદિ સહિત કુંભકર્ણ, મદા ધનુષ્ય ધારી પ્રહસ્ત તથા મદા તેગત્વી ધુત્રાક્ષ નાશ પામ્યા તે માંબળીને, રાવણે પાતાના ઇંદ્રજીત નામના પુત્રને કહ્યું કે હે શત્રુઓને જીતનાર ઇંદ્રજીત ! તે પૂર્વે યુદ્ધમાં ઇંદ્રને જીતીને પ્રકાશમાન યજ્ઞ મેળવ્યો છે, માટે હમણાં તું અંતર્યામિન યજ્ઞ અથવા પ્રકાશમાન રહીને, દેવ-તાઓએ વરદાનમાં આપેલાં બાણે કરી મારા રામ, લક્ષ્મણ તથા સુગ્રીવને નાશ કર ! અરે ! તે ત્રણમાંથી કોઈ પણ તારા બાણને સહન કરવા સમર્થ નથી, ત્યારે તેમની સેનાના વાનરો તો સહન નહીંજ કરી શકે એમાં આશ્ચર્ય શું છે ! વાસ્તે હે નિષ્પાપ ! જે ખરનું વૈર પ્રહસ્ત તથા કુંભકર્ણ લઈ શક્યા નહીં, તે લેવા તું યુદ્ધને વિષે શત્રુની સામે જા; અને જેમ પૂર્વે ઇંદ્રને જીતી મને હર્ષ પમાડ્યો, તેમ રામાદિ શત્રુને નાશ કરી હર્ષ પમાડ. હે ભરતવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે રાવણનાં વચન માંબળી ‘બાણું સાડ’ એમ કહી કવચાદિ ધારણ કરી રથમાં બેસીને ઉતાવળથી દરશાન

પ્રત્યે ગયો; અને તેણે પોતાનું રૂપટ નામ સવને સંભળાવી લક્ષ્મણને પોતાની સાથે યુદ્ધ કરવા બોલાવ્યા. તે સમયે આજુ સહિત ધનુષ્યને ગ્રહણ કરીને લક્ષ્મણ, જેમ સિંહ કુદ મ- અને ત્રાસ પમાડે, તેમ ધનુષ્યના ટંકારેય કરી રાક્ષસોને ત્રાસ પમાડતા ઇંદ્રજીતની સામે દોડી ગયા. ત્યારે એક બીજાને જીતવાની ઇચ્છાવાન તથા દિવ્યાત્મ વિદ્યા જાણનાર લક્ષ્મણ તથા ઇંદ્રજીતનું મહા તીવ્ર યુદ્ધ થવા લાગ્યું. તે સમયે રાવણના પુત્ર, ઇંદ્રજીતે ત્યારે પોતાના બાણને પ્રહાર વિશે સમર્થ ન જોયું, ત્યારે મોટા વળત કરવા માંગ્યો, અને લક્ષ્મણને મહા વેગવાન તેમજ કરી પીડાપ્રજ્ઞ કરવા લાગ્યો. પણ તેણે પોતા ઉપર આવતા તેમજ તીવ્ર બાણે કરી કાપી નાખ્યો; તેથી તે પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. તે સમયે વાણિના પુત્ર અંબદે એક મોટું ઘસ લઈને, ઇંદ્રજીત સામે દોડી જઈ તેના મસ્તક પર માર્યું, પણ તે તે પ્રહારને નહીં મજાકારીને તેના લક્ષ્યને વિશે પ્રાસ નામનું સત્ર મારવા તૈયાર થયો; ત્યારે તે સત્રને લ- લક્ષ્મણે કાપી નાખ્યું. તેથી મહા ક્રોધ પામેલા ઇંદ્રજીતે પોતાની પાસે પ્રાપ્ત થયેલા અંબદેને જોઈ તેના જમણા પાશને વિશે એક મહા મારી; તેના પ્રહારને તેણે કંઈ પણ મજાકાર્યો નહીં. પછી અંબદે ઇંદ્રજીતને મારવા સારું મોટા ક્રોધથી એક ઘસ ફેંક્યું. તેથી તેનો અશ્વ તથા સારથિ સહિત રથ નાશ પામ્યો. પછી નાશ પામેલા અશ્વ તથા સારથિ સહિત રથ- માંથી ઉતરી રાવણનો પુત્ર ઇંદ્રજીત અંતર્યામી થયો. ત્યારે એ પ્રમાણે અદસ્ય થયેલા મહા માયાવી રાક્ષસને જાણીને, રામચંદ્ર યુદ્ધગ્રામ પ્રત્યે આવી પોતાની સેનાની રક્ષા કરવા લાગ્યા. તે સમયે ઇંદ્રજીત રામચંદ્રનો લક્ષ્ય કરીને તેને તથા લક્ષ્મણને દેવતાઓએ વરદાનમાં આપેલાં બાણે કરી વિધવા લાગ્યો. તે સમયે રામ તથા લક્ષ્મણ પણ અંતર્યામી થયેલા ઇંદ્રજીતની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તે વખતે ઇંદ્રજીતે મોટા ક્રોધથી તેમના સરીર વિશે વાર- વાર અનેક બાણો માર્યા. પછી અદસ્ય થઈ અનેક બાણો મૂકતા એવા ઇંદ્રજીતને શોધતા એવા વાનરો મોટી શિલાઓ લઈને આકાશમાં ગયા. તે વખતે અદસ્ય એવા ઇંદ્રજીતે તેમને તથા રામ અને લક્ષ્મણને બાણે કરી ધણા પ્રહાર કયો. ત્યારે બાણે કરી વિધાયલા દેવવાન બે ભાઈ રામ તથા લક્ષ્મણ, જેમ આકાશથી મુર્ય અને ચંદ્ર પૃથ્વી ઉપર પડે તેમ પૃથ્વી ઉપર પડ્યા.

તો શરે રાણિતો લીરો જ્ઞાતરો રામલક્ષ્મણો ।

વેતતુ ગર્ગનાઝ્મિ સુર્યાચંદ્રમસાલિષ ॥

इति श्रीपद्माभारते आरण्यकेपर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि इन्द्रमितयुद्धे
गुर्जरभाषायां सप्ताशीत्यधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ॥ २८७ ॥

અધ્યાય ૨૮૮ મો. ઇંદ્રજીતનો વધ.

मार्कण्डेय उवाच—तावुमौ पतितौ दृष्ट्वा ज्ञातरो रामलक्ष्मणौ ।

बबन्ध रावणि भूय शरै र्वक्ष वरेस्तदा ॥ १ ॥

માર્કંડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! ત્યારે બે ભાઈ રામ તથા લક્ષ્મણ પૃથ્વી ઉપર પડ્યા તેમને જોઈને રાવણના પુત્ર ઇંદ્રજીતે, દેવતાઓએ આપેલાં બાણે કરી બાંધ્યા; તેથી

જેમ પાંજરાને વિષે પોપટ શોભે, તેમ શોભવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે સંકટો બાળ્યા વાગ્યા હતાં જેને એવા અને પૃથ્વી ઉપર પડેલા રામચંદ્ર તથા લક્ષ્મણને જોઈને, સુષેણુ, મેંદ, દિવિદ, કુમ્હ, અંગદ, હનુમાન, નીલ, નાર તથા નળાદિ વાનરો સહિત સુગ્રીવ તેઓને વિંટીને ઉભો. તે સમય વિલિપણે આવીને પ્રજ્ઞાસ્થે કરી રામ તથા લક્ષ્મણને સાવધ કર્યાં, અને સુગ્રીવે દિવ્ય મંત્રે કરી મંત્રેલી વિશયા નામની ઔષધિએ કરી શરીરમાં બોંકાયતાં બાણ વગરના કર્યાં. જેથી સંજ્ઞાને પામી તંદ્રાનો ત્યાગ કરી સાવચ થઈને તે લાણ માત્રમાં ઉડ્યા. ત્યાર પછી હે પાર્થ ! સ્વસ્થતાને પામેલા રામચંદ્રને જોઈને વિલિપણે હાથ જોડી કહ્યું કે હે શત્રુને દમન કરનાર રામચંદ્ર ! કુમેરની આજ્ઞાએ કરી આ ગુણક જળ લઈને સ્વેત પવનથી તમારી પામે આગ્યો છે. હે શ્રેષ્ઠ ધર્મવાન ! આ જળ કુમેરે અતધ્યાન થયેલાને દૃષ્ટિથી જોવા માટે તમારે સાડ મોકલ્યું છે. માટે એણે કરીને તમે માનન કરો. તેથી અદસ્ય થયેલાને જોશો તથા તમે જેને એ જળ નેત્રમાર્જન કરવા આપશો, તે પણ નેમજ નિશે. હે ભારત ! એ પ્રમાણે વિલિપણનાં વચન સાંભળી ' જાડ સાડ ' એમ કહીને રામચંદ્રે તથા લક્ષ્મણે તે જળે કરી નેત્રમાર્જન કર્યો. ત્યાર કંડે સુગ્રીવ, જાંબુવાન, હનુમાન, અંગદ, મેંદ, દિવિદ તથા નિલાદિ શ્રેષ્ઠ વાનરોએ પણ તે જળે કરી નેત્રને મર્જન કર્યો. તે સમય હે યુધિષ્ઠિર ! જેવી રીતે વિલિપણે કહ્યું હતું, તેવીજ રીતે સર્વનાં નેત્ર અદસ્ય પ્રાણિને જોવા સમર્થ થયાં. ત્યાર પછી દંદ્રજીત પૂર્વે પોતે કરેલું રામ લક્ષ્મણને પૃથ્વી ઉપર પાડવારૂપ કર્મ પોતાના પિતા રાવણને કહીને, પાછો ઉતાવળથી રણભૂમિ પ્રત્યે યુદ્ધ માટે આગ્યો ત્યારે વળી યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી આવતા એવા અને મહા ક્રોધયુક્ત થયેલા દંદ્રજીતને જોઈને લક્ષ્મણ, વિલિપણના મતમાં રહી તેની સામે યુદ્ધ કરવા દોડ્યા; અને સંજ્ઞા જેને પ્રાપ્ત થઈ હતી એવા લક્ષ્મણે, આન્હિક કર્મ જેણે કયું હતું એવા તથા જીતરંગા દંદ્રજીતને મારવા માટે મોટા ક્રોધથી બાણે કરી પ્રહાર કર્યો. ત્યારે એક બીજાને જીતવાની ઇચ્છાવાળા લક્ષ્મણ તથા દંદ્રજીતનું, દંદ્ર તથા પ્રહલાદના સરખું અન્યંત આશ્ચર્યકારક યુદ્ધ થવા લાગ્યું; જેમાં દંદ્રજીતે લક્ષ્મણને મર્મસ્થાનને બેદ કરે એવાં બાણ માર્યા અને તેણે તેને અગ્નિ સરખા બાણે બાળી બેદ કર્યો. તે વેળા લક્ષ્મણના બાણના સ્પર્શ કરી પરમ ક્રોધાયમાન થયેલા દંદ્રજીતે તેની ઉપર પરમ ઝેરી આઃ બાણ મૂક્યાં. પછી હે શરવીર યુધિષ્ઠિર ! લક્ષ્મણે અગ્નિ સરખાં સ્પર્શવાળાં ત્રણ બાણે કરી દંદ્રજીતને નાશ કર્યો, તે હું તમને કહું તે સાંભળો—લક્ષ્મણે એક બાણે કરી દંદ્રજીતના ધનુષ્ય સહિત હાથને દેહથી જૂદો પાડ્યો, બીજા નારાય બાણે કરી બીજા હાથને પૃથ્વી ઉપર પાડ્યો તથા ત્રીજે બાણે કરી સુંદર નાસીકાવાળા તથા કુંડળ પહેરેલા મસ્તકને કાપી દેહથી જૂદું પૃથ્વી ઉપર પાડ્યું. પછી બળવાન પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા લક્ષ્મણે મસ્તક તથા હસ્ત વગરના નેના ભયંકર કમળને તથા મારથિને નાશ કર્યો; ત્યારે દંદ્રજીતના રથમાં જોડેલા અર્ધે રથ લઈ લંકાપુરીમાં પ્રવેશ કરી ગયા. તે વેળા રાવણ પોતાના પુત્ર દંદ્રજીત વગરના રથને જોઈને તે નાશ પામ્યો એમ માનવાથી અકસ્માત ત્રાસ ઉપજવાને લીધે ત્રાંત મનવાળો થયો. પછી શોક તથા મોહ કરી પીડા પામેલો રાવણ સીતાને મારવાની ઇચ્છાથી હાથમાં તલવાર લઈને અશોકવનમાં એકલી તથા પોતાના પતિના દર્શનમાં લાલસાવાન તેની પાસે મોટા વેગથી આગ્યો. તે સમય અવિધ્ય નામના રાક્ષસે દુષ્ટ શુદ્ધિમાન રાવણનું તે પાપ કર્મ જોઈને, તેને તે કર્મ કરવાથી નિવૃત્ત કર્યો તે હું તમને કહું

તે સાંભળો—અવિધ્ય રાક્ષસ કયું કે દે રાવણ ! તું શ્રેષ્ઠ મોટા રાજ્ય ઉપર બેઠેલા છે. માટે આ સ્ત્રીને નાશ કરવા યોગ્ય નથી. હારણ આ સીતા જે દિવસથી તને વશ થઈ અધીનને પામે છે, તે દિવસથીજ નાશ પામ્યા સરખી છે પણ તારે એનો દેહ બેદ કરવા એ યોગ્ય નથી એમ મારી મતિ છે. માટે તું આ સીતાના સ્વામિને નાશ કર; જેથી એ નાશ પામ્યા સરખીજ થશે. અરે ! તારા પરાક્રમ બરોબર ઈન્દ્રનું પણ પરાક્રમ નથી ! વળી તેં યુદ્ધમાં ધણી-વાર ઈંદ્ર સહિત સર્વ દેવતાઓને પણ તાસ ઉપજાવ્યો છે ! દે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે અવિ-ધ્યે વાક્ય કહીને રાવણને શાંત કર્યો. ત્યારે તેણે તેનાં વાક્યને માન્ય કરી, યુદ્ધ કરવા જ્યાં વિષે મતિ કરી તત્તવાર અધીને, મારો રથ તૈયાર કરો એમ પોતાના આકરેને આજ્ઞા આપી.

નિર્વાણે સમર્પિ કૃત્વા નિઘાયાસિ કપાલદઃ ।

માહાપયમાસ તદા રથોમેકલ્પ્યતામિતિ ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेर्षद्विणि रामोपाख्यानपर्वणि इंद्रजीतवधे
मुर्धेरभाषायामष्टाशीत्यधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः॥ २८८ ॥

અધ્યાય ૨૮૮ મો. રાવણને વધ.

मार्कण्डेय उवाच—ततः क्रुद्धो दशमीवः प्रिय पुत्रे निपातिते ।

निर्ययी रथमारुणाय हेमरत्न विभूषितं ॥ ૧ ॥

માર્કંડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! દવે પોતાનો પ્રિય હૃદયના નામનો પુત્ર યુદ્ધમાં પડ્યો ત્યાર પછી ક્રોધ પામેલો રાવણ, સુવર્ણ તથા રત્ને કરી શોભાવમાન રથમાં બેસીને લંકા-પુરીની બહાર નીકળ્યો. વિવિધ પ્રકારનાં આયુધ ધારણ કરેલા બધાંકર રાક્ષસો સહિત થઈ, વાનરો સાથે યુદ્ધ કરતાં તે રામચંદ્રની માથે દોડ્યો. તે સમય પરમ ક્રોધે યુક્ત થઈને રામચંદ્રની સામે દોડી જતા એવા રાવણને જોઈને મેંદ, નીલ, નળ, અંબદ દનમાન તથા જાંજુવાને સેના સહિત યથા ધેરી લીધો. તેના સૈન્યને તેના અવલોકનમાંજ દ્રષ્ટોએ કરી નાશ કર્યું. પોતાનું સૈન્ય નાશ પામ્યા સાચું તે જોઈને રાવણે માથા કરી તેના દેહમાંથી બાણ, સંક્રિત તથા સાકડીઆદિ દ્વિધારા ધારણ કરેલા અસંખ્ય રાક્ષસો નીકળ્યા તે સવના જોવામાં આવ્યા; તેમને રામચંદ્રે દિવ્ય અસ્ત્રે કરી ક્ષણ માત્રમાં નાશ કર્યો. ત્યાર પછી રાક્ષસના અધિપતિ રાવણે વળી માથા કરી કે, તે અસંખ્ય રામનાં સ્વરૂપ ધારણ કરી સદ્મજુની સામે દોડ્યો અને અસંખ્ય સદ્મજુનાં સ્વરૂપ ધારણ કરી રામની સામે દોડ્યો. હે રાજન ! એ પ્રમાણે રાવણની માથાને જોઈને કંઈ પણ જાંત નહીં થયેલા સદ્મજુ રામચંદ્રને કયું કે દે રામચંદ્ર ! રાવણની માથાએ કરી ઉત્પન્ન થયેલા આપણા સરખાં સ્વરૂપવાળા આ સર્વ રાક્ષસોને નાશ કરો ! એ પ્રમાણે સદ્મજુનાં વચન સાંભળીને રામચંદ્ર, પોતાના સરખાં સ્વરૂપ-વાળા તથા બીજા રાક્ષસોને બાણે કરી નાશ કરવા લાગ્યા. તે વખત હૃદયમાં આત્મલિ નામના માર્કણ્ડેયે સફેદ વર્ણવાળા અશ્વોયુક્ત દિવ્ય સૂર્ય સરખો પ્રહસમાન રથ રામચંદ્ર પાસે બેઠ

આવી તેમને કહ્યું કે હે દાશરથિ! દંદનો જેવે વણવાળા અંધા જેમાં જોડેલા છે એવો આ રથ છે, તેમાં બેસીને પૂર્વે તેણે યુદ્ધને વિગે વળે કરી અસંખ્ય દૈત્યોને નાશ કર્યા છે. માટે તમે હું જેને નિયમમાં રાખીશ એવા આ રથમાં બેસીને, યુદ્ધમાં રાવણને નાશ કરો વિશ્વંમ કરો નહીં. હે રાજન્! પ્રમાણે માતલિનાં વચન સાંભળીને રામચંદ્ર, આ રાવણની માયા દશે એમ શંકાયુક્ત થયા. ત્યારે ત્રિલિપણે રામને કહ્યું કે હે પુરૂષમાં સિદ્ધર્ષ! દુષ્ટાત્મચાન રાવણની આ માયા નથી, એ દંદનો રથ છે; માટે તમે નિભય થઈ એમાં બેસો. એ પ્રમાણે ત્રિલિપણનાં વચન સાંભળી મોટા હાંપુક્ત થઈ 'ધણું સાડ' એમ તેને કહી રથમાં બેસીને રામચંદ્ર, મોટા ક્રોધથી રાવણની સામે યુદ્ધ કરવા ગયા. તે વેળા સર્વ જૂતપ્રાણિ મોટા હાવાકાર કરવા લાગ્યાં અને આકાશ માર્ગે ઉભેલા દેવતાઓ સિંહ નાદ કરવા લાગ્યા તથા રણભેરી-આદિ વાજાં વગાડવા લાગ્યા. પછી રાવણ તથા દશરથના પુત્ર રામચંદ્રનું અપૂર્વ મદા ભયંકર યુદ્ધ થવા લાગ્યું. ત્યારે રાવણે રામચંદ્રની ઉપર દંદના પદ સરખું તથા અલ્પદંડ સરખું ત્રિશૂળ ફેંક્યું; જેને તેમણે તીક્ષ્ણ ખારવાળાં આણે કરી કાપી નાખ્યું. એ પ્રમાણે યુદ્ધમાં રામચંદ્રે પરાક્રમ કર્યો, તે જોઈને રાવણને મનમાં ભય ઉત્પન્ન થયો પણ વળી મદા ક્રોધયુક્ત થયેલા રાવણે રામચંદ્રની ઉપર મદા તીક્ષ્ણ અસંખ્ય આણ, બુશંડી, ત્રિશૂળ, મૂશળ, ફરશી, અનેક પ્રકારની શક્તિ, શતઘ્ની તથા સુરીઆદિ શસ્ત્રો મૂક્યાં; જેને જોઈને ભય ઉત્પન્ન થયો વાનરો સર્વ દિશામાં ભાગી ગયા. ત્યાર પછી રામચંદ્રે પોતાના આણ રાખવાના લાથામાંથી સુંદર, શ્રેષ્ઠ અમ્ભ લાગવાળું તથા સુવર્ણની પાંખવાળું આણ કાઢી મંત્રીને અભા-સ્ત્રમાં યોજ્યું; તે જોઈ દંદાદિ દેવતા તથા ગંધર્વો ધણા હાંપ પામ્યા અને રાવણ પણ પોતાનું આડા અલ્પ આયુષ્ય છે એમ માનવા લાગ્યો. ત્યારે રામચંદ્રે જેના સરખું શ્રીમ્ભ કાઢી આણ તેજ ન હતું એટલે, રાવણનો અંત લાવનાર, મદા ભયંકર તથા અલ્પદંડ સરખું તે આણ તેની ઉપર મૂક્યું; જેથી અશ્વ, સારથિ તથા સહિત તે, જેમ ગજસ્વમાન અમિત્ત કરી કાઢાદિ બળે, તેમ બળવા લાગ્યો. તે જોઈને ગંધર્વ તથા ચારણ સહિત સર્વ દેવતાઓ ધણા હાંપ પામ્યા. તે સમય હે યુધિષ્ઠિર! સર્વ લોકથી અંશ થયેલા રાવણનો રામચંદ્રના અભાસ્ત્ર કરી પંચ મહાજૂતે ત્યાગ કર્યો; જેથી તેના તેજ કરી દગ્ધ થયેલાં તેના શરીરમાંનાં માંસ, રૂધિર તથા ધાતુનો લેશ પણ ભાગ રહ્યો નહોતો; તેમ તેની રાખાડી પણ કાઢના દેખવામાં આવી નહીં.

शरीरघातवोहस्य मांसं रुधिरमेव च ।

नेषुग्रहास्त निर्दग्धा न च भस्माप्य दृश्यत ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि रावणवधे
गुंजरभाषायामूननवत्यधिकांश्चतस्रोऽध्यायः ॥ २८९ ॥

અધ્યાય ૨૯૦ મો. રામને રાજ્યાભિષેક.

માર્કંડેય ઉવાચ—સ હસ્તારાવળંશ્રુદ્ધં રાક્ષસેન્દ્રસુરશ્ચિવં ।

વમ્ભવહૃદઃસસુદ્રામઃસૌમિત્રિણસહ ॥ ૧ ॥

માર્કડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે રાક્ષસાના રાજા, દેવતાઓના દેવિ તથા કુદ એવા રાવણને નાશ કરીને પોતાના રનેઢિગન તથા લક્ષ્મણ સહિત રામચંદ્ર હર્ષ-યુક્ત થયા. રાવણ નાશ પામ્યા પછી શ્રેષ્ઠ ઋષિઓએ રામચંદ્ર પાસે આવીને મોટી જીવન-વાળા તેનો જન્મ યુક્ત આશીર્વાદનાં વાક્યે કરી સત્કાર કર્યો. વળી સ્વર્ગમાં રહેનારા દેવતા તથા મંથવોએ કમળ સદય નેત્રવાન રામચંદ્રની પાસે આવી પુષ્પની ઘટિ કરી તથા તેમની શ્રેષ્ઠ વાણિથી સ્તુતિ કરીને, જેવી રીતે આવ્યા હતા, તેવી રીતે પાછા ગયા. તે સમય આ-કાશ મોટા ઉત્સવ સરખું શોભામયમાન દેખાતું હતું. હે રાજન ! એ પ્રમાણે કુદમાં રાવણને નાશ કરીને સત્ક્રુપા પુરને છતનાર રામચંદ્ર, લંકાનું રાજ્ય વિભિષણને આપ્યું. ત્યાર પછી શ્રેષ્ઠ જુદિવાળો અવિષ્ણ નામનો રાક્ષસ પ્રધાન, વિભિષણ જેની આમન આજ્ઞા આજ્ઞા હતા એવી સીતાને મુખ્ય કરી લંકામાંથી, મોટી દાનતાને પામેલા મહાત્મા રામચંદ્રની પાસે આવી બોલ્યો કે હે મહાત્મા ! તમે શ્રેષ્ઠ આચરણવાળો દેવીરૂપ આ સીતાને મહણ કરો. એ પ્રમાણે અવિષ્ણનાં વચન સાંભળી રથમાંથી ઉતરીને રામચંદ્ર, જેનાં નેત્રમાંથી અમ્બુ પડતાં હતાં એવી, શ્રેષ્ઠ અંબવાળી, વાદનમાં બેઠેલી, શોરે કરી કરીરે સુક્રમ્ભ મથેલી, જેના કરીર ઉપર ધણે મેલ અહયો હતો એવી, મસ્તકના વાળ જેના ઉડતા હતા એવી તથા ચલિન વસ્ત્ર પહેરેલી સીતાને જોઇ આ પર પુરૂષે પરામર્શ કરેલી છે એમ લાંબા યુક્ત કર્મ કર્યું કે હે વિદેહ પુત્રી ! તું જા ! મેં તને મકાવી અને મારે જે કાર્ય કરવાનું હતું, તે કર્યું ! અરે ! તું મારારૂપ પતિ પામીને, રાક્ષસના ગૃહને વિષે રહી, તેથી કલ્યાણરૂપ નથી; માટે છર્ણપણને પામ; મેં રાક્ષસ રાવણને નાશ કર્યો છે ! અરે ! અમારા સરખા પર્વને જાણીને, પર પુરૂષના દાશમાં મથેલી પોતાની સ્ત્રીને એક મુદ્દત પછી કેમ ખારણ કરે ! ! માટે હે પ્રિયલિ ! તું સારા આચરણવાળી હોય અથવા ખરાબ આચરણવાળી હોય, પણ જેમ કૃતરાએ સુષી-લા કૃતદ્રવ્યને પ્રદણ કરવામાં દેવતાઓ ઉત્સાહવાન ન હોય, તેમ હું તને મહણ કરવામાં ઉત્સાહવાન નથી. એવાં રામચંદ્રનાં દારણ વચન સાંભળીને સત્તિ, જેમ કપાયકું કેમ રક્ષ પડે તેમ પડી ગઇ અને પોતાના પતિ પાસે આવવા સંમતી તેને જે હર્ષ થયો હતો, તે પછી ક્ષણ માત્રમાં નાશ પામ્યો; તેથી જેવાં આસ વચરનો દેહ હર્ષણમાં દેખાય, તેમ સર્વને દેખાવા લાગી.

હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે રામચંદ્ર બોલ્યા તે વાક્ય સાંભળીને, સર્વ વાનરા લક્ષ્મણ સહિત જાણે પ્રાણ વચરના થયા હોય એમ દેખાઇ એક રત્નિન થઇ પૃથ્વી ઉપર પડી ગયા. તે સમય દેવતારૂપ, શુદ્ધ અંતઃકરણવાન, ચાર મુખવાન, કમળથી ઉત્પન્ન થયેલા તથા સર્વ જગતના સૃષ્ટા બ્રહ્મા, ઇંદ્ર, અગ્નિ, વાયુ, વમ, વરૂણ, મદ્રા સમર્થ કુબેર, સમ ઋષિ અને દિવ્ય પ્રકાશમાન, મતિમાન તથા પ્રકાશમાન હંસ યુક્ત વિમાનમાં બેઠેલા દસરથ આકાશ માર્ગે રામચંદ્રની પાસે આવ્યા; જેથી બરેકું અંતરિક્ષ, જેમ સરદગતુને વિષે નક્ષત્રાના ઉદયે કરી આકાશ શોભે, તેમ શોભવા લાગ્યું. તે વેળા મોટા વસવાળી તથા કલ્યાણરૂપ વિદેહ પુ-ત્રી સીતાએ, બ્રહ્માદિ દેવતાઓની મધ્યે ઉડીને, પહેળા વક્ષસ્થળવાળા રામચંદ્રને કર્યું કે હે રાજપુત્ર ! હું તમને કરી હોય પ્રાપ્ત નહીં કરું, ત્રિઓ તથા પુરૂષોની મતિ તમારા જ્ઞાણમાં છે; માટે હું વાક્ય કર્યું તે સાંભળો. જો હું પાપકર્મ કરતી હોઉં, તો સર્વ જ્ઞાત પ્રાણિમાં મતિ કરનાર તથા સર્વનો મતિરૂપ વાયુ, અગ્નિ, જળ, આકાશ તથા પૃથ્વી મારા પ્રાણનો

ત્યામ કરો. વળી હે શરવીર! જો હું સ્વપ્નાને વિષે પણ અન્ય પુરુષનું ચિંતન ન કરતી હોઉં, તો દૈવે પ્રાપ્ત કરેલા તમે મારા પતિ થાઓ. એ પ્રમાણે સીતાએ વાક્ય કહ્યું. તે સમય વાનરોને હર્ષની પ્રાપ્તિ કરે એવી એક વાણી આકાશમાં થઈ. પછી વાયુએ રામચંદ્રને કહ્યું કે હે રાધવ! આ સીતાએ સત્ય વાક્ય કહ્યું છે, હું સર્વનો સદૈવ અતિરૂપ વાયુ છું. હે રાજા! આ સીતા નિષ્પાપ છે, વારને તમે એના સહિત વર્તમાન થાઓ. અમિએ કહ્યું કે હે રઘુ-નંદન! હું અમિ સર્વ ભૂતપ્રાણિમાં રહ્યો છું. માટે જાણું છું કે મૈથિલિ લગ્ન પછી અપરાધ વાળી નથી. વરણે કહ્યું કે હે રાધવ! સર્વ ભૂતપ્રાણીના દેહને વિષે સર્વ રસ મારાથી ઉત્પન્ન થયા છે, માટે હું યથાર્થ જાણીને કહું છું કે તમે સીતાને પ્રદક્ષ કરો. બહા બેલ્યા કે હે પુત્ર! હે સાધો! હે એક આચારવાળા રઘુવીર! રાજર્ષિના ધર્મવાન તમારે વિષે આ કંઈ અશર્મ નથી; પણ હું તમને વાક્ય કહું તે સાંભળો—હે શરવીર! તમે દેવતા, મંધર્વ સર્પ, ચક્ષુ દાનવ તથા મહર્ષિના શત્રુ રાવણને નાશ કર્યો; જેને પૂર્વે મેં પ્રસન્ન થઈ કાઈ ક્ષણથી ક્રિષ્ણ અવકાશ રાખીને, સર્વ ભૂત પ્રાણિથી અવશ્ય કર્યો હતો. હે રામચંદ્ર! કુશલમવાન રાવણે પોતાનો વધ થવા માટે સીતાનું હરણ કર્યું હતું. હે એક! પૂર્વે મેં તેને તું અકામનાવાળી તારી સ્ત્રી અથવા અન્ય સ્ત્રીનું સેવન કરીશ, તો તારે મસ્તક બેઠ પામશે એમ નજીકુમેર પાસે શાપ અપાવીને, તેનાથી આ સીતાની રક્ષા કરાવી છે. માટે હે મોટી કાંતિવાળા! તમારે આ સીતા સંબંધી કંઈ પણ શંકા કરવી નહીં, અને તમે એને પ્રદક્ષ કરો. તમે દેવતાઓનું રાવણને માટે મહત્કાર્ય સંપાદન કર્યું છે. દશરથે કહ્યું કે હે પુત્ર! તારે કદ્યાણુ થાઓ, હું તારો દશરથ પિતા છું. હે પુરુષોમાં એક! આ સીતા શુદ્ધ છે તે હું જાણું છું. માટે એનું તથા રાજ્યનું પાલન કર. રામચંદ્રે કહ્યું કે હે રાજેન્દ્ર! જો તમે મારા પિતા હો, તો હું તમને નમસ્કાર કરું છું; અને તમારી આજ્ઞાથી રમ્ય અયોધ્યાપુરી પ્રત્યે જઈશ.

માર્કંડેય કહે છે—હે ભરતકુળમાં એક! એ પ્રમાણે રામચંદ્રનાં વચન સાંભળીને પ્રસન્ન થયેલા દશરથે વળી રામચંદ્રને કહ્યું કે હે મોટી કાંતિવાન! તું અયોધ્યા પ્રત્યે જા અને તેનું પાલન કર; તારી વનમાં રહેવાની ચઉદ વર્ષની અવધિ પૂરી થઈ છે. હે પાંડુ પુત્ર! ત્યાર પછી સર્વ સ્નેહિયાએ વખાણુ જેનું કર્યું હતું એવા રામચંદ્ર, દેવતાઓને નમસ્કાર કરીને, જેમ ઈદ્ર પૌલોમી સહિત થાય, તેમ તે સીતા સહિત થયા. પછી રામચંદ્રે અવિધ્ય રાક્ષસને વરદાન આપ્યું તથા ત્રિજટાને દ્રવ્ય અને માન આપી સતોષપુક્ત કરી. ત્યાર પછી ઈદ્રાદિ દેવતા સહિત બહાએ રામચંદ્રને કહ્યું કે હે કૌસલ્યાના પુત્ર રામચંદ્ર! હું તમને આજ શું વરદાન આપું? તમારે જે ઇચ્છિત હોય તે માગો. રામચંદ્રે કહ્યું કે હે બહાન! મારી ધર્મને વિષે સ્થિતિ, મને કામ પણ શત્રુ જીતી ન શકે તથા આ યુદ્ધમાં રાક્ષસોએ નાશ કરેલા વાનરો પાછા જીવતા થાય એ વરદાન માગું છું. હે કુરુકુળમાં એક! એ પ્રમાણે રામચંદ્રે વરદાન આપ્યાં તે સાંભળીને બહાએ કહ્યું કે હે રામચંદ્ર! તમે મારી પાસે જે વરદાન આપ્યાં તે તમને પ્રાપ્ત થશે. એ પ્રમાણે બહાએ રામચંદ્રને વરદાન આપ્યાં. તે વેળા નાશ પામેલા વાનરો પાછા જીવતા થઈ ઉઠ્યા. તે વખત મોટા ભાગવાળી સીતાએ હનુમાનને વરદાન આપતાં કહ્યું કે હે હનુમાન! જ્યાં સુધી રામચંદ્રની કક્ષિતિ જન્મતમાં મચશે, ત્યાં સુધી તારે જીવિત થશે તથા મારી દૃષ્ટિએ હરી તું જ્યાં હશે, ત્યાં તને આનપનાદિ પોતાની મેળે પ્રાપ્ત થશે. એ પ્રમાણે સીતાએ હનુમાનને વરદાન આપ્યાં ત્યાર પછી, સુગ્રીવાદિ વાનરોને જંગના ઈદ્રાદિ સર્વ દેવતા અંતર્યામી થયા. પછી સીતા સ-

હિત રામચંદ્રને જોઈને અત્યંત દર્પ પામેલા ઈંદ્રના સારથિએ કહ્યું કે હું કે હું સત્ય પરાક્રમી રા-
મચંદ્ર ! તમે રાવણને નાશ કરીને, દેવતા, મંદરા, યજ્ઞ, મનુષ્ય, અસુર તથા નાગોનું કુઃખ
નિવૃત્ત કર્યું, માટે તેઓ જ્યાં સુધી પૃથ્વી સર્વ સ્થાવર તથા જંગમનો બાર ધરણી, ત્યાં
સુધી તમારા ચક્ષુનું માન કરશે. એ પ્રમાણે રામચંદ્રને ક્ષી, તેની પૂજા કરી રજા લઈને
માતલિ સારથી પોતે સર્પ આવેલા રથ સહિત ત્યાંથી ગયો. ત્યાર પછી વિભિષણને મુખ્ય
કરી લંકાપુરીની રક્ષા કરાવી સીતાને મુખ્ય કરીને રામચંદ્ર, સુગ્રીવ, વિભિષણ તથા સર્વ
વાનરો સહિત પુષ્પક નામના વિમાનમાં બેસી જે પાજ ઉપરથી આવ્યા હતા, તે પાજ ઉ-
પરથી સમુદ્રનું ઉદ્ધાપન કરી, જ્યાં પ્રથમ સાગરનું આરાધન કરવા બેઠા હતા, ત્યાં આવી
બેઠા. પછી રામચંદ્રે સર્વ વાનરાઈને બોલાવી સત્કાર કરી અનેક પ્રકારનાં રત્ન આપી સતે-
ષપૂજા કરીને સૌ સૌના સ્થાન પ્રત્યે જવાની રજા આપી. જેથી તે વાનરો તથા રીંછ પો-
તપોતાના સ્થાન પ્રત્યે ગયા. ત્યાર કેડે રામચંદ્રે સુગ્રીવ તથા વિભિષણ સહિત પુષ્પક વિ-
માનમાં બેસીને પૂર્વ જે માર્ગથી વનમાં આવ્યા હતા, તેજ માર્ગે કરી પોતાની પૂરી વિશે
ગયા. પછી રામચંદ્રે ભરતની ઇચ્છા સાંભળીને, હનમાનને દત્ત કરી તેની પાસે મોકલ્યા અને
તે જઈ આવ્યા પછી લક્ષ્મણ સહિત તે નંદિઆમ પ્રત્યે ગયા. તે વેળા લક્ષ્મણ સહિત
રામચંદ્ર, જેના શરીર ઉપર ધણો મેલ ચડ્યો હતો એવા, વનકુળ વચ્ચે પહોંચ્યા તથા પાકુલને
મુખ્ય કરી આસન ઉપર બેઠેલા ભરતને જોઈ તેને મળ્યા તથા સચુપ્તને પત્ન મળ્યા. તે સ-
મય ભરત તથા સચુપ્ત રામચંદ્ર અને લક્ષ્મણને મળી તથા સીતાનાં હર્ષન કરીને અત્યંત
હર્ષને પામ્યા. પછી ભરતે શાપશુરૂપ રાહ્ય મોટા હર્ષથી રામચંદ્રને અર્પણ કર્યું. વચ્ચે ત-
થા વામદેવ ઋષિએ મરણ નજીવને દિવસે રામચંદ્રને રાહ્યાભિષેક કર્યો. પછી રાહ્યાભિષેક
જેને થયો હતો એવા રામચંદ્ર, મૃદ પ્રત્યે જવાની ઇચ્છા જેમને થઈ હતી એવા સ્નેહિયો
સહિત સુગ્રીવને તથા વિભિષણને, જાણીને, અનેક પ્રકારનાં બેઝનમાં શાલિયો આપી, તમોએ
મારી બધું સહાયતા કરી એજ તેમનું સમાધાન કરી, મોટા કુઃખથી તેમને જવા રજા આ-
પી; અને પુષ્પક વિમાન કુમેરને આપ્યું. ત્યાર પછી દેવર્ષિ સહિત રામચંદ્ર, મોમતી નામની
નદીને કિનારે, જેમાં નિત્ય ત્રણમણી દક્ષિણા અપાય તથા અન્નના ભંડારના દરવાજા ખુલા
રહે એવા દશ અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યા.

તતો દેવર્ષિ સહિતઃ સરિતં ગામતીમ્ ।

દશાશ્વમેધાનાજઞે જાલપ્તાન્સતિર્ગતઃ ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि राघोपाख्यानपर्वणि रामाभिषेके
गुह्यरभाषायां नवत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २९० ॥

૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦

અધ્યાય ૨૬૧ શ્રી. યુધિષ્ઠિરને આશ્વાસન.

ન નેદેવ હવલ્ય—અમતન્મદાવાહો રામચામિતલેનત્ત ।

સાત્તદલ્લત્તલ્લત્ત—અમલ્લત્ત કુત્તપુર ॥ ૧ ॥

માકુંડેય કહે છે—હે મોટી ભુગ્નવાળા યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે પૂર્વ મહા તેજસ્વી રામ-ચંદ્રને, વનવાસજન્ય ઉત્તમ દુઃખ પ્રાપ્ત થયું હતું માટે હે સ્વધર્મનિષ્ઠ ! હે પુરૂષમાં સિદ્ધર્ષ ! તમે કંઈ પણ શોધ કરો નહીં; કારણ પોતાની ભુગ્નના પરાક્રમના આશ્રયરૂપ તમે જે માર્ગને વિષે વર્તમાન છો; તેથી તમને આણું પણ દુઃખ નથી. તેજ માર્ગનો આશ્રય દેવતા તથા દૈત્યોએ કર્યો છે તથા કરે પણ છે. હે ભારત ! પૂર્વે દેવતાઓએ ઇંદ્રની સાથે મળીને, વજ્રા-સુર અને નમુચીને નાશ કર્યો છે તથા દીર્ઘજીવ્હા નામની રાક્ષસીને પણ નાશ કરી છે, કા-રણ જે સહાયવાન હોય, તેને સર્વ અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે. અરે ! જેનો ભાઈ અર્જુન છે એવા તમને યુદ્ધમાં અજીત પ્રાણ છે ! ! વળી બળવાન, પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ તથા ભયંકર પરાક્રમી બી-મસેન અને મહા ધનુષ્યધારી માદ્રીના પુત્ર યુવાન નકુલ તથા સહદેવની સહાયતાવાન તમે છો; માટે તમે ખેદ શા વારતે પામો છો ! જે યુદ્ધમાં ઇંદ્રની ઓગળાપચાસ વાયુ સહિત દેવ-સેનાને જીતો એવા છો ! માટે હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! તમે દેવતા સરખા તથા ધનુષ્યધારી આ બાધ્યોની સહાયતાએ કરીને, યુદ્ધમાં સર્વ શત્રુઓને જીતશો. હમણાંનાંજ તમારા બાધ્યોનાં પરાક્રમે ભુઓ કે, દુષ્ટાત્મવાન જ્યદ્રથે દ્રૌપદીનું હરણ કર્યું, ત્યારે બીમસેનાદિએ ક્રોધથી ન થઈ શકે એવું પરાક્રમ કરીને તેને પાછી લાવ્યા અને તે રાગને પણ જીતી વશ કરી લાવ્યા. સહાયતા વગરના રામચંદ્ર, જેનું હરણ થયું હતું એવી સીતાને યુદ્ધમાં ભયંકર પરાક્રમી રા-વણને નાશ કરી પાછી લાવ્યા; જેના વાનરો તથા રૌંછ નો મિત્ર હતા; માટે તેના તમે મ-નમાં વિચાર કરો, પણ કશો શોધ કરો નહીં; કારણ તમ સરખા મહાત્મા પુરૂષ કરી શોધ કરતા નથી. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે બુદ્ધિમાન માકુંડેય ઋષિએ આશ્વાસના કરી હતી જેને એવા અને દીનતા રહિત અંતઃકરણવાળા યુધિષ્ઠિર રાગ દુઃખનો ત્યાગ કરીને ફરીથી તેના પ્રત્યે બોલવા લાગ્યા.

एवामाश्वासितो राजा मार्कण्डेयेन धीमता ।

त्यक्त्वा दुःखमदीनात्मा पुनरप्यनमज्જवीर ।

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि युधिष्ठिराश्वासने
गुर्जरभाषायामेकनवत्यधिकાદિત્રિતમોઽધ્યાયઃ ॥ ૨૯.૧ ॥

~~~~~

અધ્યાય ૨૯૧ મો. સાવિત્રીનું આખ્યાન.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—નાત્માનમનુશોચામિ નેમાન્ સ્નાનમ્હામુને ।

હરણં ચાપિ રાજ્યસ્ય યથેમાં દુપદાત્મજાં ॥ ૧ ॥

માકુંડેય કહે છે—હે મુનિ ! હું જેવો આ દ્રૌપદી સંબંધી શોધ કરું છું, એવો મારા આત્મા સંબંધી, ભાઈઓ સંબંધી તથા હરાઈ ગયેલા રાજ્ય સંબંધી શોધ કરતો નથી. અરે ! છુતને વિષે દુષ્ટાત્મવાન કૌરવોએ આ દ્રૌપદીને ઘણો ક્લેશ પ્રાપ્ત કર્યો ! જેણે અમને પાછું રાજ્ય અપાણું, તેનું વનવાસમાં પણ જ્યદ્રથે બળાત્કારથી હરણ કર્યું. માટે તમે પૂર્વે આ દ્રૌપદીના સરખા ક્લેશ બોગવનાર પતિવ્રતા ક્રોધ બી જેમ છે ? અથવા સાંભળો છે ?

માફડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર રાજન, પૂર્વે રાજકન્યા સાવિત્રીને દુઃખ પ્રાપ્ત થયું છે માટે તે કૃપાવાન સ્ત્રીનું મદદ ભાગ્ય હું કહું તે સાંભળો.

હે રાજન! પૂર્વે મદ દેશને વિષે ધર્માત્મા, પરમ ધર્મિષ્ઠ, બ્રહ્મણ્ય, મદાત્મા, મત્યવદી, જીતેન્દ્રિય, યજ્ઞ કરનાર, દાન આપનાર, ચ્વદેશસ્થ પ્રાન્તને પ્રિય તથા સર્વ જૂન પ્રાણિના દિલમાં પ્રીતિવાન અશ્વપતિ નામે રાજા હતો. તે દામાવાન અનપત્ય દેવાયી શ્રદ્ધાવરણમાં સંતાપને પામ્યો. તે રાજા પોતાને સંતાનની પ્રાપ્તિ થયા સાર નિત્ય નિયમ પાળતાં સમય પરત્વ એટલે દિવસના જાણ ભાગને વિષે મુદ્ધમ આદાર કરતા હાજ્યો અને અભિમાં સાવિત્રીનો ઉદ્દેશ કરી દાનને આહુતિ અપવા લાગ્યો. એ પ્રમાણે નિયમ પાળતાં તે રાજાને અદાર વર્ષ થયા આગ્યાં. પછી તેને નિયમ પાળતાં જ્યારે પરિપૂર્ણ અદાર વર્ષ થયાં, ત્યારે અભિ કુંડમાંથી સાક્ષાત્ પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ ધર્મને સાવિત્રી નીકળીને રાજાને કહેવા લાગી કે હે પાર્થિવ! તારા શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય તથા દ્વિવ્રતપ્રદાદિ નિયમ અને તે કરેલી મારા વિષે ભક્તિએ કરી હું તારી ઉપર પ્રસન્ન થઈ છું. માટે તારે ધર્મને વિષે કંઈ પણ પ્રમાદ કરવો નહીં અને જે દેવતા દેવ તે નું વર માગ. અશ્વપતિ રાજાએ કહ્યું કે હે દેવી! મેં ધર્મની ઇચ્છાથી સંતાન માટે આ આરંભ કર્યો છે. માટે મને મારા કૃપાળી શ્રદ્ધિ પમાડે એવા ધણા પુત્ર થાય. કારણ બ્રાહ્મણોએ સંતાનને પરમ ધર્મ કહ્યો છે. વાસ્તે જે તમે પ્રસન્ન થયાં હો તો મારા મારવા પ્રમાણે વર પ્રાપ્ત કરો. સાવિત્રીએ કહ્યું કે હે રાજન! મેં પૂર્વજ તારો અભિપ્રાય જાણીને તને સંતાન થાય તે સાર બ્રહ્માને કહ્યું છે માટે તેની કૃપાથી થોડા કાળમાં મદા તેજની એક કન્યા થશે. તારે આ મારા કહેવા ઉપર ઉત્તર આપવો નહીં, કેમકે તેના કહેવાયી પ્રસન્ન થએલી હું આવી રીતે કહું છું. માફડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર! એ પ્રમાણે સાવિત્રીનાં વચન સાંભળીને અશ્વપતિ રાજાએ 'બહુ મારું', પણ તે જલદી થાય એમ કહી તેને પ્રસન્ન કરી. પછી જ્યારે સાવિત્રી અંતર્ધ્યાન થઈ ત્યારે પાછો અશ્વપતિ રાજા પોતાના પૂર પ્રત્યે આગ્યો, અને ધર્મે કરી પ્રજનનું પાલન કરવા લાગ્યો. ત્યાર કહે કેટલેક કાળે સ્થિર વ્રતવાન તે રાજાએ પોતાની ધર્મચારિણી એવી જ્યેષ્ઠ સ્ત્રીને વિષે મહાધાન કર્યું; જે મહાં પ્રતિ દિવસે, જેમ શુક્લ પક્ષમાં ચંદ્ર શ્રદ્ધિ પામે, તેમ શ્રદ્ધિ પામવા લાગ્યો. પછી જ્યારે તે સ્ત્રીને પ્રસૂત થવાનો કાળ આગ્યો, ત્યારે તેનાથી કન્યાનો જન્મ થયો; જેનો વિધિયુક્ત જન્મ મંસ્કાર રાજાએ પોતે કર્યો. પછી અશ્વપતિ રાજાએ તથા બ્રાહ્મણોએ સાવિત્રીના ઉદ્દેશથી અભિમાં આહુતિ કરવાને લીધે પ્રસન્ન થએલી તેણે તે કન્યા આપી, તેથી તેનું નામ સાવિત્રી પાડ્યું. પછી સદ્મીના સરખા દેહવાળી તે નિત્ય શ્રદ્ધિ પામતી હતી અને કાળે કરી યુવાવસ્થાને પામી; ત્યારે સુંદર મધ્ય ભાગવાળી, મોટા ભાગવાળી તથા સુવર્ણની મૂર્તિ સરખી તે કન્યાને જોઈને, સર્વ મનુષ્યો આ દેવ કન્યા અશ્વપતિ રાજાને પ્રાપ્ત થઈ છે એમ માનવા લાગ્યા. કમળ સરખાં નેત્રવાળી તથા તેજે કરી જલ્લવસ્થા-માન કન્યાને તેના તેજથી પરાભવ પામવાને લીધે કાષ્ઠ પણ પુરૂષ વરનો ન હતો. પછી કાષ્ઠ દિવસે મસ્તક પર્યંત સ્નાન કરેલી તે કન્યા ઉપવાસ યુક્ત થઈ. દેવ મંદિર પ્રત્યે જઈ, અભિમાં વિધિપૂર્વક આહુતિ આપી, બ્રાહ્મણોની પૂજા કરી, દેવ પ્રસાદિ પુષ્પમાળા જઈ, પોતાના પિતા પાસે આવી તે માળા તેને અર્પણ કરી નમસ્કાર કરીને, હાથ જોડી ઉભી ત્યારે યુવાવસ્થામાં આવેલી દેવતા સરખી રૂપવાન અને જેનું કાષ્ઠ પણ વર માનું કરતો નથી

એવી પોતાની તે કન્યાને જોઈ મહા દુઃખ પુત્ર થાને, અશ્વપતિ રાજાએ તેને કહ્યું કે હું પુત્રી ! તારો વિવાહ કરવાનો સમય આવ્યો છે, પણ મારી પાસે કોઈ તારે માથું કરતું નથી માટે તું તારા સરખા ગુણવાન પતિને શોધી કાઢ. તને જેને વરવાની હચ્છા થાય, તે પુત્ર તારે મને કહેવો, જેથી હું વિચાર કરીને તારે તેને દાન આપીશ; વારતે તારી હચ્છા પ્રમાણે તું વર. હે કલ્યાણરૂપ ! મેં બ્રાહ્મણોના મોઢાથી સાંભળ્યું છે, તે હું તને કહું તે સાંભળ— કન્યાદાન નહીં આપતો એવો પિતા, રજસ્વલા મયા પછી સ્નાન કરેલી પોતાની સ્ત્રી વિગેં ગમન નહીં કરતો તેનો પતિ, તથા જેનો સ્વામી મૃત્યુ પામ્યો હોય એવી પોતાની માની રક્ષા નહીં કરતાર પુત્ર જન્મતમાં નિંદિત કહેવાય છે. માટે હે પુત્રી ! તું આ મારાં વચન સાંભળીને તારે માટે સ્વામીની શોધ કરવામાં ત્વરા કર; જેવી રીતે દેવતાઓમાં પણ હું નિંદિત ન કહેવાઈ, તેવી રીતે કર.

માર્કેડેય કહે છે—હે યુવિષ્ટિર ! એ પ્રમાણે પોતાની પુત્રી સાવિત્રીને કહીને અશ્વપતિ રાજાએ, પોતાના વૃદ્ધ મંત્રિઓને તથા વાહનાદિને તે કન્યાની સાથે જવાની આજ્ઞા આપી ત્યારે પોતાના પિતાનાં વચન સાંભળીને લજ્જાપુક્ત થયેલી તે કન્યા, તેનાં વચન જાણી તેને નમસ્કાર કરી ત્યાંથી રવાને થઈ. પછી સુવર્ણના રથમાં બેઠેલી તથા વૃદ્ધ પ્રધાનોથી વિંટાયેલી તે કન્યા, રાજપિંચોનાં તપોવન પ્રત્યે ગઈ. ત્યારે માન્ય તથા વૃદ્ધ એવા તપસ્વિઓનાં પાદ વંદન કરીને સાવિત્રી, ક્રમે કરી સર્વ વનને વિષે ફરવા લાગી. એ પ્રમાણે અશ્વપતિ રાજાની કન્યા સાવિત્રી સર્વ તીર્થને વિષે બ્રાહ્મણોને ધ્યાનું દ્રવ્ય આપતી આપતી તે તે સ્થાન પ્રત્યે ફરતી હતી.

एवं तीर्थेषु सर्वेषु धनोत्सर्गः पाप्मज्जा ।

कुर्वती द्विजमुख्यानां तं तं देशं जगामह ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेर्षवणि पतिव्रतामाहात्म्यपर्वाणि सावित्र्यु-
पाख्याने गुर्जरभाषाया द्विनवत्यधिकद्विन्नततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥

*****

અધ્યાય ૨૯૩ મે. સાવિત્રીનો નિશ્ચય.

मार्कण्डेय उवाच—अथ मद्राधिपो राजा नारदेन समागतः ।

उपविष्टः सभामध्ये कथायोगेन भारत ॥ १ ॥

માકુંડેય કહે છે—હે ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા યુધિષ્ઠિર ! ત્યાર પછી કાષ્ઠ દિવસે મદ્ર દેશનો અધિપતિ અશ્વપતિ રાજા, સભા મધ્યે નારદજી સહિત વાતો કરતાં બેઠો હતો, તે વેળા સર્વ તીર્થ તથા ઋષિયોના આશ્રમનં વિગે કરીને મંત્રિઓ સહિત સાવિત્રી પાછી પોતાના પિતા પાસે આવી. તે સમય નારદજી સહિત બેઠેલા પોતાના પિતાને જોઈને સાવિત્રીએ, તે ઋષિને તથા પોતાના પિતાને નમસ્કાર કર્યા. તે વેળા નારદજીએ અશ્વપતિ સંજ્ઞને કહ્યું કે હે નૃપ ! આ તારી કન્યા ક્યાં મળી હતી ? ક્યાંથી આવી ? અને તું તેનો વિવાહ

કેમ કરેલા નથી ! અશ્વપતિ રાજ્યએ કહ્યું કે હું દેવપિ ! મેં એજ માટે એને પ્રવાસમાં મોકલવી હતી જે પાછી આવી છે; માટે એણે જે સ્વામીની સાથે પોતાનો વિવાદ કરેલા નિશ્ચય કર્યો હતો, તે કહે તે તમે સાંભળો. માર્કેડેસ કહે છે—દે બારત ! એ પ્રમાણે નારદજીને કહીને અશ્વપતિ રાજ્યએ પોતાની પુત્રી સાવિત્રીને કહ્યું કે હું પુત્રી ! તે જે વર નિશ્ચય કર્યો હોય, તે કહે. પોતાના પિતાનાં વચન સાંભળીને સાવિત્રીએ કહ્યું કે હું પિતા ! આજ રાજ્યના વંશમાં ધર્માત્મા ક્ષત્રિય તથા પૃથ્વીપતિ કુમરેન્દ્ર નામે રાજા છે, જે ગદાવસ્થામાં અધિ રજા છે. હું પિતા ! નારા પામેલાં નેત્રવાન, આગ્રક પુત્રવાન તથા બુદ્ધિમાન. તે કુમરેન્દ્ર રાજ્યના રાજ્યને નજીક રહેનારા સમુદ્ર રાજ્યએ દરજી કહ્યું, તેથી પોતાના આગ્રક પુત્ર તથા પોતાની સ્ત્રી સંકિત વનમાં જતા તપ કરે છે. તેનો પૂરને વિષે ઉપન્યસ મહેલો તથા વનમાં જીદિ પામેલો પુત્ર સત્યવાદી અને મારા સરખો રૂપમાન છે, તેને હું એ મારો સ્વામિ એ એમ માનીને મને કરી વરી છું. હું બુદ્ધિશીર ! એ પ્રમાણે સાવિત્રીએ કહ્યું તે સાંભળીને પામેલે કેલે નારદજીએ અશ્વપતિ રાજ્યને કહ્યું કે દે મનુષ્યોના અધિપતિ અશ્વપતિ રાજ્ય ! આ તારી કન્યાએ મોટું પાપ કર્મ સરખું કામ કયું; કારણ આ કન્યા અગ્નિજ્વલી મુજવાન તથા સત્યવાદી એવા તે પુરૂષને પોતાના મને કરી વરી. આ તારી કન્યા જે રાજપુત્રને વરી છે, તેનાં માતા તથા પિતા સખ વચન બોલતાં દતાં તેથી બ્રાહ્મણેએ તેનું સત્યવાન એવું નામ પાડ્યું છે અને તેને બ્રાહ્મણવસ્થામાંથીજ અથ ઉપર પ્રીતિ ધરી હતી. વાસ્તે મૃતિમુક્ત અથ જન્મવતો હતો તથા મિત્રા પણ તેનાંજ કહાડતો હતો, તેથી મિત્રાથ એવું પણ નામ પાડ્યું છે. અશ્વપતિ રાજ્યએ કહ્યું કે હું નારદજી ! આ મારી કન્યા જે રાજકુમારને મને કરી વરી છે, તે તેજસ્વી, બુદ્ધિમાન, ક્ષમાવાન, ચરચીર, સત્યવાદી તથા પોતાનાં માતાપિતામાં દયાવાન છે ? નારદજીએ કહ્યું કે, તે રાજકુમાર મૂર્ખના સરખો તેજસ્વી, બૃદ્ધપતિ જેવા બુદ્ધિમાન. ઈંદ્ર સરખો ચરચીર તથા પૃથ્વી સરખો ક્ષમાવાન છે. અશ્વપતિ રાજ્યએ પૂછ્યું કે હું ક્ષપિ ! તે રાજપુત્ર દાનસ્વી, બ્રાહ્મણ, સત્યવાદી, રૂપવાન તથા મારા દેખાવવાળો છે કે નહીં ? નારદજી બોલ્યા કે હું અશ્વપતિ ! તે કુમાર મંકૃતિના પુત્ર રંતિદેવ રાજા સરખો પોતાની સંકિત પ્રમાણે દાન આપનાર, ઉશીનરના પુત્ર સિદ્ધિ સરખો, બ્રાહ્મણ તથા સત્યવાદી, વધાતિ રાજા સરખો ઉદાર, ચંદ્ર સરખો પ્રિય દેખાવવાળો તથા અશ્વનિકુમાર સરખો રૂપવાન છે. વળી તપશ્ચર્યા કરનાર મેઘ શીખળવાળા જદ્દ પુરૂષો, કુમરેન્દ્ર રાજ્યનો પુત્ર હાંત, ક્રમગ સ્વભાવવાન, ચરચીર, સત્યવાદી, ઈંદ્રિયને નિયમમાં રાખનાર, સર્વની સાથે મિત્રાર્થ રાખનાર, અશ્વસ્થ રહિત, લાગ્ગવાન, કાંતિમાન, નિત્ય આર્જવવાન તથા સ્થિર સ્થિતિવાન છે એમ કહે છે. અશ્વપતિ રાજ્યએ કહ્યું કે હું મહા સમર્થ ક્ષપિ ! તમે મને તેના ગુણ કહો છો, પણ તેના દોષ તો કહેતા નથી, માટે હવે જે તેનામાં દોષ હોય તે કહો. નારદજી બોલ્યા કે હું અશ્વપતિ ! એ રાજપુત્રમાં ગુણ તો ખણી છે, પણ તે સર્વને હાંકી મૂકે એવો એક મોટો દોષ છે; જે મોટા યત્નથી પણ દળે તેજ નથી. એ રાજપુત્રને વિષે એક દોષ એ છે કે, તેનું અધ્ય આપુણ્ય હોવાને લીધે, આજથી જે દિવસે સંવત્સર પૂરો થશે, તે દિવસે તે પોતાના દેહને ત્યાગ કરશે. હું પાંડવ ! એ પ્રમાણે નારદજીનાં વચન સાંભળીને અશ્વપતિ રાજ્યએ પોતાની કુંવરી સાવિત્રીને કહ્યું કે હું સાવિત્રિ ! તું બહીં આવ અને પાછી જા, બીજા વરને વર તે પુરૂષમાં એક મોટો દોષ છે; જે તેના સર્વ ગુણને આચ્છાદન કરી રહ્યો છે, તે એ કે દેવતાઓએ સત્કર

કરેલા આ નારદજીએ મને કહ્યું કે, તે પુરુષનું અરૂપ આયુષ્ય હોવાથી આજના દિવસને આરંભી જે દિવસે સંવત્સર પરિપૂર્ણ થશે, તે દિવસે પોતાના દેહનો ત્યાગ કરશે. સાવિત્રી કન્યા બોલી કે હે પિતા ! પાપાણુ અથવા કાષ્ટમાંથી જૂદો પડનાર જે અંશ, તે એકવાર પડે છે. કન્યાનું દાન એકવાર અપાય છે તથા વાજ્ઞાન પણ એકવાર થાય છે; એ પ્રમાણે એ ત્રણ એક એકવાર બને છે માટે હું જેને મને કરી વરી છું, તે ધણા આયુષ્યવાન હોય અથવા અરૂપ આયુષ્યવાન હોય તથા ગુણુવાન અથવા ગુણુ વગરનો હોય, તોપણ તેનેજ વરી છું બીજા કાષ્ટને પણ વરનાર નથી. પ્રથમ જે મનમાં નિશ્ચય થાય છે, તે બ્રાહ્મણ છે તથા તેમજ કરાય છે; વાસ્તે મારે તો મેં જે નિશ્ચય કર્યો છે તેજ પ્રમાણુ છે. એ પ્રમાણુ સાવિત્રીએ કહ્યું તે સાંભળીને નારદજીએ અશ્વપતિ રાજાને કહ્યું કે હે મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ ! આ તારી પુત્રીની સ્થિતિ શુદ્ધિ છે, તેથી એના નિશ્ચયથી એને નિવૃત્ત કરવી સદજ નથી. માટે સત્યવાનને વિષે જે ગુણુ રહ્યા છે, તે અત્યંત ઉત્તમ છે; વાસ્તે આ તારી કન્યા તેનેજ આપવી એ મને ઘણું સાડું લાગે છે. અશ્વપતિ રાજાએ કહ્યું કે હે ઋષિ ! આ કન્યાએ જે વાક્ય કહ્યું તે ફરે તેમ નથી તથા તમે પણ સત્ય વચન કહ્યું; માટે હું તમારા કહેવા પ્રમાણુજ કરીશ; કારણુ તમે મારા મહા સમર્થ ગુરુ છો. નારદજી બોલ્યા કે આ તારી કન્યાનું તે રાજપુત્રને આપ્યા પછી અવિધ્નપણું હો અને તારું સર્વનું કલ્યાણુ થાઓ. હું જાહેર માર્કડેય કહે છે—હે રાજા ! એ પ્રમાણુ કવીને નારદજી ઉઠી સ્વયં પ્રત્યે ગયા; અને અશ્વપતિ રાજા પણ પોતાની પુત્રીના વિવાહમા જનકતાં વત્સાદિ સાહિત્ય તૈયાર કરાવવા લાગ્યો.

एवमुक्त्वा समुत्पस्य नारदः त्रिदिवंगतः ।

राजापि दुहितुः सज्जं वैवाहिकप्रकारयत् ।

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेऽर्वाणि पतिव्रतामहात्म्यपर्वणि गुर्जरभाषायां
त्रिनवत्यधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ॥ २९३ ॥

*****

અધ્યાય ૨૯૪ મો. સાવિત્રી સત્યવાનના આશ્રમ પ્રત્યે.

मार्कण्डेय उवाच--अथ कन्या प्रदाने स तमेवार्थं विव्रितयन् ।

समानिन्ये च तत्सर्वं भाण्डं बाहिकं नृपः ॥ १ ॥

માઈડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! ત્યાર પછી તે અશ્વપતિ રાગનંત્ર પોતાની કન્યાના વિવાદ સંબંધી ચિંતન કરતાં તેમાં વંદતાં સાહિત્યો મંગાવી તૈયાર કર્યા. પછી તે રાગન પોતાના પુરોહિત સહિત વૃદ્ધ બ્રાહ્મણોને બોલાવીને, શુભ દિવસે પોતાની સાવિત્રી કન્યા સહિત દુઃમત્સેનના આશ્રમ પ્રત્યે જવા રવાને થયાં. પછી અશ્વપતિ રાગન તે પવિત્ર વનને વિષે દુઃમત્સેન રાગનના આશ્રમ નજદીક આવ્યો તે બ્રાહ્મણો સહિત પગે ચાલીને, તે રાગન પાસે ગયા. તે વેળા તેણે સાગના વૃક્ષ નીચે ઠહાંની ચટાઇરૂપ આસન ઉપર બેઠેલા અંધ રાગન દુઃમત્સેનને બોલ તેની યથાયોગ્ય પૂછ કરીને, શ્રેષ્ઠ વાણીથી પોતાનું નામ આદિ કહી સંભળાવ્યું. દુઃમત્સેન

રાજ્યએ અશ્વપતિ રાજનને એસવાની ઝગ્યા તથા આસન આપીને આવવાનું કહ્યું. ત્યારે અશ્વપતિએ પોતાના અભિપ્રાય જણાવતાં કહ્યું કે હું રાજનિ! મારી સાવિત્રી નામની એક કન્યા છે, તેને નમે વધુ મહત્ત્વ કરો. હુમત્સેન રાજ્યએ કહ્યું કે હું અશ્વપતિ ! જ્યારે રાજ્યથી બ્રહ્મ થયા હોય, વનવાસના આશ્રમ કર્યો છે, પોતાના સ્વયંમનું સદૈવ આચરણ કરીએ છીએ તથા તપશ્ચર્યા કરીએ છીએ, માટે દુઃખ બોમવવા નહીં હાથ એવી તમારી કન્યા આ આશ્રમમાં કહેલા બોમવતી કેમ નિવાસ કરશે : અશ્વપતિ બોલ્યો કે હું નૃપ ! ઉત્પત્તિ તથા વિનાશરૂપ સુખ અને દુઃખને હું તથા મારી કન્યા અમે બેઉ જણીએ છીએ, માટે તમારે મને આવાં વાક્ય કહેવાં બટતાં નથી; ક્રમશઃ હું એક દહ નિશ્ચય કરી તમારી પાસે આવ્યો છું. વાસ્તે એકથી નમ્રતાવાન હું છું, તેની આશા તોડવાને તમે યોગ્ય નથી; અને આ વંશા મને પ્રેમથી કહેલાં મારાં વાક્ય વિષે ના કહેવાને પણ યોગ્ય નથી. હું તથા તમે આપણે બેઉ પરસ્પર સંબંધી થવા લાગ્યો છીએ, વાસ્તે અમારી કન્યાને તમારા પુત્ર સ્વયંવાનને માટે તમારી વદરૂપે કરો. હુમત્સેન બોલ્યો કે હું અશ્વપતિ ! મને તમારી સાથે સંબંધ કરવાની ઇચ્છા પૂર્વથીજ હતી, પણ હું કન્યાને રાજ્યથી બ્રહ્મ થયો, ત્યારે એ મારો વિચાર ટળી ગયો હતો તે મેં તમને પ્રથમ જણાવ્યો; પણ હવે પૂર્વનો મારો વિચાર સિદ્ધ થયો, તમે મારા ઇચ્છિત અતિથિ છો. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે હુમત્સેન તથા અશ્વપતિ સંબંધે પરસ્પર વાક્ય કહી આશ્રમમાં બેઠેલા બ્રાહ્મણોને બોલાવીને, સ્વયંવાન અને સાવિત્રીને વિધિ-યુક્ત વિવાહ કર્યો. પછી અશ્વપતિ રાજ્ય અનેક પ્રકારનાં યજ્ઞમાં જોડતાં સદિત્ય સંવિત પોતાની કન્યા સાવિત્રીનું દાન આપીને અત્યંત પ્રસન્ન થઈ પોતાના યજ્ઞ પ્રત્યે ગયો. સ્વયંવાન પણ સર્વ યુગ્મયુક્ત સાવિત્રીરૂપ સ્ત્રીને પામીને તથા તે તે રૂપ પતિને પામીને અત્યંત હર્ષ યુક્ત થયાં. અશ્વપતિ રાજ્યરૂપ પિતા વિવાહ કરીને પોતાના યજ્ઞ પ્રત્યે ગયો. સાવિત્રીએ સર્વ આજરણુ ઉતારીને, વરકસ તથા લાલ રંગનાં વસ્ત્ર પહેર્યાં; અને તે સેવા, મત્ત વાક્ય બેલ-વાદિ ગુણ, રસ, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ તથા ઇષ્ટસંવાદને કરી સર્વનું પ્રિય કરવા લાગી. હે રાજ્ય ! સાવિત્રી નિત્ય પોતાની સાસુને ખાનપાન તથા વસ્ત્રાદિએ કરી, સસરાને દેવતા સરખા સન્નમર તથા વાણીના નિયમે કરી અને પોતાના પતિને પ્રિય વચન, ચતુરાઈ, સમતા તથા એકાંત સેવને કરીને સતોષ પમાડતી હતી. હે ભારત ! એ પ્રમાણે સાસુ, સસરા તથા પતિની સેવા કરતાં આશ્રમમાં રહેલી સાવિત્રીને યોગ્ય કાળ ગયો. પણ વનવાસના અમથી આવિને પા-મેલી સાવિત્રીના મનને વિષે, પૂર્વ નારદજીએ જે વાક્ય કહ્યું હતું, તે સ્મરણ હતું.

સાવિત્રીશાસ્ત્રાચમામાયા સ્તિષ્ઠત્યા સ્તુતિર્જાનિયો ।

નારદેન યદુકે તદ્વાક્યં મનસિ વર્તતે ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेर्षोर्वाणे पातञ्जलामा... सावित्र्यु-
च लब्धान गुर्जरभाषायां चतुर्नवत्यधिकद्विचतस्रोऽध्यायः ॥ २९४ ॥

ॐ नमः शिवाय

અધ્યાય ૨૬૫ એ. સત્યવાનનો મહુ દિવસ.

જા એક કથા—તતઃ કાલે શુભ સીર્યે ક્વાલિતે જાત્યન ।

પ્રાતઃ સ કાલો મર્ત્ય્યં યત્ત સત્યવતા રૂપ ॥ ૧ ॥

માફડેય કહે છે—હે નૃપ ! હવે ધણા દિવસનો કાળ ગયા પછી સત્યવાનને મરવાને કાળ નહીંક પ્રાપ્ત થયો. જેમ જેમ દિવસ જતા હતા, તેમ તેમ તેને મજાતી એવી સાવિત્રીના હૃદયને વિષે નારદજીએ કહેલું વાક્ય નિરંતર સ્મરણ થતું હતું. પછી જ્યારે સત્યવાનને મરવા આગ્રહ ચાર દિવસ બાકી રહ્યા, ત્યારે સાવિત્રી ત્રણ રાત્રિના વ્રતનો ઉદ્દેશ કરીને, દિવસ તથા રાત્રિને વિષે યુક્ત થઈ. તે સાંભળીને અત્યંત દુઃખયુક્ત થયેલા હુમત્સેન રાજાએ સાવિત્રીને સાંત્વના કરતાં કહ્યું કે હે અશ્વપતિ રાજાની પુત્રી ! તમે આ અતિ તીવ્ર આરંભ કર્યો છે, કેમકે ત્રણ રાત્રિ પર્યંત બોજનનો ત્યાગ કરવો એ અત્યંત દુઃખકર છે. સાવિત્રીએ કહ્યું કે, તમારે કંઈ પણ સંતાપ કરવો નહીં, હું એ વ્રત સંપૂર્ણ કરીશઃ મેં જે આ વ્રતનો આરંભ કર્યો છે, તે કારણ પરત્વ છે. હુમત્સેને કહ્યું કે હે શ્રેષ્ઠ ગુણવાન ! હું તમને એ વ્રત ખંધિત કરો એમ કહેવા સમર્થ નથી, પરિપૂર્ણ કરો એમ કહેવું મારા સરખાને થોડા છે. માફડેય કહે છે—હે રાજા ! એ પ્રમાણે કહીને હુમત્સેન રાજા નિવૃત્તિને પામ્યો. અને સાવિત્રી વ્રતયુક્ત થઈને રહી, તેથી સુકાઈ જવાને લીધે કાષ્ઠના સરખી દેખાવા લાગી. પછી પોતાના સ્વામિનું મરણ આવતી કાલે થશે એમ માનતી સાવિત્રીને તે રાત્રિ વ્યતિત થઈ ગઈ. પછી સ્વામિને મૃત્યુ પામવાને આજ દિવસ છે એમ માનીને સાવિત્રીએ પ્રદિન અમિષાં આહુતિ આપી તથા પ્રાતઃકાળની સર્વ ક્રિયા કરી. પછી જ્યારે ચાર દાયક સૂર્ય આકાશમાં ચઢ્યો, ત્યારે સાવિત્રી સર્વ બાહ્યજી તથા પોતાનાં સાસુ સસરાને નમસ્કાર કરી દાશ જેડીને નિયમ યુક્ત થઈ બેઠી. તથોવનમાં વસનારા અગ્નિઓએ સાવિત્રીને તું અરૂંધવ્ય થા એમ આશિષ આપી ત્યારે એઓ જાઓ એમ માનતી તેણે પોતાના મનમાં તેમનાં આશિષ વાક્યને માન્ય કર્યા; પણ નારદજીએ કહેલા કાળ તથા સમયનું ચિંતન કરવાથી તે અત્યંત દુઃખી થઈ. તે વેળા હે ભરતગુપ્તમાં શ્રેષ્ઠ ! સાવિત્રીનાં સાસુ સસરાએ એકાંતમાં બેઠેલી તેને વ્રતને પ્રીતિથી કહ્યું કે હે શ્રેષ્ઠ ગુણવાન ! તમે શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે વ્રત પરિપૂર્ણ કર્યું, બોજન કરવાનો સમય પ્રાપ્ત થયો છે; માટે હવે જે કરવાનું હોય, તે કરી લો. સાવિત્રીએ કહ્યું કે, વ્રત કર્યું છે તેથી મેં સંકલ્પ કર્યો છે કે, સૂર્યનો અસ્ત થયે મારે બોજન કરવું. માફડેય કહે છે—હે પાંડવ ! એ પ્રમાણે સાવિત્રી બોજન સંબંધી પોતાનાં સાસુ સસરાને કહેતી હતી, તે વેળા સત્યવાન ખાંધ ઉપર દરશી લઈ વન પ્રત્યે જવા તૈયાર થયો. ત્યારે તે વ્રતને સાવિત્રીએ પોતાના સ્વામિને કહ્યું કે હે પ્રાણનાથ ! તમે એકલા વનમાં જવા લાયક નથી, હું પણ તમારી સાથે આવીશઃ કારણ હું તમને મુકવા સમર્થ નથી. સત્યવાને કહ્યું કે હે મારામાં પ્રીતિ રાખનારી સ્ત્રી ! તું પૂર્વે કાંઈ પણ દિવસે વનમાં ગઈ નથી, તેનો માર્ગ ઘણો દુઃખરૂપ છે. માટે વન તથા ઉપવાસ કરવાને લીધે શરીરે સુકાઈ ગયેલી તારાથી વનમાં પડે ચાલીને કેમ આવી શકાય ! સાવિત્રી બેઠી કે, હે સ્વામિનાથ ! મને ઉપવાસ કરવાથી કંઈ પણ ઝ્ઞાન તથા પરિશ્રમ છે નહીં; માટે તમારી સાથે વનમાં આવવાને ઉત્સાહી હું છું, વારતે તમે ના ન કહેશો. સત્યવાન બોલ્યો કે હે સુંદર દાસ્યવાળી ! જે તને મારી સાથે વનમાં આવવા ઉત્સાહ હોય, તો હું તારું પ્રિય કરીશઃ પણ તું મારાં ગુરૂરૂપ માતા તથા પિતાની આજ્ઞા લે જેથી મને કશો દોષ લાગે નહીં. માફડેય કહે છે—એ પ્રમાણે પોતાના સ્વામિનાં વચન સાંભળીને સાવિત્રીએ સાસુ તથા સસરાને નમસ્કાર કરી કહ્યું કે, કૃપાને આદાર કર્યો છે અને મારા સ્વામી વન પ્રત્યે ગય છે, માટે હું તમારી આજ્ઞાથી તેમની સાથે જવા ઇચ્છું છું; કેમકે આજ તેનો વિરહ મારાથી સહન થાય તેમ નથી. વધી એક વર્ષ થવા આવ્યું પણ હું આશ્રમની બહાર નીકળી નથી. માટે આજ પુણ્યયુક્ત વન

જેવામાં અને મોટી ઉત્કંઠા થઇ છે. કુમત્સેને કહ્યું કે, અરે ! આ વડુ એના પ્રિયને જે દિવસથી અને સોંપી છે તે દિવસથી ક્યારે પણ અને બત્સના પૂર્વક વાક્ય બોલી હોય એમ સાંભરતું નથી; માટે એને જેવી ઈચ્છા હોય, તે પ્રમાણે કરો. દે બેટા ! ત્યારે રસ્તામાં સત્યવાનની સંભાળ રાખવા વિષે પ્રમાદ કરવા નહીં. માફડેય કહે છે—હે મુષિહિર ! એ પ્રમાણે આમ તથા સસરાએ આપા આપી હતી જેને એવી સાવિત્રી પોતાના મનમાં ખેદ યુક્ત તો હતી, પણ મોરેથી જાણે દસતીજ હોય એમ એટલા તેમને દેખાડીને પોતાના સ્વામી સત્યવાનની જોડે વનમાં ગઈ. ત્યારે તેણે વિચિત્ર રમણીય તથા મયુરના મણવાળાં વન, નદી અને પુષ્પોવાળાં ઝાડને જોયાં. તે સમય સત્યવાને પોતાની સ્ત્રી સાવિત્રીને મધુર વાક્ય કહ્યાં કે હે સુભાગ્યવાળી સ્ત્રી ! તું આ શોભામય વનને જો. એ પ્રમાણે પોતાના સ્વામીનાં વચન સાંભળી નિષ્પાપ સાવિત્રી, નારદજીનાં વાક્યનું સ્મરણ કરતી વિદ્ય રહિત તેની સામે જોયાં કરતી હતી. અને પોતાના સ્વામિની પજવાડે પજવાડે જતી આરતે આરતે ચાલનાર તથા નારદજીએ કહેલા ધ્વજનું ચિંતન કરતી સાવિત્રી અંતરમાં ખેદ તથા બદાર દર્પ યુક્ત પોતાના હૃદયને કરતી વાંસે વાંસે જવા માગી.

મનુઃસંતી મતારં જગમ મૃદુગમિની ।
દ્વિષેવહુત યં કૃત્વા તં ચ કાલમલેક્ષતી ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि पतिव्रतायाहास्—एतानि सावित्र्युवा-
ख्याने गुर्जरभाषायां पंचनवत्सपिकद्विचतस्रोऽध्यायः ॥ २०.५ ॥

*****

અધ્યાય ૨૬૬ એ. પતિવ્રતનો પ્રશ્ન.

માર્કેડેય ઉવાચ—મય માર્ગ સહાયઃ કલ્યાણાન્વાન્વ ચાર્વણ ।

કલિનં રવામાસ તતઃ કાલ્યાણવાદયત્ ॥ ૧ ॥

માફડેય કહે છે—હે મુષિહિર ! ત્યાર પછી પોતાની સ્ત્રી સહિત મહા પરાક્રમી સત્યવાને જાણ બધને એક યાગી બની; અને તે કાષ્ટ કાપવા સામ્યે. ત્યારે કાષ્ટ કાપતા એવા તે સત્યવાનને સ્વેદ પ્રાપ્ત થયો તથા પરિશ્રમથી અકરમાત્ મસ્તકમાં વેદના ઉત્પલ થઇ. તેથી પોતાની સ્ત્રીની સાનિધ્ય આવીને શ્રમથી પીડાયલા સત્યવાને કહ્યું કે હે પ્રિય વાક્ય બોલનારી સાવિત્રી ! કાષ્ટ કાપવાના શ્રમથી અને મસ્તકમાં વેદના ઉત્પલ થઇ, તેથી મારું અંત્ર અને હૃદય ધણું પીડા પામે છે તથા હું અસ્વસ્થ થયેલા મારા આત્માને જોડે હું. અરે હે ક્યાણી ! હું જાણે મસ્તકમાં ચળા કરાવ્યા હોય એવા તેને જાણું હું, માટે સુવાની ઇચ્છા કરું હું; કારણ મારામાં બેસવાની શક્તિ નથી. સત્યવાનનાં વચન સાંભળીને સાવિત્રી, પોતાના પતિની સામે આવી અને તેનું મસ્તક પોતાના બોળામાં રાખીને પૃથ્વી ઉપર બેઠી. તે સમય પૂર્વે કહેલાં નારદજીનાં વાક્યને સ્મરણ કરતી એવી સાવિત્રી, હમણું આ મારા પતિનું મૃત્યુ થશે એમ વિચારતી મોટા ખેદમાં બેઠી હતી. તે વેળા એક મુહૂર્ત થયા ૧૩

સાવિત્રીએ રક્ત વસ્ત્ર પહેરેલા, મૂકુટ પહેરેલા, મર્ધ સરખા તેજસ્વી, શ્યામ વર્ણવાળા ભાલ નેત્રવાન, પાશ જેના હાથમાં હતો એવા, ભયંકર સ્વરૂપવાળા, સત્યવાનની પાસે ઉભેલા તથા તેનેજ જોતા એવા પુરૂષને જોઈને, પોતાના પતિનું મસ્તક આગ્નેયી પૃથ્વી ઉપર મૂકી, ઉભી થઈ હાથ જોડી, હૃદયમાં કંપ તથા પરમ પીડાયુક્ત યજ્ઞ કથું કે હે દેવશ ! હું તમને કોઈ દેવતા છો એમ માનું છું, કારણ આ તમારે સ્વરૂપ મનુષ્ય સરખું નથી; માટે તમે કોણ છો ? અને શું ઇચ્છા કરો છો ? યમે કથું કે હે સાવિત્રી ! તું પતિવ્રતા ધર્મવાન છે તથા નિરંતર તપ કરે છે. માટે હું તારી સાથે ભાષણ કરું છું કે હે શ્રેષ્ઠ ! હું યમ રાજા છું. સાવિત્રીએ કથું કે હે મહા સમર્થ યમ રાજા ! મનુષ્યોને લેવા સાર તમારા દુતો આવે છે એમ સંભળાય છે, અને તમે પોતે અહીં કેમ આવ્યા છો ? માર્કેડેય કહે છે—સાવિત્રીનાં વચન સાંભળીને યમરાજા, પોતાની સર્વ ઇચ્છા તેને પ્રિય કરવા માટે કહેવા લાગ્યા કે હે સાવિત્રી ! આ તારો પતિ સત્યવાન નિરંતર ધર્મયુક્ત, રૂપવાન તથા ગુણનો સામરૂપ છે, માટે મારા પુરૂષોએ લઈ જવો એ યોગ્ય નથી; વાસ્તે હું પોતે લેવા આવ્યો છું. હે ભારત ! એ પ્રમાણે સાવિત્રીને કહીને યમે પાશ બાંધવાને કીંચ પોતાને વશ થયેલા સત્યવાનના શરીરમાંથી “ અંગુષ્ઠ માત્ર સ્વરૂપવાન ” સૂક્ષ્મ શરીરવાન પુરૂષને બળાત્કારે કરી ખેંચી બહાર કાઢ્યો. તેથી સત્યવાનનો પ્રાણ રહિત, આસ વગરનો, કાંતિ જેની નાશ પામી હતી એવો તથા ચંદ્ર વગરનો દેહ ખરાબ દેખાવવાળો થયો. યમરાજા સત્યવાનના મિત્ર દેહને બાંધીને દક્ષિણ દિશા બણી જવા કાઢ્યા, તે જોઈને નિયમ તથા વ્રતે કરી સિદ્ધ થયેલી, મોટા ભાગ્યવાળી અને પતિવ્રતા ધર્મવાળી સાવિત્રી તેની વાંસે ગદ. ત્યારે યમરાજાએ પોતાની વાંસે આવતી એવી સાવિત્રીને કથું કે હે સાવિત્રી ! તું મારી વાંસે આવવાથી નિગ્રા થા. આ સત્યવાનના દેહને ઉર્ધ્વદેહિકે ક્રિયા કર, તે પોતાના સ્વામિનું અનુષ્ઠપાત્રું કર્યું.

સાવિત્રીએ કથું કે હે યમ ! ન્યાં તમે મારા પતિને લઈ જાઓ છો, ત્યાં મારે જનું જોઈએ એવો સનાતન ધર્મ છે. હે ધર્મરાજ ! તપ, ગુરૂજનની ભક્તિ, સ્વામિમાં રત્ન તથા વ્રત એ સર્વ મેં કર્યું છે, તેથી અને તમારી કૃપાથી, સ્વામિની વાંસે આવવા વિશે મારી મતિ બંધ થતી નથી. હે ભાનુજ ! શુદ્ધિમાન તત્ત્વદર્શી પુરૂષો, પ્રવાસમાં મળેલા પુરૂષને મિત્ર કહે છે, માટે હું તમને તેવા બણી કંઈ એક વાક્ય કહું તે તમે સાંભળો. હે યમરાજા ! અજ્ઞોદ્વિય પુરૂષ વનને વિશે ધર્મ, બ્રહ્મચર્ય તથા સંન્યાસનું આચરણ કરતાં નથી; પણ વિદ્યાનને માટે ધર્મ છે એમ કહે છે; માટે તે મુખ્ય છે, અને સંત પુરૂષોનું પણ એમજ કહેવું છે. વળી એક ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મનું આચરણ કરનાર પુરૂષો એમ સર્વ ધર્મવાન છીએ એમ બણીને અમારે બ્રહ્મચર્ય, વાનપ્રસ્થ તથા સંન્યાસ એ ત્રણ આશ્રમની જરૂર નથી એમ કહે છે, માટે તમે મારા પતિને લઈ જઈ અમારા બેઉના ધર્મને નાશ કરો નહીં. યમરાજાએ કથું કે હે નહીં નિંદા પામવા લાયક સાવિત્રી ! હું તારી સ્પષ્ટ અક્ષરવાળી વાણી સાંભળીને થણા પ્રસન્ન થયો છું, માટે તું નિગ્રાતિ પામ. આ તારા પતિના જીવિત વચર બાકી જે તને ઇચ્છિત હોય, તે તું મારી પાસે વરદાન માગ. સાવિત્રીએ કથું કે હે યમ ! પોતાના રાજ્યથી બ્રહ્મ થયેલા, વનવાસમાં રહેલા, નેત્ર નાશ પામ્યાં છે જેનાં એવા તથા અમિસરખા પ્રકાશમાન મારા સસરા નેત્રને પામી બળવાન થાય એ હું માગું છું. યમે કથું કે હે સાવિત્રી ! તારા કહેવા પ્રમાણે હું તને વરદાન આપું છું. હવે તું ચાલી આવે છે તેથી

તને આનિ ઉત્પન્ન થઈ હોય એમ મને જણાય છે; માટે નિગ્રનિને પામ અને આશ્રમ પ્રાપ્ત્યે જા; તેથી કંઈ પણ શ્રમ થશે નહીં. સાવિત્રી બોલી કે હે મુરેશ ! મારા સ્વામિની પાસે મને શ્રમ શાનો હોય ! ત્યાં ને હોય ત્યાં મારી ગતિ હોય. માટે તમે જે સ્થળને વિષે તને સદા જગ્યા, તે સ્થળને વિષે માટે આવનું થયું; પણ હું જે કદું ને તમે સાંભળો.

સત્પુરુષને જે પુરુષનો સમાગમ થાય, તે તેને આ મારા મિત્ર છે એમ કહે છે. તેથી તે પુરુષને સત્પુરુષનો સમાગમ નિષ્કળ થતા નથી; માટે તેણે તેના સમાગમમાંજ રહેવું. યમે કથું કે હે સુંદર ભાવજી કરનારી સાવિત્રી ! તેં મારા મનને અનુકૂળ તથા બુદ્ધિમાન પુરુષની બુદ્ધિને શ્રદ્ધિ કરે એવાં વાક્ય કહ્યાં, માટે તું કૃત્રીયા આ મન્યવાનના જીવતા વચર બીજું કંઈ વરદાન માગ. સાવિત્રી બોલી કે હે ધર્મરાજ ! મને બુદ્ધિમાન મારા સમરાનું રાજ્ય શત્રુએ દરજી કરી લીધું છે. તે તેને પાછું પામે તથા કામ દિવસે પણ ધર્મથી અટ થાય નહીં; એ બીજું વરદાન માગું છું. યમ બોલ્યા કે હે અશ્વપતિ રાજાની પુત્રી ! હુમ-ત્સેન નામનો તારા સમરા બ્રાહ્મ કાળમાં પોતાના રાજ્યને પામશે તથા સ્વધર્મથી અટ થશે નહીં; હવે તું નિગ્રતિ પામ અને જા. તને ચાલી આવવાથી શ્રમ થતો નથી ! સાવિત્રીએ કથું કે હે દેવ ! તમે આ પ્રગ્નતાં કર્મને અનુસારે સર્વને દાં આપો છો તથા તેને ધર્મિજ્ઞ કામના વિષે યોગે દેશો; માટે તમારું યમપાત્રું સર્વ પ્રસિદ્ધ છે; વાગ્ને હું જે વાણી કહું તે તમે સાંભળો. સત્પુરુષનો આ જન્મમાં સર્વ જૂત પ્રાણિને વિષે મન તથા વાણીએ કરી અદ્રોહ કરવો અને અનુમદ કરવો એજ સત્તાનન ધર્મ છે. મારા સરખાં મનુષ્યો પોતાની શક્તિની કુશળતાથી લીન છે તોપણ સંત પુરુષો કદી કોઈ અમિત દ્વેષ અને પ્રાપ્ત થયો તો તેની ઉપર દયાજ કરે છે. યમે કથું કે હે કલ્યાણરૂપ ! જેમ તૃપ્તા પુરુષને જગતી પ્રાપ્તિ થવાથી સતોષ થાય, તેમ તારાં વચન સાંભળવાથી મને સતોષ થાય છે. માટે આ સત્યવાન જીવતો થાય તે વચર બીજું જે ધર્મિજ્ઞ દ્વેષ, તે તું મારી પાસે વર-દાન માગ. સાવિત્રી બોલી કે હે યમ ! મારો પિતા પૃથ્વીનો અધિપતિ રાજા અશ્વપતિ અ-નપત્ય છે, માટે તેને તેના કુળને શ્રદ્ધિ કરે એવા એકસો પુત્ર થાય એ હું ત્રીજું વરદાન માગું છું. યમ બોલ્યા કે હે સાવિત્રી ! તારા પિતાને તેના કુળને શ્રદ્ધિ કરનાર તથા મદ્ય નેજરિય એકસો પુત્ર થશે; હવે તારું સર્વ કામ સિદ્ધ થયું અને તું પણે દૂર આતી છે; વાસ્તે તારા આશ્રમ ભણી પાછી વળ. સાવિત્રીએ કથું કે હે સંયમનિ ! આ માટે મન મારા સ્વામીથી દૂર નથી અને કોઈ દિવસે દૂર જવું પણ નથી, માટે ચાલતી ચાલતી હું બીજી વાણી કહું તે તમે સાંભળો.—તમે “ વિવસ્વત ” સૂર્યના પુત્ર છો, માટે બુદ્ધિમાન પુરુષો તમને વૈવસ્ત કહે છે અને શત્રુ તથા મિત્રના તારતમ્ય રહિત ધર્મે કરી સર્વ પ્રગ્નને શિક્ષા કરો છો. જેથી તે સીધે રસ્તે ચાલી જાય છે. વાસ્તે તમારું ધર્મરાજ એવું નામ પ્રસિદ્ધ છે. હે ધ-ર્મરાજ ! મનુષ્યને જે વિશ્વાસ પોતાને વિષે નથી હોતો, તે વિશ્વાસ સત્પુરુષને વિષે હોય છે; માટે સર્વ મનુષ્ય ધણું કરીને તેની પ્રાર્થના કરવા મચ્છે છે. વળી સર્વ જૂત પ્રાણિને રનેલથી વિશ્વાસ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમાં પણ મનુષ્યો સત્પુરુષને વિષે ધણું કરીને વિશ્વાસ રાખે છે. યમરાજ બોલ્યા કે હે કલ્યાણરૂપ સાવિત્રી ! તેં જે વાક્ય કહ્યાં, તે તારા વચર બીજાને મોટેથી મેં કોઈ દિવસ સાંભળ્યાં નથી. જેણું કરીને હું પણે સતોષ પામ્યો છું; માટે સત્ય-વાનના જીવિત વચર બીજું જે ધર્મિજ્ઞ દ્વેષ તે યોગું વરદાન માગ. સાવિત્રીએ કથું કે હે

દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! મને મારે વિષે સત્યવાનથી ઉત્પન્ન થયેલા, અમારા કુળને વૃદ્ધિ કરે એ-
વા તથા જળ અને પરાક્રમવાળા એકસો પુત્ર પ્રાપ્ત થાય એ હું યોગ્ય વરદાન માગું છું. યમ-
રાજાએ કહ્યું કે હે અખળા સ્ત્રી ! તને પ્રીતિ કરનાર તથા જળ અને વીર્યવાન એકસો પુત્ર
થશે, પણ હવે તું ઘણે દૂર આવી છે. માટે થાકી ગઈ દશે. વારને નિગ્રહિત પામ. સાવિત્રી
ખોલી કે હે યમ ! સત્પુરુષોની સદૈવ અખડિત ધર્મરૂપ પ્રતિ હોય છે. માટે તે કદી સીદાના
નથી તથા વ્યથા પણ પામતા નથી; અને તેનો તેવા પુરુષને સમાગમ નિષ્ફળ થતો નથી
અને તેનાથી કરો ભય પણ થતો નથી. વળી સત્પુરુષ પોતાના સત્યપણાએ કરી સ્વર્ગને
તેના કાર્યમાં યોગ્ય છે, તપે કરી પૃથ્વીને પણ પારણ કરે છે તથા ધર્મ મયેલાં તથા થના-
રના મતિરૂપ પણ હોય છે. સંત પુરુષ, આય પુરુષોએ સેવેલી રીતિને જાણીને, જેણે ઉપ-
કાર કર્યો હોય, તેનોજ પ્રત્યુપકાર કરવો એમ મનતા નથી. કેમકે સત્પુરુષને વિષે દરેલી
દૃષ્ટા નિષ્ફળ જતી નથી અને તેમ કરવાથી તેના અર્થની હાનિ થતી નથી તથા તેનું અ-
પમાન પણ થતું નથી. વારને એ પ્રમાણની રીતિ સંત પુરુષમાં રહી છે, માટે તે સર્વની
રક્ષા કરનાર થાય છે. યમે કહ્યું કે હે સાવિત્રી ! તું જેમ જેમ ધર્મયુક્ત, મારા મનને અ-
નુકૂળ, અત્યંત શ્રેષ્ઠ તથા ઘણા અર્થયુક્ત વાચ્ય બોલે છે. તેમ મને તારે વિષે મારી પ્રીતિ
ઉત્તમ વૃદ્ધિ પામે છે, માટે તારે જે ઇચ્છા હોય તે તું મારી પાસેથી વરદાન માગ. સાવિ-
ત્રીએ કહ્યું કે હે યમ રાજા ! તમે મને જેમ દમપતિએ વસિષ્ઠની પાસે પુત્ર ઉત્પન્ન કરા-
વ્યો, તેમ મારે પુત્ર ઉત્પન્ન કરવા એમ વરદાન આપું નથી. સત્યવાનથીજ ઉત્પન્ન થાય
એમ વરદાન આપું છે. માટે આ મારો પતિ જીવતા થાય એ વરદાન હું માગું છું. કાર-
ણ તેના વગર હું નાશ પામ્યા સરખીજ છું; હે ધર્મરાજ ! તમે સ્વામિ વગર કરેલી હું, સુખ
સ્વર્ગવાસ, સમૃદ્ધિ તથા જીવવાની પણ ઇચ્છા રાખતા નથી. હે સૂર્ય પુત્ર ! તમે મને સત્ય-
વાનથી સો પુત્ર થશે એમ વરદાન આપું છે અને તેનું દરણ કરા છો માટે તે જીવતા
થાય એ માગું છું જેથી તમારાં સત્ય વચન થાય.

માર્કંડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે સાવિત્રીએ વરદાન માગ્યું તે સાંભળીને
યમ રાજાએ તારા પતિ જીવતા થશે એમ કહી તેને પાશ બંધનથી છાંડી માટા ભરેથી ક-
હ્યું કે હે પોતાના કુળને હર્ષ પમાડનાર સાવિત્રી ! તારું કથ્યાણ થાયો. મેં આ તારા પતિ-
ને મૂકી આપ્યો છે, તે રોગ વગરનો સિદ્ધાર્થવાળો થશે. વળી સત્યવાન તારા પતિ ચારસં
વર્ષ પર્યંત તારા સહિત વર્તશે તથા યજ્ઞ કરી જગતમાં ખ્યાતિ પામશે. વળી તે તારે વિષે
એકસો પુત્ર ઉત્પન્ન કરશે, જે સર્વ રાજાઓ પુત્ર તથા પૌત્રવાન અને તારા નામ ધારી
થશે. હે સાવિત્રી ! તારા પિતાને માલવી નામની સ્ત્રીથી સો પુત્ર થશે; તેનાં નામ માલવ
પડશે તથા તે દેવતા સરખા થશે. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે સાવિત્રીને વરદાન આપી શાંત
કરીને યમ રાજા, પોતાના સ્થાન પ્રત્યે ગયા. પછી સાવિત્રી પોતાના પતિને પામીને,
તેનો ન્યાં દેહ હતો ત્યાં આવી પૃથ્વી ઉપર પડેલા તેને જોઈ તેની પાસે જઈ ખોળામાં
તેનું મસ્તક રાખી બેઠી. પછી સત્યવાન સંજ્ઞાને પામીને સાવિત્રીને વારંવાર જોતાં
કહેવા લાગ્યો કે હે શ્રેષ્ઠ ! હું ધણીવાર સુષ રહ્યો, પણ તે મને ઉઠાડ્યો કેમ નહીં ?
જે સ્થામ સ્વરૂપવાળો પુરુષ મને આકર્ષણ કરતો હતો, તે ક્યાં ગયો ? સાવિત્રીએ
કહ્યું કે હે પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ ! તમે મારા ખોળામાં ધણીવાર સુતા હતા, જે તમને આકર્ષણ

હસ્તે હતો, તે યમરાજ હતો. તે હમણું પાતાના સ્થાન પ્રત્યે ગયા. હે હુમસેનના પુત્ર ! તમારો શબ નિરૂત થઇ હોય, નિદ્રા નિરૂત થયા હો તથા તમને શક્તિ હોય, તો હું અને અત્યંત અષકારવાળી રાત્રિને જુઓ. માર્કેડેય કહે છે—હે ભારત ! એ પ્રમાણે સાવિત્રીનાં વચ્ચે સાંભળીને સંતા પ્રાપ્ત થઇ હતી જેને એવા તથા સુખે કરી સુતેલા પુરૂષ જન્મીત થઇ હો તેમ હોંધો સત્યવાન, આરે દિશાએ જેમ પોતાની સ્ત્રી પ્રત્યે બોલ્યો કે હે સુંદર ભાગ્યવાળી ! હું હાનિ આહાર કરીને તારા સહિત આત્મથી નીકળ્યો અને અહીં આવી કાષ્ટ કષ્ટો હતો તેથી મને મસ્તકમાં ચેમ થયો તેને સીધું તારા ખાગામાં મસ્તક રાખી સુતો એટલું સાંભરે છે. ત્યાર પછી ન્યારે મને માદ નિદ્રા પ્રાપ્ત થઇ, ત્યારે મેં મહા પરાક્રમી ભયંકર પુરૂષ જોયો. હે સુંદર મધ્ય ભાગ્યવાળી ! તે પુરૂષ કહ્યું હતો ! કે મને શું એ સ્વપ્ન જોવામાં આવ્યું ! અમર ખરેખર પુરૂષ હતો ! જે તારા જાણવામાં હોય, તે કહે. સાવિત્રીએ કહ્યું કે હે નૃપાન્મજ ! તમે સ્વસ્થ થાઓ પછી હું તમને સર્વ વસ્તી કહીશ. હે એક આચરણવાળા સ્વામિ ! તમારું કન્યાણુ થાઓ, તમે હું અને આપણું તમારાં માતા તથા પિતા પાસે જઇ તેમને જોઇએ. સૂર્ય અસ્ત થયો છે, રાત્રી અષકારવાળી રાત્રિ છે, જેને વિગે મહા દર્શ પામેલા તથા કુર સખ્દ બાલનાર રાક્ષસ વનમાં ફરે છે, ચાકુના ચેમથી ઝાઝા પાંદડાંના થતા સખ્દ સંભળાય છે અને ફરતા એવા યુગેના સખ્દ સંભળાય છે. વળી કોદલા નામના જનવરની ઓળો નૈરત્ય દિશામાં બેસીને મારા મનને કંપાવતી એટા ભયંકર સખ્દથી ફરે છે ! સત્યવાને કહ્યું કે હે સ્ત્રી ! અત્યંત અષકાર-યુક્ત આ વન મોટું ભયંકર છે, જેથી તને જવાનો માર્ગ સુજે તથા તારાથી જઇ સહાય તેમ નથી ! સાવિત્રીએ કહ્યું કે હે સ્વામિનાથ ! આજ આ વન જળ્યું હતું, તેથી સામે રહે-લું શુક્ર ગ્રહ દશ પક્ષ જળે છે, જેમાંથી વાયુના યોગે કરી ઉત્પન્ન અમિતા નજીબા કાષ્ટ હોંધણું દેખાય છે, માટે હું ત્યાંથી અમિ ભાવી આ કાષ્ટ સજમાવીશ; વાસ્તે તમે સંતા-પનો ત્યાગ કરો. હે પ્રાણનાથ ! જે તમે આપણા આત્મ પ્રત્યે જવામાં ઉત્સાહવાન નહીં થાઓ, તો હું દશ તમે વેદનાયુક્ત છો એમ માનીશ; પણ હમણું રાત્રિને સીધું અષકાર છે તેથી માર્ગ સુજે તેમ નથી, માટે આવતી પ્રભાતે ન્યારે માર્ગની સુગ પડશે ત્યારે આપણું જળ્યું અને તમારી મરજી હોય તો આજની એક રાત્રિ અહીં રહીએ.

સત્યવાને કહ્યું કે હે સાવિત્રી ! મને મસ્તકની વેદના નિરૂત થઇ છે તથા મારાં સર્વ માત્ર પશુ સ્વસ્થ થયાં દેખાય છે, માટે હું માતા પિતાની પાસે જવા છડ્યું છું. વળી હું પૂર્વે કાષ્ટ વખતે પશુ સમય વહી ગયા પછી આત્મની બહાર મથો નથી, અને કદી મથો હોઈ ને જે સંખ્યાકાળ થયા પહેલાં પાછો ન જઈ, તો મારી માતા પછી ખેદ પામે. વળી હું દિવસે પશુ ક્યાંએ મથો હોઈ ને વાર લાગે. તો મારાં માતા તથા પિતા મહા તાપયુક્ત થાય છે; અને પિતા બીજા ક્ષણે સંતાએ લઇ મારી શોધ કરવા નીકળે છે. અરે ! પૂર્વે હું એક વાર મહાર મથો હતો, ત્યાં મને વાર લાગી. તેથી મારાં માતાપિતા પશુ દુઃખયુક્ત થયાં ને ન્યારે હું પાછો આત્મ પ્રત્યે મથો. ત્યારે તેમણે મને કહ્યું કે હે પુત્ર ! તું પશુ વારે આઓ ! એ પ્રમાણે મારામાં જિત વૃત્તિ રાખતાં એવાં મારાં માતા તથા પિતાની આજ હું અવસ્થા થઇ કરો એમ હું ચિંતન કરું છું ! અરે ! આજ મને નહીં દેખવાથી તેમને એટું દુઃખ થશે એમાં ઝેર નથી ! કેમકે પૂર્વે તેમમાંથી અમુ આત્મા જતાં હતાં

જેમને એવાં નેમણે મને કહ્યું કે હું પુત્ર ! અમે તારા વિના એક મુદ્દત પણ જીવ્યું તેમ નથી. કારણ ત્રણવસ્થાવાન તથા દૃષ્ટિહીન એવાં અમારી દૃષ્ટિ. અમારા વંશનું મળ અમને પિંડ દાન આપનાર તથા અમારી કીર્તિરૂપ તું છે; કેમકે અમારાં ! એકજ પુત્ર છે. હું સાવિત્રી, હું એ પ્રમાણે મને પૂર્વે માતા પિતાએ કહ્યું છે ! અરે ! મારી માતા ત્રદ છે, તેમની દૃષ્ટિરૂપ કેવળ હુંજ છું; પણ આજ રાત્રિને વિગે મને નહીં જોવાથી તેમની શું અવસ્થા બનશે ! અરે ! હું મને પ્રાપ્ત થયેલી નિદ્રાને ધિક્કારું છું, કેમકે જેને લીધે મારાં માતાપિતા અત્યંત અનેક સંશયને પામશે ! વળી હું પણ આવા મોટા સંશયને પામ્યો, જે માતાપિતા વચન જીવવાની ઇચ્છા રાખતો નથી ! અરે ! અંધ દૃષ્ટિવાન મારા પિતા મને નહીં જોવાથી આક્રુ વ્યાકુળ યુક્ત બુદ્ધિએ કરી વારંવાર એક એક ઋષિને મારી વાતાં પૂછતા હશે ! હું કલ્યાણરૂપ સાવિત્રી ! હું જેવો પોતાના સ્વામિની સંચારનાર તથા દુષ્ટતા એવી માતા અને દૃષ્ટિહીન પિતાનો શોધ કરું છું, તેવો આ મારા દેહનો પણ શોધ કરતો નથી ! અરે ! મારે વારં આજ તે બધા સંતાપને પામશે. જેમના જીવવાથી હું જીવું છું. મારે મારે તેમનું પોષણ તથા પ્રિય કરવું એમ જાણું છું ! માર્કંડેય કહે છે—હું બુદ્ધિશીર રાજા ! એ પ્રમાણે સાવિત્રીને કહીને ધર્માત્મા, માતાપિતારૂપ ગુરુમાં ભક્તિવાન, તેજ જેને પ્રિય હતાં એવા અને મહા દુઃખયુક્ત થયેલો સત્યવાન પોતાના બે હાથ પહોળા કરી ધાતું રૂદન કરવા લાગ્યો. તે સમ શોક કરતા એવા પોતાના પતિને જોઇ, તેનાં નેત્રનાં અશ્રુ લુછીને સાવિત્રીએ કહ્યું કે, જો મેં તપ કર્યું હોય, દાન આપ્યાં હોય તથા અગ્નિમાં આહુતિ આપી હોય, તો તે મારાં સત્ય પણાએ કરી સાસુ, સસરા તથા મારા સ્વામિને આજની રાત્રિ કલ્યાણરૂપ જાગ્યો. વળી જે જો કોઇ દિવસે શત્રુની સાનિધ્ય પણ અસત્ય ભાવણ ન કર્યું હોય, તો તે મારી સત્યતાય આજ મારાં સાસુ તથા સસરાજી કુશળ રહેા ! સત્યવાને કહ્યું કે હું સાવિત્રી ! હું માતા પિતાના દર્શનની ઇચ્છા રાખું છું. મારે તું ચાલ વિલંબ કર નહીં, જો માતા અથવા પિતાનું વિપ્રિતપણું જોઇશ, તો કદી જીવીશ નહીં એ સત્ય કહું છું. હું એક ધર્મવાન ! જે તારા બુદ્ધિ ધર્મમાં હોય, મારા જીવવાને ઇચ્છી હોય તથા તારે મારું પ્રિય કરવું હોય, તો આપાં બેઉ આપણા આશ્રમ પ્રત્યે જઇએ. માર્કંડેય કહે છે—હું ભારત ! એવાં પોતાનાં પતિનાં વચન સાંભળી ઉભી થઇ પોતાના મસ્તકના કેશ લાથે કરી સરખા કરીને સાવિત્રીએ તેનો દાઢાં જાલી તેને ઉઠાડ્યો. ત્યારે સત્યવાન ઉઠી પોતાને લાથે કરી પોતાના શરીરને સાફ કરીં સર્વ દિશામાં જોવા લાગ્યો, એટલે દુઃખથી ભરેલી એક કચેરાટને વંદન. તે સમ સાવિત્રીએ સત્યવાનને કહ્યું કે હું સ્વામિ ! દુઃખ તમે આવતી કાલે લઇ આવજો. આ તમારું દરશી હું લઉં છું, એ પ્રમાણે કહીને સાવિત્રી દુઃખથી ભરેલી કચેરાટને વસ્ત્રે કરી પાંધી એ તરફ લટકાવી દરશી લઇને પોતાના સ્વામિના ગળા ખભા ઉપર ગળા લાથ રાખી જમાં લાથે કરી તેના દેહને અવલંબન કરીને હરિન સરખા ચાલે કરી, પોતાના સાસુ તથા સસરા જેમાં રહે છે એવા આશ્રમ પ્રત્યે જવા લાગી. ત્યારે થોડક ગયા પછી સત્યવાને સાવિત્રી કહ્યું કે હું સ્ત્રી ! આપણે થોડક આદ્યાં તેથી તથા ગ્રહનાં પાંદડાંના અંતર ભાગમાંથી નક્ષત્ર પડતી કીર્તિએ કરી મને માર્ગની સુગ પડી. જો ! આપણે જે માર્ગે આવ્યાં હતાં અને ફરી પાછાં હતાં તે આ જગ્યા આવી. મારે તું એજ માર્ગે ચાલ એમાં કશો વિચાર કર માં. અખાખરાનું ગ્રહ દેખાય છે, એની પાસેથી બે રસ્તા નીકળે છે, તેમાં તેની ઉત્તર દિશાના રસ્ત

પ્રત્યે આશ. હું સ્વસ્થ, ખગવાન તથા માતા પિતાને જનવાની ઈચ્છવાળો છું. એ પ્રશ્નને સત્પત્રાન પોતાની આંતરે કહેતો કહેતો અને ઉતાવળથી પોતાના આશ્રમ પ્રત્યે જતો હતો.

સ્વદ્યોસ્મિ વલ્લભાસ્મિ ત્રિદુષ્ટુઃ પિતરાવુમી ।

મુયજ્જેવત્ત્વરા યુક્તઃ સંપ્રાયાદાશ્રમં પ્રતિ ॥

इति श्रीमहाभारते भारव्यकेपर्वणि पतिव्रतायाहात्म्यपर्वणि सातव-
स्थाने गुर्जरभाषायां षट्पत्त्योषકद्विचतुस्रतमोऽध्यायः ॥ २९६॥

ॐ

અધ્યાય ૨૬૭ મેા. માતાપિતાનેા મેળાપ.

માર્કંડેય ક્વાચ—एतच्छिलोत्तमै तु यमत्सेनो महाबल ।

लघ्व चक्षुः प्रसन्नायां दृष्ट्वा सर्वं ददर्श ॥ १ ॥

માર્કંડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! દત્તે પ્રાપ્ત થયેલાં નેત્રવાળો મહા બળવાન હુમત્સેન પોતાની પ્રસન્ન દૃષ્ટિએ કરી સર્વ દેખવા લાગ્યો. પછી હે ભરતકુળમાં એક યુધિષ્ઠિર ! કિ-
મિની પોતાની સ્ત્રી સહિત હુમત્સેન, પોતાના પુત્રને નદીં જોઇ મહા શોક પામ્યો.
તેની શોક કરવા સાર નજીકના ઋષિઓના આશ્રમ પ્રત્યે ગયો. પછી સ્ત્રી પુરુષ તે બેઉ
શત્રુને વિશે પોતાના પુત્રની શોક કરવા સાર ઋષિઓના આશ્રમ, નદી, વન તથા તળાવ
પ્રત્યે ફરવા લાગ્યાં. તે સમય કાંઇ પુરુષનો સજ્જ સાંભળીને આ સત્પત્રાન આવે છે, એમ
સંકા યુક્ત થઇ તેની સામે આશ્વાસ લાગ્યાં અને સાવિત્રી સહિત સત્પત્રાન આવે છે એમ જ
રસ્પર કહેતાં હતાં. પછી દબે તથા મંટાં મે કરી વિધાઇ ગયેલાં અંગવાળાં તે બેઉ કાંઈક
વાચવાને લીધે થયેલા ટક્કમાંથી નીકળતાં રૂધિરથી ખરડાએલા પગે કરી ચારે ફર વનમાં
દોડતાં હતાં તે સમય આશ્રમમાં રહેનારા ઋષિઓ તેમને ચળ્યા, ત્યારે આશ્વાસના કરીને
આશ્રમ પ્રત્યે લાગ્યા. ત્યારે સ્ત્રી સદવર્તમાન હુમત્સેનને દ્રઢાવસ્થાવાન તપસ્વિ ~~માર્કંડેય~~
પૂર્વના રાજાઓની વાતોથી આશ્વાસના કરી; તો પશુ તે પોતાના પુત્રને જોવાની ઈચ્છાને
લીધે તેનાં આત્માવસ્થાનાં ચરિત્રને સંભારી મહા દુઃખયુક્ત સજ્જ એલીને હા પુત્ર ! હા મૈત્ર
વધુ ! તમે ક્યાં છો ? ક્યાં છો ? એમ વિલાપ કરતાં ફરન કરવા લાગ્યાં. તે સમય બાહ્યજે
મધ્યેથી એક સત્પત્રાન સુવચસ નામના બ્રાહ્મણે તેમને કહ્યું કે હે સ્ત્રી સહિત હુમત્સેન !
જેમ તમારી વધુ સાવિત્રી તપ, ઇન્દ્રિય નિમગ્ન તથા આચાર યુક્ત છે, તેમ તમારો પુત્ર સત્પ-
વાન છે. ગૌતમ નામના બ્રાહ્મણે કહ્યું કે હું અંગ સહિત સર્વ વેદને ભણું છું. મેં તપ
કર્તું છે, બ્રહ્મચર્ય ખાળું છે, ગુરુ તથા અગ્નિને સતોષ્યા છે, સર્વ વ્રત કર્યાં છે, વાયુનું બ-
દ્ધ કર્યું છે તથા ઉપવાસ વિધિ પૂર્વક કર્યાં છે, તેથી સર્વનાં વ્રતાંતરે ગાયું છું; ચાટે મારાં
સત્ત્વ વચન સાંભળો કે, સત્પત્રાન છેવે છે એમાં કશો પશુ સંદેહ નથી. માર્કંડેયે કહ્યું કે,
જેમ મારા ઉપાધ્યાયના મુખમાંથી નિકળેલું વાક્ય મિથ્યા હતું નથી, તેમ મારું વાક્ય મિથ્યા
આવ તેમ નથી; મારે હું કહું છું કે, સત્પત્રાન છેવે છે. ઋષિઓએ કહ્યું કે, જેમ સત્પત્રાન
સ્ત્રી સાવિત્રી અર્વેધવ્ય કરનાર એક સર્વ મુક્ત યુક્ત છે, તેમ તે છેવે છે. ભરદ્વાજ બોલ્યા કે,

જેમ સાવિત્રી તપ, જીતેન્દ્રિય તથા આચાર યુક્ત છે, તેમ સત્યવાન જીવે છે. દાસબંધે કથું કે હે હુમત્સેન ! જેમ તમને દક્ષિની પ્રાપ્તિ થઈ છે તથા સાવિત્રીનું વ્રત છે, તેમ સત્યવાન જીવે છે. આપસ્તાંબ બોલ્યા કે, જેમ પ્રસન્ન એવી દિશાને વિષે મૃગ તથા પક્ષી સખ્દ કરે છે અને તમારો રાજ્ય પદને પ્રાપ્ત કરે એવો ધર્મ છે, તેમ સત્યવાન જીવે છે. ધૌમ્યે કથું કે હે હુમત્સેન ! જેમ તમારો પુત્ર સર્વ ગુણયુક્ત અને સર્વ જનને પ્રિય છે, તેમ તે જીવે છે.

માકંડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે સત્ય વાક્ય બોલનાર તપસ્વિ બ્રાહ્મણોએ આશાસના કરેલો હુમત્સેન રાજ, તેમનાં વચનને નહોં મણકારીને વ્રક્ષની પેઠે સ્થિર થઈ બેઠો. તેને એક મુદ્દર્ત માત્ર કાળ મથા પછી પોતાના સ્વામિ સત્યવાન સહિત સાવિત્રી પોતાના આશ્રમ નજદીક આવી. અને મોટા હર્ષથી તે બેઠિએ તેમાં પ્રવેશ કર્યો. તે સમય બ્રાહ્મણોએ હુમત્સેનને કથું કે હે પૃથ્વીના પતિ ! અમે પુત્ર સહવર્તમાન થયેલા તથા તેમને પામેલા તને જોઈને તમારી ચઢતી દશા પૂછીએ છીએ કે હે રાજન ! તમે પોતાના પુત્રના સમાગમે કરી, સાવિત્રીને જોવાથી તથા નેત્ર પ્રાપ્ત થવાથી ધન્ય સારં થયું એમ પ્રસન્ન થાઓ છો ? હે હુમત્સેન ! અમે સૌએ જેમ કથું, તેમજ થયું. માટે હજી પણ કહીએ છીએ કે, તમને થોડા કાળમાં સમૃદ્ધિની પ્રાપ્તિ થશે. હે ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે કહીને સર્વ બ્રાહ્મણો, અમિને પ્રત્યક્ષિત કરી હુમત્સેનની પાસે બેઠા અને તેમના કહેવાથી સાવિત્રી તથા સત્યવાન સહિત શૈલ્યા એક બાજુ જૂદી બેઠી. ત્યાર પછી હે નૃપ ! હુમત્સેન રાજ સહિત બેઠેલા વનવાસી બ્રાહ્મણો કૌતૂહલ યુક્ત થઈને તે રાજના પુત્ર સત્યવાનને પૂછવા લાગ્યા કે, હે મહા સમર્થ સત્યવાન ! તારી સ્ત્રી સહિત તું વહેલો કેમ ન આવ્યો ? બહુ વખત કેમ થઈ ! તને શું કંઈ અડચણ પડી હતી ! હે હુમત્સેનના પુત્ર ! તેં તારાં માતા પિતાને તથા અમને શંકાયુક્ત કર્યા, તેનું કારણ અમે કંઈ જાણતા નથી; માટે તું તને વનમાંથી આવતાં વાર લાગી તેનું કારણ કહેવા યોગ્ય છે. સત્યવાને કથું કે હે તપસ્વિ બ્રાહ્મણ ! હું મારા પિતાની આજ્ઞા કઈ સાવિત્રી સહિત વનમાં ગયો, અને ત્યાં કાંઈ કાપતાં મને એકાએક મસ્તકમાં દુઃખ થયું, તેથી જોટલીવાર પૂર્વે કોઈ દિવસે નહીં સુતો હતો, તેટલી વાર સુતો. તમે સર્વ કંઈ પણ સંતાપ ન કરો, એજ કારણથી મને આવતાં વિલંબ થઈ છે. બીજું કંઈ પણ કારણ નથી. ઔતમ નામના બ્રાહ્મણે કથું કે હે સત્યવાન ! તારા પિતાને અકસ્માત નેત્રની પ્રાપ્તિ થઈ તેનું કારણ જો તું ન જાણતો હોય, તો તારી સ્ત્રી સાવિત્રી કહેવા લાયક છે. હે પાંડવ ! એ પ્રમાણે સત્યવાનને કહીને ઔતમ બ્રાહ્મણે સાવિત્રીને કથું કે હે સાવિત્રી ! તું સાવિત્રીના સરખી તેજવાળી છે, માટે મૃત તથા ભવિષ્ય જાણે છે એમ હું માનું છું; વાસ્તે તારાથી સાંભળવા ઇચ્છું છું કે, તારા સસરાને અકસ્માત નેત્ર પ્રાપ્ત થવાનું કારણ તું જાણે છે, જો તે કહેવું ગુપ્ત રાખવા યોગ્ય ન હોય, તો અમને સત્ય કહે. સાવિત્રીએ કથું કે હે ઔતમ ! તમે જેમ કહે છો, તેમજ છે, તમારી શંકા મિથ્યા નથી, તેમ મારે કહેવું તેમાં ગુપ્ત રાખવા યોગ્ય પણ નથી; માટે જે હું યથાર્થ કહું તે તમે સાંભળો—હે બ્રાહ્મણ ! મને નારદજીએ મારા પતિનું મૃત્યુ કથું હતું, તેનો દિવસ આજ પ્રાપ્ત થયો, તેથી હું પતિનો ત્યાગ કરતી નથી. હે તપશ્વર્મા કરનાર બ્રાહ્મણ ! જ્યારે મારા પતિ મસ્તકની વેદનાથી સુતા હતા, ત્યારે તેની પાસે પોતાના દૂત સહિત સાક્ષાત્ યમરાજન પોતે આવ્યા અને એમને બાંધીને પિનુઓએ સેવેલી

દક્ષિણ દિશા પ્રત્યે લઇ જવા લાગ્યા. તે સમય મેં એક વચનથી દેવતારૂપ વચની સ્તુતિ કરીઃ
જેથી પ્રસન્ન થમને તેણે મને પાંચ વરદાન આપ્યાં, તે હું તમને કહું તે સાંભળો—મારા
સસરાને નેત્ર તથા ચન્ન્ય પ્રાપ્તિ, મારા પિતાને એકસો પુત્રની પ્રાપ્તિ, મને એકસો પુત્ર પ્રાપ્ત
થાય તથા મારા સ્વામિનું ચારસો વર્ષનું આયુષ્ય થાય એ પાંચ વરદાન મને મળ્યાં
છે. હે બ્રાહ્મણો ! મેં આ વ્રત કર્યું તેનો ફેલુ એ કે, નારદજીએ કહેલું મૃત્યુ મારા સ્વામિને
પ્રાપ્ત ન થાય અને જીવતા રહે માટેજ કર્યું છે. હે તપસ્વી ! અમને વનમાં બસી વાર
લાગી તેનું જે કારણ હતું, તે મેં તમને સર્વ કર્યું. ઋષિઓએ કર્યું કે હે સાન્નિ ! આ
હુમત્સેન રાજાનું કુળ નાશ પામ્યું હતું, તેનો સુંદર વ્રત તથા સ્થિતિવાળી અને કુળવાન
એવી તે પાછો ઉદ્ધાર કર્યો, એ બાબત સાંભળે કર્યું. માઈડેય કહે છે—એ પ્રમાણે આરેણ
ઋષિઓ એક સ્ત્રી એવી સાવિત્રીનું વખાણ કરી, તેનો સત્કાર કરી, સત્પત્રન નામના પુત્ર
સહિત હુ મત્સેન રાજાની રાજ સમ્રાજ્ય, મોટા હાથથી કલ્યાણરૂપ માર્ગે કરી અન્નદાસે પોતા-
પોતાના સ્થાન પ્રત્યે ગયા.

તથા પ્રણામ્ય હ્યમિવૃજ્ય ચૈવ વર સ્થિયં તા ચત્રઃ સમન્વતઃ ।
નરેન્દ્રમામંડ્ય સ પુત્રમગ્રસા શિવેન ગમ્ભુ મૃદિતાઃ સ્વમાહવં ॥

इति श्री महाभारते भारण्यकेष्वर्वाणि पतिव्रतापाठास्मर्याणि सातानि -
पास्याने गुर्जरभाषायां सप्तनव-अधिकद्विचततमोऽध्यायः ॥ २९७ ॥

અધ્યાય ૨૬૮ મો. હુમત્સેનને પુનઃ રાજ્ય પ્રાપ્તિ.

मार्कण्डेय उवाच—तस्यां रात्रिं पृथ्वीताया मुदिते सूर्यमंडले ।

कृत पौर्वणिष्ठाः सर्वे समेषु स्ते तपोधवाः ॥ १ ॥

માર્કંડેય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! તે રાત્રિ અતીત થઈ અને સૂર્યમંડળનો ઉદય થયો ત્યારે
તપરૂપ ધનવાળા સર્વ બ્રાહ્મણો પૂવાન્દકાળનું સંપ્રદાઈ કર્મ કરીને હુમત્સેનના અમમ
પ્રત્યે આત્મા; અને તે રાજા પાસે સાવિત્રીનું તેનો પતિ જીવતો થયો તે રૂપ મોટું ભાગ્ય
વારંવાર કહેતાં તૃપ્ત થતા નહોતા. શાસ્ત્રદેશથી હુમત્સેન રાજાના સર્વ આકરે તેની પાસે
આત્મા; અને તેને નેત્રવાન જોઈ અત્યંત વિરમય પામી હાથ જોડીને, ચત્તકે કરી સાષ્ટાંગ
દંડવત્ કરી બોલ્યા કે હે રાજા ! પ્રધાને તમારા સત્ત્વને સદાય કરનાર બાંધવો સહિત નાશ
કર્યો, તેથી તેની સર્વ સેના બાગી ગઈ. ત્યાર પછી સર્વ પ્રજા જે આપણો રાજા નેત્ર વચ-
રનો છે, તે નેત્રવાન હો અથવા નેત્ર વચરનો હો ખજુ આપણો રાજા છે એમ એકમત થઈ
તેઓએ અમને તમારી પાસે મોકલ્યા છે. માટે તમારું કલ્યાણ થાઓ, તમે સ્વરાજ્ય પ્રત્યે
આણો અને પિતા તથા પિતામહાદિ પરંપરાના રાજ્યનું પાલન કરો; અને આ વાક્યો
તથા અતુરગિણી સેના પ્રાપ્ત થઈ તેને જીતો. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે આકરેથી પ્રધાને
બાંધવો સહિત સત્ત્વને નાશ કર્યો તે તથા પ્રજાની ઇચ્છા સાંભળીને પોતાના પુત્ર સત્પત્રના

સહિત હુમત્સેન રાજા આશ્રમમાં નિવાસ કરનાર વ્રહ્મ બ્રાહ્મણોને નમસ્કાર કરી પોતાના પૂર પ્રત્યે ગયો. તે સમય સાવિત્રી સહિત શૈવ્યા પણ પુરમાં ગઈ. ઉપાડેલી સુંદર આરતરણ્ય-વાળા ચાલખીમાં બેસી સેનાથી વિંટાઈને પોતાના પતિ તથા પુત્ર સદવર્તમાન મળી. પછી પુરોહિતે હુમત્સેન રાજાને રાજ્યાભિષેક કર્યો તથા સત્યવાનને યાવરાજ્યનો અભિષેક કર્યો. પછી ઋદ્ધલોક કાળ ગયો ત્યારે સાવિત્રીને મહા શરતીર, યુદ્ધમાંથી કદી પણ પાછા નહીં ફરનાર અને માતા પિતાની કીર્તિને વ્રદ્ધિ કરનાર એકસો પુત્ર થયા. યમરાજ્યમાં સાવિત્રીને વરદાન આપવાથી તેના પિતા મદ્ર દેશના અધિપતિ અશ્વપતિ રાજાને પણ એકસો પુત્ર થયા. એ પ્રમાણે સાવિત્રીએ પોતાના આત્માને, માતા તથા પિતાને, સાસુ સસરાને અને સ્વામિને કષ્ટથી મૂકાવ્યાં છે. માટે સાવિત્રીના મરખી શ્રેષ્ઠ શીયળવાન આ દ્રાવડી. ત-મોને સર્વ કલેશરૂપ સમુદ્ધી તારશે એમાં કશો સંદેહ નથી. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમે-જન્ય ! એ પ્રમાણે મહાત્મા માર્કંડેય ઋષિએ કહીને, યુધિષ્ઠિર રાજાની આશ્વાસના કરી. તેથી તે શોક વગરના થઈ કામ્યક વનને વિષે વસ્યા. જે કાંઈ પુરૂષ ભક્તિથી એ સાવિત્રીના ઉ-ત્તમ આખ્યાનને સાંભળશે, તે સર્વ અર્થ સિદ્ધ થયાથી સુખી થશે, પણ કદી દુઃખ પામશે નહીં.

य इदं भृगुयाज्ञस्य सावित्र्याख्यानमुत्तमं ।

स सुखी सर्व सिद्धार्थो न दुःखंप्राप्नुयाच्चरः ॥

इति भीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि पतिव्रतामाहात्म्यपर्वणि सावित्र्य-
पञ्ચાન ગુર્જરભાષાયામ્હનવત્યધિકૃદ્વિજ્ઞતતમોઽધ્યાયઃ ॥ ૨૧૮ ॥

॥ समाप्तंचेदंपतिव्रतामाहात्म्यपर्व ॥

***

અધ્યાય ૨૯૯ એ. કર્ણુને સૂર્યનો બોધ.

॥ अथकुंडलाहरणपर्व ॥

जनमेजय उवाच—यत्तत्तदा महद् ब्रह्मन् लोमशो वाक्यमब्रवीत् ।

इंद्रस्य वचनादेव पांडुपुत्रं युधिष्ठिरं ॥ ૧ ॥

જનમેજય પૂછે છે—હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ વૈશંપાયન ! પૂર્વે લોમશ ઋષિએ ઈન્દ્રના કહેવાથી પાંડુ રાજાના પુત્ર યુધિષ્ઠિરને વાક્ય કહ્યાં હતાં કે ઈન્દ્રે કહેવડાવ્યું છે કે હું યુધિષ્ઠિર ! તમારા મનમાં જે કાંઈ તીવ્ર ભય છે તથા જે તમે કોઈ આગળ કહેતા નથી, તે ભય હું અર્જુન સ્વર્ગમાંથી જશે ત્યારે નિવૃત્ત કરીશ. હું વૈશંપાયન ! એ પ્રમાણે લોમશ ઋષિએ કર્ણુ હવે, તે કર્ણુ મંત્રથી યુધિષ્ઠિરને શું ભય દેતો ? જેને તે કોઈ આગળ કહેતા પણ ન-હીં હતા. વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજાઓમાં સિંદ સરખા જનમેજય ! તું મને પૂછે છે, માટે હું તેની કથા કહું તે તું સાંભળ—હે રાજા ! પાંડવોને વનમાં ગયે બાર વર્ષ વહી ગયાં અને તેરમું વર્ષ પ્રાપ્ત થયું, ત્યારે તેમનું પ્રિય દરવાની પ્રત્યાગાતો ઇન્દ્ર કર્ણુ પાસે

તું મહાન શ્રેષ્ઠ કુંડળાએ કરી, જેમ ચંદ્ર આકાશમાં વિશાખાના એ તારાની મધ્યે રોમે, તેમ રોમે છે. વળી હે પુત્ર ! જ્યતા મનુષ્યને કીર્તિ પ્રાપ્ત થાયજ છે એ તું અવસ્થા બધી, વાસ્તે તારે ઉદને કુંડળ આપવાની નાજ કહેવી. હે ધર્મિષ્ઠ પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ ! તારે ઉદની કુંડળ સંબંધી ઇચ્છાને અનેક પ્રકારનાં હેતુયુક્ત તથા મધુરતાએ કરી મુશોભિત વાક્યે કરી નિરૂપ કરવી એ શક્ય છે: માટે તું એની તે ભુદિને નિરૂપ કરજે. કેમકે હે નરન્ધ્રામ ! તું નિત્ય અર્જુનની સાથે રૂપમાં રાખે છે અને તે તારી સાથે રૂપમાં રાખે છે. જે યુદ્ધમાં તારી સાથે યુદ્ધ કરવા પ્રાપ્ત થશે. પણ તેનો ઉદ્ધ પોતે સખા થશે તો પણ તે, યુદ્ધમાં કુંડળ સદ્વર્તમાન તને જીતવા સમર્થ થશે નહીં. માટે હે કર્ણ ! જે તું યુદ્ધમાં અર્જુનને જીતવા ઇચ્છતો હોય, તો તારે ઉદને આ શોભાયમાન એ કુંડળ આપવાં નહીં.

તસ્માન્ન દેવે શકાય સ્વયં તે કુંડલે શુભે ।

સંધ્યામે ચરિ મિર્જેતુ કર્ણ કામવસોઽર્જુન ॥

इति भीमहाभारते भारण्यकेपर्वणि षड्कारणपर्वणि सूर्यकर्णसंवादे
नर्जरभाषाया विवृततमोऽध्यायः ॥ ૧૦૦ ॥

*****

અધ્યાય ૩૦૧ એ. સૂર્યની કર્ણને સંવાદ.

કર્ણ ઉવાચ—મગર્હતમહં મહો યથા માં તિલ્પાપતે ।

તથા પરમાત્મન્શો માસ્યદેવ કથંચન ॥ ૧ ॥

કર્ણ કહે છે—હે પરમ તીક્ષ્ણ ક્ષિપ્રવાન સૂર્ય ! જેમ તમે હું તમારા ભક્ત છું એમ બોલો છો, તેમ મારે નહીં આપવાનું કંઈ નથી. હે સૂર્ય ! મને ભક્તિએ કરી જેવા તમે ઇષ્ટ છો, તેવાં સ્ત્રી, પુત્ર, દેહ તથા સુહૃદ વર્ગ નથી, અને તમે મહાત્મા પુરુષો તમારી ઇષ્ટ ભક્તિ કરે છે તે બોલો છો: કેમકે કર્ણ મારો ઇષ્ટ ભક્ત છે અને મને તેના વચર બીજું કંઈ દેવત નથી એમ મનુષ્યોને મારા કિતનાં વાક્ય કહ્યાં. પણ હે તીક્ષ્ણ ક્ષિપ્ર-વાન ! હું તમને મારા મસ્તકે કરી ચારંચાર નમસ્કાર કરી પ્રસન્ન કરીને યાચના કરતાં કહું છું કે, તમે ક્ષમા કરવા યોગ્ય છો. કેમકે હું જેવો અનૂત બોલવાથી ભય પામું છું, તેવો મૃત્યુ પ્રાપ્ત થવાથી ભય પામતો નથી, તેમાં પણ આભણોની પાસે જાડું બોલવાથી તો અત્યંતજ ભય પામું છું: વાસ્તે મને માનવા આવેલાને મારું જીવિત આપતું પડતું હોય, તો પણ તેમાં કશો વિચાર થાય તેમ નથી. હે દેવ ! તમે મને અર્જુન સંબંધી વાક્ય કહ્યાં: તે સંબંધી તથા મારા સંબંધી ઉત્પન્ન થએલા સંતાપ જન્ય તમારૂં માનસ દુઃખ નિરૂપ પામે. હું યુદ્ધમાં એને જીતીશ. હે સૂર્ય ! મને પરશુરામ તથા મહાત્મા દ્રોણાચાર્યથી જે અભ મળ્યાં છે, તેનું બળ તમારા તથા મારા બળવામાં છે. માટે હે દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! હું વજ્ર ધરનાર ઉદ્ધ વિદ્યા માનવા આવશે, તો તેને મારું જીવિત પણ આપીશ: કેમકે એનું મારું દહ વ્રત છે એમ તમે બોલો. સૂર્યે કર્ણ કે હે પુત્ર કર્ણ ! જે તું ઉદને કુંડળ આપે, તો તારે પણ તે તેને આ-

પાને તેની પાસેથી વિજયને માટે મહાભય માગવું; કેમકે તું સવ જૂતપ્રાણિની મધ્યે કુંડળ સ-
હિત હોવાથી અવધ્ય છે. હે પુત્ર ! યુદ્ધમાં અર્જુનને લાથે તારું મૃત્યુ થાય એવી ઇચ્છાવાળો
છંદ તારાં કુંડળ હરણ કરશે, પણ તારે તેને વારંવાર ઐહ વાણીથી પ્રસન્ન કરીને, તેની
પાસેથી માગવું કે હે સહસ્ત્રાક્ષ ! હું તમને મારાં કુંડળ આપું, અને તમે મને શત્રુને નાશ કરે
એવી તમારી શક્તિ આપો; એવું પણ કરીને તું છંદને કુંડળ આપજો. કારણ તે શક્તિએ
કરી યુદ્ધમાં શત્રુઓને નાશ કરીશ; જે હનરો શત્રુઓને નાશ કર્યા વગર મૂકનારના લાશમાં
પાછી પાત થતી નથી. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે કણને કહીને
સૂર્ય અંતર્ધ્યાન થયા. પછી તે દિવસની રાત્રિ નિશ્ચત પામી અને પ્રાતઃકાળનો જપ કરી લીધા
પછી કર્ણે સ્વપ્નામાં જે બ્રહ્મણ્યુરૂપ સૂર્યની સાથે પોતાને સંવાદ થયો હતો, તે સર્વ મૂર્ચને
કહ્યો ત્યારે રાહુને દમન કરનાર સૂર્યે કર્ણનાં વચન સાંભળીને હસીને કહ્યું કે. એમજ છે
અને તેના કહેવા પ્રમાણે તું કર. ત્યાર પછી હે ભારત ! શત્રુના પરાક્રમને નાશ કરનાર
કર્ણ, સૂર્યના કહેવા પ્રમાણે કરવું એજ યોગ્ય છે એમ માનીને શક્તિ મેવાની ઇચ્છાથી છંદને
આવવાની વાટ જોયાં કરતો હતો.

તત સ્તસ્વમિતિ જ્ઞાત્વા રાધેયઃ પરવીરહા ।

શક્તિમેવાર્મકાંક્ષન્થે વાસવં પ્રરપાલયત્ ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वाणि कुंडलाहरणपर्वाणि सूर्यकर्णसंवादे
गुर्जरभाषायामेकाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥

*****

અધ્યાય ૩૦૨ જો. કુંડળનો મહિમા.

जनमेजय उवाच—किं तर्हि न चाख्यातं कर्णयेहोष्ण रहिना ।

कीदृशो कुंडले ते च कवचं चैव कीदृशं ॥ १ ॥

જનમેજય પૂછે છે—હે વૈશંપાયન ઋષિ ! ઉપજી કિર્ણવાળા સૂર્યે કણને જે ન કહ્યું
તે શું થયું ? અને કર્ણનાં કુંડળ તથા કવચ કેવાં હતાં ? હે ઐહ ! તેને કુંડળ તથા હરથ
ક્યાંથી પ્રાપ્ત થયાં હતાં ? એ હું સાંભળવા ઇચ્છું છું; માટે તમે મને તે કહો. વૈશંપાયન
કહે છે—હે જનમેજય ! સૂર્ય જે શુભ રાખ્યું તે તથા કર્ણનાં કુંડળ અને કવચ કેવાં હતાં
તે હું કહું છું તે સાંભળ—હે રાજા ! પૂર્વે કૃતિભોજ રાજા પાસે અત્યંત નેગસ્ત્રી, રમઝુ,
દંડ તથા જટાધારી, દર્શન કરવા લાયક સ્વરૂપવાન, નહીં નિંદા કરવા યોગ્ય અંગવાન, પો-
તાના સ્વરૂપના તેજે કરી પ્રજ્વલિત, મધ સરખા રક્ત વર્ણવાન, મધુર વાણી બોલનાર
તથા તપ અને વૈદ્યાધ્યયનરૂપ અલંકારવાન કોઈ બ્રાહ્મણ આગ્યો; અને તેણે તેને કહ્યું કે હે
મત્સર વગરના નિષ્પાપ રાજા કૃતિભોજ ! જે તારી ઇચ્છા હોય. તો હું તારા મુક્તને
વિધે ભોજન કરવા ઇચ્છું છું; પણ તારે અથવા તારા આકરોએ કોઈ દિવસ મારી
પાસે કપટ કરવું નહીં. હું તારા મુક્તને વિધે વસીશ, અને મારી ઇચ્છા પ્રમાણે

જન્મ તથા આવીશ, પણ મને ક્યા અથવા આસનથી આપવા વિષે કોઈએ પણ મારો અપરાધ કરવા નહીં. એ પ્રમાણે તે બ્રાહ્મણનાં વચન સાંભળીને કૃતિભોજનકાળે 'બહુ સાઈ' એમ કહી પ્રીતિયુક્ત વાક્ય કહ્યાં કે હે મોટી શુદ્ધિમાન બ્રાહ્મણ! સાચી અને નિયમ પાળનારી પૃથ્વી નામની મારી કન્યા છે, તે તમારું કોઈ દિવસે પણ અપમાન નહીં કરીને પૂજાદિ સન્કાર કરશે; જેના કૃષિ ક્ષાયણ રૂપ અન્નરસે કરી તમે પ્રસન્ન થશો. હે ભારત! એ પ્રમાણે કહી તેનો પૂજાદિ વિધિ પૂર્વક સન્કાર કરીને કૃતિભોજન શાન્તિએ પોતાની પુત્રી પાસે આવીને કથાં કે હે પુત્રિ! આ મોટા બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણ અપમાન મૂઠમાં વસવા છાંડે છે, તેને મેં તેની સેવા કરવાનો તારી ઉપર બંધેલા રાખી બહુ કાઈ એમ કહ્યું છે માટે તું જન્મ મારાં વાક્ય મિથ્યા ન થાય, તેમ કરવા ચોખ્ખું છે. વાસ્તે હે પુત્રિ! તારે તપસ્વી, તથા વેદ બહુનાર આ બ્રાહ્મણ જે જે માગે તે તે એને અમરસરતાથી આપવું; કેમકે ઉત્તમ તેજ તથા તપરૂપ બ્રાહ્મણ છે અને તેમને નમસ્કાર કરવાથી સર્વ પશુ આકાશમાં ઝોમે છે; હે વત્સ! પૂર્વે માન પામવા ચોખ્ખું બ્રાહ્મણેનું અપમાન કરવાથી મહા અસુર વાતાપિ તથા તાલજંબ બ્રહ્મદેવે કરી નાશ પામ્યા છે! માટે તું સર્વે નિયમ યુક્ત થઈને, આ બ્રાહ્મણનું આરાધન કર; કેમકે એ કામ કરવાનો ભાર હું તારા ઉપર રાખું છું. હે સર્વને આનંદ આપનાર પુત્રિ! સર્વ બ્રાહ્મણ, ગુરુ, વૃદ્ધ, સર્વ ચાકર, વિધ, સંબંધી માતા તથા મારે વિષે તારું કેવું એકાગ્ર ચિત્ત છે તે હું જાણું છું કે, તું સર્વે કર્ત્તાં અધિક રત્નેદાણ છે. વળી તારી કૃષિ આચાર્યએ કરી નહીં સતેષ પામેલું તાલ અંતલુ-રમાં તથા શહેરમાં કોઈ પણ નથી એમ માનું છું, માટે આ મહા કોપી બ્રાહ્મણની સેવા કરવા વિષે તનેજ ચોખ્ખા એમ હું જાણું છું. હે પૃથ્વી! બાળક એવી તું મને પુત્રી રૂપે આવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ છે કે, તું રશ્મિદુગમાં ઉત્પન્ન થયેલી, ચર વાદવની પ્રિય પુત્રી તથા વસુદેવની ભગિની છે. તારા પિતાને તથા મને મિત્રતાદોષથી તેણે મને પ્રથમ જે સંતન કરી તે હું તમને આપીશ એમ કહેલું, તેથી તને પ્રીતિએ કરી મને આપી છે, માટે તું કૃષિ દુગમાં ઉત્પન્ન થયેલી તથા તેજાજ દુગમાં રહી ગદ્દિ પામી છે, તેથી જેમ એક સુખ કન્યા પછી બીજું સુખ પ્રાપ્ત થાય, તથા જળ એક હૃદયમાંથી નીકળીને બીજા હૃદયમાં જાય, તેમ તારી અવસ્થા થઈ છે. હે કૃષિ! દુષ્ટ દુગમાં ઉત્પન્ન થયેલી અને અનેક પ્રકારના બાધને વશ થયેલી પ્રમદાજન, બાળ-ભાવથી પાવું કરી દુષ્ટપાયુંજ કરે છે. પણ હે પૃથ્વી! તારો જન્મ રાજદુગમાં વિષે થયો છે તથા તારું સ્વરૂપ પણ અદ્ભુત છે, વાસ્તે તું દંભ તથા આનંદ ત્યાગ કરીને, વરદાન આપનાર આ બ્રાહ્મણની આરાધના કર; જેથી એમને પામીશ. હે કન્યાધિ! નિપાપ મારા કહેલા પ્રમાણે કરવાથી તું કન્યાએ પામીશ; ને જે બ્રાહ્મણમાં કૃષિ આ બ્રાહ્મણ કોષ પામશે તેો મારું સર્વ દુગ બળી બરમ થશે.

एवं प्राप्त्यसि कन्याणि कन्यान्मम चे पुत्रं ।

कोपिते हिजमे कस्मै दक्षत मे कुलं ॥

इति भीमहाभारते आरण्यकेर्षणि । इका रणवर्णन । पौनर्देवे
गुर्जरभाषायां द्व्यधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

અધ્યાય ૩૦૩ મે. પૃથ્વીની સેવા.

કુરુવાચ—બ્રાહ્મણં કીર્તિતા રાજા પત્યાસ્વામિ પૂજવા ।

અથા પ્રતિજ્ઞં રાજેન્દ્ર ન ચ મિથ્યા બ્રહ્મીમ્વદં ॥ ૧ ॥

કુતિ કહે છે—હે રાજન્! જેવી તમારી પ્રતિજ્ઞા છે, તેવી રીતે હું નિયમયુક્ત થઇને આ બ્રાહ્મણનો પૂજાદિ સત્કાર કરતી તેની પાસે જઈશ; આ વાક્ય મિથ્યા બોલતી નથી. કેમકે બ્રાહ્મણની પૂજા કરવામાં તથા તમારું પ્રિય કરવામાં મારો રવભાવજ છે. માટે જો મહા સમર્થ આ બ્રાહ્મણ, સાયંકાળને વિષે, પ્રાતઃકાળને વિષે, રાત્રિને વિષે અથવા અર્ધ રાત્રિને સમયે આવશે, તો પણ હું જેમ મારી ઉપર ક્રોધ નહીં પામે, તેમ કરીશ. હું રાજેન્દ્ર! મને બ્રાહ્મણની પૂજા સત્કાર કરવા એ મોટા લાભ છે. જેથી તમારું પ્રિય થશે. વાસ્તે તમે વિશ્વાસ યુક્ત થાઓ, તમારા ચૂકને વિષે વસનાર આ બ્રાહ્મણ કદા અપ્રિય-પણાને પામશે નહીં એ હું તમને સત્ય વાક્ય કહું છું. કેમકે હું જેવી રીતે આ બ્રાહ્મણનું પ્રિય થશે તથા તમારું હિત થશે, તેવી રીતે ચલ કરીશ; માટે તમારા મનનો ઉચ્ચાટ નિવૃત્ત પામે. હે પૃથ્વીપતિ! મોટા ભાગવાળા બ્રાહ્મણ પોતાનો પૂજાદિ સત્કાર થાય, તો મનુષ્યને તારવા સમર્થ થાય છે અને જો તેમનું અપ્રિય થાય, તો નાશ કરવા સમર્થ થાય છે, એ હું જાણું છું. આ બ્રાહ્મણ જેવી રીતે સંતોષ પામશે તેવી રીતે તેની શુદ્ધતા કરીશ. તે મારે લીધે કશી વ્યથાને પામશે નહીં. હે રાજેન્દ્ર! જેમ પૂર્વે મુકુન્દાએ વ્યવન ઋષિનો અપરાધ કર્યો તેથી તેણે સ્થાપિત રાજનું અગ્રેય કર્યું, તેમ બ્રાહ્મણનો અપરાધ થવાથી, તે રાજન્યોનું અગ્રેય કરવામાં સાવધ થાય છે. માટે હે નરેન્દ્ર! તમે જેવી રીતે મને આ બ્રાહ્મણની સેવા કરવાનું કહ્યું છે, તેવીજ રીતે હું અત્યંત નિયમ યુક્ત થઈ સેવા કરીશ. હે ભારત! એ પ્રમાણે કુતિએ વાક્ય કહ્યાં તે સાંભળી તેને મળી તેનું વખાણ કરીને કુતિભોજરાજાએ, તારે આ બ્રાહ્મણની આવી રીતે સેવા કરવી એમ સર્વ બતાવી કહ્યું કે હું નિંદા નહીં પામવા લાયક કલ્યાણરૂપ પુત્રિ! તારે મનમાં કંઈપણ શંકા નહીં રાખીને મારા પોતાના આત્માના તથા કુળના હિત માટે એજ પ્રમાણે કરવું. એ પ્રમાણે પોતાની પુત્રી કુતિને કહીને બ્રાહ્મણ ઉપર દયાવાન મોટા યશરાજા કુતિભોજરાજાએ, તે બ્રાહ્મણને પોતાની પુત્રી સેવા માટે અર્પણ કરી કહ્યું કે હે બ્રહ્મન્! મુખે કરી વૃદ્ધિ પામેલી આ મારી બાળક કન્યા, કંઈ પણ તમારો અપરાધ કરે તે તમારે મનમાં લાવવો નહીં. હે ઋષિ! મોટા ભાગવાળા બ્રાહ્મણે અપરાધી, વૃદ્ધ, બાળક તથા તપસ્વી ઉપર સર્વે ક્રોધ રહિતજ રહે છે કેમકે કોઈએ મોટા અપરાધ કર્યો હોય તો પણ તેઓએ શાંતિ રાખવી. માટે હે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ ઋષિ! આ કન્યા પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તમારી પૂજા કરે, તે તમારે ઉત્સાહ પૂર્વક સ્વિકારવી. હે જનમેજય! એ પ્રમાણે કુતિભોજ રાજાનાં વચન સાંભળીને તે બ્રાહ્મણે બાંધું સાંઢું એમ કહ્યું; જેથી તે રાજા પોતાના મનમાં અત્યંત પ્રસન્ન થયો. પછી કુતિભોજ રાજાએ તે બ્રાહ્મણને રહેવા સાંઢું દસ તથા ચંદ્રના કિરણ સરખું પ્રકાશમાન અન્નમાર સોંપ્યું અને શ્રેષ્ઠ આસન તથા આહારાદિનાં સાહિત્ય પણ નિવંદન કર્યા. ત્યારે કુતિભોજરાજાની પુત્રી કુતિ આલસ્ય તથા ગર્વનો ત્યાગ કરીને, તે બ્રાહ્મણનું આરાધન કરવા લાગી. પછી પવિત્રતાને પરાયણ સતી પૃથ્વી, પૂજા પામવા લાયક બ્રાહ્મણની પાસે તે ગ્રહમાં જઈને, અથા-ર્થ પરિચયાએ કરી ભગવાનની પેઠે તેને મનોપ પમાડતા લાગી.

તે મહાશુ કર: જેણે કરી તું જે જે દેવતાને આવાહન કરીશ, તે તે નમ્રતાવાન થા: તારે વશ થશે. વૈશંપાયન કહે છે—હે નૃપ ! એ પ્રમાણે તે બ્રાહ્મણનાં વચન સાંભળીને તે કન્યા, સાપના ભયથી વરદાન માગવાની બીજી વાર ના કહેવા સમર્થ થઈ નહીં. પછી તે બ્રાહ્મણે તે કન્યાને અશ્વવેદના મંત્ર શીખવીને, કૃતિભોજ રાગને કહ્યું કે—હે રાગ ! હું તારા ગદને વિષે સુખે કરી રહ્યો, તારી કન્યાએ મને પરિચયમાં કરી ઘણો સંતોષ્યો તથા મારો સત્કાર પણ ઘણો શ્રેષ્ઠ થયો. હે ભારત ! એ પ્રમાણે કહીને તે બ્રાહ્મણ અકરમાન અંતર્યામી થયા. ત્યારે ત્યાંજ અંતર્યામી થયેલા તે બ્રાહ્મણને જોઈ અત્યંત વિસ્મય પામીને કૃતિભોજ રાગએ પૃથ્વીનાં ધણાં વખાણ કર્યાં.

સ તુ રાજા દ્વિજં દદ્દૌ તત્રૈવાંતર્હિતં તથા ।
 વમૂઃ વિસ્મયાવિષ્ટઃ પૃથાં ચ સમપૂજયત ॥

इति भीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि कुंडलाहरणपर्वणि पृथायामंत्रप्राप्ती
 मुर्जरभाषायां चतुरधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ६०४ ॥

— ૩૩૩૬૬૬૬૬૬ —

અધ્યાય ૩૦૫ એ. સૂર્યનું વરદાન.

વૈશંપાયન કહેવાય—ગતે તંસ્મિન્ દ્વિજં શ્રેષ્ઠે કર્મિમશ્ચિત્કારણાંતરે ।

ચિતયામાસ સા કન્યા મંત્ર પ્રાપ્તચ્છલં ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે બ્રાહ્મણ કોઈ કારણસર ત્યાંથી ગયા પછી તે કન્યા, મંત્ર સમૂહનો બળાબળ વિચાર કરવા લાગી કે, મહાન્મા તે બ્રાહ્મણે આ મંત્ર મને આપ્યો છે, પણ હું શોડા દિવસમાં એના બળનું પારખું કરીશ. એ પ્રમાણે વિચાર કરતી એવી તે કન્યાને યદ્યચ્છાથી ઋગ્વેદેપાયો, જે બાળ બાવમાં દે-ખવાથી લજ્જાયુક્ત થઈ. પછી અમૂલ્ય શય્યા ઉપર શયન કરવા લાયક તે કન્યા હર્મ્યતળ ઉપર ઉભી હતી, તે વેળા તેણે ઉદય પામતા એવા સૂર્યમંડળને જોયું. અને તેમાં તેની દ-દિશિ તથા મન બધાયાં; પણ તેના તેજે કરી કંઈપણ તાપ પામી નહીં. તે કન્યાની દિવ્ય દદિશિ હોવાથી તેણે તે મંત્રના યોગથી તે મંડળમાં કવચ તથા કંડળ પહેરેલા સૂર્યને જોયા. તે સમય હે નરાધિપ ! તે કન્યાને બ્રાહ્મણે આપેલા મંત્રને વિષે આશ્ચર્ય હોવાથી, તે તેણે કરી સૂર્યનું આવાહન કરવા લાગી. ત્યારે પ્રથમ તે કન્યાએ આચમન કરી અને નેત્ર તથા કર્ણાદિ ઇન્દ્રિયોને જળયુક્ત હસ્તથી સ્પર્શ કરીને, તે મંત્ર કરી સૂર્યને બોલાવ્યા તેથી સૂર્ય પોતાના યોગાભ્યાસે કરી એ સ્વરૂપ ધર્યા, તેમાં એક સ્વરૂપે કરી પોતાના મંડળમાં રહી વિ-શ્વને પ્રકાશ્યું અને લાલ નેત્રવાન, મહા બુદ્ધવાન, શંખાકૃતિ મળાવાન અમદ તથા મુકુટ ધારણ કરેલું અને સર્વને પ્રકાશ કરે એવું બીજું સ્વરૂપ લઈ કૃતિ પાસે આવી કહ્યું કે હે કન્યાશુરૂપ ! હું તારા મંત્રના બળથી તને વશ થઈ અહીં આવ્યો છું, તારું શું પ્રિય કરું ? તું કહીશ તે કરીશ. કૃતિએ કહ્યું કે હે મહા સમર્થ ! તમે જ્યાંથી આવ્યા ત્યાં પાછા જા-ન.

ઓ, મેં આશ્વસ્ય તમારું આપાદન કર્યું છે; માટે પ્રત્યક્ષ થાઓ. સુખ આપ્યા કે હું કોઈ દેહવાળી ! તું મને જાણા એમ કહેવા લાયક નથી, કેમકે દેવતાને બ્રાહ્મણીને તેનાથી પ્રસાદ મેળાવ્યા વગર જાણે એમ કહેવું એ ન્યાય નથી. હે વરવર્ણિની ! તને પરાક્રમે શ્રી સર્વ કરતાં અધિક અને ક્રમ તથા કુંડળ ધારણ કરેલો મને સમયથી પુત્ર થાય એવી પ્રત્યક્ષ છે. માટે હે દક્ષિત મરખી મનિ કરનાર ! મને તારા આત્માનું પ્રદાન કર, જેથી તું તારા મન-ચાંચિત્ત પુત્રને પામીશ; અને હું પણ તારી સાથે સમાગમ કરીને જન્મ જો તું મારા દેહના પ્રમાણે માફ પ્રિય નહીં કરે, તો કોષ પામશે હું તને શાપ આપીશ અને તારે લીધે મંત્ર આપનાર બ્રાહ્મણને તથા તારા પિતાને બાળી ભગ્ન કરીશ. કારણ તારો પિતા તારા તથા તને મંત્ર આપનાર બ્રાહ્મણના અન્યાયને જાણતા નથી. વળી હું તારું શીલ તથા મનને કંઈ પણ વિચાર નહીં કરીને તને દંડ આપીશ; કારણ તેં મને જાણ્યો છે, તે સ્વર્ગમાં રહેલા ઈંદ્રાદિ દેવતા બુધ છે. તેને તું મારી આપેલી દિવ્ય દૃષ્ટિએ કરી જો, જેણે કરી મને તું બુધ છે.

વેશંપાયન કહે છે—હે ભારત ! મેં પ્રમાણે મુશ્કેલી વચન સાંભળીને કૃતિબળ ગા-નની પુત્રી રૂપ કૃતિએ આકાશ સામું જાયું. તે સમય તેણે જેમ પોતાની પાસે ઉભેલા જાનુને જોયા, તેમજ પોતપોતાના સ્થાનને વિષે રહેલા ઈંદ્રાદિ દેવતાઓને પણ જોયા. તેથી પ્રત્યક્ષ પુત્ર થાને તે કન્યાએ સુશને કર્યું કે હે મદ્ધ સમર્થ ! તમે પોતાના વિમાન પ્રત્યે જાણ્યા, મેં બાળક બાવથી મોટા દુઃખરૂપ અપરાધ કર્યો છે. હે સુર્વ ! આ દેહનું કોઈ વરને પ્રદાન કરવું તેનો અખતીયાર માતા, પિતા તથા મુરને છે, માટે હું જન્મ-ત્માં ધર્મનો લોપ કરીશ નહીં. કેમકે સ્ત્રિયોનું પોતાના દેહની રક્ષા કરવી એ રૂપ આચરણ સર્વત્ર માન પામે છે. હે મદ્ધ સમર્થ વિભાવસુ ! મેં બાળક બાવથી મંત્રનું જગ જાણવા સાર તમને બ્રાહ્મણ, માટે તમે આ બાળક છે, એમ માની મારો અપરાધ ક્ષમા કરવા ચોગ્ય છે. સૂર્યે કર્યું કે હે કોઈ કુંતી કન્યા ! તેં બાળપણથી મારા કરેલા અપરાધનો બદલો તું મારાથી અપરાધને પામીશ નહીં, માટે આત્મપ્રદાન કર. જેથી તને શાંતિ થશે, તેં મંત્ર કરી બ્રાહ્મણેલા મને, “ તારી પાસે આવવાનું કળ તને આપ્યા વગર ” તારી સાથે સમાગમ કર્યા વગર જનું એ ચોગ્ય નથી, કેમકે જો હું કળ આપ્યા વગરે જાઉં તો દેવતાઓમાં તથા જન્મત્માં મોટી દાનિને પામું. માટે તું મારી સાથે સમાગમ કર; જેથી મારા મરખા પુત્રને પામીશ અને સર્વ લોકમાં માન્ય થઈશ એમાં સંશય નથી.

સા ત્વં મયા લભાન— પુત્રં કલ્યાણી માર્દુહાં ।

વિશિષ્ટા સર્વ લોકેષુ મહિષ્યાસિ ન સંશયઃ ॥

इति श्रीमहाभारते भारण्यकेर्षणि कुंडला रत्नचरणि दुर्वाद्याने

वर्ममापाचा पंचाधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ ૧૦૫ ॥

અધ્યાય ૩૦૬ મો. સૂર્ય અને પૃથ્વીનો સમાગમ.

વૈશંપાયન ઉવાચ—સા તુ કમ્યા વહુ વિષં જીવંતી મણુરં વચઃ ।

અનુનેતું સહસ્રાંશું ન શશાકમનસ્વિની ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! અનેક પ્રકારનાં મનુર વચન બોલતી એવી તથા મોટા વિચારવાળી તે કન્યા, સૂર્યને સમજાવવા સમર્થ થઈ નહીં, પછી ત્યારે પૃથ્વી સૂર્યને તેના કહેવા વિષે ના કહેવામાં સમર્થ થઈ નહીં ત્યારે તેના શાપથી ભય પામીને મોટા વિચાર કરવા લાગી કે અરે ! કોષ પાનેલા સૂર્યથી વગર અપરાધી મારા પિતા તથા આજીવન શાપની પ્રાપ્તિ કેમ ન થાય ! અરે ! આજે અથવા સાધુ પુરૂષે કંઈ પણ સૂર્ય તથા દ્વાંસાદિની આરાધનાદિ કરવું નહીં, કારણ હું તેમ કરવાથી અત્યંત ભયને પામું છું. કેમકે મારે પોતાના આત્માનું પ્રદાન કરવું એ યોગ્ય નથી ! હવે હું કેમ કરું ! વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે પોતાના હૃદયમાં ઘણા વિચાર કરતી એવી, તેના શાપથી ભય પામતી એવી, મહા તાપ પામેલા અમવાળી તથા વારંવાર મુખે કરી હસતી એવી કૃતિ સજ્જનયુક્ત થઈ વિદ્યુત વાણીથી સૂર્યને કહેવા લાગી કે હું દેવ ! મારા પિતા માતા તથા આંધંવા છવં છે. માટે મારાથી તમારા કહેવા પ્રમાણે કરવા કેવળ વિધિનો લોપ થાય નહીં. હે સૂર્ય ! વિધિ વગર તમારી સાથે સમાગમ થાય, તો મારે નિમિત્તે જન્મત્માં મારા કૃપાની કીર્તિ નાશ પામે. માટે હે સૂર્ય ! જો તમે મારાં કહેલાં એ વાક્ય ધર્મરૂપ છે એમ માનતા હો, તો હું મારા આત્માનું પ્રદાન વગર આજી તમારું ઇચ્છિત કરું, કારણ સતીને તેવી રીતે કરવું એ અયોગ્ય નથી. હે દેવ ! દેહધારીને ધર્મ, યશ, કીર્તિ તથા આયુષ્યની પ્રાપ્તિ તમથીજ થાય છે. સૂર્યે કહ્યું કે હે ક્રોધ મુખવાળી ! તારું કલ્યાણ થાઓ, તારાં માતા, પિતા તથા ગુરૂનો તારે વિષે કશો અધિકાર નથી, તેનું કારણ કહું તે તું સાંભળ. હે રાજપુત્રિ ! આજકી સર્વની કામના કરે. માટે તેનું આ લોકમાં કન્યા એવું નામ પડ્યું છે, વાસ્તે તું સ્વતંત્ર છે. માટે મારા કહેવા પ્રમાણે કરવાથી તને કશો પણ અવર્ધ થશે નહીં; જો અધર્મ થાય એમ હોય, તો હું લોકનું પ્રિય કરવા માટે તેમ કદી કરું નહીં. હે પૃથ્વી ! સ્ત્રિઓ તથા પુરૂષો સર્વ અનાગત છે પણ સર્વને વિવાહ તથા નિયમાદિ વિકાર થવાનું કારણ એક સ્વભાવજ છે એમ સર્વત્ર કહ્યું છે. વાસ્તે તું મારી સાથે સમાગમ કર, અને ત્યાર પછી પાછી કન્યા થઈશ તથા તને મોટા યશવાળો પુત્ર થશે. કૃતિએ કહ્યું કે હે સર્વ અધિકારને નાશ કરનાર ! જો મને તમારાથી કુંડળ ધારણ કરેલો, કવચ પહેરેલો, મહા યરતીર, મહા-આહુ તથા મહા અળવાન પુત્ર થાય એમ હોય, તો હું તમારાં કહેલાં વાક્ય માન્ય કરું છું. સૂર્યે બોલ્યા કે હે કલ્યાણરૂપ ! તને મહા અળવાન, અમૃતથી ઉત્પન્ન થયેલાં કુંડળ ધારણ કરેલો તથા કવચ પહેરેલો પુત્ર થશે. કૃતિ બોલી કે હે સૂર્ય ! જો તમે મારાથી જો પુત્ર ઉત્પન્ન કરો તેને અમૃતથી ઉત્પન્ન થયેલાં કુંડળ તથા કવચ પ્રાપ્ત થાય એમ હોય, તો તમારા કહેવા પ્રમાણે મને તમારી સંગાથે સંગમ બંધ થાઓ; કારણ તમારાં ત્રીયં, રૂપ તથા અળથી ઉત્પન્ન થનાર તે મહાધર્મ યુક્ત થાઓ. સૂર્યે કહ્યું કે હે કૃતિભોજ રાજાની પુત્રિ ! મને પૂર્વે અદિતિએ જો એ કુંડળ આપ્યાં છે, તે તથા ઉત્તમ કવચ તારાથી ઉત્પન્ન થનાર પુત્રને હું આપીશ. કૃતિએ કહ્યું કે મહા સમર્થ ! જો તમારા કહેવા પ્રમાણે મને થાય

દિવ્ય વિધિએ કરીને તારી મને પ્રાપ્તિ કરી છે એવા તારા પિતા સુધ તારી સવત્ર રક્ષા કરો ! વળી હે પુત્ર ! આર સુધ, આઠ વસુ, અગિયાર રૂદ્ર, સાધ્ય, વિશ્વંદેવા, દેવતા દ્વ સંહિત ઓગણ પચાસ વાયુ તથા અધિષ્ઠાતા સહિત સર્વ દિશાઓ તારી સારી સ્થિતિને વિષે તથા અવગી સ્થિતિને વિષે સદૈવ રક્ષા કરો ! અરે ! હું વિદેશમાં પણ રહેલા તને તારા શરીર ઉપરના કવચરૂપ ચિન્હે કરી ઓગણીસ ! હે પુત્ર ! તારા પિતા વિભાવસુને ધન્ય છે, કારણુ જે સેનામાં પ્રાપ્ત થયેલા તને પોતાની દિવ્ય દૃષ્ટિથી જોશે ! હે સુધંધી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્ર ! જે સ્ત્રી તને પુત્ર રૂપે પ્રહણ કરશે, તે ધન્ય છે; કેમકે તૃપાવાન તું તેનાં સ્તન-પાન કરીશ ! અરે ! જે સ્ત્રી સર્થ સુરખા તેજસ્વી, દિવ્ય કવચ ધારણુ કરેલા, દિવ્ય કુંડળ પહેરેલા, કમળ સરખાં વિશાળ નેત્રવાન, શાક પદ્મના દળ સરખા ઉત્પળ વણુવાળા, જેનું મુંદર લલાટ છે એવા અને શ્રેષ્ઠ વાળ છે મસ્તક ઉપર જેને એવા તને પુત્ર રૂપે પ્રહણ કરશે, તેણે આજે કેવું સ્વપ્ન જોયું હશે ! અરે ! જે સ્ત્રી પૃથ્વી ઉપર રીખતા એવા, કાલાં કાલાં વાક્ય બોલતા તથા શરીર ઉપર રજ્જવન થયેલા તને જોશે, તે ધન્ય છે એમ હું માનું છું ! વળી તે સ્ત્રી યુવાન અવસ્થા પ્રાપ્ત થયેલા તથા કેશરી સિંહ સરખા તને પોતાની દૃષ્ટિથી જોશે, માટે ધન્ય છે ! હે રાજન્ ! એ પ્રમાણુ ધણા વિકાસ કરતી એવી, પુત્રના શેફે કરી પીડા પામેલી અને રૂદન કરતી એવી પૃથ્વી, પોતાના પિતાને ખખર ન પડે એ હેતુથી તે પેટીને અશ્વ નદીના જળમાં લાગ કરીને, પોતાની દાસી સહિત રાત્રિને વિષે ઋતુ પ્રત્યે આવી; અને વળી શેફે કરી આતુર થઇ. દવે તે પેટી અશ્વ નદીથી ચર્મવતી નામની નદી પ્રત્યે ગઇ. ત્યાંથી યમુના પ્રત્યે તથા ત્યાંથી ગંગાજી પ્રત્યે ગઇ. અને તેના જળ કરી તણાતી તણાતી બાગક જેમાં હતો તે પેટી અધિરથ નામના મુતના દેશમાંની ચંપા પૂરી સમિપ ગઇ. હે રાજન્ ! અમૃતથી ઉત્પન્ન થયેલાં દિવ્ય કુંડળ સહિત તે બાગકના શરીર ઉપરનાં કવચ સુધંધી ઉત્પન્ન થયેલા અને કવચે નિમાંણુ કરેલા ગર્ભરૂપ બાગકને ધારણુ કયો એટલે તે જીવતો રહ્યો.

અમૃતાદુત્થિતં દિવ્યં તનુ વર્મ સ કુંડલં ।

ધારવામાસ તં ગર્મ વૈધંચવિધિર્નિર્મિતં ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वाणि कुंडलाहरणपर्वाणि कर्णपरित्यागे
गुर्जरभाषायां सप्ताधिकत्रिंशत्तमोऽध्याय ॥ ३०७ ॥

*****

અધ્યાય ૩૦૮ એ. રાધાને કર્ણની પ્રાપ્તિ.

वैशंपायन उवाच—एतस्मिन्नेव काले तु धृतराष्ट्रस्य वै सखा ।

सूतोर्धिरथ इत्येव सदारोजान्द्वर्षा ययौ ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! તે સમય ધૃતરાષ્ટ્ર રાજનો સખા અધિરથ નામનો મન પોતાની સ્ત્રી સહિત, જનનદી ગંગા પ્રત્યે ગયા. હે રાજન્ ! તે અધિરથની પૃથ્વીને ચિંપે

રૂપે કરી જેના સરખી બીજ કોઇ જો ન હતી. મહા બાબવાળાં અને કંઈપણ સંતાન નહીં હતું એવી રાધા નામની જો હતી. તેણે પૂર્વ સંતાન પ્રાપ્ત થવાના કષ્ટ પાન કર્યા હતા. તેણે જન્મદત્રી મંત્રાના જાળની લેદરે કરી તણાતી તણાતી પોતાની પાસે આવતી દુર્વા કંઈપણ રૂપે જેની ઉપર પીટી હતી તથા કંકુના દાઢા વાળી પેટીને જોઇ, એટલા આશ્ચર્યગ્રસ્ત થઈ પોતાની સાથેના ચાકરાની પાસે પ્રવળ કરાવીને, પોતાના પતિ અધિરથને બતાવી ત્યારે તેણે તે પેટીને જાળની બદાર કાઢીને પંચ કરી ઉઘાડી. તો તેમાં ઉજાસ સૂર્ય સરખા પ્રકાશમાન, સુવર્ણનું કવચ પહેરેલા તથા કુંડળ પહેરવાથી શોભિતા મુખવાન બાળકને જોઇને પોતાની જો સહિત તે અત્યંત વિસ્મય પામવાને લાંબ સુરજાવમાન નેમવાન થયો, અને જેને પોતાના બાળકમાં એસારી પોતાની જોને કહેવા લાગ્યો કે દે જિ ! દુઃખે દિવસથી ઉત્પન્ન થયો છું તે દિવસથી આ અદ્ભુત આજેજ મેં જોયું; આ દેવતા સરખા બાળક આપણને પ્રાપ્ત થયો એમ દુઃખાનું છું. અરે ! સંતાન વચરનાં આપણને દેવતાઓએ આ બાળક આપ્યો ! એ પ્રમાણે કહીને અધિરથ સુતે, તે બાળક પોતાની રાધા નામથી જોને આપ્યો. ત્યારે તેણે દિવ્ય સ્વરૂપવાન, કમળના મર્મ સરખી કાંતિવાળા તથા દેવતાના બાળક સરખા તે બાળકને વિધિથી પ્રવળ થયો. પછી રાધા ને બાળકનું પોષણ કરતી હતી, તેથી તે પ્રતિ દિવસે શ્રદ્ધિ જાગતો હતો; અને ત્યાર પછી તે દંપતિને બીજા પણ પુત્રાની પ્રાપ્તિ થઇ હતી. તે બાળકના કારીર ઉપર સુવર્ણનું કવચ હતું તેથી બાહ્યોએ તેનું વસુધેશુ નામ પાડ્યું. હે બાસ્ત ! એ પ્રમાણે પૃથ્વીના તે અત્યંત પરાક્રમી બાળક અધિરથ નામના સુતનો પુત્ર થયો, માટે તેનાં સુત પુત્ર, વસુધેશુ તથા ૪૫ એવાં નામ જન્મતમાં પ્રસિદ્ધ થયાં. મહા પરાક્રમી તે બાળક અધિરથ સુતના દેશમાં રહી શ્રદ્ધિ પામ્યો, તેની ખગર કૃતિને ચાકરાથી પડી હતી. હવે અધિરથના સુતે અવસ્થાએ કરી શ્રદ્ધિ પામેલા પોતાના પુત્રને જાણીને, હસ્તિનાપુર પ્રત્યે એકઠ્યો. ત્યારે તે હસ્તિનાપુર પ્રત્યે જઈ દ્રોણ.ચ.પને ત્યાં રહી અત્ર વિદ્યા શિખતાં દુર્યોધનની સાથે સખાપણાને પામ્યો. હે બાસ્ત ! એ સુત પુત્ર દ્રોણાચાર્ય, કૃપાચાર્ય તથા પરશુરામની પાસેથી ચાર પ્રકારની અભિવિદ્યા સમગ્ર શિખ્યો; તેથી જન્મતમાં મહા હનુષ્યધારી કહેવાયો. કૌરવોની સાથે રત્ન હોવાને લીધે પાંડવોનું અગ્રિય આહવાન કર્યું, સદૈવ અર્જુનની સંભાષણે યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા રાખતો હતો; તેથી તેને તેની સાથે મોટી રપર્ધા રહેતી હતી. તેમજ અર્જુનને પણ તે કર્યું જેવો દષ્ટિએ પડે, કે તે વેળા તેની ઉપર રપર્ધા ઉત્પન્ન થતી હતી. હે મહારાજ જન્મજન્મ ! કર્યું સુર્યથી કૃતિને વિષે ઉત્પન્ન થયો અને સુવના કુળમાં શ્રદ્ધિ પામ્યો એ દિવાકરનું ચરિત ગુપ્ત છે એમાં સંશય નથી. કુંડળ ધારણ કરેલા તથા સુવર્ણના કવચવાન કર્યુંને જોવાથી યુદ્ધમાં અવધ્ય માનીને યુધિષ્ઠિર રાજા કષ્ટ તાપ પામના હતા. તે જ્યારે મધ્યાન્હ કાળને વિષે જાળમાંથી નીકળી સુર્યની સ્તુતિ કરતો, ત્યારે તેની પાસે સદૈવ બાહ્યો દત્ત લેવા માટે આવતા, તે વેળા તેને તેઓને નહીં આપવાનું કંઈજ ન હતું; કારણ એવો તેનો નિયમજ હતો. માટે કોઇ દિવસે ઈદ્ર બાહ્યોનો વેશ લઇ 'ભિક્ષા આપ' એમ કહીને કર્યુંની પાસે ઉભો; ત્યારે રાધા પુત્ર તમે ભણે આભ્યા એમ તેને કહ્યું.

તમિન્નો પ્રાણી મૃત્વા મિહાં વેદાર્થ પાલિતઃ ।

સ્વાર્ગત્ થોતિ રાષેય સ્તમથ પ્ર-માત્ત ॥

इति भीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि कुंडलाहरणपर्वणि राधाकर्णमासौ
गुर्जरभाषायामष्टाविकान्विततमोऽध्यायः ॥ ३०८ ॥

અધ્યાય ૩૦૮ મો. કર્ણુ પાસે ઇંદ્રની યાચના.

વૈશંપાયન ઉચ્ચાર્ય—દેવરાજમનુપ્રાસં પ્રાપ્તજ્વલ્લભના વૃતં ।

દૃષ્ટ્વા સ્વાગતમેત્યાહ ન કુર્યોષાસ્ય માનસં ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! બ્રાહ્મણને સ્વરૂપે આવેલા ઇંદ્રને જોઈને કહ્યું, 'તમે બસે આવ્યા' એમ કહ્યું; પણ તેના મનની ઇચ્છા કંઈએ જાણી નહીં. પછી અધિરથે કર્ણુ બ્રાહ્મણરૂપ ઇંદ્રને કહ્યું કે હે વિપ્ર ! હું તમને સુવર્ણનાં પદક બાંધેલી ઝીંચો, ગામ અથવા ગાયોનાં ટોળાં આદિ શું આપું ! તેમાંથી જે ઇચ્છા હોય તે માગો. બ્રાહ્મણે કહ્યું કે હે દાનસ્થિ કર્ણુ ! હું મનુષ્યને પ્રીતિની વૃદ્ધિ કરનાર સ્ત્રિઆદિ તારી પાસેથી લેવા ઇચ્છતો નથી. તે લેવાં જે ઇચ્છતા હોય તેને તું આપ. મને તો જે તું સત્ય વતપુષ્પ હોય, તો તારા જન્મની સાથે ઉત્પન્ન થયેલું શરીર ઉપરનું કવચ તથા એ કુંડળ ઉતારી આપ. એજ હું તારી પાસેથી લેવા ઇચ્છું છું અને એજ મોટા લાભ પણ માનું છું. કર્ણુ કહ્યું કે હે વિપ્ર ! હું તમને પૃથ્વી, ગાયો અથવા ધણાં વર્ષ મુઠ્ઠી તમારી આશુવિકા ચાલવા માટે ક્ષેત્રાદિ તમે કહો તે આપું, પણ કવચ તથા કુંડળ આપીશ નહીં. વૈશંપાયન કહે છે—હે ભરતકુળમાં એક જનમેજય ! એ પ્રમાણે કર્ણુ તે બ્રાહ્મણની તેના માગવા વગરના શ્રીજ્ઞ પદાર્થ માગવા વિશે ધણાં વાક્ય કહી પ્રાર્થના કરી. સાંતવના કરી તથા પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પૂજા કરી, પણ તેણે પોતાના કહેલા વગર શ્રીજ્ઞ કંઈ પણ માગ્યું નહીં. ત્યારે વળી દસીને કર્ણુ કહ્યું કે હે વિપ્ર ! મારા દેહ સંહિત ઉત્પન્ન થયેલું કવચ તથા અમૃતથી ઉત્પન્ન થયેલાં કુંડળ મારા શરીર ઉપર છે, તેથી હું યુદ્ધમાં અવધ્ય છું; માટે તેનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છતો નથી. વાસ્તે હે બ્રાહ્મણમાં એક ! મારું શત્રુ વગરનું વિશાળ પૃથ્વીનું ધાતું રાજ્ય છે તે જોઈએ તો સર્વ લો; પણ હું કુંડળ તથા વર્મ આપી દેવા ઇચ્છતો નથી; કેમકે તેઓ વગર થવાથી હું શત્રુને હાથે નાશ પામીશ. વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન ! એ પ્રમાણે કર્ણુ કહ્યું તોપણ તે બ્રાહ્મણે પોતાની હઠ મૂકી નહીં. ત્યારે વળી દસીને કર્ણુ કહ્યું કે હે દેવતાના ઇશ ! હું મહા સમર્થ ઇંદ્ર ! તમે મારી પાસે કવચ તથા કુંડળ માગવા સારૂ આવશો એવી મને પ્રશ્નથીજ ખબર હતી, પણ તમારા માગવા પ્રમાણે મારે તેનો બદલો લીધા વગર આપવું એ ન્યાય નથી. હે ઇંદ્ર ! દેવેશ્વર એવા તમારે મને તથા શ્રીજ્ઞ મૂતપ્રાણીને વરદાન રૂપ આપવું એ યોગ્ય છે. કારણ સર્વને ઉત્પન્ન કરતા તમે સર્વના ઇશ છો. હે દેવ ! જો હું તમને કવચ તથા કુંડળ આપીશ, તો હું નાશ પામીશ અને તમે દાસ્ય પદવીને પામશો. માટે મને બદલો આપીને તમે મારી પાસેથી કુંડળ તથા ઉત્તમ એવું કવચ પ્રદણ કરો; કારણ તે વગર હું કદિ પણ આપનાર નથી. ઇંદ્રે કહ્યું કે હે કર્ણુ ! પૂર્વે તારી પાસે સુર્ય આવ્યા હતા અને તેણે તને શીખવ્યું છે એ હું જાણું છું એમાં કંઈ પણ શંકા નથી. પણ હે એક !

ભલે તને જે ઇચ્છા હોય તે એક વગર બાકી માત્ર વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમે-
જય ! એવાં ઇંદ્રનાં વચન સાંભળી પોતાના મનમાં અત્યંત પ્રસન્ન થઇ તેની પાસે આવીને
કર્ણે, શત્રુ ઉપર મુકવાથી જે પ્રથા ન ગત્ય એવી શક્તિ માગતાં કહ્યું કે હે વામન ! તમે
મારાં કવચ તથા કુંડળ લઇને મને મેના મુખને વિષે ધણી શત્રુઓને નાશ કરનાર તથા
અમોઘ એવી શક્તિ આપો. હે ભગવન ! એ પ્રમાણે કહ્યુંનાં વચન સાંભળીને એક મુહૂર્ત
માત્ર વિચાર કરી ઇંદ્રે શક્તિ સંબંધી કહ્યું કે હે કર્ણ ! તું મને કુંડળ તથા તારા શરીર
સાથે ઉત્પન્ન થયેલું કવચ આપીને મારી પાસેથી શક્તિ લે; જે દેવોની સાથે યુદ્ધ કરતા
એવા મારા હાથમાંથી મુકાયેલી સેંકડો શત્રુને નાશ કરી પાછી મારા હસ્તમાં આવી પ્રાપ્ત
થાય છે, તે આ તારા હસ્તને વિષે પ્રાપ્ત થયેલી મહા બલાદય, મર્જના કરનાર તથા મહા
પ્રતાપી એક યોદ્ધાને નાશ કરીને પાછી મારી પાસે આવશે. કર્ણ બોલ્યો કે હે દેવેશ ! કું
પણ મને જેનો ભય છે એવા, મર્જના કરનાર તથા મહા પ્રતાપી એકજ શત્રુને યુદ્ધમાં
નાશ કરવા ઇચ્છું છું. ઇંદ્રે કહ્યું કે હે કર્ણ ! તું યુદ્ધમાં મોટી મર્જના કરનાર તથા મહા
પ્રતાપી એક શત્રુને નાશ કરીશ, પણ જેને નાશ કરવા ઇચ્છે છે, તેની મહાત્મા મીઠુંજી
રક્ષા કરે છે; જેને વેદ વિદ્યા જાણનારા વરાહરૂપ, નારાયણ તથા અશ્વિત્ય કહે છે. કર્ણ
બોલ્યો કે હે મહા સમર્થ ઇંદ્ર ! કું તમારા કહેવાને માન્ય રાખું છું. તમે મને એક મહા
શરીરને નાશ કરવા સારૂ અમોઘ એવી શક્તિ આપો; જેથી મહા પ્રતાપીને નાશ કરે. કું
કુંડળ તથા કવચ મારા શરીર ઉપરથી ઉખેડીને તમને આપું, તેથી મારો દેહ બિદાયજી ન
થાય એ ઇચ્છું છું. ઇંદ્રે કહ્યું કે હે કર્ણ ! તારૂં બીદાયજી રૂપ કંઈ પણ થશે નહીં; અને
તું અનૃત બાપજી કરવા ઇચ્છતો નથી, માટે તારા માત્રને વિષે વજ્ર પણ થશે નહીં; જેણે તારા
પિતા સુર્યનો વજ્ર તથા તેજ છે, તેવોજ તારો વજ્ર તથા તેજ થશે એમાં સંદેહ નથી.
પણ કું તને બીજાં વાક્ય કહું તે તું સાંભળ—જે તારી પાસે બીજાં શસ્ત્ર હશે અને તું
ગાદીસતાથી અમોઘ એવી શક્તિ શત્રુ ઉપર મુકીશ, તો તેને નાશ કર્યા વગર તારી ઉપર
આવી પડશે. કર્ણે કહ્યું કે હે શક ! કું જ્યારે મોટા સંઘર્ષમાં આવી પડીશ અને બીજાં શસ્ત્ર
મુકવા વિષે મારી ભુદ્ધિ નહીં પ્રવર્તે, ત્યારે તમારા કહેવા પ્રમાણે શક્તિ મુકીશ એ સત્ય કહું
છું. વૈશંપાયન કહે છે—હે પૃથ્વીપતિ જનમેજય ! કર્ણ એ પ્રમાણે ઇંદ્રને કહી તેની પાસેથી
મહા પ્રજ્વલિત શક્તિ લઇને, પોતાના હસ્તમાં શસ્ત્ર ધારણ કરી તેનાથી તેને આપવા સારૂ
કવચને શરીર ઉપરથી ઉખેડવા લાગ્યો. તે વેળા દેવતા, મનુષ્ય તથા દાનવો કર્ણનું તે કર્મ
જોઇને મોટા સિંદ્ર નાદ કરવા લાગ્યા. પણ તેના મુખ ઉપર કંઈ પણ વિઘ્ન થયો નહીં.
વળી પોતાના શરીર ઉપરથી શસ્ત્રે કરી કવચ ઉખેડ્યું હતું જેણે એવા, મંદમંદ હસ્તતા તથા
મનુષ્યમાં સિંદ્રરૂપ કર્ણને જોઇને દેવતાઓએ, દિવ્ય કુંડુલિ વમાડ્યાં તથા પુષ્પનો વર્ષાદ
કર્યો. એ પ્રમાણે કર્ણે પોતાના શરીર ઉપરથી ઉખેડીને રક્તથી આદ્ર કવચ ઇંદ્રને આપ્યું.
તેમજ તેણે કાનમાંથી કુંડળ પણ તેને આપ્યાં, તેથી તેનું એવું નામ જન્મતમાં પ્રસિદ્ધ થયું.
હે રાજન ! એ પ્રમાણે ઇંદ્રે કર્ણને જીત કરી તેનો યશ વિસ્તાર કરી પાંડવોનું મેં કાર્ય કર્યું
એમ માની હસીને સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયો. હવે કર્ણે ઇંદ્રને કવચ તથા કુંડળ આપ્યાં તે સાંભળીને
કૌરવો અર્ધ ભાગી પડેલા સરખા થયા; અને વનમાં રહેલા પાંડવો એ વાર્તા સાંભળીને હર્ષ
પામ્યા. જનમેજય પૂછે છે—હે મહા સમર્થ વૈશંપાયન ઋષિ ! મહા શરીર પાંડવો ક્યાં
રહ્યા હતા ? કર્ણે ઇંદ્રને કવચ તથા કુંડળ આપ્યાં એ પોતાનું પ્રિય તેઓએ ક્યાં સાંભળ્યું !

અને વનવાસમાં રહે બાર વર્ષ ચીત્યા પછી તેઓએ શું કર્યું ! એ સર્વ મને કહે. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! પાંડવો સિંધુ દેશના રાજા જયદ્રથને જીતી દ્રૌપદીને પામીને, માર્કંડેય ઋષિથી વિસ્તાર પૂર્વક દેવર્ષિઓનાં પૂરાતન ચરિત્ર માંભળતા આત્મજ્ઞો સહિત તે કામ્યક વનથી બીજે ઠેકાણે ગયાની ઇચ્છાવાન થયા.

કૃષ્ણા કૃષ્ણાલેખવંદ્રાવચિત્વા વિષ્ણૈઃ સ્વાર્ધકાર્થકાદાધમાત્મે ।

માતૈવા દર્શિતવંતઃ પુરાણં દેવર્ષીણાં ચરિતાં વિસ્તરેણ ॥

**इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि कुंडलाहरणपर्वणि कवचकुंडलशने
नर्जस्थापायां नवत्वाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ૩૦૯ ॥**

॥ समाप्तंचेदंकुंडलाहरणपर्व ॥

***

અધ્યાય ૩૧૦ મો. મૃગની શોધમાં પાંડવો.

॥ અથારણેયપર્વ ॥

जनमेजय उवाच—एवं हुतायां भार्गवां प्राप्य क्लेशमनुत्तमं ।

मर्दज्ज ततः कृष्णां किमकुर्वत पांडवाः ॥ ૧ ॥

જનમેજય પૂછે છે— હે વૈશંપાયન ઋષિ ! પાંડવો ન્યારે દ્રૌપદીનું દરજી થયું, ત્યારે અનુત્તમ ક્લેશને પામ્યા, પણ તેમને તે પાછી પ્રાપ્ત થઇ પછી તેઓએ શું કર્યું ! વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! જયદ્રથે દરજી કરેલી દ્રૌપદીને તથા તેના સંબંધી અત્યંત ક્લેશને પામીને પોતાના ભાઇઓ સહિત યુધિષ્ઠિર રાજા, રવાણિય કૃષ્ણ મૃગ વાળા સુંદર વન કરનાર, કૃષ્ણનો આહાર કરનાર તથા પવિત્ર પદાર્થનું ભોજન કરનાર સર્વ પાંડવો પોતાની સ્ત્રી દ્રૌપદી સહિત દ્વૈતવનને વિષે વસીને, આત્મજ્ઞોના ઉપકાર વિષે પ્રયત્ન કરતાં પોતાને જેમાંથી ઉપરે થયું સુખ પ્રાપ્ત થાય એવાં દુઃખને નિવૃત્ત કરતા હતા. હવે હે રાજા ! દ્વૈતવનને વિષે નિવાસ કરી રહેલા કુરુકુળમાં ઉત્તમ પાંડવાને, પરિણામે સુખ પ્રાપ્ત થાય એનું તે દુઃખને કદું તે નું સાંભળ.

હે ભારત ! કાંઈ તપસ્વી આત્મજ્ઞનું અગ્નિ મંથન કરવાનું અરણી સહિત મંથનકાષ્ટ, વૃક્ષને વિષે પોતાનું શરીર ધસતા એવા મૃગના શિંગડાને વિષે ભરાયું; તેથી તે તેને લઈને ઉતાવળે કરી તેના આશ્રમથી મોટા વેગે ભાગ્યો. ત્યારે હે કુરુકુળમાં ઉત્તમ જનમેજય ! ભાગી જતા મૃગને જેમ પોતાના અગ્નિદેવ કર્મમાં વિધિ ન પડે તે સાથે તે આત્મજ્ઞ, જ્યાં પોતાના ભાઇઓ સહિત યુધિષ્ઠિર રાજા એક હતા, ત્યાં આગ્યો અને મોટા સંતાપયુક્ત ચર્મ ઉતાવળથી ભાગ્યો કે હે યુધિષ્ઠિર ! મેં અગ્નિ મંથન કરવાનું અરણી સહિત કાષ્ટ જે વૃક્ષને વિષે રાખ્યું હતું, તે વૃક્ષને વિષે પોતાનું શરીર ધસતા એવા મગ શિંગડામાં ભરાયું. તેને

બધને તે ઉતારણથી કદનો કદનો નાસી ગયો છે. માટે તમે જેમ મારા અભિદોષ કર્યાં વિધન ન પડે, તેમ તે જે માર્ગે ગયો હોય, તે માર્ગને વિષે ચિન્દ્ય નેતા નેતા જાઓ. અને તેને પામી માટે અરણી સહિત અભિમંથનનું કાષ્ટ સારી આપો. હે જનમેજય ! એવાં બ્રાહ્મણનાં વચન સાંભળી તાપ પામેલા કૃતિના પુત્ર યુધિષ્ઠિર પોતાના બ્રાહ્મણો સહિત, શરીર ઉપર કવચ બાંધી ધનુષ્ય તથા બાણાદિ હથિયારો મદબુ કરીને તે મૃમની વાંસે ઉતારણથી ગયા. મદારથિ પાંડવો તે મૃમને દષ્ટિથી નેહીને તેની ઉપર નારાઆદિ બાણ મૂકવા લાગ્યા, પણ તેને વિધી શક્યા નહીં. બ્રાહ્મણના અરણી સહિત કાષ્ટને તે મૃમ પાસેથી જવાનો ધણે વલ્લ કરનારા પાંડવોએ જ્યારે તેને દૂર જવાથી દષ્ટિએ જોયો નહીં, ત્યારે તે મદ્ય દુઃખને પાગ્યા. પછી ક્રુષ્ણ તથા તૃપાએ કરી પીડાયુક્ત થયેલા પાંડવો, મદ્ય મદન અને વિષે કોઈ સિતળા બાંધાવાળા વટના ઝડ પાસે આવી તેની નીચે એક ત્યારે તેઓની મધ્યે મદ્ય દુઃખયુક્ત થયેલા નકુળે કોંઈથી, કુરુકુળને આનંદ આપનાર પોતાના જ્યેષ્ઠ બંધુ યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે હે રાજન ! આપણા કુળમાં આલસ્ય સ્વરૂપ તથા અર્થનો લોપ કરી જતો નથી, અને આપણી પાસે કોઈ પણ જૂનપ્રાણી પોતાના કાર્યના અર્થે આવે તેને તેનું કાર્ય નહીં કરી આપીએ એમ ઉત્તર આપના નથી એવા આપણે ક્રીયે તે બ્રાહ્મણનાં કર્મના લોપ નિમિત્ત દોષને કેમ પામ્યા !

નાદિમમ્કુલે જાતુ મમજ્ઞવર્મો ન જાલસ્યાદર્શલોપો વયૂષ્ઠ ।

મનુસતરાઃ સર્વં મૂનેષુ મૂયઃ સંવાતાઃ સ્મઃ સંઘર્ષકિન્નુ રાજન્ ॥

इति भीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि आरण्येपर्वणि मृगान्तेષ्वર્णे मुर्जर
भाषाया द्वापदिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦

અધ્યાય ૩૧૧ મો. યક્ષ અને પાંડવો.

યુધિષ્ઠિર ઉચ્ચાર—નાપદામસ્તિ મર્ચાદા ન મિમિસં ન કારણં ।

ધર્મસ્તુ વિમજ્જત્યર્થમુમયોઃ કુણ્વ પાવણોઃ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિરે કહે છે—હે બંધુ નકુળ ! મનુષ્યોને આપણે પ્રાપ્ત થવા વિષે મર્ચાદા, નિમિત્ત તથા કારણ કંઈજ નથી; કેવળ પુણ્ય અને પાપ એ બે કર્મનાં ફળનો વિભાજ “ધર્મ” પ્રારબ્ધજ કરે છે એટલે સર્વને પ્રારબ્ધથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. બીમસેને કહ્યું કે અરે ! જે વેળા દુર્યોધને જેમ પોતાની સ્ત્રીને બેભાવી મંત્રાવે, તેમ પ્રાતિહર્યીને દ્રૌપદીને સભામાં બેભાવી મંત્રાવવાનું કહ્યું, તે વેળા મેં તેને નાશ ન કર્યો તેથીજ આપણને આ સંસય એટલે દુઃખ પ્રાપ્ત થયું ! અર્જુને કહ્યું કે અરે ! જ્યારે કર્ણે કૌરવની સભામાં શરીરમાંના અસ્થિને પણ બેદ કરે એવાં અતિ તીવ્ર તીક્ષ્ણ વાક્ય કહ્યાં, ત્યારે મેં તેને શવજ કરી સહન કરી તેથીજ આપણને આ દુઃખ પ્રાપ્ત થયું એમાં સંસય નથી ! સહદેવ બોલ્યો કે હે રાજન ! જે વખતે શકુનિ જ્ઞાતશાળામાં પાસાના કપડે કરી તમને જીત્યો, તે વખતે મેં તેનો નાશ ન કર્યો

માટેજ આપણે આ આપત્તિને પામ્યા એમાં કશો સંદેહ નથી ! વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ત્યાર પછી યુધિષ્ઠિર રાજ્યએ નકુળને કહ્યું કે હું નકુળ ! તું વૃક્ષ ઉપર ચઢીને દક્ષ દિશાઓમાં નજર કર અને જળનાં સ્થાનને તથા તેના કીનારા ઉપરનાં વૃક્ષોને જો; કારણ આ તારા સર્વ ભાઈઓ ચાપી ગયેલા તથા જળની તૃપાવાન છે. એવાં પોતાના જ્યેષ્ઠ બંધુનાં વચન સાંભળી ધણું સાડું એમ કહીને, નકુળ એક વૃક્ષ ઉપર ચઢ્યો, અને ચારે દોર જોઈ બોલ્યો કે હું પૂજ્ય બંધુ યુધિષ્ઠિર ! હું અહીંથી થોડે દૂર જળના કીનારા ઉપરનાં વૃક્ષોને જોઈ છું, અને સારસ પક્ષીના શબ્દને પણ સાંભળું છું. માટે અવશ્ય જગ છે એમાં સંશય નથી. હું જનમેજય ! એ પ્રમાણે કહીને નકુળ વૃક્ષ ઉપરથી નીચે આવ્યો, ત્યારે કુતિપુત્ર સત્યવાદી યુધિષ્ઠિરે તેને કહ્યું કે હું એક નકુળ ! તું જગસ્થાન પ્રત્યે જ અને ઉતાવળથી બાણ રાખવાના ભાયામાં જળ ભરી લાવ. એવાં યુધિષ્ઠિરનાં વાક્ય શ્રવણ કરીને નકુળ, ઘણું સાડું એમ કહી તેની આજ્ઞાથી જ્યાં જગસ્થાન હતું ત્યાં ઉતાવળથી ગયો. ત્યારે ત્યાં નિર્ભગ અને સારસ પાંક્ષઓએ સેવેલા જળને જોઈને, નકુળને તે પાન કરવાની ઇચ્છા થઈ. તે વેળા અંતરિક્ષમાં રહેલા યક્ષે તેને કહ્યું કે હું માદ્રીના પુત્ર નકુળ ! તું સાદસ કામ કર માં. જે મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે, તેજ અહીંના જળનું પાન કરે અથવા લાભ જન્ય, એવો મારો સંકેપ છે; માટે મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપી જળપાન કર અને લાભ પણ જન. એ પ્રમાણે અંતરિક્ષમાં વાક્યનો શબ્દ થયો તે સાંભળ્યો, તે પછી તૃપાવાન નકુળ તેને નદી ગણકારીને જળપાન કર્યું. કે તેજ વખતે તે તેના કીનારા ઉપર પડી ગયો. દવં જળ લેવા ગયે નકુળને ઘણીવાર થઈ પણ તે આવ્યો નહીં, ત્યારે કુતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરે શત્રુને દમન કરનાર સદેવને કહ્યું કે હું સદેવ ! અમારા નાનો ભાઈ અને તારો મોટો ભાઈ નકુળ જળ લેવા ગયો છે તેને ઘણીવાર થઈ પણ હજી આવ્યો નહીં માટે તું જ અને તેને તથા જળને લઈને ઉતાવળથી અહીં પાછો આવ. એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી ધણું સાડું એમ કહીને સદેવ, જે દિશા પ્રત્યે નકુળ ગયો હતો, તે દિશા પ્રત્યે ચાલ્યો ત્યાં ગયો, તે સમય મૃત્યુ પામી પડેલા પોતાના ભાઈ નકુળને જોઈને, સદેવે મદા તાપયુક્ત થયા, પણ જળની તૃપા ઘણી લાગવાથી તે પાન કરવા તૈયાર થયો. તે વેળા તેણે પણ નકુળની પેઠેજ અંતરિક્ષમાંનાં વચન સાંભળ્યાં, તે પછી તેને નદિ ગણકારીને તેણે જળ પીધું તેથી તે પણ પોતાના જ્યેષ્ઠ બંધુની પેઠે પડ્યો. ત્યાર પછી સદેવને પણ ગમે ઘણીવાર થઈ ત્યારે યુધિષ્ઠિરે અર્જુનને કહ્યું કે હું શત્રુઓને નાશ કરનાર અર્જુન ! તારું કલ્યાણ થાઓ અને તારા ભાઈ નકુળ તથા સદેવને જળ લેવા ગયે ઘણીવાર થઈ માટે તું જ અને તેમને તથા જળને લઈ અહીં આવ; કારણ તું દુઃખયુક્ત એવા અમારા સર્વનો આશ્રયરૂપ છે. હું જનમેજય ! એવાં યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી દસ્તમાં ધનુષ્ય તથા બાણ લઈને અર્જુન ઉઘાડી તલવાર ધારણ કરી તે જળના તળાવ પ્રત્યે ગયો. તે સમય મનુષ્યમાં સિંહરૂપ અર્જુન, તે તળાવના કીનારા ઉપર જળ લેવા ગયેલા પોતાના ભાઈ નકુળ તથા સદેવે જ્યાં હતા તેમને જોઈને મદા દુઃખયુક્ત થયો; અને દસ્તમાં ધનુષ્ય તથા બાણ મદ-ણ કરી તે વનમાં ચાતરફ જોવા લાગ્યો. પણ તેણે કામ જીતપ્રાપ્તિને જોયું નહીં. પછી અર્જુન વનમાં ફરવાથી અત્યંત શાંત થયા અને જળની તૃપા ઉપજવાથી તેજ તળાવના જ-ળનું પાન કરવા સાડું તે પ્રત્યે દોડ્યો. તે વેળા તેણે અંતરિક્ષમાંનાં વચન સાંભળ્યાં કે, અરે ! તું એ જગસ્થાન પ્રત્યે જ જન્ય છે ! તારાથી એ જળનું પાન થાય તેમ નથી !

હે ભારત ! જન તું મારા પ્રમતો ઉત્તર આપીશ, તોજ ત્યાં જન જગપાન કરીશ તથા લઈ જઈ પણ શકીશ.

હે પરિક્ષિત ! એ પ્રમાણે વાક્ય કહીને યજ્ઞ અજુનને વાપો, ત્યારે તે બોલ્યો કે, જે મને જગ સંખ્યા નિવારણ કરના હોય, તે મારી પ્રત્યક્ષ આવી તેમ કરે ! કારણ ત્યાં સુધી મારા બાણે કરી વિદારપણાને પામ્યા નથી, ત્યાં સુધી તું એવાં વાક્ય બોલીશ ! એ પ્રમાણે કહીને અજુન પોતાનું શબ્દવધિપણું દેખાડતાં સર્વ દિશાઓમાં નારાચાદિ બાણના વર્ષાદ કરવા લાગ્યો; પણ તૃપ્ત્યં કરી તે અત્યંત પીડાયુક્ત થયાં હતાં. તે વેળા યજ્ઞે કહ્યું કે હું પાશં ! તું એટલો બધો પ્રયાસ કરે છે તેણે કરી શું ! મારા પ્રમતો ઉત્તર આપી જગપાન કરવું અને જે મારા પ્રમતો ઉત્તર આપ્યા વગર જગાત્કાર્યો તેમ કરીશ, તો હદી જીવતો રહેવાર નથી ! એવાં અંતરિક્ષમાંથી યજ્ઞનાં વચન સાંભળ્યાં, તો પણ અજુને તે કંઈએ મણુભર્યા નહીં અને જગપાન કર્યું, તેથી તે પોતાના એ કનિષ્ઠ અંધુની પેઠે પડ્યો. પછી યુધિષ્ઠિરે બીમસેનને કહ્યું કે હું સત્યવ્રતમાન બીમસેન ! નકુળ, સહદેવ તથા અજુનને જગ ક્ષેત્ર મમે બધી વાર થઈ પણ દશ તેઓ પાછા આત્મા નહી. માટે તું જન અને તેમને તથા જળને લઈ અહીં જઈ જાવ તારું કર્તવ્ય થાશે. એવાં યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળીને બીમસેન ત્યાં અજુનાદિ પોતાના બાણો પડ્યા હતા ત્યાં ગયો. અને તેઓને જોઈ મદા પીડાયુક્ત થયો. પછી તૃપ્ત્યુક્ત તે મદાબાદુ, તળાવના કીનારા ઉપર પડેલા પોતાના અંધુઓને જોઈ પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, આ મારા બાણોને પાડવારૂપ કમ થયું અથવા રાક્ષસોનું છે, માટે મારે અહીં યુદ્ધ અવસ્ય કરવું ! પણ પ્રથમ પાન નો કરું. હે રાજન ! એ પ્રમાણે નિશ્ચય કર્યો હતો જેણે એવો બીમસેન જગપાન કરવા સાડે તેની પ્રાનિષ્ઠ આ- બોલો તે વેળા તેને અંતરિક્ષમાં રહેલા યજ્ઞે કહ્યું કે હું બીમસેન ! તું સાદસપણું કર નહીં. જે મારા પ્રમતો ઉત્તર આપે, તે આ તળાવના જળનું પાન કરે અને જગ લઈ જાય એ- વાં મારો નિશ્ચય છે. માટે તું મારા પ્રમતો ઉત્તર આપે, તો આ તળાવના જળનું પાન કરે અને જગ લઈ જાય એવો મારો નિશ્ચય છે. માટે તું મારા પ્રમતો ઉત્તર આપી જગપાન કર તથા તે લઈ પણ જન. એ પ્રમાણે મદા તંત્રસ્તિ યજ્ઞ વાક્ય કહ્યાં તો પણ બીમસેન, તેના પ્રમતો કશે ઉત્તર આપ્યા વગર જગપાન કરવાથી તળાવના કીનારા ઉપર પડી ગયો. હવે બીમસેનને મમે પણ બધીવાર થઈ ત્યારે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ કૃતિપુત્ર મદાબાદુ યુધિષ્ઠિર. પોતાના મનમાં મદા તાપ પામતાં મનુષ્યોનો શબ્દ પણ સંભળતો ન હતો એવાં, રૂઢ, વરાહ, તથા પક્ષિઓએ સેવલાં, નીલાં પત્રયુક્ત ટૂંકોવાળાં અને ભ્રમર તથા પક્ષિઓ શબ્દ કરતા હતા તે વનને વિષે ગયા. અને સુવર્ણ સરખા વર્ણવાન વેળાના તંતુએ કરી શોભા- વમાન, વિશ્વકર્માએ બનાવેલાં સરખાં, કમલિનીના સમૂહે કરી યુક્ત અને તણ, ફેતકો, કર- વીર તથા પીપળાએ કરી વેષિત તળાવને જોઈને, શ્રમે કરી પીડિત થઈ વિરમય થયા.

કેતકૈઃ કરંધીરે ચ પિપ્પલૈ શ્વેત સંવૃતં ।

અમાર્તે સ્તુપાગમ્ય સરો વૃક્ષાણિ વિલિપ્તઃ ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि नकुलादिपतने आरण्येयपर्वणि गुर्जरभाषाया मेकादशाधिकविंशततमोऽध्यायः॥ ३११ ॥

અધ્યાય ૩૨ મો. યુધિષ્ઠિરને યજ્ઞે પૂછેલા પ્રશ્ન.

વૈદ્યપાવન ઉવાચ—સ વદર્શ હતાન્ શુભ્રાન્ લોકવાલાનિવચ્યુતાન્ ।
યુગાંતેસમનુપ્રાપ્તે શક પ્રતિમગૌરવાન્ ॥ ૧ ॥

વૈદ્યપાવન કહે છે—હે જન્મભેજ્ય ! યુધિષ્ઠિર રાજ્યએ, જેમ યુગના અંતને વિષે લોક-
કપાળ પડે તેમ પૃથ્વી ઉપર પડેલા દંડ સરખા ગૌરવર્ણવાન તથા નાશ પામેલા પોતાના
ભાઈઓને જોયા. વળી તેણે ધનુષ્ય તથા બાણ વેરાઈ પડ્યાં હતાં એવા દણ્ડામણા અર્જુનને
અને આયુષ્ય વગરના થયેલા તથા ચેટા વગરના ભીમસેન, નકુળ અને સહદેવને નિશ્ચય
કરી જોયા. પછી એ પ્રમાણે પોતાના બંધુઓને જોઈને, નેત્રમાંથી અશ્રુ ચાલ્યાં
જતાં હતાં જેને એવા યુધિષ્ઠિર, મોટા નિઃશ્વાસ મૂકતા મોટી ચિંતામુક્ત થઈ વિલાપ કરવા
લાગ્યા કે, રે મોટી ભુજવાન વ્રકોદર ! તેં મારી પાસે હું યુદ્ધમાં દુર્યોધનના સાથે જ બેઠ
કરીશ એમ પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી તેથી હું નિશ્ચિંત હતો, પણ તું આજ પડ્યો તેથી તે સર્વ
વ્યર્થ થયું ! હે મહાબાહો ! કુરુકુળની કીર્તિ ત્રહ્ણ કરનાર મહાત્મા તું પડ્યો, તેથી તારા
સંબંધી મનુષ્યોએ જે વાક્ય કહ્યા હતાં, તે પણ સર્વ વ્યર્થ થયાં અને મારા સાંભળવાથી
ઉલટું બન્યું ! અરે ! હે મનુષ્યો ! તમે આ ભીમસેન સંબંધી જે દિવ્ય વાણી બોલ્યા હતા,
તે ખોટી કેમ થાય છે ? ! અરે હે ધનંજય ! તારો જન્મ થયો અને દશ જનના શોચ
હતું, તેવામાંજ દેવતાઓએ માતા કૃતિને કહ્યું છે કે હે કૃતિ ! આ તમારો પુત્ર ઇન્દ્રથી દીન થશે
નહીં એટલે તેના સરખા થશે !

વળી ઉત્તરપાયાંત્રને વિષે સર્વ જૂત પ્રાણિઓએ પણ કહ્યું હતું કે, આ અર્જુન બ્રાહ્મણની
નાશ પામેલી સમૃદ્ધિને લાવી આપશે, યુદ્ધમાં એને કોઈ જીતી શકશે નહીં તથા એનાથી નહીં
જીતાય એવા કોઈ થશે નહીં ! હે બંધુ ! એ પ્રમાણે જે તારા સંબંધી દેવતા તથા જૂતપ્રા-
ણિઓએ કહ્યું છે તે મહા બળવાન તું મૃત્યુને વશ કેમ થયા ? ! અરે ! આ ધનંજય
અર્જુન મારી સર્વ આશાને તોડીને પૃથ્વીને વિષે મૃતો છે ! ! જેના આશ્રયથી અમે સર્વ
ભાઈઓએ આ વનવાસ જન્ય સર્વ દુઃખ મદન કર્યા ! અરે ! યુદ્ધમાં મહા મહોન્મત, મહા
શૂરવીર સદૈવ શત્રુઓને નાશ કરનાર, તથા મહા બળવાન અને જેનાં શત્રુ ઉપર મૂકેલાં
અસ્ત્ર તથા ગ્નય નહીં એવા આ કુંતી પુત્ર ભીમસેન તથા અર્જુન શત્રુને વશ કેમ થયા ? !
હા ! મારું દુષ્ટ હૃદય પાપાણુ સરખું છે એમાં સંદેહ નથી. કેમકે માદ્રીના પુત્ર નકુળ તથા
સહદેવને પૃથ્વી ઉપર પડેલા વેંતઈને આજ બેઠ પામતું નથી ! અરે હે નકુળ ! હે સહદેવ !
શ્વાસ, દેશ તથા કાળ ગળીનાર, સ્વધર્મનિષ્ઠ, શ્રેષ્ઠ ક્રિયાવાન અને પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ તમે, પોતાના
લાયક એવું પરાક્રમ કર્મ ક્યાં વગર કેમ મૃતો છો ? રે બંધુઓ ! તમે તમારાં શરીરને
કંઈપણ ક્ષત થયો નથી, તથા બાણાદિ શસ્ત્ર વાગ્યાં નથી એવા છો ! અને સંજ્ઞા વગરના
થઈ પૃથ્વી વિષે કાઈથી પણ પરાજય પામેલા નહીં એવા તમે કેમ એકલા મળીને મૃતો છો !

હે રાજન્ ! એવી રીતે પર્વતના શિખર સરખા અને સારી રીતે નિદ્રિત થએલા હોય
તેની પેઠે પોતાના ભાઈઓને મૃતેલા જોઈને, મહા શુદ્ધિમાન યુધિષ્ઠિર રાજ્ય બેઠ પામી કષ્ટ-
રૂપ દશાને પ્રાપ્ત થયા, પછી શોક સમુદ્રના મધ્યમાં રહેલા, આકુળ મહાત્મા તે રાજ્ય, આ
દુનિયાં એમજ છે એમ કર્ણ ભાઈઓના મરણનું કારણ વિચારવા લાગ્યા. તે ધર્મીક વાર વિ-

ચારું તો પણ મહા બુદ્ધિમાન મોટા દાસવાળા તથા દેશભાગના વિભાગને જાણનાર બુદ્ધિ-
હિર રાજાને ભાઇઓના મરણનું કારણ તથા દાસ શું કરવું તે કંઈ પણ જાણવામાં આવ્યું
નહીં. ત્યારે ધર્મપુત્ર બુદ્ધિહિર રાજા, પોતાના મનને સ્થિર રાખી વિચાર કરી પાછા વિચાર
કરવા સાચા કે મારા ચરવીર ભાઇઓને કાણે માયાં ! એઓને સજનો પ્રહાર તો છે નહીં !
તેમ બીજા કાંઈનાં પમલાં પણ માત્રમ પડતાં નથી ! માટે જેણે મારા ભાઇઓને માયાં છે
એ કાંઈ મોટું પ્રાણી છે એમ દું માનું છું ! એ વિષે એમનું ચિત્તથી દું વિચાર કરી જોઈ,
અથવા પાણી પીને વિચાર કરું ! પણ એવું લાગે છે કે, આ કર્મ અમને ન જાણવામાં
આવે તે રીતે દર્મદા કપટ બુદ્ધિવાળા દુષોધને શકુનિની સલાહથી કવું હતું ! કારણ જેને
કરવા લાયક તો ન કરવા લાયક બધું સમાન છે, માટે કાણ ચરવીર પુરૂષ, તે દુરાત્મા
પાપકર્મોના વિશ્વાસ કરે ! કદાચ ક્યુપા પુરૂષો મોકલી તેણે કંઈપણ પ્રયોગ કીધો હતો !
એમ મહા બુદ્ધિમાન બુદ્ધિહિર અનેક તરેદથી વિચારવા લાગ્યા. વળી વિચારું કે, તે શકુનિ
દુષોધનાદિકે કહી આ પાણીમાં વિષ નાંખવું હોય ! પણ તેથી પાણી ક્ષિપ્ત થએલું હોય
એમ લાગતું નથી. કારણ મરણ પામેલા આ મારા ભાઇઓના શરીરમાં કંઈ વિકૃતિ જ-
ણાતી નથી, અને એમના મુખના વર્ણ પણ પ્રસન્ન લાગે છે. એક એક મોટા પ્રવાહના
સરખા વેગવાન તથા પુરૂષમાં ઉત્તમ આ ભાઇઓ સાથે કાળે કરી નાશ કરનાર વચસળ વિના
કાણ બુદ્ધ કરી શકે ! એમ નિશ્ચય કરી તે તળાવના પાણીમાં ઉતરી સ્નાન કરવા લાગ્યા;
તેટલામાં અંતરિક્ષથી યજ્ઞે કવું કે હે રાજપુત્ર ! મેંવાળ તથા મત્સ્યનો ખાનાર દું જમશે છું,
અને તારા ભાઇઓને મેં મરણ પમાડ્યા છે. જે દું તને પ્રથમ પૂછું તેને ઉત્તર તું આપ,
નહીં તો તું પણ એઓની સાથે પાંચમો બેળો ચક્રસ હે કૃતિના પુત્ર ! હે તાત ! તું સાક્ષ્ય
નહીં કર, આ તળાવ પૂર્વે મારે કરાવેલું છે, તેથી પ્રથમનો ઉત્તર આપી જળજન કર, અને
જળ જરી પણ જા. તે સાંભળી બુદ્ધિહિરે કવું કે રૂદ, વસુ, વાયુ, એઓમાં મુખ્ય તું કાણ
દેવ છે ! તે દું પૂછું છું; કારણ આ કામ શકુનિથી બને નહીં. હિમાચળ, પારિવાત, વિષ્ણુ-
ચળ, તથા મહાચળ. એ ચાર પવતો સરખા બહુક તેજવાળા આ કાંઈથી માયાં જાવ
તેમ નથી. હે જળવાનોમાં શ્રેષ્ઠ ! જેઓને મહા બુદ્ધમાં દેવ, મંથવ, અસુર, રાક્ષસે કાંઈ
પણ સદન કરી શકે નહીં, તેઓને તમે માયા, એ મોટું આશ્ચર્ય કર્મ કવું ! પણ
એ કામ કરવા વિષે તમારે શું પ્રયોજના છે ! તથા શું ઇચ્છા છે ! તે દું કંઈ જાણતો નથી.
વળી જેથી મને આશ્ચર્ય તથા ભય પ્રાપ્ત થયું, અને મારે હૃદય પણ ઉદ્વિગ્ન થયું, તથા
મસ્તકમાં જ્વર થયો, માટે હે જમવાન ! દું પૂછું છું કે તમે કાણ અહિં બિરાજે છે ! તે
કહો. યજ્ઞે કવું કે, તારું કટ્યાણુ શાઓ ! દું યજ્ઞ છું, જગચર પક્ષી નથી, અને મહા પરા-
કર્મી સર્વ તારા ભાઇઓને મેં જ માયાં છે.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ત્યારે તે બુદ્ધિહિર રાજા, કડોર અક્ષર જેમાં છે
એવી અમંગળ રૂપ તે યજ્ઞની વાણી સાંભળીને, સાવધાન થઈને ઉભા. પછી ભરતકુળમાં
શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિહિરે વિરૂપ જેનાં નેત્ર છે તથા મોટી જેની કાયા છે એવો તાડના ઝાડ સરખો
ઉભો, જલસાયમાન, સૂર્ય સરખા તેજવાળો, અસલ, પર્વતની ઉપમા અપામ એવો તથા મે-
ખના સરખા મંજીર શબ્દે કરી તિરરકાર કરતા મોટા શબ્દવાળા તે યજ્ઞને યજ્ઞનો આશ્ચર્ય
કરીને બેઠેલો જોયો. ત્યારે તે યજ્ઞ કહેવા લાગ્યો કે હે રાજપુત્ર ! આ તારા ભાઇઓને વાર-

વાર વાસા, તો પણ અગાત્કારથી તેઓએ પાણી પીધું નેથી મેં નાશ કયા. માટે પ્રાણુના અચાવને ઈચ્છનાર પુરુષે આ પાણી પીતું નહીં. વાસ્તે હે કૃતિના પુત્ર ! હે પાશ ! તુ સાહસ માં કર. આ તળાવ પૂર્વે મારે અધાવેણું છે, નેથી પ્રમતો ઉત્તર કહી પછી પાણી પી અને ભરી પણ જા. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે હે યક્ષ ! તારા પાણીની હું ઇચ્છા નથી રાખતા, કારણ હંમેશ પંડિત જનો પારકી ચીજનું ગ્રહણ કરવું. એ કર્મને નિરોધ કરે છે. હે પુરુષમાં શ્રેષ્ઠ ! પોતેજ પોતાનું સ્વરૂપ કહેવું; વાસ્તે તમે પ્રમ પૂછો. હું મારી માટે પ્રમાણે કહીશ. તે તે સાંભળી યક્ષે પૂછ્યું કે સૂયનો ઉદય કરનાર કોણ છે ? તેની આતરફ ફરનાર કોણ છે ? એને અસ્ત પમાડનાર કોણ છે ? એ ક્યાં રહે છે ? એ સર્વ કહો. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, બ્રહ્મા સૂયને ઉદય કરે છે, તેની આતરફ દેવતા ફરે છે, ધર્મ તેને અસ્ત પમાડે છે, અને સાત્યને વિષે તે રહે છે. વળી યક્ષે પૂછ્યું કે હે રાજન ! શું કર્યાથી વેદ ભણેલા કહેવાય ? શું કયાંથી મોટા સ્થાનને પામે ? સાથી બીજી જેની બેળો છે એવા થાય ? ને શું કરવાથી જુદિમાન થાય ? તે કહો. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, વેદનો અર્થ જાણવાથીજ વેદ ભણેલા કહેવાય, તપથી મોટા પદને પામે, ધૈર્યથી બીજી સાથે હોય તેવા થાય, અને રૂઢની સેવાથી જુદિમાન થાય. વળી યક્ષે પૂછ્યું કે, બ્રાહ્મણોમાં દેવપાત્રું શું ? તેમનામાં સત્પુરુષોના જેવા ધર્મ શું ? તેઓમાં મનુષ્યપાત્રું શું ? તથા તેઓમાં ખરાબ માણસોના જેવું શું ? તે યથાથ કહે. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે અંગે સહિત વેદ ભણેલા એ બ્રાહ્મણોમાં દેવપાત્રું, સત્પુરુષોના સરખા ધર્મ એ તપશ્વર્યા, મરણ એ બ્રાહ્મણોમાં મનુષ્યપાત્રું, અને કોઈની નિંદા કરવી એ ખરાબ માણસોના સરખું. યક્ષે પૂછ્યું કે, ક્ષત્રિયોમાં દેવપાત્રું શું ? તેઓમાં સત્પુરુષોના જેવા ધર્મ શું ? તેઓમાં મનુષ્યપાત્રું શું ? તથા ખરાબ માણસોના સરખું શું ? તે કહે. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, બ્રાહ્મણ તથા અજ્ઞોનું ધારણ કરવું એ ક્ષત્રિયોનું દેવપાત્રું, યજ્ઞ એ સત્પુરુષોના જેવા ધર્મ, બળ એ તેઓમાં મનુષ્યપાત્રું તથા શરણાગતની રક્ષા ન કરવી એ ખરાબ માણસના સરખું. યક્ષે પૂછ્યું કે યજ્ઞ સંબંધી સામ શું ? તે સંબંધી યજ્ઞ શું ? એઓમાંથી કોણ યજ્ઞને વરે છે ? અને યજ્ઞ કાને અતિક્રમણ નથી કરતો ? યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે પ્રાણ છે એ યજ્ઞ સંબંધી સામ છે, મન છે ને યજ્ઞ સંબંધી યજ્ઞ છે, એક દ્વયા યજ્ઞને વરે છે તેને યજ્ઞ અતિક્રમણ નથી કરતો. યક્ષે પૂછ્યું કે ક્યારા આધિનારાઓને તથા સંગ્રહ કરનારાઓને શું શ્રેષ્ઠ ? પ્રતિષ્ઠા ઇચ્છનારાઓને તથા પ્રસવ કરનારાઓને શું શ્રેષ્ઠ ? યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, ક્યારા આધિનારાઓને વપાંદ શ્રેષ્ઠ છે, સંગ્રહ કરનારાઓને બીજ શ્રેષ્ઠ છે, પ્રતિષ્ઠા ઇચ્છનારાઓને ગાંધા શ્રેષ્ઠ છે અને પ્રસવ કરનારાઓને પુત્ર શ્રેષ્ઠ છે. યક્ષે પૂછ્યું કે વિપર્યોનો અનુભવ કરતો, જુદિમાન, લોકોએ પૂજા કરેલા અને સર્વ પ્રાણિયોને માનવા લાયક તથા શ્રેષ્ઠાશ્રેષ્ઠ લેનાર કોણ નથી જીવતો ? યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, દેવતા, અતિથિ, ચાકરો, પિતૃ તથા પોતે, એઓ પાંચને જે ન આપે, તે શ્રેષ્ઠાશ્રેષ્ઠ લે તો પણ જીવતો નથી.

યક્ષે પૂછ્યું કે પૃથ્વીથી અત્યંત મોટું શું ? આકાશથી અત્યંત ઉંચું શું ? વાયુથી અત્યંત ઉતાવળું શું ? તથા તૃણથી ઝાઝું શું ? યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, માતા પૃથ્વીથી અત્યંત મોટી. પિતા આકાશથી અતિ ઉંચા, વાયુથી અતિ ઉતાવળું મન, અને તૃણથી ઝાઝી ચિંતા. યક્ષે પૂછ્યું કે, સૂઝને આંખ કોણ ન મીચે ? ઉત્પન્ન થઈને કોણ ચળાવમાન ન થાય ? કાને હૃદય નથી ? વગેરે કોણ ગદિ પામે ? યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે મનોમ્ના મનુષ્ય આંખ

ન મીચે, ઉત્પન્ન થયા પછી ઇન્દ્ર અગાયમાન ન થાય. પાપાળુને હૃદય નથી, અને નહીં
 વેગથી ગ્રહિ પામે છે. યક્ષે પૂછ્યું કે પ્રવાસ કરનારને મિત્ર કોણ ? ધરમાં વસનારને મિત્ર
 કોણ ? રોગીને મિત્ર કોણ ? અને નછક મરણવાગાને મિત્ર કોણ ? યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે પ્રવાસ
 કરનારને સથવારો મિત્ર, ધરમાં વસનારને સ્ત્રી મિત્ર, રોગીને વૈદ્ય મિત્ર, તથા નછક મરણવા-
 ગાને દાન મિત્ર. યક્ષે પૂછ્યું કે સર્વ પ્રાણીઓનો અતિથિ કોણ ? મનાતન ધર્મરૂપ,
 તથા અમૃત શું ? અને આ સર્વ જગત્ શું છે ? યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે અમિ મુવનો અતિથિ,
 માયનું દૂષણી સોમ અમિમાં દોમનું એ મનાતનન ધર્મરૂપ તેજ મોક્ષનો દેવ આટે અમૃત
 તથા આ સર્વ જગત્ કારણાત્મે કરી વ.પુ છે. યક્ષે પૂછ્યું કે, એકલો કોણ હરે ? ઉત્પન્ન
 થઈ ફરીથી કોણ ઉત્પન્ન થાય ? ઇંડીનું આપદ શું ? તથા બીજા વાવવાનું મોટું સ્થાન કયું ?
 યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે સર્વ એકલો હરે છે, અંદમા હવ થઈને ફરીથી ઉત્પન્ન થાય છે, ઇંડીનું આ-
 પદ અમિ, બીજા વાવવાનું મોટું સ્થાનક પૃથ્વી. યક્ષે પૂછ્યું કે ધર્મનું તથા યશનું એક સ્થાનક
 શું ? તેમ સ્વર્ગનું તથા સુખનું પણ એક સ્થાનક શું ? યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે આતુષ ધર્મનું તથા
 દાન યશનું સ્થાનક, તેમ સર્વ સ્વર્ગનું તથા શીલ સુખનું સ્થાનક છે. યક્ષે પૂછ્યું કે મનુષ્યનો
 આત્મા કોણ ? તેના દૈવફળ મિત્ર કોણ ? આ જગત્નું ઉપવૃત્ત શું અને આ જગત્નો
 આશ્રય શું ? યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, પુત્ર મનુષ્યનો આત્મા છે, સ્ત્રી દૈવફળ મિત્ર છે, આ જગ-
 તનું ઉપવૃત્ત મેત્ર છે, અને આ જગત્નો આશ્રય દાન છે. યક્ષે પૂછ્યું કે ધન્યમાત્રમાં તથા
 ધનમાત્રમાં ઉત્તમ શું ? તેમ લાભ માત્રમાં અને સુખ માત્રમાં ઉત્તમ સુખ શું ?
 યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે ધન્ય માત્રમાં ઉત્તમ આતુષ તથા ધન માત્રમાં શાસ્ત્રરૂપ ધન ઉત્તમ,
 તેમ લાભ માત્રમાં ઉત્તમ આરોગ્ય અને સુખ માત્રમાં ઉત્તમ સુખ સતોય. યક્ષે પૂછ્યું કે
 લોક માત્રમાં શ્રેષ્ઠ ધર્મ શું ? સદા જગ દેનાર ધર્મ કયો ? શું નિયમમાં રાખીને શોચ ન
 થાય ? તથા કેની સાથે મિત્રાઈ જીર્ણ ન થાય ? યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે અહોષિષાનું એ પરમ ધર્મ,
 હંમેશ જગ દેનાર વેદે કહેલો ધર્મ, મનને નિયમમાં રાખી શોચ ન થાય તથા સત્પુરૂષ સાથે
 મિત્રાઈ હોય તે જીર્ણ ન થાય. યક્ષે પૂછ્યું કે શું મૃદાને પ્રિય થાય ? શું મૃદાને શોચ
 ન થાય ? શું મૃદાને ધનવાન થાય ? તથા શું મૃદાને સુખી થાય ? યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે અ-
 બિમાન મૃદા દે તો સર્વને પ્રિય થાય, કોંઈ મુકેથી શોચ ન થાય, કામના મુકેથી ધનવાન
 થાય, તથા લોભને મુકેથી સુખી થાય. યક્ષે પૂછ્યું કે, શું કરવા બ્રાહ્મણને દાન આપવું ? શું કરવા
 નટ તથા નાયનારને આપવું ? શું કરવા ચાકરોને આપવું અને શું કરવા રાજાને આપવું ?
 યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે બ્રાહ્મણને દાન આપવું તે ધર્મ વારને, નટ તથા નાયનારને આપવું તે ધરને
 વાસ્તે, ચાકરોને આપવું તે તેના ગોળાણને આટે તે રાજાને આપવું તે તેના હવ વાસ્તે !

યક્ષે પૂછ્યું કે સાથી લોક વિંટાળ રહ્યાં છે ! સાથી પ્રકાશ નથી થતો ! સાથી મિત્રો
 ત્યાગ કરે છે ! અને સાથી સ્વર્ગ પ્રત્યે નથી જ્યાતું ? યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, અત્યંતે કરી લોક
 વિંટાળો છે, અંધારાથી પ્રકાશ નથી થતો, લોભથી મિત્રો ત્યાગ કરે છે, અને ખરાબ સં-
 ગતથી સ્વર્ગ પ્રત્યે નથી જ્યાતું. યક્ષે પૂછ્યું કે પુરૂષ મરેલો કેમ કહેવાય ? દેસ મરેલો કેમ
 કહેવાય ? શ્રાદ્ધ મરેલું કેમ કહેવાય ? તથા યજ્ઞ મરેલો કેમ કહેવાય ? યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, દરિદ્ર
 પુરૂષ મરેલો જાણ્યો, રાજા વગરનો દેસ મરેલો જાણ્યો, વેદના અથ જાણ્યો તાર બ્રાહ્મણ
 વગરનું શ્રાદ્ધ મરેલું જાણ્યું અને દક્ષિણા વગરનો યજ્ઞ મરેલો જાણ્યો. યક્ષે પૂછ્યું કે દિક્ષા કેને

કહીએ ? પાણી શું ! અમ કને કહીએ ! તથા વિપ શું ! આક્રનો ઠાળ કહો ને તે પછી પાણી પીએ ! અને લઈ પણ જાઓ. યુધિષ્ઠિરે કયું કે સતપુરો દિશા છે, આગસ જાળ છે, ગાયનું દૂધ અન્ન છે, તથા યાચના એ વિપ છે અને આક્રનો ઠાળ સતપાત્ર બ્રાહ્મણ મળે તે ટાલે છે. હે યક્ષ ! તું કેમ માને છે ! યક્ષ પૂછ્યું કે તપનું શું લક્ષણ ! દમ કેને કહીએ ! ક્ષમા કેને કહીએ તથા લજ્જા એ શું ! યુધિષ્ઠિરે કયું કે, પોતાના સ્વધર્મ પ્રમાણે વરતનું એ તપ, મનને દમન કરવું. એ દમ, શીતોષ્ણાદિ દંડનું સહન કરવું એ ક્ષમા તથા ન કરવા લાયક કામ ન કરવું એ લજ્જા.

યક્ષે પૂછ્યું કે હે રાજન્ ! જ્ઞાન શું ! શમ કહેતાં શું ! દયા કેનું નામ ! તથા કામળ-પણું શું ! યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, તત્ત્વના અર્થને સારી રીતે જાણવો એ જ્ઞાન, ચિત્તની અન્યંત શાંતતા એ શમ, સર્વને સુખ થાઓ એમ ઇચ્છા એ દયા, તથા ચોતરફ સમાન બુદ્ધિ એ કામળતા. યક્ષે પૂછ્યું કે દુઃખથી જીતાય નહીં એવો પુરોનો શત્રુ કોણ ! અસાધ્ય રોગ શું ! સાધુ કેવો થાય તથા અસાધુ કેવો થાય ! યુધિષ્ઠિરે કયું કે, દુઃખથી ન જીતાય એવો શત્રુ ક્રોધ, અસાધ્ય રોગ લોભ, સર્વ પ્રાણીનું કલ્યાણ ઈચ્છનાર એ સાધુ, અને નિદ્રા અસાધુ જાણવો. યક્ષે પૂછ્યું કે મોહ તે શું ! અભિમાન કેને કહીએ ! આલસ્ય એટલે શું ! તથા શોકનું સ્વરૂપ શું ! યુધિષ્ઠિરે કયું કે ધર્મમાં મદપાત્ર એ મોહ, પોતાની બાધા કરવી એ અભિમાન, ધર્મસંબંધી કંઈ કર્મ કરવું નહીં એનું નામ આલસ્ય તથા અજ્ઞાન એજ શોક. યક્ષે પૂછ્યું કે સ્થિરપણું શું ! ધૈર્ય શું ! ઉત્તમ સ્નાન શું ! તથા દાન શું ! યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે પોતાના ધર્મમાં સ્થિર રહેવું એ સ્થિરતા, ઇન્દ્રિયોને નિગ્રહ કરવી એનું નામ ધૈર્ય, મનનો મેલ ત્યાગ કરવો એનું નામ સ્નાન તથા પ્રાણીઓની રક્ષા કરવી એ દાન. યક્ષે પૂછ્યું કે પડિત કોણ ! નાસ્તિક કેને કહેવો ! કામના એટલે શું ! અને મન્સર તે શું ! યુધિષ્ઠિરે કયું કે, ધર્મને જાણનાર પડિત જાણવો, મન હોય તે નાસ્તિક જાણવો. જન્મ મરણ આપે તે કામના, અને હૃદયનો જે તાપ તે મન્સર જાણવો. યક્ષે પૂછ્યું કે અહંકાર એટલે શું ! દંભ કેને કહીએ ! દૈવ એટલે શું ! તથા પૈશુન્ય શું ! યુધિષ્ઠિરે કયું કે મોહન અજ્ઞાન એ અહંકાર, લોકને દેખાડવા વાસ્તે જે ધર્મ કરવા તે દંભ, દાનનું ફળ તે દૈવ, અને પારકાઓને દુષણ લગાડવું એ પૈશુન્ય. યક્ષે પૂછ્યું કે, ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણ પરસ્પર નિત્ય વિરોધી છે એઓનો એક સ્થાનકે સમાગમ કેમ સંભવે ! યુધિષ્ઠિરે કયું કે અગ્નિહોત્રાદિરૂપ ધર્મ સ્ત્રી વિના થતો નથી, નેમ સ્ત્રી પણ જો તેમાં સાવધાન રહે તો તે ધર્મ અર્થને આપે અને સ્ત્રી કામ પૂર્ણ કરે, એ રીતે ધર્મ અર્થ અને કામનો એકસ્થાને સમાગમ થાય છે. યક્ષે પૂછ્યું કે હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! શું કરવાથી મનુષ્ય અક્ષય નરક પામે છે ! એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જલદીથી તું મને કહેવાને લાયક જા. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે યાચના કરનાર નિષ્કિંચન બ્રાહ્મણને પોતે બોલાવીને, પછી છે નહીં એમ જે કહે તે અક્ષય નરકને પામે. તેમ વેદ, ધર્મશાસ્ત્ર, બ્રાહ્મણ, દેવ તથા પિતૃ ધર્મ એઓને જે મિથ્યા કહે તે પણ અક્ષય નરકને પામે. વળી ધન છતાં લોભથી, દાન ભોગ રહિત જે પુરુષ ભારી પાસે કંઈ નથી, એમ કહે તે પણ અક્ષય નરકને પામે. યક્ષે પૂછ્યું કે હે રાજન્ ! કુળ, આચરણ, અગ્નિ સહિત વેદાધ્યયન તથા શાસ્ત્ર, એઓમાંથી શાને કરી બ્રાહ્મણપાત્ર થાય ! તે નિશ્ચય મને કહે. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે હે યક્ષ ! હું કહું તે સાંભળ—કુળ, વેદ તથા શાસ્ત્રનું અધ્યયન

એ કાંઈ પણ બ્રાહ્મણપણને કારણ નથી, કેવળ માટે આચરણજી બ્રાહ્મણપણનાં હેતુ છે, એમાં સંશય નથી. માટે બ્રાહ્મણોએ પોતાનું આચરણજી વિશેષ કરીને ધનથી સંરક્ષણ કરવું. જેનું આચરણ ક્ષીણ નથી થયું, એવા બ્રાહ્મણને ઉત્તમ ગણવા, અને મારા આચરણથી જે દીન થયો તેને બ્રહ્મ ગણવા. ભણનારા તથા ભણાવનારાઓ તેમ બીજા પણ જે શાસ્ત્ર ચિંતન કરનારા પુરૂષો છે, તે પણ જન દરાચરણી હોય, તો તેમને ભણવું, ભણાવવું તથા શાસ્ત્ર ચિંતન કરવું, એ વ્યવસ્થા છે તેને મારું ગણવા, તે કંઈ પશ્ચિમ ન કહેવાય. શાસ્ત્રાના પ્રમાણે સદાચરણ કરનારનેજ પશ્ચિમ ગણવા. જે બ્રાહ્મણ ચાર વેદ ભણેલા હોય, પણ સદાચરણ રહિત હોય તો તેને શબ્દ થકી પણ અધમ ગણવા. કારણ જે અમિલંકર કરનાર તથા દ્વિવેદી નિયમમાં રાખનાર હોય તેનેજ વેદ તથા શાસ્ત્રમાં બ્રાહ્મણ કહ્યો છે. યજ્ઞે પૂજ્યં કે પ્રિય વચન બોલનાર થોને તમે ! વિચારીને કામ કરનાર શું પામે ! કામ મિત્રચાળો શું પામે ! તથા ધર્મમાં તત્પર હોય તે શું પામે ! તે કહ્યો. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે પ્રિય વચન બોલનાર મરંને પ્રિય થાય, વિચારીને કામ કરનાર જય પામે, કામ મિત્રચાળો મુખથી રૂઝી ચંક, અને ધર્મમાં તત્પર પુરૂષ રૂઝી મળિને પામે. યજ્ઞે પૂજ્યં કાણુ દર્શ પામે ! આશય શું ! મારું એટલે શું ! તથા વાતાં તે શું ! હે રાજન્ ! એ ચાર પ્રશ્નો ઉત્તર કહે એટલે મરેલા તારા બાપો જીવતા થાય. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું—હે યજ્ઞ ! પાંચમે અથવા છઠ્ઠે દિવસે પોતાને ઘેર શબ્દ માત્ર ગંધીને જામે, પણ જંને કશું ન હોય તથા પ્રવાસ કર્યા ન પડે, તે દર્શ પામે છે. દિવસે દિવસે પ્રાણો-ઓ યમ લોક પ્રત્યે જાય છે તેને જુવે છે, તો પણ પગલાં રહેલા મનુષ્યો ! અમે ત્રિશર રહીશું એમ ગણે છે, એ થકી બીજું આશ્રય શું ! તક નિશ્ચય રહિત છે, શ્રુતિઓ પણ ભિન્ન ભિન્ન છે, તેમ એક કશું નથી કે જેનું મન પ્રમાણ થાય ! તેથી ધર્મનું સ્વરૂપ હુણુ છે. માટે સદાચરણી વિદ્વાન્ પુરૂષો જે માર્ગે આશ્રય હોય તે મારું ગણવા. આ મહા મોહરૂપી કમ્પમાં, સૂર્યરૂપી અમિથી, રાત્રી દિવમરૂપી કાળથી તથા માત્ર મનુષ્યની કંઠીથી દસાવીને, કાળ પ્રાણીઓને રાંધે છે એ વાતા.

યજ્ઞે પૂજ્યું કે હે સત્ત્વને તપાવનાર ! તે મારા પ્રશ્નના ઉત્તર થયાજ કહ્યા. દર્શ કાણ કાણુ પુરૂષ જીવે છે ! તથા સમગ્ર ધનવાળો કાણુ છે ! તે કહ્યો. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે પવિત્ર કર્મથી જે કીર્તિનો શબ્દ પૃથ્વી તથા સ્વર્ગ પ્રત્યે વ્યાપ થાય છે, તે જ્યાં સૂધી કાયમ છે, ત્યાં સૂધી પુરૂષ જીવે છે એમ ગણવું. જેને પ્રિય અને અપ્રિય, સખ તથા દુઃખ, જૂન તથા બવિષ્ય, એ દ્વંદ્વસમાન છે, તેને સમગ્ર ધનવાન પુરૂષ ગણવા. યજ્ઞે કહ્યું કે હે રાજન્ ! જીવતો પુરૂષ તથા સર્વ ધનવાળો નર કાણુ છે, એ તમે કહ્યું, માટે તમારા બાપઓમાંથી જે એકને ઈચ્છતા હો તે જીવતો થાય. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે હે યજ્ઞ ! આ રાતાં નેત્ર તથા સ્થામ વર્ણવાળો, મોટા સામના ગદ્ગદ સરખો માંમસ જાતી તથા મોટા હાથવાળો નકુળ જીવતો થાય. તે સાંભળી યજ્ઞે પૂજ્યું કે હે રાજન્ ! આ બીમસેન તને પ્રિય છે અને અર્જુન તારો આશ્રય છે તે પણ ઓરમાલ બાપ નકુળને શું કરવા જીવતો કરવા હજી છે ! વળી જેનું સંગ્રામમાં હથ્થ હલાર કાથી જેટલું બળ છે, તે બીમસેનને મુકીને કેમ નકુળને જીવતો કરવા માગે છે ! અને આ બીમસેન તને પ્રિય છે એમ મનુષ્યો પણ કહે છે તો પણ આ નકુળમાં શું મોટું સામર્થ્ય છે ! કે તું એને જીવતો જવા હજી છે ! વળી જેના બાકુ બળનો બધા પાંડવોને આશ્રય છે તે અર્જુનને પણ મુકી કેમ નકુળને જીવાડવા હજી છે ! યુધિષ્ઠિરે કહ્યું

વેતજ પ્રથમ અવસ્થામાં થાય છે, શોક અને મોદ એ એ મધ્યમ અવસ્થામાં થાય છે. તથા જરા અને મૃત્યુ એ એ અંત અવસ્થામાં થાય છે. હે નિપ્પાપ રાજેન્દ્ર ! તારું કલ્યાણ થાઓ ! હું તને જાણવાની ઇચ્છાથી અદિ આગ્યો, તોપણ તારૂં અવિયમપણું જોઈ પ્રસન્ન થઈને, તને વરદાન આપું છું; માટે જે તારી ઇચ્છામાં આવે તે માગ. હે નિપ્પાપ ! મારા જે ભક્ત પુરૂષ છે તેઓના ક્યારેય કુર્ગતિ થતી નથી તે સાંભળી, યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, જેના અમિદોષ સંબંધી અરણીનાં એ કાષ્ટ લઘુ, મૃત જતો રહ્યો છે, તે બ્રાહ્મણના અમિતો લોષ ન થાય, એ હું પ્રથમ વરદાન માગું છું. ત્યારે યજ્ઞે કહ્યું કે હે કૃતિના પુત્ર ! હે સમર્થ ! એ બ્રાહ્મણનાં અરણીનાં એ કાષ્ટ મૃતના વંશે કરી, તારી પરિક્ષા જોવા માટે મેંજ દરણ કર્યા હતાં.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એમ કહી પછી યજ્ઞે કહ્યું કે હે દેવ સરખા ! જન એ વરદાન હું તને આપું છું; તારૂં કલ્યાણ થાઓ ! અને બીજું પણ વર મારી પાસે માગ. ત્યારે યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, બાર વર્ષ વનમાં રહ્યા, દેવ તંત્રમાં વધ અગ્રાત વાસનું આશ્રયું, માટે તે વર્ષમાં જ્યાં અમે વસીએ, ત્યાં ક્યારેય પણ અમને મનુષ્યો ઓગળી શકે નહીં, એ બીજું વર માગું છું. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એવી રીતે યુધિષ્ઠિરની માગણી સાંભળી ભગવાન ધર્મ રાજા, હું ને બીજે વગ તને આપું છું એમ કહી, ફરીથી સાચા પરાક્રમવાળા કૃતિના પુત્ર યુધિષ્ઠિરને સાંત્વના કરી કહેવા લાગ્યા કે—હે ભારત ! યદ્યપિ પોતાના રૂપે કરી તમે પૃથ્વી પ્રત્યે ફરશો, તો પણ ત્રણ લોકમાં જન્યો, તમને કોઈ ઓગળી શકશે નહીં. હે પાંડવો ! આ મારા પ્રસાદથી આ તેરમું વર્ષ કોઈ ન ઓગળી શકે તે રીતે તમે વિરાટમાં શહેરમાં છુપા રહેશો, ને જેનું રૂપ ધારણ કરવું મનથી તમે રાત્રી રાખેલું છે, તેનું રૂપ ઇચ્છાથીજ માત્ર ધારણ કરશો. અને આ અમિદોષ સંબંધી અરણીનાં એ કાષ્ટ પણ બ્રાહ્મણને પાછાં આપો, કારણ તમારી પરિક્ષા જોવા વાસ્તેજ એ પાત્ર મેં મૃતરૂપે કરી દરણ કર્યા હતાં. હે સૌમ્ય ! હે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ ! બીજે પણ શ્રેષ્ઠ વર તારી ઇચ્છા પ્રમાણે મારી પાસે માગ. હું તને આપું ! કારણ તેવા વર તને આપ્યાથી હું તૃપ્ત થતો નથી. માટે હે પુત્ર ! હે રાજા ! જેની કોઈને ઉપમા અપામ નહીં એવો મોટો ત્રીજો વર પ્રદણ કર. કારણ તું મારો પુત્ર છે અને વિદુર મારા અંતરથી ઉત્પન્ન થયો છે. તે સાંભળી યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે—હે પિતા ! દેવના દેવ તથા સ્નાતન જે તમે તેનું સાક્ષાત્ દર્શન મને થયું માટે પ્રસન્ન થઈને તમે જે વર આપશો, તે હું સારી રીતે પ્રદણ કરીશ. એમ કહી યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, બીજે મોટો વર હું એજ માગું છું કે, લોભ, મોદ, અને ક્રોધને હમેશા છતું, ને દાન, તપ તથા સત્ય એ ત્રણને વિશે હમેશ માટે મન રહે. ત્યારે ધર્મે કહ્યું કે હે પાંડવ ! તેં માગ્યા, એ ગુણે કરી તો તું સ્વભાવથીજ સંપન્ન છે, કારણ તું પોતે ધર્મ છે, તો પણ ફરીથી જેમ તેં માગ્યું તેમ થશે. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! લોકને પાળનાર ભગવાન ધર્મ રાજા, એ રીતે યુધિષ્ઠિરને કહીને અંતર્યામિ થયા; અને સરવીર પાંડવો પણ સુખે કરીને સુતા. પછી ખેદ ગ્રસ્ત તે પાંડવોએ, પોતાને આશ્રમે આવી તે તપસ્વી બ્રાહ્મણને, અમિદોષ સંબંધી જે અરણીનાં એ કાષ્ટ હતાં તે આપ્યાં. આ ભીમમેનાદિકનું, ધર્મરાજ સાથે મળવું જેમાં છે એવું તથા યુધિષ્ઠિર અને ધર્મના સંવાદરૂપ આખ્યાન છે, તેનો જે પુરૂષ ઉદ્ધિ પાઃ કરે, તે જીનેદ્રિય, પોતાને વશ તથા પુત્ર પૌત્રવાળો થાય; અને સૌ

વધ પર્વેત જીવ. આ રૂડા આપ્પાનને જાણનાર માણસાનું મન, અધમમાં, સંબંધીઓના બેઠ કરવામાં, પારકું ધન હરવામાં, પરત્વીનો સ્પર્શ કરવામાં તથા લોભીપણામાં ક્યારેય પ-
ણ જનું નથી.

ન ચાપ્યધર્મેન સુદ્ધિર્મેદને પરસ્વહારે પરદારમર્શને ।

કર્ધર્માધેનરમેમ્મનઃ સદા નૃણાં સદાચયાનામિદં વિજ્ઞાનતાં ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि आरणेयपर्वणि नकलादिजीवनादि-
वरमाप्तौ गुर्जरभाषायां त्रयोदशाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१३ ॥

—३३३३३३३३३—

અધ્યાય ૩૧૪ મો. અજ્ઞાત વાસ કરવા પ્રમાણ.

वैशंपायन उवाच—धर्मेण तेभ्यनुज्ञाता पांडवाः सत्य विक्रमाः ।

अज्ञात वासं वस्यंतश्छद्मावर्षे त्रयोदशं ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! હવે તરમું વર્ષ છુપું રહેવાને ઇચ્છતા તથા છુ-
પા રહેવાની ધર્મે જેને આજ્ઞા આપી છે એવા, સાચા પરાક્રમવાળા, તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા પાંસે
બેઠેલા, વિદ્વાન તથા ધર્મનિષ્ઠ મહાત્મા પાંડવો, પોતામાં આસક્ત તપસ્વિઓ જે ત્યાં પોતાની
પાસે વસતા હતા, તે પ્રત્યે હાથ જોડીને, છુપા વાસની આજ્ઞા લેવા માટે આવી રીતે કહેવા
લાગ્યા કે ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનાદિકે કપટથી અમારું રાજ્ય લઈ લીધું, તથા બીજા અન્યા-
ય પણ અનેક કર્યા, પછી અમે આર વર્ષ પર્વત કટથી વનમાં પણ રહ્યા, હવે તરમું વર્ષ
અજ્ઞાત વાસનું આવ્યું છે, એ બધું તમે જાણો છો. તેથી હવે એક વર્ષ પર્વત અમે ક્યાં
જઈ છુપી રહીએ, તે વિષે તમે આજ્ઞા આપવા યોગ્ય છો; કારણ તેવે સ્થાનકે રહ્યા વગર,
દુષ્ટ શુદ્ધિવાળા દુર્યોધન, કણ તથા શકુની જે અમારા અન્યંત વૈરી છે, તે વન જાણે તો
અવગું કરી નાંખે. અને તેમના આક્રંદ પણ હંમેશા ફર્યા કરે છે, તેમ તેઓ પોતે પણ સા-
વધાન રહે છે. તેથી શહેરનું માણસ અથવા કોઈ સચું જેના અંમે આશ્રય કરીએ, તેનું તે
ઓ ભુરું કરે, માટે અહીંથી અમારે બીજાં દેશમાં જવું જોઈએ. હવે તો અમે પાછા બ્રાહ્મણો
સહિત સ્વદેશમાં જઈ રાજ્યને પામીએ. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ રીતે કરી,
દુઃખ તથા શોકથી પીડિત તથા અશ્રુથી નેત્ર જેનાં ભરણ મળેલાં છે એવા ધર્મપુત્ર યુધિ-
ષ્ઠિર રાજા મૂર્છિત થઈ ગયા. તે વખતે તેના બીજા ભાઈઓ સહિત બ્રાહ્મણો તેની આશ્વા-
સના કરવા લાગ્યા, નેત્રામાં ધીમ્બ ઋષિ, રાજા પ્રત્યે આવી રીતે મોટા અથવાળું વાક્ય
કહેવા લાગ્યા કે હે રાજા ! તું વિદ્વાન છે, તથા બાલ્યક્રિયાને નિગ્રહ કરનાર જનદ્રિષ્ તથા
સાચી પ્રતિજ્ઞાવાળો છે. માટે તારા જેવા પુરૂષો કોઈ આપત્તિને વિષે મોહ પામતા નથી ! જો !
મહાત્મા દેવતાઓ પણ, ધણેક કેકાણે શત્રુઓને નિગ્રહ કરવા સાફ છુપા રહીને ધારૂક વખત
આપત્તિને પ્રાપ્ત થયા હતા. છંદ્ર નિષધદેશ પ્રત્યે ગિરિપ્રસ્થ આશ્રમ વિષે નિવાસ કરીને, છુપા
રૂપથી શત્રુઓને નિગ્રહ કરવાના યત્ન કર્યો હતો. યોગના સરળા મરતકને પ્રાપ્ત થઈને, દૈત્યોને
મારવા સાફ દિતિના ગર્ભ વિષે વસતા વિષ્ણુએ પણ, કોઈ ન જાણે તે રીતે ધણેક કાળ તે
ગર્ભમાં નિવાસ કર્યો હતો. વળી વામનનું રૂપ ધારણ કરીને, કોઈ ન જાણે તે રીતે વિષ્ણુએ,

આહુત્યુદયે તથા પગલાંના મિથથી બહિરાગ્નનું સર્વ ચાત્ર્ય દરજી કરી લીધું. તે પછી તમે સાંભળ્યું છે: અને ધૃષ્ટી રીતે જગમાં પ્રવેશ કરીને અગ્નિએ પછી દેવતાઓનું કામ કર્યું છે તે તમે જાણો છો. વળી હે ધર્મજ ! વિષ્ણુએ શત્રુનો નિષ્ફળ કરવા સાઠ ઈંદ્રના વચ્ચે પ્રત્યે પ્રવેશ કરીને, જે કામ કર્યું તે પછી તમે સાંભળ્યું છે. હે નિઃશ્વાપ ! ધૃષ્ટી રીતે સાધનમાં તારા ક્યો તેથીજ આંધ્ર જેનું નામ છે જેનું એવા અહર્નિએ, દેવતાઓ વિષે જે કામ કર્યું તે પછી તમારા જાણવામાં છે. હે તાત ! ઉત્તમ તેજસ્વાન સુયે પછી પૃથ્વીમાં નિવાસ કરીને, આ-તમ્યથી સર્વ શત્રુઓને પાળી નાંખ્યા હતા. તેમ ધૃષ્ટી રીતે દરરથને ધેર બપોરે કમવાળા વિગળને વાસ કરીને, મંત્રામમાં દશ મરતકવાળો રાવણ નામનો શત્રુ માર્યો. એજ રીતે ધૃષ્ટા નીતિ મહાત્મા પુરોહિત શત્રુઓને યુદ્ધમાં હત્યા કર્યા હતા. તેમજ તું પછી છત્રીશ. હે જનમેજય ! એવા સાક્યથી ધોમ્યે યુધિષ્ઠિરને સારી રીતે સંતુષ્ટ કર્યાં, તો પછી ધર્મને જાણનાર તેમણે ચાત્ર્યએ, જાત્ર્ય જાનથી તથા પોતાની બુદ્ધિથી વિચાર કરી શત્રુને જગથી જય કરવાની રીત જોડારી નહીં પછી મોટા દાહવાળા તથા બળવાન બીમસેન, ગાંધીથી રાગને પ્રસન્ન કરતાં એવા કાચ્ય. હે હે મહારાજ ! અર્જુન સહિત તમારી કબુલાતથી મેં ધર્મને અનુસરતી બુદ્ધિએ કરી કેઈ પછી સાદરા ક્યું નહીં, તે બપોરે પરાક્રમવાળા અને શત્રુઓને મારવામાં સુમર્ષ વદન સદેવને પછી દમિશ વારી રાખ્યા. તેમને અમે માયાં નહીં તેનું કારણ કે તમે તમારી પ્રાત્નના મેકા તેમ નથી માંદ કબૂલ કરેલું કામ તમે પૂરું કરો, એટલે જગદીથી અમે. જ-એ છત્રીશ. એમ બીમસેને ક્યું ત્યારે આહુત્યુદયે આશિષ દહ પાંડવને પૂછીને, પોતપો-તાના ધર પ્રત્યે જવા કાચ્યા, અને ફરીથી રાગને જોવાની દમ્બ છે જેને એવા સર્વ વેદને જાણનારાઓમાં મુખ્ય મુનિઓ તથા સન્યાસીઓ પછી, તેને આશિષ દહ પોતપોતાના સ્થાનકે ગયા. પછી ધૌમ્ય સરિત, ધનુષ્ય જેણે મારણ કર્યા છે એવા વિદાન પાંચ પાંડવો દ્રૌપદીને લઈ ઉભા થઈ ચાલવા કાચ્યા. શુભ્ર થયેથી તે સ્થાનથી કાશ માત્ર ચાલીને, વળતી સત્તારમાં, મનાવમાં આદ્યરૂપ પાંડવો અઘાત વાસ કરવા તૈયાર થયા. પછી જૂદા જૂદા સ્થાને જાણનાર, જાણ કરવામાં ચતુર તથા સંધિવિમલના કાળ જાણનાર પાંડવો વિચાર કરવા ચાલે બેઠા.

પૃથક્ શાસ્ત્રવિદઃ સર્વે સર્વે મંત્રવિશારદાઃ ।

સંધિવિમ્બ કાલકા મંત્રાય સ્પર્ધાચ્છદ્ ॥

इति भीमहाभारते वृत्तसाहस्रपासां तावावैय्यासिकवां आरण्यकेपर्वणि
आरण्यकेपर्वणि अज्ञातवासपर्वणे गुर्जरभाषायां च दक्षीणकानि ततयोऽ-
ध्यायः ॥ ३१४ ॥

આ આરણ્ય-વન પર્વને જે સાંભળે તે મોટા પાપથી મુક્ત થાય. નિર્ધન હોય તે ધન-વાન થાય તથા પુત્ર પાંત્રવાન થાય. જે જે ઈચ્છા કરે તે તેને પ્રાપ્ત થાય એમાં સંશય નહીં. જે સ્ત્રી વા પુરૂષે પવિત્ર થઈ સાવધાન મનથી આરણ્યવનપર્વ સાંભળ્યું હોય, કે પાઠ કર્યો હોય, તો તેણે, દ્રુપદાદિએ કરી આહુત્યને જમાડવા તથા વચ્ચે, ગાય, સોનું, રત્ન છત્રાદિ દાન આપવાં. કારણ આહુત્યે પ્રસન્ન થાય તો પાંડવો તથા બહા, વિષ્ણુ, ક્રૂર, ઈંદ્ર, દેવશક્તિ, પ્રાણી, મુનિઓ, અપ્સરાઓ તથા પિતૃમણ, એઓ બધા પ્રસન્ન થાય છે. વળી વાંચનારને,

પેતાની શક્તિને અનુસાર વસ્ત્ર, અન્ન, મુલ્ય, તથા ધરણી આપવાં, અને જપ તથા પાઠ કરનારને માથનું દાન આપવું. તે માથની સાથે કાંસાનું દોદરાનું વાસણ, રૂપાની ખરી, માથાની શીંગડી તથા કંઠક મૂલ્ય આપવાં, અને પાંડવોની પ્રીતિ ત્રાદે બ્રાહ્મણોને અન્ન વળ આપવું. હવે આ આરણ્યવન આખ્યાનને જે ઉત્તમ નર ત્રયણ કરે તેની સર્વ કામના પૂરી થાય અને તે સ્વર્ગ લોકને પામે.

આરણ્યક-વન પર્વ સમાપ્ત.

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ - મુંબઈ પા. નં. ૨

૩. ૫૦૦ માં એક નાની સરખી લાયબ્રેરી બનાવી રાખાય તેવાં

ચૂંટી કહાડેલાં ઉપયોગી પુસ્તકોનું કીરદા:-

	ક્ર.	આ		ક્ર.	આ
સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૧, ૨, ૩, ૪.	૧૨	૪	શુભ્રા સંદિપા	૧૦	૦
આયતાંપર કાવ્યનું (સચિત્ર)	૫	૦	ભારીચંદરની યિત્રી	૨	૮
અમર ચરિત્ર ભાગ ૧, ૨, ૩, ૪.	૧૩	૮	નિરંજની અથવા પરમહંસી ર્ચના	૩	૦
નીલમ આલોક ભાગ ૧ થી ૮	૧૨	૦	અનંત વિષ (સચિત્ર નવલકથા)	૨	૮
મધુરી ભાગ ૧-૨ (સચિત્ર નવલકથા)	૪	૦	વેરની વસુધા	૩	૮
વૈદક વિજ્ઞાન ચક્ર વૉલ્યુમ્સ ૧-૨	૧૫	૦	પ્રેક્ટીકલ સાયન્સેસ (દ્વિભાષીય)	૩	૮
મંથા અથવા મરાઠી ગાન્યનો			ગુલસીદ્ધ રામાયણ મુગ તથા		
નુયાંરત	૧	૦	તથા મુજરાતી ભાષાંતર	૮	૦
સેફ ગળપાનીક ટીચર	૨	૦	શુભ્રાચંદ્ર સાગર	૨	૮
મુજરાત સર્વ સંગ્રહ	૨	૦	બહાદુર ક્ષો અને અનાથ તાગ	૨	૦
પતિવ્રતા સતીઓ (સચિત્ર)	૩	૮	બહાદુર ક્ષો અને પ્રભાદ મુંદરી	૨	૦
ત્રાંસીની રાણી	૩	૦	કાવ્ય માધુર્ય	૨	૮
મુજરાતની જુની વાતાંઓ	૩	૦	સીઓની મહત્તા	૨	૦
અગ્નિજ્ઞાન મીસ એન્જીન. બોક્સર			મણી અને મોહન અથવા ભાગ		
અને મીયરીંગ	૨૦	૦	દીન ભાઈ બહેન	૨	૮
ધનવાન	૧૦	૦	એમ વસિષ્ઠ મહારામાયણ		
પોકેટ ઇંગ્લીશ મુજરાતી ડિક્શનેરી	૨	૮	વૉલ્યુમ્સ ૧-૨	૧૦	૦
ઇંગ્લીશ મુજરાતી ડિક્શનેરી (કન્ડેન્સ)	૧	૦	એમાન સંગ્રહ (સચિત્ર)	૫	૦
વડુને શીખામણ	૧	૪	વિવેકનંદ વિચારમાલા વૉલ્યુમ્સ		
શીરોત્તમ માહાલ યાને દાક્ષ			૧ થી ૫	૧૫	૮
(બહુજ રસદાયક નવલકથા)	૩	૦	દાર્ણસકૃત રાસમાલા વૉલ્યુમ્સ પંદર	૫	૮
શુભ્રાચંદ્ર મહાર	૨	૮	મોહનત કે મુશીમત (મી. પી. ભગ- દત્ત) (સચિત્ર) (૩૪ પીનચર્સ)	૫	૦
કાવ્યદાનો ચિદ્ધક	૧૫	૦	સુબોધ સાગર	૨	૦
મુજરાતી અરેબીઅન નાઈટ્સ	૧૦	૦	પાદમણી પ્રભુતા	૨	૮
કથા સરિત્સાગર વૉલ્યુમ્સ ૧-૨	૬	૦	ભારત ભોક્કથા ભાગ ૧ થી ૬	૧૮	૦
પ્રેક્ટીકલ એસ્ટ્રોનોમી (દ્વિભાષીય)	૬	૦	મુજરાતનો નાથ (સચિત્ર)	૪	૮
મહામણી	૧	૦	નવલ પ્રવાસી ભાગ ૧, ૨, ૩.	૭	૮
તેજપ્રભા (નવલકથા)	૨	૦	નીતી દર્પણ	૩	૦
કરણધેસો	૨	૦	મુજરાતી	૧	૮
નવી છંદગી	૩	૦	પૌરુષીય ભાષાનો ભોમીઓ	૨	૮
ઇંગ્લીશ પતિવ્રતા	૩	૦	એસ્ટ્રોનોમી પુત્ર પ્રતી ઉપદેશ	૧	૮
ધનરપતિશાલ	૧૦	૦			

બોજ અને કાલીદાસ (સચીત્ર)

હીંદુસ્તાનના દેવો

રતન લોજનું રમખાણ

નમો કવિતા

શોરીનની કાલાણી અથવા અંજીર

આગની કતલ

દુન્યા કે દોજખ

જીવનું દોજખ

મોનીના પડદા સંગ્રહ

પૃથ્વરાજ ચૌહાણ અને ચંદ્રમરદાસ

(સચીત્ર)

વિવિધ સુખાભાસ

જ્યોતીષ કલ્પતર વોલ્યુમ્સ ૧-૨

ગતકે પારીજાત

ગ્વાન ચીંતામણી

મોક્ષ મંદીર

અપવાસ ભાગ ૧-૨

રેન્ડર્સ ઇસ્ટીશ-ગુજરાતી ડિક્શનરી

એકાદશ ઉપનીષદો મુળ તથા ગુજરાતી

રાતી ભાષાંતર

તત્વાનુસંધાન મુળ તથા ગુજરાતી

ભાષાંતર

સંગીત રામાયણ

વલ્લુર્વેદી આન્દીક સુત્રાવલી

પ્રવીણ સાગર સડીક મેટ્રો

સચીત્ર અસહી

પુરૂષ શાસ્ત્ર

મુર્તીની આખીનો સ્કેચ

મુસ્કીલ આશ્વાન

પ્રપંચ જાલ (નવલકથા)

કોટન કાર્બોન અને સ્પીનીંગ

મંદાતો ગુલાબ (નોવેલ)

ત્રરવંદુ

અલસુત્ર શંકર ભાષ્ય

૪ ૦ મંગેચનો બોમ (અચીત્ર)

૫ ૦ બેડીસ કે બેવકા

૨ ૮ ગુજરાતી મેડીટીઆ મેડીકા

૬ ૦ મહારાજ પ્રતાપાદિત્ય

નેપોલીયન બોનાપાર્ટનું જીવનચરિત્ર

૬ ૦ શેરલોક હોમ્સનાં સાહસ કથા

૩ ૦ મુક્ત નવલકા—સંહતાનનો દવાત

૩ ૦ ન્હારી કમલા અને જાજી વાતા

૮ ૦ આદિશાહ મારકસ મેનોની વસના

સુવિચારો

૩ ૦ કુસુમાવલી

૩ ૦ શેર મોદા અને શેર અમર

૫ ૦ સંગીત મંજરી

૫ ૦ મનોરમા લ્હીફ સંસારી વાતા

૨ ૮ સંકેદ રૂબ

૩ ૦ આ સર્ગ કે સાવકા

૮ ૮ કમલાના પત્રો

૨ ૦ ન્હારી વાસ વાતાંગા

૨ ૦ આણુ અરવિંદમેળનું તત્વજ્ઞાન

૧ ૦ આગ સદ્ગોષ્ઠ વાતાં શતક

૧ ૦ નીલમ માણેકની સંતનિ ભાગ ૧ થી

૪ (સા.)

૨ ૮ નવલ નવરંગી

૩ ૦ લાલમ લાલ વાને મુરતી મંજાણી

૨ ૮ સ્ત્રી ધર્મ ગીતા

૧ ૨ ૦ કલાસ માનસ સંશોધન દર્શન

૩ ૮ એક્સેલસીયર ન્યુટ્રીક ગાઇડ

૨ ૮ મેવાડની સંધ્યા અથવા પ્રેમની

આકૃતિ

૨ ૦ મુલકાલીની મૂર્તિ

૧ ૦ તકલીદી તાજ

૩ ૮ સંસારી કે સન્યાસી

૨ ૦ મધુ માલતી ભાગ ૧-૨

૫ ૦

મળવાળું લેખક:—એન. એમ. ત્રિપાઠી.

પ્રિન્ટેડ એન્ડ પબ્લીશ્ડ

કાલ્યાણેવી રોડ:—મુંબઈ.

મણીજ ઘાડી નક્કી પાડી છે.

ભારતાર્થ પ્રકાશ અથવા મહાભારત

महाराष्ट्र रेल, मुंबई.

